

శ్రీమహాగ్రంథకవితాపితామహావిద్యావ్యాసాచార్య

వెదనామూర్తిప్రణేతా

సావిరీచిక్ష మనుచరిత్రము.

కొమాండురు అన్నాభాగ్యానందాచారి

టీకాతాత్పర్యసహితము.

ప్రొద్దకూర్పు.

తంజనగరము తేవప్పేటమ్మా ముద్రాశాల 1909.

మద్రాస్

ఆనందముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితము.

వేమూరు వేండియ్యమ్మమ్మ చెట్టి అచ్చెరి ముద్రాశాల

ప్రకటింపబడినది.

1909.

[COPY-RIGHT REGISTERED.]

మొదటివేదిక గొప్పసాహిత్యము

జిల్లా పరిషత్తులో ప్రకటింపబడినది

ఉ. కేవల కల్పనాకథలు శ్రీ కృత్రిమరత్నము లాద్యసత్కథ
వావిరి బుట్టురత్నము లరవారితనత్కవికల్పనావిశే
షావహూర్వవృత్తములు శ్రీ నానల దీరినజాతిరత్నముల్
గావున నిట్టిమిత్రకథగా నొనరింపుము నేర్పువెంపునన్.

సంస్కృతమునందు వాల్మీకకాళిదాసాదిమహాకవులు కవిత నెలకొలిపి దానికి వలయు సాభా
గ్యసంపద లన్నియుఁ గూర్చిరి. పదప సాలంకారికులు చమత్కారబీజములన్నియుఁ గ్రోడీకరించి శాస్త్ర
యాపంబునఁ బ్రపంచించి యాంధ్రాదిభాషలను సంవిత్తధనంబుగా నొనంగిరి. మన తెనుఁగునకు
సంస్కృతమును దాని వికృతులును, విశేషించి ద్రవిడకన్నడభాషలును, బదపరికరముఁ గూర్చినవి, గీర్వాణ
మలంకారమార్గంబులును ద్రవిడాదుల మఱికొన్ని లక్షణంబులును నొనంగినవి. ఇంతకును గవిత్వము గలు
గమిచే మన తెనుఁగువాఁడు 'గానటనీసతే చదివి గాథలు త్రవ్వ' చుండిరి. కవిత్వ మవతరించుటకు
వలయుసాధనములు నమకూరుచుండె. అయిన నొకయోజనండు గావలయు. అట్టియొడ వాంఛభా
షాభాగ్యవి శేషంబున 'సుఖయభాషాకావ్యరచనాభిశోభితుం'డగు నన్నయభట్టాచార్యుం డేర్పడి యట్టిసా
ధనసంపత్తిం గొని 'మత్స్యమరాధిపాచార్యుండు' గావున యాంధ్రకవిత నిర్మింపం బూని యొకపాటు
తెనుఁగును రెండువంతులు సంస్కృతపదంబులును గోమలముగాను మనోహరముగాను గూర్చి యక్కవిత
నవతరింపజేసె. ఇతని గుంభనము లతిసుకుమారములు.

చ. కారదర్పాశ్రు బుజ్జ్వలలఁ నత్రతారకహరపంక్తులం
జారుతరంబు లయ్యె వికాసన్న పక్షరసగంధబంధురొ
దారసమీరసౌరభముఁ బాల్చి సుధాంతువికీర్ణమాణక
ర్పూరపరాగపాండురుచిఃపూరములం బరిపూరితంబులై.

గానటనీసతగా నుండిన తెనుఁగు ననుశాసించి యం దింత కోమలముగాఁ గవిత్వమును బుట్టించునంత
మాత్రకే యిచ్చుహాకవికాలంబు చెల్లె. ఇంతమాత్రమును సామాన్యముగాదు ఇంతకును మన తెనుఁగు
కవితకు వలయు నన్ని చిన్నైలుపన్నైలు గుదిరినవిగావు. సంస్కృతపదముల యర్థంపుఁదీయనయే, సం
స్కృతసహసములమిసిమియే వానితోఁ గూర్పబడిన తెనుఁగుపలుకులకుఁ జోడినవి. కాని ప్రత్యేకముగాఁ
దెనుంగుపలుకుల ముద్దులునుద్దులు తెలియరావయ్యె అంతఁ గవిబ్రహ్మ నాఁ దగుతిక్కున పోడనూపి
యచ్చు తెనుఁగుపదములే మిక్కిలికూర్చి యుజ్జ్వలంబైన ప్రతిభావలనముచేతను నశద్వక్తమైన కవి
తాప్రాణిమ చేతను నపూర్వములు నతిమనోహరములు నగుపెక్కురచనాచైచిత్ర్యములు పఠించి
యాంధ్రభాషాలలన కగణ్యలావణ్యంబు నొడగూర్చి దానిని 'రామణీయకంబు రమియించు
నిక్క' గావించె. ఈమహాకవిచేత నీసము తనసాజగువగ లన్నియు నెచ్చిత మగుచమత్కార
సాధనమయ్యె. వేయేల! ఇతనికిఁ నిచ్చుటికపులములంకారములందలిరతనముల కితిరచనలు గనులు, కృ
తిపతిని దద్దరికావతారమును వర్ణించుట, మధ్యంతములు, మున్నగునవి యాకవిసార్వభౌమునికడనుండి

వచ్చిననంత ప్రదాయములు. ఇట్లాంధ్రాభాషామణిని భూరిశోభామశోభారత్వమున భువనమహిమింగావించె. నీదప నెట్టినాన్యండ్ల వచ్చి యుభయభాషాభవముల నమంబుగాఁ జూనినీ మణికొన్ని సౌంపులుగూర్చి. నాచనసోముడు భాస్కరుండు పోతన మున్నగువారును సంస్కృతపదములనే విశేషముగాఁ జూనుపురు ముద్దులు గలుగుమణికొన్ని రచనలు గూర్చి భాషాసమష్టికి మాధుర్యపుష్టి మిక్కిలియుం గలిగించిరి. అయినను వీరందఱును శేషల మచ్చ తెనుఁగునకు నంతగా మెచ్చులుగలుగుసౌంపులు నించినవారు గారు. వీరందఱి నానుండు వచ్చి యాంధ్రకవితను సంస్కృతపదభూయిష్టంబును చీర్షసాంస్కృతికసమాసబంధ రంబును గావించె. ఈకవికి మొక్కఁ బింగళిసూరనాన్యనివెఱును గలకవు లందఱికి నీ సంస్కృత రచనాభాషార్య మంటు తెవులువలె వ్యాసించినది. శ్రీనాథునికవనము మిక్కిలి రసవంతంబును త్రో థంబు నగుటచే దాని ననుకరించినకవులకవనంబున తాతని సంస్కృతపదభూయిష్టత్వంబును బట్టువడి యెఁగాఁబోలు! అట్టి కవులలో మన పెద్దనాన్యండు ముఖ్యండు ఇతఁ డొకనాలపయాశ్వాసము తప్పఁ దక్కినగ్రంథము నంతయు శ్రీనాథునివలె సంస్కృతపదప్రచురంబుగా రచించియున్నాఁడు ఇక్కఱి కాలంబుననే యన్యదేశీయులతోడిసాంగత్యమునలనఁ గలుగుచు వచ్చినమాటుపాటులన్నియ ముదిరి, క్రొత్త యగురుచి వుదిరియుండుటచే దాని కనుగుణముగాఁ గవిత్వమును బ్రాచీనపుష్కరికి గొంతయెడఁ తెగి యపూర్వకల్పనావిశేషములకుం జొచ్చినదయ్యె. ఇదియె ప్రబంధకవనావతారమునకి మూలము. దీనినిగుఱించి కొన్ని విశేషములు వ్రాయుట యావశ్యకము.

కవనము తాను బుట్టినకాలమందలి రుచివిశేషమును మతస్వరూపమును బ్రతిఫలించు నర్థమున టిది. అది యప్పటిసాగరికత్వప్రబంధమునకు విషయమౌచి యుండగ. అందుఁ బ్రాఁకిన సప్రక యము లారుచిమతెచిములములనుండి పుట్టి దానిం దెనఁచుకొని యున్నబలశీఁగలు. మతము గులకి ముగా మాఱదుగాని రుచిమాత్ర మయ్యెకాలములఁ బూర్ణముగా మాఱుటగాని సంకరము నొందుటగా కలదు. అందులకు నన్యదేశీయసాంగత్యము, నన్యరాజప్రభుత్వము, నూతనమతసంపర్కము మొదలగునవి కారణములుగాఁ జరిత్రలందు గానంబడుచున్నవి. నన్నయభట్టునకు ముందు బహుకాలమునుండిఁ బ్ర విడుల క్షార్యలతో నైక్యముకలిమిచే వారివేషభాషలయందుఁ బ్రీతియు గౌరవమును వారివైదికానుష్ఠే నప్యర్తులను గుదిరియుండె. తాన వారి వ్యవహారములందెల్ల రుచియును ముదిరి యుండె. నన్నయకా మున మహావృద్ధియనేనానముద్రము హిమాలయపుఁ ట్టలపయిఁ బొంగి యుత్తరహిందూదేశమునందు బొలయుచుండెను గాని వింధ్యపర్వతము దాఁటి ద్రవిడదేశమునకు రాలేదు. ఇట్లన్యదేశీయసాం త్యము లేమిచ్చేఁ బ్రాచీనాచారములగు పురాణశ్రవణపరమాదులందు మనవారికిఁ గలరుచికి సంకరముగా మాఱుపాటుగాని కలిగినదికాదు. మఱియు నప్పటికి గీర్వాణకవనమును సౌభాగ్యగరిమము నొందియుండె ప్రాధికవనములు గలరామాయణాదిగ్రంథములును, రచనావైచిత్రిం జూపురసమంతాదికావ్యములును, గా నానైపుణ్యము నెఱపు శాకుంతలాదినాటకములును వాంఛలు మొదలగువారికిఁ బండినపైరటికఁ కము లైయుండినవి. అన్ని దెఱఁగులకవితత్వ ముండియు నన్నయభట్టు కల్పనానిబంధన మొకటియ గావించుండయ్యె. ఆంధ్రకవిత నప్పడఁ క్రొత్తగాను సలక్షణముగాను నవతరింపం జేయుటచేతను, గృత తియగు రాజరాజనరేంద్రుండు మదియమనంబు భారతకథాశ్రవణ ప్రవణంబ కావునక, మహాభారత ధ్వనిరూపితార్థ మేర్పడఁ దెనుఁగునరచింపుమని చెప్పుటచేతను, బవిత్తమైన భారతమునందుఁ దననూత ప్రయత్నముఁ జూపుటవలెన నది నర్థసమాదరపాత్ర మగు నను తలంపుచేతను, భారతరచనకుఁ గడ యట్లుచేసి తనకవితను నూత్నకల్పనలకుఁ జూపవ సమర్థుండయ్యె సాహసింపఁడయ్యె గాఁబోల కాఁబట్టి యతఁడు నవీనకల్పనలకుఁ జూరకుండుట యుచితమ. అది యప్పటి తెనుఁగువారికో రాజున

పురొక్షపణాదులందుఁ గలరుచి కనుగుణముగా నుండియుండును. అయినను బిమ్మట వచ్చిన శ్రిక్-
 నాదులును 'కావ్యేషునాటకం రక్తమ' అను నభియుక్తికిని కల్పచాంశమితియు లగు శాకుంత
 లాదుల యుక్తిర్నము గర్జితాశితమయ్యు, నట్టిరచనలకుఁ త్రాఘలయ్యు, గతానుగతికముగా నన్న
 యభట్ట మార్గమునఁ బూర్వగ్రంథము దేనితో భాషాంతరము నేయుటతోఁ దృప్తిపొందుచువచ్చిరి గాని
 ప్రబంధములను రచింపలేరి మనవానికిఁ బూర్వములైనవానియందు గౌరవప్రతిపత్తియుఁ, గ్రాత్రవాని
 యందు ననాదరదౌర్ద్యమును నహజములు. ఎఱ్ఱవ హరివంశమును, సోమన యుత్తరహరివంశమును, భా
 స్కరుఁడు రామాయణమును, శ్రీశాఘండు వైషధికాశీఖండాదులను నాంధ్రీకరించిరి కల్పనాగ్రంథ
 ములపన చెలిసియే యున్నది. అయినను దెనుఁగునం దాదికపులెవ్వరను వానిని రచింపమియే యనుకా
 రైకపరాయణులగు పిమ్మటివారును వానిని రచింపకుండుటకుఁ గారణముగాని మఱి వానివలనియనాద
 రముగాదు బహుకాలముగాఁ బురాణాదులఁ దెలిఁగించును వచ్చునీయాచారము రూఢమై దన్ను మార్పఁ
 జాలినట్టి రుచిభేదము పుట్టకుండుటచే దానును మాతినదిగాదయ్యె. పిమ్మటఁ గృష్ణదేవరాయల కాలమునకు
 మహమ్మదీయులు మొదలగు నన్యదేశీయులును మహమ్మదీయప్రభుత్వములును నిందుఁ బ్రబలితమగుణ
 ముగాఁ దెక్కు నూతనవిషయములు గలుగుటచే నవీనకల్పనలయందు రుచిపుట్టి యాయాచారమును గొం
 తఁ గదల్చినది అయిన నీ యాచారము బహుకాలముగా వచ్చుచుండుటచేతను, దెనుఁగునం దాది
 కపు లెవరును గల్పనాగ్రంథములకుఁ బూనకుండుటచేతను, శుద్ధకల్పనములు దోషప్రాయములుగాఁ
 దోఁచుటవలన నేమాంయట్టివానిని విడిచి సామరస్యముతోఁ బూర్వాచారమునుబట్టి యాద్యసత్కీర్ణలను
 గొని, నూత్నరుచిప్రాబల్యమును బట్టి స్వకపోలకల్పితములను గొంతఁ జేర్చి, ప్రబంధరూపముగాఁ
 గవనము నేయుట యుపపన్నమయ్యె. శేషలకాల్పనికములగు మాతీమాధవీయాధిరూపకములక్షీరి ఘంటా
 పథముగా నుండియుఁ దెనుఁగులోనిశుద్ధకల్పనములకు 'శేషలకాల్పనాకథలు కృత్రిమరర్పిము' అని
 యిట్టి యపకర్షణముకలుగుట యీపూర్వాచారమహిమయేకాని వేఱుకాదు. ఇట్లు రుచి, ప్రబంధకవనము
 నకుఁ బురికొలుపఁగా మొట్టమొదటఁ గలిగిన ప్రబంధము

మ ను చ రి త్రి ము.

ఈ ప్రబంధమునకు మనుచరిత్రము, స్వారోచిషమనుచరిత్రము, స్వారోచిషమనుసంభవ మని
 మూఁడుకేర్లు గవియే వాఁడి యున్నాఁడు.

'మనుచరిత్రం బండుకొనువేళఁ బురమేగఁ, బల్లకి తనచేతఁ బట్టి యెత్తె

కిరీక నీస్వారోచిష,' చారిత్రము వినిన వ్రాయ'

ఆ-౬. పద్య-౧౧౯.

'నాయునర్పం బూనినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధమునకు'

ఆ-౧. పద్య-౨౦.

ఇం దయదాశ్వాసములందును నాఱనియాశ్వాసమునందు బహుభాగమువఱకును స్వారోచిషుని
 సంభవమునకుఁ గారణభూతమైన చరిత్రమే యున్నది గాని స్వారోచిషునిచరిత్రములేదు. అతనివరి
 త్రమంతయు నాఱనియాశ్వాసముకడపట నిరుపదియొకపద్యములలో నిమిడియున్నది. ఇది యొక
 చరిత్ర కానేరదు కాన 'మనుచరిత్ర' మనుటకన్న మనుసంభవకారిణ మైనచరిత్ర యగుటచే
 'స్వారోచిషమనుసంభవ' మనుటయే యుచితము. ఇదియే పెద్దన యాశ్వాసాంతిగద్యములను జెప్పి
 యున్నాఁడు. కావున నిదియే సొంతటి నాళ్ళ మగును. తక్కినవి వ్యవహారవశమున వచ్చియుండును.
 దీనికిఁ గృతీపతి

కృష్ణ దేవరాయలు.

ఈమహారాజు విజయనగరరాజులలో నెల్ల నగ్రగణ్యుడు. ఇతనిరాజధాని యగువిజయనగరము బళ్లారి మండలమున దా నెగొందికి సమీపమున నున్నది దక్షిణహిందూస్థానమును జాలించినరాజులలో నింతటి సార్వభౌముడును శూరౌ గేనరుడును లేడని చెప్పవచ్చు. ఇతనితండ్రి నరసరాయలు. ఈనరసరాజు నకు నాగాంబిక యనుభోగ కాంతయందుఁ గృష్ణరాయలు పుట్టెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు గాని యది నిజముగాదు. కృష్ణరాయనినవతితమ్మఁ డగునయ్యతరాయనికి నంకితము పేయఁబడిన 'అయ్యతరాయభృదయమ్' అను సంస్కృత కావ్యమున

'తిస్సోవృషస్యే త్యభవన్న భీష్టా, స్తిష్ఠాంబికా తామవ నాగమాంబా

పట్టాభిషిక్తాః పతిదేవతానా, ముత్తంసభూషామణి రోబమాంబా.'

'తిష్ఠాంబికాయాం ద్విజనంపదేభ్యః, ద్విఖ్యాతిమా స్వీరవృసింహరాయః

నాగాంబికాయాం నరసావనీష్ఠః, కీర్త్యకరోజాయత కృష్ణరాయః '

అని తిష్ఠాంబ, నాగాంబ, ఓబమాంబ యనుమగ్గురు నరసరాజు పట్టపురాణులనియు, నందు నాగాంబిక యందుఁ గృష్ణరాయలు పుట్టెననియుఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి నాగాంబ కులకాంతయేకాని భోగ కాంత గాదు. కృష్ణరాయలు ౧౮౬౫లో జన్మించెనని యొకరును, ౧౮౮౭ లో జన్మించెనని యొకరును వ్రాసి దికాని జన్మ సంవత్సర విషయని చెప్పటకుఁ దగిన యాధారములేదు కృష్ణరాయలు ౧౫౯౮వ సం॥ ఫిబ్రవరి నెల ౮వ తేదీని బట్టభిషిక్తుఁడయ్యె. ఇతనికి సాళువ తిమ్మరు ననుమంత్రిశిఖామణి యుండె. ఈతిమ్మరు ను నరసరాయవీరనరసింహరాయలకాలములనుండి మంత్రిత్వము వహించియున్నవాఁడు. ఈతని బుద్ధిబల మునను దనయప్రతిమపరాక్రమమునను రాయలన్నిదిక్కులను దండయాత్రలునలెపి యుఖింపరాజ్యవైభవ ము ననుభవించె. మొదట ౧౫౧౨వ సం॥ దక్షిణ దిగ్విజయమునకై వెడలి పూర్వకర్ణాటద్రవిడ మళయాళ దేశములన్నియుఁ దనవశముఁ గావించుకొనియె. ౧౫౧౩ లో పూర్వదిగ్విజయాత్రకుఁబోయి నెల్లూరుమండలములో నుదయగిరిని బదు నెనిమిది నెలలవఱకు ముట్టడించి పట్టకొనియె. వీరప గుంటూరుమండలములో ని కొండవీటిపై నెత్తె. ఇది దక్షిణహిందూదేశములోని గొప్పవర్మతదుర్గములలో నొకటి. ఇది యుత్కల దేశ పురాతన ప్రతాపరుద్రగజపతికుమారుడు వీరభద్రగజపతిపాలనలో నుండె. వీనికిఁబోదుగా శ్రీనాథరాజు, జన్యామలకనవాపాత్రుఁడు మొదలగు నరదారులుండెరి రాయలు తన్నె దిరింప వచ్చినప్రతాపరుద్రగజపతి నెదుర్కొని జయించి వీరపఁ గొండవీటిని గైవసముచేసికొనియె. వీరప బెల్లముకొండ మొదలైన దుర్గముల సాధించి కొండవల్లిని గెలిచి ప్రతాపరుద్రగజపతిని దోలుముచు నుత్తరమునకుఁ బోయి కృష్ణాగోదావరీనదీముఖములకు మధ్య నుండువేగి దేశముపై దండెత్తి జిత్తెలోయ తోననీమ కొరాయు మొదలగుమన్యవీరులను రాజమహేంద్రవరమును జయించి విశాఖపట్టణమండలములోని పొట్టు నూరికడ జయస్తంభముకాటి మాడుగులు మొదలగు మన్యనంస్థానములను పట్టాదిని వశపఱుచుకొని సింహాద్రిచేరి స్వామిని సేవించి జయస్తంభములుజేయించి కటకమునకుఁబోయి దానిఁ గాల్చి మరలి ౧౫౧౫లో విజయనగరముచే దేసె. వీరప రాయలకును గజపతికిని నంది జరుగఁగా రాయలు గజపతి క్షాంతును బెండ్లాడెను. ఈవిజయములే మనుచరిత్రములో

నీ. తొలుదొల్ల నుదయాద్రికలఁ దాఁకి తీండ్రు, నగోహమునావెచ్చునై జనించె

మఱికొండవీడెక్కి + మార్కొని నలియెన, యలకనవాపాత్రు + నంటిరాఁ జె

నటనాగి జెప్పియ్యబడి వేది దహించె, గోన విట్టేర్చె గొట్టానఁ దగిలె
 గనకగిరిమూర్తిఁ గరఁచె గోళముఁ గ్రాఁచె, నపుల నాటాటూరఁ రిపులుకొనియె
 మాడెములు వ్రేల్చె నొడ్డాదిఁ మని యెవరైనఁ గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజుఁ గిలఁగిపఱస
 దోఁకచిచ్చన నార యుద్ధరథఁ గృష్ణ, రాయచాపపువ్రతావ జాగ్రత్తహాగ్ని. ఆ-౧ పద్య-౩౭
 ఉత్సాహ. * * దుర్భరానకాద్యత్రీ
 ఘోరమాన కొండపల్లిఁ కొండపిటిమండలా.

మ. ధరకెంధూతులు కృష్ణరాయలచమూఁధాటిగతిన్ వింధ్యగ
 హ్వరముల్ చూడఁగఁ జూచి తా రచటఁ గాఁపై యుండుటం జాల న
 చెచ్చెరు వై యెఱ్ఱనివితచీకటులు వఁచెచ్చె జూడరే యంచు వే
 సారిదిం జూతురు వీరరుద్రగజరాఁ ట్టుద్ధాంతముగాంగనల్. ఆ-౧. పద్య-౩౮

క. నిమిషార్థగృహీత కలింగరాజశతయగ్రణికిన్.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు జయాంకములన్ లిఖించి తాళన
 న్నిభముఁ బొట్టునూరికడఁ నిల్పినకంబము సింహభూధర
 ప్రభుతిరునాళ్లకుం దిగుసుఁరప్రకరంబు కలింగమేదిని
 విభునపక్షి రిక్తజలముఁ వేమఱుఁ బెట్టి పరించు నచ్చలున్.

కా. * మాద్యత్కలింగంగానా

బందీగ్రాహ విగాహితో త్తరకకుఁబ్ధాటిసమాటికనా.

రా. * శి * కటకాధ్యక్షానుగతీణి భృ

త్రాయగ్రావభిదావిధాభిదురదోః * ఖడ్గాగ్ర.

అని తెలియనగును.

కడమ యెదునంతర్నరములు విద్యత్ప్రసంగములందును భావియుద్ధపరికరంకలనమందూ బుచ్చి
 గగఁగం సం||రాయలు రామారుదండయాత్ర వెడలెను. రామారు మున్ను విజయనగరి రాజులది దీనికై
 మున్నీరాజులకును దురుష్కలకును బెక్కుయుద్ధములుజరిగియుం గడపట నది తురుష్కలపాలయ్యెను.
 అది ప్రకృతకాలమున బీజపూర్ ఆదిల్ షాహపాతమున నుండెను. రాయలు పదిలత్తల సైన్యముతో నెడలి
 ఘోరముగాఁ బోరి యాదిల్ షాహను బాణదోలి రామారిదుర్గమును బట్టుకొనియె. ఈదాడిలోనే రా
 యలు కలబరిగిదుర్గమును ధ్వంసముచేసి లోబఱుచుకొనియెను. అందు ఆదిల్ షాహ చెఱపెట్టిన బహదు
 నీ రాజపుత్రుల ముగ్గురిని తెఱ విడిపించి యందుఁ బెద్దవానికి రాజ్యముగట్టెను. ఇదియె

ప్రబోధపు నానునఘోషజయనకఁ భాంకృతిభీమపపేటలుతత్

కలుబరగికటకక్షితిరక్షకఁ కన్నడరాజ్యరమరమణా.

కా. యవనతో దీధవస్తాపనా.

అని మనుచరిత్రమునఁ గానంబడియెడి ఈదండయాత్రలందుం గృష్ణరాయల సైన్యమునఁ
 బెక్కుగ్రాముల యేనుంగులును బహుసహస్రసంఖ్యల గుఱ్ఱములును భయంకరముగా నెఱిసియుండె నని
 పోర్చుగీసుచరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు దాని కనుగుణముగా

‘పుంఖానుపుంఖి సెంధవ, రింఖానుసూతజాడిఁ రేఖాగ్రతమో

రింఖుద్రిపున్యవ’

ఘంకారమే

పాశురూచోద్భుటభాటికాగజఘటాశక్తితుణ్ణవేశ్వంభరా

మాలిని. సరభసజయధాటి + చండవేదండకోటి

కరమమధుహిమానీ + కంపితాశాపధూటీ.

అని పెద్దనవర్ణించినాడు ఇతడు విద్వాంసుఁడును విద్వద్భోక్తృలోలుఁడును గవియు నగు. కావున

క కవితాస్త్రీలోలునవ్కో. క. విద్యాభేలనభోజ ముగిలేభద్రుమ. మ. భోజమూపతి విదా పరిపాక. క. కల్పకద్రుమాధికదాన, శ్రీమతుకాగతలోకా, లోకాంతరనకలనుకవి+భోకస్తుత్యా.

రాయలు మిక్కిలిపట్టియును బొడుగునుగాక కొలది యగుసెత్తుగలవాఁడై మంచిముఖవరి గ్గును గుందరాకృతియుఁ గలిగియుండె నని చరిత్రకారులు వర్ణించియున్నారు పెద్దనయు

‘శ్రీనందనసాందర్య’ ‘కాంతాలతాంతళర’ ‘పంకజదృగంగీకార ధీరాకృతీ’

అని వర్ణించినాడు. రాయలు గరిడీసాదన చక్కఁగాఁ జేసినవాఁడు. ప్రతిదినమును వ్యాయామఁ నేయుచుండును కావుననే ‘వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ’ యని యున్నది. ఇతఁడు వైష్ణవుఁడు. మతీయ విష్ణుభక్తాగ్రసరుఁడు. అందును దిదపతి వేంకటేశ్వరస్వామియొడ విశేషభక్తిగలవాఁడే. కాబ

భావభరిత శ్రీకాంత’ ‘కరుణాకర వేంకటవిభు,చరణస్వరణ ప్రసంగసంగతమతి’ ‘శ్రీవేంకటే పదపద్మావేశితనదయశ్శృవయ’ అని పెద్దనయుఁ జెప్పినాఁడు

ఇట్లుండజన్ముల నొంది యపారిరాజ్యవైభవమును బాలించి కవుల నాదరించియుఁ దా గవియయ్య నాంధ్రభాషామణి నత్యంతభూషితం జేసి యీవిద్యచ్చక్రవర్తి ౧౫౩౦ నవంబరములో గీర్తిశేషుఁడయ్యె. మనుచరిత్రకృతికర్త

అల్లసాని - పెద్దన్న.

ఇతఁడు నందవరీకుఁడు; చొక్కనామాత్యునిపుత్రుఁడు. కృష్ణదేవరాయల యాస్థానకవిశ్వరూపః సెల్ల సగ్రగఁబ్రొందు. తెనుఁగునందుఁ బ్రబంధరచనమునకు మార్గదర్శకుఁడు. ఇతఁడు మొట్టమొదట స్తార డైయుండినను విదప వైష్ణవమును బుచ్చుకొని శరకోపయతికి శిష్యుఁడయ్యె. రాయలు తనకిచ్చిన కొ టుగ్రామమును వైష్ణవుల కగ్రహణమునెసి దానికి శరకోపపురమని పేరుపెట్టె. ఇతఁడు మనుచరిత్రము కాక హరికథాసారమును శ్రంభమునుగూడ రచించెనని లక్షణగ్రంథములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్న కాని యది యిప్పుడు నామానశ్చిప్తము. మార్కండేయపురాణమందలి స్వీలోచిమమనంభవకేథ గొని న్యకపోలకల్పనలను గూర్చి తోలుబొలుత మనుచరిత్రమును ప్రబంధరూపమున రచించుటచే న ద్రకవిలాసితామహుఁడనువీరుడ మితనికె గలిగినది. రాయ లొకనాఁడు కవిగండపెండేరమును బ డిపల్లెరమున నుంచుకొని సంస్కృతాంధ్యములందు సమానముగాఁ గవనమునెయువాఁడు దీని ధర్మ నర్హం డనఁగాఁ బెద్దనాచ్యుఁడు మీఁది యుల్పలికమాలికను జదివెనట.

ఉ. పూలె మెఱుంగులుం బనరు + పూపలెడంగులుఁ జూపునట్టిపా

కైడలు జగ్గు నిగ్గు సెన + గావలెఁ గమ్మునఁ గమ్మనకొవలె

రాతిరియుం బవలో మఱపు + రానిహోయల్ చెలియారణంపు

ద్దాతలితీపులంబలెను + దారసెలొవలె లోఁ దలంచినకొ

బాఠశాల ప్రైవేట్ వలెను • బైదలిమత్తుకలోనీపల్లటి
 కూలం లనన్వలెక సాగను • కొత్తపల్లెలు రావలె నాలకింపినక
 డాటోడ నున్నమిన్నులమి • టారపుముద్దులగుమ్మకమ్మ నా
 వాతెఱిందొండపండువలె • వాచవిగావలె బంట నూనినక
 గాతలఁ దమ్మిచూలిదొర • కైవసపుంజవరానిసిద్ధిపు
 న్నేతెలియబుచ్చరంపుజగి • నిబ్బరపుబ్బగు గబ్బిగుబ్బుజొం
 బూతల నున్నకాయనరిపోడిమి కిన్నెర మెట్టిబంలిసం
 గాతపు నన్నతంబియ • కారపుఁగన్నడ గొళపంతుకా
 సాతతతానతానలపఁగం దిపుటాడెడు గోటుమీటుబల్
 మోతెలుసుంబలెక హరువు • మొల్లముగావలె నచ్చతెన్న తీ
 రీతిగ సంస్కృతంబు పచఁరించినపట్టున భారతీవహ
 టీతపనీయగర్భనిక • టీభవదాననవర్వసాహితీ
 భౌతిక నాటకప్రకర • భారతభారతనమ్మతప్రభా
 కీతనగాత్ర జాగిరిక • కేఱిరశీతమయూఖరేఖికా
 పాతమధాప్రపూరబహుభంగ ఘమంఘుమఘుంఘుమార్చితీ
 జాతకతాళయుగ్మలయఁసంగతిచుంచుపించికామృదం
 గాతత కేహిత తహితఁహాధితదంధణ ధాణుధింధిమి
 వ్రాతనయాఘ్రుకూలపద • వారకుహూద్వహ హరికింకిణీ
 నూతనఘల్లు లాచరణ • నూపురఘ్రాళర్యుళీమరందనం
 ఘ్రాతవియధునీచకచ • కద్వికచోత్పలసారసంగ్రహ
 యాతకుమారగంధపహ • హరిసుగంధవిలాసయుక్తమై
 చేతము చల్లఁజేయవలె • జిల్లనఁ జల్లవలెక మనోహర
 ద్యోతకగోస్తనీఫలమంధుద్రవగోఘ్రతపాయసప్రసా
 రాతిరస్నప్రసారరుచి • రప్రతిమంబుగ సారెసారెకున్ .

దీనికి రాజుమెచ్చి కవిపాదమునఁ దానే గండపెండేరమును దొడిగవట. ఇది పెద్దన్న రచి
 చే ననఁబడునీచాటుపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

నీ, ఎడ్డురైసచోఁ దనఁమదకరీంద్రము నిల్పి, శీలూత యొనఁగి యొక్కించుకొనియె
 మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేఁగఁ, బల్లకి తనశీలఁ • బట్టియెత్తె
 బిరు దైనకవిగండఁ పెండేరమున కీతె, తగు దని నాదుపాదమునఁ దొడిగె
 గోకట్రానూద్యఁ నేకాగ్రహారము, లడిగిననీములఁయందు నిచ్చె
 నాంధ్రగీతవితాపితామహాయల్లసాని, పెద్దనకపింద్ర యని నన్నఁ • బిలుచునట్టి
 కృష్ణరాయలతో దివి • శేఁగలేక, ఐదుధ బ్రతికితి జీవచ్ఛఁవెంబ నగుచు

ఈపద్యములనఁ గృష్ణరాయలకుఁ గల్గియందుగ గలగౌరవాచరములు దెలియుటయేకాక రాయ
 లయనంతర మితఁడు బ్రతికియున్నట్లును గానవచ్చుచున్నది.

శపిత్వము.

[illegible][illegible][illegible]

గేలపుర్లో సామాన్యకారమున డోచువిషయములు కవిత్వపుతిరవసినఁ గలిగిండు
పురుషు వింటె యశ్యంతిరమణీయములుగా విడంబించుచుండును. ప్రాచీన శాస్త్రములపట్టియు,

జనరాలిమోవి నంటినజంటికయ్య, జందునునికరములు సోకినకలువయ్య, మూర్ఖునికరణములు తాకిన
విరివచ్చియ్య, గవిత్వంపురూపచేసినతలై నకాముకీకాముపై యపూర్వస్థ గాంచి శృంగారరస
ముప్పొంగె జేయుచుండును

నీ. కటికిచీరకటిండి + కరములగిలిగింత, నెవ్వఁడు దొంగకన్నెనవ్వఁ జేయు

వేవెలుంగులదొరజోడు + కవెలుంగు.

మనుచిత్తము.

నీ. నేటికాటుకరేకనీటు మీఱంగఁ దీర్చి, మిసిమిగాఁ బుప్పడిపసుపుఁ బూసి

పచ్చినీ, కాంతపతికన్న మున్న మేల్కొంచెయ్యుండె.

తారాశాంకము.

ఇవి యెల్ల యథార్థమా? కాదు కవితాదేవత పన్నినయింద్రజాలము.

కవిత్వము తనశిల్పకాళల్యము లన్నియుఁ బరచింపక కేవల మొకస్వభావమును మిక్కిలి కేటగాను
నూటిగాను నిరూపించు నెఱసీటుమాత్రముచేతను మెత్తందపుముద్దుచేతను, దద్దయు పాదారణములైన
వానిని సయితము చెలువములు గావించి చవు లాలికించుచుండును. ఆకేటయందే తీయంగనము మిటూ
రించుచుండును, ఆమెత్తందనమే యొకయందము.

న. కడుఁ బసిబిడ్డ మీఁడొకటిగా వవువా నెఱుంగండు ముంద రె

య్యెడ నొకపా తెఱుంగఁ దెడయెంతయుఁ గోమల మెవ్వడైన నేఁ

గుడువఁగఁ బిల్లఁగాని తనకుం గలయాఁకటిప్రా ద్దెఱుంగఁడే

గొడు కిటు వోకకుఁ మనముఁగుండెడు నిఁ గని యూఱడితెల్లనన్.

నే. ఎవ్వ డెయ్యెడ నేమిటఁనెట్లు లరయ, వలసె నమైదు నారయ + మలసి డస్సి

నొచ్చి యయినను నేమట + కిచ్చ దలచి, తడమి నాచేత దీవనఁపడయు మచ్చ.

భారతి. విరాట. ౨. ఆత్వా.

నీ. పాలుపారఁగా పోరఁగిలి పొన్ను నాల్లమా, లలకును వచ్చును + మెల్లఁగి మెలఁగి

లలిఁ గపోలంబులు + గిలిగిలింతలు వుచ్చి, నవ్వొంపఁ గలకలఁనవ్వ నవ్వ

ముదులు దొలుకాడ + మ్రాఁకాలఁ గేలను, దడవుచు నెందును + దాటి తాటి

నిలుచుండఁదెట్టి యం + గుళియూఁత నూపఁగాఁ, బ్రీతిఁ దప్పడుగులు + పెట్టి పెట్టి

యన్నఁ గంటిఁ దండ్రిని గంటి + నయ్యఁ గంటి, నిందు రావయ్య విందులు + విందు లనుచు

నగిఁ దనుఁ దినిగఁ నడఁయాడి యాడి, యుల్లసిల్లెఁ గృష్ణఁడు తైకఁనోత్సవముల.

పారివంశము. పూర్వభాగము. ౫. ఆత్వా.

ఇందలివన కవిత్వంపుమిమియేకాని మఱేమియుఁ గాదు అది ప్రతిపాద్యవస్తువునకుఁ బెట్టికన
చికిచినుమెఱుంగు, అది దానికే బూసినబంగదమెలాము.

కవిత్వమున కిట్టియపూర్వరంజక శక్తి యెట్లుగలిగె? కవుల కనన్యసామాన్య మగుభావవాత క్తివి
శేష సౌకటిగలదు. దానిమహిమచే వారీయం దతివిలక్షణ మై యపూర్వచిత్రమైన యొకమానస ప్రపం
గము విలసిల్లుచుండు. అందలివస్తువు లపూర్వమనోహరములును నత్యోక్త్యర్థములు నగు సౌందర్యవిర్యాది
గుణంబుల రాణించుచుండు. అందలివృత్తికయెల్ల బంగదమయము. రా లర్పయ్య రత్నములు. దీప
ములు శీనువణులు, గందపురొంపి కలయింపి. ఆశిపాణిముత్తియపుత్రుగ్గులు అపటికరులు 'మండి గాలిడి
గంధసుండాగ్రాంతి జించి జలద్ధరాంభమువ్వు జల్లులాడు' అందలి మీరుపరాక్రమాద్ధతికి

'శరణిచక్రము నిర్దిరంధిరుగు' 'అర్ణవముల్ పూర్ణిలు' 'గిరివర్గంబెల్ల నూటాడు,'

కవిప్రతిభాకల్పితమైన యిట్టిభావనాత్మక ప్రపంచము లోకోత్తరచింతాకారియగుకొ
వ్యసృష్టి యని మనయాలోచనార్హం లగుచు. అప్పుడేదిగాని కవిహృదయమిదిని బోధింపనేని యది యందలి
ప్రపంచములోని యనన్యదృశకోభావలననములందు మునిగి యపూర్వమనోజ్ఞముగాఁ బ్రకాశించు
చుండును. చెలువలమోవి యందలి తేనెయలును, వారివలుకులందలి పచ్చక పురమును నాప్రపంచము
లోని యంగడినరకులు. వారి తళతళలును, నిగనిగలును, జకచకలును గవిహృదయపులకమం దాయ
పూర్వక క్తి దిద్ది పూసినవింతవన్నియల మెఱుంగులు! ఇట్టిచెలువలే

ఉ. 'జంగమవల్లులో యన్పుతఃపాగర పీచులూ రత్నమూర్తులో

యంగజామోహనానన్రములూ + యంచితహేమశలాకలో మహీ

రంగనట త్తటిల్లతలూ + రాజకళానఖలూ' యనం బరంగురురు

భాస్కర రామాయణము.

ఇట్లు రసోద్దీపనములనల దనంతఁ దొరగి ప్రతిభావికాసములన బయింబయి మురుపుగాఁజెరిగి
భావనాత్మ క్తివై తత్వంబున వింతలగుచిన్నెలు వన్నెలు మూపుచు నిర్లమించినకవిత్వధార సరళమై స్వభా
వమధురమై చిత్రమై మకరందరూపవలె జాలుగొనుచుండును. అది తనంతఁ దొరగినదగుటచే శ్రమం
పడి చెఱిచి విఱిచి తెచ్చుకొన్నకట్టములును, జప్పిడినందుగొందులును జూపట్టపు, పయింబయి బొంగి పొర
లి వచ్చినదగుటచే నెందును గుంటు గానింపదు. వింతవింతగాఁ జొలయుచుండుటచే నొక్కటే పాడి
నపాటగా విడువుఁ బుట్టింపదు. కావున పట్టిపదాడంబరములును వ్యర్థపూరణములును గనఁబడవు. అర్థము
క్రిక్కిరిసి రసపారవశ్యమునఁ బయింబయి మురుపుగా నురపడించుచుండఁగా నాయర్థంపుఁ దెనుభారము
ను వహించునంతియవరిమితిగల యలృతకటములవలె కట్టములు పరిచింపుచుండుం గాని యనవసరము లై
నవి యెల్ల వచ్చి మునుపొన నేరవు.

ఉ. పెట్టనికోట నీకు పారిభీముఁడు నర్జునుఁడుకొ రణంబునం

దొడ్డినమంట లాకొలఁదియోధులె సాత్యకియుకొ విరాటుఁడుం

జుట్టపుమేరు పుగరణఁకోభితుఁ డీద్రుపదుండు నిన్ను ని

ట్ట పైన వచ్చునే నురలఁకైనను నొల్లవుగాక చివ్వుతున్.

భారవిరాల.

నీ. తొలుదొల్ల నుదయాద్రిఁగల దాఁకి తీండ్రించు, నసిహామున నెచ్చఁనయి జనించె

మఱి కొండవి డెక్కి + మొగ్గిని నలియైన, యలకనవాసాత్రుఁనంటి రాఁతె

నట సాఁగి జుద్దిలోఁముఁ బడి వేగి దహించె, గోన బి త్రేర్చెఁ గొట్టానఁ దగిలెఁ

గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ + గరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె, నవుల నాపొట్నూర్ + రవులకొనియె

మాడెములు వ్రేల్చి నొడ్డాది + మసి యొవర్చె, గటకపురిఁ గార్చె గజరాజు + గలఁగి పట్టవఁ

దోఁకచి చ్చన కౌర యుఁధురఁకఁ గృష్ణ, రాయబాహుప్రతాపజాగ్రన్వహగ్ని. మనుచరిత్రము.

ఇప్పుద్యంబుల నొక్కవ్యర్థపద మేనియుఁ గానిపింపదు. అర్థంపదయుఁ గ్రిక్కిరిసి మిక్కిలియు
సొంపులు సొంపుచున్నది. అర్థభావాశ్శ్యము గలయల్పపదపరికరమే ప్రాధిమ్యము శరీరము, అర్థవ్యక్తి కతి
మాత్రమైనపదచ్చటాపటలుము కవితారమణికి లోగంపుబలుపుంటిదేకాని సౌందర్యపుష్టి గానేరదు.
కొన్ని పదముల యొకసొగసైన పొందికచేతనే యర్థములు మప్పలుగొనఁజేయుటయు, రెండోకపదముల
సాబుగైన యొకకులుకుచేతనే రసములు చిప్పిలఁ జేయుటయుఁ బ్రతిభాశిల్పములు.

లే. మిసిమిపరనీమ విలరాజుఁ మేనమామ, వేవెలుంగులు దొరబోడు + లేవెలుంగు. మనుచరిత్రము.

ఉ. ఒక్కొక్కతఱిం బువుబోండ్లు దుటారిక త్రియల్.

కళాపూర్ణోదయము.

ఉ. క్షణక్షణముల్ జవరాండ్రచి త్రియల్

మనుచరిత్రము.

క. మీ నేగులెల్ల వచ్చెద, వేనరకుండు మీరులేక వేగునె ముప్పం

జేసెం జేయఁడు బాలకుఁడొడసురపుంబులు నిజము + లనియెనును

నాం. ౧౨౦౦. పూర్వీకము.

ఇందుఁ బదపరికరము స్వల్పము. అర్థము నివిడము మహాకవులు ప్రియమైనా... కాటో...
మును లేక కొన్ని పదములచేతనే రసము మిక్కిలియుం గూర్తును.

క. నరుఁ డలుక వొడమియును సున్నితై తయెట్టి పేరిలఁకొలుపుఁ నెంచా

మరలం దెగఁ జెడుకన్నుల, నరుణచ్చవి నెఱయ నిట్టులనియె సరేంద్రా

క. నాయున్న బాము దలఁపని, యా యొడ లీచీర యిట్టియేనపుఁడెంచెం

బో యన్న మదనవికృతిం, జేయు ననుట యెంతయును నిఁజ్జగము కాన్.

క. పసివాగు వాడి యప్పడు, పసంతసమయంపు పెండఁపలకొ నెనీ కోఁ

గనుగండులు గందిననవి, కుసుమలతికపోలే మిగులఁగోమలి యొప్పెన్ కిరావూర్జుదయము.

వాఙ్మయద్వర్థములలో న్యంగ్యము మిక్కిలి హృదయంగమము. న్యంగ్యప్రమాన న్యస్ఫురింపె యుక్తము కావ్యముగదా. కాన న్యంగ్యమే కవితాచమత్కృతికై బరికరము. కవితా వాగు నాఁడు, అర్థి యేమే కావ్యకోభాకరము. అర్థగాంభీర్యముతో మృదుమధురపదగుంథనమును గూడఁచు రీతియు చిత్రించిన దగును. ఇట్టిపదనందర్శములే 'శిరీషకుసుమచేలనుధామయోక్తిలు' మృదుమధురపదములను రసోద్దీపకము.

క. పాటి చదలేటినీటికి, హాటకగర్భునివధాటికమరద్రువని

వాటికి మధుకెటవరిపు, పీటికి శ్రీహేలమంత్రివికదయఁకంబులే భీమపండుము.

క. వాలికలై వెలిదమ్ముల, పోలికలై చందమామపులుఁగులకును దా

మేలికలై ననిరీక్షణ, మాలికల నృసింహం జూచె + మదపతివేడ్కనన్. సరి సహాపాఠము.

క. జటివరుఁ డిటువలెఁ గనలుచుఁ, జటబటవివృకలు సెదర + జగిసి మెఁగొనఁలం

దటతట కటతటు లదరఁగ, గిటగిటమన రదనపటలి + గీఁటుచుఁ బలికెన్. చిత్రాతారిచిత్రతి.

క. నాళీకమధూన్లతిమ, రాశీముఖరాశిసుఖకరం బగుకొలనం

గేళీలాలనగతి డిగి, యాళీనివహంబు లోలంబాడెడు వేళన్. ముచర్చిత.

సామాన్యమైన యొకపదమే దానిని హవళించినవిన్నాణముచేతలె బహుంబర్చియున్నది. సర్ధిసం పదకును మిక్కిలియ్యం సాంపు గూర్చుచుండును. ఆపదమును విడదీసి ముఁద్రేపూయము నంచినను నాసారస్వయ గుదురదు. అట్టియొడ నాపదంబును సర్ధంబును నవినాభానమున రెండునొక్కటియై యరసౌభాగ్యగరిమకుఁ గారణమగును.

ఉ. వీశలమూఁపులాపు మునుఁచేల వహించిననాగకూర్మగో

త్రావనిభృద్దికాకరులకారయ నూరటవట్టు గాదె సెం

భాషన భూజనంబులకుఁ + బండువుగాదె మనహోగ్రకోపరే

భావిభవంబు నైరులకుఁ + గాలము చేరువగాదె పావని.

భారతి. విరాట.

'అనటఁబుట్టినచిగురుఁ గొఁవైనఁ జేన్'

'పాఱవైచిత్ర మిన్నులు + పడచోట'

'పద్మ సంభవైవతురంభర్ధనభగౌ, సామురీడిలు మాకు'

చునుచిత్తము.

'ఎక్కిడనుండి వచ్చెఁ దరఁ శేక్షణకున్ మనుసిగుడొంటిరిలో'

వినుమలినము

‘స్వామి ముంగురుల్’ + మనలి ముద్దులు మూప’
‘తామరసనేత్రలిండ్ల బుంగుల’

విజయవిలాసము.
మనుచరిత్రము.

సాగరికత హెచ్చుకొలదిని రుచిసౌష్ఠ్యమును, రచనావైచిత్ర్యమును, గల్పనాప్రాశస్త్యమును బరిపక్వము లగుచుఁ గవితాండవకుఁ గ్రాత్రసౌంధ్యము నింపుచుండును. రుచి సంస్కారవశమునఁ బరిపక్వమై కవిత్వపాకము నతిభోగ్యముఁ గావించును. రచనావైచిత్ర్యమున శబ్దములును, విశేషించియర్థములును, జమత్కారకరములగు విచిత్రప్రకారముల రచనయు నేయఁబడుచుండు. ఇట్టి రచనాప్రకారములు గావ్యలక్ష్మి నలంకరించునవిగాన యలంకారములందు. అవి కాబ్జంబులగు ననుప్రాసాదులు సార్థంబులగు సుపమాదులు నగు. ఇట్లు

సీ. పానఁగ ముత్తెవునరుల్ + పోహళించిన లీలఁ, దమలోన దొరయుశఃబ్దములఁ గూర్చి
యర్థంబు వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదంబు, లెఱిఁగి నిర్దోషత + నెనఁగఁజేసి
రసభావములకు నఃస్వంబుగ వైదర్భి, మొదలైననీకు లిఃస్వగ నమర్చి
రీతుల కుచితంబులై తనరారెడు, ప్రాణంబు లింపుగాఁ + బాదు కొల్చి
యమర సుపమాదులును యమఃకాదులు నగు
నట్టియర్థశబ్దాలంకరణములు ఘటించి
కవితఁ జెప్పంగ నేర్చునఃత్కవిమననకు
వాచితార్థంబు లానఁగనిఃపాదుఁ గలరె.

అని పూర్వోక్తలక్షణలక్షితంబై రసంబు మద్దీపింపఁజేయుచు రామణీయుకవైభవవిలాసభాస మానందై యొప్పకవనంబునకు మించినసిద్ధియు నానందంబును గలుగడు.

ఈసుకవిత్వలక్షణములం గొని యీప్రబంధపుఁగవనమును బరిశీలింపఁ దగు. ‘శరీమకుసుమ శేఖర కుథామయోక్త’ లను నీమృదుమధురగుంభితము తనచొప్పుననే యిందలిరచన యుండునని మునుముట్టఁ జాటుచున్నది. మెచ్చులు గలుకు నీపదనందర్భము త్తరప్రబంధమాధుర్యగరిమకు మచ్చు. ఇది యెన్నిమాఱులు చదివినను దిరిసెంపుఁబూవులే తెచ్చి గ్రుచ్చినట్లు మృదువై సుధలాలుకుచునే యుండును గాని విసువుఁ బుట్టింపడు. ‘నవరసార్థ, గుంభగంభీరతరవచోబృంభణముల’ ననురచన శబ్దాలంకారకలితమై యున్నను ప్రకృతపదగుంభిత మంత మధురముగాదీ, అంత మనోహరమును గానరదు. నీదపఁ గృతిపతితద్వంతారవర్ణనము కవిసేయుచున్నాఁడు. ఇది తిక్కన మొట్టమొదటఁ జూపినమార్గమై రాజాశ్రయము గలశ్రీనాథాదికవులకు సంప్రదాయముగా వచ్చుచుండె. పోయికముగాఁ గవులు దీనిని మొదట నీనముచేతఁ జూరంబించి దానిగీతమంతయు నిందుమించుగ న్నికాదీర్ఘనమానముగాఁ బదార్థప్రతిరోపితరసోత్కటముగా రచియింతురు. ఇట్టి గీతమును,

‘అతఁడు భూరిప్రతాపమఃపఃప్రదీప, దూరవిఘటితగర్వాంధఃకారవైరి

వీరకౌటిరమణిఘృణిఃవేష్టితాంఘ్రి, తలుఁడు శేఖరమర్త్యుడఁడే + ధర్మసుతుఁడు. భార.విరాట.

అని తిక్కనయే రచించిచూపినాఁడు. దీనివలెనే,

‘అతిభక్తకృపాణ కృత్తమఃత్తాపిర, మండలేశనకుండలఃమకుటనూత్న

మస్తమాల్యపరంపరామండనార్చి, శేష్యుఁడగు సారసింహేశ్వరుండు. మనుచరిత్రము.

అని పెద్దనయు రచించినాఁడు. నీదపఁ బురాణవర్ణనము గవి చేసినాఁడు. ఇందలి పురము భావనాశక్తి నైపుణ్యముచేఁ గట్టబడిన యశ్వరూపకల్పములు గలది. తోట మిన్నముట్టుచుండును. మేడలతెలిగచ్చుమెఱుగు చంద్రమండలము నచ్చుడెలుపుగాఁ జేయించుండును.

[illegible]

ఆ. వానిచక్కదనము + వైరాగ్యమునఁజేసి, కాంక్ష నేయుజారి, కామిను.

భోగబాహ్య మయ్యైఁ + బూచినసంపెంగ, పొలుపు మధుక రాంగి + అ. ౬౦౦-౧.

అని వహాగ్నియత్నవైయర్థ్యమునకు మొదటి హేతునకు ప్రమాదైరాగ్యమునకు సాదాశా. ౩౦.
ఈవద్యమునద యొకటివైవహూహూటి గలిగి వహాయలుగులునున్నది. భార్య 'హూహూ' అని
చేసినిహారినిసామిదన్దు. ఇందలిహాతీయము మిక్కిలియువర్థముసాంప్రదించుచున్నది. కాని ఇది 'హూహూ'
హూహూ' యనుటచే నితని వైరాగ్యము విషయభాగవైమధ్యము గాదు. ఇది 'హూహూ' అని
నిత మగునిస్థాతికయమే యగు. 'హూహూ' సామిదన్దు' యనుటచే బల్మీవిచారామరగా 'హూ' అని
శ్రుతి దేయించి దేవహూ' ననుటచే మాతాశీర్వభక్త్యతికయమును, 'సహూ' అని దేవహూ' అని
త్వల్యమును నిందులీజహూపమున నుపపదించి. ఇదియ పయింబుల నాప్రకాశికి ననుగుణముగా చేరి
రియింపఁబడు. ఆయాస్వభావవిశేషములును, దత్తధర్మ వైచిత్ర్యియలును, హూహూల్యములు
ములందు యథావస్థితముగాఁ బ్రతిఫలించుచుండు ఇది వాతమాగ్రమతమహాత్మ్యము, హూహూల్యము
యశాన్ని పాత్రమున కత్యంతజనములగు గుణవిశేషము లభియించి, దత్తధర్మములతో మొదల
నాపాత్రమును జీతించి నిదవ వారి నందంద వెలివిరియించుచు నాపాత్రము ప్రాప్త్యతిల రచించుట
మహాకవిత్వానాల్పము. వారు తమపాత్రముల దామై యభినయించి తిథియుస్సహాదుల హూహూ
యనుభవించుచు రచించుటచే బాత్రములం దేవకృతి కాప్రవృత్తియు, నేగులు కాపావారిము
ను, నేభావమున కారస్యమును దమంత దుదివలకుం బొనరి యెనలారుచుండునుగాని దేవకృతి నందగి
చూపుట. ఇట్టివిశేషమే యియ్యెడను వెలియుచున్నది. ఇట్లు పాత్రస్వరూపము నుహూహూ విశేష
నిధిం దతిథియై రాకకు మూలమగు నతిథిసంతర్పణమునకు సాధనములుగాఁ, ప్రవహిరాజీవంతులంపు
ను దత్తస్త్రియన్న దానగుణమును మృదుకైలిని రచించి సిద్ధాగమమున విపవత్తి గుడునుపదినాడు.
నిదవ హూహూల్యమునకుం బోకకుం జిరకాలముగాఁ జెరుగు చున్న కారణసంపత్తి.

సీ. తీర్థసంతాను లే! తెంచినా రని విన్న, నెదురుగా వేగు దశవ్యంతరై

నేణి తత్త్వములఁకొరఁగియింటికిఁ దెచ్చు, దెచ్చి నచ్చి నాఁతీర్థ మిచ్చి

నిచ్చి యిషాన్య సంఘత్యపు లఠగాఁ జేయుఁ, జేసి కూర్చున్నచోఁ జేరఱుచ్చు

పని యిదర గలు • వనదివర త సరి, తీర్తమాహాత్మ్యముల్ • డెలియించుగు

పచ్చి యిద్దరక గిట్టు + పనధివెర్చిత నం, తిరుమల పుస్తకం
 పదాగి యోజనవలూకా + మరయూ నరసి, పోవలయూకా జూడ నమయ నామ్మల నిగివచ్చి

ననుదినము తీరనందర్యుఁవాల్సిలాప, మత్త నుప్పొంగ నత్తియిఁజాగ్నిహోత్ర.

అని స్మరించివాడు. ఇందులకు మార్కండేయపురాణమున

‘అతిథిజనార్చనాభిరతుః * దై సరియించుచు నైలకాననాం

చిత్రనకలాపనీతలవి * శేషము లెల్లను బ్రీతిఁ గన్గొనెన్

మతిఁ గడుఁ గోరుచుండ.’

ననుచుక్కడయే మూలము ఇది యంతరస్థావ్యేలముగా రచింపఁబడినది. ఇందుఁ గ్రియాపదముల యావృత్తి పద్యగమనకకు నొక హఠాయలుగూర్చుచు రస కేలికించుచున్నది ఇదియెపదములయొకసౌబ్రావణ్యమున. సిద్ధుండు రాగా నతిథి వలయుపరిచర్యలు నడపి తన హిమలుచొగడి పీదపఁ దీర్థయాత్రా ప్రశ్నమున కపకారికగా,

‘మానినాథకుటుంబు జంబాలపటల, మగ్నమాద్యశగృహమేధి * మండలంబు

నుద్ధరింపంగ నొషధ * మొందుగలదె, యువ్వదంపురజోలేశ * మొకఁడు దక్క’.

అని యడిగినాడు. ఇందలి వినయానునందానమును, భక్త్యతిశయమును, భాషాచతుర్వ్రుతియు, మిక్కిలి హృదయాకర్షకములు సిద్ధుండును ‘మానంటితైర్థికావళికల్లె’, మీఁంటి హిమలు సుఖజీవన మునఁగాదె తీర్థసేవయు’ నని తీర్థసేవాప్రస్తావనమునకుఁ దెలిపిచూపి ‘మాద్యశగృహమేధి’ అని ప్రవచించు నికృష్టముగాఁ జెప్పిన గార్వాన్యమును నిరతిశయమైనదని నానారూపణ వైచిత్ర్యమున నతిరమణీయముగా

నీ. ‘ఓలఁకుల నున్నతం * గటిజున్న గృహమేధి, యజమానుఁ డంకశిథార్థపేటి
పండిన పెరటికల్పకము వాస్తవ్యుండు, దొడ్డిఁ బెట్టినవేల్పు * గిడ్డి కాపు
కడలేని యమృతంపు * నడబావి నంసారి, నవిధమేరునగంబు * భవనభర్త
మరుదేశపథమధ్యంబుప్రప శులపతి, యాఁకటి కొదవున * న్నయ్య కుటుంబి
బధిరపంగ్వంధభిషకుఁ బ్రహ్వచారి, జటిపర్తివాజకాతిథి * క్షణకాన
ధూతీకాపాలికాద్యవాంఛలకుఁ గాన, భూసురోత్తమ గార్వాన్యమునకు సరియె.

అని స్మరించివాడు. ఈతం గేటిజున్న

ఆ. పరమ మగువ

దంబు తం గేటిజున్న హం * దంబు నొందు.

కాంతి- గ. ఆ.

అని తిక్కన చెప్పి యిచ్చినది. ఇందలి ‘అంకశిథార్థపేటి’ ‘పండిన పెరటికల్పకము’ మొదలైనవి పండితులు మిక్కిలి కాదుకొను నుడువులు. వీదప ‘తైర్థికావళి’ ‘తీర్థసేవ’ యను సిద్ధునిమాట లూఁకగాఁ బ్రవచించు తీర్థయాత్రాప్రసంగమునదెచ్చి ‘హిమసేవ’ శేకున్నఁ బుణ్య తీర్థ, ‘హిమ’ వినుటయు నశ్విలకల్పవహారంబు, ‘కాన వేఁడెద’ నని యనునయోక్తిచాతుర్యధుర్యముగాఁ బ్రార్థించుటయు సిద్ధుండు నన్ని దేశంబుల నయ్యెయదృశ్యతంబుల ‘నీశ్వరాగ్రహంబున నల్పకాలంబునఁ గనుఁగొంటి’ ననియె. ప్రవచన డడికల్లగాఁ దలఁచి దానిచే వెలికిఁ గొంతమిక్కి టిల్లిన వెడనవును జెక్కులలో నాచినవాఁ (ఈమదంతరితహాసనగ్రసిష్టగండయుగంబు) దయ్యి ఈన మానంపునర్థసారస్యమునకు ‘గ్రసిష్ట’ శబ్దము జీవము అవిశ్వాసముతో నడుగుట దోషము. వింతపాటో యడుగకుండ నీయదు. అవిశ్వాసంపుఁగలుక్వమునకు భక్తిరహము నుత్కటంపుఁబడిని జేర్చుటకై తద్ర సత్యంజకముగా ‘వెఱుక’ యని చెప్పినాడు.

...జనక మిఠొనర్చునొక విన్నప మిట్టివి యెల్లఁజూచి గా
సెఱుకలు గట్టుకొన్న మఱియొండ్లును బూండ్లును బట్టుఁ బ్రాయపుం
జేఱుకల్లనంబు మీమొగముచెప్పక చెప్పెడు వద్దిరయ్య మా
కలుఁగఁ దరంబె మీమహిమలీర యెఱుంగుదు లేమి చెప్పదున్.

భక్తిచే వెఱుపుపుట్టినది, అయినను 'వెఱువక' యుడిగెదనని యాకూతము. 'వెఱువక' యొనర్చినది ప్రశ్నముగాదు, 'విన్నపము' ఈపద మవిశ్వాసనంగతిచే నయిన భక్తిరసంపుఁగనటను 'ఓఱుధికు గరళ సౌదర్యాత్మకరసుధాకటుకత్వము నుడుపులేన' వోలె నుడుపుదున్నది. అవిశ్వాసముచేతే యుప్రశ్నముగాదు, జిజ్ఞాసచేతే జేయువిజ్ఞాపనమని భావము. ఈవిన్నపమును గొణముగాను భావిగర్భముగాను 'ఇట్టివి యెల్లఁజూచి రాసెఱుకలుగట్టుకొన్న మఱియొండ్లును బూండ్లునుబట్టు' ననియు 'ప్రాయపుంజేఱుకల్లనంబు మీమొగముచెప్పక చెప్పెడు'ననియు రెండువాక్యములఁ బదరించి యారెంటికి నిగమమును జెప్పక యూహనీయుముగాఁ జేర్చినాఁడు. ఇప్పుడుకుపొందికయందును నవినయగంధము నాశంకించి యుది వాయుటకై యవియెల్లఁ దన్నహిమలుగాఁ జెప్పి యబ్బురపడినాఁడు సిద్ధుండును దాను మున్ను సెప్పిన 'యాశ్వర సత్కృప' చేఁ గలుగుసాదలేపముమహిమను జెప్పఁగాఁ బ్రవరుండు విని

'మీదివ్యప్రభావం బెఱుం

గని నాప్రల్లదముల్ సహించి మునిలోకగ్రామణీ సత్కృపకే

నను మీశిష్యునిఁ దీర్థయాత్రవలనకే ధన్యాత్ముఁగాఁ జేయరే'

అని వినయోజ్యేలంబగు తెలిసి వేడి దానిం బూయించుకొని 'తుహిసంభూధరశృంగ, కాన్యమలక'మల కానన, హేమాధ్యదరీనిరీక్షాపేక్షం' బోయె. కవి, విందువులుగాఁ బడుచున్న యమృతము నొక్కప్పుడిగాఁ గుమ్మరించినట్లు లీనిడుదనమానపు దాటిని గడపట దీటుకొలిపినాఁడు. ఈ నిష్ప్రవేశసంవాదమున, భక్తికరణజారస్థాలనితము లగురచన లతిప్రాధములును న్యభావోక్తిలలితములును, ప్రపదుని వినయోచితపరిభాషావైదుష్యమును, గరుజారసోద్దీపకమగు నూక్తివైపుణ్యమును, సగణ్యములు. ఇవియ నాన్ది భాషాపరశేషభోగిత్వియును బట్టి యిచ్చుచున్నవి సిద్ధుని గార్హస్థ్యవర్ణనమును హృదయంగమము

ఆప్రవరుఁడు పోయి యందలివేడుకలం జూచుటయు స్థలమహిమలీం బొగడుటయు సతిచిత్రముగాను నాశ్వర్యరసపరిత్రుతయేగాను వర్ణింపఁబడినవి అందు మృదుమధురములైన దీర్ఘనమానములును, ముద్దుమృరిమములు గులుకు నచ్చతేనుంగువదములును మంచివ్యభావోక్తులను సెఱసి యెరసినన్నవి. ఇందు 'నడ్డంబు నిడుపుటాబడ్డలగతి మన్నుఁదిట్లు దొంకలనుండి శ్రేష్ఠదాఁటు' టఁ జదువునపు డవిముందట దాఁటుచున్నట్లే యుండును. 'పరివరివిధంపుజన్నంపుఁ బరికరంపుసొంపునంపద' యని విననంత నే యా పరికరము లెద్దుట ననుకట్టినట్లే తోచును. 'నలిసిబాంధవ భాషత్తరవికాంతస్థుంఁదిసిహారకందశ చూత్కారపరంపర' లను నప్పడే యాచూత్కారములు వినబడుచుండును. ఇభిలనిలింపనభయు నప్పటప్పటికిని జిహ్వక్రతుప్పడులు నామెత్త లెఱింగ' ననుమాట 'శేవలయజ్జన్మనోటనుండియే వచ్చునది.

ఇట్లు కుతూహలముతోఁ బోవఁగా మంచుదగిలి పాదలేపము కరగిపోయె దానిచేఁ బ్రవరుని క్రింద గలిగినశోకరసమును గవి మిక్కిలి న్యభావానుగుణముగా వర్ణించి ప్రవరునియం దారోపించినగుణ విజముల నిదట వెలివిరియించుచున్నాఁడు.

నీ. నను నిమునంబుగాఁగనక యున్ననూరెల్ల, నరయు, మజ్జనకుఁ డెంతడలునొక్కొ
యెపుడు సంద్యలయందు * నిలువెల్లనీక నన్న మెడుతిల్లి యెంతోరలు నొక్కొ
యనుకూలవతి నాదుఁచునగులో వర్తిండు, కులకాంత మది నెంతఁ * గుండునొక్కొ
గడతోడునీడలై * క్రిడించు సచ్చాతు, లింతకు నెంతఁ జింతింతు రొక్కొ
యతిథి సంతర్పణంబు లేమయ్యె నొక్కొ, యన్న లేమయ్యె నొక్కొ నిత్యంబులైన
కృత్యములఁ బావీ యెవంబఁగినుక నిట్లు, పాణవైచిత్ర మిన్నులు * పడ్డచోట.

ముం దాశ్రోత్రీయు నెయ్యెగుఁములతో నెయ్యెకృత్యములతోఁ గవి చిత్రించెనో యనియే యిం
దును వెలయింపఁబడినవి. 'దేవియుం దేవరవోలెనుండు' తలిదండ్రులకలని గురుత్వమును 'గూరిమి' సోమి
దమ్మవలనివలపును, 'దోడునీడలై' వర్తించు శిష్యులవలనివాత్సల్యమును, బ్రవరుని నింటికిఁ దెచ్చిన 'యతిథి
సంతర్పణవ్రతమును', 'దమణాగ్నిహోత్ర' వేలుచునగ్నులు సే యింటం జూపట్టునవి. రసపారసత్వము
మర్త్యములను దాఁపదు. ఆశ్రోత్రీయునిహృదయమునుండి యింతకంటె శోకరస మేమి వెలిపుచ్చగలదు.
'వైవంబినుక నిట్లు, పాణవైచిత్ర మిన్నులు పడ్డచోట' ననునది శోకరసప్రవాహము. ఇట్లు 'చింతా
సాగరమున మునిగి భయంబుగదురద' బోవుచుండఁగా

నీ 'కులతీధారాపాతి'పాలుపునఁ దైనుండి, యడుగు మోవఁగ తేగు * రై నకటులఁ
గనుపట్టులోయ గంఁగానిర్దురము వాణఁ, జలుప యా నయ్యెటికెలతులందు
నినుక వెట్టివ నేల * నేచి యర్పాంశులఁ, పొరనీక దట్టమై * యిరులుగవియు
క్రముకపున్నాగ నాఁరంభరంభానారి, కేరాదివిటపికాంతారపిథిఁ
గరలుపికకారికాకీరఁకేకిభృంగ, పారసద్వనిద నలోనిఁచంద్రకాంత
దరులు ప్రతిభ మిన గంఁధర్వయుత, గానఘోర్ణిత మగునొక్కఁతోనఁ గనియె

ఒకలోన గనుపట్టె ఇది కవికల్పితము. కల్పనాపటిమయు భావనాసౌభాగ్యమును జేరి నిర్మించి
దీనికి నిర్మలస్వరూపులైన యత్యుత్సాహశోజ్జ్వలములనెల్లఁ గూర్చినవి. కవి యానోనయం దొకలోయ (చీలిక)ను
గల్పించి యందు గంగానిర్దురమును బ్రవహింపఁజేసినాఁడు. ఆలోయ చూడ్కికి వేడ్కగా నుండుటకై
దాని రెండుప్రక్కలును బయినుండి యడుగువఱకు నెలుపుగావించినాఁడు. ఇట్టిప్రవేశము, పృథువృత్తి
యొకటిలేనిచో సొంపు నింపదు అవి గోముగాఁ బెరుగుటకు గంగనీటిచలువయున్నది దట్టముగా
మొలచుటకు నినుకనేల గావలయును. కాన యాయేటియొడ్డుల 'నినుక వెట్టిన నేల'యు నందుఁ బోకలు
పొన్నలు మొదలగు ప్రాచులతోఁపులును గలిగినవి ఇంకఁ దక్కినసొంపులు కఱవా? శుకకారికాదులు
కెరిలి కలధర్వములు సేయుచున్నవి వానిప్రతిభములు చంద్రకాంతపుగుహలనుండి క్రావ్యముగా వీలెంచుచు
న్నవి. ఇంతియకాదు. గంధర్వయుక్త గానమును గర్లపర్వముగా వినఁబడుచున్నది. ఇట్టిది యెట్టివారికిని
రామణీయకంపుసొంపులు నింపద! దీనిం జూచియే ఐశుచిత్రమునందును,

'రేలెల్ల నమృతమరీచినంటున నంటఁ, గరఁగి నిర్మలపయోఁర్పురల దొరిగి
బలువిడి పెనలోయఁబడిన క్రొన్నెలరాల, చరులలో నిరుగడఁ * దఱచు మెఱచు
పటికంపుబఱకులఁపజ్జ గొజ్జఁగనీటి, యేటిక్రేవలఁ జలిఁయినుక వెట్టు
నేడాకుటనఁటుల * నెలమూదిగుమరుల, సురభాన్నకూటాలఁ * జుట్టుకొనిన
బండిగురివెందలిఁగ పశ్చరము లెనని, ముడిగొనిన ద్రాక్షపిడిల్లఁననుమఁ గిన్నె
నినాదానుకారికారీకుకాది, ఘోషఘమఘమితం దైనఁకోన గనియె.

అని యొకకోస మనోహరముగా రచించినాడు. ఇందు శిల్పాడంబర మెప్పుడయ్యుండెద్యోకోసవలె నంత నృభావరమణీయముగాదు. అట్టికోసం జూచి యందు గంధర్వయక్షగీనము వినియు ఛాందసమున కనుగుణముగా నది యొక మునియశ్రమ మనియే తలచి పోవక జూచె. దిగుటకు నూత్రయెట్లు. ఇచటఁ గల్పనకు మజీయుఁ బని గుదిరినది.

చ. నికటమహాధరాగ్రతటనిర్గతనిర్దిరధారం బాసి లో

యకుఁ దలక్రిందుగా మలకలై దిగుకాలువవెంటఁ బూచును

ల్లిక లవలంబనంబుగ నశ్రిప్రకరద్వని చిమ్మిరేగ లో

నిలి మణిపట్టభంగనరఁజిం ధరణీసురుఁ డేగి చెంగటన్.

దావున కొండకోమ్మనుండి యొకసెలయెఱు పాఱుచున్నది. దానినుండి యొకకాలువ చీలి లోయలోనికిఁ దలక్రిందుగా నిటునటువంపులు దిరిగి ప్రవహించుచున్నది. ఆకాలువవెంబడిని మల్లెతీగలు మొలచి పూచియున్నవి. దానిం బట్టుకొని కోసలోనికి దిగినాడు. అందలి మణిపట్టభంగనరణి యది మునియశ్రమము గా దనుటకు మూఁచుము. ఆ మెట్లవరుసను గోసలోనికి దిగి యం దొకచెంగలువమడియొరగా మామిట్లు క్రొవించెట్లు దట్టముగాఁ బెనఁచుకొని నీడలుగ్రమ్మచున్న యొకవనముఁ గాంచె. అచటఁ జంద్రకాంతపురాళ్లపండియందు నల్లుకొని పండగత్తులు వ్రేలుచున్న ద్రాక్షతీగలును బూడిచిగలును నావరించియున్న యొకమందిరముగలదు. వసుచక్రలోని ముడిగొన్న ద్రాక్షపందిళ్లును శింగలవంయారికలును నిందుండి కొనిపోయి నాటినయంటలువనఁ బెరిగినవే. ఆమందిరము గరుడపచ్చలు దాసినది. దానినిజూచి యచ్చెరువడుచుఁ జేరఁబోవఁగా

క 'మృగమదసారద్ధవిభవ, ద్విగుణితఘనసారసాంద్రఃపీఠిగంధ

స్థగిరీతరపరిమళమై, మగువపాలుపుఁదెలుపు నొక్కఁమారుత మెలసెన్.

అమారుత మెలయుటయే కాదు. తదీయ 'పరంపరాపరిమళవ్యాపారలీల'యుఁ గలిగినది. అట్టి మారుత మట్లు పాలియు నాశ్రోత్రియుఁ డప్పటిభయాతిశయముననో కాంతిరసంపుగ్రుడ్డితనముననో స్త్రీలున్నారని క్షుటముగాఁ గనుఁగొనక యెవరో జనులున్నారని యెన్ని 'జనాన్విత' మున్నాడు. ఇదియే వాని కప్పటికిఁ దగినది. మహాకవివర్ణనములం జూపట్టువృథావాదుగుణ్య మిదియ. ఇట్లు చేరఁబోయి

చ. మృల్లతావిగ్రహా

శతపత్రేక్షణఁ జంపనీకచికురం + జంధ్రాన్య బక్తస్తనిక్

నతపాభిక్ నవలా నొక్కానొకమరుఁన్నారీశోరత్నమున్.

గాంచినాడు. ఇదియ ప్రథమనాయికాపాత్రము. దీనిం జూచియే రామరాజభూషణుఁడు,

చ. తరువులపాంతఁ జొంచి ఐనుఁధావరమిత్రుఁడు గాంచె నచ్చటం

దరుణిఁ దమోవినిలకనఁ + దామరసోదరసోదరప్రభం

దరశవిలోచనం దతనితంబఁ దటిన్నిభగృతవల్లరిం

దరుణశకాంకస్థల నొక + దన్విఁ దరంగవళిం దలోదరిన్.

అని తనకథానాయికను వర్ణించినాడు. ఆతరుణియు జేవకాంత. అందును వేశ్య. అది దనయిం టితియ్యమామి డిగున్న క్రిందియరుగునఁ గూర్చుండి

చి. తతనితంబాహ్నిగఁధవనాంకుకములోని, యంగదట్టపుఁ గాచిఁరంగులన

శశికాంతమణిపీఠి + జూజువాఱుగఁ గాఁచు, లుక్కుంగకుచపాళి + క్షత్తమిల్లఁ

సరుణాంగురీభూతః తంత్రిస్త్వనంబుతో, జలివీలిపాటముద్దులు నటింప

నాలాపగతిః తోక్త - యరమోద్యుగమదోంబు, రతిపారవేశ్యవిఃక్రమముః దెలుపః
ప్రౌఢిః బలికించుగీత ప్రబంధములకుఁ, గమకరపంకరహరత్న కటకర్పూణ్యు

నాధ్వనిస్సార్థి తాళమానములు గొలుప, నింపుదగుకొత్త మీ వాఁయింపుచుండె.

ఇట్టిమీఱునే వసుచరిత్రకారుఁడు గిరికచేతఁ బెట్టివఱాడు. ఇందు వేశ్యానముచిత్ర మగువేష వైఖరిని గవి రచించినాఁడు. వస్త్రము తావిపాపడ. దానితావిరంగ పయి నలమి యున్న పయఁ టగుండ శశికాంతమణిపీరిని జాజవాఱుఁ జేసినదనుటచే నాపయంట బిలుఁగురిపిపెల్లా గానలయు. పయంట యలముకొనియుండటను జెప్పటతోఁ బిలుఁదుల వైఖరియును, కాయ లత్ర మిల్లుటను శిష్యుట తోఁ గుచములయాన్న త్యమును సరసముగాఁ గూర్చినాఁడు. అనఁగా పిలుఁదులవికాలత్వము'తర' శబ్దము చే స్ఫురించుకంటె ధవళాంశుక మలమిక్కినుటచే మఱింత మనోహరముగాను, గుచములయున్నతత్వ 'ము త్తుంగ' శబ్దముచే స్ఫురించుకంటె గాయ లత్ర మిల్లుటచే మఱింత మహాకరిముగాను స్ఫురించుచున్నది. అపయవములకు విశేషణములు గూర్చుపని యాయాప్రసక్తి విశేషములచే మఱింతపుష్టికొంది సౌందర్యన మప్టిని మిక్కిలియు హెచ్చించుచున్నది. ఇదియ మహాకవులవర్ణనాచమత్కృతియై వ్రము. ఇట్లుగాక కప మున కొకటి వచమునకొకటిగా శివ మెత్తినట్లు పద్యములల్లి రసమొలికించుట యీవలికవనంబుపదాయ మైయున్నది. అపయవములన్నిటిని నొక్కొక్కటిగా వేటువేలి ఐర్ణించుటచే సౌందర్య మంతగాస్ఫురింప దు. అప్పటికి వన్నె గూర్చు నయ్యై యపయవములవర్ణించి యాకారమును జిత్రించుటచే దదీయసౌం దర్యమంతయు నొక్కప్పుడేని స్ఫురించును. పిదపఁ బ్రసక్తివశమున నాయాపయవముల వర్ణనలచే నాసౌందర్య మతిశయించుచు వచ్చును. ఈరీతియ యిప్పద్యమునను జూపట్టుచున్నది. రతనితంబములును సుత్రంగకుచములును జెప్పి, తావియంగదట్టుమునై ధవళాంశుకమును జాట్టి, జలివీలిపాటముద్దులును గను దోయియర మోద్యును గమకరపంకరహరత్న కటకర్పూణ్యునూర్చినిని బచరించి, యావేశ్య యాకృతి కపూర్వసౌఖ్యర్యనూర్చిని గూర్చినాఁడు. మీఁదఁ గన్నులు మొదలగువాని నయ్యైప్రసక్తు ల వర్ణించుచు దాని నద్భుతమోహనముఁ గావించినాఁడు. పిదప

ఉ. అబ్బరపాటుతోడ నఱుఁసాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతిపె

ల్లుచ్చి కనీకల్ వికసితోత్పలపంక్తులు గుచ్చరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగఁజనవ గంగుర్పొడువక్ మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బటిబంగఁ జూచె నలఁకూబరనన్నిభు నద్ధరామరున్.

ఇది మరొకనీప్రథమదర్శనము నాయొక యబ్బరపాటుచే కనుదర్శులు మిక్కిలివిచ్చిచూచె. అట్లు చూచునపుడు కనీకలకాంతులు మెల్లిగొని నల్లగలువలచాలువ రిగుండె. కుందరాకృతిని జూ చుటవలనఁ గామము పొటకరించుటచే గుబ్బచునఁగవ గంగురపొడిచె. ఇక మరుఁ డూరకుండునా? కొ రికలు-పయఁబయి గుబ్బటిల్లె. ధరామరునిపయి నింత వలఁకేల? వాఁడు నలకూబరనన్నిభుఁడుగదా. పిదప

ఉ. చూచి యుళంయుళత్కటకఃసూచితవేగపదారవింద యై

లేచి కుచంబులుం దుఱుము + లేనడు మల్లలనాడ నయ్యెడం
బూచినయొక్కపోఁక నునుబోదియఁ జేరి విలొకనప్రభా
హిదికలం దదీయపడఁమికలకాంబుధి వైలి గొల్పుచున్.

నూర్చి పురుషదర్శనమున స్త్రీ సామాన్యమునకు స్వాభావిక మగలజ్జ విడువదు. వేశ్యయయ్య మొట్టమొదటనె లజ్జనీడుట రససానము. లజ్జాత్యాగమునకు వలయురసతారవశ్య మింకను బరిపక్వము

కాలేదు. కాన చూచినంతనే లేచి పూచినపోకబోదెయమాటునుజేరె. ఇచ్చట విచ్చలవిడిగాఁ దేటిచూడవచ్చును. కాన 'విలోకనప్రభావీచీకలం దదీయపదవికలకాంబుధిని వెల్లిగొలిపినది'. 'చేలు వగువానిఁ గన్గొనినఁదెల్వకుఁ జూపుల కావె తూటముల' అనువచన మపార్థకమా! ఈ పూర్వపద్యములు 'రెంటను గన్నులును, జూడ్కులును, గుచములు, నడుమును బెడఁగుగాఁ బ్రసక్తివశమున రూపింపఁబడి యాకారమును నిరతికయమనోహరముం గావించినది. మఱియు

మ. మునుముక్ పుట్టెడుకొంఠ లొల్లము నిడకఁ + మోదంబు విస్తీర్ణతం

జొనుపం గోర్కులు గ్రేకు ద్రిప్ప మది మెచ్చుల్ తెప్ప లల్లార్చ న

త్యనువంగ నీతి తీచ్చుపాటానగ సోఁయ్యారంబునం జందికల్

దనుకం జూచె లతాంగి భూసురుఁ బ్రపుల్ల శ్చేక్రపద్మంబులన్.

ఇందుఁ బ్రవరుని దోలుత దర్శించినది మొదలుగా నాయొకకనుదమ్ము లయ్యెకారణములచే దళావిశేషములు పొందుదుఁ బరిపూర్ణవికాసమును జెందుచు వచ్చుట నత్యంత సైజముగాను రసభాజనముగాను బహమాధురితోఁ గవి రచించినాఁడు. ఇట్లు గన్నులు నెఱయవిచ్చుచు నాతనిపూర్ణ సౌందర్యమును మఱి మఱి చూడఁగా మదనాగ్ని వ్యాపించి మున్ను 'గుబ్బ మెఱుంగుఁజనన' యందుమాత్రము కలిగినపులక లిపుడు మెన్లె నంకురితములయ్యె వీనిని 'ఆవిష్కృతమీనాంకానలసూచకసూమాంకురము' అనుట నెంతయుఁ ప్రోథము ఆవిప్రకూరు సౌందర్యామృత మెంత గ్రోలియుఁ దనివినొందక కన్నుంగప 'తొంగలి తెప్పలం దొలగఁగఁద్రోయుదుఁ బైపయిని నరిల్లచుండె'. దానిం జూడఁగా నది 'యాక్రమించు కొనునో ముఖచంద్రునటంచు' దోఁచె. అనఁగా మొగ మెల్లఁ గన్నులేయగ నేమో యని తంక పుట్టె ఎవరి కీతంకో? కవిసృష్టిలోనితృప్తం గారరసాధిదేవత యగునంగ జానికే యీతంక. తనవిజయ ధ్వజ మగుముఖచంద్రునిచేటునకుఁ దానోర్చునా? కనుక వాఁడు లేఁజెమటచేఁ గరఁగినకన్తుటజూట్టనుగొని లలాటమునుండిచెక్కులవఱకు గుఱివ్రాసి యాగుఱిని కన్నులుదాఁటకుండున ట్లనవెట్టి నాఁడట. కన్నులు మీఁడుమిక్కిలి విచ్చుచు వానినిజూడంజూడఁగా మన్మథతాపాగ్ని మిక్కిల్లి యతిశయించుటవలన లలాటయన లేఁజెమటగ్రమ్మి కన్తురిజూట్టును గరఁగింపఁగా నదిగీఱగాఁ జెక్కులవఱకు ప్రనించెనని భావము. ఇది యొకఁడు మఱొకని నాక్రమించుటలు, ఇంకొకఁ డానపెట్టుటలు, గుఱి వ్రాయుటలు నని యొకవింతకతయయ్యె. అ! కావ్యసృష్టివైచిత్ర్యము. ఇట్లుకాంత వాని 'యావరక్షా విలాసంబులకుం జొక్కి' సేయువర్ణనము గర్లామృతము. అందు

'నేరెపేటియనరదెట్ట + నీరజా పు, సానఁబట్టినరాపొడిఁచట్టి మెదిపి

పదను నుధ నిడి చేసెనో + పద్మభవుఁడు, వీని గాకున్నఁ గలదె యీ + మేనికాంతి.'

అని మేనికాంతికి నిష్పత్తి నుత్పేక్షించినాఁడు. ఇది భావనాత్మకైపన్నిన యపూర్వశిల్పము. ఈమేలు బంతిని జూచియె రామరాజభూషణుఁడను

తే. 'పేటిజమ్మేటి యనటఁ గ్రొమ్మించుమించుఁ

బొదివి మదనప్రతాపాగ్నిఁ + బుటమువెట్టి

తమ్మిగద్దియదాకట + గ్రమ్మి యట్టి

కొమ్మఁ గావించఁ బోలు సో తమ్మిచూలి.

అని తననాయకిను దిద్దినాఁడు. ఇట్లు

మ. 'అని చింతించుచు మీనకేతనధనుఃకర్ణ్యము క్షణారాచదు

ద్రి ననమూర్ఖితమానసాంబుగుహ యె + దీపించుపెంద త్తఱుం

యనఁ చేటె త్తివలజ్జనంప్రీకటకంబుల్ మోయ నడ్డంబు ని

ల్పిన నయ్యచ్చరఁ జూచి వేరఁ జనిపఁల్కెన్ వాఁడు విశ్రాంతుడై.

ఇందు 'సోనకేతన...దుర్దిన నమ్మార్పిత మానసాంబురుహ' యగుచో 'దుర్దిన' శబ్ద మర్థనిబిడము. మనస్సు మూర్ఛనొందఁగాఁ బెండ్ల త్రణము గలిగె. త త్రణము మీఁదగా లజ్జపేటెత్తి; అనఁగాఁ చేటులవలె పీడియు పీడకయుండె. మున్ను లజ్జ పొటమరించినపుడు పోకమాటునకుఁ బోయినది. ఇపుడులజ్జపేటె త్తఁగా, అనఁగాఁ గొంతపీడుటచే, నడ్డంబునిల్పినది. ఇంక నది పూర్ణముగా పీడలేదు. అంతటిరసపార వశ్యము ముంచుకొన్నయెడల నిపుడే 'ప్రాంచద్యున్నన బాహుమాలరుచితో' పంబుఁబడదా, కాలియం దియలు గల్లుగల్లుమని మొరయ నది యడ్డంబు నిలువఁగాఁ బ్రమయఁడును 'జేరఁ జని'యె. శృంగారరస ము హ్నింగియా? కాదు. విశ్రాంతుడై. దానిసౌందర్యాలిశమునకా యీవిభ్రాంతి? కాదుకాదు. కాదని మీఁదిపద్యమే ఘోషించుచున్నది.

ఉ. ఎవ్వతె పిపు భీతహరిఁగేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే

కివ్వనభూమి భూసురుడఁ + నేఁ బ్రవరాఖ్యుడఁడఁడ్రోవ తప్పిలిం

గ్రావున నన్న గాగ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబుఁజేర నిం

కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పఁగదఁతే తెరువెద్ది శుభంబు నీ కగనన్.

ఎవరు? ఎక్కడ? అని రెండొకప్రశ్నలు. పుట్టు విది, పేరది, తప్పివచ్చితి నని చరిత్రపుయక్కులు రెండు, పురమునకుఁ దెరువెద్ది యని దీనప్రార్థన మొకటి. 'శుభంబునీకగన' అనియాశీర్వాదము. ఇదియ చారిత్తటి ప్రథమసంభాషణము. తప్పివచ్చిన శ్రోత్రియునికి శృంగారనాయికతో నింతకన్న సెక్కుడు మాట లేమివచ్చు? శృంగారరస మిం దొకబొట్టును గానరాదు 'అనుకూలఁతి నొందుమనసుల' వర్తిం చు కలకాంత మది నెంతఁగుందునొక్కొక్క యన్నవాఁడు శృంగారరసానభిజ్ఞుఁడుగాఁడు. అయిననువాఁ డు శేవలకాంతరసమన్ను ఁడు. వానికాంతరసమునకు శృంగారరసము గులాయు. అది దానిని గూరిమిసోమిద మ్మకడనే పఛరించును. వరూధినితో ఎట్టితెలికపిండియే ఇకఁచుటెవ్వ తెకును 'మధుకరాంగనకుఁ బూ చినసంపెంగపాలు' పనుట యిట ముమ్మాటికినత్యమైనది. శృంగారరస ముద్రేకించుచున్న నాయికకు నీచప్పి డిదీనత్యములును ఛాందసపుదీపెనయును రుచించునా? ఇక వాని కారసమును గలిగింపటలసిపని వరూ ధినిది. వరూధినియందో యారసమునకుఁ గొంతలేదు అపుడు దానికిఁ గనుగవ మెఱుంగులుబ్బె. తా టంకములును జనుగవయు నదొమునునడఁకె. ఇచటఁ గన్నుఁగవను జన్నుఁగవను పర్తింపక యూరకవచిం చినను నిప్పటిప్రసంగపుపోయగమే వానికిని బోకఁగా నవి యతిసుందరములుగాఁ బిసాళించుచున్నవి. ఇట్లు శృంగారరము కలుగునట్లు కాయకము లగునోయ్యారిచిస్సెలు నెఱివేసెడి. అది చిప్పిలునట్లు సెలవి వాఱ నవ్వను నవ్వినది. ఇక వాచికము లగువగలు చూపవలదా.

ఉ. ఇంతలు కన్ను లుండఁ దెరు + వెప్పరి వేఁడెదు భూసురంద్రయే

కాంతమనందు నున్న జవఁరాండ్రనెవం చిడి పల్కరించులా

గింతియకాక నీ వెఱుంగఁవే మునుపెచ్చినత్రోవనొప్పు నీ

కింతభయంబు లే కడుగఁ + సెల్లిద మైతిమి మాటలేటికిన్.

ఇందమినతో క్రిచాతుర్యము నిరతిశయము వానిదిగులును మరునివగలుగా రూపించినది 'ఏకాంత'మనుట చే భయంబునోచాదుల కవకాశములేమియు, 'జవరాండ్ర' ననుటచే దనయత్నింపిభోగ్యత్యమును సూ చించినది. ఇంతమాత్రమే రస మూరదు. ఇంకను దనయత్నితయములు పెద్దింపుకొనవలయును.

సీ. చిన్ని వెన్నెలకందు+వెన్ను దన్ని సుధాబ్ధిఁ, బొడమినచెల్లున తోఁబుట్టు మాకు
రహిఁ బుట్టు జంత్రిగాఁత్రముల తొల్లరఁగించు, విమలగాంధర్వంబు + విద్య మాకు
ననవిల్లితా న్నింపు+మిమకు లావ రించు, పని వెన్నతోడఁ బెట్టినది మాకు
హయమేధరాజనూ+యము లనఁ బెర్పడ్డ, సవనతంబ్రంబు లుంతుమల మాకుఁ
గనకనగనీమఁ గల్పపుత్రములనీడఁ, బచ్చరావట్టుగమి రచ్చి+పట్టు మాకుఁ
బద్ధనంభవ వైకుంఠ+భర్తనభలు, సాముగరిడీలు మాకు గోఁత్రామురేంద్ర.

పాలనముద్రము పుట్టినిల్లు చంద్రుడును లక్ష్మీయుఁ డోఁబుట్టువులు. విద్య రాలునుగూడఁ గరఁగించు నది. మన్మథశాస్త్రము కిన్న నాటినుండిపరనము. ఉంతుమల యాగములు. ఇంటిపునాది బంగరుకొండ. కల్పపుత్రములు పెరటిచెట్లు. ఇవన్ని వేయు సేల. కార్యస్థానములో హరిహరబ్రహ్మసభలు! ఇంతకన్న నతి శయమెక్కడిది? ఇఁకఁజెలిమిక త్రియలో న్న రించినమాత్రనే శృంగారరసమును విశ్చంభింపఁజేయు రిం భాదులు. ఇంతకును రసమారదా? పోనీ. కాంతారసంతానములో 'నభావాహినీలహరీ శీతలగంధవాహ పరిశేలన'ంజరీ సారభగ్గహణేందిరిరతుందిలంబులు'. వీనినిబట్టియైన నిందునిలుచునా? ఇంతవఱకుఁ దన యతిశయములన్నియుఁ దెలిసి తనయభిలాషయు నర్పగర్భముగా నూచించినది నిలుపుమనియు నభిప్రాయ మును నూచించినది. తనరత్ననూచనము లీనైస్థికిఁగోమణికడఁ బనికిరావు. మఱికోంత కేటగాఁజెప్పవలయు.

క భూసుర కైతవకుసుమక, రాసన మాయింటివింద + వైతివి కైకొ

మృ నముదంచన జీభవ, నానీనత సేదదేతీ + యాతిధ్యంబున్.

'కైతవకుసుమకరాసన' అని యభిలాషయు మఱికోంత కేటపఱచినది. 'ఆతిధ్యము కైకొమృ' యనియు స్పష్టముగా నిలుపుచున్నది. 'భూసుర' యనుటచే నాతిధ్యవీర్యములనిసభర్తమును దెలిపినది, 'కైతవ కుసుమకరాసన' యనియుఁ జెప్పటయేల? కేవలాతిధ్యమునకా? అట్లేని వట్టియతిథిమీను 'కుందనముంటి' దనునా? పదన 'మొప్పలూలుకు'ననుట తగునా? 'అనర్థులహంబు పాదనమునేయు'మనుట యొప్పునుగాని. ఇట్లు తరుకులు దెరుకులన్నియుఁ జూపినది. పలుకులకులుకు లన్నియుఁ బరచించితి. మన్మథుఁ డనియు వర్ణించినది. ఆమన్మథునికే దాను రతియైనదా? తాపతిమకుఁ జిక్కిలికితలు! బదులు విందము 'నివోనఁగు నట్టిసపర్యలు మాకునచ్చె' నన్నాఁడు. 'ఏనురాకుండ నొకండుపచ్చి మఱియొండునె' యని సమాధాన ము చెప్పినాఁడు. 'భక్తియచాలు. నత్కియాకాండము తీర్చవేగ చినఁగా వలయు' నని శుద్ధశ్రోత్రి యత్యము చూపినాఁడు. 'కయజింపు' మని వేడినాఁడు. 'మీమహాత్మ్యముల దివ్యము' లని పొగ డినాఁడు. ఇప్పటికి శృంగారరసశూన్యఁడైనను భాషాపరశేషభోగి కదా. ఇదెవెంత! అది 'కైత వకుసుమకరాసన' అని పీలిచ్చినందులకు మాటుగా తాను 'తల్లి' అని సంబోధించినాఁడు. ఇఁక సందేహ మేల? 'కూరిమి' సోమదేవమృరసితుడు 'తల్లి' వరూధినికి 'జెప్పకీటిని వనవల్లుబాటకుఁడ'. ఆ! హరిహరబ్రహ్మలక్రిందఁ గొలువన్నది రంభాదులు చెలలన్నది. మన్మథుఁడన్నది ఇంతటి మహిమాతి శయమును, భోగ్యతాసాభాగ్యమును, అభిలాషనిశేషమును దెలిసి యిన్ని పోఁకలుపోయియు శృంగారరసము వైరిఁగురినియుఁ దుదకుఁ దల్లియయ్యెనా! ఇట్టి చప్పిడిచేలయు నుండునా? తాన వరూ ధినికి 'లేతనవ్యాససనీమఁదోచి' నది. ఇఁకఁ దనముద్దులును మహిమలును వానికిఁ బసగూర్పవని తలఁచి వానిని మాని 'యక్కడిరత్న కందరములు' 'నందనచందనోత్కరము' 'గాంగైకైతములు' 'లభనీని కుంజములును' జెప్పి నిలువఁజూచినది ఇవన్నియుఁ బనికిరావు అలగొలుమాటలచేతను సంబోధనల చేతను నభిప్రాయము చూపినను, తానికాంతభియరసములలో నవి మనసునాటపు స్పష్టముగాఁ దన తలంపుఁజెప్ప వలయును. 'నిక్కముదాపసేల'. చిల్లకుఁబోయి ముంతదాఁపరాదు. నిక్కమేమి?

‘సీపయం

జీక్నే మనంబు హాకు వనుఁ * జీక్నేజాబారికి నప్పగించెదో

చొక్కి మరందమద్యములఁచూఱుల బాటలు వాడుతేంట సొం

పెక్కినయట్టిపూవుబొదఁరిండ్లను గొంగిట గారవించెదో.

ఇందుల కాశ్రోత్రియుఁడు ‘వ్రతులై, దినములు గడపెదమిప్రభుల’ గామింపరాదనియు, ‘జనసీజనకులో కడువృద్ధు లాఁకట సోలు’ చుందు రనియు ‘నే డిలునేరకుండిన నమస్తధర్మములు మాలు’ ననియుఁ జెప్పినాఁడు, ఈకాంతరసమహాప్రవాహములో శృంగారరసము మొలకొత్తునా!.

మూఢినికి మున్ను వానిజేలరసమునకు లేతనవ్వుపుట్టినది, ఇప్పుడు వానిదృఢమైన రాగ్యమునకు నిరాశగలిగి ‘విన్నుఁ బాటు వదనంబున నించుక’దోచినది. ఇంక వర్తనములు పనికిరావని తెలిసి యుక్తివాదము నకుఁజొచ్చి ‘మీకర్త నిష్ఠలు యజ్ఞశ్రోతులును మాకవుఁగిళ్లు నుభింప నేకదా, ‘సకరీరస్వర్గము నమకొని యుండం’ గవ్వపడి శరీరమువిడిచి వానిని బడయ నేల!’ యనఁగా వాఁడు ‘సీపు చెప్పనచ్చెల్ల ‘గాముకు’ నికే కాని నాకుఁ గాదు. ఈయానందమును జూచినయెడ నా ‘బ్రహ్మసందాధిరాజ్య’ము దప్పిపోవు’ నని తామ్యమగు స్వర్గభోగము హాంసక నిష్కామమగు నపవర్గఫలముఁ గాంక్షించుటఁ దెలిసినాఁడు. ఎఱిఁ గితేని నగరమార్గంబుఁజూపి పుణ్యమునఁబో మ్మన్నాఁడు. ఇది ‘తెరువెద్ది శుభంబునీకగుక’ అనుటకుఁ బర్యాయము. ఇందులకు మూఢిని ‘డెందము నిశ్చలమై యొక్కడ నిర్వృతికొందునో యట్టియానందమే బ్రహ్మయ్యగాని సీపుచెప్ప బ్రహ్మసందము జేతొకటిలే’దని ఖండనము సెప్పియిందులకు ‘అనందో బ్రహ్మ’యన్న త్రుతియుక్తుఁడను బ్రహ్మాచీకరించినది. ఇంకను దన్నొడఁబఱచుట కయ్యమర కాంతపడుతత్వమునునూది ‘సిగ్గు పెగటును నిస్సృహతఁదెలుపు నవ్వునేకలిగినది. ఇతఁడుగదాశ్రోత్రియుఁడు! ఇదిగదాకాంతరసము! అతఁ డు‘త్రయార్ధర్తముల్ పాపములు రతి పుణ్యమంచుఁ దర్కమేల? నాకుఁగరణుల్ దర్శలు నే! వియములు. తక్కినవితున్నము’లని యొక్కమాటను ఖండించివైచె. ఇట్లున్న పిదప నింకయుక్తివాదము పనమానినద యెల్ల. బద్ధులు‘చూటలేక’ పోయె, ‘హృదయాబ్జముజల్లనియె, ‘మోముత్యెల్ల’నయ్యె. తానైవలచివచ్చినది త ప్ప. మించిపోయినది. ఇంక బలాత్కృతి యుపాయమని పయిఁబడి కొంగిలించినది. శ్రీహరిపుత్రునికిలోనై యతఁడును గొంగిలించెనా? లేదు ‘హాశ్రీహరి’ యనిపట్టిత్రోసె, బుద్ధినిజలింపఁజేయుట కింభృకంబెబల మంత మైన మోహనపరికరముగలుగదు గదా. ఇంతటికిని గలఁగినవాఁడుగాఁడు. ఇదియ కాంతరసనర్వస్వ ము. ఇట్టిచైరాగ్యనిష్ఠయై దానిపరాకాష్ఠ. ఇంకఁ ‘గలంచునే నకులమాయలో ధీరచిత్తంబులక’ అని ధంకాకొట్టి చాటవచ్చును గదా.

ఇంక మూఢిని యేమిచేయును. వేదననెపంచిడి ‘యతికరుణముగాఁగ నన్నుఁగవగధపశకురులో ‘గావిగొన’ నేడ్చినది. దయలేదని దూతినది. పరాశరాదుల పోకలన్నియు జూపి యట్టి ‘మునిముచ్చు లెల్లఁ ధామరసనేత్ర లిండ్లబంధాలుగారె’ యని మర్తము చూఱువాడినది. ఎంతవీండిన నేమి ! ఇసుకలో నూనియె యూయనా? ప్రప్రయఁజేమియు ననఁకుండె. ‘అవ్వనజగంధిమీనిజవాద్విపన’యని కొంగిలించినపు డు వానియొడలియందుఁ గదలించినది. అది రసజ్ఞ జనుల కత్వంతభోగ్యము. ప్రవరుఁడో‘దానిని ‘గ డిగికొన్నాఁడు. ఆ! ఏమివైరాగాత్మికయ మిది ! ఈనిరూపణ మెంతజను అవసరము పొనఁగి నపుడెల్ల నిట్లు దానిని మిక్కిలి నూటిగాను స్వాభావికముగాను వర్ణించుటయే కవితాత్మవిత్తవిత్తము. ఇది యార్చిధకవితాపితామహానికే తగు.

పిదప నగ్నినిత్తులించి తడియప్రసాదమునఁ బ్రవరుఁడు స్వీకృతంబుఁజేరుట విదితిమే.

రిం. తే.

కథాసంగ్రహము.

ప్రథమాశ్వాసము.

ఆర్యావర్తదేశమున పరజానదీతటమున నరుణాస్పద మనువుర మొందుగలడు. అందు బ్రహ్మఁ డను విప్రకుమారుఁడు తన తల్లిదండ్రులతోడను, భార్యతోడను, శిష్యువర్గముతోడను నివసించుచుండెను. అతండు యజ్ఞవాదివట్కర్తనిరతుఁడై యతిభిషాజాధురంధరుఁడై విలసిల్లుచుండెను అతని భార్యయన్నతో యన్నపూర్ణాదేవియుంబోలె నభ్యాగతుల కన్నదానముంజేయుచుండెను. ఇట్లుండ మంత్రోపధనీధుఁ డొకఁ డాపట్టణమునకు వచ్చి యాప్రవరునియింటికింబోయెను. ప్రవరుఁడు నతని నతి భిసత్కారంబులందనిసి యాతం డచ్ఛానం దప్పిసొంది సుఖానీనుఁడైయున్నతఱి నతనిం జేరఁబోయి “స్వామీ మీ శేయదేశములఁజూచినా”రని ప్రశ్నచేయఁగా నానీధుఁ “ఁడోవత్సా! ఈయాదేశ మని చెప్పటకు వీలులేదు. నేను నమస్తప్రపంచమును జాత్రీపచ్చిత” నని చెప్పఁగాఁ బ్రవరుఁ డచ్ఛేయమంది “యోమునిలోకగ్రామణీ! మీరు రూపమునందుఁ దరుణవయస్కులై యున్నట్లగపడుచున్నారు. ఇట్టి చిటుతప్రాముములోన నెట్లు భూప్రదక్షిణముంజేయ నమకూరె నెఱింగింపు?” డనవుడు నానీధుఁ “ఁడోభూసురవతంసా! మాసంచారమునకు నాధారమురహస్యమైన సంగతియైనమూనీయందు నాకుఁగల యనురాగముచేత నీది దాచక చెప్పెదను. ఈశ్వరప్రసాదమునఁ బాదలేప మనుదివ్యోపధమొకటి మాకు లభించెను. ఆరసమును పాదములకుఁబూసికొని తప్తాహత్యమున నెచ్చటికిఁబోవ నిచ్చువీడము నచ్చటి శేఁగుచుండెదము” అని చెప్పెను. దాన న్వెఱుగుపడి ప్రవరుఁ డోయత్నిత్రమా! “దివ్యత్రైత్రసం దర్శనాభిలాష నామనస్సు నెంత కాలమునుండెయో పొధించుచున్నది. మీరు నన్ను శిష్యునిగా భావించి నాయం దాదరణగలవారయి నన్నుఁ దీర్థయాత్రపలన ధన్యునిగాఁజేయుఁ”డని పలువితములఁబ్రార్థింప నానీధుం డొక పనరు నిదియనియని చెప్పక యాప్రవరునికాలికిం బూసి తనమార్గమునబోఁగా దివ్యత్రైత్రసందర్శనాభిలాషి యగు నవిప్రకుమారకుండు హిమవర్షర్యతనిఁబూజేత నచటికింబోయెను.

ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇట్లుపోయి నరనారాయణాశ్రమ మగుబదరీపవనమార్గమునం జని యపరిమితజంతుసంతానాంచి తంబులును నానావిధతరులతాళోభితంబులు నగునరణ్యంబులఁ గడచి చని మున్ను భగీరథుఁడు తన మాచరించినప్రదేశమును, గంగానది భూమికిం దిగినచోటును, భారత్రయిశ్వరసేవాపరతం జొక్కిన చోటును, మస్తభుఁడు ఫాలలోచనుకంటిమంటం గాలి బూడిదయైనచోటును, మనిపత్నీలయం దనురాగముచే మున్నుగ్నిహోత్రుఁడు విరహవేదనంబడినచోటును, గుమారస్వామి పుట్టినచోటును మొదలగు పుణ్యస్థలములం గాంచి యందుంగలవి శేషములనెల్లం దిలకించుచు నానగమహాత్మ్యంబును వేసోళ్లం బోగడుచుండ మద్యాహ్నము ప్రాపించెను. ఇఁకఁ దడవు మనలినఁ దననిత్యకర్తానుష్ఠానము లకు భంగము కలుగుననిభావించి నాటి కింటికింజని మఱువాఁడు మరల వచ్చి తక్కినవిష్మతేములం జూడ నిశ్చయించి పోవను గమనించుగా నతనిచిదములకుం బూయఁబడిన లేపముమంచుపలనఁ గరఁగి పోయి కదలటకు వీలులేకపోయెను. దాన నిగులఁ బరితాపమునొంది మార్గాశ్లేషియై తిరుగుచుం

డంగి నొక్కడ దివ్యభవముకట్టి గావించెను. అందు నివసించువారు తపస్సులైయుందురని భావించి వారి నడిగి దారిద్ర్యబీజనివారణ సమకీర్తి యబోధింపబోయి యచట నొకయుద్ధానవనమందుఁ బ్రద్రాణంతీకలావేదికపై గూరుచుండి పీణవాయించుచున్న పరూషిని యనుసచ్చరతమ నొకలెం గని నిశ్చయ నామె చేరునకుంబోయి తనవృత్తాంత మామెకుఁదెలిపి సగరమార్గంబుఁజూపి పుణ్యమునఁ బొమ్మని పరివరిపథములఁ బ్రార్థించెను. అప్పురూషినియుం బ్రభమదర్శనముననే యత్తదణమయ్యుగ్మ నందుఁ దనచిత్తము తగిలినకతన పదమగని మదమందు పదనగుతూపులం దనయెడ నొప్పవేయఁ దద్వేదనం గుంది యతనిం గమము నభిలషించి మెల్లగ నతనితో సరసమాడ నారంభించెను. ప్రవరుడును మా గ్గావ్యవణమే తన ముఖ్యోద్దేశమగుట నామె మాటలం బెడచెవిఁ బెట్టఁగా నామె తన నేర్వకొలంది కామకాస్త్రోపన్యాసములఁ జేయ నారంభింపఁగా నతఁడు పరస్త్రీవిముఖుఁడగుటం దనవేదాంతోపన్యాసముల నవ్యరూషినివాచమును ఖండింప నామె యొండుతెఱంగు గానక మోహోద్రేకమున నత నిపైఁబడి యాలింగన మాచరింపఁబోఁగా దానికి నతఁడు చలించక యామె నవ్వలకుం ద్రోచిపోయి యామె శరీరస్పర్శముచేఁ దనదేహమున కంటినకళంకమును జేరుచున్న పవిత్రతోయములం గడిగి కొని యాచమనముచేసి నిత్యమును దాను బూజించుగార్హ పత్యాగ్నిందలంచి తత్ప్రభావంబునం దనగృహంబునకుం బోయి చేరెను.

తృతీయాశ్వాసము.

ఇట్లు బ్రాహ్మణకుమారునిచే నిరాకృతయై యాకాభంగము నొందిన యచ్చెలువ యతనిసాంగత్యము లభింపమికి నత్యంతవిచారజేసననొంది మైఁదెలియక యతని స్వేదకఁ దలంచి యతఁడు మున్ను సంచరించిన ప్రదేశములెల్ల నరసి యుట గానక నెవ్వగఁజెంది యట్టి రూపలాపకాగృతితయములుగఁ దానానవంతునితోడం గూడియుండని బ్రతుకేల యని గోసి కుంచుచుండ నింతలో సూర్యాస్తమయవగుడు నామెచెలులెల్లఁజేరవచ్చి శీతలోపచారము లాచరించి యోదార్పం దలంచి యామె సుదానిన మునకుం గొంబోయి నిండాఁ బండువెన్నెలగాయుచుండ శశికాంతశిలావేదికాతలంబులందున చారునికుంజాంతరంబులను, సరోవరతటంబులను విహరించునట్లొనరించి యారాత్రిం గడిదిర్చి ఇంతల మున్నీ పరూషినిసంగమం బఁజేసింది యామెచే నిరాకృతుడైన గంధర్వకుమారుఁ డొక్కఁ డీప్రతాం ము నంతయు నాత్మ సేటింగి యిదియ యామెం గదియ నదనని మదిసెంచి మాయచే నామెను వంచి పం చులంచి గంధర్వులు కామరూపపథలగుటం దానాప్రణమియాకృతిం దొల్పి మున్నాతఁడు సంచరించిన ప్రదేశములం దల్లనల్లఁ దిరుగుచుండెను. పరూషినియు వనవిహారము తనవిరహతాపము నొకయింపంజేయ నన్వన్ధిత్తయై వేకువనులేచి యున్నాదినియుంబోలె నందందుఁ దిరుగుచు నొక్క దేవప్రాకుం బూవులుగోయుమిమచేఁ దిరుగు నన్నయాదిప్రకుమారునిం గాంచి తీచ్ఛవడి పట్టిరానిత కంబున నేకతంప యతనిని నమోపించి గద్దదకంఠియై యతనిం బలువిధములఁ బ్రార్థింప నెట్లకేల సమర్పించినవాఁడునుంబోలె నతఁడు తనప్రభమనిరాకరణమునకుఁ దనయగ్నిహోత్రాదికృత్యములు నిజగృహంబున మాతాపితృ సేవాసత్తయు, సతిభిరూపరత్యమును గారణంబులుగ నిరూపించి చ విరహానంతప్రాంగియైన యామె నాదరింపకుండుటయు దోషముగా భావించి యామెం గవయవచ్చిన భిసయించి యామెను దనపతముచేసికొనెను. మఱియు సంభోగకాలమున నిజస్వరూపము నాతెలిసికొను ననుభయముతో నానమయంబున నామె కన్నులుమాసికొనియుండునట్లును, దా నామె నమృతింపజేసి తానుగాఁబోవుపథకు నామె తన్ను విడనాడకుండునట్లు నామె నొడంబఱిచి యా

తోగూడి త్రేడింపం గొంతకాలమున కాయంతి చూలాలయ్యెను. అగంధస్వర దడి గాంచి యొక నామెను పిడిచి చనువాడై యొక నామె డామెతో నిట్లనియెను. “చెలియా! నీకొంటున్న స్వగృహమును, భార్యను, సూతాపితలను, శిష్యవర్గమును, మడిమాన్యమలను, అగ్నిహోత్రాదులను, విడిచి పెట్టి యుంటిని ఏమహాత్ముడు నాను? బాధలేప మొనంగి యిచ్చిటికివచ్చి నీతో సుఖంప ననుకూలించునట్లొనర్చెనో యాతఁడు నేఁ డిచిటికివచ్చి యుచిటివృత్తాంతమునెల్ల నాకు వివరించిచెప్పెను మడిమాన్యము లెడిపోయెనట. తల్లిదండ్రులు పుత్రప్రియోగముచేఁ దపించుచుం గడుఁ గృపించియున్నారట. శిష్యులెల్లరు నధ్యయనశూన్యలైపోయినరట. ఇట్టి వివత్తులనెల్ల సేనువేగింబి పోయి చిక్కఁ బెట్టుకొనవలసియున్నది. అచ్చటఁ గుదురుపాటానరించి మరల నీకడకు వచ్చి నిన్ను సంతసెల్లఁజేపెదను. నేఁటికిఁ బోయిరా ననుమతింపుము” అని యనేకవిధంబుల నామె మనస్సుకరఁగునట్లొనర్చి తనప్రియోగమును సహింపఁజాలని యామె నెట్టకేలకు నొడంబటిచి కృతార్థుడై యామెను పిడిచి తనమార్గమునఁ బోయెను.

చతుర్థాశ్వాసము.

ఇచట నగూఢిని నెలలునిండఁ తుభగ్రహనీక్షణము గల యొకశుభలగ్నమందు సురరాజహస్యఁడైన కుమారుం గనియెను. ఆసమయంబున దేవతలు కుసుమపుష్టిం గురిసిరి. తేజోద్వీతుఁడగు నత్కుమారునకు నచ్చటిమునులు స్వతోచి యనుపేరిడి, జాతకర్త మాఁగించి, యుపనయనాదికృత్యములం దీర్పం బెరింగి యుక్తమాదండు రశిశూరుడై ధనుర్విద్య నభ్యసించి మందరిపర్యతిపార్శ్వమందు విశ్వకర్తనిర్దిశ మైననగరియందుఁ జెంచులు మొదలగునాటవికలు తన్నుం బరివేష్టించియుండఁ గాఁ పురమందెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు జడివానగురిసి నెలయెట్లు జలజల ప్రవహించుచుండఁ బక్షిరవనం కులం బైనయక్కండ నైత్రపుధూమిని జూచుటకై యతఁ డాకొండనెక్కి తదగ్రమున నొకచంద్ర కాంతవేదిపై నావృజనపరివృతుడై కూర్చున్నతటి నొక్క కిరాతప్రభు పరినిర్యాద్యుడనై విచ్చి నక్కఱొమ్ము చాఱపప్పు మొదలగునమృతపుల నానుకపెట్టి తత్సమీపారణ్యంబున భల్లూకాది క్రూరమృగంబులు నిండియుండి యుపద్రవము గలుగఁజేయుచున్నవని విన్నవింప విని యాభేటకాతుకంబు చిత్తంబునం దతిశయింప బ్రయాణపన్నుడై తనదండుతోఁగూడ నయ్యరణ్యంబునకుం జని పలుదెఱంగుల మృగ యావిసోదంబు నరిపి వేలఁ బాలించి పురంబునకు మగిడివచ్చుచు నొక్కడ విశ్రమించి యుండ తుభాశుభమిశ్రమలగు శకునంబు లనేకంబులు గానరా నం దశుభశకునంబులవలనఁ బ్రాణరక్షా నంశయ్యులగు రణం బగననియ్యే శుభశకునంబులవలన మీఁద నెట్టకేలకు మితిపెట్టరానిజయదుంగళంబు లగుననియు నంతరంగంబున నిశ్చయించుచున్నంతఁ జేరువ నొక్కయాఁడుకూయి వినవచ్చెను. అంత నతం దభిజ్యోతరాననుండగుచు నిదియేమని వితర్కించుచుండుతటి భర్తార్యుడు దీనానయమైన యొక్కయబల యతనిని సమీపించి “యోరాశేంద్రా నన్నురక్షింపు” మని ప్రార్థింప నతం డామె నోడకుండుమఱచెప్పి తద్యృత్తాంతముం చెలియ నడుగుటయు నామె యిట్లనియె. “రాశేంద్రా! సేను మరుదశ్యపుత్రి కిందివాఁక. గంధర్వరాజునంపం బుట్టినదానను. కేసు సునోఽమ యంద్రు. నాపై నీఁగపైనవాలనీక నాతండ్రి యెల్లప్పుడును నన్నుఁ బ్రేమతోఁ జెంచుచుండును. మందారివిద్యా ధరతనూధనమగు విభాషియుఁ, బారర్చి పట్టి కళాపతియు నాకుఁ బ్రియసఖులు వారును సేనును గలసి యొక దినమునఁ జిల్లాలసపర్యతశిఖరమునఁ బాముపచయాశిషి సుంజాంతరంబులం దిరుగుచుండి యొక దిలమునందు వికృతవృక్షాపుండైన యొకమనిం గని యతనిముఖమును బాల్యచాపలమునం బట్టఁ

గా నతండు నాకరస్పర్శములవలన ధ్యానము చెడి కన్నులు దెరిచి 'యోదుర్భగ్గురాలా! ననుస్తమింతును లం బరిత్యజించి నిర్జీవప్రదేశమునం దేవ మాచరింపుము మ్మిట్లమోసింప నేమివచ్చెను ఎలబ్రాహ్మమున నున్న నీవు నీకుందగిన యాపవపురుషులతో సరసమాడం జనునుగాని మాబోడిముసలివాండ్రతోనీ శేమి. జరాభారమున శ్రమనొందియున్న చ మ్మిట్లలనటవెట్టితివి గావున నీ వొకరాక్షసునికిం బట్టువడు' మని శపించి యంతంబోక యచ్చుని తనచేత నున్న నాగతైత్తముతోఁ బశువునుగొట్టినట్లు నన్నుఁగొట్టెను. ఇట్లు తిట్టవడియుం గొట్టవడియు నేడ్పుచున్న జూచి నాచెలు లాగ్రహించి యచ్చునిని దూషింప నతఁడు వారిని రాజయత్తుక్షోభం దెసఁగ నకింపుఁడని శపించెను. అప్పుడే వారి కావ్యాధిసంప్రాప్త మయ్యెను. నన్ను వారత్రయమునండి యొక రాక్షసుఁడు తఱుముకొని పచ్చుచున్నాఁడు చూడుము. నాయొద్ద నస్త్రాస్త్రాదయ మనువిద్యగలదు సకలరిపునాశకరము యశస్కరిము నైన యవిద్యయెం దున్నను గొనవలయును గాన నేనాఁడుదానను నావలన విద్యగహించుట నరిగాదని యెంచక దానిం బరిగ్రహించి యాయకురునిం బరిహర్తు' మని వేఁడెను. ఇంతలో నారాక్షసుఁడును రాజును నమీపించెను. అంత నారాక్షసునికిని స్వరోచికిని ఘోరయుద్ధము జరిగి రాక్షసుఁడు చెంచులబలము నెల్లను సంహరించి స్వరోచి నెదిర్చి యతనిప్రయత్నములనెల్ల విఫలము చేయుఁగా స్వరోచి విన్న యుంబది రోవ నుతిశయంప నాగ్నేయాస్త్రంబు నతనిపైఁబ్రయోగింప దాన నయ్యకురుఁ డారాక్షస రూపము న్విడిచి గంధర్వఁడయ్యెను.

పంచమాశ్వాసము.

ఇట్లు రాక్షసరూపమును విడిచి గంధర్వమూర్తిం జేకొనినయతండు భూమికి దిగి స్వరోచిని నమీపించి 'యోయయా! నీ నింపివరాక్షుఁడను గంధర్వఁడను. మీతల్లికిం దోడఁబుట్టినవాఁడను గాని యన్యఁడనుగాను. నేనొక్క ముని యొనఁగిన శాపముచే రాక్షసుఁడనై యీనాతూర్తి నందనను భక్షింపం దలంచితి నని చెప్పచుండఁగా మనోరమ వచ్చి తండ్రిపాదములకు నమస్కరింపఁగా నతఁ డామోనై త్తి యాదరమున మూర్ధఘ్రాణము గావించెను. అంత స్వరోచి యిట్టిశాపము నీ కేలవచ్చెనని యడుగులయు నతం డిట్లనియె. 'బ్రహ్మమిత్రుఁ డనుమునియొకండు తనశిష్యులకు నిరంతరము నాయు ర్చేదముం జెప్పచుండ నే నది చూచి యవిద్యం బడయఁ గాంతు వొడచు నతని సమీపించి నన్ను శిష్యునిగా గ్రహించి యాయుర్చేదముం జెప్పఁడని వేఁడితిని. అతండు నన్ను దూషించి నిరాకరింప నతనిని కంచంపం దలంచి శాంబరిబద్ధుడే నొరులకుఁ గానరాక యతనిచేదవనీ శిష్యవిధముతోఁ గూడచుండి యాయుర్చేదము నంతయు సాంగముగా నభ్యసించి యుండుం బ్రవీణుఁడవై యంతం బోక యచ్చుని నవహసింపం దలంచి శాంబరిబాసి యతనికిం బొడనాసి 'యో వైష్ణితవనీ! నవినయముగ వచ్చి విద్య నేర్పుమనియడుగ నిరాకరించి దూషించితివి. ఇదే చూడుము విద్య నభ్యసించితిని. విద్యా భ్యాసమునం డపేక్షగలవారికి విద్య యెట్లయినను వచ్చు' నని నిష్ఠరోక్షులడిగిని. దాన నతఁడు గలు పించి 'మాయోపాయంబున నన్ను వంచించి విద్య నభ్యసించినదేతాక గురువునకు నాయొదురఁ బరిహా సోక్షుల పల్కుచున్నావుగదా. కానిన్ను. ఆసురియగు మాకు మాయెడం బ్రయోగించి నంచించి యప హసించితివి గావున నసురవై నీశికిం బశనంబుగా మను'మని శపించెను దానికి నే నుతికపడి యతని పదములపైఁబడి 'మహాత్మా! బుద్ధిదోషమున మీకడఁగాలు లఱచిన నన్ను మన్నించి శాపవిమోచనముం గరుణింపవ' యని వేడుకొంటిని. అందుల కాతఁడే ప్రసన్నుడై నన్ను లేపనై త్తి 'పశుభ్రాపముంబొం దితివి గానఁ నిఁకఁ గొన్ని నాళ్లకు నిజమవారిని మ్రింగఁబోయి యొక్క మహాత్ముని దివ్యశరార్చిఁ ప్రేలి

స్వస్వరూపము బొందె" ఇది యనుగ్రహించెను. వెంటనే నేనును బుర్రంబునకువచ్చి రాక్షసభావమును
 కలిపించి బుర్రంబునంగలవారి నెల్ల మ్రొంగ నారంభించితిని ఈ రాక్షసభావము చివరికి యున్న నో.
 భార్యలను బుట్టినింటివారు పిలుచుకొనిపోయిరి. పురి మెల్ల సమకూర్చుకొని యావారియుగానక
 కైలాసశిఖరంబునం బూవులు గోయుచున్న యాకన్నెను గూతురినియైన భావించుకొని పోయి
 పనోపక మ్రొంగి దలుచుకొనివచ్చి మహాత్ముడగు నీతస్త్రధారం బుమ్రొండై నెచ్చిపోయె
 బొందితి" నని తనయువంతం బంతయుం జెప్పి మతీయు నట్లుయె, "నీవు నాకొనివచ్చినందుకు
 బ్రత్యుపకార మొనర్పంజాలను. నాయొద్దనున్న యాయుర్వేదముతోడ మట్కిమారయు నీకన్నె
 మిన్నం బరిగ్రహించి నన్ను గృతార్థుంజేయు" మని నేడఁగా న్నగోచి దానికి నమ్మలేకెను. అంత
 నూర్యాస్తమయమగుటయు వారు విశ్రమించిరి. ప్రభాతమున నియ్యంబింపఁజూసి పూర్వపుభృత్యు
 లతోడను కాపదిముత్తం దగుట విని సంతోషించి యచటికిఁ దెచ్చియుచ్చినకానుకల నతంబు గ్రహించి
 వారు తెచ్చిన తనదివ్యరథంబును స్వరోచితోడ నధిరోపించి కూతును నొక్కొక్కరినొకరిం బెక్కించి
 భృత్యజనులు గొలిచి రాఁగతిపనుప్రయాణంబులకై రిమానారాయణపరిణయగేయగీతయనిగంధర్వ
 మైన మందరపర్వతంబునకుం జని నిజువాసంబుజేరి యమాత్యులం బిలిపించి వివాహాన్నాహముం
 జేయ నియమించి స్వరోచి నొకదొరయుంటు న్నిడియించి యొకతంబుగ్గంబున నాతనికి మనోరమ
 నిచ్చి వివాహముచేసెను. అట్లున కనేకాభరణాదులనొసంగెను. తిమ్మంగల బంధువర్గము నానూతని
 వధూపరులకుఁ గానుకలాసంగిరి. స్వరోచి యూరేఁగునప్పు డతని చక్కదనముం గాంచి యువ్వరమునం
 బతి స్త్రీలందఱును మోహపరవశులైరి. నలకూబరుఁడు మెదలగలవానిగూడ నవ్వరములకుఁ బస్త్రా
 భరణాదులాసంగి గార్చవించిరి. ఇట్లు మహావైభవమును స్వరోచి మనోరమం బరిగ్రహించెను.

పష్టాశ్వాసము.

నాటిరాత్రి మెల్లెల్ల మనోరమకు మజ్జనిం జాచరించి చందనాదిపరిమళద్రవ్యముల మేసి
 నలంది దివ్యాంబరభరణభూషితంజేసి శయనగృహంబును బ్రవేశపెట్టి తామటనుండి కదలిపోయిరి.
 స్వరోచియు మోహితశయమున నామెం గవయ గమకింప నమ్మగువ దీనాన్యయై రినియటం దిల
 కించి "తోయజాతీ! యక్షయానందసంధాయకం బగు నిట్టికీడాసమయంబున విగ్రహనకుం గారణం
 లేమి? ఏమిసాధింపవలయుం జెప్పు మది నేధచేనున్న సాధించె" నని పలుక నాతనికిఁజూచి మనో
 రమ "నాథా! నాయెడ మిగులఁ గూరిమిగలిగి చరియ నఖు లిద్దఱును రాజయత్నబాధిరిలై తపించు
 చుండఁగా నేనెట్లు సుఖించెదను. నీవు వారిగట్ల మాన్పితివేని నేనానందము నొందెదను అట్లుచేయ
 వేని నాకు సౌఖ్యము కలుగనేరదు" అని చెప్పెను. దాని కతం "ఇహిహిహి! ఇతిమాత్రిమని తేవ
 తాపమే? నావెంటవచ్చి వా రెవట నున్నారో చూపుము. మదియనింతాయుర్వేదస్ఫురింపఁబడిన
 దదీయగోగర్భాఢం బరిహరించె" నని చెప్పి యామెను వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి కైలాసానలప్రాంత
 కాంతారంబునం గుందుచున్న సఖులం గాంచి తదామయస్వభాభారమును మాన్పెను ఇట్లు వ్యాధి
 విముక్తలయిన రూరజనీతబింబులచిరాన్యయి రాజంజూచి "స్వామీ! నీవు యా కిష్టకేనర్చనయంపకా
 రమునకుఁ బ్రతిసేయనేర మయిన మాచలనం జేకొనుకార్యములు కొన్నిగలవు దెప్పవము గుందు వా
 వృత్తాంతకాకర్ణింపుడు" అని యందు విభాషిణి యానంద మిట్లునియె "అనఘా! నేను మందాచార్యును
 విద్యార్థునికూతురను. నేను విభాషిణి యౌదకు. ఈజగంబునంగల మృగపక్షిజాతులభి సెల్లె నానం

వెలియును. ఈవిద్య నాచే నెఱిగి నన్ను వివాహితునిగా” అని చెప్పవంతలో రెండవదియగు కళా
 వత్తి యిట్లనియె. “స్థావరంఽపి బ్రహ్మే మాత్రంజి. అతండు ఘోరవిద్యల నభ్యసించి తపమాచరింపం
 దలంచి యొక్కయరణ్యమధ్యంబునకుంబోయి యాశ్రమం బొందు కల్పించుకొని కందమూలఫలభక్ష
 ణంజై పంచాగ్నిమధ్యమున ఘోరంబగు తపం బాచరింప నతనితపోయొక్కింత బెగడి పురుషహుతుండు
 తపోభంగ మాచరింప దలంచి యతనియొద్దకు బుంజికస్థల యను నచ్చరలేమం బంచెను. అన్వేల్పు
 వెలదియు మన్తభవనంతవలయానిబులు తనకుం దోడుగ నునునానఁబట్టిన యనింగునిమోహనబా
 ణమో యనునట్లు మందగమనవిలాసంబున నమ్మవించి తేరవెచ్చుటయు నతండు ప్రభువదర్శనముననె మో
 నావరవకుండై తపంబెల్ల సేటంగలపి యామెతోడ నిరంతర క్రితాచరిం దవిలియుండం గొన్నాళ్ల
 కాలేను గర్భముం బాల్చుతిలియెన ననుంగాంచి విసిసాంతరమునఁ బడవై చివోయెను. మునియు
 నన్నుజేషించెను. ఇట్లు తల్లిదండ్రులచే విడువఁబడిన సేను శకిమండలంబున వెడలుకెరికెరిగ ప్రతాపి
 కామిశదమృతరసగ్రాసంబునంజేసి కొన్నిపూటలం బుటపుటనైన నన్నుఁ గనుంగొని మువ్వించుండు
 ప్రీయం బంది నిశాశ్రమంబునకుం గొని చని శశికళానందధిత నగుటంజేసి నాకుం గళాపతి యనునామం
 బిడి పెనుచుచుండ సేనును జనకసేవాపరతం బ్రబల్లుచుండి కొంతకాలమునకు యావనవతి నైతిని.
 అంత దేవాపి యను గంధర్వండు బంధుబద్ధముతోడ మాతండ్రికిడకువచ్చి నన్నుఁ దనకిమ్మని యడుగ
 మాతండ్రి యతనికులమును దూషించి నటవిటగాయకులైన గంధర్వకుం గన్నె నిచ్చుటలేదని యతని
 నిరాకరింప నతండు క్రోధోద్రేకముతో వెడలిపోయి యొక్కనాఁటినిశానమయమున మాయాశ్రమంబుం
 బ్రవేశించి కామక్రొధాంధుండు గాన మాతండ్రికుత్తుకఁ గోయ నతండు రోఁజు టాలకించి
 సేను మేలుకొని దీపము వెలిగించిమాచి రోదనము చేయుటయుఁ బోరుగుననున్న తపసులందఱు
 వచ్చి నన్నుం బొదివి యోదాద్రికి. ఆదుర్భాగం డంతకుముందె పరుగెత్తిపోయెను. పిమ్మట మాయ
 య్యకు సేనగ్నిసంస్కార మాచరించి దుఃఖార్తనై తల్లివిడిచి చనినపిదపఁ దానె తల్లిమాఱుగాఁ బెని
 చినజనకుండు మృతినొందె నింకేటిజీవనమని యాత్మహత్యం గావించుకొనఁ జూచునన్ను నంతరిక్షము
 నం దెచ్చుకొపోవుచున్న పార్వతి మాచి మామి కవతరించి ఓతస్సీ! అలభ్యమగు నిట్టిసౌందర్య
 నిశాంతమయిన తనువు నన్యాయముగా విడువవలదు. అతిలోకుండగు స్వరోచి సీకు భర్తయగును.
 అతనిసంగమంబువలన నప్రతిఘోషవిభవంబు గాంచెదవు. ఇదియునుంగాక పద్మిని యనువిద్య నొకటినికీచ్చె
 దను. దానివలన నీక భీష్మసాఖ్యములు సిద్ధించును’ అని చెప్పి యవిద్య నానుపదేశించి యాచుక్కంటి
 వాల్గంటి మింటికీ జనిన సేనును బ్రాణంబులు నిల్పుకొని యున్నదానను. అన్వేషించి సీవేయని తోఁచె
 డిని. పంచసాలాపంబు బుడిగి యప్పటి నీవిద్యారత్నంబుతోఁగూడఁ నన్నుం బరిగ్రహింపుము.” అన్త నం
 గీకరించి యమ్మహివిభుండు వారిద్దఱీవలన నవిద్యలం గైకొని యొకతంభముమూర్తంబున వానినిరువురం
 బుణయంతై యుష్మత్పూజతోడుట మువ్వరతో వివిధవిహారసంగతులఁ దత్పరుడై పద్మనీవిద్యార్థపభావ
 ఘటితాన్న పానధూమపి శేషమాల్యవస్త్రాలేపసామగ్రిగొంది క్రిడించుచుండెను. ఇట్లువిహరించుచు నతం
 డొకనాఁ డొక్కనరోవరసమీపంబునకుంబోయి యున్నతఱి నొకకలహంసక చక్రవాకినొకతంజూచి
 యాయించునిభాస్వలుం బతియు సేకపతిం గవగూడియుండ నెంత తపవహిన్నిరో కదామని ముచ్చ
 టించెను దానికిఁ జక్రవాకి పలువురు భార్యలుగల యితనికి వారిలన నుఖ మెక్కుడిది. వారి కితనివలన
 నుఖమున్న లేదు ఒక్కతరుణికీం దగులువాఁడును, ఒక్కపతిని నలచు మెలఁతయు సే ధన్యులగాని
 యిట్టివాగు గారు ఈవిషయమున ధన్యులము సేనును గా భర్తర్థునసే” యనినచక్ర వాకిపయం లాఱ
 కించి స్వరోచి కలవాంచి యున్నరని తలపోయుచు మానరానితిమకయున నానెలఁతలతో మరల నూ

తొండ్లు క్రీడించి యొక్క నాడు వనవిహారమునకుంజని లేడిపిండుతో గూడియున్న యొక యిట్టి పోచి దానిం దనసతులకుం జూపెను. ఆయిట్టియు నా లేడులంజూచి "మీయందు నిరంతరంభం గలిగిని నుండు రించుటకు నేను స్వరోచినిగాను. ఇట్టికృత్యము స్వరోచికి జెల్లునుగాని నాకు జెల్లుదు. నేను భోగేశ్వరినివారింపితిని. మీరింక నన్ను విడిచిపోయి వేటొక్కని పరింపు" డని చెప్పగా నవి యాయుట్టిని నిడిచి పోయెను. ఆమాటలనువిని స్వరోచి ముందు చక్రవాకిపలికినపలుకులు నిష్పండి యిట్టిపలికినపలుకులును దనమనమును గలతపెట్టె దనవకులను విడనాడదలంచియు. దోన దుర్వారము అయినకోరికలనంక వివేకముచొప్పు దక్కి మఱియు నాటునూతొండ్లు వారితో సంభోగించి వారిలా మనోరమయందు విజయుండును, విభావనీయందు చేరునందనుండును, గౌరవతీయందు విభావనుండు నను సుతీక్రియముం గాంచి వారికి బద్ధి నీవిద్యాప్రభావంబున వేఱువేఱుపట్టణంబుల గట్టించియిచ్చి వారి పట్టణంబులకుం బట్టంబుగట్టి కృతార్థుండై యొక్కనాడు మృగ యావిసోద్ధాగ మడవికింబోయి యచ్చట నొక ఐరాహముంగాంచి బాణమెక్కువెట్టి వేయబోవుచున్న తలీ నొక్కయూడుజంక యరిసిని సమీపించి "రాజా నిరాపరాధియైన యాఐరాహము నేల చంపెదవు ఆశరమును నాపైఁ బ్రయోగింపు" మని చెప్పగా నతండు "నీకేల యాశరీరముపై నింతరోత పుట్టెననియడుగ" "రాజా! అన్యైవతులం దానక్షుడగువాని దమక మొదవి కూడదలంచుకంటె మరణమే క్రేయ" మనుటయు, స్వరోచి, "నీ హృదయ మెప్పునిపై నిలిచె, నీభావము తెలియంజెప్పు" మన వయ్యది "నీయందే వాకమరాగముగల" దనెను. దాన నతండు విన్నయంబది, "నేను నరుడను. నీవు మృగిని మనకిద్దఱకు సమాగమం చెల్లగు" ననిన నాలేడి "రాజా నీవొక్కసారి నిన్నాలింగన మాచరింపు" మనగా నతడెట్లుచేసెను. వెంటనే యది దివ్యస్త్రీరూపమునుధరించి "వృషశేఖరా! నే నీవనడవతను సకలభూభువనరక్షదత్తుడైనా మను వర్యునీయందుఁ బడయుటకై సమస్తదివిజాలు నన్ను. బ్రార్థించిన పచ్చితిని. నన్నుగూడి యభీష్ట సిద్ధిం జొందు మనెను. స్వరోచియు నామెను బర్కహించెను అయ్యుపలి యంతిం గొంతికాలమునకు గర్భిణియై శుభదినమునఁ జేజోపంతుడగు పుత్రునిం గనెను. ఆకుమారకుండు స్వారోచిషాఖ్యుఁడైరిగి కాంతిదాంతిదయాసత్యశాసనిరతుండై యకామత సమృతుంగూర్చి చిరతపం బాచరింప నారాయణుండు ప్రసన్నుండైన నశ్వుమారుం డతనిం బెక్కుతెఱంగుల సంస్తుతింప నతిండు ప్రసన్నుండై నీవు రెండవమునువై యీమహీసేలి పుట్ట సాలోక్యముం బడయుమని ఐరంబిచ్చి మనుత్వము కాతనిఁ బట్టయుగట్టి యంతర్హతుండయ్యెను. స్వారోచిషుండును సుఖానీతిని బ్రజాపరిపాలన మాచరిం చెను.

కోపలి - వేంకటరమణరావు.

క థా దీ వి మ ర్మ నామః.

—o—o—o—

ఇందలికథ 'మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబానఁ జెప్ప' మన్నట్టు లష్టరాణంబున, కయికోనఁబడినది. మారన తన తెనుఁగుమార్కండేయపురాణమునందు రచించిన యీకథాభాగ బాటించియే పెద్దన యీప్రబంధమును గావించినాఁడు. కావున ఎందలివాక్యములు గొన్ని యిఁ గానంబడుచున్నవి. ఎట్లనఁ—

ఉ. ఈసుకుమారుఁ డెవ్వఁడొకొ + యిందుల కెందులనుండి వచ్చెనో

భాసురరూపకాంతిజితఃభావజచంద్రుఁ డితఁడు రాగలీ

లానరసత్వ మెవ్వఁ గడుఁలాలసుఁ డై ననుఁ జూచెనేని నేఁ

జేసినపుణ్య మెవ్వరును + జేయరు కాముని దక్క నేలుదున్.

మార్క -

ఉ. ఎక్కడివాఁడొ యక్షతనఁయేందునసంతజయంతకంతులం

జక్కఁదనంబునం గెలువఁజాలెడివాఁడు మహీసురాస్వయం

దెక్కడ యీతనూవిభవ + మెక్కడ యేలనిబంటుగా మరుకొ

డక్కఁ గొనంగరాదె యకఁటా నను వీఁడు పరిగ్రహించినన్.

సీ. అనలునియందు రేపును మాపు వేల్పంగఁ, బడుహవ్యములఁ జేసి + పడయవచ్చు.

పుణ్యలోకంబులు + పాలతి నీ వెఱుంగ వీ, త్రిజగంబు హవ్యప్రతిష్ఠితంబ

* * * * *

వినుము దర్భలు నర్జునులు + వేదికలును, నగ్నులును నాకుఁ గరముఁ బ్రియం బొనర్చు

గాని యొంటిను బ్రియ మెదఁ + గలుగ దనిన.

మార

మ. తరుణి రేపును మాపు హవ్యములచేతం దృపుఁ డౌపహ్ని న

త్కరుణాదృష్టి నొసంగుసౌఖ్యము లెఱుంగఁ శక్యమే నీకు నా

కరణుల్ దర్భలు నగ్నులుం బ్రియము రైవ ట్లన్యముల్ గా వొడ

ర్ధిరమే చెప్పకు మిట్టికుచ్చసేఖము + ల్లిసాలపైతేరియల్.

తే. అనఘ మందారవిద్యాధఃరాత్నజన్మ, నే విభావనీ యనుదాన.

మ

తే. అనఘ మందారవిద్యాధఃరాత్నభవను, నను విభావనీ యంద్రు.

మఱియు నట్టివి పెక్కులుగలవు. దీనిచేఁ బెద్దనరచనమునకుఁ గొఱంతరాదు. అతఁ డిం త్రముగ్గఁజూపిన రచనాపై చిత్రమును గల్పనాప్రాధిమ్యముఁ బట్టిచూడఁగా నివి స్మరణవశము. కాని యీ క్రిచేఁ దెచ్చుకొన్నవిగావని తేటపడును. అందు ౧౫౦పద్యములలో నిమిడినకథ మిందుగా ౮౦౦పద్యముల నిబంధించినాఁడు. స్వబుద్ధికల్పితములగు పెక్కువిశేషము లిందు చే నిది యింతవిఁవినొందినది అయినను గథాంశమున రెంటికిని గొంతభేదము కానిమించుచు ఏరాక్షుఁ డాయుర్వేదవిద్యను స్వరోఁకికిచ్చి తనకూఁతురగు మనోరమను బెండ్లియాడుమని పుడే మనోరమ తనసఖులు రోగపీడితులైయుండఁ దాఁల్సెట్లు సుఖింపంగూడుననిచెల్పి స్వరో యగ్లత మాన్పించెనని మార్కండేయపురాణముం దున్నది. ఇం దీవిషయము స్వరోఁచిమనోరః

నంగమనమయమున జరిగినట్లున్నది. మఱియు స్వశోచి హంసమిశ్రునంబావమువలన విరక్తుడై ఐనంబు నఁ దపంబుఁగావించి స్వర్గమున కభివేషము మిందుఁగానరెళుదు. శ్లేషమింతియ యెదియుఁ జమత్కారపుట్టిని రసపాటవమునకును ననురూపముగు నిరంకుశవిహార మేకాని నెఱుఁగుదు.

తిక్కనయచ్చతెనుంగు తేటలనీటులును శ్రీనాథునిసంస్కృతనమానడంబరమున గూడి పెద్దన కవనంబయ్యె. ఇతనినీసము లచ్చతెనుంగు మురిపముల మూటగట్టుచుండు. ఇవి నృపావోక్తి రచనకు మున్నోజ్ఞ సాధనమై తిక్కననీసములం బోలియుండును

నీ. ముదమున నెలమిసాంసారవి నెఱుంగమునఁ, దోచుంగ బచ్చిపఁ + క్రోచి త్రోచి
లలి నుల్లసిల్లుదు + లలితలోచనదీప్తు, లడరఁ మంకించిన + నాఁగి యాఁగి
నంతసంబున బాలిఁకము లగు చెయ్యలు, దొడరఁ జూచినఁ జేయ + మడిగి యుడిగి
మనమున నుల్బుమై + మాట నాలుకకు రాఁ, గడఁగిన నాడక + కడపి కడపి
ధీర యై యిట్లు నమ్మఁపూరమునకు, గఱువితన మనుబలితంపుఁ + గట్టి వెట్టి
వెలది యెఱుంగనియదివోలె + వికృతి లేక, యల్ల నెప్పటియట్టుల + యనుగుటయును భార-విరా.

నీ. కొనసాఁగి కామినీఁగోష్ఠిఁ జ్రాధములైన, యుదుటఁజూపుల తెప్పఁతుదల నాఁచి
నంతసంబున ముఖఁబ్జమునందుఁ జిఱునవ్వు, కందళింపక యుండ + డిందుపజీచి
పొంగారుమైఁ దోచుఁకృంగారచేష్టల, తమిఁ దెచ్చికోలుకూఁగ్యమున దాఁచి
పొడమురసావేశఁమున వచ్చునర్హిత్తు, లొదివి నాలుకకు రాఁకుండఁ గ్రుక్కి
మన్నకము నాంచి యుగురని + మానముద్ర, నేల బొటవ్రేల వ్రాయుదు + నిలిచికింత
నేపు వెడవెడ చించించి + శిర సాకింత, యెత్తి నన్నంపు తెలుఁగుతో + నిట్టి అనియె మనుచరి.

తిక్కనయచ్చతెనుంగులను మెచ్చి కవి యిందు నాలుగవయాశ్వాసమును జాలఁ దన్నయముఁ జేసినాఁడు. శ్రీనాథునిగీర్వాణరచనలకుఁ జొక్కి దీనిని బెక్కుచోట్ల సంస్కృతభూయిష్టముఁ గావించినాఁడు. గీర్వాణరచన కొకయుదాహరణము.

మ. పవమానప్లవమానపంకజరజఃపాలిశిశంగచ్చవీ
భవదభ్రష్టరవికీర్ణకృత్రిమసరిఃత్వాభస్తరంగాహతైః
దపపాపాణవితర్దికాతలమునకఁ + నాశీకసత్రాతు లు
త్సవ మొప్పక విహరించుచుకఁ సరసనాఁచాప్రాధిమ్యో మీఱఁగన్ మనుచరి.

ఈకవి శ్రీనాథునికృతులను జక్కఁగాఁ జదివియే తనప్రబంధమును గావించినాఁడు. కావున శ్రీనాథునిరచనల గొన్ని యిందుఁ గాన్పించుచున్నవి. శ్రీనాథునిశృంగారమైవధుబోని లోలుపద్యమును జూచి తనగ్రంథాదిపద్యమును నిబంధించినాఁడు. అందు,

కా. శ్రీరామాశుచమండలీమృగమదఁశ్రీగంధసంవాసిత
స్ఫూరోదారభుజాంతయండు ధరణీఁనంశ్లేషనంభావనా
పారిఁపిండు గృతార్థఁ జేయుఁ గరుణాఁపాథోధ పద్మాక్షుఁ డిం
పారక మామిడిపెద్దమంత్రిగుతు సింఁగామాత్యమా డామణిన్ శృంగఁ

అను నీపద్యమందలివిషయముం గొని 'ధరణీనంశ్లేషనంభావన' కు ననంద నాదుల నెక్కుడుగా జేర్చుకొని యొక్కింతశ్లేషముతో నత్యంతమనోహరముగా

కా. శ్రీవిఘ్నేజయరంగ నాథ మెదఁపైఁ + జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిం దత్కమలాసరూపమునఁ బ్రీతిన్ నిల్వినాఁడో యనం

గావించారుననంద వాదినిజభక్తశ్రేణికిం దోయరా
జీవాత్మకుండు గృతార్థుడేయు శుభదృష్టిం గృహ్యరాయాధిపున్.

అని రచించివాఁడు. మఱికొన్ని యుదాహరణంపదగు

సీ. నలిననంభవుపాహానమువారుపంబులు, కులముసాములు మాకుఁ + గుపలయాశ్చి
చదలేటిబంగారు + జలరుహంబులతూండ్లు, భోజనంబులు మాకుఁ + బువ్వుదోడి
నత్సలోకముదాఁక + నకలలోకంబులు, హటపట్టులు మాకు + నబ్జవదన
మధురాక్షరము లైన + మామాటల వినంగ, నమృతాంధసులు యోగ్యుఁ + లనుపమాంగి
భారతీదేవిముంతేతిపలుకుచిలుక, సమదగజయాన సజ్జహాచారి మాకు
వేదకాస్త్రపురాణాదివిద్యలెల్ల, దరుణి నీయాన ఘంటాపంథులు మాకు.

శృంగా.

సీ. చిన్ని వెన్నెలకండుఁవెన్నెదన్నిసుధాల్లి, బొడమిన చెలువ తోఁబుట్టు మాకు
రహిపుట్టజంత్రగాఁత్రముల రాల్గరంగించు, విమలగాంధర్వంబువిద్య మాకు
ననవిబుకాస్త్రంపుఁమిమకు లావర్తించు, పని వెన్నతోడఁ బెట్టినది మాకుఁ
హనుమేధరాజనూఁయము లనఁ బేర్పడ, సవనతంత్రంబు లుంకుమలు మాకుఁ
గనకనగనీమఁ గల్పపుంక్షములనీడఁ, బచ్చరాచట్టుగమి రచ్చఁపట్టు మాకుఁ
బద్ధనంభవైకుంఠభర్తనభలు,సామగరిడిలు మాకు గోత్రామరేంద్ర.

మను.

ఉ. వానిఁ బ్రశంససేయఁ దగుఁవాఁడు కృతార్థతముండు వానిచే
నీనిఖిలంబు పావన మహీనకృపావిభవం బెలర్ప నె
వానిగృహంగణంబునకు + వచ్చివత్రోవరజంబులందు నీ
మానితపాదయుగ్మక మమమృచ్చఁ బ్రపుల్లగోజధామమున్.

శృంగా.

ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము + వానిది పుణ్యవిశేష మెఘైయి
వాని దవంధ్యజీవనము + వానిదె జన్మము వేఱు సేయ కె
వానిగృహంగణంబున భవాద్యుశయోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్న పానముల + సంతస మందుచుఁ బోవు నిచ్చలున్.

మను.

సీ. శ్రీయంకాచలకన్యఁకాంబుపూరంబున, నఘమర్షణస్నాన + మాచరించి.

కాశీఖండము.

సీ. సచ్చాత్రుఁ డగుచు నిచ్చలు నేగి యయ్యేట, నఘమర్షణస్నాన + మాచరించి.

మనుచరిత్ర.

సీ. నిర్ద మైనమడుంగునీర్కాశిదోవతీ, గనక మేఖలతోడఁ + గటి ఘటించి.

కాశీ.

సీ. సరిలేరొకటొజాకువామొలకట్టు, బెడఁగాయనీర్కాశిఁజెతోడ

మను.

సీ. డాకాలిగండఁపెంఁడారంబుదాపున, బొమ్మ లై నైరిఘాఁభుజులు ప్రేమ.

కాశీ.

సీ. కకుమంతనిఖిలరాఁణికరంబుఁ గరణమం, జీరంబుసాలభంజికలతే నీ.

మను.

ఇట్టివి పెక్కులుచూపవచ్చును ఈమహాకవికవనము ప్రాధము అల్లసానివాని యల్లికబిగియును
ను' అనువాక్యమే యీకవిగుంభనములు గుత్తయులై గొనసూనూపుట తెలుపుచున్నది. ఆయాపాత్ర
ముల స్వభావసూపగుణాదులను నద్వైయొడల వానిజీయావయవముల విల్పిరి యనురూపముగాను న
త్యంత నైజముగాను నిరూపించుటయందును, నాయారసములకుఁ బోగునట్లుగా వానిని స్థూలసూ
క్ష్మకారముల నొందించుటయందును, నాయావ్రసంగవిశేషములవలన వాని నపూర్వభోభాకలితములుగా
వెలయుచి బోనిమర్మములవెలిపుచ్చి పాత్రాకారముఁ బూర్ణముగాఁ బ్రకాశింపఁజేయుటయందును నీ
కవి యనమానుఁడు. దీనిబట్టి యితనికి మానుషస్వభావమీర్మములం శుభిగాఢప్రవేశముకలిమిఁ దెలియుచు
న్నది. ప్రవరపరూఢినందవాదమునఁ భరస్సరవిరుద్ధములగు శాంతశృంగారరసములకు నొండొంటికి మిగులు

పోరాటం గల్పించి యారెంటిస్ట్రూపములను మిక్కిలిస్ఫుటముగా తెలయించినాడు. ఆశ్రోత్రియునిద్వ
 థానైక్త్యమూలమగు విజ్ఞానమును, ఆశ్రమగారనాయక కామ్యోదేకమువలనమోహమును, నిరస్పరసంస్క
 ర్మణముచే మిక్కిలియుఁ బ్రకాశితములైనవి వహించి పయిపాటునఁ గౌఁగిలించుటశృంగారరసంపునెల్ల.
 ప్రపరఁడు జవాదిగదంబించువాడబంగడిగొనుటకాంతరసంపువెల్లి. మతియుఁబ్రవరునికాంతరసము వహించి
 నిశివినపుచి త్తగునట్లు గడుసుగానుండినను గూరిమిసోమదమ్మయెడఁగొంతశృంగారరసముతో సంకరముగ
 లిగి పొంకముగానున్నది మనోరమచెప్పిన 'బూచివోలెనున్న వాచియమునియందో యది 'తిమిరంపు
 కయసుగుబ్బలకొమరా'లని తెలిపియు దానిని దిట్టి కొట్టునట్లుగావించి తాను మిట్టిపడినది. పుంబికస్థలను
 జూచి 'యనంగ్గాని' పడినపారర్పి యందో యది యాతని 'తపమంతయుఁబోలివోవఁగఁ బాను భంగము
 నొందినది. 'మునకుఁ నిజరభరంబున ననుమములై యున్న' వాచయమునియం దారసము కోపరసముచే
 దూలె 'మూఁడుగాళ్లమునలి'యగు పారర్పి యందదిశృంగారరసముచేత బ్రుంగుడుపడియె. ఇట్టిముడుక
 ముదుసల్గయందును నదివిరుద్ధమగు మిత్రణమునొంది శుండఁగా నట్టిలేఁబ్రాయపుగోవాళ్లయందది విహిత
 తమగు సంకరమునొంది సార్థకమైనది 'తపమంతయుఁబోలివోవుట' యామిత్రణమునకు ఫలము. 'పవ
 నజననంబున నిజమందిరంబున కరిగి నెత్తకృత్వకర్తృకలాపంబులు నిర్వర్తించుట' యీనంకరమప్ర
 భావము. 'నాకతెత్తముగొని యదయుఁడైకొట్టిన' వస్తుతపసికన్నను, 'బ్రోవవే నన్నునుచుకొనియిట్టి
 న' ముదియతికన్నను, 'హక్రిహరి యని పొద్దుంచుఁడోనిన' ప్రాయపుగృహస్థే మేలు. వియస్సు ముదిరినం
 తనే రాగజ్యేష్ఠములు ముదురపు ప్రవరునికి సోకప్రాయమేకాదు, ప్రత్యేక మనరథచాయకములైన రూ
 పము నీది, కలము, విద్యయుఁగలిగియున్నవి. శృంగారరసంపుఁజవియుఁ గూరిమిసోమదమ్మ తెలిపియు
 న్నది. మూఁడుమిక్కిలి యొకదేవతేశ్వ 'తపంతఁదా వలచి వచ్చినది'. మిక్కిలిబలక త్తరములైన యిట్టిహా
 హపరికరము లన్నియుండియు నజ్ఞమాత్రమేని చిత్తము కలంగనియాధీరశ్రోత్రియుపాలిసామ్రే గదా
 కాంతరసము! స్వకోచియందు శృంగారరసము సర్వాధిపత్యమువహించి కాంతరసమును గాలూఁదనిచ్చిన
 దిగాదు. పక్షవాకిపలుకులు బహునక్షిపలని రసాభాసమునై త్తిమూఁడియు 'తలవాంచ్చియున్నురనుటే' కాని
 'తమకముమానరాదు' హంసమిగుననంపాదము కాంతరసమును నూరిపోసియు 'పిరలతో'డినంగమిఁగి పడిద
 నంచుఁ దలంచుటే కాని 'దుర్వారములైనకోరికలవంక వివేకముచొప్పు దక్కి'నదిగాదు. ఈయంకున
 పుఁబోటు లోనుదపుటేనుఁగును గుదియింప వయ్యె. మార్కండేయపురాణమున హంససంపాదము విన్న
 పిదప స్వకోచి విరక్తడై యడవికిఁదపంబునీయఁ బోయినాఁడని యున్నది. శృంగారరసార్థజంబునం
 బడి తెప్పులఁదేలి తూలి దరిశేరి దృఢవై రాగ్యవృత్తికిం బూనినవానికి మగుడ వనదేవతానంగతిరూపమగు
 శృంగారరసావృత్తి గూర్చుటగాని, యానంగతికి ఫలయు శృంగారరసపాస్కల్యముఁ గుదుర్చుటగానీ,
 యొప్పిదము గానేర దని తలఁచి కవి స్వకోచిని నడవికిఁ దపమునీయటకుఁ గాక వేఁటాడుటకే పంపినాఁ
 డు. రుద్రైశ్చైవ్యముచేఁ గలిగిన యామాటుపాటును రమణీయముగా నేయున్నది. కావున స్వకోచియం
 దు శృంగారరసము కాంతరసము నడంబి మించి యున్నను నది 'కేవలముగానుండక పిరకరుఁడార
 సములతోఁ జూంకముగా నంకరముగలిగి రాక్షసరూపుఁడగు నిందీవరాక్షసిగెలిచిన క్షీర్ని, మనోరమాదుల
 బాధ లుడివిననుకృతమును, గలిగించినది. కళావతిని గామించినదేవాపియందో యది రాద్రవిభత్స
 రసములతోఁగూడి కళావతితండ్రియగు పారర్పి కృత్తుకను గోయించి వానిని బ్రహ్మహత్యపాలు గావించినది.
 తమనేర్చినవిద్యను నడిగినవారికెల్లఁ జెప్పరా దనునభిమానాతీతయమును వాయురేడ్చగరుఁడగు బ్రహ్మద
 త్తునియందును, దమకత్తుకుఁటను దత్కృతవారి క్షియ్యరాదను వాఖిజాత్యగర్వమును గళావతికితయగు
 పారర్పి యందును, మాయలు పన్ని పెద్దల నజ్ఞమానించుటవలని ఫలము నిందీవరాక్షసియందును,

గద్దె తిత్తదుచితభూషావిశేషముతోను, దదితరపరికరసామగ్రితోను, గడునిపుణముగా నిరూపించి నాడు. ప్రసవపడు కామ్యక్రమంబుల కనున్వర్తమును గోరక నిష్కామత్వఫలిత మగుమోక్షమునుగూర్చి గార్హస్థ్యమును జరుపుటను గవి చెలిపినాడు. దీనిచే, ఫలాపేక్షరహితమగు శాస్త్రవిహితకర్మానుష్ఠానము మోక్షసాధనము నగునను విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతము వాళరకొ'పయతిశిష్యుడు ప్రతిపాదించినాడు. స్వకోచివలె శృంగారరసైకమగునుడుగాక, వాచింయునిచో'ల కో'సాపేక్షమునను బారర్షివలె గామ పారవశ్యమునను ప్రతిమునుఁ జెలుపుకొనక, నిష్కామ మగునిష్కరగిలి యెహికనుభును అనుభవించుచు వాముష్మిక సామ్రాజ్యమునకుఁ బాత్రుం డైనప్రపరుఁడే యిందలి పురుషపాత్రములందెల్ల నుత్తముఁడు.

స్త్రీపాత్రములలో మూఁగిని శృంగారరసాలవాలము, పురుషులను నవస్థలఁ గావించుకొనుటకు వేశ్యలు పచరించు కుటుకులెఱుకులును, గరువంపుముదవులును, మాట నెఱిసిటులును నిందుఁ జూడవచ్చును. కాముకురాండ్ర చిట్టకంపుఁజదురులును, దిట్టతనంపుఁజెయువులును, మిట్టవేదాంతములునుగూడఁ జూపట్టును. వయాధిని తనవలపుకాని నొడఁబఱచుచుఁ దోడిచెలులను దగ్గఱకురొనుండ 'జంకెనలవారింఁచినది' మనోరమ తనచెలుపుని కొంగిలియిందుండియు 'నెచ్చెలులదళ మాన్వమన్న వాకొక్కడిసౌఖ్య' మన్నది. అదియ స్వప్రయోజనైకపరమగు చాపల్యము, ఇదియ పరిపాితైకాన కమగు సాహార్యము, మనోరమతంద్రైయగు నిందీపరాక్షుఁడు వానిని స్వకోచికిచ్చెద నన్నప్పడే యాలలన తనచెలులమాట స్వకోచికిఁజెప్పెనని మార్కండేయపురాణముననున్నది ఇందీపరాక్షుఁడు స్వకోచితోఁ దనకూతు నిచ్చెద నన్నప్పడు మనోరమ యించుమించుగాఁ బెండ్లికూతురే యొనదిగావున నెంతయు స్వకోచియొడ బెల్లఁబొందియుండును. అట్టియొడ, నది తంద్రైయదురఁ దనవరునితోఁ జెలులనుగఱింపి మాటలాడెననుట యొప్పదనితలఁచి. పెద్దన యానంభావకమును మరలవారిరువురును దొలుదొలుత మాటాడికొను ప్రథమనంగమును నాఁటికిఁ బెట్టినాడు. ఇదియాచిత్యమునకు మిక్కిలియనుగుణముగానున్నది. మనోరమయే స్త్రీపాత్రములందెల్లఁ గీర్తనీయురాలు

ఈకవిస్వభావోక్తులు మిక్కిలిసుభగములు. వేటలాడుటను ఎఱ్ఱించుటఁ జూడఁగా నీతఁడుగ. న్నాకఁజూచి వ్రాసినవాఁడని తెలియుచున్నది. చక్కనిలోకోక్తులు జాతీయములును నీతినికవనంబున కందంద కొమరు గొర్రుచుండును. 'ముల్లుపుచ్చికొఱ్ఱిడిచినచందము' 'గుండ్రాడాఁచినఁ బెండ్లియేమిటి కిఁజిక్కును' 'కంటనువ తి'బెట్టికొని' 'రెంటికింజెడినరేవఁడు' 'వేళ్లఁగొల్చుగ విఱ్ఱివీరిపండ' 'రాకుండనొకండువచ్చి మఱియొండున' అని పెక్కులు గానించుచున్నవి. ప్రాథమ్యులగు పెక్కువర్ణనములును గల్పనలును గావించి యొకవి యాంధ్రభాషాలలనకు విలాసప్రాధిఁ గూర్చినాడు. తొలుదొలుత నన్య భాషావదములను

నీ. 'పచ్చనిపారుమంజి'పనివా గెవకైర్, పారసేవల్లంబు'పట్టమయము
రాణ నొప్పారుపె'రాణంపుసిగిడి, తమకులకొరుల'తరకనంబు
మిహిపసిండిపరుంజ'మొహదా కెలంకుల, రావుగుజ్జరి సేర'కేవడంబు
దాకెలంకున సిరా'తీకరాచురిక త్తి, మఱంగటఁ గ్రొవ్వాడి'గొగికలపొది

అని తెనుఁగునం దీకవియేచేర్చినవాడు. ఇతనింబాది పిమ్మటికవులును వానిని బ్రయోగింపఁజూచిరి. భాషావిస్తృతి కావ్యకములగు నీటిప్రయోగములు సామాన్యకవులకుఁ జేయ సాహసము పుట్టదు గాని కవియు సార్వభౌమండు నగు ప్రభువుప్రాపున నున్న పెద్దన కవిచెల్లె ఇటు లీవల్లిప్రబంధరచయముల కెల్ల వార్గదర్శియైన మన చరిత్రముఁ రిచించి యొక విశిష్టమణి యుశఃకాయుం డై యున్నవాడు.

ఇప్పుడోక విరచనలను లెక్కొందు పిమ్మటికపు లనునరించియున్నారు.

కా. శ్రీవక్షోజకురంగ నాథ మెదమైఁ * జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిం దక్కమలనామీపమునఁ బ్రీతిగ్ నిల్పినాడో యనన్ మను.

కా. శ్రీవృత్త సవనిస్తులై నమదనంసి క్తం బురోపిథి బా
గై విన్నాణపుఁబుట్టుముచ్చ రవికాన్యానన్న విశ్వంభరా
దేవివిభవమలక్ష్మిఁ దేటపఱుపన్. పంచతంత్రము.

మ. రతిత్రాంతంగ వాన్వేత్రికో
ణనికాయంబుల డాచి తద్దవళిమండాఁ బూనెనో చొప్పునూ
ర్ప నన్ వెల్పులఁబాటె దీపకళిశాఁవ్రాతంబు. మను.

కా. వానాదీపమరీచికల్ గొనియెనో * నాఁ జూడ నిద్రాపరా
చీన స్త్రీనయనంబులుం జపానుననుఁ జెన్నారెన్ నిశాంతంబునన్. పంచతంత్ర.

మ. సకలాకాగతిసర్వకోపవిరతిఁకౌతక్రియారంభణా
త్త కనర్గతయిక్ష్ణే బల్లెలం
గృతవాకుల్ మొరసెం గృహోపరిఁ ద్రిభంకిగ్ భుగ్నకంఠధ్వనిన్

మ. తొలి దేవేంద్రుఁడు మామలంబుఁ తొర లేదో పేము నార్జ్యమరా
యలయంకనీతిఁ గాంచ లేదో స్వరవిద్యల్ మున్ను మావారికి
త్తులచే బాణిని నేర్వఁడో యని కులఁసానప్రతిష్ఠల్ త్రిభం
గుల ఘోషించెను నాఁగఁ గోల్లు గలయం * గూసెన్ ధరామండలిన్ తారాళకాంక్ష.

మఱియు నిట్టివి పెక్కులు గనుపట్టెడిని. ఇందుఁ బ్రక్షిప్తములు గొన్ని గానిశించుచున్నవి. ఆ
వయాక్యాసమున నింద్రుఁడు పుంజికస్థలను బారర్చి తపోభంగమునకై పంపుఘట్టమునఁ గల ౨౨ వ పద్య
మును బ్రక్షిప్తము. ఏలన నిందుఁగల

.. .. 'అమృనిపాలికి వచ్చె వేల్పుఁడో

య్యలినునుసానఁ బట్టినయఁనంగునిమోహనబాణమో యనన్'.

అనునదియే మీఁద 3౧ వ పద్యమున

... .. 'వ్రతికిం బొడకట్టె వేల్పుఁడో

య్యలి చిటుసానఁ బట్టినయఁనంగునిమోహనబాణమో యనన్'.

అనియున్నది ఈరెంటును సుపమానవాక్యమొకటియై అమృనిపాలికివచ్చె'ననుటయు, 'వ్రతికిం బొడకట్టె' ననుటయు నిందుమించుగాననూహార్థకములే. ఈపానమ క్త్య మావశ్యకముగాదు కాననీరెంటిలో నొకటిప్రక్షిప్తకము గానోపు అయినను 3౧ వ పద్యమునందలి 'బొడకట్టె' ననుక్రియ యవ్యవహితముగా 3౨ వ పద్యమునందును 'అల్లెఱంగునఁ బొడకట్టి' యని ప్రయోగింపబడి యుండుటయే 3౧ వ పద్యము కవికృత మని చాటుచున్నది. మఱియుఁ బారర్చితవతును జెఱుచుటకు సాధనములుగా పుంజికస్థల యనుసాలంబనవిభావమును వనంలేర్పనమాగమ మను నుద్దీపనవిభావమును జెప్పఁబడినవి. ఈరెంటువిభావములను యామించి రసోద్దీపనసామగ్రిని నవరించి పీదప వేల్పుఁడోయ్యలిని 'అనంగుని మోహన బాణమో యనన్' వ్రతికిఁ బొడకట్టునట్లు నేయుట నిుక్తిని సరసమును మఱింతి కార్యనిర్దికరము నగును. కాని, మొదటి సాలంబనమునుజెప్పి, యావేల్పుఁడోయ్యలిని ౨౨ వ పద్యమున 'నే మునిపాలికి వచ్చు' నట్లు నేని, పీదప నుద్దీపనమునుజెప్పి, మరల నావేల్పుఁ డోయ్యలిని వ్రతికిఁ బొడ

కట్టునట్లు నేయుట సరసముగాదు. ఈ కారణములంబట్టి అరవపద్య మనవసరముగా నుండుటచే బ్రతీక్ష్యము గాకలిపుదు.

సిద్ధుడు కుతపకాలమునందు వచ్చెననుటచే నొకసందర్భవిరోధము తానిపించుచున్నది. కుతప మనఁగా పగటి పదియేనుమహార్తములలో నెనిమిదవమహార్తము. అనఁగా బగటిపదియేనువ పది యాఱవగడియలు. అప్పుడు వచ్చినవాఁడే యతిథియగును గాన సిద్ధుఁ డావేళకు వచ్చె నని కవి చెప్పినాఁడు. ప్రవరుఁ డాసిద్ధుని నివృత్తమృత్యున్న కలన సంతృప్తిఁజేసి తీర్థయాత్రాప్రసంగములు జరిపి ముగించునంతకు మధ్యాహ్నము చాలఁ గడచిపోయి యుండును. పిదప వాఁడు పాదలేపమును బూనికొని హిమంతమునకుఁ బోయి యందలి వేడుకలు నూచుచుఁ గొంత ప్రొద్దుపుచ్చిన వెనుక

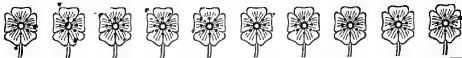
‘నళినీబాంధవభానుత పురవికాంతస్యందినీహారకం

దరచూత్కారపరంపరల్ పయపయోక్ మధ్యాహ్నముం డెల్పెడిన్’

అన్నాఁడు మధ్యాహ్నము చాలఁ గడచినవెనుకఁ గొండకుఁ బోయి యచ్చిటను మఱికొంత ప్రొద్దుపుచ్చి కడపట మధ్యాహ్నమే యైన దనుట యసంగతము. అయినను మార్కండేయపు రాణమునం దీయంతమును బరిశీలింపఁగా నీవిరోధమునకు నదియైన పరిహారమొకటి కనుపట్టుచున్నది. అందుఁ బ్రవరుఁడు ‘సహస్రయోజనానాంహి దినార్థేనప్రజామితో ! ఆయాస్యా మీతి సంచిస్త్య తిదధ్ధేణాపరేణహి’ ఒకదినార్థమున (ఒకపూట) సహస్రయోజనములుపోయి యపరదినార్థమున (రెండవపూట)కుఁ దిరిగినిచ్చెదననితలఁచి పాదలేపమునుబూనికొని పోయినవాఁడు. మారనయు నగుఁ డేఁగు యోజనసహస్రము సాఁబగలిటిలోపలన్’ అనిచెప్పినాఁడు. సిద్ధునికిఁ బూజలునలసి వానితో సంగఱ్ఱి చునప్పుడు రెండవపూటయగును గాన నపుడు ప్రవరుఁడు వెల్లియుండఁడు. తీర్థయాత్రాప్రసంగములచే సిద్ధునిలో నారాత్రిగడపి మఱునాఁడు దాననుకొన్నట్లు మొదటిపూటనే కొండకుఁ బోయినాఁడు. అందలివేడుకలు చూచునంతకు మధ్యాహ్నమయ్యె. నాఁటిరెండవపూటనే మరలి రాఁడలఁచుకొన్నవాఁడు గావునఁ బాదలేపముకరఁగిపోవుటచే నట్లు రా నశక్త్యయ్యె. పిదప నగ్ని దేవునిప్రసాదమున నాఁడొయిలుసేరి నిత్యకర్తకలాపములు నిర్వర్తించినాఁడు. కథనిట్లుగ్రహించుటయే మూలానుగుణముగా నున్నది. కథయిట్టిదని పెద్దన యీతప్రబంధమున సువ్యక్తముగాఁ దెలుపకపోయినను దాని నిశ్చే మనసున నుంచుకొని దీనిని రచించినవాఁడు గావున ‘మధ్యాహ్నముం డెల్పెడి’ నన్నాఁడు. ఇట్లుగాక సిద్ధుఁడు వచ్చిన నాఁడే ప్రవరుఁడు పాదలేపమును బూయించుకొని యారెండవపూటనే కొండకుఁబోయినాఁ డని మనుచిత్రమౌత్రపరిశీలనమున గ్రహించినయెడల నిది మూలవిరుద్ధమగుటయే కాక సప్రబంధమున కుఁ గళంకాపాదకము నగుటంజేసి యనుపపన్న మగుచున్నది.

ఈప్రబంధమునకు ‘స్వాలోచితమనుసంభవ’ మనుటయే యర్హ నామమని శ్రీ-కోపల్లి- వేంకటర మణరావుగారు నిరూపించినకారణముల నిందువ్రానియున్న వాఁడ. శ్రీచాఢునిరచనలపంటివింపియుండును గలవని బ్రొక్కశ్రీ-కం-పిరేళలింగము పంతులరా రెత్తి చూపినపద్యములను గొన్నింటిని నే నుదాహరించిన పద్యములతోఁ గూడ నిందుఁ బొందుపఱచియున్న వాఁడ. సిద్ధుఁడు కుతపకాలమునవచ్చెననుట సంగతమే యని రాజశ్రీ-బోడపాటి-రాజన్న పంతులుగారు చేసిననిర్ధారమును నిందు నిరూపించినాఁడను. కావున వారికెల్లను గృతజ్ఞతాపూర్వకములగు పదనము లర్పించుచున్నాఁడ.

తం. లేనొప్పెరుమాశ్చయ్య.

శ్రీ

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

సటీకము

ప్రథమాశ్వాసము.

పక్షి జకురంగనాభ మెదపైఁ ర్జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిం దత్కమలాసమీపమునఁ బ్రీతి నిల్పినాఁడో యనం
గా సందారుసనందనాదినిజభర్త క్రేణికిం దోచురా
జీవాత్ముండు గృతార్థుఁ జేయు శుభదృష్టిం గృష్ణరాయాధిపున్ . 1

పెద్దనాట్యుఁ డీకావ్యమును గృష్ణరాయల కంఠముగా రచించువాఁడై 'మంగళాదీని మంగళ మధ్యాని మంగళాంతాని కాస్త్రా'ని ప్రథంకే' అనుప్రమాణముం బట్టియు, శిష్టపరంపరాగతమైన యాచారముంబట్టియు, విఘ్నములు దొలంగి యుది పయింబయిఁ బుష్పిన్మందుటకును, దొలుత మంగళ మాచరింపఁ బూని, యదియు 'అశీ ర్నమస్త్రి'యా విష్ణునిదేవో వాపి తస్మభిమ' (కావ్యారంభము ఆశీర్వాదమైనను నమస్కారమైనను విష్ణుదేవ మైనను గావచ్చును) అని మూఁడువిధము లగుటంజేసి యం దాశీర్వాద రూప్తమైన మంగళమును శిష్యశిక్షార్థము గ్రంథరూపముగా నీపద్యముచే రచించెను.

అర్థము. శ్రీపక్షి జకురంగనాభము-శ్రీ=లక్ష్మీ దేవియొక్క, పక్షి= నైనములయందలి, కురంగ నాభము=కస్తూరి-నాభిశబ్దము సుమాసాంతమగు నేని అకారాంతమగును, ఎదపైఁ=అంతముమీఁద, దే న్నొందఁ=ఓప్పుచుండఁగా, విశ్వంభరాదేవి=భూదేవిని, తత్కమలాసమీపమునఁ=అలక్ష్మీ దేవిదగ్గఁ, ప్రీతి=ప్రేమచేత, నిల్పినాఁడో=ఉంచుకొన్నాఁడో, అనంగా=అనునట్లు, పందారు . శ్రేణికి- పందారు=మొక్కుచున్న, సనందన=సనందనుఁడు, అది=మొదలుకాఁగల, నిజ=తనవారైన, భక్త= భక్తులయొక్క, శ్రేణికి=సమాహమునకు, తోచు=అగపడునట్టి, రాజీవాత్ముండు = కమలములవంటి కన్నులుగల విష్ణువు, శుభదృష్టి=మంగళశకరమైన చూపుచేత, కృష్ణరాయాధిపుఁ=కృష్ణరాయప్రభు వును, కృతార్థుఁ = చేయఁబడిన ప్రయోజనముగలవానిఁగా-ఇట్లనీధిగలవానిఁగా ననుట, చేయున్= చేయునగాక.

తా లక్ష్మీదేవిని గొంగిలించుకొన్నప్పు డామె నైనములందలి కస్తూరి విష్ణువుతోఁప్పుపయి నంటు కొని భూమిపత్ర సల్లగా నగపడుటవలన, విష్ణువు తనఅంతమునందు లక్ష్మీదేవితోడ భూదేవినిగూడఁ బ్రీతిచే నుంచుకొన్నాఁడో యన్నట్లు, ఆదేవునకు నమస్కరించునట్టిసకాదిభక్తులకుఁ దోచెను. అట్టివిష్ణు పీకృతిపత్ర యయినకృష్ణదేవరాయని శుభవీక్షణమునఁ జూచి ధన్యుని జేయుఁగాక యని తాత్పర్యము.

పద్యముమొదట శ్రీశబ్దమును మరణమును బ్రయోగించుట మంగళశకరంబు కవి తనమును, గృతి పతికిని, జదువువారికిని బరమాభ్యుదయము గలుగుటకై లక్ష్మీదేవార్చనంగనో త్తరకాలరూప మైన విష్ణుదేవుని

పరమానందనమయ మనునందించెను. విష్ణువునందు లక్ష్మీపతిత్వముగాక భూపతిత్వమును స్వరింపజేయుటవలన 'నావిష్ణుః సృష్టివతిః' అనుననమయచొప్పున భూపతి యయినకృత్తిపతి విష్ణుశసంభూతుఁడగుట వ్యంజితమగుచున్నది. ఎవ్వనికేది సమృద్ధముగాఁగలదో యదియ వానివలనఁ గోరఁబడును గావున లక్ష్మీని భూమిని దాల్చినవిష్ణుదేవుఁడు కృష్ణరాయలకు లక్ష్మీభూముల సమృద్ధముగా నిచ్చుఁగాక యని కవిహృదయము. లక్ష్మీదేవిని గౌరినించుటచే నందినక ముని ప్రియాలింగననలకాంతముగాఁ గ్రహింపఁజాలమియు, విష్ణుభార్యార్యంతరమగు భూమి గాభ్రమించుటయు, నిత్యబ్రహ్మచర్య ధుర్యులగు సనందనాదులయందు వర్ణించుట మిక్కిలియు సొప్పిదము. రాజనాథుఁడనుట, శుభదృష్టిపాతమున కత్యంత శోభాపమాను కరుణారస నమత్కుల్ల సుందరనయనారవిందుడై కటాక్షించుఁగాక యని యాశయము.

ఇందు కస్తూరియందు భూప్రాంతిగలుగుటను పల్లించుటవలన ప్రాంతిమదలంకారము. భూమిని లక్ష్మీదేవితోఁగూడ నిల్పినట్లు సంభావించుటవలన విస్తారేష్పీక్ష. రెండికిని సంగరము.

ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటిక శ్రీమూనుట మీశులమందుఁ గంటి మంచల్లన మేల మాడునచలాలత్త జమాటకు లేతనవ్వు సంగిల్లఁ గిరిటిఁ బాశుపతరేదివ్యశరాధ్వని జేయుశాంబరీభిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కరభీష్టశుభప్రతిపాది గావుతన్.

2

అ. ఉల్లమునందుఁ = మనస్సునందు, అక్కటికము = కనికరమును, శాంబరీ = పొందుటను, మీశులమందుఁ = మీజాతియందు, గంటిమి = చూచితిమి, అంచు = అనుచు, అల్లనఁ = మెల్లగా - నేర్పుచోననుట, (ఈశబ్దము మందస్థిరసిద్ధికిఁ గడుం బోషకముగానున్నది.) మేల మాడునచలాలత్త జమాటకుఁ - మేలము=కోడిగ పుటుటలు, అడు=చెప్పనట్టి, అచలాలత్త జ=పార్వతియొక్క, మాటకుఁ = పలుకునకు, లేతనవ్వు=చిలునగవు, సంగిల్లఁ = కూడుకొనఁగా, కిరిటిఁ = అర్జునుని, పాశుపతరేదివ్యశరాధ్వనిఁ - పాశుపత = పశుపతి యగునీశ్వరునిసంబంధించిన దగుటచేఁ బాశుపత మనుపేరుగల, దివ్యశరఁ=దివ్యాస్త్రముచేత, ఆభ్యునిఁ = సంపన్నునిగా - ఆ దివ్యాస్త్రముకలవానినిగా ననుట, చేయు శాంబరీభిల్లుడు = చేయునట్టియాకారాకుఁడు - మాయచే బోయవానివేషము వాల్చినశివుఁడనుట, కృష్ణరాయలకుఁ = కృష్ణదేవరాయలకు, అభీష్టశుభప్రతిపాది = కోరఁబడిన మంగళములను బొందించునాఁడు, గావుతన్ = అగుఁగాక.

తా. పాశుపతాస్త్రముకై తపస్సు చేయు చున్నయర్జునుని సభాగ్రహింపఁ దాను గిరాలరూపముతోఁ బొడవూచి, క్రీడాధార మాతనితోఁ బోరునపుడు, తా నతని జయింప నమర్థంబుడయ్యునను, గాయత్రింబున పఠించే జయింపఁబడినట్లు అభినయింపఁగా, సభ దాకరణము బాంధవతీచూచి, 'కనికర మెంతమాత్రమును లేనిమీబోయజాతియందుఁ గనికరముదాల్చుట గనబడినది. ఇదేమింత' అని కోడిగము నేయఁగాఁ జిలునవ్వునవ్వుచు, నర్జునునకుఁ బాశుపతాస్త్రమునిచ్చి యనుగ్రహించిన మాయాకారాతుండగు శివుఁడు కృష్ణదేవరాయలయభీష్టముల నెఱవేర్చుఁగాక.

కటికిరారుండయ్యు సక్కటికమూనినాఁ డనుటచే దయానముద్రుఁడనియు, పాశుపతాస్త్ర మెసంగినాఁ డనుటచే దానశాంధుఁడనియు సూచితమగుచున్నది. ఇట్లు దయానిధియై పాశుపతాస్త్ర మంతటి దానిసొంగినట్టివాఁడు కృష్ణరాయల యభీష్టముల నొడఁగూర్చుననుట చెప్పవలయునిభావము. నిష్కరుణమగు బోయజాతియందుఁ గరుణపుట్టుట యను విశూపకార్యోత్పత్తిచే నిందు విషమాలంకారము

ఉ. నాలుగుమోములక నిగమనాదము లుప్పతిలం బ్రచండవా
తూలహతిం జనించురొదరజ్జోడిగుహవలి నొప్పమేరువు
బోలె బయోజపీతి మునిరముఖులు గొల్వంగ వాణి గూడి పే
రోలగ మున్నధాత విభరేపాజ్జ్వలఁ జేయులిఁ గృష్ణరాయనిన్.

3

అ. నాలుగుమోములక = నాలుగుముఖములందును, నిగమనాదములు = వేదములధ్వనులు, ఉప్పతిలక = పుట్టుచుండఁగా, ప్రచండవాతూలహతిక = ప్రచండ = మిక్కిలిపడిగల, వాతూల = వాయుసమాహుమయొక్క, హతిక = అధికమయినతాఁకుడుచేత, జనించురొదరజ్జోడిగుహవలిక = జనించు=పుట్టునట్టి, రొదరజ్జోడి = ధ్వనితోఁగూడిన, గుహవలిక = కొండగ్రపులవరుసచేత, ఉప్పమేరువునోలెక = ప్రకాశించునట్టి మేరుపర్వతమువలె, పయోజపీతిక = కమలాసయునందు, మునిముఖులు = మునిశ్రేష్ఠులు, గొల్వంగక = సేవింపఁగా, వాణి = సరస్వతిని, కూడి = పొంది, పేరోలగము = పెద్దకొలుపునందు, ఉన్నధాత = ఉన్నట్టిబ్రహ్మ, కృష్ణరాయనిక = కృష్ణదేవరాయలను, విభవోజ్జ్వలిక = సంపదచేఁ బ్రకాశించువానిగా, చేయుతక = చేయునుగాక.

తా. వేదధ్వని గలనాలుగుముఖములతోఁ గూడినతాను తెనుగాలిగట్టుటచేఁ బ్రతిధ్వనిగలిగి మ్రోంగు గుహలతోఁ గూడిన మేరుపర్వతమువలె నొప్పచు సరస్వతీనమేతుండై పచ్చాననంబునందుఁ గూర్చుండి మహర్షులు సేవింపఁగాఁ బెద్దకొలుపుతీరియున్న బ్రహ్మదేవుఁడు కృష్ణదేవరాయలకు పైశ్చర్యాభివృద్ధి కలుగఁజేయుఁగాక.

ఇకట మేరువునకును బ్రహ్మకును, మోములకును గుహలకును, వేదధ్వనిని వాతధ్వనిని, ఉపమానోపమేరుభావముంబట్టి యలంకార ముపమ. బ్రహ్మాయందు 'నాలుగుమోములక నిగమనాదము లుప్పతిలక' అనుటచే విద్యాసమృద్ధి పెప్పఁబడినది ఆ నిగమనాదములకు మహావాయువుచే మేరుగుహలయందుఁ గలుగుధ్వని యుపమానముగాఁ జెప్పఁబడినది, ఆ విద్యాసమృద్ధి యనర్థభమయిన దని సూచింపఁబడినది 'మేరువునబోలె' ననుటచే దానిస్థైర్యమును ధైర్యమును గాంచినసమృద్ధియు సూచితమై యున్నది. 'పయోజపీతిక' అని తామరపంపు గూర్చుండుటను జెప్పటచే నతిమృదుల సుఖానన సమృద్ధి సూచింపఁబడినది 'మునిముఖులు గొల్వంగ' అని నిగ్రహానుగ్రహసమర్థు లగుమహర్షులచే సేవింపఁబడునట్లు సచిందుటచే సర్వాతిశాయిమహిమ తెలుపఁబడినది. 'వాణింగూడి' యనుటచే సర్వదేవదుర్గభమయిన భోగము సూచితమైనది. 'పేరోలగమున్న' అనుటచే ప్రభుత్వవైభవము చెప్పఁబడినది. 'ఇట్లు సర్వవిధవిభవములగల బ్రహ్మయొ కృష్ణరాయలకు సర్వవిభవముల నీయఁ గలవాఁడని భావము. అలంకారము ఉపమ.

ఉ. అంకిముఁ జేరి శైలతనరయాస్తనదుగ్ధము లానువేళ బా
ల్యాంకవిచేష్టఁ దొండమున ర నవ్వలిచ న్నబళింపఁ బోయి యా
వంకఁ గుచంబు గాన కహిరేవల్లభహళిముఁ గాంచి వే మృణా
ళాంకురశంక నంబెడుగతజామ్యునిఁ గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్.

4

అ. అంకిముక = ఒడిని-ఒడిలోననుట, చేరి = చేరుకొని-కూర్చుండి, శైలతనరయాస్తనదుగ్ధములు = పార్వతియొక్క ప్రసవరాలను, అనువేళకే = త్రాగునప్పుడు, బాల్యాంకవిచేష్టక = పసిటనపుగులు తెనవికేవలచేష్టచేత, తొండముక = తొండముతో, అవ్వలిచే = మతియొక ప్రక్కయైన

చంటిని, కబళింపఁబోయి = పట్టుకోఁబోయి - బిడ్డలు స్వప్నపానముచేయునప్పుడు త్రాగుచున్న పన్ను నోటనుండఁగా రెండవచంటిని జేతులతోఁ బులుకుట స్వాభావికచేష్ట గనుక కబళింపఁ అనఁగా మ్రొంగఁగా ననియర్థమైనను ఇచటఁ బట్టుకొనఁగా ననిచెప్పట యుక్తము, అపంక్త = అప్రక్రమ, కుచింబుక = స్తనమును, కానక = పాడగనక, అపొలభవహరముక = సర్వరాజహాప మైనదండ ను, కాంచి = చూచి, నే = తీసుముగా, మృణాలాయరశంకక = రేతతామరతూ - డనెడిభ్రాంతి చేత, అంబెడుగజాస్వనిక = తానునట్టి యేనుగుమొగముగల విఘ్నేశ్వరుని, అభీష్టసిద్ధిక = కోరిక నెఱవేలుటకొఱను, కొల్లక = సేవించెదను

తా విఘ్నేశ్వరుఁడు పార్వతియొడిలోఁ గూర్చుండి యొకచిన్నత్రావును చిడ్చలయలవాటు చొప్పున రెండవ స్తనముఁ బులుకు నాచిత్రిప్రక్కకుఁ దొండనుపాఁపఁగా నద్రినారీశ్వరత్వముచే నాప్రక్క సగముదేహము శివహాపముగనుక స్తనయచిక్కిన సర్వహరము హరకను తాను గజముఖుఁడు గనుక గజమునకు తూడుట్రతెంచువని స్వాభావికమగుటచే నాసర్వహరమును దామరతూడనుకొని పట్టఁబూనిన విఘ్నేశ్వరుని గృహదేవతయలతోరికలు తీర్చుటకై సేవించెద

బాల్యమందుఁ జేసినచేష్టలను, అందును చలిదండ్రులయొడఁ గాంచినవానిని జెప్పట మిక్కిలి యువానందకరముగావున, గణాధిపతి తనకుఁ బ్రసన్నుడగుటకై కవి తడియైత్రశబ్రజ్జడ నభివర్ణించి నాఁడు. అలంకారము భ్రాంతిమంతము

సీ. చేర్చుకొగా నిడ్డరచిన్నిజాచిల్లిచే, సిందూరతిలకరేఖు శి చెప్పగిల్ల
నవతంసకుసుమంబురనం దున్నయెలదేటి, రుతి కించిదంచితశ్రీశ్రుతుల సీన
ఘన మైనారారాపురచనుదోయిరాయిడి, దుంబీఫలంబు తుంబీదుడుకుఁ జెందఁ
దరుణాంగులిచ్చాయ శి దంతపునరకట్టు, లింగిలీకపువితరంగు లీన
నువనిషత్తుల బోటులై శి యోలగింపఁ, బుండరీకాననమునఁ గూర్చుండి మదికి
నించువేడుక వీణ వాయించుచెలువ, నలువరాణి మదాత్మలోర వెలయుఁగాత్ర, ర

అ. చేర్చుకొగాక = పాపటబొట్టుగా, ఇడ్డచిన్నిజాచిల్లిచే = పెట్టుకొనినచాలిచంద్రునిచేత, సిందూరతిలకంబు = చెందిరపుబొట్టు, చెప్పగిల్లక = తడియఁగాను, అవతంసకుసుమంబునందు = కర్ణా భరణముగా నుంచికొన్నపువ్వునందు, ఉన్నయెలదేటి = ఉన్నటికీడఘటమైయొక్క, రుతి = ధుంకారధ్వని, కించించితశ్రుతులక = ఇంచుకయొప్పుచున్నశ్రుతులను, (కుతి యనఁగా సంగీతమునం దుఁ గంఠధ్వనికి సహాయమయిన తంబుఁబెట్టదలయిన వానిధ్వని), ఈనక = కలగఁజేయఁగాను; ఘనము = గొప్పది, ఐనారారాపురచనుదోయిరాయిడిక = ఐన = అయినట్టి, రారాపు = మిక్కిలియొరగిడి గల, చనుదోయి = చిన్నలఱుటయొక్క, రాయిడిక = ఒరవడిచేత, తుంబీఫలంబు = వీణకు నమర్చి నయెండుపాఠకాయ, తుంబీదుడుకు = మిక్కిలియైన యవరును, చెందక = పొందఁగాను; తరుణాంగులిచ్చాయక = కోమలము లంబువ్రేళ్లకాంతిచేత, దంతపునరకట్టులు = దంతముతోఁజేసినవీణ మెట్లు, ఇంగిలీకపు వింపరంగులు = ఇంగిలీకముయొక్క యాశ్చర్యకరమయిన వన్నెపంటి యొట్టునిన్నెనను, ఈ నక = కలిగించుచుండఁగాను, ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములు, బోటులై = చెలికత్తెలై, ఒలగింపక = సేవించఁగాను; పుండరీకాననమునక = తెల్లదామరగ ద్వియవీణ, కూర్చుండి = కూర్చున్నదై, మది కి = మనస్సునకు, ఇంచువేడుకక = ఇంపగునట్టియల్లాసుముతో, వీణ = వీణను, వాయించు

చెలువ = వాయించునట్టియందక తయైన, నలువరాణి = బ్రహ్మయొక్క భార్య - సరస్వతి, మదాత్మలోక = నామనస్సునందు, వెలయుఁగాతఁక ఒప్పుమగాక తాత్పర్యము సుగమము

నీసుము మొదటి మాఁడుపాదములందు అతిశయోక్తియు, దంతపుసరకట్లు తమ తెలుపునుమాని ప్రేక్షకాంతియొలుపును బొందెననుటచే తద్గుణమును అలంకారములు

క. కొలుతుఁ మద్గురు విద్యానిలయుం గరుణాకటాక్షునిబిడజ్యోత్సన్న

దళితాశ్రితజనదురిత, చ్ఛలగాఢధ్యాంతసమితి శరకోపయతిన్.

6

అ విద్యానిలయుఁ = విద్యుల కునికిపట్టుయినవానిని, కరుణా సమితి - కరుణా = దయ తోడి, కటాక్ష = కడగంటి చూపులనెడు, నిబిడ = దట్టమైన, జ్యోత్సన్న = వెన్నెలచేత, దళిత = పోఁగొట్టబడిన, ఆశ్రితజన = భక్తజనులయొక్క, దురిత = పాపములనెడి, ఛల = వ్యాజముగల, గాఢధ్యాంత = దట్టపుఁజీకట్లయొక్క, సమితి = సమాహమగులవాని - కరుణాకటాక్షములచేత భక్తులపాపములను పోఁగొట్టువాని ననుట, శరకోపయతిన్ = శరకోపనామకుండయిన సన్యాసిని, మద్గురు = నాయాచార్యుని, కొలుతుఁ = నేవెంటను

“యస్యదేవే పరాభక్తిర్భాదేవే తథాగురౌ, తస్మైలేకథితాచార్యైః ప్రకాశస్తే మనీషిణః” అనుపదనముంబట్టి గురూపదిప్తములైన యర్థములెప్పుడు మఱపునొందక స్ఫురించుచుండుటకై గురుధ్యానము గావించఁబడినది. కటాక్షములందు చంద్రికాత్వమును ఆరోపించుటచే రూపకమును, ఛలశబ్దముచే స్వరమును అసత్యముగాఁ బ్రతిపాదించి ధ్యాంతారోపము నేయుటచే అపహ్నతియు గ్రాహ్యములు. మ. వనజాక్షోపము వామలూరుతిసయుఁ శ ద్వైపాయనుఁ భట్టబొ

ణుని భానుఁ భవభూతి భారవి సుబంధుఁ బిల్లణుం గాళిదా

సుని మాఘుఁ శివభద్రు మల్లణకవిం శ జోరుఁ మురారిఁ మయా

రుని సౌమిల్లిని దండిఁ బ్రస్తుతులఁ జేర్కొందుఁ వచశ్శుద్ధికిన్.

7

అ. ఇందు సంస్కృతికవులను గవి స్తుతించుచున్నాఁడు. వనజాక్షోపముఁ = విష్ణువుతో సమానుఁడయిన, వామలూరుతనయుఁ = పుట్టకుఁ గొడుకైనవాఁడని, ద్వైపాయనుఁ = వేదవ్యాసుని, భట్టబాణుని = భట్టవిరుదము గల బాణకవిని, భానుఁ = భానుఁడనుకవిని, భవభూతిఁ = భవభూతి యనుకవిని, భారవిఁ = భారవియనుకవిని, సుబంధుఁ = సుబంధునకుకవిని, పిల్లణుఁ = పిల్లణుఁడనుకవిని, కాళిదాసునిఁ = కాళిదాసుకవిని, మాఘుఁ = మాఘకవిని, శివభద్రుఁ = శివభద్రుఁడనుకవిని, మల్లణకవిఁ = మల్లణుఁడనుకవిని, చోరుఁ = చోరకవిని, మురారినిఁ = మురారికవిని, మయా రునిఁ = మయూరకవిని, సౌమిల్లినిఁ = సౌమిల్లికవిని, దండిఁ = దండికవిని, (ఈకవులను) వచశ్శుద్ధికిఁ = మాటలయొక్క పరిశుద్ధత్వమునకు - ఆపశబ్దములు లేకుండుటకు, ప్రస్తుతులఁ = స్తోత్రములచేత, పేర్కొందుఁ = స్మరించెదను

ఆ. వ్యాసరచితభారతామ్నాయమాండ్రభా, వగ నొనర్చి జగతిఁ శ బొగడుఁ గనిన నన్నపార్యుఁ డిక్కినను గృతక్రతు శంభు, దాను నెట్టిసుకవిఁ శ దలఁతు భక్తి. 8

అ. ఆంధ్రకవులను స్తుతించుచున్నాఁడు. వ్యాసరచిత భారతామ్నాయము = వ్యాసునిచే జేయఁబడిన భారతమునెడి వేదమును, “భారతః పంచమోవేదః” అనుపదనమువలన భారతమునకు వేదసంజ్ఞ, ఆంధ్రభాషగఁ జెప్పి = తెనుగుభాషగాఁ జేసి, జగతిఁ = లోకమునందు, బొగడుఁ = బొగడ్తును,

కన్యకాపాదిన, నన్న పాప్యన్ = నన్న యభట్టారకుని, కృతక్రతుఁ = చేయఁబడిన యాగముగల, తిక్కనన్ = తిక్కనసహాయుఁడని, శంభుదామన్ = శంభుదామఁడను వామాతరముగల, ఎట్టుముకవిన్ = ఎట్టుప్రగడ తునునక్కఱని, భక్తిన్ = భక్తితో, తలఁతున్ = స్మరించెదను

మ. భర మై తోచుకుటుంబరక్షణకుఁగాఁ న్ బ్రాల్మలి చింతన్ నిరం
తరతాళీదళసంపుట ప్రకరకాంతారంబునం దర్థపుం
దెరువాటుల్ దెగి కొట్టి తజ్జపరిమర్దిజ్జాతచౌర్యక్రియా
విరసుం డై కొఱతం బడం గుకవి పృథ్వీభృత్యమీపఱితిన్.

9

అ. ఇందుఁ గుకవిని జోరుఁగా రూపించి యభయలయందు నభేదారోపమును జేయుచున్నాఁడు. భరమై = బరువై, తోచు కుటుంబరక్షణకుఁగాఁ = తోచునట్టి పెండ్లాముబిడ్డలు మొదలయినవారిలో మణమునకై, బ్రాల్మలి = బ్రాహ్మలీ = ఓపలేక, చింతన్ = విచారముచేత, నిరంతర . కాంతారంబు నందున్ - నిరంతర = దట్టముయిన, తాళీదళసంపుట = తాటియాకుల పుస్తకములయొక్క, ప్రకర = సమాహమనెడి, కాంతారంబునందున్ = అడవియందు, అర్థపుం దెరువాటుల్ = పరకవిత్వపద్యార్థములనెడి యర్థముల (ధనముల) యొక్క-మార్గములను, తెగి = సాచించి, కొట్టి = అడ్డగించి కొట్టివోచి, (కుకవిపక్షమునందు అర్థములనుజేలిచి యపార్థములుచేసికాని యొకరుచేసినదానిని దానోచేసినదానినిగా జెప్ప కొనికాని యనుట), తజ్జ . విరసుం డై - తజ్జ = ఆయర్థములను దెలిసిన - లేక అందులనిజమును దెలిసినవారి యొక్క, పరిమల్ = సభలచే, విజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, చౌర్యక్రియా = దొంగతన మనువ్యాపారముచేత, విరసుం డై = ద్వేషింపఁబడినవాఁడై, పృథ్వీభృత్యమీపఱితిన్ = రాజసన్నిధాన మునెడిపర్వత సమీపప్రదేశమునందు, కుకవి = దుష్టకవి, కొఱతన్ = తక్కువయనెడి కొట్టునందు, పడున్ = పడినవాఁడగును.

తా కుకవియనుదొంగ కుటుంబరక్షణమునకై కహ్న-ర్తిపడి, తాటియాకుపుస్తకముల సమాహములనెడియడవియం దాపుస్తకములలోనియర్థములనెడిధనములను దోచుకొని, అర్థముస్వరూపము దెలిసినవారైనెడిధనముగలుగు దెలిసినవారు, తనయపార్థకరణ మనుదొంగలమును గనుంగొనుటలవర జ్వేషింపఁబడి, రాజసన్నిధాన మునెడిపర్వతముయొక్క-సమీపమునందు నవవాస మనుకొట్టునం బడును.

కుకవి కుటుంబరక్షణకై బ్రాహ్మమాటుటకును దొంగ కుటుంబరక్షణకై బ్రాహ్మమాటుటమిను, తాళీదళసంపుటప్రకరమునకు కాంతారమునకు, అభిధేయవాచకమైన యర్థభృత్యమనకును ధనవాచకమైన యర్థభృత్యమనకును, శబ్దార్థజ్ఞపరమైన తజ్జాలకును ధనజ్ఞపరమైన తజ్జాలకునొగవ్యమైన యపార్థకరణమునకును చౌర్యక్రియకును, అపమానవాచియగు కొఱతభృత్యమునకు కొట్టునకు వాచకమైన కొఱతభృత్యమునకును, రాజవాచకమైన పృథ్వీభృత్యబృహమునకు పర్వతవాచకమైన పృథ్వీభృత్యబృహమునకును అభేదారోపము నేయఁబడినది కాఁబట్టి, ఇది సామయముపాకము అయియి యగు కుకవికి చోరత్వరూపణము కంఠోక్తముకాక గవ్యముగుటచే ఏకదేశవివర్తియు, 'కొఱతన్' ఇత్యాదులందు శేషానుప్రాణిత్వమునగు దొంగ, కుటుంబభరణమునకై యడవులందు దారిగొట్టి ధనముదోచుకొని పిదప దానిని గుఱులురుపట్టినవారిచే బట్టుకొనఁబడినవాఁడై కొండదాపునఁ గొఱతవేయఁబడునట్లు, కుకవి కుటుంబభరణమునకై తాటియాకు పుస్తకములలోని యర్థములకు నపార్థములున్న పిదప శబ్దార్థము చక్కఁగాఁ దెలిసిన

* ఈశబ్దము కొట్టు అనునర్థమున 'కొఱతన్' అనియుండఁదగును. 'కొఱతన్' అనుట విచార్యము.

చే బోధింపఁబడినవాడై రాజునన్నిధానమున నవమానమునొందునని భావము. కుకవికి నెట్లు అశ్టా
లునేసి యవమానపడుట కొఱుతఁజేయఁబడుటలో సాటియే యిగునని ధ్వని.

అని యుష్టదేవతాపం, దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవితత్తినికృతియుఁ జే
సి నవీనకావ్యరచనకు, ననుకూలకథల్ దలంచు న నానమయమునన్. 10

అ. అని=ఈప్రకారముగా, ఇష్టదేవతాపందన కుకవిస్తుతులుఁ=ఇష్టదేవతలయొక్క నమస్క
రతులను సత్కృతులయొక్క పొగడుటలను, కుకవితత్తినికృతియుఁ=కుత్తితకవుల సమూహముయొక్క
కరణమును, చేసి=చేసినవాడనై, నవీనకావ్యరచనకుఁ- నవీన=క్రొత్తయైన, కావ్య=ప్రబంధ
మిక్క, రచనకుఁ=నిర్మాణమునకు, అనుకూలకథల్=తగినకథలను, తలంచు నానమయమునన్=అ
ంచునట్టి యాకాలమునందు ప్రేమద్యములో నన్వయము

ఉదయాచలేంద్రంబుఁ మొదల నెవ్వనికుమార, రతకుఁ గ్రాంచాలరాజమయ్యె
నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు, లరిగాఁపు లెవ్వనిభరతరాసి
కాపంచగౌడభారత్రీపదం బెవ్వని, కసివాఱుగా నేఁగునట్టిబయలు
సకలయాచకజనశాస్త్రాత్మి కెవ్వని, ఘనభుజాదండంబు ర కల్పశాఖ
ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప, రాజపరమేశ్వరబిరుదవీరభ్రాజి యెవ్వఁ
డట్టిశ్రీకృష్ణదేవరాయగ్రగణ్యుఁ, డొక్కనాఁడు కుతూహలంబుపృథిల్ల. 11

అ. ఎవ్వనికుమారతకుఁ=ఏ కృష్ణరాయలయొక్క పిన్నతన మనెడికుమారస్వామి భావమునకు,
దలఁ=మొదట, ఉదయాచలేంద్రంబు=ఉదయగిరిదుర్గము, గ్రాంచాలరాజము=క్రాంచమున ప
రశ్రేష్ఠము, అయ్యెఁ=అయినో; ఎవ్వనిభరతరాసికొ=ఎవనియొక్క మిక్కిలి వాఁడియైన
శ్రీ, నావాడపతిశకంధర సింధురాధ్యక్షులు=నావాడ దేశపురాజును శకంధరదేశపురాజును గజపతి
నెడి కలింగరాజును, అరిగాఁపులు=కప్పముకట్టునట్టి కాఁపులయినో; ఎవ్వనికొ=ఏకృష్ణరాయనికొ,
ంచగౌడ భారత్రీపదంబు=పంచగౌడ దేశములతోఁగూడిన భూభాగము-అనఁగా గౌడులు కన్న
న సారస్వతులు ఉత్తలులు మైథిలులు అను పంచగౌడుల దేశములతోఁగూడిన హిందూస్థానపురాజుల
మియంతయు, అసివాఱుగాఁ=సవారిగా, ఏఁగునట్టిబయలు=పోవునట్టి బయలో - పంచగౌడదేశ
లతోఁగూడిన హిందూస్థానమంతయు నే కృష్ణరాయలకు విహారముగాఁ దిగుగువోటుగా నుండెనోయ్య
న; ఎవ్వని ఘనభుజాదండంబు=ఎవనియొక్క గొప్పదైన దండముమట్టిచేయు, సకలయాచక జనా
త్మాత్మికొ=సమస్తమైన యాచకజనులయొక్క కోరికలనునిండించుటకు, కల్పశాఖి=కల్పవృక్షమో;
గ్రాంచ=బీదఁడు, ప్రబల . విభ్రాజి- ప్రబల=అధికమయిన, రాజాధిరాజవీరప్రతాప రాజపరమేశ్వర
రాజాధిరాజ వీరప్రతాప రాజపరమేశ్వర అనియెడువిరుదులచేత, విభ్రాజి=ప్రకాశించుచుండువాఁడో,
శ్రీకృష్ణదేవరాయగ్రగణ్యుఁడు=అట్టిశ్రీకృష్ణదేవరాయశ్రేష్ఠుఁడు, ఒక్కనాఁడు = ఒకదినము
కు, కుతూహలంబు=వేదంక, ఉప్పతిల్లెఁ=ఉదయింపఁగా ప్రేమాదవపద్యములోని పల్కె ననుక్రి
తోనన్వయము.

తా. కృష్ణదేవరాయలు మొట్టమొదటఁ గుమారస్వామి క్రాంచపర్వతమును భేదించినట్లు బుద్ధయ
మర్తమను సాధించి నెట్లు నావాడపతి మొదలయినరాజులను దనకుఁ గప్పముకట్టునట్లుగా నొప్పించి
హిందూస్థానపర్యంతమైన పంచగౌడదేశముల స్వారితిరుగుభూములవలె నిమగ్నంబుకముగా నేలి కల్ప

స్వరములు యోగములు 5^వ రిసవానిశ్చలం దనివిదీరనిచ్చుచు రాజాధిరాజాదిమీదములు చెలంగఁగా రాజ్యము నేలుచుండి యొక నాఁడు వేడుకపుట్టఁగా అలంకారములు శూపకాతికయోక్తులు.

సీ ఇందీవరంబుల శ్రీ నీనుక్రాలన్నుల, శరదందుముఖులు చాత్రమరము లిడఁగఁ
బణినసూనుకణాదరబడరాయణసూత్ర, ఫక్కివిద్వాంసు లురపవ్యసింపఁ
బాహ్యభూమి నభీరుభటకదంబకరాళ, హేతిచ్చటాచ్చాయ శీ నిరులు కొనఁగ
సామంతమండనోద్దామమాణికాంశు, మండలం బొలసి యీరారెండ గాయ
మూరురాయంబండవెండారమణిమ, రీచిరింఘోళి గలయ నావృతము లగుచు
నంకపాళి నటద్దుకూశలాంచలములు, చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమశ్రీవహింప 12

అ. ఇందీవరంబుల = నల్లగలవలను, ఈనుక్రాలన్నుల శరదందుముఖులు - ఈను = పుట్టించు నట్టి, క్రాలు = ప్రకాశించుచున్న, కన్నుల = కన్నులుగలిగిన, శరదందుముఖులు = శరత్కాల చంద్రుని వంటి ముఖములుగల స్త్రీలు, చామరములు = వింజామరలను, ఇడఁగఁగ = వివఁగాను, విద్వాంసులు = పండితులు, పణిన . ఫక్కి - పణినసూను = పాణినియొక్కయు, కణాదక = కణాదునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసుని యొక్కయు, సూత్ర = సూత్రములయొక్క, ఫక్కి = మార్గమును - వ్యాకరణ వైశేషిక (తిర్క) వేదాంతకాస్త్రీయులయొక్క మతములననుట, ఉపవ్యసింపఁ = ప్రసంగించు చుండఁగాను, సార్వభౌమి = ఇరుప్రక్కల ప్రదేశమునందు, అభీరు చాయ - అభీరు = భయములేని, భట = భటులయొక్క, కదంబ = సమాహమయొక్క, కరాళ = భయంకరములయిన, హేతి = కత్తులయొక్క, ఛటా = సమాహమయొక్క, చాయ = కాంతిచేత, ఇరులు కొనఁగ = చీకట్లుల క్రమ్మఁగా; సామంత మండలంబు - సామంత = ఇరుగుపొరుగు రాజులయొక్క, మండన = సామ్యులయందలి, ఉద్దామ = అధికమయిన, మాణిక్య = కంపులయొక్క, అంశు = కాంతులయొక్క, మండలంబు = సమాహమ, ఒలసి = నలుప్రక్కలఁ జాట్టుకొని, ఈరెండ = రేతయొండ, కాయ = వెలుంగ - వేడిమి లేనియొండవలెఁ బ్రకాశింపఁగా - రత్నాభరణములుదాల్చిన సామంతరాజులు కొలిచియుండిరిని భావము మూరురాయరండ పెండారమణిమరీచిరింఘోళి - మూరురాయర = అశ్వపతి గజపతి నరపతి యనుమువ్వురు రాజులక, గండ = మగఁడ నెడిమిరుచును దెలిపెడి, పెండార = కాలియందెయొక్క, మణి = రత్నములయొక్క, మరీచి = కాంతులయొక్క, రింఘోళి = సమాహమచేత, కలయ = అంతటను, ఆవృతములు = కప్పబడినవి, అగుచు = అవుచును, అంకపాళి = ఒడియందు, నట = కదలుచున్న, దుకూల = తెల్లపట్టు ప్రమయొక్క, అంచలములు = చెలంగులు, చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమశ్రీ - చిత్రమాంజిష్ఠ = చిత్రవిల్లము గలసి యెఱుఱు మించినపనుపురంగయొక్క, విభ్రమ = విలాసముయొక్క, శ్రీ = సంపదము, నిహింపఁ = పొందఁగాను - కాలిలో ధరించినవిరుదుబంగారపుటందె యందలిరత్నములకాంతులు ప్రసరించుటవలన తొడపై నుండు తెల్లపట్టువస్త్రముచెలంగులు నానావర్ణమై యెఱుఱుమించిన పనుపుకాంతిగలిగియుండఁగా ననుట. వైవద్యముతో నన్వయము.

అలంకారము - తద్దగము.

క. భువనవిజయాఖ్యసంస, భువనస్థితసింహావీరి శ్రాజ్ఞులగోష్ఠి

* గవితామధురిమ డెందము, దవులం గొలు వుండి నదయరతన్ సనుఁ బల్కెన్ .

అ. భువన. వీరి - భువనవిజయ = భువనవిజయ మనెడి, అఖ్య = పేరుగల, సంస భువన = సభాగృహమునందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, సింహావీరి = సింహాసనమునందు, శ్రాజ్ఞులగోష్ఠి -

పండితులప్రసంగమువలన, కవితామధురిమ = కవిత్వముయొక్క తియ్యదనము, దేందము = మనస్సును, తవులక్ = అంటగా, కొలువుండి = కొలుపుదీరియుండి, సదతులక్ = కృపతోఁగూడినతనముచేత, ననుక్ = నన్నుఁగూర్చి, పల్కెక్ = ఒకపలుకుపలికెను దీనికిఁ బైపద్యము కర్తవ్యము.

తే. సప్తసంతానములలోఁబ్రశస్తిగాంచి, ఖలముగాకుండునదిభాత్రిక శ్రగ్మతియకానఁ గృతి రచింపుము మాకు శిరీషకుసుమ, పేశలనుధామయోక్తులఁ శ్ర బెద్దనార్య.

అ. పెద్దనార్య = పూజ్యుడవైన పెద్దనా, భాత్రిక్ = భూమియందు, సప్తసంతానములలోక్ = తటాకము, నిధి, అగ్రహారము, దేవాలయము, వనము, ప్రబంధము, పుత్తుడు, ఆమనీయేడుసంతానములలోపల, ప్రశస్తిక్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచి = పొంది, ఖలముగాకుండునది = చెడకయుండునట్టిది, కృతియ = ప్రబంధమే, కానక్ = కనుక, శిరీషకుసుమ ఉక్తులక్ - శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపుఁబు ప్పువలె, పేశల = మృదువైన, సుధామయ = అమృతమయములయిన - అనఁగా రసవంతములయిన, ఉక్తులక్ = మాటలచేత, కృతిక్ = ప్రబంధమును, మాకుక్ = మాకొఁజుట - మాకంకితముగాననుట, రచింపుము = చేయుము అలంకారము - ఉపమ.

క. హితుఁడవు చతురవచోనిధి, వతులపురాణాగమేతిరహస్యకథార్థ స్మృతియుతుండ వాంధ్రకవితా, పితామహుండ వెవ్వరీడు శ్ర పేర్కొన నీకున్.

అ. హితుఁడవు = మాపేలుకోర్కూవాడవు, చతురవచోనిధి = సరసములయిన మాటలకుఁ జోటుయ నవాడవు, అతుల . యుతుండవు - అతుల = సాటిలేని, (ఇది స్మృతికివిశేషణము), పురాణ = భాగవతాది పురాణములయొక్కయు, అగమ = పాంచరాత్రము మొదలయిన యాగమములయొక్కయు, ఇతిహాస = భారతము మొదలయిన పుర్రవృత్తాంతములయొక్కయు, కథా = కథలయొక్క, అర్థ = అభిప్రాయముయొక్క, స్మృతి = జ్ఞప్తితో, యుతుండవు = కూడినవాడవు, ఆంధ్రకవితాపితామహుండవు = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మపు, నీకుక్ = నీతో, పేర్కొనక్ = సాటిగాఁజెప్పటకు, ఈడు = సాటి, ఎవ్వరు = ఎవరన్నారు - ఎవ్వరునులేరనుట

క. మనువులలో స్వార్వోచిష, మనుసంభవ మరయ రససమంచితకథలక్ విన నింపు కలిధ్వంసక, మనఘ భవచ్చతురరచనకేతనుకూలంబున్. 16

అ. అనఘ = పాపములేనివాఁడవయిన పెద్దనార్య, మనువులలోక్ = స్వాయంభువుఁడు మొదలుగాఁగల పదునలుగురుమనువులలోపల, స్వార్వోచిషమనుసంభవము = రెండవవాడైన స్వార్వోచిషమనువుయొక్కజన్మకథ, అరయక్ = విచారించఁగా, రససమంచితకథలక్ - రస = శృంగారాది రసములచేత, సవహిత = ఓహ్వాచున్న, కథలక్ = కథలచేత, వినక్ = వినుటకు, ఇంపు = ఇవ్వమైనదియు, కలిధ్వంసకము = పాపములను నశింపఁజేయునదియు, భవచ్చతురరచనకుక్ = నీయొక్క ప్రాధమ్యమునకూర్చునకు, అనుకూలంబుక్ = తగినదియు (అగును)

వ. కావున మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబునం జెప్పవని కోర్పొరతాంబూలంబు పెట్టినం బట్టి మహాప్రసాదం బని మోదరింబున నన్యహాప్రబంధనిబంధనంబునకుఁ జొరంభించితి నేలేత్కథానాయకరత్నం బగునమ్మహీనాథు వంశావతారం బెట్టి దనిన.

రామకృష్ణ = కృష్ణ, మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబుకే = మార్కండేయపురాణము నందుఁ దెల్పఁబడినట్లున, కృష్ణముఁ ప్రబంధరచన చేయుము, తిరి = ఇట్లు, కర్మసారతాంబూలంబు = మృత్యువర్షాదినిఁ దీరఁబూలమును, పెట్టిన = ఈయఁగా, పట్టి = గ్రహించి, మహాప్రస్థానంబు = గొప్పఁబుట్టఁబడిన, అని = అనుకొని, హేమంబున = సంతోషముతో, జన్మహాప్రస్థానంబునంబున కిం = ఆగొన్నవాఁడగుచు గిరించిన, ప్రారంభించితి = మొదలు పెట్టితిని. ఏతత్కథానాయక ర్షింబు = ఈకృపసంప్రేక్షణము, అగుచున్నవాగునంతావతారంబు = అయిన యాకృష్ణదేవరాయనినంత గుఱుకొన్నట్లుక, ఎట్టిది = ఎటువంటిది, అనిన = అనఁగా వైపర్యముతో నన్వయము

సీ. కలకపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి, కడుసార నెవ్వనిక గన్మతల్లి
యనలాక్షుఁగునజరావనవాటి కెవ్వఁడు, ఎన్నె వెట్టుననార్తవంపుఁబువ్వు
సికలపై నరబుధుఁడౌపూర్తి కెవ్వఁడు, పుట్టు గాననిమేనిమెట్టపంట
కటికిచీకటితిండికరములగిలిగింత, నెవ్వఁడు తొగకన్న శ్రీనవ్వు జేయు
నతఁడు పైగఁడొందుదుకై టభారిమఱిది, కళల నెలనగువాఁడుచుకల్లకుతేడు
మిమిమిపఁసీను ఎలరాజుమేనమామ, వేవెలుంగులదొరజోడు శ్రీవెలుంగు. 18

అ. కలక మతల్లి = కలకపాథోరాశి = పాలసముద్రముయొక్క, గర్భ = లోపలిభాగమునెడి కడుపునందలి, వీచిమతల్లి = తిరంగగ్రేష్ఠము, కడుసారక = కడుపుతలయనట్లు, ఎవ్వనిక = ఏచంద్రుని, కన్నుతిండి = నెత్తుతిండియొ, అలం పర్యాయాక్తి. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అనలాక్షు వాటికి = అకలాక్షు (నన్నుకన్నుగల) శివునియొక్క, ఘన = గొప్పయిన, జట = బడలికెడు, వన = అడవులయొక్క, వాటికి = వంకికి, ఎన్నె వెట్టుననార్తవంపుఁబువ్వు = అలంకారమును, పెట్టు = కలుగఁ జేయునట్టి, అనార్థవంపు = బురుసంబంధములేని, పువ్వు = పుష్పమొదలైనపుష్పము లాయాముకుపు, లంఘనబుట్టునని ఈచంద్రుఁడనపుష్పమొయట్టిగాదు అనఁగా నేచంద్రుఁడు నర్వకాలమును శివుని కేరస్సునను బుష్పాలంకారమై యుండునో యన (ఎన్నె వెట్టుననార్తవంపుఁబువ్వు అను సారమున, ఆ ర్తవంపుఁబువ్వు = పుష్ప మైనపుష్పము అని యర్థము); అలం రూపము = ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, సికల పూర్తికి = సకల = సమస్తమైన, దైవత = దేవతయొక్క, బుధుడు = ఆకలి యొక్క, పూర్తికి = తీరుటకు, పుట్టు కాననిమేనిమెట్టపంట = పుట్టు = మొలకకత్తుట, కానని = తెలియని, మేని = హేమాపయను, మెట్టపంట = మెరక నేలపంటయొ, 'మెట్టపంట' అనుటచే వర్షప్రతింధముచే జెడని దని సూచితము - ఎన్నడును జెడని యాహారమగునో యనుట. ఎవ్వఁడు = ఎన్నడు, కటికి గిలిగింతి = కటికిచీకటి = గాఢాంధకారమే, తిండి = ఆహారముగాఁగల చీకటి నణచినయెనట్టి యనుట, కరముల = కిరణము లనెడిచేతులచేనైన, గిలిగింతి = చక్కిరిగింతిచేత, తొగకన్న = కలుషయనుపడుచును, నవ్వు = నవ్వునట్లు - వికసించునట్లు, చేయుక = చేయునో; అలం హేమము మధుకైటభారిమఱి = మధుకైటభులకు శత్రు వియనవిష్ణుయొక్క భార్యకుఁ దోచుబుట్టివఁవాఁడును, కళలనెలనగువాఁడు = పాడశసంగ్యులకళలకుఁ తోటయినవాఁడును, చుక్కలకు = అశ్వినాదిచక్రములకు, తేడు = వాగుఁడును, మిసిమిపరనీమ = కాంతిక జరమానధియును - అనఁగా దాని కడపటిపాద్యయినవాఁడును, వీలరాజు మేనమామ = మన్మథునితల్లిలో బుట్టుమయిన వాఁడును, వేవెలుంగులదొరజోడు = వేయికిరణములు గలనూర్యుని జతయైనవాఁడును, వేవెలుంగు = రాత్రి

యందుఁ బ్రకాశముగల వాఁడును-రాత్రిని బ్రకాశించువాఁడనుట (అగు) అతిశయోక్తియై, పొగఁడు=పొగడ్డను, బిందు=పొందెను

తా. పాలసముద్రమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, శివుని జటాజూటమునకుఁ బుష్పాలంకారమైన వాఁడును, దేవతలకుఁ దనకేళల నాహారముగా నిచ్చువాఁడును, గలువలను వికసించఁజేయువాఁడును, లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁబుట్టినవాఁడును, బదియాలుకళలకుఁ జోటయినవాఁడును, సర్వస్వార్థ సమృద్ధిచుట్టు భర్తయుఁ, గాంతికి నిధియు, సూర్యునికి జితకాఁడు నయినచంద్రుఁడు పొగడొందును

తే. ఆసుధాధామవిభవమరహంబురాశి, కుబ్జమీఱంగ నందనుఁడ నదయ మయ్యె
వేదవేదాంగ శాస్త్రార్థవిశదవాస, నాత్మవిజ్ఞాధురంధరం ధై నబుధుఁడు. 19

అ. ఆసుధా అంబురాశికి-ఆసుధాధామ = అమృతశిరఃబాంధవ యోగంబునఁబుట్టెను, విభవమహంబురాశికి = సంపదయ నెడు గొప్పసముద్రమునకు, ఉబ్బు = ఉబ్బుట-అధిక్యము, మీఱంగ = అతిశయించునట్లు, వేద = ధురంధరుఁడు-వేద=నాలుగువేదములయొక్కయు, వేదాంగ=శివ, వ్యాకరణము, ఘంపస్సు, నిరుక్తము, త్యాగము, కల్పము అనెడియాలువేదాంగములయొక్కయు, శాస్త్ర=మీమాంసాదిశాస్త్రములయొక్కయు, అర్థ=అభిప్రాయములందలి, విశద=స్పష్టమయిన, వాసనా=పరిచయముచేత, అర్థ=పొందఁబడిన, విజ్ఞా=బుద్ధియొక్క, ధురంధరుఁడు=భారమును మోంచువాఁడు-నిర్వాహకుఁడు, విసబుధుఁడు=అయినట్టిబుధుఁడు, ఇట బుధనామ ముష్కర్థసంక్లయని తెలియనగును (అను) నందనుఁడు=అనెడికొడుకు, ఉదయమయ్యె = పుట్టెను

తా ఆచంద్రునియొక్కవృత్తము మఱియు సతిశయించునట్లు లతనికి వేదశాస్త్రార్థములు చక్కఁగాఁ దెలిసినట్టి బుధుఁడను పేరుగలపండితుఁ డయినకొడుకుపుట్టెను

క. వానికి బురూరవుఁడు ప్ర, జ్ఞానిధి యుదయించె సింహానంద్యుఁడు లెద్యా

జానికి నాయువు తనయుండై నెగడె నతండు గనె యశఃకూటినరేంద్రున్ 20

అ. వానికి = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = బుద్ధికి స్థానభూతుఁడయిన-మిక్కిలి బుద్ధిమంతుఁడయిన, పురూరవుఁడు=పురూరవుఁడనురాజు, ఉదయించె = పుట్టెను లెద్యాజానికి = అల్పహరివుఁడనురాజునకు, సింహానంద్యుఁడు=సింహముతో నమానుడయిన - మిక్కిలి సరాక్రమకాలియైన, ఆయువు=ఆయుససువాడు, తనయుండై=కుమారుడై, నెగడె = ఎగిరినట్లు ఆతండు=ఆయాయువు, యయాతినరేంద్రుఁడు=యయాతీయనురాజును, కనె = కనియెను

తా ఆబుధునకుఁ బురూరవుఁడును బురూరవునకు నాయువును నాయాయువునకు యయాతీయుఁ బుట్టిరి

క. అతనికి యదుదుర్వసులను, సుతు లుద్భవ మొంది రహితీసూదనులు కళా

న్వితమాతలు వారిలో వి, శ్రుతకీర్తి వహించె దుర్వీరుఁడు గుణవిధి యె 21

అ అతనికి = ఆయయాతీకి, అహితీసూదనులు = శత్రువులను జంపువాఁడు, కళాన్వితమతులు=విద్యతోఁ గూడినబుద్ధిగలవారను నయిన, యదుదుర్వసులు=యదువు దుర్వసుఁడు, అనుగుతులు=అనుషేఖుగలకొడుకులు, ఉద్భవమొందిరి=పుట్టిరి వారిలో = ఆయదుఁడోను, దుర్వసుఁడు=దుర్వసుఁడనువాఁడు, గుణవిధియె=మంచిగుణములకు స్థానమయినవాడై, విశ్రుతకీర్తి = ప్రసిద్ధమయినయతిగ్గును, వహించె = పొందెను.

తే. వానివంశంబు తుళువాన్వ్యవాయ మయ్యె
 నందుఁ బెక్కిండ్లు నృపు లుద్యయంబు నొంది
 నిఖిలభవన ప్రపూర్ణనిర్మలద్రక్షిరి
 నధికు లైరి తదియాన్వయమునఁ బుట్టి.

22

అ. వానివంశంబు = ఆదుర్వసునియొక్క వంశము, తుళువాన్వయము = తుళువవంశము, ఆయ్యె = ఆయెను అందుఁ = ఆతుళువవంశమునందు, పెక్కిండు = అనేకులు, నృపులు = రాజులు, ఉదయంబునొంది = పుట్టి, నిఖిల కీర్తి - నిఖిల = సమస్తమయిన, భవన = లోకములయందు, ప్రపూర్ణ = నిండిన, నిర్మల = ప్రకాశించుచున్న, ద్రక్షిరి = యశస్సుచేత, అధికులైరి = గొప్పవారైరి తదియాన్వయమునఁ = ఆతుళువరాజుల దైనవంశమునందు, పుట్టి = పుట్టినవాఁడై. - దీనికి గర్త పైపద్యము నందలి తిమ్మక్షితీశాగ్రణి.

మహాస్థగర. ఘనుఁడై తిమ్మక్షితీశాగ్రణి శరకమరగ్రావసంఘాతవాతా
 శనరాజాశాంతదంతిసవిరకిరులజంబాటముల్ మాన్చి యిమ్మే
 దిని దోర్దండైకపీఠం ర్ దిరము పఱచి కీర్తిద్యుతుల్ రోదసిం బ
 ర్వనరాతుల్ నన్ములై పార్శ్వములఁ గొలువఁ దీర్చప్రతాపంబు సూపెన్. 23

అ. తిమ్మక్షితీశాగ్రణి = తిమ్మరాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఘనుఁడై = గొప్పవాఁడై, శర . జంబాటముల్ - శర = కృత్రిమమయిన, కమర = తాఁజేటియొక్కయు - కూర్చునతార మెత్తినవిష్ణువుయొక్క. యనుట, గ్రావసంఘాత = కొండలనమాచాములయొక్కయు - కులపర్వతములయొక్కయు ననుట, వాతాశనరాట్ = గాలియన్నముగాఁగల సర్పములకు రాజైనయాదిశేషునియొక్కయు, ఆశాంతిదంతి = దిక్కులకొనలయందలి యేనుఁగులయొక్కయు - దిగ్గజములయొక్కయునుట, సవిరకిరుల = అదివరాహముయొక్కయు, జంబాటముల్ = మాననిసంబంధములను, మాన్చి = పోఁగొట్టి, ఇమ్మేదిగ్ = ఈభూమిని, దోర్దండైకపీఠి = దండమునంటి బాహున నడి ముఖ్యమయినపీఠమునందు, తిరముపఱచి = సీరముగాఁ బాదుకొనిపి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశస్సుయొక్క శాంతులు, రోదసి = భూమ్యాకాశములయందు, పర్వ = వ్యాపింపఁగాను, ఆరాతుల్ = శత్రువులు, నన్ములై = వంగినవారై, పార్శ్వముల్ = ఇరుప్రక్కలయందును, కొల్వ = సేనింపఁగాను, తీర్చనప్రతాపంబు = తీర్చుమయినపరాక్రమము, చూపెన్ = కనఁబఱచెను

తా. తిమ్మరాజు తాను దనబాహువుచేరిపాత్రమే భూమిని జక్కఁగా భరించుటచేత నాది కూర్మము పెనువలుగా భూమినిపొంచువారు భూమిని మోయవలసినయక్కఱలేక ముఖంపఁగా నధిక పరాక్రమముచేత శత్రువులనందఱను జయించి విక్కిరి కీర్తిమంతుఁ డయ్యెను. అలం. అతిశయోక్తి.

క. వితరణఖని యాలిమ్మ, క్షీతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చిలమూర్తి యీశ్వర ప్రభుఁ, డతిపుణ్యుఁడు వుట్టె సజ్జనావనపరుఁడై. 24

అ. వితరణఖని = దానమునకు గనియయిన, అతిష్ఠితీతిపగ్రామణికి = అతిష్ఠురాజశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవికి = దేవకీయసురానికిని, అంచితమూర్తి = బిడ్డిదమయిన యాకారము గలవాఁడును, అతిపుణ్యుఁడు = విక్కిరి పుణ్యముగలవాఁడునునైన, ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరరాజు, సజ్జనావనపరుఁడై = పాపులను రక్షించుటయం దానర్తుఁడై, పుట్టె = పుట్టెను

చ. బలమదమత్తదుష్టపురభంజనుఁడై పరిపాలితార్కుఁడై.

యిలపయి దొంటియాశ్వరుఁడై యీశ్వరుఁడై జనియింప రూపతేజ

జలరుహనేత్రులం దొంగిరి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలఁగెడుశత్రుభూపతులరమేములఁ దాల్చినమన్మథాంకముల్

25

అ బల . భంజనుఁడై- బల = బలముచేరిను, మద = కొవ్వుచేరిను, మత్త = మత్తుగొన్న, దుష్ట = చెడ్డరాజులయొక్క- దుష్టులయినరాక్షసులయొక్క యని నివరమైన యర్థాంతరము, పుర = పట్టణములను-త్రిపురములను అని యర్థాంతరము, భంజనుఁడై = నాశముచేసినవాఁడై, పరిపాలితార్కుఁడై = కాపాడఁబడిన పూజ్యులగులవాఁడై- కాపాడఁబడినపార్వతిగులవాఁడై అని యర్థాంతరము, తొంటి యీశ్వరుఁడై = మునుపటికిపుఁడై, ఇలపయి = భూమిమీఁద, ఈశ్వరుఁడై = ఈశ్వరరాజయి, జనియింప = పుట్టఁగా, జలరుహనేత్రుల = కమలములవంటి కన్నులుగల స్త్రీలను-భార్యులను, తొంగిరి = విడిచి, శైలవనంబుల = కొండలయందును నడవులయందును, భీతచిత్తులై = భయము నొందినమనస్సు గలవారలై, మెలఁగెడు శత్రుభూపతులమేముల = తిరుగునట్టి శత్రురాజులయొక్క శరీరములయందు, తాల్చిన మన్మథాంకముల్ = ధరించిన మన్మథహస్తములు, రూపతేజ = నశించెను. (ఈశ్వరుఁడు మన్మథునిఁగాల్చి భస్తముచేసినవాఁడుగనుక మన్మథాంకములు నశించెనని సంబంధము.)

తా. ఈశ్వరరాజా, మునుపు త్రిపురములను నాశుచేసి లోకములకు మేలుచేసిన పార్వతీవతి యైన శివునివలె దుష్టరాజుల నందఱను జయించి సత్పురుషులను గాపాడుదు దుష్టులను శిక్షించుదు భూమివంతయుఁ జక్కఁగాఁ బాలించుచుండుటవలన నతనిశత్రురాజులు భార్యులను వదలి యడవులందు భయంబునఁ దిరుగుచుండుటచే వారికి స్త్రీలనిలంగలుగు మన్మథవికారములు బొత్తిగా మాని పోయెను. అలం. రూపకము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారణీవ్రజకవచంబు, దుష్టభుజంగాహితతుండికుండు
వనజేశ్వరామనోరధనవశ్యతోహరుం, డరిహంససంసదశ్రీభాగమంబు
మార్గణగణపికీరమధుమానదివనంబు, గుణరత్నగోహణార్థోఽణిధరము
బాంధవనందోహాపద్మవనీపేళి, కారుణ్యరసనిమ్మరగాకళత్రుఁ
డన జగంబుల మిగులఁ బ్రభావ్యుతి గాంచె, ధరణిధవద త్రివిధిధోపరదావిధాన
మార్జితశ్రీవినిర్జితరనిర్జరాల, యేశ్వరుఁడు తిమ్మభూపతిరీయాశ్వరుండు.

26

అ ధరణి. ఈశ్వరుఁడు-ధరణిధమ = రాజులచేత, దత్త = సమర్పింపఁబడిన, వివిధ = నానా విధములయింప, ఉపదా = కానుకలయొక్క, విధా = రీతిచే, సమర్థిత = సంపాదించఁబడిన, శ్రీ = సంపదచే, వినిర్జిత = జయింపఁబడిన, నిర్జరాలయేశ్వరుఁడు = స్వర్గమునకుఁ బ్రభువైనయింద్రుఁడుగలవాఁడైన- డివేంద్రభోగమును మించినభోగముగలవాఁడనట, తిమ్మభూపతి యీశ్వరుండు = తిమ్మరాజునమారుఁడైన యీశ్వరరాజా, నిజ . కవచంబు-నిజవ్రతవదైన, భుజ = బాహువును, ఆశ్రిత = పొందిన, ధారణి = భూమికి, వ్రజకవచంబు = వ్రజమణులతోఁజేయఁబడిన కవచమువంటివాఁడును, దుష్ట . అహితతుండికుండు-దుష్ట = దుర్మార్గులనెడు, భుజంగ = పాములకు, అహితతుండికుండు = పాములవానివంటివాఁడును, వనజేశ్వరా . పశ్యతోహరుఁడే-వనజేశ్వరా = కమలములవంటికన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, మనః = మనస్సునెడు, ధన = ధనమునకు, పశ్యతోహరుఁడు = చూచుచుండునప్పుడే దొంగిలించుకొనిపోవునట్టి

గొంగయు, అరి . ఆభ్రాగ్మంబు-అరి = శత్రువుల నెడి, హంస = అంచలయొక్క, సంసత్ = సమా
హమునకు, ఆభ్రాగ్మంబు = ఎన్నికాలమునుంటివాడును, • (హంసలకు పెద్ద దుత్తు వివాశకరము),
మార్గణి దిననంబు-మార్గణ = యాచులయొక్క, గణ=సమాహమ నెడు, సిక=కోయ్యలకు, మధు
మానదివనంబు=చైత్రమాసపు దినమునుంటివాడును-వసంతబుతు వైనవాడునట, గుణ ధరము-గుణ=
సద్గుణము లనెడి, రత్న=మణులకు, రోహణికోణిధరము=రోహణపర్వతమునుంటివాడును, (రోహణ
పర్వతమునందు రత్నపుగను లెక్కువగా నుండును), బాంధవ . హేళి-బాంధవ = బంధువులయొక్క,
సంహోహ = సమాహమ నెడు, పద్మవనీ = తామరలనమాహమునకు, హేళి = సూర్యునినుంటివాడును,
కారుణ్య . కశత్రుడు-కారుణ్యరస = దయారసమ నెడినీళ్లకు, నిమ్మగాకశత్రుడు=(నదులుభార్యలు
గాగల) సముద్రునినుంటివాడును, అనన్ = అనునట్లు, జగంబుల్ =లోకములయందు, మిగుల్ =
అధికముగా, ప్రభాస్తిల్ =ప్రసిద్ధిని, కాంచెల్ =పొందెను. అలం రూపహేళ్యములు

క ఆయాశ్వరస్వపతికి బు, న్యాయతమతి యైనబుక్కమాంబకుఁ దేజ
స్తాయజహితం బుదయించిరి, ధీయుతు లగునారసింహాతిమ్మనరేంద్రుల్ . 27

అ. ఆయాశ్వరస్వపతికి = ఆ యాశ్వరరాజునకును, పున్యాయతమతి=పుణ్యములయందు దతి
శయించినబుద్ధిగలది, విసబుక్కమాంబకు =అయినట్టి బుక్కమదేవిని, తేజస్తాయజహితంబులు = ప్రతా
పమునందుసూర్యులును, ధీయుతులు=కొద్దబుద్ధితో గూడినవారును, అగు నారసింహాతిమ్మనరేంద్రుల్ =
అగునట్టి నారసింహరాజును దివ్యరాజును, ఉదయించిరి=పుట్టిరి.

క అందు నరసప్రభుడు హరి, చందనమందారకుందశ్చంద్రాశునిభా
స్పందయశస్త్రుందిలది, క్కందరుఁ డై ధాత్రి యేలఁ శ గలువము లడఁగన్ . 28

అ. అందఁ =అయిదటిలోను, నరసప్రభుడు = నరసింహరాజు, హరిచందన . కందరుఁడై-
హరిచందన = శ్రీగంధముతోను, మందార = కల్పవృక్షముతోను, కుంద = మొల్లపువ్వులతోను, చం
ద్రాంశు=చంద్రకరణముతోను, నిభ=నమానమైన, అస్పంద=చలనములేని, యశః=శ్రీచేరి, కుందిల=
బలిన-నిండుకొన్న, దిక్కందరుఁడై=దిక్కులనెడి గుహలుగలవాఁడై, కలువములు=పీఠములు, అడఁ
గన్ =నశించునట్లు, ధాత్రి=భూమిని, ఏలెన్ =పరిపాలించెను. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియు.

ఉ. శ్రీదుదిత్యభూతిమతీశశ్వరతాత్పత్తిక క్తికాంతులన్
ధీరత సారభోగముల త ధీనిధి యాశ్వరనారసింహుఁ డా
వారిజనాభశంకరుల శ వారికుమారుల వారిలమ్ములన్
వారియనుంగుమామలను శ వావిరోధుల బోలు నిమ్మహిన్ . 29

అ. ఇమ్మహిన్ = ఈభూమియందు, ధీనిధి = బుద్ధికే బోలయిన, ఈశ్వర నారసింహుడు=
ఈశ్వరరాజుకుమారుఁ డైనవరనరాజు, శ్రీ కాంతుల్ - శ్రీదుదిత్య=లక్ష్మీచేరి (బ్రహ్మాండుటచేత
ను, భూతి=వశ్వర్యముచేతను, మతి = బుద్ధిచేతను, జిత్రవరతా = జయించుస్వభావముచేతను, ఆకృతి=
రూపముచేతను, శక్తి = సామర్థ్యముచేతను, కాంతులన్ = ప్రకాశముచేతను, ధీరతన్ = ధైర్యము
చేతను, సారభోగములన్ = చేపచేతను భోగముచేతను, అపారిజనాభశంకరబిల్వ = ప్రసిద్ధు లగువిష్ణు
శివులను, వారికుమారుల్ = అవిష్ణుశివులకొడుకు లగుబ్రహ్మకుమారస్వాములను, వారిలమ్ముల్ =

ఆ బ్రహ్మయొక్కయు కుమారస్వామియొక్కయు దత్తు లయినమన్మథపీఠభద్రులను, వారియనుంగు మామలక్ష్మీ = ఆ మన్మథపీఠభద్రులకుఁ బ్రియుము గలమేనమామ లోనదండ్రమైహామలను, వారివిరోధులక్ = ఆ చంద్రమైనామల శత్రువులగు రాహువును నింద్రునిని, బోలుక్ = సరిపోలును

తా నరసరాజు లక్ష్మీకలిమిచేత విష్ణువు, నైశ్వర్యముకలిమిచేత శివునిని, బుద్ధిచేత బ్రహ్మను, జయశీలత్వముచేతఁ గుమారస్వామిని, జుక్కదనముచేత మన్మథునిని, సామర్థ్యముచేత పీఠభద్రునిని, గాంతిచేతఁ జంద్రునిని, ధైర్యముచేత మైనాశివర్యమును, జేవచేత రాహువును, భోగముచేత నింద్రునిని, సరిపోలును అలం ఉపమాయథాసంఖ్యయులు

సీ. అంభోధివనసవిశ్వంభరావలయంబుఁ, దనబాహువురిమరతకముఁ జేసె
నశ్రాంతవిశ్రాంతనాసారలక్ష్మీఁ, గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె
గకుబంతనిఖలరాశ్రికీరంబుఁ జరణమం, జీరంబుసాలభంజకలఁ జేసె
మహానీయనిజవినిర్మలయశస్సరసికి, గగనంబుఁ గలహంసశంకంబుఁ జేసె
నతిశితకృపాణకృత్తమౌత్తారివీర, మండలేశనకుండలమకుటనూత్న
మస్తమాల్యవరంపరామండనార్చి, తేశ్వరుం డగునారసింహేశ్వరుండు. 30

అ. అతిశిత... ఈశ్వరుండు = అతిశిత = మిక్కిలి వాఁడయిన, కృపాణ = కత్తిచేత, కృత్త = నఱకఁబడిన, మత్త = మదించిన, అరి = శత్రువులందు, వీర = శూరులైన, మండలేశ = రాజులయొక్క, సకుండల = చెవిపోగులతోఁ గూడిన, మకుట = కిరీటులుగల, నూత్న = క్రొత్తలయిష్ట, మస్తమాల్య = శిరస్సులమాలికలయొక్క, పరంపరా = సమాహముల నెడు, మండన = అలంకారములచేత, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, ఈశ్వరుండు = శివుఁడుగలవాఁడు, అగు నారసింహేశ్వరుండు = అగునట్టి నరసరాజు, అంభోధి. వలయంబుక్ - అంభోధివన = సముద్రమునే వస్త్రముగాఁగల, విశ్వంభరా = భూమియొక్క, వలయంబుక్ = మండలమును, తనబాహువురిమరతకముక్ = తనయొక్క భుజీర్థులకు మరకతిమణిగా, చేసెక్ = చేసెను - అనాయాసముగా భూమిని బాలించెననుట. అతిశయోక్తి అశ్రాంత. లక్ష్మీక్ - అశ్రాంత = ఎడతెగని, విశ్రాణ = ఈవియనెడి, ఆసార = భారాయాపమైన యెడతెగని వానయొక్క, లక్ష్మీక్ = కలిమికి, కవికదంబముక్ = కవులయొక్క సమాహమును, చాతకములక్ = వానకోయిలలనుగా, చేసెక్ = చేసెను. రూపకము కకుబంత... నికరంబుక్ - కకుబంత = దిగంధములయందలి, నిభి = సమస్తమయిన, రాట్ = రాజులయొక్క, నికరంబుక్ = సమాహమును, చరణమంతీరంబు సాలభంజకలక్ = కాలిగండపిండేరమునందుఁ జెక్కఁబడిన శోమలనుగా, చేసెక్ = చేసెను. అతిశయోక్తి మహానీయ.. సరసిక్ - మహానీయ = పూజ్యమైన, నిజ = తనదైన, వినిర్మల = మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన, యశః = కీర్తియనెడు, సరసిక్ = కొలనికి, గగనంబుక్ = ఆకాశమును, కలహంసశంకంబుక్ = హంసపక్షినిగా, చేసెక్ = చేసెను. రూపకము, అతిశయోక్తియు

తా. నరసరాజు భూమిని దనబాహుబలముచే ననాయాసముగా నేలె ననియుఁ, గవులను నిరంతరము నీవు లిచ్చి మదిచెననియు, నకలదేహాధిపతులను గెలిచినందులకు బిరుదుగాఁ దనకాలిగండ పిండేరమునందు నారాజులయూసులు చెక్కించెననియు, ఆకాశమును బాటునట్లు బ్యాసించిన కీర్తి గలవాఁ డయ్యెననియు, శివుఁడు కపాలమాలికలు సేయువాఁడుగనుక దనశత్రువులతలలు నఱకి సరములుగాఁగూర్చి శివునికి సమర్పించెను.

తే. ఆవృసింహ ప్రభుండు దీర్ఘాంబులన, నాగమాంబికవలన సంరక్షింపఁ గలఁచ
వీరనరసింహరాయభూతివిధిని నచ్చు , తాంశసంభవుఁ గృష్ణరాత్రయక్షీతీంద్రుఁ. 31

అ ఆవృసింహ ప్రభుండు = ఆనరసరాజు, తిష్ఠాంబులన = తిష్ఠవృషలనను, నాగమాం
బికవలన = నాగవృషలనను, వీరనరసింహరాయభూతివిధిని = వీరనరసింహరాజును, అచ్యుతాం
శసంభవుఁ = విష్ణువుయొక్క యంశమునందుఁ బుట్టిన, కృష్ణరాయక్షీతీంద్రుఁ = కృష్ణరాయప్రభు
వును, నందనుల = (తండ్రియు) కొడుకులను, కాంచె = కనియెను.

క. వీరవృసింహుండు నిజభుజ, దారుణకరవాలపరుమరధారాహతవీ
రారి యగుచు నేకాతప, వారణముగ నేలె ధర నరవారణమహిమన్. 32

అ వీరవృసింహుండు = వీరనరసింహరాజు, నిజ ఆరి-నిజ = తనదైన, భుజ = బాహువునందలి,
దారుణ = తీక్షణమయిన, కరవాల = కత్తియొక్క, పరుష = కఠినమైన, ధారా = వాదరచేత, హత = నశి
తుపఁబడిన, వీర = శూరులయిన, ఆరి = శత్రువులుగలవాఁడు, అగుచు = అవుచును, అవారణమహి
మ = అడ్డులేని ప్రభావముచేత, ఏకాతపవారణముగ = ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా, ధర = భూమిని,
ఏలె = పాలించెను.

క. ఆవిభునసంతరంబ ధ, రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయండు చిన్న
దేవియు శుభమతి తిరుమల, దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు దేవేరులు గాన్. 33

అ ఆవిభునసంతరంబ = ఆవీరనరసింహరాయని పిచ్చుటన, కృష్ణరాయండు = కృష్ణదేవరాయండు,
చిన్న దేవియు = చిన్న దేవియనునా మెయ్య, శుభమతి = మంచిబుద్ధిగల, తిరుమల దేవియును =
తిరుమలదేవియనునా మెయ్య, తనకు = కృష్ణరాయండుయిన తనకు, గూర్చు దేవేరులుగా = ప్రിയులయిన
పట్టపుభార్యలు కాఁగా, ధరావలయము = భూచందలమును, తాల్చె = ధరించెను

సీ తొలఁగెను ధూమకేతుతో భ జనులకు, నతివృష్టిదోషభరయంబు వాసెఁ
గంటకాగమభీతి గడచె నుద్ధతభూమి, భృత్రుటకం బెల్ల నెత్తువడియె
మాసె నఘస్ఫూర్తి మరుభూసులందును, నెలమూఁడువానలు నీ నిండఁ గురిసె
నాబాలగోపాల ర మఖిలసద్వృజమును, నానందమున మన్ని నతిశయిల్లె
బ్రజలకెల్లను గడు రామరారాజ్య మయ్యెఁ, జారునత్వాఘ్నః ధీశ్వరనారసింహ
భూవిభునికృష్ణరాయండ్రభృదయ మొంది, వెంపుమీఱగఁ ధాత్రి బాల్లింపుచుండ.

అ చారునత్వాఘ్నఁడు = పిష్టమున్న బలముగలవాఁడయిన, ఈశ్వరనారసింహ భూవిభుని
కృష్ణరాయండు = ఈశ్వరనారసింహరాజుకొడుకైన కృష్ణరాయండు, అభ్యుదయము = రాజ్యాధిపత్యసం
బంధమైన మేలును, ఒంది = పొంది, వెంపు = అభివృద్ధి, మీఱగఁ = అతిశయించఁగా, ధాత్రి = భూ
మిని, పాలింపుచుండఁ = పాలించుండఁగా (ఇట్ల ఇంపుగాగమును విచార్యము), జనులకు = భూప్రజ
లకు, ధూమకేతుతో భ = అతిష్టనాచకమయిన యగ్నియొక్క యుపద్రవము, తొలఁగెను = లేకపోయె
ను. అతివృష్టిదోషభరయంబు = అధికమయిన వానపెనిభయము, వాసె = తొలఁగిపోయెను కంటకా
గమభీతి = అల్పశత్రువుల రాకవలనిభయము - అనఁగా బంధివోటుదొంగ మొలకలవారివలని భయము,
కడచె = తొలఁగిపోయెను. ఉద్ధత . కటకంబు - ఉద్ధత = దురహంకారులైన, భూమిభృత = రాజుల

యొక్క, కటకంబు=స్నానము, ఎల్ల=అంతయు, ఎత్తుపడియె=అణగిపోయెను అనుష్ఠానం=పాపములయొక్క విజృంభణము, మానె=వ్యర్థపరాశనమొనెను ముఖములందును=నిర్బలప్రదేశములందుగూడ నెలమూడడువానలు=నెలకు మూడడువానలు, నిండక=కొంత లేకుండునట్లుగా, కరిగె=వర్షించెను, ఆబాలగోపాలము=చిన్నవాండ్రు గొల్లవాండ్రు మొదలుకొని, అభిలషద్వృజమును=సమస్తమయిన సత్పురుషులసమాహమము, అనందమునకే=సంతోషముతో, ముక్తి=జీవించుటచేత-(పా. అభిలషద్వృజమును అనందముగమర్చి=ఎల్లసజ్జనులును సంతోషమైన మనుగడతోనుండుటచేత.) అతిశయిల్లె=మించెను ప్రజలకు=జనులకు, ఎల్లను=అందఱకును, కడు=మిక్కిలి, రామరాజ్యము=రామనిరాజ్యమువంటి సుఖమయినరాజ్యము, ఆయ్యె=ఆయెను.

మ. అలపోత్రిప్రభుదంష్ట్ర భోగివరభోగిగాగ్రాహి లుద్భటా
శృంగులకూటోపలకోటిరూపుచెడ నిశ్చల్ రాయఁగా నై నమొ
క్కలు భూకాంతకు నున్న నయ్యె నరసత్కృపాలుక్రీష్ణరా
యలబాహుమృగనాభినంకుమదసాంధ్రాలేపపంకంబునన్.

35

అ. భూకాంతకు=భూదేవికి, అల. దంష్ట్ర - అల=ప్రసిద్ధుడయిన, పోత్రిప్రభు=ఆదివరాహస్వామియొక్క, దంష్ట్ర=కోటయను, భోగివర. రాలు-భోగివర=ఆదిశేషునియొక్క, భోగ=పడగలయొక్క, అగ్ర=కొనయొక్క, ఆశీ=పంక్తియందలి, రాలు=రాళ్లు - (ఇవి రాలనగా రత్నములు), ఉద్భట. కోట-ఉద్భట=గొప్పవైన, అచల=పర్వతములయొక్క, కూటోప=శిఖరములందలి రాళ్లయొక్క, కోటి=సమాహమము, రూపుచెడక=చక్కదనముచెడునట్లు, నిచ్చల్=ఎల్లప్పుడును, రాయఁగా=ఒరసికొనఁగా, విసమొక్కలు=ఏర్పడినట్టిగాయపుగుంటలు, నరసత్కృపాలు పంకంబునకే-నరసత్కృపాలుక్రీష్ణరాయల = నరసరాజుకొడు కైనక్రీష్ణరాయనియొక్క, బాహు=భుజమునందలి, మృగనాభి=కస్తురిచేతను, సంకుమద=జవ్వాళిచేతను, సాంద్ర=గట్టిపడిన, ఆలేపన = స్థూయ నట్టిగంధముయొక్క, పంకంబున=బురదచేత, నున్న నయ్యె=నునుపుగా నేర్పడెను.

తా. మునుపు భూమిని వహించిన యాదివరాహముకొల యాదిశేషుని శిరస్సునందలిరాళ్లు కులపర్వతశిఖరములందలిరాళ్లసమాహమము సీమూడు వారయుటచేత భూమియందు నొక్కలుకలిగెను. ఇప్పుడు కృష్ణరాయలు, తనభుజముచేత భూమిని వహించుటవలన నాయనభుజమునకు బూసియున్న మంచివాసనతోడిగంధముతోగలిగినభూభూమియొక్కనొక్కలుమాసి నున్న నయ్యెను. అనగా గృష్ణరాయలయందు భూమిని భరించినయాదివరాహమును నాదిశేషుని గులపర్వతములను గ్రందుపటిచి తనబాహువుచేత శిర్విభూభారమును వహించినాడని తాత్పర్యము. ఇందనము పట్టించినయెడ గాయములు మాయుటద్వభావము. భూమిని జక్కఁగా నేలె ననియు నతం డెప్పుడు సుగంధిచందనాలంకృతుడై యుండుననియు భావము అలం. అతిశయోక్తి

ఉ. క్రూరవనేభదంతహతశ్రకుడ్యవరిచ్యుతనబ్రహ్మకై బా
ల్పారుమిడుంగుఱుంబుదపు శ్రీలంచు వెనంగొనిపోయి పొంత శృం
గారవనద్రుమాళి గిజగ్గొడుల్లు గూఁగుల జేర్చు దీపిక
గారహిఁ గృష్ణరాయమహిశాకాంతునిశాత్రవపట్టణంబులన్.

36

అ కృష్ణరాయ పట్టణంబుల్ - కృష్ణరాయ మహికాంతుని = కృష్ణరాయహారాజు యొక్క, శాత్రుపట్టణంబుల్ = శత్రువులయొక్కపట్టణములందు, శ్రూర. = సంక్షిప్త - శ్రూర = కరినములయిన (ఇది దంతములకు విశేషము), వసేభ = అడవియేనుగలుయొక్క, దంత = శివుల చేత, హత = కొట్టబడిన, పడ్య = గోడలనుండి, పరిద్యుత = అంతటనురావిన, వజ్రసంక్షిప్త = వజ్రముయొక్క సమాహమును, హల్వారుమిడుంగులుం బురువులు = ప్రకాశించుచున్న మిణుగురులుంబుగులు, అందు = అనుకొనుచు, గిజిగాడులు = బంగారుపిచ్చుకల నెడివత్తులు, వెన్ = శ్రీమముగా, కొనిపోయి = తీసికొని పోయి, పాంత = సమీపమునందునుండెడి, శృంగారపనద్రుమాళి = ఉద్యానమునందుం గల చెట్ల యొక్కసమాహమునందలి, గూడుల = తమగూండ్లయందు, దీపికల్ గా = దీపములుగా, రహి = ఆసక్తితో, చేర్చు = పెట్టును. (గిజిగాడులు తమగూడులలో రాత్రి వెలుతురుకై మిణుగురులుంబు రుగుల నుంచుకొనుట ప్రసిద్ధము.)

తా. కృష్ణరాయల శత్రువులయొక్క పట్టణములు పాడుపడి యేనుగలు నివసించుటకు యోగ్య మవునంతటి యడవులు కాగా, నందడవియేనుగలు గోడలను దంతములతో బోడుచుటవలన యా గోడలనుండి రావినవజ్రములను గిజిగాడులనుపత్తులు మిణుగురులుంబురుగులని భ్రమించి వానిని దీసి కొనిపోయి తమగూండ్లలో రాత్రికాలములయందు వెలుతురుమిత్త ముంచుకొనును. అలంకారము. అతిశయోక్తి, భాంతిమంతమును

సీ. తొలుదొల్ల నుదయాద్రిశిలఁదాఁడి తీండ్రించునహారాజునవెచ్చునయిజనించె నుత్తి కొండపి డెక్కిన మార్గొని నలియెన, యలకనవాపాత్రునంటి రాజె నటసాగి జమ్మిలోయఁ బడి వేగ దహించె, గోన బిట్టెచ్చె గోట్టానఁ దగిలె గనకగిరిస్సూర్తిరేగరఁచె గౌతమిఁ గ్రాచె, నవులనాపొత్తురరవులుకొనియె మాడెములువేల్చినాడ్డదిరమసియెనర్చె, గటకపురిగాల్చెగజరాజుగలఁగిపఱవో దోఁకచిచ్చున నొర యుర్రధరతఁ గృష్ణ, రాయబాహుప్రతాపజాగ్రన్తహాస్తి.

అ. కృష్ణరాయ మహాగ్ని - కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయనియొక్క, బాహు = భుజములయొక్క, ప్రతాప = పరాక్రమముయొక్క, జాగ్రత్ = ప్రకాశించుచున్న, మహాగ్ని = గొప్పనిప్పు (ఇదికర్త), ఉద్ధరత = పరచి కమ్మకొనుటచేత, తోకచిచ్చన = నిప్పురగిలించిన పడుకలవరునయొ యన్నట్లు, (ఉత్పేక్ష), తొలుదొల్ల = వెంట వెంట, ఉదయాద్రిశిల = ఉదయగిరి యనెడు చెరుముకి రాతిని, తాఁడి = తగిలి, తీండ్రించునహారాజున = తీక్షణ మగుభిడ్ల మనెడి యుక్తువలన, వెచ్చ నయి = వేడియయి, జనించె = పుట్టెను - కృష్ణరాయలు వెంట వెంట నుదయగిరి యనుపట్టణ మును జయించె ననుట (రూపకము) మఱి = పిచ్చుట, కొండపిడు = కొండపిడ నెడి పట్టణమును, ఎక్కి = అక్రమించి, మార్గొని = ఎదుర్కొని, నలియెన యలకనవాపాత్రు = నలఁగియున్న ప్రసిద్ధుడైన కనవాపాత్రుండ నెదురాజును, అంటి = తగులుకొని - కనవాపాత్రునంటి యనుటచే గడ్డియనుటకుఁ దగిన కనవాపాత్రునంటి యనుట, రాజె = రగులుకొనెను - ఉదయగిరిని జయించినపిచ్చుట కనవా పాత్రుండ నెడు కొండపిడిరాజును జయించె ననుట (రూపకము). అట = అటుపిచ్చుట, సాగి = అందుండి వెదలి, జమ్మిలోయ = జమ్మనంటిజమ్మిలోయ యనుచున్నెములో, పడిపోయెనె, వేగ = త్వరగా, దహించె = కాల్చెను. (పా వేగదహించె = వేగిదేశమును కాల్చెను) కోన = కోనయ నెడిచున్నె

మును, బిట్టేర్చె = బీడుముగాఁగాల్చెను. కొట్టాన = కొట్టాపునుదేశమున, తగిలె = అంటుకొన్నాను
కనకగిరిస్థాన = కనకగిరిదుర్గ పాలెడిబంగారుకొండయొక్క యతిశయమును, కరచె = కరఁగిం
చెను గాభావి = గోదావరి, కాంచె = తపింపజేసెను, అపుల = అటుపిమ్మట, అపొత్పొర =
పొత్పొర నెడి ప్రసిద్ధపట్టణమనందు, రపులుకొనియె = చక్కగా మండెను. మాడెములు = మాడె
ముల నెడి మన్నె పుభరములను, ప్రేల్చె = ప్రేలించెను బడ్డాది = బడ్డాదియనెడి పట్టణమును,
(ఒడ్డ)దేశము నని కొందఱు) మనియెనర్చె = బొగ్గుగాఁజేసెను. గజరాజు = గజపతి, కలఁగి =
కలఁతనొంది, పఱవ = పరుగెత్తునట్లు, కటకపురి = కటకమనుపట్టణమును, కార్చె = పండించెను.
జెర = ఆశ్చర్యము

తా. కృష్ణదేవరాయలు మొట్టమొదట నుదయగిరిపై దండెత్తి జయించి పిమ్మట క్రిమముగా
కొండపిట్టిని జమిల్చెను, వేగిదేశమును, కోనదేశమును, కొట్టానుదేశమును, కనకగిరిని, గోదావరీతీర
దేశమును, పొత్పొరిని, మాడెములను, బడ్డాదిపురమును, కటకమును జయించెనని తాత్పర్యము ఇ
ట్లుదయగిరి మొదలు కటకమువఱకు బహుద్దూరముగా నావ్రతాపాగ్ని వ్రాతటవలన తోకచిచ్చుగా
నుల్పేక్షింపఁబడెను ఇట్లవ్రతాపమును అగ్నిగా రూపించుటవలన అగ్నిధర్మములగు 'రాజే'
'దహించె' మొదలగు క్రియాపదములు దానికిఁ బ్రయుక్తములయ్యెను. ఇందు రూపకమునకు
నుల్పేక్షకును సంకరము

మ ధరకెంధూళులు గృష్ణరాఘలచమూర్తాభీగతిఁ వింధ్యగ

హ్వరముల్ దూఱఁగఁ జూచి తారచటఁ గాఁక వై యుండుటోజాల న

చ్చెరు వై యెఱ్ఱనివితచీఁకటులు వశచ్చెం జూడరే యంచు వే

సారిదిం జాతురు వీరరుద్రగజరాజ్ఞుద్ధాంతముగ్గాంగనల్.

38

అ. వీరరుద్ర అంగనల్ - వీరరుద్రగజరాజ్ = వీరరుద్రగజపతిరాజయొక్క, శుద్ధాంత = ఆంతః
పురమునందలి, ముగ్గాంగనల్ = లోకధర్మమునెఱుంగనిస్త్రీలు, తారు = తాము, కృష్ణరాఘల చమూర్తాభీ
గతి = కృష్ణరాఘల వైశ్యమయొక్క దాడి నడచుటచేత, ధరకెంధూళులు = భూమియందలి యెఱ్ఱని
దుమారములు, వింధ్యగహ్వరముల్ = వింధ్యపర్వతముగుహలను, కూఱఁగ = చొరఁబఱుఁగా, చూచి =
అదుమారమును జూచి, ఆచట = ఆపర్వతగుహలయందు, కార్చె = కార్చురమయి, ఉండుట = ఉండు
టచేరి, చాల = మిక్కిలి, అచ్చెరువై = ఆశ్చర్యముకలిగి-ఆశ్చర్యపడి, ఎఱ్ఱనివితచీఁకటులు = ఎఱ్ఱగా
నుండెడి శ్రోతచీఁకట్లు, వచ్చె = వచ్చెను, చూడరే = మీరు చూడుఁడు, అంచు = ఒకరితోనొకరను
కొనుచు, నే = బీడుముగా, సారిజ = నయనగా (నిలిచి), చాతురు = చూచుచుండురు

తా. వీరరుద్రగజపతి, కృష్ణరాఘలు దండెత్తివచ్చుట విని యంతకుమునుపే భయపడి వింధ్య
పర్వతమునకుఁ బాఠిపోగా నావింధ్యగుహలందు వానమునేయువట్టి యారాజభార్యలు, కృష్ణరాఘల
దండువచ్చుటచే నెలనుండి రేగి యాగుహలకు దట్టముగా వ్యాపించిన యెఱ్ఱనిచుమ్మును జూచి
యట్టిదుమ్ము సెన్నఁచును జూచియెఱుంగనివారగుటచే నది దుమ్ము తెలివితోరక యెఱ్ఱనిచీఁకటి యని
భ్రమించి యొకరితోనొకరు చెప్పుకొనరని తాత్పర్యము వీరరుద్రగజపతి కృష్ణదేవరాయలు తనపైదండ
ెత్తివచ్చెడిపుత్రాంతము విని యంతఃపురస్త్రీలతోడ వింధ్యపర్వతమునకుఁ పాఠిపోయి యంచులిమిపా
లలో డాఁగియుండెనని భావము. ఇట్లు ధూళులను నెఱ్ఱనిచీఁకటులనుగా భ్రమించుట వానిబాహు
శ్యమును నిబిడత్వమును దెలుపుచున్నవి. అలం. సంబంధాతిశయోక్తి. మఱియు. 'ముగ్ధ' యను

విశేషము సాధిపాఠ్యము గాన సరికరము ఎట్లనిదున్న వెట్లని చీకటలుగా భ్రమించుటచే భ్రాంతిమంతము పరికరభ్రాంతిమంతములకు సంగాంగిభావము • కృష్ణరాయలు దండుతో వచ్చు నను హేతుప్రసక్తిచేతనే పీఠ్యద్రవ్యసతి భార్యాసహితముగా వింధ్యపర్వతమునకుఁ బాఠి వసిచియున్న వార్యము గలిగినట్లు వర్ణించుట జేసి చపలాతిశయోక్తి

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు జరయాంకములఁ లిఖించి తాళన

న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడఁగినిల్పినకంబము సింహభూధర

ప్రభుతిరునాళ్లకుం దిగుసురప్రకరంబు కళింగమేదిని

విభునపక్షి రికజలము శ వేమఱుఁ బెట్టి పరించు నిచ్చలున్.

39

అ. కృష్ణరాయఁడు=కృష్ణదేవరాయఁడు, అభిరతిఁ=ఆన క్షితి, జరయాంకములఁ=తన గెలుపు తిరుదాంకములను, లిఖించి=వాగ్దాని, తాళనన్నిభముగఁ = తాటిచెట్టుతో నమానముగా-మిక్కిలి పాడుగుగా ననుట, పొట్టునూరికడఁ=పొట్నూరియొద్ద, నిలిపినకంబముఁ=నాటిచెట్టి స్తంభమును, సింహ భూధరప్రభుతిరునాళ్లకుఁ = సింహచలనాధుఁడైన పరాహనరిసింహస్వామియుత్సవమునకు, దిగుసుర ప్రకరంబు=స్వర్గమునుండి భూమికిదిగివచ్చునట్టి దేవతలయొక్క నమూనాను, కళింగ .. కజ్జలము-కళింగ మేదినివిభు=కళింగరాజుయొక్క, అపక్షి రి=అపయశస్సినెడి, కజ్జలముఁ=మనీసి, వేమఱుఁ=మాటిమా టికి, పెట్టి=పూసి-ఆనఁగా కప్పవేసి, నిచ్చలుఁ=ఎల్లప్పుడును, పరించుఁ=చదువును. ఇట 'వేమ ఱుఁ' 'నిచ్చలుఁ' అను శబ్దములచే దేవతలు ప్రతిసంవత్సరము నుత్సవమునకు వచ్చునపు డెల్ల జదు వుచుండు రనియు, కళింగరాజునయశస్సు అనుమనీ యెల్లప్పుడు నా యక్షరక్షింపటం బూయుటకుఁ జాలినట్లు లపరిమితముగా నున్నదనియు సూచితము.

తా కృష్ణరాయలు, తా నాయూదేశములను జయించినపు త్రాంతములు వ్రాసి పొట్నూరియొద్ద జయ స్తంభము నాటఁగా నాపొట్నూరిసమీపముననుండు సింహచలమునందలి పరాహనరిసింహస్వామి యుత్సవమునకుఁ బ్రతిసంవత్సరమును స్వర్గమునుండి దిగువచ్చునట్టిదేవతలు దారిలో నత్తువచ్చుతమయి యొప్పునట్టి యాజయ స్తంభమును జూచి యందలిజయవార్తలను గళింగరాజు పరాజయము కొందుటచే నతనికిఁ గలిగిన యపారమయిన యపక్షి రి యను మనీశేఁ గప్పవేసి చదువుచుండురు. అలం. అతిశ యోక్తి, రూపకమును. కళింగరాజు కృష్ణరాయలచే జయంపఁడె నని ధ్వని.

మహాస్రగర. ఎకరాలఁ మండువాసాహిణములఁ గలభరీద్రేభనందోహవాహా

ప్రకరంబుం గొంచుఁ దత్త్రేత్పృథువులు వనువఁ శ రాయబారుల్ విల్లోకో

తుకు లై నిత్యంబు శ్రీకృష్ణనియవసరముల్ శ చూతు రందంద కొ ల్వుం

దక యాప్రత్యూష మానందధ్యము పనివడి తరన్తందిరాశిందభూమిన్.

40

అ. తత్త్రేత్పృథువులు=ఆయాపరాజులు, వనువఁ=పంపఁగా, రాయబారుల్=దూతలు, ఎకరాలఁ = మొగసాలలయందును, మండువాసాహిణములఁ = ఒకతట్టుగోడ లేనిదూలముల సరియెత్తుకంబ ములు గలగుట్టుప్రకాలలయందును, కల ప్రకరంబుల్-కల క్షేపనట్టి, భద్రేశ=భద్రప్రభాతియేనుగలు యొక్క, సందోహ=సమాహమును, వాహ=గుట్టములయొక్క, ప్రకరంబుఁ = సమాహమును, కొం

చుక = కానుకలు పెట్టుట కై తీసికొనుచు, కలహోక్తుపక్షై = దర్శనము చేయుటయు దాని క్రిగలవాడై నిత్యంబుక = ఎల్లప్పుడును, కొల్పందక = కర్తవ్యము దొరకక, ఆప్రత్యక్షము = తెల్లవాతీనది మొదలుకొని, ఆసంధ్యమునా యంకాలముపఱువను, పనిపడి = ప్రయత్న పడి, తన్నంధిరాశిందధూమిక = ఆకృష్ణరాయల యొక్క యిందజముంగిటి ప్రదేశమునందు, శ్రీకృష్ణనియసభిరముల్ = శ్రీకృష్ణమూర్తి యయిన శ్రీకృష్ణ రాయని సమయములను, అందంద = మఱిమఱి, చూపుచు = ఎదురుచూచుచుండురు కానుక పంపినది ఎకరాలలోని యేనుగులును మండువాలలోని గుట్టములు ననుటచే నవి మిక్కిలి యుత్తమములైన పని యాశయము.

తా ఆయా దేశపురాజులచేఁ బంపఁబడినదూతలు కృష్ణరాయలకుఁ గానుకఁగా సమర్పించుటకై కొనిపెచ్చినయేనుగులను గుట్టములను ముందిడుకొని శ్రీకృష్ణరాయల నగరివాకిట దర్శనార్థము లయి యుండి దర్శనము లభింపమిచే నమయము నీక్షించుచుఁ బ్రతిదినము నుదయముమొదలు సాయంత్రా లముపఱుకఁ గాచియుండురని తాత్పర్యము. కృష్ణరాయలకు ననేకులరాజులు కానుకలతోడ రాయబా రము లంపుచుండురని భావము.

చ. మదకలకుంభికుంభనవరీమాక్తికముల్ గనుపట్టు దట్ట మై
వదలక కృష్ణరాయకరవాలమునం దగుధారనీట న
భ్యుదయము నొంది శాత్రువులరపుట్టి మునుంగఁగఁ సేనపంక్తితోఁ
బొదిగొని వై పయిన్ వెడలిరబుద్బుదపంక్తులుపైలెఁ బోరులన్ 41

అ. పోరులక = యుద్ధములయందు, కృష్ణరాయకిరివాలమునక = కృష్ణరాయనికత్తియందు, తగు ధారనీటక = ఒప్పనట్టివాడర యనునీటియందు, మద మాక్తికముల్ = మదకల = మదముచే నొప్ప చున్న, కుంభి = పీనుగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములయందలి, నవఁక్రొత్తవైన, మాక్తికముల్ = ముత్తెములు, అభ్యుదయముక = శుభోదయమును, ఒంది = పొంది - విశేషమయి, శాత్రువులపుట్టి = శత్రు రాజులయొక్కపుట్టి, మునుంగఁగఁగ = మునిగిపోవుచుండఁగా - (పుట్టి యనఁగా వెదురుబద్దలు లోనగు వానితో నిడుకూటితోట్టివలె నల్లి మీఁదఁ దోలుకుట్టి యెఱు దాఁటుట కుపయోగించు సాధనము), సేన పంక్తితో = సమఁగులసమూహముతో, బొదిగొని = జరిగూడి, వైపయిన్ = మీఁద మీఁద, వెడలు బుద్బుదపంక్తులువోలె = లేచునట్టి నీరుబుగ్గలసమూహములవలె, పదలక = ఎల్లప్పుడు, దట్టమై = తఱచుచై, కను పట్టుక = ఆకపడుచుండును.

తా. యుద్ధములందుఁ గృష్ణదేవరాయలు కత్తితో శత్రురాజులయొనుఁగులకుంభస్థలములు పగుల నఱకునప్పుడు వానినలననుండి వెడలునట్టి ముల్గిములు కత్తివాడర యడెడినీటియందుఁ జగవారిపుట్టి మునుంగఁగా నురుగుతో లేచెడినీటిబుగ్గలవలెఁ గానవచ్చుచుండును.

ఒకవస్తువు నీటిలోమునుంగఁగా నురుగును నీటిబుగ్గులును లేచునట్లు కృష్ణరాయల కత్తివాడర యనునీట పగవారిపుట్టి మునుంగఁగా లేచిన నురుగును నీటిబుగ్గులునుంబోలి దానికి సేనుంగు లలగుండి యంటిని ముత్తెములు గానిపించె ననియర్థము. ఆముత్తెములలో నన్నవి నురుగుగానుఁ బెద్దవి నీటిబుగ్గులు గాను నుత్పేక్షింపఁబడినవి పుట్టి మునుంగుట యవఁగా ప్రవాహమునందుఁ బుట్టియెక్కి దాఁటుచుం డఁగా నది మునిగినట్లు మనువులు తమవ్యాపారహాలందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా నాపనులుచెడి యాప దలవచ్చుచుండుటయని యర్థము. కనుక, ఇప్పు డేమిపుట్టిమునిగెను అని జనులు వాడుట వాడుకగా

మన్నది 'శాత్రపులపుట్టిఁమునింగి' ననుచోఁ గృష్ణరాయ లనేకశత్రువుల నడంచెననియు, శాత్రువులు గాక శాత్రపులపుట్టియే మునింగి ననుటవలన వారు తమ రాజ్యాధికములే కోలు పోయిరి గాని శరణుఁ జొచ్చుటచేఁ బ్రాణములు గోలుపోవలేదనియు ధ్వనించెడిని దీనిచేఁ గృష్ణరాయలకు శత్రువుల నడంచు ప్రచండపరాక్రమముతోఁ గూడ శరణుఁ గాచు కారుణ్యాతిశయమును నూచిత మగుచున్నది. కుంభికుంభమాక్షికము లతనికరవాలధారఁ గనుపట్టిననుటచే నతం డసంఖ్యము లయినశత్రురాజుల ములఁ గత్తిచే నజకినాఁడనియు వ్యంజితము. జలము మహావేగముతోఁ బ్రవహించుటచేఁ గలిగిన ముగ్ధయందే పుట్టి మునుంగును గాన యిట్టిమగ్ధకుఁ బ్రతియైన ఖడ్గము మిక్కిలి తీక్షణమయినదనియు వేగ వత్సనావాహనానియ మైన ఖడ్గధారికృష్ణరాయబాహువు మహాబలాధ్య మైనదనియుఁ దెలియఁదగు. ఏనుఁగుల కుంభస్థలములందు ముత్తెములు పుట్టిననుట ముప్రసిద్ధము ముత్తెముల నురుఁగుతోఁగూడిన నీటిబుగ్గులుగా నుత్పేక్షించుటచే అలం. ఉత్పేక్ష. 'ధారనీట' అనుచో రూపకము. ఖడ్గ ధారయందు కుంభికుంభమాక్షికము లంపె ననుచో నతిశయోక్తి. రూపకాతిశయోక్తులకును ఉత్పేక్ష తుకును అంగాంగిభావము

సీ. వేదండ్లభయదశుంకండాదండనిర్వాంత, పమధువుల్వైఁ జిల్లునీ వారిగాఁగఁ
దత్కర్ణవిస్తీర్ణతాళవృంతోద్ధూత, ధూళి చేటలఁ జల్లునీదుమ్ముగాఁగ
శ్రమబుర్బరత్తురంగమనాసికాగళ, త్వంకంబు వైచు కర్తవ్యముగాఁగఁ
గుపితయోధాక్షీప్తకుంకాంతారభే, లనములు దండఘోటనలుగాఁగఁ
జెనఁటివగఁజప్రతాపంబురచిచ్చులార్పు, కరణిగడిదేశములుచొచ్చిరకలఁచియులఁచు
మూరురాయరగండాంకరీవీరకృష్ణ, రాయభూభృన్భయంకరరీప్రబలధాటి. 42

అ. మూరురాయర... ధాటి-మూరురాయరగండ=ఆశ్వపతి గజపతి నరపతులను ముగ్ధురూపా లను జయించినశూరుఁ డనెడు, అంక=విరుదుపేరుగల, వీర=శూరుఁడైన, కృష్ణరాయభూభృత్=కృష్ణ రాయప్రభువుయొక్క, భయంకర=వెలుపునుగలుగఁజేయునట్టి, ప్రబల = అధికమయిన, ధాటి-దాడి= యుద్ధయాత్ర(ఇదికర్త), వేదండ్...పమధువుల్-వేదండ్=ఏనుఁగులయొక్కభయండ్=వెలుపునిచ్చునట్టి, కుండాదండ=కట్టలవంటితొండములనుండి, నిర్వాంత=వెడలిన, పమధువుల్=కుంపులు, వైఁజిల్లువారి గాఁగ=పయిని జల్లునట్టిజలమగుచుండఁగా; రత్కర్ణ-ధూళి-రత్=అయ్యెనుఁగులయొక్క, కర్ణ=చెవు లనెడు, విస్తీర్ణ=విరివియయిన, తాళవృంత=విననకట్టలచేత, ఉద్ధూత=ఎగురఁగొట్టబడిన, ధూళి=పరాగ ము, నేటల=చేటలతో, చల్లుదుమ్ముగాఁగ=చల్లునట్టి దుమ్ముగుచుండఁగా, శ్రమీ. పంకం బు-శ్రమ=అలఁతచేత, బుర్బరత్=బుర్రబుర్రయని ధ్వనిచేయుచున్న, తురంగమ=గుఱ్ఱముల యొక్క, నాసికా=ముక్కులనుండి, గళతో=జాటుచున్న, పంకంబు=బుర్రదనంటిచీమిడి, వైచు కర్తవ్యముగాఁగ=నిష్ఠ చల్లాలుటకై) వేయునట్టిబుర్రదయగుచుండఁగా; కుపితి. .భేలనములు-కుపి త=కోపించిన, యోధ = యుద్ధవిరుల చేత, ఉత్పేక్ష = చిచ్చుబడిన, కుంతకాంతార = వెదురు టడవివంటియొకలయొక్క, భేలనములు = ఆటలు, దండఘోటనలుగాఁగ=కట్టలతోఁగొట్టుట లగుచుండఁగా; చెనఁటి-చిచ్చులు-చెనఁటి = దువ్వులైన, పగఱ = శత్రువులయొక్క, ప్రతాపం బుచిచ్చులు=పరాక్రమ మనెడునిష్ఠలను, అర్చకగణి=చల్లార్చుచున్న దోయవ్వుట్టు, గడిదేశముల= చెవిపొద్దుదేశములను, చొచ్చి=ప్రవేశించి, కలఁచి=కలఁతపెట్టి, అలఁచు=అలయునట్లు చేయును.

తా. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు దండయాత్రచేయునపుడు చంద్రునిచేయునగుల తొండములనుంట్టి
...లు చున్నరుంపురులును, ఆయెనుంగలు చెవులుచుటచే లేచెడుదుమ్మును, గుఱ్ఱములని బురబుర య
నుచుండఁగా వానిముక్కులనుండి కాఁతిడుచీమిడియు, యుద్ధమిరులు ప్రయోగించునట్టియాఁటలబా
రును, శత్రురాజులప్రతాపాగ్ని వాయుటకై చల్లునట్టిసిగ్గును జేటలతోఁచోయునట్టి దుమ్మును మీఁదవేసెడి
బురదయు నణఁగఁగొట్టునట్టికఱ్ఱలు నై యొప్పెనని తాత్పర్యము కృష్ణరాయలు ఏనుంగులతోను, గుఱ్ఱ
ములతోను, భటులతోను గడిచేతములమీఁదికి దండెత్తిపోయి వానినెల్ల జయించెననిభావము. ఇట్లు పైఁ
• జిల్గుచారి మొదలైనవి యగ్నిని జల్లార్చు సాధనములగుట గ్రాహ్యము. అలం ఈ తేస్సీక్షు, రూపకమును.

—◆◆◆ వ్యవర్తనములు. ◆◆◆—

క. ఏవంవిధగుణవంతున, కావలత్తురగబహువిధావోహకభా
రేవంతున కతిశాంతున, కావిష్కృతకీర్తిధవళి తాశాంతునకున్. 43

అ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములు గలవానికి, ఆవల్గత్ రేవంతునకున్ = ఆవల్గత్ =
అంతటను దుముకులాదుచున్న, తురగఁగుఱ్ఱములయొక్క, బహువిధ=పలువిధములయిన, ఆరోహకభా
=ఎక్కుట యనువిద్యయందు, రేవంతునకున్ = అశ్వశత్రుఁ డయినవానికి, అతిశాంతునకున్ = మిక్కిలి
శాంతిగలవానికి, ఆవిష్కృత . ఆకాంతునకున్ = ఆవిష్కృత=వ్యాపించుఁజేయఁబడిన, కీర్తి = యశస్సు
చేత, ధవళిత=తెల్లగాఁజేయఁబడిన, ఆశా=దిక్కులయొక్క, అంచునకున్ = కొనలుగలవానికి . దిగంత
మీలవఱకు వ్యాపించిన కీర్తిగలవానికి

క. పుంఖానుపుంఖస్సైంధవ, రింఖాసంఘాతజాతరేణాగ్రతమో
రింఖద్రిపునృపదహర, ప్రేంఖదనుగ్రసనచరరభృత్యసిఘ్నీన్. 44

అ. పుంఖానుపుంఖ ఫణికిన్ - పుంఖానుపుంఖ=ఎడతెగని, సైంధవ = గుఱ్ఱములయొక్క, రిం
ఖా=గిట్టలయొక్క, సంఘాత=చక్రఁగానలఁగఁబ్రొక్కనట్టి త్రొక్కుడులవలన, జాత=పుట్టిన, రేణు=
దున్నసెడు, ఊగ్ర=భయంకరమయిన, తమా=చీకటియందు, రింఖత్=తొట్టుపడుచున్న, రిపునృప =
శత్రురాజులయొక్క, దహర=హృదయములందు, ప్రేంఖత్=చలింపుచున్న, అను = ప్రాణములయొ
క్క, గ్రసన=మింగుటయను, జగర=ఉదరముయొక్క, భృతి=నిండించుకొనుటగల, అసిఘ్నీకిన్ = క
త్తియఁడి సర్పముగలవానికి . అశ్వసైన్యముతోఁగూడినవాడై శత్రువులను ఖడ్గముచేఱింపించి హృదయ
గతములైజ ప్రాణవాయువులను వీసినాఁడనుట. వారిని పధించినవాడని భావము. అలం రూపకము.

క. అవిరళవితిరణవిద్యా, సవరాధేయునకు నజ్జరసవిధేయునకుం
గవితేస్త్రీలోలునకున్, ఖివిటంకనటద్యశోభితకల్లోలునకున్. 45

అ. అవిరళ రాధేయునకున్ - అవిరళ=ఎడతెగని, వితిరణవిద్యా= దానవిద్యయందు, నవరా
ధేయునకున్ = క్రొత్తకర్ణుఁడైనవానికి - కర్ణుని లెదానము చేయువానికిననుట, సజ్జనవిధేయునకున్ = సత్పు
రుషులకుఁ బరరింతుఁడైనవానికి, కవి తాస్త్రీలోలునకున్ = కవితయనుస్త్రీయందానకుఁ డయినవానికి - కవి
తయందు మిక్కిలిప్రీతిగలవానికిననుట, ఖివిటంక కల్లోలునకున్ - ఖివిటంక=ఆకాశముయొక్క ముంద
టిభాగమునందు, నటతో=నటించుచున్న, చలించుచున్న, యశోభి=కీర్తియను ననుద్రముయొక్క, కల్లో
లునకున్ = అలలుగలవానికి - ఆ కాశమంతయు వ్యాపించినకీర్తి గలవానికి ననుట.

క. దిగధీశానహ్యధగ, ధగితేద్ధదుది ప్రతాపతపనస్సరణ

స్థగితద్యుచ్చానికి నిమిషా, ధగ్ధపీతకళింగరాజశతనయాగ్రహిణీన్

46

అ. దిగధీశ .. ద్యుచ్చానికి - దిగధీశ = దిక్పాలులైన యింద్రాదులకు, అనహ్య = ఓర్వకగూడని, ధగధగిత = ధగధగ గాయనాన మైన, ఇద్ధ = ప్రకాశించుచున్న, రుచి = కాంతిగల, ప్రతాపతపన = పరాక్రమ మునడి నూర్చునియొక్క, స్సంఘ = ప్రకాశముచేత, స్థగిత = కిప్పుచుడిన, ద్యుచ్చానికి = సూర్యుడుగల వానికి - అధికమయిన పరాక్రమము గలవానికనుట, నిమిష అగ్రహిణీ - నిమిషార్ధ = అర్ధనిమిష కాల ముచేత, గృహీత = పట్టుచుబెడిన, కళింగరాజ = కళింగదేశ పురాజయొక్క, తనయాగ్రహిణీ = కుమార శ్రేష్ఠుడు గలవానికి - అతిస్వల్పకాలమున గలింగరాజును జంపించినవానికనుట

క. కరుణాకరవేంకటవిభు, చరణస్తర్ణప్రసంగశనంగతమతి కీ

శ్వరనరసింహమహీభృ, ద్వరనందనకృష్ణరాయధరణీ పతికిన్.

47

అ కరుణాకర మతికి - కరుణా = దయకు, ఆకర = గనియయిన, వేంకటవిభు = వేంకటేశ్వరునియొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, స్తరణ = తిలంచుటయొక్క, ప్రసంగ = ప్రస్తావమునందు, సంగత = సంబంధించిన, మతికి = బుద్ధిగలవానికి - వేంకటేశ్వరునియందు భక్తిగలవానికనుట. ఈశ్వర సతికి - ఈశ్వరనరసింహమహీభృత్ = ఈశ్వరనారసింహరాజయొక్క, పరి = శ్రేష్ఠుడైన, నందన = కుమారుడైన, కృష్ణరాయధరణీపతికి = కృష్ణరాయుడ డనుభూపతికి ప్రేమచముతో నవ్వయము

కథాప్రారంభము.

వ. అభ్యుదయపరింపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పం బూనినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దైన జైమినిముని స్వాయంభున మనుఁధాశ్రవణానంతర బున మీఁద నెవ్వండు మను నయ్యె నెఱింగింపు మన వుకుఁ బట్టులు మార్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పినప్రకారంబున ని ట్లనీ చెప్పం దొడంగె

48

అ అభ్యుదయపరింపరాభివృద్ధిగా - మంగళ సరంపరయొక్క యభివృద్ధి కలుగునట్లుగా, నాయొనర్పం బూనినస్వారోచిషమనుసంభవంబు = సేమరచియింపయిన్నించిన స్వారోచిషమనుసంభవము, అనుమహాప్రబంధంబునకుఁ అనునట్టి మహాకావ్యమునకు, కథాక్రమంబు = కథయొక్కవరుస, ఎట్టిది = విటులందరికి, అనన్ = అన్నను, జైమినిముని = జైమిని యను పేరుగలబుచ్చి, స్వాయంభుమనుకథాశ్రవణానంతరంబునక - స్వాయంభుమను = స్వాయంభువుఁ డ నెడిమనువుయొక్క, కథ = కథను, శ్రవణానంతరంబునక = విన్నపిచ్చుట, మీఁదక = స్వాయంభువునకుఁ బిచ్చుటకాలమునందు, ఎవ్వండు = ఏపురుషుఁడు, మనువయ్యె = మనువాయెను, అనవుడుక = అనియెడుగఁగా, పట్టులు = ధర్మ పట్టులు, మార్కండేయుండు = మార్కండేయమహాముని, క్రోష్టికి = క్రోష్టియనువానికి, చెప్పినప్రకారంబునక = చెప్పినట్లు, ఇట్లని = ఈప్రకారమని, చెప్పందొడంగె = చెప్పటకు నారంభించెను.

మ నరణాద్విపవతితిగింపలమునక శ్రవప్రసవీచుంబితాం

బర మై సౌధసుధాప్రభాధవళిత్రీపాలేయరుజ్జుండలీ

హరిణం బై యరుణాస్పదం బనగ నార్యవర్తదేశంబునం

బుర మొప్పొ మహికరహితతరళశర్మూరిక విడంబించుచున్.

49

అ ఆర్యావర్తదేశంబునకే = ఆర్యావర్త మనెడిదేశమునందు - హిమాలయపర్వతమునకును విష్ణు
ధ్వజపర్వతమునకును నడుమమందునకే * మార్యావర్తమునందును, పరజాద్విపాతీలటాంచలమునకే =
పరజా=పరశూయ నెడి, ద్వీపవలీ=నదియొక్క, తిట=తీరముయొక్క, అంచలమునకే = సమీపమునం
దు, వృషభీచురితాలంబరమై - వృష = ప్రాకారములయొక్క, ఘ్రి = ప్రదేశములచేత, యం
విత=తాడకబడిన, అంబరమై = ఆకాశముగలదై, సౌధ వారిణంబై - సౌధ = మేడలయందలి,
గుధా=సున్నపుగచ్చయొక్క, ప్రభా = కాంతులచేత, ధవళిత = తెల్లగాఁ జేయబడిన, ప్రాభే
యకే = చంద్రునియొక్క, మండలి = లింబమునందలి, హరిణంబై = జింకగలదై, మహిశంరహ
రతరశస్సూర్తి-మహి=భూమియొక్క, శంర=మేడయందలి, హర = మత్స్యాలహరముయొక్క,
తరశ=నాయకమణియొక్క, మూర్తికే=ప్రకాశమును, విడంబించుచుకే=అనుకరించుచు, అనుకాన్ప
దంబనగకే=అనుకాన్పదము అనుపేరితో, పురము=ఒకపట్టణము, ఔష్ణకే = ఒప్పించుగురువును

తా. ఆర్యావర్తదేశమందు పరజానదిగట్టున సరుకాన్పద మనుపట్టణమొకటి కలదు అది
యాకాశము నొరయునట్టి మిక్కిలి యున్నతమలయిన ప్రాకారములును, చంద్రమండలమునొరయు
చు నందలి జింకనుగాడఁ దెల్లగాఁజేయునట్లు తరతరశాలిఁగెడిపాలగారచేతఁ దెల్లనివై యున్నతములైన
మేడలును గలిగి, భూదేవి ధరించినకంఠహరముయొక్క పతకమో యనునట్లుండెను. అలం ఆతిశ
యోక్తి, ఉత్పేక్ష, ఉపమయును.

సీ లచటివిప్రులు మెచ్చు రశిలవిద్యాప్రాధి, ముది మది దప్పిన మొదటివేల్పు
నచటిరాజులు బంటు ర నంపి భార్గవునైన, బింకానఁ బిలిపింతు ర రంకమునకు
నచటిమేటికీరాటు ర లలకాధిపతి నైన, మునునంచి మొద లిచ్చి ర మనుప దక్షు
లచటినాలవజాతి రహలముఖా త్తవిభాతి, నాదిభిక్షువుభైక్షు ర మైన మాన్యు
నచటివెలయాండ్రు రంభాదురలైననొరయఁ, గాసెకొంగునవారీందిరకడపంగలరు
నాట్యరేఖాక శాధురంగధరనిరూధి, నచటఁ బుట్టినచిగురుగొమ్మైనఁ జేవ. 50

అ. అచటివిప్రులు = అయరుకాన్పదపురమునందలి బ్రాహ్మణులు, అఖిలవిద్యాప్రాధిక్ = ఎల్ల
విద్యలయందలి నేర్పుచేత, ముదిమదిదప్పిన మొదటివేల్పుకే = ముది=మునలివాడయి, మది = మనస్సు,
తప్పిన=నిలుకడచెడిన, మొదటివేల్పుకే = బ్రహ్మను, మెచ్చరు = లక్ష్యముచేయు-అచటి బ్రాహ్మణులు
తాము సర్వవిద్యలయందు మిక్కిలి పండితులగుటచే మునలివాడయి చిత్రభ్రమ నొందినవాడని
బ్రహ్మను సరకునెరుగునుట-అనఁగా నచటిబ్రాహ్మణులు మిక్కిలి విద్యావంతులని భావము. అచటి
రాజులు=ఆపట్టణమునందలి రాచవారు, బంటుకే = సేవకుని, అంపి=పంపి, భార్గవునైనకే = పరశురా
మునినయినను, బింకానకే=గర్వముచేత, అంకమునకే=తమదగ్గఱకు, పిలిపింతురు=పిలువనంపుదురు-
అచటిక్షత్రియులు మహాబలకాలురు కాఁబట్టి పరశురామునినైనను లక్ష్యముచేతుక బంటు నంపి తమ
యొద్దకు బలవంతులుగాఁ బట్టి తెప్పించు రనుట అనఁగా నచటిరాచవారు మిక్కిలి పరాక్రమవంతులని
భావము అచటి మేటికీరాటులు=ఆపట్టణమునందలి ప్రముఖులయిన కోమట్లు, అలకాధిపతి నైనకే =
అలకాపురికి రాజైనచేరునైనను, మును=ముందుగా, సంచి మొదలు=బందపలమును, ఇచ్చి = తాపే
యిచ్చి, మనుపకే=రక్షించుటకు, దక్షులు=సమర్థులై-అచటివైశ్యులు కుచేరునకుఁగూడ బండాలమిచ్చి
కాపాడఁదగినవారనుట-అనఁగా మిక్కిలి ధనవంతులనిభావము. అచటి నాలవజాతి = ఆపట్టణము

సందలి కూద్రవలము-కూద్రజములు, హలముఖా త్తవిభూతి-హలముఖ = నాగేటి మొనచేత, ఆ త్త = పొందబడిన, విభూతి = విశ్వరూపచేత, ఆదిభిక్షువు తైత్తియై = మొదటివిచ్చి గాఁడయిన శివుని యొక్క భిక్షా సమాహమునయినను, మాన్యుక్ = పోగొట్టును-అచటికూద్రులు సేవ్యమువే మిక్కిలి సంపదగలవారును దాతృత్వముగలవారునని భావము. అచటి వెలయాండ్రు = అపట్టణములలోని వేశ్యలు, నాట్టు నిరూఢి-నాట్టురేఖా = వృత్తపద్ధతియనెడు, కలా = విద్యయుక్క, ధురంధర = భారమును వహించిన, నిరూఢి = సామర్థ్యముచేత, రంభాదులైన = రంభ మొదలగు నప్పరసలైనను, ఓరయన్ = సరిపోలవలయు నని వచ్చినయెడ, కానె కొంగనన్ = వెనుకదోపుకొనెడి కొకచెఱుగుచేత, వారించి = కొంతదూరమునంటే నిలుచునట్లుచేసి-తిరస్కరించి, కడపఁగలు = తఱుమఁగలరు-అచటివేశ్యలు నాట్టు విద్యయందు రంభ మొదలగు నప్పరసలను నయిత మమనపఱుపఁగలరనుట, అనగా అచటివేశ్యలు నాట్టుమందు మిక్కిలి సమర్థులనిభావము అచటన్ = అపట్టణమునందు, పుట్టినచిరుగొప్పైన్ = పుట్టినట్టి చిరుగొట్టి తేతకొమ్మయైనను, చేప = సారముగలది-అయూరఁబుట్టినవన్నియు మిక్కిలి సార వంకములని భావము అలం అతిశయోక్తి

ఉ. ఆపురిఁ బాయకుండు మకరరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా

మాపర శేషభోగి వివీరభాధ్వరనిర్మలధర్మకర్తదీ

తాపరతంత్రుఁ డంబురుహాగర్భకులాభరణం బనారతా

ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రవరాఖ్యుఁ డతేఖ్యతనూవిలాసుఁ డై.

51

ఆ. ఆపురిన్ = అపట్టణమునందు, మకరరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి - మకరాంక = మన్వగునివలెను, శశాంక = చంద్రునివలెను, మనోజ్ఞ = నుండరమయిన, మూర్తి = ఆకారముగలవాఁడును, భామాపర శేషభోగి - భాషా = మాటలయందు, ఆపర = రెండవవాఁడయిన, శేషభోగి = శేషహియైనవాఁడును, వివిధ. . పర తంత్రుఁడు - వివిధ = సావావిధములయిన, అధ్వర = యాగముల నెఱిగిర్పల = దోషరహితములయిన, ధర్మ = పుణ్యములయిన, కర్త = క్రియలయందలి, దీక్ష = నియమమునకు, పరతంత్రుఁడు = అధీనుఁడును, అంబురుహా గర్భకులాభరణంబు - అంబురుహాగర్భకుల = బ్రాహ్మణజాతికి, ఆభరణంబు = అలంకారమయినవాఁడును, అనారతాధ్యాపనతత్పరుండు - అనారత = ఎల్లప్పుడును, ఆధ్యాపన = వేదములుచదివించుటయందు, తత్పరుండు = ఆసక్తిగలవాఁడునునైన, ప్రవరాఖ్యుఁడు = ప్రవరుఁడు ఆనుషేఁగలవాఁడు, అతేఖ్యతనూవిలాసుఁడై = చిత్రరూపునందు వ్రాయ నలవిగానిరూపరేఖ గలవాఁడై, పాయక = విడువక, ఉండున్ = వాసము చేయుచుండును అలం. ఉపమ, రూపకమును

ఆ. వానిచక్కఁదనము శ్రేయై రాగ్యమునఁ జేసి, కాంక్ష సేయుజారకామినులకు

భోగబాహ్య మయ్యెఁగ్గ బూచిననంపెంగ, పాలుపు నుడుకురాంగనలకంబోలె.

ఆ. వానిచక్కఁదనము = ఆప్రవరాఖ్యునిసౌందర్యము, శ్రేయై రాగ్యమునఁజేసి = వివక్షింపఁగలముచేత, కాంక్ష సేయు జారకామినులకున్ = పలచునట్టి అంతటాండ్రకు, పూచిననంపెంగ పాలుపు = వికసించిన నంపెంగ పువ్వుయొక్కవి కానను, ముడుకురాంగనలకంబోలె = ఆడుకు మైదలకపలె, భోగ బాహ్యము = అస్పృశ్యమనకు వెలియనినది, అయ్యెన్ = ఆయెను

తా ఆప్రవరుఁడు నిర్మలఁడనందున వానిసౌందర్యమును పలచించుచున జారస్త్రీలకు నబ్బకయుం డెను గావున వికసించిననంపెంగపువ్వు కు మైదలకు నుపయోగపడనట్లు వానిసౌందర్య మాజారస్త్రీలకు

సనుభవింప నలవిగానిదయ్యెనని తాత్పర్యము. తుష్టదలనును సంపెంగనును విరోధముగుట సుప్రసిద్ధము, అలం. ఉపమ.

ఉ. యశావనమందు యజ్ఞయు ధర్మాధ్యుడు నై కమనీయకాతుక

శ్రీవిధి గూఁకటుల్ గొలిచి త చేసినకూరిమిసోమిదమ్మ సా

ఖ్యావహ యై భజింప నుఖులై తలిదండ్రులు గూడి దేవియున్

దేవరప్రాల నుండి యిలురదీర్పగఁ గాఁపుర మొప్పు వానికిన్

53

అ యశావనమందున్ = వయసునందు, యజ్ఞయున్ = యాగముచేసినవాఁడును - సోమయాజి యును, ధర్మాధ్యుడునై = ధనవంతుఁడునై, కమనీయకాతుకశ్రీవిధిఁ - కమనీయ = మనోహరమున, కాతుక = కంకణబంధముయొక్క, శ్రీ = సంపత్కరమున, విధిఁ = క్రియయందు - వివాహమునందనుట, కూఁకటుల్ = బిల్లజాట్లు, కొలిచి = కొలఁతపెట్టి - ఈడుచూచియునుట - ఇద్దఱియందును ఈడుకొంచెము హెచ్చుతక్కువగాఁ జూచి యనిభావము, చేసిన = పెండ్లిచేసినట్టి, కూరిమి సోమిదమ్మ = ప్రియురాలైన సోమిదేవి - అనఁగా భార్య (సోమిదమ్మ యనఁగా సోమయాజిభార్య), సాఖ్యావహయై = సుఖముగలిగిం చునదియై, భజింప = సేవింపఁగా, నుఖులై = సుఖముగలవారలై, తలిదండ్రులు = ఆతనితల్లియుం దండ్రులు, గూడి = జతగూడి, దేవియున్ దేవరవోలెన్ = పార్వతీపరమేశ్వరులవలె, ఉండి = ఇంట నున్నవారై, ఇలుతీర్పగఁ = గృహకృత్యములు చక్కచెట్టుచుండఁగా, వానికిఁ = ఆప్రపసునికి, కాఁపు ర్ము = సంసారము, ఓప్పున్ = చక్కగఁ జరుగుచుండును

తా ఆప్రపసుండు, ధనవంతుఁడయి తనకు నీడయిన ప్రియభార్య సేవింపఁగా, యశావనమనందె యజ్ఞముచేసి, పార్వతీపరమేశ్వరులవలెఁ దనతలిదండ్రులు క్షేమముగా నింటనుండి గృహకృత్యములు విచారించుకొనుచుండఁగా నుఖముగాఁ గాఁపురము చేయుచుండును.

నీ. వరణాతరంగిణీదరవికస్వరనూత్న, కమలకషాయగంధము వహించి

ప్రత్యూషపవనాంకురములు పైకొనువేళ, వామనస్తుతిపరత్వమున లేచి

సచ్చాత్మఁ డగుచు నిరచ్చలు నేఁగి యయ్యెట, నఘమర్షణసానమాచరించి

సాంధ్యకృత్యముఁ దీర్చి సావిత్రి జపించి, సైకతస్థలి గర్భసాక్షి కెఱిగి

ఫలసమిత్తుశకునుమాదిరబహుపదార్థతతియునుదికినమడ్కుగుదోవతులుఁగొంచు

బ్రహ్మచారులు వెంటరా త్రైప్తాఘండు, వచ్చునింటికిఁ బ్రజదన్నుఁమెచ్చిచూడ.

అ వరణా. గంధమున్ = వరణాతరంగిణీ = వరణానదియొక్క, దరవికస్వర = ఇంచుక వికసిం చిన, నూత్న = క్రొత్తవైన, కమల = తామరపూవులయొక్క, కషాయ = ఒగరుతోడిదయిన, గంధమున్ = వాసనను, వహించి = పూని, ప్రత్యూషపవనాంకురములు = మేషవయందలి గాలిమొలకలు - మందమారుతమొలకులు, పైకొనువేళ = మీఁదసోఁకునట్టిసమయమునందు - తెల్లవాఁటసమయమునం దనుట, వామనస్తుతిపరత్వమున్ = వామనమూర్తిస్తోత్రమునందలి యాంకిత్య - విష్ణుమూర్తిస్తోత్ర పారాయణముతోననుట, లేచి = నిద్రలేచి, సచ్చాత్మఁడు = శిష్యులతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచున్ = ఆవు చును, నిచ్చలున్ = ఎల్లప్పుడును - ప్రతిదినము ననుట, ఏఁగి = పోయి, అయ్యెటన్ = ఆవరణానదియంపు, అనుమర్షణసాక్షి అనుమర్షణసాక్షియు విరియించు కేయునట్టిసాక్షి నమము, ఆచరించి = చేసి, సాంధ్యకృత్యమున్ = సంధ్యావందనాదితాత్యమును, తీర్చి = జరిపి, సైకతస్థలిన్ = ఇసుకదిన్నయందు,

సాచిత్రీ = గాఢప్రతిమర్పణమును, జపించి = జపముచేసి, కర్మసాక్షిత్వో = సూక్ష్మజన్మ, ఎఱిగి = నమస్కరించి - సూక్ష్మజన్మముచేసి యనుట, ఫల తతియు = ఫల = పండ్లు, సమిధ = సమిధలు, కుశ = దిర్ఘలు, కుసుమ = పువ్వులు, ఆది = మొదలుగాగల, బహుపదార్థ = పెక్కువస్తువులయొక్క, తతియు = సమాహమును, ఉడికినమడుగుదోపరుడు = ఉడికి మడుతి పెట్టినగోపరులును, కొంచు = తీసికొనుచు, బ్రహ్మచారులు = శిష్యులైన పండితులు, వెంటరా = తినలోడరాగా, ప్రణామ = సమాహము, తన్ను = తన్ను, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, చూడ = చూచుచుండగా, బ్రాహ్మణుండు = ప్రవరుండు, ఇంటికి = తనయింటికి, వచ్చు = వచ్చుచునుండును

శా. శీలంబుం గులము శమంబు దమముం శ జెల్వంబు లే బ్రాయముం

బోలం జూచి యితండు పాత్రు డని యేర్భూపాలు డీ వచ్చిన

సాలగ్రామము మున్నుగా గొనడు మానవ్యశ్రేయముల్ పెర్చుచం

దాలం బండు నొకప్పుడుం దఱుగ దింట్లం బొడియుం బంటయున్. 56

అ శీలంబు = సవాచరమును, కలము = మంచినశమును, శమంబు = సహించియునిగ్రహమును, దమము = అంతరించియ మగుమనస్సుయొక్క నిగ్రహమును, వెల్వంబు = చిక్కదనమును, లే బ్రాయము = లేతవయస్సును, బోల = పొసరియుండగా, యాచి, ఇంటు = ఈ బ్రాహ్మణుండు, పాత్రుండు = దానమిచ్చుటకుడగినవాడు, అని, ఏర్భూపాలు = ఏరాని, ఈ పెచ్చిన = దానమిచ్చుటవచ్చినను, సాలగ్రామమున్నుగా = సాలగ్రామమునొప్పునని - సాలగ్రామ దానము దోషములేనదనుట, కొనడు = తీసికొనడు. మానవ్యశ్రేయము = మానవ్యపుణ్యములు - పూజ్యులని గౌరవించి యిహముగా రాజులు మొదలగువారిచ్చినట్టిహామి హాస్య ముండులు, పెర్చుచం దాల = బహువిధములుగా, పండు = ఫలించును ఇంటి = ఇంటియందు, బొడియున్ = పొలియింపు ద్దియు, పంటయు = పంటలు పండుటవలని ధాన్యనిప్పుద్దియు, ఒక స్వహ = ఒక కాలమందును, తఱుగడు = తగ్గదు.

తా. ప్రపరనియోగ్యతనుజూచి రాజులు నానావిధములయిన దానముల గొనివచ్చి, అతడు ప్రతిగ్రహము పాపముకలిగించునని నీర్దోష మైనసాలగ్రామదానము నయిరియు తీసికొనబండును అయినను మానవ్యపుణ్యములు తప్పక పండుచుండును గావున నలనియింటల బొడిపంటలు కొంతతక్కి యుండును

తే. వండ నలయదు వేపురు వచ్చి రేని, నన్న పూర్ణకు నుద్ది యా శ నతినిగ్రహిణి నతిథు లేతేర నడికిరే యైన బెట్టు, వలయుభోజ్యంబు లింట సరవ్యాధిగాగ.

అ అన్నపూర్ణకు = అన్నపూర్ణాదేవికి, ఉద్ది = ఈడు, జౌ సతినిగ్రహిణి = అగునట్టి యాప్రపరనిభార్య, వేపురు = వేయమంది, వచ్చిరే = అన్నాధులయి పెచ్చినను, పండు = పంటచేయుటకు, అలయదు = విసుగుకొనదు అతిథులు = అగతియులు (తక్కి) పిండులు, వేలేద = రాగా, నడికిరేయైన (పా. నడికేయియైన) = అర్థరాత్రిమందును, ఇంటి = ఇంటియందు, వలయుభోజ్యంబులు = కావలసిన భోజనవస్తువులు, సవ్యాధిగాగ = మృద్ధులు అగునట్లుగా, పెట్టు = ఆయతిథులకు బెట్టును.

సీ. తీర్థసంవాసు లేరే తెంచినా రని విన్న, నెదురుగా నేగు దత్త వ్యేంతి యైన
నేగి తత్పదముల కైఱిగి యింటికి దెచ్చు, దేచ్చి సద్భక్తి నానతిభ్య మిచ్చు
నిచ్చి యిష్టాన్నసంతృప్తి పులఁ గాఁ జేయు, జేసి కూర్చున్నచోఁ కి జేర వచ్చు
వచ్చి యిద్దరఁ గల్గునవధివర్వతిసరి, తీర్థమాహాత్మ్యముల కి దెలియ నడుగు
నడిగియోజనపరిమాణమరయు సరసిబోవలయుఁజూడ ననుచునూర్రులునిగుడ్డు
ననుదినము తీర్థసందర్శనాభిలాష, మాత్ర నుప్పొంగ నత్తిరుణాగ్నిహోత్రి. 67

అ. అత్తరుణాగ్నిహోత్రి = ఎలప్రాయముగఁ బాయఁబాసెనాగ్ని-అగ్నిహోత్రి యనఁగా నియ
తితో నగ్నిహోత్రమును వేల్పుచుండువాఁడు-ప్రపరఁడు, అనుదినము = ప్రతిదినమును, తీర్థసందర్శనా
భిలాషము = తీర్థములఁ జూచుటయందలికోరిక, అత్త = మనస్సునందు, ఉప్పొంగ = అతిశయింపఁగా,
తీర్థసంవాసులు = పుణ్యతీర్థములందు వాసముచేయువారు-తీర్థయాత్రలునలుపువారనియుఁ జెప్పవచ్చును,
ఏతెంచినారు = వచ్చినారు, అనివిన్న = అని యెవరేనిచెప్పఁగా వినినయెడల, దవు = దూరము, ఎంత
యైన = ఎంతయుధికమయినను, ఎదురుగా = వారికి నెదుర్కొలుగా, ఏగు = పోవును. ఏగి, తత్పద
ములకుఁ = అతీర్థ వాసులపాదములకు, ఎఱిగి = మ్రొక్కి, ఇంటికి = తనయింటికి, తెచ్చు = వారిని
దీసికొనివచ్చును. తెచ్చి, సద్భక్తి = మంచిభక్తితో, అతిభ్యను = అతిభిక్షుజను, ఇచ్చు = నను
ర్పించును - చేయుననుట. ఇచ్చి, ఇష్టాన్నసంతృప్తి పులఁగా = క్రియమయిన యన్నముచేఁ దృప్తికొ
దినవారలనుగా, చేయు = చేయును చేసి, కూర్చున్నచోఁ = వారుభోజనముచేసి కూర్చుండినప్పుడు,
చేరవచ్చు = వారిదగ్గఱ వచ్చును. వచ్చి, ఇద్దర = ఈభూమియందు, కల్లు మాహాత్మ్యముల - కల్లు =
ఉండునట్టి, వనధి = సముద్రములయొక్కయు, పర్వత = కొండలయొక్కయు, సరిత్ = నదులయొక్కయు,
తీర్థ = పుణ్యనదీతీత్రములయొక్కయు, మాహాత్మ్యముల = ప్రభావములను, తెలియ = విడదముగా,
అడుగు = అడుగును. అడిగి, యోజనపరిమాణము = అతీర్థములకును దా నుండుచోటునకును గల
యామడలకొలదిని, అరయు = విచారించును అరసి = విచారించి, చూడ = ఆ తీర్థతీత్రములను
జూచుటకు, పోవలయు = తానుబోవలయును, అనుచు = అని, ఊర్పులు = సీట్టూర్పులను,
నిగుడ్డు = పుచ్చును.

క. ఈవిధమున సభ్యాగత, సేవాపరతంత్ర సకలరజీవనుఁడై భూ

దేవకుమారకుఁ డుండు, గా విను మొకనాఁడు కుతపరకాలమునందున్. 68

అ. ఈవిధమున = తలీతిని, అభ్యాగత జీవనుఁడై - అభ్యాగత = భోజనార్థములయింటిని
గూర్చివచ్చిన యతిభులయొక్క, సేవా = పరిచర్యకు, పరతంత్ర = ఆధీనమయిన, సకల = సమస్తమయిన,
జీవనుఁడై = బ్రతుకుఁ దెరువుగలవాఁడై-లనబ్రతుకున కంతయు నతిథి సేవయే ముఖ్యముగాఁదలంచినవాఁడై,
భూరేణుమారకుఁడు = బ్రాహ్మణపుత్రుఁ డయినప్రభుఁడు, ఉండఁగా = ఉండఁగా, వినును - దీనికిఁ
గర్త కృతిపతి, ఒకనాఁడు = ఒకదినము, కుతపకాలమునందు = మధ్యాహ్నాంతరకాలమునందు - పగ
టిబోయెడునాఱుగడియలకు మీఁదిమహూర్తము కుతపకాల మనఁబడును పైపద్యములో నన్వయము
సీ. ముడిచినయొంటి కెరీజడ మూయ మువ్వన్నె, మెగముతోలు కిరీటముగధరించి
కకపాలకేదార కి కటకము ద్రితపాణి, గుఱుచలాతాముతోఁ కి గూర్చి పట్టి

యైతేయ మైనయైతే ధ్వాణంబులవణిచే, నక్కలించినపొట్ట కి మక్కలించి
యారకూటచ్చాయ కి నవభులింపంగ జాలు, జమగుదేహంబున కి భస్మ మలది
విట్టయురముననిదుయోగకపట్టె మెలయ, శేఫలరుద్రాక్షపోగులు కి చవుకలింప
గావిశుబుసంబు జలకుండికయునుబూని, చేరె దగ్గహమాషధగిసిద్ధుఁ డొకఁడు.

అ ముడిచినయొంటి కంజడమాయక - ముడిచిన = ముడివేసిన, ఒంటి = ఒక్కటయిన, కంజడ =
యెట్టనిజడ, మాయక = కమ్మకొనునట్లు, మువ్వపై మెగముతోలు = మాఁదనంగులుగల మృగ
మైనపులియొక్క చర్మమును, కిరీటముగక = కుల్లాయగా, ధరించి = పెట్టుకొని, కకపాల = కడుపాలను -
సన్యాసులు చంకనుండుకొనునట్టి యొకవిధమైనసంచిని, కేదారకటక = పంచలోహములు చేర్చి
చేసిన కడియముచేత, ముద్రిత = గుఱుకుగలదిగాఁ జేయఁబడిన - ఆకడియమును ధరించిన యనుట,
పాణి = హస్తముచేత, కుఱునలాతాముతోక = పొట్టిదయిన యొగదండముతో, కూర్చి = చేర్చి, పట్టి =
పట్టుకొని, విశేయము = అఁడుబింకతోలుతోఁ జేసినది, వివయోధ్వాణంబులవణిచేక = వివట్టినడికట్టు
పట్టెయొక్క బిగువుచేత, అక్కలించినపొట్టక = లోపలికి నణఁగినకడుపును, మక్కలించి = ఉ
బ్బించి, ఆరకూటచ్చాయక = ఇత్తడిచాయను, అనఘలింపంగక = అతికమిందుటను, చాలుబడుగు
దేహంబునక = చాలినట్టి బక్కటినికరీరమునందు, భస్మము = విఘాతిన, అలది = పూసికొని,
విట్టయురమునక = ఎత్తయినతోమ్మనందు, నిదుయోగపట్టె = యోగాభ్యాసముయొనునందు యజ్ఞోప
వీతమువలె వేసికొనెడి నిడుపయినపట్టుపట్టె, మెలయక = ప్రశ్నాశంపఁగా, చెవులక = చెవులయందు,
రుద్రాక్షపోగులు = రుద్రాక్షలు గుచ్చివరాగిచెవిపోగులు, చవుకలింపక = ఊఁగులాడఁగా, కావి
శుబుసంబుక = ఎట్టమట్టిచాయ చొక్కాయయును, జలకుండికయును = నీళ్లతోడిక మండలువును,
పూని = ధరించి, జౌషధసిద్ధుఁడు = ఓషధులసిద్ధిగలయోగిశ్వరుఁడు, ఒకఁడు, లిగ్గహమా = అనవయని
యింటిని, చేరక = ప్రవేశించెను

తా. పులితోలుతోఁ జేయఁబడినకుల్లాయయుఁ బంచలోహములు చేర్చి చేసినకడియమును గట్టి
పాలయును యోగదండమును అఁడుబింకతోలుతోఁ జేసిన నడికట్టు పట్టెయు యోగపట్టుమును ధరించి,
పసువుపన్నెగల దేహమునందు విఘాతీపూసికొని రుద్రాక్షపోగులు పెట్టుకొని కావిచొక్కాయతో
డిగి నీళ్లతోడిక మండలువును శేతఁబట్టినవాడయి యొకసిద్ధపురుషుఁడు ప్రవరయియింటిక వచ్చెను. అలం.
స్వభావోక్తి

తే. ఇట్లుచను దెంచుపరమయోగీంద్రుఁగాంచి, భక్తిసంయుక్తి నెదురేగి ప్రణతుఁడగుచు
సర్వపాద్యాదిపూజనం కి బాచరించి, యిష్టమృష్టాన్నకలన సంతతుష్టఁ జేసి, 60

అ. ఇట్లు = ఈరీతిన, చనుదెంచుపరమయోగీంద్రుక = వచ్చుచున్న యుత్తమయోగిశ్వరుని,
(ప్రముఁడు), కాంచి = చూచి, భక్తి సంయుక్తిక = భక్తితోడికూడికచేత - భక్తితోఁ గూడినవాఁ
డై యనుట, ఎదురేగి = ఎదురుగాఁబోయి, ప్రణతుఁడు = నమస్కరించినవాఁడు, అగుచుక = అప్ర
చును, అర్ఘ్యపాద్యాదిపూజనంబు = అర్ఘ్యము పాద్యము మొదలుగాఁగల యుపచారములతోఁ బూజ
చేయుటను, (అర్ఘ్యము = పూజకొఱవడి, పాద్యము = పాదములకొఱవడి, కాళ్లుచేతులు కడుగు
కొత్త నీళ్లిచ్చి పుష్పదూలతోఁ బూజించి యనుట), ఆదరించి = ఆదరణచేసి, ఇష్టమృష్టాన్నకలనక =
ఇష్టమును బరీశుద్ధమయినదియు నగునన్నము పెట్టుటచేత, సంతతుష్టక = సంతోషించినవారిగా, చేసి -
డినికిఁ బ్రవద్యముతో నవ్వయము.

క. ఎందుడ యెందు బోవును, నిందుల కేతెంచినార శ్ లిష్టడు విద్య
ద్వందిత నేడు గదా మ, స్తందిరము పవిత్రమయ్యె శ్ మాన్యుడ నై తిన్. 61

అ. విద్యద్వందిత = పండితులచే గౌనియాడబడినవాడ, (మీరులు) ఎందుడి=ఎక్కడ నుండి, ఎందుబోవును = ఎక్కడికిబోవును, ఇందులకు = ఇక్కడికి, ఇష్టడు = ఈనమయ మునందు, ఏతెంచినారలు = పచ్చినారు. నేడుగదా=ఈదినమున గదా, మస్తందిరము=నాయిల్లు, పవిత్రము = పరిశుద్ధము, అయ్యె = ఆయెను, మాన్యుడ = పూజింపదగినవాడను, నితిన్ = (నేను) అయితిని

తా. ఓయోగింద్రుడా! మీరెడటనుండి యెవటికి బోవును నివటికి పచ్చినారు పెద్దలయిన మీరాకచేత నాయిల్లు పరిశుద్ధమయినది, మీదర్శనముచేత నేను బూజ్యులను జొందితిని.

క మీమాటలు మంత్రంబులు, మీమెట్టినయెడ ప్రయాగ శ్ మీపాదపవి
త్రామలతోయము లలఘు, ద్యోమార్గర్థురాంబుపానరు క్త్యము లుర్విన్. 62

అ ఉర్విన్ = భూమియందు, మీమాటలు = మీరుచెప్పెడిమాటలు, మంత్రంబులు=మంత్రములవంటివి మీమెట్టినయెడ = మీరుత్రొక్కినచోటు-మీరడుగుపెట్టినతావు, ప్రయాగ=ప్రయాగశ్రీత్రయవంటిది మీపాదపవిత్రామలతోయములు = మీపాదములు కడిగిన పరిశుద్ధములును నిర్మలములు నయిననీళ్లు, అలఘు . పానరు క్త్యములు-అలఘు=అధికమయిన, ద్యోమార్గర్థుర = ఆకాశమార్గమున గబోవునే అయినగంగయొక్క, అంబు=జలములకు, పానరు క్త్యములు=పునరుక్తములైనవి అనగా ఆవియే మరల జేప్పబడినవి వానినిజేప్పినవెనుక వీనినిజేప్పట పునరుక్తియే (వానినే మరల జేప్పట) యగుననుట మీపాదతీర్థము లాకాశగంగాజలములతో సమానములని భావము.

ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము శ్ వానిది పుణ్యవిశేష మెమైయిన్
వాని దవంధ్యజీవనము శ్ వానిది జన్మము నేలు నేయ కె
వానిగృహాంతరంబున భరవాద్యతయోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్నపానముల శ్ సంతస మందుచు బోవు నిచ్చలున్. 63

అ భవాద్యతయోగిజనంబు = మీవంటి యోగులసమూహము, ఎవ్వానిగృహాంతరంబున = ఎవనియింటిలోనల, వేలునేయక = భేదమెంచక, పావన ... పావములకే - పావన=పవిత్రమయిన, స్నానవిధా = స్నానవిధిచేతను, అన్న = భోజనముచేతను, పాన = నీళ్లుత్రాగుటచేతను, నిచ్చలున్ = ఎల్లప్పుడును, సంతసము = సంతోషమును, అందుచున్ = పొందుచు, పోవున్ = పోవుచుండునో, వానిది = అటువంటివానిది, భాగ్యవైభవము = అద్భుతసంపద, వానిది = ఆపురుషునిది, పుణ్యవిశేషము = సుకృతాతితయము, వానిది = ఆపురుషునిది, ఎమైయిన్ = వివిధముచేతను, అవంధ్యజీవనము = స్వర్థముగానిబ్రదుకు, వానిది = ఆగృహస్థునిది, జన్మము=పుట్టుక - అటువంటి గృహస్థుని పుట్టుకయే సార్థకమనుట.

తా. ఓ యోగీశ్వరా! మీవంటి పెద్ద లెవనియింట భేదములేక స్వభంధువులవలెనే స్నానభోజన పానములచేసి తృప్తిపొంది పోవుచుండునో యాగృహస్థుడగు భాగ్యవంతుడగు బుణ్యవంతుడగు నగును. అటువంటి గృహస్థునిదే సార్థకజీవనమును సార్థకజన్మము నగును

శ్రీ. మానినాథ కుటుంబజంరభాలపటల, మగ్నమాద్యృతగృహమేధిమండలంబు
నద్ధరింపంగ నొవధర్మ మొందు గలదె, యుష్కదంఘ్రిజోలేశ శ్ర మొకటి దక్క.

అ. హనినాథ = మునిశ్రేష్ఠుడా, కుటుంబ = మండలంబు = కుటుంబ = సంసారమనెడి,
జంబాల = బురదయొక్క, పటల = సమాహమునందు, మగ్న = మునిగిన, మాద్యృత = నానోడి,
గృహమేధి = గృహస్థులయొక్క, మండలంబు = సమాహమును, ఉద్ధరింపంగ = ఆయుధము
నుండి లేవనెత్తుటకు, యుష్కదంఘ్రిజోలేశము-యుష్వత్ = మీదైన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క,
రజోలేశము = దుచ్చురవ, ఒకటితక్క = ఒకచేతప్ప, ఔషధము = మందు, ఒండు = ఇతరము,
కలదె = ఉన్నదా-లేదనుట.

తా. ఓమునిండా! బురదయందుంచెనే పెట్టినకా లూడఁదీసికొన శక్తియుకానిసంసారమునం
దు మునిగియున్న మామంటివారి నద్ధరింపఁ జాలినది మీపాదస్థాని యొక్కతాని ముఱి యేదియుఁ
గాదని తాత్పర్యము! మీపాదస్థాని స్తోత్రసమ్రామున సంసారబంధము విడిపోవునని భావము.

‘కుటుంబ జంబాల పటలమగ్న’ అనుటచే ‘మేము సంసారమునందగులునది యిట్లు విదలి పో
వుటకు పీలులేనివారము కావున మీరలై మాయొంటిపెచ్చి మీపాదస్థానిచే మమ్ము సంసారమునుండి
యుద్ధరింపవలయు’ నని ధ్వని. పటలశబ్దముచే సంసారముయొక్క బాహుళ్యమును కులభముగాఁ బరి
హరింపరామియు మాచిరము ‘జంబాలమగ్న’లకు ‘అంఘ్రిరజ’ మే యుద్ధారికముగాఁ జెప్పటచే
బురదయందు రజసు పడి నిండినయెడ యందలి నీరింకునుగాన నందు మరిల దిగఁబడునట్లు గలుగుదూ
కనుక నదియే మముబోటులకు నుద్ధారకమగునని సారస్వము మిముబోటివాఁడపాదసేవచే మాసంసార
బాధ నివృత్తమగునని ధ్వని అలం. రూపకము.

క. నా విని ముని యిట్లున వత్సా విను మావంటిఁజెరిత్రకావలి కెల్ల
మీవంటిగృహస్థులనుఖి, జీవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయుఁ దలఁపన్. 65

అ. నాక్ = అని ప్రవరుఁడుచెప్పఁగా, విని = విన్నవాఁడై, ముని = సిద్ధుఁడు, ఇట్లును =
ఇట్లు పలికెను, వత్సా = ఓయిచిన్నవాఁడా, విను = నామాటవినుము, మావంటి గృహస్థులకిక = మాబోటి
తీర్థయాత్ర చేయువారిసమాహమునకు, ఎల్ల = అందఱకును, తీర్థసేవయు = గంగాసయాగాది
పుణ్యతీర్థముల సేవించుటగూడ, తలఁపక = విచారింపఁగా, మీవంటిగృహస్థుల కుఖివనమునఁగాదె =
మీబోటి గృహస్థులు కుఖిముగా జీవించుటచేకనే కదా

తా ప్రవరుఁ డిట్లు విన్నవించఁగా సిద్ధుఁడు ‘ఓ చిన్నవాఁడా! మీవంటిగృహస్థులు కుఖిముగా
జీవించుచుండుటవలననే మావంటి తీర్థయాత్రాపరు లాతిథ్యము మొదలయినవి పడసి తీర్థయాత్రలు
సేయఁగల వారైరి. మీవంటివారే లేనియెడ సూరక యున్నతావుననే యుండవలసిన వాకేకదా’ యని
పలికెను.

సీ కెలకుల నున్నతంకగటిజున్న గృహమేధి, యజమానుఁ డంకసిరతానపేటి
పండినవెరటికల్పకము వాస్తవ్యండు, దొడ్డిఁ బెట్టినవేల్పుగిడ్డి కాఁపు
కడ లేనియమృతంపునడబావి సంసారి, నవిధమేయనగంబు భవనభర్త
మరుదేశపథమధ్యమప్రప కులపతి, యాఁకటి కొదవుననస్యము కుటుంబి

బధిర పం గ్వంధ భిక్షుక ర బ్రహ్మచారి, జటి పరివ్యాజ కాశ్చిధిరక్షపణ కావ
ధూత కాపాలికాద్యనాథులకుఁ గాన, భూసురోత్తమ గార్హస్థ్యమునకు సరియె.

అ. గృహమేధి = గృహస్థుఁడు, బధిర . అనాఘలకుఁ - బధిర = చెవిటివారు, పంఘ = పంటి
వారు, అంధ = గ్రుడ్డివారు, భిక్షుక = బిచ్చగాండ్లు, బ్రహ్మచారి = వడుగులు, జటి = వానప్రస్థులు,
పరివాజక = సన్యాసులు, అతిథి = ఆగంతుకులు, క్షపణక = క్షుపణకమర్థియులు - అనఁగా చాడ్చులయిన
భిక్షుకులు, అవధూత = దిగంబరులు, కాపాలిక = కాపాలికమర్థియులు - తలపుట్ట పెంతుతో భిక్షుమే
త్తి జీవించువారు, ఆది = మొదలుగాఁగల, అనాఘలకుఁ = దిక్కులేనివారలకు, కలశులకుఁ = పా
ర్వములయందు, ఉన్న = ఉన్నట్టి, తం గెటిజామ్న = తం గెటిచెట్టునందుఁ బెట్టబడిన తేనెపెరపంటి
వాఁడు. యజమానుఁడు = గృహస్థుఁడు, అంకశీతార్షేజి = తొడపై నుండెడి రూకలపై పైసంటివాడు.
వాస్తవ్యుఁడు = గృహస్థుఁడు, పండిన పెరటికల్పకము = ఫలించిన యింటి వెనుకటిదొడ్డియందలి
కల్పవృక్షముపంటివాడు. కాఁపు = గృహస్థుఁడు, దొడ్డిక = పసులదొడ్డియందు, పెట్టినవేల్పు గిడ్డి =
కట్టిచేసి యుంచిన కామధేనువు పంటివాడు సంసారి = గృహస్థుఁడు, కడలేని యమృతంపు నడచావి
- కడలేని = అంతములేని, అమృతంపు = అమృతముయొక్క, నడచావి = నడవయేర్పఱచినట్టి బావి
పంటివాడు భవనభర్త = గృహస్థుఁడు, సవిధమేరునగంబు - సవిధ = సమీపమునందున్న, మేరు
నగంబు = మేరుపర్వతము పంటివాడు, కులపతి = గృహధిపతి - గృహస్థుఁడు, మరుదేశపథమధ్యమ
ప్రప - మరుదేశ = నీళ్లులేని ప్రదేశమునందలి, పథ = మార్గముయొక్క, మధ్యమ = నడుమనుండెడి,
ప్రప = చలిపందిరిపంటివాడు కుటుంబి = గృహస్థుఁడు, ఆకటికిక = ఆకలి యెత్తినవేళకు, ఒదవు
సన్యము = ఉపయోగించునట్టి పైసపంటివాడు. కానక = కాఁబట్టి, భూసురోత్తమ = బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠుఁడా, గార్హస్థ్యమునకుఁ = గృహస్థధర్మమునకు, సరియె = (ఇతరాశ్రమధర్మములు) సమాన
మౌలా - కావనుట ఇందుఁ దం గెటిజామ్న మొదలగునవి యనాయాసముగా లభించు ననునర్థము
దెలుపును.

తా చెవిటి కంటి గ్రుడ్డి మొదలయిన దిక్కుమాలినవారికెల్లను గృహస్థుఁడే రక్షకుఁడు కాఁబ
ట్టి గృహస్థాశ్రమముపంటి యాశ్రమములేదు. అలం. రూపకము, ఉల్లేఖమును.

క. నావును బ్రవరుం డిట్లను, దేవా దేవర నమ స్తీర్థరాటనముం

గావింపుదు రిలపై నటు, గావున విభజించి యదుగఁగ ర్గౌతుక మయ్యెన్. 67.

అ. నావును = అని శిర్ధండు చెప్పఁగానే, ప్రవరుండు = ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఇట్లు, ఆముక్ =
అనెను దేవా = స్వామీ, దేవర = దేవవారు - మీరు, ఇల్లపై = భూమిమీఁద, నమ స్తీర్థరాటనమున్ = ఎల్ల
తీర్థములనుగూర్చి తిరుగుటను - నకలతీర్థ యాశ్రయము ననుట, కావింపుదురు = చేయుచుండుదురు అటు
గావున = కాఁబట్టి, విభజించి = (ఒక్కొక్కవిషయమును) వేరుపఱచి - వేరువేరుగాననుట,
అదుగఁ - అడుగుటకు, గౌతుకము = వేడుక, అయ్యెన్ = కలిగెను.

శా. ఏయేదేశములకు వసించితిరి మీ ర్ రేయేగిరుల్ చూచినా

రేయేతీర్థములందుఁ గ్రుం కిడితి రేయేస్వీపముల్ మెట్టినా

రేయేపుణ్యవనాశిఁ ద్రిస్తురితి రేయేజ్ఞోయధుల్ డాసినా

రాయాచోటుల గల్గువింతలు మహాత్మా నా కెఱిగింపరే.

అ మహాత్మా = ఓమహానుభావా, మీరు, ఏయేదేశములకు = ఏయేదేశములందు, సరించితిరి = ఉండితిరి, (పాచరించితిరి = తిరిగితిరి,) ఏయేగిరుల్ = ఏయేపర్వతములను, గూటివారు = చూచితిరి. ఏయేతీర్థములందు = ఏయేపుణ్యోదకములందు, క్రుంకిడితిరి = స్నానముచేసితిరి ఏయేద్వీపముల్ = ఏయేదీవులను, మెట్టివారు = త్రొక్కితిరి - ప్రవేశించితిరి ఏయేపుణ్యసాహితీ = ఏయేపుణ్యారణ్యపంక్తియందు, త్రిమృతిరి = విహరించితిరి. ఏయేకోయధుల్ = ఏయేసముద్రములను, కానీవారు = సమీక్షించితిరి - స్నానార్థముచేరబోయితిరనుట. ఆయాచోటులకు = ఆయాప్రదేశములందు, కిక్కిరింపలు = కలయట్టియాశ్చర్యములను, నాకు, ఎరింగింపరే = తెలియజేయరయ్యా.

తా. ఓమహానుభావా! మీరుండినదేశములను మీరాడినతీర్థములను గూఢింపలను చూచివునిదీవులను విహరించినపుణ్యారణ్యములను స్నానార్థముచేయినసముద్రములను వాసనానియందుఁ గల వింతలను నాకు విశదముగా నానతీయవలయును

క. పోయి సేవింప లేకున్న శ్రీ బుణ్యతీర్థ, మహిమ వినుటయు నభిప్రాయముంబ కాన వేడెద ననిన నశ్చానివద్యుఁ డాదరాయ త్రిచిత్తుఁ డై శ్రీ యాదేవి నియె.

అ పోయి = పుణ్యతీర్థయాత్రపోయి, సేవింపలేకున్న = ఆ పుణ్యతీర్థమును మహాశక్తియున్నను, పుణ్యతీర్థమహిమ = పుణ్యతీర్థములయొక్క ప్రభావమును, వినుటయు = (వినిగొనినట్లుగా) వినుటకూడ, అభిలకల్ప మహారంబు = ఎల్లపాపములను బోగొట్టుచు, (అగమ) కా, ల = కను, వేగెదకు = ప్రార్థించెదనను, అనిక = అనివ్రపదుఁడువేడఁగా, అష్టానమృతము = అష్టానమృతములు, అంజుత్రచిత్తుఁడై = ఆదరమునకు నధీనమయిన మనస్సుగలవాడై - ఆదరణతో, అన్నిట = అన్నియును నిగొ, అనియె = చెప్పెను.

ఉ. ఓచతురాస్యవంశకలశశోదధిపూర్ణ శశాంక తీర్థయా
త్రాచణిలి నై జనపదంబులు పుణ్యసేవదంబులు
జూచితి నందు నందుఁ గలచోద్యములుం గనుఁగొంటి నాహితీ
రాచలపశ్చిమాచలహితమాచలపూర్వదిశాచలంబులన్.

70

అ ఓచతురాస్య శశాంక - ఓచతురాస్యవంశ = బ్రహ్మయ్య, శశాంక = శశాంకయ్య, కలశశోదధి = పాలనముప్రమునకు, పూర్ణశశాంక = నిండుండుఁడయినప్రమునికా, తీర్థయాత్రా = ఆతీర్థయాత్రయందు, చతుర = చతురములందుఁ బ్రసిద్ధమయిన స్వభావముగలవాడనై, జనపదంబులు = గోత్రములు, బ్రహ్మసేవదంబులు = పవిత్రములయిన నదులను నదములను, (తూర్పుతీర్థ ప్రవహించునవి నదులు, పశ్చిమతీర్థముల హించునవి నదములు అని తెలియునది.) చూచితి = చూచివారును అసహించుట శిష్టముగలహిమాచల పూర్వదిశాచలంబులకు - ఆప్రసిద్ధములయిన, పతీరాచలంబులునప్పుడు, పశ్చిమ : అంజుత్రపర్వతము, హిమాచల = హిమవత్పర్వతము, పూర్వదిశాచలంబులకు = ఉపయవర్వలకు (వివాదుగపర్వతములందు), అందునందుఁ గలకొండకొండ, కలచోద్యములు = ఉన్నట్టిపెంపలప గూఢ, కినుఁగొంటికై = చూచితిని

శా. కేదారేశకు భజించితి శిరమునం గీగిలించితి హింగుళా
పాదాంభోరుహముల్ ప్రయాగనిలయుం శ బద్మాక్షు సేవింపితి

యాదోనాథనుతాపశ్రు బదరీనారాయణం గంట్రి నీ
యాదేశం బస నేల చూచితి సమస్తాశావకాశంబులన్.

71

అ శేదారేఖ = శేదారేఖరుండనడి శివమూర్తిని, భజించితి = సేవించితిని హింగుళా
పాదాంభోరుహానుగ = హింగుళాయనెడి మహాదేవియొక్క పాదకమలములను, శరమున = తలయం
దు, కీలించితి = చేర్చితిని- నిమగ్నరించితి ననుట ప్రయాగనిలయున్ = ప్రయాగక్షేత్ర మునికిప
ట్టుగాఁగల, పద్మాక్షున్ = మాధవస్వామిని, సేవించితి = కొలిచితిని యాదోనాథనుతాపశ్రు - యా
దోనాథ = సముద్రునియొక్క, సుతా = కూతురైనలక్ష్మీదేవి, కశత్రున్ = భార్యగాఁగల, బదరీనారాయ
ణున్ = బదరీకాశ్రమమునందలి నారాయణదేవుని, కంటిక = చూచితిని ఈయాదేశంబు = ఈదేశమా
దేశము, అరక = అనుట, నీల = నీమిటికి, సమస్తాశావకాశంబులన్ = ఎల్లదిక్కులమధ్యప్రదేశములను, చూచి
తి = సేవించినాఁడను

ని అది యట్లుండే వినుము గృహస్థరత్నంబ లంబమావరవిరథతురంగశృంగారిచా
రుచామఃచ్ఛుభాప్రేక్షణక్షణోద్ధీవః పమరసముదయం బగునుదయంబునం గల
విశేషంబులు శేషభణి నై న లెక్కింప శక్యంబై, యంధకరిపుకంధరావాసవా
సుకివియోగభవదుర్బ్యధికాభోగభోగిసిభోగభాగ పరివేష్టితపటరవిటపివాటికావేల్ల
దేలాలతావలయం బగుమలయంబునం గలచలువకు విలువ యెయ్యది, యకటక
ట నిటకూటకోటివిటంశృంగాటకాఢాకమానజరదిందుబింబగళదమృతిబిందు
ద్దుర్నిదార్ధిక్యతేనల్లకిఁపల్లవప్రభంజనపరాంజనహస్తహస్తం బగునస్తంబునం గల
మణిప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిఁ జింతించిన మేనం బులక లిష్టదుం బాడమెడు,
స్వస్వప్రవర్ధితపరిష్కృతధోరహసందోహదోహదప్రధానానమానఖేలదైలబిలవిలా
సిసీవిలాసవాచాలతుల్యాకోటికలకలాహళాయమానమానసమదాలసమరాశంబగు
రజసిశైలంబునోలంబులం గాలగభివిహారప్రదేశంబులం గన్ననన్యతీక్షణేకంబులు
వాయవే సతతమదజలస్రవణపరాయణై రావణవిషాణాకోటినముట్టంకితకటకపరి
స్ఫురత్కురువింద కందళవ్రాతిజాతాలతశంకాప సర్పద్రుము భ్రమీవిభ్రమధు
రింధరం బగుమేరుధరాధరంబుశిఖరంబులసోయగంబులు గలయం గనుంగొ
నుట బహుజన్యకృతినకృతిపరిపాకంబునంగాక యేల చేకూఱనేర్పు నే నిట్టి
మహాద్భుతంబు లీశ్వరానుగ్రహంబున నల్పకాలంబునం గనుంగొంటి ననుటయు
నీమిదంకురితిహసనగ్రసిన్ధుగండయుగళం డగుచు బ్రవరుం డతని కిట్లనియె, 72

అ గృహస్థరత్నం = గృహస్థులలో శ్రేష్ఠుండనయినయోగవంశుఁడా, అది = ఆవృత్తాంతము,
అట్లుండే = అట్లుండనిచ్చు, వినుము = నేనికవిండకెప్పఁబోవువృత్తాంతము వినుము, లంబమాన = సముద
యంబు - లంబమాన = వేలుచున్న, రవిరథ = సూర్యుని తేరివైన, తురంగ = గుఱ్ఱములకు, శృంగార = అభిం
కారిముగానున్న, చారు = సుందరములయిన, చామర = వింజామరలయొక్క, ఫటా = గుడుబను, పే
క్షణ = చూచుటయనెడి, క్షణ = ఉత్పన్నమచేత, టిద్ధీ = పైకత్తెఱచిన మెడలుగల, చమర = సవరపు
మృగములయొక్క, సముదయంబు = సమాహముగలది, అగునుదయంబున = అగునట్టియుదయపర్వత

ఘనందు, కలవిశేషంబులు = కలిగినయతిశయములు, శేషఫణిశ్చైవ = (వేయినోట్లుగల) యాదిశేషునికైనను, లెక్కింపఁ = ఇన్నియనిశక్తి పెట్టుటను, శక్యం దైతరమా అంధక విలయంబు - అంధకరిపు = అంధకాసురునిశక్తివైనశక్తినియొక్క, కంధరా = మెడయే, అవాస = ఉనికిపట్టుగాఁగల, వాసుకి = సర్పరాజైనవాసుకియొక్క, వియోగ = ఎడఁబాటువలన, భవః పుట్టిన, దుర్వ్యథా = చెడ్డవిచారముయొక్క, అభోగ = ఆతిశయముగల, భోగిని = పర్వస్త్రీలయొక్క, భోగభాగ = శరీరభాగములచేత, సరివేష్టిత = అంతటను జుట్టుతోఁబడిన, పటీరవిటపి = గండపువూడియొక్క, వాటికా = విరుసలయందు, వేల్పత్ = అల్లుకొనుచున్న, ఏలాలతా = ఏలకీతీఁగలయొక్క, వలయంబు = సమాహములుగలది, అగుమలయంబునకొ = అగునట్టిగండపుఁగొండయందు, కలచలుపకొ = కలిగినట్టిచల్లదనమునకు, విలుప = వెల, ఎయ్యది = నదిలేదనుట, అకటకట = అయ్యయ్య, (ఇది యిక్కడ మెచ్చుకొనుటను దెలుపును) వికట... హస్తంబు - వికట = మెచ్చుకొన్నలెయుండెడి, కూటకోటి = శిఖరసమాహములయందలి, విటంక = ముంగురులందలి గువ్వగుండ్లనందులవంటినందులందుఁగల, శృంగాటక = నాలుగుకోటివిలుపకలియుమార్గములందు, అధోకమాన = అంతటనునందించుచున్న, జరత్ = ముడిసిన = అస్తమింపఁబోవుచున్న, ఇందులింబ = ఇంద్రమండలమువలననుండి, గళత్ = బాటుచున్న, అమృతబిందు = అమృతపువొట్లచేతివైన, దుర్దివి = ముట్టుకమైనదినుచేత, ఆస్తికృత = తడిసినవిగాఁ జేయఁబడిన, సల్లకీపల్లవి = అందుగుఁజిగ్గళ్లయొక్క, ప్రభంజనవర = మిక్కిలి ధ్వంసముచేయుటయందు దానక్షిగల, అంజనహస్తీ = అంజనము నెడినడమటిదిగ్గఱుయొక్క, హస్తంబు = తొండముగలది, అగునస్తంబునకొ = అయినట్టియస్తమయపర్వతియునందు, కిలమణిప్రస్తరంబులవిశ్రాంతి, = కలిగినమానకపుష్పాశ్రయవ్రతమించుటను, చింతించినకొ = తలఁచుకొన్ననీ, తేనకొ = దేహమునందు, పులకలు = గగుర్పాటులు, ఇవ్యడుకొ = ఇవ్యడుగుడ, పాడ మెడుకొ = పాటుమరించుచున్నవి. స్వస్య మరాళంబు - స్వస్యప్రవర్ధిత = తమతిమచేతఁజేపఁబడినవై, వర్ధన్ = పెరుగునట్టి స్వభావముగల, ధరణీయహ = పృథ్విములయొక్క, నందోహ = సమాహముయొక్క, గోహద = అకాలమునందుఁ బుష్పింపఁజేయుకొయ్యయే, ప్రధాన = ముఖ్యమానట్లుగాను, ఆసమాన = సరిలేనట్లుగాను, ఫలత్ = క్రీడించుచున్న, విలవిలవిలాసిని = కృతేరుయంతఃపురస్త్రీలయొక్క, విలాస = విసోదవిహారములయందు, వాచాల = మోఁగించుచున్న, తులాకోటి = అందలయొక్క, కలకల = హాసాలధ్వనులులేతి, ఆహూయమాన = పిలువఁబడుచున్న, మానస = మానసమునెడి సరోవరమునందున్న, మదాలస = మదముచే మందముగచున్న, మరాళంబు = మాంసముగలది, అగురజత్కలంబునోలంబులకొ = అయినట్టివెండికొండయొక్క మఱుఁగుతొవ్రైస, కాంక్షుమిహారప్రదేశంబులకొ = శివుని వినోదనంబారస్థానములను, కన్నకొ = చూచినయెడల, సంస్కృతస్థలంబులు = సంసారదుఃఖములు, హయవె = తొలఁగిపోవొ - (స్త్రీలు నడచునప్పుడు కాలియందెలుకొఁగట హంసలు కూయునట్లుండును గనుక కుడేరిస్త్రీలు విహరించునట్టియందెలచప్పుళ్లు విని హంసలు తిమిశ్రుతివలంబున లని భృమింప చాలివారి శరనిచ్చునని, సంబంధము) సరిత... ధురంధరంబు - సరితి = ఎల్లస్వడు, మదజల = మదపునీటిని, నీనినా = బాగుట్టయందు, పరాచరా = ఆస్తమయన, విరాచనా = ఇంద్రుని యేనుఁగైన యైరావతముయొక్క, విషాకోటి = కొమ్ములొనలచేత, సముట్టంతిత్ = చక్కఁగాఁబాడఁబడిన, కటక = కొండనడిమి నేలంబు, పరిస్ఫురత్ = మిక్కిలిమెలుగుచున్న, కురువింద = (మడకొకలముల నేత్ర) కాంతివంటి కాంతిగల) కెంపులయొక్క, కందళ = వెలుఁగఁమొలకలయొక్క, వాత్త = సమాహమువలన, జాత = భుట్టిన, అలారతంకా = కొఱుపులనెడిసందేహముచేత, అపసర్పత్ = ఎడముగాఁ దొలఁగిపోవు

చున్న, అభ్యుదయము = విరాటరాజును భార్యయనున యభ్యుదయముకొని, భృగూ = గిరిగిరిని గుర్తుపట్ట
వలసి, విలాస = విలాసమును గొనుట, భువనంబులు = భూమియును విహించినది, అగుమేధధరాధ
రంబుభిరంబులసోయగంబులు - అగు=అయినట్టి, మేధధరాధరంబులు=మేధవర్తతముయొక్క, భిరం
బులు=శృంగములయొక్క, సోయగంబులు = చక్కదనములను, కలయిక = అంతటను, కనుగొ
నుట=చూచుట, బహు.. పాకంబునకే - బహు=అనేకములయిన, బన్ద=బన్దములయందు, కృతే=
చేయబడిన, సుకృతే = పుణ్యములయొక్క, పరిపాకంబునకే = పరిపక్వమైన ఫలముచేత, కాక=కాని,
ఏల=ఎందులకు, చేకూరినప్పుడు=నిర్దిష్టపరచుట, (అభ్యుదయపు కరుణించుమనములను గొనుటలనుగా శం
కించె నన్నచోట నలంకారము భాగ్యంతిమంతము) నేను-(ఇది సిద్ధాంతిని న్యాయము), ఇట్టి మహాద్భుత
ములు=ఇటువంటి నొడ్డవలెనను, ఈశ్వరానుగ్రహంబునకే=దేవుని యనుగ్రహముచేత, అట్లు కాలంబు
నకే=కొంచెపుచేతగలమునకే, కనుగొంటికే=చూచుచు, అనుటయొక=అని సిద్ధుడగుచేప్పక, ఈ
యొకరుండు - ఈయొక=కొంచెము, అంకురంబు=మొలచిన, మానస=నవ్వును, గ్రహిణి=మ్రొంగునట్టి
స్వభావముగల - అణచుచున్న, గండయుగరుండు=చెక్కిరి జంటగలవాడు, అగుచుకే=అవుచును,
ప్రపంచుడు, అతని కిట్లునియొక=అనియునొక నిట్లు పలికెను

తా. సూర్యుని కేరిగట్టుముల కలంకారముగా వేసియున్న నీవిరులగుదులను జూచి మోరలుమోరి కె
త్తుకొని తమజాతిమృగములే యందున్నవని భ్రమించుచున్న సహజమృగములగులయందుపర్యవృత్తము
నందలివింతలు లెక్కలేనివనియు, తమభర్తయయినవాసుకి శివుని మేడయం దాధరణమైయుండుటవలన
విరహవేదనపడు చున్నవన్నప్రీతిచేత జాబ్బుకోబడిన గంధపుమాంబు లెలకొనికేలయట్లుకొనుటచేత మి
క్కిలి చల్లదనము నిచ్చుచుండగా నొప్పెడిమలయపర్యవృత్తమునందలి చల్లదనమునకు తెల యించునని
చెప్పెదరముకాదనియు, శిఖరాగ్రములందు ముంజులగువృగగుండంబోలెడి నందులం దస్తమింపబో
వుచందలివిరులనుననుండి జాబ్బునట్టియమృతంపులజనుటచెచ్చుచేత తెరిగినయందుగుమాంబులగుచిగుళ్లను
దొండముచే నొడిగిపట్టి తినుచుండెడియంజనము నెడిదిగజను సంచరించుచుండునట్టియస్తమింపర్యవృత్తపరి
వేశములందుఁ గలరత్నపుకలలపయిం బడున్న పుట్టిసుఖమును దలచుకొన్నప్పుడెల్ల దేహమునందు
గగురు చిగురొత్తుచుండుననియు, కుజేరునిభార్యలు తాముపెంచినవృత్తములకు దోహదప్రియలు చేయు
చు విహరించునట్లుగా మ్రోగుచున్న యందెలమ్రోగెలు విని వారిం కేరవచ్చుచున్న హంసలు సెలవు
లయిన శివునివిహారప్రదేశములు చూచువారికి సంసారదుఃఖములు పాయుననియు, విరాటరాజు తన
దంతములచేత బోడిచి పెల్లగించి వెదచల్లగాఁ గోకిలములకన్నులవలె తెలుగుచుండెడి కురువిందర
త్నములను జూచి యైరావతముయొక్క భార్యయయిన యభ్యుదయమనెడి యాదేనుఁగు కొలువులని బ్రమ
సి తొలం గెడిప్రదేశములగు మేధవర్తతభిరంబులం జూచువంతటిభాగ్యము బహుజన్మములందుఁ జేసి
నపుణ్యఫలముచేతనేకాని లభింపదనియు, ఇట్టిమహాశృర్యంబుల తెల్ల సీత్యరానుగ్రహములన నల్పకా
లముననే చూడఁగంటి ననియు సిద్ధుడగు చెప్పఁగా నిండుకనవృత్తవచ్చినను దాని నణచుకొని ప్రపంచ
దు సిద్ధునితో నిట్లు వదిలించె నని తాత్పర్యము (సూర్యుని గుఱుములకు నలంకారముగా మ్రే
వేసిన వింజామరలకు దమజాతిమృగములని చమరమృగములు బ్రమయుట, హంసలు స్త్రీల యం
దెలచప్పుడు తమజాతివత్తులకూత లని బ్రమయుట, అనునట్టిచోట్ల భ్రాంతిమదలంకారము గమ్యము
వాసుకి వియోగమునని తాపముచేత స్వస్థస్థితిగల గంధపుమాంబులం జాబ్బుకొనె నన్నచోట అలం
కారము ఉత్పేక్ష.)

చ. వెఱవక మీ కొనన్దు నొకనవిన్నవ మిట్టివి యెల్లఁ జూచి రా

నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱి శ్రీ యెండ్లును బూండ్లును ఒట్టుఁ బ్రాయపుం

జిఱుతతనంబు మీ మొగము శ్రీ సెప్పక చెప్పెడు నద్దిరయ్య మా

కెఱుంగఁ దరంబె మీమహిమ శ్రీ లీ యెఱుంగును శ్రీమి చెప్పదున్. 78

78

అ వెఱవక = భయపడక, ఒక విన్నపము = ఒక విజ్ఞాపనము, మీకున్ = లియు, ఒనర్తున్ = చేయుదును - మిచ్చు నొక్కవిషయ మడిగెద ననుట, ఇట్టివియెల్లన్ = ఇటుపంటిపించలన్నియు, మీచిరాన్ = చూచినప్పుడు, ఎఱకలు = తెక్కలను, కట్టుకొన్నన్ = కట్టుకొనినను - తెక్కలనుకట్టుకొని యెగిరిపోయినను, మఱి = ఇంకను, నీండ్లునుబూండ్లును = అనేక సంవత్సరములకాలము, పట్టున్ = చెల్లును మీ మొగము = మీ దైనముఖము, ప్రాయపుంజిఱుతతనంబున్ = ఇయ్యప్పుయొక్క లేతదనమును, చెప్పక చెప్పెడున్ = ఒకరుచెప్ప నక్కఱలేకయే తెలియజేయుచున్నది - మీముఖమే మీలేలమయియున్న నెలుపుచున్నదనుట అద్దిరయ్య = ఆశ్చర్యము, మీమహిమలు = మీ ప్రభావములు, మాకున్ = మాకుఁ దగినవారికి, ఎఱుంగఁ = తెలిసికొనను, తరంబె = శక్త్యము, ఈర = మీరే ఎఱుంగుదును = సురైఱుంగుదురు - మీమహిమ మీకేగాని యితరులకుఁ దెలియదనుట, నీమిచెప్పదున్ = ఇదిక నేనేమి చెప్పఁగలను

తా నేను భయపడక మిచ్చు నొక్కవిషయ మడిగెదను మీరు చెప్పినవిశేషములను శిక్షింపఁ గట్టుకొనిపోయి చూచి రాఁ దలచినను బెక్కుసంవత్సరములు పట్టును ఇదిక నడచిపోయి చూచి రావలయు నన్నఁ జెప్పవలయునా. ఇది యిట్లుండ మీ మొగమును జూడఁగా మీరు చిక్కిని పనివారగుట తనంతటనే తెలియుచున్నది ఇంతలో వానినెల్ల నెట్లు చూడఁజాలితిరో జూర! మీమహిమ మీకేకాక మఱి యెవ్వరికే దెలియును.

క. అనినఁ బరదేశి గృహపతి, కనియెన్ నందియముఁ దెలియర నమగుట లిన్నా

వినవయ్య బరయు దుజయును, జెనకంగా వెఱచు మమ్ము శ్రీ సింధుల మగుటన్. 79

79

అ. అనినన్ = ఇట్లని ప్రసంగం జడుగఁగా, పరదేశి = సింధుఁడు, గృహపతిన్ = గృహస్థుఁడైన ప్రహసునితో, అనియెన్ = ఇట్లుచెప్పెను, నందియమున్ = కలిగిన సంతోషమును, తెలియన్ = విశదముగాఁ దెలియునట్లు, అమగుట, కప్పా = నేరమా - కాదనుట, వినవయ్య = వినుము, సింధులయు = జౌషధసిద్ధిగలవారయు, అగుటన్ = అవుటచేత, మమ్ము, బరయున్ = మునితనమును, దుజయున్ = వ్యాధియును, చెరకంగాన్ = చుట్టుటకు, వెఱయన్ = భయపడును - మాకు మునితనమును వ్యాధియు రావనుట.

మ పరమం బై పరహస్య మా నయిన డాఁపం జెప్పెదన్ భూమిని

ర్జరవంశోత్తమ పాదలేప మను పేరం గల్గిదివ్యోపధం

పురసం బీశ్వరసత్కృపం గలిగె దగ్ధదూరి ప్రభావంబునం

జరియింతుం బవమానమానసతిరస్కారిత్వరాహంకృతిన్. 80

80

అ. భూమినిర్జరవంశోత్తమ = బ్రాహ్మణకులశ్రేష్ఠుఁడవైన ప్రహరణ, పరమంబు = గొప్పది, పరహస్యము = అయినట్టిగోప్యవిషయము, జౌన్ = అవును, అయినన్ = వివక్షపడిన, డాఁపన్ = నేను దాఁచను, చెప్పెదన్ = నీకుఁ జెప్పెదను. పాదలేపమను పేరన్ = పాదములేపముఅనిపేరితో, కల్గిదివ్యోపధంపురసంబు = కలిగిన శ్రేష్ఠమయిన యౌషధధరసము, ఈశ్వరసత్కృపన్ = దేవునిదైన మంచి

చేరి, కలిగెన్ = నానులనించెను తదాత్మప్రభావంబునన్ = దానిదయక దొడ్డుమహిమచేరి, పడమాన.. అహంకృతి - పడమాన = వాయువును, మానస = మనస్సును, తిరస్కారి = అపమానపఱుచునట్టి, త్వర = నేగముచేరినయిన, అహంకృతి - గర్వముచేత, చిరియింతున్ = తిరుగుదును

తా. బ్రాహ్మణోక్తమా నాను నింతటిమహిమగలిగినవిషయము విక్రీలైరవస్థము. అయినను దానిని బాధపఱచెప్పెదను పాదలేపము అనుపేరిగల దివ్యోపధరసముకట్టి నాను నీశ్వరానుగ్రహములను దొరకినది దానిచే వాయువుకన్నను మనస్సుకన్నను హెచ్చయిన వేగములో శైలదేశములను నేను దిరుగుదును

క. దివి లిసరుహశాంధవస్త్రి, ధవనంఘం బెంత దవ్వర దగ లేకరుగున్

భవి నంత దవ్వ నేముచు, రవరవ లేకరుగుదుము హురీలాహుటినడలన్. 76

అ. దివి = ఆకాశమునందు, లిసరుహ = నంఘంబు - లిసరుహ = కమలములకు, శాంధవ = చుట్టమయినసూర్యుడయొక్క, స్త్రిధవ = గడ్డుములయొక్క, నంఘంబు = సమాహము, ఎంతదవ్వ = ఎంతదూరము, దగలేక = దవ్వలేక - ఆహూనముగా, అరుగున్ = పోవునో, భవి = భూమియందు, అంతదవ్వన్ = అంతదూరముచు, ఏమును = చేయుచు, రవరవలేక = ఆయాసములేక, హుటాహుటినడలన్ = అతిత్వరతలై నగమనములచేరి, అరుగుదుము = పోవుదుము

మ అనినన్ విప్రనరుండు కాతుకభరరవ్యగ్రాంతరంగుండు భ

క్రివిబద్ధాంజలబంధురుండు నయి మీరీదివ్యప్రభావం బెఱుంగనినాస్త్రిదవ్వల్ సహించి మునిలోకగ్రామణీ సత్కృపన్ నను మీరీష్యుని దీర్ఘయాత్రవలనన్ ధన్యాత్మకాండ జేయరే.

77

అ. అనినన్ = అని సిద్ధుడు చెప్పగా, విప్రనరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడైనప్రసంగుండు, కాతుక అంతరంగుండును - కాతుక = శిశూహలముయొక్క, భర = అతిశయముచేరి, వ్యగ్ర = లోట్రుపడుచున్న, అంతరంగుండును = మనస్సుగలవాడను, భక్తి = బంధునందునయి - భక్తి = భక్తిచేత, నిబద్ధ = కట్టుబడిన, అంజలిచ్చికోసిలిచేత, బంధునందునయి = రమ్యమైనవాడనై, మీదివ్యప్రభావంబు = మీయొక్కఘనమయినపహిమను, ఎఱుంగనినాస్త్రిదవ్వలను = తెలియని నాయొక్క దుర్బాషణములను - వ్యగ్రవాక్యములను, సహించి = సర్వము, ముగిలోకగ్రామణీ = మునిసమాహమనందు శ్రేష్ఠుడయినసిద్ధుడొక సత్కృపన్ = పొందినయచేత, మీరీ ష్యున్ = మీరీష్యుడనయి, ననున్ = నన్ను, తీర్థయాత్రవలనన్ = తీర్థములనుగూర్చిపోవుటవలన, ధన్యాత్మకాన్ = కృతార్థమయినమనస్సుగలవానిగా - మనసులోనికొంతతీతినవానిగా, చేయరే = చేయుదు

క. అనుటయు రసలింగము నిడు, తనచుట్టునప్రేపనజ్జరదంతపురణిన్

నినిదినయొకవన రిది యది, యని చెప్పక పూసె దత్తదాంబుజయుగళిన్ 78

అ. అనుటయన్ = ప్రపంచ డిట్టడుగంగా, (సిద్ధుడు) రసలింగమున్ = రసముతోకేసినగుళికను, ఇడుతనవట్రుపన్ = ప్రేపనజ్జర = గుఱుతుగా ఉంచునట్టి తనయొక్క గుండ్రముగానందు ప్రేమతోనల్లినబుట్టలోని, దంతపురణిన్ = దంతపురగాటమునందు, నినిదినయొకపను = నినిదించిన యొకవిధముమయినదాంబుజమున, ఇదియదియు చెప్పక = పేడచెప్పక, తత్పదాంబుజయుగళిన్ = ఆప్రపంచనికమలములవంటి యడుగులబంటయందు, పూసెన్ = రాచెను.

క, ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన, భూమిసురుఁ డరిగెఁ దుహినభూధరశృంగ
శ్యామలకోమలకానన, హేమాధ్వదరీర్పునీరీతాపేక్షన్.

79

అ ఆమయో=ఆపనము, ఇతి=పెట్టి-పూసి, అతఁడు = అసిద్ధుఁడు, అరిగినకో=పోగా, భూమిసురుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు-ప్రపరుఁడు, తుహిన. అపేక్ష- తుహినభూధర=మందుకొండ యొక్క, శృంగ=శిఖరములయందలి, శ్యామల = పసుమించినవలుపు వన్నెగల, కోమల= లేతవైన, కానన=అడవులయొక్కయు, హేమ=బంగారుచే, అధ్వ=నిండిన-సువర్ణమయములైనయనుట, దరీ=గు చాలయొక్కయు, ర్పునీ = సెలయేళ్లయొక్కయు, నీరీతా=చూచుటయందలి, అపేక్ష = కోరిక చేత, అరిగె=పోయెను (దరీతబ్రమునకు కొందఱు లోయ యని యర్థము చెప్పెదరు)

వ. అనిన విని యమ్మహీసురవరుఁ డట్లరిగి యెట్లు ప్రవర్తించె నతనిపుణ్యవర్తనశ్రవణంబు మనంబునకు సూర్వోత్కర్షంబు కల్పించెఁ దర్వాతివృత్తాంతంబు గృహయత్తచిత్తంబున నానతీయ వలయు నని యడుగుటయును.

80

అ అనిన్ = అని పక్షులు చెప్పగా, (తైమిని) విని, అమ్మహీసురవరుఁడు = బ్రాహ్మణోత్తముఁ డయినయాప్రవరుఁడు, అట్లు = అవిధముగా, అరిగి = పోయి, ఎట్లు = ఏరితిని, ప్రవర్తించెన్ = నడచెను అతనిపుణ్యవర్తనశ్రవణంబు = ఆప్రవరుని దయనధర్మప్రవర్తనముయొక్కవినికి, మనంబు నకున్=మనస్సునకు, సూర్వోత్కర్షంబు = సంతోషాతిశయమును, కల్పించెన్ = పుట్టించెను. తర్వాతివృత్తాంతంబు = అటుపిమ్మటిసమాచారమును, కృపాయత్తంబు = దయకు నధీనమయినది, అగుచిత్తంబునన్=అగునట్టిమనస్సుతో, ఆనతీయవలయున్ = చెన్నవలయును, అనియడుగుటయున్ = అనితైమినియని యడుగఁగా- దీనికి రెండవయాశ్వాసమునందలి 'అనధరంపుము' అనుక్రిమితో నవ్వయము.

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగభంగికయశోరగాఢచ్ఛవిచ్ఛన్నసారంగాకాంక్ష నిరంకుశ ప్రతికళా ప్రౌఢిప్రియంభావుకా గాంగేయాచలచాపనూపురవచోగంభీర్యలాలాన్పదా బంగాళాంగకళింగభూపముభటాభ్రశ్రేణిర్పుంర్పునిలా.

81

అ, గంగా . అంక-శంకా = గంగానదియొక్క, స్వచ్ఛ = నిర్మలమయిన, తరంగ = అలలయొక్క, భంగిక = రీతిఁబడిరీతిగల, యశః=శీర్తియొక్క, గాఢ = దట్టమయిన, ఛవి = కాంతిచేత, ఛన్న=కప్పబడిన, సారంగాంక=చంద్రునియయిన, అంక=చిహ్నముగలవాఁడా - అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియు. నిరంకుశ.. భావుకా-నిరంకుశ=అడ్డము లేనప్రతికళా=ప్రతిబింబయందలి, ప్రౌఢి=సామర్థ్యముచేత, ప్రీయంభావుకా=ప్రియుఁడగునట్టివాఁడా, గాంగేయ. ఆస్పదా-గాంగేయాచల=బంగారుకొండయే, చాప = విల్లుగాఁగలశివునియొక్క, నూపుర=అందెయయిన యాడిశీషునియొక్క, వచః=మాటలయొక్క, గంభీర్య=గంభీరభావముయొక్క, లీలా=విలాసమువంటి విలాసమునకు, ఆస్పదా=స్థానమయినవాఁడా - అలం. పదార్థపుత్తినిదర్శన బంగాళ. అనిలా - బంగాళాంగకళింగ=బంగారము అంగము కళింగము అనుదేశములయొక్క, భూప=రాజులయొక్క, కుభట = మంచిమంటలయెడ, అభ్రశ్రేణి= మేఘములమధ్యను, ఝంఝాళిలా = మృదావ్వనితోఁగూడిన పెనుగాలి యయినవాఁడా. (ఝంఝాళిబ్రమునకు వానతోఁగూడినగాలి యనునర్థము ప్రసిద్ధము.)-అలం. రూపకము.

తా. సంద్రమండలమునకు వ్యాపించినగంగయందలి యలలవలె ధ్రువమున కీర్తిగలవాడగును, ఎల్లవిద్యలందునుగల మిక్కుటమయిన పాండిత్యముచే మేలొందినవాడనున, ఆనోళి ఘనాగ్రస్థిమయిన వాగ్దేవభిరగ్రలవాడనున, అంగకలింగబంగాళదేశములరాజులసేవలను గెలిచినవాడను ప్రసిద్ధుడగు యా యని తాత్పర్యము.

క. మండలికతపసశోభిత, కుండలిపతిశయన కర్ణశకుండలితరసా

ఖండకవికాన్య దిగ్దేవ, దండశ్రుతిదళనకలహారతాపితిపటహా.

౪౨

అ. మండలిక శయన-మండలికతపస= మండలికతపసుడు (సామంతులపై ముద్దులపెట్టడము) డిబ్బిరుదముచేత, శోభిత=ప్రకాశించుచున్నవాడ, కుండలిపతిశయన=సర్పిరాలపైని శేఖరుడు కెక్కుగల విష్ణువుయొక్క, కర్ణ. కాన్య-కర్ణ=చెవులకు, కుండలిత = పోగులుగాఁజేయబడిన, కి నామిద = శృంగారాదినవరములచేతమనిండెన, కలి=కవులయొక్క, కాన్య = ప్రబంధములతోలవాడ, కిన్య వున కంకితముగాను దత్తులనందముగాను గవులచేత బెక్కుకాన్యములు సేయించినవాడ, మునుట. దిగ్దేవదండ...పటహా-దిగ్దేవదండ=దిగ్విజయయొక్క, శ్రుతి=చెవులకు, దళన=పగల్గునట్టి, కలహార డిత=యుద్ధమునందుగొట్టబడిన, పటహా = పటహమునెడి నావ్యవితేషముగలవాడ. (మండలి కుండనగా వింతతియొజనవిస్తృతిగలదేశమునలువాడు అని శబ్దార్థకల్పరచువు.)

ఉత్సాహ కుకురుకాశకురుకరూశ క్ కోసలాంధ్రసింధుబా

హ్నికశకాంగవంగసింహారేళకన్యకామణి

ప్రకరపాణిఘటితరత్నరపాదుకాకలాచికా

ముకురచీటికాకరండకముఖ్యరాజలాంఛనా.

83

అ. కుకురు లాంఛనా=కుకురు, కాశ, కురు, కరూశ, కోసల, ఆంధ్ర, సింధు, హస్తిక, శక, అంగ, వంగ, సింహళ దేశములకు, ఈశ = ప్రభువులయినరాజులయొక్క, కన్యకామణి= కన్యాగర్హస్థములయొక్క, ప్రకర = సమాహముయొక్క, పాణి = చేతులయందు, ఘటిత = కూర్చబడిన-పట్టుకొబడిన, రత్న పాదుకా = రత్నములుపొడిగినపాదోళ్లు, కలాచికా = కల్పవృక్షము, ముకుర=అద్దము, చీటికాకరండ = తాంబూలపురణి- అడపము, ముఖ్య=మొదలుగాగల, రాజలాంఛనా = రాజచిహ్నములుగలవాడ.

తా. కుకురుకాశకరూశాదిదేశముల రాజులను గెలిచి వారికన్యకలను గొనెడచ్చి పరిచారితలను జేసికొనియెను గనుక నాకన్యకలు పాపకోళ్లు మొదలయినవాని చేతుల ధరించి కొలువుచేయుంగా నొప్పువాడని తాత్పర్యము

గద్యము ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహానర్వతోముఖాంక పరకజాతపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస- శరకోపతాపస్రసాదా సాదితచతుర్విధకవితామతల్లి కాలసానిచొక్కయామాత్యపుత్రి పెన్దనార్వి ప్రణీతం జైవస్వారోచిషమనునంశ్వం బనుమహాప్రబంధంబునందు ప్రథమాశ్వాసము

84

అ ఇది, శ్రీమత్ . ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్యానింప త్తిచ్చే నైన, అంధ్ర)కి విరాజితామనః = అంధ్ర)కి విత్వమునకు బ్రహ్మయ సేడు, సర్వతోముఖ = అంతటను వ్యాప్తించిన, అంకి = పొందు పేరుగలవాఁడును, పంకజాక్ష = విష్ణువుయొక్క, పాదాంబుజ = పాదముల నెడుక మలములందు, అధీన = అన్తమున, మాన సేందిందిర = మనస్సు నెడికు పెదగలవాఁడును, నందవరపురవంశోత్తంస = నందవర మనుచుట్టణమువారి వంశమునందు శ్రేష్ఠుఁడును - నందవరీకులవంశమునందు శ్రేష్ఠుఁడును, శరణ'పశాపన = శరణ'సయతి యొక్క, ప్రసాద = అనుగ్రహముచేత, ఆసాదిత = పొందబడిన, చతుర్విధ = నాలుగువిధములయిన, కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠమయిన కవిత్వముగలవాఁడును, (చతుర్విధకవిత్వములు - బంధము, నిత్రము, గర్భము, ఆశువు.) అల్లసానిచొక్కయమాత్యపుత్ర = అల్లసానిచొక్కయమృతీయొక్క - కుమారుఁడు నగు, పెద్దనార్యప్రణీతంబు = పెద్దనార్యునిచే జేయఁబడినది, ఐనస్వారోచిష'మనుచరిత్రంబు, అనుమహాప్రబంధంబునందు = అనునట్టిమహాకావ్యమునందు, ప్రథమాశ్వాసము = మొదటి / అమాశ్వాసము.

శ్రీ

స్వా రో చి ష మ ను చ రి త్ర ము.

స టీ క ము.

ద్వితీ యా శ్వా స ము.

ఖండశీతనగమ

ధ్యాఖండక్షోణిమండలఖండల వి

ద్యాఖేలనభోజ సుధీ

లేఖద్రుమ కృష్ణరాయ శ్రీ లీలామదనా.

1

అ శ్రీఖండ.. ఆఖండల-శ్రీఖండశీతనగ=గండపుగొండ మందుకొండ యను నీరెందుకొండల యొక్క, మధ్య=నడుమనుండెడి, అఖండ=సమస్తమయిన, ఖోణిమండల = భూమండలమనకు, ఆఖండల=ఇంద్రుడైనవాడా- పాలకుడా యనుట, విద్యాఖేలనభోజ-విద్య=చదువుచేత, ఖేలన=ప్రీతించుటయందు, భోజ = భోజరాశైనవాడా-భోజరాజువలె విద్యావిసోదముచేత బ్రాహ్మపుచ్చువాడా యనుట, సుధీలేఖద్రుమ=విద్వాంసులకు దేవప్రకృతిమైనవాడా-విద్వాంసులు కోర్కెనవి కోర్కెన ట్లిచ్చువాడా యనుట, లీలామదనా=విలాసమునందు ముగ్ధుడా, కృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయ, (అని కృతిపతిసంబోధనము.) అవధరింపు నుని పైపద్యముతో నన్వయము

వ. అవధరింపుము జై మినిమునీంద్రునకుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబు లగుపక్షీంద్రంబు లవ్వ లికథ యిట్లని చెప్పం దొడంగె.

2

అ అవధరింపుము=చిత్తగింపుము-వినుము, జై మినిమునీంద్రునకు = జై మినిమునిశ్రేష్ఠునితో, ప్రజ్ఞాసాంద్రంబులు=బుద్ధిచేత నతిశయించినవి, అగుపక్షీంద్రంబులు=అయినట్టిపక్షి శ్రేష్ఠములు, అన్వలికథ = తులనాతిశయము, ఇట్లని = ఈమీదఁ జెప్పెడివిధముగా, చెప్పందొడంగె = చెప్పవారంభించెను

చ. అటఁ జని కాంచె భూమినురుఁ శ్రీ డంబు చుంబిశిరస్సరజ్జురీ
పటలముపొర్ను హుద్దురదశభంగతరంగమృదంగనిస్వన
స్ఫుటనటనానురూపపరిశ్రుల్లకలాపకలాపిజాలముం
గటక చరత్క-రేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్ .

3

అ. భూమినురుడు = బ్రాహ్మణుడు-ప్రవీరుడు, చని = బోయి - ముందుచెప్పినచొప్పున హిమవత్సర్పరతునకుఁ బోయి యనుట, అట = అక్కడ, అంబర...జాలమున్ - అంబర = ఆకా

శమును, చుంబి = ఒరయుచున్న, శిరః = శిఖరములందుండి, సరిత్ = ప్రవహించుచున్న, ఝరీ = సెలయేళ్లయొక్క, పటల = సమాహమనందు, ముహూర్తభాః = మాటిమాటికి, బురత్ = పాఠాలు చున్న, అభంగ = ఎడతెగని, తరంగ = అలలనెడి, మృదంగ = మద్దెలలయొక్క, నిష్వస = ధ్వనుల చేత, స్ఫుట = స్పష్ట (ప్రకట) మగుచున్న, నటన = నాట్యమునకు, అనురూప = తగినట్లుగా, పరిపూర్ణ = లెస్సగా విప్పబడిన, కలాప = కుంచెలుగల, కలాపి = నెమిళ్లయొక్క, బాలముక్ = సమానములు గలదానిని, కటక .. సాలముక్ - కటక = కొండనడిమి ప్రదేశములందు, చరత్ = తిరుగుచున్న, కరేణు = పీనుగులయొక్క, (క రేణుశబ్దము అడుపీనుగునును దెలుపును.) కర = లొండములచేత, కంఠి = వడకింపబడిన - కదలింపబడిన, సాలముక్ = పుత్రములుగలదానిని, శీతశైలముక్ = హిమవత్సర్వతమును, కాంచక్ = చూచెను.

తా. ప్రవరాఖ్యుఁ డట్లుపోయి పోయినచోట నాకాశము నటినశిఖరములయందుండి దిగువకు బాటుచున్న సెలయేళ్ల యలలవప్పుడు మద్దెలవ్రాతపలె వినబడఁగా నందులకుఁ దగినట్లు కుంచెలు విరియించి యాడుచున్న నెమిళ్లగుంపులుగలదియు, కొండ నడిమి నెలయందలి పుత్రములను దొండములతోఁ బట్టి యాడించుచున్న యేనుగులుగలదియునైన మంచుకొండను జూచెను అలం. రూపకము

వ. కాంచి యంతరంగంబునఁ దరంగితం బగుహస్తోత్పన్నంబున.

అ. కాంచి = చూచి, అంతరంగంబునక్ = మనస్సునందు, తరంగితింబు = అలలుగొట్టునది - ఎడతెగక వ్రేలగా నుప్పొగుచున్నది, అగుహస్తోత్పన్నంబునక్ = అయినసంతోషాతీతముచేత.

క. నరనారాయణచరణాం, బురుహద్వయభద్రచిహ్నముద్రితబద్ధి

తరువండమండలాంతర, నరణిక్ ధరణీసురుండు శ్రీ ననఁ జన నెదుటన్.

అ ధరణీసురుండు = బ్రాహ్మణుండయిన ప్రవరాఖ్యుఁడు, నర .. నరణిక్ - నర నారాయణ = నరుండు నారాయణుండు నని విష్ణువునంతమున జనించిన ఋషులయొక్క, చరణాంబుసుహద్వయ = పాదపద్మములజంటయొక్క, భద్ర = శుభకరములైన, చిహ్న = హలకులిశాదిరేఖలయొక్క గుఱుకులచేత, ముద్రిత = ముద్రింపబడిన - గుఱుతిడబడిన - ఇది నరణికి విశేషణము, బదరీతరు = రేఁగువ్రాఁకులయొక్క, మండ = సమాహమయొక్క, మండల = ఆవరణరూపమయిన స్రదేశముయొక్క, అంతర = మధ్యభాగము నందలి, నరణిక్ = త్రోవను, చనఁజనక్ = పోఁగాఁబోఁగా - చాలదూరముపోఁగా, ఎదుటన్ = ముందట - వైపర్యముతో నన్వయము

తా. అట్లు హిమవత్సర్వతమును జూచి సంతోషించినప్రవరండు పూర్వకాలమునందు విష్ణుదేవునంతమున నీభూమియంద నవతరించిన నర నారాయణులను మహామునులు తనమ్ముచేసిన బిదరివనముఁ జూచి దానినడుమ నొకత్రోవఁ గని యాత్రోవను బహుదూరముపోవునప్పు డెదుటిభాగమునందు.

క. ఊలలనలకాజలకణ, పల్లవితకదంబముకుళశ్రీపరిమళలహరీ

హల్లోహలమదబంధర, మల్లధ్వను లెనఁగ వినరె శ్రీ మరుదంకురముల్

అ. ఊలల . ధ్వనులు - ఊలలత్ = గట్టివీడికెగయుచున్న, అలకా = అలకాయనెడి యేటియొక్క, జలకణ = నీటిబిందువులచేత, పల్లవిత = చిగించిన, కదంబ = కడిమిచెల్లెయొక్క, పరిమళ = మొగ్గలయొక్క, పరిమళ = మంచివాసనలయొక్క, లహరీ = ప్రవాహమునందు, ఈహత్ = ఇచ్చగలపగుచున్న, లోహల =

అస్ఫుటవాక్కులుగల-అనగా సలకయనెడి యేటియెద్దననున్న కడిమిచెట్టయందలి పూచే నెలుత్రాగుటచే నవ్యక్తమధురధ్వనులు చేయుచున్న యనుట, మనబంధుమల్ల=మత్తుగొన్న తుమైన మిన్నలియొక్క, ధ్వనులు=ధుంకారపుప్రవృత్తిలు, ఎనగల్=అతిశయించునట్లుగా, మనదయరముల్=గాని మొలకలు-తిన్న నిచ్చెల్లగాలి, వినకె=వీచెను-అనగా అలకానదిమీఁదుగాఁ గడిమిపువ్వులవాసనలతోఁగూడి వచ్చినతిన్నని చిల్లగాలి యావాసనలవలదు మైనలఝంకారధ్వను లతిశయింపఁగా వీచెను.

సీ. తొండముల్పూచియం ర్దుగుఁజగుళ్లుకునిక్కు, కరులదంతచ్చాయ ర్గఢలుకొనఁగ సెలవులవనదంశరములు మూఁగి నెత్తెప్పెల్ల, గ్రోల్పులుల్పొందరిండ్లరగుఁజగిలిడ్లఁగ సెలయేటియనుకలంకల సరాహంబులు, మొత్తంబులై త్రవ్వినముస్తైలై త్రవ్వ నడ్డంబు నిడుపు నారోపడ్డలగతి మనుఁ, చిట్లు డొంకల నుండి ర్క్తేళ్లు దాటఁ బ్రబలభల్లుకనఖభల్లభయదమధన, శిథిలమధుకోశవిసరవిశ్లేర్ణముఖి కాంతరాంతరదంతురీతాలపమునఁ, బుడమి తిలలిండులన్వాయయమున నెలుంగ.

అ తొండములు=తొండములను, చాచి=చాచించి, అందుగుఁజగుళ్లకల్=అందుగుచెట్లయొక్క చిగురులకొఱకు, నిక్కు. ఛాయ=నిక్కు=మునికాళ్ల చేనిలుచునట్టి, కరుల=ఏనుఁగులయొక్క, దంత=కొమ్మలయొక్క, ఛాయ=కాంతి, కడలుకొనఁగల్=వ్యాపింపఁగాను, సెలవుల=పెదవులమూలయందు, వనదంశములు=అడవియొగలు, మూఁగి=ముసరి, నెత్తెప్పెల్ల=నందులేర్పడఁదొలుచుచుండఁగా, క్రోల్పులుల్=పెద్దపులులు, పొందరిండ్ల=తీఁగలులోనగునవి యల్లుకొనుటచే నిండ్లవలెనుండెడిపొందలయందు, గుఁజగిలిడ్లఁగ=గుఱ్ఱపెట్టి నిడింపఁగాను, సెలయేటియనుకలంకల=కొండయేళ్లలోనియనుకదిబ్బలయందు, సరాహంబులు=పందులు, మొత్తంబులై=గుంపులై - గుంపులుగుంపులుగాఁగూడి, త్రవ్వినముస్తైలతోఁడ్రవ్వ, ముస్తైలు=తుంగగడ్డలను, ఎత్తె=పైకెత్తఁగాను, అడ్డంబు = వీచుటొడిచిపెట్టును, నిడుపును=నిడివయును(గల), అపడ్డలగతి=అపుపెయ్యలవలె, మనుఁచిట్లు=పెంటిమన్నులు, డొంకలనుండి=నడచుటచేతఁ బల్లముగా నేర్పడిన పెద్దత్రోవలనుండి, క్రేళ్లుదాటఁగ=గంతులువేయుచుండఁగాను -మన్నుచిట్లు అనుటచేత అఁడుచున్న లేయందుఁ ద్రుళ్లుచుండఁగా నికమనుఁబోతులు దుముకులాడుట చెప్పవలసినదే దని భావము, ప్రబల., ఆరపమున=ప్రబలమిక్కిలిబలముగలిగిన, భల్లుక=ఎలుగుగొడ్డయొక్క, నఖభల్లు=పల్లెమలపంట్రిగొళ్ల చేసిన, భయద=భయమునుట్టించునట్టి, మధన=త్రచ్చుటలచేత-కోరాడుటలచేత, శిథిల=ఠేదవిన, మధుకోశ=తేనెపెరలయొక్క, విసర=సమాహమనుండి, విశ్లేర్ణ=చేరిన, ముఖికా=తేనెటీగలయొక్క, అంతరాంతర=నడుమనడుమగల సందులనుండి, దంతురీత=వ్యాపించినదైన, ఆరపమున=ఎండచేత, భూమి=నేల, తిలలిండులన్వాయమున=నువ్వులుబియ్యము కలిసిన స్వాయముండిస్వాయముతో - నువ్వులుబియ్యముకలిసినట్లు, వెలుంగ=ప్రకాశింపఁగాను- దీనికి మీఁదిపద్యమువందలి 'పరికించుచు' అనుక్రియతోనన్వయము

తా. ఏనుఁగు అందుగుఁజగుళ్లకల్ నిక్కు తొండములు చాచునప్పుడు వానిదంతములకాంతు లతిశయించుచుండెననియు, పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుండఁగా వానిపెదవులమూలలఁగా కొడిబొల్లునకు నడవియొగలు నునదుకొనుచుండెననియు, పందులు సెలయేళ్లలోనియనుకదిబ్బలు త్రవ్వ తుంగగడ్డలు పెల్లించి తినుచుండెననియు, బుక్కువృక్షములు బలిసినవృక్షాపుబియ్యలవలె డొంకలయందు దుముకులాడుచు మెలఁగెననియు, ఎలుగుగొడ్డులేనె పెరలను గోళ్లతోఁ గోరాడఁగా నందున్న తేనెటీగలు చేరి యాడు

చంద్రునియు, వానినీడలు నల్లగాను వ్యాసినడుమనడుమ వ్యాపించునట్టియెండవొడలు తెల్లగాను గనబడుటచే నవిరెండును భూమిమీద నువ్వులు తియ్యము వెపచల్లినట్టివి యెనయుం దాల్చిర్యము క. పరికించుచు యెందంబునక, బురికొనుకొనుకముతోడ ర భూమినురుండు.

గిరికటకతటనిరంతర, తరుగహనగుహవిహారతత్త్వమతియై.

8

అ పరికించుచుకొనుచును, భూమినురుండు = బ్రాహ్మణుండైనప్రవరాఖ్యుండు, యెందంబునకొనుచును, పురికొను తోడకొను = పురికొను = అతిశయించుచున్న, కొనుకముతోడకొనుకొనుచునుతో, అగ్గిరి మతియై - అగ్గిరి = ఆమంచుకొండయొక్క, కటక = మధ్యప్రదేశమందును, తట = ఐలులయందును, నిరంతర = దట్టమయిన, తరు = వృక్షములుగల, గహన = అడవులయందును, గుహ = గుహలయందును, విహార = విహారముగా నిరగుటయందు, రత్నర = అన్నియును, మత్తెలు = బుద్ధిగలవాడై.

నీ. నిడుదవెన్నెటిగుంపు ర జడగట్ట సగరుము, మునుమండు తపముగై గొనినచోటు జరరక చ్చపకులేశ్వరువెన్నె గానరా, జగతికి మిన్నేటు ర దిగినచోటు పుచ్చడికతనంబు ర పోలెట్టి గిరికన్య, పతిఁ గొల్వ నాయానరపడినచోటు వలరాచరావదా ర డలికాతుకనువెచ్చ, గరంగిని యలకనిరీగపుణ్ణోటు తపసియిల్లాండ్ర చెలువంబురదలచితలచి, మున్ను ముచ్చిచ్చునువిరాగి గొన్నచోటు కనుపవులువేల్పుబడవాలు ర గన్నచోటు, హర్షమునజూచి ప్రవరాఖ్యురహోత్తలొన.

అ. ప్రవరాఖ్యుండు = ప్రవరాండును పేరుగలవాడు (ఇదికర్త), సగరుమువ్వుమీదనుండు = అదిరచివై మనుమనికొమారుండు - భగీరథుండు, నిడుదవెన్నెటిగుంపు = నిడుదవెన్నెట్టిగుంపు = పెద్దలల పెద్దలల ముఖము, జడగట్టకొనుచుండు = జడవిలెచెనుచుకొనునట్లుగా, తపము = తపస్సును, కైగొనినచోటు = పునినప్రదేశమును, మిన్నేటు = ఆకాశగంగానది, జరర = జరర = ముడిసిన, చ్చపకులేశ్వరు = శాచిపకులేశ్వరునకు రాజైన యాదికూర్తయొక్క, వెన్ను = పిల్వజేషు, కానరా = కనబడునట్లుగా - అంబలొండునకు భూమి తెగునట్లునట, జగతికి = భూమిమీదికి, దిగినచోటు = అవతరించినప్రదేశమును, గిరికన్య = పార్వతీదేవి, పుచ్చడికతనంబు = సిగ్గురీతనమును - లజ్జగలదానతనమును, పోలెట్టి = విడిచిపెట్టి, పతికొను = పనిమిటిని, కొల్వకొను = సేవింప, ఆయాభవడినచోటు = శ్రమపడినప్రదేశమును - తపస్సుచేసినప్రదేశమునట, వలరాచరావదాండు = మత్తెలుండ నెక్కిత్రయిండు, అలికాతుకనువెచ్చకొను = అలికాతుక = నోపటంబును గలకపునియొక్క, కనువెచ్చకొను = నేత్రాన్నిచేత, కరంగిన = చోటు - కరంగిన = పుచ్చుకొనుచును, అల = ప్రసిద్ధమయిన, కనికరపుణ్ణోటు = బాలిచెట్టిండుట్టి ప్రదేశమును - అహోబిలగాదిన వారు అయ్యాయాచోటా మన్నుండు కాలిపోయెనని జాలించొందుడు రనిభాషించు, మున్ను = మునుపు, తపసి = చెలువంబు - తపసియిల్లాండ్ర = సప్తమహాగుహలభార్యలయొక్క, చెలువంబు = అంబమును, తలచితిలచి = పలుమాలుతలచుకొని, ముచ్చిచ్చును = మూడగులును, (మూడగులు = గాక్షసత్వము, అహవనీయము, పక్షి జాగ్ని) విరాగిగొన్నచోటు = మోహముకొనినప్రదేశమును, కనుపవులు = శిల్పిగడ్డివేల్పుబడవాలు = చేపనీనాధిపతి యైనసమరస్వామిని, గన్నచోటు = పరివలించినపరి ప్రదేశమును - సమరస్వామికి జన్మస్థానమైన తెల్లగంటననుట, హర్షమునకొను = సంతోషముతో, హాచి = మాచినవాడై, అత్తలొనకొను = తనమనసునందు - మోచినద్యముతో నవ్వయను

చ. విలయకృశానుకీలములరవేడిమి బోడిమి మాలి వెల్లిడిం

గలసినభూతధాత్రి మఱి ర శ్రమ్యుల రూ పయి నిల్చి యోషధుల్

మొలవంగఁ జేయునట్టి నయరముం బ్రతికల్పము నెట్లు గాంచు నీ

చలిమలనల్ల నుల్లసిలుకల్పదనంబును నూనకుండినన్.

10

అ. విలయ . వేడిమి - విలయః ప్రళయకాలమునందలి, కృశానుకీలముల=నిష్పమంటలయొక్క, వేడిమి=తాపముచేత, బోడిమి=సోష్ణవము-బాగు, మాలి = వెసి, వెల్లిడిం=భీష్మముతో, కలసినభూతధాత్రి=కలసిపోయినభూమి, మఱి=మఱియును, క్రమ్యుల=మరల, రూపయి=స్వరూప మేర్పడి, నిల్చి=ఎప్పుడీవలెనీచి, ఓషధులు=చూలికలు- వృక్షలతాదులు, మొలవంగఁ=మొలచునట్లుగా, చేయునట్టి నయము= చేయునట్టిలాభమును - మేలుననుట, ప్రతికల్పము= ఒక్కొక్క ప్రహరణమునందును- ఒక్కొక్కస్పృహ్యరంభనమయమునందును, ఈచలిమలనల్ల=ఈచలిమలనల్లత మునలన, ఉల్లిలెలునల్లదనంబును=ఉన్ననట్టితైత్త్యమును, ఊనకుండిన=ఆవలంబించునన్నను- పొందకున్నను, ఎట్లు=ఏవిధముగా, కాంచు=పొందును

తా ప్రళయకాలమునందుఁ గాని భవమయిపోయినభూమి యీహిమవత్కర్మరమయొక్క నల్లదనమును బాలకున్నయెడల మరలఁ దగయందు వృక్షలతాదులు మొలచునట్టి మేలునుబొంది యుండనేరదు అలంకావ్యులింగము

నీ పసుపునిగ్గులు దేఱురపాఁపజన్మిద మొప్పు, బ్రమథాధిపతియింటిరప ప్టటింగె శచి కీత గజపురుఁ ర జడలేట నురరాజు, జలకేళి నవరించురచెటు నెటింగె నదనుతోఁజేసి చన్నవిసి యోషధుల మ, న్నొదవు కొండల కెల్లఁగ బిడుక నెఱిగె వేల్పుటింతులలో న ర విజ్ఞప్తిఁగుచు మేన, నవరత్నరచనలరవణ మెఱిగెఁ బరివరివిధంపుజన్మంపుఁబరికరంపు, సొంపునంపద నిఖలనిరీలంపనభయు నప్పటప్పటికిని జిహ్వ ర త్రుప్పుదుల్ల, నామెత లెటింగె నీతుపారాద్రాక్షతన. 11

అ ఈసుపారాద్రాక్షతన=ఈసుండుకొండయొక్కకారణముచేత, పసుపునిగ్గులు= పసుపుయొక్కకాంతులు, కేట=లేటగాఁజొంచుచున్న(పాపసుపునిగ్గులు మోటు=పసుపుకాంతు లతిశయించు), పాఁపజన్మము=సర్వమజ్జాపవిత్రము, జిహ్వ=ఒప్పుచుండఁగా-బ్రహ్మచర్యమునందు పర్తించుచున్న అనుట, ప్రమథాధిపతి = ప్రమథగణములకు నధిపతియైన శివుఁడు - ఇంటిపట్టు = గృహస్థధర్మమును, ఎఱింగె=తెలిసికొనెను-అనఁగా హిమవంతుఁడు తనకూతు నియ్యఁగా శివుఁడు గృహస్థుడయ్యెన నుట, మరలా=గోవేంద్రుఁడు, శచికీ=శచిదేవికి, ఈత = నీశయందీదులాడుటను, కజపురు= సేపురు, చటలేట=ఆకాశగంగానదియందు, జలకేళి=జలకీడను, నవరించుచెలుపు=చేయునట్టివిధమును, ఎఱింగె=తెలిసికొనెను-అనఁగా హిమవంతుఁడు గంగను భరించుటచేత నే యింద్రుని కానదియందుఁ గ్రీడింప ననువుపడియెననుట, మన్నొగవు=గోదూపముధరించిన భూదేవి, ఆదనుతో=నరుయ మతిక్రిమింపఁడునట్లుగా, చేరి=పాపపాదుఁగులోనికిదింపి, చన్ను=స్తనము (ఇది జాత్యేకవచనము), అనిసి = మొనవిరిసి-మొనవిరియఁగాననుట, కొండలకెల్ల=ఎల్లకొండలకును, ఓషధుల=తృణగల్ప తరులతాదులను, బిడుకనెఱిగె=పిడుకుటకునేర్చెను - అనఁగా హిమవంతుఁడు దూడకాఁగా భూమియైన యోషధిరూపమైన పాలను గొండలకై పిడికెననుట, మేన=మేనకయనెడి యప్పరన, వేల్పుటిం

సంబంధము = "వత్సాస్త్రీలలోపల, విష్ణువేదము = మిక్కిలినిశ్చయము, నవరత్నము = రవణము - నవ = (పరిశుభ్రము) దూరము నీలము గోమేధికము మరకతము మాణిక్యము పుష్కరాగము మాక్తికము ప్రవాళము (స) తిమ్మిదిగి, సులయిన - లేక, క్రొత్తయెన, రత్నము = ములయొక్క, రవణుల = చేక్కడ భుజములుగల రవణము = ఆగ్రహమును, ఎక్కడ = ఇట్టివి తెలిసికొనెను - అనగా హిమవంతుడు మేనకకు భర్తయగుటచేతను హిమవంతునందు రత్నములగుట మెందుగా నుండుటచేతను మేనకరత్నభరణములుదాల్చి వత్సాస్త్రీలలోపల మిక్కిలి స్వచ్ఛముం దెననుట, నిఖిలనిలిపనభయము = నమస్తదేవతాసమూహమును, పరిచరి సంపద = పరిపరివిధంపు = బహువిధములయిన, జన్మంపు = యజ్ఞములయొక్క, పరికరింపు = పాపకరిణములయొక్క, సాంపునంపద = సౌష్ఠ్యముయొక్క కలిమిచేత, అప్పటప్పటికి = అయాసమయములకు, అహ్వక్రతుష్వ = నాలుకయందు బొందికయగుచి, డుల్ల = విడి విపోవునట్లుగా - మానునట్లుగా (సా జీవాగ్రుప్పటిల్ల = నాలుక యగుచి చెడగా), ఆ మెలకు = విందులను, ఎత్తింగె = గుర్తించెను - అనగా నీవలు రాజులుకొందలగువారు యజ్ఞములుచేయుటకు నీమందుకొండ చోటగుటంబట్టి యొడపా దడపా పోవలెను నావిర్భాగము లారగింపననుకూలించెననుట, అలంకారము, ఉదాత్తమును.

మ తలమే బ్రహ్మకునైన నీనగమహాత్మ్యం బెన్న నేనియొడం
గలచోద్యంబులు తేపు గన్గొనియెడిం గాకేమి నే డేగెడ
నలినీబాంధవభానుత ప్రవికారతన్యం దినీహరికం

కవచాత్మకపరంపరల్ పయపయిక్ మధ్యాహ్నముం దెల్పెడిన్. 12

అ ఈనగమహర్వయం = ఈపరవ్రతముయొక్కనుహిమను, ఎన్న = ప్రశంసించును, బ్రహ్మకునైన = బ్రహ్మదేవునికైనను, తలమేతరమా - శక్త్యముకాదనుట, ఇయ్యెడ = ఇచ్చట, కలచోద్యంబులు = కలిగిన వింతలను, నేను, నేపు = లేపబడినను, కన్గొనియెడం గాకేమి = చూడ నేయచెడగాక, నేడు = నేటిదినము, నీగెడ = పోయెనను, నలినీ పరంపరలు - నలినీబాంధవ = సూర్యునియొక్క, భాను = కిరణములచేత, క్ర = కాలిన, రవికాంఠ = సూర్యకాంఠపురాళ్లమీద, న్యంది = కాలుచున్న, నీహరికందళ = మందురీతిబట్టించునైన, చాత్మక = చుండు చుండు మనెడు ధ్వనులయొక్క, పరంపరలు = సమూహములు, పయపయి = విరాడమీద - క్రమక్రమముగా, మధ్యాహ్నము = పట్టపగలగుటను, తెల్పెడి = తెలియజేయుచున్నవి

తా. ఈహిమవర్షిర్వరిమహిమము నెంచి బ్రహ్మసయితము శక్త్యముకాదు ఇప్పుడు సూర్యకిరణములచేత వేడిచినునొందిన సూర్యకాంఠపురాళ్లమీద బంధునట్టిమందుచినుకల చుండుచుండును శబ్దము మధ్యాహ్న కాలమయ్యె ననుటను న్నప్తముగాఁ దెలుపుచున్నవి కాబట్టి నేటికెఁబోయి రేపునచ్చి చూచెన.

తే. అనుచుఁ గ్రమ్మఱువేళ నీహరివారి, బెరిసి తత్వాదలేపంబు గరంగిపోయె
గరంగిపోవుట యెఱుంగఁడగ్ధరణిసురుడు, దైవకృతమున కిల నసాధ్యంబు గలదె.

అ. అనుచు = ఇట్లని లింగమునకొనుచు, క్రమ్మఱువేళ = వెనుకకుఁ దిరుగునపుడు, నీహరివారి = నుంచునీరు, దెరిసి = అంటి, తత్వాదలేపంబు = ఆతనియడుగులపనుపుఁత, గరంగిపోయె = ద్రవమయి యంటు లేకపోయెను కిరంగిపోవుట = అట్లు కిరంగిపోవుటను, అగ్ధరణిసురుడు = బ్రాహ్మణుడు.

(ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఎఱుంగఁడు = తెలిసికొన్నవాఁడుకాఁడు, (కనుక) ఇల = భూమియందు, దైవకృత్తు మనకుఁ = దైవయత్ను మనకు, అసాధ్యంబు = సాధ్యముకానిది, కలదె = ఉన్నదా ॥ లేదు - అనఁగా సేవనియింపను దైవముతఱచినట్లేయగును గాని మఱియొకవిధముగాఁ గానేరదనుట. అలం. అర్థాంతరన్యాసము

మ. అతఁ డెల్లాపదహీనుఁడై నిజపురీరయాత్రామిశ్రతౌతుకో

ధర్మిఁ బోవఁ నపదిస్సుటార్తిఁ బరణద్యంధ్యంబు రా కుండిన
స్మృతిఁ జింతించుచు నవ్విధం బెఱిగి హాస నన్నిట్లు దైవంబు తె
చ్చితె యీ ఘోరవన ప్రదేశమునకుఁ శిష్టాపదేశంబున్.

14

అ. అతఁడు = ఆ ప్రవరాఖ్యుఁడు, అట్లు = ఆ విధముగా, జౌషధహీనుఁడై = అడుగులకుఁబూసినపనుచుచేతఁ దక్కువైనవాఁడై - పనుపోయినవాఁడై, నిజ .. ఉద్ధతిఁ - నిజఁతనదయన, పురీ = పట్టణమునుగూర్చి, యాత్రా = ప్రయాణముచేయుటయందు, మిశ్రత = కూడిన - పొందిన, కాకుఁ = కుతూహలముయొక్క, ఉద్ధతిఁ = ఎగఁపుచేత, పోవఁ = ఎగిరిపోవుటకు, చరణద్యంధ్యంబు = కాళ్లజత - రెండుకాళ్లను, రాకుండినఁ = లేచిరాకయండఁగా, నపదిస్సుటార్తిఁ = అప్పుడే స్పష్టమగుచున్న దుఃఖముచేత, (పా నపదిస్సుటార్తిఁ = చక్కఁగాఁబోచుచున్న దుఃఖముతోఁ గూడుకొనుటచేత), మతిఁ = బుద్ధియందు, చింతించుమఁ = విచారనడుకొనుచు, అవ్విధంబు = ఆ పాదలేపము కరగిపోయినవిధము, ఎఱిగి = తెలిసికొని, హాస = ఆయోగ్య, దైవంబు = దైవమా, నన్ను, ఇట్లు = ఈ విధముగా, సిద్ధాపదేశంబునఁ = సిద్ధుని నెఱుముచేత, (పా. సిద్ధాపదేశంబునఁ = సిద్ధుని యుపదేశముచేత), ఈ ఘోరవన ప్రదేశమునకుఁ = భయంకరమైన యాయడవిభూమికి, తెచ్చితె = తీసికొనివచ్చితివా.

తా. ప్రవరాఖ్యుఁ డట్లు పాదలేపము లేకపోఁగాఁ దనపట్టణమును గూర్చి యెగిరిపోవుటకుఁ గాళ్లు లేవకపోవుటచేత బాదలేపము పోయినదని తెలిసికొని తక్షణమే పుట్టినవిచారముతో దైవమా! సిద్ధునిరాకయొక్క నెఱుముచేత నన్నిభయంకరమైన యడవికిఁ దెచ్చి చేర్చితివా? యని దుఃఖించెను. అలం. కావ్యలింగము

క. ఎక్కడియరుణాస్పదపుర, మెక్కడితుహినాద్రి క్రొవ్వి శయే రాఁ దగునే

యెక్కట మును ననుదెంచిన, దిక్కిది యని యెఱుంగ వెడలుర తెరువెయ్యదియో.

అ. ఎక్కడి యరుణాస్పదపురము = అరుణాస్పదపుర మెక్కడనున్నది, ఎక్కడి తుహి. నాద్రి = శుశుమందుఁగొండ యెక్కడనున్నది - దీనికి దానికి సెంతో దూరము కలదనుట, క్రొవ్వి = మడించి, ఏక = సేను, రాక = వచ్చుట, తగునే = తగువా, అక్కట = ఆయోగ్య, మును = మునుపు, చనుదెంచిన దిక్కు = ఇక్కడికివచ్చిన దిశ, ఇది = ఇట్టిది, అనియెఱుంగఁగ = అని సేనుగ రైలుఁగను, వెడలు తెరువు = ఇక్కడినుండి బయలుదేరిపోవుమార్గము (పా. వెడలు తెఱుగు = బయలు వెడలువిధము), ఎయ్యదియో = ఏదో.

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముం దెలియ మాత్రయా ద్వార కావంతి కా

శి కురుక్షేత్ర గయా ప్రయాగములు నే శి సేవింప కుద్దండగం

డకి వేదండువరాహావాహిపుఖరద్గవ్యాశ్రమ మిమ్మంచుఁగొం

డకు రాఁ జెల్లునె బుద్ధిబాడ్యజనితోరన్నాదులే గదా శ్రోత్రియుల్.

16

అ నే = సేను, అకలంక = సత్త్వము - అకలంక = నిర్దోషమయిన, డోషధ = మందుయొక్క, సత్త్వము = పరిమళ - ప్రభావమును, తెలియక = తెలియకొనుటకు, మాయా = ప్రయాగములు - మాయా = మాయానగరము - హరిద్యారము, ద్వారక = ద్వారపతీపట్టణము, అపంతి = ఉజ్జయినిపట్టణము, కాశి = కాశీపట్టణము, కురుక్షేత్ర = కురుక్షేత్రము, గయా = గయాక్షేత్రము, ప్రయాగములు = ప్రయాగక్షేత్రము, (వీనిని) సేవింపక = చూడఁబోవక, ఉద్ధండ వ్యాఘ్రము - ఉద్ధండ = మిక్కిలి క్రూరములైన, గండక = గండముల నెడి మృగములు, వేదండ = ఏనుగులు, ఎరాహ = అడవిపందులు, వాహరిపు = కారుదున్న పోతులు, ఖడ్గ = ఖడ్గమృగములు, ('గండకే ఖడ్గఖడ్గే' యని నామలింగానాన నమునందు గండకఖడ్గశబ్దములు పర్యాయములుగాఁ జెప్పబడియున్నవి. ఇందు భిన్నములుగాఁ గానఁ బడుచున్నవి ఇందులకుఁ బ్రమాణమేమో తెలియలేదు.) వ్యాఘ్రము = పెద్దపులులునుగలదైన, ఇచ్ఛం చుఁగొండకు = ఈహిమవత్పర్వతమునకు, రాక = పచ్చుట, చెల్లు నే = నాకుఁదగునా, శ్రోత్రీయులు = వేదమునదిని వైదికనిష్ఠగలవారు - ఛాందసులనుట, బుద్ధిజాడ్యజ్ఞిలో న్నాదులు = బుద్ధిమాంద్యము వలనఁ బుట్టిన చిత్తవిభ్రాంతిమనుగలవారు, కదా = కాదా - చిత్తవిభ్రాంతిమనుకలవారే యనుట.

తా. సేను సిద్ధుఁ డిచ్చినమందుమహిమ తెలియవలెనన్న మాయ ద్వారక యవంతి కాశి కురు క్షేత్రము గయ ప్రయాగము మొదలయిన పుణ్యక్షేత్రములకుఁబోయి వానిని సేవింపక గండకము లేనుగు లడవిపందులు కారుదున్నులు పెద్దపులులు మొదలుగాఁ గలక్రూరమృగములు విశేషముగా నుండెడియూ మంచుఁగొండకు రావచ్చునా. కేవలవైదికులయిన నానందివాళు బుద్ధిమాంద్యమువలని చిత్తవిభ్రాంతిమను గలవారైయుండురు. కాబట్టి సేను నట్టిచిత్తభ్రాంతిమనుచేత నీరారనివోటికి వచ్చితి అలం. అర్థాంతర న్యాసము.

సీ. నను నిమునంబుగానకయున్న నూరెల్ల, నరయుమజ్జనకుఁ డంతరితడలు నొక్కొ యెపుడు సౌధ్యలయందు శీ నిలువెల్లనీకన, నో మెడుతిల్లియెం శీ త్రోటలునొక్కొ యనుకూలవతి నాదురమననులోప ర్తించు, కులకాంత మది నెంతరీకుందునొక్కొ గడఁ దోడునీడ లై శీ క్రిడించునచ్చాత్మ, లింతకు నెంత చింతింతురొక్కొ యతిధిసంతర్పణంబు లేరమయ్యెనొక్కొ, యగ్ను లేమయ్యెనొక్కొ నీరత్నంబులైన కృత్యములఁ బొపి దై వంబరీకిమక నిట్లు, పాటవైచిత్ర మిమ్ములు శీ పట్టవోట. 17

అ. నను = నన్ను, నిమునంబు = నిమిషకాలము, కానకయున్న = చూడనన్న రిరుడ, ఊరెల్ల = గ్రామమంతయు, అరయుమజ్జనకుడు = వెదకునట్టి మాతృండి, ఎంతడలునొక్కొ = ఎంత దుఃఖ పడునో, (నన్ను) ఎపుడు = ఎల్లప్పుడును, సంద్యుల = సంధ్యాకాలములయందు, ఇలువెల్లనీక = ఇల్లు పెడలి బయటఁబోనియ్యక, ఓ మెడునట్లి = కాపాడునట్టిమాయుచ్చ, ఎంతో అలునొక్కొ = ఎంతిదిలపించు నో, అనుకూలవతి = అనుకూలప్రవర్తనముగలదై, నాదుమనసులో = నాతలఁపు ననుసరించి, పర్తింతు కులకాంత = నడుచుకొనునట్టి యిట్లు - నాభార్య, మదిక = మనస్సునందు, ఎంతకుండునొక్కొ = ఎంతగా శోకించునో, గడఁ = దగ్గఱ, తోడునీడలై = సహాయులై, క్రిడించునచ్చాత్మలు = విహరించునట్టి సుంచీష్యులు, ఇంతకు = ఇప్పటికి, ఎంతచింతింతురొక్కొ = ఎంతగావిచారపడుచుండురో, అతిథి సంతర్పణంబులు = అన్నాచ్చల యింటికివచ్చిన పెద్దలయారాధనములు, ఏమయ్యెనొక్కొ = ఏమియాయె నో, అగ్నులు = గార్హపత్యాదులయిన యగ్నులు, ఏమయ్యెనొక్కొ = ఏమియాయెనో, దైవంబ = ఓ

దేవుడా, కిసుక = కోపముతో, నిత్యంబులు = ప్రతిదినమునప్పుక నడపించగినవి, విసకృత్యములకే = ఆయినట్టివ్యాపారములనుండి, పాపి = పీడ బాపి, మిన్నులపడ్డచోట = అకాశములు వాలినతావునందు - మిక్కిలిదూర మైనయూర్ధ్వభాగమునందు, పాటనైచితే = వినరివైచితీవా - అనగా మిక్కిలి దూరము నందు జేర్చితివా యనుట ఆలం సంజహము

క. నను నిలుసేరునుపాయం, బొనరింపంగఁ జాలునుకృతి ర్ యొకఁ డొద్దఁ డొకో యనుచుం జింతాసాగర, మున మునిగి భయంబు గదురఁ ర్ బోవును నెదురన్.

అ. ననుక = నన్ను, ఇలుసేరునుపాయంబు = ఇంటికీబోయి చేరునట్టి యుపాయమును, పి నరింపంగఁ = చేయుటన, చాలునుకృతి = చాలునట్టి పుణ్యాత్మఁడు, ఒకఁడు = ఎవఁడేనొకఁడు, ఒదవఁ డొకో = కలుగఁడోయేమో, అనుచుకే = అనుకొనుచు, చింతాసాగరమునకే = విచారమునెడి సముద్రము నందు, మునిగి = మునిగినవాఁడై, భయంబు = వెఱపు, కదురకే = కలుగఁగా, పోవుచుకే = ఏదోయొక దారిఁబట్టినోవుచు, ఎదురకే = ఎదురిభాగమునందు. - పైపద్యముతో నన్వయము. ఆలం. రూపకము, సంజహమును.

సీ. కులిశ ధారాహతిరపాలుపునఁ బై నుండి, యడుగుమోవఁగ జేగు ర్ తై నతటులఁ గనుపట్టులోయ గంగానిర్ధరము వాఱఁ, జలువ యానయ్యేటిర కెలఁకులందు నినుక వెట్టినసేల ర్ నేది యర్కాంతులఁ, జొర నీక దట్ట మై ర్ యిరులు గవియు క్రముకవున్నాగ్గనారంగరంభానాళి, కేరాదివిటపికాంతారషిధిఁ గెరలు పిక శారికాకీర ర్ కేకి భృంగ, సారసధ్వనిఁ దనలోని ర్ చంద్రకాంత దరులు ప్రతిశబ్దమీన గంధర్వయక్ష, గానఘూర్ణిత మగునొక్కరొకొనఁ గనియె.

అ. కులిశ... పాలుపునకే - కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ధారా = వాయిచేసిన, హతి = దెబ్బ యొక్క, పాలుపునకే = విధమున - ఇంద్రుఁడు వజ్రాయుధముతో నఱకిన నఱవడో యనునట్లు, పై నుండి = మీఁదిదిట్టమినుండి, అడుగుమోవఁగకే = దిగువతట్టానునట్లు, జేగుఱు = ఎఱుగిని, విసరిటులకే = అయి నట్టిచదులతో, కనుపట్టులోయకే = అకపడుచున్న కొండచీలికయందఁ, (పా కనుపట్టి లోనకే = కనఁబడి లోపలిభాగమందు), గంగానిర్ధరము = గంగానది, పాఱకే = ప్రవహించుచుండఁగా, చలువ = చల్లదనము గలది, జొర కెలఁకులందుకే - జొర = అయిన, అయ్యేటి = ఆగంగానదియొక్క, కెలఁకులందుకే = రెండుప్రక్కలందును, ఇనుక వెట్టిన సేలకే = యినుక క్రమి న సేలయందు, ఏచి = పెరిగి, అర్కాంతులకే = సూర్యకిరణములను, చొరనీక = ప్రవేశింపనియ్యక, దట్టమైతఱుచై, ఇరులుగవియు... పీఠిక - ఇరులు గవియు = చీకటిక్రమమున్న, క్రముక = పోక, పున్నాగ = పొన్న, నారంగ = నారింజ, రంభా = అశఁటి, నాళికీర = పెంకాయ, ఆది = మొదలుగాఁగల, విటపి = వృక్షములయొక్క, కాంతారషిధికే = వనపంక్తియందు, కెరలు... ధ్వనికే - కెరలు = కూయుచున్న, పిక = కోయిలయొక్కయు, శారికా = గోదవంకలయొక్కయు, కీర = చిలుకలయొక్కయు, కేకి = నెమిళ్లయొక్కయు, భృంగ = రుమైదల యొక్కయు, సారస = లెగ్గరుపక్షులయొక్కయు, ధ్వనికే = ధ్వనిచేత, తనలోని దరులు = తనలోని తనలోపలివైన, చంద్రకాంత = నెలరాలయొక్క, దరులు = గుహలు, ప్రతిశబ్దము = మాఱుమోతను, ఈనకే = పుట్టింపఁగా, గంధర్వ... ఘూర్ణితము - గంధర్వ = గంధర్వులయొక్కయు, యక్ష = జన్మల

యొక్కయు, గాన=సంగీతధ్వనులచేత, ఘోషము=తిరుగుడుపడుచున్నది, అగునొక్కశ్లోకం=అగు నట్టియొక్కొండనందుగొందిని, కనియెక్క=చూచెను.

తా ఇంద్రుడు వజ్రాయుధముచే నతఁగా నేర్పడినగాయపురుగులతో యున్నట్లు చివర నుండి యడుగువలెను వెట్టిగా నగవడుచున్న యిరుపార్వతులు గలకొండచీలికయందుఁ బ్రవహించు చున్న గంగయొక్క యిరుదురులందును నినుకపాతైనయెడల మిన్నంటఁ బెరిగి దట్టముగాఁ గదిసి యెండ చూచి నీనివ్రాతలతోఁపులందుఁ గలకలకాయుచున్న కోయిలలు చిలుకలు మొదలైన వాని ధ్వనులనేతను, ఆధ్వనులకుఁ బ్రతిధ్వను లిచ్చుచున్న గుహలచేతను, అచ్చట విహరించుచున్న యక్ష గంధర్వుల సంగీతధ్వనులచేతను నొప్పుచున్న యొకకొండనందుగొందిని ప్రవరాఖ్యుఁడు చూచెను అలం. ఉత్పేక్ష.

క. కనుఁగొని యిది మునియోశ్రమ, మనుతహాతహా ప్రైడమి యిచటి కరిగిననాకుం గననగు నొక తెఱకువ యని, మనమునఁ గలదిగులు కొంత క్రమమువడంగన్ .20

అ. కనుఁగొని=ఆకొననుజూచి, ఇది=యీశానవచ్చునది, మునియోశ్రమము=మునులు తపస్సు చేయుచోటు, అనుతహాతహా=అనునట్టితమకము-అనియెడిభ్రాంతి, పాడమి=పుట్టఁగా, ఇచటికి=ఈచోటికి, అరిగిన=పోయినను, నాకు, ఒక తెఱకువ=ఒక్కయుపాయము, కననగన్=శానవచ్చును-కలుగును, అని=అనుకొని, మనమున=మనస్సునందు, కలదిగులు=కలిగినయధైర్యము, కొంత=కొంచెము, మట్టువడంగ=తగ్గఁగా-ప్రపద్యముతో నన్వయము.

చ. నికటమహీధరాగ్రతటనగ్రతనిరధార బాసి లో

యకుఁ దలక్రిందుగా మలక కలై దిగుకాలువవెంటఁ బూచుమ

లిక లవలంబునంబుగ నశ్రితకరధ్వని చిమ్మిరేగ లో

నికి మణిపట్టభంగసరణిఁ ధరణీసురుఁ డేగి చెంగటన్ .

21

అ. ధరణీసురుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు- ప్రవరాఖ్యుఁడు, నికట ధారణ-నికట=సమీపమునం దలి, మహీధర=కొండయొక్క, అగ్ర=చివరయందుఁగల, తట=ప్రదేశమునుండి, నిర్గత=వెడలిన, నిర్గత ధారణ=సెలయేటిధారను, పాసి=విడిచి-దానినుండి చీలియనుట, లోయవ్=కోనతట్టునకు, తలక్రిందుగా=పైభాగము క్రిందికివాలునట్లుగా, మలక కలై=మెలికలై-వంపువంపుగాఁ దిరిగినదై, దిగుకాలువవెంట=దిగువకుఁ బాటుచున్న కాలువవెంటవిడిచి, పూచుమల్లికలు=పుష్పించినట్టి మల్లెతీగలు, అవలంబునంబుగ=వేలిపట్టుకాఁగా, అశ్రితకరధ్వని=తు మ్రేదగుంపుల మ్రోత, చిమ్మిరేగ=మిక్కిలి యతికయింపఁగా, మణిపట్టభంగసరణి=రత్నముల మెట్లదాని, లోనికే=అనన్వయము, ఏగి=పోయి, చెంగటన్=సమీపమునందు-ప్రపద్యముతో నన్వయము

తా ప్రవరాఖ్యుఁడు తానున్న తావునకుఁ బావునఁ గొండకొమ్మనుండి లోయలోనికి వంపులు దిరిగి తలక్రిందుగాఁ బ్రవహించుచున్న సెలయేటికాలువ యిరుదురులందును మొలచి పూచి పరిమళించుచున్న మల్లెతీగలను బట్టుకొని వానియందు మూఁగినతొ మ్రేదలు రేగి రుంకారము చేయుచుండఁగా నచ్చటఁ గట్టఁబడి యున్న రత్నపు మెట్లమార్గమునఁ గొనలోనికి దిగి సమీపమునం దని తాత్పర్యము.

తా. తావున క్రేవలఁ జల్లుచెంగలువకొరదారంబుతీరంబున

మాపున క్రోవులు నల్లిబిల్లిగానుకొంతతారంబునం దైందవ

గ్రావాకల్పితకాయమానజటిలద్రాక్షాగుళుచ్ఛంబులం
బూవుందీవెల నొప్పునొక్కభవసంరబు గారుడోత్పిర్ణమున్.

22

అ. క్రీమల్ = పార్శ్వములందు, తావుల్ = పరిమళములను, నెల్లు తీరంబునల్ - చల్లు = ప్రసరింపజేయునట్టి, చెంగలుబ = ఎత్తుగలువలుగల, కేదారంబు = పరిమడియొక్క, తీరంబునల్ = చేరువను, మావులు = మామిడిమ్రోచులును, క్రోవులు = ఎత్తుపువ్వులగోరంటిచెట్టును, అల్లిబిల్లిగొనుకాంతారంబునందున్ = ఒకటితో నొకటి పెనగొన్న పనునందు, వింపవ. గుళిచ్ఛంబులల్ - వింపవగ్రావ = చంద్రకాంతపుత్రాశ్చేత - అత్యల్పతో జేయబడిన కంబములు మొదలైన వానిచేత ననుట, ఆకల్పిత = చక్కగా రచింపబడిన, కాయమాన = పండితీయందు, జటిల = దట్టముగా నల్లుకొన్న, ద్రాక్ష = ద్రాక్షతీగలయొక్క, గుళుచ్ఛంబులల్ = పండ్లగుత్తులచేతను, బూవుందీవెల = పుష్పించిన తీగెల చేతను, ఒప్పునొక్కభవసంబున్ = ఒప్పునట్టియొకయింటిని, గారుడోత్పిర్ణమున్ = గరుడ పచ్చలచే బొదుగఁబడినదానిని - దీనికిఁ గ్రియ పై పద్యములోని 'కాంచి' అనునది

తా ఎత్తుగలువల పరిమళములు చుట్టుపట్లఁ బ్రసరింపజేయుచున్న పరిమడివెంబడి, మామిళ్లు గోరంటలు నొకటితో నొకటి పెనగొన్న యొకపనునందుమఁ జంద్రకాంతపుత్రాశ్చే రచింపబడిన పండితీయందు ద్రాక్షతీగలును బువ్వుఁదీగలును నెల్లుకొని ద్రాక్షపండ్లగుత్తులును పూగుత్తులును వ్రేలఁబడి పరిమళించుచుండఁగా నొప్పునట్టిదియు గరుడపచ్చలు దాఁపినట్టిదియు నగునొకయింటిని బ్రహ్మఁడు చూచెను

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో, దంచితసౌభాగ్యగరిమ శ్రీ కచ్చెరువడి య

కాంచనగర్భాన్వయమణి, యించుక దటియంగ నచటి శ్రీ కేఁగెడువేళన్.

23

అ. కాంచి = (అట్టిదివ్వభవనమును) చూచి, తదీయ...గరిమకున్ - తదీయ = దానిదైన, విచిత్ర = వింతయైన, ఉదంచిత = మిక్కిలియొప్పిద మైన, సౌభాగ్య = చక్కఁదనముయొక్క, గరిమకున్ = గొప్పతనమునకు - అతిశయోత్సవమునకు, అచ్చెరువడి = ఆశ్చర్యపడి, ఆకాంచనగర్భాన్వయమణి = బ్రాహ్మణవంశ శ్రేష్ఠుడైన యౌషవరాఖ్యుఁడు, ఇంచుక = కొంచెము, తటియంగ = దగ్గఱగా, అచటికిన్ = ఆతావునకు, ఏఁగెడువేళన్ = పోవునప్పుడు - పైపద్యముతో నన్వయము

క. మృగమదసారభవిభవ, ద్విగుణితేఘనసారసాంద్రపీటీగంధ

స్థగితేతరపరిమళమై, మగువపాలుపు దెలుపునొక్కరమారత మెలసెన్.

24

అ మృగమద పరిమళమై - మృగమద = కస్తూరియొక్క, సారభ = పరిమళముయొక్క, విభవ = వైభవముకంటె, ద్విగుణిత = రెండింతలుగాఁజేయబడిన, ఘనసార = పచ్చకర్పూరముతోఁ గూడిన, సాంద్ర = దట్టమయిన, పీటీ = తాంబూలముయొక్క, గంధ = పరిమళముచేత, స్థగిత = కప్పబడిన - అణచివేయబడిన, ఇతరపరిమళమై = అన్యములయిన పువ్వులు మొదలైనవాని వాసనలగలదై, మగువపాలుపు = స్త్రీయొక్కజాడను, తెలుపునొక్కమారుతము = తెలియజేయునట్టి యొక్కగాలి, ఒలసెన్ = వీచెను.

తా అప్పుడు కస్తూరి పచ్చకర్పూరము మొదలయిన పరిమళద్రవ్యములతో విడముచేసిన వాసన తక్కినవాసనల నెల్ల సోఁచివేయఁగా నట్టివాసనచేత స్త్రీయొక్కతె యిచ్చట నున్న దనుజాడను దెలుపునట్టి గాలి మెల్లగా వీచెను. అలం. కావ్యలింగము. ('ద్విగుణితేఘనసారసాంద్రపీటీ' యనియు 'మగువ

పొలుపు తెలుపు' అనియు నన్నిందున స్త్రీలు తాంబూలము చేయునప్పు డొకపాలు కస్తూరియు రెండుపాళ్లు పచ్చకడ్డూరమును గూర్చిపెలయు ననుశాస్త్రము మోచిత మగుచున్నది.)

మ. అతఁ డావాతపరంపరాపరిమళేవ్యాపారలీలఁ జనా

నివ్రత మిచ్చోటని చేరఁ బోయి కనియెన్ శ విద్యుల్లతావిగ్రహాన్

శలిపత్రేక్షణఁ జంచరీకచికురం శ జంద్రాస్యఁ జక్రస్తనిన్

నతినాభిన్ నవలా నొకానొకమరున్నాశిరోరత్నమున్.

26

అ. అతఁడు = ఆననరాఖ్యుడు, ఆవాత . లీల - ఆవాతపరంపరా = ఆగాలితెరలవలని,

పరిమళ = మంచివాసనయొక్క, వ్యాపారలీల = ప్రవర్తనవిలాసముచేత, ఇచ్చోటు = ఉత్తరదేశ

ము, జనాన్విరిము = జనులతోగూడినది - జనులుగలది, అని = అనుకొని, చేరఁబోయి = దగ్గఱఁబోయి,

విద్యుల్లతావిగ్రహాన్ = మెఱపుఁదీఁగవంటి శరీరముగలదానిని, శతపత్రేక్షణ = తామరలవంటి

కన్నులుగలదానిని, చంచరీకచికురన్ = తుమ్మెదలవంటితలవెండ్రుకలు గలదానిని, చంద్రాస్య = చంద్రుని

వంటిముఖముగలదానిని, చక్రస్తనిన్ = చక్రవాకములవంటిచన్నులు గలదానిని, నతినాభిన్ = లోఁత

యిన బొడ్డుగలదానిని, ఒకానొకమున్నాశిరోరత్నమున్ = ఒకానొకదేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాల

యిన, నవలాన్ = స్త్రీని, కనియెన్ = చూచెను

తా ఆననరాఖ్యుఁ డాగాలితెరలవలనిమంచివాసనలు పయింబయి వ్యాపించుటచేత నిది జను

లుండు తా ననుకొని దగ్గఱఁబోయి మెఱపుఁదీఁగెను బోలినదేహమును దామరలను బోలినకన్నులును

దుమ్మెదలను బోలినతలవెండ్రుకలును జంద్రునిఁ బోలినముఖమును జక్రవాకవస్తువులం బోలినచన్నులును

లోఁతైన పొక్కిలియుఁ గలిగియున్నయొకదేవతాస్త్రీని గనియెను

తే. అమలమణిమయనిజమందీరంగణస్థ, తరుణసహకారమూలవిరతద్రిమీఁద

శీతలానిల మేలయ నాశీసన యైన, యన్నిలింపాబ్రముఖయు నశ్యువనరమున 26

అ. అమల మీఁదన్ - అమలమణిమయ = తెల్లగావెలుఁగునట్టి విజ్రుణవీ వికారమయిన-వి

జ్రుణులుబుజిచిన, నిజశనదైన, మందీర = ఇంటియొక్క, అంగణస్థ = ముంగిటియందున్న, తరుణసహ

కార = తియ్యమామిడిగున్నయొక్క, మూల = మొదటవేయఁబడిన, విరద్రిమీఁదన్ = అరుఁగమీఁద,

శీతలానిలము = చల్లగాలి, ఒలయన్ = ప్రసరింపఁగా-పీఠఁగా, ఆసీన = కూర్చున్నది, ఐనయన్నిలింపా

బ్రముఖియొన్ = అయినట్టియాదేవతాస్త్రీయును, అశ్యువనరమునన్ = ఆనయమునునందు-పైపద్య

ముతో నన్వయము.

సీ. తతనితంబాభోగరథవళాంకుకములోని, యంగదట్టపుఁగావిరంగువలన

శశికాంతమణిపీఠి శ జాజువాఱఁగఁ గాయ, లుత్తుంగకుచపాలి శ నత్తమిల్లఁ

దరుణాంగుళీధూతశతంస్త్రీస్వనంబుతో, జలివిలిపాట మురద్దులు నటంప

నాలాపగతిఁజొక్కిరయరమోడ్పుఁగనుదోయి, రతిపారవశ్యవీరభ్రమముఁ దెలుపఁ

బ్రాణిఁబలికించుగీత ప్రబంధములకుఁ, గన్దుకరపంకరుహారత్నకలకర్పూరపు

రాధ్యనిస్సూర్తి తాళమాశనములుగొలుప, నింపుదళుకొత్త పీఠ వారయింపునుండి.

అ. తత పలన్ - తత = విరివియైన, నితంబ = పిఱుఁడులయొక్క, అభోగ = పరిపూర్ణత్వము

మీఁది-వికాలమగు పిఱుఁదుల యుపరిప్రదేశముపైనంతయు నిండాదియున్న, (శక)తత = వ్యాతమైన-

అపృతమైన, సీతంబాభోగ=పిఱుండుల పూర్ణవిస్తారముగల-పిఱుండులవిరివి వైనంతయు వ్యాపించిన-నిశాలములగు పిఱుండులవంతయుఁ గప్పియున్నయనుట, ధవళాంశోకములోని=తెల్లనిదస్త్రములోపలి, అంగదట్టపు=పొదికయొక్క, కావిరంగువలన=ఎఱ్ఱవిన్నెవలన, చంద్రకావి వన్నెవలన, శక కాంతమణి పీఠి=చంద్రకాంతమణులు పొదిగినపీఠము, జాజావాఱగఁ=ఎఱుపువన్నెగలది యగుచుండఁగాను, ఇటఁ దెల్లనిచస్త్రము పిఱుండులవంతయు నావించియున్నదనుటచే దానిలోపలి యెఱ్ఱపొదిక కూర్పున్న పీఠికి దగులలేదనియుఁ గావున దానియెఱ్ఱనివన్నె యాపస్త్రము మూలముననే పీఠిపైఁ బ్రసరించుచుండెననియు, నిట్లు ప్రసరించును నాపీఠి యెఱ్ఱవాఱియుండెననుటచే నాపొదిక మిక్కిలి రక్తిమగలది గాను దానిపై నావించియున్నవస్త్రము మిక్కిలినిన్నమైన రవిసెల్లాగాను నుండవలయుననియు గ్రాహ్యము. కాయలు=వీణెను నమర్చిన సౌఱకాయలు, ఉత్తుంగకుచపాళి= ఉత్తుతమయిన నైనప్రదేశము నందు, అత్తమిల్ల=అనఁగాను, తరుణ..స్వనంబుతో=తరుణ=లేతనైన-కోమలములైన, అంగుళీ-వ్రేళ్లచేత, ధూత=మీటఁబడిన, తంత్రీ=ఉక్కుతీ-గెలయొక్క, స్వనంబుతో=నాదముతోడ, జలిలిలి పాట=సన్నగొంతువలన నవ్యక్తమధురమయినపాట, ముద్దులు=మనోజ్ఞతలను, నటించె=ప్రవర్తిల్లఁజేయఁగాను, ఆలాపకతి=రాగము నాలాపనచేయురీతిచేత, చొక్కి= పరవశయై-పరవశ యగుటచే తననుట, అరమోహ్యుఁగనుదోయి=సగము మూయుట గలకన్నులజంట-సగము మూసినరెండొకన్నులను, రతి..విభ్రమము=రతి=సంభోగకాలమందలి, పారవశ్య=చొక్కువంటిచొక్కుయొక్క, విభ్రమము= విలాసమును, తెలుప= తెలియజేయఁగాను, ప్రాణి= నేర్పుతో, పలికించు=పిణియొందుఁ బలికించునట్టి, గీతప్రబంధములకు=సంగీతపుఁగృతులకు, కప్రమ. స్ఫూర్తి-కప్రమ=అందమైన, కరవంకరూప=హస్తకమలములయొక్క, రత్నకటక= మణులు చెక్కినకడియములయొక్క, రుణర్షుణధ్వని=రుణర్షుణయనెడి నాదముయొక్క, స్ఫూర్తి=తోఁచుట- విని, తాళమానములు=తాళప్రమాణములను, కొలుప=పొందింపఁగాను, ఇంపు=హాయి, రకుకొత్త= ప్రకాశింపఁగా-మీఱఁగా, వీణ=వీణియను, వాయింపుచుండి=పొటుచునుండి- పైద్యముతో నవ్వయము.

తా. మొలను జంద్రకావిపావడగట్టి దానిపై నాణెమైనరవిసెల్లా చుట్టి పైఁటవేసికొని చంద్రకాంతమణులు పొదిగినపీఠిపైఁ గూర్చుండి యుండగాఁ బొదికయొక్క యెఱ్ఱనివన్నెచేతఁ గూర్పున్న పీఠివలనంత మెఱ్ఱగాఁ దోచుచుండెననియు, వీణ మీటుటకై త్రొక్కున నానించుకొనఁగా నావీణకు నమర్చిన సౌఱకాయలు నైనములపై నొఱియుండెననియు, వ్రేళ్లచోమీటునపుడు తంత్రులవలనఁ బుట్టిననాదములో నవ్యక్తమధురమయిననన్ననికంఠనాదము లయించి మనోహరముగా వినఁబడుచుండెననియు, రాగ మాలాపనచేయునప్పుడు గలిగినయానందపరవశత్వము సంభోగకాలమునందలిపరవశత్వమును బోలియుండె ననియు, వీణయందుఁ బలికించునట్టిగృతులకుఁ జేతకంఠములయొక్క రుణర్షుణయనెడి ధ్వనులు తాళములువేసివట్టుండె ననియు, ఇట్లు హాయిగా వీణవాయింపుచుండి యని తాత్పర్యము. అలం తద్గుణము, నిదర్శన, రూపకమును

ఉ. అబ్బురపాటుతోడ నయరనాంబుజముల్ వికసించ గాంతి వెల్లుబ్బి కనీనికల్ వికసితోత్పలపంక్తుల గ్రుచ్చరింపఁగా గుబ్బమెఱుంగుజ్వలన గరగువ్వుడువణమదిలోన గొరికల్ గుబ్బటిలంగఁ జూచె నలరకూబరసన్నిభు నద్ధరామరున్ .

ఆ అయ్యురపాటుతోడక = అన్నపాటుతో, నయనాంబుజములో = కన్నీడామరలు, వికసంజ = విరియుబాటగా, కాంక్ష = కోభ, పెల్లు = మిక్కిలిగా, ఉల్బి = అతిశయించి, కనీసి కల్ = కింకరలగుడ్డు, వికసితోత్పలవంతులక = పూచినకలువలమాలికలను, ప్రవృత్తింపఁగాక = నిండు కొలువఁగా, గుబ్బు = కవ-గుబ్బు = పట్టువైన, మెఱుంగు = నిగనిగనికాంతిగల, చిన్న = సన్నదవ్వయ ను, గగుర్పొడువక = పులకాంకురములకలకాకగా, మదిలోనక = మనస్సులో, కోరికల్ = హం ఘలు, గుబ్బుటలంగక = ఎండదీపఁగా, (పా. గుబ్బుతిలంగక = అతిశయింపఁగా), నలకూబరసన్ని భుక = (చక్కఁగననుచేరి) సలకూబరనిబోలిన, అద్ధరామరుక = ఆ బ్రాహ్మణుని - ప్రవరాఖ్యుని, చూ చెడె = కనుగొనెను

తా ఈవిధముగా వీణ వాయించుచున్నయాదేవతాస్త్రియితరు లెవ్వరును లేనితా నున్నచో టికి కుండమఁ దైనయా బ్రాహ్మణుడు రాఁగానే చూపులు భృమింప దేహము గగుర్పొడువఁగా మనసు నందు లేనిచోటలు పుట్టుచుండఁగా నతని సాశ్వర్యముతోఁ జూచెను అలం. పరిణామము.

ఉ. చూచి ఝళంఝళత్కటకరసూచితవేగపదారవింద యై

లేచి కుచంబులుం దుఱుము ర లేనడు మల్లలనాడ నయ్యెడం

బూచినయొక్కపోక నునురబోదియఁ జేరి విలోకనప్రభా

వీచికలం దవీయపదరవీకలకాంబుధి వెల్లిగొల్పుచున్

29

ఆ. చూచి = చూచినదై, ఝళంఝళ...నిందయై-ఝళంఝళత్ = ఝళంఝళత్తుని హ్రోఁ గుచున్న, కటక = అందెలచేత, సూచిత = తెలియఁజేయుబడిన, వేగ = వడిగల, పదారవిందయై = పాదవిమలములుగలదై, లేచి = కూర్చున్న సీరమునందుండిలేచి, కుచంబులుక = స్తనములును, తుఱు ముక = కొప్పును, లేనడుము = నన్ననినడుమును, అల్లలనాడక = జవజవలాడఁగా-పలింపఁగా, అయ్యెడక = ఆచ్చటనున్న, పూచిన...లోదియక = పూచిన = పుష్పించిన, ఒక్క = ఒకటియయిన, పోక = పోకడ్రూపయొక్క, నునురబోదియక = నునునైనయందటిభాగమును, చేరి = చేరుకొని, విలో కనప్రభావీచికల = చూపులయొక్క కాంతిపరంపరలచేత, తదీయ కలకాంబుధిక = తదీయ = ఆప్రపంచయొక్క, పదవి = ఐచ్ఛునట్టిమార్గమునెడి, కలకాంబుధిక = పాలనముద్రమైన, వెల్లిగొల్పు చుక = పొంగిప్రవహింపఁజేయుచును-విమాధినియత్యంతాసక్తిచేఁ జొరింబొరి నవ్వారిగాఁ బ్రవహి దెనఁ జూడుకలు నిగుడుటచే సాచూపులతెల్లనికాంతులు వాడువచ్చుమార్గమునందు మిక్కిలి బ్రసరించు చుండెను గాన సామార్థమును బాలనముద్రముగాను నందుఁ బ్రసరించుచూచూపులతెల్లకాంతులు ప్రప హింపఁజేయు దానియలలుగాను వర్ణింపవలెను. తెల్లనికాంతులు ప్రసరించుట పాలవెల్లును ప్రవహించిన ట్లుండె నని భావము. ఇదిట చూపులతెల్లనికాంతులను వీచికలనుగా వర్ణించుటకుఁ బోష కముగా నది ప్రసరించువదవి పాలనముద్రముగాఁ బరిణమించుట నెఱుంగునది (ఇక్కడ పదవీశబ్దము నకు సాందర్యవైభవమనికొంద జుగ్ధము వ్రాసియున్నాడు అదిప్రకరణమునకుఁ దగియున్నను బదవీశబ్ద మునకు నాయర్థము సంస్కృతమునందున్నట్లు తోచలేదు. కనుక మార్చివ్రాయవలయును.)-ప్రేషద్యము తో నవ్వయము

తా. ఆయప్పరస్త్రి యచ్చటికివచ్చినప్రవరాఖ్యునిఁ జూచి కాలియందెలు గల్లుగల్లని హోయఁ గాఁ దటాలునలేచి యచ్చటనున్న పూచినపోక హ్రానిమఱుంగునకుఁబోయి ప్రవరాఖ్యుఁడు వచ్చుచున్న మార్గము సేచూచుచు నిలిచెను. అలం. పరిణామము.

మ. మునుముక్ పుట్టెడుకొంకు తొల్యము నిడక శ మోదంబు వి స్తీర్ణతం
జోనుపం గోర్కులు గ్రేర్లుత్తిప్ప మదిమోచ్చులో తొప్ప లల్లార్వ న
త్యనుమంగస్థితి తిచ్చపా టానగ నోర్యూరంబునం జంద్రికల్
దనుకం జూచె లతాంగి భూసురుఁ బ్రపుల్లన్నేత్ర పద్మంబులన్.

30

అ. లతాంగి = ఆస్త్రీ, మునుముక్ = ముందుముందు, పుట్టెడుకొంకు = పుట్టుచున్నసంకోచము, తొల్యము = చంచలభావమును, ఇడక = ఇయ్యఁగా-కలిగింపఁగా, మోదంబు = ఎంతోమమ, వి స్తీర్ణత = విశాలత్వమును, చోనుపక = పొందింపఁగా- విరివిగా విప్పఁజేయఁగా ననుట, కోర్కులు = కోరికలు, గ్రేర్లుత్తిప్ప = గంఠులాటకుఁ ద్రిప్పఁగా-మిక్కిలి చలింపఁజేయఁగా ననుట - కన్నులు మొదటఁ గొంకుచేరిను నిపుడు కోర్కులచేతను జంచలములయ్యెనని తెలియునది మది మెచ్చులో = మనసు లోని మెచ్చుకొనుటలు, తొప్పలల్లార్వ = కను తొప్పలను జలింపఁజేయఁగా, అత్యనుమంగస్థితి = మిక్కిలి చేరికగలయునికి, తిచ్చపాటు = నిశ్చేష్టత్వమును, ఒనగ = ఇయ్యఁగా-కలిగింపఁగా, ఒయ్యారంబునక = నిలిననుచేతి, చంద్రికల్ = వెన్నెలు, తనుక = ప్రకాశింపఁగా, ప్రపుల్లన్నేత్ర పద్మంబుల = మిక్కిలి వికాసము పొందుచున్న కన్నుఁజామరలలో, తామరలవంటి కన్నులను జక్కఁగా విచ్చియునుట, భూసురు = బ్రాహ్మణుని-ప్రవరాఖ్యుని, చూచెను.

తా. ప్రవరాఖ్యునిఁజూడఁగానే పుట్టినసంకోచముచేతఁ గన్నులు మఱింత చంచలములయ్యెను. ఇట్టివాఁడు లభించెనను సంతోషాతీతముచేత నవి విచ్చి వికాసములయ్యెను మీఁదమీఁదఁ బుట్టెడు కోరికలచేత నవి మిక్కిలి చలింపసాగెను మనసులో మెచ్చుకొనుటలు వాని తొప్పలవాడింపసాగెను. అతఁడు మిక్కిలి సమీపింపఁగా వానిచక్కఁదనమునకుఁ గలిగినయాశ్చర్యముచే నవి స్థితిమలయ్యెను. ఒయ్యారముగా నతనిఁ జూచునపుడు వానిధవళ కాంతులు మెచ్చి వెన్నెలగాయునట్లయ్యెను ఇట్లు రానురాను దశలుమాటుచున్న కన్నుదమ్మలను జక్కగా విచ్చుచు నాస్త్రీ యతనిని జేసి చూచెను. అలం పరిణామము

క. పంకజముఖ కన్పడు మై, నంకురితము లయ్యెఁ బులక శ లావిమృతమీ

నాంకానలసూచకధూ, మాంకురములుఁబోలె మఱియు శ సరినిం జూడన్. 31

అ. మఱియును = మరల, అతనిక = ఆప్రవరాఖ్యుని, చూడన్ = చూడఁగా, అప్పుడు = ఆచూచునప్పుడు, పంకజముఖిక = తామరలపంజి మొగముగలదైన యాయువురసము, మై = చేసాము నందు, ఆవిమృత అంకురములు-ఆవిమృత = వెల్లడిచేయఁబడిన, మీ నాంకానల = మనఃథాగ్నిని, నూచక = తెలియఁజేయుఁట్టి, చూచు = పొగయొక్క, అంకురములు = మొలకలను, పోలెన్ = చలెనే, పులకలు = గోమాంకులు, అంకురితములు = పొటమరించినవి, అయ్యెన్ = ఆయెను-అనఁగాఁ బ్రవరాఖ్యుని మఱియొకసారి చూడఁగానే యతనివలన జనించిన మోహముచేత మనఃథాగ్ని వ్యాపింపఁగా నాయగ్ని వ్యాపించుటను నూచించుచున్నట్టి పొగ మొలకలో యనునట్లు జూనిదేహమునందు గగుర్పాటు మొలకలు గాన నయ్యెను అలం ఉత్పేక్ష.

ఉ. లొంగలితెప్పల దొలగఁ శ ద్రోయుముఁ జై పయి విస్తరిలుక

న్నంగవ యాక్రమించుకొనునో ముఖచంద్రు నటంచు బోవ నీ

కంగూర డానవెట్టి కదిరయ్య గుటి వ్రాసె ననంగ జాతీ సా
నంగమదంబు లేచెమటచేర గ్రమ్మె లలాటము డిగ్గి చెక్కులన్.

32

అ. గొంగలితెప్పలన్ = వాలుగల తెప్పలను, తొలగన్ = ఎడకలుగ, త్రోయుడున్ = త్రోచుచును, వైచయన్ = మీచమీచ, విస్తరిల్లు కన్నంగన = వ్యాపించుచున్న కన్నదోయి, ముఖండున్ = చంద్రునివంటి ముఖమునగుడ, ఆక్రమించుకొనునో = క్రమ్మకొనునో, అటంచున్ = అని, పోననకి = అనంతలసాగిపోనీయకి, అంగజుడు = మన్నగుడు, అనపెట్టి = దురాయిపెట్టి, కదియన్ = కదిసి కొనువట్లు, గుటి = గుటుకు, వ్రాసెన్ = వ్రాసెనో, అనంగన్ = అని యెంచునట్లు, సారంగమదంబు = (హట్టుపెట్టుకొన్న) కస్తూరి, లేచెమటన్ = చిలుచెమటచేత, జాతీ = క్రిందికిజాతీ, లలాటమున్ = నొంచుటచే, డిగ్గి = దిగి, చెక్కులన్ = చెక్కిళ్లను, క్రమ్మెన్ = ఆవరించుకొనెను.

తా. తెప్పలునాల్పక చూచుచున్న పర్యాధికములు విశాలములై యుండుటచేత తెప్పల సెగ ననగ్రోచి మీడికి బరపుచున్నది యింక ముఖమునగుడ నావరించుకొనునోమో యని తలచి మన్న గుడ చంపవమీచ నది యెక్కిపోగూడదని దుతారాపెట్టి గీచిననీయో యనునట్లు వొనటలెట్టు కొన్న కస్తూరిహట్టు కరగి చెక్కిలిమీడి సవించినచాజ దోచెను అలం. ఈశ్వేత్తు.

ను. అనిమేషస్థితి మాన్స విత్తరపుజూర పస్వదతావృత్తి మా
స్వ ననస్వేదనమృద్ధి బోధకళ మాశ్వా మోహవిభ్రాంతి తో
డన్ గీర్వాణవధూటికి భ్రమరకీటన్యాయ మేష్వ మను
మృగి భావించుట మానుషత్వము మెయిం ర జూపట్టె నా న్తత్తీన్.

33

అ. గీర్వాణవధూటికి = ఆదేవతాస్త్రీకి, అత్తటిన్ = ఆనమయమునందు, భ్రమరకీటన్యాయము = పచ్చపురుగు (తున్నెదనే మనసునభావించి) తున్నెద యగునట్టిన్యాయము, ఒష్వక్ = ఒష్వ నట్టుగా - తార్కాణమగునట్టుగా, మనుమృగిన్ = మనుమృగడయినప్రవరాఖ్యుని, భావించుటన్ = మనసునచలించుటచేతి, తోడనే = వెంటనే, మానుషత్వము = మనుష్యత్వము, మెయిన్ = తనదేహము నందును, మాన్తైన్ = కనలుడెనో, నాన్ = అనునట్లు, విత్తరపుజూపు = శృంగారముగాఁ జరించునట్టి చూపు, అనిమేషస్థితిన్ = తెప్పపాటులేనియునికిని, మాస్వక్ = పోగొట్టెను, ననస్వేదనమృద్ధి = క్రొత్తచెమటుయొక్కనింపు, అస్వేదతావృత్తిన్ = చెమటలేనితనము నునికిని, మాస్వక్ = పోగొట్టెను, మోహవిభ్రాంతి = ఎలపువలని విశేష మైనభ్రమము, బోధకళ = జాగరూకతాంశమును, మాస్వక్ = పోగొట్టెను.

తా. దేవతాస్త్రీ యైనపర్యాధికి మనుమృగి మనుషునఁ గోరినందున భ్రమరకీటన్యాయము చేత స్వాభావికములయిన దేవతాధిగర్వములు పోయి మనుష్యజాతిగర్వములన్నియు నిద్ధించెను. (దేవతాధిగర్వములు - అనిమేషస్థితి, అస్వేదతావృత్తి, బోధకళ. మానుషగర్వములు - విత్తరపుజూపు, ననస్వేదనమృద్ధి, మోహవిభ్రాంతి అని యెఱుంగునది.) అలం, ఈశ్వేత్తు, తద్గుణమును వ. ఇట్లతనిరూప రేఖావిలాసంబులకుంజొక్కి యక్కములపైత్రేక్షణయాత్మగతంబున.

అ. ఇట్లు = ఈవిధముగా. అతనిరూపరేఖావిలాసంబులకున్ - అతని = ఆ ప్రవరాఖ్యునియొక్క, రూప = అవయవసౌష్ఠ్యముయొక్క, రేఖా = క్రమమునకును, విలాసంబులకున్ = ఓయ్యారమనకును, చొక్కి = పరవశయై, అక్కములపత్రిక్షణ = తామరతీకులవంటి కన్నులుగిలదైన యాయస్పరన, అత్తగతంబునన్ = తనలో, (ఇట్లు తలచెను.)

ఉ. ఎక్కడివాడో యశుతనయేందుజయంతవనంతకంతులం

జక్కడనంబునం గెలువఁ జాలెడువాడు మహీసురాస్వయం

బెక్కడ యీతనూవిభవ శ్రీ మెక్కడ యేలనిబంఁగుగా మరుం

డక్కఁగొనంగరాదె యశుతా నను వీడు పరిగ్రహించినన్

35

అ (ఈబ్రాహ్మణుడు) యశుత . కంతులక - యశుతనయ = యశుతనికొడుకైన నలకూబరుని, ఇందు=చంద్రుని, జయంత=చంద్రునికొడుకైన జయంతుని, వనంత=వనంతముతు పురుషుని, కంతులక = మున్నగుని, చక్కడనంబునక=సౌందర్యముచేత, గెలువ=జయంప, చాలెడువాడు = కత్తెడగు వాడు, ఎక్కడివాడో=ఎక్కడనుండివచ్చినవాడో, మహీసురాస్వయం బెక్కడ = బ్రాహ్మణుల మెక్కడ, ఈతమానిభవ మెక్కడ=ఈదేహసౌందర్యసంపత్తియొక్కడ- దేహతాంతునందుఁ బుట్టిన మహాపురుషులందుఁ గాక సామాన్యులైన బ్రాహ్మణులలో నిట్టిసౌందర్యవంతుఁ డుండుట యరుదనట, అక్కట=అయ్యో, వీడు=ఈపురుషుడు, ననుక=నన్ను, పరిగ్రహించినక=చేపట్టినట్లయిన, మరుక= మున్నగుని, ఏలనిబంఁగుగాక=లేతబుత్తెములిచ్చి సోపంపకయే కొలువుచేయునట్టిసేవకుఁ డగునట్లుగా, డక్కఁగొనంగరాదె=స్వాధీనుని తేసికొనగూడదా

తా. ఈబ్రాహ్మణుడు నలకూబరచంద్రజయంతమున్నగులకంటె జక్కడనముగలవాడై యున్నాడు. వీడు దేహగంధర్వాదులలో నెవఁడో యొకఁడు కావలయు కాకున్న బ్రాహ్మణ భూతున కింతటిచక్కడన మెక్కడనుండి వచ్చును ఇటువంటివీడు నన్ను బ్రయురాలిగా గ్రహించినయెడ మన ప్రవేశనను లక్ష్యముచేయక సుఖంపవచ్చునుగా యని యనుకొనియేను అలంబితుమము. సీ. వదనప్రభూతలారావశ్యాంబుసంభూతి, కమలంబు లన వీనిరకన్ను లమరు నిక్కి వీనులతోడ శ్రీ నెక్కనక్కెములాడు, కరణి నున్నవి వీనిభునభుజములు సంకల్పసంభవారాసానవీరిక ప్రాలె, వెడదయై కనుపట్టు శ్రీ వీనియురము ప్రతిఘటించుచిగుళ్లరై నెట్టివాఁతిన, రీతి నున్నవి వీనిమృదుపదములు నేరేటేటియసల తేచ్చి శ్రీ సీరజాపు, సానబట్టినరాపాడి శ్రీ చల్ల మెదిపి పదను సుధ నిడి చేసెనో శ్రీ పద్మభవుడు, వీని గాకున్నగలదె యీరమేనికాంతి.

అ (అసౌందర్యము నీపద్యముచే వివరించుచున్నది.) వీనికన్నులు = ఈపురుషునివై నకన్నులు, వదన...కమలంబులు—వదన=ముఖముయొక్క, ప్రభూత=అధికమైన, లావణ్య=కాంతియనెడు-అణి ముత్తెముల నిగ్గునుతోలినదేహచ్ఛాయ యనెడు, అంబు=నీటియందు, సంభూత=పుట్టిన, కమలంబులు= తామరలు, అనక=అనునట్లు, అమరుక=ఽపిష్ఠమున్నవి, వీనిభునభుజములు = ఈపురుషునిదొడ్లవైన బుజములు-ఎగుబుజములనట, నిక్కి=ఎగవుగలిగి, వీనులతోడక=చెవులతో, ఎక్కనక్కెములు= వికటపుఁబలుకులు, అడుకరణిక=పరికెడివిధమున-పరిహాసముచేయునట్లు, ఉన్నవి=అగపడు చున్నవి, వీని యురము=ఈపురుషునితోడు, సంకల్ప పోలెక-సంకల్పసంభవ=మన్నునియొక్క, ఆధాన= కొలువుకూటమునందలి, వీరికపోలెక=సింహాసనమువలె, వెడదయై=విశాలమై, కనుపట్టుక=కానఁ బడుచున్నది, వీనిమృదుపదములు=ఈపురుషునివైన మెత్తనిపాదములు, ప్రతి. చిగుళ్లపై - ప్రతి ఘటించు=ఎదిరించునట్టి, చిగుళ్లపై=చిగురులమీఁద, ఎట్టివాఁతినరీతిక=కోపించి యెత్తనయినవిధ మున, ఉన్నవి=ఎట్లుగానున్నవి, వీనిక=ఈపురుషుని, పద్మభవుడు=బ్రహ్మ, నేరేటేటియసలు=జంబూ

నైదిహోదిమడుసు, తెచ్చి = తీరికొనబచ్చి, నీరజాపుష్ = మూర్త్యుని, సావబుట్టివరాపాడి = సావయం
 దిలుగిండ్లగారాతిపాడిని, ఇట్టి = తిలియబట్టి, మెదిసి = మెదిలిచి, పరమ = తడి - చేతికింటుకోకుండు
 టుట గెలవనివలెదని, సుధకో = అమృతముచేత, ఇడి = పెట్టి - కలుగఁజేసికొని, చేసునో = ప్రజించెనో
 దేహా, కామిన్ను = అట్లు కానిపక్షమున, ఈ మేనికాంతి = ఈదేహాలావణ్యము, కిలదే = కలుగునా -
 కిలగిదనుట.

తా. ఈపురుషునికి స్తులు ముఖకాంతియనెడ తేటనీటబుట్టిని కమలములవలె నున్నవి. వీనియొ
 గ్గాలుజములు విఁగఁగెనిట్టి చెవులలోఁ బరిహాసములాడునట్లున్నవి వీనితోఁబు విశాలమయి మన్మథరా
 త్రసంహోసనముచేత నున్నది వీనిపాదములు చిగుళ్ళను దిరస్కరించునట్లు మెత్తదనము నెఱ్ఱదనమును గ
 ర్చియున్నవి. ఇట్టి యాపురుషుని స్తుతించినప్పుడు బ్రహ్మ జంబూనదిలోని బంగారుబరద చెచ్చి దాని
 నొక మామృతసానిబట్టినరాపాడి తెచ్చి కలిపి యమృతముతోఁ జేతికిఁ దేమ కలుగఁజేసికొని యిట్లు
 పృథించినాఁడో యేమో యని యాదేహతా శ్రీ వితిర్కించెను. (మామృతభార్యయైన సంజ్ఞాదేవి
 పెరిమిటకీరమువేడిమిక దాను దాళలేకపోఁగా నామెరిండ్రకిష్ట యనునదిఁడు మామృతవేడిమిని
 నానయించుటగా రాచి తగ్గించెనని పురాణకథ) అలం. ఉత్పేయ

క. సురగరుణోరగనరభే, చరకిన్నరసిద్ధసాధ్యోచారణవిద్యా

ధరగంధర్వకుమారుల, నిరతిము గనుఁగొనమె పోల నేర్తురె మీనిన్

57

అ సుర మెహరుల్ = దేవతలు గడుగులు నాగులు మానవులు శేనరులు కిన్నరులు సిద్ధులు సా
 ద్యులు చారణులు విద్యాధరులు గంధర్వులుచైవ యావనిపురుషులను, నిరతిము = విల్ల పుడు, కనుఁగొన
 మె = చుండు చూడమా - ఎంతటినోచూచితి మనుట, మీన్ = ఈ పురుషుని, పోల నేర్తురె = వారు నరిపోలఁ
 జాలుచురా - నరిపోలఁజాలరనుట.

మ అచి చింతించుచు మీనకేతనధనుర్జ్ఞాము క్తనారాచడు

ద్రినసమ్మార్థిలిమానసాంబురుహ యై ర్విపించువెంద త్రిఱం

బునఁ బేటె త్రినలజ్జ సంస్థికటక రోబుల్ మ్రాయ నడ్డంబు ని

ల్పిన నయ్యచ్చురఁ జూచి చేరఁ జని పరత్నై వాఁడు విభ్రాంతుఁడై

58

అ. అని = ఇట్లని, చింతించుచున్ = విచారించుచు, మీనకేతన... రుహయై - మీనకేతన = మన్మ
 థునియొక్క, ధనుః = వింజయొక్క, జ్యో = అల్లెతొటివలననుండి, ముక్త = విడువఁబడిన, నారాచ = నార
 నములవలననైన - నారాచములనెడి పర్వధారలచేతనైనయనుట, దుర్జిన = సూర్యరక్షి శేనదిష్ఠముచేత,
 సమ్మార్థిలి = కక్కఁగా మార్చినొందిన - వికాసముచేడిన, మానసాంబురుహయై = మనసికి మలముగల్గయై -
 మన్మథవేషనచేతిఁ జెన్నవోయినమనసుగలదైయనుట, దీపించు పెంద త్రిఱంబునన్ = ప్రకాశించు (స్వ
 ప్తయుగా నుల్లసిల్లు) చున్న మిక్కిటపుణ్యదోహతచేత, పేటె త్రినలజ్జ = చిటిచిటిలజ్జచేతి - సిగ్గుపడిచియ
 నుట, అంక్రుకి టికింబుల్ = కాలియందెలు, మోయన్ = మెరుయఁగా, అడ్డంబు = ప్రపరుఁడు నచ్చు
 నట్టిదోహం అడ్డుముగా, సల్పినన్ = నిలువఁబడఁగా, అయ్యచ్చురన్ = అయ్యవరసను, చూచి = కనుఁగొని,
 వాఁడు = ప్రపరాభ్యుఁడు, విభ్రాంతుఁడై = మిక్కిలిబ్రమననవాఁడై, చేరఁజని = చక్రితఁబోయి, పరత్నై =
 ఇట్లు పలికెను.

తా. ఈవిధముగా వితర్కించుచున్న యావేతాస్త్రీని మత్తథవేదన యతిశయింపఁగాఁ దాని మిచెడి సిగ్గువిడిచి మిక్కిలమైనతత్వజ్ఞానముతోఁ గాలియందెలు ముదయఁగాఁ దానిన్ని బోధింపఁగ నుచునుండి ప్రవరాఖ్యుఁడు వచ్చుచున్నత్రోవ కిడ్డముగావచ్చి నిలిచెను అదిచూచి ప్రచురసనవాఁడై యతఁడు దానివగ్గులతోఁగల యామోఁదఁజెప్పఁబోవునీతిని విచారించు అలం రూపకము

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతిహరణక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే

కిన్వనభూమి భూసురుడ నే నే ప్రవరాఖ్యుడఁడ్రోవ తప్పితిం

గ్రోవున నిన్నగాగ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబు జేర నిం

కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పఁగదనవే తెరు వెద్ది శుభంబు నీ కగున్

39

అ భీతిహరణక్షణ = మెదన జంకచూపులవంటిచూపులు గలయొచ్చిన్నదానా, ఈవు = నీవు, ఎవ్వతెవు = ఎవరిచిన్నదానవు, ఓటలేకి = భయములేకి, ఇన్వనభూమి = ఈయడవిగోలను, ఓంటిఁజరించెదు = ఓంటరిగాఁ దిరుగుచున్నావు, ఏక = నేను, ప్రవరాఖ్యుడఁడ = ప్రవరుఁ డను పేరుగలవాఁడను, భూసురుడఁడ = బ్రాహ్మణుడను, గ్రోవున = మంచముచేరి, ఇన్ని గాగ్రమునకు = ఈ కొండకొమ్మనకు, చనుదెంచి = వచ్చి, త్రోవతప్పితి = మార్గముతప్పినవాడనైతిని, ఇంక = ఇంకను, పురంబుజేర = నా పట్టణముచేరుటను, ఎవ్విధి = ఏవిధమున, కాంతు = పొందుచును, తెరువు = నేనుబోవలసినత్రోవ, ఎద్ది = ఏది, తెల్పఁగదనవే = తెలియఁజేయుమా, నీకు, శుభంబుకు = మేలగును

తా ఓ చిన్నదానా ! నీ వెనలేవు. భయమువిడిచి తోడులేకి యాయడవిలో నొక్కదానవే తిరుగుచున్నావు నేను ప్రవరుడనైతి కండ్లకారముచేరి ముందువెనుకవిచారింపక యీ కొండకొమ్మనకువచ్చి త్రోవతప్పి చిక్కులందుచున్నాను నాకు దారిచూపుము. నీకు మేలగు ననియె

క. అని తనకథ నెఱిగించినఁ, దనకనుగవమెఱుంగు లుబ్బఁగ దాటంకములుం

జనుఁగవయు నడుము నడకఁగ, వనిత సెలవివాట నవ్వీర వానికి ననియెన్, 40

అ. అనిఇట్లని, తనకథ = తనవృత్తాంతమును, ఎఱిగించిన = ప్రవరుఁడు తెలియఁజేయఁగా, వనిత = అదేవతాస్త్రీ, తనకనుగవ మెఱుంగులు = తనవైనరెండుకిన్నులయొక్క కాంతులు, ఉబ్బు = మీఁదికివ్యాపింపఁగా, తాటంకములు = చెవికమ్మలును, చనుగవయు = స్తనద్వయమును, నడుము = మధ్యమును, నడకఁగ = చలింపఁగా, సెలవివాట = పెదవులమూలబిచ్చునట్లుగా - చక్కఁగా నోరు తెఱచి నవ్వి = నవ్వివదై, వానికి = ఆ ప్రవరాఖ్యునితో, అనియె = ఇట్లుపలికెను - కనుగవ మొదలగునవి చలింపుట తమక మతిశయింపుటచేరి నని యెఱుంగునది

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరు న వెవ్వరి వేడెదు భూసురేంద్ర యే

కాంతమునందు నున్నజవరొండ్ర నెపం బిడి పల్కరించులా

గింతియకాక నీ వెఱుగెనవే మునువచ్చినత్రోవచొప్ప నీ

కింతభయంబులే కడుగ నెల్లద మైతిమి మాటలేటికిన్

41

అ. భూసురేంద్ర = ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా, ఇంతలు = ఇంతటిశాలములయిన, కన్నులు, ఉండఁక = కలిగియుండఁగా, తెరువు = త్రోవ, ఎవ్వరి = ఎవరిని, వేడెదు = అడిగెదవు, నెపంబిడి = ఏదేనొక మిమ పెట్టుకొని, ఏకాంతమునందు = ఇతరులెవ్వరును లేనిచోట, ఉన్నజవరొండ్ర = ఉండునట్టి యౌను

స్త్రీలను, పల్కరించులాగు = మాటలాడించునట్టిరీతియిది, ఇంతియకాక=ఇంతేకాని, మును = మునుపు, వచ్చినత్రోవనొప్పు = వచ్చినట్టిదారియొక్కాడ, నీవు* ఎఱుంగవేగురైఱుంగవా, మాటలేటికి = పలుమాటలేల, ఇంతభయములేక = కొంచెమైననుభయములేక, అడుగ్ = ఇట్లుడుగుటకు, నీకు, ఎల్లిద మైతిమి = చులుకనైతిమి - మేము నీకుఁ జాలుకనఁగాఁ గనఁబడితిమి. ఇచ్చట ఏకాంతమునందనుటచే భయసందోచాదుల కప్రకాశములేమియు జవరాండ్ర ననుటచే దనయత్సంతభోగ్యత్వమును నాయొకచే నూచితమనుట సెఱుంగఁదగును

తా. ఓబ్రాహ్మణుడా ! యింత పెద్దకన్నులు పెట్టుకొని నీవు వచ్చినత్రోవ గానవా? ఒకరి నడుగవలయునా? ఈయొకమిమకల్పించుకొని యెంటరిపాటున నున్న ప్రాయపుఁబడుచుల మైన మాతో మాటలాడ నారంభించితివి. ఏల పలుమాటలు? మేము నీకంటికి నింతచులకనివారమై కనఁబడుచున్నాము. కాకున్న నీవిట్లు భయములేక మత్తుఁ బలుకరింతువా యనియె అలం. అపరాహ్నము. వ అని నర్తగర్భంబుగాఁ బలికి క్రమృత నమ్మగువ యమ్మహీనురన కి ట్లనియె 42

అ. అని=ఇట్లుని, నర్తగర్భంబుగాఁ = పరిహాసగర్భముగా-నిజాభిప్రాయములోపలఁ గలిగియుఁ బైకి సరసమని తోచునట్టివిధముతో ననుట, పలికి = మాటాడి, క్రమృత = మరల, అమ్మగువ = ఆదేవి తాత్రీ, అమ్మహీనునకుఁ = ఆబ్రాహ్మణునితో, ఇట్లనియె = ఇట్లు పలికెను

సీ. చిన్ని వెన్నెలకందుర మెన్నుదన్ని సుధాభిఁ బొడమినచెలువ తోఁ ర బుట్టుమాకు రహిపుట్ట జంత్రగార్త్రములరాల గరఁగించు, విమలగాంధర్వంబు శ్రీ విద్య మాకు ననవిల్లుతాస్త్రంపురమినుకు లావ ర్తించు, పని వెన్నతోడఁ బోట్టినది మాకు హయమేధరాజసూయము లనఁ బేర్పడ్డ, నవనతంత్రంబు లుంరకువలు మాకుఁ గనకనగనీమఁ గల్పవృక్షములనీడఁ, బచ్చరాచట్టుగమి రచ్చరపట్టు మాకుఁ బద్మసంభవ వైకుంఠభర్గసంభలు, సాముగరిడీలు మాకు గోరత్రామరేంద్ర. 43

అ గోత్రామరేంద్ర = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా, చిన్ని . కందుఁ - చిన్ని = మనోహరమైన, వెన్నెలకందుఁ = బాలచంద్రుని, వెన్నుదన్ని = వెంబడించి, సుధాభిఁ = పాలసముద్రమునందు, పొడమి నచెలువ = పుట్టిన స్త్రీ - లక్ష్మిదేవీ, మాకు, తోఁబుట్టు = తోడఁ బుట్టినది, రహి = రిక్తి, పుట్టఁ = పుట్టునట్లుగా, జంత్రగార్త్రములఁ = నిజానాదము చేతను గంతనాడుముచేతను, రాల = త్రాళ్లను, కరఁగించువిమల గాంధర్వంబు - కరఁగించు = ద్రవించఁజేయునట్టి, విమల = నిర్మలమైన - ఏలోపమునులేమి, గాంధర్వంబు = పాట, మాకు, విద్య = చదువు, నన . మినుకులు = ననవిల్లు = మన్నఁగునియొక్క, తాస్త్రంపు = తాస్త్రసంబంధమయిన, మినుకులు = హస్తకలను - మాటలను - అనఁగాఁ గతాతాస్త్రమును సంబంధించిన మాటలను, అనిర్తించుపని = వల్లించునట్టి వ్యాపారము, మాకు, వెన్నతోడఁ = చిన్న పృథు పెట్టునట్టి వెన్నతోడఁజేర్చి, పెట్టినది = తినుటకై పెట్టినది, హయమేధరాజసూయములు = అశ్వమేధము రాజసూయము, అనఁ = అనఁగా, పేర్పడ్డ = ప్రసిద్ధిపొందిన, నవనతంత్రంబులు = యజ్ఞ కర్మములు, మాకు, ఉంరకువలు = ఓలి పెట్టెడిధనములు, కనకనగనీమఁ = మేరుపర్వతప్రదేశమునందు, కల్పవృక్షములనీడఁ = కోరినకోరికల నిచ్చునట్టిదేవవృక్షములనీడఁయందు, పచ్చరాచట్టుగమి = మరకతమిరీరూపమైన చాపతార్లనమూహము, మాకు, రచ్చపట్టు = నభగూడెడిచోటు, పద్మసంభవ...సంభలు - పద్మసంభవ = బ్రహ్మదేవునియొక్క

యు, పైకుంఠ=విష్ణుదేవునియొక్కయు, భర్గ=శివునియొక్కయు, సభలు=కొలుపుకూటములు, మాకు, స్థామంగరిడిలు=సాము నేర్చుడికాలలు.

తా. 'ఓబ్రాహ్మణోత్తమ! మాపుత్రాంతమువినము. మేము చంద్రునితోడఁ బుట్టినలక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁబుట్టువులము తాత్తునయితము రక్షిపుట్టి కరగనట్లు వీణవాయించుచుఁ బాటపాడెడి సేవ్యులవారము కామశాస్త్రమర్యాద చిన్నప్పటినుండి నేర్చిగడిచేసినవారము రాజసూయాశ్వమేధాదులయిన మహామజ్జములుచేసినవారికి లభింపఁగలవారము మేరువర్వతముమీఁదికిల్పవృత్తులనీడఁగోఁ బచ్చలచాపరాళ్లపైఁ గొలుపుతీరి కూర్చుండువారము. (బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులసభలలో నాట్లుముచేయువారము (కనుక మమ్ము సామన్యస్త్రీలనుగానెంచవలదు దేవవేశ్యలముగాని మానవస్త్రీలముగాను భావము.)

క. పేరు వరూధిని విప్రకు, మార ఘృతాచీతిలో త్రిమాహరిణీహే

మారంభాశశిరేఖ లు, దారగుణాధ్యలు మదీయ శ్రీలగుప్రాణసఖుల్.

44

అ. విప్రకుమార=ఓబ్రాహ్మణునిచ్చవాఁడా, పేరువరూధిని=వరూధినియనునది నాపేరు, ఉదారగుణాధ్యలు=దోడ్గుణముగలవారు, ఘృతాచీ.. శశిరేఖలు=ఘృతాచి తిలోత్తమ హరిణి హేమరంభశశిరేఖ యనెడి యప్పనలు, మదీయలు=నావార, అగుప్రాణసఖులు=అగునట్టి ప్రాణపదమున చెలిమికత్తెలు.

మ. బహురత్నద్యుతిమేమరోదరదధీరభాగంబులం బొల్పు ని

మృహికాహార్యమునం జరింతు మెపుడుం శ్రీశ్రీమక్ నభోవాహినీ .

లహరీశీతలగంధవాహపరిభ్రేతన్తంజరీసారభ

గ్రహణేందిందిరతుందిలంబు లివి మగ్తాంతారసంతానముల్.

45

అ. బహు ..భాగంబులన్ - బహు=అనేకములయిన, రత్న=ముఖలయొక్క, ద్యుతి=కాంతులచేత, మేదుర=దట్టములైన, ఉదర=లోపలిభాగములుగల, దరీభాగంబులన్ =విలప్రదేశములచేత, బొల్పునిమృహికాహార్యమునన్ =విప్లవనట్టియామంచుకొండయందు, ఎపుడున్ =ఎల్లప్పుడును, శ్రీమక్ =ప్రియముతో, సరింతుము = సంచరించుచునుండుము, నభో తుందిలంబులు-నభోవాహినీ = ఆకాశగంగయొక్క, లహరీ=ప్రవాహమువలని, శీతల=చల్లని, గంధవాహ=గాలివలన, పరిభ్రేతన్ =అంతటను గడలుచున్న, మంజరి=పూగుత్తులయొక్క, సారభ=పరిమళములయొక్క, గ్రహణ=గ్రహించుటగల, ఇందిందిర=తుమైదలచేత, తుందిలంబులు=బలిసినవి-నిండుకొన్నవి, (అయిన) ఇవి= ఈకాశసమృద్ధిని, మత్తాంతారసంతానముల్ =మాదిహారవనసమాహములు.

శ భూసుర కైతవకుసుమశ, రాసన మాయంటిమింద శ్రీవైతివిగైకొ

మ్మా సముదంచన్తరీభవ, నాసీనత సేదదేటి శ్రీయాతిధ్యంబున్.

46

అ. కైతవ శరాసన-కైతవ = కపటపు, కుసుమశరాసన = మన్నభుండవైన-మన్నభునివలెనేయున్నయనుట, భూసుర=బ్రాహ్మణుఁడా, మాయంటిమిందవు=మాయంటికివచ్చినచుట్టువపు, వితివి=నీవైనావు, సము . సీనతన్ -సముదంచన్ =మిక్కిలియొప్పుచున్న, మణిభవన=రత్నవికారమైన య్ఘాయంటియందు, అసీనతన్ =కూర్చుండుటచేత, సేదదేటి=శ్రమమువలనఁ జేసినవాడవై శ్రమతియ్యకొని యనుట, ఆతిధ్యంబున్ =ఆతిథిపూజను, కైకొమ్మ=అంగీకరింపుము-అనఁగా మాయంటికి సతిధివై వచ్చి

తివి గనుక గొంచెమునేపు తూర్పుండి యాయానముతీర్చుకొని మేముచేయు నతిశ్రేణులు గ్రహించి పొచ్చుని తాత్పర్యము

తే. కుండనమువంటిమేనుమరధ్యుడినాత, పోష్ట హతిగం దెవడదాకె నోష్టలొలుకు వదనమన్నద్యహంబు సోవనముసేసి, బడలింలువానిచను మన్న బ్రహ్మోండు.

అ. కుండనమువంటి మేను=అపరంజివలెఁ దళతళలాడెడిదేహము, మధ్యుండినాతపోష్ట హతి= మధ్యాహ్నకాలమునందలి యెండవేడిమిదెబ్బచేత, కండె=నల్లవడియెను, ఒప్పలు=ముద్దులు, ఒలు కువదనము = కాలునట్టియుఖము, వడదాకె=డ నెను, అన్నద్యహంబు=మాయిల్లు, పానిము=నరిశే ధ్యము, చేసి=అగునట్లుచేసి-పుత్ర్యాత్మకడవు గనుక నీవు కొంతసే పున్న మాయిల్లుపరిశ్రద్ధమగుననుట, బడలి కలు = శ్రమములు, పాని=తీర్చుకొని, చనుము=పొచ్చు, అనె=అనఁగా, బ్రహ్మోండు=బ్రహ్మాయిఁ డైన ప్రపరాఖ్యుఁడు, -పలికెనను క్రియ యధ్యాహర్యము.

ఉ. అండజయాన నీ పునఁగునట్టిసపర్యలు మాకు వచ్చె నిం దుండఁగ రాదు పోవలయు శ నూరికి నింటికి సిప్ప డేను రా కుండ నొకండు వచ్చి మఱియొండునె భ క్తియ చాలు సత్క్రియా కాండముఁ దీర్చ వేగ చనఁగ వలయుం గరుణింపు నాపయన్

48

అ. అండజయాన = హంసనడకవంటి మనోహర మైననడకగల యెంచిన్నదానా, నీపోనగున ట్టిసపర్యలు = నీవుచేయునట్టి యతిథిమర్యాదలు, మాకువచ్చె = మాకుఁ జెందినవి - సేను గ్రహించిన ట్టి యనుకొనుమనుట ఇందుఁ=ఇక్కడ, ఉండఁగరాదు=ఉండఁగూడదు, ఊరికి = మాగ్రామ మునకు, పోవలయు = తప్పకపోవలయును, ఇప్పడు = ఈసమయమునందు, ఇంటికి = మియింటికి, ఏను = సేను, రాకుండనొకండు = రాకున్న నొకటియు, వచ్చిమఱియొండునె = రాఁగానింకొకటియునా, భ క్తియ = ప్రీతియే, చాలును, సత్క్రియాకాండము = మధ్యాహ్నకన్నానము మొదలయినసత్కార్య నముదాయమును, తీర్చ = జరపుటకు, వేగ = శీఘ్రముగా, చనఁగావలయు = పోవలయును, నా పయన్ = నామీద, కరుణింపు = దయచేయుము

తా ఓచిన్నదానా! నీవుచేయఁదలంచినట్టి మర్యాదలన్నియుఁ తేనినట్టి యనుకొనుము. ఇప్పు డిక్కడ నిలుచుటకు సరిపడదు మియింటికి సేనువచ్చిననొకటి రాకున్న నొకటి కాదు. ప్రీతియే చా లును సేను శీఘ్రముగా మాయానికిఁ బోవలయు. దయచేసి త్రోవమాతీ నన్నుఁ బంపుము.

ఉ. ఏ నిక నిల్లు సేరుటకు శ నెద్దియుపాయము మీమహాత్మ్యముల్ మానిని దివ్యముల్ మది దోలంచిన నెందును మీ కసాధ్యముల్ గానము గానఁ దల్లి ప్రజలెన్ ననుఁ గూర్చు మటన్న లేతన వ్యాసనసీమఁ దోఁప ధవళాయతలలోచన పాని కి ట్లనున్.

49

అ ఏ = సేను, ఇక = ఇకమీద, ఇట్లుసేరుటకు = మాయిల్లుచేరుటకు, ఉ పాయము = మార్గము, ఎద్ది = ఏది, మానిని = ఓమానవతీ, మీమహాత్మ్యముల్ = మీప్రభావములు, దివ్యముల్ = దేవసంగం ధమైనవి, మది = మనస్సునందు, లేలంచిన = మీదులేలఁచినవత్తుమన, మీదును = ఎక్కడను, మీకు అసాధ్యముల్ = సాధింపరానివి, కానము = కనఁబడవు, కాన = కాఁబట్టి, తల్లి = ఓయమ్మా, ప్రజలె =

నావారై నదినులను, నన్నొక = నన్నును, కూర్పుము = చేర్చుము, అట్లన్నొక = అనగా, ధవళాయతలోన న = తెల్లనై (అనగా తెల్లనికాంతులుగలది) విశాలములైనకన్నులుగలదైనవరూఢిని, లేతనవ్వు = చిలువ వ్వు, ఆననసీఘ్రి = ముఖపరిశ్రమమునందు, తోచవలె = కనబడగా - చిలువవ్వునవ్వియనుట, వానికో = ఆ ప్రవరునితో, ఇట్లనొక = ఇట్లు నలికెను.

తా అమ్మా! మీరుపెరులు గనుక మీప్రభావములు దొడ్డవి ఏకార్యములైనను మీరు చేయదలచినపక్షమునకరప్పకచేయగలరు మీకు నసాధ్యములలేవు కాబట్టి యిప్పుడు నేను నాయిల్లుచేరునట్టి యుపాయము నాకుఁ దెలిపినప్పు నావారితోఁ జేరునట్లు చేయుము అనగానే వరూఢిని చిలువవ్వునవ్వున సతనితో నీవిధముగాఁ బలికెను

ఉ ఎక్కడియూరు కాల నిలువర కింటికిఁ బోయెద నంచుఁ బల్కె దీ

వక్కట మీకుటిరనిలయంబులకుఁ సరిరాక పోయెనే

యిక్కడిరత్నకందనము ర లిక్కడినందన చందనోత్కరం

చిక్కడిగాంగసైకతము ర లిక్కడియాలవలీనికుంజముల్.

50

అ. ఎక్కడియూరు = ఊరనగా నెక్కడిది - మీయూరిలో నేనున్నదనుట, కాల్మిలుక = కాటాని నిలువనోపక, ఈవు = నీవు, ఇంటికిఁబోయెదను, అంచు = అని, పల్కెడు = చెప్పెదవు, అక్కట = అయ్యో, ఇక్కడిరత్నకందనములు = ఇక్కడఁ గలమణిములును లయనగుహలును, ఇక్కడి...త్కరంబు - ఇక్కడి = ఇచ్చటఁగల, నందన = ఉద్యానవనములతోని, చందన = గంధపుప్రమాణులయొక్క, ఉత్కరంబు = సమూహమునీ, ఇక్కడిగాంగసైకములు = ఇచ్చటఁగల గంగానదిలోనియనుక దిబ్బలును, ఇక్కడి యాలవలీనికుంజముల్ = ఇచ్చటఁగల యావెన్నెలతీగల లల్లుకొన్న పొదరిండ్లును, మీకుటిరనిలయంబులకుఁ = మీరుం డెడిగుడిసెలతో, సరిరాకపోయెనే = సమానములు కాకపోయెనా. ,

తా. ఓబ్రాహ్మణుడా! ఊరికిఁబోవలయుననియు నిల్లుచేరవలెననియుఁ గలవిరించెదవు మీయూరేమి యంత హెచ్చైనదా? ఇక్కడనుండి యారిత్నములతోనిండుకొన్నగుహలు గంధపు ప్రమాణులతోడి యుద్యానవనములు గంగానదిలోని యనుకదిన్నెలు వెన్నెలతీగలల్లుకొన్న పొదరిండ్లు నివియన్నియు మీరు వినించుకొట్టి ఎక్కడిగుడిసెలతో సరిపోలఁజాలవా యనియె.

ఉ. నిక్కము దాచ నేల ధరఁగీసురనందన యింక నీపయిం

జిక్కి మనంబు నాకు ననుఁ ర జిత్తజబారికి నప్పగించెదో

చొక్కిమరందమద్యములరచూఅలఁ బాటలు వాడుతేంట్ల సొం

పెక్కినయట్టిపూవు బొదరరిండ్లును గొగిట గారవించెదో.

51

ధరఁగీసురనందన = ఓబ్రాహ్మణమంత్రి, ఇంక = ఇంకను, నిక్కము = నిజమును, దాచనేల = దాచిపెట్టనేల - చెప్పక మనసులో నేయుంచుకొన్న ప్రయోజనములేదనుట నాకు, నీపయిం = నీమీద, మనంబుచిక్కి = మనసుతగిలెను, ననుఁ = నన్ను, జిత్తజబారికి = మద్యపనదాధకు, అప్పగించెదో = అప్పగించెదవో - లోచబడిపోయెదవో, మరందమద్యముల చూరల = పూడఁగెను నెడిసారాలయొక్క కొల్లలచేత - మితిలేక దొరమిపూడఁగెనను ద్రాగుటలచేత, చొక్కి = పారవశ్యమునొంది, పాటలుపాడుతేంట్ల = గానముచేయుచున్నకు మైదలచేత, సొంపు = మనోజ్ఞత, ఎక్కినయట్టి పూవుబొద

రిండో = అతిశయించినపుపులతోడ్డి పొదరిండయందు, కాగిటో = అలింగనము చేత, గారవిం చెదో = స
ప్రానించెదవో.

తా. ఓ బ్రాహ్మణుడా! నామనములోనిమాట దాచక చెప్పెను, నీయందు నాకు మోహముపుట్టె. నీ
విక నన్ను మన్నఘనిభాధకు లోఁబడిచి వెడలిపోయెదవా? తక పూఁజేసెలు కొల్లలుగాఁద్రాగి మైమ
ఱచి ఝంకారము చేయుచున్న తున్నెదలచే మనసునకు నింపుపుట్టించుచుండెడి యాపూచినపొదరిం
డ్లలో జేరి యాలింగనముఘమిచ్చి యాచరించెదవా? చెప్పుము.

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం పిట్లను, వనజేతుణ యిట్లు వలుక శీ వరుసయె న్రతులై
దినములు గడపెడవిపులఁ, జనునే కామింప మది విరచారము వలదే. 52

అ. అనుటయుఁ = అని ఐరాధిని యనఁగానే, ప్రవరుండు = ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఇట్లు = ఇట్లుప్ర
త్యుత్తరముచెప్పెను, వనజేతుణ = రామరవంజీకి న్నులు గలయోచిన్నదానా, ఇట్లు = ఈవిధముగా, వ
లుక = మాటలాడుట, వరుసయె = క్రమమా, న్రతులై = ఈపవాసాదివ్రతములుజరపువారై, దినములు = దిన
సములను - కాలమును, గడపెడవిపులఁ = జరపునట్టి బ్రాహ్మణులను, కామింప = కలయఁగోరుట,
చనునే = తగునా, మది = మనసునందు, విచారము = ఇదియు క్త మిది యయు క్తమనునాలోచన, వలదే =
ఉండవలదా.

ఉ. వేలిమియుఁ సురార్చనయు శీ విప్రసవర్యయుఁ జక్కె భుక్తికి
వేళ యతిక్రమించె జననీజనకులోకడు వృద్ధు లాకటఁ
సోలుచుఁ జింతతో నెదురుసూచుచు నుండుదు రాహితాగ్ని నేఁ
దూలు సమస్తదర్శములుఁ శీ దొయ్యలి నేఁ డిలు సేరకుండినన్. 53

అ. తొయ్యలి = ఓచిన్నదానా - ఐరాధిని, వేలిమియుఁ = వైశ్వదేవము మొదలుగాఁగలవహ్నిమ
కార్యమును, సురార్చనయుఁ = దేవతారాధనమును, విప్రసవర్యయుఁ = బ్రాహ్మణపూజయును, చి
క్కె = తప్పెను, భుక్తికి = భోజనమునకును, వేళ = సమయము, అతిక్రమించె = మించిపోయెను, జన
నీజనకులో = లోల్లదండ్రులు, కడుఁ = మిక్కిలి, వృద్ధులు = ముసలివాండ్రు, అకటఁ = క్షుక్తుచేరి, సోలుచుఁ
= లేవలేక పడిపోవుచు, చింతతో = విచారముతో, ఎదురుసూచుచు = సారాకృత్యెదురుదు చూచుచు,
ఉండుదురు = ఉండురు, నేఁ = నేను, ఆహితాగ్ని = అగ్ని హోత్ర వ్యాపారములుంచుకొనియుండువాఁడ
ను, నేఁడు = ఈదినము, ఇలు సేరకుండిన = ఇల్లుచేరనివాఁడైనయన్నయెడ, సమస్తదర్శములును = ఎల్ల
విహితాచారములును, తూలు = చెడును

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వదనంబున నించుక దోఁవఁ బల్కె నో
భావజరూప యిట్టియెలశ్రాయము వై దికకర్తనివలం
బోవఁగ నింక భోగములు శీ బొందుట యెన్నఁడు యజ్ఞకోటులం
బావను లొటకుఁ ఫలము శీ మాకపుఁగిల్ల నుఖించుటే కదా. 54

అ. నావుడు = అని ప్రవరాఖ్యుఁడనఁగా, వదనంబున = ముఖమునందు, ఇంచుక = కొంచెము,
విన్నఁబాటు = చిన్నపియ్యినము, తోవఁ = కనబడఁగా, పల్కె = పీఠాధినిపలికినను, ఓభావజ
రూప = ఓమన్నఘనిరూపమువంటి మోహనరూపముగలవాఁడా - ఓ బ్రాహ్మణుడా, ఇట్టియెలప్రాయము =

ఇటువంటిలేలయియున్న, వైదికకర్మనిష్ఠులకే = వేదవిహితములయినక్రియలను నడపుటలచేత, పోషణకే = కడచిపోకగా, ఇంకకే = ఇకను, భోగశుభలకే = సుఖములను, పొందుట=అనుభవించుట, ఎన్నడు=ఎప్పుడు, యజ్ఞకోటులకే = అగ్నిప్రేమము మొదలుగాఁగల యజ్ఞసమాహాయలచేత, పాపములు=పరిశుద్ధులు, జౌటకుకే = అపుటకు, ఫలము=ప్రయోజనము, మాకవుఁగిళ్లకే = మాభుజాంతరములయందు, సుఖించుటే = సుఖమునొందుటయే, (పా. సుఖింపనే), కిదా=కాదా-సుఖించుటయే యనుట

తా. అనఁగా విని పరూధిని ప్రవరాభ్యుదయో నోబ్రాహ్మణుఁడా ! చక్కదనముతోఁగూడిన యిటువంటిలేలతప్రాయమును వ్యర్థముగా వైదికక్రియలచేతఁ బోఁగొట్టి పిమ్మట సుఖము ననుభవించుటయొప్పుటికి? మీబోఁటివా రనేకములయినయజ్ఞములుచేసి పరిశుద్ధులగుట యుష్పరసలమైన మాతోఁగూడి సుఖించుటకేకాని మఱియొందులకును గాదు

సీ. సద్యోవినిర్భిన్నరసారంగనాభికా, హృత మై పినాళించుకీమృగమదంబు
కనటువూ బీతండఁ కరఁగి కట్టల నంటి, గమగమ వలచుచొక్కపుజవాజి
పారలెత్తి ఘనసారతరువులఁ దనుఁదాన, తొరఁగినపచ్చకకీర్వరపుసీరము
గొజ్జంగపూఁబొదలో గురియంగఁ బటికంపు, దొనలనిండినయట్టిరతుహినజలము
వివిధకుసుమకదంబంబు ర్దివిజతరుజ, మృదులవనసఫలాసవార్మేయరత్న బ్రు.
భూషణంబులుగలవిందుభోగపరుఁడ, వయి రమింపుము ననుఁగూడిరయనుదినం

అ. ఇందుకే = ఇక్కడ, సద్యో.. హృత మై - సద్యః=అప్పుడే, వినిర్భిన్న=విరియఁబాటిన, సారంగ=కన్దురి మెకముయొక్క, నాభికా=పోక్కిటివలననుండి, హృత మై=హరింపఁబడినదై - తీసికోఁబడినదై, పినాళించుమృగమదంబు=పరిమళించుచున్న కన్దురియు, కనటు=ముఱికి, పోకే=తొలఁగిపోవునట్లుగా, బీతండకే=తీక్షణమునయొండచేత, కరఁగి=నీరుగాద్రవించి, కట్టలకే = కట్టపులలయందు, ఇంటి=అంటుకొని, గమగమ... జవాజి - గమగమ=గమగమయని, వలచు=పరిష్కరించునట్టి, చొక్కపు=స్వచ్ఛమయిన, జవాజి=జవ్వాటియును, పారలెత్తి=వైపట్టబాడి, ఘనసారతరువులకే=కర్పూరపుటరఁటిచెట్లనుండి, తనుఁదాన=తనకుఁదానే - ఒకరిప్రయత్నములేకయే, తొరఁగిన .. సీరము - తొరఁగిన=క్రిందరాలిన, పచ్చకకీర్వరము=పచ్చకర్పూరముయొక్క, సీరము=పొడియును, (పా. రజము), గొజ్జంగపూఁబొదలో=పన్నీరుపూవుఁబొదలు, కురియంగకే=వర్షింపఁగా - ధారలుధారిలుగాఁ గాల్పుటచేత, పటికంపుదొనలకే=స్ఫటికపురాతనీలలయందలి దొనలయందు, నిండినయట్టిరతుహినజలము= నిండియుండెడిపన్నీరును, వివిధకుసుమకదంబంబు=నానావిధములయినపువ్వులసమాహమును, దివిజ . భూషణంబులు - దివిజతరుజ=దేవవృక్షముల (కల్పవృక్షముల) వలనఁగలిగిన, మృదుల=మెత్తిసైన, వనస=వస్త్రములును, ఫల=పండ్లును, అనవ=సానద్రవ్యములును, అమేయ=ఇన్నియని యూహించిచెప్పకకృతముగాని-మేరలేని, రత్నభూషణంబులు= రత్నములుపొదిగినసొమ్ములును, కలవు=ఉన్నవి. భోగపరుఁడవై= సుఖమునం దానక్రిగలవాఁడవై, అనుదినంబు=ప్రతిదినమును, ననుకే=నన్ను, కూడి=కలసి, రమింపుము=నంభోగింపుము.

తా. ఓబ్రాహ్మణుఁడా ! భోగవస్తువు లయినకన్దురి జవాజి పచ్చకర్పూరము పన్నీరు పువ్వులు పండ్లు మృదులతరుములయినవస్త్రములు రత్నపుసొమ్ములు త్రాఁగఁదగినమద్యములు నివన్నియు మిక్కిలి శ్రేష్ఠములైనవి యిక్కడనమ్మద్ధములుగా నున్నవి. వివిధకుసుమభోగములన్ని ననుభవించుచు నాతోఁగూడి యిక్కడఁ బ్రతిదినమును నంభోగించుచుండుము. అలరి. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల, గంధర్వాంగనలపొందు శ్రీ గాదని సేనా

రాంధువునఁ బడియె దకట ది, వాంధము వెలుంగు గని గొందినడఁగినభంగిన్.

అ. అంధునకుఁ = గుడ్డివానికి, వెన్నెల = చంద్రప్రకాశము, గొఱయె = ప్రయోజకమా - ఉపయోగింపదనుట అక్కట = అయ్యో, దివాంధము = పగలు కన్నా గాననిదైన గ్రంథగూఢు, వెలుంగు = వెలుతురును, కని = చూచి, గొంది = చీకటిమూలయందు, అడఁగినభంగిన్ = మునుంగుకొన్నరీతిని, గంధర్వాంగనలపొందు = గంధర్వస్త్రీలమయిన మాళుటమి, కాదని = సరిపడఁచిని, సంసారాంధువునకుఁ = కాలపురిపు నూలియందు, పడియెడు = పడుచున్నావు.

తా. గ్రంథీవానికి వెన్నెల పనికిరనియట్లు మామనిసభాగములు మెఱుంగని సీమ నామాటలుపనికిరనివచ్చెను. సీవు వెలుతురు చూడకొల్లక గ్రంథగూఢు చీకటి క్రమ్ముకొన్న యిటుపమూలతో దాగునట్లు గంధర్వస్త్రీల మయిన మాళుటమి యెల్లక సంసార మనెడమాతిలోఁ బడియుండఁగోరుచున్నావే. అయ్యో యిది తగునా యని యడిగెను. అలం ప్రతిసమూహము, ఉపమయు

ఉ. ఎన్నిభవంబులం గలుగు శ్రీ నిక్షుశరాసనసాయకవ్యధా

భిన్నతి వాడి వత్తలయి శ్రీ కేలఁ గపోలము లూఁచి చూపులక

విన్నదనంబు దోఁపఁ గనురవేదులునం బయిగాలి సోఁకినక

వెన్నవలెం గరంగునలిరవేలులఁ గొఁగిటఁ జేర్చుభాగ్యముల్.

67

అ. ఇక్షు శ్రీ భిన్నతక - ఇక్షుశరాసన = చెఱుకువంటివారఁ డయినమన్మథునియొక్క, సాయక = బాగములయొక్క, వ్యధా = బాధలననైన, భిన్నతక = దుఃఖముచేత, వాడి = నవకముచెడి, వత్తలయి = మరుగులై - మిక్కిలి కృశించి, కేలక = చేతులయందు, కపోలములు = చెక్కిళ్లు, ఊఁచి = చేర్చి, చూపులక = చూపులయందు, విన్నదనంబు = దీనభావము, తోఁపక = కానరాఁగా, కనునేదులునక = కంటిపిచ్చిచేత - చూచుటవలని యత్యంతాశ్చేత, పయిగాలిసోఁకినక = (తాము ఎలచినపుడును) మీఁదిగాలి తగిలినను - ఏప్రయత్నమునుజేయ నక్కఱలేక యర్థంతగులుగని ముగాననుట, వెన్నవలెక = నిష్పసోఁకినవెన్నవలె, కరంగునలిరవేలులక = మనసుకరంగునట్టిస్త్రీలను - అనురక్తలయినట్టిస్త్రీలను - అతిసులభముగా మనస్సుకరంగి తమంతట వశంపద లగునట్టిస్త్రీలననుట, గొఁగిటక = భ్రుజాలిరమునందు, చేర్చుభాగ్యముల్ = చేర్చుకొనునట్టి యదృష్టములు, ఎన్నిభవంబులక = ఎన్నిజన్మములందు, కలుగుక = లభించును - అశకజన్మములై తి తపస్సుచేసినను లభింప నేరవనుట.

తా. ఎవరికిఁగాని తమఁజూచి మోహించి మన్మథబాధచే మిక్కిలి కృశించి చింతచేఁ జెక్కిటఁ జెయ్యునట్టి కోర్కెయొడేర్ప వేదశాస్త్రమునట్లు దీనదృష్టులనిగడ్డుచును, దమఁజూచుటవలనఁ బిచ్చయై తినట్లు మిక్కిలమైన యశ్చేత యుల్లసిల్లుటచేఁ దమగాలి సోఁకినంతన కరంగియు, సతిసులభముగా వశంపద లగునట్టిస్త్రీలను గొఁగిటఁజేర్చి సుఖించునట్టి యదృష్టము పెక్కుజన్మములైనను లభింపదు.

క. కుశలతయే వ్రతముల సగు, సశనాయాసమున నిందిర్యనిరోధమునం

గృశుండ వయి యాత్మ నలఁచుట, సశరీరస్వర్గసుఖము శ్రీ సమకొని యుండన్. 68

అ. సశరీరస్వర్గసుఖము = ఈశరీరముతోనే (అనుభవించునట్లు) స్వర్గమనందలి సుఖము, సమకొని = సిద్ధించి, శుండక = శుండఁగా, వ్రతములక = ఉపవాసాదివియమములతోఁ జేయు పుణ్యకర్మ

ములచేత, అగ్రసత నాయాసమునాఁ = అగ్రసత్తియాహార (వర్ణనమువలని) శ్రమచేతను, (పా. అశనాయా సీడఁ), ఇంద్రియనిరోధమునాఁ = చక్షుశాధులయిన యింద్రియములను యథేచ్ఛముగా విషయములందుఁ బ్రవర్తింపనీక నిర్బంధించుటచేతను, కృతుండవయ = చిక్కిపోయినవాడవై, అత్తఁ = జీవాత్మను, అలంచుట = శ్రమపెట్టుట, కుశలతయే = ఇదియొక సేర్పరితనమా.

తా. ఈజేహము విడిచినపిమ్మట నిష్పడు చేయునట్టిపుణ్యకర్మముల ఫలముచేత లభింపఁబోవు స్వర్గసుఖ విశేషరీతముతో నుండునప్పుడే యనాయాసముగా లభించుచుండఁగా వ్యర్థముగా ప్రణవర్యలవలని యాయాసమును బొందుట యొక సేర్పరితనముకాదని తాత్పర్యము సేనప్పరిసను గనుక నాతోడి సంభోగ మే స్వర్గభోగమని సంబంధము. అలం. కావ్యలింగము.

తే. అనినఁ బ్రవరుండు నీ వన్నత్యర్థమెల్ల, నిజము కాముకుఁ డైనవారనిక నకాముఁ డిదిగఁగించునె జలజాక్షీరయోజిగితేని, నగరమార్గంబుఁ జూపి పుణ్యమునఁ బొమ్ము.

అ అనినాఁ = అనియిల్లు వర్గాధిని యనఁగా, ప్రవరుండు = ప్రవరాఖ్యాండు, జలజాక్షి = బీచిన్న దానా, నీవు, అన్నయర్థము = చెప్పినవిషయము, ఎల్లఁ = అంతయు, కాముకుఁడు = విషయాపేక్షగల వాఁడు, వివవానికఁ = అయినట్టి పురుషునికి, నిజము = (అపేక్షితమగుట) సత్యము. అకాముఁడు = విషయాపేక్షలేనివాఁడు, ఇది = ఈనీవు చెప్పినవిషయమునుగణించుచు లెక్కసేయునా - నీవలనఁ గలుగుస్వర్గ భోగమునుగూడ లక్ష్యపెట్టఁడనుట ఎఱిగితేని = నీవెఱిగియున్న పక్షమున, నగరమార్గంబుఁ = మాపట్టణమునకుఁ బోవుత్రోవను, దూపి = కనఁబఱచి, పుణ్యమునఁబొమ్ము = పుణ్యముగఁట్టుకొమ్ము - దాని పరిపుణ్యమును సంపాదించుకొని పొమ్మనుట.

తా. ఓవర్గాధిని ! నీవుచెప్పినదంతయు విషయాపేక్షగలవాని ధర్మముగాని యాయపేక్ష లేని వాని ధర్మముకాదు. నాకు స్వర్గముఖాపేక్షనయితములేదు గనుక వ్యర్థముగా నిట్టిమాటలచేత బ్రాహ్మ పుచ్చము నీకుఁ దెలిసియున్నయెడల మాయూరిదారిచూపుము. లేదా యుచితపొమ్మనుము.

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియ వశగతి, జిహ్వచరణైకనిపుణాచి త్రజనిశితా జిహ్వగములపాలై చెడు, బ్రహ్మనందాధిరాజ్యోపదవీచ్యుతుఁ డై. 60

అ బ్రాహ్మణుఁడు = బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నుఁ డయినద్విజాఁడు, ఇంద్రియవశగతిఁ = ఇంద్రియ ములకు లోబడినవాఁ డగుటచేత, జిహ్వ...పాలై - జిహ్వచరణ = వక్రవ్యాపారములు చేయుటయందు ఏకఁముఖ్యముగా, నిపుణ = సేర్వగలవాఁడైనట్టి, చిత్రజ = మన్మథునియొక్క, నిశిత = వాఁడియైన, అజిహ్వగములపాలై = బాణముల కధీనుడై, బ్రహ్మనందాధిరాజ్యోపదవీచ్యుతుఁడై - బ్రహ్మనంద = పరమాత్మను భజింపవలసినంతోపముయొక్క, అధిరాజ్య = అధిష్ఠించినప్రభుత్వముయొక్క, పదవీ = మార్గమువలన నుండి, చ్యుతుఁడై = జాతినవాడై - దిగఁబడినవాడై, చెడుఁ = నశించును - అనఁగా బ్రాహ్మణుఁ డగువాఁ డెవడు విషయాపేక్షగలవాడగునో వాఁడు మోక్షమార్గమువలన భ్రష్టుడయి చెడిపోవునని తాత్పర్యము. అలం. కావ్యలింగము.

వ. అనిన నత్రైణవ యక్కుటకరిపలుకుల కులికి గఱిగఱిం గఱవఁ గరకరిం జెఱకువిల్లు కాఁడు పరఁగించువిదిదమ్మిగొరకలు నెఱిఁకులఁ జాఱుకుచుఱుక్కునం గాఁడినఁ గడుం గెరలి పరిణతవివిధవిబుధతరుజనితమధురమధురసం బానుమడఁబు నడ

టునం జదిమిన నెటుంగక మదనహరునైన జదురునం గదియ గమకచులము
రునం గొమరెస్త్రాయంపు మదంబునను నశనయక న్యాసామాన్యలావణ్య రేఖా
మదంబునను నొంటిపాటునం గంటికింబ్రియుం డై లంగేటిజుంటి చందంబునం గొం
టుదనం బెటుంగక కులంగట నున్నయమ్మహీసురవరకుమారుతారుణ్య మాగ్ధ్యం
బులంజేసి తనవైదగ్ధ్యంబు మెఱయఁ గలిగె నని పల్లవించునుల్లంబునుల్లాసం
బునం గదురుమదంబున నోసరించక చంచలదృగంచలప్రభ లతనిముఖాంబు
జంబునం బాలయ వలయమణిగణచ్చాహాకలాపంబు లుప్పరం బెగయఁ గొప్ప
చక్కం జెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుంబోనిగిబ్బగుబ్బలు జొబ్బిలుకుంకుమరసం
బునం బంకిలంబు లగుహారముక్తాతారకంబుల నఖిరోకంబులం గీటి తీరువడం
జేయుచుఁ బతితపనతరుకునుమ కేసరంబులు రాల్చు నెంబునం బయ్యెద విదిల్చి
చక్క నవరించుచు సంతంతం బాలయుచెలులం దలచూపక యుండఁ దత్తటం
బునం జేసి బొమముడిపాటుతో మగిడిమగిడి చూచుచుఁ జడిముడిపాటుచూపుల
సంకురించుచుం కెనలవారించుచుం జేరి యి ట్లనియె.

61

అ. అనినక = ప్రపరాఖ్యుఁ డిట్లుపలుకఁగా, అత్తెఱవ = అస్త్రీ - మహాధిని, అక్కఱకపెలుకుల
కుక = అప్రపరాఖ్యుని కరినపుమాటలకు, ఉలికి = బెదరి, చెఱకువిలుకాఁడు = మన్నఁడు, కరకరిక =
క్రూరధావముల్లో, గటి గటిం గఱవక = అక్కతో అక్క పెనఁగొనునట్లు - ఎడ తెఱచితక, పరిఁ
గించు... గొరకలు - పరఁగించు = ప్రయోగించునట్టి, విరిదమ్మిగొరకలు = విరికిన తామర బాణములు, నెఱ
కులు = మరస్తానములందు, చుఱుకుచుఱుక్కునక = చుఱుకుచుఱుకు మనునట్లుగా - నొప్పిపుట్టునట్లుగా,
కాడినక = నాటుకొనఁగా, కడుం గెరలి = మిక్కిలిరేఁగి, పరిణత... రసంబు - పరిణత = పరిపక్వ మైన,
వివిధ = బహువిధములయిన, విబుధతయ = దేవవృక్షములవలన, జనిత = పుట్టిన, మధుర = తియ్యని, మధు
రసంబు = మద్యమును, ఆను... టునక = ఆనుమదంబు = త్రాగినమత్తయొక్క, అదటునక = ఉద్ధతి చేత,
చిదిమినక = గిల్లినను, ఎఱుంగక = తెలియక, మదనహరునైనక = మదనఁ గునిహరించిన శివునైనను - ఇంద్రియ
నిగ్రహముగల శివునంతవానినైన ననుట, చదురునక = చతురత్వముచేత, కదియక = తారనింప, గమకించు
తియరునక = యత్నించునట్టికండగరువచుచేతను, కొమరెస్త్రాయంపు మదంబునక = యోవన ప్రియము
పలని మదముచేతను, అనన్య... మదంబునక = అనన్య = తనకంటె నితరులయందులేని, కన్యాసామాన్య =
పడుచులకు సాధారణమైన, లావణ్యరేఖా = దేహకాంతి సౌందర్యముయొక్క, మదంబునక = క్రొవ్వు
చేతను, ఒంటిపాటునక = ఒంటిపాటునకంటికి = తనచూపునకు, ప్రియుండు = ఇంద్రియవ్యాఘ్రతంగేటి
జుంటిచందంబునక = తంగేడుచెట్టునందుఁ బెట్టఁబడిన తేనెపెరివలె, గొంటుఁదనంబు = భూరత్వము,
ఎఱుంగక = తెలియక - లేక, కులంగటక = సమీపమునందు, ఉన్న చేసి - ఉన్న = ఉండిన, అమ్మహీసుర
వరకుమారు = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠునికుమారుఁడయిన యాప్రపరాఖ్యునియొక్క, తారుణ్యమాగ్ధ్యంబులంజేసి =
యౌవనముచేతను జక్కఁదనముచేతను - యువము జక్కఁదనమునుగలిగియుండుటచేత, తనవైదగ్ధ్యంబు =
తనదైన నేర్పు, మెఱయక = ప్రకాశంప, కలిగెనని = అనువుకలిగెనని, పల్లవించు... నుల్లాసంబునక =
పల్లవించు = చిగిరించుచున్న - పుట్టుచున్న, ఉల్లింబునుల్లాసంబునక = ముహూర్తయొక్క సంతోషము
చేత, కదురుమదంబునక = కలుగుచున్న గర్వముచేతను, ఓసరించక = ఇటునటుఁ దొలగక, చంచల

దృగ్గంచలప్రభలు=చలించుచున్న కన్నుగొనలకాంతులు, అతనిముఖాంబుజంబునకొ = ఆప్రవరాఖుని ముఖకమలమునందు, పాలయకొ = ప్రసరింపఁగా, పలయ కలాపంబులు=పలయ=మంచితీకిడియుముల యొక్క. మణిగణ=రత్నసమాహముల యొక్క, ఛాయా=కాంతులయొక్క, కలాపంబులు=సమాహములు, ఉప్పరంబెగయకొ =మీఁదికివ్యాపింపఁగా, కొప్ప=వీడినకొప్పము, చక్కణ=చక్కఁగా, చెక్కుచుకొ =చెరువుచు, జక్క=నిగిరియుబోని = లేచెయపుంజకవాకపక్షులవంటి, గల్పిగుబ్బలకొ=నిక్కుఁ జన్నులందుండి, బొల్పిలునుంతుమరసంబుకొ =ప్రపించుచున్న నుంతుమపువ్వులొడి చందన్నదక్షు. చేత, పంకిలంబులు=బురదయంటుకొన్న వానివంటి నైన, హారముక్తాతారకంబులు=ముత్యాలచేరుయొక్కనక్షత్రములవంటి ముత్యములను, నఖిరకంబులకొ =మొగ్గలవంటిగోళ్లచేత, గీటి=గీఁచి, తీరుపడంజేయుచుకొ = చక్కఁగా దిద్దుకొనుచు, పతితనలరుకుమకుశేనరంబులు = పతిత=తనపైతాలిన, వాతరుకుమకు=అడవి మ్రాఁకులపువ్వులయొక్క, శేనరంబులు=శింశులములను, రాల్పునెపంబునకొ =దులుపుకొనుట యనునెపముచేత, పయ్యద=పయఁట, విదిల్చి=విదిలించి, చక్కనవరించుచుకొ =చక్కఁగా దిద్దుకొనుచు, అంతంబొకొ =అంతటంతట, పాలయుచెలుకొ =సమీపింపవచ్చుచెలికత్తెలను, తలచూపకయుండకొ =తలకనఁబఱుపకుండునట్లు =తనయొడటికి రాకుండునట్లుచుట, తత్తిజంబునంజేసి=తొందరచేత, బొమముడిపాటులొకొ = కనుబొమ్మలుముడిపడియెడినంజ్జిలొ, మగిడిమగిడిచూచుచుకొ = తిరిగితిరిగిచూచుచును, చిడిముడిపాటుచూపులకొ = తొట్టుపనుచున్న చూపులందు, అంతురించుజంకెనలకొ =పాటవరించునట్టి జెదరింపులచేత, వారింపుచుకొ = ఆచెలికత్తెలను దగ్గఱ రాకుండ నిలుపుచు, చేరి = ప్రవేశింపదగ్గటి, ఇట్లనియొకొ = ఇట్లుపలికెను.

శా.ఎందే డెందము గండలించు రహితే నేకాగ్రత నిర్వృతిం

జెందుం గుంభగతప్రదీపకళికాశ్రీ దోష నెం చెందు బో

కెందే నింద్రియముల్ సుఖంబు గను నార్యుంపే పరబ్రహ్మహృ

నందో బ్రహ్మ యటన్నప్రాజదువు నంతర్బుద్ధి సూహించుమా.

62

అ. ఎందే = ఏవిషయమునందు, డెందము=మనస్సు, రహితే = రక్తిచేత, కండలించుకొ = చిగుర్చునొ = వికాసమునహించునొ, ఎందుకొ = ఏవిషయమునందు, ఏకాగ్రతకొ = కలఁకఁబాఱనితనముచేత = నిశ్చలత్వముచేత, క్షుభగతే .. శ్రీ-గుంభగత=గుండనుబొందిన-గుండలలోపల నుంపఁబడిన, పృథివకళికా = దీపపు మొగ్గయొక్క, శ్రీ=కలిమి, తో=పకొ = కనఁబడఁగా, నిర్వృతికొ = ఊఱుటను, చెందుకొ = పొందునొ, (దీనికిఁగర్త డెందము.) ఎందేని=ఏవిషయమునందు, ఇంద్రియములు=త్వక్కు శుక్రున్న మొదలయినయంద్రియములు, ఎందుకొ = దేనియందును, పోక = చేరఁబోవక, సుఖంబుకొ = సౌఖ్యమును, కనుకొ = పొందునొ, అయింపే=ఆవిషయానందమే, పరబ్రహ్మము=పరతత్వము, ఆనందోబ్రహ్మ=ఆనందమేబ్రహ్మను, అటన్నప్రాజదువుకొ = అన్నిపతిపాదించుచున్న శ్రుతిని, అంతర్బుద్ధికొ = సుబుద్ధిబో, ఊహించుమా=విచారించుమా.

తా ఏవిషయమునందు మనస్సు నింద్రియములును బలింపక వికాసమును నూఱుటను డహించి గుభించునొ యావిషయమునని యానందమే పరబ్రహ్మమని వేదములు ప్రతిపాదించుచున్నవి. ఆశ్రుతుల యర్థములు నీలోనీవే విచారించుము. అట్టిబ్రహ్మనందము సిద్ధమైయుండఁగా వేదోక్తబ్రహ్మనందము తప్పి పోవునని తలఁచి వెనుదీసెదవేల.

శ్రీ. అనుచుఁ దన్మోక్షబలుచు సర్యమరకాంత

తత్తముఁ జూచి యాత్మ నశండు దనకు

సిగ్గు వెగటును బాడమ నిశ్చలహృదఁ డెలుపు

నొక్కచిలునవ్వు నవ్వి యర్యువిద కనియె.

63

అ. అనుచు = ఇట్లు చెప్పుచు, తన్ను, బడలుచు = తత్తము = బడలుచు = సన్న
తీంపఁడియునట్టి, అయ్యమరకాంత = అదేవతాస్త్రియొక్క, తత్తము = తోట్రుపాటును, చూచి,
అశండు = ఆనవరాఖ్యుడు, ఆత్మ = మనసునందు, తనకు, సిగ్గు = లజ్జయును, వెగటును = విర
సత్వమును, బాడము = పుట్టగా, నిశ్చలహృత్ = విరక్తిని, తెలుపునొక్కచిలునవ్వు = తెలియఁ జేయు
నట్టి యొకవిధమయినచిలునవ్వు, నవ్వి, అయ్యవిదహత్ = ఆజనరాలితో, అనియె = ఇట్లు పలికెను.

తా. ప్రపరాఖ్యుఁ డట్లు తన్నుఁ గలయికను నచ్చుతింపఁజేసెడి మాటలాడుచున్న యాచర్యాధిని
తత్తమును జూచి తనలో సిగ్గును విరసత్వమును బొంది విరక్తిని తెలియఁబఱచునట్లుగా నొకచిలు
నవ్వు నవ్వి యావిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

తా ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్కు మఱియెంతదే గంటిమే కామతా

ప్రసాధ్యాయి నావచించెదవు మేలోభోగో త్రయీధర్మముల్

పాపంబుల్ రతి పుణ్య మంచు నిక నేలొత్కముల్ మాక్షుల

క్షీపధ్యాగమసూత్రపంక్తి క్రివే పోర మీసంప్రదాయార్థముల్.

64

అ. ఈపాండిత్యము = ఈచదువరితనము, నీకుఁదక్కు = నీకునుత్రేతేతస్సు, మఱియెంతదే = ఇంక
నెరియందెఱుగు, కంటిమే = చూచితిమా, కామతాప్రసాధ్యాయిని = కామతాప్రసాధ్యాయమునకు,
ఈపాధ్యాయిని = ఈపాధ్యాయత్వముచేయుదానవు - కామతాప్రసాధ్యాయము చేదివించుదానవు,
నా = అనునట్లుగా, త్రయీధర్మములు = వేదవిహితాచారములు, పాపంబుల్ = పాపమును గలిగించునవి,
రతి = సంభోగము, పుణ్యము = సుకృతము, అందు = అని, వచించెదవు = చెప్పుచున్నావు, మేలు =
మంచిది, ఓహో = సెబాసు, తర్కముల్ = చర్చలు, ఇంక = ఇంకను, నీలా = ఎందుకు - అట్లులే
దనుట, మోక్ష = పంక్తిక్రి - మోక్షలక్ష్యము క్రిందపదయొక్క, పథి = మార్గమయిన - ముక్తిబోధకము
లైన యనుట, అగమసూత్ర = వేదాంతసూత్రములయొక్క, పంక్తిక్రి = విధి, (పా. ధర్మక్రి =
రీతి), మీసంప్రదాయార్థముల్ = మీయుపదేశపరంపరచే వచ్చిన యర్థములు, ఇవేపో = ఇవియే -
ఇవేకాఁబోలుననుట.

తా ఈచదువరితనము నీకుఁదప్ప మఱియెంతనిలేదు నీవు కామతాప్రసాధ్యాయార్థకురాలివలె వేదము
నందు విధింపఁబడినధర్మములు పాపము నిచ్చునవి నీతోడిసంభోగము పుణ్యము నిచ్చునది యని చెప్పు
చున్నావు. ఇది మిక్కిలి బాగుగానన్నది. మీ పరంపరవారియుపదేశక్రమముచొప్పున మోక్షమార్గ
మును దెలుపునట్టి వేదాంతసూత్రముల కర్థము లిట్టివే కాఁబోలుననియె అలం వ్యాజ్యము.

ను. తరుణి చేవును మావు హవ్యములచేతం దృప్తుఁ డౌపన్నాన

త్కరుణాదృష్టి నొనంగు సౌఖ్యము లెఱుంగగ్ శక్యమే నీకు నా

కరణుల్ దర్శలు నగ్గులుం బ్రియము లై న ట్లనగ్గుముల్ నా ప్రైడల్

తిరమే చెప్పును మిట్టితుచ్చుశుభముల్ మీసాలపైఁ డేనియల్.

65

అ. తరుణీ=తు చిన్నదానా, కేవుసు = ప్రాతఃకాలమునందును, మాపుసు = సాయంకాలము నందును, హస్తములచేతక = హామధ్రవ్యములచేత, తృప్తఁడు=తనినిసహించు, జౌహి=అగునట్టి యగ్నిదేవుఁడు, సత్కృంజాయప్తి=మంచిదయ్యోడిచావుతో, ఒసగుసాశ్వములు = ఇచ్చునట్టి సుఖములు, సీకు, ఎటుంగ్ = తెలిసికొనుటకు, శక్యమే=సాధ్యమా-సాధ్యముకాదు, నాకు, అరణుల్=తచ్చినివ్వనుటట్లొచెడి కొయ్యలును, దర్భలు=మతలును, అగ్నులు=అగ్ని హోత్రములును, ప్రియములు=ఇష్టములు, ఐనట్లు=అయినరీతిని, అన్యములు=ఇతరములు, కావు=ఇష్టములుకావు, ఒడలు= ఈదేహము, తిరమే=స్థిరమా-ఎన్నటికిని జెడకయుండునదియో, (కాదుగనుక) ఇట్టికుచ్చసుఖముల్ = ఇటువంటియల్పభోగములను, చెప్పకు=నాకు నుపదేశింపకుము, మీసాలపైఁజేనియల్ = ఇవి మీసముల మీఁద నంటించుకొన్న తేనెవంటివి-అనఁగాఁ జేసె మీసములకుఁ దాఁకించుకొని యవి నాలుకకు పోఁకినమాత్రము చేతనే యెంతోతేనె తృప్తిగాఁ ద్రాగిన ప్లేయకొనుటవంటి వనుట. అతివృల్లములు గాన నిజముగాఁ దృప్తికరములుకాని వని భావము. అలం వ్యతిరేకము, ప్రతిపక్షపాదము.

చ. అనుటయు మాట లేక హృదయాబ్జము జల్లన మోము వెల్ల నై
కనలుచు నీరు దేటు తెలిగన్నుల నాతనిఁ బుల్కుపుల్కునం
గనుఁగొని మాటలం బొదువుగద్గదికం దలయూఁచి యక్కటా
వనితోతినంతఁ దా వలచి ర వచ్చిన జల్కనగాదె యేరికిన్.

66

అ. అనుటయు=అనిప్రపరాఖ్యుఁడనఁగానే, మాటలేక=బదులు చెప్పటకు మాటతోఁచక, హృదయాబ్జము=హృదయకుమలము-గుండెకాయ, జల్లన=జల్లుమని యదురఁగా, మోము=ముఖము, వెల్లనై=వెలవెలఁబోయి - తెల్లఁబోఁగాననుట, కనలుచు=తేనించుచు, నీరుదేటు తెలిగన్నుల్ = నీరుగ్రస్తుచున్న తెలుపుమించినకన్నులతో, ఆతని=ఆప్రవరాఖ్యుని, పుల్కుపుల్కున=కన్నులు మీఠిమీఠి తెలుచుటలతో, కనుఁగొని = చూచి, మాటలక = మాటలయందు, బొదువుగద్గదిక= ఆవరించుకొన్న డగ్గత్తికతో - దుఃఖాతిశయముచేత డగ్గత్తికపడి మాట వెడలకపోఁగా ననుట, తల యూఁచి = తలయాడించి, అక్కటా=అయ్యో, పనిత=అఁడని, తినంతఁదా=తనకుఁదానే, వలచి= వలపుగొని, వచ్చిన = వచ్చినపక్షమున, ఏరికి = ఎవరికైనను, చుల్కనగాదె = లాభముకాదా- లాభమే యనుట.

తా ప్రవరాఖ్యుఁ డిట్లు తెగనాడఁగా పరూధిని బదులేమి చెప్పటకును శక్యముగాక మనసన దిగులుపడి మోగము చిన్న పుచ్చుకొని సంతాపముతోఁ గన్నుల నీళ్లుగ్రమ్మగా తెప్పలల్లార్చుచు సతనిం జూచి డగ్గత్తికతోడిమాటలతో నెవరికిఁగాని యాఁడుది తనంతఁ దాను కామించి వచ్చునెడఁ జాలక హాహోయ ననియె. అలం, అర్థాంతరన్యాసము.

మ. వెతలం బెట్టకు మింక న న్ననుచు నీవీబంధ మూడక రయో
ద్ధతి సూర్యుల్ నిగుడక వడిక విరులు చింతదగ గొప్పు వీడం దనూ
లత తోడ్తో బులకింపఁగా ననునయోలాపాతిదీనాస్య యై
రతిసంరంధము మీఱ నిర్జరవధూశీరత్నంబు వై పాటునన్.

67

అ. నిర్జరవహులీత్నంబు = శ్రీపూర్వైశయాదేవతాస్త్రీ - పరూధిని, ఇంక = ఇంకను, న న్ను, వెతలంబెట్టకుము = బాధలఁబెట్టకుము, అనుచు=అనిపలుకుచు, నీవీబంధము = పోఁకముడి,

ఊడ = వదలఁగా, రయోద్ధతి = వడియొక్కయతియనుచేత, ఊర్పులు = ఊర్పులు, నిగడ = హెచ్చఁగా, పడి = పడిచేత, విరులు = పువ్వులు, చింద = రాలఁగా, కొప్పు = తుఱుము, పిడ = సడలఁగా, తోడ్కో = వెంటవెంటనే, తనులత = తీగవంటితీరము, పులకింపఁగా = గగర్వోడువఁగా, అనున .. ఆస్యయై - అనునయాలాప = ఊడింపుమాటలతో, అతి = మిక్కిలి, దీనాస్యయై = చిన్నవోయినమొగముగలదై, రతిసంరంభము = సంభోగాపేక్షవలనతీయర, మీఁ = ఆతిశయింపఁగా, పైపాటున = పైబడుటచేత - పైపద్యముతో నన్వయము. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ప్రాంచదూభూతబాహుమూలరుచితో శ బాలిండ్లు పొంగారఁ బై
యంచుల్ మోవంగ గొగిలించి యధరం శ బాసింప హ శ్రీహరి
యంచుల్ బ్రహ్మణ డోరి మో మిడి తదీయంసద్వయం బంటి పొ
మ్మంచుం ద్రోచె గలంచునే నతులనూతయల్ ధీరచి త్తంబులన్. 68

అ. ప్రాంచ . సుచితో = ప్రాంచతో = మిక్కిలియొప్పుచున్న, భూషణ = ఆభరణములయొక్కయు, బాహుమూల = చంకలయొక్కయు, రుచితో = ప్రకాశముతోడ, పాలిండ్లు = న్నములు, పొంగార = ఉబ్బఁగా, పైయంచుల్ = పనుమొనలు, మోవంగ = అనునట్లుగా, గొగిలించి = ఆలింగనముచేసి, అధరంబు = మోవిని, ఆసింప = అపేక్షింపఁగా, బ్రాహ్మణుడు = ప్రవరాఖ్యుఁడు, హ = అయ్యో, శ్రీహరి, అంచుల్ = అనిపాపపరిహారార్థము దేవుని స్మరించుచు, ఓరమోమిడి = ముఖమొకప్రక్కనుఁ దివ్యకొని, రదీయాంసద్వయంబు = దానిదైన రెండుమూఁపులను, అంటి = తాఁకి, పొమ్మంచుల్ = ఆపతల పొమ్మనుచు, త్రోచె = తొలగఁగ్రోచును. ధీరచిత్తంబుల = తాటిమిగల వారిమనసులను (లేక) పండితులమనసులను, నతులనూతయల్ = స్త్రీలయొక్క కపటచేష్టలు, కలంచునే = కలఁతపెట్టునా - కలఁతపెట్టఁజూపనుట. అలం. ఆర్థాంతరవ్యాసము.

క. త్రోవునడి నిలిచి ఘనల, జ్ఞాపరవశ యగుచుఁ గొప్పు శ నవరించి యొడల్
దీసింప నతని జాతచూత, గోపమునం జూచి శ్రేణు శ కొనుచుం బలికెన్. 69

అ. త్రోవునడి = త్రోయుటనుజొంది - ఈవిధముగా నతనిచేత ద్రోయఁబడి, నిలిచి = తొలగి నిలిచి, ఘనలజ్ఞాపరవశ = మిక్కుట మైననీగ్రచేతఁ బరాధీనురాలు, అగుచు = అవుచును, కొప్పునవరించి = వీడినకొప్పు చక్కఁగా దిద్దకొని, ఒడలు = తనతీరము, దీసింప = ప్రకాశముగా - అపయనము లర్పియు వానికన్నులకుఁ దెలియునట్లుగాఁ దైటచెఱుగుతొలగించి యనుట, అతని = ప్రవరాఖ్యుని, చుఱచుఁ = చుఱచుఁజూడునట్లు - వేడిచూపులతో, కోపమున = కోపముతో, (పా. కోపన = కోపముగలదియైన యాయాఁడుది. ఈపాతమునం దిది కర్తృపదము.) చూచి, (పా. వీక్షించి = చూచి), శ్రేణుకొనుచు = గొంతునెరించుకొనుచు, (వెక్కుచునని కొందఱు.) పలికె = ఇట్లుపలికెను.

తా అట్లు ప్రవరాఖ్యుడు తొలగఁగ్రోయఁగాఁ దొలగి నిలిపఁబడి యపమానముపలసిగ్గి హెచ్చఁగా దేహమంతయు నతనికే గావచ్చునట్లు పైటచెఱుగుతొలగించి వీడినకొప్పు చక్కఁగా ముడుచుకొనుచు గోపముతో వేడిచూపులతో నతనిజూచుచు డగ్గతికపడినగొంతు నవరించుకొనుచు నీవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృతపారహితార్థక నీవు త్రోవ ని

చ్చోట భవన్నఖాంకురము శ సోకె గనుంగొను మంచు జూపి య

స్వాటలగంధి వేదన నోపం బిడి యేడ్చె గలన్వనంబుతో
మీటిన విచ్చగుబ్బచనుశ్శుట్టల నశ్రులు చిందువందగన్.

70

అ. కృపారహితార్థక = ఓయి దయమాలినమనసుగలవాడా, పాటునకు = పడుటకు -
త్రోయఁబడుటకు, ఇంతులు = ఆడవారు, ఓర్తరె = తాకుదురా, నీవుత్రోవ = నీవు వన్నెబట్టిత్రో
యినపుడు, ఇచ్చోట = ఇక్కడ, భవన్మఖాంకురము = నీగోటిమొన, సోకక = తగిలెను, కనుం
గొనుము = చూడుము. అంచు = అని, చూపి = ఆగోటిన్మఖాంకురమునచిచి, అప్పాటలగంధి = పాదిరి
పువ్వులపరిమళముపండి దేహపరిమళముగలది - ఆపరాధిని, వేదననెవదిడి = ఆగాయమువలని నొప్పిని
నెవముచేసికొని, మీటిన్ = గోటితోఁజెప్పినను, విచ్చు..మిట్టల = విచ్చు = విరియునట్టి -
అంతరిగిగిరిన, గుబ్బు = వట్టువలెన, చనుమిట్టల = ఉన్నతములైన సైన్యప్రదేశములయందు, అశ్రులు =
కన్నీళ్లు, చిందువందగ = పడిచెదరఁగా, కలన్వనంబుతో = అన్యక్తమధురధ్వనితో, ఏడ్చెను.

తా. ఓయిదయమాలినవాడా! త్రోయఁగా నగుబాధకు స్త్రీలు తాళఁజాలుదురా? ఇది యో
చింపక త్రోసితి నీవు త్రోయనవచ్చు డిక్కడ నీగోరుతగిలి గాయముయ్యెను జూడుమని చెప్పి గోటి
నొక్కుచూపుచు దానినినొప్పికె దాళలేనిదానివలె నది మిషచేసికొని చెవికింపైనధ్వనితో నేడువ
సాగెను.

క. ఈవిధమున సతికరుణము, గా వనరుహనేత్ర కన్నురంగవధవశిరుచులే

కావిగొన నేడ్చి వెండియు, నావిప్రకుమారుఁ జూచి ర యలమటఁ బల్కెన్. 71

అ. వనరుహనేత్ర = తామరలపంటికన్నులుగలది - పరాధిని, ఈవిధమున = ఇట్లు, అతికరు
ణముగా = మిక్కిలి జాలిపుట్టునట్లుగా, కన్నురంగవధవశిరుచులే - కన్నురంగవధకున్నులయొక్క,
ధవళశిరుచులే = తెల్లనికాంతులు, కావిగొన = ఎఱ్ఱవాఁడఁగా, ఏడ్చి = ఏడ్చినదై, వెండియు = మట్టి
యును, అవిప్రకుమారుఁ = అప్రపరాధుని, చూచి, అలమట = విచారముతో, పల్కెన్ = పలికెను.

ఉ. చేసితి జన్మముల్ దపము ర చేసితి నంటి దయావిహీనతం

జేసినపుణ్యముల్ ఫలము ర సెందునె పుణ్యము లెన్నియేనియుం

జేసినవానినద్గతియె ర చేకులు భూతదయార్ద్రబుద్ధి కో

భూసురనర్మములెంత దలరహాయపు నీచదు వేల చెప్పుమా.

72

అ. భూసురనర్మ = భూరాక్షాశ్రేష్ఠుఁడా, జన్మములు = యజ్ఞములు, చేసితిని, తపము = తప
స్సును, చేసితిని, అంటి = అని చెప్పితిని, దయావిహీనత = దయలేనితనముతో - దయలేక, చేసిన
పుణ్యముల్ = చేసినట్టిధర్మకార్యములు, ఫలము సెందునె = సార్థకములగునా, పుణ్యములు = ధర్మములు,
విన్నియేనియుం = ఎన్నియొ - అనేకములు, చేసినవానినద్గతియె = చేసినట్టిపుణ్యమైన మంచి
గతియె, భూతదయార్ద్రబుద్ధికో = ప్రాణులయందలిదయచేతఁ దడిసిన బుద్ధిగలవానికి - ప్రాణుల
యందు దయగలవానికి, చేకులు = సిద్ధించును, ఇంత = ఇంతిమూలము, తిలహాయపు = అలోచింప
వు - ఈవిషయ మిట్టిది యని విచారించినచోడవు కామనుట, నీచదువు = నీవుచదివినచదువు, ఏల = ఎందు
కు - దేనికెనుపయోగము, చెప్పుమా = నీవేచెప్పుము.

తా. భూరాక్షాశ్రేష్ఠమా! యజ్ఞములుచేసిసా నని తపస్సు చేసిసా నని చెప్పకొంటిని ఏమిచేసి
ననేమి? భూతదయలేనితనమున నవియన్నియు నిష్ఫలములే ఎన్నియొ లేకలేనిపుణ్యకార్యములు

చేసినవాడు పొందునట్టివద్దలియని యేవియుఁజేయక భూతదయమృతముగలవానికి సిద్ధించును ఈ విషయము కొంచుయినవిచారించి తెలిసికొలేని నీపాండిత్య సేమిటికెఁ బనికివచ్చును. వ్యర్థమేకదా అలం. కావ్యలింగము.

సీ. వెలిపెట్టిరే బాడరబులు పరాశరుఁ బట్టి, దాశకన్యాకేళికై దప్పు నేసి
కులములో వన్నె తరక్కువ యయ్యెనే గాధి, పట్టికి మేనకరచుట్టజీకము
ననువుకాఁడై వేల్పురనాగవాసముఁ గూడి, మహిమగోల్పడియెనేరమాండకర్ణి
స్వారాజ్య మేలంగ రీరైరై సుర లహ, ల్యాజారుఁడై నజరభాసురారి
వారికంటెను నీమహారత్నంబు ఘనమె, పనపవర్ణాంబుభక్తులై నవసి యినుప
కచ్చడాల్ గట్టుకొనుమునిరమ్ముచ్చలెల్ల, తామరసనేత్ర లిండ్లబందాలుగారె.

అ. బాడబులు=బ్రాహ్మణులు, దాశకన్యాకేళికే=దాశరాజుకాఁడు రై నయోజనగంధియొక్క-
కూటమిని, తప్పనేసి=నేరముగాఁగఁపించి, పరాశరుఁ=పరాశరమహాముని, పట్టి=పట్టుకొని, వెలిపెట్టి
రే=వెలివేసిరా-వెలివేయలేదుగదా యనియర్థము. గాధిపట్టికే=విశ్వామిత్రమునికి, మేనకచుట్టజీకము=
మేనకయనునప్పరః క్రియొక్కసంబంధము, కులములోకే = తమవారి తెగలో, వన్నె తక్కువ = గౌరి
వములోపముగలది, అయ్యెనే = ఆయెనా-కాలేదుగదా, మాండకర్ణి = మాండకర్ణి యనుమనీశ్వరుఁ
డు, ననువుకాఁడై = విటకాఁడై, వేల్పురనాగవాసముఁ = దేవవేళానసూతామును, కూడి = కలసి,
మహిమ=తనమహత్వమును, గోల్పడియెనే=పోగొట్టుకొనెనా-పోగొట్టుకోలేదుకదా, సురలు=
దేవతలు, అహల్యాజారుఁడు = అహల్యకు అంతుమగఁడు, ఐనభాసురారి= ఆయినట్టిదేవేంద్రుని,
స్వారాజ్యము = స్వర్గరాజ్యమును, ఏలంగరీరైరై=పాలింపనీయకపోయిరా-ఎప్పటివలెఁబాలింపనిచ్చి
రికదా యనుట, వారికన్న = అపరాశరుఁడు మొదలైనవారికంటెను- వారిమహత్వముకంటెను
నుట, నీమహత్వంబు = నీదైవప్రభావము, ఘనమె = మోహచ్చ, పనపవర్ణాంబుభక్తులై - పనప = గౌ
లియు, పర్ణ = ఆకులును, అంబు=నీళ్లును, భక్తులై = ఆహారముగాఁ జేసికొని, నవసి = కృపించి, ఇనుప
కచ్చడాలు = ఇనుముతోఁజేసిన గోచులు, కట్టుకొనుముచ్చలెల్ల=కట్టుకొన్న దొంగమునులందఱు
అను- మేము నిర్జితేంద్రియులమని మునివేషమువేసికొన్న వారందఱుననుట, తామరసనేత్రలిండ్ల =
కమలములవంటికన్నులుగల (చక్కఁదనముగల) స్త్రీలయిండ్లలో, బందాలు=బంధువులలోనుండు
వారినింటివారు, కారె=కారా - అగుదురు, అనఁగాఁ దపస్సులుచేసి స్వర్గమునుబొందియ్యి-వారు దేవ
తాస్త్రీలతో సంభోగించువారి యనిభావము.అలం ఆర్థాంతరన్యాసము. (ఇందుఁ జెప్పబడిన స్వారాజుని
కథ భారతములో నాదిపర్వమందును, విశ్వామిత్రుఁడు, మాండకర్ణి, దేవేంద్రుఁడు వీరికథలు రామాక్షణ
బాలకాండాయోధ్యకాండములయందును జూడవచ్చును.)

తే. అనిన నేమియు ననక యరవ్వనజగంధి, మేనిజవ్వాదిపన గదంబించునొడలు

గడిగికొని వార్చి ప్రసరుండురగార్హత్య, వహ్నినిట్లని పొగడ భారవమునదలఁచి

అ. అనిన=అని ఐమాధిని యనఁగా, ప్రవరుండు = ప్రవిరాఘుఁడు, ఏమియుననక=పృథ్వి
త్తరమేమియుఁజెప్పక, ఆవ్వనజగంధి.. పన=ఆస్త్రీయొక్క, మేని = శరీరసంబం
ధమైన, జవ్వాదిపన=జవ్వాదియొక్కసారము, కదంబించునొడలు = అంటుకొన్న దేహమును, కడిగి
కొని = కడిగివేసికొని-స్నానముచేసి, వార్చి=అశుభముచేసి, గార్హత్యహోమ = తామబ్ధిదివసము

నారాధించునట్టి శ్రాతాగ్నిని, భావమునకే = మనమునందు, తలచి = ధ్యానించి, ఇట్లని = ఈమీద
జెప్పఁబోవురీతిని, పాగడె = ముతించెడి

శ్లో. దివిపద్మదర్శము నీ ముఖంబునన తృప్తి గాంచు నిన్నీశుఁగా
స్తవముల్ నేయు శ్రుతుల్ సమస్తజగదంతర్యామివో నీవ యీ
హవనీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీరయం దుద్భవించుం గ్రతూ
త్సవసంధాయక నన్ను గావఁ గదవే శ స్వాహావధూవల్లభా.

75

అ. క్రతూత్సవసంధాయక = యజ్ఞరూపమయినయత్సవమునుగూర్చువాఁడా - యజ్ఞకార్యము
నకు ముఖ్యసాధనమైనవాఁడాయనట, స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవికిఁ బ్రിയుఁడా - అగ్నిదే
వుఁడా, దివిపద్మదర్శము = దేవతలసమూహము, నీముఖంబునన = నీవెడి మొగముచేతనే - దేవత లన్నియు
ముఖముగాఁగలవారనిచెప్పదురు గనుక నీవైనముఖముచేతనే యని యర్థము, తృప్తి = తనివిని, కాం
చుకే = పొందును, శ్రుతులు = వేదములు, నిన్నుకే = తేజోమూర్తివయిననిన్ను, ఈశుఁగాకే = ఈశ్వరనిఁ
గా, స్తవముల్ = స్తోత్రములను, చేయును, సమస్తజగదంతర్యామివో - సమస్త = సకలమైన, జ
గత్ = లోకములయొక్క, అంతర్యామివో = లోపలపర్చించువాఁడవును - అంతరాత్మవును, నీవ = నీవే,
ఆహవనీయంబుకే = వైశ్వదేవాదిక్రియలకై గార్హపత్యాగ్నినుండి గ్రహించబడి క్రియాపరిణమా ప్తిప
ర్యంతము హోమముచేయఁదగినయగ్నియును, దక్షిణాగ్నియుకే = వేదికి దక్షిణభాగమునందుఁ బ్రా
యశ్చిత్తాదికార్యమునకై యుంచుకొంటున్నట్టియగ్నియు, నీయందుకే = నీయందే, ఉద్భవించుకే =
పుట్టును, (కనుక) నన్నుకే = నిన్నారాధించువాఁడననన్ను, కావఁగదవే = ఈయాపదపలననుండి
కాపాడవయ్యా.

ఉ. దానజపాగ్నిహోత్రపరతంత్రుఁడ నేని భవత్పదాంబుజ

ధ్యానరతుండ నేని బరదాధనాదులఁ గోరి నేని స
న్తానముతోడ నన్ను సదనంబున నిల్పు మినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనఁ గ్రంథకయ శ్ర మున్న రయంబున హవ్యవాహనా.

76

అ. హవ్యవాహనా = హవ్యమునువహించువాఁడా - అగ్నిదేవుఁడా, దాన... నేని - దాన = ఈవి
కిని, జప = మంత్రాధ్యయనములు, అగ్నిహోత్రో = వైశ్వదేవాదిహోమకార్యములకును, పర
తంత్రుఁడనేని = పరాధీనుఁడైనయెడల - వీనియందానక్షిగలవాఁడైనపశ్చిమున ననుట, భవ
త్ - రతుండనేని - భవత్ = నీవైన, పదాంబుజ = పాదకమలములయొక్క, ధ్యాన = చలించితలచు
టయంద, రతుండనేని = ఆనర్తుఁడ నయింపఁజూచునను, పరదాధనాదులకే = పగులభార్యలు పగులధన
హోమములగువానిని, కోరనేని = నేను గోరనివాఁడనైనపశ్చిమునను, నన్ను, ఇనుండు = సూర్యుండు,
పశ్చిమాంభోనిధిలోనకే = పడమటిసముద్రములోపల, క్రంథకయమున్న = మునుఁగి కమునుపే - పొద్దు
క్రంథకమునుపేయనట, రయంబునకే = విడిగా - శీఘ్రముగా, సన్తానముతోడకే = గౌరవముతో -
ఈమహాధినిలన గౌరవకోనికలుగకుండునట్లు, సదనంబునకే = నాయించియుండు, నిల్పుము = నిలుచునట్లు
చేయుము - నాయించుట శేచ్యమునట.

ప్ర. అని సంస్తుతించిన నీగ్ని దేవుం డమ్మహిదేవుదేహంబున సన్నిహితం డగుటయు
సమ్యహభాగుండు గండుమీటిపొడుపుఁగొండ సఖండసంధ్యారాగప్రభామండ

లాంతర్గతం ఓగుపుంఘీకి వనబంధుండునుంబోలె నుత్తి ప్తక సక ద్రవధారాగౌరవం బగుజీనుచ్చాయాపూరంబున నక్కాన నెలింగించుచు నిజగమననిరోధిని యగునన్వరూధినిహృదయకంజంబున రంజిల్లునమందానురాగరసముకి రందంబు నందంద పొంగంజేయుచు బాపక ప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజవనంబున నిజ మందిరంబున కిరిగి నిత్యకృత్యసత్కర్త కలాపంబులు నిర్వర్తించె నని మా ర్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పె నని చెప్పిన

77

అ అని=ఇట్లున, సుంతులించినన్ = పొగడంగా, అగ్ని దేవుండు, అమృతాదేవుడేహంబునన్ = అబ్రాహ్మణునికరీరముంబున, నన్ని హితుండు = ఉంపఁబడినవాఁడు-చేరినవాఁడు, అగుటయున్ = కాఁగా, అమృతాభాగండు = పూజ్యుడయిన యా ప్రవరాఖ్యుండు, గండు = దేహపుష్టి, మీశీ=అతి శయించి-ఉల్లసాము మొచ్చి యనుట, పాడుపుఁగొండన్ = ఉపయవర్వతమునందు, అఖండ.. గతుండు - అఖండ = ఖండముకాని-నిండిన, సంధ్యారాగ = సంధ్యా కాలమునందలి యెఱ్ఱవనము యొక్క, ప్రభా=కాంతియొక్క, మండల = సమాహముయొక్క, అంతర్గతుండు = భోజననాణి యున్నవాఁడు, అగు .. పోలెన్ - అగు=అయినట్టి, పుండరీక వనబంధుండునుంబోలెన్ = (తెల్లదూరల సమాహమునకు మట్టిమయి) నూర్వణ్డో యనునట్లు, ఉత్తమ .. గౌరవంబు-ఉత్తమ = పుటము తీరిన, కనకద్రవధారా = బంగారునీటిదారయొక్క, గౌరంబు = పరిమిపంటిపనిమిగలిగినది, అగు తనుచ్చాయాపూరంబునన్ = అగునట్టిజేహాంతిప్రవాహముచేత, అక్కానన్ = ఆయడవిని, వెలిం గించుచున్ = ప్రకాశింపఁజేయుచు, నిజగమననిరోధిని = తినపోకనడ్డగించునది, అగు...కంజంబునన్ - అగు=అయినట్టి, అన్వరూధిని = ఆవహానిదైన, హృదయకంజంబునన్ = మనఃకమలమునందు-మ నస్సునందు, రంజిల్లు . మకరందంబున్ - రంజిల్లు=రాగిల్లనట్టి, ఆమంద = తక్కువకాని-మిక్కుట మైన, అనురాగరస=స్నేహరసమునెడి, మకరందంబున్ = పూదేనెను, అందంద=మతీమతి, పొంగఁ జేయుచున్ = ప్రైలుబుకఁజేయుచు-పెంచుచు, పాపక ప్రసాదలబ్ధంబు=అగ్ని దేవు ననుగ్రహములన లభించినది, అగుపవనజవనంబునన్ = అగునట్టివాయువేగమునంటి వేగముతో, నిజమందిరయినభుక్ = తనయింటికి, అరిగి=పోయి, నిత్య . పంబులు-నిత్య=ప్రతిదికమును, కృత్య=చేయఁదగిన, సత్కర్త .. సత్కర్తృమలయొక్క, కలాపంబులు = సమాహములను-తాను సుదినకాచేయుచున్న వైశ్యదేవాది సత్కర్తృమల నన్నిటి ననుట, నిర్వర్తించెన్ = జరపెను, అగి, మార్కండేయుండును మార్కండేయ ముని, క్రోష్టికన్ = క్రోష్టియ నెదుమునితో, చెప్పెను, అని, చెప్పినన్ = వక్షులు మిమమునితోఁ జెప్పఁగా-దీనికిఁ బైపద్యముతో నన్వయము

తా. అని ప్రవరాఖ్యుండు స్తోత్రముచేయఁగా నగ్ని దేవుఁ డరినిదేహమునం బావేరించునొత్తి లేనలేతోబలవేగములను గలిగింపఁగా నాబ్రాహ్మణుఁ డాయడవినంతయు వెలింగిం . క్రిష్ణకాంక్షితో నందుండి కిదలి పరూధిని యడ్డగింతకు లోఁబడక దానిమనములోనియనురాగము మతీమతి పెరుగునట్లు చేయుచు వాయువేగముతోఁ దక్షణమే తినయూరికెఁ జని యిల్లుచేరి న్నానసంధ్యావందనవైశ్యదే వాదినిత్యకర్తృమలన్నియు జరపుకొనెను. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును

క. జైమిని యాదివృక్షగ, గ్రామణులరి జూచి వేడ్క శ్రీ గడలకొనంగా

నామూచ వరూధినివిధ, మేమయ్యె నెఱుంగఁ జెప్పరే నాకనుడున్.

78

అశైమిని = శైమినిమహానుభవ, ఆదివ్యాఖ్యగ్రామములలో = దేవతాసంబంధము లయినయా పక్షిశ్రేష్ఠములను, చూచి, వేష్మ = కథవినుటయంగరిమహావలయు, కపటకొనగాక = అతిశయింపఁగా, ఆమీద = అటమీద, ఎమోనివిధము = ఎమోనియొక్కప్రకారము, ఏనుయొక్క = ఏమిగా జరిగెను, వాకు = తెలియఁ = విశదమగునట్లు, చెప్పఁ = వివరించెప్పఁడు, అనుకు = అనిశైమినిమహానుభవ - దీనికే శైయాశ్వాసమునందలి 'అవధరింపుము' అనుదానితో సంబంధము

శా. నిస్తంద్రప్రతిభా సుధీనుతి దిశోన్మీలద్యశశ్చీనధూ

హస్తాగ్రానులకాయమానమహానీరయోభోజగర్భాండ పై

స్వస్తామాతృకజోనజనగితకృష్ణాగౌతమీమధ్యభూ

మ్యస్తాకోత్కిలరాట్సురీహరణీరలావార్యశౌర్యోదయా.

79

అ నిస్తంద్రప్రతిభా-నిస్తంద్ర=చొరనగల, ప్రతిభా=అప్పటప్పటికి విశాసమునొందెడి బుద్ధి లవారా, సుధీనుత=విద్యాంసులచేరి, బోగడబడినవారా, దిశోన్మీలత్. గర్భాండ- దిశా = కుక్కలయందు, ఉన్నీలత్ = వ్యాపించుచున్న, యశః = కీర్తియొక్క, శ్రీ = శోభాసంపత్తి కాంతిసంపద)యనెడు, ఐగూ = స్త్రీయొక్క, హస్తాగ్ర = చేతికొనయందలి-అతిచేతియందలి, కులకాయమాన = ఉనికికాయ యగుచున్న, మహానీరు=మిక్కిలి దొడ్డదయిన, అంభోజగర్భాండ్ = బ్రహ్మాండముగలవారా-ఎల్లదిక్కులందును వ్యాపించి బ్రహ్మాండమును దనచేతిలోని యునిరిక గాయలెఁ దోఁచుచున్న కీర్తిసంపదగలవారా యనుట, పైన్య శౌర్యోదయా-పైన్య = సేనల మొక్క, స్తామ=సమూహములన, ఉత్క=పుట్టిన, రజః=దుమ్ముయొక్క, ప్రజః=సమూహముచేత, స్థగిత= గాదుగలబడిన-కప్పబడిన, కృష్ణా = కృష్ణులయొక్కయు, గౌతమీ = గోదావరీనదియొక్కయు, పద్మశ్రీ = సకుమరుండెడి, భూమి = సేలయందలి - భూభాగమందలి, అస్తాక = అల్పముకాని- పడికమైన, (ఇది పట్టణమునకు విశేషణము) ఉత్కిలరాట్ = ఉత్కిలచేతపురాజయొక్క, పురీ- పట్టణముయొక్క, హరణ = హరించుటయనెడి, లీలా = విలాసమునందు-అనాయాసముగా దొడ్డ యుగ యుత్కిలచేతపురాజయొక్క పట్టణము నాక్రమించుటయం దనుట, అవార్య=నివారించశక్య ముగాని, శౌర్యోదయా=శక్తివృద్ధిసమృద్ధికలవారా

శా. హస్తాకోత్కిడి బుద్ధిశేషమును బండితులమతియు బ్రహ్మాండము నలమి వెలుఁచున్న కీర్తియందలి కృష్ణాగౌతమీమధ్యభూగమునందు గలదేశమునలయు నాక్రమించి యుత్కిలచేతపురాజపట్టణము ననాయాసముగ పశపఱచుకొని యడ్డములేనిశౌర్యాలితయమును మిగిలినవారా. అలం. రూపకము, అతిశయోక్తియు

. విసరుహనయనానవవిధ, కుసుమాయుధ యవధికుధరరకూటాంచలభూ

విస్మమరతేజశ్చంపక, భసలదనత్కిరిమలినరపరిపంథివృషా.

80

అ. విసరుహ యుధ - విసరుహనయనా = తామరలవంటి కన్నులుగలవారికి - చక్కఁ నముగలస్త్రీలకు, నవవిధ = శ్రోత్రతీతిగల, కుసుమాయుధ = మృదుఁగుఁడా, అవధి. . స్మపా- ష్ఠధికుధర = చక్కవాతపర్వతముయొక్క, కూట = శిఖరములయొక్క, అంచల = కొనలయందలి, హ = భూమియందు, విస్మమర=వ్యాపించిన, తేజః=ప్రతాపమునెడు, చంపక = సంపెంగపువ్వులకు,

శ్రవణం = శుద్ధైవరి వానించును, అనత్కరి = అపకీర్తన, మలిన = మాత్స్యమునొందిన, పరిపంథివృత్తి = శత్రురాజులగలవాఁడా.

తా. చక్కదనముచేత మృదునిలై స్త్రీలను మోహింపజేయువాఁడవును, చక్రవాళిపర్వతము శిఖరములఁజూప వ్యాపించి ప్రతాపముచేత శత్రురాజులను దలుముఁగొట్టినవాఁడవు నైవవాఁడా. అలం. రూపకము

కవీరాజవీరాజితము నలన్మగురింతిభగీరథభారతరేనందనకల్ప యనల్పయశ

శ్చులుకితలోక విలోకినధూజనరసూనశరాసన మానఖనీ

ప్రళయఘనాఘనఘోషజయనకరభాంకృతిభీమచపేటలుర

త్కలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక కన్నడరాజ్యరమారమణా.

81

అ. నల. కల్ప = నలుఁడు నృగుఁడు రంతిదేవుఁడు భగీరథుఁడు భరతవంశమునందుఁబుట్టిన ధర్మరాజుఁడు మొదలగురాజులను బోలినవాఁడా, అనల్ప లోక - అనల్ప = తక్కువకాని, యశః = కీర్తిచేత, చులుకిత = పుడిసిలింపఁబడిన, లోక = జగత్తుగలవాఁడా, విలోకి . శరాసన - విలోకి = చూచునట్టి, ఐధూజన = స్త్రీనమూచుచునకు, సూనశరాసన = పూరింపఁబడినవాఁడా - మృదుఁడౌచూ నఖనీ = చిత్తైన్నత్యమునకు (గొప్పతనమునకు) గనియైనవాఁడా, ప్రళయ .. రక్షక - ప్రళయ = విల యకాలమునందలి, ఘనాఘన = వానసురియుచున్న మేఘముయొక్కయు, ఘోష = ధ్వనినంటిధ్వ నిగలిగిన, జయనక = జయభేరియొక్క, భాంకృతి = భాంకారమనెడి, భీమ = భయంకరమయిన, చపేట = చెంపఁబెట్టుచేత, లురత్ = నేలమీఁదఁబడిపొరలాడుచున్న, కలబరిగీకటక = కలబరియొ ఁడిరాజధానియొక్క, క్షీతిరక్షక = రాజుగలవాఁడా, కన్నడరాజ్యరమారమణా - కన్నడ = కన్నడ దేశముయొక్క, రాజ్యరమా = ప్రభుత్వపక్షికి, రమణా = ప్రియుఁడా - పాలకుఁడాయనట

తా. నలుఁడు నృగుఁడు రంతిదేవుఁడు భగీరథుఁడు ధర్మరాజు మొదలుగాఁగల పూర్వజాజు లతో సరిపోల్పదగినసచ్చరిత్రము గలవాఁడవును లోకాతీతమయినకీర్తి గలవాఁడవును స్త్రీలచూ పులకు మృదునిలై దోచునట్టిచక్కదనము గలవాఁడవును మానమునకు నునికిపట్టయినవాఁడవును జయభేరిధ్వని విన్నమాత్రముననే కలబరిగిరాజును బెదరి నేలఁబడి పొరలాడునట్లు చేసినవాఁడవును కల్లాటదేశము నేలువాఁడవునైన కృష్ణదేవరాయా.

గద్యము ఇది శ్రీమదంధ్రకవితాపితామహానర్వతోముఖాంక పృథ్వీపాదాంబు జాగ్రీహూనసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస శతగోపతాల్లవృద్ధాసాదిత చతుర్విధకవితామతల్లి కాల్లనానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్యవృణీతం బై సస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందు ద్వివీయాశ్వాసము.

ఈగద్యమునకు నర్థము ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకునోరై గ్రహించునది.

శ్రీ

స్వామి చిష్మనుచరిత్రము.

నటీకము.

తృతీయాశ్వాసము.

వేంకటేశపదప

ద్వావేశితసదయహృదయ శివరనిటలనట

త్వావకపరిభావిమహా

ప్రాసృతనిఖిలాశ కృష్ణరాయమహీశా

1

అ. శ్రీవేంకటేశపదయ - శ్రీ = లక్ష్మీనమోతుండయన, వేంకటేశ = వేంకటేశ్వరస్వామి యొక్క, పదపద్మ = పాదకమలములయందు, ఆవేశిత = పొందింపఁబడినదియు, సదయ = దయతోఁ గూడినదియునైన, హృదయ = మనస్సుగలవాఁడా, హర . నిఖిలాశ - హర = యద్రునిదైన, నిటల = నొసటియందు, నట = నటించుచున్న - వర్తిల్లుచున్న, పావక = అగ్నిని, పరిభావి = తీరస్కరించునట్టి, మహా = తేజస్సు (ప్రతాపము) చేత, ప్రాసృత = చిక్కగా నావరింపఁబడిన, నిఖిల = సమస్తమైన, అశ = దిక్కులుగలవాఁడా, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయమహారాజా - ఇది కృతిపతికి సంబంధము.

తా శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామిని ధ్యానించువాఁడవును, ఆశ్రీతులయందు దయగలవాఁడవును, దుద్రానేత్రాన్నికంటె నేండ్లమును జూపునట్టిప్రతాపమును దిక్కులందు వ్యాపింపఁజేసి శత్రువులనణచినవాఁడవునై శ్రీకృష్ణదేవరాయమహారాజా. అలంకారము

వ. అవధగింపు మచ్చుపాత్తునకుం బట్టులిట్లనియె.

2

అవధగింపును = చిత్తగింపును - చినుము, అచ్చుపాత్తునకుం = దొడ్డవాడయిన యాశైశ్విమునితో, పట్టులు = కథచెప్పెడిపట్టులు, ఇట్లనియెం = ఈవిధముగాఁ జెప్పెను

శ్లో. ఆభూదేవకుమారుఁ డేగిసఁ దవీరయానూనరమ్యాకృతిం
దా భానంబున నిల్చి యంగభవకోదగంఢోగ్రహార్యరవ
తోభాకంపితైర్యయై యలత సోచ్చో నిల్వ కచ్చెల్వైత
ద్యుభ్రున్నేఖలవెంటఁ గానలబడిక శిరుఖాభినిర్మయై.

3

అ. ఆభూదేవకుమారుడు = ఆ బ్రాహ్మణమారుడు - ప్రవరాఖ్యుడు, ఏగిసఁ = అక్కడ నిలవఁ వెడలిపోగా, అచ్చెల్వై = అస్త్రీ - విరూధిని, తా = తాను, తదియ . కృతిక - తదియ = వాని

దైన, అనున=తక్కువకాని, రవ్య=అందమయిన, ఆకృతి = రూపమును, భావంబునందు, చిత్తి=నిలుపుకొని-వల్లప్పుడు తలచుచున్నదై, అంగ ధైర్యమై- అంగభక్తి, తోదండ=వింటియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన, మార్వీరప = అల్లెత్రాటి: తోభ=కలతచేత, ఆకంపిత=మిక్కిలి విణకింపబడిన- చలింపజేయబడిన, ధైర్యలదై-తామిమిశూలఁగాననుట, అలతక=ఆయాసముచేత, దుఃఖాభినిర్వృత్యై-దుఃఖి అభి=సముద్రమునందు, నిర్వృత్యై=మునిగినదై, అచోట=అచోట-అప్పుడుతానక=చిచియుండక, తద్భూభృత్యైపులవెంట- తద్భూభృత్=ఆకొండయొక్క, మేమిభాగమువెంటిని, కానలబడి=అడవులమార్గమునందు - పైపద్యముతోనన్వయును బడె = అడవులలోబడెను- ఇది పైపద్యమునందలి 'తిరుగుడు' అనుదానితో గ్రాహ్యముకాదని తోచుచున్నది)

తా. ఆ బ్రాహ్మణుండట్లు తిన్ననిరాకరించి పోగా పరూషిని యేమియుఁ దోచదనమునే తలచుచు మన్తభవేదనహెచ్చిగాఁ దాల్చిమనలి యున్నతావుననుండ మనదుఃఖించుచు నాహిమవత్సవము నడిమియడవులతోవలందుఁ జొచ్చి.

క తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ, డరిగినచో వ్వరసి యరసి శ యటఁ గాన!
హరిణాంకముఖ సఖీజన, పరివృత యై మిడి వచ్చి శ భావములో,

అ. తిరుగుడు = సంచరించుచు, ధరణీసురవరుడు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు-ప్రగినచోప్పు=పోయినజాడను, అరసియరసి = వెదకివెదకి - బహుమారమువెదకి యనయడవులయందు, కానక = కనుఁగొనలేక, ఆహరిణాంకముఖి = చంద్రునివంటి నయాపరూషిని, సఖీజనపరివృతయై = (అంతలో దన్ను వెదకుకొనివచ్చిన) చెలికత్తెలబడినదై-చెలికత్తెతోఁ గూడుకొన్నదై యనుట, మిడివచ్చి = తిరిగి (తనయునికిఁ (పా మరలివచ్చి), భావములోనక = తనమనసునందు-పైపద్యముతో నన్వయును.

తా. అట్లడవులతోవలందుఁ జొచ్చినపరూషిని ప్రవండు పోయినజాడ బుకనుఁగొననేరక యందందుఁ దిరుగుచుండి యంతలో చెలికత్తెలు తన్నువెదకుచు విడివారితోడ మరలి తననినానసానమునకువచ్చి తనమనసులో.

ఉ. అక్కట వాడు నాతగుల శ మాఅడి సేసి దయావీహినుఁ డై
చిక్క త్రోచి పోయె దరి శ జేరఁగ రానివియోగసాగరం
బెక్కడ సేదుదాన నిక శ నీకొఱనోములు నోచినట్టినే
నెక్కడ వానికొఁగి లది శ యెక్కడ హ విధి యేమి సేయుదున్.

అ అక్కట=అయ్యో, వాడు = ఆప్రవరాఖ్యుడు, నాతగులము = నానని=వ్యర్థముచేసి, (అల్లరిచేసి యని కొందఱు. అల్లరిచేసి యనఁగా దాను దేవతాస్త్రీయమాత్రుని వెలచి వాని వెలంపలేకపోవుటచేత సరివారు ఇది యితివృత్తరాలూ యని ; అనిభావము), దయావీహినుడై = కనికరములేనివాడై, చిక్క = నాచేతికిఁజిక్కిత్రోపాడి, పోయె=పోబడిలేకపోయెను- నేను పైపడి పోయి కాలిగించుకొన్నన పోయెననుట, ఇంక=ఇంకను, దరి=తీరమునందు, చేరఁగ = చేరుటకు, రాని

బు=శక్త్యముకాని విరహాసముద్రమును- ఎక్కడకో = ఎంతవఱకునీ, ఈదుధాన = ఈదగలదానను- ఇంతదూర మీడిన దరిచేరవచ్చు నన్నమెరియున్న నీదబచ్చును గాని మిలిలేనపక్షమున నీదశక్త్యము గునా యనుట ఈ నేను-ఈ = ఈవిధమైన దశనొందించునట్టి, కొఱనోములు=తీర్పువైచిత్రములు, నోచునట్టి నేను = ఆచరించిననేను, ఎక్కడ = ఎచ్చట, వానికొంగిలది = అనుచున్నదియాలింగ నము, ఎక్కడ=ఎచ్చట - నాకును వానికొంగిలదిని బహుమారపనుట, అనగా నట్టిసుందరునికొంగిలి యెన్నెన్నో దొడ్డనోములు నోచినపుణ్యవతులకుగాక నావంటి తత్కు-వనోములునోచినగామాన్యులకు బలింపనేరదని యర్థము హా=అయ్యో, విధి=దైవమా, ఏమిసేయుదుకో = ఈవిరహ వేదనమానుట శేమిచేయుదును. (హా విధి నేమిసేయుదుకో = నాకిట్టిదశగలుగవ్రాసిన బ్రహ్మదేవు శేమిచేయుదును)

తా అయ్యో! అబ్రాహ్మణుడు నాయంత నేనే పైఁబడిపోయినను నాకు చక్కక నాయనేత వ్యర్థము చేసి నన్నుదరిగానని విరహాసముద్రమునందు ద్రోసిపోయెను. నే నెట్టివిరహాసముద్రమును దాటుదును వానినెట్లుచేయుదును. చేరదగిననోము నేమియు నోవునైతిని కాఁబోలు దైవమా వానికొంగిలి నాకుబలింపదూర్గమేవో దానింజూసి కావుమని వరూధిని దుశిఖించెను అలం పరిణామమువిషమమును.

ఉ. కమ్మనికుందనంబు కనుగందనిమే నెలదేటిదాటులకో

బమ్మరవ్రాసఁ దోలుఁ దెగరబారెడువెండుక లిందుబింబముం

గి మ్మన నీదు మోము గిరిక్రేపులు మూఁపులు కాను గానరా

దమ్మక చెల్ల వానివికరచాంబకముల్ శతపత్రతైత్త్రముల్.

6

అ, అమ్మక చెల్ల=బోరా, వాని=వానివైన (ఇది మీడివానినిట్టికిని తేర్చుకోదగినది), కను గందనిమేను=కొంచుమైనవాఁడు (లేక నైల్యము)లేనిశరీరము, కమ్మనికుందనంబు=పరిమళించునట్టియపరం జీవలెమనోహరమైనది, తెగరబారెడువెండుకలు-తెగ=నిడుపునందు, బారెడు=బూరకొలఁదయైన, వెండుకలు=తల వెండుకలు, ఎలదేటిదాటులకో=కొదమతు మైదలబాగులను, బమ్మరవోవో=భృమపడు నట్టుగా, తోలుకో=తలుమును, మోము = ముఖము, ఇందుబింబము = చంద్రమండలమును, కిమ్మననీదు=నీమియని నాకెత్తిమటాడగీయదు- తిరస్కరించుననుట. మూఁపులు = భుజిరక్కులు- బుజములమీఁద నెత్తుగానుండెడి యవయవములు, గిరిక్రేపులు = పర్వతశిఖరములు-మిక్కిలియున్నతములనుట కాను=నదులు, కానరానా=అగపడనేయగపడదు-మిక్కిలినన్నమనుట, వికచాంబకముల్=వికసించిన (తేటలయిన) నన్నులు, శతపత్రతైత్త్రముల్=కమలములను జయించునవి.

తా బోరా యాప్రహరఖ్యనిసాందర్య మేమనవచ్చును! వానిదేహము పరిమళించునట్టిమేలిమి బంగారపర మనోహరము వానితలవెండుకలు తుమ్మెదలబాలో యనునట్లు నెఱుంగులిగి నల్లనై బా నాదునిడుపుగలిగి యొప్పుచున్నవి. మొగము కళాతిశయముచేత జలప్రలింబమును దిరస్కరించుచు న్నుది. మూఁపులు కొండకోమ్మలవలె మిక్కిలి యున్నతములై యున్నవి కన్నులు తేటలై తామరలను దిరస్కరించుచున్నవి అలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ, రూపకము, అతిశయోక్తియును.

ఉ. చొక్కపుఁబ్రాయమున్ మిగుల శ్రీ సోయగముం గలప్రణనాయకుం

ఙ్కర్కడువశ్యతా రతుల శ్రీ నేకట దీర్ఘసమేళ మొప్పుగా

నక్కున గారవెంచి ప్రియ శ్రీ మందగ నోచనియింతి దైనయా

చక్కదనం బదేమిటికి శ్రీ జన్మనమేటికి బ్రాణ మేటికిన్

అ. చొక్కపుర బ్రాహ్మణుడు = స్వచ్ఛమయిన యోగమును - నిండిన యోగమును, మిగిలె = మిగిలి, సోయగము = సౌందర్యమును, కలపరాణమామృతంబు = కలిగినట్టి ప్రియభర్త, ఎక్కుడు వశ్యత = మిగిలి స్వాధీనత్వముతో, రతుల = సంభోగములందు, ఏకట = అశేషము, తీర్చి = నెఱవేర్చి, సమేళము = ఏకీభావము - ఒకటిగాఁ గలనియుండుట, ఒప్పగింప = అనురుదనట్లు, అప్పున = అప్పునందు - అప్పుపైనే తేర్చుకొని యనుట, గారవింప = గౌరవము చేయఁగా, ప్రియము = ప్రేమను, అందగి = పొందునట్లు, నోచని = నోచుకొనని - అట్టియప్పప్రములేని, ఇంతిని = స్త్రీని, వనయాచక్రగ్రదనంబది = అయినట్టి మాసౌందర్యము, ఏమిటికి = ఎందులకు, జవ్వనము = మౌనము, ఏటికి = ఎందులకు, ప్రాణము = ఉసులు, ఏటికి = ఎందులకు - వ్యర్థమనుట.

తా చక్రగ్రదనముగల దైన యోగన స్త్రీకిఁ దానువలచినపుడును మిగిలి స్వాధీనుడై సంభోగమునందలియఁజేసి తీర్చి అప్పున నదిమి కాలిలించుకొని లాలించునట్టియప్పప్రమును బొంది సుఖింప వలయుఁగాని యట్టియప్పప్రము లేనిదానిచక్రగ్రదనమును యోగమును ద్రుదుము వ్యర్థమలగును గనుక నట్టియుపరి జేపించియుండుటకంటె జచ్చుటయే మేలు. అలం. ఆపస్తతప్రకంస

ఉ. ఎంతతపంబుసేసి జనియించినవారొకొ మర్త్యభామినుల్

కాంతుఁ డవజ్ఞ సేసినను శ్రీ గాయము వాయుదు రేనమర్త్యునై
చింతల వంతలం జవికి ర సి గ్గజిత్తిక మృతి లేనినాడుచె

ల్వంతయు శూన్య కేహమున ర కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా

8

అ మర్త్యభామినుల్ = మనుష్యస్త్రీలు, ఎంతతపంబుసేసి = ఎంతటిసూరమయిన తపస్సుచేసి, జనియించినవారొకొ = పుట్టినవారో, కాంతుఁడు = ప్రియుఁడు, అవజ్ఞ = అవమానము, చేసిన = చేసి నపక్షమున, కాయము = దేహమును, వాయుదురు = విడుతురు, ఏ = నేను, అమర్త్యునై = చావులేని దేవతాస్త్రీనై, చింతల = విచారములచేతను, వంతలం = ఆవిచారములచేతని సంకాపములచేతను, చివికి = నవసి, సిగ్గజిత్తిక = సిగ్గచెడినదానైతిని, అక్కటా = అయ్యో, మృతి = చావు, లేనినాడు చెల్లు = లేకుండునట్టి వాయొక్క సౌందర్యము, ఇంతయు = ఈయంతయును - స్వర్గమును, శూన్య కేహమునకు = పాడుపడినయింటికి, ఎత్తినదీపిక = పెట్టినట్టి దివ్యదీపికి, అయ్యె = అయిన

తా. మనుష్యస్త్రీలు చావుగలవారు గనుక దమకుఁ బ్రియుడయినపుడు దమమానము చేసి నయెడల దోడనే దేహత్యాగముచేయుదురు. అంతటితో వారివిచారము తీలును. గనుక సేవతాస్త్రీ) నగుటచేతఁ జావు లేనిదాననై బహువిధముల విచారపడి తనియచు సిగ్గమాలి యలయుచున్నాను అయ్యో ! ఇట్లు చావులేనిదాన నైవ వాచక్రగ్రదన మెంతగలదో యంతయుఁ బాడింటికి విడుచుండి యుం బ్రయోజనము లేనట్లు ప్రయోజనములేని దాయెనే మనుష్యస్త్రీలు చావనడి సాధనమునందుటకై యంతకంతతపస్సుచేసి జనించుకొనగా అలం. ఉత్పేక్ష, లేకము, పరికరాంకురము, నిదర్శనయును

వ. అని వితర్కించుమం గ్రించుదనంబునం బునపునఁపరిభ్రమకారి యై కాఠీయుం బెట్టుసిరిపట్టి బెట్టేయం గాఁడి చనునలరంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చ నై హెచ్చి విచ్చలవిడిం గాయునుద్దామవిరహాదవదహానదోహంబున దేహంబు తల్లడిల్ల మల్లడి గొని వెల్లడరునిట్టూర్పుగాడ్చువినురులం గన రెత్తి యంతకంత

కంతరంగంబున నింతం తనరాళ్ల పొంగి చింతాసాగరంబు. వేగిరంబు వెల్లొడిచె ననం దుడిచిన నడంగక సారెకుం దారకల నీరికలెత్తుపొగరన నిగనిగ లిన్ముడిగి నిగుడ మెగులునగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి యొప్పులకుప్ప లగుతెప్పలం జప్పిలుకాటుక లవ్వలించి కరంచి దరదళదరుణకమలదళశోణంబు లగుచ్చిక్కోణంబులం దిగువాటుకన్నీరు చెన్నాడుక ర్ణదవ్వయ్యిగోళంబులు నిండి తనుతాప తప్తం బగుహటకతాటంకయుగళంబునం బడి క్రొంబొగ లెగయింప బిసకినల యనగంధం బగునుణిబంధంబునఁ జికురబంధంబుఁ జేర్చుకొని పొరిలం దుటిమిన విరు లురుల నరవిరిసి కవిసి యిరులుకొనుగరిగరవి నెఱికురులు గుఱి గడవఁబెరిగిన వగుటంజేసి రాశి వడి మెయి మూసికొని గ్రహగణంబులం జెన్నగుమిన్ను విఱిగి పయిబడినవడువున బెడంగువడఁ గలయం దలకొనుపులక మొలకపయిరునకుం బొలుదుర్వారవారిపూరం బనం గ్రమక్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్ముచెప్పుటల మిన్నేటిపెన్నేటివట్టున మునుంగకుండ నవరించిన మించుకుంభప్లవం బనం బరి ప్రప్రప్రతీతియం బై బయలువడి యబ్బురంపుగుబ్బచనుదోయి నిబ్బరంపుమెఱుంగు లీనం గుఱితహం నయనశిఖిశిఖాభ స్తీకృత స్థిరవిరహశోకంబునం బడి చందురునిం బట్టుకొని యడలురతిరమణిచందంబునం గునుమిటలతాంతనిశాంతశిశికాంత వేదికాంతరంబున మేను సేర్చి వివిధదశాంతరంబుల వేగుచుండె నంత. 9

అ. అని=ఇట్లు, వితర్కించుచున్ = తినబోఁ దా నుహించుకొనుచు, క్రించుచునంబునన్ = నీచత్వముచేత, పునుపును = మాటిమాటికిని, పరిభవకారయై = తిరస్కారము చేయువాఁడె, కాటి యరిపెట్టుసిరిపట్టి = బాధపెట్టునట్టిను న్నకుఁడు, బెట్టు = తఱుచుగా, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, కాఁడి=నాటి, యనునరంపకట్టియల్ = దూసిపోవుచున్న పుష్పబాణములచేత, (ఇందుఁ గట్టియకట్టును నిరర్థకము, ఇది యంపకోలంబిది.) గుట్టుచెడి=మర్చి ముచెడి, నెచ్చినెన్ను=కొంచెముకొంచెము వేడి మిపుట్టి, హెచ్చి = క్రమముగా నతిశయించి, విచ్చలవిడికొ=యధేచ్ఛముగా-మిక్కిలి యధికముగా, కాయు . దాహంబునన్ = కాయు=కాయచున్నట్టి, ఉద్దాహ=అణుపరాని, విరహ=వియోగమునెడి, దపదహాన=అడఁపలనఁ బుట్టినచిచ్చయొక్క, దాహంబునన్ = తాపముచేత, దేహంబు=కరీరము, తలదెల్లకన్ = సురురగా, మల్లడిగిని=ముప్పిరిగిని-క్రిక్కిఱిసియనుట, పెల్లు=మిక్కిలి, అడద విసరు లన్ = అగ్రహ=అతిశయించుచున్న, నిట్టాయ్ = దీర్ఘ శ్వాసములవలని, గామ్మ = గాలియొక్క, విసరులన్ = వడ్డిగొనుటలీచేత, కనరు=వానగాలి-కుపాను, ఎత్తి=రేఁగి, అంతకంతకున్ = అప్పట్వట్టికి, అంతరం గంబునన్ = స్పృహయమునందు, ఇంతలినరాక = ఇంత అంత అని చెప్పకకీర్తిముగాక - మేరలేకయనుట, పొంగి=ఉపొంగి, చింతాసాగరంబు=దుఃఖము నెడినముద్రము, వేగిరంబు=శీఘ్రముగానే, వెల్లొడిచె ననన్ = ప్రవహించునో యనునట్లు, తుడిచినన్ = వస్త్రపుర్రగొంగుతోఁ దుడిచినను, అడంగక = అణుక - నిలువక, సారెకున్ = మాటిమాటికి, తారకిలన్ = కంటినల్లనిగ్రుడ్డవలననండి, తురికలెత్తు = మొలకలెత్తునట్టి-పుట్టునట్టి, పొగరు=(నల్లని)వర్ణమా, అనన్ = అనునట్లు, నిగనిగలు = నిగనిగనికొంతులు, ఇను ముడిగన్ = ఇబ్బడిగా, నిగుడన్ = వ్యాపింపఁగా, మిగులువలన్ = మితివీడినవిచారములచేత, బు గులుబుగులునన్ = బుగులు బుగు లనుకరణముతో, ఎగసి=పైకి వ్యాపించి, ఒప్పులకుప్పలు=చక్క

దనపురాసులు, అగుశైవ్యులు = అగునట్టి శైవ్యులవలననుండి, చిప్పిలుకాటుకలు = మీఁదికి వెడలుచున్న కాటుకలను, అప్పశించి = ఆక్రమించి, కరంచి = కరగించి, దరదశ... శోణంబులు - దరదశతో = కొంచెమువికసించుచున్న, అరుణకమల = ఎఱ్ఱదామరలయొక్క, దశ = శైవ్యులవలె, శోణంబులు = ఎఱ్ఱగానుండునవి, అగుద్యుక్తాణంబుల = అగునట్టికనుఁగొలకలనుండి, దిగువాణకన్నీరు = క్రిందికి జారుచున్నకన్నీరు, చెన్నారు... గోళంబులు - చెన్నారు = అందగించుచున్న, కర్ణద్వయా = రెండుచెవులయొక్క, గోళంబులు = రంధ్రములు, నిండి = నిండుకొని, తనుతాపతప్తంబు = మేనికాఁకచేతఁ గాఁచఁబడినది, అగుహాటకతాటంకయుగళంబున = అయినట్టిబంగారుకమ్మలజతోమీఁద, పడి=చింది, క్రింబొగలు = క్రొత్తపొగలను, ఎగయింప = రేపఁగా, బిసకిసలయనగంధంబు = తామరమోసులనుబోలినది, అగునుణిబంధంబున = అయిననుణికట్టునందు, చివరబంధంబు = తలవెండ్రుకలనుడిని - కొప్పును, చేర్చుకొని = పొందించుకొని - పెట్టుకొని, పొరల = పొద్దునట్లు, తుఱిమినవిరులు = చెరివినపువ్వులు, ఉరుల = రాలునట్లు, ఆరవిసి = సగమువీడి, కవిసి = పర్వీ, ఇరులుకొను... నెఱికురులు - ఇరులుకొను = చీకటిక్రచ్చుచున్న, గరగరని = మనోహరమైన-అందమైన, నెఱికురులు = వంకర (నొక్కులుగల) తలవెండ్రుకలు, గుఱి = మేర, కడవ = మీఱునట్లు, పెరిగినవి = ఎదిగినవి, అగుటండేసి = అపుటచేత, రాశివడి = ప్రోగై, మెయి = దేహమును, మూసికొని = క్రచ్చుకొని, గ్రహగణంబుల = అంగారకాదిగ్రహనక్షత్రసమూహములచేత, చెన్నగుమిన్ను = ఓప్పుచున్నయాకాశము, విఱిగి = తునిగి, పయి = తనమీఁద, పడినవడువున = కూలినవిధమున, బెడంగువడవ = అందగించుచుండఁగా, కలయ = అంతలను, తలకొను . పెరునకుఁ - తలకొను = కలుగుచున్న, పులక = రోమాంచనునెడి, మొలకపయిరునకుఁ = మోసులెత్తుచున్నమైనకు, పాటుదుర్వారవారిపూరంబు - పాటు = ప్రవహించునట్టి, దుర్వార = అడ్డపాటులేని, వారిపూరంబు = జలప్రవాహమో, అన = తీసునట్లుగా, క్రమక్రమంబున = ముసవెంబడిసి, అంగచ్చుల = అవయవములందు, క్రచ్చు... వట్టున = క్రచ్చు=అవలించునట్టి, చెప్పుటల = చెనుటనీటిచేనైన, మిన్నేటి = ఆకాశగంగయొక్క, పెన్నేటి = అధికజలముయొక్క, వట్టున = వెలువడుచు, మునుంగకుండ = మునిగిపోకుండునట్లు, సవరించిన . ప్లబంబన = సవరించిన = జరలపలుపఁగా, మించు = అతిశయించునట్టి, కుంభప్లవంబు = కుండలుపోరగించికట్టినతెప్పయో, అన = అనునట్లు, సద్భిభ్రష్టతరీయంబు = జాతినవయఁటగలదై, బంబులువడి = బయటఁబడి, అబ్బురపు చనుంగవ-అబ్బురపు = అశ్రువమైన, సిద్ధెంపు = సోదెగలిగిన, గద్ది = బిగువుగల, గుబ్బు = పెట్టువైన, కనుంగవ = స్తవచ్చయము, నిష్కరపు మెఱుంగులు = అధికమయినకాంతలను, ఈన = పుట్టించుచుండఁగా, కుఱిత . శోకంబున = కుఱిత = కోరించిన, హర = రుద్రునియొక్క, నయన = (నొనటి) కంటిదైన, శిఖి = అగ్నియొక్క, ఖా = జ్వాలచేత, భస్మీకృత = నీలునీయఁబడిన, స్తర = మనఃగునియొక్క, విరహ = ఎడఁబాటువలని, శోకంబున = దుఃఖమునందు, పడి = పడినదై, చందురుని = చంద్రుని, పట్టుకొని = పట్టుకొన్నదై, అడలుచందంబున = అడలు = ఎడ్చుచున్న, రతిరమణిచందంబున = రతీదేవివలె, కనుమిత వేదికాంతరంబున = కనుమిత = పూచిన, లతానికాంత = తీరగయింపియందలి, తళికాంత = చంద్రాకాంతపురాళ్లచేఁగావించఁబడిన, వేదికాంతరంబున = ఆరుఁగుమీఁద, మేనుసీక్కి = దేహమువైచి - పండుకొని, వివిధదశాంతరంబుల = వివిధ = నానావిధములయిన, దశాంతరంబుల = అనన్యభేదములచేత, వేఁగుచు = తరించుచు, ఉండెను, ఆంత = అప్పుడు

తా. అని యెట్లు పరూర్ణి తనలోఁదాను విశర్వించి యప్పటిప్పటికి విరహవేదనపొందునగా, దేహమునందుఁ గాఁకఁపొచ్చిపడఁతువుట్లుగా నందులనుకోర్కవ నిట్లున్నవిధముచేయ నెడఁకెకకన్నీళ్లును చుటచేత నాకన్నీళ్లు కన్నులకాటుకతోఁగలసి నలుపై నిగనగలాడుచు నల్లనికనుగ్రుడ్లనునుఁగాంచియో యననొప్పి ప్రవాహరూపమునఁ జెక్కిల్లనండఁగి జెవులకు జాఱి చెవికమ్మలను దడుపుచుండఁగాఁ, తేతి మణికట్టుపైఁ దల పెట్టుకొని పొక్కి పోవునట్లుగాఁ బెట్టుకొన్నపువులురాలఁగాఁ, గొప్ప నగము వీడుటచే వెండ్రుకలు విడిసి దేహమునాచరించి గ్రహనక్షత్రాదులతోడ మిన్ను విడిగి మిఁదఁబడ్డట్లుగాఁగా, దిగులుపడి దేహమునందుఁ జెనుటయు రోమాంచయును మించఁగా, బైటకొంగు తొలగిపోవుటయు నెఱుంగక శివుని కంటిమంటలచేతఁ గాలిపమన్నఘనయెడఁబాటుచేత వానికి మిక్రుఁడైనఁబ్రదునిబట్టుకొని యెడ్డుచున్న రతీదేవియో యనునట్లు చంద్రకాంతపురాల్లయరుగుమిఁదఁ బడి యెడ్డుచు బహు విధములయిన మనస్సంగజాగరకృత్యాదిమన్తభావస్థలం బొందుచుఁ దపించుచుండెను. (మన్తభావస్థలు - చక్షుఃశ్రవణ, మనస్సంగము, సంకల్పము, జాగరము, కార్యము, విషయవిశ్లేషము, లజ్జాత్యాగము, ఉద్వేదము, మూర్ఛ, మరణము, అని పది) - అలం. (వెచ్చవెచ్చనైచుచుబడిగాయ - ఇక్కడ పరిణామము. చింతానాగరింబు వెల్లివిడిచెనన - ఇట రూపాశ్చేష్టిత్వము అరుణకులదళకోణంబులు - ఇచ్చట ఉపమ. హేతుకతాటంకయుగళంబునంబడి క్రొంబొగలెగయింపన్ - ఇట అతిశయోక్తి బినికివలయునగంధంబు - ఇట ఉపమ. కుటు.. రెడంగువడన్, పాటుదుర్వారపారివూరంబునన్, ఈచోటులను త్రేప్తిత్వ. చెనుటలమిన్నేటి, పులకమొలకపయిరు - ఈచోటులరూపకము. కుంభప్రళంబునన్ - ఇక్కడ ఉత్తేప్తిత్వ రతిరమణిచందంబునన్ - ఇక్కడ ఉపమ)

చ. తరుణి ననన్యకాంత సతీదారుణపుష్పశీలీముఖవృథా
భరవివశాంగి సంగభవురబారికి సగము సేసి క్రూరుఁడై
యరిగె మహీసురాధముఁ డరహంకృతితో నని రోషభీషణ
స్ఫురణ వహించెనో యన సభోమణి దాల్చెఁ గమాయదీధితిన్. 10

అ తరుణి = లేతప్రాయముగలదానిని, అనన్యకాంత = అన్యభర్తలేనిదానిని - ఒకపురుషుని కధీసురాలుకానిదానిని, అతి వివశాంగి = అతిమిక్కిలి, దారుణ = భయంకరమయిన - ఇది వృథావ విశేషము, పుష్పశీలీముఖ = పువ్వులుబాణములుగాఁగలమన్తఘనయొక్క, వృథాభర = బాధయొక్క. యతిశయముచేత - అధికమైనబాధచేతననుట, వివశ = పరవశమైన - స్మృతితప్పిన, అంగి = దేహముగలదానిని, సంగభవురబారికి = మన్తభవాధకు, అగ్గముసేసి = లోబఱచి, క్రూరుఁడై = కఠినుఁడై, మహీసురాధముఁడు = సీచబ్రాహ్మణుఁడు - ప్రపరభ్రాతృ, అహంకృతితో = గర్వముతో, అరిగె = డోయెను, అని, రోషభీషణస్ఫురణ - రోష = కోపముచేత, భీషణ = భయంకరమైన, స్ఫురణ = తేజస్సును, వహించెనో = తాల్చెనేమో, అనన్ = అనునట్లు, సభోమణి = మాయుడు, కమాయదీధితి = ఎఱునికాంతిని, తాల్చెన్ = ధరించెను

తా ప్రపరుఁడు లేతప్రాయముగలిగి యొకఁడైభార్యగాక తనకు భోగింపఁదగినదై తన్నువలచి నపరూర్ణిని గూడక యన్యస్త్రీ యనునిమిత్తమును గల్గించుకొని దానిని మన్తభవాధకు లోబఱచి యోయె ననుకోపముచేత నెఱుఁదనమును బొందెనో యనునట్లు ఎఱుగా మాయుడు ప్రకాశించెను ప్రపరుఁడు పరూర్ణిని విడనాడుట రోషమనియు సర్పరూపము దానికి నహింపరు గాన మాయుడు

కోపించినవాడయ్యెననియు సంబంధము సూర్యుఁ డెట్లుగా వెలిగెననుటచేత సూర్యాస్తమయననుయ -
మయ్యె నని బాహు. అలం పరికరము, ఉత్పేక్ష, కావ్యలింగములు

సీ ఉరుదరికుహరనురస్తోత్రశార్దూలముల్, ఝరవారి శోశితశంకఁ ద్రావ
వనకుంజమధ్యశారద్వలచరన్మృగపంక్తిఁ దావపావకభీతిఁ ర దల్లడిల్ల
నాశ్రమాంతరభూరుహగ్రముల్ మునికోటి, బద్ధకాషాయవిశ్రాంతిఁ జూడ
ఘనసానుశృంగశృంగగౌటకంబులఁగాంచి, యమరులు హేమాద్రియనుచువాలఁ
గాసెఁ బేశలరుచిఁ గింశుకప్రవాళ, ఘున్మణికిసలయకంకేళికనుమగుచ్చ
బంధుజీవజపారాగరబాంధవంబు, లన్నగంబున జరరాదురీణతపములు. 11

అ ఉరు శార్దూలముల్ - ఉరు = పెద్దవైన, దరికుహర = బొక్కలవలెనుండెడి గుహలయందు,
నుప్త = నిద్రించినవై, ఉత్థ = లేచిన, శార్దూలములు = పెద్దపులులు, ఝరవారి = సెలయెల్లయందలి నీటిని,
శోశితశంకఁ = నెత్తుర నడిభ్రాంతిచేత, త్రావఁ = త్రాగఁగా - పులులు గుహలయందు నిద్రించి నిద్ర
మక్తుఁజొలచునుచే బయటికివచ్చి యెట్లుగాఁ గనఁబడుచున్న సెలయెట్టిల్లము జూచి నెత్తురనిద్రమించి
త్రాగఁగాననుట; ఐన. పంక్తి - వన = అడవియందలి, కంఠ = పొదరిండ్లయొక్క, మధ్య = నడిమి
ప్రదేశమునందలి, శార్దూల = పచ్చిక సేలలందు, చరత్ = పేయుచున్న, మృగపంక్తి = జింకలగుంపు,
దావపావకభీతిఁ = కారుచిచ్చునెడిభయముచేత, రల్లడిల్లఁ = చలింపఁగాను - అడవియందుఁ బొద
రిండ్లనడిమి పచ్చిక సేలలందు పేయుచున్న జింకలు చుట్టుమన్నపొద లెట్లుగాఁ గాన్పించుటచేరి
గార్చిచ్చు మంచుచు విచ్చుచున్నదని బ్రహ్మి వెఱచి పాఠఁగాననుట, ఆశ్రమాంతరభూరుహగ్రములు -
ఆశ్రమ = మునివలెయొక్క, అంతర = మధ్యభాగములందున్న, భూరుహ = వృక్షములయొక్క,
అగ్రములు = కొనలను, మునికోటి = మనులనమాహము, బద్ధకాషాయవిశ్రాంతిఁ = ఎండఁగట్టిన
కావిన స్త్రీములవెక్కిభ్రమచేత, చూడఁ = చూడఁగాను - యతులు భమయాశ్రమములందలి వృక్షము
లకొన లెట్లుగాఁ గనఁబడుటచేఁ దమకావీకోకలెండఁగట్టి విష్ణుమఱితిమా యని భ్రమించిచూడఁ
గాననుట; ఘన శృంగగౌటకంబులఁ - ఘన = గొప్పవైన, పాను = వచీయలను, శృంగ = కిఖరము
లను, శృంగగౌటకంబులఁ = చదుకములను - నాలుగుదారులు కలియుచోట్టు, కాంచి = చూచి,
అమరులు = దేవతలు, హేమాద్రియనుచుకొ = బంగారుకొండయని (తమ నివాసస్థానమయిన)
మేరు పర్వతమని, వాలఁ = (వివాసములనుండి) దిగిరాఁగాను - విహారార్థముగా వివాసములెక్కి
యాకాశమునందు విహరించుచున్న దేవతలు చుటయలు కిఖరములు చదుకములు బంగారు చాయతో
గనఁబడఁగా హిమవంతమునే మేరుపుగాఁ దలంచి దానిమీఁదికి దిగఁగాననుట, అన్నగంబునకొ =
అమందుకొండయందు, కింశుక = బాంధవంబులు - కింశుక = మోదుగ పువ్వులయొక్కయు, ప్రవాళ =
పగడములయొక్కయు, ఘున్మణి = కుంకుమపువ్వుయొక్కయు, కిసలము = చిగుళ్లయొక్కయు, కంకేళి
కుసుమగుచ్చ = రక్తాశోకపుష్పముల గుత్తులయొక్కయు, బంధుజీవ = మంకెనపువ్వులయొక్కయు,
జపా = దాసానిపువ్వులయొక్కయు, రాగ = ఎలుపునను, బాంధవంబులు = చుట్టుములు - ఆయెలు
పునుబోలినవియైన, జరతారుణాతపములు = వృద్ధుడైన సూర్యునివెలుగులు - సంధ్యాకాలపు ముదిరిన
యొండలు, పేశలరుచిఁ = వేడిమిలేనికాంతిలో, కావే = ప్రకాశించెను - అనఁగా సూర్యాస్త
మయననుచుమునందుఁ గాయుచున్నయొండ యెల్లవిస్తువులును ఎట్లుగాఁ గనఁబడునట్లెయెడలను వ్యా
పించి వేండములేక ప్రకాశించెనని తాత్పర్యము. అలం భ్రాంతిమంతము, ఉపశుయును.

శా. శ్రేణుల్ గట్టి నభోంతరాశమునఁ బాతెం బట్టు యుష్టాంశులపా
పాణవాతము కోష్ట మయ్యె మృగత్పర స్థానార్థ లింకే జపా
శోణం బయ్యెఁ బఠంగబింబము దిశాస్తోమంబు శోభాదరి

ద్రాణం బయ్యె సరోజపండములు నిరద్రాణంబు లయ్యెం గడున్.

12

అ పక్షులు = పులులు, సభోంతరాశమున = ఆకాశమధ్యమునందు, శ్రేణుల్ గట్టి = బారులుదీరి, పాతెన్ = పఠించును, ఉష్టాంశుపాపాణవాతము = సూర్య కాంతపురాళ్ల సమూహము, కోష్టము = ఇంచుక వేడిమిగలది, అయ్యెన్ = ఆయెను, మృగత్పరస్థానార్థము = ఎండమావు లనెడి సముద్రములు - సముద్రములవలె దోచుచున్నయెండమావులు, ఇంకెన్ = ఎట్టిపోయెను - కనఁబడక పోయెనుట, పఠంగబింబము = సూర్యమండలము, జపాశోణంబు = దాసానిపువ్వువలె నెఱుంగెనది, అయ్యెన్ = ఆయెను, దిశాస్తోమంబు = దిక్కులయొక్క సమూహము, శోభాదరిద్రాణంబు = కాంతిచేతఁ జేదఱికమునొందినది - కాంతిలేనది, అయ్యెన్ = ఆయెను, సరోజపండములు = కమలముల సమూహములు, కడున్ = మిక్కిలి, నిద్రాణంబులు = నిద్రనుబొందినవి - ముఖించినవి, అయ్యెన్ = ఆయెను

తా పక్షులు మేఁతకుఁ బోయినతావులనుండి తమతమయునికితావులకు బారులుదీరి పఠించగా, నెండసోఁగి మండుచున్న సూర్యకాంతపురాళ్లు దల్లదనము, నొందుచుండఁగా నెండమావులనెఱివఁ గాఁదిక్కులఁ గాంతి తఱుంగఁగాఁ, గమలములు మడుంగఁగా, సూర్యమండల మెఱువాఁతును. అనఁగాఁ బ్రొద్దుగంకునమయ మయ్యెను. అలం. నృభావోక్తి, పరిణామము, ఉపమయును.

క. తరణి యిదె గ్రుంకుచున్నాఁ, డరు దెచ్చుచి చంద్రుఁ బిల్వ శ్ర నరిగెడురజని

తరుణిమణిదూతిక లన, నరిగెం దూర్పునకు నీడ త లతిదీర్ఘ ము లై .

13

అ. తరణి = సూర్యుఁడు, ఇదె = ఇదిగో, గ్రుంకుచున్నాఁడు = అస్తమించుచున్నాఁడు, అరుదెచ్చు = (నీవు) రచ్చు, అని = అనిచెప్పి, చంద్రున్ = చందమామను, పిల్వన్ = పిలుచుటకై, అరిగెడు . దూతికలు - అరిగెడు=పోవుచున్న, రజని=రాత్రియనెడి, తరుణిమణి=ఉత్తమ స్త్రీయొక్క, దూతికలు=కుంఠెనకత్తెలో, అనన్ = అనునట్లు, నీడలు = మనుష్యులనీడలు, అతిదీర్ఘములై = మిక్కిలి నిడుపులై, తూర్పునకున్ = సూర్యదిక్కుమగూర్చి, అరిగెన్ = పోయెను.

తా. సాయంతాలమునందుఁ దూర్పుతటవనకు మిక్కిలి నిడుదలై ప్రసరించునట్టి మనుష్యుల నీడలు రాత్రి యనెడు స్త్రీ తనప్రియుఁడయిన చంద్రుఁడు ప్రతాపవంతుఁడైన సూర్యుఁడనెడి శక్రు రాజునకు వెఱచి మఱిగియుండఁగా నీపగవాడు సశించుచున్నాఁడు నీవిక వెఱపు లేక యిప్పుడే రావచ్చునని ప్రియవీరిహమును సహింపక యొకరివెంట నొకరినిగాఁ బంపినదూతికలో యనునట్లుండెను. అలం ఉత్పేక్ష

క. క్రుంకె నపరాంబురాశిం, బంకజబంధుఁడు దదీయరబడభౌముఖివీ

తొంకురితకుతుకరధ్యని, రంకుత వేగావహృతశ్రతాంగుఁడుఁబోలెన్ .

14

అ. పంకజబంధుఁడు = తామరలచుట్ట మయినసూర్యుఁడు, అపరాంబురాశిన్ = సడమట సముద్రమునందు, తదీయ - శతాంగుఁడుఁబోలెన్ - తదీయ = ఆపడమటిసముద్రసంబంధియయిన - ఆపడమటిసముద్రమునందుండెడియనుట, బడబా = ఆడుగుట్టుయొక్క, ముఖి = మొగమును, వీతొ =

మామటవలన, అంబరిత = మొలచిత - పుట్టిన, కుతుక = కుతూహలముగల-తమకముగల, రథ్య = రథపుగుట్టముయొక్క, నిరంకుశ = అడ్డపాటులేని, వేగ = విడిచేత, అపహృత = కొనిపోయిన, తాంగుడుబోలె = రథముగలవాడోయనునట్లు, కుంక = అస్తమించెను.

తా. సూర్యుడు పడమటి నమ్రదముఁ జేరఁబోవునపు డందు బడబొగ్గిని పోంచినయాడు గుట్టుమొగము గానవచ్చుటచేత దానింగలయవలెనను తమకమున మగదయిన తన తేరిగుట్టను మిక్కిలి వేగముగా రథమునీడ్చుకొనిపోగా వానముద్రమునందుఁ బడేనేమోయనునట్లు నమ్రదమున (నమ్రదమునం దాడుగుట్టు మొకటియుండుటయు దానికడుపున బడబొగ్గి యనుపేర నగ్నియుండినమ్రదములో వచ్చి చేరునట్టి వాననిరంతయుఁ ద్రాగుననుటయుఁ బురాణప్రసిద్ధము సూర్యనిరథమునవహించునది నప్తయనుపేరుగల గుట్టుమొకటియే యని కొందఱును, ఏడుగుట్టయని కొందఱును జెప్పుదురు.) అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. ఆననయంబున

15

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్నత నెలుగించుచును సారె, కును సైకతంబులఁగఁగూడఁదారుఁ
దారి కన్గొని యదిర తనజోడు గాకున్న మెడ యెత్తి కలయంగ త మింట నరయు
నరసి కన్నీటితో త మరలి తామర యెక్కి వదన మెండఁగ నరోవారి నద్దు
నద్దిత్రావఁగ పైఁప త కట్టిట్లు గన్గొని, ప్రతిబింబ మీక్షించి త బ్రమసి యులుకు
నుజ్జీయొక లుదడియవేఱొక్క తప్పి, కరుగునరిగవంబుతోఁ త దిరుగుతేంట్లఁ
బొడుచుముక్త నమజ్జియునుఁబోవువెదక, సంజుబ్రియుఁబాసివగన్కొనచక్రవాకి.

అ ఒక్కవక్రవాకి = ఒకానొకచక్రవాక్సీరి-అడుజుకవపక్షి, సంజు = సంధ్యాకాలమునందు, ప్రియత్ = ప్రియుఁడైనభర్తను-మగజక్కవను, పాసి = ఎడఁబాసి, వగ్ = విచ్చారముతో, సైకతంబుల = ఇసుకదిన్నెలయందు, ఏవిహంగము = ఏపక్షిని, కన్న = చాలఁగాఁజూచినను, ఎలుగించుచు = కూయుచు-తనకంతస్వర్గుఁ డెలుపుకొనుచునటుట, సారెకు = చూచినట్టికి, కూడ = ఆచూచినపక్షినిగదియ, తారు = పోవును, తారి = అట్లుపోయి, కన్గొని = దానినిజూచి, అది = ఆపక్షి, తనతోడు = తనజతది, కాకున్న = కాకపోయి, మెడయెత్తి = (అందుండి తనప్రియపక్షి యెగిరినో యేమో యని) మెడపైకెత్తి, మింట = ఆకాశమునందు, కలయ = అంతటను, అరయు = వెదకిచూచును, అరసి = వెదకిచూచి, కన్నీటితో = (కనఁబడకపోయినే యను దుఃఖముచేతఁ గలిగిన) కంటిసీటితో, మరలి = తిరిగి, వచ్చి = (తాను ముందున్న చోటికి) వచ్చి, తామరయెక్కి = తామరపువ్వుపైకెక్కి, వదనము = నోరు, ఎండఁగ = (అలచియించి) తడియాటి పోఁగా, నరోవారి = కొనిననీటియందు, అద్దు = తడుపుకొనును, అద్ది = తడుపుకొని, త్రావఁగ = అనీర్ణుత్రాగుటకు, పైఁప - (విరహపేదవచ్చే) రుచింపక, అట్టిట్లు = అతట్టునీతట్టును, కన్గొని = చూచి, ప్రతిబింబము = నీళ్లలోఁ గనఁబడెడితననీడను, ఈక్షించి = చూచి, బ్రమసి = (అది తనజతదైనమగపక్షి యని) ద్రమించి, ఉలుకు = (దానిపైని) దుముకును, ఉజ్జీ = అట్లుదుమికి, ఎలుకలు = తెల్కలు, తడియ = (నీళ్లతగిలి) తడియఁగా, వేటొక్కతమ్మి = మజ్జియొక తామరపువ్వుమీఁదికి, అరుగు = పోవును, అరిగి = (మజ్జియొక తామరమీఁదికి) పోయి, రంబుతో = రుచికారధ్వనితో, తిరుగుతేంట్ల = నంపరించునట్టి తుప్పెదలను, ముక్కున = తనముక్కుతో, బొడుచు = (వానియుల్లసమునకు

సహింపక) పొడుచును, మఱియును=మరల, వెదకి = (ప్రియుని) వెదకుటకు, పోవున్ = (ఇంకొకతట్టు) పోవును

తా. సాయంకాలమునందుఁ దనప్రియుఁ డైన నెడఁబాసిన యొకయోధుఁడగున తనప్రియుఁ డుపోయిన జాడఁగానక యేపక్షినిజూచినను దనజతపక్షియే యని కదియఁబోవును అట్లు కదియఁబోయి చూచునెడ నది తనజత కావన్న సంశయో నెరిపిపోయెనేమోయని మెడయెత్తి మింటిపంకఁజూచును. మింటిపంకఁ బాఱఁజూచియుఁ గనఁబడకున్న దుఃఖమునొంది కన్నీరు పెట్టుకొని కొనియొద్దకువచ్చి యొక్కతామరపువ్వుపై వారి మఱచియుఁబది గొంతెండఁగాఁ దడిగలుగ నీళ్లలో గొంతుతడుపుకొని విరహవేదనచే నానీళ్లునెత్తము త్రావుటకు రుచింపక దిక్కులు సూచించుండ నీళ్లలోఁ దననీడఁ గానవచ్చెను అనీడ తనజతపక్షియేయని బ్రమసి దానిపై దుమికి తెక్కులు నీటఁదడియఁగా నందు నిలువక మఱియొక తామరపువ్వుమీఁదికిఁబోయి యందు యుంకారములు నేయుచుఁ దిరుగుచున్న తుమ్మెదలను జూచి వానిసంఘారము తనకు సహింపకపోఁగా వానిని ముక్కులోఁ బొడిచి తఱిమి యందును నిలువనొల్లక మరలఁ బ్రియుని వెదకుటకై మఱియొకప్రక్కకుఁ బోయెను. (పక్షిమృతమునకే యిట్టి విరహవేదన కలుగుచుండఁగా సౌందర్యవతియు యౌవనవతియు నైనవరూఢినికి విరహోద్రేక మెటు నంటిదిగానుండునో యనునది దీనిచే నూహ్యము చక్రవాకపక్షులకు రాత్రులు కన్నులుగానరావు గనుక నది ప్రాద్దుగ్రుంకఁగా నప్పటికిచ్చి తావుచేరనిమగపక్షి నెడఁబాసి వేదనపడుచుండునటు గుప్ర సిద్ధము.) అలం. స్వభావోక్తి, భ్రాంతిమంతమును.

సీ. రవిబింబవతనదీర్ఘ వయోధిగర్భని, గ్రతశేషఘటికాశరత్నరుచియొ
దివసావసానసర్వదీప్తాస్తగిరిశిఖా, జ్యోతిర్లతాప్రతానాతపంబా
తపనధూర్దండనిర్దళితది క్తటదృశ్య, కమలజాండకటాహారకనకఘృణియొ
చండీశతాండపూర్వతనసంభృతహిమహస్తాగ్రదీపగర్భ స్త్రీచయమొ
ద్రాగ్విదాహచ్చిదావినిర్ద్రాణమదన, దంజనాలాసమూలశరీర్యావిధాన
వారూఢాధోరణాకల్పితోరుశోణ, మృత్తికారాశియో యనరీ మెఱసె సంధ్య. 17

అ. సంధ్య = సంధ్యారాగము, రవి .. రుచియొ-రవిబింబ=సూర్యబింబముయొక్క, పతన = పాటుచేత, దీర్ఘ = పాయయిచ్చిన, వయోధి = నముద్రముయొక్క, గర్భ=లోపలిభాగమునందుండి, నిర్గత=బయలువెడలిన, శేషఘటి = (నాగలోకమునందుండి) శేషుడనెడిపాయయొక్క, ఘటా = పడగలయందలి, రత్న=మణులయొక్క, రుచియొ=కాంతియొ, దివసా ఆతపంబొ-దివసావసాన = పగటియొక్క-చివరయందు-సాయంకాలమునందు, సందీప్త=చక్కఁగాఁదేజరిల్లుచున్న, అస్తగిరి = పడమటికొండయొక్క, శిఖా=శిఖరములయందలి, జ్యోతిర్లతా=మెఱుంగుడుఁదీఁగెలయొక్క (తీఁగలవలె వెలుగుచుండుడి జ్యోతులయొక్క యని కొందఱు. కొండమీఁదియెడవులలో రాత్రులందు మెఱుంగుడుఁదీఁగలు వెలుగుచుండును), ప్రతాన=సమాహమయొక్క, ఆతపంబొ=ప్రకాశమౌతపన... ఘృణియొ-తపన=నూర్చునియొక్క, ధూర్దండ = రథమునొగచేత, నిర్దళిత = భేదంపఁబడిన-మిక్కిలి పొడువఁబడిన, దిక్తట=దిక్కుయొక్క-పార్శ్వభాగమునందు, దృశ్య = తోఁచునట్టి, కమలజాండ=బ్రహ్మాండమునెడి. కటాహార=పెద్దకాఁగయొక్క, కనకఘృణియొ = బంగారుకాంతియొ, చండీశ చయమొ-చండీశ=శివునియొక్క, తాండవోత్సవ=ఉద్ధృతనాట్యోత్సవమునందు, సంభృత = పట్టుకోఁ

బడిన, క్షపా=రాత్రియ నెడిస్తీయొక్క, హస్తాగ్ర=చేతితుదనున్న, దీప=దివ్యయొక్క-దివ్యయొక్క, గభస్తి=కాంతులయొక్క, చయమొ=సమాహారమో, ద్రాక్ష...రాశియో - ద్రాక్ష=శీఘ్రముగా, విదాహ=విశేషమయినదప్పిని, భిదా=పోగొట్టుటయందు, వినిద్రాణ=పెచ్చరికలోనుండేది, మదవతి=మదముగల, అంజన=అంజనము నెడిపశ్చిమదిగజముయొక్క, ఆలూప=కట్టుగంబముయొక్క, మూల=మొదట, శయ్యావిధాన=పడుకపఱచునట్టివిధము-పడుకవలె నేర్పఱచినట్లున్న యనుట, నారణ=పరుగునిసంబంధమైన, ఆధోరణ=మావటివారిచేత, ఆకల్పిత=చక్కగాఁ జేయబడిన, ఉరు=పెద్దదయిన-విశాలమైన, శోణమృత్తికారాశియో=ఎట్టుమట్టిలోగో, అనన్=అనునట్లుగా, మెఱిగె=ప్రకాశించెను. (మదమెక్కినశోలచి నేనుగనునకు దప్పి మెచ్చు ననియు నాదప్పి యెట్టుమట్టిపై బరున్న మానుననియు గజశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడియున్నది.)

తా. సాయంసంధ్యాకాలమునందుఁ బడమటిసముద్రమునందు నూర్వ్వండుపడుటచేఁ బాయ విచ్చిననందులనుండి మీఁదికివ్యాపించిన యాదిశేషునిపడగలయందలి రత్నములకాంతియో, పడమటి కొండశిఖరములందు నూర్వ్వకాంతులుతగ్గగానే వెలుగుచున్న మెఱుగుడుఁదీఁగెలవెలుగో, నూర్వ్వని రథము నొకతాండవ బ్రద్దలుగాఁ జేరినదిక్కుమూలమున లోనికిఁ బ్రసరించిన బ్రహ్మాండమునెడి బంగారు కుండయొక్క స్వర్ణకాంతియో, శివుఁడు తాండవముచేయునప్పుడు పట్టబడిన దినప్రకాశమో, పడమటిదిగ్గజమునకు మదమెక్కి దప్పికలుగఁగా నాదప్పి దీర్చుటకొఱకుఁ బఱచిన యెట్టుమట్టిపఱచి యనునట్లు సంధ్యాంశకాంతి వెలుగొందెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. బహుశజలప్లవమాన, ద్రుహిణాండము చెచ్చు యుటికి శ్రూతూర్గవిభా

రహితతః గాటుక పట్టెను, రహి చెడి యన సంధతమనరాసులు బెరసెన్. 18

అ. బహుశ=ద్రుహిణ-బహుశ=అధికమయిన, జల=నీటియందు, ప్లవమాన=లేలుచున్న, ద్రుహిణాండము=బ్రహ్మాండము, చెచ్చుయుటికి=తడి దిగి, దూత=తీర్థమైన, అర్గవిభా=నూర్వ్వప్రకాశముయొక్క-ఎండయొక్క, రహితతః=లేమిచేత, రహి=అందము, చెడి=నశించి, గాటుకపట్టెన్ = నలుపుపాటిపోయెను, అనన్=అనునట్లు, సంధతమనరాసులు = కటికిచీకటిప్రోవులు - దట్టమయిన చీకట్లు, బెరసెన్=అవరించెను.

తా. ఆవరణజలమునందుఁ జేరుచుండేది బ్రహ్మాండము వేడిమి మెచ్చినకఱకులెండ తగులక పోవుటచేతఁ జెచ్చుగిల్లి నలుపుపాటివదో యనునట్లు దట్టమయినచీకటి బ్రహ్మాండము నావరించెను. (తడిసినవస్త్రపు లెండపోకనున్నయెడ నలుపుపాటిపోవుట యనుభవసద్ధము) అలం. ఉత్ప్రేక్ష. నీ మృగనాభిపంకంబు శ్రమెయి నిండ నలఁదిన, మాయాకేరాత్తిమైరచాయఁ దెగడి నవపింఛమయభూష శ్రీలవధరించి నటించు, పంకజాక్షునిచెల్వ శ్రీసుంక మడిసి కాదంబనికురుంబశక్తిత యై ప్రవహించు, కాళిందిగర్వంబుఁ గాకుసేసి తాపింఛనిటపికారంతారసంవృత మైన, యంజనాచల రేఖ శ్రీనవళుంచి కవిసె మఱియును గాళిల శ్రీకాలకంఠ, కంఠకలకంఠకరిఘటాభంజనీట ఘనఘనాఘనసంఘాతశ్రీగాఢకాంతిఁ, గటికిచీకటి రోదనేశగర్వారమున. 19

అ. కటికిచీకటి=గాఢాంధకారము (శ్రీది కర్తృపదము), మృగనాభిపంకంబు=అనునపదముగా నున్నకన్ఠారిని, మెయినండ=దేహమునందంతటను, అలఁదిన...చాయన్=అలఁదిన=పూసి

కొన్న, మాయాకిరాతి = కపటపుబోయదానియొక్క - కపటముగా బోయవేషము వేసికొన్న పార్వతియొక్క, (పా, మాయాకిరాతు = కపటపుబోయవాడయిన శివునియొక్క) మైచాయ్ = దేహకాంతిని, తెగడి = తిరస్కరించి - మించియునుట, న్ననింఛమయభూషణులు - సవక్రొత్తదైన, పింఛమయ = నెమలియారకల కుచ్చుతోఁజేసిన, భూషణులు = సొమ్ములను, అనధరించి = అంగీకరించి - పెట్టుకొని, నటింపు... చెల్వ - నటింపు = నాట్యముచేయునట్టి, పంకజాత్మని = కృష్ణునియొక్క, చెల్వ = అందమును, సుంకమడిగి = సుంకమిచ్చునియడిగి - తన్నుఁ బోలినందులకై సుంకమడుగునంతటియధికృతమును వహించి, (సుంకము = అచ్చుడుగరకుల నమ్మకొనుటకై యిచ్చెడిపన్ను) కాదంబ కలితయై - కాదంబ = ల్లని ముక్కుకాళ్లు అొక్కలు గల హంసలయొక్క, నికరంబు = సమాహమతోడ, కలితయై = కూడినదై, ప్రపహించుకాళిందిగర్వంబు - ప్రపహించు = పాఠులుచున్న, కాళింది = యమునానదియొక్క, గర్వంబు = అహంకారమును, కాకునెసి = తిరస్కరించి, తాపింఛ సంవృతము - తాపింఛమిటమి = చీకటిప్రమాణులయొక్క, కాంతార = దట్టమునయడవులచేత, సంవృతము = లెస్సగా సావరింపఁబడినది, ఐనయంజనాచల రేఖి = అయినయట్టికాటుకకొండయొక్కయాధికృతమును, అనఘళించి = మించి, మలియును = ఇంతేకాకయింకను, కాకోల... కాంతి - కాకోల = మాలకాకులతోడను, కాలకంఠ కంఠ = నెమళ్ల మెడలతోడను, కలకంఠ = కోవెలతోడనుకరిమటా = ఏనుగులగుంపుతోడను, ఖంజరీట = కాటుకపట్టలతోడను, నున = దట్టమైన, ఘనాఘన = పర్వతమయన్న మేఘమతోను, సంకాత = సరిపోలిన, గాఢ = అధికమయిన, కాంతి = ప్రకాశమతో, రోదసిగహ్వరమున = భూమ్యాకాశములయంతరాళమునెడి గుహయందు, కవిసే = క్రచ్చుకొనెను.

తా. కపటముగా బోయదయి కస్తూరిపూసికొన్న పార్వతీదేవి, నెమలియారకలలంకారముగాఁజేసికొన్న కృష్ణుడు, నల్లనిముక్కు కాళ్లు అొక్కలు గలహంసలతోఁ గూడినయుమునానది, చీకటిప్రమాణులతోఁపునడుమనున్న కాటుకకొండ, మాలకాకీ, నెమలిమెడ, కోయిల, కాటుకపట్ట, వానకాలపుమబ్బు మొదలగువాని యాకృతులందుఁ గలమిక్కుటమైన నల్లఁదనమును మించిననల్లఁదనముతోఁ గాటుచీకటియెల్లయెడలను గ్రమ్మకొనియెను. అలం నిదర్శన. (ఇందు నలపునకతితయత్వము కలిగియుటకై మృగనాల్గిపంకమలందుట మొదలైనవి చెప్పఁబడియెను. అట్లననికై బాశుపతాస్త్రమిచ్చుటకు శివుడు పార్వతీయుం దానును గిరాతవేషముతోఁ బ్రత్యక్ష మగుటయు, కృష్ణుడు నెమలియారకలకు చ్చులను దాల్చి బృందావనంబున విహరించుటయుఁ బురాణప్రసిద్ధములు.)

క. అంతటఁ బ్రాచి నిశాపతి, యంతికగతుఁ డౌట విని ముఖాలంబితమః

కుంతలములు నీర్వగఁ గొను, దంతపుదువ్వైన యనంగరధవళిమ దోఁచెన్ 20

అ. అంతట = అట్లు చీకటియావరించినతోడనే, ప్రాచి = తూర్పుదిక్కునెడిస్త్రీ, నిశాపతి = రాత్రికీఁబలియైనవంద్రుడు, అంతికగతుడు = దగ్గఁజరుగించినవాడు, డౌట = అగుట, విని = విన్నదై, ముఖాలంబిత సుఖంతలములు - ముఖ = ముందటిభాగమునెడిముఖమునందు, అలంబి = వ్రేలుచున్న, తమః = చీకటియునెడి, కుంతలములు = ముంగురులను, నీర్వగఁ = దువ్విసరించుకొనుటకు, కొనుదంతిపుదువ్వైన = తీసికొనునట్టి దంతముతోఁజేసినదువ్వైన, అనంగ = అనునట్లు, ధవిళిమ = తెల్లఁదనము, లోఁచెన్ = కనఁబడెను - అనఁగాఁ జంద్రోదయమును సూచించుచు దూర్పు తెల్లవాఁలెననుట.

తా. అటుపిమ్మటఁ దూర్పుదిక్కునెడి స్త్రీ తిసనభియున రాత్రియనెడి యుపతికి భర్తయయిన మంద్రుడు తన్నుఁజేరవచ్చుచున్నాఁడనుమాటవిని తానలంకారహీన యయి యుండనేరక

ముఖభాగమునం దాపరించిన చీరకటియనెడి ముంగురుల నెగడువ్వి సమరించుకొనుటకై చేతికిఁ దీసికొన్న దంతపుడువైనఁజూ యనునట్లు తూర్పుదిక్కునందుఁ బలుపు ప్యాపించెను చంద్రోదయసమయమయ్యె నని భావము అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును

చ. మరున కొనంగఁ గాలము తీమశ్శట్ట గాటుక గా నమ్రోదయ

స్ఫురదరుణప్రభాపథికశోణితిసి క్తసితోడుభక్తముఁ

హరిహాయదిబ్బభస్మలమునం బలి చల్లి వటాంకముఁ వసూ

త్సరభరితంబు నై వెలుగఁ శ్రీ గాంచి సుధానిధి నైతై నత్తజీన్.

21

అ. అత్తజీన్ = ఆనమయమనందు, కాలము = సమయమనెడి పురుషుఁడు, మరునకున్ = మనఁ గునకు, ఒసంగన్ = ఇచ్చుటకై, తమశ్శట్ట = చీరకటిరాశి, కాటుక = ధనసాధనాంజనము, కాన్ = కాఁగా, నవో. భక్తమున్ = నవఃక్రాత్తయిన, ఉదయ = ఉదయముచేత, స్ఫురత్ = తేజరిల్లుచున్న - చంద్రోదయకాలమునందు వెలుగుచున్నయనుట, అరుణప్రభా = ఎఱ్ఱనికాంతియనెడు, పథిక = విరహి జనులయొక్క, శోణిత = రక్తముచేత, సిక్త = తడుపఁబడిన, సిత = తెల్లనైన, ఉడు = నక్షత్రములనెడి, భక్తమున్ = అన్నియును - రక్తాన్నమును, హరిహయః.. స్థలమునన్ = హరిహయదిక్ = తూర్పుదిక్కునందుఁగల నభస్మలమునన్ = ఆకాశప్రదేశమునందు, బలిచల్లి = భూతబలిచల్లి, వటాంకమున్ = మట్టిచెట్టుగుఱుక గలదియు, మూత్సరభరితంబునై = కిరణసమూహమనెడి ధనరాశిచేత నిండినదియునై, వెలుగఁ = (కనఁబడి) ప్రకాశింపఁగా, కాంచి = చూచి, సుధానిధిన్ = (అమృతనిధియైన) చంద్రుఁడనెడినిధిన్ ఎత్తెన్ = బయటికిఁ దీసెను - చంద్రోదయమయ్యె ననుట.

తా. లోకములో నిధులు త్రవ్వియెత్తువారు కొన్ని మూలికలరసముఁ గూర్చిచేసిన నిధిసాధనపు గాటుకను గన్నులకుఁ బెట్టుకొని నిధియుండుచోటుగనిపెట్టి నిధులను భూతములు కాచి యుండు న దురు కాఁబట్టి యాభూతములు తమబాధింపకుండుటకై నెత్తురుకాదు తూర్పుతట్టు బలిగాఁపెట్టి గా శేదనోకచెట్టు గుఱుతుంచుకొని నిధిని ద్రవ్యియొత్తుదురు. కాఁబట్టి యట్లే ప్రకృతమునందుఁ గా మనెడి నిధిసాధకుఁడు చీరకటియనెడి కాటుకపెట్టుకొని చంద్రోదయమగునప్పుడు తూర్పునఁ దోఁ నట్టి యెఱ్ఱనికాంతియనెడి విరహులనెత్తురుకలిపిన తెల్లనినక్షత్రము లనెడియన్నమును దూర్పుదిశయం భూతములకు బలిగా వెదచల్లి చంద్రునిలోనికళంక మనెడి మట్టిచెట్టు గుఱుతుచేసికొని విరహుల బాధింప మన్నఁగుని కొనఁగటకై చంద్రుడనెడినిధిని ద్రవ్యి పైకెత్తెను (చంద్రునిలోని కళంకము జంకగాను కుండలుగాను మట్టిమానుగాను కవులు వర్ణింతురు.) అలం రూపకము

మ. జలజాగారపరంపరల్ మఘవదార్శాభిత్తిఁ దీండ్రించుచున్

దళమై వెన్నెలచిచ్చు లంటిన మిశ్రద్వావ్యాచ్ఛదశ్యామికా

చ్చలనం గంది ముడుంగుచో సిమసిమరచ్చబంబుతోఁ బుట్టున

గ్గలపుం గ్రాంబాగల్లో యనంగ వెడలెన్ శ్రీ గర్భస్యనద్భృంగముల్.

అ. జలజాగారపరంపరలు - జలజ = కమలములనెడి, అగార = ఇండ్లయొక్క, పరంపరలు . డతెగనిమరుసులు, మఘవదార్శాభిత్తిఁ - మఘవత్ = ఇంద్రునిదైన, ఆశా = దిక్కినతూర్పుదిక్కునె భిత్తిఁ = గోడమోడ - గోడపాటి తూర్పుదిక్కునందనుట, తీండ్రించుచున్ = వెలుగుచు, వెన్నె చిచ్చులు = వెన్నెలయనెడినిష్పలు, దళమై = తలుచై, అంటినన్ = తగులుకొనఁగా, మిశ్రత్.

నా-మిశ్రత = ఒకటితోనొకటి కలిసికొనుచున్న, బాహ్యచ్ఛద = ప్రాక్షేపలయొక్క, క్యామికా = నలుప నెడు, ఘనత = మిశ్రచేత, కంటే = పమలి, ముడుంగుతో = ముడుంగుతో నునప్పుడు, సిమసి మచ్చబులుతో = సిమసిమయ నెడిధ్వవితోడ, పుట్టు = పొగలో - పుట్టు = కలుగుచున్న, అగ్గలపు = అధికమయిన, క్రొంబొగలో = క్రొత్తపొగలో, అనంగ = అనునట్లు, గర్భస్వవృద్ధింగముల్ - గర్భ = కమలములలోపలిభాగమునుండి, స్వనత = జన్మనిధ్వనించుచున్న, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, వెడలె = బయలుదేరినను.

తా. చంద్రోదయమయినతోడనే కమలము లనెడియొడ్డమనలు తూర్పుది కన్న నెడిగోడయందుండి వెన్నెల యనెడినిప్పుమంటలులేచి తగులుకొనునప్పుడు మీద ముడుంగుకొనుచున్న ప్రాక్షేపల నలుపునెవముచేత గమలి సిమసిమయనెడి ధ్వనలతో లేచునట్టి పొగలో యనునట్లు జంబామనెడి ధ్వనులతోఁ దలమైద లాకమలములలోనుండి వెడలిపోవుచుండెను చంద్రోదయమై వెన్నెలవ్యాపింపఁగాఁ గమలములు మునులించెను. అది మునులించునప్పుడు వానినుండి తుమ్మెదలు ఝంకారముచేయుచు లేచి పోయెనని భావము. అలం. రూపకము, అపన్నవము, ఉత్పేక్షయు.

నీ. శిథిలకైరవదళశ్రేణి నొక్కలు దీగె, శశికాంతపంక్తులజలము లూరెఁ గోరి కాంతులతోఁ జరగోరికల్ రతిఁ గేరె, వారాశిగర్వంబు శ మేర మీఁతె ద్రోవడి యిరులు వరటాపంచలై పాతె, దిబ్బఖంబుల వింతరతెలివి సేరెఁ జక్రవాకంబు లరబ్బకుడుంగములు దూతెఁ, గామినీకాంతులకలకఁదేతె మదనుఁడమ్ముల నూతె హిమంబు వేరె, జడిసి విహిణి వగఁ గూరెఁజారచోర సర్పములు జాతె రవికరతాపనూతెఁ, జూడఁ జూడంగఁ చారకశస్పరణదాతె.

అ. శిథిల... నొక్కలు - శిథిల = వికాసముచెడిన, (పా డిదిలి = విరిసి) కైరవ = తెల్ల గలుపలయొక్క, చళ = తీవలయొక్క, శ్రేణి = పరుసలయొక్క, నొక్కలు = మడుతలు, తీరె = చక్కఁబడెను - లేకపోయెను, శశికాంతపంక్తుల = చంద్రకాంతపురాల్ల పరుసలయందు, జలములు = నీళ్లు, ఊరె = ఊరిరియెత్తెను, కోరి = కావలయుననికోరి, కాంతులతో = ప్రియభర్తలతో, చరగోరికలు = అడువెన్నెలపులుగులు, (పా కాంతలతోఁ జరగోరముల్ = ప్రియస్థీలతో వెన్నెలపులుగులు), రతి = సంభోగములయందు, కేరె = విచ్చంభించెను. వారాశిగర్వంబు - వారాశి = సముద్రముయొక్క, గర్వంబు = పొగరు - పోరెత్తి యలలులేచుట, మేరమీఁతె = మితి మించెను - మిక్కిలి హెచ్చెను, ద్రోవడి = (వెన్నెలచే) తొలగఁద్రోయఁబడి, ఇరులు = చీకటి, వరటాపంచలై = కంటికిఁగానరానిదై, పాతె = పరుగిత్తిపోయెను, దిబ్బఖంబుల = దిక్కుల ముందటిభాగములందు, వింత = క్రొత్తయయిన, తెలివి = తేటఁదనము, వేరె = చేరుకొనెను, చక్రవాకంబులు = గొక్కవనతులు, అరబ్బకుడుంగముల = తామరపొదలయందు, తూతె = చొచ్చెను, కామినీకాంతులకలక - కామినీ = కామసురాండ్రయొక్కయు, కాంతుల = వారిచే గోరఁబడిన పురుషులయొక్కయు, కలక = కలఁతపాటు - ప్రణయకలహమునట, తేతె = తేటఁదనమునొందెను - పోయెననుట, మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, అమ్ములు = భాగములను, నూతె = పదఘటెత్తెను, హిమంబు = మంచు, వేరె = చేరుకొనెను - హెచ్చెననుట, విరహిణి - ప్రియులనెడఁబాసిన స్త్రీజనము - (ఇచ్చట నిది జాత్యేకవచనము), జడిసి = భయపడి, వగఁ = విచారమును,

హారెన్ = పొందెను, జారచోరదర్పములు - జార = అంశముగలయొక్కయు, చోర = దొంగల
యొక్కయు, దర్పములు = గర్వములు, జాతెన్ = తొలగెను - జారచోరులు యథేచ్ఛముగాఁ దిర
గుటకుఁ ప్రతిబంధకముగలిగెనుట, రవికరతాపము = సూర్యకిరణములకాఁగ - ఎండవేండ్రము, ఆ
తెన్ = ఉపశమిల్లెను, చూడఁజూడంగన్ = చూడఁగాఁజూడఁగా - క్రమక్రమముగానుట, తారక
స్ఫురణ = సత్కర్తప్రకాశము, తాతెన్ = కానరాకపోయెను

తా చంద్రోదయముకాఁగానే కలువలు వికసించెను. చంద్రకాంతశిలులు కరఁగెను. చకోరప
క్షులు సంభోగసుఖము ననుభవించెను. సముద్రముపొంగెను చీకట్లు తొలఁగెను. దిక్కులన్నియుఁ
దెల్లగాఁ గనబడెను. చక్రవాకపక్షులు తామరతీగజొంపములలో ముడుంగుకొనెను. స్త్రీపురుషులు
ప్రణయకలహములు మాని క్షీడించిరి. మన్మథుఁడు విరహాలసు వేధింపసాగెను మంచుమోచెను. విర
హిణిస్త్రీలు చంద్రునిచే విరహవేదనకుఁగఁగా విచారపడసాగిరి. జారచోరులసంచారము నిలిచిపో
యెను పగటివేళఁ గాసినయెండవలనివేండ్ర మంతయు వెన్నెలచే నుడవమిల్లెను సత్కర్తములు క్రమ
క్రమముగా మణిఁగిపోయెను. (ఇందు విరహాణి యనుపదము ఏకవచనాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడు
టచే ఐహాధిని చంద్రప్రకాశమునకు వెఱచి దుఃఖము నొందెననునర్థ మహింపఁదగియున్నది.) అలం.
స్వభావోక్తి.

మ. స్ఫుటసాగంధికరాగరక్తరుచి మైఁ ర్ బూనెం జపానన్నిధి

స్ఫటికంబుట్లుదయాద్రిగై రికశిరస్థానస్థితిం జంద్రుఁ డ

చ్చోటు వాయ్ శుచి యయ్యె నొఁ బ్రకృతి నశచ్చుం జై ననన్దార్గి యె

న్నటికిం గూటమివంక వచ్చువికృతికై మగ్నుండు గా నేచ్చునే.

24

అ. చంద్రుఁడు = చందమామ, ఉద...రుచి - ఉదయాద్రి = హిమపుగొండయొక్క, గై
రిక = మనశ్శిలాదిగైరికధాతువుతోఁగూడిన, శిరస్థానస్థితి = శిఖరప్రదేశ మనందలియునికిచేత,
జపానన్నిధిస్ఫటికంబట్లు - జపా = దాసానిపువ్వుయొక్క, నన్నిధి = సమాపమునందున్న, స్ఫటికం
బట్లు = పటికపురాతివలె, స్ఫుట...రుచి - స్ఫుట = వికసించిన, సాగంధిక = ఎఱ్ఱగలువలయొ
క్క, (మేఘుఁగులు వెదచల్లుదున్న మగంధులనెడి కెంపులయొక్క యని కొందఱు), రాగ = ఎఱుపు
వంటి, రక్త = ఎఱ్ఱని, రుచి = కాంతిని, మై = శరీరమునందు, పూనె = ధరించెను, అచ్చోటు =
అయుదయపర్వతముయొక్క శిఖరస్థానమును, వాయ్ = విడిచినతోడనే, శుచి = పరిశుద్ధుఁడు - తెల్లని
శరీరముగలవాఁడు, అయ్యెన్ = ఆయెను, జౌన్ = అదియు క్తమే, ప్రకృతికై = స్వభావముచేత,
అచ్చుండు = నిర్దోషియైనవాఁడు - తెల్లనివాఁడు అని చంద్రవర మైనయర్థము, ఐననన్దార్గి = అయినట్టి
మంచినడవడిగలవాఁడు - చంద్రవరముగా సత్కర్తవార్తముగలవాఁడని యాంతురము, ఎన్నటికిక = ఎ
ప్పటికైనను, కూటమివంక = సహవాసమువలన, వచ్చువికృతికై = వచ్చునట్టివికారమునందు - దుర్వార్తము
నందు, మగ్నుండు = మునిగినవాఁడు - ఆశతోఁ బ్రవర్తించువాఁడు, కానేచ్చునే = అగుటకుఁ బా
లుపడువా - పాలుపడఁడనుట.

తా చంద్రుఁడు తూర్పున నుపయించునప్పు డుదయపర్వతశిఖరమునందలి జాజాదాలు కగుట
చేత నేమో దాసానిపువ్వు దగ్గఱనున్న పటికపురాతివలె నెఱ్ఱగాఁ గనఁబడి యందుండి కొంచుమైకై
గఁజూ)ఁగినట్లుట వాయెఱుపుపోయి స్వభావనిర్ధమయిన తెలుపును వహించి స్వచ్ఛముగాఁ బ్రకాశం

జెను. కనుక మంచినడవడి గలపురుషుడు దైవికముగా ముప్పులచెత్తలేరి వాళ్ళచేరికవలన నేచే నొకవి
కారపునడవడి గలవాఁడయినను వారిని బడిచినతోడనే యావికారపునడవడిని సైతము విడుచునుగాని
యట్లే ప్రపత్తింపఁడు. చంద్రుఁడు స్వభావముచేతఁ దెల్లనివాఁడు గనుక నుపయోకాలమునం దెట్లుగాఁ
గనఁబడినను బిచ్చుటఁ గ్రమక్రమముగాఁ దెల్లగానే వెలిగె నని భావము అలం అర్థాంతరస్వాసము.
ఉపమయు

శా. ఆరూఢస్థితిఁ జంద్రికాధవళితోజాండంబులోఁ జంద్రుఁ డొ

ప్పార్చెం గాలభిషగ్వరుం డవీరతం శ్రీ కాముక శ్రేణికిఁ

మూర్తోత్సాహము నిల్వఁ బాదరసమున్ శ బంధించి గ్రాసార్థమై

క్షీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టిఘటికానీధౌషధంబో యనన్.

25

అ. చంద్రుఁడు = చందమామ, ఆరూఢస్థితిఁ = ఆకాశమున కెగఁబ్రాచీయున్న యుగ్మీయం
డు, చంద్రి...జాండంబులోఁ - చంద్రికా = వెన్నెలచేత, ధవళిత = తెల్లగాఁ జేయఁబడిన, అజాం
డంబులోఁ = బ్రహ్మాండమునందు, కాలభిషగ్వరుండు = సమయమునెడి వైద్యులక్షేపఁడు, కాముకశ్రే
ణికిఁ = విషయేచ్ఛగలిగినవారినమూహమునకు, మూర్తోత్సాహము = మనదోష్యోగము, అవీరతంబై =
ఎడతెగనిదై, నిల్వఁ = నిలుచుటకై - ఉండుటకై, పాదరసమున్ = పాదరసగునెడిద్రవద్రవ్యమును,
బంధించి = మూలికలనుగూర్చి గడ్డకట్టునట్లుచేసి, (పా. మర్దించి = మూలికలతోఁజేర్చి గడ్డకట్టునట్లు నూ
టి), గ్రాసార్థమై = మ్రింగుటకై, క్షీరస్థాలికఁ = పాలకుండలో, పెట్టి యనన్ - పెట్టినట్టి = ఉం
చినటువంటి, ఘటికా = గుళిగియగునట్లు, సిద్ధ = సిద్ధులచే సాధింపఁబడిన, ఔషధంబో = మందో,
అనన్ = అనునట్లు, ఒప్పార్చెం = ఒప్పెను

తా. కాలమనెడి మంచివైద్యుఁడు విషయేచ్ఛగల స్త్రీపురుషుల కాయుచ్చ య్యెప్పుడును స్థిరము
గా నిలుచుటకై పాదరసమును విఱచి గుళిగచేసి మ్రింగుటకై పాలకుండలో నుంచినట్టిదియు ఘటికా
సిద్ధి గలసిద్ధులచే సాధింపఁబడిన యౌషధమునంటి మహిమగలదియునైన యాగుళిగయో యనునట్లు
వెన్నెలచేత దెల్లగా వెలుగుచున్న బ్రహ్మాండమునందుఁ జంద్రుడు వెలుగుచుండెను. ఇటఁ చం
ద్రికాధవళితాజండు క్షీరస్థాలికగాను జంద్రుడు పాదరసఘటికగాను రూపింపఁబడుట నెఱుంగున
ది. వెన్నెల యెల్లయెడలను వ్యాపించి కాయుచుండఁగాఁ జంద్రుఁ డాకాశమధ్యమునందు వెలుగుచుం
డెననియు నట్టిసమయమునందుఁ గాముకులు యథేచ్ఛముగాఁ గ్రీడించెననియు భావము. అలం ఉత్పేక్ష
తు, రూపకమును

తే. రాజు తేజస్వియై గ్రహారాజమీద, నలిగి దాడిగ వెంటాడ శ్రీ నిలువ కతఁడు
తెగడువడి పాటుచోఁ జెఱుంగదగిలినట్టి, ఛాయ యిది యన నీలలంశ్రీఘనముమెఱసె.

అ రాజు = చంద్రుఁడనెడిరాజు, తేజస్వియై = ప్రతాపవంతుఁడై, గ్రహారాజమీదఁ =
నూర్యుఁ డనెడి పగరాజమీద, అలిగి = తోవించి, దాడిగఁ = అతని గెలువ చండువెడలుటగా,
వెంటాడఁ = వెంటడించితఱుమఁగా, అతఁడు = ఆనూర్యుఁ డనెడురాజు, తెగడువడి = భయపడి,
నిలువక = తనపగ వారి నెదిరించి నిలువఁజాలక, పాటుచోఁ = పరుగి తిరోపునప్పుడు, చెఱుగఁ = చెఱులో,
దగిలినట్టిఛాయ = చిక్కుతోన్న ఛాయాదేవి, ఇది = ఈకనఁబడునది, అనన్ = అనునట్లు, నీలలంశ్రీ
నము = నల్లనిదైన చంద్రునిలోనికళంకము, మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్పేక్షతు.

తే. కలయ జగమునఁ గలయట్టినలుపు తెల్లఁ
 దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు రి దెలుపు సేయఁ
 గా వశము గామిఁ బాడముదుకళిమునఁ బోలె
 సాంద్రచంద్రిక తుహినబోషములు గురిసె.

27

అ. సాంద్రచంద్రిక = దట్టమయిన వెన్నెల, జగమున = లోకమునందు, కలయ = ఎల్లయెడలను, కలయట్టినలుపు తెల్ల = ఉండునట్టి నల్లనివస్తువుల నెల్లను, తెలుపులుగఁ = తెల్లనివస్తువులగునట్లుగా, చేసి = చేసియు, నీడలు = చుక్కములు పెండులగువానినీడలను, తెలుపు = తెల్లనివిగా, చేయఁగాఁ = చేయుటకు, సశముగామి = శక్యముకాకపోవుటచేత, పాడముదుకళిమునఁబోలె = పుట్టినదుకళిము చేరి సేమా యనునట్లు, తుహినబోషములు = మంచినేడుకన్నీళ్లును, కురిసె = కురియించెను.

తా. వెన్నెల దట్టముగాఁగాయఁగా మంచు గురియవారంభించెను ఆమంచుకురియుట యెట్లుండెననఁగా వెన్నెల తాను దనతెలుపుచే లోకములోఁ గలవానినెల్ల దెల్లగాఁ జేసియు వృక్షదులనీడలనుమాత్ర మట్లుచేయనేరక యందులకై దుఃఖించి కన్నీళ్లు విడిచెనేమో యన్నట్లుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

వ మఱియు వికసితకైరవంబు లగునరోవరంబుల నిడధవశభాశధశ్యంబున నాక్రమించి యందు నానందించునరవిందమందిరకుం బుట్టినింటిసాబగుచూపి, చూపజకు నిందుంబింబి బిది గ్రహంబు లివి యనునంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు గావించి, సేవించుచకోరకదంబంబులపుక్కిళ్లకు వెక్కినంబై ముక్కులకు నెక్కి చిక్కంబడి, యెండొండ బొండుమల్లియలదండడిం దొరఁగుపుష్పాశ్ల నుప్పటిల్లునెత్తావులకు వెకలు తై యాడుమొకరితుమ్మెదలు రొదలు గలమెఱుఁగుడుంబురువులట్లు మినమినని మెఱవ నసిమెఱుంగుమొత్తంబుల నుమిసి యుమిసి, యందంద ప్రవహించునిందూపలస్యందంబులకు విందు లగునింకివరమరందంబుల బెందడిం బడి బందన గొనువలిమించుక్రొమ్మంచుతెదు లీడి యీడి వడి నడిలి నుడివడుచు నొడ లోముసోమరిగాలియలవ్రాకసోకులం గదలెం గదల వనం గదలునువవన కదలి కేతకీతాలహింతాలనారికేళపూగావళీకోమలపలాశద్రోణికల నునువుగల పొరలయొరల శరధితరఁగలమీఱనుంబోలె గిఱిగొని, యెల్లవల్లికలుం బూవక పూదినట్లుసిల్ల తెల్లులసిల్లినచందంబునం దెల్లతెల్లనై, మొల్లుమిగ నంతకంత కు దిగంతంబులు దంతంబులు దీరిచినయిడుపులుంబోలె దీండ్రంప శేయెండ్లదాగుటంజేసి యెండమావులం బుట్టించె ననం బట్టు గలపటికంపురాచట్టుసేలల నెట్టుకొని, వెండియుం జిట్టకంబులకుం బెడమొగంబు నెట్టుకొని పట్టెబట్టెం బోవుప్రాణధర్మమెంటం బడి నూపురంబులు మొరయ వేసలులు విరియఁ గ్రమంబునం బుట్టునిట్టూర్పువనంబు జపంబునం బైకొం గెడలింప నందనికొఁగిటంబొదివి ప్రియంబు చిహికం బలికి ముద్దాడుజవరాండ్రదంతచంద్రికలసాంద్రతం బంఁగంబు మెఱసి, మంతనంపువేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టుపొలయలుకలం దలలు

వంచి రోద లేనినాలియేడ్పు లేడ్పుప్రియల ననునయింప నింపునం జనవుమెఱసి చెక్కుటద్దంబులు నొక్కి మొగం జెగయ నెత్తి ముత్తయింపుముంగఱరంగునఁ గడలుకొనుబుడిబుడికన్నీటం బ్రతిష్ఠించి తుఱంగలింతువదనిగనిగలు గనుం గొని నగెనగె ననుచుం జంబనం బీడం బోయి కెంగేల నదరింట వాటువడు కాముకుల వెలవెలపాటుకూటువం గోటికఁ బడగలెత్తి, పిండిచల్లిగతిం గాయ డాయ లజ్జించి బుజ్జవంబునం బొదరిండ్లకుం దార్చి కాంతులం గవయనంగనాచు లగునంగనలయంగంబులవన ముంగిటం బడిఁ జలితికినలయాంతరాళింబులం దూ టితూటి యిరులు విరియించి సతులస్సార్థనంబులం బుంభావసురతాడంబరం బునకుఁ దోడుసూపి దూపటిలి యంగరాగంబులుగరంగం జెమర్చిన చంచలాక్షు లనిద్దంపుఁదనూలతిలం బుట్టి దట్టంబు లగుచిఱుచెమటబొట్టులం బొడకట్టి తెలు పారుమలయజంపుఁ జీలులుగందంబుల యందంబు లొసంగి, సంజకడిం దారు నొడివినసంకేతంబుల నుండక తెరువు గట్టి పొరువుదరువులనీడల నడింగి నవ్వు టాలకు వెనుకపాటునఁ గదిసి ముసుంగు తెడిలింప జెగడి కళవళింపుఁజూపుల వల్లభులం జూచి యల్లన నగునభిసారికలవెడందకన్నులచెన్ను నన్నుకొని, పొ దలుమదనోన్మాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం గాదంబరి గండ్లాపించి విట కదంబంబునకు నొసంగునంబులహముఖుల యొప్పులకుప్ప లగునిష్ఠపూమొగ్గలం బోనిబుగ్గలం దగ్గలిక సూపుకమ్మపంజులవజ్రపుంజకచకల నకనకలు వీడుకొని, కలికితనంబునం గలసిమెలసి రతాంతంబునం బరిశ్రాంతి యడంగ నంగణంబుల నిలిచి యొండ్డారలకురులు దువ్వుచు విహరించునమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్ప డన్నలేమమాటలు దలపించిన నుదరివడి మందస్థితింబు లంకురించు హుంకృతుల జంకించి కంకణంబురత్నంపుఁదళికులు సెదరి నుంకించి వైచు చేమంతిపూబంతులం బుటపుటనై, మిటమిటం గాయుదట్టంపుఁబండువెన్నెలమెం డున బెండువడి డెందంబు గంది తాలిమ చిందువందై కెందలిరుసాన్మునం దను ప్రెందక లేచి కూర్చుండి కన్నీరు గోటమీటుచు బోటితో వరూధిని యిట్లనియె.

అ. మఃయో = ఇంతేగాక, (వెన్నెల కర్తృపదము) వికపితకైరవంబులు = విరియఁబూచిన కలువలుగలవి, అగునరోవరంబుల = అయినట్టి మేలైనకొలఁదలను, నిజ యనకే - నిజఁతనదైన, భీషణీ = తెలుపుయొక్క, ధాశధశ్యంబున = ధశధశయనుప్రకాశముచేత, ఆక్రిమించి = ఆవరించి, అందు = ఆనరోవరములందు, ఆవందించునదివిందమందిరక = సంతోషించుచుండు నట్టిలక్ష్మీదేవి, పుట్టినింటిసోబగు = పుట్టినయిల్లయిన వాలసముద్రముయొక్కయందమును, చూప = కనఁబఱచి - పాల సముద్రమువలె దెల్లఁదనముమించునట్లు చేసి యనుట (పా. పోలికచూపి) ఈవాక్యమునందు, అలం. ఉపమ చూపణి = చూచువారికి, ఇందుబిందు బిది = ఇది సంగ్రహమండలము, గ్రహంబు లివి = ఇది శుక్రాదిగ్రహములు - ఇందు గ్రహశబ్దముచేత సత్కరములన్నియు గ్రాహ్యములు అనునంత రంబు = అనునట్టిభేదము, లేకుండ = లేకయుండునట్లు, ఏకవర్ణంబు = ఒక్కరేవర్ణము - లెల్లవెన్నె

యొక్కటే యగునట్లు, కావించి=చేసి, (ఇందు. అలం, మిలనము) సేవించు. పుక్కిళ్లకు - సేవించు=వెన్నెలననుభవించునట్టి, చకోర=వెన్నెలపులుగుయొక్క, కదంబులు=గుంపులయొక్క, పుక్కిళ్లకు = బుగ్గలలోపలిభాగములకు-నోళ్లలోనికి, వెక్కనలై=మిక్కుటమై, ముక్కులకు = ముక్కులలోపలికి, ఎక్కి=ఎగదట్టి, చిక్కంబడి = చిక్కనై, (అలం అతిశయోక్తి) ఒండొండ = ఒక్కటొక్కటే-క్రమక్రమముగాననుట, బొండుచుల్లియల్ = గుండ్రనిపెనుమల్లెవలననుండి, దండడి = తఱచుదనముతో-విశేషముగాననుట, తొరంగపుష్పాళ్ల = రాలునట్టిపూదుమ్మలచేత, ఉప్పు తిల్లునెత్తపులకు = పుట్టుచున్న విందుపరిమళములకు, వెక్కులై=ఆన క్రిసొందినవై, అడుమొకరికుమై దలు= (అంతరాళమునందు) చరించునట్టి ధుంకారధ్వనితోడితుమ్మెదలు, రొదలుగల మెఱుంగుడుం బురువులట్లు=ధ్వనులుగల మిడుంగుఱుంబురుగులవలె, మినుమిసని మెఱుంగు = మినుమిసలాడుచు వెలుంగుగా, నసి మెఱుంగు మొత్తంబుల్ = నిగ్గయినవెలుగుప్రోవులను, ఉమినియుమిసి=వెళ్ల గ్రక్కి-క్రక్కి-బొండుమల్లెపూదుమ్మలపరిమళము ననుభవించుటాఱుడు తుమ్మెదలు వెన్నెలపై సోకుటచే మిడుంగుఱుంబురుగులవలె మినుమిసలాడునట్టి కాంతులతో బ్రకాశించెననుట. (అలం. ఉత్పేక్ష) అందంద = మఱిమఱి-మిక్కిలియొక్కవగా, ప్రవహించు. స్వందంబులకు-ప్రవహించు = పాటుచున్న, ఇందూపల=చంద్రకాంతపురాళ్లయొక్క, స్వందంబులకు = నీటియూటలకు, విందులు=చుట్టములు-సరిపోలినవి, అగు దెందడి-అగు = అయిన, ఇందివర=నల్లగులువలనలిగి, మరందంబుల = తేనెలయొక్క, దెందడి = పల్లపుదాపులబురదనీటియందు, పడి=పడినదై, బందనగోను జొదులు-బందనగోను=జ్విగటపాతిన, పలిమించు=చలిపాచ్చుచున్న, క్రొమ్మంచు దెదులు=క్రొత్తమంచునీళ్లకాలులు, ఈదియొది=బహుదూరము ఈది, పడి=చేగము, నడలి=తగ్గి, సుడిపడుచు = సుడిపడుచు, ఒడలు=దేహమును, ఓము... సోకులకు-ఓము=కాపాడుకొనునట్టి, సోమరిగాలి = మందమారుతముయొక్క, అలనోక సోకులకు = లీలగా దాడుటలచేత, గదలెంగదలవు=కదలెనోకదలలేదో, అన = అనునట్లు, కదలు ద్రోణికలకు-కదలు = కొంచెముకదలునట్టి, ఉపవన = ఉద్యానవనములయందలి, కదలి=అరచిపెట్లయొక్కయు, శేరకీ=మొగలిచెట్లయొక్కయు, హింతల = ఈదాళ్లయొక్కయు, నారీశీల = పెంకాయచెట్లయొక్కయు, పూగ=పోక చెట్లయొక్కయు, ఆవళి=వరుసలయొక్క, కోమల=మృదువులైన, పలాశద్రోణికలకు=దోనెలపంటి యాకులయందు, నునుపు=నున్నదనము, కల పారిలయారలకు = కలిగినయావరణములయంచులందు, శరధితరంగలమీదనుంబోలె = నమద్రపుగరళ్లపైవలె, గిజిగొని=ఆవిందుకొని, (అలం. ఉపమ.) ఎల్లవికలకు=అన్నితరములను, పూవక = పుష్పంపకయే, పూచినట్లు=పుష్పించినట్లు, ఉల్లసిల్లకు=ఒప్పుగా, తెల్లు=తెల్లగడ్డి, ఉల్లసిల్లిన చందంబునకు=పూచివిరుచుబడినట్లును, తెల్లనై=తెల్లదనముగలవై, మొల్లమిగ = చుట్టముగా, అంతకంతకు=అప్పటిప్పటికి, దిగంతంబులు=దిక్కులకొనలు, దంతంబుల్ = ఏనుగుదంతములచేత, శ్రీచివనయదుపులుంబోలె-తీరిచిన=దిద్దిన, ఇదుపులుంబోలె=పార్శ్వభాగములవలె, తీర్చిందింపకు = ప్రకాశింపగా, రేయెండ=రాత్రివేళ కాయనట్టి యెండ, తా = తాను, అగుటంజేసి=అవుటచేత, ఎండమావులకు=బయల్లయందు నీటివెల్లుదవలె దోచునట్టి కిరణప్రసారములను, పుట్టించెను = కలిగించెను, అనకు=అనునట్లు, పట్టు=అవకాశము, కల=కలిగిన, పటికంపురా=స్థటికపురాళ్లచేత, చట్టు నేలకు = రాతిపరగట్టిపడిన నేలలయందు, నెట్టుకొని=పాదుకొని-దట్టుముగా వ్యాపించి, (అలం. తేస్త్ర.) వెండియుల్ = మఱియును, చిట్టకంబులకు = చెర్పాటములకు, పెడమొగంబు నెట్టుకొని

మాటుమొగముట పెట్టుకొని-ముఖములు వెనుకకుఁ ద్రిష్టకొని యనుట, పట్టఁ బట్టఁ = పట్టఁగాఁ బట్టఁగా, పోవు వెంటడి-పోవు = పట్టున కందకపాటిపోవునట్టి, ప్రాణభర్తలమిక్కిలి ప్రియుము గలమగలయొక్క, వెంటం బడి = వెంటడిచగిలి, మాపురంబులు = కాలియందెలు, మొరయఁ = మోఁగఁగా, వేనలులు = సిగమళ్లు-కొప్పలు, విరియఁ = విడఁగా, (పా ఉరియఁ = చలింపఁగా) క్రమంబునఁ = వరుస వెంటడిని, పుట్టు... పవనంబు-పుట్టు = కలుగుచున్న, నిట్టూర్పు = దీర్ఘశ్వాసమువలని, పవనంబు = గాలి, జలంబునఁ = వేగముచేత, పైటకొంగు = పయలుచెఱుగును, ఎడలింపఁ = తొలగింపుఁగా-తమప్రయత్నములేకయే పయలుచెఱుగు జాఱుగాననుట, అందసికొంగిట్టఁ = అటుపనిభుజాంతరమునందు, పొదివి = అదిమిపట్టుకొని, ప్రియుచుచిలుకఁ = ప్రేమయతితయింపునట్లుగా, పలికి = మాటలాడి, ముద్దాడు . సాంద్రతి - ముద్దాడు = ముద్దు పెట్టుకొనునట్టి, జలరాండ్ర = యావన స్త్రీలయొక్క, దంతచంద్రికల = పలువరున మెఱుంగుల నెడి వెన్నెలలయొక్క, సాంద్రతఁ = దట్టపుడననుచేత, పంతుంబు మెఱసి = పద్దుదెలుపుకొని-తమయాధిక్యమును బయలుపఱిచియనుట, మంతనంపువేళలఁ = ఏకాంత సమయములందు, మాటతప్పిబుచ్చునఁ = మాటలతడఁబాటుచేత, పుట్టుపొలయలుకలఁ = కలిగినప్రణయకోపములచేత, తలలువంచి = తలలనువంచుకొని, రొద = ధ్వని, లేనినాలియేడ్పులు = కలుగనికపటమైనయేడ్పులు, ఏడ్పుప్రియలఁ = ఏడ్పునట్టి ప్రియురాండ్రను-ధ్వనిలేకయేడ్పుట పరులకుఁ దెలియకుండుటకై యని యాఱుంగునది, అనునయింపఁ = ఊహించుటకొఱకు, ఇంపునఁ = ఇచ్చుముతో, చనవు = తనకు గలస్వతంత్ర్యమును, మెఱసి = మెఱయించి-కనఁబఱిచి, చెక్కుటదంబులు = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లను, నొక్కి = గొళ్లచేసెడిమివట్టి, మొగంబు = ముఖమును, ఎగయనెత్తి = పైకిత్తి, ముత్తియంపుమంగఱరంగునఁ = ముత్తెముగూర్చిన ముక్కుఱవిధమున, కడలుకొనుబుడిబుడికన్నీటఁ = ఉడికిముక్కుమీఁదుగా పచ్చునట్టికొంచెపుఁగంటి నీటియందు, ప్రతిఫలించి = ప్రతిబింబించి, తుఱుంగిలించుతనదునిగనిగలు = ప్రకాశించునట్టి తనయొక్క నిగనిగనివెలుంగులను, కనుంగొని = చూచి, నగెనగె = నవ్వెనునవ్వెను, అనుచుఁ = అనిపలుకుచు, చుంబనంబిడంబోయి = ముద్దు పెట్టుకొఁబోయి, కెంగేలఁ = ఎఱ్ఱనిచేతులతో, అదరంటఁ = చుఱుకుముట్ట, వాటు . కూటువఁ - వాటువడు = దెబ్బపడునట్టి, (పా. వేటిటువడు.) కాముకుల = కామానస్తలయినపురుషులయొక్క, వెలవెలపాలు = వెలవెలబోవుటయొక్క, కూటువఁ = (తెల్లదనపు) చేరికచేత, కోటికింబడగలెత్తి = నూలులక్షలకు నొకపెక్కెమునెత్తి - మొరలేని కలిమి నొంది యనుట-మిక్కిలి ధావశ్యసంపత్తినిొంది యనిభావము, (అలం. ఉత్పేక్ష.) సిండిచల్లినగతిఁ = తెల్లనిసిండి పఱువినరీతిని, కాయఁ = వెన్నెల ప్రకాశింపఁగా, దాయఁ = దగ్గఱ జేరుటకు, లజ్జించి = సిగ్గుపడి, బుజ్జుంబునఁ = లాలన చేయుటచేత, పొదరిండ్లకుఁ = తీరగెయిండ్లలోనికి, తార్చి = చేర్చి-తీసికొనిపోయి యనుట, కాంతులఁ = ప్రేమపురుషులను, కిరియనంగనాచులు = పొందు నట్టి పూర్వులు, (నంగనాచి = ఎంతసాహసపుఁబని యయినఁజేసి యెమియుఁ దెలియనిదానివలె నటించునట్టి యాడుమి.) అగునంగనలయంగంబులపను = అయినట్టి స్త్రీలయొక్క యవయవములనత్త-చారిత్రవయవములందుఁ దోచునట్టి సంభోగచిహ్నములు, ముంగిటంబడఁ = బయలుపడునట్లు, చలితక్కినలయాంతరాంబులఁ = కదరెడివిగురుటాకులనందులలో, తూటిదూఱి = చొచ్చిచొచ్చి, ఇరులు = (పొదరిండ్లలోని) చీకటిని, విరియించి = తొలగించి, (అలం. ఉత్పేక్ష.) పకులప్రార్థనంబులఁ = ప్రియులయొక్క వేదంబునుటలచేత, పుంభావగురతాడంబరంబునఁ = ఉపరతియందలి విబ్రంభణమునందు, తోడునూపఁ = సాహాయ్యమునుగనఁబఱుపఁగా-పురుషులతరతినుఖి మావతులకుఁ గలిగింపఁగా, దూప

టిలి = డస్టి, (దీనికే గర్వచంచలాతులు) అంగరాగంబులు = కరీరమునందుఁ బూసికొన్న గంధపుఁ బూఁతలు, కరగణ్ = కరగిపోవునట్లు, చెమర్చిన లతఖణ్ - చెమర్చిన = చెమటపట్టిన, చంచలా తుల = స్త్రీలయొక్క, నిద్రంపు = నున్నచేత - నిద్రగ మెఱయుచున్న, తనూలతలన్ = తీగెలవంటి యొడళ్లయందు, పుట్టి = కలిగి, దట్టంబులు = తఱుచైనవ, ఆగుచిఱుచెమటబొట్టులన్ = అగునట్టిచిన్న చిన్న చెమటబిందువులందు, పొడకట్టి = ప్రతిఫలించుటచేతఁ గవబడి, తెలుపారు... అందంబులు - తెలు పారు = తెలుపెక్కిన, మలయజంపు = శ్రీచందనముయొక్క, చిటులు = చిట్టిన - పగుళ్లువాసిన, గందం బుల = పరిమళముగలగందంపుఁబూఁతలయొక్క, అందంబులు = చక్కఁడనముల, ఒసంగి = ఇచ్చి - కలుగఁజేసి - ఆ స్త్రీల దేహములందలి విఱుచెమటబొట్టులలో చిట్టినగందంపుఁబూఁతలరె వెన్నెలచూపట్టె నని యర్థము. (అలం. నిదర్చన.) సంజకడన్ = సంధ్యానవయమునందు, తారు = తమరు, నొడివినసంజే తంబులన్ = చెప్పినర్థంబునుకొన్న తావులయందు, ఉండక = చెప్పినచొప్పుననుండక, తెరువుగట్టి = దారిగాచి, పొరువు దరువులనీడలన్ = త్రోవవెంబడియిరుప్రక్కల నుండువృక్షములనీడలయందు, అడం గి = బాఁగియుండి, నవ్వుటాలకున్ = ఎగతాళికి, వెనుకపాటునన్ = వెనుకపడుటచేత - వెనుకతట్టుగా ననుట, కదిసి = చేరవచ్చి - తారసించి, ముసుంగులు = (తా మిట్టివారని చూచువారికిఁ దెలియకండునట్లు వేసికొన్న) ముసుంగులను, ఎడలింపన్ = తొలగఁచియఁగా, బెగడి = భయపడి, కళ్లవళంపుఁబూపు లగు = తొట్రుపాటుతోడిచూపులతో, పల్లభులన్ = ప్రియులను, చూచి = కనుగొని, అల్లనన్ = మెల్లగా - ధ్వనికలుగకుండునట్లు, (గట్టిగా నవ్విని నీతరు రెఱుంగదురనిభాషము)నగు. చెన్నునన్ = నగు = నవ్వునట్టి, అభిసారికల = అంకుటాంధ్రయొక్క, వెడంద = వికారములయిన, కన్నులచెన్నునన్ = శైత్రములయొక్కయందముచేత - వానిధవళ కాంకులచేతననుట, అన్నుకొని = మత్తిలి - మిక్కిలి యతిశ యించునుట, (అలం. ఉత్పేక్ష) పొదలుకుదనోన్నాదంబునకున్ - పొదలు = అంతకంతకుఁ బెరుఁ గుచున్న, మదన = మన్తధనంబందమైన, ఉన్నాదంబునకున్ = మిచ్చికి, పోడిగాన్ = పోషణ ముగా, మోదంబునన్ = సంతోషముతో, కాదంబరి = మద్యమును, గండాపించి = పుక్కిలిం చి - పుక్కిటఁ బెట్టుకొనియునుట, విటకదంబునకున్ = అంకుమగలనమాహామునకును, ఒసంగు . . బుగ్గలందున్ - ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, అంబురుహముఖుల = కమలములవంటి మొగమునగు స్త్రీలయొ క్క, ఒప్పులకుప్పులు = చక్కఁడనాలప్రోవులు, అగునిప్పపూమొగలంబోని = అయినయిప్పపువ్వుల మొగలవంటి, బుగ్గలందున్ = చెక్కిళ్లక్రిందునుబుగ్గుగానుండు నవయవములందు - (కల్లుదాగినవారిబు గ్గుల కొంచె మెఱుపుగలనీవ తెలుపుగలిగి యుండును గనుక నిష్ప మొగలతోఁ బోల్చబడియెను.) అగ్గలిక = అధిక్యమును, చూపు. చకచకలు - చూపు = కనఁబఱచుచున్న, కమ్మపంజుల = పంజుల వరెఱెఱుగుచున్న కమ్మలయందలి, పజ్రపుంజకచకల = మగరాల కాంతులచేత, నకనకలు = కృతత్వ ములను, ఏడుకొని = నదలి - పరిపూర్ణతనొందియునుట, (అలం ఉపమ.) కలికితనంబులన్ = సేద్యరితనముల చేత, కలసి మెలసి = కూడి మెలగి - సంభోగించి, రతాంతంబునన్ = సంభోగించి యెనపిమ్మట, పరిభ్రాంతి = (సంభోగమువలనఁగలిగిన) బడలిక, అడగణ్ = ఉపశమిల్లుటకై, (పా. ఎడలంగన్ = పోవునట్లుగా,) అంగణంబులన్ = ముంగిళ్లయందు - ఇండ్లముందటియావరణములోనిబయళ్లయందు, నిలిచి = నిలువఁబడి, ఒండోరులకురులు = (స్త్రీపురుషులు) ఒకరితలవెండ్రుకలుమఱియొకరు, దువ్వులన్ = చిక్కుచీనచక్కఁబఱు చుచు, విపారించునయంబునన్ = వినోదముగాఁ దిరుగుచున్న నయమునందు, పల్లవులు = విట్ల కాండు; కేలికిన్ = ఉపరతిక్రీడకు, అల్లపవ్వుడు = ఆక్రీడాశమయమునందు, అన్నతమూటులు = పలికనతమ

యొక్కపలుకులను-విటకత్తెలు తా మాయుపరతికై నమ్మించిపలికిపలుకులను, తలఁపించినకొ=జ్ఞాకముచేయఁగా, ఉదరపడి=(సిగ్గుచేత) ఉలికిపడి, మందస్మితంబులు=చిఱునవ్వులు, అంతురించుచుండుతులకొ = పొటమరించుచున్నయదలింపులచేత, జంకించి = కససుకొని, కంకణంబుల.. తఱుకులు కంకణంబుల = ముంతతికడియములయొక్క, రత్నంపుఁగతుకులు = రత్నములయొక్క తరతిశము కాంతులు, చెదరకొ = నలుదిక్కులనువ్యాపింపఁగా, ఉంకించి = పూని, వైచుచెమంతిపూనుతులకొ విసరివేయునట్టిచేమంతిపూలచెడ్డచేర, పుటపుటనై = బలిసి - అతిశయించి యనుట మిట్టమిట్టకొ మిట్టమిట్టము ననుకరణకాంతితో, కాయుదట్టంపుఁబండువెన్నెలమెండునకొ - కాయు=ప్రకాశించున్న, దట్టంపు=తఱుచైన, (పా తండుంపు) పండువెన్నెల=ముదిరినవెన్నెలయొక్క, మెండునకొ అతిశయముచేత, బెండువడి = సారముచెడి, డెందంబు = హృదయము, కంది = కమలి - తాపము జొంది, తార్చి = ధైర్యము, చిందుమందై = మిక్కిలిచలించి, కొందలిరుపాన్మునకొ = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లతయ మీద, తినువు=జేహము, ఒందక=పొందక-పండుకొనియుండ ననువుపడక, తేచి=పానువుచుండితే కూర్చుండి = కూర్చుండినదై, కన్నీరు=కంటినిటిని, గోటకొ = తనవ్రేలిగోటితో, మీటుచుకొ=ఎ? జిమ్ముచు, బోడితితోకొ=చెలికత్తెతో, పరూధిని, ఇట్లనియొకొ=ఈవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. నోములు నోచినవ్వులు మననోరథముల్ దయవాఱ ని త్తజీం
దామరతేంప రై ప్రియులుఁ శ దారు విహారము నల్ప వీరిలో
పేమెయి దుఃఖశీల నగునే ననియింపఁ దరంబె పోద మా
రామముఁ జూడ నందు సుకరం బగు సర్వము నంబుజాననా.

అ. అంబుజాననా = కములమునుంటిముఖముగలదానా - చెలియా, ఇత్తజీకొ = ఈసమయమునందు, నోములునోచినవ్వులు = (పూర్వజన్మమునందు) మంచిపీఠము లాదరింపినపుణ్యవతుఁ మనోరథములు = తమకుఁగలపీఠికల, దయవాఱకొ = కొఱఁగలేక నెఱవేఱఁగా, (పా. తనిరకొ = తనివీలీరునట్లుగా), తామరతంపరై = కొఱఁగలేక యభివృద్ధినిొంది - యథేచ్ఛముగా ననుఁ ప్రియులుకొ = పౌఠిణనాయకులును, తాయకొ = తామును, విహారము = వేడుకగా మెలఁగుటను, ల్పకొ = చేయుచుండఁగా, వీరిలోకొ = ప్రియులతోఁగూడి విహారముఖము ననుభవించుచున్నదస్త్రీలనడుమ, ఈమెయికొ=ఈప్రకారమున, దుఃఖశీలను = దుఃఖప్రపర్తనముగలదానను, అగునేను = యినట్టినేను, వినియింపకొ = ఉండుట, తరందె=కకట్రమా, ఆరామముకొ=శృంగారపుఁదోటను, పడకొ = చూచుటను, పోదము = మునముపోవుదము, అందుకొ = ఆతోటయందు, సర్వముకొ అంతయును, సుకరంబు = సులభము, అగుకొ = అవును.

తా ఓచెలియా ! మంచి యదృష్టము గలపుణ్యవతులు తమకోరికలు కొనసాగఁగాఁ దమదగినప్రాణభర్తలతోఁ గూడి విహరించుచుండెడి యీనయమునుండుఁ బ్రియవిరహవేదనచే దుపడుచున్ననేను బరవు చెడునట్లు వారిలో నెట్లు మెలఁగుదును. ఇతరు లైవ్వరు లేనిమనశ్శృంగారదోఁటుకఁదోయి యొక్కడ నిర్విచారముగా నుండుదము రమ్మని పరూధిని యనెను. సుఖపడుచు వారిని జూచునపుడు దుఃఖపడువా రివ్వలేకపోవుట లోకమునందు సహజమగుటచే పరూధినియ సుఖము ననుభవించుచున్న తీనతోడి యున్నరసలయునికొ జూచి యొర్రక జాలక కనుమఱుఁగు? బోదలంచె నని భావము. అలం. కావ్యలింగము

క. అని పలిక సాన్ముడ్డిగి కా, నుచి చంద్రదాతపమువేడిరమికి బైటచెలం
గున మునుగిడి నిజకేళి, వనిఁ జొచ్చి వియోగవేహ్నిర వడఁబడి తెగువన్. 30

అ. అనిపలికఁ అని ఇతికై తైత్తి, పాన్ము=పఱపునుండి, డిగి=దిగి, కామిని=ప్రియనంగమే
చ్చగల దైవమిగాని, చంద్రదాతపమువేడిమికి = వెన్నెలవలసితాపమునకు, పైటచెలంగునక =
పర్యవసానముతో, మునుగిడి=మునుగువేసికొని, ఎల్లయమములును మఱుగుపడఁ గప్పకొని
యనుట, నిజకేళిపాఠ్=తపదైన యాటవోటను, చొచ్చి=ప్రవేశించి, వియోగవేహ్ని = విరహాగ్ని
చేరి, పడఁబడి=సంతాపమునొంది, తెగువన్=సారాసముతో-వైపద్యముతో నన్వయము.

సీ. చనుఁగప్ప దొలఁగ వాసనగాలి కెదురేగుఁ, బరువున నలుఁగులఁగ బాటుకరణి
నిడువవేలినూనెముడి వీడఁ జిగురాకు, పొదఁదూఱు గార్చిచ్చురగదియుకరణి
బరిఁగిగాఱులు పైకిరవెనఁద్రోచి నునుదీఁగఁ, దెనులించు నురిత్రాడురనెమకుకరణి
మొలనూలు బిగియించిరవెలది వెన్నెలజొచ్చుఁ, బిటుదీయకేటిలోరనెమకుకరణి
జడియనభులకుఁగురియుపురపొడులమునుఁగు, మావికడనిల్పునిరులనెరత్తావిఁగ్రోలు
విషమనాయకు నేఁపులవిసివి విసివి, తనువుఁదొఱఁగంగఁదలచి యరవ్వనరుహాక్షి.

అ అన్వయముః=తామరలసంటికన్నులు గలదైనయాస్త్రీ)- ఐహాని, విషమసాయకునేఁ
పులక=మనస్సునైన బాధలచేత, (పా విషమసాయకుతాపులక=మనస్సునిబాణమునీచేత), విసివి
విసివి=మిక్కిలివిసుఁగునొంది, తనువు=దేహమును, తొలఁగంగఁ=విడుచుటకు, తలచి=ఎంచి,
పరువు=పరుగు, పిచ్చు=పిచ్చుపట్టు, అలుఁగులక=బాణములలో-బాణములు తనమీఁదికి వచ్చుచుం
డఁగా వాని కెదురుగా ననుట, (అలుఁగులక=కత్తులమీఁద, అని కొందఱు.) పాటుకరణి=పరు
గత్తునిధమున, చనుఁగప్ప=స్తనములకు మఱుగుగా నున్నపయట, తొలఁగఁ=జాటిపోఁగా, వానన
గాలికి=పరిమళముతోడిపల్లగాలికి, ఎదురేగుక=ఎదురుగాఁ బోవును, కార్చిచ్చు=దాహగ్నిని,
కదియుకరణి=చొచ్చెడిదిరిని, నిడువ . ముడి-నిడువ=చిడువైన, వేసలి=జాఱునిగియుక్క, నూనె
ముడి=చూచుడి, వీడక=వదలిపోఁగా, చిగురాకుఁబొడక=చిగురుటాకులపొడలో, తూఱుక=
చొచ్చును, ఉరిత్రాడు=మెడకు నురివేసికొందగినత్రాటిని, నెమకుకరణి=వెడకునట్టి, పసిఁడిగాఱులు=
బంగారుకడియములు, పైకి=మీఁదికి, వెనక=పడిగా, త్రోచి=ఎగఁద్రొసి, నునుదీఁగక=నునుపు
గలతేఁగెను, కెనులించుక=కదలించును-ఇటునటులాగుననుట, వీటిలోక=నమద్రమునందు, (పిటు
శబ్దమునకు సముద్రమర్థమగుటకు"పాలేఱునేత్రచ్చుచో"ననిప్రయోగము.) ఉటుకుకరణి=దుమికెడి
లాగున, పిటుదీయక=వెనుకదీయక, మొలనూలు=అల్లికపట్టె మొలత్రాటిని (పిడ్డాణముకాదు.), బిగి
యించి=బిగియఁదీసి, వెలదివెన్నెలక=తేటమీఁతనవెన్నెలలో, చొచ్చుక=చొరఁబడును, అకు
లక=కుచ్చెదలకు, జడియడు=భయపడదు, కురియుపుష్పాదులక=వానకురిసినట్టురాలుచున్న శ్రుష్టి
పరాగములయందు, మునుఁగుక=మునుఁగును, మావికడక=మామిడిచెట్టునీడను, నిలుచుక=నిలు
చుండును, విసులనెత్తావిక=శ్రువులయొక్క నింపినపరిమళమును, క్రోలుక=త్రాగును-మూర్ఖును
ననుట (ఇందుఁ జెప్పఁబడిన పల్లగాలి మొదలగునవి విరహోద్రేకము కలుగఁజేయునవి గనుక విరహ
వేదనచేఁ బ్రాణములు తల్లడిల్లఁగా దేహత్యాగముచేయఁగోరి వానింతేరి శరీరమును శ్రమపెట్టుచుండె
నని యెఱుంగునది విరహోద్రేకముమలనిపరపకత్వము తాను దేహజాతి యగుటచేతఁ దనకుఁ జావు.
రాదనుటను మఱియించె ననుట దీనిచే నూహ్యము.) అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అట్టియెడ నమ్మగేక్షణఁ, బట్టి సభీజనము వెడఁగుఁ బట్టి తగవే

యిట్టితెగు వనుచుఁ జెక్కులఁ, దొట్టినకన్నీరు ప్రావఁ రీ దుడుచుచుఁ బలికెన్. 82

అ అట్టియెడఁ = ఆనమయమనందు, అమ్మగేక్షణఁ = జీవచూపులవలె దెవమచూపులుగల యావహానిని, సభీజనము = చెలికత్తెలనమూహము, పట్టి = పట్టుకొని, వెడఁగుఁబట్టి = వెట్టిబిడ్డా, ఇట్టితెగువ = ఇటువంటిసాహసము - ఇంతతెగింతుట, తగవే = న్యాయమా, అనుచుఁ = అనిబుజ్జగించిపలుకుచు, చెక్కులఁ = చెక్కిళ్లయందు, తొట్టినకన్నీరు = కాటివకన్నీటిని, పోవఁ = లేకపోవునట్లు, తుడుచుచుఁ = వస్త్రముతోనొత్తుచు, పలికెఁ = ఇట్లుపలికెను.

ఉ. పూతపసిండివంటివలరవుం బచరించుకులంబునీకికె

లేత గదమ్మ యిలైఱఁగు రే లేమ నురాంగన లెల్ల నిట్టినీ

చేతకు మెత్తురమ్మ దయరసేయక తిన్ననిమేను వెన్నెలఁ

వేతురఁడుమ్మ యింత కి నురవేదులు సెల్లునఁడుమ్మ యింతికిన్. 83

అ లేమ = ఓచిన్నదానా - మహాధనీ, పూతపసిండివంటివలపుఁ = మెలూముచేసినబంగారమువలె లైకిమాత్రము తోఁచుకట్టిమోహమును, పచరించు నీతికిఁ - పచరించు = తోఁపింపఁజేయునట్టి, కులంబు = జాతియొక్క, నీతికిఁ = న్యాయమునకు - అచఁగా మనసునందులేని మోహమును విశేషముగాఁగలదని మీఁదికిఁ దోఁచునట్లు చేయునది బోగముజాతి, అట్టిజాతి మర్యాదకనుట, ఇలైఱఁగు = ఈవిధము - ఇట్లు నిజముగా మోహముఁజొంది తపించుట, లేత = చురుకైన, కదమ్మ = కాదటమ్మా చురుకైనదేయవట, ఇట్టినినేతకుఁ = ఇటువంటిసేనడతకు, సురాంగనలెల్లఁ = దేవతాస్త్రీలందఱును, మెత్తురమ్మ = మెచ్చుకొందురా - నరియని యొప్పకొనుదురాయనుట, దయ సేయక = (ఈకరీరమునెడల) కనికరింపక, తిన్ననిమేను = అందమైన యిటువంటికరీరమును, వెన్నెలఁ = వెన్నెలయందు, వేతురఁడుమ్మ = తపింపఁజేయుదురా - ఇటువంటిసోమలకరీరమును వెన్నెలయందుఁ దపింపఁజేయరాదనుట ఇంతికిఁ = అఁడుదానికి, ఇంకనువేదులు = ఇంతటికంటిపిచ్చి - ఒక నినిజాచిమాత్రముచేతనే నెలపుగొని తపించుట, చెల్లునఁడుమ్మ = తగునా - తగదనుట

తా బోగముజాతి లేనిమోహమునుజూపి పురుషులను పొందించువదియొందుండఁగా నట్టికులమునందుఁబుట్టిననీకు నొకనిని నిజముగావలించి వాఁడు లభింపకపోయెనని యిట్లు విరహతాపమును బెంచునట్టి వెన్నెలలోదేహమును దపింపఁజేయుచుఁ గులముచైవగౌరవమును జెఱుచుటతగదు ఇందులకు నీకులము నారెవ్వరును నరియని యొప్పకొనదు కనుక నీవని మూకొనుము. మగవానికెంత కంటిపిచ్చియున్నను దగునుగాని యాఁడుదాని కది తగదు అప్పురసమైన నీవు మనుష్యమాత్రునివలచి తపించుట మిక్కిలి యనుమానకరము

చ. ఉడుపతిబారికిఁ వెఱచి రే యూటట యౌ నని పేరుటామనికె

ముడివడుకంతుసేనలకు రే ముయ్యెలగు ట్టయినట్టియిందు తా

నడఁగుచె తాపవహ్ని మన రే మై హరిణక్షణ ముల్లు వ్రచ్చి కొ

ట్టిడివినచంద మయ్యెల బదరమా యెలదోటఁ జరింప కింటికిన్ 84

అ హరిక్షణ = జీవకన్నులవంటి కన్నులుగలయోవహాని, ఉడుపతిబారికిఁ - ఉడు = నక్షత్రములకు, పతి = నాయకుఁడైన చంద్రునియొక్క, బారికిఁ = హింసకు, వెఱచి = భయపడి, హఠులయూ =

అహింస కొంత యుపశమించును, అని=అనుకొని, ఓనుటానునికొ=ఘనమైన యావంతకాలమునందు, ముద్దినడుకంతు సేనలపక్ష=ఒక్కచోట మొత్తముగాఁ గూడుకొనునట్టి మనస్సునుదలకుట- (మనస్సుని దండు=చిలుకలు కోవెలులు మొదలగువానినమూహము), ముద్దెల్లగుట్టు=కూడలిపట్టు- నింపించుచోటను ట, అయినట్టియందుకొ=అయినయ్యాతోటకు, రాకొ=ఎచ్చినమృతిముననే, తాపహిన్ని=విరహతాప మనెడి నిష్ఠ, అడఁగునె=ఉపశమిల్లునా-ఉపశమిల్లదనుట (ఇప్పు డీతోటలోనికివచ్చుట), మనమై= మనంబటమనమే, ముల్లుపుచ్చి=గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లాడఁబెట్టి, కొఱ్ఱు=ఇనుప మేకును, అడిచినచిందము= (అముల్లతీసిన గాయములో) దిగఁగొట్టినవిధము, అయ్యెకొ=అయెను. ఎలదోటకొ = ఈయుద్యా నవమునందు (లేక) లేక చెట్టుగలయ్యాతోటయందు, చరింపక = తిరుగక, (పా. వసంపక = ఉం డక), ఇంటికొకొ = మనయింటికొకొ, పదమా = పాపమా

తా. ఓవూధిని! నిష్ఠ కాలిలో గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లుతీసి యాముల్లుచోట నినుపమేకుదిగఁ గొట్టుకొన్నట్లు చంద్రునివలనితాపమున కోర్వక మనస్సుసేనలయిన చిలుకలులోనగునవి యన్నియు నొక్కమొత్తముగాఁ జేరుకొనుతావైన యీశ్వంగారపుఁదోటకు వచ్చితివి. ఇక్కడ నాతాపము హెచ్చునుగాని తగ్గదు. ఇంక నిలువకుము శీఘ్రముగా నింటికొబొమ్మ. అట లోకోక్తి, కావ్య లింగము, చంద్రోపద్రవమును పోఁగొట్టుచోవలయునని యిన్నింపఁగా నందులకు విరుద్ధమైన యుపద్ర వము కలిగెననుటచేత విచమాలంకారధ్వనియును

క అని యొడఁబడఁ బల్కుచుఁ దోడ్కొని వచ్చినబాన్సుఁ జేరికగురుకుచ ద్దనవైఁ గనకనఁ గనలెడు వెలుంగులఁ గనికర ముఱి మండు చంద్రుఁగని కర ములుకన్.

అ. అని = ఇట్లని, ఒడఁబడకొ = సమృద్ధిచుట్టు, పల్కుచుకొ = చెప్పచును, తోడ్కొని వచ్చినకొ = (వెలికత్తెలు) వెంటఁబెట్టుకొని యింటికి రాఁగా, గురుకుచ = కలుదచన్నులుగలదైన వూధిని, తనవైఁ = తనమీద, కనకనకొ = మిక్కిలివేండముగా, కనలెడువెలుంగులకొ = వెలుంగొడున్న కిరణములతో, కనికరము = దయ, అఱి=చెడి-లేనివాఁడై, మండుచంద్రుకొ = మండుచున్నచంద్రుని, కని=చూచి, కరము=మిక్కిలి, అలుకొ = కోపముతో-మీదిపద్యముతో నవ్వయను.

తా. మీఁదఁజెప్పినచొప్పున వూధినికి సమృద్ధిపడఁజెప్పి చెలికత్తె లింటికొ విలుచుకొనిరాఁగా నావూధిని మిక్కిలి వేండముగా వెలుగుచున్నచంద్రునిఁజూచి యధికకోపముగలదై.

క ఓచెల్ల విరహిణీనధ, మే చతురత నీకు దురితరమే చేయుపనుల్

రాచటికపుఫలమేయ, య్యోచంద్ర వివేకమెఱుంగరవైకొ గురుసేవన్. 36

ఆ ఓచెల్ల=అయ్యో-ఇది దుఃఖమును చెలుపును, చంద్ర = ఓరిచంద్రుఁడా, నీకు, విరహిణీనధ ము = ప్రియుల నెడఁబాసినస్త్రీలను జంపుట, చతురత=నిమిషేర్పరితనము, దురితమే = పాపమే, చేయుపనుల్ = కలిగించునట్టిపనులు, రాచటికపుఫలమే = నీరాజత్వమునకుఁ బ్రయోజనమా, గురుసే వకొ = పెద్దలను సేవించుచేత, వివేకము = యుక్తాయుక్తములు తెలిసికొనునట్టితెలివని, ఎఱుంగ నొకొ = తెలిసికొన్నవాఁడవు కావో యేమో-అనగా నాచార్యుడయిన భ్రహ్మసూని సేవించి యా యుభార్యయిన తార నవహరించి పాపముగట్టుకొంటిగాని మంచితెలివి గడించి పుణ్యకార్యము లేవియుఁ జేసినవాడవు కావు. కనుక నే నాబోఁటివిరహిణీస్త్రీలను భాగించునట్టి పాపకార్యమునకు నొడిగట్టితివి.

సీ. తోలుదొల్లఁ గమలమిత్రునివంక రూపాట, దత్తాధ్వరధ్వంసితన్ను గనుటఁ
బరివేషమిషమునఁ శ బాశంబు చాల్చుటఁ, గవ్వదేహమునందుఁ శ గానఁబడుటఁ
గాలనశంబునఁ శ గాని తోఁపక యుంట, నతనివిష్కరగదాశ్చిత్తత గనుటఁ
బూని పాండుశ్చేత్రమునఁ బ్రవర్తిండుటఁ, బ్రకటానురాగతాత్రకుఁ డగుటను
సంతరం బెద్ది యాత్మలో శ సరసిచూడ, రాజ నీకును నలధర్మరాజునకును
ప్రాణిలోకంబు బాధలఁబఱచునపుడుధర్మపద మొక్క డెక్కు డాశ్చర్యమందు.

అ (ఈపద్యమునందు యమధర్మరాజునకును జందునికిని సారూప్యము చెప్పఁబడియున్నది.
కనుక సర్ధిద్యయము గ్రాహ్యము) తోలుదొల్లఁ = మొట్టమొదట, కమలమిత్రునివంకఁ = కమల
ములకు మిత్రుడైన సూర్యునివలన, రూపాటఁ = స్వరూపధారణము చేయుటచేతను - సూర్యకిరణ
ములుసోఁకఁగాఁ గళలు వృద్ధిబొంది స్వరూప మేర్పడుటచేత నని చంద్రవరమైన యధ్యు, సూర్యుని
కి గొడుక్కైపుట్టుటచేతనని యమునిపరమైనయధ్యు, దత్తాధ్వరధ్వంసితన్ను - దత్తాధ్వరధ్వంసీ = (చం.)
దత్తుప్రజాపతియజ్ఞమున జెఱచిన వీరభద్రునియొక్క, (య.) దత్తురయజ్ఞమున జెఱచునట్లు చేసిన
శివునియొక్క, తన్ను = కాలితాఁపును, కనుటఁ = పొందుటచేతను - మార్కండేయునిదిమిత్తియు శివుఁ
డు యమునిఁ దన్నె ననుప్రతీతి యిట చూహ్యము, (చం) పరివేషమిషమునఁ = గాలినడియను నెవ
ముచేత, పాశంబుఁ = నల్లతాళిని, తాల్చుటఁ = ధరించుటచేతను - పరివేషము చుట్టు చుట్టుకొని
యుండుట త్రాడుచుట్టుకొన్నట్లు తోఁచుచుండె ననుట (య) సర్వత్రపాఞ్జల వాక్యమించు
నెవమున స్వతస్సిద్ధ మయిననల్లతాళిని ధరించుటచేతను, దోఁమునందుఁ = శరీరమునందు, (చం)
కప్పు = కళంకరూపమయిననలుపు, (య) నల్లఁదనము, కానఁబడుటఁ = అగపడుటచేతను -
చంద్రిని నల్లనికళంకమును యముని నల్లనిదేహకాంతియు నిట గాఢిహ్యములు - (చం) కాలప
శంబునఁగాని = కాలాధీనతచేతఁగాని - అనఁగాఁ గళ లభివృద్ధి బొందినప్పుడేకాని - (లేక)
రాత్రికాలముననేకాని, (య) మరణకాలముననేకాని, తోఁపకఁకనఁబడక, ఉంటఁ = ఉండు
టచేతను, (చం) శతనివిష్కరగదాశ్చిత్తత = ఎల్లప్పుడును గడుపైన త్తయలోగముతోఁ గూడుకొని
యుండుటను, (య) సదా గదాయుధముతోడికూడిక కలిగియుండుటను, కనుటఁ = పొందుట
చేతను, పూని = పరియత్నపడి, (చం) పాండుశ్చేత్రమునఁ = తెల్లనిశరీరముతో, ప్రవర్తిం
చుటఁ = మెలగుటచేతను, (య) పాండుశ్చేత్రమునఁ = పాండురాజభౌర్యయందు, ప్రవర్తిం
చుటఁ = కామప్రసర్తనము చేయుటచేతను, (చం) ప్రకటఁ = ప్రసిద్ధమయిన, అనురాగఁ = ప్రేమకుండగిన,
తాత్రకుఁడు = అశ్వినాద్రినత్రత్రములు గలవాఁడు, అగుటఁ = అగుటచేతను, (య) ప్రసిద్ధమయిన
యైజ్ఞదేవముతోడి కనుగ్రుడ్లుగలవాఁడగుటచేతను, ఆత్మలోకఁ = సవసునందు, అరిచివాడఁ యె
రించివాడఁగా, రాజఁ టిరిరాజనామముగల చంద్రుఁడా, నీకును, అలధర్మరాజునకును = ఆయుధధర్మ
రాజునకును, ప్రాణిలోకంబుఁ = ప్రాణులసమూహమును, బాధలఁబఱచునపుడు = పీడించునప్పుడు,
అంతరంబు = తారతమ్యము, ఎద్ది = ఎక్కడనున్నది - నీవిషయమునందును లేననుట, (అయినను) ఆధ
న్యనందుఁ = అపుణ్యాత్మనియందు, ధర్మపదము = ధర్మశబ్దము, ఒక్కఁడు = ఒకటి, ఎక్కుడు = అధిక
ము - నీవు రాజు అతఁడు ధర్మరాజుగనుక నీకుంటె నతనియందు ధర్మముచిఱచించి యధార్మకులనే హిం
సించుగుణము కలిగియున్నది కనుకనే ధర్మశబ్ద మొకటి యాపుణ్యాత్మనిపేరి ననుసరించియున్నది.

నీ వధుర్వాప్తడవు గనుక ధార్మిక డగుమునుకంటెను గ్రూరుడ విని భావము. అలం రూపకము. వ్యతిరేకము గమ్యము

చ. ఒక పెను బాపజేడ చల శ మొప్పు రసాతలసీమకుం జకో

రకములు భూత ధాత్రికి సురల్ దివికిం బగ దీటునట్లుగా

మెక మెక పాటుతోడ నిను శ మ్రొంగక పో రెపుడుం ద్రొలోకకం

టకుడవు గాన నీయొడలు శ నజ్జగఁ జేసి కురంగలాంఛనా.

38

అ కురంగలాంఛనా = జింకవలె దోచునట్టికళంకము గలవాడా-చంద్రుడా, ద్రొలోక కంటకుడవు = నీవు మూడులోకములకును తుద్రత్రుడవు (బాధకుడవు), కావున = కాబట్టి చలము=చుచ్చిరము, ఒప్పే = ఆమరునట్లుగా, రసాతలసీమకు = పాతాళప్రదేశమునకు - పాతాళలోకమునకుననుట, ఒక పెను బాపజేడ = ఒక పెద్దసర్పరాజు-రాహువును, భూత ధాత్రిక = భూలోకమునకు, జకో రకములు = వెన్నెలపులుగులును, దివికి = స్వర్గలోకమునకు, సురలు = దేవతలును, పగ దీటునట్లుగా = మూడులోకములకుం గల త్రుత్వము నశించునట్లుగా, మెక మెక పాటుతోడ = మిట్టిపాటుతోడ-గర్వముతో, ఎపుడు = ఎల్లప్పుడును, నీయొడలు = నీకరీరమును, నజ్జగఁ జేసి = అగువులునువుగాఁ జేసి, (లేక) మిక్కిలి నలగఁగొట్టి, నినుమ్రొంగకపోరు=నిన్నుఁగబలింపకపోరు=మ్రొంగనేమింగుదురనుట.

తా నీవు మూడులోకములకును బాధకుడవు గనుక నిన్ను మూడులోకముల పగయు నడఁగునట్లుగా పాతాళలోకమునకు రాహువును, భూలోకమునకు జకోరపక్షులును, దేవలోకమునకు దేవతలును నిన్ను మ్రొందుదురు. రాహువు పర్వములందు గ్రసించుటయు, చంద్రుడు కిరణములను భజించుటయు, దేవతలు కళలను వారించుటయు నిట దెలియువది. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. వాతాపివలన నెఱిగితో, శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి శీర్ణింపనియీ

రితి నినుఁ దినియు నాయువు, చేత సురల్ చెడరుగాక రెఱుపవె వారిన్ * 39

అ. శీతకిరణ = చల్లనికిరణములుగల చంద్రుడా, కడుపుఁజొచ్చి = కడుపునందుఁ బ్రవేశించి - ఆహారరూపమునఁ గడుపునందుఁ జేరి యనుట, శీర్ణింపనియారీతి = అటుగతుండునట్టి యీపరికారమును - ఈ నేర్పుననుట, (పా తాపిని = ఈ న్యాయమును), వాతాపివలన = వాతాపియ నెడిరాత్తు నునివలన, ఎఱిగితో = తెలిసికొంటివో - నేర్పుకొంటివా యేమియునుట. సురలు = దేవతలు, నినుఁ దినియును = నిన్ను భజించియు, ఆయువుచేత = ఆయుష్సుగట్టిగానుండుటచేత, చెడరుగాక = నశింపరుగాని, వారి = (నశించువారైనవత్తుమున) ఆ దేవతలనుగూడ, రెఱుపవె = నశింపఁ జేయవాలవత్తుక చంపుదునునుట.

తా వాతాపి యనురాత్తునుండు మేకకాఁగా మునివేషధారి యైనవానితప్పుఁ దీల్చులుండు వానినిఛదించి యాహారసమునమండి మునులకు విందుఁజేట్టఁగా వాఁ డామునులకుడుపులోఁజేరి జీర్ణముగ్ధక స్వస్వరూపమునుధరించి భుజించినవారు మడియ వారికడుపుఁ జించుకొని బయిటికివచ్చుట విని నీవు వానినాశ్రయించి యావిద్య నేర్చుకొనియేమో యెవ్వ రెన్నివిధముల భజించును జీర్ణింపక బయలు పడుచున్నావు. అయినను నిన్నుఁ దెలియవారగుదేవతలు చచ్చువారు కాకుండుటచే వారిని జంప లేకపోయితివి. చచ్చువారే యైనవత్తుమున జంపనేచంపుదువు.

తే. త్రిపురసంహరి మొనరించునపుడు హరుండు, బండికల్లగ నీమేనుగండి చేసె, నదియు సెలవాటి తెగటాఱివై తిచంద్ర, యట రోహిణియెడ నపరీధ్యమున జేసి.

అ. చంద్రః = ఓచంద్రుడా, హరుఁడు = దుర్ముడు, త్రిపురపంహారము = అసురులవైన మూఁడు పట్టణములయొక్క నాశమును, ఒనరించునపుడు = చేయునప్పుడు, బండికల్లుగఁ = రథచక్రముగు నట్లుగా, నీశ్వరుఁ = నీశరీరమును, గండిచేసెన్ = రంధ్రముచేసెను - నీశరీరమునందు రంధ్రముగలుగఁ జేసెననుట, అదియొక = అరంధ్రముచేసిన గాయమును, సెలవాఁ = సెలవేసి - చిముపోసి రంధ్రములుపడి యనుట, రోహిణియొడఁ = ప్రియభార్యయైన రోహిణివలని, అపథ్యమునఁజేసి = సంభోగ సంబంధమయినయపథ్యముచేత, (పా. అపథ్యంబుగలిగి), తెగటావైతి = చావవైతివి, అకటా = అయ్యో

తా. అయ్యో చంద్రా! మాయభాగ్య మేమనవచ్చును. దుర్ముడు త్రిపురారుసంహారముచేయునప్పుడు నిన్ను దనరథమునకుఁ జక్రియగాఁ జేసికొనుటకై నీదేహమునందు బెజ్జముచేసెనుగదా. అబెజ్జపుగాయును సెలవేసి రోహిణితోడి సంభోగమువలని యపథ్యముచేత దోషించి నీవు చావఁగూడదా మమ్ము హింసపెట్టవలసియేమో యాగండుముగడచి బ్రతికితివి

తే పాలః బుట్టినమాత్రాన శ్రీమేలిగుణము, నేడు నీకేల గల్లు శ్రీనో నీరజారి
నీటఁ బుట్టినవాఁడు కారణోటు వహ్ని, గాల్చుచున్నాఁడు జగమెల్లఁగరుణలేక.

అ. ఓనీరజారి = ఓరిగందుగిడా, పాలఁ = తీరఁగనందు - పాలనముద్రమునందనుట, పుట్టినమాత్రానిన్ = జరించినమఱియుచేతిపే, నీకు, నేడు = ఈదినము, మేలిగుణము = మంచిగుణము, సెలకల్లు = ఎందులకై కలుగును - మంచిగుణము కలుగుటకుఁ బుట్టిన మంచిచోటు కారణముగా దనుట. వహ్ని = అగ్ని, నీటఁ = జలమునందు, పుట్టినవాఁడు, కారణోటు = కారణమేమి - నీటిలోఁ బుట్టిన వాఁడేమనుట, (అయినను) కరుణలేక = దయలేక, జగమెల్లఁ = లోకమునెల్లను, గాల్చుచున్నాడు = దహించుచున్నాఁడు.

తా. అగ్ని నీరలోఁబుట్టి యెల్లలోకములను గాల్చుచున్నాఁడుగదా ఆత్మే నీవును పాలలోఁ బుట్టిలోకమును దహింపజేయుచున్నావు కనుక మంచి కలుగుటకు జన్మస్థానము కారణముగా గొహింపరాదు. ఈ త్రమకులమునందుఁ బుట్టినను అధమకులమునందుఁ బుట్టినను నీదువకు నీచస్వభావమే కాని గొప్పస్వభావము రానేరదనిభావము అలం పృతివహ్నివము.

క. గోవధము సేయుతురకల, దైవంబవు నీవు మొదలఁ శ్రీదక్కక పాంథ
స్త్రీవధము సేయ రోయుదె, నీవర్తన మేమి చెప్ప శ్రీనీరజవైరీ. 42

అ. నీరజవైరీ = కమలములకుఁ బగవాఁడవైనచంద్రుగిడా, నీవు, మొదలఁ = మొదటనే, గోవధము = గోవులఁజంపుటను, చేయుతురకలదైవంబవు = చేయునట్టివారైన తురకలకు దేవుఁడవు - అనఁగా తుదఁకృత్య చంద్రోదయమును జూడక దేవతాపార్థిగ నాదులను జేయర కనుక వారికిమఖ్యుడైవమునుట, లక్క = మానక, పాంథ స్త్రీవధము = విరహిణీస్త్రీలయొక్కచంపుటను, చెయ్ = చేయుటకు, రోయుదె = ఏవపడుదువా - రోయనేరోయ యనుట, నీవర్తనము = నీనడవడి, ఏమిచెప్పక, ఇంకనేమని చెప్పవచ్చును

తా ఓచంద్రా! నీవు మొదటనే గోహత్యచేయునట్టి తురకవారికి దేవుఁడవు. ఇట్టి నీకు విరహిణీస్త్రీలను బాధించునెడల నేనకలుగునా? అనఁగా గోహత్యచేయ భక్తులనే పేరేమించువాఁడవైన నీ వేహంసువులైన నోడిగట్టువాడవే యగుదువుగాని బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకములు చేయ వెనుకదీయుదువా, యని భావము. అలం. కావ్యార్థాపత్తి.

క విడువక తలపయి గొన్నా, ల్లిడి చూచి కళంకి వగుట న్మొట్టి
 డ్ఢుడుకుచు దత్తోధ్వరమున, నడుగున బడవైచే దాన న్నడగ.

అ. చంద్రా = చందమామా (నిన్ను), మహేశుండు = శివుడు, ఉడి
 పయి = తనతలమీద (నలంకారముగా), కొన్నాళ్లు = కొన్ని దినములు, ఇడి =
 నీయోగ్యతనుజూచి, (నీవు) కళంకివి = కళంకముగలవాడవు - అపవాదముగల
 కావుట, ఎఱిగి = తెలిసికొని, ఉడుకుచు = తపించుచు - శాపము నొందినవ
 రమునక = దక్షునియజ్ఞమునందు, అడుగునక = (వీరభద్రరూపముతో) తన
 చెక్ = పడవేసి త్రొక్కినను, దానక = అట్లు కాలియడుగున బడవేసి త్రొక్కుట
 గవు = అణగిపోవు - చచ్చినవాడవు కావనుట.

తా ఓరిచంద్రా! శివుడు తొలుత నీయోగ్యత తెలియక తలమీద నలంకా
 పిచ్చుట నీయోగ్యత యిట్టిది యని తెలిసికొని దక్షయజ్ఞమునందు వీరభద్రరూపము
 దవేసి త్రొక్కిననుగాదా అట్లు త్రొక్కియు మొంది ప్రాణములతో జాపకయే యి
 విశేషాక్షి

క. గాండివము నీచేతిది, పాండవుని జేరిబట్టి న్ బ్రతికితి మావి
 ల్లుండిన నేడు నిశాచర, చెండవె యల్లునికి దోడు న్ శతభల్లన

అ. నిశాచర = ఓరిరాత్రిసంచరించునట్టి రాక్షసుఁడా - చంద్రుఁడా, నీచేతి
 దైన, గాండివము = గాండివమును పేరుగలవిల్లు, పాండవుని = పాండురాజుకొడుకై
 బట్టి = చేరుటవలన నేమో, బ్రతికితిమి = మేముజీవించియున్నాము, ఆవిల్లు = ఆ గాండివ
 (నీచేతనే) ఉన్ననక్షత్రమున, నేడు = ఈ దినము - ఇప్పుడు, అల్లునికి = నీయల్లుడైన
 న సహాయముగా, శతభల్లముల = వాడియైన బాణములచేత, చెండవె = (నీవుమన
 డింపనే ఖండింపుదుమనుట.

తా రాత్రితిరుగుటచేత రాక్షసుడనఁ దగినయోరిచంద్రా! తొలుత నీచేత
 పేరుగలదొడ్డవిల్లు దైవికముగా నర్జునునిచేత జేరుటవలన నేమో మాకు నీచేజాపక
 ముకలిగెను. అట్లుగాక యావిల్లు నీచేతనే యున్నయెడ మన్నభునికిదోడై వాఁ
 గించి యెప్పుడో మమ్ముఁజంపియుండువు అలం. ఉత్పేక్ష
 వ అని పలికి యక్కలికి తేనియ లొలుకుపూములుకుల జళుకు
 విలుతు నుద్దేశించి.

అ అనపలికి = అనిచెప్పి - నిందించిననుట, అక్కలికి = ఆస్త్రీ - పర్యాధిని,
 ములు, ఒలుకుపూములుకుల = చించుచున్న పుష్పబాణములచేత, జళుకు = భయ
 చువిల్లు = కలుగజేయుచున్న చెఱుకుపంటివానిని - మన్నభుని, ఉద్దేశించి = గురిం
 చు. తొడిబడఁ బాటి పైకుటికి న్ ధూర్జటికంటికడిందిమంటలలో
 నడపొడ గాసరాక తెగతటాటియుఁ గాలినయట్టి మ్రోడుకై
 వడి రతిలోచనాంబువులవాస నిగిర్చితే పాంథబాధకై
 మడియ కనంగ యవ్వెలదిరమంగళసూత్రమహత్త్వ మెట్టిదో.

అ. అనంగ = అంగములేనివాఁడా - మన్వఃకుఁడా, (నీవు) తోడిబుడక = తల్లిబుడునట్లుగా, పాతీ = పరుగెత్తి, మైక = (శివుని) మీఁదికి, ఉటికి = దుమికి, గూర్జటి = మంటలోక - గూర్జటి = ఆశివునియొక్క, కంటి = నిష్పకంటివలని, కడింది = అధికమైన - చల్లార్వశక్త్యముగాని, మంటలోక = మంటయందు, అడపాడగానరాక = ఉన్నబాడయే కనబడవందునట్లు, తెగటాటియొక = నశించియు, కాలినయట్టి మోడుకైనది = (కారుచిచ్చుచే) గాలినటువంటి మొరడువలె, మడియకి = చావక - మొదలంటనకింపక, రతి . వానక - రతి = రతీదేవియొక్క, లోచన = కన్నులఫలనవెడలిన, అంబువులవానక = నీళ్లయొక్క వానచేత - దుఃఖాతిశయముచే వానవలె ప్రవించిన కన్నీళ్లచేత ననుట, పాంధబాధకై = విరహజనులహింసతోఁబై, ఇగిల్చితే = చిగిరించితివా - మరలబ్రతికితివా యనుట, అవ్వె... త్వము - అవ్వలఁది = ఆరతీదేవియొక్క, మంగళనామకమహత్త్వము = కాలిబొట్టుమహిమ, ఎట్టిదో = ఎటువంటిదో - మిక్కిలి యద్భుతమైన దనుట. - మన్వఃకుఁడు తపస్సుచేయుచున్న శివుని తపోనిష్ఠ చేజువఁదోయె ననియు నప్పు డాశివుఁడు నిష్పకన్న దెఱచి యానిష్ఠమంటనలన మన్వఃకునిఁ గాల్చి భస్మముచేయుఁగా వానిభార్యయైన రతీదేవి వైధవ్యదుఃఖము ననుభవించునొక యేడ్చు ననియు, అంతట దేవత లా మెయెడలఁ గనికరించి మన్వఃకునికే జాపుతేకుండ వరమిచ్చి యాదుఃఖమునుమాన్విరనియుఁ బురాణకథ అలం విషమము, ఉపమ, ఉత్పేక్ష, హేతువును.

శా. సాహారీకారత శంకరుం డలిగి నేత్రాగ్నిం బయిం బంపిన

స్వాహాకాముకుఁ డౌట నిన్నతఁడు గారవం బోలు మోమోడి సం

దేహం దేని రతీశ నీవు మగుడక ౩ దేహంబుతో నుండు లె

ల్లాహా దై నము దోసకారులకె తోరడై వచ్చు నెప్పట్టునన్.

47

అ. రతీశ = ఓరి రతిమగఁడవైన మన్వఃకుఁడా, సాహంకారత = గర్వముతోఁ గూడినతనముచేత - నీవు గర్వించినవాఁడనగుటచేత, శంకరుండు = లోకములను సుఖముకలుగఁజేయువాఁడైనశివుఁడు, అలిగి = కోపించి, నేత్రాగ్ని = తననొనటికంటినిష్ఠము, పయిం = నీవీఁద, పంపిన = పంపియొగింపఁగా, అభేడు = ఆప్రయోగింపఁబడినయిన్ని, స్వాహాకాముకుండు = స్వాహాదేవినికామించినవాఁడు, డౌట = అగుటచేత, మోమోడి = (కామమును బెంచువాఁడవైన నీయెడల) దాక్షిణ్యపడి, నిన్ను, కాపంబోలు = కాపాడియుండవచ్చును, సందేహందేని = (నిన్ను దాక్షిణ్యపడి యిన్నికాల్పక మన్నించె ననుట) సందేహమయినపక్షమున, మగుడక = మరల, నీవు, దేహంబుతో = శరీరముతో, ఉండుటెట్లు = ఉండుట యేవిధముగా నిర్ధించును దైవము = దేవుఁడుగూడ, ఎప్పట్టునక = ఎప్పుడును, దోసకారులకే = పాపకార్యములు చేయువారితో, తోడైవచ్చు = సహాయమొనర్చించును, ఆహా = ఇది యాశ్చర్యము

శా. ఓరిమన్వఃకుడా ! నీవు గర్వించియున్నావని తెలిసి లోకములమేలు గోరునట్టిమహాదేవుఁడు తననేత్రాగ్నిని ప్రయోగించియు నాయగ్ని స్వాహాదేవిని గామించినవాఁడు గనుక నీయెడ దాక్షిణ్యపడి నిన్నుఁగాల్చి చంపకపోయెను అట్లుకానివక్షమున నీవెప్పుడో భస్మమై నశించియుండువు. దేవుఁడుగూడ నీవంటిపాపకర్మలతో సహాయపడుదున్నాఁడగుదా అలం అథాంతరన్యాసము.

చ. బడ నొకయింత లేని నెఱుఁచక్కఁదనంబులనెల్ల గూర్వఁగా

బొడ వయినట్టిధన్యుఁడవు ౩ భోగివి పూవెలుకాఁడ విట్టిని

వెడపక నిష్ఠురత్నమున శ్రీ కెట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కుటా

పడఁతులమీఁద నేను రతిరవయ్యెదకున్ నను పై నచేతులన్.

48

అ బడను = మాంద్యము, ఒకయి-గ = కొంతమెయియును, లేని... ఎల్లె - లేని = తమందున్నట్టి, సెఅచక్కదనములకొ = నిండినసౌందర్య యలను, ఎల్లె = అన్నిటిని, కూర్చుండగా = రాశిగాఁజేర్చుగా, పొడవు = ఒక యాకృతిగా, అయి నట్టిధన్యుడవు = ఏర్పడినపుణ్యార్థుడవు - అనఁగా మిక్కిలి చక్కదనముగలిగి జాగరూకుడవై వర్తిం బుట్టి పుణ్యార్థుడవంటి, హాగివి = ఎల్లటి గిముల ననుభవించువాడవు, సూమిలుకాడవు = (మృదువులైన) పుష్పము విల్లుగాఁగలవాడవు, ఇట్టినిపు = ఇటువంటి మృదుత్వమును ననుభవించునపు, రతిరవయ్యెదకున్ = రతిరవయ్యెదకును, ననుపు = ఇంపు, (అనుపు = తిగినవి, అనికొందఱు) వివచేతులకొ = యువట్టిచేతులతో, ఎడపక = ఎడతెగక, పడఁతులమీఁదకొ = ఆడువాఁడమీఁద, వీయకొ = కలప్రయోగము చేయునట్లుగా - బాణప్రయోగము చేయఁదగినంతటి యనుట, నిష్ఠురత్నమునకున్ = కఠినత్వమునకు, ఎట్లు = ఏవిధముగా, అలవాటుగకొ = అభ్యాస మగునట్లు, చేసితి = చేసినాడవు, కెట్లుటా = అయ్యె

తా ఓరిమచ్చఠానీవు లోకముటా : చక్కదనములన్నియు నొక్కచోఁగాఁగూర్చి చేయఁగి డినట్లు మిక్కిలి చక్కదనముగల భాగంబుడవు మృదువులయినపుష్పము విల్లుగాఁగలవాడవు. ఇటువంటి మృదుత్వవిహీనులుగల నీవు రతిరవయ్యెదకును స్వలింపఁదగిన మృదుత్వమైన నీ పలులను విరహిణి క్షీరిపై బాణములు ప్రయోగించువంటి కఠినత్వమునకు నెట్లభ్యాసమునఁబెట్టితి అట్లభ్యాసపలుదుట మిక్కిలి దుఃఖకరము. అలం. వివ.ము.

తే అనుచు నిందించి నావంత ర్తంబునుమడింప, యున్నారాహోహావిభీతరహస్యముల కమ్మపుష్పానిపై దుమారమ్ము రేచు, మలయమంధరపసచుపై రీ నలుక న్నఁజ్ఞు.

అ. అనుచుకొ = ఇట్లని, నిందించి = (మన్నగని) హాళి, అన్యారాహిణి = ఆమంగిళులుదులుగలది - ఆమరాధిని, నలవంత = మన్నభతాపము, ఇనుమకింపకొ = రెట్టింపఁగా - అంతయుంట సాగ్గుఁగా, వివళిత . దుమారమ్మకొ - వివళిత = విడిచిపెట్టిన, హల్లకయల = ఎల్లకలువలముక్క, కమ్మపుష్పానిపైకొ = మంచివాసనగల పుష్పరజముమీఁదను, దుమారమ్మకొ = మమ్ము, రేచు పైకొ - రేచు = తనమీఁదికివ్యాధింపఁజేయునట్టి మలయ = గందపుఁగొండనుండివచ్చెడి, మంధరపసచుపైకొ = మల్లగా వీచునట్టి గాలిమీఁద, అలుక = కొనము, పొడవు = పుట్టి - దిక్కి గఱి ఎదననునది అనిభాగి ఆనుచానితో నన్వయము

తా అని యీమైని జెప్పినచోవన విమోక్షిని మన్నగని నిందించి మన్నభతాపము సాగ్గుఁగా నెఱ్ఱకలువలపుష్పాదితోఁ జల్లగా వీచుచున్న పరిమళముతోడి దుఃఖపుగాలి సోఁపలక చాళికి యాగాలిపై గోపించినదై. అలం. కాన్యలింగము

ఉ అక్కట గంధవాహితగరవా హరిణాంసునిఁ గూడి పాంథులం బొక్కగఁ జేయఁ బాపకురీపొం దొనరించి జగమ్ము లేర్చునీ యక్కొఱగామి మాన నదియట్టిద చుల్కనివృత్తి దుగ్ధముం బొక్కనిఁ జొచ్చి క్రిందుపడునొండకుఁ గీ దొనరింప గల్గినన్.

అ. అక్కట = అయ్యో, గంధవాహ = మంచివాననుసహించినవాయువా, హరిజాంతుని = చంద్రునిని, కూడి = కూడుకొని, పాంశులతో = విరహాలను, పొక్కగఁజేయఁజేయుట, తగవా = న్యాయము, పావనవిపాందు = అగ్నితోడిసహవాసమును, ఒనరించి = చేసి, జగములు = లోకములను, ఏర్పనీయకొనిగామి = కాల్పునట్టి నీదైనయాయకార్యమును, మానవు = విదలవు, అది యట్టిద = ఆదుష్టవృత్తావమటువంటిదే, దుష్టనండు = దుష్టఁడయినమనుష్యుఁడు, ఒండ్లకో = ఇతరులకు, కీడు = అపకారము, ఒనరింపఁ = చేయుటకు, కల్లినఁ = నందుకలిగినపక్షమున, చుల్కనిపుట్టి = అల్పవ్యాపారమునందు, ఒక్కనిఁ = ఎఁడేనొకదుష్టని, చొచ్చి = (చేకొంచి - చేరి, క్రిందుపడుఁ = (ఆదుష్టనికి తాను) లోబడియుండును.

తా. ఓమందమూలతమా! నీవు చంద్రునితోఁ జేరుకొని మావంటివిరహములను దరింపఁ జేయుచున్నావు ఇది న్యాయము కాకపోయినను నిష్పన్నుఁడోడువడి లోకములను గాల్పునట్టి దుష్టవృత్తావముగల నీకు న్యాయమేయగును. దుష్టఁడొకరికి గీడుచేయ ననుకూలించినప్పుడు తనవంటిదుష్టనినొకనిని దోడుచేసికొని యాయల్పవ్యాపారమునందు వానికి లోబడి మెలఁగుట లోకస్వభావమే. అలం అథాంతరన్యాయము, పరికరాంతరమును

క. నాలుకలు రెండు నిన్నుం, గోలనె కల్పించె నలువఁ ఘోరాహికి న

న్నాల్గిపో మిపుడు దెగఁ దిను, జాలద మృదువవన విరహోజనదురితమునన్.

ప్ర. మృదువవన = ఓమలయమూలతమా, నలువ = చతుర్ముఖుడైన బ్రహ్మ, ఘోరాహిక్లే = భయంకరమైన పామునకు - ఇది జాత్యేకవిచనము, నాలుకలురెండు = రెండునాలుకలను, నిన్నుంగ్రోలనె = నిన్నుఁ దినుటకే, కల్పించె = కలుగఁజేసెను, అన్నాల్గిగ్రహము = ఆకుచ్చిత్రపుఁచికాచము - (వేయేండ్లు జీవించినపాము పికాచుగు నందురు గనుక నిటు గ్రహమని చెప్పబడెను), ఇపుడ్లును = ఇప్పటికే గూడ, విరహోజనదురితమునఁ = ప్రియులనెడఁబాసి తలించువారు చేసికొన్న పాపముచేతనేమో, తెగఁదిను = నిశ్శేషముగాఁ దినుటకు, చాలద = చాల నేచాలదు.

తా. ఓచల్లగాల్! నిన్నుఁ బాములకు నాహారముగాఁ జేసినబ్రహ్మ నీయలుపరానితనము నూహించియే వానికి రెండేసి నాలుకలు కలిగించెను. అట్లు రెండునాలుకలుగలవయ్యు నాపాములు నాబోఁటి వీరహము నొందినవారు చేసికొన్న పాపముచేతనేమో యిప్పటికిని నిన్ను మిగులులేక తినఁజాలకయున్నవి. అలం. విశేషః

వ అని పలికి యక్కలకంఠకంఠి దీపించుతాపంబునెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లమ్రాప్తంబులనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబుపూరంబులం గర్వారపటీరకర్తమా పాదంబులం జెంగావుల మృణాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్ల కేలకుం డెలిసె నంతఁ బ్రభాతసమయం బగుటయు నొక్కపువ్వుబోడి వరూధినితో నిట్లనియె.

52

అ. అని = ఇట్లని, పలికి = (చల్లగాలిని) నిందించి, అక్కలకంఠకంఠి = కోకిలస్వరమువంటికంఠస్వరముగలదైనయావరూధిని, దీపించు... పెల్లునఁ - దీపించు, ప్రకాశించుచున్న, తాపంబు = విరహతాపముయొక్క, పెల్లునఁ = తీరితయనుచేత, మూర్ఛిల్లినఁ = మూర్ఛిపోఁగా, చూచి = చూచినవారై, తోడిపల్లవోడ్లులు = దానితోగూడ నున్నచిగుళ్లవంటి పెదవులుగల స్త్రీలు - దానిచెలికత్తెలు,

అల్లవల్లన = మెల్ల మెల్లగా, హల్లకంబుల = చెంగలువలచేతను, హిమాంబుపూరంబుల = పన్నీ టివెల్లువలచేతను - అధికముగాఁ బన్నీరుచల్లుటచేతననుట, కర్పూర. . సారంబుల - కర్పూర = పద్మక ర్పూరముచేర్చిన, పటిరకర్దమ = పలుచగాఁ జేసినమంచిగఁదమయొక్క, ఆసారంబుల = వానకురిన లైడతెగక చల్లుటలచేతను, చెంగావుల = ఎత్తిచాయజేసిన వస్త్రములచేతను, మృతాభంగం బుల = తామరతూండ్లకునుకలచేతను, అంగంబుల = అవయవములకు, చలువ = చల్లదనము, పుట్టిం పక = కలిగింపఁగా, ఎట్టకేలక = అతిప్రయాసముచేత, తెలిపె = (మూర్ఛవలన) తేలిను, అంతః = అపృథు, ప్రభాతనమయము = తెల్లవాఱునమయము, అగుటయు = కాఁగా, ఒక్కపువ్వు బోడి = పువ్వునలె మనోహరురాలైన యొకచెలికత్తె, ఐమాధినితో = మర్యాదనినిగూర్చి, ఇట్లనియె = ఇట్లు పలికెను.

తా ఈవిధముగా మర్యాదని మందమారుతమును నిందించి విరహతాపము మఱిమఱిమోడ్చిగా మూర్ఛపోయెను. అప్పుడు చెలికత్తెలు బహువిధముల శైలోపచారములచేసి దానిమూర్ఛదీర్చిరి. అంత లోపలఁ బెల్లవాఱునమయము నయ్యెను. తెల్లవాఱినతోడనే యొకచెలికత్తె ఐమాధినితో నొక మాటచెప్పెను

ఉ. పాటన సేయమిం గురులు శ్రీ వైబడి శీర్షపటీరపంకలా

లాటికమై దరస్తితవిరలాసపుఁజంద్రిక డొంకి వాడుటం

దేటఁదొఱంగి విన్ననగు శ్రీ నీమొగమో యన మాసి చంద్రుఁడో

పాటలగంధి వ్రాలె నదె శ్రీ భానురుచిం దనకందు మీఱఁగన్.

58

అ. ఓపాటలగంధి = ఓపాదిరిపువ్వులపరిమళముమఱి పరిమళముగదానా - మర్యాదనీ, పాటన సేయమి = దువ్విదొడ్లకపోవుటచేత, కురులు = తలవెండ్రుకలు, వైబడి = మైగ్రెన్సు, శీర్ష.. లాలాటి కమై - శీర్ష = చెదరిన, పటీరపంక = అనుకైనమంచిగంధముచేసిన, లాలాటికమై = పాపటబొట్టుగలదై, దర.. చంద్రిక - దరస్తిత = చిఱునపువ్వుయొక్క, విలాసపుఁజంద్రిక = ప్రకాశమనెడి వెన్నెల, డొంకి = అఱిగి, వాడుట = వాడిపోవుటచేత, కేట = ప్రసన్నత, తొఱంగి = విడిచి - లేనీదైయనుట, విన్ననగు నీమొగమో = చిన్నవోయిన నీముఖమో యేమో, అనన్ = అనునట్లు, చంద్రుఁడు, మాసి = కాంతిచెడి, భానురుచి = సూర్యప్రకాశముచేత, తనకందు = తనయొక్కకళంకము, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, వ్రాలెన్ = పడియెను - అస్తమించెననుట

తా. ఓమర్యాదనీ! దువ్వి చక్కలెట్లకపోవుటచేత నీతలవెండ్రుకలు విరియఁబడి క్రమ్ముకొనిచెదరి యనునగానుండెడి గంధమంటి పాపటబొట్టునలె గానరాఁగాఁ జిఱునపువ్వుయొక్క ప్రకాశమనెడి వెన్నెల తగ్గి వాడుటచేతఁ గళాహీనమై యున్ననీమొగమువలె నీచంద్రుఁడు సూర్యప్రకాశముచేతఁ గాంతిహీనతనొంది తనకళంకము స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచుండఁగా నస్తమించెను. అలం ఈత్యేర్పూ. నీ. సకుటుంబముగవీఁగి శ్రీచరమశైలముఁజేరు, తుహినాంశుదుము దారుదొరయనంగ నానీరమై వచ్చుననలినబంధపుటెక్కి, యంబువై దీపించుననద్ద మనఁగ నరుణాగ్రనిబిడవారద్యములలోఁ గనువట్టు, సమయశాంఖకుచేతరీశంఖ మనఁగ నినుండప్పడజఁజొటరీమునుమున్నపడివాగ్గొనివచ్చురాయంశరీకొదమయనంగ

నుదయగిరిమీద గోపురంబుండి నిగుడు, సహితరవిశ్చి చేబద్ధుడగుచుండోడి బలగ మైసట్టిచుక్కలనలన త్రోవ, భూప నేతెంచె నన వేగుజొక్క వైడిచె.

అ సకుటుంబముగ్ = చెండ్లములిడ్డలు మొదలగువారితోడ గూడ-అశ్విన్యాదులైనభార్యల తోను దక్కినచుక్కలతోనునుట, వీరిగి=(సూర్యుడనెడి) శత్రువునకు వెఱచి పోడి, చరమశైలముగ్ = పడమటికొండను, చేరు. దొర- చేరు = చేరజోవునట్టి, తుహినాంతు = చంద్రునియొక్క, దుము బారుదొర = నేనానాయకుడో, అనంగ్ = అనునట్లుగాను, నానీరమై = నేనాముఖమై-దండునకు ముందునడచునట్టె, వచ్చు ..చై-వచ్చు=వచ్చుచున్న, నలినబాంధవు = సూర్యునియొక్క, కెక్కి యంబుచై = ధ్వజముమీద, దీపించునద్దము = ప్రకాశించునట్టియద్దమో, అనంగ్ = అనునట్లుగాను, అరుదొగ్గనిబడవాన్యములలో-అయి= సూర్యునియొక్క, అగ్గ = ఎదుటిభాగమునందు, నిదిడ = నిండుకొన్న, వాద్యములలో = ధేరిమొదలగువాద్యములలోపల, కనుపట్టు...శంఖము - కనుపట్టు = కనబడుచున్న, సమయ = కాలమునెడి, శాంఖి = శంఖమూడువానియొక్క, చేతిశంఖము = చేతి లోనుండెడిశంఖమో, అనంగ్ = అనునట్లుగాను, ఇనుడు = సూర్యుడు, అప్పుడు = అకాలమునందు - ఉదయకాలమునందునుట, అజాడు=బ్రహ్మ, జౌటగ్=అగుటచేత, (సూర్యుడు ఉదయకాలమునందు బ్రహ్మస్వరూపుడగును, మధ్యాహ్నకాలమునందు మహేశ్వరస్వరూపుడగును, సాయంకాలమునందు విష్ణుస్వరూపుడగునై వెలుగునందును) మునుమున్న = ముందుముందుగానీ, పడివాగ్ = ఎక్కుటకు దగిలట్టాయితము చేయబడిన సవరణతో, కొని . కొదమ-కొని = ఎదుటికి దీసికొని, వచ్చురాయంచ కొదమ = వచ్చునట్టితేతప్రాయముగల రాజహంసయో, అనగ్ = అనునట్లుగాను, ఉదయగిరిమీదగ్ = తూర్పుకొండమీద, గోపురంబుండి = పగవారిజాడఁజెలిసికొనుటకై పొంచుండి, నిగుడు...రక్తి చేక్ = నిగుడు = ముందటికిసాగివచ్చుచున్న, అహిత=శత్రువైన, రవి = సూర్యునియొక్క, రక్తిచేక్ = కిరణములనెడిత్రాచిచేత, బద్ధుడు = కట్టబడినవాడు, అగుచుగ్=అవుచును, తోడిబలగము = తన తోడిపరిజనము, వన . త్రోవగ్-వనట్టి = అయినటువంటి, చుక్కల = నక్షత్రములయొక్క, వలన త్రోవగ్ = ఉపద్రవమునకునెఱచి యితరదేశములకు బోవుహర్షమును, చూవగ్ = కనబఱుచుటకై, ఏతెంచెను = వచ్చెనో, అనగ్ = అనునట్లుగాను, వేగుజొక్క = తెల్లవాఱునపుడుదయించునట్టి శుక్ర నక్షత్రము, పొడిచెక్ = ఉదయించెను, (పొ తోచెక్ = కనబడెను) ఆలం. ఉత్పేత్తి, రూపకమును.

మ. సకలాశాగతి సర్వకోపవరతి శ్రేష్ఠక్రియారంభణా

త్వ కనర్గత్యుక్తి మదుచ్చరితశ్రద్ధానమే మూల మిం

తకుఁ బోలెఁ వినుఁ డంచుఁ బెల్లుగతిఁ జెంతం గొండపై పల్లలం

గృకవాకుల్ మొరసెఁ గృపకోపరిఁ ద్రిధంశ్శిఖా భగ్నకంఠధ్వనిన్.

55

అ. సకలాశా. .త్రయిక్తి - సకలాశాగతి = (జనులు) అన్ని దిక్కులనుగూర్చి పోవుట-జనులు వారివారిపనులు నెఱవేర్చుకొనుటకై యెవరుపోవలసినదిక్కునకు వారుపోవుట, సర్వకోపవరతి = ప్రణయకోపముయొక్క, విరాము-స్త్రీపురుషులు ప్రణయకోపమువిడిచి కూటముకిం బోవుట, శ్రోతక్రియారంభణ = శ్రుతియందు విధింపబడినక్రియలను జరపసారంభించుట - వేదమునందు విధింపబడిన స్నానసంధ్యావంశవాదులగు వారివారిధర్మములను జేయసారంభించుట, ఆర్తక = అనునీ

రూపములయిన, వర్ణత్రయము = త్రివిధమునకు - అర్థకామధర్మముల ప్రస్థుత్తికనుట, మదుచ్చరితక బ్ర
జ్ఞానమే - మత్ = నా చేత, ఉచ్చరిత = పలుక బడిన - సేనుగూర్చునట్టి, శబ్దజ్ఞానమే = ధ్వనియ నెడిపదముల
యర్థముయొక్క తెలివయే - ధ్వనివినుటవలన గలిగెడి తెలివయే, ఇంతకు = ఈలోకమునకంతటికిని,
మూలము = ముఖ్యకారణము, పోలక = తిగునట్లు - పరాశు లేక, వినుడు = (లోకపూరామీరు) వినుడు,
అందు = అని, తెల్పుగతి = తెలియజేయువిధమున, చెంత = సమీపమునందు, కొండపైపల్లె
లక = పల్లెతమమీదనుండి చిన్నచిన్నగాములుందు, గృహోపరి = ఇండ్లమీదనుండి, కృకపా
కులు = కోళ్లు, భుగ్నుకంఠధ్వని = నంపబడినగొంతుయొక్కధ్వనిచేత, తిథంగి = మూడువిధముల
వినికిగల స్వరముతో, మొరచెక్ = ధ్వనించెను - కూసెను.

తా. లోకులు కోడికూతవినగానే, ధనార్జనమునకై పోవలసినవారు తమతమధనాగమన
కార్యములకుఁ బోవుదురు. సంభోగపరులైన స్త్రీపురుషులు ప్రణయకోపముతో రాత్రియంతయు వ్యర్థ
ముగాఁ గడిచిపోయెనేయని యాలోపములుమాని సంభోగింపఁజొత్తురు. వైదికధర్మనిష్ఠులవారు తమ
యనుష్ఠానములకు సమయమయ్యెనని స్నానసంధ్యావిందవాదక్రియలు సేయఁ బోవుదురు. కనుక నాపురు
షార్థములు మూడు సారంభించుటకు సూచనచేయుచున్నవో యనునట్లు కొక్కొక్కో యని ప్రాస్తవ
దీర్ఘపుత్రరూపములయిన మూడుస్వరములతోఁ గోళ్లు కూసెను (కొండపైపల్లెల ననుటచేతఁ దలు
చుగాఁ గోళ్లు పెంపఁబడుట యట్టిచోట్లయందే యనియు, చెంత అనుటచేత స్పష్టముగా వివచ్యు
చున్నవియుఁ దెలియవలయును.) అలం ఉత్పేక్ష, స్వభావోక్తియు.

మ. ఇనుఁ డస్తాదిక్రి బోవఁ గొల్లగొని నేర డేతేరఁ దద్దీప్తి నం

జననంబంధజబాంధవంబున రతిశ్రాంతాంగనానేత్రకో

ణనికాయంబుల డాచి తద్దవళిమంర దాఁ బూసెనో చొప్పమూ

ర్పననక వెల్లెలబాతె దీపకళికావ్రాతంబు శాతోదరి.

56

అ. శాతోదరి = కృశించినకడుపుగల యౌవరాశిని, ఇనుడు = సూర్యుడు, అస్తాదిక్రి = అస్త
మయపర్వతమునకు, పోవక = పోఁగానే, దీపకళికావ్రాతంబు = దీపపు మొగ్గలయొక్క సమూహము,
తద్దీప్తి = ఆ సూర్యునిప్రకాశమును, కొల్లగొని = అపహరించుకొని, సేడు = కూదినము, ఏతేరక = ఆ
సూర్యుడు మరలరాఁగా, చొప్పమూర్పక = (తానునొంగయనుట తెలియకుండునట్లు) స్వరూపమును
మార్చుటకై, అంజన... బాంధవంబునకై - అంజన = కాటుకయొక్క, సంబంధజ = సంబంధమువలనఁ
గలిగిన, బాంధవంబునకై = చుట్టటికముచేత, రతి... నికాయంబులకై - రతి = సంభోగ జాగరమువలన,
శ్రాంత = బడలిన, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, సేత్రకోణ = కనుఁగొనలయొక్క, నికాయంబులకై = సమూ
హములయందు, డాచి = (తానపహించినమార్పునికాంతిని) దాచిపెట్టి, తద్దవళిమం = ఆ తమనొనల
తెల్లఁదనమును, తా = తాను, పూసెనో = పొందుచెనోయేమా, అని = అనునట్లు, వెల్లెలబాతె =
మిక్కిలి, తెల్లఁబాతెబోయెను - కాంతిహీనమయ్యెననుట.

తా ఓవరాశిని! దీపములు సూర్యుఁ డస్తమింపఁగా వానిప్రకాశమును దానుపహరించి వెలుగు
చుండి మరల సూర్యుడు రాఁగఁగఁ డని తెలిసి యతఁడు తమనొంగతనమును దేనికో కుండుటకై
బూలువేషము వేసికొన్నవో యనునట్లు తమవలనఁగలుగు కాటుకయొక్క సంబంధమువలని చుట్టటికము
గలిగిన రతిశ్రమనొందిన స్త్రీలయొక్క కడగన్నులయందుఁ దమప్రకాశమును జేర్చి వారి కడకన్నుల

తెలుపును దాము తీసికొని తెల్లగాఁ గనఁబడుచున్నవి చూడుము. (తూర్పు తెల్లవాఁడఁగానే దీపములు కాంతిహీనము లయ్యెనఁయు రాత్రియంతయు రతిపారవశ్యముచేత నిద్రలేకయున్న స్త్రీల కన్ను లెట్లవాఁటననియు భావము) అలం ఉత్పేక్ష.

శా. వాలారంగుగొనగోళ్ల నీ వలసతోక వే వాయించుచో నాటకుక

మేళం బైనవిపంచి నిన్న మొదలుక నీ నవటమింజేసి యా
యాలాపంబె యవేళఁ బల్కెఁడు బ్రభాతాఽయాతవాతాహతా
లోల తంత్రుల మేళవింపఁ గదవే రీ లోలాక్షి దేశాక్షిన్

57

అ లోలాక్షి = చలించుచున్న కన్నులుగలదానా-పరూధినీ, నీవు, ఆలసతోక = ప్రాబుమాలిక చేత, వాలు = వాడి, ఆరుంగొనగోళ్లక = కలిగినగోటికొనలతో, వాయించుచోక = మీటు నవ్వడు, నాటకుక = నాటరాగమునకు, మేళంబు = స్వరస్థానములుకుదిర్చి జతపఱుపఁబడినది, విసవిపంచి = ఆయినట్టిపీఠ, నిన్న మొదలుక = నిన్నటినుండి, నవటమింజేసి=నీవు తాఁకఁబోవుటచేత, అవేళక = ఆరాగము పాడఁగూడనియీకాలమందును, ప్రభాత.. తంత్రులక-ప్రభాత = తెల్లవాలు సమయము నందు, ఆయాత = వచ్చుచున్న-వీచుచున్న, వాత = గాలిచేత, ఆహత=కొట్టఁబడినవై, అలోలత్ = మిక్కిలికదలుచున్న, తంత్రులక = ఉక్కిరిచిఁగెలచేత, ఆయాలాపంబె = ఆ నాటరాగముయొక్క యభివ్యక్తి నే=ఆనాటరాగమునకుఁ గుదిర్చిన మెట్టువరుసకుఁ దగినపలుకుబడి నే, పల్కెఁడుక = వాఁగు చున్నది, కనుక, దేశాక్షికి = దేశాక్షి యనురాగమునకు-ఉదయకాలమునందుఁ బాడఁదగినదేశాక్షిరాగమునకు తగినట్టు, మేళవింపఁగదవే = మేళము కుదుర్పవే-స్వరస్థానములుకుదిర్చి జతపఱుపవే యనుట.

తా ఓనరూధినీ! నీవు నిన్నచుధ్యాహ్నకాలమునం పప్పటికిఁదగినట్లు నాటరాగమునకు స్వరస్థానములు కుదిర్చి మీటుచున్నవిగా యదిమొదలు నీవు దానిని ముట్టుకుండుటచేత నివ్వడును దంతులు గాలిచేఁగదలఁగా నామేళముతోనే వాఁగుచున్నది అది యాయదయకాలమునకుఁ బోసఁగదు గనుక నిప్పటికిఁదగిన దేశాక్షిరాగమున కనుకూలముగా స్వరస్థానములుకుదిర్చి జతపఱుపుము. (ఇట్లును టచేత మధ్యాహ్నకాలమునందుఁ పాడఁదగినది నాటరాగము ప్రాతఃకాలమునందుఁ పాడఁదగినది దేశాక్షిరాగము అనుట లేటపడుచున్నది) అలం స్వభావోక్తి

చ పలుకులు నేర్పువేళఁ గలరభాషిణి నీ విటు లుండఁ బంజరం

బుల నరగన్ను వెట్టి ముఖరముల్ చరణాగ్రనఖాలిఁ గోఁతుచుక
నిలుగుచు నావులించుచు వరసీవిహగోత్కర మెట్లు వల్కు న
వ్వులుకులె యట్టు లెత్తి విని రీ పల్కెడు వింటివె కీరశారికల్

58

అ. కలభాషిణి = అన్యక్తమధురధ్వనితో మాటలాడుదానా-పరూధినీ, పలుకులు=మాటలను, నేర్పువేళక = అభ్యసించువేళయు సమయమునందు, నీవు, ఇటులుండక = ఇట్లు పరాధినివై యుండుట చేత, పంజరంబులక = పెంపు శుభశృంగారముచుగూండ్లయందు, కీరశారికలు = చిలుకలును గోరువంటలును, అరగన్ను వెట్టి = సగముమూలపడునట్లు కన్నులుమూసికొని-తూఁగిపడుచుననుట, ముఖముల్ = మొగములను, చరణాగ్రనఖాలిఁ = కాలిగోటి కొనలపం క్తితో, గోఁతుచుక = గీలుకొనుచును, నిలుగుచుక = నిక్కిరిమెనువిఱుచుకొనుచును, ఆవులించుచుక = ఆవులించివీడుచుచును, వసీవిహగోత్కరము = అడవిపక్షులగుంపు, ఎట్లుపల్కుక = ఏవిధముగాఁ గూయునో, అప్పులుకులె = అకూఁచితే, అట్టులెత్తి = మెడలేత్తుకొని, విని, పల్కెడుక = కూయుచున్నవి, వింటివె = నీవు విన్నావా.

తా. ఓపమాధీనీ ' ప్రార్థనవల్లెచి నీచే మాటలు నేర్వబడుచున్న చిలుకలును గోరువంకలును నీవు పరాధీనురాలవై వాడుకచొప్పున మాటలు నేర్వకపోవుటచేతఁ బంజరములలోఁ దూఁగిపడుచు నితరధ్వనులని నీమాటలని ఛేదము తెలిసికోలేక యడవిపక్షులకూఁతలు విని యాకూఁతలే కూయుచు న్నువి. అదివిని యది యట్లుకూడుకయుండుటకై యిందుక యోషిక చేసికొనిలేచి వానిని మాటలునేర్పుము. అలం. స్వభావోక్తి, ప్రాంతిమంతమును.

మ. ఉరునంధ్యాతపశోణమృత్కలిత మై శీ యొప్పారుబ్రహ్మాండ ము
స్థిరడిం గాలపుహంతకాఁడు చరమార్గస్కంధముం జేర్చుని
బృరపుణసంగడమో యనన్ శశి డిగం శ్ర బ్రాగ్భూమిభృత్కైత్రతవే
తరబాహుగ్రపునంగడం బనఁగ మార్తాండుండు దోఁచెన్ దివిన్. 59

అ. ఉరు .. కలితమై-ఉరు = అధికమైన, సంధ్యాతప = ప్రాతస్సంధ్యారాగ ప్రకాశమునెడి, శోణమృత్ = ఎఱ్ఱచుట్టిలో, కలితమై = కూడుకొన్నదై, ఒప్పారుబ్రహ్మాండము = విశ్వమున్న బ్రహ్మాండము, అస్థిరడిన్ = అనియెడిసాముకూటమునందు, కాలపుహంతకాఁడు = కాలమునెడికెట్టి, చరమార్గస్కంధమున్ = పడచుటికిందయనెడిమూఁపునందు, చేర్చు సంగడమో-చేర్చు = పెట్టుకొనిన, నిబ్బరపుణ్ = నిశ్చలమైన, సంగడమో = గరిడీసాదనకొదవెడి తిరుగటిపంటి ప్పట్టునైన సాధనయో-దీనిని సంక్తోలా అందురు, అనన్ = అనునట్టుగా, శశి = చంద్రుఁడు, డిగన్ = దిగువకువ్రాలెను, ప్రాగ్భూ...సంగడంబు-ప్రాగ్భూమిభృత్కైత్రతవ = తూర్పుకొండయనెడి మిషచేనైన, ఇతిర = మఱియుక, బాహుగ్రపు = భుజ శిరస్సుయొక్క-రెండవమూఁపునందుండుకొన్నయనుట, నంగడంబు = గరిడీసాదనకొదవెడి తిరుగటి పంటి సాధనమో, అనన్ = అనునట్టుగా, మార్తాండుండు = సూర్యుఁడు, దివిన్ = ఆకాశమునందు, దోఁచెన్ = కనఁబడెను-ఉదయించె ననుట.

తా. అధిక మయినప్రాతస్సంధ్యారాగకాంతి యనెడియొట్టుచుట్టి పఱపినబ్రహ్మాండ మునెడి గఱదీ సాలయందుఁ గాల మునెడికెట్టి సూర్యసంధులనెడిసంక్తోలాబజతను రెండుచేతులంబట్టి సాదనచేయుచుఁ దూర్పుపడమరకొండ లనెడిరెండుమూఁపులయందును నిలిపినాఁడో యనునట్లు సూర్యచంద్ర లింబములు గానఁబడిను. చంద్రుఁ డస్తమించునమయమునందే సూర్యుఁడు నుదయించెనని భావము. (సాముకూటమునం దెట్టుచుట్టి పఱుచుట ప్రసిద్ధము) అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష, అపహ్నావమును.

చ. కరకరి. గూఁటఁ గట్ట యిడఁగగా మొఱ వెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందశివీఘట్టన నించుక వాయివడ్డతా
మర మొఱ వెట్టిపెట్టి పలురమాటును వాకిలి దాఁటి యాఁగుచున్
మొరయ విపంచి మీటుగతి శ్ర మ్రాసి యభిలీ వడలెం గొలంకులన్. 60

అ. కరకరిన్ = క్రూరత్వముతో, గూఁటన్ = పక్షిగూఁటియందు, కట్టయిడఁగాన్ = కట్టి పెట్టినపక్షునను, మొఱ వెట్టెడులీలన్ = పక్షులు మొట్టోయనికూయునట్లు, బాల . విఘట్టనన్-బాల భాస్కర = లేతసూర్యునియొక్క, కరకాండ = శిరణములనమూహముల నెడికట్టలయొక్క, విఘట్టనన్ = నిశేషమయినతాఁకుడుచేత, ఇంచుక = కొంచెము, వాయివడ్డ = విచ్చిద్వారమేర్పడిన, తామరన్ = కమలమునందు, (ఇది యిచ్చట జాత్యేకవచనము), మొఱ వెట్టిపెట్టి = దుఃఖముతో నణచియణచి, పలుమాటును = మాటిమాటికిని, వాకిలి = (విచ్చిన)ద్వారమును, దాఁటి = వెడలి, ఆఁగుచున్ = అట్లే పోకనిలుచుచును,

‘మోరయన్’ = ప్రాంగునట్లు, విపంచి = విజయ, మీటుగతిన్ = వాయించినరీతిగా, ప్రాసి = ధుంకార
 ధ్వనులుచేసి, అరులు = తుమ్మెదలు, కొంగులన్ = సరస్సులయందు, వెడల్కన్ = (తామరలలోనుండి)
 బయలుదేరెను.

తా. ఎవ్వడైనా పాపముని యెంచక క్రూరస్వభావముతోఁ గట్టచేత గూటిని గ్రువ్వఁగా నా
 గూటిలోని పక్షులంతయునట్లు వేడిమి చూపునట్టి స్వభావముగలవాఁడైననూర్వఁడు తనకీరణముల
 చేతఁ గమలములను విరియింపఁగా నందున్న తుమ్మెదలు వెలుపలవచ్చియు నానలఁబోక్త యుక్కడనే
 వీణమీటినట్లు ధుంకారము చేయుచుండును (సూర్యకీరణములు సోఁకఁగానే తామరలు విరిసెననియు
 వానిలోని తుమ్మెదలు వెలుపడుచు ధుంకారముచేసెననియు భావము.) అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు.
 చ. అడరునవీనభానుకిరణానల మంటినఁ గూడుకొన్నపు

ప్పొడికొలు చెల్ల మోచికొని రే పోయెడి సంభ్రమ మొప్పు గంటివే

పడఁతి భవద్విహారవనరపద్మ సరకకుముదాలయంబులన్

వెడలుమిలిందబ్బందములు రే వీచుపిశంగిమక్త తవంబునన్.

61

అ పడఁతి = ఓవరూఢి, భవ .. లయంబులన్ = భవత్ = నీదైన, విహారవన = శృంగారపుఁ
 దోఁటయందలి, పద్మ సరః = తామరకొలఁతులయందలి, కుముద = కలువల నెడి, ఆలయంబులన్ =
 ఇండ్లయందుండి, వెడలు ... బృందములు - వెడలు = బయలుదేలునట్టి, మిలింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృంద
 ములు = గుంపులు, వీచుపిశంగిమక్త తవంబునన్ = వీచుపుయొక్క పసుపువన్నె యనెడి మిషచేత,
 అడరు.. అనలము - అడరు = అతీతయించిన, నవీన్ = క్రీతరైన, భానుకిరణ = సూర్యకిరణము లనెడి,
 అనలము = నిప్పు, అంటినన్ = తగులుకొనఁగా, కూడుకొన్న పుప్పొడికొలుచు = తమయొద్దఁ జేరి యున్న
 పుప్పొడి యనెడి భావము, ఎల్లన్ = అంతయు, సంభ్రమము = తొట్రుపాటు, ఒప్పన్ = ఒప్పుగా,
 మోచుకొని = వహించుకొని - ఎత్తుకొని, పోయెడిన్ = పోవుచున్నది, కంటివే = చూచితివా.

తా. ఓవరూఢి! నీశృంగారపుఁదోటలోని తామరకొలఁతులపై నీరెండ సోఁకఁగానే కలు
 వలయం దున్న తుమ్మెద లాకలువలలోని పుప్పొడి యంటిన వీచులు పసుపువన్నెతో నొప్ప వానినుండి
 వెడలిపోవుటను జూడఁగా నిప్పంటుకొని కాలుచున్నయిండ్లలోనుండి తాము చేర్చి పెట్టుకొన్న భావ
 మును వీచులపై మోసికొని పోవునట్టి కాచులవలెనే కనఁబడుచున్నవి చూడుము. (సూర్యోదయమై
 యొండ్రునరింపఁగానే కలువలు నుడిఁగెను. వానిలోఁ జిక్కఁక తప్పించుకొని తుమ్మెదలులేచిపోయె నని
 భావము.) అలం ఉత్పేక్ష, రూపకము, అపహ్నమును (21 పద్యముంజూచునది)

చ. కొలకొలఁ గూయుఁ బై నొఱగుఁ రే గుత్తుకఁ గుత్తుకఁ జాట్టుఁ బొఱుచి

ల్వలక్రియఁ గానరానిగతురల్ మయిమైఁ బెనుచున్ దనించున

ప్రే లఱుల నొత్తు సోలు నిలురఁచున్ విధిచాతురి గూడియున్ రతిం

దలఁపవు కంటె పాసినవేరతల్ దలఁపించుచుఁ గోకదంపతుల్.

62

అ. కోకదంపతుల్ = అమగలైన పక్షవాకపక్షులబతులు, విధిచాతురిన్ = దైవముయొక్క
 నేర్పుచేత - దైవావతూల్యముచేతనట, గూడియున్ = మరలఁగలసికొనియు, పాసినవెరల్ = (రాత్రి
 యంతయుఁ దాను) ఎడఁచానియున్నప్పటికష్టములను, తలఁపించుచున్ = ఒకటికొకటి తలఁచు
 కొనునట్లుచేయుచు, కొలకొలఁగూయున్ = కలకలధ్వనికలుగునట్లుగా నటచును, పైన్ = ఒకదానిపై

నొకటి, ఒలిగన్ = మ్రొగ్గియానుకొనును, వత్తుక వత్తుక (బాట్టుక = మెడతో మెడనుగ్రచ్చును, పొలుచిల్వలక్రియ = ఇటునటుల బాతుచుచోవునట్టి పాములవత్తె, (పా. పోరువెల్వలక్రియ = పోరాడునట్టిపాములవత్తె), కానరానిగతులక = ఇది యిట్లనిచూచి తెలిసికొనరాదనియును, భయమై = దేహముతో దేహమును, పెనచుక = పెనవేసికొనును, జనించునశ్రుతి = పుట్టుచున్న కన్నీళ్లను, అలుకక = ఒండొంటి మెడ చేరి, ఒత్తుక = తుడుచును, సోలుక = మైమఱచివ్రాలును, నిలుచుక = ఏమియుండోచక నిలచుడును, రతిందలపపు = సంభోగము సంతమాత్రియును దలపపు, కంటె = చూచితివా.

తా ఓవహాధిసీ! చక్రవాకపక్షిదంపతులు ప్రాద్దుగ్రంథకగానే కన్తుకగానక పరస్పరము సెడకబాసి రాత్రియంతయు విరహదుఃఖము ననుభవించుచు గడప పొద్దుపొడువకగానే మరల గలిసికొనియు రాత్రి యనుభవించినదుఃఖము నొకదాని కొకటి తెలియఁ దెలుపుకొని నానావిధముల గ్రందిమూచుపడుచున్నవి గాని సంభోగము నిచ్చించినవేకావు చూడుము. అలం. స్వభావోక్తి. కారక దీపకము, ఉపమ, విశేషోక్తియు

ఉ. ఇందునిభాస్వ వాఁ డనగ १ నిండ్రుడో చంద్రుడో యాయుపేండ్రుడో

యిందులకై వగం బొగుల २ నేటికి నేటికి నందుఁ బోద మా

నందనభూమి భూమిసుర ३ నందనుఁ డుండక పోడు రమ్మ నీ

చందము నందముం గనిన ४ జవ్వని యెవ్వని వెట్టి జేయదే.

68

ఆ. ఇందునిభాస్వ = చంద్రునివంటి ముఖముగలదానా-పరూధిసీ, వాడు = ఆప్రపరభాస్వండు, అనగ = అనగా, ఇంద్రుడో = దేవరాజో, చంద్రుడో = చందమామయో, ఆయుపేండ్రుడో = ఆప్రసిద్ధుఁ డైనవిష్ణువో - ఇంద్రచంద్రవిష్ణులవంటి గొప్పవాడు కాఁడనుట-అనగా నింద్రచంద్రాదులొకవేళ విరక్తిహెచ్చి కానరాకపోవునంతటిమహిమ గలవారైన నగుదురుగాని మనుష్యమాత్రులైన యీ బ్రాహ్మణుల డట్టివాడు కానేరఁ దీక్షడనే యెక్కడనో యుండునని యర్థము, ఇందులకై = వాడు కనఁబడక పోయినంత మాత్రమునకై, ఎగ = విచారముతో, పొగుల = పరిశీలించుట, ఏటికి = ఎందుకు, నేటికి = నేడుగూడ, అందుక = ఆయాటతోటకు, పోదము = పోవుదము, అనందనభూమిక = సంతోషస్థానమైన యాతోటయందు, భూమిసుర నందనుడు = బ్రాహ్మణకుమారుడయిన ప్రపరాభ్యుండు, ఉండకపోడు = ఉండనేయుండును, రమ్మ = రేచిపోదము రమ్మ, జవ్వని = ఓచిన్నదానా, నీచందముక = నీవిధమును-నీవునలచినవిధముననుట, అందముక = నీచక్కదనమును, కనినక = చూచినయెడ, ఎప్పనిక = ఎంతవిరక్తునినైనను, వెట్టిక = కామవికారపులచ్చిగలవానిగా, చేయదే = చేయకపోవునా-చేయనేచేయుననుట నీకెల్ల ఆట్లు బానిని కామవికారమువలని తాపము కలిగియే యుండునని భావము. అలం ఉపమ, ప్రతిపేదము, కావ్యాధాపత్రియు

ఉ. ఏల దురంతివేదన మోయిం బొరలాడెడు తాల్చి దక్కి మే

లేలలితాంగి యెంలపనిరె మ్మిది విప్రసరుండు గోలయుక

బాలుడు గాన నప్పటికి १ బైబడ గొంకెను గాని వాన్తిం

గా లొకచోట నిల్చునె వగ్గ మగుడక నినుఁ జూచునంతకున్.

64

అ. లలితాంగి = ఒప్పిదమయిన యవయవములుగలదానా-శూభాశీ, ఏల=ఎందులకై, తాల్చి = ధౌర్యము, తక్కి = విడిచి, దురంతవేదనపెయ్యె = అంతములేనిబాధచేత, పొరలడదు = క్రిందు మీఁదుపడెదవు, మేలే = ఇదిమంచివా-ఇది యుక్తముకాదనుట, ఇది = ఇప్పుడు నీప్రియునిఁ గనిపట్టి తెచ్చుట, ఎంతపనిలెప్పు = ఎంతమాత్రపుఁబనిలే-అసాధ్యమైనపని కాదనుట, (ఇందు లెప్పు అనునది యలత్యుతనుబెలుపును) విప్రవరుండు = అబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు, గోలయ్యె = ముగ్ధుఁడును - యుక్తాయుక్తవివేకములేనివాఁడును, బాలుఁడు = పసివాఁడును, కాన = కాఁబట్టి, పైఁబడి = నీవు వానిమీఁదఁబడి కొఁగిలింపఁగా, అప్పటికి = అనయమునకు, కొంకెనొ = ఏమిబెడదవచ్చునో యని జంకెనొయేమో, కాక = అంతేకాని, వానికి = అబ్రాహ్మణునికి, మగుడ = మరల, నినుఁ జూచునంతకు = నిన్నుఁ జూచునంతఁజూకును, వగ = నిన్ను వదలివదిచారముచేత, కాలు = పాదము, ఒకచోట = ఒకతావునందు, నిల్చిన = నిలుకడగలిగియుండువా-ఁడందనుట

తా. ఓ పమాధిని ! నీవేమోపిచ్చిపట్టి యిట్టిమితిలేని విచారము పెట్టుకొని సంకటపడుచున్నావు అబ్రాహ్మణుని లోబఱచుకొనుట యెంతమాత్రపుఁబని వాఁడు యుక్తాయుక్తములు తెలిసికోలేనిమాఁడును బసివాఁడును గనుక నీవు పైఁబడి కొఁగిలింపుకొన్నను చంకోచపడి తొలఁగి పోయెనుగాని యితరముకాదు అయినను నిన్ను మరలఁజూచి మాటలాడునంతఁజూకు వానికి నొకచోట నెచ్చుదిగా నిలిచియుండ మనసొప్పువా. తానే నిన్ను వెదకుకొనివచ్చును.

క. రార మ్మనుటయు దివిమ, న్నారీరత్నంబు నికటనాక ధునీక
ల్వారాంభోరుహమధురస, ధారాచంద్రకితసలిలధౌతానన యై. 65

అ. రారము=రావేరాయని, అనుటయు = చెలికత్తెయనఁగా, దివిమన్నారీరత్నంబు = దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలయిన పమాధిని, నికట అననయై-నికట = సమీపమునందున్న, నాక ధునీ = ఆకాశగంగయందలి, కల్వార = చెంగలువలయు, అంభోజ = కమలములయు, మధురస = పూఁచే నెయ్యెక్కి, ధారా=దారలచేత, చంద్రకిత=నెమిలియొకకన్నులపన్నెబిడ్డ దేటునదిగాఁజేయఁబడిన, సలిల=నీటిచేత, ధౌత = కడుగుబడిన, అననయై=మఖముగలదై - పైపద్యముతోనన్వయము.

తా. ఈమీఁద జెప్పఁబడినదీని జెలికత్తె బోధింపఁగా పమాధిని కలఁకదేటి లేచి సమీపమునందుఁ జెంగలువలవలననుండియుఁ దామరలనుండియు జూతినపూఁచేనెచే నెమిలియొకలలోని కన్నులపన్నెగలబిడ్డదేటునది బాటుచున్న గంగనీటిలో మొగము కడుగుకొన్నదై.

సీ. ఘనసారపంక మొక్కలతాంగి దెచ్చిన, ముట్టి వ్రేలన చుక్కబొట్టు పెట్టి
యింతయొక్క తెపూవురై తెత్తులె త్తినఁజూచి, విసువుతోనొకకొన్ని వీరులుదుఱిమి
పడఁటి యొక్కతె రత్నరసాదుకలిడ నిల్చి, తొడుగ కవ్వలికిఁ బోననుడుగువెట్టి
బాగాలు వెన నొక్కరేపద్మాక్షి యొనఁగిన, వెగ్గలం బని కొన్ని కే వెడల నుమిసి
నగము గొఱికినయాకును కే సఖులుపిలువ
నగ మొనఁగును త్తరముఁ దెల్పి కే నగము మఱపు
నగము నయిచింతచే నగ కే మగుచు సరిగె
నవ్వరూఢిని యంతికోరద్యానమునకు. ✓

అ ఒక్కలతాంగి = తీరగంజిదేహము గలయొకపరిచారిక, ఘనపారపంకము = పచ్చకర్పూరముచేర్చి యనుకుండాఁ గలిపినగంపమును, తెచ్చినన్ = తేఁగా, ప్రేలనె = కొనప్రేలితోనే, ముట్టి = తాఁకి, చుక్కబొట్టు పెట్టి = కొంచెమిత్తి నొనటఁ జూక్కునలెబొట్టుపెట్టుకొని, ఇంటియొక్కతె = ఇంకొక్కపనికత్తె, పువ్వుపెత్తులు = కుచ్చుగాఁగట్టినపూదండలు, ఎత్తినన్ = ఎత్తిచేతఁబట్టుకొఁగా, చూచి = దానితట్టుచూచి, వినువుతోన్ = విరక్తితో, ఒకకొన్నివిరులు = అందుఁగొన్నిపువ్వులుమాత్రము, తుఁచి = కొప్పనఁజెనుపుకొని, పడఁతియొక్కతె = మఱియొకపరిచారిక, రత్నపాడుకులు = రత్నములు పొదింగినపావకోళ్లు, ఇడన్ = ముందఱితట్టుతెచ్చి పెట్టఁగా, నిల్చి = సరిగానిలిచి, తొడుగక = కాలియందుధరింపక, అవ్వలికిఁబోన్ = ఒకప్రక్కకుఁ దొలఁగిపోవునట్లుగా, అనుగువెట్టి = పాదమును బావలపై వానించి, ఒక్కపచ్చాక్షి = ఇంక నొక్క పరిచర్యచేసెడిస్త్రీ, వెనన్ = క్రేమముగా, బాగాలు = సన్నగానొత్తినపోకచెక్కలు, ఒంగునన్ = ఇయ్యఁగా, వెగ్గలంబు = అధికము, అని = అనిచెప్పి, కొన్ని = అపోకచెక్కలలోఁ గొన్నిటిని, వెడలనుమిసి = బయటికివెడలునట్లుగా నుమిసి, సగముకొఱికినయాకును = సగముమాత్రముకొఱికిన తములపాకును, నలులు = చెలికత్తెలు, పిల్వన్ = పిల్వఁగా, సగము = పూర్తిలేనిదిగా, ఒసఁగును తరిమును = ఇచ్చునట్టిమఱుమాటయు, తెల్వి = జ్ఞానము, సగమును, మఱపు = అజ్ఞానము, సగమును, వి = కలదై - ఉండియు లేనిదైకెలివితో ననుట, చింతచేన్ = విచారముచేత, సగము = చిక్కినగ మైనది, అగుచున్ = అవుచును, అవ్వీగూఢిని, అంతికోద్యానమునకున్ = ఇంటివెంబడి యుద్యానవనమునకు, చనియెన్ = పోయెను.

తా. పరూఢిని (ప్రియరహస్యవేదనచేత విరక్తి నొందినదై గంధముపూసికొనక పువ్వులు కొప్పనఁ జక్కఁగాఁబెట్టుకొనక పావకోళ్లు కాళ్లఁదొడుగక వక్కలకు లొల్లక చెలికత్తెలూడుమాటలకు బదులు మాటలు సరిగాఁ జెప్పక స్తుతిగలియు లేనిదానివలెనే విచారముచేఁ గృశించిపదేహముగలదై మెల్లగా నింటివెంబడి శృంగారపుఁదోటకుఁ పోయెను.

న. ఆసమయంబున దేవజాతిత్వజనితవిమలజ్ఞానపాటవంబునం దద్వైత్వాంతంబు సమస్తంబు నెఱుంగుటంజేసి.

67

అ ఆసమయంబునన్ = ఆయుద్యానవనమునకుఁ బోవునప్పుడు, దేవ పాటవంబునన్ - దేవజాతిత్వ = దేవజాతియగుటవలన, జంత = పుట్టిన, విశ = తనదైన, విమల = స్పష్టమైన, జ్ఞాన = తెలివియొక్క, పాటవంబునన్ = సామర్థ్యముచేతి, తద్వైత్వాంతంబు = ఆపరూఢినిసహచారము, సమస్తంబున్ = అంతయును, ఎఱుంగుటంజేసి = తెలిసినవాఁడగుటచేతి, (కర్త గంధర్వఁడు.)

శా ఏగంధర్వఁడు దద్విలాసములు ముగిసికొనితా నెంతయున్

రాగాంధుం డయి కోరి హత్తక గడున్ రారాపులం గంతుండు

ద్యేగం బందఁగఁ జేయ నెవ్వగల నుర్విప్లూరుచున్ వేఁగువాఁ

డాగధర్వకుమారుఁ డంగభవవీరద్యాపారగుం డాత్మలోన్.

68

అ. మున్ను = మునుపు, ఏగంధర్వఁడు, తద్విలాసములన్ = ఆపరూఢినియొక్క శృంగారచేష్టలను, ఈక్షించి = చూచి, తాన్ = తాను, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, రాగాంధుండు = అనురాగముచేత గన్ను గాననివాఁడు - మోహపరవశుఁడు, అయి = వి, కోరి = పరూఢినితోడికూటమినఁజేక్షించి, హత్తక = హతపడక, కంతుండు = మన్నఁడు, కడున్ = మిక్కిలి, రారాపులన్ = చూటిమాటికి

రామిడిచేయుటలచేత, ఉద్వేగము = చిత్తభ్రమమును, అందఁగఁ = పొందునట్లు, చేయఁ = చేయఁగా, సేవ్యులఁ = అధికమైనవిచారములచేత, ఉద్విగ్నారుయఁ = (విపరీతవికారములకై), త్వరపడుచు, వేఁగువాఁడు = తపించుచుండువాఁడో, అంగభ్రమవిద్యాపారగుండు = మన్తభవిద్యయందు నిపుణుఁడయిన, అంగధర్మమహాఁడు = యావనపంతుఁడైనయాంగధర్మఁడు, అత్తలోఁ = తనమనస్సునందు - పైపద్యముతో నన్వయము

తా. మను పోగంధర్వఁడు వరూధినిసౌందర్యమును దానిశృంగారచేష్టలను జూచి హాసించి యది యందులకు నమ్మతింపకపోఁగా దానిని వలపించునపాయము గానక నాటనుండి మన్తభవేదన పొందుచున్నవాఁడై వరూధిని ప్రవరాఖ్యునివలచి వాడుతన్నిట్లుమిచేత మన్తభవప్రభవముననువృత్తం తము విని తనమనసులో నిట్లాలోచించెను

ఉ ఒక్కొక్కవేళఁ బద్మముఖు శ్రీలోలమి నేయుదు రొక్కవేళఁ బె

న్మక్కువ నాదరింతురు తుణతుణముల్ జవరాండ్రుచి త్రముల్

పక్కువ వేసఱం జన దురపాయములం దగునిచ్చకంబులం

జిక్కగఁజేసి దాని సతిచి త్రముఁ బట్టి సుఖంపఁగాఁ దగున్.

69

అ. పద్మముఖులు = తామరలపంటిముఖముగలవారు - స్త్రీలు, ఒక్కొక్కవేళఁ = ఒక్కొక్క సమయమునందు, ఒల్లమినేయుదురు = అపేక్షింపకపోవుదురు, ఒక్కవేళఁ = ఒకానొకసమయముందు, పెన్మక్కువఁ = అధికాపేక్షతో, అదరింతురు = ఆదరణచేయుదురు, జవరాండ్రుచి త్రముల్ = యావనపంతులైన స్త్రీలయొక్క మనసులు, తుణతుణముల్ = ప్రతిక్షణమును మాటుచుండునవి, (వాబట్టి) పక్కువఁ = తటాలున - కొంచున్ననను నిదానింపక యనుట, వేసఱఁ = పినుగుట, చనదు = తగదు, ఉపాయములఁ = (బహువిధములయిన) ఉపాయములచేతను, తగునిచ్చకంబులఁ = తగిన మెప్పుమాటల చేతను, దాని = దగ్గఱఁజేరి, చిక్కగఁజేసి = చిక్కించుకొని, సతిచి త్రముఁబట్టి = ఆడుదానిమనసు ననుసరించి, సుఖంపఁగాఁ = సంభోగముఖము ననుభవించుట, తగున్ = యుక్తమగును

తా. స్త్రీలు చవలచి తల్లు గనుక నొకసమయం దొల్లనివారివలెఁ గవఁబడినను మఱియొక్కసమయమునందు దామే వలచినవారై ప్రేమఁజూపుదురు. ఇప్పు డిది యనాదరముచేసెను దీనితో మాటలాడరాదని వినుగుకొని తొలఁచిపోరాదు. సమయముచూచి తగినయనుపాయము వన్ని దగ్గఱఁజేరి మనసుకరఁగ నట్టి మెప్పుమాట లాడి లోఁబఱచుకొని మనసుకరఁగించి రతిముఖము ననుభవించుట యుచితమని యాలోచించెను. అప్రస్తుతప్రళంస, కావ్యశృంగమను

క. అని తలఁచి యవ్వలొనిని, యనిశము గ్రీడించుపుష్పితారామంబుఁ

మును కలుగఁజొచ్చి యొకచం, దనభూజమునీడ నిల్చి శ్రీదంభం బమరన్.

70

అ. అనితలఁచి = అని యావిధముగానాలోచనచేసి, అవ్వలొనిని = విలాసవతియైనయావరూధిని, అనిశము = ఎల్లప్పుడును, గ్రీడించుపుష్పితారామంబుఁ = విహరించుపట్టిపూఁడోటను, మునుకలుగఁ = ముందుమించి - వరూధిని యాతోటకు రాఁగలదని తెలిసి యది ఒకముందే యనుట, చొచ్చి = పొవ్వేరించి, ఒకచందనభూజమునీడఁ = ఒకగంధపుమోని నీడయందు, నిల్చి = నిలువఁబడి, దంభంబు = మాయ, అమరన్ = అమృతగా - పైపద్యముతో నన్వయము.

సీ. అర్థచంద్రుని తేటాన సవళుళించులలాట, పట్టే దీర్ఘనగంగరమట్టితోడఁ
 శెక్కుటద్దములందు రజగి వెలువలు చిందు, రమణీయమణికుండలములతోడఁ
 బసిడివ్యాతచెఱంగురమిసిమి దోవఁజెల్గును, నరుణాంశతో త్రేరీయంబుతోడ
 సరిలేని రాకట్టు రజాళువా మొలకట్టు, బెడఁగారునీర్కావిరసింజెతోడ
 ధనశధవళము లగుజన్నిదములతోడఁ, గాశికాముద్రయిడిన యుంగరముతోడ
 శాంతరస మొల్కుబ్రహ్మ తేజంబుతోడఁ, బ్రవరుడయ్యెవియచ్చర ప్రవరుడవుడు.

అ. అపుడు = ఆనయమునందు, వియచ్చర ప్రవరుడు = గంధర్వశ్రేష్ఠుడు, అర్థచంద్రుని
 తేటా = అర్థచందమామయొక్క ప్రసన్నతన, అవ. పట్టే - అనుభవించు = తిరిస్కరించునట్టి,
 లలాటపట్టి = పలకపెట్టినానటియందు, తీర్చినగంగమట్టితోడఁ - తీర్చిన = తిలకముగాదిద్దిన, గంగ
 మట్టితోడఁ = గంగానదిలోని మృత్తికతోను - స్నానముచేసి సంధ్యపాఠ్యనపుడు నీటిలోని మట్టియొ
 త్తి నొసటఁజెట్టుకొనుట సంప్రదాయము, చెక్కుటద్దములందు = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లయందు,
 జిగివెల్లువలు = ప్రవాహమువలె వ్యాపించు కాంతివిశేషములు, చిందు.. తోడఁ - చిందు =
 ప్రసరించునట్టి, రమణీయ = అందములైన, మణి = రత్నములుచెక్కిన, కుండలములతోడఁ =
 చెవిపోగులతోను, పసిడి.. మిసిమి - పసిడివ్రాఁత = బంగారునరిగఁగఱతో నక్షరమొక్కివలె నే
 సిన, చెఱంగు = కొంగులయొక్క, మిసిమి = కాంతివిశేషము, తోవఁ = కనబడుచుండఁగా,
 చెల్గును.. తోడఁ - చెల్గును = ప్రకాశించునట్టి, అరుణ = ఇంచుకయెఱుపుగల, అంశుక = రంగు
 గల, ఉత్తరీయంబుతోడఁ = బందెముచాటుగా మీఠవేసికొన్న పంచెతోను, సరి = ఈడు,
 లేని...కట్టు - లేని = లేనిదైన, రాకట్టు = రత్నములుచెక్కిన, జాళువా = మేలిమిబంగారుతోఁజే
 యఁబడిన, మొలకట్టు = మొలకత్రాడు, బెడఁగారు = అందగించునట్టి, నీర్కావి = నీళ్లలో నానఁ
 జెట్టి యుడుకుటచేతఁ గొంచెమెట్టచాళుల దోవతియొక్క, పింజెతోడఁ = వ్రేలఁజెరివినకుచ్చె
 తోను, (సరిలేని = ఈడులేని, రాకట్టు = గౌరవముతోఁచునట్లు రాచకట్టుకట్టిన, జాళువా = బంగారు
 వికారమైన - బంగారు నరిగనేరగల, మొలకట్టు = మొలనుగట్టుకొన్న, బెడఁగారు = అంద మతిశ
 యించుచున్న, నీర్కావి = నీరుకావిదోవతియొక్క, పింజెతోడఁ = ముందటికి వ్రేలఁజెరివినకుచ్చె
 తోను, అని కొందఱు) ధనశధవళములు = మిక్కిలి తెలుపులు, అగుజన్నిదములతోడఁ = అయినట్టి
 యజ్ఞోపవీతములతోను, కాశికాముద్ర = కాశిముద్ర, ఇడిన = పెట్టిన - చెక్కిన, ఉంగరముతోడఁ =
 ముద్దుటుంగరముతోను, శాంతరసము, బిల్గు.. తోడఁ - బిల్గు = చిందుచున్న, బ్రహ్మతేజంబుతో
 డఁ = బ్రాహ్మణ తేజస్సుతోను, ప్రవరుడు = ప్రవరునియాపము ధరించినవాడు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

తా అప్పుడు నొసట గంగమట్టిబొట్టును, చెక్కిళ్లపై వ్యాపించుకాంతులు గలరత్నాలక
 ర్థారణములును, చెఱంగులం దక్షరపంక్షివలె నరిగఱతో నేయఁబడిన కమ్ములుగల యుత్తరీయమును,
 రత్నములుచెక్కిన మొలకత్రాడును, ముందరితట్టుకుచ్చెలు వ్రేలఁగట్టిన నీరుకావిదోవతియు, మిక్కిలి
 తెల్లగానుండెడి యజ్ఞోపవీతములును, కాశిముద్రతోడి ముద్దుటుంగరమునుధరించి మొగమునందు శాంత
 రజసును గనఁబఱచునట్టి బ్రాహ్మణతేజస్సు వెలయఁగా నాగంధర్వుడు ప్రవరునియాపమును బొందెను.
 క. ఇట్ల నవ్వరూఢినియు నొక్కొంటఁ గఠివయనఖులు దన్నుక నీగొలిచి నడువఁగాఁ
 జటులర్పుళంఝుళంఝపద, కటకనమాకృష్ట కేళికలహంసిక యె.

అ. ఇటో = ఇక్కడ - అక్కడ గంధర్వుల డట్టుండగా నిక్కడనుట, అష్టాయాశ్రినియుక్ = ప్రమునిహందునకై తపించుచున్న పెరూనియును, ఒక్కటో = ఒక్క మొత్తముగా, కలిపయ్యలు = కొందఱు చేరిక తైలు, తన్ను, కొలిచి = నేర్చిచి - తన సేవచేయుచు, నడువఁగా = తనవెంట నడుచిరాఁగా, చటుల .. హంసికయై - చటుల = చలించుచున్న, ఝళంఝళ = ఝళంఝళయును ధ్వన్యనుకరణముతోడి, రవ = ధ్వనిగల, పడకటక = కాలియందెలచేత, సమాకృప్త = చక్కఁగా నాకర్షించఁబడిన, కేళికలహంసికయై = క్రీడాధిముగాఁ బెంపఁబడిన యుత్తమజాతిహంసలు గలదై - హంసలు తూయునట్లు ధ్వనించుచున్న కాళ్లయందెలధ్వనులు విని పెంపుడుహంసలు తన్ను మెంబడింపఁగాననుట.

సీ. ఉరగపూత్రారధూతమోగ్రగంధముఁబోసి, పాలయుఁబోయీతావిశ్రమలయపవనుఁ
డనలాక్షు పెడబొబ్బరనలమినతలదిమ్మ, బాయఁబో యీతేంట్లపాట మరుఁడు
ఘర్తసామీప్యసంకలితదాహస్కూర్తి, నాగుఁ బోయీసిడిత నల్లమధుఁడు
గరళసౌదర్యాత్తరకరసుధాకటుకత్వ, ముడుపుఁ బో యీతేనర నోషధీశుఁ
డనఁగఁ జంపకకురవక శ పనసతినిత, నిచులనంజులదాడిమీరవిచికిలామ్ర
పాటలీపూగకేసర శ ప్రముఖతరుల, సాబగుమీఱునుద్యానంబుఁ జొచ్చియచట.

అ. మలయపవనుడు = మలయపర్వతమునుండివచ్చునది - దక్షిణపుఁజిల్లగాలి, ఈతావి = ఈపరిమళముచేత, ఉరగ.. గంధము - ఉరగ = (మలయపర్వతములందలి గంధపువ్వులను అనుజుట్టుకొన్న) పాములయొక్క, పూత్రార్థ = పూత్రునిధ్వనులతోఁగూడిన బుసలవని, ధూమ = పొగచేసిన, ఉగ్ర = వేండ్రమైన, గంధము - వాననను, పాసి = విడిచి, పాలయుఁబో = ప్రసరించునుజుమి, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ఈతేంట్లపాట = ఈమె మైదలగానముచేత్త అనల.. బొబ్బ - అనలాక్షు = నిప్పుకన్నుగలయద్రునిదైన, పెడబొబ్బ = అధికధ్వని గలపింహనాదముచేత, అలమినతలదిమ్మ = క్రమ్ముకొన్న శిరోవేదనవలన, పాయఁబో = తొలఁగునుజుమి, అల్లమధుఁడు = ఆ వనంతుఁడు, ఈసిడి = ఈపుత్రములసిడిచేత, ఘర్తి స్కూర్తి - ఘర్తి = క్రీన్దకాలముయొక్క, సామీప్య = దగ్గఱించుటచేత, సంకలిత = బాగుగాఁబొందఁబడిన, దాహస్కూర్తి = తాపాతిశయమును, అఁగుఁబో = అడ్డగించునుజుమా, (పా. నీఁగుఁబోయీచల్లసిడియందు మాన్సుకొనునుజుమా,) ఓషధీశుఁడు = చంద్రుఁడు, ఈతేనె = ఈపుష్పఫలములననుచేత, గరళ... కటుకత్వము - గరళ = కాలహాటవిషముయొక్క, సౌదర్య = తోడఁబుట్టిన దానితనముచేత, ఆత్మ = పొందఁబడిన, కిరణ = కిరణములయొక్క, సుధా = అమృతముయొక్క, కటుకత్వము = కారమును, ఉక్తువుఁబో = పోఁగొట్టుకొనునుజుమి, అనఁగ = అనునట్లుగా, చంపక.. తరుల = చంపక = సంపెంగ, ఘరవక = గోరంట, పనస = పనసచెట్టు, తినిత = తినానము, నిచుల = ఎల్లఁగ న్నెరు, బంజల = అశోకము, దాడిమి = దానిమ్మ, విచికిల = నన్నమెల్లె, ఆమ్ర = మామిడి, పాటలీ = కలిగొట్టు, పూగ = పోక, కేసర = సురపొన్న, ప్రముఖ = మొదలుగాఁగల, తిరుల = పుత్రములచేత, సాబగు మీఱునుద్యానంబు = అందము (మనోజ్ఞత) అతిశయించుచున్న యాటలోటను, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అచట = అక్కడ - ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

తా. ఈతోటలోనిగోరంట సంపెంగ పనస మామిడి సురపొన్న మొదలుగాఁ గల పుత్రములవలని ఫలపుష్పపరిమళములచేతను దుమ్మెలరంగులకారములచేతను ప్రాచునీడలచేతను దేనిలమాధుర్యము

చేతను గ్రహముగా మలముమారుతమును మన్మథుఁడును వసంతుఁడును జంధుఁడును దమతమలోప
ములను బోగొట్టుకొనుచున్నారు. అట్లుండగా నిరీరులకొఱుఁదిట్టి దీక్షపూవునా. తప్పక దీక్షునను
నిశ్చయముతో నాలోఁటనుజూచ్చి అలం అప్రస్తుతిప్రశంస, ఉత్ప్రేక్షయును

మ. పవమానస్లనమాసపంకజరజగిరీపాశీశిశంగిచ్చుమీ

భవదభ్యర్థవికీర్ణకృత్రిమసరిత్యాథ స్తరంగాహతైం

దవపాషాణవిత్తిరీకాతలమునకా శ నాశీకపత్రాక్షులు

త్సని మొప్పక విహరించుచుకా నరసవాశచాప్రాధిమల్ మీఱఁగన్ 74

అ. పవమాన ..తలమునకా - పవమాన=గాలిఁలన, ప్లవమాన=తెప్పలఁదేలుచున్న - నీళ్లలోనల్ల
లాడుచున్న, పంకజ=కమలములయొక్క, రజః=పరాగముయొక్క, పాశీ=సమాహమచేత-రాశిచేత,
పిశంగ=పసియియైన, ఛపీభవో=కాంతిగలవగుచున్న, అభ్యర్థ=సమీపమునందు, వికీర్ణ=చెదరిన, (అలల
వ వికేషణము), కృత్రిమసరిత్ = కాలువయొక్క, పాథః=నీళ్లవలన, తరంగ = కరల్లచేత - అలల
చేత, ఆహత=అంతటను గొట్టఁబడుచున్న, విందపాషాణ=చంద్రకాంతపురాళ్లచేసిన, విత్తిరీకాతల
మునకా=అరుగుమీఁద, నాశీకపత్రాక్షులు=తామరలేకులవంటికన్నులుగల వారైనస్త్రీలు, ఉత్సహము=
వేడుక, ఓష్పక=ఓష్పనట్లు, విహరించుచుకా=సంచరించుచును, నరస ..ప్రాధిమలు-స్తరస=రసవంతము
లైన, వాచా=మాటలయొక్క, ప్రాధిమలు=నేర్పులు, మీఱఁగన్ = అతిశయింపఁగా - వైపద్యముతో
నన్వయము

తా. చల్లగా వీచుచున్న గాలిచే రేగినతామరపుష్పాడి క్రిచ్చుకొనఁగాఁ బసుపుపన్నెలోఁబా
లుచున్న చేరువకాలువలనీళ్లయందు లేచినయలలతాడుడు గలిగినచంద్రకాంతమణులచే నేర్పఱుపఁ
బడినయరుగుమీఁదఁజేరి యాస్త్రీలునరసములాడుకొనుచు విహరించుచును

చ. బటువయి విట్టవీరి పరిశపాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొ

కొట్టఁ గలయంగఁ బర్వ గొనగొమ్మను గోయిల మించ నొప్పెఁ జెం

గటియెలనూవి హారరుచి శ గందవైడిం గనుపట్టి నీలతా

స్ఫుటతరచూచుకం బగుచు శ బొల్పువనేందిరగుబ్బచ న్ననన్. 75

అ. బటువయి=పట్టువయై, విట్టవీరి=విక్రీలినిక్కి-జొంపముగాఁ దెరిగి యనుట, పరిపాటి
గన్=క్రమముగా - తగుమాత్రముగా, పూచి=పుష్పించి, పరాగపుంజము=పుష్పాడిరాశి, ఒక్కొట్టె
=ఒక్కసారిగా, కలయంగన్=అంతటను - ఎల్లయెడలను, పర్వన్=వ్యాపింపఁగా, గొనగొమ్మను=చివ
రనుండెడి కొమ్మమీఁద, గోయిల=కోవెల, మించన్=అతిశయింపఁగా, చెంగటియెలనూవి=దగ్గఱనుం
డెడి యీమామిడిగున్న, హారరుచి=ముత్యాలపేరులకాంతిచేతను, గందపాడిన్=బుక్కాముపాడిచే
తను, కనుపట్టి=(కంటికిమనోహరముగాఁ)గనఁబడి, నీలతా . చూచుకంబు - నీలతా=నల్లఁదనముచేత,
స్ఫుటతరశీమిక్కిలిస్పష్టముగాఁదెలిసెడి, చూచుకంబు=చను మొనగఁబడి, అగుచుకా=అవుచును, బొల్పు
...చన్ను - చొల్పు=ఓప్పుచున్న, వనేందిర=వనలక్ష్మియొక్క, గుబ్బచన్ను=బట్టువైన స్తనమో, అనన్
=అనునట్లుగా, ఒప్పెను.

తా. ఈయెదుటఁ గానపచ్చెడి గుఱ్ఱమామిడిగున్న చక్కఁగాఁబూచి, పూడుముప్పైభాగమునం
దంతటను గ్రచ్చుకొని, యందుమీఁదఁ గొనకొమ్మపై గోవెల వాలియుండుటచేత, ముత్యాలహారముల

తోను, గందబాడికమ్మటతోను, నలుపుమీలినమువతోను, నొప్పయన్న వనశ్చియొక్కవట్టువైన న్న నమో యనునట్లు కానవచ్చుచున్నది. అలం. ఉ త్ప్రేక్ష

తే. వెలదియిచ్చటినంపెంగెవరులు గఘాన

దేవతలయిండ్ల నెత్తినదీపశిఖలు

గాక యుండినఁ బంచబంశగాళ మగుచుఁ

బాటునే మత్తమధుకరరేపటలతమము.

76

అ. వెలది=ఓచెలియా, ఇచ్చటినంపెంగెవరులు=ఈతోంటలోని సంపెంగపువ్వులు, గఘానదేవతలయిండ్ల=వనదేవతలవైన యిండ్లయందు, ఎత్తినదీపశిఖలు=పెట్టినట్టిద్వీపములజ్వాలలు, కాక యుండిన=అవిదీపజ్వాలలెకాకయున్న పక్షమున, మత్త . తమము-మత్త=మండిచిన, మధుకర=కుమ్మెదలయొక్క, పటల=నమాహుమనెడి, తమము=చీకటి, పంచబంశగాళమగుచు=ఆగోచరమగుచు-కన్నులకుఁ గానరానిదై, పాటునే=పరుగెత్తిపోవునా

తా. ఓచెలియా! ఈతోంటలోనుండి సంపెంగపువ్వులు వనదేవతలు తమయిండ్లలో వెలిగించినదీపములేమోయన్నట్లు వెలుగుచున్నవి. కనుకనే వానిదగ్గఁజేరక చీకటివలెనేనల్లగాఁగ్రమ్ముచున్నకుమ్మెదలు తమపోబడితేలియకుండునట్లు దూరముగాఁబాటిపోయెనుజూడుము దీపములకును చీకటికిఁజేర్చు విరోధమో యట్లుసంపెంగలకును కుమ్మెదలకును విరోధమనిభావము అలం. అనుమానము, రూపకమున.

చ. అపరిమితానురాగనుమనోలన యై చిగురాకుఁ జేతులం

దపసిని గొంగిలించె వనితా యిదె రంభ దలంప రంభ దా

నపరిమితానురాగనుమనోలన యై చిగురాకుఁజేతులం

దపసిని గొంగిలించు టుచిరతంబె కదా యన నవ్వె రంభయనన్.

77

అ. పనితా=ఓచెలియా, రంభ=అరటిచెట్టు, అపరిమిత . లనయై - అపరిమిత=మితిలేని, అనురాగ=అనుసరించినయెఱ్ఱదనముగలిగిన - ఎఱ్ఱగానుండెడి, సుమనః=పువ్వుచేత, అలనయై = వాలియట్లు కొనుస్వభావముగలదై, చిగురాకుఁజేతులఁ = లేతయాకులనెడిచేతులతో, తపసిన్ = అగినెచెట్టును, కొంగిలించె = అలింగనముచేసికొనెను - అవరించుకొనెను, ఇదె=ఇదిగోఁజూడుము. (అని యొకతెచెప్పఁగా మఱియొకతె), తలంపఁ=విచారింపఁగా, రంభ=రంభయనెడియప్పరన, తాన్=తాను, అపరిమిత...లనయై - అపరిమిత=మితిలేని, అనురాగ=అనురక్తితోఁగూడిన, సుమనః=మంచువనస్సుగలదగుటచేత, అలనయై=ఓపికలేనిదై-తాలవిశంబము నోర్యలేనిదై, చిగురాకుఁజేతులఁ=చిగురాకులపంటిచేతులతో, తపసిన్=తపస్సుచేసి స్వర్గముభవముభవింపవచ్చిన పురుషుని, కొంగిలించు=అలింగనముచేసికొనుట, ఉచిరతంబెకదా=యుక్తమేకదా-విశేషతపస్సుచేసి సిద్ధిపొందినపుణ్యార్థము స్వర్గమునకు వచ్చిరంభాసంభోగముచేయుదురు గనుక రంభ తపస్సినిగొంగిలించుకొనుట వింతగాదనుట, అనన్=అనఁగా, రంభయన్=వారిలోనొకతెయైవిహించుచున్న) రంభయనెడియప్పరనయన్, నవ్వెన్=అందులకైనవ్వెను.

తా. అప్రదోకయప్పరన మఱియొకదానితోఁ జెలియా! రంభ (అరటిచెట్టు) మిక్కిలియెఱ్ఱవైన పువ్వుయొక్కబురువుచేత వాలినదై తపసిని (అగినెచెట్టును) గొంగిలించెను (చేరుకొనెను) చూచుచునఁగా నది మరలదానితోరంభ మిక్కిలియనురాగముతో మంచువనసుగలదై తపస్సుచేసి కృతార్థుడయి స్వర్గమునకు వచ్చినపుణ్యపురుషునిఁ గొంగిలించుటయుక్తమే కదా యనఁగా రంభనవ్వెను.

అరటిచెట్టుపూచి యగిశుచెట్టుమీద వాలెనని చెప్పినమాటకు నర్థాంతరవిషయము చేరంభతపన్నిని గాని లింఘకొనుటగాఁ గల్పించుకొని యదిసహజమే యనియె ననిభావము. అలం పక్రొక్తి.

ఆ. కొమ్మ కన్నుఁగవకుఁ శ్రీ గోరగింపఁగఁ బూచితఱుచుజొత్తు గ్రక్కుదానంబు
గవియునీతమాలగ్రహనాంధకారవి, తానమునకు నుదయభానుఁ డయ్యె. 78

అ. కొమ్మ=ఓచిన్నదానా, కన్నుఁగవకు=నేత్రద్వయమునకు, కోరగింపఁగఁ= వెక్కినను గునట్లు - చక్రఁ గాఁ జూడతక్యముగాకుండునట్లు, పూచి=పుష్పించి, తఱుచుజొత్తు గ్రక్కుదానంబు - తఱుచు=అధికమైన, జొత్తు=ఎఱుపును, గ్రక్కు=ప్రసరింపజేయునట్టి, దానంబు=దాసానిచెట్టు, కవియు వితానమునకుఁ - కవియు=క్రమ్యకొనుచున్న, ఈతమాలగ్రహన= ఈయెదుటనుండెడి చీకటిప్రాయశఃపడెడు, అంధకార=చీకట్లయొక్క, వితానమునకుఁ= సమాహమునకు, ఉదయ భానుఁడు=ఉదయించుచున్న సూర్యుఁడు, అయ్యె=అయెను.

తా. సూర్యుఁడుదయంపఁగానే చీకటివిరిసిపోవునట్లు ఈదాసానిచెట్టుపూచి పువ్వులకాంతిగో వెలుగఁగా నాకాంతి ప్రసరించుటచేత నెదుటనున్న చీకటిప్రాయశఃపుయొక్క నల్లనికాంతివిరిసి పోవుచున్నది. (దాసానిపువ్వులు ప్రార్థనాశీలినప్పటి సూర్యలింగమునలె యెట్లుగానుండుటయు, చీకటిప్రాయశః చీకటివలెనే నల్లగానుండుటయు స్వప్రసిద్ధము) అలం. రూపకము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడపక్షాభ్రములకుఁ, గాండమండంబు దిగువానకాళ్లు గాఁగఁ బుకర్చునానేత్ర వర్ష ద్దురశంక నొనఁగు, పోకబోదియవవకంపురమోకఁగంటె.

అ. పంకరూపానేత్ర=కమలములవంటి కన్నులుగలయోచెలియా, శ్యామల..భ్రములకుఁ=శ్యామల =పసురుమించిననలుపుగల, ఉపరి=మీఁదిపైన, నిబిడ=తఱుచైన, పక్షాభ్ర=ఆకులనెడి, అభ్రములకుఁ=మేఘములకు, గాండమండంబు=వానియడుగుబోచెల సమాహము, దిగువానకాళ్లు-దిగు=శీలత దిగునట్టి, వానకాళ్లు=ప్రారంభకాలమునందుఁ దోచుచున్నవర్షధారాచ్ఛాయలు, కాఁగఁ= అగుచుఁ డఁగా, వర్షక్షంక=వానకాలమనెడి సంకేతమును, బిసఁగు.. మోక - బిసఁగు=ఇచ్చుచున్న - కలుగజేయుచున్న, పోకబోదియ=పోక చెట్లు మొదటిభాగములయొక్క, నవకంపు=మృదువైన-ననుపైన, మోక=మొలకచాల్చును, కంటె=చూచితివా.

తా. ఓచెలియా! ఈలోటలోనిపోకప్రాయశఃలచాలు మీఁదియాకులు నల్లఁదనముచేతి మలులవలెఁ గోరఁబడఁగా వానిబోచెలు వానకాళ్లవలెఁ దోచుచు నిది వానకాలమేమో యనుసంకేతము గలుగజేయుచున్నవి చూడుము. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్షయు.

ఉ. చూతమె డాసి పక్షతరశశం క్తిపుటాంతరదృశ్యహం క్తిక

వ్రాతములై వెలుంగుగరుశంపుఁగొటారుల నొప్పతామ్రవ

ర్ణితటమట్లు జీగదళశబ్దబృందనమావృతపాండురప్రసూ

నాతిమనోజ్ఞమూతిముల శ్రీ సర్థి నెనంగుమధూకసాలముల్.

8

అ. పక్ష. వ్రాతములై - పక్షతర=మిక్కిలిపండఁబాసిన, శశం క్తిపుట = ముత్యపుఁజిప్పలదెక్క, అంతర=లోపలిభాగములందు, దృశ్యమాడఁదగిన, మాక్తిక=ముత్యములయొక్క, వ్రాతములై సమాహములుగలవై, వెలుంగు. రులక్ - వెలుంగు=ప్రకాశించుచున్న, గరువుపు=గొప్పవైన, కొటరులక్=రాసులుపోసియుంచుతావులచేత, ఒప్పతామ్రపర్ణితటమట్లు=ఒప్పుచున్న తామ్రపర్ణియనెడి

టియొడ్డునలె, జీర్ణ. . మూలములకొ - జీర్ణదళ = రాలినపండుటాకులయొక్క, బృంద = సమాహమచేత, సమాపుత = లెస్సగా నావరింపఁబడిన, పాంశుర = తెల్లనైన, ప్రమాన = పుష్పలచేత, అరివనోజ్జ = మిక్కిలి మందరములైన, మూలములకొ = మొదళ్ళచేత, ఎనంగమహాకసాలములే అతిశయించిన యిప్పహృదకులను, అర్థికొ = ప్రీతితో, డాసి = దగ్గఱఁబోయి, చూత మె = మనము కనుఁగొందమా.

తా. మొదళ్ళయందు రాలినపండుటాకులలో ముత్తైపుఁజిప్పలలోని ముత్తైములవలె రాలినపుష్ప లాఘవగాఁ దామ్రపర్ణినదీతీరమునందలి ముత్యాలకొటారులవలెఁ గానఁబచ్చుచున్న యిప్పహృదకులవిగోఁ గానఁబచ్చుచున్నవి. దగ్గఱఁబోయి చూతము వచ్చెదవా (ఇందు రాలినపండుటాకులకు ముత్తైపుఁజిప్పలతోను, ఇప్పపుష్పలరాసులకు ముత్త్యపురాసులతోను, ఇప్పప్రమాణులమొదళ్ళకుఁ దామ్రపర్ణితీరముతోను, పోలిక యని యెఱుంగవది. తామ్రపర్ణినదియందు ముత్త్యములు పుట్టుననుట ప్రసిద్ధము.) అలం. ఉపమ.

క. పంకజముఖ విరహాలపయి, గింకక నిజసైన్యకోటికిని సెల విడుమీ

నాంకునికరతల మన నల, కంకేళిం జగురు గాలిఁ శ గడలెడుఁ గంటె. 81

అ. పంకజముఖి = కమలమువంటిముఖముగల యౌచెలియా, విరహాలపైకొ = ప్రీయులనెడఁ బాసిన స్త్రీపురుషులమీఁద, గింకక = కోపముతో, నిజసైన్యకోటికిని = తనసేనాసమాహమనకు, సెల...తలను - సెలవిడు = దండునెడల నుత్తరువుచేయునట్టి, మీనాంకుని = చేపటెక్కిముగలమన్నఘని యొక్క, కరతలము = అరచేయి, అనకొ = అనునట్లుగా, అలకంకేళి = ఆయాకోకి వృక్షమునందు, చిగురు = చిగురొక, గాలికొ = గాలిచేత, కడలెడుకొ = చరించుచున్నది, కంటె = నీవుచూచితివా

తా. ఓచెలియా! మన్నఘుని తనదండయినకు మైదలు మొదలయినవానిని బ్రయుల నెడఁబాసి విచారపడుచున్న స్త్రీలమీఁదికిని బ్రయురాండ్ర నెడఁబాసినపురుషులమీఁదికిని నెడలఁ దని కోపముతో నాట్లాపింప వీచినచేయో యనునట్లుముఖోకవృక్షములొనిచిగురొక గాలిచే నాడుచున్నది చూడుము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. నునుఁజిగురొక మేయుతఱి శ నోరికెలంకులఁ దేటి గుట్టినక

వనతరుశాఖలం గునకురేవద్దనిఁ బాటుపికాంగనం బికం

బనునయ మొప్ప మాన్సుగతి శ నాత్మముఖంబు ముఖంబుఁ జేర్చి చుం

బన మొనరించె సందుసుడిరమాయలు గా మగవారికృత్యముల్. 82

అ. నునుఁజిగురొక = కోమలమయినచిగురుటాకును, మేయుతలొ = తినునప్పుడు, నోరికెలంకులకొ = నోటిపొచ్చుములందు, తేటి = (అచిగురొకనందున్న) కుమైద, గుట్టినకొ = ముక్కుతోఁ జూడఁకగా, కువకువద్దనికొ = కువకువయ నెడిరొదతో - కువకువయని కూయుచుననుట, వనతరుశాఖలకొ = ఊహ్యవములొని వృక్షములకొమ్మలమీఁదుగా, పాటుపికాంగనకొ = పరు నెత్తుచున్న యాఁడుఁగో వెలను, పికంబు = మగఁగోయిల, అనునయము = ఊఱడించుట, ఒప్పకొ = ఒప్పునట్లుతా, మాన్సుగతికొ = (ఆకు మైదకుట్టివదాదను) బోఁగొట్టుదానివలె, ఆత్మముఖంబు = తనమొగమును, ముఖంబుఁ చేర్చి = అఁడుఁగోయిలమొగముతోఁజేర్చి, చుంబన మొనరించెకొ = ముద్దుపెట్టుకొనెను, మగవారికృత్యముల్ = పురుషులయొక్కపనులు, సందుసుడిరమాయలు = సమయముచూచి బొంకించునట్టియూపాయము కలవి, కాంకవా.

తా. ఓచెలియా ! ఆమామిడిచెట్టునం దొకయాడుగోవెల చిగురు దినబోయి యాచిగురునం దున్నరు మైప నోటియోరే గుట్టగా నానొప్పికే దాళలేక కుపమయని కూయుచు ప్రాంతలకొమ్మల మీదుగా బాటుచుండగా దానిజతయైనమగకోవెల చూచి యానొప్పిని మాన్పెడుదానివలె దగ్గఱ బోయి దానిమొగముతో దన మొగముచేర్చి ముద్దుపెట్టుకొనెను. దానివందనచూచితివా. మగవారిపను లన్నియు నిట్లే నయయచునకు దగినట్లు బొంకించునృభౌపముగలవిగానుండును. అలం. అథాంతరన్యాసము. క. అని షోగడుచు నొయ్యారపు, టనువున జడ లల్లి జిలుంగు లగుపయ్యెదలం జనుకట్లు గట్టి గట్టిగ, ననిమిషకాంతలు లతాంతరహరణోత్సుక లై. 88

అ. అనిమిషకాంతలు = దేవతా స్త్రీలు, అని = ఇట్లని, షోగడుచు = (అలోటయొక్క మనోజ్ఞతను) షోగడుచు, లతాంతరహరణోత్సుకలై = పువ్వులుగోయవేడుకగలవారై, ఓయ్యారపు టనువున = విలాసవైఖరితో, జడలల్లి = జడలువేసికొని, జిలుంగులు = నన్ననివి, అగుపయ్యెదల = అగునట్టిపైటల చేత, గట్టిగ = దృఢముగా, చనుకట్లుగట్టి = అవికలమీదఁ జేర్చి విగఁ గట్టి - వెడలి రని క్రియ యధ్యాహార్యము

తా. ఆదేవతా స్త్రీలు మీఁదఁజెప్పినవిధముగా మద్యానవనమును బొగడి యంతటఁ బువ్వులు గోయఁగోరినవారై పువ్వులచెట్లకొమ్మలు మొదలైనవానికి దలవెండ్రుకలు తగులుకోకుండునట్లుగా జడలువేసికొని పయఁట జాతీహాకుండునట్లుగా తొమ్మలపైఁజాట్టి విగఁగట్టుకొని వెడలిరి.

రగడ. నేర్పుమై నల్లయది ర నెఱులఁ దొలుపూఁ దుఱిమె

దర్పకున కర్పింపఁ ర దలఁప దెంతటివెరిమె
యింతి పాపురపురొద ర యేల వినె దారజము
వింతయే విరహిణుల ర వెతఁ బెట్టుబేరజము
సురపొన్నక్రొన్ననల్ ర సొచ్చి నలుగడ వెదకు
తఱుఁగ దందులతావిరతండుంబు కొవ్వెడను
నఱిమి నను జిపురునకు ర నగునె కంటక మాఁడఁ
జాఱుకు మనె వేటొక్కరచోటఁ గంటక మాఁడఁ
గుండములు నీ కొనఁగఁ ర గూర్చితిని గై శికము
నిందులకు వెల యడుగ ర నేల విడు వై శికము
చిఱుఁదేంట కొనఁగె గురజైనఁగూళ్లు గొజ్జంగ
నెఱుఁగ కది పూ వంద ర నేల యిటు రజ్జంగ
నెదిరింపఁ బోలు నీ ర వింతి రతివతిఁ దెగడఁ
బొదల్లఁ జిగురులతుదల్లఁ ర బూచి యున్నది పొగడ
పుడుకు మల్లన గందరప్రెడికి నీప్రేకణము
దడయ కిటు నీ కిత్తుఁ ర దగ రత్న కంకణము
నెరసి పో జూచెదపు ర నిలునిలువుమో కనము
గురియుతేనెల జీబురకొన్న దంతట వనము

కా దల్లయది పుల్లకంకేళి పన్నిదము
 మోదు గోడిన నీదు శ్రముత్యాలజన్నిదము
 ఏటవాలైనయది శ్రయాయరటి బాలెంతి
 చేటునకె యగుచూలుచేఁ గలుగుమే లెంత
 నెలఁతె యాగేదంగి శ్రనీ కబ్బె బుక్కాము
 చిలుకునీపుప్పొళ్లు శ్రచెంచెతిలబుక్కాము
 మితి లేనితేనె నాశమెత చేసె విరవాది
 యితరలతికల మరగి శ్రయేఁగు నది పరవాది
 కలిగొట్టు ప్రాకువేరేడ్కలె నీకుఁ దఱ చెదను
 నలినాక్షి కడిమిగంఠడమున కే వెఱచెదను
 గురువెంద నదె గిలుబుర్రొనియెఁ బయ్యెరదొంగ
 విరులఁ గరికుంభకుచ శ్రవెఁజు మై యరగ్గుంగ
 మెరమెరనికొనిదరి శ్రమీ లంచు లకుముకులు
 మరగెనీకనుదోయి శ్రమాయువు చకచకలు
 ఏకాంత మని తొలఁగె శ్రదిందు నీ వటె వేఱు
 చేకొనవె మున్నాడి శ్రచెలువ యీపటివేరు
 అరిది యీయేడాకు శ్రలరఁటి నగుకప్పరము
 సరిరాదు దాని కలశశియొడలు కప్పరము
 పాళ కల్లది పోఁక శ్రబ్రాక బందము దెగియె
 నాళి యది దిగజాఱునట్టిచందము నగియె
 మలయపవనునిఁ బిలిచె శ్రమావి బళి యీవేళ
 మలయుతోవెలపంచశమస్వరం బనునీల
 సులభ మై దొరకె మంజులవాణి చంపకము
 చిలుక వన్నెపుఁబొదలు శ్రచేరి యింక వంపకము
 చనకుఁ డింక దవ్వలకు శ్రసఖులార పువ్వలకు
 ననుచు నలరులు గోసి శ్రరతివ లల్లన డాసి.

84

ఆ. (ఈరగడయందు దేవతాస్త్రీలు పువ్వులుగోయునప్పు డొకరితోనొకరు మాటలాడుకొను
 రీతి చెప్పఁబడెను గనుక నెక్కడిమాట కక్కడనే యన్వయము) అల్లయది = అపడుచు, నేర్పు
 మై = నేర్పులో - ప్రాథమ్యముతో, తొలుతూ = మొట్టమొదటఁ గోసినపుప్పున, నెఱులకొ = తల
 మెద్రుకలలో, తుటిమె = పెట్టుకొనెను, దర్పకునకు = మున్నగునిక, అర్పింపకొ = సమర్పణచే
 యను, తలఁచదు = ఎంచుదు, ఎంతటిపెరిమె = దానికిఁ బువ్వులం దెంతియధికమైనప్పటివంటి, (ఎంతటి
 పెరిమె = దానికి నెంతటిగొరివవే - అది పెద్దటికి ముచ్చే మున్నగునిలక్ష్యముచేయదయ్యెను. అది యిట్లు
 కొంతపర్థము చెప్పెదరు.) ఇంతి = ఓచెల్లీ, పావురపురొద = పావురాయియొక్క కూతను, ఏలది

నెడు=ఏలవినుచున్నావే, (ఇది యొకదానిపక్షము.) ఆరజము=అది యింపుగానున్నది, (ఇది యందులకు నుత్తరము) వింతయే=అదియొకవింతయైనదా-ఎన్నఁడునువనియఱుగనిదా, విరహిణులకే=విరహముగల స్త్రీలను, వెతఁదెట్టువేరజము=బాధపెట్టునట్టి కుత్సితపునడకగలది, (ఇది లోలుతటిదాని మాట.) సురపాన్నక్రొన్ననిలు=క్రొత్తగాఁ బూచిన సురపాన్నపువ్వులను, చొచ్చి = ఆపెట్టలోఁబ్రవేశించి, నలుగడకే = నాలుగువైపులను, వెదకు=నీవువెదకుము, అందులతావిరందంబు=ఆపువ్వులవలని పరిమళముయొక్కనవ్వుధి, క్రొవ్వెదకుకే=క్రొత్తదైన కొవ్వనకు, తఱుంగడు=ఎప్పుడునుదగ్గదు అతిమి=అక్రమించి, ననుకే=నన్ను, చివురునకుకే=చిగురాకునకై, కంటకము=కఠినపుమాట, అడకే=చెప్పట-నిందించుటయనుట, అగునె=తగునా, వేటొక్కచోటకే=మఱియొకతావునందు, కంటకము=ముల్లు, అడకే=నాటుకొనఁగా, చుటుకునుకే=చుటుక్కుమని నొచ్చెను కుందములు=మొల్లపువ్వులను, నీకుకే=నీకొఱకు, ఒనఁగకే=నేనియ్యఁజాలను, కైశకముకే=కొవ్వనందు, కూర్చితకే=చేర్చితిని-పెట్టుకొన్నాను. ఇందులకుకే=ఈపువ్వులకుఁగాను, వెల=క్రయము, అడుగకే=అడుగుట, ఏల=ఏమిటికి, వైశకము=వేళాత్వమును-పంచనను, విడు=నీవువిడువుము. గొజ్జంగ=గొజ్జఁగపాదను, చిటుఁదేట్లకుకే=పిల్లలు మైదలకు, గుజ్జెనఁగూళ్లు=ఆడుకొనునప్పుడు పిల్లలు గురుగులతో వండుకొనెడు పంటకముగా, ఒనఁగకే = (ఇది) ఇచ్చెను. (పా. చిటుఁదేట్లకొదవెగుజ్జెనఁగూళ్లు = పిల్లలు మైదలకు గుజ్జెనఁగూళ్లు కలిగెను) అది=ఆచిన్నది, ఎటుఁగక = గుజ్జెనఁగూళ్లుగానిచ్చుట యెటుఁగక, పూవు = పువ్వును, అందకే=తీసికొనఁగానే, ఇటు=ఈవిధముగా, రజంగకే=నిర్దురములాడుట, ఏల=ఏమిటికి, ఇంతి = ఓచెలియా, నీవు, రతిపతికే = మనస్సుని, తెగడకే=నిందింపఁగా, ఎదిరింపఁబోలుకే = ఆమన్యుఁడునిన్నెదిరించి యుండవలెను. (కనుకనే) పొగడ=పొగడచెట్టు, కుదలకే = కొనగొప్పలయందు, చివురులు=చిగుళ్లు, పొదలకే=వృద్ధినిండఁగా, పూచియున్నది=పుష్పించియున్నది (ఇది నీకు విరహకారియగుననిభావము) ఈపేంకణముకే=ఈప్రియాళు వృక్షమును, గందపొడికికే = పరిమళముతోడి పూపొడికై, అల్లనకే=మెల్లగా, పుడుకుము=మునివేళ్లతో నొక్కినొక్కిపట్టుము, ఇటు=ఈవిధముగా, తడయకు=ఆలస్యముచేయకుము, తగకే=(ఆలస్యముచేయక పుష్పాడిపుడికి రాల్చినందులకు) తగునట్టుగా, నీకు, రత్నకంకణము = మణులుచెక్కిన యాముండేతికడియమును, ఇత్తుకే = ఇచ్చెదను. నెరసిపోకే = వ్యాపించిపోను - పూచబొదలనందులలోఁ దూఱిపోవుటకు, చూచెదవు = యుత్తించుచున్నావు, నిలునిలువురూ = అట్లుపోవలదు నిలువుము నిలువుము, (ఇక్కడ ఆదరమువలన ద్విరుక్తి) కనము=మేము పిచ్చుట నిమ్నఁజూడఁజాలము. (ఏలయనిన) కురియులేనెలకే=వానకురిసినట్టు కాలుచున్నతేనెలచేత, ఐనుము = ఈయుద్యానవనము, అంతటకే = అన్నిప్రదేశములందును, టిటుకొన్నది=సందులేక క్రిక్కిరిసికొనియున్నది. అల్లయది = ఆహారమునం దెదుటఁ గనఁబడుచుండునది, పుల్లకంకోలి=పూచినరక్తాకోకవృక్షము, (అని యొకతె పలికెను) కాదు=అదికంకేలికాదు, మోడుగుమాని, (అని యింకొకతెయఁగా మొదటిది) ఓడినకే=నీవు ఓడిపోయినపక్షమున (అనఁగారెండవది) పన్నిదము=ఏమిపఁదెము, (అనఁగారెండవది) నీదు ముత్యాలజగ్గదము = అజ్ఞోపవీతమువలె ధరించునట్టి నీముప్పేటముత్యాలపరము (అనెను) ఈయరఁటిబాలెంత = గెలవేసిన యాయరఁటిపెట్టు, ఏటవాలైన యాది=ఒకరిట్టునకు నొఱగినది, చేటునకే=చెటువునకే - గెలముదురఁగానే నెఱఁగబడుటకేయనుట, అగుచూలుమేలు = అయిన యూగర్థముయొక్క మేలు, ఎంత = ఏమాత్రము-ఈగర్థము దానిని తెలుపవచ్చినదేగాని సుఖపఱుపవచ్చినది కాదనుట. నెలఁది = ఓచెలి, ఈగేదంగికే=ఈపచ్చమొగలేయందు,

క్రాము = గండవోడి, నీకట్టెన్ = నీకు లభించెను, చిలుకునీపుష్పాక్షు = ఈరాలుచున్న పుష్పప
గములు, చెంచెలలలుక్రాము = చెంచుజాతి స్త్రీలు వస్త్రములకువాసనకట్టెడి గండవోడి, విర
ది = విరజాజీతగ, మితిలేనీతేనె = మేరలేని పూచేనెను, ఆ మెతచేనె = (తుమ్మెదకు) విందు
సెను. అది = ఆతుమ్మెద, పరవాది = ఆత్రగొట్టు, (కనుక) మరిగి = ఆనవడి - అంటిటివోడ దృష్టిపొందక
ంకను గావలెనని యనుట, ఇతరలతలకున్ = ఇతరములైన పూచేదీగెలనుగూర్చియు, ఏగున్ =
పుచున్నది నలిసాక్షి = ఓ చెలీ, నీకున్ = నీకు, ఎదన్ = మనసునందు, కలిగొట్టు = పూదిరిచెట్టును,
త్రితువేడ్కలె = తొమ్మిలో జరగుచు నెక్కుటయందలి కుతూహములే, తలయ = అధికము, ఏన్ =
ను, కడిమిగండమునకున్ = దానివిలన గలిగెడి నొడ్డయపూయమునకు, వెఱచెదను = భయపడెదను.
కుంభకుచ = ఏనుగుకుంభస్థలములవంటి స్తనములు కలదానా - ఓ చెలియా, అదె = అదిగో, పయ్యెర
ంగ = మలయమారుతము నెడివొంగ, గురివెందన్ = బండిగురిగింజలీగిను, గిలుబుకొనియెన్ = కొల్ల
నియెను - దానిలోనిపువ్వులన్నియు సవహరించెననుట, మై = దేహము, అ రగ్రంగన్ = సగము తగ్గనట్లు
- శరీరమును వంచెయనుట, విరులన్ = ఆబండిగురిగింజ పువ్వులను, వెరజా = జవురుకొనుము. లకు
తులు = మొలవల్లంకు లనెడిపక్షులు, మెర మెరని = మెరమెరయని మెఱయుచుండెడి, కొలనిదరిమిలు =
స్వగట్టుననుండెడిచేపలు, ఆంచున్ = అని బ్రమయించు, నీకనుగోయిన్ = నీకన్నుల జంటను,
రగన్ = ఆశించెను, చుకచుకలు = చుకచుకలాడెడి కన్నుల కాంతులను, మాయింపు = అగణితేయుము
కాంతము = రహస్యము - మేము మాటలాడుకొనునది యేమోరహస్యము, అని, తొలగెడు = ఎడ
గాఁ దొలగిపోయెదవు, ఇందున్ = ఈమాయందు, వేలు = అన్యరాలపు, నీవె = నీవా - నీవును
లోఁజేరినదానవేకదా యనుట. చెలువ = ఓ చెలీ, ఈవలివేరు = ఇదియొవట్టివేరు, మున్నాడి = ముం
గా, చేకొనవె = దీనినిదీనికొనుము, ఈయేదాకులరఁటిన్ = ఈకానవచ్చెడి యేదాకులయరఁటిచెట్టు
యెదు, అగుకప్పరము = కలుగునట్టికర్పూరము, అరిది = దుర్లభము - సాధారణముగా దొరకునదికాదు.
నికన్ = ఆకర్పూరమునకు, అలశశియొడలును = ప్రసిద్ధమయిన చంద్రునిశరీరముకూడ - చంద్రునింబము
డ, సరిరాదు = నమానముకాదు, (ఏలయనిన) ఉరము = అచంద్రునియొక్క తొమ్మి, కప్పు = నలుపు
బడి - ఆకర్పూరము స్వచ్ఛమయిన తెలుపువన్నెగలది కనుక కళంకముతోఁగూడిన చంద్రునింబము
నితో సరిపోలదనుట. అల్లది = అదిన్నది, పాళకున్ = పూవుగెలుకగాను, పోకన్ = పోకమానిని,
కాకన్ = తొమ్మివానించి యెక్కుచుండగా, బందము = చెట్టెక్కునవ్వఁజూ తొలగిపోకుండునట్లు
కళ్లు దగిలించుకొనెడుత్రాడు, తెగియెన్ = తెగిపోయెను, అలి = దానిచెలికత్తె, అది = ఆపోక
హనిని బ్రాహ్మదన్ను వడుచు, దిగజాటునట్టిచందము = ఆహ్రానివెంట గ్రందికజాటునట్టినిధమును,
వ్వెన్ = (చూచి) నవ్వెను, మాలి = మామిడిచెట్టు, ఈవేళన్ = ఈనమయమునందు, మలయు స్వ
యి - మలయు = లినయందుఁ దిరుగుచున్న, కోవెల = వోయిలయొక్క, పంచమస్వరంబు = పీఠింతుల
లనఁబుట్టిన పంచమమునెడి స్వరమువంటి కంఠస్వరము, అనునీలన్ = అనునట్టియాలచేత, మలయపవ
నిన్ = చుల్లగాపీచునట్టివక్షిణపుగాలిని, పిలిచెను, బలి = బలి - మెచ్చివచ్చుననుట (గాలిలేనప్పుడు ఈల
సినపక్షులను గాలిపీచునని లోకులువాడుదురు ఈల = బియ్యటకాతపంతిహిత) మంజులవాణి = మనో
గరమైన మాటలుగలయోచెలీ, చంపకము = సంపెంగ, సులభమై = శ్రమములేకయే, దొరకన్ = లభిం
సెను, అన్నెపుఁబోదలు ౩ ఇతరములైన పూబోదలు, చిలుకపు = పువ్వులయ్యపు. ఇకన్ = ఇక
మాఁద, చేరి = ఆపొదలనుసమీపించి, వింపకుము = వానికొమ్మలనువంపబోకుము. (పా. చిలువానెఁబూ

బాదలుచేరి యింకమంపకుము = ఆహ్లాదబలము బాముచేరెను వానిఁజేరి యింకమంపకుము.) సఖులార = ఓ చెయ్యలారా, పువ్వులకుఁ = పువ్వులులకై, ఇంకి = ఇంకిమీఁద, దవ్వులకుఁ = దూరప్రదేశములకు, చనకుఁడు = మీరుపోకుండు - దూరప్రదేశములకుఁ బోయినయెడలఁ బ్రాద్దేశిక్య యెండవే శ్రమపడవలసి వచ్చుననుట. అనుచుఁ = అనిచెప్పెను, అతివలు = ఆస్తిలు, రాసి = ఒకటితోనొకరుచేరుకొని, అల్లనఁ = మెల్లగా - క్రమముగా, అలరులు = పువ్వులను, కోసిరి = చిదిమిరి. - అలం. మెరమెరసి... కను దోయి - ఈశాక్యమునందు భ్రాంతిమంతము, కావ్యలింగమును. అదిది శశియెడలుకప్పురము - ఇందు ప్రతీతము. చిలుకవన్నెపు . పంపకుము - ఇచ్చోట కావ్యలింగము.

క. నాళీకమధూన్తత్తమ, రాళీముఖరాళిసుఖకరరం బగుకోలనం

శేళీలాలనగతి డిగి, యూళీనివహంబు లోలరలాడెడువేళన్.

85

అ. నాళీక కరంబు - నాళీక = తామరలవలసి, మధు = తూండగనముచేతను - ముకరందము చేతను, ఉన్నత = ఉన్నదనునొందిన - మత్తుగొన్న, మరాళీ = ఆడుమంసలవలనను, ముఖర = జుమ్మని గొడచేయుచున్న, అలి = తుష్టదలవలనను, సుఖకరంబు = సుఖమునుగలుగఁజేయునది, అగుకోలనఁ = అయినట్టిసరస్సునందు, శేళీలాలనగతిఁ = క్రీడవలనియత్వంతాన క్తి గలరీతితో, డిగి = దిగి, అళీనివహంబులు = ఐహాధినిచెలికత్తెలగుంపులు, ఓలలాడెడివేళన్ = ఓలయాలయని యాడులాడునపుడు - జల క్రీడచేయునప్పుడునుట. - మీఁదికన్వయము

తా. తామరతూండ్లు దినియుఁ బామరతూండెనెలు త్రాగియు మత్తుగొన్న హంసలును దుష్టదలును గలిగి పొఖ్యము గలిగించునదియై యెప్పుడున్న యొక తామరకొలనిలో దిగి ఐహాధినిచెలికత్తెలందఱును జలక్రీడ చేయుచుండఁగా

ఉ. వాడినమోముఁదప్పి తెలిరవాలికకన్నులు విన్నఁ బోవఁ దో

నాడక నెన్నోసల్ కరమురీసం దిడి తీరనిషణ్ణయై జలం

బాడఁగఁ బిల్చువారి నొకరహస్తపుమొక్కున నాడుఁ డంచుఁ దాఁ

జూడక చూచుచూడ్కి నలరజోటి దిశలో పరికింప నొక్కచోన్.

86

అ. అలకోటి = అయితప - పరాధిని, వాడినమోముఁదప్పి - వాడిన = విరహవేదనచేత బడలిన, మోముఁదప్పి = కమలమునంటి ముఖమును, తెలి.. కన్నులు - తెలి = తెలుపైన, వాలిక = నిడుపైన, కన్నులు = శత్రుములును, విన్నఁబోవఁ = వివర్ణములుకాఁగా, తోన్ = ఆచెలికత్తెలతో, ఆడక = జలక్రీడలాడక, నెన్నోసలు = విశాలమైననొనటిని, కరమునందున్ = అరచేతిలో, ఇడి = పెట్టుకొని - అలచేతితో నొనలుగప్పకొనియనుట, తీరనిషణ్ణయై = గట్టునందుఁగూర్చున్నదై, జలంబాడఁగన్ = జల క్రీడచేయుటకై, పిల్చువారిన్ = పిలుచునట్టివారిని, ఒకహస్తపుమొక్కునన్ = ఒంటిచేతనమస్కరింపుతో, ఆడుండు = మీరుక్రీడింపుండు, అంచున్ = అనిచెప్పెను, తాన్ = తాను, చూడక = చూడజిహ్వుములేక, చూచుచూడ్కిన్ = చూచునట్టిచూపుతో, (పా. చూచుచూడ్కిన్ = చూచురీతిగా,) దిశలో = నాలుగుదిక్కులను, పరికింపన్ = చూచుచుండఁగా, ఒక్కచోన్ = ఒకప్రదేశమునందు. - పై పద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆపరాధిని విరహవేదనచే మొగము చిన్న పుచ్చుకొని చెలులతోఁగూడి నీళ్లలోఁ గ్రీడింపుమనసొప్పక యాకొలనిగట్టునందుఁ గూర్చుండి యొకచేయి నొనటి కడ్డముగాఁ జేర్చుకొని మరీయొక

చేతితోఁ దన్ను జలక్రీడకుఁ బిలుచుచున్న చెలులకుఁ మ్రొక్కి మీరు క్షీడింపుఁడు చాలునని నైగచేయుచు వారిని జూడ నిచ్చలేక నలుగిట్టులు చూచుచుండగా నొక్కచోట.

మాలిని. రవికుచింద్రనరేఖప్రాతముల్ మించువాత్యా

నివహనిహతిలో నింగిందిరశ్రేణు లాడెం

గువలయఘనకుల్యాకూలపల్లవసీసం

భవము లగుచు మింటం ర బర్వుపుష్పాశ్లోనన్ .

87

అ రవిచంద్రిక = సూర్యప్రకాశమునందు - ఎండయందు, త్రనరేఖప్రాతముల్ = సన్నని నలుసుల యొక్క సమాహములు, మించు... నిహతిలో = మించు = అతిశయించుచున్న, వాత్యా = సుడిగాలి యొక్క, నివహ = సమాహముయొక్క, నిహతిలో = కొట్టుటయందు - పీచుటయందు, ఇందిందిర శ్రేణులు = తుప్పెదలబారులు, ఆడె = సందరింపఁగా, కువలయ సంభవములు - కువలయ = కలువలచేత, ఘన = దొడ్డతైన - మిక్కిలిగాఁ గలవలుగలయనుట, కల్యా = కాలవలయొక్క, కూల = దగులయందలి, పల్ల = తీగలయొక్క, పసి = సమాహమునందు, సంభవములు = పుట్టినవి, అగుచున్ = అవుచును, మింటం = అకాశమునందు, పర్వు = వ్యాధించుచట్టి, పుష్పాశ్లోనన్ = పూదుమ్మలయందు.

తా ఎండలోఁ దోచువట్టిపన్నుచిన్నరేణువులతోడి సుడిగాలికొట్టఁగాఁ దుప్పెదలనుడిగాలిలోఁ దగులుకొనియాడుచుండఁ గలువలతో నిడుకొన్న కాలవదగులందుఁ దీరగలు తలుచుగా నల్లుకొనియున్న పువప్రదేశమునందుఁ బూచినపువ్వులలోనుండి పుష్పాశ్లురేగి యాకాశమున వ్యాపింపఁగా నట్టిపుష్పాశ్లోనంబు.

సీ. పసిఁడితోరముతోడిరబాహు నల్లన యెత్తి, సారెకుఁ బూదలపైఁ ర జూచి చూచి బిందారంబు గంగింప నొయ్యన విపం, చీన్వరంబున జటర సెప్పి చెప్పి దిశల మార్గాన్వేషిదీర్చి నోచనదీప్తి, గణముచే దోరణ రగట్టి కట్టి కమనీయతమకాంతిగ నకద్రవంబున, నారామరంగంబు ర నలికి యలికి యానితంబులఁబికాళలాహికల్ప, ఘనకచగ్రంథి నచటిభృంగముల కసిత దీధితులు వడ్డికొనఁగచుర దేవపూజ, విరులు చిదిమెడిక పటభూసురునిఁ గనియె.

అ. పసిఁడి.. బాహువు - పసిఁడి = బంగారముతోఁజేసిన, తోరముతోడి = పృథకకంఠముతోఁగూడిన, బాహువు = భుజమును, అల్లన = మెల్లగా, ఎత్తి = పైకెత్తి, సారెకు = పూటిమాటికి, పూదలపై = పూజదలమీఁద, చూచిచూచి = చూచించిచూచించి, బిందారంబు = దొండపండువలె వృద్ధుడై యెఱ్ఱగానుండెడి క్రిందపెదవి, కంపింప = అమరఁగా, చీన్వరం = తిన్నగా, విపం చీన్వరంబున = పిఠాధ్వనివంటిధ్వనిగలకందస్వరముతో, జట = ముందు వెనుక పదములును రెట్టించి రెట్టించిపెప్పెడి క్రమముతో, చెప్పి చెప్పి = చేపము గరించి పరించి, దిశల = దిక్కులందు, మార్గాన్వేషి.. గణముచే = మార్గాన్వేషి = త్రోవవెదకుచుండెడి, దీర్చి నోచన = సోగలైననన్నలయొక్క, దీప్తి గణముచే = కాంతిసమాహముచేత, తోరణగట్టికట్టి = తోరణముగట్టికట్టి - పలుమాఱుదిక్కులందుఁ జూపుటవలసి యనుట, కమనీయ.. ద్రవంబున = కమనీయ = మనోహరమైన, తను = చేపముయొక్క, కాంతి = ప్రకాశమునెడ, కనకద్రవంబున = బంగారునీటిచేత, ఆరామరంగంబు = ఉద్యానవనప్రదేశమునెడి సాట్కృష్టానమును, అలికియలికి - బంగారునీటివలె వెలుగుచున్న తనచేపా

కాంతి నాతోటయం దంతటను వ్యాపింపజేసియునుట, అనితంబ... గ్రంథిక్ - ఆనితంబ = సిఱుం
దులవఱకును, విలంబి = నేలుచున్న, కాలాహికల్ప = నల్లత్రాచునుబోలిన, ఘన = పెద్దదైన, కనగ్రిం
థిక్ = సిగముడిచేత, అంతిభృంగములకొ = అక్కడనుండికు మైదలకు, అనితదీధితులు = నల్లని
కాంతులను, వడ్డికొనినగుడుకొ = వృద్ధికైయిచ్చుచు - కు మైదలనలుపును సిగముడి నలుపుచే నతితయిం
పజేయుచు, దేవప్రాజవిరులు = దేవతార్చనకుండగినపువ్వులను, చిది మెడుకపటభూసునికొ = కొయు
చున్న మోసపుబ్రాహ్మణుని - ప్రవరునివేషమువేసికొన్న గంధర్వుని, కనియొకొ = చూచెను.

తా. పూవులకై బంగారుతోరముతోడిచేయి పొదలమీడికొ జాచుచు మనోహర మైనవ్యర
ముతో వేదముచదువుచు దనయూరిదారియేది యని వెదకువానిలై జూపులచే నభినయించుచు
బంగారునీదపూసినట్టు తనకేరకాంతు లాపూఁదోటయం దెల్లయెడల నిండుకొనుచుండగా నిడు
పైనజుట్టుముడి పిఱుదులు సోకునట్టుగా గీలుగంటువేసికొని దేవతార్చనకై పువ్వులుగోయువాని
వలె నున్న ప్రవరాఖ్యునిరూపము దాల్చినగంధర్వుని జూచెను. అలం ఉపమ, పరిజామము, నిదర్శనయును.

ఉ. కాంచి కలకృణాత్మనకరకాంచిన యై యెదు రేగి యప్పడ

క్రాంచనకేరికీకుసుమరగాత్రి నయన్యలడించి తన్నికుం

జాంచలవీధి దాటుచు ఘరనాంతిచలచ్చపలాకృతిం గలం

గాంచిననస్తువుండెలిసి ర కాంచినయ ట్లనుర క్తి గాంచుచున్.

89

అ కాంచి = అట్లు కపటబ్రాహ్మణుని జూచి, ఆక్రాంచనకేరికీకుసుమరగాత్రి = బలిగారు
వన్నెగల గేదగిచ్చాపువలె మనోహర మైనకేరిరముగల యాపూర్ణిని, అప్పుడు = ఆసమయమునం
దు, నయన్యలక్ = చెలికత్తెలను, డించి = విడిచిపెట్టి - వెంటరవ్వనిపిలువక, కల... కాంచినయై =
కల = అవ్యక్తవృద్ధురముగా - చెవులకంటెగాననుట, కృణాత్ = మొరయుచున్న, కనకకాంచిన
యై = బంగారుగంటల మొలకలుగలదై, ఎదురేగి = ఆబ్రాహ్మణునికెదురుగాఁబోయి, ఘనాంత. గృ
తిక్ - ఘన = మేఘములయొక్క, అంత = సమీపమునందు, చలత్ = చలించుచున్న, చపలాకృతిక్ =
మెఱపువలె, తన్ని. పీథిక్ - తన్నితంబ = వాఁడుపూవులుగోయుచున్న పొదరిండ్లయొక్క, అంచల
పీథిక్ = చివరచాలువునందు, తాటుచుక్ = నక్కుచు - ఒదిగియొదిగిపోవుచు, కలక్ = నవ్వుము
నందు, కాంచిననస్తువుక్ = చూచినపదార్థమును, తెలిసి = (నిద్రనుండి) మేలుకొని, కాంచినయట్లు =
చూచినవిధమున, అనురక్తిక్ = అనురాగముతో - ప్రీతితో, కాంచుచుక్ = అకపటబ్రాహ్మణునిజూచు
చును, (లేక) అనురక్తిగాంచుచుక్ = అనురాగమునుబొందుచును - మీడికన్వయము.

తా. మూర్ఖని ప్రవరాఖ్యునిరూపముదాల్చి యట్లు కానబడిన గంధర్వునిజూచి యతఁడేయని
నిశ్చయించి కలలోక జూచివస్తువు మేలుకొన్నతరువాతను గానవచ్చినయెడల నావస్తువునం దెంతప్రీతి
కలుగునో యంతప్రీతిగలదై జలక్రీడ బాసుచున్న చెలికత్తెలకు శిష్యక యొంటరిగానే కొలనిదరిస్తుండి
లేచి తిన్నకాంచినయెడల మరల నెక్కడగోని పోవునో యనుశంకచే నతఁ డుండెడి పూఁబొదల
వరుస వెంబడినే యొదిగియొదిగినడచి మేఘము వెంబడి మెఱపువలెనే పోవుచు అలం. ఉపమ, ఉత్పే
త్తి, నిదర్శనయును

ఉ. ఆకమలాక్షి యింపున దృగంచు మించుక మూసి హర్ష బా

ష్టాకులకోణకోణరుచు ర లగ్నిమునం జన జూచుచూపు తీ

రై కనుపట్టె దమ్మరన కేమంటుకొనక వెడవీంటివాడుకో
దై కధురీణతం గఱచిరయేసినిసిగ్గిణికోలయో యనన్.

90

అ ఆకమలాక్షి = కమలములపంటికన్నులుకలదైన (యావదూధిని, ఇంపునక = సంబోధ
ములో, దృగంచలము=కడకన్ను, ఇంచుక = కొరిచెము, మాసి=మాసికొన్నదె - అరచాపుతో, హ
ర్ష ..రుచులు=హర్ష =సంతోషమువలనగలిగిన, బాష్ప=కన్నీళ్ళచేత, అకుల=కోటుపడునట్టి, కోణ=
కన్నుగొనలయొక్క, శోణరుచులు = ఎఱ్ఱవికాంతులు, (సా శోణశోణరుచులు = ఎఱ్ఱనికనుగొనల
కాంతులు), అగ్రమునక = తనకుముందు, చనక = పోవునట్లుగా - పృసరించునట్లుగా, చూచుచూ
పు=కనుగొనునట్టిదృష్టి, తీరై = అందమై, వెడవీంటివాడు=మన్నభుడు, క్రోధైకధురీణతక =కోప
భారమునే ముఖ్యముగావహించుతనముచేత - ఆధికకోపమును పోంచి యునుట, తమ్మరనము = నమ
లినవక్త్రలాకులయొక్కద్రవము, అంటుకొనక =అంటునట్లుగా, కఱచి=బొడగఱచి, వీసినిసిగిణికో
లయో-వీసిన=ప్రయోగించిన, సిగిణి=శృంగధనుస్సునుండి వెడలిన, కోలయో=బాణమో, అనక =అను
నట్లు, కనుపట్టె =కనబడెను.

తా అప్పుడు పరూధిని తనప్రియుడు చిక్కిననుసంతోషముచేతక గన్నులందు నానందబా
ష్పములొలుకగా నెఱ్ఱనైవకడకన్నులకు తెప్పలు కొంచెముపంచి యడ్డముచేసి కొలుకులరక్తిను నిగు
డఁగాఁ జూచుచుండెను. ఆరక్తిమలక గూడినయాచూపు మన్నభుడు కోపాతిశయముచేతక దమ్మ
రనమంటునట్లుగాఁ గనిపిఱక గఱచి శృంగధనుస్సునఁగూర్చి ప్రయోగించినబాణమోయనునట్లుండెను.
అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. తొలుదొల్త వాని గతన్నులఁ గాంచినప్పుడ, పల్లవాధరగుండె ర జల్లు మనియె
నట రెండుమూఁడంబరగునప్పడ కాళ్లఁ, బంకజాక్షికి దొట్టురపాటు గదిరె
డాయంగఁ జనునవ్వుడముఖాంబుజంబునఁ, గంబుకంధరకుడై శవ్యంబుదోచె
గదిసి నిల్చినయడ్డ శ కనుదోయితెప్పల, లలనకు మిగులఁ జంఠలత బెరసె
గటకటా యనునపుడగర్దదిక పైడమెఁ, జెఱఁగువట్టినయపుడ లేరజెనుట గ్రమ్మె
సాలసిమూటాడనుంకింపఁదలఁచిమోముఁ, దేరకొనఁజూచునపుడక శస్మీరు పైడమె.

అ. తొలుదొల్త = మొట్టమొదట, వానిక =ప్రవరరూపముధరించిన యాగంధర్వని, కన్ను
లక =కన్నులతో, కాంచినప్పుడ = చూచినప్పుడే, పల్లవాధరగుండె - పల్లవ = చిగురువంటి, అధ
ర=క్రింద పెదవిగల పరూధినిదైన, గుండె = హృదయము, జల్లుమనియెక = జల్లుమునుననుకరణము
తోఁ జలించెను, అటక = అటుపిన్నట, రెండుమూఁడంబులు = ఆమాయాప్రవరునిట్లు రెండుమూఁడ
డుగులదారము, అరుగునప్పడ = నడచిపోవునప్పుడే, పంకజాక్షికి = పరూధినికి, కాళ్లక = అడు
గులయందు, తొట్టుపాటు = తడఁబాటు, కదిరెక =కలిగెను, డాయంగక =దగ్గఱ, చనునప్పుడ=పో
వునప్పుడే, ముఖాంబుజంబునక = కమలముపంటిముఖమునందు, కంబుకంధరకు = శంఖమువంటి
మెడగలయావరూధినికి, దైన్యంబు = దీనత్వము - మనసులోనివిచారముచేసిన వెలవెలపాటు, తోఁ
చెక =కనబడెను, కదిసి=దగ్గఱఁజేరి, నిల్చినయడ్డ=నిలిచినమయమునందే, లలనకు = పరూధినికి,
కనుదోయితెప్పల = రెండుకన్నుల తెప్పలయందున్న మిగుల = మిక్కిలి, చంపలత = చంపల
భావము, భేర సెక =కలిగెను, కటకటా=అయ్యయ్యో-అయ్యో నన్ను మోసముచేసితివిగా యనుట,

అనునపుడ = అనుటకుయత్నించునప్పుడే, గడ్డదిక = దగ్గతిక, పాడమెక = పుట్టెను, చెఱుగు = వాని
మీఁదియొత్తయిపుఁగొంగును, పట్టెయపుడ = పట్టుకొనన్పుట్టె, లేఁతమట = కొంచెపుఁజెనుట, 3)
మైకే = దేహమునందుఁ గ్రమ్ముకొనెను, సాలసి = చొక్కి - పరవశత్వమునొంది, మాటాడకొ = వాని
తోమాడలాడెను, ఉంకింపకొ = పూనుటను, తలఁచి = ఎంచి, మోము = వానిముఖమును, తేరకొనఁజూచు
నపుడ = తేటపడునట్లు చక్కఁగాఁజూచునపుడే, (పా తేరిమాచినయపుడ = చక్కఁగాఁజేటపడఁ
దలయొత్తమాచినప్పుడే,) కన్నీగు = కంటినిరు, పాడమెక = పుట్టెను - విచారముచేఁగకన్నీళ్లుక్రమేననుట.

తా. తనవలపుకాఁడయిన ప్రవరాఖ్యునిరూపముతో నున్నగంధర్వునిఁ జూడఁగానే వగూ
ఢినికి మనసున జంపపుట్టె, వారియొద్దకుఁ బోవలెనని రెండుమూఁడడుగులు పెట్టఁగానే కాళ్లు తడఁ
బడె; వానిని గొంతనమీపించలేకొగానే దీపత్వము కలిగె, మిక్కిలి నమిమింది నిలువఁగానే శివుల
ల్లాడ సాగె, అయ్యో నన్నిట్లుమోసము చేయవచ్చునా యనుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగానే దగ్గతికచే
నోటమట వెడలకపోయె, వాఁడు తన్నుఁజూచి మునుపటివలెఁ బాటిపోవునేమోయని యుత్తరీయపుఁ
గొంగుఁ బట్టుకొఁగానే యొడలు చెనుటపట్టె, పరవశయై వానితోనేమో మాటలాడవలెనని తలఁ
పఁగానే కన్నీళ్లు గ్రమ్మెను అలం స్వభావోక్తి.

క. పాటితకరిదంతద్యుతి, సాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపైఁ

గాటుకకన్నీ రొలుకఁగ, మాట వెడలఁగ్రేటుకొనుచునమానిని పలికెన్. 92

అ. మానిని = స్త్రీ - మరాఠిని, పాటిత .. మైకే - పాటిత = చీల్చబడిన, కరిదంత = ఏనుగు
కొమ్మలయొక్క, ద్యుతి = కాంతికి, సాటచ్చర = దొంగలైన - ఆకాంతి నపహరించునవియైన, గండఫలక =
పలకలపంటి చెక్కిళ్లయొక్క, భాగంబులపైకే = ప్రదేశములందు - వినిపావేదనచేతఁ గళ దఱిగి తెల్లఁ
బోయియున్న చెక్కిళ్లమీఁదుగా ననుట కాటుకకన్నీరు - కాటుకగలవిన కంటినిరు, ఓలకఁగొ =
కాటుచుండఁగా, మాటవెడలకొ = నోడనుండి మాటబయటపచ్చుటకై, క్రేటుకొనుచుకొ = గొంతు
నవరించుకొనుచు, పలికె = ఒకమాటచెప్పెను అలం ఉపమ స్వభావోక్తియు

ఉ ఏలర యీచలం బుడిగి శ యేలర బాలసాలమాలతీ

జాలములో శశాంకకరజాలములో వలవంత నశ్రువుల్

జాలుగ నాల్గుజాలు నిఁకఁ శ జాలు భవం బనునంతకాకకుం

బా లయి రాత్రి పంచశయరబారికొ జిక్కితి నీకు దక్కితిన్

93

అ. ఈచలంబు = ఈమస్పరము - ఈపట్టుదల, ఏలర = ఏమిటికిరా, ఉడిగి = చలముమాని, బా
ల... జాలములోకొ - బాల = లేఁతయైన, రబాల = తియ్యనామిడి చెట్లయొక్కయు, మాలతీ = జాజి
పొదలయొక్కయు, జాలములోకొ = సమూహమునందు - వానినడుమ ననుట, ఏలరకనన్నేలుకోరా -
సంభోగసఖిమిచ్చి పాలింపు ననుట, రాత్రి = కడచినరాత్రి, నాల్గుజాలుకొ = నాలుగుజాతుల శృంగ
మును, వలవంతకొ = మన్మథతాపముచేత, ఆశ్రువులు = కన్నీళ్లు, జాలుకొ = వెల్లువయైపొడఁగాక
న్నీరుబిడ్డిది యెడ్చుచుననుట, శశాంకకరజాలములోకొ = చంద్రకిరణసమూహమునందు - మిక్కిలిప్ర
కాశించుచున్న వెన్నెలయందనుట, భవంబు = ఈజన్మము, ఇఁకఁజాలుకొ = ఇంతమాత్రముచాలును -
బ్రదు కింకమీఁద నక్కఱలేదనుట, అనునంతకాకకుకొ = అనితలఁచునంతటి తాపమునకు, పా
లయి = ఆధీనమై - లంఘింపఁ, పంచశయరబారికొ = మన్మథునిదైన హింసకు, విక్కితి = తగులుకొంటిని,
నీకు దక్కితిన్ = నీకు పశమితిని

తా ఓబ్రాహ్మణుడా! ఎలయిపట్టువలె? ఈతియ్యమామిడిగున్నలనడుమను జాబిపొదల నడుమను నన్ను గూడి సుఖింపఁజేయుము. నీవు తొలఁగిపోయితి వన్న విచారిముచేత జరిగిన రాత్రియం తయుఁ గన్నీరుశ్లెల్లువైపాఱఁగా నేడ్చుచు వెన్నలవేడిమిని మస్తభబాధను సహింపలేక యీడపా మును విడువఁ బ్రయత్నముచేయునంతటి తాపమునొందితిని ఇప్పుడు నీకు స్వాధీనురాలను గాఁదగిన యునికితో నిన్నుఁజేరితి.

శా. రావైరాగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్

రావై తేఁ జని గానియిందులకు హోరరాహోరిగాఁ బోరి యే

లా వాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీ శ్రీ వాచారవంతుండ వై

చామ్రా యెక్కుడో నీయెడం బొడమువారంధ్ర భూసుర గ్రామణీ.

94

అ. భూసుర గ్రామణీ=బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడా-ప్రవరుడా, రా = నన్నీలుకొనుటకురమ్ము, నీవు, కడుక=మిక్కిలి, నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్=మొగమెట్లములేని తలఁపుతో, వైరాగ్యమున్ = విరక్తిని, పూని=వహించి, రావైతేని = నన్నుఁజేరరానివాఁడ వైవత్సయున, చవిగానియిందులకున్ = నీకురుచింపని యీపనికై, హోరరాహోరిగాన్=ఎదలనిపట్టుతో, పోరి=పోరాడి, వాలాయముసేయఁగాన్=విర్బంధముచేయుట, ఏలా = ఏమిటికి, నీవు, ఆచారవంతుండవై = సదాచారనిష్ఠగలవాఁడవై-అనఁగా వైశ్యోదేవాది వైదిక క్రియలు చేసికొనుచు నేకపక్షివ్రతమును నశవువాఁడవైయునుట. బ్రదుకు = (చిరకాలము) జీవింపుము, నీయెడన్ = నీయందు, బొడము=కలిగిన, వాంధ్రన్ = కోరికచేత, (కలుగునది) చావో=చావుమాత్రమో, ఎక్కుడో = అంతకుమించినదో-అంతకుమించినబాధయేమియులేదుగదాయనుట.

తా. ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! తేనియ్య యొకటికల్పించుకొని కరినచిత్తుండవై చలపట్టి నన్ను విడనాడితివేని నీవలని మోతాతాపము చేత నేను జయ్యట నిజము. కనుక నీవు సీనదాచారము చెఱుచుకొనక చిరకాలము సుఖముగా జీవింపుము. నేనుజూపఁగా లోకమునకు వెలితికాఁబోదని నిష్ఠురములాడెను (ఇట్లనుటచేతఁ బ్రహరణ్యునిప్రబంధము నింద్యముని యభిప్రాయముగాదు. ఎట్టి నియమ మున్నను మాకుకొని తన్నుఁ గలయవలయుననుటయే విరూధినియొక్క ముఖ్యాభిప్రాయము.) అలం. ఆశ్లేషము.

క. కట్టిఁడితెనమున కిట్లాడి, గట్టి మనసు తాయి సేసి శ్రీ కరఁగవు మఱి నీ

పట్టినది విడువ విఁక ని, న్నిట్టట్టన నేల మాయరదృష్టం బుండన్.

95

అ. కట్టిఁడితెనమునకున్ = శ్రూరత్వమునకు, ఒడిగట్టి=పొలుపడి, ఇట్లు=ఈవిధముగా, మనసు=మనస్సున, తాయిసేసి = తాతివలెఁ గరినముగాఁజేసికొని, కరఁగవు = మెల్లఁబడినవాఁడవు శాస్త్ర-దయారసము గలవాఁడవు కాకపోయితినుట. మఱి=ఇంకను, నీపట్టినది=నీవుపట్టినపట్టు విడువవు=వదలినవాఁడవుకావు, మాయరదృష్టంబు = మాభాగ్యము, ఉండన్ = ఇట్లునంటిదిగా నుండఁగా, ఇఁకన్=ఇకమీఁద, నిన్ను, ఇట్టట్టనన్=ఇదియిట్లు అని నిష్ఠురములాడుట, ఏల=ఎందులకు-నిన్ను నిష్ఠురములాడి ప్రయోజనము లేదనుట

తా. ఓబ్రాహ్మణుడా! నీవు కూరత్వమునకుఁ జూచునది యెంతవేడుకొన్నను గనికరింపక పట్టినపట్టుమానక యున్నావు. ఇది మాదురదృష్టమువలన నీకుఁబుట్టినబుద్ధిగాని యితరముకాదు ఇట్లు

వంటి నిన్నునిక వెంతనిష్ఠురహుడినను ఫలముకలుగఁబోదు. అనఁగా మాయదృష్టమును నిందించు కొనుట ధర్మముగాని నిన్నునిందించుట ధర్మముగాదని భావము. అలం. వ్యాజనింద.

ప. అనిన నక్రమానాభూసురకుమారుండు.

96

అ. అనిన = అని నిష్ఠురములాడఁగా, అక్రమానాభూసురకుమారుండు = కపటప్రాప్తగా కుమారుడయిన యాగంధర్వుఁడు.

సీ. కొనసాగి కామినీగోష్ఠిఁజ్రాఢములైన, యుదుటుఁజూపుల తెవ్వతొడుల నాచి
సంతసంబున ముఖాబ్జమునందుఁ జిలునవ్వు, కందళింపక యుండఁగి డిందుపటిచి
పొంగార్చుమైఁ దోచునశృంగారచేష్టల, తమిఁ దెచ్చికోలు మాగ్ధ్యమున డాచి
పొడమురసావేశమున వచ్చునర్థోక్తు, లొదివి నాలుకకు రాకకుండఁ గ్రుక్కి
మస్తకమువాంచియునురనిరహాసముద్ర, నేలబాటప్రేలవ్రాయుచునలిచికోంత
సేపు వెడవెడ చింతించిశిర సాకింత, యెత్తినన్నంపుటెలుగుతోఁగి నిట్టు లనియె.

అ. కొనసాగి = కొఱతలేకపద్ధిలి, కామినీగోష్ఠి = కాముకరాంధ్రతో ముచ్చట లాడుటయందు, పొగ్గడములు = గడిదేతినవి, వివరములుఁజూపుట = అయినట్టిగద్దటి (అనఁగా రసాద్ధతములైన) చూపులను, తెప్పరుదల = తెప్పకొనలచేత, ఆచి = అఱచి - పైకిఁ దోచుకుండనట్లుచేసి యనుట. (ఇందులకుఁ గర్త కుహవాభూసురకుమారుఁడు. ఇట్లే యంతటను గ్రహించునది.) సంతసంబున = సంతోషముచేత, ముఖాబ్జమునందు = కమలమువంటి ముఖమునందు, చిలునవ్వు = మందహాసము, కందళింపక = మెలనక - తోచక, ఉండఁ = ఉండునట్లు, డిందుపటిచి = అఱచిచేసి, పొంగార్చుమై = సంతోషముచే నుపార్చుచున్న శరీరమునందు, తోచు .. తమిఁ - తోచు = కనబడునట్టి, శృంగార చేష్టలతమిఁ = హాసభావాదులైన శృంగార చేష్టలయొక్క తమకమును, తెచ్చికోలుమాగ్ధ్యమున = తెచ్చుకొన్న (అనఁగా) కలుగఁజేసికొన్న (శృంగారచేష్టల) ఎఱుంగమిచేత, డాచి = మఱుంగ పటిచి - అఱచి, పొడమురసావేశమున = పుట్టుచున్న మోహరసమువలని మైమఱపుచేత, వచ్చునర్థోక్తులు = నోటికివచ్చుచున్న సాఫలప్రాయనరసములగు పరిహాసపుమాటలను, డిదివి = పొదివి - క్రమ్మి, నాలుకకు = నాలుకమీఁదికి, రాకుండఁ = రాకయుండునట్లు, గ్రుక్కి = నోటిలోపల నేయఁగచి, మస్తకము = ముఖమును, వాంచి = పంచుకొని, ఉసురని = ఉసురనుధ్వనితోఁ గట్టార్చుచిదిచి, హాసముద్ర = మాటలాడకుండు నియమముతో, నేల = నేలమీఁద, బాటప్రేల = కాలిబాటైన వేలితో, వ్రాయుచు = అక్షరములువ్రాయునట్లొరయుచును, నిలిచి = నిలువఁబడి, కొంతసేపు = ఇంచుకంతడపు, వెడవెడ = కొంచెముకొంచెము, చింతించి = ఆలోచనచేసి - మోకొంచె మాలోచించునట్లు నటించి, శిరసు = తల, ఒకింతయెత్తి = కొంచెముపైకెత్తి, నన్నంపుటెలుగుతో = హినినర్థముతో, ఇట్టులనియె = తఱియిగాఁ బలికెను

తా ఆప్రపంచనిరూపము ధరించినగంధర్వుఁడందులకుఁ దగినట్లు, కాముకరాంధ్రతోడిసాంగ త్ర్యములందుఁ దన కలవాటుపడినదిట్లతనంపుఁజూపులను, ఇష్టసిద్ధియయ్యెననుసంతోషముచేతి ముఖమునందుఁ దోచుచునిలునవ్వును, ఆయువతి దగ్గఱవచ్చుటంబట్టి తనంతటఁ బొంగి పచ్చుచున్న శృంగార చేష్టలవలని తమకమును, మోహరసమువలని మైమఱపుచేత నోటపచ్చి నరసపుమాటలను దనలోనే యఱచుకొని వేషమునకుఁ దగినట్లు లేనియగ్ధభావమును దెచ్చుకొని తన్ను బాధించుట కీపడు చెక్కడ

మండివచ్చె ననుచింతచే నేమియుఁ దోచువానివలెఁ గాలిబొటనవ్రేలితో నేలనువ్రాయుచు నేమో
కొంచెము తనలో నాలోచించువానివలెఁ గొంతసేపు నిలిచియుండి యంతట నించుక తలయెత్తి చూచి
హీనస్వరముతో నిట్లుపలికెను.

శా. తల్లిం దండ్రియు నన్నుఁ గాననిమనోప్రాపంబునం బొక్కఁగా
నిల్లా లూర్తిఁ గృశింపఁగా నవనవహిష్ణిత్రేణి చల్లారఁగా
నిల్లున్ శూన్యత నొంది సొంపు చెడఁగా నీ నిచ్చట నేఁ జిక్కి యో
పుల్లంభోరుహనేత్ర యేనుఖమతిన్ నీ భోగించెదం జెప్పవే. 98

అ. ఓపుల్లంభోరుహనేత్ర=వికసించిన తామరవంటి కన్నులుగల యోవరూఢిసీ, తల్లిందండ్రి
యున్ = నాతల్లిదండ్రులిద్దఱును, నన్ను, కాననిమనప్రాపంబున్ = చూడలేదని కలిగినమనసులోని
సంతాపముచేత, పొక్కఁగాన్ = తఱియఁగా, ఇల్లులు = నాభార్య, ఆర్తి = విరహభాధచేత, కృ
శింపఁగాన్ = చిక్కి-పోఁగా, నవనవహిష్ణిత్రేణి = యాగాన్నులమన-తేలితాన్నులనుట, చల్లారఁగాన్ =
ఆఱిచల్లఁబడిపోఁగా, ఇల్లున్ = నాయిల్లును, శూన్యతనొంది = పాడుపడి, సొంపు = సమృద్ధి, చెడఁ
గాన్ = చెడిపోఁగా, ఇచ్చటన్ = ఇక్కడ, నేన్ = నేను, చిక్కి=చిక్కుకొని, ఏనుఖమతిన్ =
ఏవిధమైన సుఖాపేక్షతోడి బుద్ధితో, భోగించెదన్ = నీతోభోగింతును, చెప్పవే=నీవుచెప్పుము.

తా. నేను దమకన్నులయెదుట లేదను విచారముచేత నాతల్లిదండ్రులు తఱియచుండఁగా,
నాభార్య నన్నెడఁబాయుటవలని విచారముచేతఁ జిక్కిపోఁగా, హోహన్నులు చల్లారఁగా, ఇల్లు
పాడుపడి సమృద్ధిచెడిపోఁగా, నే నిక్కడఁ జిక్కుకొని యల్లాడుచున్నాను ఇటువంటినాకు సుఖా
పేక్ష యెట్లు కలుగును? నేనేమని నీతోభోగింతును? నీవేయోచించి చెప్పుము.

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి వినరవ్రా రతిఁ గొగిట నీవు చేర్చునిం
పానురభ రక్షణఁ గలరదా వల దంచుఁ బెనంగ నేను న
న్యాసినయొక్కటే తహతహా మన సొగ్గదు కేళివై ననా
శ్వాసితదుఃఖతే మనసీసర్వ మనవ్యా మనా నెఱుంగవే. 99

అ. ఓసరసీరుహాక్షి = తామరలవంటికన్నులుగలయోవరూఢిసీ, వినవో = నామాటనీవువిన్నావు
గావా, రతిన్ = సంభోగమునందు, కొగిటనీవుచేర్చునింపు = నీవుకొగిలించుకొనునట్టియానందము, ఆ
నురభ రక్షణన్ = (ఎల్లభోగముల ననుభవించుటయందు) ప్రసిద్ధుఁడైన యింద్రునకైనను, కలదా=కలుగు
నా, వలదు = నాకక్కఱలేదు, అందున్ = అని, పెనంగన్ = పెనంగులాడుటకు, నేను, నన్నాస్యసి
నె=యతి నా, (పా పెనంగ నేమినన్యాసి నె = పెనంగులాడుటకు నేనునన్యాసినారేమి), ఒక్కటే
తహతహాన్ = ఒక్కటియైన (తల్లిదండ్రులు పెండ్లాయు ఇల్లువాకిలి యేమయ్యెనో యను) విచారము
చేత, కేళిపైన్ = సంభోగముపైని మనసు=మనస్సు, ఒగ్గదు = మెంపయదు-సంభోగచ్చ మనమునఁ బుట్ట
దనుట అనా ..మనవ్యామన-మనసేమనస్సు, అనాశ్వాసిత = ఊఁడింపఁబడనిదై- ఊటలేనిదై,
దుఃఖితే=దుఃఖమునొందెద దగుచుండఁగా, సర్వమ్=సమస్తమును-ఇష్టానిష్టములన్నియుననుట, అన
వ్యామనో=యదగినదియే, అనాన్ = అనుట, ఎఱుంగ వే=నీవు విని యెఱుంగవా.

తా ఓచిన్న దానా! నానీతిని వినుము. నేను నీతోడఁ గ్రడింపకపోవుటకు సన్మానినిగాను. ఇంద్రునంతటివానికైనను నెవ్వరిదానికూటమి సిద్ధింపవనుటయు నేనెఱింగినవిషయమే అయినను మనస్సునిచారగ్రస్తమైయుండఁగా నెట్టియుత్సాహకరమైన విషయమనందుఁగాని యిచ్చపుట్టదను దానికిఁ బార్శ్వముగాఁ దలిదందులైతమయిరో పెద్దామేమైపోయెనో యిట్లువాకిలి యెట్లుపాడె పోయెనో యనువిచారముకట్టిమనసునకుఁగలఁతపుట్టింది బాధించుచుండుటచేతనేకాని లేనిపక్షమున నీతో నింత పెనఁగులాడుదునా అప్పుడే పైబడి మరులుకొందును. అలం. అర్థాంతరస్యానము, కావ్యార్థపత్రి, ప్రతిపేధమును.

క. ఐనం గా నిమ్ము భవ, దీనతకై న్రతము విడిచిరీతిం బరులకు మే

లై నం జాలు శరీరం, బైన నుపేక్షింపవలయు నీ నది య ట్లుండెన్. 100

అ. ఐనం = అట్లయినను, కానిమ్ము = కానీ-అట్లునామనస్సుచెడి దేనియందును సుత్సహము లేనిదైయున్న నుండ నిమ్మునుట, భవదీనతకై = నీదైనదీనత్వమునకై - నీవు దీమరాలవై ప్రార్థించుటచేత ననుట, న్రతము = ఇతఁమీఁద నేదియు నక్కఱలేదని యేర్పఱచుకొన్న నియమమును, విడిచితిన్ = ఇప్పుడు విడిచిపెట్టితిని, పరులకు = ఇతరులకు, మేలయినక = మంచికలిగినను, చాలున్ = అంతే చాలును, శరీరంబైనక = ఈదేహమునైనను, ఉపేక్షింపవలయున్ = (ఇదేగదా నాయునికి కాధారమైనది యనెడి యభిమానమునదలి) విడిచిపెట్టవలయును, అది = ఆవిషయము, అట్లుండెన్ = అట్లుండఁగా, -పైపద్యములోనన్వయము.

తా. నానీతి యెట్లున్న నుండనిమ్ము. ఇప్పుడు నీవింతదీనత్వములో నేడుకొనుటచేత నానియ మమును పరులకొన్నాను. తనదేహమైననువిడిచి యొకరికి మేలుచేయుట యుత్తమధర్మమందురు గనుక నీనుభుమునకై నానియమముచేటుచుకొనుట యుక్తమే. అది యట్లుండఁగా అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, కావ్యార్థపత్రియు.

క. తివురక యింకొక్కటివిను, కవియునెడన్ వలయుఁ గన్నుఁగవయును మూయకొ
భువీ నిది యస్తద్దేశ, వ్యవహారము కన్నుఁ దెఱవ నీ నభు మగఁ దెఱవా. 101

అ. తెఱవా = ఓచిన్న దానా, తివురక = త్వరపడక, ఇంకొక్కటి = ఇంకొకవిషయమును, విను = (చెప్పెదను) వినుము, కవియునెడన్ = సంగమముచేయునప్పుడు, కన్నుఁగవయున్ = రెండుకన్నులును, మూయకొ = మూసికొనుట, వలయున్ = ఆవశ్యకమగును, భువీ = ఈభూమియందు, కన్నుఁదెఱవన్ = కన్నును తెఱచుటచేత, అభుము = పాపము, అగున్ = కలుగును, ఇది = ఈ సంగమకాలమందుఁ గన్ను మూసికొనుట, అస్తద్దేశవ్యవహారము = మాదేశాచారము.

తా. ఓపరూఢి! నీవు త్వరపడక వివరలసినవిషయ మింకను నొకటిగలదు వినుము. మాదేశమునందు స్త్రీపురుషులు సంగమముచేయునపుడు కన్ను దెఱచి యొకరినొకరు చూచుకొనుటపాపమని కన్నులుమూసికొందురు. అందులకు నీవు సప్రతింపవలయు సప్రతింపకున్న మనకుఁ గూటమి పాపం గదు (కామరూపము ధరించినవారికి సంగమకాలమందును నిద్రానయమందును మరణకాలమునందును స్వప్నరూపమువచ్చును గనుక సంగమకాలమునందుఁ దన్నుఁ జూచినపక్షమునఁ దాను గంధర్వ్యుడగుట తెలిసి తిరస్కరించువని యెంచి భంధర్యుఁడు సంగమకాలమందు గన్ను దెఱవఁగూడదని చెప్పినని యెఱుంగునది.) అలం. కావ్యలింగము.

తా. ఈమర్యాదకు నీ ప్రెడంబడిన మే శ్రీ లీళంగి గాదేని మా

భూమిం జేరంగ నెట్లు నీయొడలితోఁ శ్రీ బోవంగ లేనే కదా
యీమందాకినిపొంత నీమునులతో శ్రీ నీవృక్షవాటంబులో

భూమా యే దపమాచరింతు విధి కర బ్రహ్మణ్యముం బెట్టుచున్.

102

అ. భూమా = ఓవరూఢిని, నీవు, ఈమర్యాదకు = ఈమేరకు, ఒడంబడిన = ఒప్పుకొన్న
యెడల, మేలు = మంచిది, ఈభంగి = ఈప్రకారము, కాదేని = నీకునవివదనీపక్షమున, ఈయొడలి
తో = ఈశరీరముతో - బ్రతికియున్నంతవఱకుననుట, ఎట్లును = ఏవిధముచేతను, మాభూమి =
మాదేశమును, చేరంగ = చేరునట్లు, బోవంగ = బోవుటకు, లేనేకదా = చాలనేచాలకుగదా,
(ఇఁకను) ఏ = నేను, ఈమందాకినిపొంత = ఈయాకాశగంగానదియొడ్డునందు, ఈమునుల
తో = ఈతపస్సుచేయుచున్న బునులతోఁ గూడ, ఈవృక్షవాటంబులో = ఈవ్రూతులచాలు
నందు, విధికి = దైవమునుగూర్చి, అబ్రహ్మణ్యముంబెట్టుచు = నేను జంపందగనివాడనని మొఱ
పెట్టుచును, తపము = తపస్సు, ఆచరింతు = చేసెదను

తా ఓచెరి! ఈమేరకు నీవు సమ్యుతింబితివా నది సమ్యుతింపనివత్తుమున నిక నేవిధముచేత
ను మాయానికి నేను బోవుదు నన్నయాశ లేనేలేదు. కాబట్టి బ్రతికియున్నంతకాలము నీగంగానదీ
తీరమునందలి యీవనములోఁ దపస్సుచేయునట్టియునులతోఁ జేరుకొని దైవమో నేను జంపందగనివాడ
ను శ్మశ్శుం జంపకుమని మొఱపెట్టుదు నిక్కడనే తపస్సుచేయుచుండెద.

తే. ఇంక నొక్కట్రీవినుముపూశ్రేణ్డెందువదన, ప్రతిముచెడసాఖ్యమైనను సేవలయుఁగలుగ
వాంఛితము దీర నను నీప్రసవదల జెల్ల, దేను నిను సమ్యుతిలఁ జేసి శ్ర యేగుదనక.

అ. పూశ్రేణ్డెందువదన = నిండుచంద్రునిమింటి ముఖముగలదానా - పరూఢిని, ఇంకనొక్కటి =
ఇంకనొకమాట, వినుము, ప్రతిముచెడ = నోముచెడినను - ఏర్పఱుచుకొన్ననియుముము తప్పినను,
సాఖ్యమైన = సుఖమైనను, సలయుఁగలుగ = కలుగవలయును, వాంఛితము = నీకోరిక, తీర =
సంపాదనగానే, ఏను = నేను, నిను = నిన్ను, సమ్యుతిలఁజేసి = సమ్యుతిపఱిచి, ఏగుదనక = బోవు
నంతవఱకు, నన్ను, నీవు వదలఁజెల్లదు = నీవు విడిచిపెట్టఁగూడదు.

తా. ఓవరూఢిని! ప్రతిముచెడినను సుఖముదక్కవలె నన్నట్లు వాకు సేవలనఁ జిరసుఖము కలు
గవలయును గనుక నేడు నీయక్కటతీరఁగానే నన్ను వదిలొప్పునఁ బోదువేరే. అట్లుగాక నేనై నీ
సమ్యుతిమీఁద నిన్ను విడిచిబోవునంతిదాక నన్ను నీవు విడిచిపెట్టఁగూడదుమి. అలం. లోకోక్తి.
వ. ఇంత యేమిటికంటేనిం జెప్పెద నేను వై దేశికుండ బంధుమిత్రకళత్రంబులం బాసి
దైవయోగంబున నింతదూరం బేగుదెంచినవాడమీఁద భవదర్శంబు ప్రార్థితం
డనై ప్రతహోమాద్యుపాసంబులు విడువం గలవాడ నగుటంజేసి యంత
రంగంబునం గల తెఱంగు తేటపడం బలుకవలసె నాకర్జింపుము.

104

అ ఇంతయేమిటికి = ఇన్నివిబంధనలు చేసికొనుటయేల, అంటేని = అనియడిగడిపక్ష
మున, చెప్పెదను = నీకుఁ దెలియఁజెప్పెదను (వినుము.) నేను, వైదేశికుండ = అన్యదేశస్థుండ
ను, బంధుమిత్రకళత్రంబుల = చుట్టములను తెలికాండ్రను నిల్లాల్ని, పాసి = ఎడఁబాసి, దైవయో
గంబున = దైవపుటనచేత, ఇంతదూరంబు = ఇంతయధికదూరదేశమునకు, ఏగుదెంచినవాఁ

డక్ = వచ్చినవాడను, మీడక్ = ఇకమీదను, భవదర్థంబు = నీకొఱకు, పౌర్ణికుండనై = నీ చేవేడుకొనించినవాడనై, ప్రథమామాద్యనుస్థానంబులు = ప్రథమ = పాఠశవనాదు లయినవ్రతములు, మామ = వైశ్వాదేవాదిహోమములు, ఆది = మొదలుగాఁగల, అనుస్థానంబులు = ఫల్గుర్ములను, విభవంగలవాడను = విడిచిపెట్టబోవువాడను, అగుటంచేసి = అపుటచేత, అంతరంగంబునకే మనస్సునందు, కల తెఱంగు = ఉన్న విధము-ఉన్న యభిప్రాయమును, తేటపడక = స్పష్టమగునట్లు, పలుకవలసిన = చెప్పవలసివచ్చెను, అకర్ణింపుము = (ఇంకనుజెప్పెద) వినుము.

ఉ. నీచనుదోయినంకుమదననిర్భరవాసన మేన నూన న

యో చిరసౌఖ్యముల్ గనుట శ్రయెండె దపం బొసరించి పాపముల్

రాదుట యెండె గా కిహాపరంబుల కూరక దూర్మమై వయ

శ్రీ చన రెంటికిం జెడినశరేవండు నొదునె నీర జేక్షణా

105

అ. నీరజేక్షణా = కమలములంటి కన్నులుగలదావా-మర్యాదినీ, నీ.. వాసన-నీ = నీవైన, చనుదోయి = స్తనద్వయముయొక్క, సంతకుద = జవ్వాచేదైన, నిర్భర = మిక్కిలి యతిశయించిన, వాసన = పరిమళము, మేన = దేహమునందు, ఊనక = నాలుకొనగా - క్రమకొనగాననుట, చిరసౌఖ్యములు = బహుకాలముమానవిసుఖములను, కనుట = అనుభవించుట, ఒండె = అయినను, తపంబొసరించి = తపస్సుచేసి, పాపముల్ = చేసినపాపములను, రాదుటయెండె = నశింపజేయుట యైనను, కాక = (లభింపవలెనే) కాని, అయ్యో = అక్కలా, ఇహపరంబులకుం = ఇహపరలోక ములకు రెంటికిని, దూరమై = దవై - ఇహముఖమునుగాని పరమమునుగాని యనుభవింప నర్హుడనుగాక యనుట, ఊరక = స్వర్థముగా, వియశ్చి = యావననంపద, చనక = కడచిపోగా, రెంటికిక = రెండుపక్షములకును, చెడినశరేవండు = చెడిపోయినరేవువాడను - చాకలవాడను, ఒందునె = అగుదువా. (“రెంటికింజెడినశరేవండు” అనుటకు-ఒకచాకలవాడొకయేటిలోగుడ్డలుడుకబోయి యొక జాతిమీఁద గుడ్డలుదికి యాయుదికినవానిని గొంతదూరమున నున్న మఱియొకజాతిమీఁద బెట్టుచు నుడుకవలసినవానిని మొదటిజాతిదగ్గఱ నేయుంచుకొని యుడుకుచుండగాఁ బ్రవాహము వచ్చెను. అప్పుడు వాడు తొందరచేత నుడుకవలసినబట్టల నున్నతావుననే విడిచి యుదికివట్టలకై యాతాతి దగ్గఱకుఁ బరుగెత్తగా నింతలో మఱద పెరిగివచ్చి రెండుచోట్ల నున్నవస్త్రములను గొట్టుకొని పోయెను. తెలివిలేమిచేత నొకజాతిమీఁదివస్త్రములపైన నిలుపుకోలేకపోయిన చాకలవానిని బనులు రెంటికికై కడ్డలేవఁ జూచి. నాటనుండి యది లోకోక్తిగా వాడఁబడియె నని యొకకథ చెప్పెదరు.)

రా. ఓమర్యాదినీ! జవాబు మొదలయిన పరిమళపన్నువులుచేర్చిన పచ్చగండము పూసికొన్న నన్నుఁ గొరిగించుకొని సుఖించెడిపక్షమున నట్టియిహముఖమును జరకాలము తనివివీర ననుభవింపవలెను. లేదా యెల్లపాపములు నశించునట్లు తపస్సుచేసి పరలోకముఖము ననుభవింపవలెను ఈ చెందెడుముగాక నీయపేక్ష తీరునంతఃపఱకుమాత్రము నన్ను గూడియుండి కడపఱకు నీవలసిసుఖమునులేక తపస్సును జేయుకొని రెంటికిని కడ్డలేవువాడనుగానేరను కనుక నేనై నన్ను పదలిపొవునంతపర్యంతము నన్ను విడనాడకుండునట్లు మాటయిచ్చితివేని నీయుష్టుచొప్పున నీతోఁగూడియుండెద. అట్లుమాటయిచ్చువేని యిప్పుడే నాదారిఁబట్టి నేనుబోయెద. అలం లోకోక్తి.

క. అని యాన గలుగఁ బలికిన, వినో వేలుపు వెలది మోమున వికసిల్లంగాఁ

దనచేతిచెఱంగు బిగియం, బెనచుచు దలవించి నగవు శరయంగఁ బలికెన్.

అ. అని = ఇట్లు, అనగలుగ్ = ఆశపుట్టునట్లు, పలికినగ్ = (మాధ్వాప్రబుండు) మాటలాడగా, వేలుపువెలఁది = దేవతాస్త్రీ-వరూధిని, విని=విన్నవై, మోము=ముఖము, వికసిల్లంగాగ్ = తెలివిగొందగా, తనచేతిచెఱఁగు = తనచేతఁబట్టుకొన్న కపటప్రవృత్తియు త్తరియపుఁగొంగును, వినియగ్ = వినియునట్లు, పెనఁచుదుగ్ = చేతికిఁబెట్టుకొనుచు, నగవు = నవ్వు, తెరయగ్ = కలుగఁగా-రాఁగా, తలవాంచి = తలవంచుకొని, పలికగ్ = ఒకమాటచెప్పెను.

శా. హా నీనిష్ఠురవృత్తి మాని కరుణైకాయ త్తచి త్తంబునగ్

మానం జాల నటంచు నేడు శ్రవణానందంబుగాఁ బల్కుటగ్

సూనాస్తుగ్ వెలవెట్ట కేలితి సుఖార్థోరాశిలోఁ గ్రుంకితిగ్

నానోముల్ ఫలియించె నావయసు ధన్యం బయ్యె విప్రోత్తమా.

107

అ. విప్రోత్తమా = ఓబ్రాహ్మణోత్తమా, హా=హేరా, (హా. అనఁగ), నీనిష్ఠురవృత్తిగ్ = నీదైనకఠినప్రవర్తనమును, మాని = విడిచి, కరుణైకాయ త్తచి త్తంబునగ్ = దయకు ఒకదానికేయధీనమైనవనసుతో-కేవలము దయతోఁ గూడిన చువసుతో, మానం జాలను = నిన్ను విడువలేను, అటంచుగ్ = అని, శ్రవణానందంబుగాగ్ = చెవులపండువుగా, నేడు=ఈదినము, పల్కుటగ్ = నీవుపలుకుటచేత, సూనాస్తుగ్ = పుష్పబాణుని- మనఁగుని, వెలవెట్టక = తీతబలైములేమియు నియ్యకయే, ఏలితిగ్ = బంటుగా నేలుకొంటిని, సుఖార్థోరాశిలోగ్ = సుఖము నెడినముద్రమునందు, గ్రుంకితిగ్ = మునిగితిని, (హా. చొక్కితిగ్ = పారవశ్యమునొందితిని) నానోములు = నాయొక్క ప్రతములు-నేనుజేసినవ్రతములు, ఫలియించెగ్ = పండెను, నావయసు = నాప్రాయము-యావనము? (హా. నాకులము=నావంతము.) ధన్యంబయ్యెగ్ = కృతార్థమయ్యెను-సార్థకమయ్యెను.

శా. ఓబ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు మునుపటివలె గదినతృప్తిమనే వహించి యుండక నిన్ను నేను విడువ నని దయతోఁ జెవులపండువుగా నాకుఁజెప్పినమాటకు మిక్కిలిసంతోషించితిని ఇక మనస్తభబాధలేక తఁవిదిర ముఖించెదను. నేను జేసినపుణ్యవ్రతములు పండెను. నాప్రాయమును సార్థకమయ్యెను. అలం. రూపకము.

వ. నీ వెట్లు చెప్పి తట్లు సేయంగలదాన నని యతని నొడంబఱుచునమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చకోరాక్షిం గూడుకొని

108

అ. నీవు, ఎట్లు చెప్పితి=నీప్రకారమునడచుకోవలెనని చెప్పితివో, అట్లు=అప్రకారముగానే, చేయంగలదానను = చేసినను- అట్లేనడచుకొనెదను, అని, అతనిగ్ = ఆమాధ్వాప్రవృత్తి, ఒడంబఱుచునమయంబునగ్ = (తనతోడికూటమికి) నవ్వుతింపఁజేయుచున్న సమయమునందు, తోడిచెలులు = వరూధినితోడివారైనచెలికత్తెలు, అచ్చకోరాక్షిగ్ = వెన్నెలపులుగులపంటి కన్నులుగలదైన యావిరూఢిని, కూడుకొని = (విదకుచుచ్చి) చేరుకొని-వైవర్యముతో నవ్వుయను.

సీ. అకట నిర్దయబుద్ధి ర వని దూఱె గడు రంధ్రయాహా వివేకి వా శ దనియె హరిణి
చేడు మ్రింగెద వంచుఁజిలికి నవ్వె ఘృతాచి, మాయల్కాడని తిట్టెరమఱుఱాఘ
న్యాయనిష్ఠురముల శ బ్రార్థించె నూర్వశి, జంకించె రమ్మంచు ర జంద్రరేఖ
చెలి నేచి తని దినంఁతులుగొట్టెమేనక, నిడుపు మాయ లటంచురనొడివె హేమః
గొంట వనియె దిల్లోత్తమరసూర్కిగొనరె, భాస్యమాలిని పుంజికన్ఠల యదత్స
దివిజ్కామిను లిరితి శ దిరుగువాటి, గువ్వకోల్గొంచు దమలోన శ నవ్వుకొంచు.

అ. (ఇందు వరూధిని చెల్లులు మాయాప్రవహనిఁ బరిహసించుట చెప్పబడును) అకట=అయ్యో, నిర్దయబుద్ధినిఁ హనుమాలినబుద్ధిగలవాఁడవు, అని, కడుక్=శిక్షి, రంభదూతక్=రంభనిందించెను, అహం=జేరా, వివేకిని=తెలివిగఁ వాడవు, జేదు=అగుదువు-ఇటువంటియిష్టసరస తాపై వలచి పైబడి వచ్చినను విదలిపోయితివి గనుక నీవు తెలివితేలివారీడవనుట, అని హరిణి యనియెను. చేదుమింగె రవు=విషమునుమింగఁబోయెనవు-ఎంతో ప్రయత్నముచేసినను దొరకని యీవరూధిఁకూటమి నీకు చేదుమింగుట వంటిది కాఁబోలు, ఎంతకష్టము నీకు అనుట అంచుక్=అని, చిలికి=వీటి, శ్మశాచి నవ్వెను, మాయలాఁడు=పేడు మోసగాఁడు, (పా మాయకాఁడు.) అని, మంజుహాష తిట్టెను, న్యాయవిస్తారములక్=నీతితోఁడినిర్దురపుముటలచేత, ఉర్వశి ప్రార్థించెను, రచ్చుంచుక్ = (విగుణము) ఇటురచ్చని, చంద్రరేఖ, జంకించెక్=గడ్డించెను, చెలిక్ = మాచెలిమికత్తెను, ఏచితి=బాధించితివి, (పా. నొంచితి=నొప్పించితివి) అని, మేనక, దిసంతులకొట్టెక్=నిందించెను, మాయలు = నీకపట చేష్టలను, విడువు=విడిచిపెట్టుము, అటంచుక్=అని, (వా. విడువు మీల యటంచుక్=నీస్థవిడుపు మని,) మేమ, నొడివెను=చెప్పెను, గొంటపు=దుష్టఁడవు, అని తిలోత్తమ యనియెను, కూర్చిక్=క్రమేనుతో, ధాన్యమాలిని, కొనర్క్=ప్రార్థించెను, పుంజకస్థల, అదర్శెక్=తెదరించెను, ఈరితిక్=ఈవిధముగా, వివిభామినులు=దేవతాస్త్రీలు, తిరుగువాటి = చుట్టుఁజూట్టుకొని, గువ్వకొట్టించుక్=గుంపులుగూడుకొనుచు, (పా. గువ్వకరిగొండ్రు = గుంపుగూడుకొందురు,) తమలోనక్ = తమలోఁ దాము, నవ్వుకొంచును, (ఈండిరి అని క్రియతెచ్చికోవలెను) అలం. (చేదుమింగెదననుచో) లలితము.

క. ఆకుహనాభూసురుఁ డవు, డాకాంతలసరసనమ్మరదాలాపములం

గై కొనుచు ముదితహృదయుం, డై కేలీవనము వెడలి ర్ యరిగి కుఱగటన్ . 110

అ. అపుఁసు=ఆపమయమునందు, ఆకుహనాభూసురుఁడు=ఆ కపటబ్రాహ్మణుఁడైన గంధర్వఁ డు, ఆ లాపములక్-ఆకాంతల=అదేవతాస్త్రీలయొక్క, సరస = రసకంఠములయిన, నమ్మరదాలాప ములక్=సంతోషపుముటలను, గై కొనుచుక్=అంగీకరించు, ముదితహృదయుం= సంతోషించిన మనసుగలవాఁడై-మనసునందుగంతోషించి, కేలీవనము=ఆటాటతోటను, వెడలి=(విడిచి)బయలు దేరి, అరిగి=పోయి, కుఱగటక్=అతోటకు సమీపమునందు-వైసద్యముతోనవ్వయును.

సీ. మృగనాభినికరంపురబుగబుగల్ గలచోటఁ, జడలేటితుంపురుల్ ర్ చెదరుచోట
వకుళవాటిగంధరవహుండు వై కొనుచోటఁ, గర్పూరతరుధూళి ర్ గప్పచోటఁ
బసమీఱు సెలయెఱు ర్ లినుక వెట్టినచోటఁ, జిగురుమాపులసంజరనిగుడుచోట
ననమాలిక లటీవేరన ట్లుట్టినడుచోట, మాణిక్యదీపముల్ ర్ మలయుచోటఁ.

బ్రమదమునఁదేటులెలుఁగెత్తిరవాడుచోట, శారికలనంగ శాస్త్రముల్ ర్చచదువుచోటఁ
గీరకల్కరంములు క్రొవ్వి ర్ కేరుచోట, బావురము లారడంబులు ర్ పలుకుచోట.

అ. మృగ . బుగల్-మృగనాభి=కస్తూరియొక్క, కిరంబు = రాశియొక్క, బుగబుగల్ = గుప్తగుప్తఁగొట్టెడువాఁడను, కలచోటక్=కలిగినతావునను, చదలేటితుంపురుల్ = ఆకాశగంగ లోని నీటిచినుకులు, చెడిచిచోటక్=ప్రసరించునట్టితావునను, ముళ. పామిండు=మృళవాటి= పొగడ ప్రాకులచాళ్లవలని, గంధపహుండు=చల్లనివాసంతోడిగాలి, వైకొనుచోటక్=ప్రసరించునట్టి తావునను,

కర్పూరతదధూళి=కర్పూరపుటరొడిచెట్టయొక్క పచ్చకర్పూరపుడున్ను, కళ్ళచోట=క్రమ్యకొనెడి తావునను, పస . ఏటులు-పస=సారము, మీటు=అతిశయించునట్టి, సెలయేటులు=కొండయందుండి క్రిందికి బాటునట్టియేట్లు, భసుక పెట్టినచోట = భసుకదిన్నె లేర్పడునట్లు ప్రవహించినతావునను, చిగురు . సంజ-చిగురు=ఎట్టచిగుళ్లుగల, మావుల=మామిడిచెట్టయొక్క, సంజ = సంధ్యారాగకాంతి, నిగుడుచోట=వ్యాపించునట్టితావునను, నవమాలికలతీవెనట్లు=జాటికగెలయంటు, ఉట్టిపడుచోట = అతిశయించినతావునను, (పా. నవమాలికలతీవెనట్టుపడుచోట=జాటిపొదలనుండి యెడతెగక పడెడి తీసెబొట్టురాతెడితావునను), మాణిక్యదీపములు = దీపములవలె వెలిగెడికెంపులు, మలయు చోట=వ్యాపించినతావునను, తేటులు=ఋషైవలు, ప్రమదమున=సంతోషముచేత (లేక) అధిక మదముచేత, ఎలుక గెత్తి=గొంతెత్తి-విగ్గరగా, పాడుచోట=గానముచేసెడితావునను, శారీరకులు= గోరువంకపక్షులు, అనంగశాస్త్రముల=మనఃకాస్త్రములను, చదువుచోట = చదివెడితావునను, (అక్కడి గోరువంకలు అప్పరసలవలన మనఃకాస్త్రములను శ్రద్ధియున్నవని తెలియునది.) కీరకల కిరములు = చిరుకలును గోయిలును, క్రొవ్వి = మదించి, కేడుచోట = ఉత్సాహముతో నంచ రించుతావునను, పావురములు = పావురాపక్షులు, ఆరణ్యములు = అన్యైక్య మధుర మైవధ్యనులతో, పలుకుచోట = కూయుతావునను, అనగా మీదఁదెప్పిన లక్షణములచేత మనోహరమున న్నలములుగల ప్రదేశమున దని భావము. పైపద్యముతో నన్వయము అలగిఉదాత్తము, సూపకము, పరిణామమును

తే. ఆనరూఢినిమణిమండ్రితాలయంబుఁ గాంచి యనురాగమునఁబ్రవేశించి యంత వారి నిరువురఁ గూర్చి యరవ్వనజగంధు, లాత్త గృహముల కేగి రరనంతరంబ.

ఆ. ఆనరూఢి...ఆలయంబుఁ - ఆనరూఢి=ఆనరూఢిదైన, మణిమండ్రిత=రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన, ఆలయంబుఁ=ఇంటిని, కాంచి = చూచి, అనురాగమున=ప్రీతితో, ప్రవేశించి= (వారందఱును) చొచ్చి, అంతఁ = అట్లుచొచ్చినతోడనే, వారినిరువురఁ = ఆనరూఢినిమాయా ప్రపలనిద్దఱును, కూర్చి = జతగాఁజేర్చి, అన్వయజగంధులు = తామరసూవాననవంటి దేహవానన గల రంధ్ర మొదలైన యాయస్పరసలు, అల్పగృహములకుఁ=తమయిండ్లకు, అరిగిరి=పోయిరి, అనంత రంబ=వెంటనే -మీఁదిపద్యముతో నన్వయము

క. పుల్లలవలీనవైలా, వల్లి మతల్లి కలతోడ నీ వానంతికలు

దల్లిల నల్లి బిల్లిగ, నల్లి కొనినయొకలతాగృహంతరసీమన్

118

అ. పుల్ల . తోడఁ - పుల్ల=వికసించిన, లవలీ = వెన్నెలతీగెలతోడను, ను=క్రొత్తయైన-తేజఁబూ, ఏలావల్లిమతల్లికలతోడఁ = శ్రేష్ఠములయిన యేలకతీగెలతోను, వానంతికలు = బండి గురింగెతీగలు, ఉదల్లిలఁ = పుట్టుమున్న విలాసముచేత, అల్లిబిల్లిగఁ=అశ్లేషముగా, అల్లికొనిన... సీమన్ - అల్లికొనిన=అల్లిక వేసినట్లు పెనఁగొన్న, ఒకలతాగృహ = ఒక్కపొదరింటియొక్క, అంతర సీమన్ = లోపలిప్రదేశమునందు - దీనికి మీఁదిపద్యములోని “భోగింపఁగొడంగిరి.” అనుదానితో నన్వయము.

క. ఆగంధర్వ కుమారుడు, నాగజగమనయుఁ బ్రపుల్లనీహల్లకతల్పా

భోగింబున రహి మిగులఁగ, భోగింపఁ దొడంగి రాత్త గోబొంగెడుకాంతున్. 114

అ ఆగంధర్వమూలము = ప్రవరరూపముదాల్చినయాగంధర్వపుత్రుడును, ఆగజగమన
యుక్ = ఏనుగునడకవంటి యెక్కువరపునడక గలయావహుధినియును, ప్రభుల్ల...భోగంబునకొ - ప్ర
భుల్లకీచక్రంగాబూచిన, హల్లక = చెంగలువలుపటిచిన, తల్పభోగంబునకొ = పాస్తుయొక్క వైశాల్య
మునందు-విరివిగలపాస్తునందునుట, రహి = ఇంపు, మగులకొ = అతిశయింపగా, ఆత్మ = మనస్సు
నందు, పొంగడుకాంత్య = మిక్కిలి హెచ్చుచున్నయిచ్చతో, భోగింపకొ = సంభోగముచేయ, తొ
డంగిరి = మొదలుపెట్టిరి

న, ఆనమయంబున.

115

సీ. సహసానఖంపచరీ స్తనద త్తపరిరంభ, మామూలపరిచుంబిరతాధరోష్ఠ
మతిశయప్రేమక శ్రీతదంతసంబాధ, మగణితగ్లానిశరీయ్యానిసాత
మతివేలమణితయాశ్చాగ్ధగల్ల చ వేట, మతిదీనవాక్సూచితాత్మ విరహ
మంకురత్పులక జాశలావిధిసర్వాంగ, మానందకృతహారీవాసనాబ్జ
మాక్రమక్షీణమతివర్ణ శ్రమానిమిలి, తాక్ష మాస్యిన్నగండ మారయ త్తచేష్ట
మాస్తిమితభూషణారపరీమావధూటి, ప్రథమసురతంబు గంధర్వరీపతిఁ గరంచె.

అ. సహసా .. పరిరంభము-సహసా = త్వరగలుగునట్లుగా, నఖంపచ = గోరుచెచ్చగానుండెడి,
స్తన = కుచములచేత, ద త్త = ఇయ్యబడిన, పరిరంభము = ఆలింగనముగలదియు, ఆమూల...ప్రము-ఆమా
ల = మొదలంట-ఏమియుఁగోలలేకుండునట్లు, పరిచుంబిత = రెన్నగాముద్దిడఁబడిన- ద్రవముపీల్చబడిన,
అధరోష్ఠము = మోవిగలదియు, అతిశయ...సంబాధము-అతిశయ = హెచ్చిన, ప్రేమ = కూరిమిచేత,
కల్పిత = చేయఁబడిన, దంతసంబాధము = పలునొక్కులుగలదియు, ఆగణిత.. నిపాతము - ఆగణిత =
ఎంచకక్రమగాని, గ్లాని = క్రమమువలనిదుర్బలత్వముచేత, శయ్యా = పాసుపునందు, నిపాతము = సోలిప
డుటగలదియు, అతివేట. చ వేటము-అతివేట = అత్యంతమైన, మణిత = రతికాలమునందు గొంతుఁ
గలిగెడిగురుబద్ధనియొక్క, యాశ్చాగ్ధ = యాచనకొఱకైన, గల్లచవేటము = చెంపపెట్లకలదియు,
అతిదీన విరహము-అతి = మిక్కిలి, దీన = విచారమునుచెలుపునట్టి, వాక్ = మాటలచేత, సూచిత =
తెలియఁజేయఁబడిన, ఆత్మ విరహము = తమవియోగముగలదియు, అంకుర . సర్వాంగము- అంకుర =
పొటమరించుచున్న, పులక జాల = గద్గదు మొలకలసమాహమచేత, ఆవిధ్ధ = చక్కగా గ్రుచ్చుకొఁబడి
న, సర్వాంగము = ఎల్లయనమునులుగలదియు, అనంద .. బ్జము-అనంద = సంతోషముచేత, కృత = చే
యఁబడిన, హారవ = హారము నెడిధ్వనితోఁగూడిన, అన నాబ్జము = ముఖకమలములుగలదియును, ఆక్ర
మ విర్ణము-ఆక్రమ = క్రమక్రమముగా, క్షీణ = తగ్గిపోవుచున్న, మతి = బొగడుమాటలయొక్క, పర్ణ
ము = అత్తరములుగలదియు, అనిమిలితాక్షము = సర్వత్రిమాయఁబడినకన్నులుగలదియు, ఆస్యిన్నగండ
ము = అంతటను వెన్నెనినచెక్కిళ్లుగలదియు, ఆయ త్తచేష్టము = అధీనమయినశృంగారచేష్టలుగలదియు,
ఆస్తిమితభూషణారవము = మిక్కిలి యణగిపోయినయాభరణములదర్శనగలదియునైన, అవధూటిప్రథ
మసురతంబు = ఆస్తి (నూఁగు) యొక్కతోలికూటమి, గంధర్వరీపతి = ఆగంధర్వరాజును, కరం
చె = కరఁగునట్లుచేసెను-మిక్కిలి సంతోషపెట్టెనుట. అలం. ఉదాత్తము.

క. అన్నునఁ గను మూయుట ఏద, సన్నగిలుట కౌగిలింత శనడలుట నేర్పుల్
నున్నగుట పరూధినిరతి, కన్నెఱికపురతియుఁ బోలెఁ గడు శనిం పొనఁగెన్. 117

అ. అన్నున్ = సంభోగపారవశ్యముచేత - కూటమిమలనిష్కాంతుచేతను, కనుమూసలుటన్ = కన్నులుమాసికొనుటచేతను, రొద = గళభ్రష్టని, సన్నగిలుటన్ = తగ్గుటచేతను, కాఁగిలింత = ఆలింగనము, నడలుటన్ = నల్లినోపుటచేతను, నేర్పులు = రతియందలి మెలకువలు, సున్ను = రేనివి, అగుటన్ = ఆపుటచేతను, ఐరూఢినిరతి = వరూఢినియొక్క సురతము, కన్నెతికపురతియుఁబోలెన్ = బోగముపడుచు యొక్క తొలునాటికూటమినలె, కడున్ = మిక్కిలి, ఇంపు = ఆనందమును, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను, అనఁగా వరూఢిని ప్రాథమ్యమునను గన్నులుమాసికొనుట యనెడియేర్పాటుచేతఁ దనస్సేర్పులేవియుం జూపక క్రీడించినను దానితోడ క్రీడ ముగ్ధతోడ ప్రథమసమాగమమో యనునట్లు మిక్కిలి మనోహరము గానే యుండె ననియర్థము అలం ఉత్పేక్ష.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు, భావజతంత్రైకపరత ర్ బహుకాలము సౌఖ్యావహలీలల నుండఁ గా వేలుపుముద్దరాలు ర్ గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

అ. ఈవిధమున్ = ఈప్రకారముగా, అయ్యిరువురన్ = ఆవరూఢిగంధర్వలిద్దఱును, భావజ...పరతన్ - భావజతంత్రైకమనన్తథ్యాపారము - సురతవ్యాపారము, ఏక = ఒక్కదానియందే, పరతన్ = ఆనక్తిచేత, బహుకాలము = విశేషకాలము, సౌఖ్యావహలీలలన్ - సౌఖ్య = సుఖమును, ఆవహ = కలిగించునట్టి, లీలలన్ = విలాసములతో, ఉండంగాన్ = విరిచుచుండఁగా, వేలుపుముద్దరాలు = సౌందర్యవతియైనయోగేశ్వరీ - వరూఢిని, గర్భము = వేకటిని, తాల్చెన్ = ధరించెను (ఇట్లు గర్భము ధరింపఁగానే.)

క. నడ జడనుపడియె నారే, ర్పడియెం జనుమొనలు నల్లరవడియొక వడియం బడియొక గడు నొడలు పడఁతికి, బడలికయును నిదుర యరుచి బహుళం బయ్యెన్.

అ. పడఁతికిన్ = స్త్రీకి - వరూఢికి, నడ = నడక, జడనుపడియొక = మందమయ్యెను, అరు = నూఁగారు, ఏర్పడియొక = స్ఫుటముగాఁగనఁబడెను, జనుమొనలు = సైన్యాగ్రములు, నల్లరవడియొక = నలు పెత్కెను, ఒడలు = చేపము, కడున్ = మిక్కిలి, వడియంబడియొక = చిక్కిపోయెను, (లేక) బలము తగ్గినదాయెను, బడలికయున్ = ఆయాసమును, నిదుర = నిద్రయును, అరుచి = వస్తువులందు రుచితప్పట యును, బహుళంబు = అధికము, అయ్యెన్ = అయెను. అలం స్వభావోక్తి.

మ. పలుచంబాటుటఁ గోమలసి తరుచుల్ ర్ పైఁచోచె నా గౌరవాంతుల గండద్వితయంబు పొల్పెఁ బ్రమదాశ్లోరాశిఫేలన్నపై త్కలికాభంగపరంపరోపరిసమురద్యత్పాండుడింపిరపంక్తులు నాఁ జిట్టము లుల్లసిల్లె దఱుచై ర్ తోడ్డొక గురంగాక్షికిన్. 120

అ. గురంగాక్షికిన్ = జింకకన్నులవంటికన్నులుగలవరూఢిని, తోడ్డొక = (ఇట్లు గర్భవిష్టుము బన్నియు నేర్పడిన) తోడనే, గండద్వితయంబు = చెక్కిల్లదోయి - రెండుచెక్కిల్లము, పలుచంబాటు టన్ = పలుచనగుటచేత, కోమలి తరుచులు = మృదువైన చిఱునవ్వునెలుఁగులు, పైఁ = మీఁద, పోఁచెన్ = కనఁబడెనో, నాన్ = అనఁగా, గౌరవాంతులన్ = తెల్లనికాంతులతో, పొల్పెన్ = ఒప్పును. ప్రమద...పంక్తులు - ప్రమద = సంతోషమునెడి, అగ్గోరాశి = సమద్రమునందు, ఫేలత్ = విహరించుచున్న, నవ = నూతనములైన, ఉత్కలికా = ఇవ్వనస్తువు ప్రాప్తియనెడలసగుకాలనిశంబును నోర్వలేమియనెడి; భంగ = అల్లలయొక్క, పరంపరా = ఎడతెగనిమరుసలయొక్క, ఉపరి = మీఁదిపై పున, సముద్యత్ = లేస్తగా బుట్టుచున్న, పాండు = తెల్లనైన, డిండిర = సురుఁగులయొక్క, పంక్తులు = పరుసలు, నాన్ = అనునట్లు,

చిట్టయులు = మరుగువ లెనోటనుండి వచ్చెడిన శయములు - వేవిళ్లనంబంధ మైన యోగిలంతలని కొందఱు, తలుచై = అధిక మై, ఉల్లిసిల్లె = ప్రకాశించెను - అతిశయించెను - అనగా గర్భముధరించువారికిఁ జెక్కిల్లు వివర్ణము లగుటయు మరుగుతోడినీళ్లు నోటనుంచుండుటచే మాటిమాటికి సుమియుంచుండుటయు స్వాభావికము గనుక గర్భిణి యయినవరూఢినిక నాచిష్టై కలిగెననుట అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును.

తే. నాకజలజాతీనిలువేద ర నడుము బలిసి, యల్ల నల్లన వలిసీమ ర నాక్రమించె
బేర్చి దివనక్రమంబున ర బీద బలిసి, బందికాడైన బారువులు ర బ్రదుకుగనునె.

అ నాక...నడుము-నాకజలజాతీ = స్వర్ణలోక స్త్రీయయిన వరూఢినియొక్క, నిలువేదనడుము = మిక్కిలి లేమిడినొందిననడుము - సన్ననినడుమునట, బలిసి = లాఝెక్కి, అల్లనల్లన = మెల్ల మెల్లగా, వలిసీమ = కడుపుమీది ముడుతలప్రదేశమునెడిదేశమును, అక్రమించె = అవరించుకొనెను - నడుముబలియుటచే ముడుతలు దానిబలుపునం దఱగిబోయె ననుట. బీద = కేదవాడు (లేక) బలహీనుడు, దివనక్రమంబున = నానాట - దినములవరుసవెంపడిని, బలిసి = బలవంతుడై, పేర్చి = విజృంభించి, బందికాడు = బందిపోటుదొంగ - దొమ్మిగా నింటివారిమీదికి పచ్చి నిర్బంధించి దోచెడిదొంగ, ఐన = అయినపక్షమున, పారువులు = పారుగుననుండువారిగుంపు, బ్రదుకుగనునె = మనునా - మనలేవనుట. అలం. అర్థాంతరస్యాసము.

క. పాటలగుగంధి పాటలు, నాటలు లే కప్పు డొప్పె ర నలనతఁ బథికో

త్వాటనజయపరిశాంత, జ్యాటంకృతిచలనమదనరచాపముఁ బోలెన్. 122

అ. పాటలగుగంధి = పొదిరిపువ్వులపరిమళమువంటి దేహపరిమళముగలది - వరూఢిని, అప్పుడు = ఆగర్భముధరించినవయసునందు, అలనత = ప్రాలుమాలికచేత, పాటలు = సంగీతముపాడుటలును, అటలు = నాట్యములాడుటలును, లేక = లేకయుండునట్లుగా, పథిక చాపము - పథిక = విరహమునొందినవారిని, ఉత్పాటన = ఊడలెఱుకుటవలనైన - బాధించుటవలననైన, జయ = గెలుపు చేత, పరిశాంత = మిక్కిలి శాంతిపొందిన - ఎంతమాత్రమును లేక నిలిచిపోయిన, జ్యా = అల్లెతాటియొక్క, టంకృతి = టంక నెడిధ్వనియు, చలన = కదలికయునుగల, మదనచాపము = మున్నగునివింటిని, పోలెన్ = ఎలెనే, ఒప్పెన్ = ఒప్పినదాయెను.

తా. గర్భభారములవలన పాటలు నాటలు మాని ప్రాలుమాలికతో గూడియున్న యావరూఢిని, మున్నగుండు విరహములను బీడించువని నెఱవేటినపదపఁ దనవింటి నెక్కు డించి పడవైఎలా, నల్లెతాటియొక్క ప్రాంతయును జలనగునులేక మిక్కిలి యూరకున్న యావీణ్ణి యనునట్లుండెను. (ఇంద్ర వరూఢినికని మున్నగునివింటిని, పాటలకును దాని యల్లెతాటిటంకారములకును, అటలకును దాని చలనములకును, అలనతకును పథికోత్పాటనజయపరిశాంతతకును బోలికయని యెఱుంగునది.) అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. మనసుకక్కుఱితి మెల్లనలేచి చేతులఁ గాంతుని జబ్బుకాఁ ర గొగిలించు
నలనత మృద్గంధి ర యైనకమ్మని నోర, నధరంబు నెడనెడ ర నాని కూర్చొ

మణితాదిపవనధారణశక్తిచాలమి, నాయ్యన సర్వోక్తి ర ను బౌద్ధసర్వః
గాంక్షితక్రీడ కంఠగము పంపు నేయమి, నొడ్డుగా నిట్టూర్పులాలయః బాగులు
నిచ్చ యెఱిగినరతికేళి ర మెచ్చి పొగడు, నప్పు డక్కాంత రతిపరిహాసవేళి
జీవితేశునమేశంపుఁ జేత లుచుంపు, బ్రాధనాపూర్వదీనసంభాషణములు. 123

అ. అప్పుడు=గర్భధారణములన నాయానముకలిగిన యాకాలమునందు, ఆక్కంత=అస్థి)-
పరూఢిని, మనసుకకుక్తితిత్ = మనసునందుగల ప్రియాపేక్షనలని లోభముచేత, మెల్లనక్ =
తీన్నగా, లేచి, చేతులక్ = చేతులతో, కాంతునిక్ = ప్రియుని, జబ్బుగాక్ = చొరపలేకుం
డునట్లుగా, కాంగిలిండుక్ = అలింగనముచేసికొనును, అలనటక్ = ప్రాలుమాలిక చేత, మృద్ధంధి=
మట్టికంపుగలది, దనకప్పునినోరక్ = అయినట్టిరుచికరమైననోటితో, ఎడనెడక్ = అప్పుడప్పుడు, అ
ధరంబుక్ = మోచిని, ఆని = చవిగొని, కూర్కుక్ = నిద్రించును, మణితాది . శక్తి-మణితాది =
గళరవముమొదలగువానికై, పవన = వాయువును, ధారణ = విగలబట్టునట్టి, శక్తి=బలము, చాల
మిక్ = వలసినంతలేకపోవుటచేత, ఒయ్యనక్ = మెల్లగా, సర్వోక్తి = పరిహాసపుమాటలాడుట
చేత, ఊబ్బు = (ప్రియునికి) సంతోషమును, ఒనర్చుక్ = కలుగఁజేయును, కాంక్షితక్రీడవక్ =
ప్రియుఁడుకోరినమాటకు, అంగము = దేహము, పంపు నేయమిక్ = తానువలఁచినట్లున్నాదీనముకాక
పోవుటచేత, ఒడ్డుగాక్ = అధికముగా, నిట్టూర్పులు = దీర్ఘశ్వాసములు, ఒలయక్ = కలుగఁ
గా, బాగులుక్ = విచారపడును, ఇచ్చ = తనయొక్కయిచ్చ, ఎఱిగినరతికేళిక్ = తెలిసినప్రియుని
దైన సురతక్రీడను, మెచ్చి = తాను మెచ్చుకొని, పొగడుక్ = మ్రుతించును, రతిపరిహాసవేళిక్ =
సంభాగవిషయమయినయెగ తాళిమాటలాడునప్పుడు, ప్రాధనా...సంభాషణములక్ - ప్రాధనా = వేఁ
డుకొనుట, పూర్వ = ముందుగాఁగల, దీన = దైన్యముతోడి, సంభాషణములక్ = మాటలచేత, జీ
వితేశీ...చేతలు-జీవితేశు = ప్రాణనాయకునియొక్క, సమేశంపుఁజేతలు = కూటమికై చేయు
చేష్టలను, ఉడుపుక్ = మాన్పును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంత వియచ్చరుఁ డభిమత, మంతయు సమకూటుటయును ర నచ్చర గర్భ
శ్రాంత యగుటయును గనుఁగొని, యింతిట నిచ్చిటు వాయ ర కే నిక నున్నన్.

అ. అంతక్ = అప్పుడు-మీఁదఁజెప్పినదశలో పరూఢియుండునప్పుడు, వియచ్చరుఁడు =
ప్రవరయావుఁడైనయాగంధర్వుఁడు, అభిమతమంతయుక్ = తనసోఁకియంతయు, సమకూటుటయుక్ =
సిద్ధించుటయును, అచ్చర = అప్పురసమైవపరూఢిని, గర్భశ్రాంత = వేఁకటివలని యాయానముగలది,
అగుటయును, గనుఁగొని = చూచి, ఇంతటక్ = ఇంతటిస్థితితో, ఏను = నేను, ఇచ్చిటు =
ఈతావు, పాయక = వదలక, ఇంక్ = ఇంకమీఁద, ఉన్నక్ = ఇక్కడనేయుండినపక్షమున -
మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క. వంచన యెఱిగిన మణి శపి, యించునొ నురకాంత చెప్పి ర కేఁగినఁ బ్రేమం
బంచశరశరపరంపరఁ, బంచత స్రాపించి మీఁదఁ ర బాపం బిడున్. 125

అ. నురకాంత = దౌతాస్త్రీ)-పరూఢిని, పంచన = నేనుజేసినమనమును, ఎఱిగినక్ = తె
లిసికొన్న పక్షమున, మణి = పిమ్మట, శపియించునొ = కాపముపెట్టునో, చెప్పక = నేనుబోయెదనని

చెప్పక, ఏగిన్ = నాయంతటఁబోయినపక్షమున, ప్రేమన్ = స్నేహముచేత, పెంచి...పెంప
రన్ = పంచతర = మున్నగునయొక్క, శరపరంపరన్ = బాణసముహముచేత, పంచరన్ = చావున,
ప్రావించి = పొంది - చచ్చి యనుట, మీదన్ = నామీద, పాపంబు = స్త్రీహత్యాదిదోషమును, ఇడు
నో = పెట్టినో - అనఁగా సేనక్రడ నేయున్న పక్షమునఁ గ్రమముగాఁ గొన్నాళ్లకు సేనబ్రాహ్మణరూప
మునుబొంది తన్ను మోసముఁ జేసిచనంగతి తెలిసితిట్లునో, ఇక్కడ నిలవక యొక్కడికైనఁ జెప్పకపోయి
నపక్షమున నాయందుఁ గలప్రేమాతిశయముచేత నెడఁబాటునోర్వక చచ్చి యాచావునకు సేను గార
ణమగుటఁజేసి యాపాపమునకు నన్నుఁ బాలుపఱుదునో మఱి యేమిచేయునో యని తనలోఁ దా నా
లోచించెను అలం. సందేహము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్రుం డెఱింగించి యనిపించుకొనియ పోవునాఁడై
యప్పు డప్పువ్వుబోడి డాయంబోయి బుజ్జవం బొప్ప నిట్లనియె. 126

అ. అని వితర్కించి = ఈవిధముగాఁ దనలోఁదానువిచారించి, అక్కపటవిప్రుండు = ఆమోసపు
బ్రాహ్మణుండు - గంధర్వుండు, ఎఱింగించి = పర్యాఖినిలోఁజెప్పి, అనిపించుకొనియ = ఆపర్యాఖిని తన్ను
సెలవిచ్చి పంపునట్లు చేసికొనియే - పర్యాఖిని చేసు త్తువుతీసికొనియే, పోవునాఁడై = పోవునట్లు నిర్ణ
యించుకొన్నవాఁడై, అప్పువ్వుబోడిన్ = పువ్వువంటిదేహముగల యాపర్యాఖినిని, డాయంబోయి =
దగ్గఁబోయి, బుజ్జవంబు = శిపలాలనము, ఒప్పన్ = ఒప్పునట్లుగా, ఇల్లుయొన్ = ఇట్లుపలికెను.

తే. ఎవ్వఁడైన బాదలేవ మొరక్కీంత నాదు, పాదములఁ బూయ నిం తేసీసవనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజనాధ్వగామి, యీగిరికి నేగుడెంచె నేరడేగి కంటి.

అ. ఎవ్వఁడని = నీసిద్ధుండు, పాదలేవము = అడుగులకుఁబూసికొనెడిపను, ఒక్కీంత =
అవంత, నాదుపాదములన్ = నాయడుగులందు, పూయన్ = చదువఁగా, ఇం తేసీసవనులు = ఇంతింత
దిశేషకార్యములు - ఈహిమవంతమునకునిచ్చుట పాదలేవము కరఁగిబోవుట దారిగానకయందందుఁ దిరిగి
కడకు నిన్నుఁజూచుట మొనలుగా నైనకార్యములు, పుట్టెన్ = కలిగెనో, అమ్మహాయోగి =
ఆదొడ్డవాఁ డయినసిద్ధుండు, బహుయోజనాధ్వగామి = పెక్కామ్రుడలతో వనడయ్యవాఁడు, నేఁడు =
ఈదినము, ఈగిరికిన్ = ఈకొండకు, ఏగుడెంచెన్ = వచ్చెను, ఏగి = నేనుపోయి, కంటికిన్ =
చూచితిని.

తా - ఈహిమవత్సర్యతమునకునిచ్చి నానావిధములయినయెఱుఁగు పడుటకుఁ గారణముగా
ముందు నాయడుగులకుఁ బను రాలిపోయిన సిద్ధుండు నేఁడెక్కడెక్కడనో తిరిగి యీకొండకువచ్చి
నాఁడు. నేనాయచను విహారార్థముగాఁ బోయినప్పుడు చూచి మాటలాడివచ్చితిని.

క. అలెండు మఱి తీర్థయాత్రా, వ్రతవళమున వచ్చి మాపురంబు తెరువుగాఁ.

గతిలుగ మాసంసార, సితు లెల్లను జెప్పె నేమీసెప్పదు నబ్బలా. 128

అ. అలలా = ఓపర్యాఖిని, అలెండు = అసిద్ధుండు, మఱి = మఱియును - ఇప్పుడుఁగూడ,
తీర్థ...వళమున్ - తీర్థయాత్రా = తీర్థములను గూర్చిబోవునట్టి, వ్రతవళమునన్ = నిమమవళముచేత,
మాపురంబు తెరువుగాన్ = మాపట్టణపుమార్గముగా, వచ్చి, మాసంసారసితులు = మాకాఁపురపుసితు
లను, ఎల్లన్ = అన్నిటిని, కతలుగన్ = పురాణకథలుగా, చెప్పెను, ఏమిచెప్పదున్ = ఇంక నేనే
మనిచెప్పదును - అదంతయు వివరించి చెప్పుటకు నాకు శక్యముకా దనుట.

సీ. వైపరామరిక చోప్పడమిఁ బక్వము దప్పి, పండబాతినపాల ర మెండఁబాతె
గట్టఁ గాపించ దక్షతఁ లేమి నూరూర, బంపెఁ బడిపోయెఁ బ్రతుంగణంబు
వంచనామతిఁ బ్రాడ్విరవాకులై వటువు లొ, జల కొప్పగించిరి చదువు బెల్లఁ
గికురించి రిచ్చి పురచ్చుకొనుచోటులివార, లాఁకకు లోనుగా ర కప్పలీక
గ్రహణసంక్రమణాదుల ర రాచనగరఁ, గానువీనంబు వెడలమి ర గ్రాసమునకు
నాభివెట్టిరి తేత్రంబురలందుఁ గొన్ని, లెస్స యుండునె గృహకర్తభీనిబ్రదుకు.

అ. వైపరామరిక = వైపరామరిక, (పా. పరామరిక) చోప్పడమి = లేకపోవుటచేత, ప
క్వము = పరిపాకము, దప్పి = చెడి, పండఁబాతినపాలము = పండుటకారంభించినభూమి, ఎండఁబా
తె = ఎండిపో వారంభించెను, కట్టక = కట్టుకుట్టునఁ గట్టివేయుటకును, కాపింపఁ = కంచెలో
వేయఁ దోలి కాచునట్లుచేయుటకును, దక్షత = దిక్కు, లేమి = లేకపోవుటచేత, పశుగణంబు =
పశులగుంపు, బంపె = ప్రతిగ్రామమునందును, బండెల్ = బండెల్దొడ్లయందు - పైరు మొదలగు
సవి మేసినందులకై నిర్బంధముగాఁ దోలియుంచెడిదొడ్లయందు, పడిపోయె = చిక్కిపోయెను, వం
చనామతి = మోసముచేయు బుద్ధితేత, ప్రాడ్విరవాకులై = తగవులమారులై, వటువులు = చదువుచున్న
బ్రహ్మచారులు, చదువులెల్ల = తాముచదివిన విద్యలన్నియు, బిజ్జలకు = ఉపాధ్యాయులకు, ఒప్ప
గించిరి = అప్పగించిరి - మఱచిపోయినట్లు, ఇచ్చి = అప్పిచ్చి, పుచ్చుకొనుచోటులివారలు = తీసికొను
నట్టి తావులలోనిజనులు, అప్పులు = అప్పుగాఁ దీసికొన్న ధనములను, ఈక = ఇయ్యకయు, ఆఁకకు =
అందులకై చేసిననిర్బంధమునకు, లోనుగాక = లోబడకయు, కివరించిరి = మోసపుచ్చిరి, గ్రహణ
సంక్రమణాదుల = గ్రహణ = సూర్యచంద్రగ్రహణములు, సంక్రమణ = మరలసంకాంతిమొద
లయిన సంకాంతములు, ఆదుల్ = మొదలయినపుణ్యకాలములయందు, రాచనగర = రాజగృహము
నందు, కానువీనంబు = కానుగాని వీనముగాని - కొద్దిగొప్పదనాదాయము, వెడలమి = బయటరాకపో
వుటచేత - కలుగకపోవుటచేత, గ్రాసమునకు = భోజనమునకుఁగాను, తేత్రంబులందు = మాస్యపు
భూములందు, కొన్ని = కొన్నిటిని, అభివెట్టిరి = కుదువయుంచిరి, (కాబట్టి) గృహకర్త = ఇంటికి
దక్షతగానుండువాఁడు, లేనిబ్రదుకు = లేనిదైనజీవనము - లేనికాఁపురము, లెస్సయుండునె = బా
గుగానుండునా - అనఁగా నే నింటలేకపోవుటంబట్టి యిన్నివిధములచేతఁ గాఁపురము చెడిపోయె నని
జుర్రును. అలం. ఆరాంతరస్యానకు.

క. అదిగా కే నిట వచ్చిన, యది మొదలుగఁ జింతచే నరహర్షిశమునునా

కెదురెదురె చూచు చిద్దఱు, ముదునళ్లును బుత్త్రమోహమున నగునార్చిన్.

అ. అదిగాక = అట్లు కయ్య కాలువ యిల్లు వాకిలి మొదలుగా నర్పస్వమును కెడిపోవుటేగాక,
"ఏ" = నేను, ఇటవచ్చినయది మొదలుగకే = ఇచ్చటికి వచ్చినది మొదలుకొని, చిద్దఱుముదునళ్లును =
శృద్ధులయిన మాతల్లిదండ్రులిద్దఱును, చింతచేత = విచారముచేత, అహర్నిశమును = పగలును రాత్రి
యును - ఎల్లప్పుడు ననుట, పుత్త్రమోహమున = కొడుకైన నాపల్లవి ప్రేమచేత, అనునార్చిన్ =
కలుగునట్టివ్యక్తచేత, నాకు = నారాకకై, ఎదురెదురె చూచుచు = ఎదురుచూచుటయే పనిగవర్తించుచు - పైపద్యముతో నన్వయము.

క. తడి గంట నెప్పుడొఁ దఱుంగక, కడి దఱుంగఁగ వడియుఁ దఱిగి ర గాసిం బుడమిం
బడినఁ గనరాకమంచపుఁ, దొడుగఱ లైరట్టె రుజలరీతో నేమందున్. 131

అ. కంటి = కంటియుండు, తడి = లేమ-నీరు, ఎత్తుడు = సర్వదా, తలుగ = తగ్గక-
దుఃఖముచేత నెల్లప్పుడును గన్విత్తుమీతి లేక కాటుచుండఁగా ననుట, కడి = అహారము, తలుగ =
గడ్ = తగ్గఁగా, వడియు = బిగువును-దేహపటుత్వమును, తటిగి = తగ్గి, గాడి = ఆయుసనుచేత,
పుడమి = నేలమీఁద, వడిన = పడియున్నను, కనఁకా = కానఁబడక-మిక్కిలిచిక్కి-పోయి, రుజ
లతో = వ్యాధులతో, మంచపుదొడుగలు = మంచముపైవేయఁగడినకంపముండ ప్రాగులు-మంచ
మునుటుకొని లేవలేనివాడు, బరట్టె = అయినారఁడు, ఏమందు = ఇక నాతల్లితండ్రులదుఃఖము నేమని
చెప్పుదును-వారిదుఃఖముకొలది యింతమాత్ర ము నిర్ణయించి చెప్ప శక్యము కా దనుట అలం.
అతిశయోక్తి.

క. కావున వారలఁ జూడం, గా వేగము చనఁగవలయుం గమలదళాక్షీ
నీ వెఱుంగనిధర్మాధ, ర్వాసనితి గలదె దీనిరకై యడలకుమీ 182

అ. కావున = కాఁబట్టి, వారల = అటువంటిదశలోనుండెడి తల్లిదండ్రులను, చూడం
గా = చూచుటకై, వేగము = శీఘ్రముగానే, చనఁగవలయుం = నేనుబోవలయును, గమలదళాక్షీ =
తామరఁజీవలవంటి కన్నులుగల యోప్రియురాలా, నీవు, ఎఱుంగని.. వనితి-ఎఱుంగని = ఎఱుంగక
యుండెడి, ధర్మాధర్మ = న్యాయాన్యాయములయొక్క, అవనితి = ఉనికి-మర్యాద, కలదె = ఉన్నదా-
నీవు న్యాయాన్యాయప్రకారములన్నియుఁ జక్కఁగాఁ దెలిసినదానవు నీకుఁ దెలియనిధర్మమాత్మ్యము
లేదనుట. దీనికై = ఈ నాప్రయత్నమునకై-నేను నిన్ను విడిచిపోవునందులకై యనుట అడలకుమీ =
దుఃఖపడకునా-అనఁగా నాయుంపల్లిపేమచేత నన్ను విడుచుట నీకెంతదుఃఖకరమో నాతల్లిదండ్రుల
నెడఁబాయుట నాకు నంతదుఃఖకరమే యని తెలిసికొని దుఃఖపడక సంతోషముతో నన్నుఁ బంపు
మనిభావము.

క. వడిఁ గాచికాచి యుండం, గడవలనీ రినుము ద్రావురకై వడిఁ బైవై
బొడమెడుకొర్కలచేఁ బై, లుడికినమది భోగము క్రిర కూటం గనునే. 183

అ. కాచికాచి = కొలిమిలోఁ గాచికాచి-మిక్కిలి కాకయెక్కునట్లుచేసి, ఉండఁ =
ఉండఁగా, ఇనుము, కడవలనీరు = కడవలకొలదిజలమును, వడి = వేగముతో, ద్రావురకై = పీ
ల్చునట్టివిధమున, పైవై = మీఁదమీఁద, బొడమెడుకొర్కలచేఁ = పుట్టుచున్న కాంతలచేత,
పెల్లు = అధికముగా, ఉడికినమది = తాపమునొందినమనస్సు-మిక్కిలియు నుద్రేకించిన మనస్సునుట, భో
గముక్రికై = సుఖసంభవముయొక్క విడుపునకు, కూటం = విశ్రాంతిని, కనునే = పొందునా.

తా. చక్కఁగాఁ గాకయెక్కునట్లు కొలిమిలోవేసి కాచినయిను మెంతనీళ్లుపోసినను నీల్చు
నట్లు మీఁదమీఁదఁ బుట్టుచున్న రోకలచేత మఱిమఱి యుద్రేకించుచున్న మనస్సు మిక్కిలియు
ను భోగముల ననుభవించుచునే యుండఁజూచుచుగాని యాభోగములవలన విరమించుటకు సమర్థుం
చునా. అలం. ఉపమ.

ఉ. కావున నెన్నఁడుం దెగనిరకాంత నెవం బాకఁ డెన్ని రోసి నే
బోవఁ దలంతు నేని వలరపు ననువు దగవుం బ్రియంబునఁ
నీవలన నమగ్రముం గనిల్చిన సుపఁగెపువ్వుఁదేనెక్రొ
త్తావికిఁ దేటి చిక్కినవిధంబునఁ జిక్క నె లోలలోచనా. 184

అ. లోలలోచనా=చలించుచున్న కన్నులుగలదానా-వగూధినీ, గావునకో = అటుగావున, ఎన్నడుకో=ఎప్పుడును, తెగనికాంతకో = తీరినికోరికను, రోసి = రోతగొని, నెపంజాకటి = ఏదే నొకసాకు, ఏన్ని=ఎంచి-కలుగజేసికొని, నేకో=నేను, పోవకో=నిన్ను విడిచిపెట్టిపోవుటకు, తలం తు నేనికో=తలంచినపక్షమున, వలపుకో=మోహమును, ననుపుకో=అనురాగమును, తగవు=స్వాయమును, ప్రీయంబునకో=ఇష్టమును, నీవలనకో=నీయెడ, సమగ్రములు=సంపూర్ణములు - కొఱతలేకయున్నవి, నిల్చినకో=(ఇట్లనియిప్పుడేపోక) యిక్కడ నేయున్న పక్షమున, సంపెంగ... తావికికో-సంపెంగపువ్వు= చంపక పుష్పముయొక్క, తేనె=ముకరిందముయొక్క, క్రొత్తానికికో=క్రొత్తదైన పరిమళమునకు-ఎ న్నడు నెఱుంగని వెగలైనపరిమళమునకు, తేటి=తుమ్మెద, చిక్కినవిధంబునకో=తగులుకొన్నరీతిని, చిక్కినె=తగులుకోనా-తప్పక తగులుకొని తరించునుట.

తా ఓప్రియురాలా! భోగములుమానరానివి. కాబట్టి యెన్నాళ్లనుభవించునుతలంపున నేదే నొకసాకు గల్పించుకొని తొలగిపోదునన్న మోహము ననురాగమును స్వాయమును గొఱతలేక వహించియున్న నీవంటివారి నెఱువిడిచిపోవచ్చును. విడిచిపోరాదనియిక్కడ నేయుండునన్ను దుమ్మె ద తనకు వెగలైన సంపెంగపువ్వునందలిక్రొత్తతేనె తాగిగోరి యందుఁ జిక్కికొని చెడిపోవుకట్లు నీతోడిసాంగత్యము నపేక్షించి చుట్టుములకుఁ గానివాఁడైన చెడిపోదునుగదా తుమ్మెదలకు సంపెంగ పువ్వులవాసనచేఁ దలదిచ్చు కలుగుననుట సుప్రసిద్ధము. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఎవ్వఁడు మీఁ దెఱుంగక యరభేచ్ఛనున్నై కరలిం జరింపఁగా

నవ్వల వంశహాని వ్రతరహాని యశోధనహాని పుట్టుఁ దా

నవ్వెడఁ గవ్వచువ్వపశురీ వయ్యవివేకి చెడుకొ జగంబునకో

నవ్వఁగఁ బాలు రారవమునీసం బడఁబాలును నిందపాలు నై

155

అ. ఎవ్వఁడు=ఏమనుష్యుఁడు, మీఁడు = భవిష్యత్కాలమునందు రుఁగలయట్టివానిని, ఎఱుం గక = తెలియక, యథే . రలికో-యథేచ్ఛ=ఇచ్చుననుచ్చినట్టి, నున్నైకరలికో = నుఖమొకదానియందే యానక్తితో, చుంపఁగాకో=ప్రవర్తిల్లఁగా, అవ్వలకో=అవతల, వంశహాని = కులముచెడుటయు, వ్ర తహాని=నియమముచెడుటయు, యశోధనహాని=క్తిరియనెడిధనముచెడుటయు, పుట్టుకో = కలుగునో, అవ్వెడఁగు=అమూఢుఁడు, అవ్వచువ్వపశువు = అట్టిమనుష్యరూపపశువు, అయ్యవివేకి = అవివేకము లేనివాఁడు, తాకో=తాను, జగంబునకో = లోకమునందు, నవ్వఁగఁబాలు=పరిహాసమునకు లోబడిన వాఁడును, రారవమునకో=రారవమునెడి నరకమునందు, పడఁబాలుకో = పడుటకులోనైనవాఁడును, నిందపాలును = నిందకులోబడినవాఁడును, వి = అయి, చెడుకో = చెడిపోవును

తా. ఏమనుష్యుఁడు త్రరకాలమునందుఁ దనకు రాఁబోవు నాపదలను దలంపక నేవలమునుఖ మునందే యపేక్షగలవాఁడయి యిచ్చుననుచ్చినట్లు ప్రవర్తించునో యట్టిపశుప్రాయుఁడును పేలని క్తి డని తెలిసికొను తెలివిలేనివాఁడు నైనమూఢుఁడు తనవంశమును సమాచారమును గీర్తిని జెఱుచు కొని లోకులందఱుఁ దన్నుఁజూచి నవ్వఁగా నిందఁజొంది తుదకు రారవమునెడి నరకమునందుఁ గూలి నశించువాఁడగును అలం. అప్రస్తుతప్రశంస

మ అనినం జి త్తము జల్లనకో సారుగునరీయ్యంభోజపత్రాక్షి లో

చనగోళంబులఁ జిమ్మలై చిలువలై రీ జాలై తరంగంబు లై

చనుదోయిం గొన జొకురంగమదచర్చల్ జాటి పోనొక్కమెం

డను బాష్పాంబుర్పురంబు లుప్పటిలె బోకీటుం బాటుగా నెంతయున్. 136

అ. అనన్ = అనియట్లు మాయాప్రవరుడనగానే, చిత్రము = మనస్సు, జల్లనన్ = జల్లు మనఁగా-దిగులుతో-చినదికాఁగా, సారగు .. గోళంబులన్ - సారగు = సోలిపడునట్టి, అయ్యంభోజపత్రాక్షి = తామర-క్షిపలపంటి కన్నులుగలబైన యాపరూఢియొక్క, లోచనగోళంబులన్ = కన్నుగ్రండ్లయందు, చివ్వులై = చివ్వు చివ్వు బొట్లుగా వెడలినవై, చిలువలై = కొంచెపుఁ జదియలై - కొంచెము కొంచెముగాఁ బల్లపుఁదాపులందు నిలిచినవై, జాలై = పిప్పటఁ బ్రవాహమై, తరలంబులై = కరిళ్లయి, చనుదోయిన్ = స్తనద్వయమునందలి, గొనలు = అందము, జొకురంగమదచర్చలు = అయినకన్తూరితూతలు, జాటిపోన్ = కరఁగిజాటిపోవునట్లు, ఒక్కమెండున్ = ఒకటేయతితయముతో - మిక్కిలిపెచ్చి, (పా, ఒక్కయొడ్డునన్ = ఒక్కపూనికతో) బాష్పాంబుర్పురంబులు = కన్నీళ్లపెట్టులు, పోటుంబాటు = పొంగుచు నడఁగుచునుండునట్టిది, కాన్ = కాఁగా, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఉప్పటిలెన్ = పుట్టెను - కలిగెను.

తా. ప్రవరూపము ధరించిన యాగంధర్వుఁడు తాను దనయూరికిఁ బోవలెనని చెప్పినమాట చెవిసోఁకఁగానే పరూఢికి దుఃఖాతితయముచేత దేహము పరపశమై పోవుటయేగాక కన్నులనిట్లు క్రమక్రమముగా పెచ్చి పెట్టువగాఁ బాటసాగెను. మిక్కిలితోకించెననిభావము అలం సారము.

క. అత్తటి గంధర్వవిభుం, డత్తామరసాపీవదన ర్మకున్దన్ గృపతో

నొత్తి మొగమెత్తి యశ్రులు, మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాటరమీటుచుఁ బలికెన్.

అ. అత్తటిన్ = ఆనమయమునందు, గంధర్వవిభుండు = ఆగంధర్వక్షేప్తఁడు, అత్తామరసాపీవదనము = ఆపరూఢియొక్కముఖమును, కృపతోన్ = దయతో, అశ్రున్దన్ = తనత్రోవ్వునందు, ఒత్తి = చేర్చియదిమిపట్టుకొని, మొగమెత్తి = వెంటనేదాని మొగమును దనచేతితోఁ బైకెత్తి, అశ్రులు = కన్నీళ్లు, కొనగోరన్ = తనవ్రేలిగోటికొనతో, మెత్తనన్ = మెల్లఁదనముతో - గోరతిగిలి నొప్పించునట్లు, పాటమీటుచున్ = దూరముగాఁ దోలఁగను క్షేగఁజేయుచు, సలికెన్ = ఒకమాటచెప్పెను.

తా. అప్పు యాగంధర్వుఁడు పరూఢిదుఃఖముచూచి బాలిగొని దయతో దానిముఖము తన త్రోవ్వున నదిమిపట్టి యూఱడించి యంతట పెట్లగా మొగమెత్తిపట్టుకొని కన్నీళ్లుదుడుచుచు దానిదుఃఖముపశమించునట్లు ఒకమాట చెప్పెను.

తా. ధీరస్వాంతపు వంత నీకుఁ దగునే ర దివ్యాంగనల్ కోవిడల్

గారే యోగవియోగముల్ సతములే ర కర్తవ్యముల్ సేయరే

పోరే రాచె ప్రియంబు గల్గినజనుల్ ర పోరామి పో బోవునే

పోరాకేరెడఁగ నేమి శాఖ దెగెనే ర పుల్లంబుజాతేక్షణ

138

అ. పుల్లంబుజాతేక్షణ = వికసించుతామరలపంటి కన్నులుగలదావా - సరూఢిని, ధీరస్వాంతపు = నీపుత్రాలిమితోడి మనస్సుగలదానపు, నీకున్ = నీపంజిదానికి, వంతి = విచారము, తగునేయుక్తమగునా, దివ్యాంగనల్ = దేవతాస్త్రీలు, కోవిడల్ = మిక్కిలి వివేకముకలవారు, కారే = కారా-అగుదురు, యోగవియోగముల్ = కూడుటలు నడఁబాయుటలును, సతములే = కాశ్యతము

లా, కర్తవ్యముల్ = తప్పక చేయఁబడవలసినవి, చేయరే = (లోకులవద్దను) చేయరా - చేయనేచేయుదురు, క్రియంబు = ప్రేమ, కల్పనజనుల్ = కల్పనజనులవలె, పోరే = పోవలసినతావులకుఁబోరా, రాకె = రావలసినతావులకుఁబోరా, పోరాము = కల్పనజనులవలె, పోక = ఎక్కడికినపోయినమాత్రముచేతనే, పోవునే = వదలిపోవునా - ఎక్కడఁబోయినను మనసునఁగలప్రీతిమానదనుట, పోరాకుండఁగక = పోవలసినచోటికిఁ బోక రావలసినచోటికి రాక యుండుటకు, ఏమి = కారణమేమి, కాళ్లుతెగనే = కాళ్లుమెరుగిపోయినచా, (పా. గళ్లుతెగనే = మేరలు - సంబంధములు - విడిచిపోయెనా)

తా. ఓప్రియారాలా! నీవు తాలిమిగలదానవు దేవతాస్త్రివి దేవతాస్త్రిలు మిక్కిలి తెలిసినవారందురు అట్లుండ నీ వింతదుఃఖపడుట తగదు. ఒకరితోశాకరు కూడుకొనుటయు నెడఁబాయుటయు శాస్త్రములుకావు. నేడకుకూడనవచ్చును రేపెడఁబాయనవచ్చును. చేయవలసినయవశ్యకార్థములు నెవరుచేయకుండుదు ప్రేమగలతావులకుఁ బోవలసినప్పుడు పోవుటయు రావలసినప్పుడు వచ్చుటయు నాకేదాదు ఎల్లవారికిని సమాజములు పనిగలిగి యెక్కడ నైనఁ బోయినమాత్రముచేతనే మనసునఁగలప్రేమయుఁ బోఁబోదు ఇల్లువిడిచి కదలక యున్నచోటనే యుండుటకు మనము కాళ్లుదెగినకుంటివారమా? కాముగనుక నేసిప్పుడు మాయారికిఁబోవుట నీలోడి సంబంధమును వదలుకొనిపోవుటగా నెంచవలదు. నీయందు నాకుఁగలప్రేమ నన్నక్కడ నిలుపనిచ్చునా? రేపేవిచ్చి నిన్నుఁగూడెదఁ జూడుము. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస

తే. మూలముట్టుగఁ దెల్పి నరమ్మనివరుండు, ప్రార్థితుం డయి నాకు నరప్పరమవిద్య వచ్చుచును బోవు చుండెద నీ వదలనిన్ను శుకకలాలాప ననుఁ ద్రిశూర్ధికిని నమ్ము.

అ. శుకకలాలాప = చిలుకలపలె నవ్యక్తమధురస్వరముతో మాటలాడునట్టిదానా - విరూధి నీ, అమ్మనివరుండు = (నాకుముందుపాదరేపమిచ్చిన) యాసిద్ధుండు, ప్రార్థితుండయ్య = నాచేతనేడుకొఁబడినవాఁడై, అప్పరమవిద్య = ఉత్తమమైనవిద్యను - పాదరేపముచే నిచ్చవచ్చినచోటికిఁ బోవువిద్యను, మూలముట్టుగ = సమగ్రముగా, తెల్పక = తెలియఁజేసెను, వచ్చుచునుబోవుచుండెద = నేనుపలసినప్పుడెల్ల నిచ్చుటికి వచ్చుచుండెదను మరలఁ బోవుచుండెదను, నిన్ను, వదలను, నను = నన్ను, త్రిశూర్ధికి = ముమ్మాటికిని, నమ్మ = నీవు నమ్ము, (త్రిశూర్ధిగను అనుసారము నందు యతిభంగము.)

తా. ఓవిరూధిని! నేను మునుపటియాసిద్ధునిఁ బ్రార్థించి యాయనవలనఁ బాదములకుఁ బసరురాచుకొని పలసినచోటికిఁ బోవునట్టివిద్యను సమగ్రముగాఁ దెలిసికొన్నాను ఇకఁబోయెదఁ దలంచుకొన్నప్పుడెల్లనీయొద్దకు వచ్చు మరల మాయారికిఁబోవును నుండెదను నిన్ను నదలఁజాలను. నామాట ముమ్మాటికి నమ్ము.

తే. అని వరూధిని నూరార్చి నీ యచటువాసి, పోయె దనయిచ్చగంధర్వోపుంగవుండు తప్ప రాదు ఋణానుబంధంబు దెగినఁ, బ్రాణపద మైనవలపును బాసి చనదె.

అ. అని = ఇట్లు నమ్మఁదగినమాటలుచెప్పి, వరూధిని, నూరార్చి = ఊరిడించి, గంధర్వపుంగవుండు = గంధర్వశ్రేష్ఠుండు, అచటువాసి = అచోటువిడిచి, తనయిచ్చ = తనయిచ్చచొప్పున, పోయెను, ఋణానుబంధంబు = పూర్వజన్మమునందలియప్పు ననునందించినసంబంధము, తెగిన = తెగిపోయినను - తీరినను, ప్రాణపదము = ప్రాణాపై నము - ప్రాణముతో నమానమైనది, విసవలపును = తియినట్టి

మోహముగూడ, పాసినప్పడె = నీలంగిపోదా-పోనేపోవును. తప్పేరారు = ఈవిషయముతప్పించుకొన శక్యముకాదు

తా. అగంధర్వుడు తాను మరలవచ్చువాడనని నమ్ముటకుఁ దగినమాటలుచెప్పి పరమాధిని నూఁడించి తన యిచ్చచొప్పునఁ బోయెను ఎంతమోహము గలిగియున్నను ఋణానుబంధము తీరినప్పుడు తనకుఁదానే యామోహము తొలగిపోవును. అలం అథాంతరన్యాసము
వ. అనుటయుం దరువాతినృత్తాంతంబు గృపాయత్రం బగుచిత్తంబున నానతీ వలయు నని యడుగుటయును.

141

అ. అనుటయున్ = అనిపక్షముచెప్పఁగానే, తరువాతినృత్తాంతంబు = అటుపిమ్మటికి సమాచారమును, కృపాయత్రంబు = దయకునధీనమయినది-దయగలది, అగుచిత్తంబునన్ = అయిన మనసుతో, అనతీవలయున్ = నెలవియ్యకలెను-చెప్పవలెను, అనియుడుగుటయున్ = అనియడిగినతోడనే-దీనికి నాలవయాశ్వాసము మొదట “ఇట్లనియె” అనుక్రియతో నన్వయము.

తా. హిందూరాజ్యరమాధురంధరభుజాపింగామణీకంచుక

త్కుండన్వచ్చయశోగుళుచ్చ యవనరత్నోజీధవస్థాపనా
మందిభూతకృపాకటాక్ష యనకృత్యాద్యత్కలింగాంగనా
బందీగ్రాహవిగాహితో త్తరకకురభాటీసమాటీకనా

142

అ. హిందూ .గుళుచ్చ-హిందూరాజ్య = హిందూదేశప్రభుత్వముయొక్క, రమా=సంపదయొక్క, ధురంధర = భారమునువహించిన, భుజ = బాహువ నెడి, అపింగామణీ = యగ్నశ్రేష్ఠమునకు-ఆదిశేషునకు, కంచుకత్ = కుటుసమునలె నాచరించుచున్న-కుటుసముగనున్న, కుండ = మొల్ల పువ్వులవలె, న్వచ్చ = తేలినైన, యశః = కీర్తియనెడు, గుళుచ్చ = పూగుత్తిగలవాఁడా, యవన . కటాక్ష-యవనతోజీధవ = అరబ్బీరాజయొక్క, స్థాపన = ప్రతిష్ఠయందు-సింహాసనమునందెప్పటివలె నిలుపుటయందు, అమందిభూత = చొరవగలదైన, కృపా = దయతోఁగూడిన, కటాక్ష = కడంగటిచూపుగలవాఁడా, అనకృత్ ... సమాటీకనా-అనకృత్ = మాటిమాటికి, మాద్యోత్ = మదించుచున్న, కలింగ = కలింగదేశపురాజయొక్క, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, బందీ = చెఱగా, గ్రాహ = గ్రహించుటయందు-చెఱపట్టుటయందనుట, విగాహిత = ప్రవేశింపఁజేయఁబడిన, ఉత్తరకకుర = ఉత్తరపుదిక్కునందలి, భాటీ = యుద్ధయాత్రయొక్క, సమాటీకనా = ప్రయత్నముగలవాఁడా-ఇది కృతికర్తయైన కృష్ణరాయనికి సంబోధనము.

తా. ఆదిశేషుడు భూభారమును వహించినట్లు బాహుబలముచేత హిందూదేశ ప్రభుత్వ భారమునువహించి కీర్తిపొందినవాడవును, లోబడినచ్చిన యవనదేశపునబాబును వాని రాజ్యము నందు స్థిరముగా నిలిపినవాడవును, పలుమాఱు ఉత్తరపుదిక్కునకు దండెత్తిపోయి మదించి యెదరించినకలింగరాజునుగెలిచి వాని స్త్రీలను జెఱపట్టినవాడవు నైనవాఁడా. అలం. ఉపమ.

క. తిరుమల దేవీచరణో, ద్వరలాతౌకల్పకల్పితస్థలకమల

స్ఫురదిందీవరబంధుర, హరిహాయహానివలయకూటోహర్యవిహారి

143

అ. తిరుమల.. విహారి-తిరుమలదేవీ = తిరుమలదేవియనెడి ప్రియభార్యయొక్క, చరణోదర = కాలియడుగులందు, లాతౌకల్ప=లక్ష్మకచేత జేయఁబడినయలంకారముచేత, కల్పిత = కలుగ

జేయబడిన, ఫలకముల = మెట్టదామరలయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇందివర = నల్లగ
లువలవలెనే, బంధుర=ఓప్పిద మైన, హరిహరాయుధుని = ఇంద్రనీలమణులచేసిన సెలకట్లగుల, పలయ=
గుండ్రనైన, కూటహర్త్య = కపటయంత్రములతోఁగూడిన మేడయందు, విహారి=విహరించువాఁడా.

తా. పట్టపురాణియైన తిరుమలదేవిపాదస్థులం దలంకారముగా గూసికొన్నలత్తుక యంటుట
చేత గుండ్రము గుండ్రముగాఁ గట్టబడిన యింద్రనీలముల సెలకట్టుతావులు మెట్టదామరలనడుమ నల్ల
గలువలుగూడి వెలుగునట్లు వెలుగుచుండెడి లక్ష్మీవిలాస మునెడి మేడయందు విహరించువాఁడా.
(ఇంద్రనీలములుదాసిన సెలకట్టులలో తిరుమలదేవికాలిలత్తుక లేఖలంటినచోట్లు మెట్టదామరలనలెను
అవియంటనితావులు నల్లగలువలవలెను నుండెనని యెఱుంగునది) అలం. శా దాత్తము.

ఉత్సాహ. పల్లనీయకీ రివై భనా ప్రభూతభూతిద్య

కర్ణకుండలా వితీర్ణ కర్ణ దీర్ఘ హృద్భ్రమ
దుర్జయారిమానహారి కీ దుర్భరానకార్పణీ
ఘూర్ణ మానకొండపల్లి కింకంఠపీఠిమండలా

144

అ. పల్లనీయ... వైభవా-పల్లనీయ=పొగడఁదగిన, కీర్తి=యశస్సుయొక్క, వైభవా=కలిమిగల
వాఁడా, ప్రభూత కుండలా-ప్రభూత=అధికమైన, భూతి=విశ్వరూపుచేత, దృక్కర్ణ=చతుశ్చక్రి
వస్సులే-పాములే, కుండలా = కర్ణాభరణములుగాఁగల శివుఁడా-శివునివలెఁబట్టెశ్వర్యసంపన్నుఁడా
యనుట. వితీర్ణకర్ణ=దాత్తుత్వమునందుఁ గర్ణుడైనవాఁడా, దీర్ఘ.. మానహారి-దీర్ఘ=పగిలిన, హృత్ =
గుండెలుగలిగి-గుండెలుపగిలినవారై, భ్రమత్=తిరుగుచున్న, దుర్జయ=దున్నీతిపరులయిన, అరి = శ
త్రువులయొక్క, మాన = గర్వమును, హారి=హరించినవాఁడా, దుర్భరా.. మండలా-దుర్భర=భరింప
శక్యముగాని, అనక = భేరియొక్క, ఆర్పణీ=ధ్వనిచేత, ఘూర్ణమాన=తిరుగుడుపడుచున్న, కొండ...
మండలా=కొండపల్లి కొండపీఠు (పీఠిలోఁజేరిన) భూభాగముగలవాఁడా.

తా. పొగడఁదగినకీర్తిసంపదయు మిక్కుటమయిన యైశ్వర్యసమృద్ధియుఁ గలిగి భేరిధ్వని
మాత్రముచేతనే కొండపల్లి కొండపి డనెడిదుర్గముల నేరెడిరాజులను గుండెలుపగిలి వణకునట్లు చే
యువాఁడా

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాం
బుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపంశోత్తిన శరకోపతాపనప్రసాదనమాసా
దితచతుర్ధికవితామతల్లి కాలసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీ
తం బైనస్వారోచిష మనునంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము

145

శ్రీ
స్వారోచిష మనుచరిత్రము.
స టీ క ము.

చ తు థా శ్వా స ము.

కృష్ణరాయ గూఠర
త్నాక్షల్పా కల్పక ద్రుమాధికదాన
శ్రీకుతుకాగతులోకా
లోకాంతరసకలనుకవీలోక స్తుత్యా.

అ శ్రీకృష్ణరాయ = శోభాయుక్తఁడ వైనకృష్ణదేవరాయఁడా, గూఠరత్నాక్షల్పా-గూ = మంచిగుణముల నెడి, రత్న = మణులె, ఆక్షల్పా = అలంకారముగాఁగలవాఁడా, కల్పక... స్తుత్యా- కల్పక = కల్పకమనెడి, ద్రుమ = (దేవ) పుత్రమునకంటె, అధిక = హెచ్చైన, దానశ్రీ = ఈనికలిమియందలి, కుతుక = వేడుకచేత, ఆగత = వచ్చిన, లోకాలోక = చక్రవారీపర్యటిముయొక్క, అంతర = లోపలిభాగమునందుఁగల, సకల = సమస్తమయిన, సుకవి = సత్కవులయొక్క, లోక = సమాహమచేత, స్తుత్యా = స్తోత్రముచేయఁదగినవాఁడా.- అని కృతిపతికి సంబోధనము. మీఁద వచ్చెడి 'అవధరింపుము' అనుక్రియతో నన్వయము.

తా. సమస్తసద్గుణములును గలిగి కల్పపుత్రమునకంటె హెచ్చుగా దానము చేయువాఁడవైన చక్రవారీపర్యటముచే నావరింపఁబడినభూమండలమునందుఁ గలయెల్లనత్కవులును బరివేష్టించి పొగడుచుండఁగా నొప్పునట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడా యని తాత్పర్యము. (చక్రవారీ మనెడిపర్యటిము పర్యభూమండలమును గోటనలెఁ జూట్టుకొనియుండునందురు)

న. అవధరింపుము జైమినిమునీంద్రునకుఁ బఠంగపుంగవంబు లిట్లనియె 2

అ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము-వినుము, జైమినిమునీంద్రునకుఁ = జైమినిమునిశ్రేష్ఠునితో, పఠంగపుంగవంబులు = పక్షిశ్రేష్ఠములు, ఇట్లనియెఁ = ఈమీఁదవచ్చురీతిగాఁ జెప్పెను.

సీ. మున్ను విప్రాకారరమునఁ గూడుచో శంకఁ, గనుమూయుఁ బనిచె నాశీఖచరభర్త
యవ్వరారోహయు శ్రీ నానక్త గావున, నిచ్చలో నటు సేయ శ్రీ నియ్యకొనియె
నాప్రతిజ్ఞాపూర్తి శ్రీ యయ్యెఁ దనంత న, వ్యనితకు రతిపారశవశ్యపటిమ
నపుడు తత్ప్రవరదేహసమిద్ధశిఖిద్వీపి, శాంబరీమహిమచే శ్రీ సంగ్రహించి
సట్టిగంధర్వమూర్తి సాశీఖ్యానుభూతిఁ, జలన మేదినమాసేసాశీజ్జమున నిలువ
వెలసెఁ దేజోమయం బైనశవృద్ధి నట్టి, మేటిగర్భంబు నెలలుతోగ్రమ్మియునిండె.

అ. మున్ను = మునుపు, విశాకారమునకొ = బ్రాహ్మణరూపముతో, మాదుచోకొ = సంగ
మముచేయనప్పడు, శంకొ = (తనవా న్నవస్థరూపము వెల్లడియవుననెడి) సంజేహముచేత, అభర
భర్త = ప్రవరహాపము ధరించినయంగంధర్వశ్రేష్ఠుడు, కన్నుమాయొకొ = కన్నులుమూసికొనుటలు,
పనిచేకొ = నియమించెను, అచ్చారాకోహాయొకొ = ఆహారయును-వరూధియును, ఆసక్త = తత్ప
రురాలు, కావునకొ = కనుక, అటుసేయకొ = ఆతఁడు చెప్పినట్లు కన్నులు మూసికొనుటకు, ఇచ్చ
లోకొ = తనమనునగును, ఇన్యూకొనియొకొ = ఒప్పుకొనెను, అప్పవితకుకొ = మిక్కిలియనురాగము
గలదై నయావరూధినికొ, రతిపారవశ్యపటిమకొ = సంభోగమునందలి పరవశత్వముయొక్క సామర్థ్య
ముచేత, తనంతకొ = తనకుఁదానే, ఆప్రతిజ్ఞాపూర్తి = కన్నులు మూయుట యనెడి యాప్రతిజ్ఞ నెఱవే
ఱుట, అయ్యొకొ = ఆయెను-సంభోగమునువలనిచొక్కచే దనకుఁదానే కన్నుల మూతపడి
పోయెననుట, అపుడు = అనయమునందు-రతినయమునందు, తత్ప్రవర... దీప్తి-తత్ప్రవర =
ఆప్రవరాబుద్ధియొక్క, దేహ = శరీరమునందు, సమిధ = మిక్కిలి వెలుగునున్న, శిభిదీప్తి = అగ్ని
తేజస్సువంటి తేజస్సును, కాంబరీమహిమచేకొ = మాయాప్రభావముచేత, సంగ్రహించినట్టిగంధర్వ
మూర్తి = తనయందుఁ బొందించుకొన్న గంధర్వనియాకృతి, సౌఖ్యానుభూతకొ = సుఖానుభవ
ముచేత, చలనము = చంచలత్వము, నీదినమానసాబ్జమునకొ = లేనిమనఃకమలమునందు, నిలువకొ =
నిలువఁగా, అట్టిమీటిగర్భంబు = ఆప్రవరాబుద్ధినిరూపమువంటిరూపముతో నిలిచినశ్రేష్ఠమయినగర్భ
ము, తేజోమయంబు = తేజోరూపము, ఐనవృద్ధికొ = అయినట్టి పెంపుచేత, నెలకొకొ = వెలుంగఁదెను.
(అంతట) నెలలుతోమ్మిదియొకొ = తోమ్మిది నెలలును, నిండకొ = పూర్తియయ్యెను.

తా. మునుపు చెప్పినచొప్పునఁ బ్రవరునిరూపము ధరించినగంధర్వుడు తనకామరూపధా
రణము బయలుపడు ననుసంజేహముచేత వరూధిని సంభోగకాలమునందుఁ గన్నులుమూయునట్లు
నియమించిననియమ మక్కఱలేకయే క్రీడానమయమునందలిపరవశత్వముచేత వరూధినికన్నులుతమంతనే
మూతపడిపోయెననియు నట్టిసంగముచేత ధరించిన గర్భము మిక్కిలి తేజస్సుతో వెలుంగఁగాఁ
దొమ్మిది నెలలు నిండెననియుఁ దాత్పర్యము. అలం సమాధి.

వ. అనంతరంబ యొకానొక పుణ్యదివసంబున.

4

అ. అనంతరంబ = తొమ్మిది నెలలు నిండినతోడనే, ఒకానొక పుణ్యదివసంబునకొ = ఏదో
యొక శుభ దినమునందు.

తా తేజం బజ్జభ వాంఙగేహమునకుకొ శ్రీ దీపాంకురచ్ఛాయమై
రాజ్యైర్గ్రహపంచకంబు రవిఁ జేరఁ బోనిలగ్నంబునకొ
రాజీవాక్షి గుమారుఁ గాంచె సుమనోరరాజన్యమాన్యుకొ జనుల్
తేజేనెట్టఁ బ్రసూనవర్ష మమరశ్రేణుల్ ప్రవర్షింపఁగన్.

అ. గ్రహపంచకంబు = ఐదుగ్రహములు-అంగారకుడు, చంద్రుడు, బృహస్పతి, శుక్రఁ
డు, శనైశ్చుండు అను నీయైదుగ్రహములును, రవికొ = సూర్యుని, చేరంబోనిలగ్నంబునకొ =
చేరకయందెడి అగ్నమునందు, (సూర్యునిజేయట యనఁగా సూర్యుఁ డున్న రాశిలో జేయట.
అట్లు చేయటకే యస్తమయమనిపేరు అంగారకాదిగ్రహములకు ఆస్తమయదోషము లేనిలగ్నమం
దని. యర్థము, ఆస్తమయదోషము గలగ్రహములు శుభఫలము నియ్యవనుట జ్యోతిశ్శాస్త్ర సప్రదా

యము.) రాజీవాక్షి = తామరలఘటి కన్నులుగలది-పరూధిని, తేజలు = తేజస్సు-దేహముయొక్క ప్రకాశము; అబ్జభవాండగేహమునకు = బ్రహ్మాండమునందుండితికి, దీపాంకురచ్ఛాయమై = దీపపుమొలకయొక్క వెలుగు (ఛాయాశబ్దము వ్యక్తమనమున వైకల్పికముగా నభ్రంశకలింగమగును.) రాజ్లింగఁగ = ప్రకాశింపఁగా, జనులు = ప్రజలు, జేతస్పీటఁ = జయజయమని వినుతింపఁగా, అమరశ్రేణులు = దేవతాసమూహములు, ప్రమానవర్షము = పువ్వులవాన, ప్రవర్షింపఁగఁ = కరియింపఁగా, నుమనోరాజస్యమాన్యఁ = దేవరాజయినయంద్రునిచే గౌరవింపఁదగినవానిని, కుమారుఁ = కొడుకును, కాంచె = కనియెను.

తా. పరూధిని యొకానొకభుజినమునం దంగారకాదిగ్రహములైదింటికి నస్తమయదోషము కలుగనిమంచలగ్నమునందు మిక్కిలి తేజస్సుగలిగి వెలుగువాఁడును దేవేంద్రుఁడుగూడ గౌరవిండుటకుఁ దగినవాఁడును సైవకుమారునిఁ గనియెను. అప్పుడు జనులందఱును జయజయ యని పాఁడసాగిరి. దేవతలు పువ్వులవాన కరియించిరి. అలం. రూపకము, ఉపమయు.

క స్వరుచిస్ఫురణను శశిభా, స్కరపావకతారకాప్రకాశము లెల్లఁ విరళములు సేయ నతనికి, స్వరోచి యనునాను మిడి రరచటిమును లెల్లన్ . 6

అ. స్వరుచిస్ఫురణఁ = తనతేజస్సుయొక్క ప్రకాశముచేత, శశి...ములు-శశి = చంద్రుని యొక్కయు, భాస్కర = సూర్యునియొక్కయు, పావక = అగ్నియొక్కయు, తారకా = నక్షత్రములయొక్కయు, ప్రకాశములు = వెలుగులను, ఎల్లఁ = అన్నిటిని, విరళములు = ఎడమైనవిగా-అణగినవి యగునట్లుగా, చేయఁ = చేయుటచేత, అతనికఁ = అట్లుకనినకుమారునికి, అచటిమునులెల్లఁ = అక్కడనున్న బుఱులందఱును, స్వరోచి = తనకాంతియేగలవాఁడు, అనునామము = అనెడి పేరు, ఇది = పెట్టిరి - అనగా లోకమునందుఁ దేవోరూపములైన చంద్రసూర్యులుల ప్రకాశములన్ని నణచివేయఁజాలి వెలుగునట్టి తేజస్సుయొక్క ప్రకాశముగలవాఁడగుటచేత నచ్చట నున్నమును లాకుమారునికి స్వరోచి యని పేరుపెట్టెనుట అలం అతిశయోక్తి

చ. మఱియు నతండు సంయమిసమాజవినిర్మితజాతకర్తుడై నైజిఁ బరివర్ధితుండు నుపసీతుండునై వివిధాయుధంబులం గఱకరియై రణస్థుల శ్రగద్ధతియై నిగమార్థవేదియై నైజతనకాఁడునై మెఱసె న్నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలన్ . 7

అ మఱియుఁ = వెండియు, ఆతండు = ఆపరూధినికొడుకు, సంయమి.. కర్తుఁడై-సంయమి = మునులయొక్క, సమాజ = సమూహముచేత, వినిర్మిత = చేయఁబడిన, జాతకర్తుఁడై = జాతకర్తముగలవాఁడై, (జాతకర్తము = బిడ్డపుట్టినప్పుడు చేపడివేదవిహితక్రియ) నైజి = క్రమమితో, పరివర్ధితుండును = చక్కఁగా వృద్ధిబొందింపఁబడినవాఁడును, ఉపసీతుండునై = పడుగుచేయఁబడినవాఁడునై, వివిధాయుధంబులఁ = నానావిధములైన యాయుధములందును-ఎల్లాయుధములసాదనచేయుటయందును, కఱకరియై = ననుర్తుఁడై, రణస్థులఁ = యుద్ధరంగములయందు, గద్దటియై = దిట్టతనముగలవాఁడై-చలించనివాఁడై, నిగమార్థవేదియై = వేదార్థముల నెఱిగినవాఁడై, నైజతనకాఁడునై = వ్యాపకుండునై-అన్నిటికివిదీరయై, నిర్మల.. రేఖలఁ = నిర్మల = స్పృశ్యమైన, కాంతి = లావణ్యము చేతను, విలాస = శృంగార చేష్టలయొక్క, రేఖలఁ = రీతులచేతనూ, మెఱసె = ప్రకాశించెను.

తా. స్వకోచి యనఁబరచిసయామూఢినికొడచు తన కచ్చట్ట నున్నమునులు జాతకర్తము చేసి
 'తెంచి యుపనయనము చేసి శస్త్రాస్త్రవిద్యలు నేర్పి యన్నిటియందు సమర్థునిగాఁజేయుఁగా యానన
 వంతుఁడయి యుద్ధములందు గడిచేఱి వేదాంతార్థము లెఱిగి యెల్లస్థాయములు విచారించి తీర్పులు
 చేయ నేర్చి సర్వవిధము లయనశృంగారచేష్టలతోను వెలసెను.

సగ్ధర. గ్రుద్దుఁ గోత్రాచలంబుల్ గులగుల లయి పోగోతముల్ గ్రుద్దులీలఁ
 ఖద్దిం జెండాడు మ్రాఁతుల్ గోత్రగిటికొలఁదుల్ గోత్ర నొక్కొక్కఘాలిం
 బ్రోద్దామప్రాధి వాతాద్యుత్పత్తిఁ బఱచుఁ గో భూమి జవాహరఁగా ని
 ట్టదేవీనందనుం డరత్నసంపమబలుఁడై గోయావనారింభవేశన్. 8

అ. గోత్రాచలంబుల్ = కులపర్యవములు, గులగులయిపోఁ = పొడిపొడియైపోవునట్లుగా,
 గోతముల్ = తాళ్లించుటట్టిజనపసారపట్టనంచులను, గ్రుద్దులీలఁ = పిడికిటితోఁబోడుచునట్లు, గ్రు
 ద్దుఁ = పిడికిటితోఁబోడుచును- (తెట్టిలు సాదనచేయునప్పుడు జనపసారసంచులలో తాళ్లుపోసి
 కుట్టి పిడికిళ్లతోఁ బోడుతును.) గోత్రగిటి కొలఁదుల్ = కొంగిలించి పట్టవలసినంతలావుగాలైన, మ్రాఁ
 తుల్ = వృక్షములను, ఖద్దిఁ = బలముతోడి పూనికతో, కత్తిఁ = కత్తిచేరి, ఒక్కొక్కఘాతఁ =
 ఒక్కొక్కచెబ్బచేతనే, చెండాడుఁ = తునుకలుతునుకలుగా నఱికివేయును, భూమి = నేల, జవాహ
 రఁగాఁ = అదిరివణఁగఁగా, ప్రోద్దామప్రాధిఁ = కొఱలేరిసామర్థ్యముచేత, (పా. ప్రోద్దామ
 ప్రీడణఁ = హెచ్చయినయాటలాటయందు), వాతాద్యుత్పత్తిఁ = గాలియొక్కవింతయయినఁజివించి
 డితో, పఱచుఁ = పరుగెత్తును. ఇట్లు = ఈవిధముగా, అద్దేవీనందనుండు = అడవతాస్త్రీకొడు
 కు-స్వకోచి, యావనారింభవేశఁ = యావనదళ రా నారంభించినప్పుడు, అత్తనుపమబలుఁడై =
 సరిపోల్చరానిమిక్కుటమయిన దేహబలముగలవాఁడై, సైవద్యముతో నవ్వయును.

తా. ఈవిధముగాఁ దెరిగినయామూఢినికొడచు యావనదళవచ్చుచుండఁగానె సరిపోల్చరాని
 బలముగలవాఁడై తెట్టిలు సాదనకై తాళ్లగోతములను గ్రుద్దునట్లు కులపర్యవములను గ్రుద్ది పొడిపొడి
 చేయుచుండుననియు, కొంగిల నణఁగనంతలావుగా బలిసినమ్రాఁకుల నొక్కొక్కచెబ్బచే తునుకలై
 పడునట్లు కత్తితో నఱికుననియు, భూమి యదురునట్లు మితిలేనివేగముతోఁ బరుగెత్తుననియుఁ
 దాత్పర్యము. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియును

క. వేదండుముత్రొండమునరి, కోదండముఁ దివియు నెడమఁ గోగడి నిబిడజ్యో
 నాదము రోదసి నిండఁగ, భేదించుఁ గండశిలలఁ గల్గుభుబాణములన్. 9

అ. (మఱియు నతఁడు) వేదండుము కోదండముఁ - వేదండుము = ఏనుఁగుయొక్క, తొం
 డమునఁ = తొండముతో నమానమైన, కోదండముఁ = వింటిని, ఎడమఁ = ఎడమవైపునను, పిడిఁ =
 పిడివైపునను, నిబిడజ్యోవాదము = అధికమైనయల్లెత్రాటిధ్వని, రోదసిఁ = ఆకాశము భూమి
 నీనియంతరాళమునందు, నిండఁగఁ = నిండుకొనునట్లుగా, తివియుఁ = అకర్షించుచు, గండశిలలఁ =
 కొండమీఁదినుండి నేలకుదొర్లినపెద్దగుండము, పృథుబాణములఁ = గొప్పబాణములచేత, భేదించుఁ =
 పగులవేయును- అనఁగా నేనుగనొండమునలె లావై నవింటిని నవ్యాపస్యగతులఁ దివిచి యెల్ల
 యెడల నిండుకొనునట్లు ధనుష్టంకారము చేయుననియు, గొప్పబాణములను! బ్రయోగించి పెద్దపెద్ద
 త్రాతిగుండలు బగులఁగొట్టుననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియును.

క. అతడు మఱి తనకు మంథ, టీతిభృత్రిటి విశ్వకర్మ చేసినవగరిక

వితతాటవికచమూసే, వితుడై సామ్రాజ్య మనుభవంప నొకతఱిన్. 10

అ. అతడు=అట్టియాస్వరోచి, మఱి = మఱియును, తనకు=తనకై, మంథఃశీతిభృత్రిటి= కవ్యపుగొండచటియందు, విశ్వకర్మ=దేవశిల్పి, చేసినవగరిక=నిర్మించినపట్టణమనందు, వితత... సేవితుడై=వితత=విస్తారమయిన, అటవిక = అడవియందుండెడిబోయలయొక్క, చమూ=దండుచేత, సేవితుడై=కొలువబడినవాడయి, సామ్రాజ్యము = ప్రభుత్వైశ్వర్యమును, అనుభవంపకై = అనుభవించుచుండగా, ఒకతఱిన్ = ఒకానొకసమయమునందు-పైవద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆస్వరోచి విశ్వకర్మచేత మందరపర్వతముచటియందు దొకపట్టణము గట్టించుకొని యందు బోయలదండును శేనుకొని ప్రభుత్వము చేయుచుండెను. ఆసమయమునందు.

క. కరకాచిటపటరపభీ, కర మై పెళపెళనినాదరపున మై ఝుంఝూ

మరుదుజ్జితచిలమంద్ర, స్వర మై యక్కొండ నొక్కరవర్షము గురిసెన్. 11

అ. అక్కొండకై=అపర్యతమునందు, కరకా. కరమై=కరకా=వడగొండయొక్క, చిటపటరప=చిటపటయనెడిధ్వనిచేత, భీకరమై=భయంకరమై, పెళ. ఘనమై=పెళపెళ=పెళపెళయనెడి, నినాద=ధ్వనులతో నుట్టుమురున్న, ఘనమై=మేఘములుగలదై, ఝుంఝూ. స్వరమై=ఝుంఝూమరుత్=వానతోడిగాలిచేత, ఉజ్జిత=వెడలించబడిన, (పా అంచిత=ఒప్పించమన), చిల=గుహలయొక్క, మంద్రస్వరమై=గంభీరధ్వనిగలదై, ఒక్కవర్షము=ఒకవాన, గురిసెను

తా. ఆమందరపర్వతమునందుఁ జిటపటధ్వనులతో వడగొండ్లు రాలుగాఁ దెళ పెళధ్వనులతో మేఘము లుఱుముగా వానతోడిగాలిచే గుహలు గంభీరమైనప్రతిధ్వను లయ్యుగా నొక్కవాన ఘరిసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. తెలతెలవేగిన నగ్గిరి, జలజలఁ బ్రవహించు సెలలచప్పళ్లు శిఖా

వలకులక కేకాకల, కలములు గలతలపాలంబు ర గనుఁగొనువేడ్కన్. 12

అ. తెలతెలవేగినకై=(మీదఁ జెప్పినచొప్పున రాత్రియంతయు వానఘరిసి) తెల్లగాఁ దెల్లవాఁతినతోడనే, అగ్గిరికై=అకవ్యపుగొండయందు, జలజలకై=జలజలయని, ప్రవహించు సెలలచప్పళ్లు = పాటుచున్న సెలయొక్క ధ్వనులును, శిఖావల..కలములు-శిఖావల = నెమిళ్లయొక్క, వల = సమాహముయొక్క, కల=అదృక్తమధురములయిన, కేకా=కేకలయొక్క, కలకలములు=కోలాహలధ్వనులును, కలతలపాలంబుకై = కలిగినకొండనే త్రపుఘామిని, కనుఁగొనువేడ్కకై=చూడవలయునను వుత్సాహముతో-మీఁదివద్యముతో నన్వయము.

అ. అన్నగార్ మెక్కిరేయం దొక్కశశికాంత, వేది గతిపరూప్తరేష్టితుండూ
గుట్టజవిసినపవనరేటదలకభరుండు, నగుచుఁ బ్రొద్ది జరపురేసవనరమున. 13

అ. అన్నగార్ గము = ఆకొండచివర-ఆకొండకొమ్మమీఁదననుట, ఎక్కిరే=స్వర్గోచియొక్కిర, అందుకై=ఆకొండపేలునందు, ఒక్కశశికాంతవేదికై = చంద్రకాంతపుణ్యం పఠించినయొకయగుఁగమీఁద, కతి..వేష్టితుండకై-కతివయ=కొంతమందీ, అప్త = కావలసినమిత్రులచేత, వేష్టితుండకై = చుట్టుకొరబడినవాఁడును, వుటజ...భరుండుకై-వుటజ=కొండనులైలయొక్క, విసిన=అడవిమీఁదుగా వచ్చు

చున్న, పవన=గాలిచేత, నటత్=కదలుచున్న, అలకభరుండును = ముంగురుల యతిశయముగలవాఁడును-మనోహరమైన ముంగురులుగలవాఁడనుట, అగుచున్ = అవుచును, ప్రోద్దుజరపునవనరమునన్ = కాలము గడపుమందునప్పుడు-మీఁదిపద్యముతో నవ్యయము.

తా. అప్పుడాన్వకో వి యాకొండపేటెక్కి యచ్చట నున్నచంద్రకాంతపుజ్ఞానయుఁగుమీఁదఁ గొండమల్లెలపరిమళముతోడిగాలి పివఁగాఁ గావలసినమిత్రులు కొందఱతోడఁ గూర్చుండి ప్రోద్దుపుచ్చుచుండునప్పుడు.

ఆ. ఒక్కయెఱుకుఁజేడు శ్రీ నక్కకొమ్మును నిట్టి, గోఱజంబు జాన్ముఁ శ్రీ జాఱపప్పుఁ బీలిగఱులయంపఱకోలలు సెలవిండ్లుఁ, గాను కిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి. 14

అ ఒక్కయెఱుకుఁజేడు=ఒకగొప్పబోయవాఁడు, నక్కకొమ్మును=నక్కయొక్క కొమ్మును-ఒకజాలినక్కను మనుబోతునకుంబోలె నడిసెత్తని గొమ్ముండునందురు అట్టినక్కకొమ్ము ననియర్థము. ఇట్టి గోఱజంబును=కస్తూరియు, జాన్మును=తేనెపెరయు, జాఱపప్పును=జడిమామిడిపప్పునా, పీలిగఱులయంపకోలలును=పికిలిపీట్టలయొక్కలు గట్టినబాణములును, సెలవిండ్లును= సెలసుబద్ధలవిండ్లును, కానుక=ఉపాయానము-నజరుగా, ఇచ్చి, కరయుగంబు మొగిచి=రెండుచేతులుబోడించిమొక్కి, పైపద్యముతో నవ్యయము.

వ. యుగవిగమనమయనముదూర్భుతజీమూతపటలంబునుంబోలెన్ కైలాసగిరినితంబ స్రాంతకాంతారపర్యంతంబు నిరంతరిం బై కాఱుకొన్నయొక్కగహనరేఖంగరాంగుళిం జూపి భూపతి కిట్లనియె. 15

అ యుగ. .బోలెన్-యుగవిగమనమయ = కృతత్రేతాదియుగములు ముగియుకాలమునందు యుగప్రళయనమయమనందనుట, నమదూర్భుత=పుట్టిన, జీమూత=మేఘములయొక్క, పటలంబునుంబోలెన్=సమూహమునలె, కైలాస...పర్యంతంబు-కైలాసగిరి = వెండికొండయొక్క, నితంబ=మధ్యప్రదేశమునకు, ప్రాంత = సమీపమునందలి, కాంతారపర్యంతంబు=అడవిపఱకును, నిరంతరంబై=ఎడతెగనిదై, కాఱుకొన్న.. రేఖ-కాఱుకొన్న=దట్టముగాఁబెరిగిన, (కారుకొను=చీకటిక్రమ్ము. అని కొందఱు) ఒక్కగహనరేఖ=ఒకయడవిచాల్చును, కరాంగుళి=చేతివేలితో, చూపి= కనఁబఱిచి, భూపతికి=రాజుతో-స్వరోచిరో, ఇట్లనియె=ఇట్లనిచెప్పెను.

తా. ప్రళయకాలమునందుఁ గలిగెడి నల్లమబ్బుచాల్చువలెనే కైలాసపర్వతముదాకే దట్టపుండనముచేత నల్లగాఁ గానవచ్చుచున్న యొకయడవిచాల్చును రాజునకు వ్రేలితోఁ జూపి యీమీఁదఁ జెప్పెడిరీతిగాఁ బలికెను. అలం. ఉత్పేక్ష

క. అల్లదె కంట పాసపాస, దెల్లనిగట్టఱుత మబ్బుదేఱేఱుపాలమం దెల్లదె జూచిన ధరణి, వల్లభ సీరాముసేన శ్రీ వాలుమెకంబుల్. 16

అ. ధరణివల్లభ = రాజా, అల్లదె = అదిగో కనఁబడుచున్నది, కంటె = చూచితివా, పాసపాస=చూపుఁజూయఁగా, తెల్లనిగట్టఱుక=వెండికొండకుదాపున, మబ్బుదేఱేఱుపాలమందున్=చీకటిక్రమ్ముచున్న యడవియండు, చూచినక=చూడఁగా, ఎల్లదె=అన్నిచోట్లను, వాలు మెకంబులు=క్రూరమృగములు, (అడవిపందులని కొందఱు), సీరాముసేన = శ్రీరామునిదండు-అపరిమితము-అనఁగా

అదిగో వెండికొండ వెంబడి నల్లగాఁ గనఁబడుచుండెడు నడవియందుఁ గ్రూరమృగములు లెక్కలేక యున్నవని తాత్పర్యము. అలం. లోకోక్తి.

సీ. కంఠాత్మికై రాయుఁగర్కశం బగుతుంటి, బీటవెట్టినమ్రానురవెల్లిగిల్లఁ
జెవి దార్చి వినిచీమరీ చిటు కన్న నొకోపారి, సెలవి వెంపరలాడురజిట్ట లెల్లఁ
జప్పరించువెదుళ్లసట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని, పొంగవైబడి చుంయిరచుంయి మనఁగఁ
జండ్రనివ్వలుపొలెఁదీండ్రించుకనుమించు, లెనఁగ నొండొంటిపై నెక్కబొలు
వెట్టదినముల మడుఁగులరమట్టి గలఁప, బుడబుడధ్వనివెడలుబురదములందుఁ
జలుపచిలుపని నేతులరజిడ్డుదేలు, నేమి చెప్పదుఁ గ్రొవ్విసరయేకలములు. 17

ఆ. క్రొవ్విసరయేకలములు = మదించినయడవిపండులు, కంఠాత్మికై = తీరటకై - దురదకై, కర్కశంబు = బిరు సెక్కినది, అగుతుంటి = అయినట్టిపీఱుఁడుబ్రకిందిభాగముచేత, పీటవెట్టినమ్రాను = తాను జక్కఁగా నూనికూర్చుండినవృక్షము - పాదుకొన్నవృక్షము అనికొందఱు, వెల్లిగిల్ల = పాదుకదలి వేళ్లలోలేచునట్లు, రాయుఁ = రాచును, చీమచిటుకన = చిటుక్కుమని చీమచప్పడుచేసినను - ఏమాత్రము ధ్వని గలిగినను ననుట, చెవిదార్చి = చెవియొగ్గి, విని, ఒకపారి = ఒక్కసారిగానే, సెలవి = కోఱతోఁజెచ్చి, జిట్టలెల్ల = వెదురువెన్నులన్నిటిని, వెంపరలాడు = చెదరఁగొట్టుట, (పా. అటఁ బాటినిలిపివెంపరలాడుఁజెట్టులెల్ల = ధ్వనిగలిగినదివృక్షనకుఁ బరుగెత్తుదుఁబోయి కోఱలతోఁ జిట్టలెల్ల నఱిగి వీడిండును.) సటలు = మెడమీఁది వెండ్రుకలు, ఉబ్బు = నిక్కుకొనఁగా, దంష్ట్రాగ్ని = కోఱల రావీడివలనఁ బుట్టిననిప్పు, పొంగ = నోటనుండికాఁతొడిఱొల్లు, వైబడి = మీఁదఁబడి, చుం యిచుంయిమనఁగ = చుంయిచుంయిమనెడి ధ్వనులుపుట్టింపఁగా, వెదుళ్లు = లేతవెదురు మెల్లెలను, చప్పరించు = చదియనములును, (పా. చప్పరించును వెన్నుసటలుబ్బు - వెన్ను = వీఁపును, సట లు = మెడమీఁదివెండ్రుకలును, ఉబ్బు = ఉబ్బుకఁగా, చప్పరించును), చండ్రనివ్వలువోలె = చండ్రకల్పెనివ్వలతో యనునట్లు, తీండ్రించుకనుమించులు = ప్రకాశించునట్టి నేత్రకాంతులు, ఎ నఁగ = అతిశయింపఁగా, ఒండొంటిపై = ఒకదానిమీఁదనొకటి, ఎక్క = ఎక్కువఁకఁయి, పాటు = పరుగెత్తును, వెట్టదినముల = వేనంగికాలమునందు, మడుఁగుల = నీటిమడుగుల ను, మట్టి = కలయఁద్రొక్కి, కలఁప = నీళ్లకలఁగింపఁగా, బుడబుడధ్వని = బుడబుడ యనుశబ్దముతో, వెడలుబుద్బుదములందు = పైకిలేచునట్టిబుడగలయందు, చిలు . జిడ్డు - చిలుపచిలుప ని = కొంచెముకొంచెముగా వెడలునట్టి, నేతులజిడ్డు = చమురుల మెఱుగు, తేఱు = మీఁదికిఁజేలును, ఏమిచెప్పదు = ఇంక వానిక్రొవ్వు నేనేమిచెప్పదును - చెప్పశక్యముకాదనుట. అని కలియఁజెట్టిన బురదయందే జిడ్డుండఁగా వానిక్రొవ్వెంతయధికముగా నుండుననిభావము. అలం. అతిశయోక్తి, ఉపసర్గ, న్యభావోక్తియ

చ. బలమెక నేమి సెప్ప వినురీ వండువెదు శ్లవలీల మోగితో
పులఁ బడఁ జొప్ప వంచుకొనురీపోలిక వంచి తదగ్రధాన్యముల
సెలవుల ఫేన ముట్టివడరీ జిట్టలతోడనే చప్పరించు న
పొలమువరాహపోతములురీ భూవర తొండము లేనియేనుఁగుల.

అ. భూవర = రాజా, విను = నీవువినుము, అహ్వలమువర్షాహవోలేములు = ఆయడవిలోని పందిగున్నలు, తొండములేనియేనుగులు, ఇకిక = ఇంకను, బలము = వానికిగలబలము, ఏమిచెప్పక = ఏమనిచెప్పుదును; పండువెదుళ్లు = వెన్నుదీసిపండినవెదురుకట్టలను, అనిలీల = ఆనాయాసముగా, మోరత్రోపుల = ముట్టెలతోఁ ద్రోయుటలచేత, పడక = వాలిపడునట్లు, చొప్ప = జొన్నలోనగు వానిదంటును, పంచికొనుపోలిక = పంగఁదీసికొనునట్లు, పంచి = పంగఁదీసికొని, తదగ్రధాన్యముల్ = ఆవెదుళ్లకొనలయందుండుధాన్యములను, సెలవుల = పెదవులమూలందు, కేనము = నురుగు, ఉట్టిపడక = అతిశయింపఁగా, జిట్టలతోసె = వెన్నులతోసే, చప్పరించు = నమలిరసముపీల్చును.

తా. ఆయడవిలోనిపందిసిల్లు మదపుటేనుగులవలె బలిసి క్రొవ్వివనై చొప్పదంటును పంచి నట్లు పండినవెదురుకట్టల ననాయాసముగా మోరలతోఁ ద్రోసి పంచుకొని వానికొనలందుండువెదురు ధాన్యమును వెన్నులతోడనే నమలి మ్రొంగుచుండును. అలం, రూపకము. స్వభావోక్తియు.

క. పొడిచినకైదువునకుఁ జము, రిడఁగా వలదగ్గికాక శ్రీ యించుక యిడినం

జెడుగట్టల గ్రుచ్చిననం, జాడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి శ్రీ జొటజొట వడియున్.19

అ. పొడిచినకైదువునకు = ఆపందులనుబొడిచిన యాయుధమునకు, చమురు = నూనె, ఇడఁగా = త్రుప్పుపట్టకుండుటకై పూయట, వలదు = అక్కఱలేదు, చెడుగట్టల = కట్టలపంజీయినప నలాకలతో, గ్రుచ్చిననంజాడు = గ్రుచ్చి వ్రేలఁబట్టినయాపండులమాంసము, అగ్గికాక = నిప్పు నెగఁగకుండు, ఇంచుక = కొంచెము, ఇడినక = పెట్టినను, మంటల = అనిష్టమంటలను, తడిలి = అంటి- మంటలుసోఁకుటచేతననుట, నెయ్యి = చమురు, జొటజొటవడియున్ = జొటజొటయనుధ్వనితో న్రవించును-అనఁగా నాపండులను బొడిచినయొకటై లోనగు వాయుధములకుఁ ద్రుప్పు పట్టకుండుటకై చమురుపూయవలసిన యక్కఱలేదు. వానిదేహములలోని చమురేచాలును. వానిమాంసమును నినుప నలాకలతో గ్రుచ్చి నిప్పునెగఁజూపినయెడ వానినుండి చమురు ధారధారగా వడియును. పరిశీలించు తాత్పర్యము. అవి మిక్కిలి క్రొవ్వివ పనిభాసము.

తే. వలదు కుక్కల విడువంగ శ్రీ వలవదేయ, నడచి మొలపిడియమ్మునఁ బొడువవచ్చుఁ బంకము గొరిజ దిగఁబడక శ్రీ బలవలేవు, మన్ను లివ్వేళ కేగటిరమన్నులందు.20

అ. మన్నులు = ఋశ్యమృగములు, ఇవ్వేళ = ఈనయమునందు-ఈవానకురిసి తడిసి యున్న నయమునందునుట, కేగటిమన్నులందు = బంకమట్టి నెలయందు, పంకము = బురద యందు, గొరిజ = కాలిగిట్ట, దిగఁబడక = క్రుంగఁబడుటచేత, పలవలేవు = పరుగెత్తిపోఁజాలవు, (కనుక) కుక్కల = వేఁటకుక్కలను, విడువంగ = ఉసికొలుపుట, వలదు = అక్కఱలేదు, న్నెయ్యి = బాణములుప్రయోగించుట, వలవిదు = అక్కఱలేదు, నడచి = మెల్లగానడచిపోయి, మొలపిడి యమ్మనక = నడికట్టునందుఁ జెక్కుకొన్నబాణంతో, పొడువవచ్చున్ = క్రమమవచ్చును, (పిడియమ్మ = కట్టిప్రదేశముననుండెడి గుఱ్ఱుల అని కొందఱుచెప్పెదరు.)

తా. ఆ యడవిలోని కేగటిభూములం దిప్పుడు వానకురిసి బురదగానుండుటచేత మనుజుల తులు కాళ్లుదిగఁబడఁగాఁ నిరుగెత్తలేక యుండును గనుక వానిని వేటాడుటకై కుక్కలనుసి క్కిలుపకయు బాణములు ప్రయోగింపకయు నడచిపోయి మొలబడిఁజెక్కిన బాణంతోఁ బొడిచియే వేటాడవచ్చును.

క. పొడచెదరి బోదచటచిన, యొడశ్శతో నాల్గు రెండు శ నొకటియు బ్రంగల్
వెడలిన కొమ్మలబరువున, నడు గిడఁగా లేవు బలిసి శ యందలిదుప్పల్. 21

అ. అందలిదుప్పలు=అయడవియందలి పృథ్వీపుగములు, (పా. అందులదుప్పల్) బలిసి= బలుపునొందినవై, పొడచెదరి = శరీరమంతటను మచ్చలుపరచి, బోదచటచినయొడశ్శతో=బోద చటచిన = మిక్కిలి మత్తుగొన్న, (పా. బూదిచటచిన=బూడిదపన్నెగలిగిన,) ఒడశ్శతో= దేహ ములతో, నాల్గురెండునొకటియు= నాలుగేసి రెండేసి యొక్కటొక్కటియునైన, ప్రంగల్= పంగలు, వెడ..వున= వెడలిన=పుట్టిన, కొమ్మలబరువున= కొమ్మలయొక్కబరువుచేత, అడుగిడఁ గాలేవు=అడుగెత్తిపెట్టజాలవు. అనఁగా సులభముగాఁ జేయునుట. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండుగల న్నూతుదీముల, గెరలితాఁకి కొమ్మలరులదగిలి
వాని లేవ నీడ్చి శ కానకే కొనిపోవు, బోతరించి యిట్టిపోతు లచట. 22

అ. అచట= అయడవియందు, ఇట్టిపోతులు= మగజింకలు, పోతరించి = మడించి, చలము లు = మాశ్చర్యములు, ఒదవ= కలుగఁగా, ముండుగలనూతుదీముల=ముండుగల = ఇనుపముండుల దాచిన, నూతుదీముల= మూనితోఁజేసిన ప్రతిరూపములను, గెరలి = ఆగ్రహించి (తేక) రేగి, తాఁకి=(తమతోఁ గలహక్కునకు వచ్చినమృగములనియొంచి) ఎదిరించి, కొమ్ములు = తనకొమ్ములు, ఉరు ల్= (వానియందుఁ బన్నియున్న) యుచ్చులలో, తగిలి = తగులుకొని-తగులుకొనుటచేత, వాని= అచియలను, లేవ=పైకిలేచుట్లుగా, ఈడ్చి=లాగి, కానకే= అడవికే, కొనిపోవు= తీసికొనిపో వును. (పా. క్రోధమొదవ బండగులఁ బ్రాఁతు దీములఁ గెరలితాఁకి కొమ్ములురులదగిలి-క్రోధము = కోపము, ఒదవ= కలుగఁగా, బండగుల=బోసులను, ప్రాఁతు=ఎక్కును, దీములుగెరలి తాఁకి, కొమ్మురుల=కొమ్మలలలో, తగిలి-ఈసాతము నమంజనమని తోఁపలేదు.)

తా. ఆ యడవియందలి మగజింకలు మడించి వేటాడువారు పెట్టినప్రతిరూపములను జూచి యది తమతో నెదిరింపనచ్చిన యిట్టులనుకొని వానితో నెదిరించి పొడుఁబోయి యందుఁ బన్ని యుచ్చుయురులలోఁ గొమ్ములు తగులుకొనఁగా వానిని లేవదీసి యెత్తుకొని యడవులకుఁ బోవును. జింకలు మిక్కిలి బలముగలవిధౌవము. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పవెట్టి వెన్ను శ కందమ్మ సమముగాఁ, బొదలి జోళ్లుగట్టి శ పోరుచుండి
మలయుఁ గాని పోవు శ మానిసిఁ బొడగన్న, నేమి చెప్ప వానిరయీను లధిప. 23

అ. అధిప = రాజు, (ఆ యిట్టిపోతులు), కప్పవెట్టి = దేహమునలుపెక్కి, వెన్ను=వీఁపును, కందమ్మ = మూఁపురమును, సమముగా= చదునుగా- ఎచ్చులెక్కువలులేక సరిగాననుట, పొ దలి = పెరిగి, జోళ్లుగట్టి = రెండు రెం డొక్కొక్కజతగాఁజేరి, పోరుదు=పోరాడుచు, ఉండి, మానిసి= మనుష్యుని, పొడగన్న= చూచినను, మలయుఁగాని=కలియఁబడిపోరుచుండునే కాని, పోవు = వెంటిలిలోలగిపోవు, వానిరయీనులు = ఆ యిట్టిపోతులయొక్క క్రోధములు, ఏమి చెప్ప = ఏమనిచెప్పవచ్చును- చెప్పటకు శక్యముకాదనుట.

క. కట్టియఁ జేకొని డేగం, బట్టి యుబునుపోక బొలము శ శుట్టినఁ జాలుం
దొట్టినకొప్పులు గలయవి, చెట్టడిచినఁ జేటఁ డేమి శ చెప్పం బులుఁగుల్. 24

అ. కట్టియన్ = కట్టును, శేకొని = చేతఁబట్టుకొని, డేగన్ = వేంటనేర్చినడేగను, పట్టి = పట్టికొని, ఉబునుపోకన్ = విహారముగాఁ బ్రోద్దుపుట్టుటకుఁబోతె, తొలము = ఆయడవిని, మట్టిన్ = త్రొక్కినను - ప్రవేశించిననుట, చాల్ = అదియెచాలును - వేంటకై ప్రయత్న మేమియుఁ జేయ నక్కఱలేదనుట, పులుగులు = పక్షులు, తొట్టిన్ క్రొవ్వులుగలయవి = నిండుకొన్న మదములు గలిగినవి, చెట్టిచినన్ = చెట్టుచెట్టును గట్టితోఁ దాడించినను, చేలెడు = చేటకొలది, (రాలు) ఏమిచెప్పన్ = ఏమిచెప్పవచ్చును అలం అతిశయోక్తి

తే. ఉడుముగరిమిడికొక్కుదందడియు వెల్ల, యెలుకకల్లెల్లతఱుచునురనేమి చెప్ప నడవి నెల్లడఁ జూచిననవనినాథ, జల్లెడయుఁ బోలె లాంగల ర నుల్లసిల్లు. 25

అ. అనినాథ = రాజా, ఉడుము...దందడియున్ - ఉడుము = గోధికలనుజంతువులయొక్కయు, గరిమిడికొక్కు = పందికొక్కులయొక్కయు, దందడియున్ = తఱుచును, వెల్ల, తఱుచును - వెల్లయెలుక = తెల్లఁమెలుకలయొక్కయు, కల్లెల్ల = కలుగులలోనుండెడి యెలుకలయొక్కయు, తఱుచును, ఏమిచెప్పన్ = ఏమిచెప్పదును - చెప్పకత్యుక్తుకాదు - అనఁగా నుడుములు పందికొక్కులు తెల్లయెలుకలు కలుగులలోనుండెడి చిట్టెలుకలు నిండుకొనియుండునుట. అడవి = ఆయడవి యందు, ఎల్లెడన్ = అన్నియెడలను - అంతటను, చూచినన్ = చూచినపక్షమున, లాంగలన్ = కలుగుల చేత, జల్లెడయుఁబోలెన్ = జల్లెడకంతలవలె నె, ఉల్లసిల్లున్ = బిప్పుచుండును. అలం ఉపమ.

క. అనుటయు మృగయాకాతుక, మునఁ జిత్తిము చెంగలింప ర భూధరశృంగం బున నుండి డిగ్గి నగరికి, ననిమిషకాంతాకుమారుఁ ర దిరిగి రయమునన్. 26

అ. అనుటయున్ = అనియెలుకువాఁడు చెప్పఁగా, మృగయాకాతుకమునన్ = వేటయందలివేటకుచేత, చిత్తము = మనస్సు, చెంగలింపన్ = పెరపెరలాడఁగా - ఉత్సాహముకలదికాఁగా, అనిమిషకాంతాకుమారుఁడు = దేవతాక్రీడకు - స్వరోచి, భూధరశృంగంబుననుండి = కొండకొమ్మ నందుండి, డిగ్గి = దిగి, నగరికిన్ = పట్టణములోనికి, రయమున్ = నడితో - శీఘ్రముగా, అరిగి = పోయి - మీఁదికి తిన్నయము.

వ. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గత్వొంతరశాలాంతరాళంబుల నందంద తండతండంబులై వ్రేలునత్తైంబులం జము రంటుపలలఖండంబుల మండితంబు లగ్గునిడుదవె దురుదండెంబుల బర్హి బర్హనిబద్ధాగ్రంబులై కొమరారుదోరపుద్రాళ్లతోడం దిరుగుడుల వెడంగునడి నడిదప్పునట్లు త్రాళ్లం గట్టువడి పొట్ట లదురంగ నిక్కి పర్తి సెనంబులు వేయునవియును, నపమానీతశార్దూలకుటిలనఖికోటిపాటనంబు లగుత్రోటిపుటంబులం జటకసరటాదిజంతుకళేబరంబులం జరణనఖరాంకురంబు లనితీకి చీరుచుం గేరునవియును, నాఁగునాఁకికిం బాటించి వేంటకాండ్లదనెఱింగి మేపుమేపులచమత్కారంబుల నిరాకరించి వీకునం దిరిగితిరిగి యీఁక దీర్చు కొనునవియును, బద సగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం గనుకట్టుతోడ మోములు మలంచుచుం బంజరసిత్తీరశారికాపారావతాదులపలుకు లాకర్ణించి యెగసి యెగసి నిజావస్థితాదృగ్విధాధారవేణయష్టలకుఁ జట్టుపలు చెదరిం

బ్రహ్మేశ్వరమణింబుల పరిభ్రమించి మగుడ నెట్టకేలకు మట్టుకొనునవియును, మేర మీఱిం దిన్నయెరల నన్నుకొని యరగన్ను వెట్టి బోరకడం బొటమరింపం గూరుకుచుం గుటికిలంబడునవియును నై పఱుగుపలుదెఱంగుల డేగ మొత్తంబులను, గుత్తంబు లగుమిగులమె త్తనిజలపోతతోలుపట్టెడలు మెడల నమరంబనుపార్చి కట్టుంగంబంబులకుం దార్చి బంధించినకుందనంపుగొలుసులు గల్లుగల్లు మనంగ నొడలు జూపించికొనుచుం గొనసాగి పోగలై ముంగినమోరలుం బోనిమోరలు నారెసారెకు నెత్తి బయలు పనివట్టుచుఁ గట్టెదుటివాజిశాలలం గట్టినపొట్లెత్తె యాదిగాని నీల్లి కాలుద్రవ్వి ఘనఘనాఘనఘర్షరథాననమధ్వనులు చెలంగ మ్రోగుచు నింగిఁ బ్రోకుచు నింగలంబు లుమియు నయనగోళంబుల నాభీలంబు లై వివృతవదనగహ్వరవిలంబిజహ్వపల్లవంబులకుం గూరతరదంతకీణకాంతికలాపంబులం గోరక స్తబకయోగంబు గల్పించుదు నల్పేతరగ్రస్తకీలాలపలలజాలగ్రాసంబులు నెన్నడుమునన్నదనంబున నట మిగుల డిగ్గి చన కునికిం గటితంబులకంటం దారె పుటపుట నయ్యె ననం దోరంబు లగుజోరలఁ గందంబుల నందంబులు గని బిరుదు లింకించి తమ్మునుపలాలించుపరిపాలకులసం స్థవంబులకుం జెవిదార్చె ననం గర్ణకినలయంబులు వ్రాలంబడి వెండిగుండులుంబోలెఁ గన్నులపండువు లై గండ్లభైరిపుపూజవారు పంబు లన మెండుకొనియుండుజాగిలంబులునుం గాంచి యందు నందును వేటుకు నుజువై నవాని నేర్పఱించి తెచ్చుటకు ననుచరుల నీవు నీ వని నియమించి తానును నాభేటకొచితపరిపాటి నన్నద్దం డయ్యె నయ్యవనరంబున.

27

అ. నగరు=దివాణము, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అచ్చట = ఆనగరియందు, కిక్కిరిం... బులక - కమ్మంతర = తొట్టికట్టలోపలి, కాలా=చావల్లయొక్క, అంతరాళంబులక = లోపలిభాగములయందు, అందంద=అచ్చటచ్చట, తండతండంబులై = గుంపులుగుంపులై, వ్రేలునల్లెంబులక = వ్రేలాడెడియల్లెములయందు, (అల్లెము = హస్తకపవము - డేగలను బెంచువారు వానిగోళ్లుగ్రుచ్చుకొండుటకై తోలుతోగుట్టి చేతికిఁ దొడుగుకొనెడిది.) చమురు = బిడ్డుతగులునట్టివి, అంటుసలఁఖండంబులక=లేగులునట్టిమాంసపుగండల చేత - అంటినదోఁ తేలికిఁ జమురుతగులునట్టి మాంసమునుట మండితంబులు=అలంకరింపఁబడినవి-మాంసపుముక్కలువ్రేలఁగట్టఁబడినవియునుట, అగు.. దండంబులక - అగు=అంటునట్టి, నిడుద=నిడుపులైన, వెదురుదండంబులక=వెదురుగడలదండములయందు, బిడ్డఁగ్రంబులై - బిడ్డ = నెమిళ్లయొక్క, బిడ్డ = కుంచెల చేత - తాళకలకుచ్చులచేత, నిబద్ధ=కట్టఁబడిన, అగ్రబులై=కొనలుగలవై - కొనలకుందు నెమిలియొకలకుచ్చులుకట్టినవైయునుట, కొమరారు... తోడకొమరారు=అందఁగించుచున్న, దోరెంపుఁద్రాళ్లతోడక=కట్టుత్రాళ్లతో, తిరుగుడులక=తిరుగుటలచేత వెడంగువడి = వికారమునొంది, వడి = వేగము, తప్పనట్లు = లేకపోవునట్లు, త్రాళ్లక = దోరపు ద్రాళ్లచేత, కట్టువడి = బంధంపఁబడి, పొట్టలు = కడుపులు, అదురంగ్ = పడఁకఁగా, నిక్కినిగిడి, పరిసనంబులువేయునవియును = పల్లటలువేయునవియును, (పరిసనము = డేగలకు ముచ్చడి

వేటయందుఁ జొరవకలుగుటకై ముందిచ్చి వాంతియై తిందుట యని కొందఱు. ఆపక్షమున పరి
సెనంబులు సేయునని యని పారము మాన్చుకోవలెను. (అలం స్వభావోక్తి.) అపహసిత .. పాట
వంబులు-అపహసిత = తిరస్కరింపఁబడిన, శార్దూల = పెద్దపులులయొక్క, కుటిల = వంకరలైన,
నఖ = గోళ్లయొక్క, కోటి = కొనలయొక్క, పాటిపంబులు = పట్టుత్వముకలవి - పులులవంకరగోళ్ల
పట్టుత్వమునుమించిన పట్టుత్వముగలవియనుట, అగుత్రోటిపుటంబులకే = అయినదొప్పలవంటిముక్కు
లచేత, చటక ... కళేబరంబులకే - చటక = పిచ్చిక, సరట = తొండ, ఆది = మొదలుగాఁగల, జంతు =
ప్రాణులయొక్క, కళేబరంబులకే = దేహములను, చరణ .. బులకే - చరణ = కాళ్లయొక్క,
నఖర = గోళ్లయొక్క, అంకురంబులకే = మొలకలచేత - నన్నని మొనలచేతననుట, ఇటికి =
కదియబట్టి (లేక) అదిమిపట్టి, చీరుచుకే = చీల్చుచు, కేరునవియును = ఉత్ససించునవియును,
(అలం. ఉపమ.) నాఁడువాఁటికే = ఏదినుమునకాదినము, పాటించి = అక్కఱితో విచారించి, వేట
కాండ్రు = వేటాడువారు, అదను = సమయము-ఆకలిగొన్న సమయమనుట, ఎఱింగి = తెలిసి,
మేపుమేపులచుత్కారంబులకే - మేపు = మేయించునట్టి, మేపుల = మేఁతలయొక్క, చుత్కారం
బులకే = సేర్పలను, నిరాకరించి = అలక్ష్యముచేసి, వీకునకే = నిక్కచేత, తిరిగితిరిగి = చూటిచూ
టికిఁదిరిగి, ఈకే దీర్చుకొనునవియును = తొక్కల చిత్కునమరించుకొనునవియును - వేటకాండ్రు పెట్టు
నట్టిమేఁతను ముఠిపముచేఁ దినక యిట్టట్టుదిరిగి తొక్కలచిత్కునెట్టుకొనునవి యనుట, (అలం. స్వభా
వోక్తి.) పదను = మేఁతనచుయును, అగ్గరించి = మీఱి, కూయుచుకే = అఱచుచు, కడుపు
= పొట్ట, నకనకంబడకే = వాడఁగా, కనుకట్టుతోడకే = కనుమూఁతతోఁబట్టుతో, మోములు =
ముఖములను, మలంచుచుకే = అటునిటుఁద్రిప్పచు, పంజర... పలుకులు - పంజర = గూండ్లయందు,
స్థితఁడౌడెడి, కీర = చిలుకలు, శారీకా = గోరువంకలు, పారావత = పావురపుగువ్వలు, ఆదుల = మొద
లగువానియొక్క, పంకులు = మాటలు-ధ్వనులననుట, అకర్ణించివని, ఎగసియెగసి = వానితట్టు
నకు సెగిరియెగిరి, నిజా లకుకే - నిజ = తమయొక్క, అనస్థిత = నిలిచియుండునట్టి, తాదృ
గ్విధ = అవిధమయిన-యందు చెప్పఁబడినట్టుండెడి దండెములయిన, ఆధార = తమకునాధారము
లైన, వేణుచుట్టులకుకే = వెదురుకఱ్ఱలకు, చట్టుపలు = తొక్కలు, చెదరకే = ప్రసరించునట్లు
గా, ప్రదక్షిణగ్రమణంబులకే = పలగొనితిరుగుటలచేత, పర్విభ్రమించి = తిరిగి, మగుడకే =
మరల, ఎట్టకేలకుకే = అతిప్రయాసముచేత, మట్టుకొనునవియును = ఎప్పటివలె గుడురుకొనునవి
యును, ఎరలుతినువేళ మీఱిపోఁగా నాకలిగొనికూయుచును, మాతులను ద్రిప్పచును, గూండ్లలోని
పక్షులకూఁతలవిని తొక్కలుతాఁచునట్లు తా మున్నవేదురుగఁడలనుఁ జట్టి తిడుగుచుఁ గొంతసేపటికిఁగప్ప
టియట్టునుదురుకొనునవియును. (అలం. స్వభావోక్తి.) మేరిమిఱకే = మితిగిమించునట్లు, తిన్నయెరలకే =
తిన్నయాహారములచేత, అన్నుకొని = మట్టుకొని, అరగన్నువెట్టి = మ్రాఁగన్ను వేసికొని, బోరకడకే = తొమ్మ
లట్టు, పొటమరింపకే = కడుపునున్నట్లుగా, కూరుకుచుకే = తూఁగాడుచు, పతికలంగునునవియును =
ప్రాణులబహునవియును, మితిమీఱఁ దినుటచే మత్తెక్కి మ్రాఁగన్నుతో నిద్రపోవున వనుట, వి = అయి,
పఱ... బులును - పఱఁగు = పిప్పనట్టి, పలుచెఱంగుల = విహవిధము లయిన - టైరిసాకువము మొదలుగా
బహుభేదములు గలిగినయనుట, డేగ మొత్తంబులను = డేగలసమాహములను, (ఇంతవఱకుడేగలవర్ణనము.
ఇఁకజాగిలవర్ణనము.) గుత్తములు = ఎచ్చుతక్కువలులేక సరిగా నుండునవి, అగు . పట్టెడలు - అగు =
అయిన, మిగులకే = మిక్కిలి, మెత్తని = మృదువైన, జలపోత = బంగారు మొలాముచేసిన, తోలు

పట్టెడలు = పట్టెగాఁగోని కూర్చునతోడు, మెడలక్ = కంఠములయందు, అమరక్ = ఒప్పఁగా,
 పసుపార్చి = పసుపునీళ్లతోన్న నముచేయించి, కట్టుఁగోంబంబులకుఁ = కట్టివేయు నట్టిగుంజలకు,
 తార్చు = చేరఁదీసి, బంధించి. గోలునులు-బంధించిన = కట్టివేసిన, వందనంపుగోలునులు = మేలిమి
 బంగారుతోఁజేసిననరిపెలు, గల్లుగల్లుమనంగఁ = గల్లుగల్లుము ప్రాఁగఁగా, ఒడఁబ్బు = శరీరములు, జా
 డించుకొనుచుఁ = వణఁకించుకొనుచు, విడిచించుకొనుచు, కొనిసాగి = మొనరిక్కి, పోగలై = నిడుపులై,
 ముంగినమోరలుంబోని = ముంగినలమూతులవంటి, మోరలు = మూతులను, సారెసారెకుఁ = మాటి
 మాటికి, ఎత్తి = పైకెత్తుకొని, బయలు = బయటిని, పనిపట్టుచుఁ = వాసనచూచుచు, కట్టెదుటి
 వాజిశాలలక్ = సరియెదుటనున్న గుఱ్ఱపులాయములందు, కట్టిన = కట్టివేసియున్న, పొట్టెళ్లక్ = గొట్టె
 పోతులక్, అడిగిని = పొందువేసి, నీర్లి = ముందటికి గిక్కి, కాలుద్రవ్వి = కాళ్లతో నేలకొర్రాడి, నున...
 ధ్వనులు = నున = అధిక మైన, ఘనాఘన = ఎక్కించుచున్న మేఘముయొక్క, ఘర్జరధ్వన = ఘర్జరధ్వని
 తోడ - అధికధ్వనితోఁగూడినయులుముతో, నమ = సమానమైన, ధ్వనులు = ప్రాఁగలిలు, చెలఁగఁ =
 ప్రాఁగఁగా, ప్రాఁగంచుక్ = మొఱుంగుచు, సింగిక్ = అకాశమును, ప్రాఁచుచుక్ = తొమ్మిదోజరగునట్లు
 మీఁదికిరేచుచు, ఇంగలంబులు = నిప్పులు, ఈమియు గోళంబులక్ - ఈమియు = కిక్కించుచున్న, నయ
 నగోళంబులక్ = గుండ్రమైనకనుగడ్డచేత, ఆఫీలంబులై = భయంకిరములై, (అలం. ఉపహ) విప్వ
 త...లకుఁ - విప్వత = తైఱవఁబడిన, ఎదనగవ్వార = గుహలపెరికినోళ్లవిలననుండి, కలరివి = చేరుచున్న,
 జిహ్వ = నాలుకలనెడు, పల్లంబులకుఁ = చిగుళ్లకు - చిగుళ్లపెరికినాలుకలకు, క్రూర . పంబులక్ - క్రూర
 తర = మిక్కిలికఠినములైన, దంత = పండ్లయొక్క, కోణ = కొనిలయొక్క, కాంతి = కాంతిలయొక్క,
 కలాపంబులక్ = సమానములచేత, కోరక స్తబకయోగంబు = పూమొగ్గుగొట్టులతోడిచేతన, కిల్పిం
 చుచుక్ = కలుగఁజేయుచును, (అలం. రూపకము) అల్పేతర గ్రాసంబులు - అల్పేతర = అధికముగా,
 గ్రస్త = మింగఁబడిన, కీలాలు = రక్తముతోడి, పలల = మాంసముయొక్క, జాల = సమానముయొక్క,
 గ్రాసంబులు = అహారములు, సెన్నదుమునన్నదనంబునక్ = అందచుయిన నడుముయొక్క, నన్ననిలిపము
 చేత, అట = అవతల, మిగులక్ = మించునట్లు - నడుమును వాఁటియునుట, డిగ్గిలఁగనిక్ = దిగిపోసం
 డుటచేత, (పా. కడచినవకునిక్ = అతిక్రమించిపోకుండుటచేత, కిటితటంబులక్ = టెక్ = అంబుల
 పార్శ్వములకంటెను, తారె = తామే - తొమ్మిదే, పుటపుటనయ్యెక్ = బలిసేను, అనక్ = అనునట్లు,
 తోరంబులు = స్థూలములు - బలిసినవి, అగుబోరలక్ = అగునట్టితొమ్మిదేటను, కిందంబులక్ = మూపుర
 ములచేతను, అందంబులు = నక్కదనములు, కని = పొంది, లిరుదులు = సామర్థ్యమును నెలిపెడిగుఱుకు
 లను, అంకించి = పొగడ్డి, తమ్మక్ - కుక్కలననుట ఈపలానించు...బులకుఁ - ఈపలానించు = బుజ్జగించు
 నట్టి, పరిపాలకుల = పెంచువారియొక్క, సంస్తమంబులకుఁ = పొగడ్డలను, చెవిదార్చనక్ = చెవియొగ్గి
 నకొయనునట్లు, కర్ణ కేసలయంబులు = చిగురుటానులవంటిచెవులు, వ్రాలంబడి = వ్రేలాడఁగా, వెండిగుండు
 లంబోరై = వెండితోఁజేసినగుండ్లవలె, తమ్మలపండువులై = సేత్రానందకరములై, గంబు వారుంబు
 లు - గంజఁదైరవు = గంజఁదైరవమయొక్క, పూజవానివంబులు = పూజకొత్తైనగుఱ్ఱములతో, అనక్ = అను
 నట్లు, మెందుకొని = నిండుకొని, ఉండుశాగిలంబులక్ = ఉండునట్టివేటుకుక్కలను, కాంచె = చూచి, అందు
 నందుఁ = అడగలందును వేటకుక్కలయందును, వేటకుక్ = వేటకుడును, ఉజ్జవైనవానిక్ = యుక్త
 మయునవానిని, ఏరవ్విరించి = నిర్ణయించి, తెచ్చుటకుఁ = తీసికొనవచ్చుటకు, అనుచులక్ = తగినసేవకు
 ను, నీవునీవని = నీవుపొమ్ము నీవుపొమ్ముఅని, నియమించి = ఈ త్రువుచేసి, తానును = (స్వరూపి) తానును, అభే

పాటికొండ - ఆధిపతి = పాటికొండ, పరిపాలక = ప్రభుత్వం, సన్నాధుడు = ఆయుధములు
వాడు, ఆయుధం = ఆయుధం, ఆయుధసంబంధం = ఆయుధమునందు, ఆయుధం = ఆయుధం

సీ. పచ్చనిహారుముంజి శ పనివాగెవక్కెర, పారిసిపల్లంబు శ పట్టెమయము,
రాణ నొప్పార్చువై శ రాణంబుసింగిణి, తిరుకులకోరులతరక నంబు
మిహిపసిండిపరుంబు శ మొహదా కెలంకుల, రావుగజ్జరిసేత శ కేపంబు
డాకెలంకున సిరాశీక రాచురక త్తి, కుఱుంగుల గ్రొవ్వాడిశ గొరకలసాం
వీలికుంచెతిలాటంబు శ బేరజంబు, మణులమొగముట్టు వన్ని సాహిణి యొండు
కర యెదుటికి గొనివచ్చేగంధపాహ, బాంధవం బగు నొక మహాశైలంధంబు.

అ. పచ్చని .. వాగి-పచ్చని=పసుపుపన్నెగల, హురుముంజి=హురుముంజియను శిశువునంబున,
పని=ముత్యాలచేక్కడవుఁబనిచేసిన, వాగి=కల్లెపుఁబగ్గమును, పక్కర=కప్పడుబొంతియును, పట్టము
యము=పట్టుదికారముయిన, పారసివల్లంబు=పారసీకదేశపుగంతియును, (పట్టయము = టంగువాణు
అని బ్రాహ్మణ దొరగారిపుస్తకమునందు బ్రాయఁబడియున్నది,) రాణి=మనోహరముగా, బిచ్చి=అం
దగించుచున్న, ప్రాణంబునింగిటి = ప్రాణమునుదేశముదైన శృంగధనుస్సును, తిరుకుట=మలరికి
నంటు-తిరుకు=తిరుతఁగ మెఱయుచున్న, లకోరుల = క్రూరులయినబాణములు, (పా లకోరి.)
తరిక సంబు=అప్పులపొదియును, మిహి మెహదా-మిహి=పన్నె హెచ్చిన, పసిండి = బంగాళులోఁ
జేసిన, పరుంజు=పిడిగలిగిన, మెహదా=అడ్డకత్తియును, కలంకులరావు=అయడ్డకత్తియొక్క పార్శ్వ
ప్రదేశమునందు, గుజ్జరి సేతకీవడంబు-గుజ్జరిసేత = గుజరాతిదేశపుఁ బనిచేసిన, (పా గుజ్జరివన్నె
గుజరాతిదేశపుపల్లముపూసిన,) కేవడంబు=కేడెమును, డాకలంకునా=ఎడమపార్శ్వమునందు, సిరాచీ
సిరాచీయనెడిదేశముదైన, కరా=వాడియైన, చురకత్తి = చిన్నకత్తియును, కుఱగటక్ = బానిసమీ
పమునందు, క్రొవ్వాడిగారకలపాది=క్రొత్తగారిబడును పెట్టినగుడ్డకలెపొదియును, (గారక = ఇనుపబా
ణము, అనికొందఱు.) పీలికుంచెలలాటంబు=పికిలిపిట్టియారకలకుచ్చులురాయయును, తెరిజంబుమణుల
మొగముట్టు = పంటరొట్టచెక్కినముఖపట్టమును, (పా. పేలిజంబుమణుల = తొలమరకీతమణుల.)
పన్ని=అమర్చి, సాహిణియొకండు=ఒక గుడ్డుపువ్వాడు, గంధవాహవాంధమంబు = గాలిచుట్టము-గాలి
యొక్కవేగమునంటి వేగముగలదియనట, ఆగుమహాసైంధవంబు=అయినట్టి పెద్దగుడ్డుమును, కిర్తియె
దుటికిక=ప్రభువైనస్వర్గోచియెదుటికి, కొనివచ్చెక=తీసికొనివచ్చెను.-అనగా ఒకగుడ్డుపువ్వాడువేట
గురగిగరూయుదములతోడ గుఱము నలంకరించి సిద్ధపల్చితి స్వర్గోచియెదుటికిఁదీసికొనివచ్చితిమెను.

క. తెచ్చుటయు నిచ్చు మెచ్చి మ, రుచ్చటులకురంగరయనిరొధిన్యడగ

గోల్డెన్ బగున త్రేజీను, హృచ్చక్రం బలర వేగ ౩ యెక్కి పడలిసన్ 29

అ. తెచ్చుటయొక = గుఱ్ఱపువారిదు గుఱ్ఱము వాయితముచేసి తీసికొనిరాగానే, ఇచ్చక = మనసునందు, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, మరు. గర్వోచ్చంబు = మరుత్ = శాయపుడవువానివానైన, చటుల = సమర్థమయిన, కురంగ = బింకయొక్క, రయ = గమనవేగమును, నిర్బధి = ఆపఁబఱచిన, స్వద = వేగముచేసిన, గర్వ = ఆహంకారముచేత, ఉచ్చంబు = అతిశయించినది, అగునత్తేజ్ = అయినట్టియా ప్రజ్ఞయను, సుహృచ్చంబు = మిత్రులసమూహము, అరణ్ = సంకోచింపఁగా, వేగ = విడిగా, ఎక్కి = ఎక్కినవారై, వెదలినన్ = బయలుదేరిగా - విరాడికన్వయము, అలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చొల్లెముగ నన్నపులబాగ లడంగఁ జుట్టి చ
 ల్లడములు పూని మీఁదఁ బదిలంబుగఁ గట్టినమట్టికాసెలం
 బిడియము లంటఁ దోఁపి పృథుభీషణబాహుల సాళువంబులం
 దడవి కెరల్పుచుం జనిరి నాథునిమోల నృపాలనందనుల్.

30

అ. నృపాలనందనులు = రాచకొమాళ్లు, జడలు = అల్లినతలవెండ్రుకలబడలను, మలంచి = మైకెఁ
 ద్రిప్పి, చొల్లెముగ = మెలిచుట్టగా, నన్నపులబాగులు = నయతరమైనతలపాగులను, అడంగ =
 ఆజడలులోపలనణఁగునట్లు, చుట్టి = చుట్టుకొని, చల్లడములు = లాఁగులు, పూని = ధరించి, మీఁద =
 ఆచల్లడములమీఁద, పదిలంబుగ = దిట్టుముగా, కట్టినమట్టికాసెలం = లింగగట్టుకొన్న యెఱ్ఱమట్టి
 నీటిలోఁదడివిన కాసెకోకలయందు - దట్టిలయందనుట, విడియములు = బాహులను, అంటఁదోఁపి = విడి
 వఱకు నంటునట్లుగాఁ దోఁపి, పృథు...బులక్ - పృథు = బలివీన, భీషణ = భయంకరము లయిన,
 బాహుల = భుజములయందలి, సాళువంబుల = డేగలను, తడవి = నిమిరి, కెరల్పుచు = కేఁపుచు,
 నాథునిమోల = ప్రభువైనస్వారోచిషుండఱు, చనిరి = పోయిరి.

తా. స్వారోచి గృజ్ఞము నెక్కి బయలుదేఱఁగానే రాచకొమాళ్లు కొందఱు జడలులోపల నణఁగు
 నట్లు తలగుడ్డలతోఁ దెనచి పాగులుచుట్టుకొని చల్లడములుదోడిగి దట్టియగట్టుకొని యాదట్టిలలో బాఁకులు
 దోఁపుకొని డేగలను తేలింబుందుకొని వానినిదువ్వి వేటకుఁ ద్రేకేపించుచు నతనిముందఱు నడవ
 వారంభించిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

నీ. ఇవి కంఠసాళంబు లింత డుస్సిన మీఁదఁ, బడి దిశాకరి నైన నఁగెడపఁ జాలు
 నివి మింటఁ బఱచువశీంద్రుఁ జూపిన నీడ, బడి వాలునందాకఁ లి బఱవఁజాలు
 నివి గాల్గి కనిన మూఁకవరాహదనుజేంద్రు, నై న జుట్టెంటిలో నాఁగఁజాలు
 నివి కాటు కొల్పిన నృధ్ధకూర్మమువీఁపు, చివైన నెఱచికై ల చింపఁజాలు
 ననఁగ ఘర్షరగళగర్త ల జనితభూరి, భూభృదురుబిలభరితభౌభౌభయంక
 రాభ్రటీవీర్ణద్విగ్భిత్తు లలగుచుఁ జెలఁగె, సరివెణులఁ బట్టి తెచ్చినవ జాగిలములు. 31

అ. ఇవి = ఈవేటకుక్కులు, కంఠసాళంబులు = మెద్రాళ్లు, ఇంతడుస్సిన = కొంచెము దూసినను,
 దిశాకరినైన్ = దిగ్దశమునయినను, మీఁదఁబడి = పైనిబడి, కెడపఁజాలు = చింపఁజాలును, ఇవి,
 మింట = ఆకాశమునందు, పఱచువశీంద్రు = పాటుచున్న పక్షిరాజును - గర్భతంతుని, చూపిన =
 కనఁబఱచినను, వాలునందాక = ఆగర్భతంతుఁడు దిగవ వాలునంతవఱకు, నీడబడి = అగ్నిడ
 వెంటనే, పఱవఁజాలు = పరుగెత్తఁజాలును, ఇవి, గాల్గి కనిన = వసిగన్నను - (పండుల) దేహ
 వాననతెలిసినను, మూకవరాహదనుజేంద్రునైన్ = పందిరూపొందినమూకఁడనెడి రాక్షసశ్రేష్ఠుని
 నయినను, జుట్టెంటిలో = లోడితెడఁకొలఁది దూరములోపలనే, అఁగఁజాలు = పోనీక యడ్డమింపఁ
 జాలును, ఇవి, కాటుకొల్పిన = కఱచుటకై యుసికొలిపినపక్షమున, నృధ్ధకూర్మము వీఁపు =
 విష్ణువతారమైన యాదికూర్మముయొక్క చిప్పకుంటి వీఁపునెనుక, వివను, ఎఱచి = మాంసమునకై,
 చింపఁజాలు = చినుగఁదీయఁజాలును, అనఁగ = అనునట్లు, ఘర్షర...భిత్తులు - ఘర్షర = ఘర్షర
 యనెడి, గళగర్త = గొంతురంధ్రములనుండి, జనిత = పుట్టిన, భూరి = అధికమయిన, భూభృత్ = పరత్ప
 ములయొక్క, ఉరు = పెద్దవయిన, బిల = గుహలయందు, భరిత = నిండింపఁబడిన, భౌభౌభయంక రాభ్రటీ =

భౌభౌతానెడి భయంకరములైన ధ్వనులచేత, దీర్ఘ = బ్రద్ధలయిన, దిగ్విత్తులు = దిక్కులనెడి గోడలు గలవి, అగుచు = ఆవుచును, సరిశీలన = గొలుసులచేత, పట్టి = పట్టుకొని, తెచ్చినబాగిలములు = తీసికొని వచ్చిన వేటకుక్కలు, చెలరెగ్ = బిప్పెను.

తా. ఇవి దిగ్బలులైననగజుల చంపను, ఆశోకమునందుఁ బాటుచున్న గరుత్మంతుని నీడజాడ నాగరుత్మంతుఁడు సేలవాలు నందాఁడబరుగెత్తను, పసిపట్టి పందిరూపమునొందిన మూకాసురులైన నడ్డగించినయిలపను, మాంసాపేక్షగలిగినయెడ నాదిహర్షము మీఱుచున్నచో జరిపను, సామర్థ్యము గలవి యనునట్లు భౌభౌయనుకూఠలచేత బర్హతగుహలందుఁ బ్రతిధ్వనిపుట్టించుచున్న వేటకుక్కలు భటులచేత గొలుసులవేసికట్టి యతనివెంటఁ దేబడియెను. అలం. ఆశక్యకరణము, కావ్యార్థపత్తి ధ్వని, ఉత్పేక్షయును.

చ. పులియఁడు బూచిగాఁ డనుర్రహాతులరా జనుమంతిగాఁడు చెం

గలువ సివంగి భైరవుఁడు శ్రీ గత్తెర సంపంగి వెండిగుండు మ

లైలగుది వాయువేగి చిటిరలింగఁడు సాశ్వఁడు వత్సనాభియే

కలములమిత్తి గచ్చి యనఁ గాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్.

32

అ. ఇందుపులియఁడు మొదలగునవి కుక్కలకుఁ బెట్టఁబడిన పేర్లు-ఈపేర్లుగల కుక్కలను, గ్రహించి = పట్టుకొని, (దీనికిఁ గర్త ప్రేషద్యములొని 'వాగురికల్'), ఉద్ధతి = గర్వముతో, 'అరిగి' అనెడి పైరెండవపద్యములొని క్రియతో దీనికవ్యయును.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు సెలకట్టయవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్

చుట్టి నొసళ్లవె నిడినరజంజులుఁబల్లసిగల్ గట్టితటిం

బెట్టినమోటకత్తులును శ్రీమేనులఁ గార్కొనుకప్పు లేర్పిచే

బట్టినవేటయమ్ములును శ్రీ బా గగువాగురికుల్ మహాధ్వనిన్.

33

అ. కట్టిననీలిదిండ్లు = వడుచునవిగఁగట్టిన నీలిచాయదట్టిలును, సెలకట్టియవిండ్లును = సెలకు కట్టల ధనుస్సులను, విండ్లగౌసెనల్ = ధనుస్సులుంచెడియొలును, చుట్టి = మెలిచుట్టి, నొసళ్లపై = నొసటి ప్రదేశములమీఁదికి వచ్చునట్లు, ఇడినరజంజులుపల్లసిగల్ - ఇడిన = పెట్టుకొన్న, జంజులు = చింటి, పల్ల = ఎఱ్ఱనైన, సిగల్ = జుట్టును, కట్టితటిక = మొలమెక, పెట్టినమోటకత్తులును = చెక్కలొన్న మడ్డు కత్తులును, మేనులక = దేహములందు, కార్కొనుకప్పులు = చీకట్లుకప్పుచున్న నలుపులును, ఏర్పి = ఏర్పరించి, చేపట్టిన వేటయమ్ములును = గ్రహించినవేటకుఁ దగిన బాణములును, బాగగువాగురికుల్ - బాగుగృహిష్ఠులను, వాగురికుల్ = ఉయిలుపన్ని వేటాడెడి వేటకాండ్రు, మహాధ్వని = అధిక ధ్వనితో - అధికముగా ధ్వనికలుగునట్లు మాటలాడుచునట. - ప్రేషద్యముతో నవ్వయును. అలం. స్వభావోక్తి

సీ. సట లెత్తుకొని యెత్తుకిట్టిన నమోటాన, పడి యేయఁ బొడుతు నీరపాదమాన

కలగుండు వడఁ జెందుకరి నైనఁ జెవిపట్టి, బలిమిమై దెత్తు నీరపాద మాన

సెల నెప్పకొని రొప్పురపులి నైనఁ బీడించి, పడవైతుఁ జొచ్చి నీరపాదమాన

తెరఁదూటివెఱఁ బాటురగురుహాతు వైనైనఁ, బడియెక్కిపొడుతు నీరపాదమాన

యితరగుర్బలమృగపంక్తు శ్రీ తేమి లెక్క, కండ్లగురువంపుమాటలు శ్రీ గావునుమ్ము
చూడు మమ్మని పంతుంబులూడుకొనుచు, నవ్వరూఢినినుతుఁగొల్పి కేయరిగిరిపుడు.

అ సటలు = మెడమీఁది వెండ్రుకలు, ఎత్తుకొని = నిక్కించుకొని, ఒత్తుకొనినైన్ = త్రోసికొని
వచ్చుపందినైనను, మోటు = మఱుగుగానుంచుకొనుమనుష్యుడొకటిని, అనుపడి = అపేక్షించి-మను
ష్యుడొకటినిమాటు చేసికొనియనుట, నీయన్ = బాణముప్రయోగింపను, పొడుతున్ = దగ్గఱకుఁబోయి
బల్లెముతోఁబొడిచెదను, నీపాదమాన = నీయడుగులతోడు (ఇది పంతువుమాట), కలగుండుమెన్ = కలఁగ
పడునట్లుగా, చెండుకరినైన్ = ఎగురఁజిచ్చుచుట్టియెదుగునైనను, చెవిపట్టి = చెవినిబట్టుకొని, బలిమిమైన్ =
బలాత్కారముగా, తెట్టన్ = తూడ్చుకొనివత్తును, నీపాదమాన, నెలన్ = కొండయెట్టిని, నెప్పుకొని =
పాదుచేసికొని, రాప్పుపుల్లినైన్ = కోపముతోఁ గాండ్రించునట్టి పెద్దపుల్లినైనను, చొచ్చి = చేరఁబొచ్చి,
పీడించి = నోప్పించి, పడతెన్ = నేలఁజడఁచోయుదును, నీపాదమాన, తెరఁచూసి = నిలవఁగి
తెరచీరనుండి కలికఁజని, పాణన్ = భయఁబో, పాణ = పయిత్తునట్టి, గురుపాణంపైన్ = గవయి
మృగముమీఁద, వనన్ = అయినను, పడిన్ = నగ్గి, ఎక్కిన్ = ఆరోహించి, పొనుతున్ = బహిష్కరించు
తును, నీపాదమాన, ఇత్తర పంక్తులు = ఇత్తర = మీకంపెవేఱయిన, మర్బలు = బయలుదేరి, మృగపంక్తులు =
మృగములబాహులు, ఏమిలెక్క = లెక్కఁగిమి-వానికనుయిమై లక్ష్యక్షేపేదనుట, కండ్లగురువంపు
మాటలు = కండ్లబలిసినక్రొవ్వుచేతఁ జెప్పెడి (వ్యర్థపు) మాటలు, కావునుమ్ము = కావునమీ, మమ్మన్ =
మమ్మ, చూడు = నీవు (వేటయందు) చూడుము, అని, పంతుంబులు = ప్రతిష్ఠలను, అనుకొనుచున్ =
చెప్పుకొనుచు, అప్రహరణిగుతున్ = హరణిగుతుకైనయొక్కరొచ్చిని, కొల్పి = నేయించి, అరిగిరి =
(వాగురిగులు) పోయిరి, అపుడు = ఆసమయమునందు-పైకన్వయము అలం. కావ్యాధిపత్తి.

ఆ మువ్వ గదల నత్తెరములనుండి యెగురుచు, బదను మీఱ నెరల శ్రీ మెకకుడేగ
పడుపు నట్టి దండఁపాణు లై నవచిరి, విభునిగెడల డేగ శ్రీ వేటకాంపు కిర

అ డేగ వేటకాంపు = డేగలచేవేటాడించువారు, మువ్వ = కాళికఁగట్టియందొగ్గి, కం
లన్ = చలించునట్లు, అత్తెరులనుండి = హస్తకవచములందుండి, ఎగురుచున్ = మీఱఁబోయియును, పద
ను = సమయము-ఎరయిచ్చుచునునుట, మీఱన్ = అతిక్రమింపఁగా, ఎరన్ = ఆపరిమలును, పెదవు
డేగపడువు = పెదవనట్టి డేగలయొక్క గుంపును, పట్టి = చేతులందుఁ బట్టుకొని, దండఁపాణులై = కట్టలు
చేతులఁబూనినవారై, విభునిగెడలన్ = రాజైనస్వరోచియొక్క ప్రక్కలలో, (పా. ప్రహరణన్ =
ముందటిప్రక్క) నడచిరి = నడచివారలైరి అలం. స్వభావోక్తి.

ఆ. గూనివీఁపు లదుర శ్రీ గొణగి తిట్టుచు నేకుఁ, గఱచినట్టికుక్క శ్రీ గండ్లనంగ
మూతివరపమీసరములబోయుముదునట్టి, పందివలలు మోచిరపఱచి రిప్పుడు.

అ గూనివీఁపులు = ఎదుముపంపుగలవీఁపులు, అదురన్ = వణకఁగా, గొణగి = గొణగొణచుని-
విశదపడనట్లునుట, తిట్టుచున్ = (అధికారులను) తిట్టుచును, ఏకు. . నంగన్ = ఏకు = గూడుచుట్టును, కఱచి
నట్టి = నోటఁగఱచుకొన్న, కుక్కగండ్లు = కుక్కపోతులు, అనంగన్ = అనునట్లు, మూతి. . ముదుపళ్లు-
మూతి = నోటిముందటిభాగమునందలి, వరపళ్లు = వరసిన, మీసములు = మీసములుగల, బోయుచుదునట్లు =
చునలిబోయవారంద్రు, అపుడు = అప్పుడు, పందివలలు = పందులకుఁబన్నునీటివలను, మోచి = మోసికొని,
పఱచిరి = పరుగెత్తిరి. అలం. ఉత్పేక్ష, స్వభావోక్తి.

వ ఇ ట్టరిగి యచ్చుహార్యంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం బచ్చికబయల్ల నుచ్చి క లచ్చుపడం దటిచ్చటలం బగోలోచన ప్రభాపటలంబు దిక్కిటంబులం బర్వః దాటుమాటుపడ నిడికొనిన మొగంబులతో నేనేకకవ్యపల్ల ప్రాల్లిహ్యమానాం గంబు లగుసాంగంబులఘుభిశ్చారంగంబు లనం గనుపట్టుచెలిపట్టులును, బిట్టె సంగునాకటం దట్టునడి పొట్టుకై పుట్టకూటికిం జీనులకుం జెనలునకు నెలుంగులు గులగులం బుట్టులు నిశితనిజనఖరకులిశ్రోటులం గోరాడ నాదండం గోచుకొని యుండి వెడలి చనువిషవిస్ఫురద్భుజంగంబుల నల్లడం గొల్పించి గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగత్తి జప్పరించుచు నొండొంటికిం బేరెంబులు వాటి కుప్పించి తిప్పించు కొనుడుస్థలఘోజరజశ్చటల నెను మెనంగుమనమనకల మటుంగువడి యుండుగండోపలంబులును, బరిహసిసి తేతరపాపాణాశటవంబు లగువిమాణ పరిఘంబు లొండొంటిం దాఁకి కిల్లుపెరిల్లు మనం బోరుకారుపోతులకోలాహలం బులం బ్రతీశబ్దంబు లీనుకోనలును, మద మొదన నెడఁదనునం బొడలుపెట్ట లకుం జట్టంబులై చిల్లరనలుగులం బిల్లలం జల్లరంబుల సాగినిచ్చి గమికి వెనుక యై మలయుచు బిఱుందం దిరుగుచిటుగున్నలకు వెన్నాడుతోడేల్ల సివంగులం దిరిగి తిరిగి మొత్తిపో నొత్తి చరియించునేకి చరంబులఘుర్గురధ్వనంబుల ఘూర్ణ మానంబు లగుపరిగె పక్క పలుమేరు రేగు వేము పులుగుడు గురివెంద యాదు గేదంగి మోరు గౌరు కోరింద కనుము కానుగు మొద లగుపొదలం బొడు వగు నానావిసినపాదపకలాపంబులును, మాటిమాటికి మానిసికాటు మరగి లెరు పులు గాచికాచి డగ్గుత్తిక పడం దినుపెద్దిపాలవలనం బుటపుటనై త్రువ్వళ్లు డుల్లిత్తుల్లి గంతు లిడుగబ్బిబెబ్బులుల నలంగుడుల దొడ్లజనంబులు నుంత్రించి పొరికి దిగిచిన నీరు మేపుడిగి గిరులు గ్రక్కడల వాపోపుచుం దిరిగి తిరిగి వా కట్టు విసిచినప్పుడు దప్పికై వాటి సెలయేటితుంకులం బొఱుమ్ములు టొమ్ముకెలం కులం గాఁడ గాండ్రుగాండ్రు మని రొప్పి నొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలంబు నకు విల్లెత్తుపొడు వెగసి నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ గూలుక్రోల్పులులఘుర్గురధ్వ నుల గుంజియ లవిసి కలగుండు వడుకారండపంబులపక్షిపుటపటాత్కారం బుల బోరుకలంగుసెలయేటితుంకులును, మేలి వెంబడిం బొలముపల్లంబులం దిద్దితిరిగి పెంట్రికలు పెట్టుపెంటపట్టునకు నచ్చి యచ్చటం గ్రుచ్చి కానరాకుండ ఘునుమున్న మృగయుండు బిసయొడ్డి సంఘటించినకాలిబోనులం బడి పెగడక యద్దారువీడ్చుకొని యారములఁ దఱియంబడి యవ్వలికై వెడలి చనలేక గెడసి తిన్నుకొనుమన్ను మెకంబులయాక్రందనంబులం గ్రందుకొనువిషమప్ర దేశంబు లును, జిటుతిగండగమిచేత దైవికంబున డ్డాప్రక్క మీదునడ దాటువడి యవి గొంతుక్రొన్నెత్తురుల క్రొలిమిడిచి చన మార్చెడలు వడి మళకవనదం శ్మములు మూగ మాంగంబొటివకొండగొటియములుగుడుబొందులకు సంద

డించుకంకగ్నధావళులమొల్లంబుల ముసుంగు పడుపల్లంబులును, మేయు
తటి వీర వెక్కితే చొకటి మూపురంబు గఱచి కఱచి యెఱచి పడ నై పం దోడి
యొక రెండుమూడు వెనుకముందట నందందకాళ్లం బెనంగును సత్తునుక లేటి
యేటి తినఁ గాలడలినయెడ మండులే డ్వేదనకుం గాక మట్ట లెత్తుకొని యొత్తుగల
పొదరుటడవులు చొరంబాటుపిడికడితికదుపునురవడికి విఱిగి పడినవిటపివిటపంబు
లం దడుకు ఘెడిచినగతి నొందునెడలును, పదులుపదులు నూలులునూలులు వేలు
వేలు గుములుగట్టి దట్టం బగునెయ్యంబున వెదురుబియ్యంబు లొండొంటి కొ
నంగఁ గరివరక రేఱువులు వంప ముంపు చెడి యిట్టట్టు పడి తిట్ట లగుజట్టల సంక
టంబు లగుఁడొంకలు నీక్షించి హర్షించి యెక్కుడుఁదమి నొక్కయెడ నడుగు
వెడలనిటెంకి గని వాటుగవులునకు మెకము దిగ దని యెన్ని మన్ను దూ
ర్పెత్తించి గాలి పరికించి దిగువదెన దొడ్డివల పన్ని యెగువ పొలిమేర బారాది
యగుదూరం బేఁగఁ బోఁగువాఁతించి యత్తాట వల మోవం డెర లెత్తి యెత్తి
నత్తెరఁ దుత్తుమురుగాఁ జించుకొని పాఱినం బోనీక బారినమరుటకు వలచు
ట్టునం జెట్టు దండగొని నిలువ నలుపు గలపుళిందులఁ గొండఱ నిలిపి యమ్మంది
పిఱుందజాగిలంబులతోడ వాగురికుల నిలువ నియమించి తెరకు లోనగువాని
నందుఁ బడంగొట్టించియు గట్టువెంట దట్టంబుగాఁ బ్రజ నేక్కించి మఱీ కలయ
గహనతలంబుననెల్లం బెల్లుగా విల్లువేటకు నేటు దప్పనిమీటివిలుకాండ్ర
మృగములు వెలువడుటకు హరిచ్చదచ్చటావృతశిరశకటిధనుష్కొట్టులై కొట్టి
కానింజూపెట్టుకొని యెదురుమాటులు గాకుండ నుండి చెదరి పొరదెరువు
లం బఱవకుండ నీరముల నందునందులం దమతమకట్టిన మోటకత్తుల నొం
డొండ ఖండితంబు లగుమండగిలకంపమండలుద్రోచి మునుములం గనుమ
లొనరించుకొనం బంచి తాను నొక్కొక్కయెడం బాదచారయు నొక్కొక్క
యెడఁ దురగాధిరూఢుండును నై యెల్లెడల వెలంగుచుం గూఁత లెగయుఁ బణిపి
వ్వుదంగ దుందుభి ప్రముఖతూర్యంబులు గొట్టించియు గాహళులు వట్టించియు
నగ్నియంత్రంబులు ముట్టించియు రొద మిన్నముట్టం జోపు నెట్టించిన. 37

అ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, అరిగి = పోయి, అమృహారణ్యంబు = ముందుచేసిన వెండికొండ
వెంటడిగొప్పయడవిని, సొచ్చి = ప్రవేశించి, విచ్చలవిడి = యథేచ్ఛముగా, అచ్చట = ఆయా
యందు, పచ్చికయశ్లే = పచ్చగా గడ్డిపెరిగినయశ్లేయందు, మచ్చికలు = అనురాగములు, అచ్చ
పడ = స్పష్టమగునట్టి, తటిచ్చలులంబు = మెఱపువలెఁజలించునది, అగు . పటలంబు - అగు =
అయిన, లోచన = కన్నులయొక్క, ప్రభా = కాంతులయొక్క, పటలంబు = సమాహూయ, దిక్టటం
బుల = దిక్కులకొనలయందు, పర్వత = ప్యాపింపఁగా, తాఱుమాటుపడ = వ్యత్యాసపడునట్లు -
ఒకక్రమము లేకుండునట్లునట, ఇడుకొనినమొగంబులతో = పెట్టుకొన్నముఖములతో, ఏదీ.. బుటా-
ఏదీ = అడుకలయొక్క, జిహ్వపల్లవ = చిగుళ్లవంటి వాళలచేత, ఉల్లిహృదయ = ఎగనాకలదు

చున్న, అంగంబులు = దేహములుగలవి, అగు . రంగంబులు - అగుస్వరంగంబుల = అయినట్టిమగ
జంకలయొక్క, ఖరతి శారంగంబులు = గరిడీపాలలో, అనన్ = అనునట్లు, కనుపట్టుచేటికి పట్టులు
ను = అగ పడుచున్న వేదికలబీటి పేలలును - అనగా నచ్చటఁ బచ్చిక కడుపాఱ పేసి హాయిగాఁ బం
డుకొని తమకుఁ బ్రయత్ననలేళ్లు నాశుచుండఁగా నరీదులకుఁ దగినట్లు పెడలు త్రిప్పకొనుచుండెడి
యిట్టిగుంపులకు గరిడీపాలలో యనఁ తగినకంచెపాలములని తాత్పర్యము, (అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్పే
క్షయు.) బిట్టు = మిక్కిలి, ఎనంగునాఁకటన్ = అతిశయించుచున్నట్లునైతే, తట్టుపకి = డీలు
పడి = డస్సి, పొట్టకై = కడుపునకై = తిండి కైయనుట, పుట్టకూటికై = చీమగ్రుడ్లచే ముద్దుమద్దగా
నేర్పడినపుట్టుమట్టికొఱను, చీమలకు = చీమలకొఱను, చెదలునకు = చెదపురుగులకొఱను,
ఎలుంగులు = ఎలుగుగొడ్డు, గులగులన్ = గులగులయనుధ్వనిలో, పుట్టులు = చీమపుట్టలను, నిశీ
త... కోటులన్ = నిశిత = వాడియైన, నిజ = తమయొక్క, నఖరకులి = వెఱచాయధమునందిగోళ్ల
యొక్క, కోటులన్ = కొనలలో, కోరాడన్ = మట్టిచెదరఁద్రవ్వఁగా, అదండన్ = ఆపుట్టలకెంబడి,
కాయకొనియుండి = కనిపెట్టియుండి, పెడలి = (ఎలుగుగొడ్డుత్రిప్పేడిపుట్టలలోనుండి) బయలు
దేటి, చను . బులన్ = చను = బోవుచున్న, విను = విషముచేత, విస్ఫుంత్ = తేజెల్లుచున్న, భుజం
గంబులన్ = పాములను, నల్లడన్ = నాలుగుదిక్కులనుజేరి, కబళించి = నోళ్లతోఁగి విప్పిపట్టి, గంటకుం
డన్ = ఇటునటుఁ దేరులకుండునట్లు, దంటు = చొప్పకట్టును, చెప్పరించుగతిన్ = పండ్లతో నడిమి రిన
ముఠీలునట్లు, చెప్పరించుచున్ = పండ్లతో నొక్కి నెత్తుముఠీలుచు, ఒండొంటికై = ఒకటిమీఁది
కొకటి, పేరేంబులువాఱి = పరుగులెత్తి, కుప్పించి = నేలఁగాఘనయొగిరి, తప్పించు . ఫటలన్ =
తప్పించుకొను = తమపైఁబడిపచ్చువానికఁజిక్కివండుఁ దొలగిపోవుచున్న, దుప్పల = పువరత్తుగము
లయొక్క, ఖరజ = కిట్టలపలనఁగలిగిన, రజశ్చటలన్ = ధూళిపరంపరలచేతి, ఎనన్ = ఎనంగుమనుషక
లన్ = ఎనక మెనంగు = అతిశయించుచున్న, మనమునకిలన్ = కొంచెపుఁజిక్కియందున్, మఱుంగు
పడి = వాటుపడి - కానరానివై, ఉండుగండోపలంబులును = ఉండునట్టి పెద్దగుండ్రాట్లును - అనఁగా
నాహారార్థముగా నెలుగుగొడ్డు పుట్టులత్రివి పుట్టకూళ్లకెల్లగించునట్లు డాపుట్టలలోనుండి విషము
గ్రక్కుచు పెడలిపచ్చుచున్న పాములను గనిపెట్టియుండి పట్టితినుచున్నదుప్పలు (కొవియొక్కటి
నొకటిమీఁది దాఁటి గంటలు వేయుచుండె ననియు వానికాళ్లతోక్కుచేత తేఁగిదుచ్చుచేత నందు
న్న పెద్ద పెద్దత్రాళ్లు క్రమ్మఁబడుచుండెననియుఁ దాత్పర్యము. (అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు)
పరి... బులు - పరిహారి = ఎగతాళిచేయఁబడిన - తక్కువపలుపఁబడిన, నితేరత = నలుపైన, పాపా
న = తాళ్లయొక్క, పాటవంబులు = పటుత్వముగలవి, అగుని హానినిఘంబులు = అగునట్టిగునియకట్టలం
టికొమ్ములు, ఒండొంటికై = ఒకటితో నొకటి, తాఁకి = తిగిలి, కిల్లు పెరిల్లుమనన్ = కిల్లు పెరిల్లుమని
శక్తింపఁగా, పోరు... బులన్ = పోరు = పోట్లాడుచున్న, కారుపోతుల = అడవిమిన్న పోతులయొక్క,
కోలాపాలంబులన్ = కలశిధ్వజములచేత, ప్రతిశబ్దంబులు = మాఱుమ్రాఁతలు, ఈమనోనిలును =
పుట్టించుచున్న కొండనందుగొందులును - అనఁగా గాచుచున్న పోతులు న్నుజ్జాళ్లవలెఁ గనినములైన
తమకొమ్ము లొకటితో నొకటితిగిలి మ్రాఁగునట్లు పోట్లాడఁగా నాధ్వజులకు నెచ్చటకొండలపడిమి
గొందులు ప్రతిధ్వనిల్పుచుండె ననితాత్పర్యము. (అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు.) చువము = యో
వశగర్వము, భద్రవన్ = కలుగఁగా, ఎదపదమనన్ = చూలుకాలమునందు, పాదలు పెట్టలకున్ = కాముము
పట్టియున్న యాఁడుఁబందులకు, చుట్టంబులై = మిక్కిలిమై - తిగులాటనుగలవై యనుట, (వీనికి ఏకగం

బులు క ర్తి చిల్లరసల్లగులక్ = సామాన్యము లైనపంతులను, పిల్లలక్ = లేతపిల్లలను, చుల్లరంబులక్ = ఎడమయ్యగులపంతులను, సాగనిచ్చి = జరిగిపోనిచ్చి, గమకక్ = గంపునకు, వెనుకయ్య = వెనుకతట్టుచేరి, మలయ్యుమక్ = పెనంగుమ, పిలుందక్ = వెనుక, తిరుగుచిలుగున్నలక్ = మెలంగునట్టిచిన్నపిల్లలకు, వెన్నాడుతోడళ్లక్ = వెంటడించి పచ్చనట్టి యడవివృక్షలను, నీంగులక్ = తిరితూపు లగడిమృగములను, తిరిగితిరిగి = పలుమారుతిరిగి, మొత్తి = కొట్టి, పోనొత్తి = పోదజేమి, గరియించు . బులక్ = చరియించు = సంచరించుచున్న, నీకచరంబుల = అడవిపంతులయొక్క, ఘుర్గురధాన్వంబులక్ = గురిగుర యనెడిధ్వనులచేత, ఘూర్లుమానంబులు = తిరుగు పడుచున్నవి, అగు. మొదలు - అగు = అయిన, పరిగె = పరిగెయ్యుచున్నట్లు, పక్క = పిరులము, పలుమేర = పలుమేరపు, రేగు = బడరి, వేయ = నింబము, పులుగుడు = వాతేష్టి, గురివెంద = గంజ, ఈడు = ఈతి డెట్టు, గేదంగి = శీతకి - సచ్చి మొగలి, మెదుగు = కింకుకము, ఔర = వీరణము - అవుగుగడ్డి, కిరింద = జహూక, కనుము = కనుపగడ్డి, కానుగు = కరంజము, మొదలు = మొదలుగాఁగలవి, అగుపొదలక్ = అగునట్టిపొదలులచేత, పొడుపు = కున్నతము, అగు .. బులుస - అగు = అయిన, నానా = అనేకములైన, విజనపాదస = అడవిప్రాచులయొక్క, కలాపంబులును = సమాహములును - అనగా ఎయ్యములచ్చి వెయ్యయినసమయమునందు మగవానికూటమి విలసిల్లిరికలు పెనంగుచున్న పెరిగిందలందుఁ గగులాటముగలిగి సామాన్యపులంబులనుపిల్లలను నెడగన్నలను గంపుగూడి ముందు సాగిపోవునట్లుచేసి యాగుంపునకు వెనుకజేరి పెనంగుచుఁ దమ వెనుక పచ్చడి పనిపిల్లలను బట్టికొనిపోవుటకై వెండించు వచ్చడితోడళ్లను నీంగులను వెనుకకు మరలివరలి కొట్టి తఱుముచుఁ జరియించునట్టియడవిపంతుల గురగుర యనెడిధ్వనులచే నిందుకొన్న పొదలతఱుచునఁ బలుదెఱంగుల యడవిప్రాచుల సమాహము లావ్వచుండెనని తాత్పర్యము (అం. స్వభావోక్తి) మాటిమాటికిఁ = పరామాణును, మానినకాటు = మనుష్యులనుగఱచుట, మరిగి = అలవాటుపడి, తెరువుల = మనుష్యులనడచుట్రోలన, కాచికాచి = కనిపెట్టి, డగ్గుతికిపడక్ = గొంతుగఁగఁదగ్గునట్లు, తిను పెద్దపొలనలక్ = భక్షించునట్టి మనుష్యమాంసములన, పుటపుటపై = ముక్కిల్లిబలన, బ్రహ్మపుల్ల = మేలఁదరిగిన వెంగుకులు, డుల్లి = రాతి, త్రుల్లి = పోతరించి, గంతులు = దుముకులు, ఇడుగబ్బిబెబ్బులనలగుడులక్ - ఇడు = వేయునట్టి, గబ్బి = తిమికికుండెడి, బెబ్బులుల = పెద్దపులులయొక్క, నలగుడులక్ = బాధలచేత, దొడ్లజన్మంబులు = సగుణదొడ్లలోనుమనుష్యులు, మంత్రించి = వాక్కుమంత్రించు మంత్రించి, సారకదిగిచినక్ = గడ్డిపోచెత్తి దిగియుడువగా, నీరు = నీళ్లుత్రాగుటయు, మేపు = మేలమేయుటయు, తుడిగి = మాని, గిరులు = కొండలు, గ్రక్కడలక్ = చిక్కలికడలగా - అదురగా, వాపోవుచుక్ = అణచుచు, తిరిగితిరిగి = ఇటునటుఁ గలుమఱుతిరిగి, పొట్టు = (దొడ్లజన్ముల మంత్రించిన) నోటికట్టు, విడిచిగన్నగా = నడవినప్పుడు, దప్పికై = చాచుముత్యమునట్లు, పొట్టి = పప్పుగునఁబోయి, పెయ్యెట్టిలెంతులక్ = కొండయేర్గిమఱుగుండఁ జేయులందు, పాణములు = పాణపాతిబాణములు, తొమ్మకెలంతులక్ = నల్లమ్మన కరుప్రక్కలను, కాండక్ = నాటఁగా, గాండ్రుగాండ్రుమని = గాండ్రుగాండ్రుమనెడిధ్వనితో, రొప్పి = గాండించి - రూపి, నొప్పికిక్ = బాధను, ఉప్పరంబుగాక్ = మోడుగా, వియత్తిలంబునక్ = ఆకాశప్రదేశమునకు, పెగ్గెత్తుపొడుపు = వింజిబాణము పోవునంతయెత్తు, ఎగసి = ఎగిరి, నెత్తురులుగ్రహించును, కూలు... ధ్వనులక్ - కూలు = నలగుడునట్టి, క్రొల్పులుల = పెద్దపులులయొక్క, ఘర్గురధ్వనులక్ = ఘర్గురయనెడిధ్వనులచేత, గుండియ్యవిని =

గుండెలుపగిలి, కలగుండు .. బులక్ - కలగుండువడు = కలవర పడునట్టి, కారండవంబుల = కన్నెల్ల నడి పక్షులయొక్క, పక్షపుట = పుటములపండి తెక్కులయొక్క, పటాత్కారంబుల = పటపటద్వయ లచేత, బోయకలగు సెలయేటి తెంతులును - బోయకలగు = ప్రాంగుచున్న, సెలయేటి తెంతులును = గిరినదులమడుగుపట్టును - అనగా, పెద్దపులులు మనుష్యులను గణించితిమి వాడుకపడి మనుష్యులు నడచునట్టి ప్రాంతంబుల జేరి దొరకవజనులనుగొట్టి యింపి తిని బలిసి మేనిబొచ్చురాలి నునుపుమీలిన బేహములతో సంపదించుచుండుననియు, వానివాధకు సహింపక పసులగాపరజనులు, మంత్రించి వాళ్ళు కట్టెగార గూయుచు నందందుఁ దిరుగుచుండి వాళ్ళు వదలినప్పుడు దప్పిడితి నీళ్లుత్రాగి నందలి సెలయేళ్లనందులకు నవి పోవుచుండుననియు నప్పుడు వేటకాండ్రు పాటలనంటి మొన లుగల బాణములను బ్రయోగింపఁగా నవి తొమ్ములందు నాటిన నందులనొప్పికై దారలేక గాండ్రు గాండ్రు మని కూయుచు మింటికొని నేలఁ గూలినపులులకూతలకు గుండెలుపగిలి సెలయి తట తటద్వయతో తెక్కులాడించుచు సెగిరిపోవుచున్న కిన్నెరేడిలోనగు జలపక్షులు చేయుకొద లతో సెలయేటినుడుఁగలాప్వచుండుననియు దాత్పర్యము. (అలం స్వభావోక్తి.) మేల వెంబడి = మేపుగొనఁబోవువరుస వెంట, పాలముపల్లంబుల = అడవిలోనిపల్లపుల ప్రదేశములందు, తిరిగితిరిగి = బహుమీదమునంపరించి, పెండ్రకలుపెట్టు పెంటపట్టునకు = వేడవేయునట్టి దొడ్డిపట్టు నకు, పచ్చి, అటోట = ఆపెంటపట్టునందు, క్రుచ్చి = నాటి, కానరాకుండక్ = వానికె గనఁబడవం దునట్లు, మునుమున్న = అవిపచ్చి పెంటపట్టుచేరిక ముందే, మృగయుండు = వేటకాండ్రు, లిస = త్రొక్కఁగా విగిసికొందగినకీలు, ఒడ్డి = పన్ని, సంఘటించిన కాలిబోసుల = జతపఱచిన కాలిక దగులకొనుబోసులలో, పడి = దిగులుకొని, దెగడక = బోసులో దగులకొన్నందులకు భయపడి, అద్దాయపు = ఆబోసువ్రాసు, ఈడ్చుకొని = లాగుకొని, కరముల = పొదరిండ్లను, తఱియంబడి = తఱిసి - చేరి, అవ్వలికై = ఆపొదరిండ్లనుండి యదరిలికి, కడచి = దాటి, పోలేక = పోజాలక, కడసి = క్రిందఁబడి, తన్ను ... బులక్ - తన్నుకొను = కాళ్లు జాడించుకొనునట్టి, మన్ను పెంకంబుల = బుక్కమ్మ గములయొక్క, ఆక్రందనంబుల = పొద్దచేసఱు నఱపులచేత, క్రందుకొను లును - క్రిందుకొను = నందడించునట్టి, విషయ = మిట్టపల్లములైన, ప్రదేశంబులును = చోట్లును - అనగా మనుఁబోయలు మేయఁ బోయి యందందుఁ దిరిగి మందపట్టునకుపచ్చి యచ్చటఁ దాము నచ్చునంతలో వేటకాండ్రు పన్ను యున్న కాలిబోసులలో దగులకొని యందులకు దిగులాందక యాబోసువ్రాని నీడ్చుకొని పొద రిండ్లు పొరఁబోయి యాపొదలలో జిక్కుకొని యానలఁ బోజాలక సేలఁబడి తన్నుకొనుచు నఱ చుచుండఁగా నందడిగలిగియున్న ప్రదేశములని తాత్పర్యము. (అలం పై.) చిలుతగండ్రగమి చేత = చిలుతపులుల సమూహముచేత, దైవికంబున = దైవతమన, దావక్రమిఁదనుపడి = నడిమిప్రక్రమిఁదగునట్లుగా, దాంటునడి = చిలుతపులులయొక్క దాంటునుబోంది - చిలుతపులు లెక్కి దునికి పడఁద్రోయఁగాఁ బడి యనుట, అవి = ఆచిలుతపులులు, గొంతుకొన్నెక్కువలె = కురుకు పలని క్రొత్తరక్తములే, క్రొలి = క్రొగి, విడిచి = వదలి, చన = పోగ, మార్చెడలునడి = సెనకకు నేలఁబడి పెడలుగలిగి, మళకవనదంతములు = దోమలు నడకయొగలును, మూగ = ముసరగా, మాఁగుం .. బొందునకు = మాఁగుండానిన = క్రుళ్లనారంభించిన, కొండగొలియ = కొండగొట్టెలయొక్క, ముఱుగుడు బొందునకు = క్రుళ్లకంపెత్తినదేహములకై, నందడించు - బులక్ - నందడించు = బిర సికొని తిరుగనట్టి, కంక = రావులుగలయొక్కయు, గుండ్ర = గడ్డలయొక్కయు, అనకుల = పంక్తుల

యొక్క, మొల్లంబులకే = సమానములచేత, ముసుంగుపడు పల్లభులును = ఆవరింపబడినపల్లవుల
 బ్రదేశములును-అనగా, చిలుకపులులు పడ దాటి పెడలుకొఱికి నెత్తురు నీల్చి విడిచిపోగా
 బడియున్న కొండగొట్టెలశరీరములు ముఱిగి కంపెత్తంగా వానిఁ బెఱుగుకొని తినుటకై బాదలుగట్టి
 వచ్చి యావరించుకొన్న బోరుపలయుఁ గ్రద్దలయు, గుంపులలోఁగూడిన పల్లవు సేలలని తాత్పర్య
 ము. (అలం. పై.) మేయుతటికే = (సిడికడుతులు) మేయునప్పుడు, తొలచొక్కటి=ఒకతొలచు
 కుక్క, వీరకెక్కి=వీరపువైసెక్కి, మూపురంబుకే = భుజిరమును, కఱచికఱచి = పలుమాటుకఱచి,
 ఎఱచి=మూపురపుమానమును, పడవైవకే = క్రిందబడవేయఁగా, రోడియొక రెండుమూడు =
 వీరపెక్కియున్న తొలచుజతవైన రెండుమూడుతొలచులు, వెనుకే = (కడితికి) వెనుక తట్టును, ముంద
 రకే = ముందుతట్టును, అందంద=చుట్టిమఱి-మాటిమాటికి, కాళ్లకే = (సిడితియొక్క) కాళ్లలో, పెన
 గుఱుకే = పెనఁగొనుచు-చుట్టుకొనుచు, (అవీరపువీరకొలతొలచుకుక్క) క్రిందవేయుచున్న మాంసభం
 డములను, ఏటియేటి=ఒక్కొక్కటిగా నేఱుకొని, తినకే = తినుచుండఁగా, కాలు=పాదము, ఎడలినయె
 డకే = రోలఁగినచోట - కాలెత్తిపెట్ట ననువైనప్పుడు, మండుతగ్గేవనకుకే = మంటయెత్తుచున్నయా
 బాధకు, కాక = సహింపనేరక, మట్టులు=రోలలు, ఎత్తుకొని=పెక్కితొని, ఒత్తు=తీలుచు, కలపాద
 దుటడవులు=కలిగిన పాదములనిన యడవులందు, చొరం .. పడికికే - చొరంబాటు=ప్రవేశింపఁబో
 వుచున్న, సిడికడితి=అడవిలోకర్ణమృగములయొక్క, కడుపు=మందలయొక్క, ఉరపడకే = మిక్కి
 టమైనవేగమునకు, విఱిగి=తునిసి, పడినవిటవిటపంబులకే = సేలఁగూలినవ్రాచుకొమ్మలచేటను,
 తడుకువొడిచినగతికే = వెలుగువేసినవిధమును, ఒందు నెడలును = పొందునట్టి ప్రదేశములును-అనగా,
 అడుకడుతులు మేయుచుండఁగా తొలచుకుక్కలు కొన్ని జతిగూడివచ్చి వానిలో నొకటొకటి యాక
 డుతులవీరపెక్కి కఱచి మాంసపురండులుపెక్కి క్రిందబడవేయఁగా గ్రిందుండుతొలచు లొకండులు
 తినుచు నాకడుతులను బాటిపోనీక కాళ్లలోఁ దెనఁగొనుచుండఁగా గాలు వానివలనఁ దొలగఁ దీసికొ
 ని పొదలుబలిసిన యడవులుచొచ్చుటకై పాటునప్పు డావేగమునకు వడవివ్రాచులకొమ్మలు విఱిగినడి
 వెలుగువేసిన టున్నప్రదేశములని తాత్పర్యము (అలం. పై.) పదులుపదులు=పదిపదనీయు, నూలులు
 నూలులు=నూలునూటనీయు, వేలువేలు=వేయివేయినీయు, గుములగట్టి=గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి,
 దట్టంబు=అధికము, అగునెయ్యంబునకే = అయినచెలిమితో, వెదురులియ్యంబులు = వెదురుధాన్యమున,
 ఒండొంటికికే = ఒకటికొకటి, ఒసంగకే = ఇచ్చుటకు, కరివరకరేణువులు = మగవియు నాడవియు
 నైనయేనుఁగులు, వంపకే = (వెదుళ్లు)వంపఁగా, ముంపుచెడి=తఱుచుదనముచెడి - ఒకటితోనొకటి
 చేరికలేక చేదరి, ఇట్టట్టుపడి = ఇటునటువారి, తిట్టలు=ప్రోగులు, అగుజ్జీలకే = అగునట్టివెదురువెన్ను
 లచేత, సంకటంబులు=ఇంజుకైనవి, అగుదొంకలును=అగునట్టి తఱుచుగానడచుటచేత బల్లము పడిన
 బాటలును- అనగా, మగవియు నాడవియువైన యేనుఁగులు పరస్పరస్నేహముచేత బడసిన నూ
 టి వేయెని యొక్కొక్కగుంపుగాఁ గూడుకొని వెదురులియ్యమురాల్చి యొకటికి నొకటి యియ్యఁగోరి
 వెదురుపొదలను దొండములతోవంపఁగా నావెదుళ్లు గుదురుబాసి విరియఁబడి వాలఁగా రాలిన వెదురువె
 న్నులు కుప్పలుకుప్పలుగాఁ బడుటచేత నిలుకటములైన దొంకదారి లని తాత్పర్యము. (అలం. పై.) ఈ
 షీంచి=చూచి-ఈచెప్పఁబడిన ప్రదేశముల నెల్లనుజూచి యనుట, హీంచి=నంతోసించి, ఎన్నుడుం
 దమికే = అధికమయిన తమకముతో, ఒక్కయెడకే = ఒకచోట, అడుగు=పాదము, వెడలని టెంకికే =
 సాగనిమఱుంగతావును, కని=చూచి, వాటుగవులునకుకే = తోలుపట్టకంపునకు, మెకము=మృగము, దిగ

దని=చారనేరదని, విచారించి=అలోచించి, మమ్ము=మట్టి, తూర్పుత్తించి=కూర్పాటబట్టించి, గాలి పరికించి=గాలివాటము పరీక్షించి- ఏతట్టు*గాలిగొట్టునదియుఁ దెలిసికొని, దిగువచేనక=గాలికి వాటముగా నుండుపైపున, దొడ్డివల=దొడ్డివలెఁ జాట్టు పాటవచ్చునట్టివలను, పన్ని=ఒడ్డి, ఎగువపాలిమేరక=మీరిదియెట్లయందు, బారాది=అధికము, అగుమారంబు=అయినదప్పు, ఏఁగక=పోవునట్లు, పోఁగు వాటించి=పోఁగుఁడ్రాడుచుట్టిరాఁ గట్టించి, అత్త్రొట్టక= ఆపోఁగుఁడ్రాటియందు, వలమోనక=వలతొకునట్లుగా, తెరలెత్తి=అడ్డువలలెత్తి, ఎత్తినతెరక=ఎత్తినయడ్డువలను, తుక్కుమురుగాక=కును కలగునట్లుగా, పోతినక=(చించుకొని మృగములు) పరుగెత్తినను, పోనీక=కప్పించుకొనినసోనియ్యక, బారిసమరుటకుక=చంపుటకు, వలచుట్టును = బాలచుచుట్టును, చెట్టుండగొని=పుష్కము నానరాచేసి కొని, నిలువక= నిలుచునట్లు, నలుపు=సామర్థ్యము, కలపులిందులక=కలిగినబోహదాండ్రను, కొండ అక=కొంతమందిని, నిలిపి=ఊంచి, అప్పుందివిఱుండక=ఆబోయల గుంపునకు వెనుక, జాగిలచ్చుతోడక= వేటకుకట్టుతోఁగూడ, వాగురికులక=ఉరుగాడ్డివేటాడెడు వేటకాండ్రను, నిలువక= ఉండునట్లు, నియమించి=అడ్డానించి, తెరకుక=అడ్డువలకు, లోనగువానక=లోబడిన మృగములను, అందుక=అచోటనే, పడంగొట్టించియు=చచ్చినదనునట్లు కొట్టించియును, గట్టువెంటక=కొండమీఁదుగా, దట్టంబుగాక=తఱుచుగా, ప్రజక=వేటాడుజనమును, ఎక్కించి=ఎక్కిబోవునట్లుచేసి, మఱి=మఱియును-ఇంతేగాక, కలయక=ఎల్లయెడలను నిండుకొనునట్లు, గహనతలమున సెల్లక=అడవిప్రదేశమందంతటను, పెల్లుగాక=అధికముగా, చిల్లువేటకుక=చిల్లుగొని వేటాడుటకు, ఏటు = ప్రయోగించిన బాణములయొక్కదెబ్బ, తప్పని మేటివిలుకాండ్రక= తప్పిపోకుండఁ బ్రయోగింపసేయుగల గొప్ప విలువిద్యనేర్చినవారలను, మృగచ్చులు= మెకలులు, వెలువడుటకుక= బయటవచ్చుటకు-వేటకాండ్రజాడగని పొదలలోఁ దాగినమృగము లేమఱి బయటవచ్చుటకునుట, హరి...ట్టులై-హరిచ్చిద=పచ్చనియాకులయొక్క, ఘటా=సమాహారుచేత, వృత=కప్పబడిన, కిర=తలలును, కటి=మొలలును, ధనుః=విండయొక్క, కోటులై=కోప్పలునుగలవారై, ాట్టికానిక=వేగరిని-మృగముల పోవడితెలిసికొనివచ్చి చెప్పనట్టివానిననుట, చూపెట్టుకొని=చూచుచునుండి, ఎదురుమాటులు = ముందరికెట్టును ఱుంగులు, కాకుండక=కాకుండునట్లు, ఉండ్లి=నిలిచి, చెవరి=కలఁతపడి, పారదెనుపులక=తప్పకలోవలందు, పటవక=పాతిపోవక, ఉండక=ఉండునట్లు, తరములనందునందులక- తరముల=పొదలయొక్క, నందునందులక=నడుమనడుమ నుండునందులందు, తమతమకట్టిన మోటకత్తులక= తమతమనడుముల నంటఁగట్టుకొన్న మడ్డకత్తులచేత, ఒండొండ=ఒకటిమొక నొకటిగా-క్రమముగా, ఖండితములు=నఱకబడినవి, అగుమండగలకంపమండలు=అయినతఱుచయిన రెప్పులపటపుగల ముండకొమ్మలను, త్రోచి=అడ్డముగావేసి, మునుములక= మొగదలలయందు, కనుములు=ఇటుకుఁద్రోసలు, ఓనరించుకొనక=చేసికొనునట్లు, పంచి=అడ్డానించి, తానును=స్వోచితానును, ఒక్కొక్కయెడక=ఒక్కొక్కచోట, పాదచారియుక=కాలినడతో నందరించువాడును, ఒక్కొక్కయెడక=మఱియునొక్కొక్కచోట, తురగారూఢుండునై=గుట్టునునెక్కి తిరుగువాడునునై, ఎల్లెడలక= ఎల్ల దిక్కులందును, మొలగుచుక=తిరుగుచును, కూతలు=కేకలు, ఎగయక=వ్యాపింపకగా, పణవ .. తూర్వంబులు-పణవ=ఉడుక, మృదంగ=మద్దెల, దుందుభి=పెద్దవగారా, ప్రముఖ=మొదలుగాఁగల, తూర్వంబులు=వాన్యములు, కొట్టించియుక=వాయింపించియు, కాహులు = తుతారాలు, పట్టించియుక= ఊరించి

చియు, అగ్నియంత్రములు=శుభాశులు మొదలయినవానిని, ముట్టిచియు=కాల్పించియు, రోద= వారియొక్కభ్యుని, విమ్మముట్ట=ఆకాశమునంటగా, చోపువెట్టించిన=కిలతపెట్టింపగా-పై పద్యముతో నన్వయము.

మ. చక్రితై కామలతదాన మానభిపురః పృన్యల్లగచ్చత్తిరి
తుక మద్రిగ్రహయాభిభల్లుము వరక్షోభాగసిక్తి ప్తేరి
భకశల్లత్ స్తనగీకంబము ప్రాచారభక్తిప్రతిక్రొడనా
యక మాశిలముఖద్వివిధపుటే రి బయ్యెన్ నగు బల్లత్తిన్

38

అ. అత్తజీ=ఆచమయచునందు, ఐనంబు=అచి, చక్రిల . దానము - విశేష=ధవనదేవి, ఏ గు=జింకిల నెడి, ఆహుతి=వేయినట్టిదన్న సులుగల, గాఢము=కార్పియ్యగలిగియు - వేటకాండ్రు చేసెడి మహాధ్వనులకు దెదరి పాటి జంబు కార్పియ్యగలిగిడు మేలంసా ననంట ఆగలి . తుక కు-ఆవలిత=అంతటను ముడువబడిన, గచ్చ=తోడిగుచ్చై, స్వల్ప=కొంచెముగా-మెల్లగా, గచ్చత్తి=నడచిపోవుచున్న, తరతుకము=సింహులుగలిగినదియు, అగ్ని భల్లము=అగ్ని=కొండలను, గ్రహ యారు=పట్టుకొనిపాడెడి, భల్లకము = ఎలుగుగొడ్డు గలిగినదియు, చక్రి కంబము=పక్షిబాగ= త్రోవులయందు, సిక్తి=ప్ర = కందుకోడిన, డింభక = పలుకులట్లు, నిల్లత్ = బాల్లుపెనెసిన గెత్తుచున్న, స్తనగీ = అడుగుతోడులయొక్క, కదంబు=చురబాముగలిగినదియు, ప్రాచారభక్తి. . . శాయకము-ప్రద=మడుగులయొక్క, అంభక=నీళ్లయందుండి, ప్రోత్తి=బయలుపెడలిన, ప్రదనా యకము = పెనుబందులుగలిగినదియు, అశిల .. పుట్టితింబు-అశిల=భయంకిరైన, ముఖ=మొగులు గల, ద్విపి=పెద్దపులులచేత, స్థపుటితంబు=పట్టపల్లములుగాఁజేయబడినదియునా, అయ్యెన్=అయిన ద్విపియన్నందులకు “వాగ్రఫేద్రపాదద్విపిసా మహారత్నండోపనా” అని సంస్కృతకర్తృత్వము తా ఆశ్చమమునం దాయదవియంతయుఁ గార్పియ్యసందుగాడి తానింజించునా, గోడి లు ముడుచుకొని మెల్ల మెల్లగాఁ బరువెత్తుచున్నసింగులునా, కొండలు ప్రాచీనున్ని రైలులగుగొ డ్డును, త్రోవ్వునఁగఱచుకొన్నలిల్లలతోడ దాటిదాటి పరువెత్తుచున్న రోండుగోలులనా, నడుం గులమండివెడలి పాటుచున్న పండులును, భయంకరము లైననుఖులుగోడి పెద్దపులులును గలదై యొప్పెను అలం. స్వభావోక్తి

క. నెల వెడలియు నెటి నడలియు, జలముడిగియు నిమర సెడియుండలల లెడసిగ్గుం గలపోము లడఁగియుం బజచెం, బులి కిరి కరి మన్న దున్న మొనలగుమొకముల్

అ. నెలపు = నివాసస్థానము, ఎడలియున్ = విడిచియు, నెటి = గలనా, నడలియున్ = నడలియు, చలము=మాత్సర్యము, ఉడిగియున్=మానియు, నిమర=పిద్ర, వెడియున్ = నడచియు, జంటలు=జతలు, ఎడసియున్ = ఎడఁబడియు, కిలనాములు = గగఁదములు, అడఁగియున్ = ఉలక మించియు, పులి=పెద్దపులి, కిరి=పంది, కిరి=పీనుఁగు, మన్ను=మాత్సర్యముగము, దున్ను = కాఁదనుఁ బోకు, మొదలగు మొకముల్ = మొదలుగాఁగలముగములు, పటపె=సాహిత్యమును

ఉ. అత్తటి వేడికాండ్రు యమునాంబుపెరంగపరంపరాత్మిన్
ముత్తర మైనసూకరసరముత్కృష్టముం గని మోటుకాండ్రు వి
ల్లత్తకమున్న రాజమదిర కెక్కెడునట్లుగ దీని మిత్రికం
బుత్త మటంచుఁ బట్టెడలు రి బోరన చుమ్య భయంకరావృటిన్.

40

అ. అత్తజీకో = ఆశ్రమమునందు, వేడికాండ్రు = కుక్కలవ్యాండ్రు, యమనా .. క్వికో - యమునా = కాళిండినదియొక్క, అంబు = నీళ్లయొక్క, తరింగపరంపరా = అటవనమయొక్క, ఆకృతికో = ఆకారముతో - విధముతో, ముత్తరము = మాడుమరులు, విసనాకర సముత్కరముకో = అయినట్టి పండులసమాహమునీ, కని = చూచి, మోటుకాండ్రు = కపటపు మనుష్యాదిరూపముల మాటుచేసికొని వేటాడువారు, విల్లు = తమచేతిమీదని, ఎత్తకమున్ను = పైకెత్తకముండే, రాజమదికో = రాజైనస్వర్లోచిమనసునకు, ఎక్కెడునట్లుగో = ఇద్దమగు నట్లుగా, దీనికో = ఈపండులగుంపును, మిత్తికో = మృత్యుదేవతకు, పుత్తము = పంపుదము - చంపుదమనుట, అటంచుకో = అని, బోరనకో = శీఘ్రముగా, పట్టెడలు = మెడలకుగట్టియున్నతోటపట్టులను, డుయ్యకో = దూయగా - పదలించగా, భయంకరాభ్యుదయో = భయముపుట్టించునట్టియగుపులతో - పైపద్యముతో నన్వయము. అలం ఉపమ.

క. జాగిలములు మొఱునడములు, సాగె గలసి చాపము క్తశరగతి సం దా

జాగిలము తెదిరె బండుల, కై గోధాదికముగాలిర కడరె నితరముల్. 41

అ. జాగిలములు = పంది మొదలగువాని వేటాడెడు పెద్దకుక్కలును, మొఱునడములు = ఉడుము మొదలగువాని వేటాడెడిచిన్నకుక్కలును, కలసి = కూడి, చాప = గతికో - చాప = వింటివలన నుండే, ముక్త = విడువబడిన, శర = బాణములయొక్క, గతికో = బోకపాటి పోకతో - మిక్కిలి వడితో, చాగెకో = బారులుదీరినదచెను, అందుకో = ఆకుక్కలయందు, జాగిలములు = పందివేట కుక్కలు, పండులకై = పండులమీదికి, ఎదిరెకో = ఎదుర్కొనెను, ఇతరములు = అన్యములు - ఉడుపకుక్కలు, గోధాదికముగాలికో = ఉడుము మొదలైన వానిపనికి - పసిపట్టి యుడుము మొదల గువాని బట్టుటకు ననుట, అడరెకో = పూనెను. అలం నిదర్శన.

నీ ఎగుచుకూతలు ముట్టరయై త్రి బిట్టాలించి, గమికో గన్నా కయి ర గోలి యరయు వడిగుక్క లంటంగరవచ్చిన మెడ ద్రిప్పి ఘుర్గురించుచు బయల్ గోమ్ము జమ్ము దారసించినచోటరదారున జొర బాటి, యొకటిరెంటిని దొబ్బరలురల నడుచు బాలచేరులు వట్టి ర తూలింప బలిమి నీ, చ్చుకొని డొంకల దూటిరచుట్ల బెట్టు నీరెపోటుల బడి ప్రేవు ర్ లీడలూడఁబోయి పోలేక నగ దొట్టరపాదలు సొచ్చి బెండువడియును జొర నీదురవీట వెట్టి, చూపుల నయేర్పు బ్రజనోక్త సూకరంబు.

అ. ఒక్కసూకరంబు = ఒకపంది, ఎగుచుకూతలు = వేటకాండ్రువిలుముటకై నేయుకోకలను, ముట్టెయై త్రి = మారపైకెత్తి, బిట్టు = శీఘ్రముగా - చాగుగాననుట, అలింబి = విని, గమికో = తమగుంపునకు, కన్నాకు = అగ్రగేసరము - ముందునడచునది, అయి, గాలియరయ్యకో = మనుష్యులపసిపట్టును, వడికో = వేగముతో, కుక్కలు = వేటకుక్కలు, అంటంగవచ్చినకో = కదియరాగా, మెడ = కంఠమును, త్రిప్పి = వెనుకకుద్రిప్పి, ఘుర్గురించుచుకో = గురగురలాడుచు, బయల్ = ఏమియులేనిబయలియందే, కొమ్ముకో = కోటకొమ్మును, చిమ్ముకో = విసరును, తారసించినచోటకో = కుక్కలు మిక్కిలిసమీపించినప్పుడు, దారునకో = తటాలున, చొర బాటి = వానిపైకి జొచ్చుకొనిపోయి, ఒకటిరెంటికో = ఒకటిన్నో రెంటిన్నో కుక్కలను, దొబ్బలు = మాంసపు గండలు, ఉరలకో = వానిదేహమునందే తెగిపడునట్లు, అడుచుకో = కొమ్ముతోఁగొట్టును, పొలచేరులు = గజ్జలనరములను, పట్టి = కఠచిపట్టి, తూలింపకో = కుక్కలు చలింపఁ

శేయఁగా - బాధింపఁగాననుట, భరింపఁ = బలముతో, ఈద్యౌకొని = అనుక్రమములగుకొని, జ్ఞాంక
 ల్ = పాదకట్టపల్లపుమార్గములందు, తూటి = చొచ్చి, చుట్టఁబెట్టఁ = త్రిపులఁబెట్టును, ఈఁబెపోటు
 ల్ = ఈఁబెలతో వేటకాండ్రుపాడుచుపోట్లచేత, పడి = వెడలఁబడి, ప్రేవులు = కడుపులోనిప్రేగు
 లు, ఈఁదులూడఁ = వ్రేలూడఁగా, పోయి = కొంతమారముపోయి, పోలిక = అనలలఁబోఁబాలక,
 దగ = దప్పి, తొట్టి = వ్యాపించి - కలిగియునుట, పాదలు - పాదరులను, చొచ్చి = చొరఁబడి, బెండు
 వడియును బలహీనతనొందియు, వేటవెట్టి = పాడుకొని కదలక కూర్చుండి, ప్రజ్ఞ = జనమును - వేట
 కాండ్రను, చొరసీదు = దగ్గఱరానియ్యదు, చూపులనె = చూచుటలచేతనే, ఏర్పుక = కాల్పును -
 ఎఱ్ఱవికోపపుఁజూపులతో జనులను గాల్పునట్లుచూచుచుండె ననుట. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అట్టియెడ నొకవరాహము, బిట్టడిచిన మెఱసె గుక్కరేప్రేవులు దండ్రిగం
 జాట్టుకొని రొంపిఁ గలఁవఁగ, నిట్టలముగఁ దగిలినట్టియెట్టలువ్రాలెన్. 43

అ. అట్టియెడఁ = అసమయమునందు, ఒకవరాహము = ఒకపంది, బిట్ట = గట్టిగా, అడిచినఁ = కొ
 ట్టఁగా, కుక్కరేప్రేవులు = ఒక కుక్కయొక్కరేఁగులు, దండ్రిగం = అపండికోజను, చుట్టుకొని = పెనఁ
 చుకొని, రొంపిఁ = బురదను, కలఁవఁగ = కలియఁబెట్టఁగా, ఇట్టలముగం = అధికముగా, తగిలినట్టి
 యెట్టలునోలెఁ = కోజనుజాట్టుకొన్న యెట్టలో యనునట్లు, మెఱసె = ప్రకాశించెను - అనఁగా, ఒక
 పంది తనమీఁదికివచ్చినకుక్కను గడుపు చీలునట్లు కోజకొచ్చుతోగొట్టఁగా నాకొప్పునందు బురద
 కలియఁబెట్టునప్పుడు చుట్టుకొన్న యెట్టలో యను నట్లుకుక్కడుపులోని ప్రేగులు చుట్టుకొనియుండె.
 అలం ఉత్పేక్ష.

మ. హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బులింరదాసీకముం ద్రోచి యు

ర్వరఁ గా లూఁదక దాట నేటలవికిఁ శ్రీ వాహంబు నడ్డంబు నూ

కీ రసావల్లభుఁ డేసె భల్లమున నింరగిం గాల్లు జోడించుచో

గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వసేన పొగడెం శ్రీ గోదండపాండిత్యమున్. 44

అ. హరిణంబొక్కటి = ఒక జింక, కుక్కతండము = కుక్కలసమూహమును, పులింరదాసీక
 ము = పోయలగుంపును, త్రోచి = అతిక్రమించి, ఉర్వరఁ = నేలమీఁద, కాల్ూఁదక = అడుగుమోప
 క, దాటఁ = ఎగురఁగా, నేటలవికిఁ = బాణముప్రయోగింపఁబాటుమగుటకు, వాహంబు = గుఱ్ఱమును,
 అడ్డంబు = అడ్డముగా, నూకి = తోలి, రసావల్లభుఁడు = భూపతి - స్వరోచి, నిరిగి = ఆకాశమునందు,
 కాల్లు = కాల్లును, జోడించుచో = ఆజింక కూడఁదీసికొనెడి సమయమునందు, గొరిజల్ = గిట్టలు, నా
 లుగుఁ = నాలుగును, త్రెవ్వ = త్రెగునట్లు, భల్లమును = బాణమును, పేసె = ప్రయోగించెను. (అప్పుడు)
 గోదండపాండిత్యము = అతనికిఁగలవిలువద్యయందలి సేర్పును, సేన = అతనిదండ, పొగడెం = స్తోత్ర
 ముచేసెను - అనఁగా, ఒకజింక కుక్కలకు వేటకాండ్రకుఁ బిక్కక కాల్లు నేలసోఁకనీక యాశాశ
 మున నెగిరిపోవుచుండఁగా నది యెగిరినసమయమున దొక్కటిగాఁ జేర్చఁబడినదానినాలుగుకాల్లగి
 ట్టల నొక్క బాణముచేతనే తెగనటికెను. అందులకు మిచ్చుకొని పైనుటలంబలు నతనివంటి సేర్పును
 గొనియాడిరని తాత్పర్యము.

క. పఱచునొక కడిలఁ బల్ల ముకుఁ, బెఱచులకై యేయఁ జిప్పరచినుఁగఁగ నది యు
 క్కఱఁ గాఁడి దుస్సి పాఱిన, నటిముఱిఁ జాపరువువాటి రయల్లటు వడియెన్. 45

అ పతి=రాజు-స్వరోచి పటుచనొకకడితిక్ = పరుగెత్తిపోవుచున్న యొకకణితిసి, ముకు-
 జెఱములక్ = ముక్కుపుటనులకునూటిగాఁ దాకునట్లు, ఏయక్ = బాణముప్రయోగింపఁగా, చిప్ప =
 చిప్పవంటిముక్కు నేముక, చినుగగగక్ = చీలిపోవునట్లు, అది=ఆబాణము, కాండి=నాటి, డేక్క-
 ట్ = చేపచేడునట్లు, దుస్సిపాటిన్ = దూసిపోగా, అజిముజిక్ = కత్తటపాటుతో, చాప-
 దువునాటి = చావుపేరమెత్తి, అల్లుటుబడియెక్ = ఎదుటఁ గొంతిదూరమునందుఁబడెను, - అనగా
 స్వరోచి పరుగెత్తుచున్న యొక్కకణితి యనుమృగమును ముక్కుజెఱములు తెగ నేయఁగా చావు
 గము కొంతదూరము మిక్కిలి వడిగాఁ బరుగెత్తి యంతట నెరిపడి చచ్చెను

మ. గవిలో బెబ్బలి డాఁగి గ్రుడ్లు మెఱిమంఠగాఁ గాంచి రా జేసె నే
 య వడిఁ బాణము వెంటనే నిగిడి వైక క్లేచి రానేసె రెం
 డవకాండంబుఁ దదవ్రముం గొనక డాయక వచ్చి కాజేయక
 ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూలఁ బవిధారాభిన్నశైలాకృతిన్ 46

అ. బెబ్బలి = పెద్దపులి, గవిలో = గుహయందు, డాఁగి = దాఁగి, గ్రుడ్లు = కనుగ్రుడ్లు,
 మెఱిమంఠా = చలింపఁజేయఁగా-త్రిప్పిత్రిప్పి చూచుచుండఁగా ననుట, కాంచి=చూచి, రాజు=స్వ-
 రోచి, ఏసెక్ = దానిపై బాణము ప్రయోగించెను, ఏయక్ = బాణప్రయోగముచేయఁగానీ, బాణము
 వెంటనే=ఆబాణమువెంటనే, వడిక్ = వేగముతో, నిగిడి = సాగి, అట్లనే=అవిధముగా, వైక్ =
 రాజుమీఁదికి, ఏచి=విచ్చింభించి, రాక్ = రాఁగా, రెండవకాండంబుక్ = మఱియొక బాణమును
 ఏసెక్ = ప్రయోగించెను, తదవ్రముక్ = ఆబాణమునుగూడ, కొనక=అత్యుచితముచేయక, డాయక్ =
 రాజుదగ్గఱ, వచ్చి, కాజేయక ప్రభిన్నంబు=కత్తిచేతనెఱకఁబడినది, అయి = ఏ, పవి.. కృతిక్ -
 పవిధారా=వజ్రాయుధముయొక్కయంచుచేత, భిన్న = భేదింపఁబడిన, శైలాకృతిక్ = కొండవిధమున,
 నేలక్ = భూమిమీఁద, కూలెక్ = పడెను.

తా. రాజైన స్వరోచి కొండగుహలోదాఁగి కనుగ్రుడ్లుత్రిప్పిత్రిప్పి చూచుచున్న పెద్దపులిని
 జూచి దానిపై నొకబాణమును ప్రయోగింపఁగా నాపులి యాబాణముతోనే యెరిగి మిక్కిలి ఎదిగొని
 రాజుమీఁదికివచ్చెను. అడ్డుడతఁడు మఱియొక బాణమును ప్రయోగించియు నది దానిని పైతము లత్యుమునె-
 యక దగ్గఱకురాఁగా తుద కతఁడు గత్తితో దానిని నఱకి చంపెను అలం ఉపమ, స్వభావోక్తియు

తే. క్రొవ్వి నడగొండకయివడి శ గునుకుకొక్క-
 యెంటిగాని మహీనాభుఁ శ డొదిగి యేయ
 గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాడి శ శిరము వినరె
 శీ దస్యకృష్ణ న మనుచుఁ దెల్పెడు ననంగ.

47

అ. క్రొవ్వి = మదింది, నడగొండకయివడిక్ = నడచునట్టిపర్వతమాయననట్లు, గును-
 గానిక్ -గును = చిఱుముగెత్తుచున్న, ఒక్కయెంటిగానిక్ = ఒకపరిచి, మహీనాభుఁడు = రాజు-
 స్వరోచి, ఒదిగి=ఎదురు దొరిగి, ఏయక్ = బాణమును ప్రయోగింపఁగా, గొరక = అడ్డయోగింప-
 బాణము, మేనుచ్చి = చేపమునందుండిమాసి, ధరక్ = భూమియందు, కాండిక్ = నాటికొనఁగా,
 అస్యకృష్ణము = పెత్తుద్రతాగుట, లేదు=కలుగలేదు-నీ బాణము మానెత్తును ద్రాగోడు, అనుచుక్ =
 అని, తెల్పెనుక్ = తెలియఁజేయుచున్నదో, అనగగక్ = అనునట్లు, శిరము = తలను, వినరెక్ = అనఁగఁగ.

తా. ఒక బలిసినపంది గుప్తగునపరుగెత్తుచుండఁగా రాజా బానిఁజూచి యొక నారసమును బ్రయోగింపఁగా నది యాపంది దేహమునుండుండి యాపలికి దూసిపోయి నేల నాటుకొనఁగా నాపంది తల వినరి నేలఁబడియెను. ఆతలవినరుట యోరాజా నీవు ప్రయోగించినబాణము నా నెత్తురు పిల్వలేదని తెలుపుచున్నదో యన్నట్లుండెను బాణ మధికవేగముగా దూసికొనిపోయె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. ఒక్కడ డడుగెత్తి గొఱకవేరయుచును డాచి, నట్టరిగి టెంకిఁగనివీక్షఁగ బట్టుటయును మృగయులందఱు ననివెల్వరించి నిశిత, కాండములఁ జెండి రొక పెద్దకారుపోతు.

అ. ఒక్కడు = ఒక పోయవాడు, అడుగెత్తి = కాలెత్తి - మెల్లగా నడచియునుట, గొఱక వేయుచు = ఎనుమఱచినట్లు మెల్ల మెల్లగా నడుచుచు, (పా. పరకవేయుచు = గడ్డిపోచలు పడవేయుచు,) అరిగిపోయి, టెంకి = (కారుపోతులయొక్క) పెంటపట్టునందు, ఒక పెద్దకారు పోతు = పెద్దదయిన యొక కారుడున్న పోతును, కని = చూచి, డాచినట్లు = అక్కడ తాను దానిని డాచియుంచినట్లు - డాచిచెట్టినచోటికి దారితప్పక ఖూటిగా నెట్టుపోవచ్చునో యట్లునుట, వీక్ష = పూనికతో, పట్టుటయు = పట్టుకొనఁగా, మృగయులు = వేటకు నిచ్చియున్న బోయివాండ్లు, అందఱు = అంతమందియును, చని = (ఆకారుపోతుల పెంటపట్టునకు) పోయి, వెల్వరించి = దానిని వెలుపలి కీడ్చితెచ్చి, నిశితకాండముల = వాడిబాణములతో, చెండిరి = ఖండించిరి.

ఉ. ఆనమయంబునం జకిత శ మై మెక మెవ్వనిమీఁదఁ బొత్త వాఁ డేసినయమ్ము వస్తుయి మరహిం బడ కొక్కటి కొండ చాలి వీ తాసులఁ జేయ మెచ్చి వసుధాధిపముఖ్యుఁడు మోట్ల నున్న బాణాననభృత్ఫులిందులకు శ నధి నొనంగె నభీష్టితార్థముల్.

49

అ. ఆనమయంబున = అప్పుడు, మిక్ము = మృగము, చకిత మై = భయపడినదై, ఎవ్వనిమీఁద = ఏవేటకానిమీఁద, పొత్త = పరుగెత్తిపచ్చెనో, వాడు = ఆవేటకాడు, ఏసినయమ్ము = ప్రయోగించిన బాణము, వస్తుయి = స్వర్థమై, మహి = భూమిమీఁద, పడక = గుఱిలిప్పిపడిపోక, ఒక్కటి = ఒక మృగమునకు, ఒండ = ఒక్క బాణమే, చాలి = చాలినదై, వీతాసుల = (ఆమృగములను) పోయినప్రాణముకలవానిగా, చేయ = చేయఁగా - చంపఁగాననుట, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, వసుధాధిపముఖ్యుఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁడు స్వర్లోచి, మోట్ల = కపటమును మోక్కరులమాటున, ఉన్న...లకు = ఉండిన, బాణాననభృత = విండ్లుపూసిన, ఫులిందులకు = బోయలకు, ఈష్టితార్థములు = కోరినవదార్థములను, అర్థ = ప్రీతితో, ఒసంగె = ఇచ్చెను

తా. వేటకాండ్రు రెమయమటఁ బట్టమృగముల నొక్కొక్కదాని నొక్కొక్క బాణముతోఁ దప్పక చంపఁగాఁజూచి వారి సొమ్మును సొచ్చుకొని యందఱుమీదిగ నబ్రహ్మమానములిచ్చి మన్నించెను.

క వలఁ బోలినవానిని భటు, లలుఁగులపాలాడి గిధిపురై పట్టిరి బె

బుల్లీ మహిమ మెలుంగు కెరి దోడలు మొదలగునానిఁగొన్నిరటినివేటకరుల్.

అ. భటులు = బంట్లు - పిల్లవేటకాండ్లు, వెలక = వెలలోనుండిలప్పించుకొని, పోలినవాని = పరుగెత్తిపోయినమృగములను, అలుగులపాలాడిరి = బాణములపాలుచేసిరి - బాణములు ప్రయోగించి చంపిరి. వేటకరుల్ = వేటకునచ్చినవనోయలు, అధిపురై = రాజనకుఁ గానుక పెట్టుటకై, (వెలలోఁజిక్కుకొన్న

వానిని) బెల్లులి=పెద్దపులి, మహిమము=కారుదున్నపోతు, ఎలుగు=ఎలుగుగొడ్డు, కిటి=అడవిపంది, తోడెలు=తోడెలు, మొదలగువానికొక మొదలైనవానిని, కొన్నిటికొక కొన్ని మృగములను, పట్టిరి=పట్టుకొనిరి.

తా. రాజసేవకు లైనవిలువేటకాండ్రు పలపోడగులుకొని యావలను జించుకొని పాటిపోవు నట్టిమృగములను బాణములు ప్రయోగించిచంపిరి. వేటకాండ్రయినబోయలు రాజసేవకు గానికపెట్టుట కై పెద్దపులి కారుదున్నపోతు పంది తోడెలు మొదలయిన క్రూరమృగములను బ్రాణముతోనే పట్టి తెచ్చిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁగూడిరచన్నయట్టి, యుడుపకుక్కలు కుండేళ్ల ననుండురువుల నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలకడలఁబాదల, గిరులనణియలఁ బనిపట్టిరీతిరుగుచోట.

అ. మున్ను=మునుపు, జాగిలములకొక పండుల వేటకాండ్రెడికుక్కలను, కూడి=చేరి, చన్నయట్టియు యుడుపకుక్కలు=పోయినయుడుములలో నగువాని వేటకాండ్రెడికుక్కలు, కుండేళ్లకొక=చెవులపోతులను, కుండురువులకొక=ఎలుకలను, ఉడుములకొక=అధికలను, గ్రహింపకొక=పట్టుకొనుటకై, పుట్టలకడలకొక=పుట్టలదగ్గరను, పాదలకొక=చేల్లెపాదలయందును, గిరులనణియలకొక=కొండలయొరలయందును, పనిపట్టి=ఎలుక మొదలగువానివానిన గనిపట్టి, తిరుగుచోటకొక=నంచరించునమయమునందు.

చ. బరవన మొప్ప గాలితడఁబాటుమెయిం గవి దూటి యొక్కకు ర్కురము దమంబులో వెరఁజి ర్ కోటలచే గబళించి పొట్టపెం జెర నుడు మంచుఁ దెచ్చి కని ర్ చేప దొంగక ద్రుంచి వైచె ద ధురుదిరుదప్రమాదములరీకుం బతి మోదనిపాదశాలి గాన్.

82

అ. ఒక్కకుర్కురము=ఒకయుడుపకుక్క, బరవనము=పూనిక, ఒప్పకొక=ఒప్పుగా, గాలితడఁబాటు మెయింకొక=పనిపట్టుటయందలి పొరపాటుచేత, గవికొక=గువాయందు, తూటి=చొచ్చి, తమంబు లొకకొక=చీకటిలో, వెరఁజి=జువారి, కోటలచే=కోటపండ్లచేత, కబళించి=కఱచిపట్టి, పొట్టపెంజె రకొక=పొట్టపెంజెరయనెడి పెద్దవిషనర్పమును, ఉడుములకొక=ఉడుములకొని, తెచ్చి=పట్టి బయటికి వచ్చి తెచ్చి, కని=చూచి, (పొట్టపెంజెరయని తెలిసికొని) తద్గురు ములకొక=తత్=అకుక్కయొక్క, గురు=అధికమయిన, విరుద=కూరత్యమునకును, ప్రమాదములకొక=పొరపాటునకును, పతి=రాజు, మో దనిపాదశాలి=సంతోషముచేతను విచారముచేతను నొప్పినవాడను-సంతోషమును విచారమును బొంది నవాడనుట, కాకొక=అగుచుండగా, చేప=ధైర్యసాహసమును, తొంగక=విధిసక, ద్రుంచి = కఱచి రునుకలుచేసి, వైచె=పాటచేసెను.

తా. ఉడుపకుక్కలలో నొకటి యొక గుహలోఁదూటి పనిపట్టుటయందలి పొరపాటుచేత నొక పొట్టపెంజెరయను పెద్దవామును ఉడుమునెడి భ్రమచేఁబట్టి బయటికిఁబట్టికొనివచ్చి పిమ్మట నది పాముని తెలిసియు వెంటక ధైర్యముపొంది దానిని దునుకలు తునుకలుగాఁ గఱచి పడవేసెను. అది రాజుచూచి కుక్కయేమిటుపాటునకుఁ బాముకఱచినయెడల బాధపచ్చియుండునో యనువిచారమును బాముకాటు తప్పించుకొని తునుకలు చేసివేసినందులకు సంతోషమును బొందినను.

క. ఒడలుబల్లు నిక్కి మురిడటి, యడుగులు ధర నూఁచి చిందునలబలమునకుఁ బడియ కొకగబ్బిగం డె, కుక్కుడుఁగడిమిం దివిచె గ్రుంగి ర్ కొమ్మలయుడుమున్.

అ. ఒకఁబ్బిగండు = గర్భముగల యొకబలిసినమగవక్త, ఒడలు = దేహము, ఉబ్బుకొ = ఉత్సాహముచే నుప్పొంగుగా, నిక్కి = నిగిడి, ముందటియడుగులు = ముందటివైనకాళ్లు, ధర్మ = భూమియందు, ఊడి = అదిమిపెట్టి, చిందునలబమునకొ = వ్యాపించునట్లినందడికి, జడియక = వెఱవక, ఎక్కుడుగడిమి = అధికశార్యముతో, క్రుంగి = ముందటికి నొక్కి, కొమ్ములుగలదుకొ = కొమ్ములుగల యొకయుడుమును, తివిచె = ఒకలుగులోనుండి పట్టి పైకిఁదీసెను అలం స్వభావోక్తి.

తే. కంపతోడు గిడ్చిన క్లేదురీ గానఁజన్న్

తెరు వెఱుంగుచు నొకఁ డేగిరీ పరువుతోన

పడి యడఁగి యుండఁగాఁ బటరీపటన ముండ్లు

గాలిఁ గడలుటఁ గని పంట్రికోలఁ బొడిచె.

54

అ. ఒకఁడు = ఒకవేటకాండ్రు, కానకొ = అడవియందు, ఏడు = ముండ్లపంది, కంపలొడుగు = ముండ్లమండలమోపును, ఈడ్చినట్లు = ఈడ్చుకొనిపోయినట్లు, చన్నకొ = తనమేనిముండ్లు నేలరాచుకొనఁగాఁ దోపుటచేత, తెరువు = ఆయేదుఁబందిపోయినమార్గమును, ఎఱుంగుచుకొ = తెలిసికొనుచు, ఏగ్గి = పోయి, పరువుతోన = పరుగెత్తిపోవుటతోనే, పడి = ఒకమఱుంగుతాపు నందుఁబడి, అడఁగియుండఁగాకొ = ఉన్నతాపు తెలియకుండునట్లఁగియుండఁగా, పటపటనకొ = పటపటయను ధ్వనికలీగనట్లు, ముండ్లు = దానిమేనిముండ్లు, గాలికొ = గాలిచేత, కడలుటకొ = చలించుటను, కని = చూచి, పంట్రికోలకొ = చిల్లలతోడి మూఁడువాలుగలుఁగులుగల యినుపకట్టతో, పొడిచెకొ = ఆయేదుబందిని గ్రుచ్చెను. అలం. ఉపమ.

వ అత్రిజీం దత్తఱుబున మొత్తం బయి చోపుడుగోలలు గొని కెలంకులపాలం బులం బులుఁగులం జోపుచు డేగవేటకాండ్రు వేఱుపడి నేటాడం దొడంగిరందు.

అ. అత్రిజీకొ = ఆనయమునందు, డేగవేటకాండ్రు = డేగలతోవేటాడెడివేటకాండ్రు, మొత్తంబై = గుంపుగూడి, వేఱుపడి = తామొకమొత్తముగానేర్పడి, రత్తఱుబునకొ = తొందరతో, చోపుడుగోలలు = పక్షులను లేపదోరెదవకట్టలను, కొని = తీసికొని, కెఱుంకులపాలంబులకొ = ఇసుగుపోయగుప్రదేశములందు, పులుఁగులకొ = పక్షులను, చోపుచుకొ = లేపదోలుచు, వేటాడకొ = వేటాడుటకు, తొడంగిరి = ప్రారంభించిరి, అందుకొ = అవేటయందు

ఉ. లీలఁ బులిందుఁ డొక్కఁడు గరళిందనుతోర్చి సరోజినిదళాం

దోళితకోకరేఖఁ దనఁతొరపునల్లనిదీర్ణ బాహుపై

హాలహాలంబపోలె విడిరయతైమునం దలయెత్తి ఛూచుబల్

సాళుపముకొ వడిం జనుశరీరంబుపయి కొవిడిచెకొ మహోద్ధతిన్.

55

అ. పులిందుఁడొక్కఁడు = ఒకవోయనాడు, లీలకొ = నిలాసముగా, కలింద.. కేఖకొ = కలిందనుతో = యమునానదియొక్క, ఉర్చి = అలలయందలి, సరోజినీ = తామరతీరయుక్త, దళ = అకుసందు, అందోళిత = ఊఁగులాడింపఁబడిన, కోకరేఖకొ = చక్రవాకపక్షివలె, తన.. బాహుపైకొ = తన = తనదైన, తొరపు = లావైన, నల్లని = నల్లనిదైన, దీర్ణ బాహుపై = నిడుపాటి చేతిమీఁద, విడియతైమునకొ = మెఱయుచున్న హస్తకవచముమీఁద, హాలహాలంబపోలెకొ = కాలకూటవిషమువలెనే, తలయెత్తి = శిరస్సుమీఁదికెత్తి, ఛూచుబల్ సాళుపముకొ = ఛూచుచున్న

పెద్దసాగువపుడేగను, వడిక్ = బోముతో, చనుశశంబువయ్య = బోపుచున్నకుండేటిమాడ,
మహాధృతిక్ = మిక్కిలి యొగపుతో, పడిచెక్ = పదలెను - అనగా నొకబోయవాడు నల్లని
లావైన నిడుపాటి లవచేతియం దత్తెముపై దలయొత్తి యూగులాడుచున్న సాగువపుడేగను నావేగ
ముగా బరుగెత్తిపోవుచున్నకుండేటిపై విడిచెని తాత్పర్యము (ఇందు యమునయందలి యులలతోఁ
గిరాకుని బాహువునకును, తామరాకుతో నత్తెమునకును, ఆయాకుపైనున్న చక్రవాకపక్షితో డేగ
కును నుపమానోపమేయభావమని యెఱుంగవచ్చును.) అలం శబ్దము.

క. మొలదట్టిచెఱంగు జెక్కుచు, బలుదిట్టకిరాతుఁ డొకఁడు శ పటువగు ముష్టిక్
సెలక్టై బట్టి వేటొక, సెలక్టై గొట్టివెచ్చె జెమరుంగాకిన్. 57

అ. బలుదిట్ట = మిక్కిలిసమర్థుడైన, శిరాతుఁడొకఁడు = ఒకబోయవాడు, మొల. చెఱంగు
గొక్ - మొలదట్టి = నడుమునఁగట్టుకొన్న కాసెక్ కయొక్క, చెఱంగు = కొంగును, చెక్కుచుక్ =
ఎగదోచుకొనుచు, పటువు = గృహము, అగుముష్టిక్ = అయిసడిదిట్ట, సెలక్టైక్ = సెలక్టైయనెడి
డేగను, పట్టి = పట్టుకొని, వేటొక సెలక్టైక్ = మనీయొకటియొనయలగు గలబాణముతో, జెమరుం
గాకిన్ = చెమరుఁగాకి యనెడిపక్షిని, కొట్టివెచ్చెక్ = కొట్టి సెలదడవేసును. (ఇందు సెలక్టై యను
దానికి జిన్నకట్టి యని కొందఱర్థము వ్రాసియున్నారు నైపుసంజీవులు బాణమని యర్థము వ్రాసి
యున్నారు. జలక్టై యనుపాఠము గ్రాహ్యముకాదు.)

సీ. మొదవ్వుదగదొట్టఁ శ జని రెట్ట వడఁగొట్టె, నుడువీధి బెత్తువ్వనొక్కయలుబు
తెక్కుతాఁకున స్తుక్ శ నిక్కిప్రక్కలు నొక్కె, నుఱక కల్లేటి నొక్కొరణంబు
పొడఁదూఱునొక మేటిరేపూరేటి వెలికి బో, దోలికైకొనె నొక్కరతోఁచిగాఁడు
తను నేలుదొరచి త్రైమున మెచ్చు దీతువు, జనిపట్టె బిట్టొక్కజాలెడేగ
విజ్జవిజ్జనఁ దన్నంగరవిడువకెలమి, గఱకుటంఘ్రుల నిఱకించి శ గజ్జె గదలఁ
గఱికి నెఱివెఱికోలెప్పురకయును విఱుగవిఱిచె వడిఁ గై జ నొక పెద్దరవేనడంబు.

అ. ఒక్కయలుబు = అణుజనెడి జాతిడేగయొకటి, మొదవ్వు = బహుదూరము, దగదొ
ట్టక్ = దప్పికగునట్టుగా, జని = (తెలుముకొని) పోయి, ఉడువీధిక్ = ఆకాశమార్గమునందు,
బెత్తువ్వన్ = పావురావడిని, రెట్టవడక్ = మలముజాఱునట్లుగా - పాఱుకొనిచచ్చునట్లుగానుట,
కొట్టెక్ = ప్రహరించెను ఒక్కొరణంబు = ఒరణమనెడియొకజాతిడేగయొకటి, శొక్కుతాఁకునక్ =
తనశొక్కునఁకుటచేతనే, స్తుక్ = ముడుఁగుకొనునట్లు, ఉఱక = లక్ష్యముచేయక, కల్లేటిక్ = కల్లే
డనెడుపక్షిని, నిక్కి = నిగిడి, ప్రక్కలునొక్కె = పార్శ్వములు కదియఁబట్టి యొత్తెను. ఒక్కతోఁచి
గాఁడు = మనీయొకజాతిడేగయొకటి, పొడక్ = పొడువనందు, తూలు. రేటిక్ - తూలు = మలుఁ
గునొచ్చుచున్న, ఒక మేటిపూరేటిక్ = శ్రేష్ఠమయిన యొకపూరేడనెడువీట్లను, వెలికిన్ = బయటికి,
పొడవోలి = వెడలఁదలమి, కైకొనెన్ = పట్టుకొనెను. ఒక్కజాలెడేగ = జాలె యను జాతిడేగయొక
టి, తను నేలుదొరచి తన్ను బోపించునట్టియధికారి, చిత్తమునన్ = మనసునందు, మెచ్చుక్ = మెచ్చు
కొనునట్లు, జని = పోయి, తీకువుక్ = తీతిరపక్షిని, బిట్టుపట్టెక్ = గట్టిగాఁబట్టెను. ఒక పెద్దరవేన
డంబు = వేనడమనెడియొకజాతి పెద్దడేగయొకటి, కైజాన్ = కైజనెడిపక్షిని, విజ్జవిజ్జనన్ = విజ్జవిజ్జను
ననుకరణముతో, తన్నంగక్ = తన్నుచుండఁగాను, విడువక = వదలక, ఎలమిక్ = సంకోచముతో,

కాకుటంబులకొ = కరినములయినకాళ్ళయందు, ఇటికించి=ఇటుకబట్టి, గట్టె = తాలిగెగట్టినమువ్వ, కదలకొ = చలింపఁగా, కట్టికి = ఒరపడిచేసి, నెట్టి నెట్టికొలెముకయును=ప్రతితొక్కయొక్కపెద్దయొక్కయు, విలుగొ = విలీకిపోవునట్లు, ఐడికొ = వేగముతో, విలిచెను.

తా. అడగవేలయందు అబుజు ఓరణముతో చీచిగాఁడు జాని వేసడము ననెడి పలుతెగలడేగలు తెలగవ్వ కట్టెడు పూరేడు తీతువు క్కజ అనఁగడుపడివి శేషములను బట్టి కొట్టి పెంచి తమ్ములెంచినవాని కిచ్చెను. స్వభావోక్తి

క. నింగికయి కుంచె యెత్తి వె, సం గోయని యార్చు బతుకసంహతిగాడ్పుల్

తీరి గని మ్రోయఁ గుజాగ్రపుఁ, గొంగల నొకలగుడు డిగ్గిరికొట్టె నిలఁబడన్. 59

అ. కుంచె = తోకయొకలకుచ్చును, నింగికయి = ఆతాశముతట్టునను, ఎత్తి = మెకత్తి - ఎత్తి పీచి విడిచియనుట, వెనకొ = పడికొ, కొయనియార్చుకొ = చొయనుధ్వనితో వేటకాఁడు శేకలు వేయఁగా, ఒకలగుడు = లగుడ నెడియొకజాతిడేగ, పతు సంహతి గాడ్పులు = తొక్కులసమూహముయొక్క వాయువులు, తీంగు = తీంగనుధ్వనితో, మ్రోయకొ = ధ్వనింపఁగా, డిగ్గి = ఆతాశముతట్టునుండి దిగువకు వచ్చి, కుజాగ్రపుఁగొంగలకొ = మూనికొననున్న కొంగలను, ఇలఁబడకొ = నేలమీఁదఁబడునట్లుగాకొట్టెను. అలం. స్వభావోక్తి.

వ. ఇట్లుభేటభేటనంబున వివిధమృగవిహగవధం బొచరించి చాలించి యుండెలంచెలం బంచతాపతితచమరస్మమకిరిపారిణారరు మహిషవృషదంశగోధికాశశశపిశితఖండంబు లొండొండ యువ్వెత్తుగా నాకుఁ బొత్తరలొగట్టియు గుదులుగుట్టియుఁ జిక్కంబులనించియుఁ గావడులనుంచియు వవరించి దిగదిగనవినరి బగబగన మండు చిదుఁగుసూదమంటల కడ్డంబునట్టి మీసంబులు చూడినూడి వాఁడు లగుకత్తులం దిత్తులొలిది కుత్తుకలు గోసి శితముఖంబు లగుసఖంబులం బెకలించి విపుల వపురవహాసితమహాశైలంబు లగుశార్దూలంబులబొందుల నందంప వడనైచి యంతంతఁ గాంతారంబున దంతురంబుగాఁ బడినదంతావళంబులదంతంబులుగైకొని యుఁ దత్కుంధనిగ్గతమాక్తికంబు లేటికొనియు నోటిజంబుం జమరవాలంబుల బర్హిబర్హంబులం బరిగ్రహించియు మరలి యత్తిటి గడిందినెత్తురుం బ్రొగ్గగుట వెఱచఱవం జఱవ నేడు వెనుముండఁబండసరియలు నెటియలు వాటి బోరసం గాఱుధారాశరుధిరాసారపూరంబు నాకినాకి నాలుకలు దిగవైచి యేచినమహా తపోష్ణంబునం దృష్ట పైడమి దగనిగుడ వగ రఱి యొడలం దొడలను మెగలగు బెడిదంపునిడుదకోటిల నలుగు లడిచినయెడలం బొడిబొడను వెప లెంచుదుకు నెత్తి టం బడలి తూలుకొలేముకమ్ములయొగమ్ము లార్ద్రకర్పటంబులం గప్పి దప్పినిగుడ నప్పొలంబుపశ్చిమపుడండ నుండు వెండికొండబండలం జండకరకరహిండసంబునం బొండుప్రథలు నింశి పఱచుతట్టుచు నెలయేఱులసూరెలం గాఱుకొనుభూరుహాని కామంబుల డాయగ జని తద్వనచ్చాయల నిలిచి యచ్చటం బ్రొచ్చి గరువు నేలల గుంట లొనగించి లోన నుమ్మగిలి గబ్బు పలవక కమ్మతాపులు గలనాపురా

కులు పఱచి యెఱచిలో మేలేటి కారిజముం గండనకాయ క్రొవ్వు మొదలగు మిగులమెత్తనిపలభిత్తంబు లందుఁ గ్రందుకొనం గ్రుక్కి యెక్కువతక్కువలు గాకుండఁ గండ గలతిఁగ్రతీశలాటుసంఘాతంబు లామీఁద నెఱయం బచరించి యెనుగుగాఁ దేట లగులేటినల్లులు గుమ్మరించి లవణకణసంచయంబు నించి లావు గాఁ గావుగప్పి యుపరిప్రదేశంబులఁ గారెనుపవెంటపల్ల నీరాఱునేఱుచిడుకల దాల్లిడి నెల్లికొయ్యలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినం బెచ్చువెరుఁగుచిచ్చు లాత్రంపులం దవిలించి చిముడ నుడికిన వెలుసరించి యుప్పువెప్పునుం గలయప్పిశీతఖండంబులు గనగననిప్పలం జమురు చిప్పిలం గాల్చినకమ్మకఱకుట్లం జట్రాతి పయిఁ గాఁటేనికిం గుడుపువెట్టి పిదపఁ బొత్తవెంబడిం బంచుకొని తారు నుపయోగించి తద్దేవతాప్రీతికై తలల దోఁకలు షొక్కలు నచటివిటపివిటపంబుల ప్రేలం గట్టి శిశిరమధురనలిలమ్ములు ద్రావి వాగురికులు విశ్రమింప నిలింపాంగ నానుతుండును సహనమాగతచతురవలకృతపలపలమూలాదిశంచిమధురమృగయోచితాహారంబులం దృష్టి వహించి పరిజనారచితపల్లవోసనాసీనుం డై గంధూషితపుండరీకమధురసాసారంబు లగునిర్ఘరానిలకిశోరంబు లొలయ నలయికలు దీటి యున్న సమయంబున.

60

అ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, ఆభేటభేటనంబునకే = వేఁటయనుక్రీడయందు, వివిధమృగవిహంగపధంబు - వివిధ = నా నావిధములయిన, మృగ = మెగములయు, విహంగ = పక్షులయు, పధంబు = చంపుటను, ఆచరించి = చేసి, చాలించి = (వేట) సలిపి (కర్తృపదము వాగురికులు) అంచెలంచెలకొఁజిక్కడక్కడ, పందతా.. బులు - పంచతా = చచ్చుటచేత, పతిత = పడిన, చమర = సవరపుమృగములు, నృమర = పెద్దజాతి సవరపుమృగములు, కిరి = పందులు, హరిణ = జింకలు, రురు - నల్లచాఱులుపప్పులు, మహిష = కారెనుఁబోతులు, పృషదంతశిఖింగుఁబిల్లులు, గోధికా = ఉడుములు, శశ = కుందేళ్లు, శిశిఖండంబులు = (వీనియొక్క) మాంసపుండునుకలను, ఓండొండ = వేటవేటగా, ఉవ్వెత్తుగా = విశ్వేషముగా, ఆకుఁబొత్తరలకే = మడఁతపెట్టఁబడిన యాకులందు, కట్టి = పొట్లముగాఁగట్టి, గుడులుగుట్టియు = వ్రేలునరములుగాఁగూర్చియు, చిక్కంబులకే = ఉట్టమందు (లేక) సన్నతాళ్లతో నల్లచిట్లులనంచులందు, నించియు = నిండించియు, కాపిడులకే = కాపిళ్లలో, ఉంచియు = పెట్టియును, సవరించి = జతపఱచుకొని, దిగదిగనకే = దిగదిగయనునట్లు, విసరి = గాలిగులుగబట్టబోనగుదానితో విసరి, బగ బగనకే = బగబగ యను ననుకరింపబోతో, మండుచిడుగు సౌదనుంటలకుకే = మండునట్టి సన్నపుల్లలచిచ్చుమంటలకు, అడ్డంబునట్టి = అడ్డముగా వ్రేలఁబట్టి, మీసంబులు, చూడినచూడి = కాల్చికాల్చి, వాడులు = పదునుకలవి, అగ్రకత్తులకే = ఆయినట్టికత్తులతో, తిత్తులాలించి = చర్మములాడఁదీసి, కుత్తుకలు = గొంతులు, కోసి = నఱకి, నితముఖంబులు = వాఁడి మొనగలవి, అగునఖంబులకే = అగునట్టిగోళ్లును, పెకలించి = ఊడఁబెట్టి, విపుల.. శైలంబును - విపుల = పెద్దవైన, పపుఁజేదేహములచేత, అపహాసిత = నవ్వఁబడిన - తిరస్కరింపఁబడిన, మహాశైలంబులు = దొడ్డపర్వతములుగలవి - పెనుగొండలపంటి పెద్దపెద్దయాకృతులుగలవి యనుట, అగు.. బొండులకే = అగు = ఆయన, శార్దూలంబులకే = పెద్దపులులయొక్క, బొండులకే = కళ్ళేబరములను, అం

దండ=అక్కడక్కడనే-ఎక్కడైక్కడ నవి చచ్చి పడియుండునో యక్కడక్కడ నేయునుట, పడ వైచి=ప్రాగుపేడవేసి, (పులినిజంపిన వేటకాడు దానివీసాలకాల్చి వేయవలయును. కాల్చి వేయని పక్షమున నెవరైన నామీషములను సంగ్రహించి పరమాన్నములోవేసి విండి తమకు గిట్టనివారికిఁ జెట్టు దురు ఆపరమాన్నము భుజించినవారు విష మెక్కి) కోడనే చత్తురని నెప్పదురు. కనుక నిచట మీసా లుకాల్చి ప్రోగుపడవేసినని చెప్పబడెను.) అంతరిత=అంతటంతట-కొంతకొంతదూరమునందును, కాంతారమున= అడవియందు, దంతరంబుగా= దట్టముగా, పడినదంతావశంబులదంతం బులు=పడియున్న యేనుఁగులయొక్క కొమ్మలను, కైకొనియు=తీసికొనియు, తత్కుంభనిర్గతకాక్షి కంబులు=ఆయేనుఁగుల కుంభస్థలములనుండి బయలువెడలిన (రాలిన) ముత్యములను, ఏళికొనియు= ఏర్పటిచియొక్తుకొనియును, (ఏనుఁగుకుంభస్థలములందుఁ బుట్టెడిముత్యములు ఉత్తరీకకాయలంలేనిగా నుండునని రత్నశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడియున్నది ముత్యములుపుట్టెడిచోట్లు తొమ్మిది. అవి-ఏనుఁ గుతల, మేనుము, పందికోఱ, శంఖము, ముత్యపుఁజిప్ప, చేపతల, పామునడగ, చెఱుకు, వెదురు. ఇందు మనకు లభించునవి ముత్యపుఁజిప్పలోఁ బుట్టునవియే) గోజంబు=గోరోజుమును-(ఇది మృగముల కడుపులోనుండి యెత్తెడివస్తువులేవము దీనిని జేఁతికట్ల యనియుఁ జెప్పెదరు) ఐమరవాలంబుల= నవరములను, బర్హిబర్హింబుల=సెమిలిపురులను, పరిగ్రహించియు=సంగ్రహించుకొనియును, మర లి=మరలబడి, అత్తె=అనయమును, కడింది నెత్తురుంబ్రోద్దు=మిక్కిలి యెఱ్ఱగావెఱఁగునట్టి ప్రాద్దు- మధ్యాహ్నకాలము, అగుట=అపుటచేత, వెఱుఁజునం జఱుఁజ = భయముకలుఁగఁగాఁ బలుఁగఁగా- మిక్కిలిభయంకరమయి యెండయాక్రమింపఁగా, ఏడుపెనుమండల్ = ముండపండుల సెన్దముండ చేత, పండనరియలు = పండచిగనల్లు, నెఱియలువాఱి=బద్దలుబ్రద్రలుగాఁజేలి, బోరన= అధికముగా, కాఱు...పూరంబు-కాఱు=నవించుదున్న, ధారాళ=అడ్డములేని, రుధిర=నెత్తుటియొక్క, ఆసార= ఎడతెగనిధారలనిన, పూరంబు=ప్రవాహమును, నాకినాకి=పలుమాఱునాకి, నాలుకలుదిగవైచి=నాలు కలువేలవేసికొని, ఏచిన మహాతపోష్ఠంబున=అతిశయించిన దొడ్డ యెండకాఁజేలి, ల్పిష్ట=దప్పి, పొడవి=పుట్టి, దగ=తాపము, నిగుడ=వ్యాపింపఁగా శరయంపఁగా, ఎగరు=రోఁజ, అడరి=కినిగి, ఒడల=దేహములందును, తొడల=ఊపపులందును, పెడల=కిరములందును, సలుగులు=అడవిపండులు, యెడంపునదుకొఱల=తీక్ష్ణములైనఁడంపాటి రోజుకొమ్మలతో, అడిచినయెడల=కొట్టినకాపులందు, బొడబొడను=బొడబొడయను ననుకరణధ్వనితో, నెడలెడు నుడుకునెత్తుట=బునా లుదేలుచున్న వేడినెత్తుటిచేత, బడలి=డస్సి, తూలుకాలేయకమ్మల యంగమ్మల-తూలు = అదురు చున్న, కాలేయకమ్మల=కుక్కలయొక్క, అంగమ్మలు=దేహములను, (ఉడుకునెత్తురినుట చేత మిక్కిలి యెండచే దేహము కాఁగియుండఁగా వెడలిననెత్తురిని యెఱుంగునట్టి) అద్రికి రప్పంబుల=అడికస్వ దువస్త్రములచేత, కప్పి=ఆచ్ఛాదనముచేసి, దప్పి=దాహము, నిగుడ=అతిశయంపఁగా, అల్పలఁదు పశ్చిమపుడండ=అయడవి పడమటిపార్శ్వమునందు, ఉండువెండికొంబండల=కినిగిన కైకొని పర్యవసాయొక్క చాఁపరొల్లయందు, చండకరకరహిండంబున= చండకర = నాపర్యవసాయొక్క, కర=కిరణములయొక్క, హిండంబున=వ్యాపనముచేతి, పాండుప్రభలు=తెల్లనికాంతులు, నిండి= నిండుకొని, పఱు ..మారెల=పఱు=ప్రవహించుచున్న, తఱు = విశేషమయిన, సెలయెఱుల= కొండయొక్కయొక్క, మారెల=పార్శ్వములందు-తీరములందు, కాఱు ..బుల=కాఱు=నుచు పట్టుచునున్న, భూరుహ=పుష్పములయొక్క, నికాయంబుల=సమూహములను, దాయంజని=దగ్గఱ

బోయి, తద్వనచ్చాయలక్ = ఆవృత్తులు గొప్పనీడలయందు, నిలిచి=నిలబడి, ఆచ్చటక్ = ఆప్రదేశము నందు, క్రొచ్చి=త్రవ్వ, గరువువేలలక్ = మేరప వేలలయందు, గుంటలు=చిన్న చిన్న పల్లములు, ఒసరిచి=చేసి, లోనక్ = అగుంటల లోపలిభాగమునందు, ఉమ్మగిలి=అవిరిపట్టి, గబ్బవలనక్ = చెడకంపుగావట్టిక, కమ్మతావులు=మంచివాసనలు, కలవాపురాకులు=కలిగినగొల్లబిడ్డ తీగయాకులు, పటిచి = పటపుగా న మచ్చి, ఎఱచిలోక్ = మాంసమునందు, వేలు=మంచిదానిని, ఏటి=ఏర్పరించి, కారిజముక్ = కడుపులో నీరుతిత్తి క్రిందనుండి మాంసవిశేషమును, కందనగాయ=గుండెకాయ, క్రొవ్వు = మెదక మొదలగు మిగుల మెత్తని పలల భిక్షులు=మొదలుగాఁగల మిక్కిలిమెత్తన మాంసఖండములను, అందుక్ = ఆనాపురాకులు పఱపినగుంటలయందు, క్రందుకొనక్ = నిండుకొనునట్లు, క్రుక్కి=అఱచిపెట్టి, ఎక్కువ తిక్కునలు=న్యూనాధికములు, కాకుండక్ = కాకయుండునట్లు, కండ... బలు-కండగల=చక్కఁగా ముదిరిన, తింతిణీకలాలు = చింతకాయలయొక్క, సంఘాతంబులు=సమాహములను, అనియదక్ = ఆమాంసఖండములనియద, నెఱయక్ = అంటేలు నిండుకొనునట్లు, పచరించి=పఱచి, ఎనరుగాక్ = ఎరటినిరుగా, లేటులు=లేతినని, అగులేటినలు=అయినచొంక నెత్తురులు, కుమ్మరించి=కడవలలో నుండిపోసి, లవణకణ సంవయంబుక్ = ఉప్పుగండ్లసమాహమును-ఉప్పును, నించి=నరిపడబోసి, లావుగాక్ = పట్టుముగా, కాపుగప్పి=నందులేకుండు నట్లాములు పఱచి మట్టితోఁగప్పి, ఉపప్రదేశంబులక్ = వానిమీఁదిభాగములందు, కారెనుపేంటపట్లక్ = కారెనుములు కదురుకొనెడితావులందు, నీర్గాలు నేఱుఁబడుకలక్ = చక్కఁగా నెండియున్న యెఱుఁబడుకలచేత, (ఏఱుఁబడుక = కడివేసిన తావున నేయెండఁగా నేటితెచ్చిన పిడుక.) దాల్లిడి=పేర్చులు పేర్చి, నెల్లికొయ్యలు=అగ్నిమంథపుఁగట్టలను, త్రచ్చి=మగించి, నుచ్చులు=మేడపెంట్రికలు, అంటించి=రగిలించఁగా, పెచ్చువెరుగుచిచ్చులు=రగులతోని పుద్గిఱొందిన నిప్పులు, ఆత్రంపులక్ = ఆనాళ్లయందు, తవిలించి=అంటించి, చిముడక్ = మెత్తపడునట్లు, ఉడికినక్ = పవనముకాఁగానే, వెలువరించి=అగుంటలలోనుండి బయటఁదీసి, ఉప్పునెప్పును=అవిరిపోక యుడికించుటచేసిన వేడిమిని, (పా అప్పునెప్పును=పచ్చియు నెచ్చియు), కలయప్పిరితఖండంబులు=కలిగిన యామాంసపుండునుకలను, గనగననిసప్పులక్ = గనగనమండుచున్న నిప్పులయందు, చమరు=మాంసపుండునుకలలోని నేయి, చిప్పిలక్ = పడియునట్లు, కాలిన కమ్మకఱుట్లక్ - కాలిన = ఇనుపసలాకలకుగ్రచ్చి వ్రేలఁబట్టి పక్వముగాఁగాల్పిన, కమ్మ=సంబాంఘెర్చటచేఁ బరిమళించుచున్న, కఱుట్లక్ = కూల్యములతో-కఱుతోఁగట్టిన మాంసఖండములతో, (కఱుకుట్లు, కఱుకుట్లు, కఱుకుట్లు, కఱుకుట్లు అనియు పినిని వాడుదురు) చట్రాతిపైక్ = ఒకచాఁపతాతిమీఁద, (ఉంచి) కాలేనిక్ = ఎనదేనతకు, (కాలేను=శివుడు, అని యరమయినను నిచట వనదేవత యనుటయే యుక్తమని యిట్టియు వ్రాయని యొగ్గు) కడుపువెట్టి=అరగింపుచేసి-నివేదించి, పిదవక్ = తిరువాత, పాళ్లవెండిక్ = తువతమభాగములచొప్పున, పంచుకొను=భాగించుకొని, తారును=తామును, ఉపయోగించి=భుజించి, తద్వేతాప్రితిక్ = ఆకాటోత్తని ప్రీతికొఱకు, తిలలు=(ఆమ్మగముల) తలలను, తోఁకలు=చాలములును, డొక్కలును=భుజములకుఁ దొడలకు నడిమి చూభాగములును, అచటినిలపిటపర్థులలక్ = అక్కడి ప్రాంతలకొప్పులందు, వ్రేలంగట్టి=వ్రేలాడఁగట్టి, శిరిమఘరనిలిప్పులు=చల్లనితియ్యనీళ్లు, త్రావి=త్రాగి, వాగురికులు=వేటకాండ్లు, బుక్కిమింపక్ = త్రమదీఱఁ గూర్చుండఁగా, నిలిపింక వాసుతుండును= దేవుతాస్త్రీయయిన నూనెనికొడుకును- స్వగోచియు, సహ . బులక్ - సహ=తివతోఁగూడ, సమాగత=వచ్చిన, చీకుర=నేర్పరులయిన, పలల=పంటవొడ్లచేత, కృత=పంటచేయఁబడిన, పలల = మాంసము,

ఫల=పండ్లు, మూల=వేళ్లుదుంపల్ల, ఆది=మొదలుగాఁగల, శుచి=పరిశుద్ధములైన, మధుర=రుచికరముల
యిన, మృగయా=వేటకువచ్చిన సమయమునకు, ఉచిత=తగిన, ఆహారంబుల = భోజన పదార్థముల
చేత, తృప్తిహించి=భోజనతృప్తినిబొంది- తృప్తిగాభుజించి యనుట, పరి . నీనుండై-పరిజన=పరివా
రిజనులచేత, ఆరచిత=చక్కఁగాఁ బఠపఁబడిన, పఠింపఁచిగుఱుటకులచేసిన, ఆసన=సీరమునందు-పఠ
పునందు, ఆసీనుడై=కూర్చున్నవాడై, గంఢూపిత...సారంబులు-గంఢూపిత=పుక్కిలించఁబడిన,
పుండరిక=తెల్లదామరలయందలి, మధురస=తేనెయొక్క, అసారంబులు=జడికిలవి- తెల్లదామరలలోని
మకరందముమీఁదుగా పీచునున్నవనుట, అగునిర్గురానిలకిశోరంబులు=అగునట్టి పెరియెల్లమీఁదుగా
పీచుపట్టినిల్లవాయువులు, ఒలయన్ = మీఁదసోఁతుచుండఁగా, అలయితలు=వేటపలనిశ్రమములు, తీసి
=నివారితమై, ఉన్నసమయంబునన్ = ఉండినసమయమునందు, -పైపద్యముతో నన్వయము.

మత్తకోకిల. నిండఁ గావిరి దిక్కుటంబుల నీ నింగి గుండలిచండరు

జ్జుండలిం గనుఁగొంచు మ్రోసెను నీ మూలకాకులమూఁకల

య్యండ నిల్చి యదలై నట్లు శిశువాళి యూళిల బద్దగ

ర్భాండభాండము ధూళిధూసర నీ మయ్యె నుద్ధతవాత్సలన్.

61

అ. కావిరి=పొగవంటినల్లదనము, దిక్కుటంబుల = దిక్పూర్వచేతములందు, నిండన్ = నిండు
కొనెను, నింగి = ఆకాశమునందు, కుండలి . మండలి - కుండలి=గాలిగుడితోడి, చండన్ = సూ
ర్యునియొక్క, మండలి = భింబమును, కిరుఁగొంచున్ = చూచుచును, మూలకాకులమూఁకలు = తలన
యితమునల్లగానుండెడి బొంతకాకులగుంపులు, మ్రోసెన్ = కూసెను, అట్లు=అసమయమునందు, అయ్యం
డన్ = వాదన్నచోటికిదాపున, నిల్చి=నిలచుడి, శిశువాళి=నక్కలబొంతు, శిశువాళి = కూతలచేత, అ
దలైన్ = అదభించెను- భయముపుట్టునట్లుకూసెననుట, ఉద్ధతవాత్సలన్ = హెచ్చి పీచునున్నగాలి
సమాశములచేత- మీఁదికెగురుచున్న సుడిగాలిచేతనని కొందఱు, పద్దగర్భాండభాండము=పండవం
టిబ్రహ్మాండము, ధూళిధూసరితము=దుమ్ముచే నిండుకీమాసినతెల్లవన్నెగలది, అయ్యెన్ = ఆయను. (ఇం
దుఁ జెప్పఁబడిన కావిరినిండుట మొదలగునవి యరిష్టమూచకములని తెలియునది)

క. ఆకొఱగాములఁ గనుఁగొని, శాకునికుం డొకఁడు లేచి నంభ్రమ మొదనన్

బ్యాకలితశరాసనుఁడై, వీరకు సైనికులఁ దిట్టి నీ విభుతో నవియెన్.

62

అ. ఆకొఱగాములన్ = ఆదుర్నిమిత్తములను, కనుఁగొని= చూచి, శాకునికుండు=శకునలక్షణ
ముపెఱిగింపఁడు, ఒకఁడు, లేచి=కూర్చున్నతావుమండికీచి, సంభ్రమము=తత్తలపాటు, ఒదనన్ =
కలుగఁగా, బ్యాకై = బ్యా=అల్లెత్రాటితో, కిలిత=కూడిన, శరాసనుఁడై=విల్లుగలవాడై- ఎత్తున్నె
ట్టివెల్లుచేతఁ బట్టుకొన్నవాడై యనుట, వీరకున్ = పూనికతో, సైనికులన్ = సేనాపతులను, తిట్టి,
విభుతో = రాజుతో, అనియెన్ = ఇట్లుపలికెను. - అనఁగా శకునలక్షణము పెఱిగినయొక పురుషుఁ
డాదుర్నిమిత్తములనుజూచి లేచి యెత్తునెట్టివెల్లుచేతఁబట్టుకొనిసైనికులని త్రిమితీయుండఁదగునా
యని కోపించి తిట్టి రాజుతో నొకమాటచెప్పెనని తాత్పర్యము.

క. తఱచుగ మొకములఁ బొరిగొను, మఱపున వచ్చితిమి దన్వనీ మనసొల మిట కి

త్తటి నగునిమిత్తములు సృప, కొఱగా విదె మనకుఁ బెద్దనొడ వగు ననినన్.

అ నృప=రాజా, తణుగ= అధికముగా, పెక్కుముఖ= మృగములను, పొరిగొనుమఱ
 నృప= చంపుటలనివరకుచేత, విచ్చితిమి=ఇచ్చటికివచ్చితిమి, మనపాలము=మననివాసభూమి, ఇ
 టుకు= ఈప్రదేశమునకు, దవ్వు=దూరము, ఇత్తెట్టి= ఈసమయమునందు, అగునిమిత్తములు=అగు
 నట్టికనుములు, కొఱగావు=యుక్తములుకావు, ఇదే=ఇదిగో- ఇప్పుడేయనుట, మనకు, పెద్దగొడవ=అ
 ధికమైనయాపద, అగు= కలుగును, అని= అని చెప్పగా- పైపద్యముతో నన్వయము.

మ. అతఁ డాస్థలితసజ్యకార్దుకుఁడు వాహరూఢుఁడుం బార్వ్య సం
 భృతతూణాహృతచండకాండుఁడు దిశాన్త్రేంఖత్కటాక్షౌంచల
 ద్యుతిజాలుండును నై పుళిందభటనందోహంబుతోడఁ మహా
 ధృతి నుండఁ జయలాభసూచకనిమిత్తంబుల్ మెయిం దోచినన్. 64

ఆ అతఁడు = ఆస్థరోచి, ఆస్థాలితసజ్యకార్దుకుఁడును- ఆస్థాలిత = మ్రోయింపబడిన,
 సజ్య=ఎక్కుపెట్టబడిన, కార్దుకుఁడును=విల్లుగలవాఁడును- విల్లెక్కపెట్టి నారి మ్రోయించినవాడ
 నుట, వాహరూఢుఁడు= గుఱ్ఱము నెక్కినవాఁడును, పార్వ్య కాంతుఁడును- పార్వ్య=ప్ర
 క్కను, సంభృత=చక్కగా విహింపబడిన, తూణ = అమృలపొదివలననుండి, అహృత = తీసికో
 బడిన, చండ=వాడియైన, కాండుఁడును = బాణములగలవాఁడును, దిశాన్త్రాలుండునునై- దిశా=
 ఎల్లదిక్కులందును, శ్రేంఖత్ = ఎగురుచున్న - ప్రసరించుచున్న, కటాక్ష=కడగన్నులయొక్క, అంచ
 ల=కొనలయొక్క, ద్యుతిజాలుండునునై = కాంతిసమాహమగలవాఁడునై, పుళింద ..తోడఁ -
 పుళింద=కిరాతులైన, భట=బంట్లయొక్క, సందోహంబుతోడఁ = సమాహమతోఁగూడ, మహా
 ధృతి= మిక్కిలియాటోసముతో, అండఁ = అండగా, జయ...బుల్ - జయ= గెలుపుయొక్క,
 లాభ=ప్రాప్తి, సూచక=సూచించునట్టి- కనఁబఱచునట్టి, నిమిత్తంబుల్=శకునముల మెయిం =
 దేహమునందు, తోచినన్ = కనఁబడఁగా- పురుషునికే గుడికన్న మడిభుజము కుడితోడ యివి యద
 రుట కుభసూచకమందురు ఆట్టిభుసూచకములు తోఁపఁగా ననుట.

తా. స్థరోచి యాహుట వినుచునే యెక్కుపెట్టినవిల్లును బాణములతో నిండుకొని యున్న
 యమృలపొదలును వాల్చి గుఱ్ఱమునెక్కి వింటి నారిమ్రోయించి యమృలపొదిలోనిబాణమును జేతఁదీ
 వినొని యెల్లదిక్కుల కలయఁజూచి బోయటం ట్లందఱుం దవలెనే కట్టాయిత మె నిలువఁగా నప్పుడు
 కుడికన్నదురుట కుడిభుజ మదురుట కుడితోడ యదురుట మొదలగుతేభశకునములు దేహమునందు
 తోఁపఁగా

న. ప్రాణరక్షాసంశయం బగుమహారణాత్తోభం బొక్కటి గలుగు మీఁద నెట్టకేలకు
 మితి వెట్టరానిజయమంగళంబు లగు నని యంతరంగంబున నిశ్చయించి యూహ
 దిలుసమయంబున. 65

అ. ప్రాణరక్షాసంశయంబు = ప్రాణములను గాపాడుకొనుటయే సందేహముగాఁగలది, అగు
 మహారణాత్తోభంబు=అయినట్టిగొప్పయుద్ధప్రళయతపాటు, ఒక్కటి=ఒకటి, కలుగును=ముందుగా
 గలుగును, మీఁద = తరువాత, ఎట్టిశేలకు = అతిప్రయాసముచేత, మితిపెట్టె = ఇంతయని మేర
 యేర్పఱున, రాని జయమంగళంబులు = శక్యముకాని గెలుపును మేలును, అగు=కలుగును, అని,

అంతరంగంబునకొ = మనసునందు, నిశ్చయించి = నిర్ణయించి, ఊహించుననుబంధమునకొ = మనసు
సెప్పజుపలుచుకొనుననుబంధమునకొ - మించిపద్యముతో నన్వయము.

క. ఆవిషానాంతరమున హా, హా వనిత సనాథ నబల శ నార్త వివన్నం

గావరె యీపుణ్యమునం, బోవరె యని పలుకునాడు మొఱ వివరబడియెన్. 66

అ. ఆవిషానాంతరమునకొ = ఆయడవియందుండి, హాహా = అయ్యయ్య, వనిత = అడు
దానను, అనాథ = దిక్కులేనిదానను, అబల = బలములేనిదానను, అర్థ = పీడితులను, వివ
న్న = ఇడుమనొందినదానను, కావరె = నన్ను గాపాడరయ్య, ఈపుణ్యమునంబోవరె = ఈసుకృత
మునకు బాలుపడరయ్య, అని, పలుకునాడు మొఱ = చెప్పచున్న యాడుదాని దుఃఖముతోడి
విన్నపము, వివరబడియెన్ = వివరయ్యెను.

క. ఆమొఱ వేమఱుఁ జెవి నిడి, భూమండలభర్త కరుణ శ పొడమఁగ నయ్యో

యే మానిని కెవ్వనిచే, నే మాయెనో యనుచు నచట శ సీతించుతెరిన్. 67

అ. భూమండలభర్త = భూమలయమునకునధిపతి - స్వరోచి, ఆమొఱ = ఆదుఃఖముతోడి విన్నప
మును, వేమఱు = పలుమాఱును, చెవినిడి = అలకించి - విని, కరుణ = దయ, పొడమఁగ = పుట్టఁగా, అ
య్యో, ఏమానినికొ = ఏస్త్రీకి, ఎవ్వనిచే = ఏపురుషునిచేత, ఏమాయెనో = ఏమిబాధకలిగినో,
అనుచుకొ = అనుకొనుచు, అచట = ఆమొఱవిన్నతట్టుప్రదేశమును, ఈతించుతెరిన్ = చూచు
నప్పుడు. - పైకన్వయము

శా. మట్టెల్ మ్రోయఁగ గల్పించున్ గవ గంధంబు బంద వేణీభరం

బ ట్టెల్ కటిఁ జిమ్మచీకటులు గా శ నశ్రువ్రజం బోడిక

లట్టం జూపులు చిమ్మి రేగి దివి రోలంబాళి గల్పింపఁగా

మిట్టాడంగ నరుండు లేనియడవికొ శ మీనాక్షి దీనాకృతిన్.

68

అ. మీనాక్షి = ఒకానొక స్త్రీ, మట్టెలు = కాల మెట్టెలు, మ్రోయఁగ = ధ్వనింపఁగా, గల్పి
చున్నంగవి = లిగవైనన నర్వయము, కంపంబు = విణుకును, అందకొ = పొందఁగా, వేణీభరంబు =
పెద్దదైనబండ, అట్టెల్ = పీడియటునిటుఁజెదరి, కటికొ = పిలుచుట ప్రదేశముమీఁద, చిమ్మచీకటు
లు = దట్టపుఁకేకట్లు, కా = క్రమ్మకొన్నట్లుకాఁగా, అశ్రువ్రజంబు = కన్నీళ్లనమాహము, ఓడికల్ =
ప్రవాహములుగా, కట్టె = ఏర్పడఁగా - ఎడతెగక వెల్లువయై పాఱఁగా ననుట, చూపులు = దృష్టు
లు, చిమ్మరేగి = మిక్కిలిచెదరి, దివికొ = ఆకాశమునందు, రోలంబాళి = తుమ్మెదలబాచిన, కల్పిం
పఁగా = కలుగఁజేయఁగా - తెదరు చూపులతో మీఁదుచూచుచు ననుట, మిట్టాడంగకొ = సంచ
రింపఁగా, నరుండు = మనుష్యుఁడు, లేనియడవికొ = లేనట్టియడవియందు, దీనాకృతి = దుఃఖము
నొందినయాకారముతో - మించిపద్యముతో నన్వయము.

శా. ఒకానొక యాడుది వేగముగా నడచుటచేత గాలి మెట్టెలు గల్లుగల్లు ధ్వనింపఁగా
జడ వీడి చీకటికమ్మినట్టు పిలుచుటవర్గంతము తలవెండ్రుక లానరింపఁగాఁగన్నలఁ దఱుచుగా
నీళ్లువిడుచుచు తెదరు చూపులతో మిమ్మ చూచుచు జననంబాగము లేనియడవియందు దీనకృ
తుతో. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల వెక్కుచు మెయి గలవిలాసశ్రద్ధ మ లక్ష్యుల
దక్కుటయును నొకయొంట పై, నెక్కున ధరణీశు నెదుట నిలచి విసేత్తిన్. 69

అ. ఒక్కతె=అట్టి మాడుదియొక తె, భయశోకంబుల = వెఱపుచేతను దుఃఖముచేతన,
వెక్కుచున్ = వెక్కిరి విడిచినట్లు ధ్వనిగలుగ నేప్పుచు, మెయి = శరీరమునందు, కల...లక్ష్యుల-
కల=కలిగిన, విలాస=ప్రియవర్తనముచేసిననడక మాపులాసగవానివలని శృంగారచేష్టవిశేషము యొ
క్కయు, విభ్రమ=మాటలయు నాభరణములయు వివర్యాసమువలని శృంగారచేష్టవిశేషము యొ
క్కయు, లక్ష్యులు=కలములు, తక్కుటయున్ =లేకపోవుటయు, ఒకయొంటపై=ఒక విధమైన పొంద
ర్వమై, నెక్కున = తనయందుఁ బాదుకొనఁగా, ధరణీశునెదుట = రాజైనస్వరోచియెదుట,
నిలిచి=నిలువఁబడి, విసేత్తి=వినయముతో, - పలికె అని మీఁదిపద్యమునందుఁ గ్రియ.

తా. ఒక్కతె వెక్కివెక్కియెట్లుచు విలాసవిభ్రమాదిశృంగారచేష్టలు లేకుండుటయు
నొక్కయొప్పదముగాఁ గోచుచుండఁగా స్వరోచియెదుటవచ్చి నిలిచి యిట్లు పలికెను. అలం.
విసేత్తి

క. పలుచనివాతెఱుమెఱుంగునఁ, బలుమెఱుంగులు సందడింపఁ ర్నబాపటపై నం
జలిఁ జేర్చి జళుకుఁజూపులఁ, బలుకులఁ బులకండ్ మొలుకఁ ర్ బలికెం గలఁచన్.

అ. పలుచనివాతెఱుమెఱుంగునఁ = సన్ననిపెదవియొక్కకాంతివిశేషముతోడ, పలుమెఱుం
గులు=దంతములకాంతులు, సందడింపఁ = కూడి యతితయింపఁగా, పాపటపై = శేకపిఠిమీఁద,
అంజలిఁ =చేమాడ్చును, చేర్చి=కూర్చి, జళుకుఁజూపులఁ = బెదరుఁజూపులతోను, కలకఁ =కలఁత
పాటుతోను, పలుకులఁ =మాటలయందు, పులకండ్ము=కిండవకైర్-మాధుర్యమునుట, బిలుకఁ =
చిందఁగా, పలికె = ఒకమాట చెప్పెను. - అనఁగా నా స్త్రీ స్వరోచికి మ్రొక్కి మధురవాక్యముల
తోడ నవృత్తాంతము నిట్లు చెప్పకొనెను.

శా. ఓరాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణప్రోతానివాతాశన
ప్రారజ్యత్కటికర యోముఖరశార్ద్రక్రూరబాహుళా

యోరుక్తాచలకల్ప యోకవచిత్రవృధాం గ కావంగదే
యోరాహుత్తశిరోమణీ నిరవధిప్రద్యత్ప్రతాపరణీ

71

అ ఓరాజన్యమహేంద్ర = ఓరాజవంశశ్రేష్ఠుఁడా, ఓమణి...చక్ర-ఓ=ఓయి, మణిగణ =
రత్నసమానములచేత, ప్రోత=కూర్చబడిన, అనివాతాశన = పాముపంజికత్తిచేత, ప్రారజ్యత్ =
ప్రతాపముచున్న, కటిచక్ర = చక్రాకారమయిఁబెఱుఁడులగలవాఁడా, ఓ..బాహుళా- ఓ=
ఓయి, ముఖర=మ్రోఁగుచున్న, శార్ద్ర=నింగిఁబింబితిగూడిన, క్రూర=కఠినమయిన, బాహుళా=
గడ్డమాఁతులపంటి భుజములుగలవాఁడా, ఓరుక్తాచలకల్ప = ఓయిబంగారుకొండపంటివాఁడా -
ధైర్యమునందును దేహకాంతియందును బంగారుకొండనుబోలినవాఁడా యనుట, ఓకవచిత్రవృధాం
గ=ఓయికవచమదొడిగినయున్న రేడిహముగలవాఁడా, ఓరాహుత్తశిరోమణీ = ఓయిగుఱ్ఱపురాతులలో
శ్రేష్ఠుఁడా, నిరవధి . రణీ- నిరవధి=మీరలేని, ప్రోమ్యత్=మిక్కిలి ప్రతాపముచున్న, ప్రతాప =
ప్రతాపాగ్నికీ, అరణీ=నిప్పునుబుట్టింపెడికఱ్ఱయైనవాఁడా, కావంగదే=రక్షింపవచ్చు.

తా. రాజవంశశ్రేష్ఠుఁడవును రత్నములు చెక్కినపిఠితోడిపామువలె గూరమైనకత్తిని ధరించినవాడవును ఎక్కువెట్టినసింగిటివింటిని మ్రోయించుచున్నవాడవును పేరుపర్యతమువలె జలింపనిధైర్యమును బంగారుచాయగల యున్నతదేహమును గలవాడవును గుఱ్ఱపుకౌతులతో శ్రేష్ఠుఁడవును మిక్కిలిప్రతాపముగలవాడవు నైనయోహవోరాజా నన్ను రక్షింపుమనియెను. అలం. ఉపమ, రూపకమును.

క. అనీనఁ దలంపున నింపిన, యనుకంప నిలింపచంపకామోదనుతుం

డనునయ మొప్పంగ నోడకు, మని నిజవృత్తాంత మడుగ నీ నది యిట్లనియెన్.

అ అనినఁ=అని యాస్త్రీప్రార్థింపఁగా, నిలింపచంపకామోదనుతుండు = సంపెంగపువ్వు పరిమళమువంటి దేహపరిమళము గలదేహతాస్త్రీకొడుకు- స్వరోచి, తలంపునఁ = మనసునందు, నింపినయనుకంపఁ = నిండించినదయతో - మిక్కిలిదయతో ననుట, అనునయము = ఊఁబడించుట, ఓప్పంగఁ = ఓప్పుచుండఁగా, ఓడకుము=భయపడకుము, అని, నిజవృత్తాంతముఁ = దానిదైన వృత్తాంతమును, అడుగఁ=అడుగఁగా, అది=ఆస్త్రీ, ఇట్లనియెన్=ఇట్లుపలికెను.

తా. అనచ్చివీర్యాఁడుని యట్లు మోఱి పెట్టి ప్రార్థింపఁగా స్వరోచి మిక్కిలి దయగలవాడై దానిని వెఱవకుమని యూఁబడించి నీవృత్తాంతమేమి చెప్పవనియడుగఁగా నది యూహింపఁజెప్పఁబోవురీతిని జెప్పెను.

సీ. వినుమానములు గాఁగ ననతోడఁ బెనవెట్టి, నెట్టెంబుగాఁ బ్రేస్త్రుఁజుట్టినాఁడు
బండికంచెనచాయ నీ బైసిమాలినమేన, మెదడుగందపురొంపి నీ మెత్తినాఁడు
కునఖంపుడాచేతి నీ పునుకకప్పెర నిండఁ, బ్రాణికోటులనల్లఁ నీ బట్టినాఁడు
కొకిలికివేసంపున గూనిమూఁపులమీఁద, మూఁడుపంగలయూఁటె నీ మోపినాఁడు
నిట్టతాడనఁ బొడుపుచే నీ నిక్కినాఁడు, నిడుదకోటల మిక్కిగుడ్ల నెగడినాఁడు
సరవరోత్తమనేడుమూఁనాళ్ల నుండియునుఱుగొన వెంటదిరిగెడునననురయొకఁడు.

అ. సరవరోత్తమ = ఓరాజుశ్రేష్ఠుఁడా, వినుమానములుగాఁగఁ=వింతలుగా, (పా. వినుమానములుగాఁ = హేచ్చుతిక్కువలుగా.) వనతోడఁ=క్రొవ్వుపారతో, పెనవెట్టి = మిలివెట్టి, నెట్టెంబుగాఁ=గుండుతలపాగఁగా, ప్రేపుఁ=ప్రేగును, చుట్టినాఁడు=తలకుఁజుట్టుకొన్నాఁడు, బండికంచెనచాయఁ = బండియిరుసునకుఁబూసెడి మనిపెన్నెవంటిపన్నెచే, బైసిమాలినమేనఁ=బాగుచెడినదేహమునందు, మెదడుగందపురొంపి = మెదడనుచందనపుబురదను, మెత్తినాఁడు=దట్టముగాఁ బూసికొన్నాఁడు, కున...కప్పెర - కునఖంపు=పుప్పిగోళ్లుగల, డాచేతి=ఎడమచేతిలోని, పునుకకప్పెర=తలపుట్టెచిప్ప, నిండఁ = నిండునట్టుగా, ప్రాణికోటులనల్లఁ = జంతుసమాహముల నెక్కువీసి, వట్టినాఁడు = పట్టుకొనియున్నాఁడు, కొకిలికి = వికారమయిన, వేసంపు ..మీఁదఁ - వేసంపు=వేషముగల, గూని = మీఁదికుటుసునట్లుపంగిన, మూఁపులమీఁదఁ = భుజిగిరప్పలమీఁద, మూఁడుపంగలయూఁటె=త్రిశూలమును, మోపినాఁడు=పెట్టుకొన్నాఁడు, నిట్టతాడు=నిక్కి నిలిచినతాటిప్రమాను, అనఁ=అనునట్లు, పొడుపుచేఁ=ఉన్నతిచేత, నిక్కినాఁడు=నిగిడియున్నాఁడు, నిడుదకోటలఁ = నిడుపాటివంకరప్రక్కపండ్లచేతను, మిడిగుడ్లఁ=మీఁదికుటికనకనుగుడ్లచేతను, నెగడి

నాడు = అతిశయించినవాడు, అనురయోగడు = ఒక రాక్షసుడు, వేదమున్నాళ్లనుండి = ఈ దినము నకు మూడుదినములనుండి, ఉనులుగొనె = నా ప్రాణములు తీసికొనుటకై - నన్ను జంపి తినుటకై యనుట, వెంటఁదిరిగెడు = నా వెంటఁ దిరుగుచున్నాడు - నన్ను వెంటఁబించి తిరుగుచున్నాడు.

తా ఓరాజా ! యొక రాక్షసుడు ప్రేమగలు క్రొవ్వుపాఠతో మెలివేసి చూచువారికి వింత గాఁ దోచునట్లు తలకుఁబాటుకొని నల్లగా రోతఁపుట్టించుచున్న దేహమునందు మెదడు గందముపూసి నట్లు దట్టముగాఁబూసికొని యెడమచేతిలోఁ దలపుత్తై పెంతునందుఁ బ్రాణులనెత్తురు నిండించి పట్టు కొని వికారపు వేషముతోఁజిగూనివీపునందు శూలాయుధము ప్రేలగా వంకరలేక పెరిగినతాటిచెట్టు వలె బొడుగుపాటి శరీరమును మిట్టకొపండ్లును మీఁది కులికినకనుగ్రుడ్లును గలిగి నేటికి మూడు దినములనుండి నన్ను జంపుటకై వెంటఁబించి తఱుముచున్నాడు. అలం. స్వభావోక్తి, నిదర్శన, రూపకము, ఉత్సృక్తయు.

క. ఏయెడ ననదలమొఱి వా, లాయము వినవలయు దుర్బలస్య బలం రా

జా యన వినవే ధరణీ, నాయకులకు నార్దరక్షణంబులె క్రతువుల్ 74

అ. ఏయెడ = ఎప్పుడును, అనదలమొఱి = దిక్కుమాలినవారిదుఃఖముతోఁజివిన్నపమును, నాయము = అపహీనముగా, వినవలయు = మిఁదోఁటివారు వినవలసినది, దుర్బలస్యబలంరాజా - దుర్బలస్య = బలహీనునికి, బలం = బలము, రాజా = రాజా, అనె = అనఁగా, వినవే = నీవువిన్నవారడవు కావా - వినియే యున్నావనుట (కనుక) ధరణీ నాయకులకు = రాజులైనవారికి, ఆర్దరక్షణంబులె = దీనులను గాపాడుటలె, క్రతువుల్ = యజ్ఞములు - అనాథలను గాపాడుటలు ఆశ్వమేధముమొదలయిన యజ్ఞములు చేయుటవంటివనుట

తా. ఓరాజా ! బలములేని దీనులకు బలము రాజే యని సెద్దలుచెప్పదురు గనుక నీవు నామొఱి విని నన్నీ యాపదనుండి తొలఁగించి రక్షింపుము. దీనిచే నీకు ననుస్తయజ్ఞములుచేసిన ఫలముసిద్ధించును అలం. తావ్యలింగము, రూపకమును

క. మరుదశ్యపు త్రికిందీ, వరాక్షగంధర్వరాజునలనఁ బొడమితి

నరవర వెలసితిఁ గళలం, దు రమించుటఁ జేసి భువి మరనోరమ యనఁగన్. 75

అ. నరవర = రాజా, (నేను) మరుదశ్యపు త్రికిం = మరుదశ్యుఁడను గంధర్వునికొమార్తకు, ఇందీవరాక్షగంధర్వరాజులనె = ఇందీవరాక్షుఁ డనెడుగంధర్వరాజులన, పొడమితి = పుట్టితిని, కళలందు = విద్యలయందు, రమించుటఁజేసి = వినోదించుటచేత, భువి = భూమియందు, మనోరమ యనఁగన్ = మనోరమ యనుపేరితో, వెలసితి = ప్రసిద్ధి నొందితిని - అనఁగా నే నందీవరాక్షుఁడనెడి గంధర్వరాజుకాతురను నాతలి మరుదశ్యుఁ డనుగంధర్వునికాతురు నేను ననుస్తవిద్యలు నేర్చి వానియందు రమించుటచేసి నాకు మనోరమ యని పేరుపెట్టిరి

శా. రారాపిల్ల భుజాంగదంబులముఱుల్ శీరాలంగ విద్యాధరుల్

గారా మొప్పంగ నెత్తికొండ్లు నను సంకస్థాయినిం జేయఁగా
వారిఁ వీడ్కొని సిహాపీరిక జలతప్తం బొందు మాతొండ్రీ మం
జీరం బీంచుక ఘల్లు మన్న నవి దాఁ శీ జెప్పంగ నిం కేటికిన్.

అ. విద్యాధర్యుఁ = విద్యాధరులనెడిదేవబాతివారు, రాశిశక్త = ఒకరినొకరు (త్రోసికొని వచ్చునట్టియొకరినొకరు, భుజాంగదంబులమధ్య = భుజములయొక్క భుజకీర్తులందలి రత్నములు భుజకీర్తులందుఁ జొదిగినరత్నములనుట, రాలంగ = ఊడిపడిపోవుచుండఁగా, గారాము = గారాబము ఒప్పంగ = ఆమరునట్లు, నన = నన్ను, ఎత్తికొండ = ఎత్తికొనుచుందురు, మాతండ్రి = మానాయఁ మంజీరంబు = నాకాలియందె, ఇందుకగలుగున్న = కొంచెమగలుగును శర్మించినను - నేను దనయొద్ద వచ్చుచాడి కొంచెము తెలిసిననుట, అంకస్థాయినిజేయఁగా = నన్ను దనయొడిలోఁ గూర్చున దానిఁగాజేయుటకు - ఒడిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొనుటకనుట, (పా అంకస్థాయిగాఁ గొల్చుట వారి = ఒడియందున్నదాన నగుటకుఁ గొలుపుకూటమునందున్న వారిని, ఈపాఠము ప్రక్షిప్తవ తోఁచెడి), వారి = అవిద్యాధరులను, పిడ్గాని = తొలఁగిపొమ్మని, సింహాసనం = సింహాసనముఁ దుండి, చలత్వంబొందు = కదలికను బొందును - తేచి యెదురుగావచ్చుననుట, అవి = ఆముఖానుభ వులను, తా = నేను, ఇంక = ఇంకను - ఇట్టిమర్తకను బొందినట్లుట, చెప్పంగ = చెప్పఁ ప్టికి = ఏమిటికి - చెప్పకొనుటవలన గౌరవహీనియేకాని ప్రయోజనములేదనుట

తా. విద్యాధరులు నేను నేనిని యొకరినొకరు త్రోసికొనివచ్చి యెత్తిముద్దాడఁగాను లువునందున్న మాతండ్రి వారినెల్ల నవతలఁ దొలఁగిపొమ్మని సింహాసనము విడిచి తేచి యెదురు వచ్చి యెత్తి యొడిలోఁబెట్టుకొని గౌరవింపఁగాను తెరిగినదాననునేను ఇప్పుడవి యెల్లఁ జె కొనుట సిగ్గులచేతేకాని యితరముకాదు కనుకఁ జెప్పకోరాదు అలం స్వభావోక్తి, ఆత్మపర ఉదాత్తమును

తే. దేవ సారస్వ పట్టి కళావతియును, నల్ల మందార విద్యాధిరాత్మజన్మ యగువిభావసియును నాకుఁ బ్రాణానఘలు, వారు నేనును నొకనాఁడుగారవము.

అ. దేవ = రాజా, సారస్వ పట్టి = సాగుండ నెక్కిముఁకూతురు, కళావతియును = కళావతియ నదియు, అల్ల = అల్ల = ప్రసిద్ధుండయిన, మందార = మందారుండనెడు, విద్యాధర = విద్యాధర యొక్క, ఆత్మజన్మ = కూతురు, అగువిభావసియును = అగునట్టివిభావసి యనునదియు, నాడుప్రా నఘలు = నాయొక్క (ప్రియురండైన) చెలికత్తెలు, (పా నాడు ప్రాణానఘలు) వారు = ఆచె ల్తెలును, నేనును, ఒకనాఁడు = ఒకదినమునందు, గారవమున = పరస్పరప్రేమముతో - మీఁదల మతో నర్వయును.

సీ. నెత్తమ్ము లేకొండ నెత్తమ్ములం దాడు, విద్యాధరీకోటి విటులతోడ నెచటిగాడ్పులఁ బుట్టు విచికిలామోదంబు, శబరకాంతలగుట్టు నెత్తమ్ము నెన్న గేంద్రపుంజులతో మిన్నంది వెన్నంది, కోరాడు దనగుబ్బరకొమ్ము భోజి యెం దుండుగురి వెందరపందిళ్ల పూదేనె, జడి యిందుళిలలందు న జాలువాట్టు నట్టికలధాతశిఖరి, బురష్మానచయము, నేయువేడుక బొదరిండ్లరవాయలం దిరుగుచుండి యొకానొకర దెనఁదృఢంబు, దళముగానాతి మొలచినరబిలమునం ద

అ. ఏకొండనెత్తమ్ములం = ఏకొండమీఁది నమప్రవేశములయందు, విద్యాధరీకోటి విద్యాధరస్త్రీలననుమాదము, విటులతోడ = విటుకాండతోడ, నెత్తమ్ము = జూదముల అడుక = అడుచుండునో, ఎచటిగాడ్పుల = ఏకొండమీఁది వాయువులచేత, పుట్టు = దంబు

పుట్టు = జనించుచున్న, విచికింశచిటుమలైపువ్వులయొక్క, ఆహారము = పరిమళము, శరీర కాంతలగుట్టు = శరీరయతిలమర్చమును - మనస్థవికారమును మఱుంగుపఱుచునట్టి శక్తివస్తువునట, సర్వజ్ఞత్వము = పంచలించునో - అపరిమళముచే శరీరయతిల మనస్థవికారాధిభలై ప్రియులకుఁ దమకాహమును దాశలేక బలులుపఱుతురనుట ఎన్న గేంద్రపుఁజలుతో = ఏవర్తత్రశక్తివస్తుయొక్క జీయలను, పెన్నంది = పెద్దపంది - శివునివాహనమైన నందీశ్వరుఁ డనుట, మిన్నింది = మిక్కిలియుపాస్పాంగి, తనగుబ్బుకొమ్ములు = తిలుపుగుబ్బులనంటితకకొమ్ములను, బిడ్డి = మొనయించి, కోరాడుక్ = పొడిచి మట్టియై త్తిచల్లియాడునో, ఎందుక్ = ఏకొండయందు, ఉండు బడి-ఉండు = ఉండెడి, గురివెందపందిళ్ల = బండిగురిగింజితీగలపందిళ్లకలని, పూదేసెబడి = పుష్పరసవర్ణము, ఇందుకిల లందుక్ = చంద్రకాంతపురాల్లమీఁద, జాలువాటుక్ = వెల్లువయై ప్రవహించునో, అట్టికలధౌ తళిఖరిక్ = అటువంటి వెండికొండయందు, పుష్పాసయము = పువ్వులుకోయుటను, చేయువేడుకక్ = చేయునట్టికతాహలముచేత, పాదరిండ్లచాయలందుక్ = తీగయొండలట్టి, తిరుగుచుక్ = సంచరించుచు, ఉండి, ఒకానొక దెనక్ = అందొకతట్టు, తృణంబు = గడ్డి, దళముగాక్ = దట్టముగా, వాతక్ = ద్వారముఖమునందు, మొలచినవలయునందుక్ = మొలచియున్న గుహలోపల - ప్రేపద్యముతో నన్వయము

తా విద్యాధరస్త్రీలు విటకాండతోడ జూద మాడుచుండెడి మీఁదిభౌగళు సమప్రదేశములును, బోయతలకు మనస్థవేదన గలిగించునట్టి చిటుమలైలపరిమళములు నేనచల్లడిగాలియు, నందీశ్వరుఁడు కొమ్ములతో గ్రొచ్చి కోరాడుచు విసోదించునట్టిచిటుపట్లను, బండిగురివెందపందిళ్లమండి స్రవించునట్టి పూదేసె కాలవలై పాటుచున్న చంద్రకాంతమణిప్రదేశములును గలిగి యొప్పెడి వెండికొండయం గొకానొకచోటఁ బూఁబొదలయందుఁ బూవులు కోయఁబోయి యందొకచోట గడ్డి దట్టముగా మొలచి యావరించుకొన్న ద్వారము గలయొకగుహలోను అలం. ఉదాత్తము

ఉ. ఊసరవెల్లి చందమున రీ నొక్కట బీజనరాలు దేఱుగా

మీసలు గడ్డముం జడలు రీ మే నుదరంబును వీనులుక్ జరా

ధూసర మైనరోమతితితోఁ బెనఁగంబడి దూది రాశిగా

జేసినరీతి నున్నయొక రీజిల్లమునిం గని శాతుకంబునన్

79

అ. ఊసరవెల్లిచందమునో = ముదిసినమువ్వపై తొండవలె, ఒక్కటక్ = ఏకరీతిని, బీజనరాలు = పెద్దపెద్దనములు, తేఱుగాక్ = తేటపడగా - పైకి గానరాగా ననుట, మీసలు = మీసములును, గడ్డముక్ = గడ్డమును, జడలు = జటలును, మేను = శరీరమును, ఉదరంబును = కడుపును, వీనులుక్ = చెవులును, జరాధూసరము = ముసలితనముచేఁ దెల్లబడినది - ఊసినది, నిసరోమతతితోఁ = అయినట్టి మేనిపంతుకలనమాహుముతో, పెనఁగంబడి = పెనఁచుకొని, దూది = విత్తనీనిపై త్తి, రాశిగాక్ = బ్రోగుగా, చీసినరీతిక్ = చేసినవిధమున, ఉన్నయొకరీతిమునో = ఉన్నట్టి యొకముసలియుపిని, చుచి, శాతుకంబునో = మరొకపాలముతో ప్రేపద్యముతో నన్వయము అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, స్పృహావోక్తియు

అ. ఇతనిదడనగుహం రీ మెద్ది నేత్రద్వయం, బెట్టి కర్ణయుగళ రీ మెద్ది యనుచు

బూచిపూలై నున్న నాచందయమునిమోము, బాల్యచాపలమున బట్టెటయును.

. ఇతనివదనమహారము = ఈబుని దైనముఖద్వారము. నోరు, ఏడ్చి=ఏది, శత్రుద్యయంబు = కన్నుదోయి, ఎడ్చి = ఏది, కర్ణ యుగళము = చెవులజంట, ఎడ్చి = ఏది, అనుచు = అనియునుకొనుచు, బూచివోరే = భూతమువలె, ఉన్నవాచయమునిమోము = ఉండినమునిదైనముఖమును, బాల్యవాపలమున = పసితనపుఁజులతవ్వముచేత, పట్టుటయును = పట్టుకొఁగా - అనఁగా నోరు కన్నులు ముక్కు చెవులు శేర్పడక భూతమువలె ఉన్నయామునీశ్వరుని జూచి పసి తనపుఁ జంచలత్వముచే నతని మొగముఁ బట్టుకొనఁగా.

క. ధ్యాన స్థిమితం డగున, వక్త్రాని మదీయాంగుళీవిరమర్చనములచే

మే నెఱిగి తొంటియనునం, ధానము చెడి కన్ను దెఱచి ర దారుణఘటితిన్. 81

అ. ధ్యాన స్థిమితండు = ధ్యానయోగమునందుఁ జరింపనివాఁడు, అగునమ్మాని = ఆయినయాబుని, మదీ...చే - మదీయ = నాసంబంధమైన, అంగుళి = వ్రేళ్లయొక్క, విమర్చనములచే = విశేషమయినతాఁడులచేత, మేనెఱిగి = దేహస్వృతి గలవాఁడై, తొంటియనునంధానము = మునుపటిధ్యాననివృత్తి, చెడి = చెడఁగా, కన్ను దెఱచి = కన్ను విచ్చి, దారుణఘటితి = క్రూరమయినమాటలయొక్క పలుకుబడితో - దీనికి 84 పద్యమునందలి 'పలికె' ననుక్రియతో నన్వయము.

ఉ. ఓసి దురాత్మురాల గృహ శ్ర మొల్లక సర్వసృఖంబులున్ నిరా

యాసమునం దొఱంగి మిహిరారంశుమరుచ్చదనీరనీరస

గ్రాసము దేహధారకముగ గుహలం దప మాచరించుమ

మీసరణిన్ స్పృశించి నగ శ్ర నేమిఫలం బొనఁగూడఁ జెప్పమా. 82

అ. ఓసి దురాత్మరాల = దుష్టవృద్ధాబిముగలయోసీదురాలా, గృహము = ఇల్లు, ఒల్లక = అశేషించక - ఇల్లుకాకిలి విడిచి యనుట, సర్వసృఖంబులున్ = ఎల్లసృఖములును, నిరాయాసమునన్ = శ్రమయలేమితో - ఎల్లు మానవచ్చు వినుచిచారము కొంచెమైనను లేక యనుట, తొఱంగి = విడిచి, మిహిరారంశు... గ్రాసము - మిహిర = సూక్ష్మనియొక్క, అంశు = కిరణములును, మరుత్ = గాలియును, ధప = ఆకులును, నీర = జలమునైన, నీరస = సారములేని, గ్రాసము = ఆహారము, దేహధారకము = శరీరమును ధరింపఁజేయుపది, కాన్ = కాఁగా, గుహలన్ = కొండగవులయందు, తపము = తపస్సు, ఆచరించుచున్న = చేయుచున్నవస్తువును, ఈసరణిన్ = ఈవిధముగా, స్పృశించి = తాఁకి, నగన్ = నవ్వఁగా - అపహాస్యముచేయుటచేత ననుట, ఏమిఫలంబు = ఏమిలాభము, ఒనఁగూడెన్ = (నీకు) సిద్ధించెను, చెప్పమా = చెప్పుము.

తా. ఓసి దురాత్మరాల! ఇల్లుకాకిలివిడిచి కుఖము నశేషించక సూర్యకిరణములను గాలిని నీళ్లను గుండుటాకులను నాహారముగాఁ జేసికొని గృహము నిలుపుకొని గుహలలో దపస్సుచేయుచున్నవన్నె దాఁకి యిట్లు పరిహాసము చేయుటచేత నీకుఁ గలిగినలాభ మేమో చెప్పుము

కి. తిమిరింపువయసుగుబ్బల, కొమరాలపు నీకుఁ దగినగోవాళ్ల మహి

నెమికి నగ రాదె ముదిసిన, మముఁ జెనకిన నేమికలదు శ్ర మద మేమిటికిన్. 83

అ. తిమి. .లపు - తిమిరంపు = పొగరెక్కిన - మదముచేత గన్నుగానని యనుట, వయసు = యామనమునందలి, గుబ్బల = దిగి పన్నులుగల, కొమరాలపు = పడుచువు, మహి = భూమియందు, నీకుఁ దగినగోవాళ్ల = నీకుఁదగినట్టి పశువువారిజను, నెమికి = వెనకి, నగరాదె = పరిహాసముచేయరాదా,

ముదినినమయ్య = మునలితనముకొందినమయ్య, చెనకిన = తాత్కాలిక, ఏమికలదు = కోకిలలాభము గలదు, మదము = ఇంతకొవ్వు, ఏమిటికి = ఎందుకు — ఇంతమదము కొలుగాదనుట

క. మునురుకొనుజరభరంబున, ననురుసు రైయున్నమమ్ము శ్రీ నడకించితి వి
ట్లునురు మన బట్టువడు మొక, యనురకు నీ వనుచు బలికె శ్రీ నాగహ మెనగన్.

అ. మునురు.. బున = మునురుకొను = ఆవిరించుకొన్న, జర = మునలితనముయొక్క, భరంబున = అతిశయముచేత, అనురుసురై = మిక్కిలియలసి, ఉన్నమమ్ము = ఉండినమమ్ము, ఇట్లు = ఈరీతిని, అడకించితివి = అపహసించితివి, (కనుక) ఉసురుమన = ఉప్పురని శ్రమపడు నట్లు, నీవు, ఒకయసురకు = ఒకరాక్షసునకు, పట్టువడుము = చిక్కికొనుము, అనుచు = ఇట్లు ని, ఆగ్రహము = కోపము, ఎనగన్ = అతిశయింపగా, పలికెను = చెప్పెను - శపించెననుట.

తా. మునలితనముచే నలంకరించినవానిని నన్నీ విధముగా బరిహసించి యాయానపెట్టి తివి గనుక నీవు నొకరాక్షసునిచేత బట్టుపడి శ్రమపడుమని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పదు, గనలుచు నవ్వగ్గుతపసి శ్రీ కటము లదరగా

దనచేతినాగతైత్తము, గొని పనరము గొట్టనట్లు శ్రీ గొట్టె నదయు డై. 85

అ. జననాథ = ఓరాజా, ఏమిచెప్పదు = (అటుపిమ్మటివృత్తాంతము) నేనేమని చెప్పదును, అవ్వగ్గుతపసి = అబక్కువాడగుమని, కనలుచు = కోపముచే మండిపడుచును, కటములు = కిణారములు, అదరగా = చలింపగా, అదయుడై = దయమాలినవాడై, తనచేతినాగతైత్తము = తనచేతనున్నయోగపుచెత్తమును, కొని = తీసికొని, పనరము = పశువును, కొట్టినట్లు = కొట్టిన రీతిగా, కొట్టె = నన్నుగొట్టెను అలం ఉపమ

క. కొట్టునడి యటకు మునుపే, తిట్టుం బడి యేడ్చునాదురదెన గని మదిలో
గట్టలుక పైడమి నాసఖు, లిట్టనిరి మునీంద్రుతోడ శ్రీ నైతిసపెలుచన్. 86

అ. కొట్టునడి = దెబ్బపడి, అటకుమునుపే = అంతకుముందే, తిట్టుంబడి = శాపమునుబొంది, ఏడ్చు నాదురదెన = కోదవ్యముచేయు చున్న నాదురవస్థను, కని = చూచి, నాసఖులు = నాచెలికత్తెలు, మదిలో = మనసునందు, కట్టలుక = అధికకోపము, పొడమి = పుట్టి, ఎత్తినపెలుచన్ = కలిగినయోగ్రహ ముతో, మునీంద్రుతోడ = ఆమునిశ్రేష్ఠునితో, ఇట్టనిరి = ఇట్లుపలికిరి

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి శ్రీ యూరక యీపసిబిడ్డ గొట్టగా
జేయెటు లాడ నీకు నిది శ్రీ చేసిన జేమి వృథాశపింతురే
బోయవె యాడుదోడుననుబుట్టవె శాపనిమిత్తమే తపం
బోయెడ నున్న శాంతిపరు శ్రీ లే మనువా రిక నీచరిత్రకున్. 87

అ. ఓయి దయావిహీనమతి = ఓయి దయలేనిబుద్ధిగలవాడా, ఊరక = కారణములేక, ఈపసి బిడ్డ = ఈపిన్నపడుచును, కొట్టగా = కొట్టుటకు, చేయెటులాడెనెక = నీకెట్లుచేయాడెను - కొట్టుటకు నీకు సంకోచము లేకపోయెనుకదాయనుట, ఇది = ఈచిన్నది, చేసినది = చేసినతప్పు, ఏమి = ఏది, వృథా = వ్యర్థముగా, శపింతురే = తిట్టుదురా - తిట్టుట వ్యాయముకాదనుట, బోయవె = నీవు కొరా, తుండవా - కొరాకులకు దయలేకపోవచ్చు ననుట, ఆడుదోడును = ఆడుదైనతోడబుట్టువుతో, పుట్టవె = నీవు పుట్టినవాడవుకావా - తోడబుట్టిన యాడువారుకులవానికి నాడుడుచులయెడల

డయలేకపోదనుట, తపఃబు=నీవు చేయునట్టి యీతపస్సు, శాపనిమిత్తమే=ఎవరికైనను ఖాపమిచ్చుటకా, ఇంక=ఇంకకమీఁద, నీచరిత్రవత్=ఇటువంటి నీనడవడికి, ఈయెడ=ఇక్కడ, ఉన్న శాంతి పరులు=ఉండవలసిన సహజమును, ఏమనువా=ఏన్నేమందురు-నిందితులుగాని గౌరవింపరనుట.

క. సాము కడు ముదిసి కడపట, గా మగుచందమున వార్ధకంబునఁ గ్రోధం

బేమియు మానక మండెడు, నాముని మునియే తిలంప న నదియుం దపమే. 88

అ సాము=సర్పము, కడం=మిక్కిలి, ముదిసి=ముదిమి నొందినదై, కడపట=తువను, గాము=గ్రహము, అగుచందమున=అగునట్టివిధమున-వాగుబాము వేయెండ్లు బ్రదుకుననియు వేయెండ్లునయిన పిచ్చుట తెగులపుట్టి గ్రహమై ప్రాణులను బాధించుననియు నడచి మిడినాగనియుఁ జెప్పుదురు వార్ధకంబునకే=మునితనమునందు, క్రోధంబు=కోపమును, ఏమియు=ఏమాత్రమును-కొంచె మైనననుట, మానక=నిడువక, మండెడునాముని = కోపవికారముఁబొందువాఁడైన యాటము, మునియే=మునియగునా-మునికానేరడనుట, తలంపక=విచారించకగా, అదియు=అటువంటికోపస్వభావముగల మునిచేయునదియును, తపమే=తపస్సా-కాదనుట.-అనఁగా శాంతి గలిగి చేసినదే తపస్సును, అట్టి తపస్సు చేయువాఁడే తపస్వియుఁ గనుక శాంతిలేనితపస్సు నిరర్థకమనుట అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, ఉపమయు.

క. పరులయపరాధగతులకుఁ, గెరలక తినుఁ బొగడుచోటఁ గీ రీ డాడెడుచోఁ

బరితోషము రోషము నెదఁ, జొర నీనితపస్వి సుమ్ము నుకృతి ధరిత్రిన్ 89

అ. ధరిత్రి=భూమియందు, పులు...గతులకు=పలుల=ఇతరులయొక్క, అపరాధ గతులకు=తపస్వపరాధములకు-తనయెడల నెవరైనను జేయునట్టితపస్సులను ననుట, గెరలక=కోపింపక, తనుకే=తన్ను, బొగడుచోట=స్తోత్రముచేయునెడను, కీడాడెడుచోట=నిందచేయునెడను, పరితోషము=సంతోషమును, రోషము=కోపమును-అనఁగా బొగడునప్పుడు సంతోషమును నిందించునప్పుడు రోషము ననుట, ఎదక=మనసునందు, చొరనీని=ప్రవేశింపనియ్యని-కలుగనియ్యని, తపస్వి=తపస్సుచేయువాఁడు, చుమ్మ=చుమీ, సుకృతి=పుణ్యాత్ముడు.

తా. భూమియందు దెవరేమి తపస్సుచేసినను నిహించి యొకరుతట్టినను దీవించినను మనోవికారము నొందక తపస్సుచేయునట్టితపస్వియే పుణ్యాత్ముఁడు గాని రాగద్వేషములు గలముని పుణ్యాత్ముఁడు కానేరఁడుకీ అలం. అప్రస్తుతప్రశంస

తే. ఒండొక డవైన నిపుడునీరేపిండియిడమె, బ్రహ్మణుడవటమాచేతరబృదుకుగంటి
తడవఁ బని లేదు నిన్ను గౌరవమునిగోవ, ననుచు వాదించి విడిచిననాగ్రహించి.

అ. ఒండొక డవు=మఱియొకడవు-బ్రాహ్మణేతిరుడవనుట, ఐనకే=అయినపక్షమున, ఇప్పుడొక తనమయమునందు, నీపిండియిడమె=నీపిండిని లెట్టమా-నీదేహమును విడిగానిలియుఁగొట్టి ముద్దగాఁ జేసివేయుమా, బ్రహ్మణుడవు, కౌట=అగుటచేత, మాచేతకే, బ్రదుకుగంటి=చావకబ్రదుకునంతటి యపవృత్తుమునుబొందితివి, నిన్ను, తడవకే=ఇట్టివాడవనివిచారించుట, కనలేదు=అక్కఱలేదు, గౌరవమునిగోవ=గౌరవముని యాపువంటివాడవు-తాఁకినమాత్రముననే క్రిందఁబడినచ్చి బ్రహ్మశత్రు పొందించునట్టిశీతిలో నుండువాడవు, అనుచు=అని, వాదించి=వాదించి, విడిచినకే=ఆతనిని వదలిపెట్టగా, అగ్రహించి=(ఆతడు) కౌపించి-పైపద్యముతో నవ్వయును.

తా. నీవు బ్రాహ్మణుడవు గాక యిత్తుడవై యున్నయెడల సంతపనచేసినందులకు నిన్ను పృథ్వీ దీవాము ననియంగొట్టి ముద్దచేసి పాటవేసిపోదుము నీవు గౌతమని గోవునంటివాడవు గనుక నిన్నేమియుఁ జేయఁజైతిమి పొమ్మనఁగా నానునీశ్వరుఁడు మఱియును నోపించి. అలంకారము. (గౌతమనిగో వన్నందులకుఁ గనుక గౌతమిఁ డవఱుమి యొకానొక పుణ్యక్షేత్రమునందుఁగడన్చుచేసికొనుచుండఁగా ద్వాపశవర్ణతైమరును వచ్చెను అప్పు డనేమలు ఋషి లన్నారై యతినియాత్ర మమునకు వచ్చిరి అంతట గౌతమఁడు ప్రతిదినము ప్రార్థనచేచి యాశ్రమముపమునఁబడి బాధి నేసి పిడుకఁడునట్లు చల్లి యనుష్ఠానమునకుఁ బోవుచుండెను అయన యనుష్ఠానము తీర్చుకొని వచ్చునంతిలో నాయనకపోతుమిమచేత నానట్లు మొలచి పైరై యెన్ను దీసి గింజపట్టిపండియుండును. ఆధాన్యమును సంగ్రహించి వంచి విమృశ్యుచేసి యాఋషుల కందఱకుఁ నృప్తిగా భోజనము పెట్టును ఇట్లుఁజపు తీఱునంతఃపఱకు జరిపఁగా నాఋషి లాయనను వచ్చుకొని తమసానములకుఁ బోవుచు విఘ్నేశ్వరుని ప్రేరణముచేతఁ దమ వెంటరమ్మని పిలువఁగా నతఁ డందులకు నవృత్తింపకపోయెను. అందుమీఁద వారాతని లోఁబఱచుకొనుటకై యొకమామయోగపును సృజించి యతనిమైవ మేయఁ దోలఁగా గౌతమఁడు తానిని దర్శకత్వతోఁ దాఁకి యదలింపఁగా నది పిడుగుచెట్టును నోఱగి మోలినట్లు నేలఁగూలి వచ్చెను అంతట వారాగౌతమిమీఁద గోపాత్మకామము నాలోపించి జాలిపుట్టింపఁజిమకు లోఁబడించి తీసికొనిపోయిరి నాలోపింపి యెవరని యపాయము పొందుచకలోనుండువారు దగ్ధులఁ జేయఁడ గౌతమ నిగోపని తొలగి చనుచుండురు)

క. మునలి శపియించె నపు డె, యస్మిత్వాబ్జేక్షణల రాజరయక్ష్యక్షిభం

బైసఁగ నశియింప నగు నదైవఁ బాఱుండు నుగుకి గామి ౩ తెల్లమియ కదా. 91

అ అపుడు = అనమయమునందు, మునలి = అపృథ్వుఁడు, అయస్మిత్వాబ్జేక్షణలఁ = నల్లకలు కులపంటికన్నులుగలవా రైనయాచేరిక తెలన, రాజయక్ష్యక్షిభంబు = శ్రీయరోగమువలనిబాధ, ఎనఁ గఁ = అతిశయింపఁగా, నశియింపఁ = నాశిల్లునట్లు, శపియించె = తిట్టెను అగుఁ = (అట్టి వ్యాపార వశనియోగ్యతకు) రగన. అదైవఁ = అదైవ-అవిషయమునందనుట, పాఱుండు = అబ్రాహ్మణుఁడు, నుగుడి = సరిసుండు, (పా నుగుడి = మండలగుణముగలవాఁడు) కామి = కామండుట, తెల్లమియకదా = స్పష్టమేకదా

తా. అట్లు కోపించినయామునకుఁబడెను నాచేరిక తెలన శ్రీయరోగము పొంది నాశిల్లుండుని శపించెను. అట్లు శపించుటనుబట్టియే యతిఁడు సరిసుండుగాఁడని నీవుగూడఁ దెలిసికొవచ్చును.

క. ఆరుద యప్పడ యయ్యం, భోగ హాలోచనల బొందె ౩ భూవరి నన్ను

చారత్రయముననుండియు, దారుణగతి నొక్కయ నురి ౩ తఱిమెడు వెంటన్. 92

అ భూవరి = రాజా, అప్పుడు = తక్షణమే, ఆయ్యంభోరుహలోచనలఁ = తామరలవంటి కన్నులు గలయాపడుచులన, ఆరుద = అవ్యాధి-శ్రీయరోగము, బొందెఁ = చెందెను, నన్నుఁ = నన్ను, చారత్రయముననుండియుఁ = మూఁడువార్లు లనుండి, (73 పద్యమునందు 'మూనాశ్శనండి' నన్ను, చారత్రయముననుండియుఁ = మూఁడుదిగినములని చెప్పట యుక్తమని తోఁచెడి.) అనియుండుటంబట్టి 'చారత్రయ' మనఁగా నిట మూఁడుదిగినములని చెప్పట యుక్తమని తోఁచెడి. ఒక్కయనురి = ఒకరాక్షసిఁడు, దారుణగతిఁ = క్రూరమార్గముతో, వెంటన్ = వెంటనిని - నెంబడించునట్లు, తఱిమెడుఁ = తఱముచున్నాఁడు.

సీ. ఇచ్చెదనీ కస్తూరహృదయంబు నివ్వెద్య, సరనాథ మున్ను పినాకపాణి
యగురుద్రుఁ డిచ్చె స్వామియంభవమనువున, కతఁ డిచ్చె మణి వసీష్ఠాఖ్యమునికి
నతఁ డిచ్చెఁ గరుణఁ జిత్రాయుధుం డెన్న పేరఁదనరుమదీయమారతామహునకు
నతఁ డిచ్చెఁ బెండ్లియాసనపు డరణంబుగా, మాతండ్రి కతఁ డిచ్చె నమమతనాకు
నకలరిపునాశకము యశస్కురము నైన, దీని వేవేగ నాచే బ్రతిగ్రహించి
యడఁపుమాడై తుల్యవీరువారనఁగవలవ, దనఘనద్విద్యయెందున్నఁగొనఁగవలయు.

అ. సరనాథ = ఓరాజు, నీకు, అస్త్రీహృదయంబు = అస్త్రీహృదయము నెడివిద్యను, ఇచ్చెదన్ = నేనిచ్చెదను, ఇవ్వెద్య = ఈయస్త్రీహృదయవిద్యను, మున్ను = మునుపు, పినాకపాణి = పినాకమునెడివింటిని కేతఁదాల్చినవాఁడు, అగురుద్రుఁడు = అయినశివుఁడు, స్వామియంభవమనువు నకుఁ = స్వామియంభవుఁ డనెడిప్రథమమనువునకు, ఇచ్చెను, అతఁడు = ఆస్వామియంభవమనువు, మణి = పిప్పట, వసీష్ఠాఖ్యముఁకే = వసిష్ఠుఁడనెడియుపికి, ఇచ్చెను, అతఁడు = ఆవసిష్ఠుని, కరుణ = దయచేత, చిత్రాయుధుండు, అనుపేర = అనునట్టిపేరితో, తనరు .. క్క - తనరు = ఒప్పుచున్న, మదీయమారామహునకుఁ = మాతల్లినిగన్న లాతకు, ఇచ్చెను, అతఁడు = మాతాతయైనచిత్రాయుధుఁడు, మాతండ్రికి, పెండ్లియాసపుడు = వివాహకాలమునందు, అరణంబుగాఁ = అల్లునికియ్యు ఒహుమానముగా, ఇచ్చెను, అతఁడు = మాతండ్రి, మమత = అభిమానముచేత, నాకు నిచ్చెను, నకలరిపునాశకముఁ = ఎల్లకల్మషులను నాశముచేయునదియు, యశస్కురముఁ = కీర్తిగలుగఁజేయునదియు, ఐనదీన్ = అయినయీవిద్యను, నాచే = నావలన, వేవేగ = అతిశీఘ్రముగా, ప్రతిగ్రహించి = తీసికొని, ఆదైత్యుఁ = ఆరాక్షసుని, అడఁపుము = అణగఁగొట్టుము - చంపుమనుట, అనఘ = సావములేనివాఁడా - ఓపుణ్యాత్ముఁడా, సద్విద్య = మంచివిద్య, ఎందున్నన్ = ఎటువంటివారి యొద్దనున్నను, కొనఁగవలయున్ = గ్రహించవలయును, వీరువారు = ఇచ్చునట్టివా రిటువంటివారు అటువంటివారు, అనఁగన్ = అనుట - అని విచారించుట, వలదు = అక్కఱలేదు - “నీచాక్షుశ్చక్షమాం విద్యాం శ్రీరత్నం దుష్కులాదపి” అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక విద్యనిచ్చువా రుత్తములూ నీయలూ యనువిచారము పెట్టుకొందనుట.

క. అనుటయు శుచియై నిలిచిన, జననాథునకుం బ్రయోగనంహారంబుల్

వనిత సహస్యంబుగఁ జె, ప్పిన నాతఁడు నెఱిఁగె నంత రీ భీమభంగిన్. 94

అ. అనుటయున్ = ఆ శ్రీ యక్షుపలికనతోడ నే, శుచియై = అచమనాదికముచేసినశుద్ధుఁడై, నిలిచి నన్ = స్వరూచి నిలువఁగా, వనిత = ఆ శ్రీ, జననాథునకుఁ = రాజైనస్వరూచికి, ప్రయోగనంహారంబుల్ = ఆస్త్రమును బావిపైకిఁబంపునట్టిక్రమమును మరలించునట్టిక్రమమును, రహస్యంబుగఁ = ఏకాంతముగాఁ డతరువకుఁ దెలియఁకునట్లునుట, చెప్పినన్ = తెలియఁజేయుగాఁ, అతఁడును = ఆరాజును, ఎఱిఁగెన్ = తెలిసికొనెను, అంతన్ = అంతటి, భీమభంగిన్ = భయంకరమైనతీతితో. సైవద్యముతో నన్వయము.

మహాస్థర గళగ ర్తక్రొడవిగ్యతక్రూకహనినదోర్దాధహసంబు భూభృ

ద్విలముల్ మోయుంపఁ గాదంతబినిగతిని బొగల్గ త మెప మిన్నెల్ల మోగాఁ

జరితాస్యక్రూరదంతరక్షితరదవసనశత్రురక్షిలాలవేల్ల

జ్వలనజ్వాలాధజిహ్వంతరలుఁ డగుచు గడన్ శ జాలెముల్ దివ్యకొంచున్. 95

అ. గళగర్త . హాసంబు-గళగర్త=కలుగునంటిగొంతువ్రోవయొక్క, వ్రోడ=లోపలనుండి, నిర్మిత=బయలుపెడలుచున్న, కహకహ=కహకహయనెడి, నినద=ధ్వనితోడి, ఉద్గాధ=అతిమాత్రమైన, హాసంబు=నవ్వు, భూభృద్భులముల్=కొండగవులను, మ్రోయింపక=ప్రతిధ్వనిగలవానిగాఁ జేయుఁగా, కాదంబినిగతికొనుబుచ్చుచాలునలె, పొగల్=పొగలీను, పెంపక=పెంచునట్లు, మిన్నెల్లకొ=అకాశమంతయు, మైగాకొ=దేహముకాఁగా, చలిత . చలుడు-చలిత=కిదలింపఁబడిన, అస్య=ముఖమునందు, క్రూర=కఠినమైన, దంత=పండ్లయొక్క, క్షత్=(కలుచుటలచేసెన)గాయములుగల, రదపనన=పెదవివలనఁ(గాఁబడి), క్షర=కారమైన-వెగటయిన, కీలాం=రక్తముతోడ, వేల్వత్=వ్రేలాడుచున్న-చాఁచబడిన యనుట, జ్వలన=అగ్నియొక్క, జ్వాలాభ=మంటనుపోలిన, జీవంతచలుడు=కొనవాంకకలవాడు, అగుచుకొ=అపుచును, గదకొ=గదాయుధమును, జాశేముల్=జాశేములుగా-వంకరలేక కనఁబడునట్లు వేగముగాననుట, త్రిప్పకొంచుకొ=త్రిప్పచును కర్తవ్యమును పైవద్యముగానిదానవుఁడు.

తా. పెద్దకలుగునలె నోరుతెఱచి కొండగురాలు ప్రతిధ్వనియచ్చునట్లుగాఁ గహకహయనుధ్వనితోడ పెడనవ్వునవ్వుచు నల్లనుబుచ్చువానించినట్లకాశమందు మిక్కిలి పొడుగయినదేహముయొక్క నల్లనికాంతులు వ్యాపింపఁగాఁ గోసాంతియముచేతఁ దెదవులక్రిందఁ గలుచున్న గాయములనల పెడలెడి వెగటుగలిగించునెత్తున నాకుకొనుచు గదను గిరిగఁ ద్రిప్పును. అలం స్వధావోక్తి, అంతయోక్తి, ఉపమయు.

ఉ. దానవుఁడధరారమణుఁ శీ దాఁకె నుదగ్రపదాగ్రఘట్టన
గ్లాని సపాటమై యుచటి శీ కాన ఘరట్టనిఘట్టితాకృతిం
బూని చెడకొ గిరిశగళ శీ మూలహాలాహలకాలకాంతితో
మేనటికంబు లాడుతన శీ మేఱిత్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతేన్ 96

అ. దానవుడు=రాక్షసుడు, ఉదగ్ర గ్లానికొ-ఉదగ్ర=భయంకరమైన, పదాగ్ర=కాలినుడుగులయొక్క, ఘట్టన=అణగఁగొక్కుటలవలన, గ్లానికొ=నలఁగుడుచేత, సపాటమై=చదునై, అచటి కాన=అక్కడినుడవ్వి, ఘరట్ట . కృతికొ-ఘరట్ట=తిరుగఁజేయుచు, నిఘట్టిత=పిండిగావినరఁబడినదాని మాపమునంటి, ఆకృతికొ=మాపమును, పూని=పొంది, చెడకొ=నశింపఁగా, గిరిశ...తోకొ-గిరిశ=శివునియొక్క, గళమూల=మెడయడుగుభాగమునందలి, హాలాహల=కాలకూటవిషముయొక్క, కాల=నల్లనైన, కాంతితోకొ=భాయతో, మేనటికంబులు=మేనత్తమేనమామ విడ్డలమాటలు-తచ్చినలా, అడుగులనమేఱిత్రిశూలముకొ-అడు=జరపునట్టి-పరిహాసముచేయునట్టియునుట, తన=తనదైన, మేటి=క్రేన్దముయిన, త్రిశూలముకొ=మూడుములుగల శూలాముధమును, పూని=మూఁపునఁబెట్టుకొని, ఉద్ధతేకొ=నిశ్చితో, అధరారమణుకొ=ఆరాజును, -స్వరోఁచిని, తాఁకెకొ=ఎదిరించెను.

తా. మూడఁజెప్పినచోప్పున నారాక్షసుడు భూమినలగి మిట్టపల్లములు సమమగునట్లుగాను దారికడ్డయగా నున్నవ్రాఁతులు విఱిగిపడి పొడిపొడియగునట్లుగాను నదిమి యడుగులుపెట్టుచు నల్లగా నెలుగుచున్న త్రిశూలమును మూఁపునఁబెట్టుకొనివచ్చి స్వరోఁచి నెదిరించెను. అలం అతిశయోక్తి, నిదర్శన, ఉపమయును.

తే. నింగి నొరయురా కాసిమరన్నీనిమేని, నీడఁ జీకటిగానె నవనీలంబు
వంద్రోలు గాంచె నట్టహాసములు వెడలు, నిశితదంష్ట్రలచే నవనీలంబు. 97

నింగి = ఆకాశమును, ఒరయు నీడ = ఒరయు = ఒరసికొనుచున్న - తాకుచున్న, రాకాసిమన్నీలి = రాక్షసుశ్రేష్ఠునియొక్క, మేని = బహిముయొక్క, నీడ = భాయచేతి, అవనీ తలయు = భూమి, చీరకటిగొన = చీరకటినిబొందెను, అట్టహాసముల = వాని పెడనవ్వలవలన, వెడలు .. చేన - వెడలు = బయలుపడునట్టి, నిశిత = వాడియును, దంప్రచేత = అలచేతనే, పనీతలంబు = అడవిపట్టు, చంద్రకలు = వెన్నెలలను, కాంచె = బొందెను.

తా ఆకాశమును దాకు నంతటిపాడుగు గల రాక్షసునిగీరము నీడచేత భూప్రదేశములయు చీరకటిక్రచ్చిపట్టుండెను. వాడు పెడనవ్వనవ్వగా బయటబడినవో అపండ్ల తెల్లరసపు గాంధుల చేత నడవియంతయు వెన్నెలయావరించినట్లుండెను. అలం. అతిశయోక్తి.

పంచమామరము. పల్లాశి డాసి రాజుఁ జూచి ర పల్కె నోరి నోరికి

పాలాసఁ బెజబాలాన లేక ర పోవ నీవు దోచి తొ

బలా బలాలితోడఁ బాలఁ ర బట్టి బిట్ట చుట్టి ని

హాహాహి హాలాహాలాధ ర యకాబుభుక్షుఁ దీర్చెదన్

98

అ. పల్లాశి = మాంసముభుజించువాడు - రాక్షసుఁడు, డాసి = దగ్గఱుద్వి, రాక్ష = స్వగో చిని, చూచి = కనుగొని, పల్కె = ఇట్లు ర పలికెను, ఓరి = ఓరిమనుస్వరదా, ఈహాలాన = ఈ బుడ వియందు, నోరికి = హానోటికి, పెజబాల = పెద్దమాంసము - మనుష్యమాంసముట, ఆన = య భు జింపను, లేకపోవ = కలుగకపోగా, నీవు, తోచితి = కలఁబడితివి - దొరకితిమట, బె = ఇది యుక్తమగును, బలా = బెబాసు - నీపంటివాని నాకుఁజిక్కునట్లు చేసినదైయును మెచ్చిచెప్పుననుట, బలాలితోడ = సేనలబాదుతోడ, బాల = ఈచిన్నదానిని, పట్టి = కలియఁబట్టి, బిట్ట = శిశువుగా, చుట్టి ని = నిన్నుఁజేర్చిచుట్టి, హాలాహాలాధ = కాలకూటవిషమునుబోలినది - కాలకూటవిషము నలె దహింపఁజేయునది, బెబుభుక్షు = అగుపట్టి మూఁకబిని, హాహాహి = ద్వారలో, తీర్చెదన్ = తీర్చుకొనెదను - అలలిడింఁ దినెదననుట

తా ఆరాక్షసుఁడు స్వగోచిని జూచి దగ్గఱు ద్వి యొరి మానవుఁడా! నాకు నీయిడవియందు మానవమాంసము చిక్కకపోవుటచేత నోరుపవిచెడి యుండగా నాయదృష్టమేచే నీవు విక్రీతివి ఇంక నోటి యరుచితీతి నిన్ను నీలమును నీకన్యను గూడఁజేర్చి మొక్కుచుట్టఁగాఁబట్టి శిశు ముగా నొటనేసికొని కడుపును రగులుకొలుపుచున్న నాయూఁకని దీర్చుకొనెద. అలం. ఉపమ

మహానగర. అని బాహాస్ఫోటరావాహతపతగకులం ర బవనశిఖాభిఖా

జనితవ్యాఖీర్ణజీర్ణరచ్చదములకరణిం ర జల్లన రాల భూమా

ర్చి నుదీర్ణాలాతచక్రాశక్తిరగ జలజిలం ర ద్రిప్తివై చెం గదా వై

చినఁ దేజ రాజు గెంటింరచెఁ దొలఁగనది యరచ్చెంతకాంతాని మేర్చెన్. 99

అ. అని = ఇట్లుపలికి, బాహా = కులంబు - బాహా = భుజరలయొక్క, ఆస్ఫోట = మల్లము పులయొక్క, రాస = ధ్వనిచేత, ఆహత = కొట్టఁబడిన, పతగకులంబు = పక్షిపమానము, అవనీ .. కరణి = అవనీ = ఆయటవియందలి, శాఖి = వృక్షములయొక్క, శాఖ = కొమ్మలవలన, జనిత = పుట్టి, వ్యాఖీర్ణ = అంతటను వ్యాపించిన, జీర్ణ = పండిన, ధదములకరణి = అకులవలె, జల్లన = జలుమునట్లు, రాభి = రాలఁగా, భూమార్చి = ఆభరణములవెలుగుచేసి,

ఉదీ.. కృతిగణ్-ఉదీర్ణ = దొడ్డదీని, అల్పాత్ = కొఱవయ్యెను, క్రాంతిగణ్ = చక్రియయ్యెను, ఆకారమునంటి యాకారము కలది యగునట్లుగా-పెద్దకొఱవని గుండ్రముగాఁ ద్రిప్పినట్లునుట, గణ్ = తనచేతగదియను, జీఱజీఱ = జీఱజీఱయను ననుకరణమునో, త్రిప్పి, వైచే = రాజమీఁదనసేను, వైచిన్ = వేయఁగా, కాజు = రాజైనస్వరోచి, తోలగణ్ = గుటితప్పి తోలగునట్లుగా, తేజే = గుట్టమును, గెంటించే = దాటించెను, అది = ఆగదాయుధము, అచ్చెంతకాంతరము = అసెంబడి నున్నయడపిని, ఏర్పే = దహించెను - పాడుచేసెనుట.

తా. అనిచెప్పి భుజములుచఱవఁగా నాశబ్దమునకు నదిరి యచ్చటవృక్షములలోని పక్షులన్నియుఁ జచ్చి బండుటాకులురాలినట్లు నేలరాలెను అలంకరించిన యాభరణములకాంతలు వ్యాపింపఁగాఁ గొఱవలెనే ప్రకాశించుచున్నగదను జ్ఞాకారముగాఁ ద్రిప్పబడినకొఱవలె నగపడునట్లు గిరిగిరంద్రిప్పి స్వరోచిమీఁద వేసెను అచ్చె తన్నుదగులకుండునట్లు స్వరోచిగుట్టమును గుటికొలఁగ దాటించెను. అప్పు డాగదపాటున నాపక నున్నయడపియంతయుఁ బాడయ్యెను. అలం, ఉత్పేక్ష, నిదర్శన, ఆతిశయోక్తియును.

పృథ్వీ. గదాహతికి నాత్మ గొంకక యెదిర్చి రాఁగా ని దా

గదా యనుచు ద్రిప్పి రాక్షసుఁడు వైచే గాఢభ్రమీ

నదత్త నకకింకీనటనజాగ్రదుగ్రాభి

వదావదమహాగుహోవలభి మైసశూలంబునుక

100

అ గదాహతికి = గుడియదెప్పకు, ఆత్మ = మనస్సునందు, గొంకక = భయపడక, ఎదిర్చి = తన్నెదిరించి, రాఁగా = స్వరోచిరాఁగా, ఇది = ఈనాహసము, జౌగదా = యుక్తిమగునుగదా, అనుచు = అనిపలుకుచు, రాక్షసుఁడు, గాఢ . వలభి - గాఢ = ఆధి మైన, భ్రమీ = తిరుగుడులచేత, నదత్ = మ్రోఁగుచున్న, కనకింకీ = బంగారుచిలుగంటలయొక్క, నటన = చలించుటయందు, జాగ్రత్ = జాగ్రూకమైన - తప్పక కలుగుచున్నయనుట, ఉగ్ర = భయంకరమైన, ఆగ్రాభి = ఛర్చించేరి, వదావద = వాదాలయైన - ప్రతిధ్వనించుచున్న, మహాగుహ = గొప్పవియైన పర్వతగుహలయొక్క, వలభి = ముందటిభాగములుగలది, విసశూలంబునుక = అయినట్టి శూలాయుధమునుగూడ, త్రిప్పి = గిరిగిరంద్రిప్పి, వైచే = స్వరోచిమీఁద వేసెను.

తా. స్వరోచి యాగదపెట్టు తప్పించుకొని తన్నెదుర్కొనిరాఁగా జూచి రాక్షసుఁడు కూరు నిద్రపడన మిట్లుగదాయుండువలయునని ప్రశంసించి త్రిప్పనట్లు గణగణయి మ్రోగుచున్న చిలుగంటలమ్రోఁతలకు కొండగుహలు మాటు మ్రోయఁగా దనశూలాయుధమును గిరిగిరంద్రిప్పి స్వరోచి మీఁద వేసెను. అలం ఆతిశయోక్తి.

శా. అశూలం బవనీశమౌళిశాసంకారహంకారకృ

న్నైశిత్యం బభినుత్య మై నెగడుబోణశ్రేణిఁ జెండాడి వే

కాశశ్వేతగరుత్వరంపరిల నారీకాశంబు దుగ్ధాభిసం

కాశం జై వెలుగణ్ శరావళుచేత శగపైగ గుప్పం కులన్.

101

* పృథ్వీవృక్షమునకు యతి పల్లెండెనయత్తురముగా నప్పకవీయమునందుఁ జెప్పబడియున్నది. ఇందుఁ దొమ్మిదవయత్తురముగా నున్నది.

‘ఓ. అవశిషాళి=రాజశ్రేష్ఠుఁడు-స్వరోచి, కులిశా. . త్ర్యంబు-కులిశ=వజ్రాయుధముయొక్క, అహంకార=గర్వమునకు, హంకారకృత్=హం అనుధ్వనినిజేయుచున్న- నీకింతగర్వమా యని యద లించుచున్న యని యర్థము-అనగా వజ్రాయుధముయొక్క వాణిమిని మించియునుట, నైశిత్యంబు =నిశితభావము - వాణిమి, అభిసర్వమై=మిక్కిలి పొగడఁదగినదై, నెగడుబాణశ్రేణి=ఆతిశయించునట్టి బాణపంక్తిచేతి, అశూలంబు= ఆరాక్షసుఁడు వేసినశూలాయుధమును, చెండాడి=తునుకలు తునుకలుగానటచి, వే=శీఘ్రముగా, కాశ పరిల= కాశ=తెలుపువులవలె, శ్వేత=తెల్లని, గరుత్ =తెక్కలయొక్క, పరంపరల= ఎడతెగనివరుసలచేత, ఆకాశంబు=మిన్ను, దుగ్ధాబ్ధి సంకాశం =పాలనముద్రముతోనమానమై, వెలుగ్గ=ప్రకాశింపఁగా, శరావళులచేత = బాణపంక్తులచేత, కవప్పంక్తుల= దిక్కులవరుసలను- ఎల్లదిక్కులను, కప్పెను.

తా. అప్పుడు రాజశ్రేష్ఠుఁడయినస్వరోచి మిక్కిలివాణిమి గలబాణములు ప్రయోగించి యారాక్షసుఁడు వేసినశూలాయుధమును తునుకలుగా నఱచివేసి వెంటనే యాకాశము పాలనముద్రమువలె దెల్లగా వెలుగునట్లు తెల్లగఱులబాణముల నెల్లయెడలను నిండుకొనునట్లు ప్రయోగించెను. అలం. ఉపమ, అలంకారముచే నలంకారధ్వనియు.

క. అవి యాతనిపైతోలును, నవియింపఁగ లేక మిడిసి ర్ యల్లటువడఁ జూ

చి వనేచరు లేదిననెఱి, దవిలినమతి నద్దిరయ్యోదయ్యం బనుచున్. 102

అ. అవి=అబాణములు, అతినిపైతోలును=ఆరాశు గునిదేహముమీఁది తోలునుగూడ, అవియింపఁ గన్ = ఛేదించి, లేక=చాలక, మిడిసి=మిట్టి - చెదరి, అల్లటువడన్ = దూరముగాఁ బడఁగా, వనేచరులు=బోయలు, చూచి=అబాణములు చెదరిపడిపోవుటనుగని, ఏచిన నెఱి=హెచ్చినభయము, తవిలినమతి=అంటినబుద్ధితో-బుద్ధియందు మిక్కిలిభయము పొందుకొనఁగా, అద్దిరయ్య=జేరా, దయ్యంబు=ఇదిభూతము, అనుచున్=అని యనుకొనుచు-పైపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆరాజు ప్రయోగించిన బాణములు రాక్షసుని దేహముమీఁదఁబడి కొంచెయియినను వానిని బాధింపఁజాలక చెదరిపోఁగాఁ జూచి వేటకు వచ్చియున్న బోయలందఱునుమిక్కిలిభయపడి యారా యిది పెద్దదయ్య మని యెంచి. అలంకారవ్యాఖ్యాపత్తి.

నీ. పక్కుపక్కున నంఘ్రిరీపాళముల్ వెనఁ ద్రెంచి, డేగతండములమింకటికిని విడిచి గళగళధ్వనులతోఁ ర్ గంధశృంఖల లూడ్చి, సుడివడఁ గుక్కల ర్ నడవెఁగలిపి గుప్పగుప్పన మోచిరకొనియున్న నలలతోఁ, బలలంపుఁబొత్తరల్ ర్ పాఱ వైచి కంగుకంగున నేలఁ ర్ గై డవ్వగాఁ బడు, వేటమ్ములేజక ర్ దాంటి దాంటి

తిరిగి చూచుచు దల్లెగఁ ర్ దీసి కొనుచు

దగలు దొట్టియథాయథ ర్ లగుచు విఱిగి

యొకఁడు మ్రోయినత్రోవ వేరటాకఁడుపోక

చెట్టాకఁడు గాఁగ బలిచిరి ర్ చెంచు లవుడు.

103

అ. అపుడు = అసమయమునందు, చెంచులు=బోయలు, పక్కిపక్కునన్ = పుటుకుపుట్టు క్కునునట్లు, అంఘ్రిరీపాళములు=కాళ్లతొట్లు, వెనఁ=పడిగా, ద్రెంచి=తెగఁదీసి, డేగతండములన్ = డే

గలగుంపులను, మింటికె=ఆకాశమునకు-ఆకాశమున కెగిరిపోవునట్లునుట, విడిచి=విడుదల, పోవునట్లునుట, లో=గలగలయునుచున్నట్లొ, కంఠశృంఖిలలు=మెడగొలుసులు, సొడ్చి=సొడచిడిసి, మడిచడం=బలత నొందునట్లుగా, కుక్కులం=వేటకుక్కులను, అడవిగలకి=అడవిపాలుచేసి-వాయిచ్చుచున్నప్పుడు బాజీ పోవునట్లు చేసియునుట, గుప్పగుప్పనం=గుప్పగుప్పనుచున్నట్లులొ, మోచుకొని=మోసికొని, ఉన్నవిల లతో=ఉన్నట్టివేటవిలలతోడ, పలలంపులొత్తరులు=మౌనపులొట్టులు, పాణివైచి=మౌనముచూ రముగాబడవేసి, కంగుకంగునం=కంగుకంగునునట్లు, నేలం=భూమిమీద, కైదప్పు=చేతిపారపాటు, కాం=అగునట్లు, పడువేటయులు=జాతీయవేటనట్టివేటకొదవెడిబాణములను, ఏలక=ఏర్పడిచియెత్తుకొ నక, దాడిదాడి=ఎగిరియెగిరిపరుకొత్తి, తిరిగి=వెనుకకుదిరిగి, చూచుచుం=(రాక్షసుడులిచ్చుకొని డించెనేమోయని)చూచుచును, దట్టు=మొలనుగట్టినకాపెకోకలు, ఎగడిసికొనుచుం=(వీడిజాటుగా) నెగడ్రోసికొనుచు, దగులు=దప్పలు, తొట్టి=అతిశయించి, యథాయథులు=ఎక్కడివారక్కడనే తొలిగినవారు-ఒకరితోనొకరు సంబంధములేనివారు, అగుచుం=అవునును, విడిచి=విడిచి, ఒకిడం= పోయినట్లొనేవేరొకడుపోక, చెట్టొకడుగాగం=ఒక్కొక్కచెట్టున కొక్కొకడుగా, పలుచిరి= పాలిపోయిరి.

తా. ఆనయమునందు బోయలందఱు వారాక్షసునిజూచి వెలిచిడగలకాళ్లకట్టువిప్పి డగిల ను బాటవిడిచినీవారును, వేటకుక్కుల మెడగొలుసులు విడచిడిసి యుక్తేచ్ఛియుగా బోడచిమినవారును, విలు మౌనపులొగవట్లు మొదలయినభారములను బడవేసి పాలిపోయినవారును, కేతనున్న విండ్రములు జాతీయవేటకొని బోయినం బోనిచ్చుచి పడుకుని పరుగెత్తువారునై యతివేగముతో నొకరినొకరు విచారంపక యెవడు పట్టినట్లొని వారిదిగా నొక్కొక్కచెట్టొక్కొక్కడు మఱుంగుచేసికొని వారాక్షసు డు వెలిచించి వచ్చుచున్నాడో యని తిరిగితిరిగిచూచుచు బాజీపోయిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ప్రోవు దలపోసి నిలువక, పాపాత్తకమై కిరాతరేబల మటు పాటగా
భూపతి యయ్యింతి హయ, స్థాపితగా జేసి పలికె శ్రీ దన్యుఖ్యులకున్. 104

అ. ప్రోవు=రాజయొక్క పోవణమును, తలపోసి=యెంచి, నిలువక=రాజునకుసహాయమై నిలు వక, పాపాత్తకమై=పాపపునునస్సుకలదై-కృతిజ్ఞతలేని మనస్సుగలదైయునుట, కిరాతరేబలము=బోయల దండు, అటు=ఆవిధముగా, పాటకం=పాటిపోకగా, రాజు=సర్వోచి, అయ్యింతికె=ఆరాక్షసుడు తలుచుకొనిరాగా వెలిచివచ్చితనయండచేరిన స్త్రీని, హయస్థానిరేకగా=గుఱ్ఱముమీద నుంపబడి సదానిగా, చేసి=చేసికొని-అనగా దనిగుఱ్ఱముమీదద గూర్చుండఁబెట్టుకొని, తిన్నప్పులకుం=ఆబో యుండునందు మొనగాండ్రగువారిలో, పలికెం=ఇట్లనిపలికెను.

తా. మీదఁజెప్పినచొప్పున నెనరులేని దైతయాబోయదండు తమయేలినవారి నొంటరిగా విడిచిచెట్టిపోవుట న్యాయముకాదను విచారములేక పాటిపోకగా రాజైనప్పటికి తనయండచేరినయాప డుచునైగుఱ్ఱముమీదద గూర్చుండఁబెట్టుకొనిపోయలలో ముఖ్యులయినవారినిగూర్చి యిట్లుపలికెను

కైదువు సున్న పూజ్యములుకంకటకేటశిరస్థులత్రములే
లేదరదంబు లేత్తడి హుళిక్కి సహాయము సర్వమంగళం
బీదనుజండు చిక్కె భయ శ్రీ మేటికి లుబ్ధులార యాత్మకుం
బేదరసంబు మేలే మతి శ్రీ మృత్యువు డాగెడిచోట లేదోకో.

అపిబ్ధకులార=ఓబోయలారా, కైదువు=ఆయుధమునున్నచేలేదు, కంకట..ములు-కంకట= కవచమును, ఖేట=దాలువాలును, శిరస్థస్థితములు=శిరస్సును రక్షించు తోడువును, పూజ్యములు=మున్నులు-లేవు, ఆరదంబు=లేదు, లేదు, తిత్తిశి=గుడ్డుము, హుళికి=లేదు, సహాయము=తోడు, సర్వమంగళంబు=ఏమియులేదు, ఈవసుజాండు=ఇటుపంటియోరాక్షసుడొకడు, చిక్కు=మనచేతిలోఁజిక్కుకొనెను, భయము=వెఱపు, నీటికి=ఎందుకు, అత్తకు=మనసును, పేదతనంబు=పిటికితనము, మేల=మంచిదా-మంచిదికాదనుట, మఱి=మఱియు, దాగెడువోట=మీరుపరుగెత్తిపోయిదాగకొనునట్టితావునందు, మృత్యువు=చావు, లేదో=కలుగదోయేమో-ఎక్కడనున్నను జాపువచ్చునప్పటికి రానేవచ్చుననుట.

తా ఓరిబోయవాండ్రారా! ఈరాక్షసుఁడు కత్తికేడెము మొదలయినసాధనములుగాని కవచకీరీటములుగాని గుడ్డుము మొదలైన వాహనములుగాని తోడుగాని లేకయొంటరియై మనచేతికిఁజిక్కినప్పుడు వీనిబట్టి మర్దించుటకు యత్నింపక వెఱచి పరుగెత్తుదున్నావు. ఇంత పిటికితనముతగునా? ఒకవేళదగుననుకొని వీరివలనిచావు తప్పించుకొనిపోయి దాగినను దాగినట్టియావోటమాత్రము చావక చిరకాలము బ్రదుకఁబోయెదరా? ఎక్కడనున్నను జాపువచ్చినప్పుడు తప్పకవచ్చువారేకాని చావకబ్రదుకువారెవరును లేరు.

ఆ. నీడగడవఁ బాఱి నేలకు వెలి గాఁగ, నడుగు వెట్టి తిరుగ నీ నాల్గి మొబఁగి యొకటిఁ దలఁచ నరుల నీ కొడవిన నొదవదే, కరణి మృత్యుదేవిఁ గగన్ముఁ బ్రామ.

అ. నరులకు = మనుష్యులకు, నీడ=తననీడను, కడవ= చూలునట్లు, పాఱి=పాటిపోవుటకును, నేలకు=భూమికిని, వెలి=వెలుపరిది, కాఁగ=అగునట్లు, అడుగు=పాదమును, వెట్టి=ఊచి, తిరుగ=సంచరించుటకును, అత్త= మనస్సును, మొఱఁగి=వంచించి, ఒకటి= ఏదేనొకదానిని, తలఁప=తలఁచుటకును, ఒదవి= సిద్ధించినను- సామర్థ్యముకలిగిన ననుట, ఏకరణి= ఏవిధముచేతను, మృత్యుదేవి=మృత్యుదేవిని, కన్నుప్రామ= కన్నుమూయును-వంచించిననుట, ఒదవదు=సిద్ధింపదు- సామర్థ్యము కలుగ నేరదు

తా. నీడను మీటిపాటిపోవుట, నేల నంటకనడచుట, మనసునకుఁ దెలియకయాలోచనచేయుట యనునసాధ్యకార్యములు సాధ్యములయినను మృత్యువునకుఁజిక్కుకతప్పించుకొనుట యేవిధముచేతను నేమిశుభ్యమును సాధ్యముకాదు. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ, డేవగ దుష్కిర్తిపైరయ నీ కే దినములు పొందె వెడలునట్లు నడవఁగ, దైవం బట మీఁద మేలు నీ తాన ఘటించున్. 107

అ. మానవుఁడు=మనుష్యుఁడు, చావు=మరణమును, తలపోసి=(ప్రపంచవచ్చునదిగాఁ)దలఁచి, ఏవగ=ఏవిధముచేతను, దుష్కిర్తి=అపకీర్తిని, పొరయ=పొందకయే, దినములు=దినములను, పొందె=అనుకూలమై, వెడలునట్లు=కడవనట్లు, నడవఁగ=ప్రవర్తింపఁగా, అటమీఁద=అంతకుమీఁద, దైవంబు=విధి, తాన=తానే, మేలు=శుభమును, ఘటించున్=కూర్చును-పొందించుననుట.

తా.మనుష్యుఁడు తాను జచ్చువాడ ననునిశ్చయముతో నపకీర్తికలుగనిమార్గమున వర్తింపఁగా నందులకుఁ దగినట్లు దైవమును శుభము నొనఁగూర్చును గనుక మీరు పాటిపోయి యపకీర్తితెచ్చుకొనక దైవముతో నిలిచి యీరాక్షసునిఁజంపి జయమును గీర్తిని జొందుఁడు. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

సీ. బుద్ధింద్రియతో భోమలకుఁ బెట్టనికోట, వివసంబురాశిదుష్స్వప్నతి తోడ
ఖలదురాహంసమాశ్చర్యవజ్రకవచంబు, రణమహీస్థలికి శ్రీరామరక్ష.
శాత్రవదుర్గర్వశం స్తంభ నౌవధి, మైసయుచిత్రాక్షేణి శ్రీ మూలవిస్మ
యోగాదినసిద్ధు శ్రీ లోనఁ గూర్చు పెన్నిధి, తూలుసేకాకులతోడుని
సకలసుగుణవధానంబు శ్రీ సకలకార్య, జాలసాఫల్యకర్తై కరసాధనంబు
ధైర్యగుణ మట్టిధైర్యంబుడక్కి పోరఁ, దత్తతీంతురె యకిట మీరతనమువారు

ఆ ధైర్యగుణము=చలింపనితాలిమి యిడడిగుణము, బుద్ధింద్రియతో భములకుఁ-బుద్ధి = మతి
యొక్కయు, ఇంద్రియ = కన్ను ముక్కు మొదలయినయింద్రియములయొక్కయు, తో భములకుఁ =
కలఁతలకు, పెట్టనికోట=ఒకరు పెట్టకయేయేర్పడినకోటవంటిది-కోట యెట్లుపరులనుబోవఁజొరనియ్య
దో యట్లు మనసుబోవల గలఁతను బొరనియ్యనిదనుట. వివ కృతికి-వివత్=అపదలకెడి, అంబు
రాశి=సముద్రముయొక్క, దుర్వికృతికి=దుష్టమయినవిచారమునకు-ఉపద్రవమునకు, ఓడ=నావం
టిది-దాఁటిండునదియనుట, ఖల. కవచంబు-ఖల=దుర్జనులయొక్క, దురాహంస = చెడ్డమాటలకెడి,
మార్గణ=దాణములకు, వజ్రకవచంబు=వజ్రములతోఁ గూర్చినకవచమువంటిది-బాణములవంటియుల్లికట్టు
మాటలవలనిసంతాపమును దోఁచనియనిదనుట, రణమహీస్థలికి=యుద్ధభూమికి, శ్రీరామరక్ష. =శ్రీరా
మునిదైనకాపురవలంటిది, శాత్రువు వధి-శాత్రువు=పగవారియొక్క, దుర్గర్వ = చెడ్డయహంకారము
నకు, సం స్తంభన=చక్కఁగా స్తంభింపఁజేయునట్టి, ఓపధి=మూలికవంటిది- శత్రువులగర్విమును సాగ
నియ్యనిదనుట, మొన...విప్పు- మొనయు=కలుగుచున్న, చిత్రాక్షేణి=దుశ్శిఖం క్తికి, మూలవిప్పు=
చేరికనుదొంగిండునది- చేరనియ్యనిదనుట, యోగాదినసిద్ధులు-యోగ=ఇష్టవిస్తుప్రాప్తి, ఆది=మొద
లయినవానియొక్క, సుసిద్ధులు=చక్కఁగా సిద్ధించుటలను, ఒనఁగూర్చు పెన్నిధి=ఇతఁగూర్చునట్టిరూక
లపాఁతలవంటిది, తూలు నీడ- తూలు=చలింపన, ఏకాక్షల=ఒంటరిగాండ్రకు, తోడునిడ = ఎడఁ
బాటునితోడైనది-సహాయములేనివారికి సహాయముగనది సకలసుగుణవధానంబు = ఎల్లమంచిగుణము
లందును ముఖ్యమంబుకది, సకల...నంబు- సకల=సమస్తమయిన, కార్య=పనులయొక్క, జాల=సమూ
హముయొక్క, సాఫల్య=సఫలత్వమున- సెఱవేఱుటను, కర్ణ=చేయుటకు, ఏక = ముఖ్యమైన, సాధ
నంబు=ఉపకరణము, అట్టిధైర్యంబుకొ=అటువంటిధైర్యగుణమున, తక్కి=విడిచి, బోరకొ=యుద్ధము
శుండు, మీతరమువారు=మీవంటివారు, తత్తతీంతురె=తమకుదురా-తమకనేరదుట.

తా. ధైర్యగుణము బుద్ధి మరమ్మ మొదలగు నింద్రియములను, గలఁతనింపనియ్యదు మేరి లేని
దుశ్శిఖము వణఁచినయ్యను. దుర్జనులు చూపించినను చిత్తవికారము కలుగనియ్యదు. యుద్ధమునందుఁ
ఁదన్నుఁగాపాడును. పగవారిగర్వము నణఁగఁగొట్టును విచారమును దగ్గఱజేరనియ్యదు. ఇష్టవిస్తుప్రా
ప్తిమొదలైనమేలుల నొనఁగూర్చును తోడులేనపుడు తొలఁగనితోడగును కావలసిన పనులను గావించి
చుటకు ముఖ్యసాధనమగును కనుక సెల్లసద్గుణములలోపల ధైర్యము ముఖ్యమయిన యుద్ధగుణము. అటు
వంటిధైర్యగుణమును విడిచి యుద్ధమునందుఁజరించి పాతిపోవుట మీవోఁటిధికులకుఁ దగదు. అలం.
సూపకము. ఉల్లేఖమును.

క. అని తెలిపి తిరుగూడ నుటయు, మనమున లజ్జించి యెఱుకురమన్నీ లిక నీ
జనసత్తితోడిద పోకం, బని తమతమమొనలు ద్రిప్పి శ్రీ రవియును దిరిగెన్. 109

అ 'అన్ని = ఇట్లు వెప్పి, తెలివి = తెలిగవిలుగఁజేసి-తిరుగుఁడు = వెనుకకు మరలుఁడు, అనుట యుం = అనివతోడనే, (కర్త-స్వతోచి) ఎఱుకుమన్నీలు = బోయరాజులు, మనమున = మనసు నందు, లజ్జించి=సిగ్గుపడి, ఇకన్ = ఇంకను, ఈశ్వరపతితోడద = ఈరాజుతోఁగూడినదే, లోకం బు = మనలోకమును-అనఁగా జచ్చినను బ్రతికినను మన మీరాజుతోపాటుగా నుండవలసినవారను నుట, అని = ఇట్లనినకప్పుడుంచుకొని, తమతమ మొనలన్ = తమతమ సేవలను, త్రిప్పిరి = మరలించిరి, అవియును = ఆ సేవలును, తిరిగెన్ = మరలెను.

న. ఇట్లు తిరిగి యుక్తైక్కి- రక్కసుం డెక్క డెక్కడ నని యక్కటబలంబు లగు డంబులు గటారు లీఁజులు పండిఁజులు విండ్లు గండ్ర గొడ్డండ్లు జల్లకోలలు బంట్రగోలలు మొలయ రయసముద్ధూతధూళిధూనరితధారాధరపథం బగుచు నొక్కపరియ చీమపరి యనం గవిసె నందు.

110

అ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, తిరిగి=మరలినదై, అక్కటబలంబు=అబోయలదండు, ఈక్కిక్కి = కార్తి వ్రతీయించి, రక్కసుండు=రాక్షసుఁడు, ఎక్కడెక్కడ=ఎక్కడనున్నాఁ డెక్కడనున్నాఁ డు, అని, లగుడంబులు=దుడ్డుగఱ్ఱలును, కటారులు=కత్తులును, ఈఁజులును, విండ్లు=వ్దునున్నులును, గండ్ర గొడ్డండ్లు=చంద్ర రేఖన లెమపు గానుండుగొడ్డండ్లును, చిల్లకోలలు=దోటివంటిచిన్నయ్యవయవమతోడి మొనగలబల్లెములును, పంట్రోలు=మాదిగనూదివంటి మాఁడునాలుగుఅలుగులు గలకఱ్ఱలును, మొలయన్ = ప్రకాశింపఁగా, రయ = పథంబు-రయ=(నడక యొక్క) కేగముచేత, సహధృత=రేణువడిని, ధూళి=దుమ్ముచేత, ధూనరిత=ఇంచుక తెల్లగిలిన, ధారాధరపథంబు=ఆకాశముగలది, అగుచున్=అవుచును, ఒక్కపరియ = ఒక్కసారిగానే, చీమపరి = చీమలవారో, అనన్ = అనునట్లు, కివిసెన్ = ఆరాక్షసు నాక్రమించెను అందున్ = అట్లుకవిననయాదండునందు-వైపవ్యయతో నన్వయము.

మ. శరనంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ శ జౌజవ్వనం బాటియ

ధరణిం గాల్కొని ద్రోణముల్ దివియు దోర్నండంబులం జేర్చి యే

సిరి బోయల్ దిను మందు నార్చి పరగం శ జిట్టసలం డాయుచుం

గొరవంకల్ మొల వెట్టినట్లు గుణముల్ శ ఘోషింప రోపింపుచున్.

111

అ బోయలు = కిరాతులు, రోపింపుమన్ = రోపించుచును, శరనంధానముతోనె = బాణము వింటఁగూర్చుటతోడనే, కొన్నియడుగులు = కొన్నియంగలపట్టు, జౌజవ్వనన్ = సేలజవనలూడు నట్లు, పాటి=పరుగునదోయి, అద్దరణిన్ = ఆప్రదేశమునందు, కాల్కొని = కాలానివిది, ద్రోణములు = దోణములను - చేపట్టుకొలఁది సన్నముగాఁ జెక్కఁబడినదుంగలను, తివియుదోర్నండంబు లన్ = క్రిందుమీఁదుగాఁ దిన్నవంటి (అనఁగా నిట్టిసాదనచేత బల మెక్కినట్టి) కఱ్ఱలనంజిభుజములతో, చేఁది=అకర్షించి, గోరవంకలు= గోరువంకపత్తులు, మొల వెట్టినట్లు=గట్టిగానఱచినట్లు, గుణము=అల్ల త్రాడు, ఘోషింపన్ = మొరయఁగా, చిట్టసలన్ = కొంచె మైనమాసలతో -- చావక బ్రదుకుదు మనువాఁడ పూర్ణముగాలేకయే యనుట (పాశ చెట్టానలన్ = వృక్షములమాటున.) పరగన్ = ఒప్పు నట్లు, డాయుచున్ = రాక్షసునిసమాహించుచు, తినుచు = ఇదిగో వీనిభీక్షింపుము, అంచున్ = అనిపలుకుచు, అర్చి = బొబ్బరించి, ఏసిరి=బాణములను బ్రయోగించిరి.

తే. ఆశరావళి సేవ్యునశాశమండు, లీల మృగదంశకము మళకాలి నొడిగి
చప్పరించువిధంబున శాతదీర్ఘ, దంష్ట్రికల జప్పరించి రాద్రమున గెరలి. 112

అ అన్యనుజాతనుండు = మనుష్యులనుదినువాడైన యారాక్షసుండు, ఆశరావళి = బోయ
లుప్రయోగించిన యాభాషం క్రిసి, లీల = ఆనామానముగా, మృగదంశకము = కుక్క, మళకా
లి = దోమలపం క్రిసి, ఒడిసి = అక్రించిపట్టి, చప్పరించువిధంబున = అంగిటనదిమి కొనునట్లు, శా
త లి -- శాత = వాడిగలవియు, దీర్ఘ = నిడుపైనవియునైన, దంష్ట్రిక లి = కోటపండ్ల చేత, చప్ప
రించి = అంగుటనదిమిపట్టినమరి, రాద్రమున = భయంకరత్వముతో, గెరలి = విజృంభించి. పైపద్య
ముతో నన్వయము. అలం. ఉపమ.

సీ. గళితశృంఖల మైనగంధనాగముమ్రాలె, బ్రజలపై జేరెముల్ పాటి పాటి
కలతాబ్ధి మథియించుకైటభాంతకులీల, జవ మొప్ప జేతులు శ సాచి సాచి
కన లూనుకీనాశకానరమ్మునుబోలె, గమిచి శట్టువగుంపు శ జమరి చమరి
యమృతాపహరణార్థ మరుగుపఱిస్వామి, గతిఁ బుళింద శ్రేణి శ గమిచి గమిచి
సెలవులు బిగించి నేత్రదంష్ట్రికలు మెఱయ
నిడుద మొగ మెత్తి మీనల శ నెత్తు రొలుక
బటపట గపాల్పం క్తుల శ బగులఁ గొటికి
బలము నెల్లను గడియలోపలన మ్రంగె. 118

అ గళితశృంఖలము = జాతీపోయినగొలుసులుగలది, వినగంధనాగముబోలె = అయినట్టి
చుదపుటేనుఁగునలె, ప్రజలపై = సేవాజనులమీఁద, జేరెముల్ పాటిపాటి = పలుమాటుపరుగులెత్తి
యను, కలతాబ్ధి = పాలనముద్రమును, మథియించుకైటభాంతకులీల = త్రచ్చుచున్న విష్ణుదేవునివలె,
జవము = జేగము, ఒప్ప = ఒప్పనట్లు, చేతులు సాచిసాచి = మాటిమాటికి జేతులుచాచియు, కనలు =
కోపమును, ఊను .. బోలె - ఊను = పొందునట్టి, కీనాశ = యమునియొక్క, కానరమ్మునుబోలె =
ఎనుఁబోతువలె, కజివి = ఒడినిపట్టి, శట్టువగుంపు = మట్టపుగుఱ్ఱముల సమాహమును, చమరిచమరి =
మిక్కిలిచదియఁగొట్టియు, (పా. కవిసి = తారనించి బవిజవిరి = మాటిమాటికిగొట్టి.) అమృతాప
హరణార్థము = అమృతముఁగొనివచ్చుటకు, అరుగుపఱిస్వామిగతి = పోవుకట్టిపక్షిరాక్షస గరుత్మం
తునివలె, పుళిందశ్రేణి = బోయలబాదయ, కమిచికమిచి = ఒడినిపట్టి మ్రంగిమ్రంగియు, సెలవులు =
పెదవులములలను, బిగించి = బిగఁబట్టి, నేత్రదంష్ట్రికలు = కన్నులును గోటపండ్లును, మెఱయ =
ప్రకాశించునట్లు, నిడుద మొగము = నిడుపైన మొగమును, ఎత్తి = పైకెత్తి, మీనల = మీనములమీఁదు
గీ, శిత్తు = రక్తము, ఒలుక = తొనికిపడుచుండఁగా, కపాలపం క్తుల = తలపు శ్చెలనమహాములను,
పటపట = పటపటయనుధ్వనితో, పగుల = పగిలిపోడియగునట్లు, కొటికి = నమలి, బలము నెల్ల =
సమస్తరాత్రసేనను, గడియలోపలన = గడియకాలములోపలనే, మ్రంగె = తినివేసెను.

తా గొలుసులవలన విడిపడిన మదపుటేనుఁగు జనులపైఁబడి బాటునట్లు వడిగొని పాటియు,
విష్ణువు పాలనముద్రమును ద్రచ్చునపుడు తదిత్రాడు లాగుటకై చాచినట్లు జనులను బట్టుకొనుటకై
చేతులుచాచియు, యమునివాహన మైనయెనుఁబోతు మట్టపుగుఱ్ఱములను జూచునడ నేల నడఁగ
గొట్టినట్లు గుఱ్ఱముల నణఁగఁగొట్టియు, నమృతము తేజోవునప్పుడు గరుత్మంతుఁడు నముద్రమున

నున్న సోమలను మ్రొంగినట్లు బోయలగుంపునుబట్టి మ్రొంగియు, స్కోటనుండి నెత్తును తొలికిపడునట్లు తలపుకట్టు పొడిపొడిగా నమలి మ్రొంగివేసియు గడియనేపటిలోపలఁ దన్ను నాక్రమించిన కిరాల సేన శిలను దిసివేసెను. అలం ఉపమ

క. ఆనమయంబున గీర్వా, గోనుతుఁ డయ్యైతి నొక్కరినకటనికుంజా

వాసమ్మున నిడి క్రమ్మటి, వే నురరిపుఁ దాఁకెఁ దురగరవేగము మెఱయన్. 114

అ. 'ఆనమయంబున' = అటువంటినమయంబునందు, గీర్వాణీసుతుఁడు = దేవతా స్త్రీయైననూ ధినికొడుకు - స్వరోచి, అయ్యంతి = తనతోడగుట్టుమీఁదనున్న యా స్త్రీని, ఒక్క... మున = ఒక్క = ఒకానొక, నికట = సమీపమునందలి, నికుంజావాసమ్మున = పొదరింటియందు, ఇడి = ఉంచి - కూర్చుండఁబెట్టియునుట, క్రమ్మటి = మరలి, తురగ వేగము = గుట్టునుడకవడి, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా - అతిశయింపఁగాననుట, వే = శీఘ్రముగా, నురరిపున్ = దేవతావైన రాక్షసుని, తాఁకె = ఎదిరించెను. - అనఁగా నప్పుడు స్వరోచి తనతోడ గుట్టుమీఁదనున్న చిన్నదానిని దించి యొక పొదరింటనుంచి మరల రాక్షసు నెదిరించెనని తాత్పర్యము

వ. ఇట్లు తలపడి యమ్మనుజదనుజులు బీరంబులు దోరంబులుగాఁ బోరుతలఁచి భూగమ గుండు గ్రుడ్డుండై సమిద్ధరణి బద్ధపరంపర యగునంపటం బెంపటం జంప రాదు నిలింపారాతి సని పెత్తర్కించి కిందిత్తును గొంచక కాంచనద్రవకంచుకితంబును దరణిఖరకిరణకాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్దండసమ్మజ్జృంభితసజ్రా యుధచకచకం బకవక నవ్వువజ్రభేదియలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలం బిడున త్రలంబును బద్ధరాగమణిచూడం బగు కేడంబునుం గొని వేడంబునం దురంగంబుఁ బఱపి తెఱపి గని తఱుచు చేసి యొరసి చన నుఱిగించి కఱకుటగిరిరి పఱియ వడం బొడిచి కడచి నిలిచినం బెలుచనం బరిగోల పోటున నాటోపిందు మత్తకరివృత్తి నెత్తు రొలుక నక్తంచరుం డుదంచితగతి సవ్యదిశ కొత్తి లెఱును సపసవ్యగతిం జాకెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు సచ్చరకొడుకు దిరిగితిరిగి సింగి గి నేయుచుఁ జాట్టుకొని రా మనుజాశియు నట్లట్ల వెనుక వెనుక కడు గిడుచు నడ్డంబుగా నడవకడ కొత్తికొని నడచి యొడుదొడు కగుడు బెడిదంపునడక నడరి కడకాళ్ల కొడియం జిక్కి రక్కసునకుం దుక్కారం బనునాలోని నడినంబునం బుడమిపతి వెడవినరు వినరి యనురవరు క రాంగుళంబులు దెగనడిచె నడిచిన నుడి వడక మడమలం చాటించిన ఘోటకంబు వెగ్గలంబుగ మొగ్గియు సగ్గలిక వైడక్ మోఁతరించుకొని కొన్ని యడుగులు చని నేకరించుకొని కంచుమించుగం బఱు చుట గగనచరుల వెఱంగు వఱిచె నట్లు పఱచినం గందంబుఁ జఱచి మొగంబు దుడిచి ప్రస్తుతులఁ గుస్తరించి యతిరభసపూర్ణాఘోరఘోరారావంబుతో ఘోణారంధ్రనిశ్వాసగంధవాహప్రవాహంబు వెడలువాహంబుదగ మట్టుపడ నిట్టట్లు మట్టించుచు నాన్మగించి నిశాచరునుద్యోగంబు చూచిగోశవలసి నిలిచి యంతన యతిం డొక్కతరువుఁ గరయుగలిసితియంబట్టి వెల్లగింప మల్లోడునాలోసనే గల్లునం

గింకిణులు మొరయ మెలుంగు మెఱసినగతి మరల హరిం బటిసి యొక్కరిండు మూడు గొరకల నెఱుకులు గాఁడ గుబ్బకొలందికిం దిగ్నైచి న్రూను విడిపించి యెలయించుకొని బయలు వెడలించి దోహచరుండు పాపాణముల కెప్పుడప్పుడు వంగె నపు డపుడెల్లం దురంగంబు నీంటం దోలి గంటి యిడి పెంటంబడుటయు గెంటించి లేడుబంతి యన్నయ ట్లల్లంత నుండి వాగె నడలించి పగతువై నిగిడి వాగె గుదియింప ముంగాట్లు గగనంబున రా మగిడించి యందెచప్పుడే గింకిణీ రంబును నురుమ గీసినగతిం దేఱి మోసినక్రియ నాదాటక యేదిక్కుఁజూచిన నాదిక్కుననే విసంబడ నెక్కడఁ జూచినం దానయై నీడ యేర్పడక పార్వతి బులం గట్టుకెంబట్టులాలనరి సమకట్టుకొలుగా యాతుధానుం డనుకొండచి లువ నొడియ నేలపఱపుగా నాడుగరుడుం డనం బాయుచు డాయుచు దవ్వలం బొలసి కుఱంగటఁ దోచి కుఱంగట నని చూడ దవ్వలం బొలసి దవ్వచేరువ లనిర్ధార్యంబులుగా మెలంగం దేజకాశ్వంబు మెలంపుచు వింటనుం బంట్రకోలల నడిదంబున నత్తలంబున నేసియు న్రేసియు నడిచియుం బొడిచియుం గడపలం గానక విడిచి మృతుండునుం గాని దానవునిం జూచి వేసరి రోసంబున. 115

అ. ఇట్లు = తవిత్రముగా, తలపడి = ఎదిరించి - ఎదిరింపఁగా ననుట, అమృతజననజులు = అమృతపూర్వకులు రాక్షసుఁడును, నీరంబులు = పర్యాక్రమములు, లోరంబులుగాఁ = ఆతిశయించి నవికాఁగా, బోదుతటికొ = యుద్ధముచేయునప్పుడు, భిరౌరమణుండు = హాస - స్వరూపి, ప్రధుం డై = హాసించినవాఁడై, సమిధరణికొ = యుద్ధభూమియుండు, సద్ధపరంపర = కట్టఁబడిన చాల్పులు గలది, అగునంపఱకొ = అయిన బాణసమూహముచేత, నిలింపారాతికొ = దేనశత్రువును - రాక్ష సుని, పెంపఱకొ = అధికత్యముచెడునట్లు, చంపరాదు = విధింపనవిగాదు, అని, విత్కొంచు = తన లోబఱచించి, కించిత్తును = కొంచెయింపను, కొంచక = వెనుదీయక, కాంచన...బును - కాంచ నద్రవ = బంగారునీటిచేత, కంచుకలంబును = మెలఱుము చేయఁబడినదియు, తరణి ..బును-తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = తీక్షణమైన, కిరణకాండ = వెలుగులనమూహమువలె, చండంబును = వాఁ డిమిగలదియు, అయి = వి, అఖండల . చకచకకొ - అఖండల = ఇంద్రునిదైన, దోర్దండ=కట్ట వంటిభుజమునందు, సముజ్జృంభిత = మిక్కిలి వెలుంగఁజేయుబడిన, వజ్రాయుధ = వజ్రమునెడి యాయుధముయొక్క, చకచకకొ = కాంతివిశేషమును, పకపకనవ్వు వజ్రభేదియలుంగు = పకపక యనెడిధ్వనితోఁ బరిహసించునట్టి వజ్రభేది యైన మొనగలబాణము, (వజ్రభేది = వజ్రకంపమును భేదించునది, లేక వజ్రాయుధమును భేదించునది), వెలుంగకొ = ప్రకాశింపఁగా, (అలం. ఉపమ) మూలాలకొ = మదిందినశత్రువులకు, ఉత్తలంబు = పరితాపమును, ఇడునత్తలంబును = కలుంగఁజే యునట్టి యీలఁపెను, పద్మరాగమణిచూడంబు = కెంపులుచెక్కిన గుబ్బలుగలది, అగు శోకంబును = అయినట్టిదాలుపాటును, కొని = చేతఁబట్టుకొని, వేడంబునకొ = చుట్టుపరుగుచేత, రురంగంబుకొ = గుట్టమును, పఱసి = పరుగె తించి, తెఱసి = అవకాశము, కని = చూచుకొని, తఱుటచేసి = కొడు డాలోఁగొట్టి, ఒరసినకొ = రాక్షసునిరాచుకొఁబోవునట్లు, ఉఱికించి = చుమికించి, కరకుటరబరి = కఠినఁడయినపగవారిదేహపార్శ్వము, పఱియవడకొ = బ్రద్దులుగాఁజేలునట్లు, పొడిచి = (తనచేతియొ

పెతోగచ్చి, కడచి=అపలికదాటి, నిలిచిన = నిలబడఁగా పెరుచన్ = అగ్రహముతో, బరిలోలపోటున్ = ప్రక్కలబొడుచునట్టియాయుధముయొక్కపోటుచేత, అటో. వృత్తి - అటో పించు = విజృంభించునట్టి, మత్తకరవృత్తి = మదపు సేనుగువిధమున, సెత్తురు = రక్తము, ఒలు క్ = దేహమునందుండి చించుచుండఁగా, నక్తంశుండు = రాక్షసుఁడు, ఉదంతగర్జిత = తగిన రీతిని, నవ్వదికర్జిత = ఎడమప్రక్కను, ఒత్తి = త్రోసికొని, తణుమన్ = వెంటడించి పరుగెత్తి పఁగా, అపవ్యంగతి = మడిపక్కపోవునట్లుగా, జాశెంబున్ = ప్రక్కవాటునడకతో, జాయంబున్ = గుఱ్ఱమును, పోనిచ్చుచున్ = పోవునట్లునడపుచు, అయ్యచ్చరకొడుకు = అప్పరయ్యయిన యావమాథినికొడుకు - స్వరోచి, తిరిగితిరిగి = చుట్టిచుట్టి, సింగిణి = శృంగధనుస్సుచేత, ఏయుచున్ = బాణములనుబ్రయోగించుచు, చుట్టుకొనిరాన్ = తన్నుఁజూట్టుకొని ఐచ్చుచుండఁగా, మనుజాళియున్ = నరభోజనుఁడును - రాక్షసుఁడును, అట్లు = స్వరోచి యొట్లుపోవునో యట్లుట్లే, వెనుక వెనుకకున్, అడుగిడుచున్ = అడుగుపెట్టుచు, అడ్డంబుగాన్ = రాజనకడ్డముగా, అడవి కడకున్ = అడవికొనమును, ఒత్తికొనినడచి = త్రోసికొనిపోయి, ఒడుదొడుకు = సంకటము, ఆగుడున్ = కాఁగా, తెడిదంపునడకన్ = వడిగలనడకచేత, అడవి = ఉల్లిపించి, కడకాళ్లకున్ = కాళ్లకొనలకై, ఒడియన్ = కొంచెముపైకెగురఁగా - గుఱ్ఱముకడకాళ్లు ఒడిసి పట్టుకొంటేగా, కుప్పారంబు = గుఱ్ఱము, రక్కసునకున్ = రాక్షసునిచేతికి, చిక్కన్ = చిక్కుకొనెను, ఆనునాలోన్ = అని చూచువారు పలుకునంతలోపల, పుడమిపతి = భూనాయకుఁడు - స్వరోచి, పెడవిను = పెడ మరలివినునట్టివినునగా, వినరి = ఈఁపెనువినరి, అసురపకురంగులంబులు = రాక్షసశ్రేష్ఠుని చేతుల వ్రేళ్లు, తెగన్ = తెగిపోవునట్లు, అడిచెన్ = కొట్టెను, అడిచినన్ = చేతివ్రేళ్లుతెగఁజేర్చినను, మడిపడక = చిలిపక, మడమలన్ = గుడికాళ్లతో, తాటించినన్ = తన్నుఁగా, ఘోటకంబు = గుఱ్ఱము, పెగలంబుగన్ = మిక్కిలిగా, మ్రొగ్గియున్ = ముందటికివాలబడియును, అగ్గలిక = ఉత్సాహము, చెడక = తప్పక, మోకరించుకొని = మోకాట్లానిలిచి, కొన్నియడుగులు = కొన్నియడుగులమారము, చని = పోయి, నేకరించుకొని = తెప్పిలుకొని, కంచుమించుగన్ = అగోచరముగా - చూచువారి కన్నులకుఁ గానరాకయునుట, పలుదుట = పరుగెట్టుట, గగనచరులన్ = ఆకాశమునందుఁ జరిచువారిని - కేవలము, వెఱుగుపటిచెన్ = అశ్చర్యపడునట్లుచేసెను, అట్లు = అవిధముగా - దేవత లాశ్చర్యపడునట్లుగా, పలుచినన్ = పరుగెత్తఁగా, కందంబుఁజూచి = మూఁపుఁదట్టి, మొగంబు = ముఖమును, తుడిచి = చుట్టి, ప్రస్తుతులన్ = పొగడ్డుమాటలచేత, కుస్తరించి = లాలించి, అతి...లోన్ - అతి = మిక్కిలి, రథన్ = వేగముగాఐచ్చునట్టి, పూతార్ = పూతసేడియనుకరణముతోడి, ఘోర = భయంకరమైన, ఆరాంబుతోన్ = ధ్వనితో, ఘోరా హంబు - ఘోరారధ = ముక్కుఁగ్రోళ్లనుండి (వెడతెడి), నిశ్వాస = ఊపిరియొక్క, గంధవాహ = గాలియొక్క, ప్రవాహంబు = పరోపరో, వెడలువాహంబున్ = బయలుదేలుదున్న గుఱ్ఱమును - అవఁగా రోజువున్న గుఱ్ఱముననుట, దగ = దప్పి - అలయక, మట్టునడన్ = తగ్గునట్లు, ఇట్లుమొట్టించుచున్ = ఇటునటుఁ ద్రిప్పుచు, అస్వరోచి, నిశాచుడుగొంబున్ = రాక్షసుని ప్రయత్నమును, చూచికొనవలసి = చూచితెలిసికొనెనని, నిలిచి = నిలిచినవాడై, అంతన్ = అంతమాత్రముచేతనే, ఆతండు = ఆరాక్షసుఁడు, ఒక్కతరువున్ = ఒక వృక్షమును, కరయుగళిన్ = రెండుచేతులతోను, ఇలియంబట్టి = కదియంబట్టి, పెల్లగింపన్ = వేళ్లతో నూడఁబెఱుగుటకై, మల్లాడునాలోనన = పెనగలిగినంతలోపలనే, గల్లు

నె = గట్లు అనుననుకరణముతో, శీంకిణులు = చిలుగంటలు, మెరయన్ = మ్రోగంగా, అంగు = మెఱపు, మెఱసినకతి = ప్రకాశించినట్లు. అంతశీఘ్రముగా, మరలన్ = తిరుగ, హరిన్ = గుఱ్ఱమును, పఱపి = రాక్షసునిమీఁదికిఁదోలి, ఒకటిరెండుమూఁడు, గొరకలన్ = ఇనుపబాణములచేత, (గుట్టఁజేలచేత) నని కొందఱు), నెఱయులు = మర్చనానములను, కొండన్ = వాటుకొనునట్లుగా, గుప్పకొలదికిన్ = అలుగులకిందగుబృహత్తు, దిగవైచి = దిగబడవేసి - బోపలికిదిగునట్లు బాణములుప్రయోగించి, మాను = పెల్లగింపఁబూనినమానిని, విడిపించి = విడుచునట్లుచేసి, ఎఱయించుకొని = చేరనిచ్చునట్లు చేసికొని, బయలు వెడలించి = బయలుగానుండుచోటికిరప్పించి, దోపాదయండు = రాక్షసుఁడు, పాపాణములకున్ = జ్ఞాత్తుటకు, ఎపుడెపుడుపంగె = ఎప్పుడెప్పుడునుగనో, అపుడపుడెల్లన్ = అప్పుడప్పుడంతయు, తురంగంబున్ = గుఱ్ఱమును, అంటందోలి = కదియఁదోలి, గంటియిడి = వానిదేహమునందు గాయములిగించి, వెంటంబడుటయొక్కన్ = వాఁడు వెంటబడింపఁగా, గెంటించి = గుఱ్ఱమునుదొలగఁదోలి, లేదుబలియన్నట్లు = నీకుఁజెప్పట బొంకన్నట్లు, అల్పతనండి = కొంతయెడముగానుండి, వాగెనడలించి = కల్లపుఁబగ్గము నశ్వవిడిచి, పగతుపైకెక్కిత్రువైనరాక్షసునిమీఁద, నిగిడి = కవిసి, వాగెన్ = పగ్గమును, తుదియింపన్ = దిగఁబట్టగా, ముంగాళ్లు = ముందటికాళ్లు - కాళ్లయొక్కచివరలు, గగనంబునన్ = ఆకాశమునందు - మీఁదిరట్టగా, రాక్ = పచ్చనట్లు, మగిడించి = వెంచి, అందెపప్పుడును = (ఆముందటికాళ్లకుఁగట్టిన) అందెలయొక్కతృణియును, శింకిరంబును = మువ్వలయొక్కధ్వనియును, ఉరుమగిసినకతిన్ = ఉరుము యనువాద్యమును మునిశ్రేణితోరాచినరీతిని, (ఉరుము = తిప్పెటలె గండ్లముగానుండిదియు చుట్టుపం పఁబడినపట్టెకు నందులేర్పడిచి యానందులలోఁ గంచుతొకులబిళ్లలు రెండుమూఁడు గూర్చినదియు నైనవాద్యవిశేషము), తేఱి = తుమ్రెవ. మ్రోగినక్రియన్ = రుంకారముచేసినరీతిని, నాదు = నాదము, ఆఱక = ఆఱగక, ఏదిక్కుఁజూచినన్ = చుట్టుప్రక్కల నేరిట్లుచూచినను, అదిక్కుననే = ఆప్రక్కనే, వినంబడన్ = వినరాఁగా, ఎక్కడఁజూచినన్ = ఏచోటఁజూచినను, తానయై = తానేయై - తానుదప్ప మఱియేదియుఁ గానరాకుండునట్లునట, నీడ యేర్పడక = నీడ చుక్కఁగాఁ దెలియఁబడక, పార్శ్వం బులన్ = ఇరుప్రక్కలను, కట్టుకొంబట్టులాసరి = కట్టినయెఱ్ఱపట్టుజాలరు, నమకట్టుతొక్కలుగాన్ = జోడించిన తొక్కలుతొఁగా, యాతుధానుండు = రాక్షసుఁడు, అనుకొండచిలువన్ = అతడిపెనుఁ బామును, ఓడియన్ = ఆకర్షించినట్లుటకు, నేలపఱపుగాన్ = భూమిచేరువగాఁ బాటుటవలె, ఆడుగరు డుండు = తొక్కలువిచ్చియాడునట్టిగరుత్మంతుఁడో, అనన్ = అనునట్లు, పాయుచున్ = ఎడముగాఁబోవుతు, దాయుచున్ = దగ్గఱవచ్చుచును, (అలం. ఉత్పేర్) క్షు. ద్రవ్యులన్ = దూరమునందు, పాలసి = మెలఁగి, కుఱంగటన్ = దగ్గఱ, తోచి = కనఁబడి - దూరమునందున్నట్టుండి యంతలోనే దగ్గఱఁ గానబచ్చి యనట, కుఱంగటన్ = దగ్గఱను, అని = ఉన్నదని, మాడన్ = చూచునపుడు, ద్రవ్యులన్ = దూరము నరీదు, పాలసి = వర్తించి, ద్రవ్యతేరపలు = దూరమును సమాపమును, అనిధార్థ్యంబులు = నిశ్చయింపకకన్య ములుగానివి, కాక్ = అగుచుండఁగా, మెలంగన్ = మెలఁగునట్లు, తేజికాశ్వంబున్ = మేలుబాతిదైన రసగుఱ్ఱమును, మెలంపుచున్ = త్రిప్పుచు, వింటన్ = ధనుస్సుచేతను, మ్రలబికోలలన్ = మాదిగనూది పంటిమూఁడునాలుగలుఁగులగులకజ్జలచేతను, అడిదంబునన్ = కత్తిచేతను, అత్తలంబునన్ = ఈఁజెచేతను, ఏసియన్ = బాణములుప్రయోగించియు, వేసియన్ = కొట్టియు, అడిచియన్ = నఱికియు, పొడిచియన్ = గ్రుచ్చియు - వింటితో బాణములుప్రయోగించియుఁ బంట్రుకోలలలోఁ గొట్టియుఁ గత్తిచే నఱికియు నీటితోఁబొడిచియు ననియర్థము, కడపలన్ = తుదను, కానక = కనలేక, మిడిసి =

మిట్టిపడ్డ స్వీతుండును = చచ్చినవాడును, కానిదానవుని = కాకుండునట్టిరాక్షసుని, చూచి, ననర = విసిగి, (బడలి యని కొందఱు.) కోసంబున = కోపముచేత - వైపర్యముతో నవ్వయము.

క. భూపతి పావకబాణం, బేవున సంధించి తివించి యేసిన మెయిగీ

లావటలి పొదున సతఁ డా, రూపం బెడఁబాసి భేచరరులు వెఱఁ గందన్. 116

అ. భూపతి = రాజు - స్వకోచి, ఏవున = ఉత్సాహముతో, పావక బాణంబు = అగ్నియాస్త్రమును, సంధించి = నారీయందుఁగూర్చి, తివించి = లాగి, ఏసిన = ప్రయోగింపఁగా, మెయి = రాక్షసుని శరీరమున, కీలావటలి = మంటలనమాహుము, పొదున = కష్టుకొనఁగా, అతఁడు = ఆరాక్షసుఁడు, ఆరూపంబు = ఆరాక్షసాకారమును, ఎడఁ బాసి = విడిచి, భేచరరులు = ఆకాశమునందుఁదిరుగువారు - దేవతలు, వెఱఁగు = ఆశ్చర్యమును, అందఁ = పొందఁగా - మీఁదిపద్యముతో నవ్వయము

లయవిభాతి. ధగధగనిదేహుచి ర్ నిగనిగనికుండనపురదగఁడు దెగఁడం జిగురు ర్ జిగి నెగుచుమోవి

నగవు నిగుడం గురులరేపొగరు మగుడన్ నయనరయుగళి వెలిదామరలరేమగల మగలై డా

లెగయ మృగనాభిభుగభుగ లెనఁగఁ జామరలు ర్ మగున లిడ మళిమణి ర్ మిగులఁ గ మెయింగం

దెగలు గలహారములరేజిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమరేమొగులఁ దగుయానమునరగగన చరుఁ డయ్యెన్. 117

అ. ధగధగనిదేహుచి = ధగధగయని వెలుఁగుచున్న శరీరకాంతి, నిగనిగనికుండనపురదగఁడు = నిగనిగయని వెలిఁగెడి యపరంజితేనును, లెగడన్ = తిరస్కరింపఁగా - అపరంజితేనును మించి వెలుఁగునట్టి దేహకాంతితో ననుట, చిగురుజిగ్ = చిగురుయొక్కయొట్టినికాంతిని, ఎగుచుమోవి = తిలుము (తిరస్కరించు) నట్టిపెదవియందు - ఎఱుపుమించిన పెదవియనుట, నగవు = నవ్వు, నిగుడన్ = వ్యాధింపఁగా - తోఁపఁగా, కురులపొగరు = తల వెండ్రుకలయొక్క (నల్ల) కాంతి, మగుడన్ = తిరుగఁగా - మరలరాఁగాననుట, నయనయుగళి = కన్నుదోయి, వెలి.. మగలై - వెలిదామరల = తెల్లదామరలయొక్క, మగల = రాజులకు, మగలై = రాజులై - శ్రేష్ఠమయిన తెల్లదామరలనుమీఁతినవైయనుట, డాలు = కాంతిని శేషము, ఎగయన్ = పార్యములందు వ్యాధింపఁగా, మృగనాభిభుగభుగలు = భుగభుగయనెడి కిమ్మరివాసనలు, ఎనఁగన్ = అతిశయింపఁగా, చామరలు = వింజామరలు, మగువలు = పరిచారికలైన స్త్రీలు, ఇడన్ = వేయఁగా - వేపఁగాననుట, మళిమణి = శ్రేష్ఠమయిన కిరీటము - రత్నమయిన కిరీటము, మిగులఁగి = మిక్కిలి, వెయింగన్ = ప్రకాశింపఁగా, లెగలు = నిడుపులు, కలహారములజిగి = కలిగిన కంతపరమలయొక్క ప్రకాశము, చెలఁగఁగాన్ = అతిశయింపఁగా, కొదమ మొగులన్ = లేతమయ్యనందు - అప్పుడేపర్వయన్న మయ్యనందనుట, తగుయానమునన్ = యుక్తమయిన కిమీనమునందు, గగనచరుఁడు = ఆకాశమునందుఁ దిరుగువాఁడు - గంధర్వంధు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

తా. అప్పు డారాక్షసుఁడు స్వకోచి ప్రయోగించినయాగ్నియాస్త్రముచే దనరూపినినాము కాల్చిపోగా బంగారుచాయచే నిగనిగలాడుచున్న యంద మైన శరీరమును నగుమెగమును నిడబడలై

మృదువులైన నల్లనితలవెండ్రుకలును విశాలములై తేటలైనకన్నులునుగల గంధర్వుడయి కన్నులచేర్చిన మందివాసనగల గంధపురబూతయు రత్నమయమయినకీటమును నిడువులైన కంఠహారములునధరించి పరిచారికలైన దేవతాస్త్రీలు వింజామరలు వేయఁగా విమానమునెక్కి యాకాశమునందు గానియి యును. అలం. ఈపను, ఉదాత్తమును.

క. నవనవసౌరభముల నె, క్కువకువలయవర్ష మపుడు శ్రీ గురిసెన్ మొరిసెన్
రవరవ మురజరనంబులు, దివి దివిపజ్జలజముఖులు శ్రీ తెలిసి నటించన్; 118

అ అపుడు=అనమయమునందు, దివి = ఆకాశమునందు, నవనవసౌరభముల = క్రొత్త క్రొత్తపరిమళములచేత, ఎక్కువకువలయవర్షము=అతిశయించినకలువపువ్వులవాన, కురిసెను, దివిపజ్జల జముఖులు=దేవతాస్త్రీలు, తెలిసి=(రాక్షసుఁడు గంధర్వుఁడగుట)ఎఱిగి, నటించన్ = నాట్యముచేయుఁగా, రవరవమురజరనంబులు=రవరవయనుమధైలప్రాఁతలు, మొరకె = ధ్వనించెను, -అనఁగా స్వరోచి బాణాన్నిచేత గాల్పముచే రాక్షసుఁడు గంధర్వుఁడగుటతెలిసి దేవత లాకాశమునండి పువ్వులవాన కురియించి దేవతాస్త్రీలు నాట్యమాడఁగా మధైలప్రాఁతలు విసలుచుననితాత్పర్యము. న. అనిన విని తరువాతివృత్తాంతంబు వినుటకు దివుటమై మనీయమాననంబు కా తుకాధీనం బయ్యెడు వినిపింపుఁ డని యడుగుటయును. 119

అ. అనిన = అనిపతుల చెప్పఁగా, విని = శ్రవణమునవిని, తరువాతివృత్తాంతంబు=అటుక్కు టినమాచారము, తివుటమై = పూనికతో, వినుటకు = వినుటకొఱకు, మదియమాననంబు = నా దైనమనస్సు, కాకుకాధీనంబు=వేడుకకు నధీనమైనది-వాచనస్సు మీఁదటికె థ వినుటయందు వేడుకప డియున్నదనుట, వినిపింపుఁడు=మీరుచెప్పఁడు, అనియడుగుటయున్ = అనిపతులనడఁగా-డినికి మీఁదియాశ్వాసము మొదటవచ్చునట్టి “నీదోద్భవంబు లిట్లనియె” అనుదానితో నన్వయము.

శా. శ్లాఘాలంఘనజాంఘిరోజ్జ్వలగఃకారలంకార ఘీంకారహే
మోఘోఘోద్భటధాటి కాగజఘటాశ్వేక్షుణ్ణవిశ్వంధరా
మోఘీభూతభృజంగభోగభర సంఘృల్లాబ్ధప్రతేక్షణ
ద్రాఘీయః ప్రతిభావిచక్షణ త్రయారథరైకనంరక్షణ. 120

అ. శ్లాఘా .. కార-శ్లాఘా=ప్రశంసను-పొగ డను, లంఘన=దాటుటయందు-అతిక్రమించు టయందు, జాంఘిక=నిక్రమింపగల, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించునట్టి, గుణ=సద్గుణములే, అలంకార=భూషణములుగాఁగలవాఁడా-కొనియాడకకృత్యముగాని సద్గుణములుగలవాఁడా యనుట. ఘీంకార .. భోగభ ర-ఘీంకార = గీఁకలయొక్కయు, హేషా = సజ్జితలయొక్కయు, ఘోష=ధ్వనితోడి, ఉద్భట= అధికమైన, ధాటికా=యుద్ధయాత్రయందలి, గజఘటా = ఏనుగుగుంపులచేతను, అగ్ని=గుఱ్ఱముల చేతను, క్షుణ్ణ=నలిమిఁదొక్కించిన, విశ్వంధరా=భూమిచేత, మోఘీభూత=వృద్ధముచేయబడినద యిన, భృజంగ = కేషాపియొక్క, భోగభర = పడగలయందలి బరువులవాఁడా-యుద్ధయాత్రచే యుండుపుడు ఏనుగులయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయుఁ గాల్గొత్తిక్కుళ్లచేత భూమియంతయు భూ లియైతనఁగా భూభారమునమోచింపఁబడు నాది కేషాని పడగలమీఁదిబరువు వదలిపోయినదనుట, సంఘృల్లాబ్ధప్రతేక్షణ-సంఘట్ట=లెస్సగానికనించిన, అబ్ధప్రత=తామరఁజీవులవంటి, ఈక్షణ=కన్నులు గలవాఁడా, ద్రాఘీయఃప్రతిభావిచక్షణ-ద్రాఘీయః=దీర్ఘమైన-అధికమైన, ప్రతిభా=అప్పుటప్పటికి

వికాసమే శ్లోం దెడిబుద్ధిచేత, విచక్షణ = నేర్పరియైనవాడా - మిక్కిలి మై నమయోచితముగా స్ఫురించు బుద్ధిగలవాడా యనుట, త్రయాధర్మకసంరక్షణ - త్రయాధర్మ = వేదవిహితధర్మములయొక్క, ఏక = ముఖ్యమయిన, సంరక్షణ = కాపాడుటకలవాడా - వేదోక్తధర్మములను దప్పక రక్షించువాడా యనుట. అలం. అత్యుక్తి

క. బహువీరహాసనమితదము, వహానభ్రమకృత్త్ర-శంకరవర్గోగ్రాసి
గ్రహిణభుజయుగళ గజప, త్యహిపహరణతార్మ్య నజ్జనీనావనదత్తౌ. 121

అ బహు...యుగళ-బహు = అనేకులైన, వీర=కూరులయొక్క, హాసన = చంపుటవలన, మిత్ర = కూడిన-కలిగినయనుట, అను = పాపమును, వహన = వహించుటయొక్క, భ్రమకృత్ = భ్రమనుజేయుచున్న, కళంక = నల్లనిచాయయొక్క, నర్గ = సమూహముచేటి, ఉగ్ర = భయంకరమయిన, అని = కత్తిని, గ్రహిణ = గ్రహించిన-పట్టిన, భుజ = బాహువులయొక్క, యుగళ = జంటగలవాడా - అనేకులను కూరులను జంపుటచేత గలిగినపాపములు చేహమునందు బ్రవేశించెనో యనునట్లు నల్లనిచాయలచేభయంకరమైనకత్తిని జేతఁబూనినవాడా యనుట గజ .. తార్మ్య = గజపతి = కళింగరాజైన గజపతిరాజునెడు, అహిప = సర్పత్రేష్ఠమును, హరణ = పట్టుకొనుటయందు, తార్మ్య = గరుత్మంతుఁడైనవాడా - గరుత్మంతుఁడొక్కదొడ్డపామును బట్టునట్లు గజపతిరాజు ననాయాసముగాఁ బట్టుకొన్న వాడా యనుట, నజ్జనావనదత్తౌ - నల్లర = నల్లని పులయొక్క, అవన = రక్షణమునందు, దత్తౌ = సమర్థుఁడా - మంచివారిని గాపాడఁజాలినవాడా యనుట. అలం బ్రాంతిమంతము, ఉత్పేక్ష, సూపకము.

ప్రృథ్వీ. సుధీమధురవాక్సుభాసముఖ నాగమాంబాసుతా

మధు ప్రసవసాయకశస్త్రయవిరామరమ్యాకృతీ

దధీచవిధుకామధుశ్శనదదుగ్ధసింధు ప్రథా

వధీరణపరాయణోశ్శిజ్జ్వలనదాన్యతాలంకృతా. 122

అ. సుధీ సుముఖ-సుధీ = విద్వాంసులయొక్క, మధుర = చెవులకింపైన, వాక్ = మాటలనెడు, సుధా :: అమృతిమునకు, సుముఖ = అభిముఖుడా-పండితగోష్ఠియందు దానవ్రుడా యనుట నాగమాంబాసుతా = నావప్తుకొమారుడా, మధు .. కృతీ-మధు = వసంతునియొక్కయు, ప్రసవసాయక = మస్త్రపునియొక్కయు, శస్త్రయ = గర్భమును, విరామ = నిలిపివేయునట్టి-అణచివేయునట్టి, రమ్యే = మనోహరమయిన-అందమైన, ఆకృతీ = ఆకారముగలవాడా-వసంతునికి న్నితమస్త్రపునికన్న సుమించిన చక్కఁదనముగలవాడా యనుట, దధీచ...లంకృతా-దధీచ = దధీచమహర్షియొక్కయు, విధు = చంద్రునియొక్కయు, కామధుక్ = కామభేమవుయొక్కయు, ధనద = పుత్రేరునియొక్కయు, దుగ్ధసింధు = పాలనముద్రముయొక్కయు, ప్రథా = (దాతృత్వముఁబొంది), ప్రసిద్ధిని, అపధీరణ = తిరస్కరించుటయందు, పరాయణ = ఆసక్తిమైన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, వదాన్యతా = దాతృత్వముచేత, అలంకృతా = అలంకరింపఁబడినవాడా-దాతృత్వముచందు దధీచుడు మొదలగువారిని మించినవాడా యనుట.

తా సర్వదా పండితులప్రచంగముల్ల వినుచుండువాడవును, మస్త్రపునంతుల చక్కఁదనమును మించిన చక్కఁదనముగలవాడవును, దధీచుడు చంద్రుడు కామభేమవృత్తి క్షేపేరుడు పాలనముద్రము పొడిగల దాతృత్వముకన్నను మించిన దాతృత్వముగలవాడవు నైనవృష్ణదేవరాయా.

(దధీచి యింద్రునికి వ్రజ్ఞాయుధములభింపఁ జేయుటకై తనదేహమునిచ్చెను చంద్రాశ్వుఁడతనికిఁ గాములను దేవతల కాహారముగానిచ్చును. కామధేను వెనకేమిఁకొరినను గలదు లేదనక యుచ్చును. కుజేరుఁడెల్లలోకములకు ధనమునొసఁగును. హలసముద్రము దన్నుఁ ద్రచ్చినదేవతలకు నమృతములో నగువాని ననేకముల నొసఁగెను)

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబు జాధీనమానసేందిందిర నందవరపంశోత్తంస శరగోపతాపనప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితామతల్లి కాల్గసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర వెదనార్యప్రణీతం బైన స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసమా. 123

శ్రీ స్వారోచిషమనుచరిత్రము

సతీకథము

వంచమాశ్వాసము.

నందనసౌందర్యము

ధీనందన వితరణావరధీరితబలిరా

డానుజ పరరాజస్వ

ర్భానుభుజాహింద్ర కృష్ణరాయనరేంద్ర

1

అ శ్రీనందనసౌందర్య-శ్రీనందన = అక్షిణీవిశుకూరుడైన మన్మథునియొక్క, సౌందర్య = చక్కదనమునంటి చక్కదనముకలవాడా, సుధీనందన = విద్వాంసులను సంతోషపెట్టువాడా, వితర . డానుజ-వితరణ=దాతృత్వముచేత, అవిధీరిత=తక్కువపలుపఁబడిన, బలి=బలిచక్రివర్తియు, రాజ్=పండుడును, భానుజ=కర్ణుడునుగలవాడా, పర . హింద్ర = పరరాజు అనెడి చంద్రులకు, స్వర్భాను=రాహువైన, భుజ=బాహువనెడు, అహింద్ర = నర్మకేయముకలవాడా, కృష్ణరాయనరేంద్ర=కృష్ణరాయమహారాజు (ఇది కృతిపతనికి సంబోధనము)

తా. మిక్కిలి సౌందర్యమును దాతృత్వమును శత్రురాజులను లోబఱుదుకొను సామర్థ్యమునుగల కృష్ణదేవరాయమహారాజు యాపకము, నిరర్హవాతిశయోక్తులు.

వ. ఆవధరింపుము జై మినిమునీంద్ర చూడారత్నంబునకు నీడోద్భవంబు లిట్లనియె.

అ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము-వినుము, జై మిని నకుల్ - జై మిని = జై మినియనెడు, మునీంద్ర = మునిశ్రేష్ఠులలోపల, చూడారత్నంబునకుల్ = శిరోమణియైనవానికి-మునిశ్రేష్ఠులలోశ్రేష్ఠుడైనవానికి, నీడోద్భవంబులు=గ్రుడ్డులనఁబుట్టినవి-పక్షులు-కథచెప్పెడిపక్షులు, ఇట్లనియెల్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

తే. అపుడు గంధర్వవతి మహిళకవతరించి, రాజు విస్తయమున హయరరాజు డిగ్గ నక్కునేర్చి ముదంబుతో నవనియెదంత, కిరణములుహారకాంతులు న సరసమాడ.తి

అ అశ్రుడు=ఆనమయమునందు, గంధర్వవతి=(రాక్షసుఁడుగానుండి స్వస్వరూపమునొందిన) గంధర్వరాజు, మహిళిక=భూమిమీదికి, ఆవతరించి = (విహసమునుండి) దిగి, రాజు=రాజైనస్వరోచ్చ విస్తయమునకు=ఆశ్చర్యముతో-ఆశ్చర్యమునకుఁ గారణము రాక్షసుఁడు గంధర్వుఁడగుదు యని యెఱుంగునది, హయరాజుల్=ఈ త్రమాశ్వమును, డిగ్గెల్=దిగఁగా, అక్కునేర్చి=అర్చిస్తుచేర్చి-కాగి లించుకొని, ముదంబుతోల్ = సంతోషముతో, దంతకిరణములు = పలువరుసకాంతులును, హారకాంతులు=మెడనున్న ముత్యాలమేలుకాంతులును, సరసమాడెల్ = తచ్చసలాడెఁగా-భిక్తితోనొకటి కల సీకొనఁగా, అనియెల్ = పరిఁగెను.

తా అనుమతమునందు, రాక్షసుడుగానుండి గంధర్వుడయిన యాగంధర్వురాలా తానున్న విమానమువలననుండి నేలకు దిగి తన్నుజూచి యాశ్చర్యపడి గుడ్డిముమీడిననుండి దిగినట్లుతోచిన సం తోషముతోఁ గాఁగిలిందుకొని యిటు పరికెను అలం ఉపమ,

సీ. భద్రమా నీకు నీరబాహుభృతక్షీతిఁ బ్రజలకు లెస్సలా ర రాచవారు
ధన్యుండ నైతి నీరదర్శనంబునఁజేసి, నాదుమ్మలము లెల్ల నాశమొందె
నీజగత్త్రయ నన్ను నిందివరాత్మోభ్యుఁ గీర్తించు నప్పగోగీతనరణి
గారాపుమితల్లికడవాఁడఁ గాని నే, గణుతింపఁ గడవాఁడ నీ గాఁ జామయ్య
పెండ్లికొడుకవు మాకు నీరదినరుహాక్షి, కూర్చి నందన యొకమానిరఘ్నేశాప
వికృతి మానిసిదిండి నై నీ యకటపిని, ప్రాణముల కల్గఁ దలచితిఁ నీ బాపబుద్ధి 4

అ. నీకుఁ = నీకును, నీరబాహుభృతక్షీతిఁ = నీభుజములచేత భరింపఁబడిన భూమియందు -
నీయేలుబడిభూమియందు, ప్రజలకుఁ = ఉండెడి జనులకును, భద్రమా = కుశలమా, రాచవారు =
నీదుట్టములయిన రాజులు, లెస్సలా = బాగుగా నున్నారా, నీదర్శనంబునఁ జేసి = నీయొక్కచర్మ
నముచేత - నిన్నుజూచుట చేతననుట, ధన్యుండనైతిఁ = నేను గృతార్థుడనైతిని, నాదుమ్మ
లములు = నాబాపములు, ఎల్లఁ = అన్నియును, నాశమొందెఁ = నశించెను, ఈజగత్త్రయి = స్వర్గ
మర్త్యపాతాలములనెడి యీమాఁడులోకములననుదాయము, నన్ను, ఇందివరాత్మోభ్యుఁ = ఇందివ
రాతుఁ డను కేరితో, అప్పగోగీత నరణిఁ = అప్పరసలసంగీత మార్గమున - అప్పరశ్రీలు పాడు
నట్టిపాటల మూలమున, కీర్తించుఁ = కొనియాడును, గణుతింపఁ = ఎఁగగా - విచారించఁగా
నినుట, నేను, గారాపుమితల్లికడవాఁడఁ - గారాపు = ప్రేమాస్పదురాలైన, మితల్లి = మితల్లికి,
కడవాఁడఁ = కనిష్ఠుఁడును - తన్నుఁడను, కాని = కాక, కడవాఁడఁ = అన్యుఁడను, కాఁ
చామయ్య = కామజమీ - నేను నీతల్లిలోడఁబుట్టిన వాఁడను గాని యితరుఁడనుగొననుట మాకు,
పెండ్లికొడుకవు = అల్లుడవు, ఈదినరుహాక్షి = తామరలవంటికన్నులు గలదైన యీకన్యక, కూర్చి
నందన = నాయొక్క ముద్దులకూతురు, ఒకమానిభూరశాపవికృతిఁ = ఒకానొక బుద్ధియొక్క
భయంకరమైన శాపవికారముచేత, మానిసిదిండినై = మనుష్యులను దినువాడనై - రాక్షసుడనై,
పాపబుద్ధిఁ = దుష్కృతబుద్ధితో, దీనిప్రాణములకుఁ = ఈచిన్నదాని ప్రాణములకు, అల్లఁ =
కోపింప - ద్రోహముచేయ, తలచితిఁ = ఎంచితిని - చంపఁబోవలెననుట, అకటఁబయ్యె - ఇది
విచారమును దెలుపును

తా. అయ్యా! నీకును నీదేశము వారికిని నీదుట్టములకును యెనుమేకదా నేను నిన్నుజూచి
నాపాపము లన్ని నశింపఁగాఁ గృతార్థుడనైతిని నేనెవ్వఁడనో యని యెఁచును. అన్యుఁడను
గాను నీతల్లి లోడఁ బుట్టిన వాఁడనైన యిందివరాత్మఁడను నీవు నాయల్లుడవు ఈచిన్నది నా
జాఁబరు. ఒకానొకమునీశ్వరుని శాపముచేత రాక్షసుడనైతి కిన్ని బిడ్డ యనుమకుత సైతియు లేక
యీచిన్నదానినే చంపి తినయత్నించితి అయ్యో యింక నాదశఖ మేమని చెప్పి కొందును.

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ, జనకునిపాదముల కెరఁగ నీ సన్నీహమతిం

గనుఁగవ నీ రొంకఁగ నం, దనమూర్ధఘ్రాణ మలఁడు నీ దయఁ గావించెన్.

అ. అనునెడఁ = ఇట్లుని గంధర్వుడు చెప్పినప్పుడు, మనోరమ = వాని కూర్చులైన మనో

రమ, ధన్వన్తరీ = దగ్గఱవచ్చి, జనకునిపాపములకుఁ = తండ్రయైన, యాయుధివరాక్షసుడుగులకు, ఎరంగఁ = సమన్వరింపఁగా, సస్త్రిహరులతో = ప్రేమతోడిబుద్ధితో, కనుగఱవఁ = రెండుకన్నులందును, సీరు = బలము, ఒలుకఁగఁ = చిందఁగా-కాఁగఁగా, అలఁడు = అయిందీవరాక్షుఁడు, దయాఁ = దయతో, నందన మూర్ధఘ్రాణము = తన నొమార్తయొక్క మాఁడుపట్టు మూర్కొనుటను, కావించెఁ = చేసెను

తా అని యిందీవరాక్షుఁడు తనవృత్తాంతము చెప్పకొనుచుండఁగా వానికూతురైన మనోరమ వానిదగ్గఱఁబోయి పాపములపైఁ బడి స్రొక్కఁగా వాఁ డాకొమా ర్తినఱచి డుఃఖించి కన్నీళ్లు విడుచుచుఁ ప్రేమతో మాఁడుపట్టుమూర్కొని యాదరించెను

ఆ. అపుడు విస్తృతాత్ముఁ ఁ డై వరూధినినుతుఁ, డేమికారణమున నేతపస్వి
యిట్టిశాపమిచ్చె నెఱిగింపు విన వేడు, కయ్యె ననఘ యనిన నాతఁ డనియె. 6

ఆ. అపుడు = అప్పుడు, వరూధినుతుఁడు = స్వరోచి, విస్తృతాత్ముఁడై = ఆశ్చర్యమునొందిన మనసుగలవాఁడై, అనఘ = ఓపుజ్యాత్ముఁడా, ఏమికారణమునఁ = ఏహేతువుచేత, ఏతపస్వి = ఏముని, ఇట్టిశాపము = ఇటువంటిశాపమును, ఇచ్చెను, ఎఱిగింపు = తెలియఁజేయుము, వినఁ = వినుటను, (నాకు) వేడుకఁ కురూపాలము, ఆయ్యెఁ = కలిగెను, అనినఁ = అనిస్వరోచియచఁగా, అతఁడు = అయిందీవరాక్షుఁడు, అనియెఁ = (ఒకమాట) చెప్పెను - అనఁగా గంధర్వశాసన యిందీవరాక్షునిఁజూచి యాశ్చర్యపడి స్వరోచి 'యోపుజ్యాత్ముఁడా! నీ శీకారణముచేత నేమనియిటువంటి శాపమిచ్చెను. అసంగతి నాకు విన నపేక్షకలదు చెప్ప'మని యడుగఁగా నిందివరాక్షుఁ డిట్లుపలికెను మ కలఁ డుల్లోకయశశపురంద్ర జగతిఁ న గంధర్వనంశంబునఁ

నలనాభాహ్వయుఁ డే దదీయతనయుండుఁ బ్రహ్మమిత్రుండు నీ

మృగలకుం గ్గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యాశ్చర్యపడ మోరంతప్రా

ద్దులఁ జెప్పక వినుచుండి మానసమునందొం దజ్జిఘృతౌరతిన్

7

ఆ. జగతిఁ = భూమియందు, ఉల్లోకయశశపురంద్ర - ఉల్లోక = లోకాతీతమయిన, యశః = కీర్తియనెడు, పురంద్రః = ఇల్లాలుగలవాఁడు - లోకాతీతమైనకీర్తిగలవాఁడగుట, గంధర్వనంశంబునఁ = గంధర్వసంబంధునందు, నలనాభాహ్వయుఁడు = నలనాభుఁడను పేరుగలవాఁడు, కలడు = ఉండెను. ఏక = నేను, తదీయరసయుండఁ = అతనికొమారుఁడను, బ్రహ్మమిత్రుండు = బ్రహ్మమిత్రుఁడనెడి ఓని, శిష్యులకుఁ = విద్యార్థులయిన ద్విపత్నశిష్యులకు, కంటఁ = కంటియందు, వత్తిపెట్టుకొని = దీపపువత్తిపెట్టుకొని - రాత్రివేళ దీపము పెట్టుకొనికూడ, ఏరంతప్రాద్దులఁ = ఈకాల చాకాలమునక యెల్లప్పుడును, ఆయ్యెవ్వఁడు = వైద్యశాస్త్రమును, చెప్పఁ = చెప్పి చదియచుచుండఁగా, ఏనుచుండి = లోకులవలన నేను వినుచు నుండి, మానసమునందు = నామనస్సునందు, తజ్జిఘృతౌరతిఁ = అత్యుత్కృష్టమును గ్రహింపవలె ననెడి యానందశ్చైతన్య - మీఁది పద్యముతో నన్వయము.

తా. ఈలోకమునందు మిక్కిలి కీర్తిహంభునలనాభుఁ డనెడి గంధర్వునికొమారుఁడను నేను. బ్రహ్మమిత్రుఁడను వైద్యశాస్త్రపండితుఁడు లనశిష్యులకు రాత్రియనక పగలనక యెల్లప్పుడును శ్రద్ధతో వైద్యశాస్త్రము చెప్పుచుండఁగా నావృత్తాంతము విని యాశ్చర్యము పడ్యనింపవలెననుకోరిక గలవాఁడనై.

తే. మానివారు జేరి భక్తి సకమున్నురించి

చెప్పవే నాకు నీవిద్య శిష్యుకోటి

తోడఁ గూడంగ నే గృతార్థుండ నగుదు

ననుచుఁ బ్రార్థింప ననుఁ జూచి శి యీహసించి.

8

అ. మానివారు = అబ్రహ్మమిత్రమునీశ్వరుని, శేరి = దగ్గఱఁబోయి, భక్తి = పూజ్యాసురా
గముతో, ననున్చురించి = మ్రొక్కి, ఈవిద్య = ఈవైద్యవిద్యను, శిష్యుకోటితోఁగూడంగ =
మిశిష్యులసమూహముతోపాటు, నాకు = నాకుఁగూడ, చెప్పవే = బోధింపవయ్యా, నే = నేను,
గృతార్థుండను = నెఱవేరినోరికగలవాడను-ధన్యుడను, అగుదు = అయ్యెదను, అనుచు =
ఇట్లు, ప్రార్థింప = వేదశాస్త్రఁగా, నను = నన్ను, చూచి = (అనునీశ్వరుఁడు) చూచి, అపహ
సించి = ఎగతాళిచేసి-పైపద్యముతో నన్వయము

క. నటవిటగాయకగణికా, కుటిలవచశ్శీఘ్రసముఁ శి గ్రోలెడుచెవికిం

గటు వీశాస్త్రము వల దిచ్చట నినుఁ జదివింప కున్న శి బరిగదె మాకున్ 9

అ. నట ..రసము - నట = నట్టుపవాదయొక్కయు, విట = పుస్త్రీపరులయినపురుషుల
యొక్కయు, గాయక = ప్లాటపాడేవాడయొక్కయు, గణికా = బోగమువాదయొక్కయు,
కుటిల = ఐకరయైన-నీచములైనయనుట, చవి = మాటలకెదు, శీఘ్రసము = చెఱుకుపాలతోఁ
జేసినమధ్యరసము, గ్రోలెడుచెవికి = త్రాగునట్టిచెవికి-నటవిటగాయకాదులపరిహాసాదిరూపము
లయిన మాటలను వినుటయందు రుచిగలిగినచెవి కనుట, ఈశాస్త్రము = ఈవైద్యశాస్త్రము, కిటు
వు = ఇంపుగానిది, పలదు = (నీటి)అక్కలెదెదు, ఇచ్చట = ఇక్కడ, నిను = చదివినపున్ను =
గొన్నిఁ జదివినపున్నుయొడ-నీకీచదువుచెప్పనిపక్షమున ననుట, మాకు, బరిగదె = (నిర్భక్త్యత్యము)బర
గదా-మాకేయియుఁ గొఱతపడదనుట.

తా. నీవు నట్లుపవాదము విటకాదు పాటకాదు బోగముపడుచులు మొదలయినవారితోఁ
గూడి కాలము గడపువాడవు నింపటివాని కీయుత్తమవిద్యపనికరాదు. నీకీవిద్య నేర్వకున్న మాకుబర
గకపోవునదియులేదు. కనుక నీవు పలుకుతుండ వచ్చినవారినే పొప్పు అలం రూపకము

తే. అంగనే నట్టివాడఁ గానననఘచరిత, యించుకించుక మీవంటియెఱుక గలుగు
పెద్దవారలశిక్షలఁ శిరెరిగినాడ, నవధరింపుము శిష్యుఁగార్ ననిన నతఁడు. 10

అ. అంగ = అని యిట్లు అబ్రహ్మమిత్రుఁడనఁగా, అనఘచరిత = మంచినడవడిగలయోమునీశ్వ
రా, నేను, అట్టివాడ = అటువంటివాడను, కా = కాను-ఇప్పుడు నీవు చెప్పిన చెడ్డనడవడి
గలవాఁడని గాననుట, ఇంచుకించుక = కొంచెముకొంచెము-తగినకొలఁదిననుట, మీవంటి.. శిక్షల =
మీవంటి = మీబోఁటి, ఎఱుకగలుగు = జ్ఞానముగలిగిన, పెద్దవారల = గొప్పవారియొక్క, శిక్షల =
మంచిశిక్షలు తెలియఁదీర్చుటలేద, పెరిగినాడ = వర్ధిల్లినవాడను, (కనుక) శిష్యుఁగార్ =
(నన్ను నీకు) శిష్యునిగా, అవధరింపుము = అంగీకరింపుము, అనిన = అని నేనుప్రార్థింపఁగా, అతి
డు = అబ్రహ్మమిత్రుఁడు-పైపద్యము.

క. ధనరాజ్యరమామహమ్మనఁ, గనుగానని నిన్ను శిష్యుఁగార్ గైకొనుకం

ఘను నేరమి గలదే ననుఁ గనలించుచుఁ బ్రేల కిరక బోకాలు మటన్నన్. 11

ధన మునన్-ధన్ = విత్తముయొక్కయు, రాజ్య = ప్రభుత్వముయొక్కయు, రమా = కలిమిచేసెన్, మదమునన్ = క్రొవ్వుచేత, కనుగానవినిమ్మన్ = కిన్ను తెలియనిమ్మ - పురువు తెలియనిపంజరవానిననుట, శిష్యుఁగా = విద్యార్థిఁగా, కైశోనుకంఠే = అంగీకరించుటకన్నను, నేరమి = తెలివిలేమి, కిలదే = (మతియొడిచి) కలత - అన్త తెలివిలేమియనుట. ఇరక్ = ఇంకను, ననున్ = నన్ను, కిసలించుచున్ = హాసించెడియుచు, వ్రేలకు = వదరకుము, పాశాలుము = నెడలిపాము, ఆటన్మన్ = అనఁగా - మోడిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ధనగర్వముచేతను రాజ్యగర్వముచేతను పురువు తెలియక ప్రవర్తించెడినిమ్మ శిష్యునిఁ గా గ్రహించుట మిక్కిలితప్పుయగును. కాబట్టి నిమ్మ నేను నాశిష్యులలోఁ జేర్చుకొనఁజాలను ఇంకను దోచినట్లు పదయు నాకుఁ గోపము లేవకుము నెడలిపాముని యనఁగా.

క. అచటన్ ద్వేష్టి గతాయు, శ్చ చికిత్సక మనునయోక్తిరచర్చును నుచ్చా

వచవచనంబులఁ గోపము, ప్రచురము గానీక మానితవతి కిట్లంటిన్ 12

అ. అచటన్ = అచోట - అరినియొద్దననుట, గతా కమ-గతాయుశ్చ = కడచినజీవితకాలము గలవాఁడు - ఆయుస్సుతోజీనవాఁడనుట, చికిత్సకమ్ = వైద్యుని, ద్వేష్టి = ద్వేషించుచున్నాఁడు, అను... చర్చన్ - అను = అనెడి, నయోక్తి = నీతివాక్యముయొక్క, చర్చన్ = విచారణచేత - ఆనీతివాక్యమునుదలఁచియనుట, ఉచ్చావచవచనంబులన్ = బహువిధములయిన యీతనితిరస్కారపుమాటలచేత, గోపము = (నాకుఁగలిగిన) గోపమును, ప్రచురము = అధికము, కానీక = కానియ్యక - బయలుపొంగనియ్యకయనుట, మానిపతికీ = అమునిశ్రేష్ఠునితో, ఇట్లంటిన్ = ఈవిధముగాఁ బలికితిని.

తా. అప్పు డతనియొద్దఁ గార్యార్థినగుటచే నాయుస్సు దీజినవాఁడు వైద్యునితో విరోధించు ననున్వాయమును దలఁచి యేమియును గోపము బయలుపొంగనియ్యక యతఁ డాడినమాటలకెల్ల నోర్చి యీవిధముగాఁ బలికితి అలం. లోకోక్తి

తే. నీవు చదివెందు వనుచు నిశ్చయము విడిచి

బిచ్చ మెత్తంగ రాదు గానీ బేలతపసి

కడవ నాడకు చాలు నీశ్చ గొడవ యేల

నెజ్జాడన మేల యని మదిశ్చ లజ్జవొడమి.

13

అ. బేలతపసి = ఓయి తెలివిమాలినమునీ, నీవు, చదివెందువు = విద్యాభ్యాసము చేయించెదవు, అనుచున్ = అని, ఇన్నియును కి ఈకలిగినధనరాజ్యాదినవలన్నియు, విడిచి = వదలి, బిచ్చ మెత్తంగన్ = తిరిప మెత్తుట, రాదుగా = నరపడదుగదా - కలిగినవాని నెల్ల నమభవించుచునే యుండవలెను గాని మానుకోరాదుగదా యనుట, కడవన్ = మేఱమీర, అడకుము = దూఱనాడకుము, చాలున్ = ఇప్పటి కాడినమాటలు చాలును, నీగొడవయేల = నీతోడివిచారమునాశేల, నెజ్జాడనము = నీవైద్యుని తనము, ఏల = నాకెందుకు, అని = అనిపలికి, మదిన్ = మనస్సునందు, లజ్జవొడమి = సిగ్గుపుట్టి - సిగ్గుపుట్టఁగాననుట. - వైపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఓయి తెలివి మాలినమునీ! నీవు విద్య నేర్చుదువని తనకుఁగల కలుముల నెల్ల నెవ్వఁడును వదలఁడు. నీవు తాతమధ్యము తెలియక పురువునకు మించి మాటలాడఁ బోకుము. ఇంతటితో నెరిపి యూరకుండుము నాకు నీతోడిచదువు విచారము నక్కఱలేదు. నీవైద్యునికేమి యగ్రహ లేదని చెప్పి మనసునఁ గొంచెము లజ్జ పుట్టఁగా.

తా. కంటే బ్రాహ్మణుఁ డెన్నికాటు లఱచెకొన గర్వింబి వీరెల్ల నా
కంటెం బాత్తుల విద్య కెట్లు నిదీనేకొనె గొరొందు సంచుక ముడిక
గంటెంపుంజల ముప్పతిల్లఁ గపటాంతేవాసి నై శాంబరిక
గొంటుంజందము మీఱ శిష్యులగెడంతు గూర్చుండి చర్చారతిన్.

14

అ. బ్రాహ్మణుఁడు, గర్వింబి = ఆహంకరించి, ఎన్నికాటులు = ఎన్నికరినపుఁగూఁతలు, అఱచెకొన = కూసెనో, కంటే = చూచితివా, వీరెల్ల = ఈచదివెడివారందఱును, విద్యకున్ = చదువునకు, నాకంటె = నాకన్నను, పాత్తుల = తగినవారా-వీరియందు నాయెడలేనిపాత్రత యేదియుఁ గానమనుట ఎట్లును = ఏవిధముచేతనైనను, ఇది = ఈవిద్యను, కైకొందున్ = గ్రహించెదను, అంచున్ = అని, మదికొ = మనస్సునందు, గంటెంపుంజలము = రెట్టింపినపట్టుదల, ఉప్పతిల్ల = పుట్టఁగా, శాంబరిక = మాయచేత, కపటాంతేవాసి నై = మోసపుశిష్యుఁడనై - అక్కడనున్నయతని శిష్యులవలెనే వేషము వేసికొని శిష్యుఁడనై యనుట, గొంటుంజందము = చుష్టనిరీతి-దుష్టత్వము, మీఱ = అతీతయింపఁగా, శిష్యులగెడ = అతనిశిష్యులజనము, గూర్చుండి = కూర్చున్నవాఁడనై, చర్చారతిక = విషయవిచారణచేయుటయందలి యాసక్తితో-మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఈ బ్రాహ్మణుఁ డెట్లు గర్వింబి నన్ను దూఱనాడెనే. ఇతనియొద్దఁ జదివెదవారు మాత్రమీవిద్య నభ్యసించుటకు నాకంటెయోగ్యుల కానిప్పుని మనసున నావిద్య నేర్చుకొనుటయందు మిక్కిలి పట్టుగలవాఁడనై మాయచే గపటవేషము వేసికొని యతనిశిష్యులతోడ జేరి కూర్చుండి యక్కఱతో విషయవిచారము చేయుచు

జే. కాయబాలగ్రహాంధ్రాంగరకములు నాల్గు, శల్యదంష్ట్రాజరావృషసంజ్ఞనాల్గు
నైనయష్టాంగకమురావు నీ లారఁగల్గు, వైద్యమెనిమిది నెలల సర్వమును నేర్చి.

అ. కాయ.. మును-కాయ=దేహము, బాల=పసిబిడ్డలు, గ్రహ = క్షుద్రదేవతాది, ఊర్ధ్వాంగకములు = మెడకొంకులకుమీఁదివైనయవయవములు, నాల్గు = నాలుగును, శల్య .. సంజ్ఞ - శల్య = శల్యాశాది, దంష్ట్రా = కోటపంటికొట్టు, జరా = ముదిమి-ఇట ముదిమియన విషసంకలనాదులచేసిన యాసన్నమరణావస్థ, పుష్ = రేతస్సు, సంజ్ఞ = ఈశేళ్లచేసినవి, నాల్గొ = నాలుగును, ఐశ్వర్యాంగకమురావులు = అయినట్టిచిత్తాంగము లెనిమిదింటితావులు, ఆరక = ఒప్పునట్లు, కల్లువెద్యము = కలిగినట్టివైద్యశాస్త్రము, సర్వమున్ = అంతయున్, ఎనిమిది నెలలకొ = ఎనిమిదిమాసములలోపల, నేర్చి = అభ్యసించి. - వైద్యముతో నన్వయము.

తా. కాయబాలగ్రహాదులయిన ఎనిమిదియంగములు గలవైద్యము నెనిమిది నెలలలోనే నేర్చుటకు

వైద్యాస్తాంగములలోనుం బెట్టిదనిన. - “శ్లో. కాయబాలగ్రహాంధ్రాంగ శల్యదంష్ట్రా జరావృషాన్ | అష్టా వంగాని తస్మాత్ శక్తిత్వా యేష సంత్రితాః “అను శ్లోకార్థమునుబట్టి - కాయచికిత్స బాలచికిత్స, గ్రహచికిత్స, ఊర్ధ్వాంగచికిత్స, శల్యచికిత్స, దంష్ట్రాచికిత్స, జరాచికిత్స, పుష్చికిత్స, అని వైద్యమునకు నంగము లెనిమిది. అందు-కాయచికిత్స యనఁ గా దేహమునందుఁ గలిగెడుజ్వరము రక్తస్రావము పిత్తొల్బణము అతిసారము మొదలుగాఁ గలరోగముల సుఖశమింపఁ జేయుచికిత్సా కాయమనఁగా దేహమేకదా దోనికెఁజేయుచికిత్స సర్వమును గాయచికిత్సయై యుండఁగా బాలాదివిశేషసంజ్ఞ లేలయ

నిన, పనివిడ్డలకును సేతాద్యంగములకును జీతిపాస్కమును భేదపడియుండుటచేత నేని యెఱుంగునది - బాలచిత్తే = పనివిడ్డల కుపయోక్తమో చిత్తే ఇందుపనివిడ్డలకుఁ దగినయావధములు వారికిఁ బాని చ్చుగాదులు దాదులపాలతోనిదోషదోషములు ఆపాలదోషములవలనఁ గలిగెడివ్యాధులు వాని నుపశమింపఁజేయు మందులు ఇవియన్నియుఁ దెలుపఁబడును. గ్రహచిత్తే = బాలగ్రహచిత్తే ప్రవేషిలు మొదలుగాఁగల గ్రహములవలన నైనపీడలు శమింపఁజేయు మంత్రతంత్రప్రయోగాదియొన మయినచిత్తే - ఊర్ధ్వంగచిత్తే = మెడకొంతులకుఁబొంది వైనకన్న ముక్కు చెవి నోరు (లేక) తల పీయిండుఁ గలిగినవ్యాధులను మాన్పుటకై యాశ్శోష్యతనశలాకాదిక్రియలచేఁ జేయుచిత్తే అశ్శోష్యతనమనఁగా “ఈ నీలితేజ్జీర్ణజ్జ్యేష్ఠ బిందుభి ర్ద్వ్యంగురౌద్ధితమ్.” అనుప్రమాణముచొప్పునఁ గన్ను దెఱచి దానినడుమ రెండంగురములలోఁతునకు దిగునట్లు జొషధబిందువులను విడుచుట. శలాకయనఁగా నన్ననిలోహపుకడ్డి లోపలఁజొప్పించి శోధించుట. దీనిని శాలక్యమనియునందురు - శల్యచిత్తే = బ్రాణముల దైనచిత్తే - అనఁగా బాణముకల్లి మొదలగువానిచే నైన గాయములకుఁ జేయుచిత్తే - దంష్ట్రచిత్తే = పాను మొదలగు వాని కిఁజాటువలసివిషములను నివారణచేయుచిత్తే ఇది విషచిత్తేయనియుఁ శిష్టబుడియెడి. 11 రాచిత్తే = విషసంకలనాదులచేనైన యానన్న మరణాన్వయండు రసాయనాదులం గ్రహోగింపిచేయు చిత్తే. ఇది రసాయనచిత్తే యనియుఁ శిష్టబుడు - నృపచిత్తే = కేతన్న వికలమయినప్పుడు ఆపాద్యయనప్రసాదోపజననాదియొనమునఁ జేయుచిత్తే. దీనిని వాచీకరించుచిత్తే యనియుఁబోయి. (ఆపాద్యయనము = తనవు. ప్రసాదము = స్వాధ్యయము. ఉపజననము = అభివృద్ధి. చిత్తే = భోగముమానుటకై చేయుప్రతిక్రియ.)

క. ఇరుమూఁడురుచులదోషపు, విరసత మానక జ్వరాదివృష్ట్యాంతం బై

పరఁగుచిత్తేయుఁ గని శాం, బరి బాసి తిప్పి తోడ ర్ మదమున నంటిన్. 16

అ. ఇరు, విరసత - ఇరుమూఁడురుచుల = ఉష్ణ పులుసు కారము తీపు దేదను పగరు నకాడి వుడుచులయొక్క, దోషపు = తప్యులవలనైన - భోషయలవలనైన, కరిన్ = కరిపాత్యయం, మానక = పోవుతట్లు, జ్వరాదివృష్ట్యాంతం బై = జ్వరచిత్తేయెనఁగల పుష్కరిగ్గురు గుఁగలదై, (ఇట్లు పుష్కరయఁగా నృపసంబంధి చిత్తానమదాయుమట) పరఁగా = విష్ణుశక్తి, బిత్తియున్ = వైద్యును, కని = పొంది - గ్రహించియట, రాంబరి = మాయా, పాసి = బికిచి, మానక = గర్వముతో, తిప్పి తోడక = ఆముశ్యవృద్ధి - బ్రహ్మభూషణో, అంశ - ఇష్టవృద్ధిని

తా. ఉష్ణమొదలయినయాంబరినములందు నేనీవి గుఁగిం గిట్టు యుగ్గురుచులను నాటూ చివుట్టుతో యాయాదోషములను వారికిఁ బరిహారమధ్యమలను బ్రివిట్టియెనఁగల పుష్కరిగ్గురునైన వైద్యమంతయు నామూలాగ్రముగా గ్రహించి మాయాచిత్తే తాపవృద్ధియొనఁగి దోషములను గర్వముచే బ్రహ్మభూషణో నిట్లుపలికితిని.

శా. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపఁగ నె వైద్యుల బుచ్చు బ్రాణులను

గంధర్వ గా నటు లాకి ధిక్కునుల బో శి యెట్టి పునఁబును

నీంధర్వ గల్గినవారి కేకరణి నేనిన్ విష్ణు రామగణి

గుండా డాచిన బెండ్లి యేమిటజే జితకుం గెల్గుచున్నది. 1

అ. తండ్రి = ఓనాయనా, వైద్యులు = వైద్యకాన్ధి లను, పుచ్చు, బ్రాణులను = బ్రాణులను, గంధర్వ గా నటు లాకి ధిక్కునుల బో శి యెట్టి పునఁబును = గంధర్వ గా నటు లాకి ధిక్కునుల బో శి యెట్టి పునఁబును, నీంధర్వ గల్గినవారి కేకరణి నేనిన్ విష్ణు రామగణి = నీంధర్వ గల్గినవారి కేకరణి నేనిన్ విష్ణు రామగణి, గుండా డాచిన బెండ్లి యేమిటజే జితకుం గెల్గుచున్నది = గుండా డాచిన బెండ్లి యేమిటజే జితకుం గెల్గుచున్నది.

బుగా, అటులు = ఆప్రకారము, అడే = నిందించి, ధిక్కృతులక్ = తిరస్కారపుమాటలతో, పోతా
 ల్పండివి = పోదాడుంటివి, ఓహో = ఔరా-అంతమాత్రముచేత నేమాయెననుట, మదిన్ = మనస్సు
 నందు, తిండ్ర = చొరవలు- ఇట్ల బహువచన మాధిక్యమును చెబుచును, కల్లినవారిక్ = కలవార
 లకు, ఏకరణి నేనిన్ = ఏవిధముచేతనైనను, విద్య = చదువు, రాకుండునే = రాకయుండునా-రానే
 నచ్చుననుట, కట్టమట్టింపచా = నీచుండవైనవిచ్చుచుదాచుచు, గుండ్రా = గుండుత్రాయి- పసుపు
 లోనగునవి నూలుకొనెడిపాత్రమును, దాచినన్ = దాచిపెట్టినను, పెండ్లి = వివాహము, ఏమిటి
 కిన్ = ఎందులకు, చిక్కున్ = జరగకనిలిచిపోవును-గుండ్రాతిని దాచిపెట్టినమాత్రమునకే పెండ్లి
 నిలువక జరగునట్లు నీబోడిమూర్ఖులు తిరస్కరించినమాత్రముననే విద్యాపేక్షగలవారికి విద్యారాక
 పోదు. ఎట్లయినను రానేవచ్చును. కనుకనే నీవు నన్ను దిరస్కరించి వెడలిపాడువున్న నేనెట్లో
 విద్యగ్రహింపనేగ్రహించితి ననుట. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము

మ. అనినం గన్నులు జేపురింప నధరం + బల్లాడ వేల్లత్తునకి
 పునరుద్యద్భుకుటీభుజంగయుగళీః పూత్కూర ఘోరానిలం
 బన నూర్పుల్ నిగుడక్ లలాటఫలకం + బందంద ఘర్తాంబువుల్
 చినుకం గర్భతుదిదృశ్యరూక్షనయనః ష్వేభాక రాశధ్వనిన్.

18

అ. అనిన్ = నేనిట్లనియనగా, కన్నులు, జేపురింపన్ = ఎఱ్ఱవాఁడగోను, అధరంబు = పెదవి,
 అల్లాడక్ = అదురఁగాను, వేల్ల.. నిలంబు - వేల్లత్ = వ్రేలుచున్నదియు, పునఃపునః = మఱిమఱికి,
 ఉద్యత్ = ఎగయుచున్నదియైనన, భృకుటీ = బొమముడియనెడి, భుజంగయుగళీ = పెనఁగొన్న
 పాములజంటయొక్క, పూత్కూర = బునయొక్క, ఘోర = భయంకరమైన, అనిలంబు = వాయువు,
 అనక్ = అనునట్లు, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, నిగుడక్ = అతిశయింపఁగాను, లలాటఫలకంబు = పలక
 వలెవిశాలమైననోసలు, అందంద = మఱిమఱి - అధికముగాననుట, ఘర్తాంబువుల్ = చెమటనీళ్లు,
 చినుకన్ = కురియింపఁగాను, కలకు. ధ్వనిన్ - కంఠం = మనస్సుని, దిదృక్షు = కోపదృష్టితోఁజూడ
 నిచ్చుగల, రూక్షనయనః = అగ్ని సేత్రముగలశివునియొక్క, ష్వేభా = సింహనాదమువలె, కరాళ = భయం
 కరమైన, ధ్వనిన్ = ధ్వనితో - పైపద్యముతో నన్వయము

తా. అని నేను గర్భించి పలుకఁగా నామునీశ్వరుఁడు కన్ను లెఱ్ఱవాఁడగను దెదవు లదురఁ
 గాను పెనఁగొని బునపెట్టుచున్న పాములజంట విడుచునిట్టూర్పులతో యనునట్లు బొమముడిగలముఖ
 భాగమునుండి నిట్టూర్పువాయువులు వెడలఁగాను నొనటఁ జెమటనీళ్లుకాఁగాను మనస్సునిఁ దీక్ష
 దృష్టితోఁజూచి సింహనాదము చేసినరుద్రునిసింహనాదధ్వనియో యనునట్లు కంఠధ్వని మొరయఁగా.
 అలం ఉత్పేత్తిక, స్వభావోక్తియు

జటిలుంను గిటకీటం బండ్లు గొఱికి మామని కటమ్ము లదుర ముకుఁబిటమ్ములు
 ఘటింపఁ గటగటా కుటిలాత్తాయటమటమ్మున విద్యగొనుటయుం గాక గుటగుటలు
 గురువుతోనా యని కటకీటంబుడి కకచాలలోనిబూడి వేలం గొని యాసురి
 యగుమాయ మాయెడం బ్రయోగించి వంచించి యపహసించితివి గావున నసుర
 వై పిశితింబును ఎనయును నస్పృసంబు సశేనంబులుగా మెనవి వసుధ వసీయి
 పు మఱి బనుమరేఘు నల్ల గుండె జలుమని కిల్లవడి మునితల్లజుపదపల్లవంబులం
 జెల్లి యిట్లంటి

19

ప్ర. పట్టిబుండు = జడపారి = మునీశ్వరుడు, క్లిటిటో = కిటికెట యను ననుకరణధ్వని
 తో, పండ్లుగొడికి = పండ్లుగోడి, హుచ్చుని = హుంకారముచేసి, కటమ్ములు = కణాంతలు, అదుర్క =
 చలింపఁగా, కటకటా = అయ్యయో - ఇది కోపాతిశయమును దెలుపును, వుటిలాత్తా = కపటచిత్తుఁ
 డా, అటమటమ్మున = బందినచేత - పంచనచేసి యనుట, విద్య = చదువు, కొనుటయుంగాక =
 గ్రహించుటమాత్రముగాక, గుటగుటలు = గర్వపుమాటలు, గురువుతోనా = ఒజ్జతోనా (అజ్ఞచవు.)
 అని, కటకటంబడి = ఆగ్రహించి, కకపాలలోనిబూది = విబూదితిత్తిలోనున్న విబూదిని, శీలక్ =
 చేతియందు, కొని = గ్రహించి, ఆసురి = అసురసంబంధమైనది, అగుచాయ్ = అయినట్టిమాయను,
 మాయెడకో = మావీచయమునందు, ప్రయోగించి = ఉపయోగించి - పన్ని, వంచింది = మోసపుచ్చి,
 అపహసించితివి = బోడిగములాడితివి. కావునకో = కనుక, అసురవై = నీవు అసురుడవై, వీరితం
 బును = మాంసమును, ఐసయును = కడుపులో బొడ్డుక్రిందనుండి యుల్లిపారవెట్టికొప్పును, అన్న
 గ్రసంబును = నెత్తురును, అశనంబులుగాక = ఆహారవిస్తువులుగా, మెనవి = తిని, వసుధకో =
 భూమియందు, నిసియింపును = ఉండును, అని, బసుమంబు = చేతనున్న విబూదిని, చల్లకో = నా
 మీఁదఁజల్లఁగా, గుండె = హృదయము, జల్లుమరి = తల్లడిల్లి, కల్లువడి = మ్రాగువడి - నిశ్చేష్టత్వము
 నొంది, ముని...బుల్క - మునితల్లూ = ఆమునిశ్రేష్ఠునియొక్క, పదవల్లవంబులకో = చిగుళ్లవంటి
 యడుగులమీఁద, తెల్లి = పడి, ఇట్లంటికో = ఈవిధముగాఁ బరికిరిసి.

తా. ఆమునీశ్వరుండు పండ్లు పటపట గొలుకుచు హుంకారముచేసి దెదరించి యోనిమోసకాఁ
 డా! మోసముచేసి మావలన విద్య గ్రహించినదిమాత్రముగాక మీఁదనుమిక్కిలి చుచ్చు దిరస్కరించి
 మాటలాడి పరిహాసించెదవా యని తనవిబూదిసంచిలోని విబూదిని శీతి కత్తుకొని యుల్లిమంత్రించి నీవు
 రాక్షసమాయచే మచ్చు వంచించినవాడవు. రాక్షసుండవై మనుష్యమాంసము దిని నెత్తురు త్రాగుచు
 వ్తింపుమని శఙ్కించెను. అందులకు నేను భయపడి యాయనపాదములమీఁదబడి యామీఁదఁ జెప్పఁ
 బోవునీతిగాఁ బ్రార్థించితిని

శా. నాయజ్ఞానము నైచి సంయమివరేణ్యా కావవే రాక్షసుం

డై యేనెట్లు భజించువాడ దురితం శ బయ్యా నృమాంసంబు కూ

డై యే నెట్లు భరించువాడ నుదరం శ బార్ధ్రాంతరంగుండ వై

యోయయ్యా దయసేయవే యవధి యే శ నోపంగదే హింసకున్ . 20

అ సంయమివరేణ్యా = మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నాయజ్ఞానము = నా తెలివితేమిని, నైచి = నహించి,
 కావవే = కాపాడవయ్యా, రాక్షసుండై = రక్కసుండవై, ఏక = నేను, దురితంబు = పాప
 మును, ఎట్లు = ఏవిధముగా, భజించువాడకో = పొందగలవాడను. అయ్యా = అక్కటా - ఇది
 దుష్కలును దెలుపును, నృమాంసంబు = మనుష్యమాంసము, కూడై = అన్నమై - అన్నముగా భుజిం
 చి యనుట, ఏక = నేను, ఉదరంబు = కడుపును, ఎట్లు = ఏవిధముగా, భరించువాడకో = పో
 పింపఁగలవాడను, ఓయయ్యా = ఓనాయనా, ఆర్ధ్రాంతరంగుండవై = (దయారహముచే) తడిసిన
 మనసుగలవాడై - దయగలవాడవైయనుట, అవధి = మేర - ఇంతకాలమున కీకారణముచేత నీకాపము
 తీటునను మేర ననుట. దయసేయవే = ఆసుగ్రహింపవయ్యా - నిర్దూఱుపువన్నట, ఏక = నేను, హిం
 సకున్ = ప్రాణులనుహింసచేయువనికి, ఓపంగదే = తాళలేనుగదయ్యా

తా. ఓమునిశ్రేష్ఠుడా! తేలివెలుగుననుజేసిన తపస్సు సహించి నన్ను గాపాడుము. నేను బాపముల ననుభవించెను. మనుష్యులను ననుజేసి బొట్టబోసికొని భీమింపజేసిన ప్రాణులను బాధించి చంపనుకొనెను. నాయందు దయచేసి యీశాపము నీటుటకు నొక మేర నిర్ణయించి గ్రహించుము.

చ. అనిపఁ బ్రసన్నుడై ముని కర్రాజ్యములన్ నను నెత్తి వత్సను
త్పినిశితశాపకూలహతి శ్రీ సుక్కితిగా యిఁక గొన్ని నాళ్ల పైఁ
దనయను మ్రొంగఁ బోయి యొక రథస్యనిదివ్యశరార్చి జేలి వే
కనియెదు భద్ర మన్నఁ దురగగింబుపయిం బడి ప్రొద్దు గుంకఁగన్. 21

అ. అనిపన్ = (అని నేను దుఃఖముతో) మనవిచేసికొనఁగా, ముని=ముని-బ్రహ్మమిత్రుఁడు, ప్రసన్నుడై = నాయం దనుగ్రహముగలవాడై, ననుక = నన్ను, కిర్రాజ్యములన్ = శామరలవలె మృదువులైన తనచేతులతో, ఎత్తి = (తన యడుగులపైనుండి) లేవనెత్తి, వత్స = ఓరిచిన్నవాడా, మత్సు... హతిన్ = మత్ = నాదైన, సునిశిత = మిక్కిలి తీక్షణమైన, శాప=తిట్టినెదు, కూలహతిన్ = కూలాయుధముయొక్క పోటుచేత, ప్రసక్తిగా = దుఃఖించితిమిదా, ఇంకన్ = ఇంకను, కొన్ని నాళ్లపై = కొన్ని రోజుల దరువాత, తపయన్ = నీకొమార్తను, మ్రొంగఁబోయి = మ్రొంగుటకు యత్నించి, ఒక శరార్చిన్ = ఒక ధన్యుని = ఒక పుణ్యాత్మునియొక్క, దివ్యశరార్చిన్ = దివ్యాస్త్రాస్త్రాలచేత, జేలి = పేరి-కొల్పఁడి యనుట, వే = శీఘ్రముగా-వెంటనేయనుట, భద్రము = మేలు - శాపములను, కింబుందు = పొందెదవు, అన్నిన్ = అనఁగా, తురగంబుపయిన్ = గుఱ్ఱముమీఁద, పడి = కూర్చుండి, ప్రొద్దుగుంకఁగన్ = మార్గాస్తమయముననునను - మీఁదివద్యముతో నవ్వయము.

తా. అని ఈవిధముగానే నాబ్రహ్మమిత్రమునీశ్వరుని దైవ్యముతో వేడుకొనఁగా నతఁడు తనయడుగులపయిం బడియున్న నన్ను లేవనెత్తి ప్రేమతో నోరిచిన్నవాడా! నీవునాకాపమునకు వెలువి పాదాక్రమించుడై వెలివి గింట న్నల్పకాలముతోనే నీహింతునే మ్రొంగఁబోయి యొక్క పుణ్యపురుషుని బాణాన్ని బ్రష్టలచేత గాలి శాపములన విముక్తుడవయ్యెదవు పొవ్వునఁగా నందుండి యొక గుఱ్ఱము నీక్కి- వెడలి మార్గాస్తమయమునను.

క. నన్ను పుడలయేరున మయి, యన్నుకొనుచు నాముదిన్నరయలై రాఁ గా
సన్నుడై నై పురి కేగతిఁ, దిన్నదనం బుడిగి కొన్ని దివియలు వెలుఁగన్. 22

అ. నన్ను పుడలయేరునన్ = కొంచెపుడలనొప్పిచేత, మయి=దేహము, అన్నుకొనుచున్ = సరవతమునను, అన్నుదన్నయలై = వినుముదిన్నవిధమై, రాఁగాన్ = పర్యటించి, భిన్నుడనై = శీఘ్రముగఁగినవాడనై, తన్నదనంబు = సోమ్యభావము, ఉడిగి = పూని, కొన్ని దివియలు = కొన్ని ప్రాంతములు, వెలుంగన్ = వెలుగుచుండఁగా, పురికిన్ = నాపట్టణమునకు, ఏగితిన్ = పోయితిని.

తా. ఇంచుకలలనొప్పియు వినుముదిన్నట్లు మైకమునగలిగిదేశము పరవశముకాఁగా భేదముకొంగఁగలిగిపడెను గొన్ని ప్రాంతముల వెలుంగున మెల్లగాఁ బోయి పట్టణముచేరితిని అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గనరుచు, నంపి నగరుసూచ్చి వెలుదు శ్రీ లారతు లీఁగా
నిం శుంక గ శాఢిహతులన్, జంపించితి వారి నన్ని శామధ్యమునన్. 23

అ. (అట్లు పట్టణముచేరి.) అంపల్ = సెలవిచ్చిపంపుటకు, తగువారిన్ = పోసిన సేవకులు మొదలగువారిని, కనరుచున్ = కోపముతో నదలించుచు, అంపి = వారీవారినివాసములకుఁ బంపి, నగరు = దివ్యామును, చూచ్చి = ప్రవేశించి, వెలదులు = స్త్రీలు, అరతులీఁగాన్ = (వాడుకచొప్పున) నీరాజనము లియ్యఁగా, ఇంపు = సంతోషము, అఱి = చెడునట్లు, వారలన్ = ఆయాఁతులియ్యఁబచ్చిన స్త్రీలను, అన్నికామధ్యమునన్ = ఆనడిరేయిని, కళాభిహతులన్ = కొరడాఁబెట్టలచేత, సంపించితిని

సీ. అశ్రమండలి మోచునందాఁక నూరక, పెరిగినట్లా మేను శీ సరవరేణ్య
యవధిభూధరసానుశీవందాఁక నూరక, పఱచినట్లా మేను శీ పార్థివేంద్ర
యబ్జభూభువనంబుశీవందాఁక నూరక, యెగినట్లా మేను శీ జగదధీశ
యహిలోకతలమంటునందాఁక నూరక, పడినయట్లు మేను శీ ప్రభువలంస
యఖలజగములుమ్రొంగునంతాఁకలియును, నబ్బు లేడును జెడఁగ్రోలునంతత్వమయు
నచలచాలనచణ మైనశీయదటుంగలిగె, నసురభావంబు నను జెందునీవసరమును.

అ సరవరేణ్య = ఓరాజా, అసురభావంబు = రాక్షసత్వము, సున్ = నన్ను, చెందునవ
గరమునన్ = పొందిననయమునందు, మేను = నాశరీరము, ఊరక = కారణము లేకయే, అశ్ర
మండలి = మేఘమండలము - ఆకాశము, మోచునందాఁకన్ = ఒరియునంతఁజేయు, పెరిగిన
ట్లు = వృద్ధిపొందినట్లు, డోన్ = అగును, వార్ధివేంద్ర = ఓరాజుశ్రేష్ఠుఁడా, మేను = నాదేహము,
అబ్జి దాఁకన్ = అవధిభూధర = చక్రవాళపర్యంతముయొక్క, సానువందాఁకన్ = సతీయ
ఁజేయు, ఊరక = ఎడతెగక, పఱచినట్లు = పేరెమెత్తినట్లు, డోన్ = అగును, (పా. పఠింపనట్లాన్ =
వ్యాపింపఁజేసినట్లువును.) జగదధీశ = ఓభూలోకనాయకా, మేను, అబ్బ .దాఁకన్ - అబ్జభూ =
బ్రహ్మయొక్క, భువనంబునందాఁకన్ = లోకముఁజేయును - సత్యలోకపర్యంతము ననుట. ఊరక = మానక,
ఎగినట్లు = ఎగిరిపోయినట్లు, డోన్ = అగును, ప్రభువలంస = రాశిశ్రేష్ఠుఁడా, మేను, అహిలోకతలము =
నాగలోకముయొక్క యడుగు భాగము, అంటునందాఁకన్ = అంటునంతపర్యంతము, ఊరక = కారణ
ములేకయే, పడినయట్లాన్ = దిగఁబడిపోయినట్లుగను, అభిలషగములు = ఎల్లలోకములను, మ్రొంగునంత =
మ్రొంగవలసినంత, ఆఁకలియున్ = తుంతును, అబ్బు లేడును = వీడునముద్రములును, జెడఁగ్రోలునంత = తుద
ముట్టఁద్రాగవలసినంత, త్విషయన్ = దప్పియును, అచల చణము = అచలంకొండలనుకూడ, చాలన =
చలింపఁజేయుటకు - కదలించుటకు, చణము = చాలినది, వినయదటున్ = అయినట్టియుద్ధతియును - బిల
గర్వమును, కలిగెను

తా. ఓమహారాజా! ఆరాక్షసత్వము నన్నుఁబొందినతోడనే నాదేహము సరవళమై కారణము
లేకయే యాకాశము నొరయునట్లు, పొడుగుగాఁ జెరిగినట్లును, చక్రవాళపర్యంతమే పరు
గై తిన్నట్లును, బ్రహ్మలోకపర్యంతము మీఁదికెగిరిపోయినట్లును, పాతాళలోకముదాఁక దిగఁబడిపోయిన
ట్లును నై. యెల్లలోకములను మ్రొంగునంతటియాఁకలియు, సెల్లనముద్రములను బుడిసిట్లబట్టి త్రా
గునంతటి దాహమును, కొండలనుబట్టి కదలించునంతటిక్రోధము గలిగెను అలం. స్వభావోక్తి.
క. రక్కసుఁడనై నెవం బిడి, యొక్కొకయపరాధమునకు శీ నొక్కొక్కఁడు గా
బొక్కఁగ లోకము పురపుర, బొక్కఁగ బొడయ్యె నంతిపురముం భురమున్.

అ. రక్త-శుండనై = అట్లు రాక్షసుండనై, నెపంబిడి=మిష పెట్టి - ఏదే నొక శరము మోసి యనుట, ఒక్కొక్క యపరాధమునకుఁ = ఒక్కొక్క నేరమునకును ఒక్కొక్కఁడు = ఒక్కొక్క మనుష్యుఁడు, కాఁ = అగుచుండఁగా, బొక్కఁగఁ = భక్షించుచురాఁగా, లోకము = జనసమూహము, పురపురఁబొక్కఁగఁ = మిక్కిలితపించునట్లు, అంతిపురముఁ = అంతఃపురమును, పురముఁ = పట్టణమును, పాడయ్యెఁ = పాడుపడిపోయెను - నేను లేని నేరములు కల్పించి పట్టణము లోనిజనుల నందఱను బట్టి తన వారంభించితిని దానిచే రాణివాసము వెలలుగాఁ బట్టణమంతయుఁ బాడుపడిపోయెను. అందులకు లోకులందఱును బరితపించిరిని తాత్పర్యము

తే. ఊరు పాడైనఁ గెళ్ళవులరయ్యారే కుటికి

మెనవ దొరఁగొంటిఁ బ్రజ మారి శ మనఁగినట్లు

తీతఁ గతిపయదినముల దేశమెల్ల

మల్లె పట్టినచేనిక్రమంబు గాఁగ.

26

అ. ఊరు=నాయూరు- నాపట్టణము, పాడైనఁ = నాశము కాఁగా, కెళ్ళవులరయ్యారే = ఇరుగుపొరుగు గ్రామములకై, ఊటికి=దాఁటి- పోయి యనుట, ప్రజ = జనసమూహమును, మారి మనఁగినట్లు=మారి యనుదేవత విభ్రంభించి నాశము చేయునట్లు, మెనవఁ = పట్టితినుటకు, దొరఁ గొంటిఁ = మెనవలుపెట్టితిని, కతిపయదినములఁ = కొన్ని దినములలోపలనే, దేశమెల్లఁ = నాదేశ మంతయు, మల్లె = తెగులు, పట్టినచేనిక్రమంబు = తగిలినచేనివిధము, కాఁగఁ = అగునట్లు, తీతఁ = నాశమయ్యెను (మల్లె యనఁగాఁ బ్రైదును తెలుమనట్టియొకవిధ మైనచెట్టు. అది బలియఁ గాఁ బ్రైదులేనిచేనివలె నాశమయ్యెనని కొందఱ యర్థము వ్రాసియున్నారు)

తా నేను నాపట్టణమంతయుఁ బాడై పోఁగా నిరుగుపొరుగుగ్రామములమీఁదఁ బడి మారిదేవత యొకతట్టునుండి క్రమముగా జనులను జంపుచు వచ్చునట్లు నర్వజనులను జంపి తినుచు వచ్చితిని. దానిచేరిఁ దెగులుతగిలిన చేనివలె దేశమంతయుఁ గొన్ని దినములలోనే పాడైపోయెను అలం. ఉపమ.

వ. ఇవిధంబున విధివిధానంబున యాతుధానుండ నై ధారాధరోత్సేధంబును నతి నిశితరోమసంబాధంబును ధూమసమధామంబును ధృతాంత్రదామంబును జలి తకపాలకుండలంబును జ్వలితసితదంష్ట్రామండలంబును నాగాయతత్రాణంబును మస్త్రోత్తుంగఘాణంబును నై యనవరతహింసానురూపం బగురూపంబుఁ దాల్చి శకటాంగభంగిగమ్ములై యింగలమ్ము లొలుకు నపాంగమ్ములం బిశంగమ్ము లగుము ఒశ్యజ్జనానుమోచనమ్ము లగులోచనమ్ములు వెలుంగ బృభృకేశమ్ములు దూ లో నకలభూతిభయంకర మృగువటిమ నిచటియుటజమ్ముల కుటికి జటి యనక వటు సనక యతి యనక వ్రతి యనక గృహి యనక సతి యనక శిశు వనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వంబునం బ్రవ ర్తిలితి నది యట్లుండఁ బినుము తారలకు వర్ష ధారలకు నిసుమునకుఁ గసపునకు లెక్క గలిగినం గలుగుఁగాని మదీయజర రాసల జీర్ణజంతుసంతానంబునకు లెక్కయిడ నక్కమలగర్భంబునను నమరుండు గాఁ డిట్టి కృత్రిమదనుజభోవావిష్టుండ నగు నాదౌష్ట్యంబు నవనవగాఁ దెలిసి ముదూరకయ

మున్న మత్స్యశత్రుంబుల బుట్టినింటనా రుత్సహాపలోకనవ్యాజులను ననిపించు
కొని చని నిజగృహంబుల నునిచి రక్షించుకొనియుండి రిప్పుడే నశనంబు గానక
కానక కన్నుల కన్నీయం గైలాన కాననంబునం గునుమంబులు గోయదానిం
గని కనికరిం బుడిగి కడుపుజెచ్చునకు మ్రింగం దఱుముకొని వచ్చి యిచ్చోట
భవదీయదర్శనంబున వృజినరుజవలన విముక్తుండైన నిజప్రకృతిం బొంది కృతా
ర్థుండ నైతి.

27

అ. ఇన్విధంబునక = ఈరీతిని, విధివిధానంబునక = దైవకృతముచేత, యాతుధానంబునక =
రాక్షసుడైన, ధారాధరోత్సేధంబున = మేఘమండలపర్యంతమైన పొడుగును, అతి. బాధంబున -
అతి = మిక్కిలి, నిశిత = వాడియైన - బిలుపై నయనుట, రోమ = మేని వెండ్రుకలచేత, సంబా
ధంబున = సందులేనిదియు, ధూమ బును - ధూమ = పొగతోడ, నమ = సరిపోలిన, ధామంబు
ను = కాంతిగలదియు, ధృతాంత్రదామంబును - ధృత = ధరింపఁబడిన, ఆంత్ర = ప్రేగులయొక్క,
దామంబును = సరములుగలదియు, చలిత .. బును - చలిత = కదలింపఁబడిన, కపాల = పుట్టెపెం
కులయొక్క, కుండలంబును = చెవిపోగులు గలదియు, జ్వలిత బును - జ్వలిత = వెలుగు
నట్టి, సీత = తెల్లనైన, దంష్ట్రా = కోరిలయొక్క, మండలంబును = స్థూపాహుగలదియు, నాగా
యుతక్రాంతంబును = పడివేలయేనుగలబలముగలదియు, మస్త బునునై - మస్తక = తలమీఁది
వజ్రము, ఉత్తుంగ = ఎత్తుగానికైన, హోణంబునునై = ముక్కుగలదియునై, అనవరతహింసాను
రూపంబు - అనవరత = ఎడతెగని, హింసా = కట్టుట కొట్టుట చంపుట మొదలగు ప్రాణులభాదకు,
అనురూపంబు = తగినది, అగుసూపంబుక = అగునట్టియాకృతిని, తాల్పి = ధరించి, (అలం. స్వ
భావోక్తి) కక . ములై = కకటాంగ = బండిచక్రములయొక్క, భంగికి ములై = విధముగలవియై,
ఇంగలమృదులు = నివృద్ధులు, ఓలుకునపాంగములక = రాలుచున్న కడగన్నులచేత, కిశంగములు =
పచ్చవాజీనవి, అగుయక = అవుచును, పశ్యజ్ఞనామమోచనములు - పశ్యత్ = చూచుచున్న, జన =
మనుజులయొక్క, అను = ప్రాణములను, మోచనములు = విడిపించునవి, జనులు చూచినంతనే తల్లడిల్లి
ప్రాణములు విడుచునంతటి ఘోరములైన వనుట. అగుభోచనములు = అగునట్టికన్నులు, వెలుం
గక = ప్రకాశింపఁగా, (అలం ఉపమ, స్వభావోక్తియును.) బభ్రుకేశములు = పచ్చనితల
వెండ్రుకలు, తూలక = చలించుచుండఁగా, సకలభూత భయంకరంబు - సకల = నమస్త
మయిన, భూత = ప్రాణులకు, భయంకరంబు = వెఱపును గలుగఁజేయునది, ఆగుపటిమక =
అయినట్టి సామర్థ్యముచేత, ఇషటియుంటజమ్మలకుక = ఇక్కడిమునులపర్ణకాలకు, ఉటికి =
దుమికి - ఇక్కడిమునులపర్ణల యాకుటిండ్లపైఁబడి యనుట. జటియనక = బడలుదాల్చిన యోగ్య
రుడని యెంచక, వటువనక = బ్రహ్మచారియనియెంచక, యతియనక = సన్యాసియనియెంచక, వ్రత
యనక = వానప్రస్థుడనియెంచక, గృహీయనక = గృహస్థుడనియెంచక, సతీయనక = ఆడుది
యనితలపక, శిశువనక = పసిబిడ్డయని తలపక, భక్షించిభక్షించి = తినితిని - ఎల్లవారిని తినితిని,
కుక్షింభరత్నంబునక = కడుపుఁబోసికొనుచానితనముచేత - కడుపుబూడ్చుకొనుటచేతననుట, ప్రస
ర్తిలితిక = చరించుచుంటిని, అదియట్లుండక = ఆనాప్రసర్తనము అట్లుండఁగా, వినుము = ఇంతనే
జెప్పఁబోవువాని వినుము, తారలకుక = నక్షత్రములకును, శర్వధారలకుక = వాసాదినుకులకును,

ఇనుమునకును = ఇనుకకును, కనవునకున్ = (భూమిలో మొలచిన) గడ్డిపరకలకును, లెక్కన్ = ఇన్నియనునంట్లు, కలిగినన్ = కలిగినేయు, కలుగుగాని = కలుగవచ్చునుగాని, మదీయన్ = బునకున్ - మదీయ = నాదైన, జరరాసల = జరరాన్నిచేత, తీర్లంబు = అతిగినది, అయిన = అయినటువంటి, జంరు = ప్రాంబులయొక్క, సంరాసంబునకున్ = సమాహమునకు, లెక్కయిడన్ = లెక్కపెట్టుటకు, అక్కయల గర్భండును = (సృష్టికర్తయైన) బ్రహ్మాండ, సమర్థుడు = సామర్థ్యముగలవాఁడు, కాఁడు, ఇట్టి. విప్లవండును - ఇట్టి = ఇటువంటి, కృత్రిమ = కలుగఁజేయబడిన - మనశాపము చేతవచ్చిన యనుట, దనుజభావ = దానవత్వము - రాక్షసత్వము, ఆవిప్లవండును = అవేళించినవాఁడును - కలిగినవాఁడనుట, అగునాదౌష్ట్యంబు = అయిన నాదుష్టత్వమును, నవసవగాన్ = జాడజాడగా - చూచాయగా, తెలిసి = ఎఱిగి, ముదురకయమున్న = అదౌష్ట్యము హెచ్చకముందే, మత్కరత్రంబులన్ = నాభార్యలను, పుట్టినింటివారు = ఆభార్యల తల్లిదండ్రులు మొదలగువారు, ఉత్సవావళోకనవ్యాజంబులన్ - ఉత్సవ = పెండ్లిమెదలగు వేడుకలు, అవళోకన = చూచుటయనెడి, వ్యాజంబునన్ = సాక్షుచేత, అనిపించుకొని = నేనుబంపునట్లు చేసికొని, చని = పిలుచుకొనిపోయి, నిజగృహంబులన్ = తమయిండ్లయందు, ఉనిచి = పెట్టుకొని, రక్షించుకొని = కాపాడుకొని, ఉండిరి, ఇష్టాదు = ఈ నయమునందను, ఏక = నేను, అశనంబు = ఆహారము, కానక = పాండుక - చిక్కక, కానక = లేకలేక, కన్నయిక్కిన్నియన్ = కనినట్టియాహారమును, కైలాసకానసంబునన్ = కైలాసపురముయొక్క యడవియందు, కుసుమంబులు = పువ్వులు, కోయుదానిన్ = కోయుచున్నదానిని, కని = చూచి, కనికరంబు = దయ, ఉడిగి = మాలి, కడుపుచిచ్చునకున్ = జరరాన్నికి - అకటికిననుట, మింగన్ = మింగవలెనని, తలుముకొనివచ్చి, ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ, భవదీయదర్శనంబునన్ = నీచైనచూపుచేత - నిన్నుజూచుటచేత ననుట, పృథివీరసవలన్ = పాపమునెడి రోగమువలననుండి, విమక్తండునై = విడువబడినవాఁడనై - నిజప్రకృతిన్ = ఎప్పటిసాస్వభావమును, పొంది = పడసి, కృతార్థండును = ధన్యుడను, ఇతిన్ = అయితిని - అముని యనుగ్రహించినట్లు కాపవముక్తండునై స్వస్వరూపముం బడసితినుట

క. ఈయువకారమృతకుఁ బ్రతి, సేయఁగ శక్యంబై జంభశిబిన్నిభ శఫరా
త్రాయతలోచన యైనను, దీయాత్మజ నీకు నిత్తు శ్రీ దేవీమణిఁగన్. 28

ఆ. జంభశిబిన్నిభ = దేవేంద్రునిఁబోలినయోమహారాజా, ఈయువకారమునకున్ = ఈమేలునకు - నీవుచేసినశాపవిమోచనరూపమైన యామేలునకునుట, ప్రతి = బదులుమేలు, చేయఁగన్ = చేయుట, శక్యంబై = సాధ్యమా - అసాధ్యమనుట, శఫరాత్రాయతలోచన - శఫర = బేదినచేదలవలె, అత్రాయత = విక్రీణునిదంపులైన, లోచన = కన్నులుగలది, వివమదీక్షాత్మగన్ = అయినట్టి నాకొమార్తెను, నీకు, దేవీమణిఁగన్ = పట్టపుభార్యయగునట్లుగా, ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను

తా ఓమహారాజా! నీవు నాకుఁ గలిగినశాపమును దొలఁగించి చాల మేలుచేసితివి. దీనికిఁదగిన మణుమేలుచేయ నాకుఁ దరముకాదు. అయినను నాకూఁతులైన యామహారము యనుకన్యకను నీకుఁ బట్టపుభార్యగా నిచ్చెదను. పెండ్లియాడుము.

క. ఆయుర్ధ్వేనముఁ గైకొని, యాయురితిం బెండ్లియాడు శ్రీ మెలమి రమానా .
రాయణపరిణయగేయవి, గాయనగంధర్వమైనశీకవృపుఁగొండన్. 29

అన్య(సేవ) ఆయుర్యైవము = (నేను నేర్చిన) వైద్యశాస్త్రమును, కైకొని = (నావలన) బరిగ్రహించి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, ఈయింటిన్ = ఈనాకస్వస్థు, రమా... గంధర్వము - రమా నారాయణ = లక్ష్మీ నారాయణులయొక్క, పరిణయ = పెండ్లికథగల, గేయ = పాటలను, విగాయన = విశేషముగా వాడుచుండెడి, గంధర్వము = గంధర్వులగలది, వినకీవృత్తగొండన్ = అయినట్టిమందరపర్వతమునందు, పెండ్లియాడుము = వివాహము చేసికొనుము

తా. నేను నాకూతులతోడ వైద్యశాస్త్రమునునయిత మిచ్చెదను. దానిని బరిగ్రహించి మందర పర్వతమునకు వచ్చి యచ్చట నాయుటిలో గంధర్వులు లక్ష్మీ నారాయణుల పెండ్లిపాటలు పాడఁగా సంతోషముతో నాకూతురయిన యామనోరమను పెండ్లియాడుము.

లమ అన్నగమువై జరరరపన్నగసతిస్థట లరన న్నెగసి కోటతుదరలన్నగడుకోమ్మల్ మిన్నగలరాయరుచిరశెన్నగువిమానములరపన్నగడపన్నగలబ్రభిన్నగజశ్శూట చ్చన్నగహనాపణము రలన్నిగనిగద్యుతి రరవిన్నగుమణిప్రకరరమున్నగరిమం జే రెన్నగలయంగడుల ర వన్నెగని సంపదల ర మన్నగరియొప్పు బలరభిన్నగరిరేవన్.

అ. అన్నగమువై = ఆకవృత్తగొండమీఁద, జరర స్థటలు - జరర = ముడిసిన, పన్నగపతి = సర్పరాజైన శేషునియొక్క, స్థటలు = పడగలోయేమో, అనన్ = అనునట్లు, శిగిసి = మిఁదికిక్కి, కోట తుదలన్ = ప్రాకారపుగోడయొక్క చివరలయందు, నెగడుకోమ్మల్ = అతిశయిల్లునట్టి శిఖరములు, మిన్న = ఆకాశము, అగలన్ = భేదిల్లునట్లు, రాయన్ = ఒరయఁగా, రుచిన్ = ప్రకాశముచేత, చెన్నగు. గడ - చెన్నగు = అందగించుచున్న, విమానముల = మేడమీఁదఁ జప్పరములవలె శాకముదీర్చి కట్టఁబడినకట్ట నములయొక్క, పన్నగడ = రచన, పన్నగన్ = ఒప్పదముతాఁగా, ప్రభిన్న. ములన్ - ప్రభిన్న = మదముపట్టిన, గజ = ప్పినుగులచేతను, ఘాట = గుఱ్ఱములచేతను, ఛన్న = కచ్చుకోబడినవై, గహన = చొర రానిచైన, ఆపణములన్ = అంగళ్లయందు, నిగనిగద్యుతిన్ = నిగనిగలాడుచున్న కాంతిచేత, రనిన్ = నూర్యుని, నగుమణిప్రకరము = అపహసించునట్టి రత్నములసమూహము, ఉన్నగరిమన్ = ఉన్నట్టిగౌరవముచేతను, షేరు = ప్రసిద్ధిని, ఎన్నన్ = ఎంచుటకు - కొనియాడుటకు, కలయంగడులన్ = తగిన రచ్చపట్టులచేతను, ఎన్నెగని = పొగడ్తపొంది, సంపదలన్ = ఎల్లకలుములచేతను, బలభిన్నగరిరేవన్ = ఇంద్రునిదైన యమరావతిపట్టణములై, మన్నగరి = నాపట్టణము, ఒప్పున్ = ఒప్పుచుండును.

తా. ఆమందరపర్వతముమీఁద నాపట్టణము మిక్కిలి యున్నతమయిన కొమ్మలతోడికోటయును మిక్కిలి వెలుంగుచున్న మేడలమీఁది పొడుగుమీఱినగోపురములును గలిగి యెల్లయెడలను మదపుటే నుంగలును గుఱ్ఱములును నిండుకొనఁగా నంగళ్లయందు బఱిపిపట్టఁబడిన రత్నములు మూర్ఛిని వెలుంగును గ్రిందుపతీచి వెలుంగఁగా మెచ్చుకోదగినరచ్చపట్లు వెలయఁగా నింద్రునిదైన యమరావతిపట్టణమువలె నెల్లవిభవములతోను వెలయుచుండును. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తి, ఉత్పేక్షయును.

తే అని నిజోదంత మాగంతోయైన దాఁప, కంతయును జెప్ప నద్భుతం బంతరంగ మంతయును నిండహర్షించె నాస్వరోచి, యంతరవియేగెఁబచ్చిమారశాంతిముసకు.

అ. అని = ఇట్లని, నిజోదంతము = తనవృత్తాంతము, అవంతయ్యెన్ = అవగించెంతయైనను - అవంతయైననుట, దాఁపక = మఱుంగుపెట్టక, అంతయున్ = సర్వమును, చెప్పన్ = (తనతో నిం దీవరాక్షుఁడు) చెప్పఁగా, అస్వరోచి, అద్భుతము = ఆశ్చర్యము, అంతరంగము = మనస్సు, అంత

యుక్ = సర్వత్ర, పండక్ = నిష్కలంగా - తనమనస్సునందు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడియున్నట్లు. హర్షం
చేత్ = సంతోషించెను. అంతర్ = అంతట, రవి = సూర్యుడు? పల్లమకాంతమునకుఁ జడవడిపడినట్లు
చివరకు, ఏకగ్ = పోయెను - పాయంకాలమయ్యెనునట.

తా. ఈవిధముగా గంధర్వరాజైన యింద్రునిరాక్షసులు తనవృత్తాంతములయు జనకయైన దా
వకచెప్పగా స్వరోచి విని మిక్కిలి యాశ్చర్యమును సంతోషమును బొందెను అంతటఁ బ్రార్థన పడ
మటికి వారఁగా సూర్యాస్తమయము నయ్యెను.

మ. విశిష్టం బ్రజచక్రపాలనము గావించెం గరవ్యాపృతిం

గకుబంధంబుల నాక్రిమించె బొసంగిగా నేర్చె వర్ణాలిం గాం

తికిఁ బావెం బెఱరాజుకోటిఁ దుది శాంతిం బొందె దైవంబునేఁ

తకుఁ దాపం బింక నేలనంగ నినుఁ డ్రస్తప్రాప్తుఁ డయ్యెం గడున్,

32

అ. (ఇందుఁ గడవఱకు రెండర్థములు గ్రాహ్యములు) ఇనుఁడు = సూర్యుడు, రాజు అని యర్థం
తరము ప్రజ = జనసమూహము, విశిష్టం = తెలివిపొందఁగా - ఇది యానందపు ఇది మఱియొకవిష్ట
పు అని తెలిసికొఁజూపబడి కాఁగా ననియర్థము, సంతోషింపఁగా నని యర్థాంతరము చక్రపాలనము =
చక్రవర్తిత్వము • బాలింపుటను; భూమండలము నేలుట నని యర్థాంతరము, కావించెత్ = చేసెను,
గరవ్యాపృతిఁ = కిరణములయొక్క వ్యాపనముచేత, చేతులయొక్క చాచుటచేత, కకుబంధంబు
లఁ = దిక్కులతోనఱవఱకుఁగల దేశమునెల్లను, అక్రిమించె = క్రమముగా నెను, స్వవశముచేసికొనెను, వర్ణా
లిఁ = తెలుపునపులు మొదలైనవివర్ణములను; బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు మొదలుగాఁగల వర్ణములను, పా
నఁగంగాఁ = పొందుపడునట్లు, ఏర్చె = ఏర్పాటుచేసెను - అనఁగా ఇది యిది యావన్నె యని తెలిసికొను
నట్లుచేసెననట, ఈజాతి యిట్టి యిట్టి నడతలు నడుచుకొనెనని నియమించెనని యర్థాంతరము. పెఱ
రాజుకోటిఁ = తనకంటె నితియైన సంద్రుని యతిశయిత్విమును; శత్రురాజులయొక్క సమూహమును,
కాంతికిఁ = ప్రకాశమువలననుండి, ప్రతాపమువలననుండి, పాపెఁ = తొలగించెను - సంద్రుని ప్రకాశము
నణచినచేసెననట శత్రురాజులప్రతాపము నణచెనని యర్థాంతరము దైవంబునేఁతకుఁ = దైవము చేసి
నననికి - దైవనిర్ణయమునకు, ఇంకఁ = ఇంకమీఁద, తాపంబు = తపింపఁజేయుట - వేడిమి, మనస్తాపము, ఏ
ల = ఏమిటికి, అనంగఁ = అనునట్లు, తుదిఁ = కడపట, శాంతిఁ = వేడిమిలేమిని, శమగుణమును = కామ
గ్రోధాదులలేకుండుటను, పొందెత్ = పొందెను, కడుక్ = మిక్కిలి, అస్తప్రాప్తుఁడు - అస్త = అస్తమ
యసర్వత్రమును; అస్తమించుటను - విచ్చుటను, ప్రాప్తుఁడు = చేరుకొన్నవాఁడు, పొందినవాఁడు, అ
గెన్మిక్ = తయెను - అనఁగా బ్రార్థనగ్రంథనమట, రాజు మృతిపొందెనని యర్థాంతరము

తా. ప్రతాపమంతఁడయిన యొకమహారాజు తనభుజబలముచేత నెల్లదేశములరాజులనుజయించి
చక్రవర్తియై యెల్లజనులను పర్యాక్రమధర్మములులిప్పక జరపుచు నుభయముగా కడంచునట్లు రాజ్యపాలన
ముచేసి దైవకముగా సంతృప్తకాలమురాఁగా శాంతిపొంది మరణమునొందినో యనునట్లు, సూర్యుడు
తిరవెఁగఁగులచేత నీబ్రహ్మాండమంతయు విందుకొనఁగా శుద్ధుఁడగు నక్షత్రములు నీనిప్రకాశ మణగి
పోఁగాను తెలుపు నెల్లపు మొదలయినవర్ణములు తిశతశతైదుఁగఁగాను వేడిమివెదఁచుటచుఁ బ్రకాశించి
సాయంకాలమునకు వేడిమిలేగ్గఁగా గ్రమముగా నస్తమించెను. బ్రార్థనగ్రంథి తన భావము. అలం.
శ్లేషము, ఊల్లేసి, అర్థాంతరవ్యాఖ్యను,

తే. అనుష్టపరుఁ డై నయిందీవరరాక్షసుమేన, నంటుకొన్నవ్వగోచిబాహుగొన్నివ్రాలె
సంతఁగనువట్టెశుకతుండకాంతిఁ దెగడి, సాంధ్యరాగంబుపల్కిమాశీచలమునందు.

అ. ఆసురపరుఁడు=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు, ఐనయిందీవరాక్షసుమేన=అయినటువంటి యిందీవరాక్ష
గంధర్వనిదేహునుందు, అంటుకొన్న . పోలె= అంటుకొన్న=తగులుకొన్న, వ్వగోచి = వ్వగో
చియొక్క, బాహుగొన్నివ్రాలె = ఆ స్త్రీసంబంధమైయగ్నిపలెనే, అంత= అంతట - ప్రాద్దుగ్రం
కినతోడ=సి, శుకతుండకాంతి = చిలకముక్కుయొక్క ప్రకాశమును- ఎఱుపుననుట, తెగడి=తిర
స్కరించి-మించి, సాంధ్యరాగంబు=సంధ్యాకాలమునందలి యెఱుపు, పల్కిమాచలమునందు = పడ
మటికొండయందు- అస్తమయపర్వతమునందు, కనుపట్టె=కనబడెను

తా. మునిశాపముచేత రాక్షసత్వము నొందినయిందీవరాక్షుఁడనెడి గంధర్వనిదేహునుం దంటు
కొన్న వ్వగోచియొక్క యాగ్నేయా స్త్రీపుమంటలో యనునట్లు ప్రాద్దుగ్రంథకాగ్రానే పడమటిదిక్కు
నం దెఱ్ఱనిచాయతో సంధ్యారాగము తోఁచెను అలం. ఉత్పేక్షయు, ఉపమయును

క. తలచూపె నవ్వ డఖిలా, శల దట్టపుటిరులుచిలువరజవరాలు నభ

స్థలమండవకోపరిసీ, మల నిడిననితాండపటలిరమాడ్కిం జక్కల్. 84

అ. అప్పుడు=ఆనమయమునందు, అఖిలాశల = ఎల్లదిక్కులయందును, దట్టపు...రాలు-దట్ట
పు=తఱుచైన, ఖిలు=చీకటియనెడి, చిలువరజవరాలు=సర్పస్త్రీ, నభ= నీమల = నభస్థల=ఆకా
శస్థానమనెడి, మండవక=చావడియొక్క, ఉపరిసీమల = మీఁదిప్రదేశములందు, ఇడిన...మాడ్కిం
ఇడిన=పెట్టిన, నిత=తెల్లనైన, అండపటలిరమాడ్కిం = గ్రంథనమాహమృతలె, చుక్కలు=నక్షత్రములు,
తలచూపె=కనబడెను.

తా. ఆనమయమునం దెల్లదిక్కులయందును దట్టమైనచీకటి వ్యాపింపఁగా నాకాశమునందు
నక్షత్రములు ప్రకాశించెను. అలం రూపకము, ఉత్పేక్షయు.

ఆ. సాంధ్యనటనచండరచండిశపదహతిఁ, దరణిచక్ర మొరగి శశరధిఁ గ్రుంగ

దోరగలునడియె శభూరభేతరభాగ, చక్ర మనఁగ నపుడు శశశియుఁ దోచె. 85

అ. అపుడు = ఆనమయమునందు, సాంధ్య . హతి = సాంధ్య = సంధ్యాకాలమునందలి,
నటన=తాండవముచేయునప్పటి, చండ=మిక్కిలియుద్ధతమయిన, చండిశ=శివునియొక్క, పదహతి =
అడుగుల నాడుదునేత, తరణిచక్రము=సూర్యరూపమయినచక్రము, దరణి=వారి, శరధి = సముద్రము
నందు, త్రుంగ = దిగఁబడిపోఁగా, భూ . చక్రము-భూరథ = భూరూపమైనరథమయొక్క, ఇతర
భాగ=మఱియొక తట్టుచైన, చక్రము=కల్లు, దోరగల్లువడియె = ఒడ్డగిలఁబడియెనో, అనఁగ = అను
నట్లు, శశియు = చంద్రుఁడును, తోచె = ఉదయించెను.

తా. సూర్యాస్తమయమునందు సంధ్యాకాలతాండవముచేయుచున్న శివునియొక్క విక్రుటి
మయినఅడుగుల యడుముడులచేత భూమిమనెడిరథమయొక్క యొక చక్రమయిన సూర్యుఁడు సము
ద్రములో దిగఁబడఁగా రెండవచక్ర చక్రమైన చంద్రుఁ డొడ్డగిలఁబడియెనో యనునట్లు చంద్రోదయ
మయ్యెను. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్షయు.

క. తమ మనుకాలాహి ప్రపం, చము నెరగొని యోవధీశ శ్రీనద్యశి కృతదం

డీమున మగుడంఁగ గ్రక్కిడు, క్రమముననొయ్యియ్యవిచ్చిరక్షలకుఁదొలఁగెన్.

అ తమయః=చిత్తేటి, అనుశ్వాహి=అనునట్టికృష్ణార్పణము, ప్రపంచముః=లోకమునంతయు, ఎరగని=మింగి, ఒకవిధశః=చంద్రుడనెడిరాజుచేత, సవ్యః=అవ్యధే, కృతః=చేయఁబడిన, దండమునః=శిక్షచేత, మగుడంగః=మరల, క్రిక్కుడుక్రమమునః=వెడలఁగ్రక్కినవిధమున, ఒయ్యాయ్యః=మెల్లమెల్లగా, విచ్చి=విరిసి, కడలవృక్షః=ద్దిక్కువృక్ష-మారపుగొండులలోనికనుట, తొలఁగః=ఒదిగిపోయెను.

తా నల్లనివాగుఁబాము కప్పలోనగువానిని మింగినట్లు చిత్తటి లోకము నెల్ల వాఁకిమిందు కొనఁగా జంద్రుడందయుచును. అంతటఁ జంద్రప్రకాశము వ్యాపింపఁగాఁ జిత్తటి తొలగిపోయెను. అలం, రూపకము, ఈ క్షేప్రిత్యము.

వ. అనంతరంబు క్రమక్రమంబున

37

నీ. కలయ వెలువగట్టి ర జలజలఁ బ్రవహించు, శశికాంతవాంతవిర్ర రముజలము మలయానిలముచే దురమారంబు రేఁగుసా, గంధింబురజంబురకఁ జుకుదుమ్ము నిండాం విరిసినబొండుమల్లెలనుండి, వడియునురందంబురగుడరసంబు తొలఁకి మింటికిఁ బొంగురదుగ్ధపాథోరాశి, కరడులమీఁదిమీఁదగడలమెఱుంగు తనకు రసవర్గములుగ్ధా నురథాకరుండు, సారెసారెకుఁ గరములు సాచిచాచి యచ్చదెలుపుగ నపుడు బ్రహ్మాండమండ, పంబు వెన్నెలసన్నసూరన్నంబుసేసె. 38

అ. సుధాకరుండు=చంద్రుఁడనెడునున్నపుగమ్మచేయువాఁడు, అపుడు=అనమయునందు, కలయః=అంతటన, వెలువగట్టి=వలెదగానెర్పడి, జలజలః==జలజలమును ననుకరణధ్వనితో, ప్రవ..లము-(ప్రవహించు=పాటుచున్న, శశికాంతః=చంద్రకాంతమణులచేత, వాంతః=కక్షిణుడిన, నిర్ణయము=జలప్రవాహముయొక్క, జలము=నీరును, మలయానిలముచేతః=మలయపర్వతమునంధరిగాలిచేత-తిన్నగానీచునట్టి ఒడ్డుఁగపుఁజల్లగాలిచేత, దుమారంబు=దుమ్ము, రేఁగు-దుమ్మక-రేఁగు=పైకెగయునట్టి, సాగంధింబు=మిక్కిలిపరిమళము నించుకయెఱుపునుగలకలువలయొక్క, రజంబు=పుష్పాడియనెడి, కఞ్చదుమ్మకః=ఇసుకయు, (ఒకవిధమయిన బూడిదయనికొందఱు.) నిండాం=పూర్ణముగా-తెన్నగా, విరిసిన. నుండి-విరిసిన=వ్రాచిన, బొండుమల్లెలనుండి=పెనుమల్లెపువ్వులనుండి, వడిరసంబు-వడియు=కాటుచున్న, మరందంబు=పూఁదేనెయనెడు, గుడరసంబు=బెల్లపునీరును, తొలఁకి=అతీతయించి, మింటికిఁ=అకాశమువైపునకు, పొంగు=ఁజుకునట్టి, దుగ్ధ మెఱుంగు-దుగ్ధపాథోరాశి=పాలసముద్రముయొక్క, కరడుల=అలలయొక్క, మీఁది=పైభాగమునందలి, మీఁదల=మెఱుంగుతెట్టెలనెడి, మెఱుంగు=చురుగును, తనకు, రసవర్గములు=గచ్చునకుఁగావలసినపన్నుసామగ్రిలు, కాఁ=అగుచుండిగా, సారెసారెమీఁద=మాటిమాటికి, కరములు=కరిణులందెడితేజులను, చాచిచాచి=చాచించిచాచించి, బ్రహ్మాండమండపంబు=బ్రహ్మాండమనెడి పెద్దపటక, అచ్చదెలుపుగఁ=స్వచ్ఛమైన తెలుపుగలదియగునట్లుగా, వెన్నె..నంబు-వెన్నెల=చంద్రికయనెడి, నున్నదున్నంబు=పాలగార-వైచి=కావించెను.

తా. అనమయునందు వెన్నెల యెల్లయెడలవ్యాపించి ప్రకాశింపఁగాఁ జంద్రుడనెడికమ్మ పూయునట్టివాఁడు కరిగి. ప్రవహించుచున్న చంద్రకాంతమణిగ్రహము జలమును, చల్లగాలిచే రేఁగుచున్న పుష్పాడియగులయును, పూఁదేనె బెల్లపునీరును, పాలసముద్రముయొక్క యలలమీఁదఁ జేలు

యన్న మీర్లడ మెఱుగునూ నెయును, కాంగ్రా ప్రహ్లాదమనెడి కిన్నెరివామికి పాలగార చేసివాఁడె మో నున్నట్లుం డెను. అలం. రూపకము

ప. ఆసమయంబునం బరిశ్రాంతం డగునమ్మహీకాంతుం దొక్కశశికాంతిలీలామండపంబున దట్టంబుగాఁ బఱచినచిగురుపక్షిపుల గంధర్వరాజునుం దానును సుఖాసీనుండై యిప్పకిథాగోష్ఠి నారాత్రి గడపె నంతి. 89

అ. ఆసమయంబునకొ = అటువంటివెన్నెల కాయుచున్న సమయమందు, పరిశ్రాంతండు = బడలిక నొందినవాడు, అగునమ్మహీకాంతుండు = అయిన యారాజు, ఒక్కశశికాంతిలీలామండపంబునకొ = ఒకచంద్రకాంతపుద్గళచే నేర్పరిచినచుట్టుగోడలుడని తాత్పర్యమందు, దట్టంబుగాఁ = తఱచుగా, పఱచినచిగురుపక్షిపులకొ = పఱచినట్టిచిగురుపక్షులపాన్పులందు, గంధర్వరాజునుం దానును = ఇందివరాజుండును రాజును, సుఖాసీనుండై = హాయిగాఁ గూర్చున్నవాడై, ఇప్పకిథాగోష్ఠికొ = ఇప్పుడు లైసకథలుచెప్పుకొనుటచేతి, ఆరాత్రి, కడపెకొ = జరపెను, అంతకొ = అప్పుడు - మీఁదిపక్ష్యులతో నన్యము.

సీ. తను బాసి శశి దప్వరచనిన నెవ్వగఁబోలెఁ, దొలదిక్కుజనరాలుర సెలుకఁబాటెఁ బ్రసనాద్రి సభయందుఁజేరి జీచినకెంబట్టు, జముకాణ మనఁగి రాత్రిగము జనించె ధవుఁగూర్చికోసంకదురన్న విప్రాలముఖరాళి, ననరుహాస్యములఁబరద్దినలు తెఱచె భానూమ్మభీతి మునస్సుదినచుక్కలభంగి, దొరలె వేకువగాలిఁ దదయలమంచు కాలగుణయుక్తి మింటిచరక్కుటికి నెగయ, వాసపునిపట్టి పొడుపుగారవైచి యాడు గచ్చుచమరినదారుచరక్రంపుభిశ్శ, పూలె నొయ్యనఁ బ్రాచి లేరబ్రాన్దపొడిచె.

అ. తొలిదిక్కుజనరాలు = రూపుదిక్క నెడియోషనస్త్రీ, శశి = చంద్రుఁడు, తనుకొ = తన్ను, పాసి = విడిచి, దప్వ = మారముగా, చనినెవ్వగఁబోలెకొ = బోయె ననుటచే నైన యధికవిచారముచేతనే మో యునుట్లు, వెలుకఁబాటెకొ = వెలవెలపోయెను - తెల్లవాఁతెనుట, ప్రభువాదినభయందుకొ = తొలికిండ (ఉదయవర్తయి) అనెడికొలుపుఁగూటమునందు, పఱచెను. కాణము - పఱచిన = కూర్చుండటకై పఱచినట్టి, కెంబట్టు = ఎట్లుపట్టుతో నేసిన, జముకాణము = ముతకనేతపఱపుబట్టయో, అనగకొ = అనునట్లు, రాగము = రావయిరాగము - సూర్యోదయకాలమునందుఁ దూర్పుదిక్కునఁ దోచునట్టియెట్టిసికాంతియనుట, జనించెకొ = కలిగెను, పద్దినలు = తామరలీగలనెడి పద్మసీజాతి స్త్రీలన్నిధిపువ్వుకొ = ప్రియుఁడయిననూర్చును, కూర్చి = స్నేహమును, కొనరుచుకొ = ప్రార్థించుచు, ఉన్నవిపోలెకొ = ఉన్నబోయనునట్లు, ముఖ ములకొ = ముఖరాళి = మొరియుచున్న తు మ్మెదలధ్వనులతోడి, వనరుహాకమలములయొక్క, ఆస్యములకొ = ముఖభాగముల నెడినోళ్లను, లెలవెకొ = విరియించెను, భానూమ్మభీతికొ = భూయ్యనివేడిమియ నెడి ప్రతాపములని భయముచేత, ముకొ = ముందే - సూర్యుఁడుదయింపకముందేయనుట, పడినచుక్కలభంగికొ = నేలరాలిననక్షత్రములవలె, వేకువగాలికొ = నెల్లవాఱుబామున పీచునట్టిగాలిచేత, తరులమంచు = పృథ్వీమండలిమంచు, దొరలెకొ = బొట్టుబొట్టుగారాలెను, వాసపునిపట్టి = ఇంద్రునికొడుకయిన జయంతిండు, కాలగుణయుక్తికొ = నిమయమునెడి దారముయొక్క కూడికచేత - సమయమునెడిదారమును జాట్టియనుట, మింటిచరక్కుటికికొ = ఆకాశములట్లనుకొని యెడినుట, ఎగయకొ = ఎగురునట్లు, పొడుపుగాకొ = ఎత్తుగా, వైచి...పోలెకొ = వైచియాడు = వేసియోడుకొనునట్టి, గచ్చుచమ

రిన=సచ్చైవసమాసిన, దాదృ=ప్రూనితోజేసిన, చక్రింపువిగ్గవోదే=గుండ్రమైనవిగ్గయో యనునట్లు, య్యునో=మెల్లగా, ప్రాచి=తూర్పుదిక్కునందు, లేచ్రోద్ధతి=బాలనూర్పుడు, పాడినో యిందెను.

తా. తూర్పు తెల్లవాఱుగా నుదయరాగముగలిగెను. తామరలు వికసించెను చెట్లయందుండి మంచుబిందువులు రాలసాగెను. నూర్పుడు నుదయించెను. అలంకారత్రేప్యిక.

క. ఈగతి నల్పితీ దెలతెల, వేగిన గంధర్వపతిక శ్రవేగుట విని తా
రాగమున కేగి కాంచిరి, రాగమున గొలిచి మనుపురాతనఖచరుల్. 41

అ. అల్పితీ=అనుమమునందు, ఈగతి=ఈవిధమున, తెలతెలవేగిన=తెల్లగా దెల్లవాఱుగానే, గంధర్వపతిక=గంధర్వరాజైనయందేవరాక్షసికి, వెగుట=శుభోదయమగుట - కాపముతీ అంట, విని=వినినవారై, రాగమున=అనురాగముతో-ప్రితితో, గొలిచి=సేవించి, మనుపురాతనఖచరులు=జీవించుచుండిన తొల్లిటిగంధర్వులు, తారాగమునకు=వెండికొండకు, ఏగి=పోయి, కాంచిరి= (ఆయిందీవరాక్షసి) చూచిరి.

తా. ఇట్లు సూర్యోదయముకాగానే తిమయేలినవానికి కాపవిమోచనరూపమైన శుభోదయమయ్యెననుభూతము విని యిందేవరాక్షసి ప్రాంత కొలువుడుకాండ్రయిన గంధర్వులు విచ్చి యతని దర్శనము చేసికొనెరి.

ఉ. కాంచిన బొంగి వారొసంగురకానుక లర్థి బరిగ్రహించి మ
న్నించి పురప్రయాణరతి శ్రనిక్క సరేంద్రుడు మున్నుగాఁ దటి
చ్చంచలవాహ మై మణులరచాయల దిక్కు లలంకరించుహా
న్నంచుభంబు చాఁగు బళి శ్రయంచు నకిబులు మ్రోయ నెక్కినన్. 42

అ. కాంచిన= (తనపురాతన సేవలయిన గంధర్వులవచ్చి) చూడగా, బొంగి = (ఇందీవరాక్షసుడు) ఎంతోపించి, వారు=అగంధర్వులు, ఒసంగుకానుకలు=ఇచ్చినయంపహారములను, అర్థి=ప్రీతితో, పరిగ్రహించి=పుచ్చుకొని, మన్నించి= (తినినట్లు) మన్ననచేసి, పురప్రయాణరతి=పట్టణమునకుఁ గోవలెననుపేక్ష, నిక్క=అతితయింపగా, నకిబులు=వెండిబెత్తలుపుననఁబట్టు - నేత్రధరులు, చాఁగు=సేదాను, బళి=బళా, అంచు=అని ప్రశంసచేయుచు, మ్రోయన్=కేకలువేసి చప్పుడుచేయగా, తటిచ్చంచలవాహమై - అటితో=మొఱపులవలె, చంచల=చలించునట్టి-శ్రీపుటకై తత్రాపదనట్టియనుట, వాహమై=గుఱ్ఱములుగలవై, మణులచాయలక= (తనయందుఁ జెక్కిబడిన) రత్నకాంతులచేత, దిక్కులు=ఎల్లదిక్కులను, అలంకరించు రథంబు - అలంకరించుకై నేయుచున్న, హాన్నంచు=ఒంగారువొడిచిపూసిన పార్శ్వభాగములగుట, రథంబు=తేరిని, సరేంద్రుడు=రాజు-స్వరోచి, మున్నుగా=ముందుగునట్లుగా, ఎక్కినన్=ఎక్కి-గానే-స్వరోచిని ముందెక్కిమని వెంటనే తాను నెక్కిగానే యనుట.

తా. ఇందీవరాక్షసుడు తనతోల్లిటిసేవకులైన గంధర్వులవచ్చి కానుకలుపెట్టి తన్నుఁజూడగా వారుపెట్టినకానుకలు ప్రితితోఁదీసికొని వారిని మన్ననచేసి వారుతెచ్చిన వడిగలగుఱ్ఱములను బూన్చిన గంగారహితపునఁదేరిపై చిత్తాలవా రెచ్చరికలుచేసి ప్రకరింపఁగా చొలుత స్వరోచి నెక్కి-మని వెనుకఁ దాను నెక్కి-గాను.

క. నందనయు నుచితరత్న, నందనమునఁ జనియె సర్వోత్తమకనిబడి
య్యింపవరాత్ముఁ డీగతి, మందరమున కెగయె గగనసమార్గమున

అ. నందనయుఁ = వానికూఁతురైనమనోరమయు, ఉచితరత్నన్యంపన
ములుపొడిగినతేరియందు, అర్ధిక్ = ప్రీతితో, జనకునిగిడిక్ = తండ్రివెంటడినే, పని
గతిక్ = ఈవిధముగా, అయ్యింపవరాత్ముఁడు, గగనమార్గమునందుఁ = మింటితోనను
కవ్యపుఁగొండకు - కవ్యపుఁగొండమీఁగిననుట, ఎగయె = ఎగరఁగా - పైపడన్
నీ. మండిగాలిడి దంతశకుండాగ్రహతిఁ జించి, జలధరాంభముఁ గలుగ
నహిమాంశుహయహేమరలాళించిచెవివంచి, కెరిలివాజులుబయల్
ధ్వజపాతహతి నాట శ్రవైద్యుతాగ్నులఁ జూడి, పగలుదివియలవా
బెటులుచప్పడు లాత్తశ్రీభీరున్వయంగ్రాహ, పరిరంభనుభము ఘోర
జామరప్రభ గగనగంగగామరాళ, చకచకభ్రమ మొదవిన క
కాననము మోచి మందరాగంబుదాఁకఁ, శౌఞ్జవెట్టిరి చిన్నూరి

అ. కరులు = (సేనభోని) యేనుఁగులు, మండిగాలిడి = ఒకకాలు ముఁడుగుఁ
కొంచెమువంచియు నేలకుఁమ్రొగ్గి కూర్చుండి, బంతిశుండాగ్రహతిక్ = దంతశ్రీభీరు
దా = తొండముయొక్కయంద, అగ్ర = కొనలయొక్క, హతిక్ = దెబ్బచేరి - దంఱము
చియుఁ దొండములకొనలతోఁగొట్టియు ననుట, చించి = (మేఘములను) విమల
ములక్ = ఆమేఘములలోనిజలములను, చల్లులాడఁ = ఎగఁజల్లుచుఁ గ్రడింపఁగా, క
ములు, అహి .. హేమలు - అహిమాంశు = నూర్యనియొక్క, హయ = గుఱ్ఱములయొక్క
లింఠలను, చెవివంచి = చెవియొగ్గి, అలించి = విని, కెరిలి = విజృంభించి - లేక రోపించి,
మును, గొరిజక్ = కాలిగిట్టలతో - (ఇక్కడ గొరిజశబ్దము జాత్యేకవచనము,) బ్రహ్మ
కాష్ఠపైకత్తి యాడింపఁగా - వానితోఁగచ్చింపునకుఁ బూజఁగాననుట, పగలుడివియ
టీలునుపట్టెడివాలు, ధ్వజ హతిక్ - ధ్వజ = జెండాచీరలయొక్క, వాతహతిక్ =
ఆఱక్ = (లిమచేతిదివటీలు) ఆఱిపోఁగా, వైద్యుతాగ్నులక్ = మేఘవ్యోమిసంబం
యందు, చూడి = వెలిగించి, పంజులు = దివటీలను, ఎత్తక్ = ఎగఁగట్టఁగాను, క
పెట్లుఁగ్రపురియొక్కధ్వనులు - అదురుపేట్లధ్వనులు, అత్తి... సుఖము - అత్త = రిష
మీడితితనముగలప్రియురొండయొక్క, నృయం = తమకుఁడామే, గ్రాహ = గ్రహిం
అలింగనముయొక్క, సుఖము = సౌఖ్యమును, ఘోరమనవక్ = ఆకాశమునందుఁ గలిగి
ఒనఁగఁ = ఇయ్యఁగా - కలుగఁజేయఁగాననుట, చామరప్రభ = వింజామరలయొక్క
న... భ్రమము - గగనగంగా = ఆకాశగంగయందలి, మరాళ = నాంసలయొక్క, చకచ
మోయసేడి, భ్రమము = భ్రాంతిని, ఒదవినవక్ = కలుగఁజేయఁగా, శంకరాద్రికానిసము
పర్వతమునడచి, మోచి = మొదలుకొని, మందరాగంబుదాఁకఁ = కవ్యపుఁగొండను
దొరలు = అయిందీవరాత్ముఁడప్రధానసేనయొక్కయొధుని, పౌజావెట్టిరి = దండుసాగ
తా. ఇందీవరాత్ముఁడు స్వగోచితోను మనోరమతోను గూడి లివాట్టణమును
కాఁగా నెతనిపండు తానున్నవెండికొండతోఁ జేరినయడవినుండి కవ్యపుఁగొండవల

చేను. అప్పుడేనుఁగులు ముప్పులనుఁ జేరించి నీ శ్లేగఁబడెను. గుఱ్ఱములు మాన్యునిగుఱ్ఱముల్కలింపలు విని వానితోఁ గయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వెను పగలుదివటీలవాఁ జిందాగుడ్డల గాలిచేతఁ జల్లఁచిన తమచేతి దివటీలను మెఱపునిప్పులందు వెలిగించి పట్టిరి. పెట్టుఁ గ్రోవులధ్వనులకు వెఱచి యాకాశమునందుఁ నెలఁ గుచున్న దేవతాస్త్రీలు తమకుఁదామే ప్రియులశేరి యాలింగనముచేసికొనిరి. వింజామరములకాంతు లాకాశగంగలోనిహంసల దేహకాంతులొ యనుభ్రమను బుట్టించెను అలంకాదాత్తము, ఉత్పేక్షము.

క. కుంజరశతాంగహమభట, రంజిత మై పైరజఃపరంపర లలమన్

మంజులకాంతిఁ గనీనపు, మాంజిప్రముఁబోలె గగనరమండప మనురెన్ 46

అ గగనమండపము = ఆకాశమనెడిమండపము, (మండపము = చుట్టుగోడలు లేక జ్ఞాతికంబు ములు నిలిపినతాతిమిద్దె) కుంజర రంజితమై-కుంజర = ఏనుఁగులచేతను, శతాంగ=రథములచేతను, హయ=గుఱ్ఱములచేతను, భట = కాల్వలములచేతను, రంజితమై=ప్రకాశింపఁజేయుబడినదై, పైకే = వానిమీఁద, రజఃపరంపరలు=దున్నునొంకరలు, అలమన్=వ్యాపింపఁగా, మంజులకాంతిఁ=మనోహర మైనకాంతిచేత, కనీనపుమాంజిప్రముఁబోలెన్=ఎఱుపుమించినపసుపుచాయవేసిన నీలిచీరవలెనై, ఆమరెన్=ఓప్పెను.

తా ఆశుమయమృతందు నిందివరాక్షసిచతురంగసేన లాకాశమార్గమునఁ గ్రమ్మినడవఁగా దొంత రలుగా వ్యాపించినయాకాశమనెడిమండపము పసుపు నెఱుపుగలపివచాయవీసిన నీలివస్త్రమో యనునట్లుండెను. అలం ఉత్పేక్ష.

తే. సారిది నీరీతి దివి దోడురసూపిపట్టి, దొరలుగొలువంగ ఖచరేంద్రుఁడరిగియరిగి మింటగ్రహరాజు తనసగమింట వెలుఁగు, మంథగిరిఁగాంచి పలికె సరమ్మనుజపతికి.

అ. ఖచరేంద్రుఁడు=గంధర్వరాజైన యిందివరాక్షుఁడు, సారిదిఁ = క్రమముగో, ఈరీతిఁ = ఈవిధమున, దివిఁ=ఆకాశమునందు, దోడు=సహాయము, చూపిపట్టిదొరలు = కనఁబఱచిన సరదాల్లు, కొలువంగెఁ=తన్ను సేవింపఁగా, అరిగియరిగి=బహుదూరముపోయి, మింటఁ=ఆకాశమునందు, గ్రహరాజు=సూర్యుఁడు, తనసగమింటఁ = తనమధ్యభాగమునకునరిగా, వెలుఁగుమంథగిరిఁ=ప్రకాశించు చున్న కన్యపుఁగొండను, కాంచి=చూచి, అమ్మనుజపతికిఁ=ఆరాజునకు-స్వర్గోచితోననుట, పలికెన్ = (ఓకమాట) చెప్పెను

తా. గంధర్వరాజయిన యాయిందివరాక్షుఁ డీచెప్పినచోత్సవసహాయులై వెంట సేవచేయుచు సరదాల్లు నడవఁగాఁ బహుదూరముపోయి యెదుటఁ దనమధ్యభాగమునకునరిగా సూర్యుఁడు వెలుఁగు చున్న కన్యపుఁగొండను చూచి స్వర్గోచితో నిట్లు పలికెను

సీ. జరరకచ్చపరాజునచరమాంగగృహమేధి, భోగివేష్టనరేఖఁ రీ బాలుచుజాణ కులముగోఁ దరిలీపురగలిగిమించినమేటి, మైనాకు నొరసినమాసఁజీడు తొలువేలుపులవేలుపులపనుల్ గొనఁజేడు, కడలిరాయలలోఁతురగన్న గచ్చి నురరాజునకుఁ బొండురకరిఁజేర్చు మరకాఁడు, కల్పకంబులపంటకమ్మతీఁడు కంఠ ముధితప్పుధాఢాతరకటకజాత, చంపకవనప్రకంపనాకంపవినన దఖరీముఖరవమధుకరరీముఖరశిఖర, నందరసమందరిం బగురమందరంబు, 47

అ. జరత .. మేధి-జరత = మునిశివైన, కచ్చపరాజు = తాతాశ్లేరాజైన యాదికూర్మముయొక్క, చరమాంగ = వీలపుచిప్పయందలి, గృహమేధి = గృహస్థుడు - కాపురముచేసినవాడనుట, భోగి. రేఖి - భోగి = సర్వరాజైన వాసుకియొక్క, వేప్తన = చుట్టుకొనుటవలన నేర్పడిన, రేఖి = ఒత్తుడునల్ల పుగిలచేత, పాలుచూరాల = ఒప్పయన్న చతురుడు, శుభలయ్యులొక = పర్వతసమానములొకపల, తిరితీపు = మథనమాధుర్యము నెడియాధిక్యము, కలిగి, మించిన మేటి = అతితయించిన గొప్పవాడు, మైనాకుళ = మైనాకగిరిని, జిరసినమాసటీడు = సరిపోలినమల్లుడు, తొలు . పసుల - తొలుపేలుపుల = అసురులయొక్కయు, వేల్పుల = వేపలయొక్కయు, పనులు = త్రచ్చునట్టిపనులను, తొనుతీడు = పరిగ్రహించునట్టిరాజు, కడలిరాయలలోతు = సమృద్ధములకరాజైన పాలసముద్రపులోతును, కన్నగల్పి = చూచితెలిసికొన్న గంభీరుడు, సురరాజునకల్ = చేపేంద్రునకు, పాండుకరి = తెల్లయేనుంగును - ఐరావతముననుట, చేచ్చుచురకాలు = చేరునట్లు చేసినయోడవాడు, కల్పకంబులపంటకన్నతీడు = కల్పకంబుల = కల్పస్పృశములయొక్క, పంట = ఫలమునకు - మైపంట కనుట, కన్నతీడు = కమలకాంతు - సేద్యపురగాడనుట, మళిత మందిరంబు - మళిత = త్రచ్చియెత్తబడిన, సుధా = అమృతముచేత, ధౌత = కడుగబడిన - పరిశుద్ధముగాకేయబడిన, కటక = మధ్యప్రదేశమునందు, జాత = పుట్టిన, చంపకవన = సంపెంగలోటయందలి, ప్రకంపన = గాలిపోన, ఆకంప = అంతటనుజలించుటచేత, వినరత్ = విశేషముగావలించుచున్న, అఖిర = తీర్థములుగాని - మృదువులైన, ముఖి = మొగములవలని, రవి = రోదరులగలవిధుంకారధ్వనులు గలిగినయనుట, మధుకర = తుమ్మెదలచేత, ముఖిర = మోగించుచున్న - ధ్వనించుచున్న, శిఖర = శృంగములచేత, నందరస = ఆనందరసమునకు, మందిరంబు = ఇల్లు, అగుమందరంబు = అగునట్టిమందరపర్వతమును, కంటె = చూచితివా.

తా ఓమహారాజా! ఈమందరపర్వతమును జూచితివా ఇది సముద్రమథనకాలమందు చనకాధారముగానిది విప్రయాదికూర్మముచేత్రునకునిచేసికొని యుండెను. మఱియు వాసుకితన్ను చుట్టుకొనుటచే నేర్పడినయొస్తుడురేఖలు కలిగి పర్వతసమానములొకపల మేలిమిపొందినది. మైనాకపర్వతములో సరిపోలినది దేవదానవులచేత మథనమామయినపలచేయించిన సముద్రముడైన లోతుగునిపెట్టి దేవేంద్రునికి తెల్లయేనుంగును గల్పవృక్షములను బుట్టించియచ్చినది తనచేద్రచ్చియెత్తబడినయమృతముచేత గడుగబడి పరిశుద్ధమయిన నడివిభాగమునందు మెలచిపెరిగిన సంపెంగవూడోటమీదిగాలి సోనుటచేత రోదరు చేయుచు నెగిరిపోవుచున్న తుమ్మెదల యుంకారధ్వనులచేత సంఖిరసమునకు నునికి పట్టయిన శిఖరములు గలిగి యొప్పుచున్నది (సంపెంగలకును తుమ్మెదలకును విరోధమగుట నిటభావ్యము) అలం. ఉదాత్తము.

తా వైకుంఠాంగదహేమ మూర్తితవలద్యాతాళనాకృష్టరేఖాకాంబుల బట్టు నంటి మొలనూళ్ల మేటియొడ్డాణ మై శ్రీకారప్రభం గంతియై శిఖరారాట్టింహళాల్ల నత్పట్ట మై యీకొండం గనుగొంటి మాయ దివుమకల్ హేరాళపురగాతులకల్. 48

అ వైకుంఠాంగదహేమము - వైకుంఠ = విష్ణునిదైన, అంగద = భువనోద్ధులయొక్క, హేమము = మంగు, ఆతత బుల్క - ఆతత = విహారముగా, బుల్క = చుట్టిపయ్యున్న, వాతాళన = సర్పమయిన వాసుకిచేరి, ఆకృష్ట = (తిరిగి) గీచుబొసిన, రేఖాకారంబులకల్ = ఒత్తుడుగీతలయొక్కరూపులతో,

చుట్టును, అంటి=అంటుకొని, మొలనూలై=అల్లిక మొలత్రాడై, మీటియొడ్డాణమై = మేలైననుడును
విగిత ధరించునట్టి తగడుపట్టయై, శ్రీకారప్రభృత్ = శ్రీకారముయొక్క ప్రకాశము(బిభము)చేత,
కరియై=కంఠాభరణమై-పంటయై, శిఖరి...త్వట్టమై-శిఖరి=పర్వతములకు, రాత్రినిహ=రాజశ్రేణుఁ
డగుటచేత, ఉల్లసత్=ప్రకాశించుచున్న, పట్టమై=రాజ్యాభిషేక కాలమునందు విఠనటగట్టినపట్టయై,
ఈకొండకో = ఈపర్వతమునందు, హేరాశ్చపుంగుంతులకో = అధికమైనవెలుగులతో, ఇపుడుకో =
ఈసమయమునందుగూడ, మాయదు=మాసిపోదు-ఏకాకారముగాఁ బ్రకాశించుచున్నదనట.

తా. సముద్రమధనకాలమునందుఁ గన్పి మైనయొకొండకు వాసుకిని దరిత్రాడుచేసి క్రిందనుండి
వీఁదివాఁడఁ దిరుగఁజూట్టి లాగుటవలన వాసుకిదేహ మొరసికొని యేర్పడిననాలుగురేఖలయందును ద్ర
చ్చువారిలోముఖ్యుడగు విష్ణుదేవుని బాహు పురులబంగారంటుకొనఁగా నానాలుగురేఖలును క్రిందనుండి
పైవఱకు నాయాచోట్లకుఁ దగినట్లు వరుసగా మొలనూలు ఒడ్డాణము కంటె రాజ్యపట్టము ననెడినాలు
గుభూషణములు యివ్వఁడుగూడ మాయక ప్రకాశించుచున్నవి చూచితివా. అలం ఉల్లేఖము.

తే. వేదవేదాంతముల వేద ౩ వెదకి కనని, వద్దలోచనుశ్రీపాదరవంకరుహము

లబ్ధరేఖాంకితము లనే ౩ యచలవంశ, వల్లభునిమేఖలాసీమ ౩ నెల్ల మెఱయు. 49

అ. వేద=బ్రహ్మ, వేదవేదాంతములకో = వేదములయందును వేదాంతములయిన యుపనిషత్తు
లందును, వెదకి=బోధించియు, కనని ములు - కనని=చూడఁజాలని, వద్దలోచను=తామరలసంజిక
న్నులుగలవాడైన విష్ణుదేవునియొక్క, శ్రీ=సంపత్కర్తములయిన, పాదవంకరుహములు=చరణకముల
ములు, అబ్ధరేఖాంకితములు=పద్మరేఖచేత గుఱుకు పెట్టఁబడినవి, అవే=అవిగో, అచల.. మకో-అచల
వంశ=కొండలగుంపునకు, వల్లభుని=రాజైన యామందరపర్వతముయొక్క, మేఖలాసీమకో=మధ్యప్ర
దేశమునందు, ఎల్లకో=అంతటను, మెఱయుకో=ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. బ్రహ్మసంకటిదొడ్డవానిఁగూడ వేదములయందును వేదాంతములయందును వెదకియుఁ
జూడఁదరముకానియై పద్మరేఖలతోఁ గాశించునట్టి విష్ణుదేవునిపాదకములములు కొండలలో దొడ్డ
దైన యాకన్యపుఁగొండయొక్క మధ్యప్రదేశములం దెల్లయెడలను వెలుగుచున్నవి. విష్ణుదేవునియడు
గులగుఱుకు లీకొండయం దెక్కడఁజూచిన నున్నవినిభావము. అలం. విశేషము.

ఉ. నాలుకబాటి వ్రేలఁబడి ౩ సంజనఁ దోగి తమాలపల్లవ

శ్రీల హసింప నుబ్బి కనుఁగ్రేవల జేవులు పుక్కిలింపఁగా

వాలిక మేనిసీఁ చెగయ ౩ వాడినమాల్యముపైలె నాదిమ

వ్యాఘ్రము దీనివగ్గ మయిరనట్టియపసఁ దలంతు నెవ్వఁడున్.

50

అ ఆదిమవ్యాఘ్రము=మొట్టమొదటిదైనపాము-వాసుకి, నాలుకబంటి = నాలుకలయొక్కపరు
స, వ్రేలఁబడి=క్రిందికివాలి, సంజన=వివముచేత, తోగి=చుక్కఁగూడఁడిని, తమాలపల్లవశ్రీలకో=చీఁ
కటిమానిచిగుళ్లుకాంతిసంపదలను, హసింపకో = పరిహసింపఁగా - మీఱఁగాననుట, జేవులు=రక్త
కాంతి, కనుఁగ్రేవలకో = కన్నులపూర్వములందు-కన్నుఁగొనలయందు, ఉబ్బి=ఉబ్బికి - హెచ్చి,
పుక్కిలింపఁగాకో=వెళ్లననియఁగా - బయటవ్యాపింపఁగా ననుట, వాలిక మేనిసీఁచు - వాలిక=ని
ద్యుపై, మేని=శరీరముయొక్క, సీఁచు=పైతోలు, ఎగయకో = లేచిపోఁగా-దోచుకొనిపోఁగాననుట.

వాడినమాల్పమునోరెక్ = వాడిపోయినపూదండవలె, దీనిసగ్గము = ఈకొండకుందరిత్రాడు, అయిన ట్టియవనోక్ = అయినదుర్దేశము, ఎప్పుడోక్ = ఎల్లప్పుడును, తలంతుక్ = తలంచుచుండుదును.

తా. దేవానుదులు నమద్రమధనకాలమునందుఁ దర్పిత్రాడుగాఁజేసి యాకొండకుఁ జుట్టిన సర్ప రాజయిన వాసుకిదురవస్థ నాకిప్పటికిని మఱవలేదు. అప్పుడావాసుకి విషముగ్రశించు నావిషముచేతఁ దడిసిన నాలుకలచాల చీకటిప్రమానిచివుల్లవలె నల్లగా నేలూడుచుండఁ గన్నులెట్టవాటి నెత్తును గ్రశ్శుచు తెలుఁగ శరీరముపైతోలు దోఁకుకొనిపోవ వాడిపోయినపూదండవలె నుండెను అలం. ఉపమ. భావికమును.

చ. బిలముఖపంక్తి నీధరణీభృత్పతి వారిధినిర్భరభ్రమిక్
దలముగ మున్ను ద్రావినసురధారసధారగుణంబునం జూమీ
పలితవికారదూరనిరసాయనుఖనితిఁ గాంచె నాఁగఁ గో
మలవిచలచ్చిరోరుహతరమాలవినీలిమలేఖ యొప్పెడిన్.

51

అ. ఈధరణీభృత్పతి = ఈపర్వతరాజు, మున్ను = మునుపు, బిలముఖపంక్తి = గుహలనెడిముఖ (నోళ్ల) నమూనాముచేత, వారిధినిర్భరభ్రమిక్ = వారిధి = పాలనముద్రమనందలి, నిర్భర = అతిశయించిన, భ్రమిక్ = తిరుగుచుచేత, దలముగ = దట్టముగా - అధికముగా, త్రావిన... గుణంబున - త్రావిన = త్రాగిన, సుధార = అమృతరసముయొక్క, ధార = వారయొక్క, గుణంబున = గుణవిశేషముచేతనే, దుమీ = చూడుమీ, పలిత... స్థితిక్ = పలిత = సరయుటవలని, వికార = మాఱుపాటునకు, దూర = ఎడమయిన, నిరపాయ = అపాయములేని, సుఖ = సౌఖ్యముయొక్క, స్థితిక్ = ఉనికిని, కాంచెక్ = పొందెను, నాఁగ = అనునట్లు, కోమల... రేఖ = కోమల = మృదువైన, విచలత్ = మిక్కిలి చలించుచున్న, శిరోరుహ = శిఖరము లనెడితలలయందు మొలచినవెండ్రుకలో యనఁదగిన, తమాల = చీకటిప్రమాఁకులయొక్క, వినీలిమ = మిక్కిలమైన నల్లదనముయొక్క, రేఖ = పంక్తి, ఒప్పెడిక్ = ఒప్పుచున్నది.

తా. ఈనుందరపర్వతము పూర్వకాలమునందుఁ బాలనముద్రమహుఁడ గవ్వమై తిరుగునప్పుడు గుహ లనెడినోళ్లచే నమృతపానము చేసినకారణముచేతనేమో ముదిమిలేమిని నరయక నల్లగానుండెడి దీనితలవెండ్రుకలవలె దీనిశిఖరములయందలి చీకటిప్రమాఁకులతోవు లొప్పుచున్నవి. అలం. ఉత్పేక్ష, భూషకమును.

చ జడధి మధింపఁ జిక్కి సుధీరసారభ మానుటఁ జొవు దక్కి శ్రా
పడఁకులనుండి దుగ్ధభవపాండిమ బొందుల నందమొంద నిం
దడవిమొకాలతోఁ గదువు శ్రీలై చరియించును మేఁతకై బయల్
వెడలి దులీకులీరశకులీమకరీముఖవారిజంతువుల్.

52

అ. జడధి = నమద్రమము, మధింపక్ = త్రచ్చుచుండఁగా, చిక్కి = (కవ్వపుఁగొండక్రింద) చిక్కుకొని, సుధ సారభముక్ = అమృతముయొక్కనుపానము, అనుటక్ = అసాన్నిధించుటచేత, చొవు = మృతి, తక్కి = రేకపోఁగా, దుగ్ధభవపాండిమ = దుగ్ధ = పాలవలన, భవ = కలిగిన, పాండిమ = తెల్లదనము, బొందుక్ = తమశరీరములయందు, అందమొందక్ = ఒప్పియుండఁగా, ఇందుక్ = ఈకొండయందు, పాపడఁకులనుండి = తాళ్లనందులయందుండి, దులీ...వుల్ = దులీ = లఁడుఁదాఁచేళ్లు, కులీలీ =

ఎండకాయలు, శతుల్లిఁజెడుతేఁపలు, మకరీ=అడుమొగుళ్లు, ముఖి=మొదలుగాఁగల, వాఙ్మంతువుల్=జలశంతువులు, అడవి మెకాలతోక=ననమృగములతోపాటు, మేతకై=మేయుటకై, బయల్పెట్టలి=బయలుదేలి, కడుపులై=గుంపులై, చరియించుకొ=సంచరించును.

తా. పాలనమద్రమును ద్రచ్చునప్పడు అడుమొగులతోక కొండక్రిందఁ జిక్కుకొనియున్న తాఁజేళ్లు మొసళ్లు చేఁపలు ఎండకాయలు మొదలుగాఁగలశంతువులు పాలలోనున్నందునఁ దెల్లపాటి నశరీరముగలవై యందుఁబుట్టినయచ్చుతియు సోఁకుటచేఁ జాపులేనివై కవ్వమైన యాకొండయొక్కతాళ్లనందులలోనుండి మేలికై యడవిమృగములతోపాటు బయలుపెట్టలి గంపులుగుంపులై తిరిగి మేయుచుండును.

పం. అనుచుం జందనపంకపంకిలతలం ర్భై కేతురుద్ధాతపా

ధ్వనిరుష్ణం బయి మంచకోపరికుటీరవాటినటన్నర్తకీ

జన మై యానతిస్వతఃకిలితివీరత్నోరణస్రజ్జీబం

ధన మై యొప్పపురంబు సొచ్చి భవనోద్వారప్రహూణంబునన్.

53

అ. అనుచున్=అని చెప్పచు, చంద...లై - చందనపంక=గుల్లగాఁగలిగినగండపునీళ్లచేత, పంకిల=బురదపడనైత, తలంబై=భూప్రవేశముగలదై, కేతు...రుష్ణంబయి- కేతు=జెండాలచేత, రుద్ధ=నివారంపఁబడిన, ఆతప=ఎంపగిలిగన, ఆధ్వ=మార్గమందలి, నిరుష్ణంబయి=వేడిమిలేమిగలదై, మంచ...జనమై-మంచక=నవ్వురములయొక్క, ఉపరి=మీఁదిభాగములయందలి, కుటీ=గుడిసెలయొక్క, వాటి=నాడలయందు-నిరుసలయందు, నటత్=నాట్యమాడుచున్న, నర్తకీజనమై=నటనవశమచులుగలదై, యానతి=నా...నర్తనమూహముయొక్క, స్వతః=యెల్లయెడలను, కలిత=తూడిన-నిండుకొన్న, కిరీ=మాపులనెడి, తోరణ=తోరణములవలెనొప్పచున్న, స్రజ్=పువ్వునరములయొక్క, నిబంధనమై=కట్టుటకలదై, ఉప్పపురంబు=అమరియున్నపట్టణమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, భవన...బునన్ - భవన=ఇంటయొక్క, ద్వార=గమ్మముమందలి, ప్రహూణంబునన్=చావడియందు. - ప్రవద్యముతోనన్వయము.

తా. ఇందీవరాశుఁ డిదిధముగా స్వరోచితోఁ బలుకుచు గుల్లగాఁగలిగిన మంచిగండపుగల యంపులుచల్లి మార్గములయం దెండసోకినండ నీడలుకలుగునట్లు జెండాలెత్తి మంచెలవసులమీఁది గుడ్డిసెలలోనున్న నాట్యమాడుచున్న బోగమువడుచులచూపులు దిక్కులందుఁ బూండలతోరణము గట్టినట్లు వ్యాపింపఁగా నొప్పచున్నపట్టణము చొచ్చి తన యింటివాటి ముందటిచావడిలోను. అలం. హాసకము.

క. నుంతుల శాంధనభటనా, నుంతుల నాశ్రితుల నిలిపి ర్మహిళాంతు. నిశా

కాంతమగికాంతికందళ, కాంతం బగు నొక్కదొరనరగర విడియించెన్.

54

అ. నుంతులకొ=నినచుల్లించున, బొంధం - మందులకొ - బొంధంబు=చుట్టుములను, భట=సేవకులను, సామంతులకొ=పొంగుపడములరాసులను, ఆర్థింతుకొ=లిన్నాశ్రయించినజనులను, నిలిపి=అక్కడక్కడ నిలిపి నాగ్గావించి, మహిళాంతుకొ=మహిళా-స్వరోచిని, నిశా - కాంతంబు=నిశాకాంతమణి=పల్లవరాంబువడులయొక్క, కాంతికందళ=పలుకుమొలలచేత, కాంతంబు=మనోహరమైనది, అనుకోకదొరనరకొ=అయినట్టియొకరాజగుహును నందు, విడియించెన్=విడిచెను.

వ. విడిచిబయిచి యనంతరంబు యంతఃపురకాంతాక రాంతరితంతస్వమానమణిభౌజన
 నీరాజనమంగళంబు లంగీకరించి ప్రియార్గవల సంభావించి మగుడు నాస్థానముం
 డపంబున కేతెంచి మతంగ మనికి మంకణ మండపాల మరీచి మాండవ్యమా
 ర్కండేయూదిమహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగనచరజంఘాల
 కరప్రేషిత లేఖతరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథ చిత్రాయుధ చిక్రిసేనాదు లగు
 గంధర్వులను వరాహకర్ణ గజకర్ణ సుకేతు మాణిభద్రప్రముఖయక్షిణులను చేనంత
 ప్రముఖగుహ్యకులను మందారముఖ్యవిద్యాధరులను బిలిపించి వినయస్థూర్ణ
 కంబుగా విత్తాధిపతికి విజ్ఞాపనపత్రిక లిఖయించి నిజప్రధానులం బంచి సలహా
 బదు రావించె నంత.

౪౪

అ. విడిచిబయిచి=స్వారోచిషరాజసాధమునందుదింపి, అనంతరించి=పంటసే, అంతఃపురకాంతాక... రాంతరితంతస్వమానమణిభౌజన...
 అంతఃపురకాంతా=రాణివాసపునీతలయొక్క, కరాంత=చేతులతోనలయందు=అలచేతులందు, రాంతరితంతస్వమానమణి=వస్త్రధారణచేయుచున్న=తాబుబుడుచున్న, మాణిభాజన=రత్నపుష్పధారణచేయుచు, నీరాజన=హారతులయొక్క, మంగళంబులు=శుభక్రియలను=మంగళహారతులననుట, అంగీకరించి=అంగీకరించి, ప్రియార్గవల=ప్రియభాగ్యులను, సంభావించి=మన్నించి-గౌరవించి, మగుడు=చరణ, అస్థానమునకు=కొలుపుకూటమునకు, ఏతెంచి=వచ్చి, మతంగ... మహామునుల=మలంగుడు మంకణ మండపాలంబు మరీచి మాండవ్యుడు మార్కండేయుడు మొదలుగాఁ గల గొప్పవారములు, రావించి=రప్పించి, లగ్నంబు=రాశ్యవయమును-పెండ్లిమహూర్తముననుట, నిశ్చయించి=నిర్ణయించి, గగన...ముఖంబుల=గగనచర=గంధర్వులైన, జంఘాల=పిక్కిలిమి గలసేనులయొక్క, మాణిభద్రప్రముఖగుహ్యకులను=చేనంతంబులలోనుగాఁగల గుహ్యకులను, మందారముఖ్యవిద్యాధరులను=మందారలోనుగాఁగల విద్యాధరులను, పిలిపించి=పిలువఁబంపి, విత్తాధిపతికి=ధనవతికి-పాదము, విజ్ఞాపనపత్రిక=విశేషమయినప్రత్యేక ముందుగలుగువట్టుగా-మిక్కిలియడఁపించుకొనియున్నట్లు, విజ్ఞాపనపత్రిక=మనవిజ్ఞాపన, లిఖించి=వ్రాసి, నిజప్రధానుల=తనమంత్రిులను, పంపించెను, సలహాబదు=సలహాచేతులతోను, రావించె=రప్పించెను, అంతి=అప్పుడు.-మిగిలినవయము.

క. పసుపులనలుఁ గిడిరైదువ, బిసరుహలోచనలు పెండ్లిశ్రీపదలయొద్ద
 పసుధాధ్యక్షముభుజ్జును, కసితాలకభరతుఁ జేరకీటాంఘ్రగిగి

౪౫

అ. పసుధాధ్యక్షముభుజ్జునకు=రాజుపెండ్లిపంపము-స్వారోచిష, పసుపులనలుఁ గిడిరైదువ-పసుపులముంగురులు గలపడుచునను-మగోరమును, బిసరుహలోచనలు=బిసరుహలోచనల కన్నులపనువారీనులు-ముత్తైదువలు, పెండ్లిపెద్దలయొద్ద=పెండ్లిపెద్దలయందును-పెండ్లి, విజ్ఞాపనపత్రిక=పేరటాండు=పేరంటముఁజేయవచ్చిన ముత్తయిదువలు, పాద=పాదపాదములు

పసుపులనలుగులు = పసుపుతోడినలుగులు, ఇదిరి = పెట్టిరి. (పేరంటము = శుభకార్యములన్నియు బహుశుంకుమతంబులములకై సువాసినులనుబిలుచుట, అందులకయి సువాసినులుచుట్టయ్యను. పేరంటముగలవారు పేరంటాండ్రు నలుగు = స్నానకాలమునందు స్త్రీపురుషులకు సున్నిపిండి దేహములకురాని నలఁచుట.)

ఉ. మజ్జన మాఙ్ఞే రాజు కృతమధ్యమ లింపున వంప గుంపులై
గొజ్జెగనీటివెల్లువలు గోవజవాజులనిగ్గు జూపఁ జం
చజ్జరతాహికంఠకమురచాయమడుంగుల నొత్తెఁ జెన్ననీ
రుజ్జగిలఁ వహించె మెయిసనూఁదినఁ బాఱుదుకూలచేలముల్.

57

అ. రాజు = స్వరోచి, కృతమధ్యమలు = నన్ననినడుములుగల స్త్రీలు, ఇంపున = ఆనందముతో, గుంపులై = గుంపులుగూడి, వంప = పోయఁగా, గొజ్జెగనీటివెల్లువలు = పన్నీటివలదలు, గోవజవాజులనిగ్గు = శ్రేష్ఠమయినగోవదేశపు జవాబయొక్క పరిమళాతిశయమును, చూపఁ = కనఁబఱుపఁగా, మజ్జనమాఙ్ఞే = స్నానముచేసెను, చంచత్.. మడుంగులఁ - చంచత్ = విప్రులను, జరరాహి = ముసలి పామైన యాది శేషునియొక్క, కంఠకముదాయ = కుటుసుమునున్నగల - తెల్లగ్నాఁబ్రకాశించుచుండెడి, మడుంగులఁ = చతువన స్త్రీములచేత, చెచ్చసీయ = దేహమునందుఁ దేమగా నుండెడినీయ - నీటితిడియనుట, ఉజ్జగిలఁ = విడిచిపోవునట్లు - ఆఱునట్లు, ఒత్తె = అద్దెను - తుడుచుకొనెనుటో ఉఁదినఁ = సోఁటిలో నూఁదినమాత్రమున, పాటు... ముల్ - పాటు = ఎగిరిపోవునట్టి - మిక్కిలి నాశెయ్యను సన్నివిదియునైన, దుకూల = శుభ్రములైన, చేలములు = నస్త్రీములను, మెయి = దేహమునందు, తాల్పెన్ = ధరించెను.

తా. అప్పుడు స్వరోచి పరిచారికలు ముంచియుచిహ్నుఁగాఁ బన్నీట జలకమాడి ముటికిలేని చలువబట్టలతో పేసికడి తుడుచుకొని నాశెయ్యమీసిన శుభ్రవస్త్రీములు ధరించెను. అలం. నిదర్శన, అతిశయోక్తియు.

చ. గరువున కొత్తఁ జెంగలువకచ్చు ఘటించినమాళిఁ జుట్టెఁ జెం
దిరికఁచెఱంగునఁ బసిఁడితీఁగలు నించినజిల్లుపాగ బం
భరనభ వాసనాపవనరపారణఁ చేల నలం దెఁ గస్తురిక
మరకతమాక్తి కాదిమణిరమండనమండితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్.

58

అ. అయ్యెడన్ = ఆనందమునందు, గరువునకున్ = ఒకచెలవకు, ఒత్తెన్ = ఒఱుగునట్లు, చెంగలువకచ్చు = ఎఱ్ఱకలువపూసినగలంతి, ఘటించినమాళిన్ = కూర్చిన (ఎఱ్ఱకలువపువ్వురీతిగా పిండకూర్చిన యని కొందఱు) సగపెని, చెందిరికఁచెఱంగునన్ = చంద్రకావవస్త్రముకొంగునందు, (పా చెందిరికఁ తెఱంగునన్ = కచ్చుపైదుద్దు విధమున) పసిఁడితీఁగలు = తీఁగలల్లినట్లు బంగారునరిగపోఁగలు, నించిన జిల్లుపాఁగన్ - నించిన = నిండినట్లు చేసిన, జిల్లు = సన్నదనముగల, పాగన్ = తలచుట్టుపస్త్రమును, చుట్టెన్ = చుట్టుకొనెను, బంభరనభ = తుష్టచలగుంపు, వాసనాపవనరపారణఁ - వాసనా = పరిమళముతోడి, పవన = గాలియొక్క, పారణఁ = (మూర్కొనుటయనెడి) విందుచేత, తేలన్ = ఆనందింపఁగా, కస్తురిక = కస్తూరిని, అలం దెన్ = శరీరమునందుఁ బూసికొనెను, మరకతి మండితుఁడు - మరకత = పచ్చలు, మాక్తిక = ముత్తెములు, ఆడి = మొదలయిన, మడి = రత్నములుతాపిన, మండన = ఆభరణములచేత, మండి తుఁడు = అలంకరింపఁబడినవాఁడు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

తా. అప్పుడు స్వార్థోచి సరిగతీగలు పాటనేని కుసుంభాచాయవేని తలసాగ యెట్లుకలున పూరించెల్లిన సీగచుట్టి రాఁ జుట్టెను. కస్తూరికలపము పూసికొనెను. రత్నములు దాఁచినసొమ్ములు దాల్చెను.

మ. కదిసెన్ లగ్న మటంచు మంత్రులు దొడలన్ గంధర్వరాజాజ్ఞను

న్నదవేదండఘటాభటాశ్వరథసేనాజైత్రవాదిత్రసం

పద మీఱం జనుదెంచి కాంచి ముదమొప్పం జేసి రారూఢుంగా

గదళీకాంచనకక్ష్యల్ మెఱయులేఖస్వామిచోదంబిపై.

59

అ. మంత్రులు = ఇందీవరాక్షసిమంత్రులును, దొరల్ = పెండ్లిపె త్రనముచేయవచ్చిన ప్రభువులును, లగ్నము = పెండ్లియూర్తము, కదిసెన్ = సమీపించెను, అటంచున్ = అని, గంధర్వరాజాజ్ఞ = ఇందీవరాక్షసియజ్ఞ చేత, ఉన్నద = సంపద - ఉన్నద = మదముచేత సతిశయించిన, వేదండ = ఏనుగుల యొక్క, ఘటా = గుంపులును, భటా = కాలిబంట్లును, అశ్వ = గుఱ్ఱములును, రథ = తేరులునునైన, సేనా = చతురంగ బలములయు, జైత్ర = జయశీలములైన, వాదిత్ర = భేరి మొదలయిన వాద్యములయు, సంపద = కలిమి - నైభవమునట, మీఱన్ = అతిశయింపగా, చనుదెంచి = విచ్చి, కాంచి = స్వార్థోచినిజూచి, ముదము = సంతోషము, ఒప్పన్ = ఆమరంగా, కదళీ...కక్ష్యల్ - కదళీ = లెక్కెములవేతన, కాంచన = బలగావతోఁజేయబడిన, కక్ష్యల్ = నడికట్టుపట్టచేతను, మెఱయు.. వైన్ - మెఱయు = ప్రకాశించుచున్న, లేఖస్వామి = ఇంద్రునిదైన, చందంబిపై = నాలుగుగొమ్ములుగలయేనుగుమీద - ఐరావతముమీద, ఆహాఢం గాన్ = ఎక్కినవానిగా, చేసిరి - ఎక్కించినట్లు.

తా అంతట గంధర్వరాజైన యిందీవరాక్షసిచేత నియమింపబడిన మంత్రులును పెండ్లిపెద్దలును లగ్నమునకొనించెనని చతురంగసేనతో మంగళవాద్యములు మ్రోయఁగా బయలుదేలి పెండ్లికొడుకైన స్వార్థోచినిదిడికిఁ బోయి యతనిదర్శనముచేసి సంతోషించి బంగారునడికట్టుపట్టెగట్టి జెండాతెల్లి తీసికొనివచ్చియున్న యైరావతగజముపై గూర్చుండఁజెట్టిరి.

ఉ. అత్తజ్ఞ బట్టణంబువికరచాంబురుహాక్షులు కొతుకంబునం

జిత్రము లుల్లసిల్ల గయిరసేని గృహంగణసౌధమాలికల్

హత్తి నరేంద్రవీధి జతురంగబలంబులు గొల్వఁగా మరు

న్నత్రగంబుపై జనుకుర్రుమారశిరోమణి జూచి రుబ్బునన్.

60

అ. అత్తజ్ఞ = ఆనమయమునందు, పట్ట...తులు = పట్టణంబు = పట్టణమునందలి, వికచాంబురుహాక్షులు = విరీసినకమలమువంటి కన్నులుగలవారు - స్త్రీలు, కొతుకంబునన్ = వేడుకతో, చిత్రములు = మనములు, ఉల్లసిల్లన్ = సంతోషింపఁగా, కయిరసేని = అలంకరించుకొని, గృహంగణసౌధమాలికల్ - గృహంగణ = ఇంద్రముగిల్ల యొక్కయు, సౌధ = వేడలయొక్కయు, మాలికల్ = వరుసలను, హత్తి = చేరి, నరేంద్రవీధి = రాజమార్గమునందు, చతురంగబలంబులు = రథగజతురంగవదాతులనెడి నాలుగంగములసేనలును, కొల్వఁగాన్ = సేవింపగా, మరున్నత్రగంబుపై = దేవతలమదపుటనుఁగై యైరావతముమీద, చనుకుర్రుమారశిరోమణి = చను = పోవుచున్న, కుమారశిరోమణి = తాజుమార శేషుండయిన స్వార్థోచిని, ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో, చూచిరి.

తా. ఆసమయమునందుఁ బునఃస్థిలందఱును మనసులందు కేదంతో నలంకరింపఁకొనినవిచ్చి యిండ్లముంగిళ్లయందును మేడలయందును జేరి రాజమార్గమునందున్న రావతము సెక్కిపోవుచున్న స్వర్గోచిరుహారాజును సలతోనుముతోఁ జూచిరి.

ఉ. అంచెలుగట్టి కాలిలోడురనై చననీపుగిదమ్మ పోదిరా
యంచ లి వేటిసంగడము శలయ్యెను దయ్యెను యేటివేడ్క నా
కంచుఁ బదంబునకొ మొరయు శ నందియ యూడఁగఁ దన్నిపోయి వీ
క్షించె లతాంగి యోర్తు మురరజిన్నిభు సాగరమేఖలావిభునన్. 61

అ. లతాంగి=తీరగవంతి మేనుగలవయినస్త్రీ, ఓర్తు=ఒకతె, ప్రోదిరాయుచిలు= పెంపుడురాజ హంసలు, అంచెలుగట్టి=మనునలుదీరి, కాలిలోడునై= కాళ్లయందెలమ్రాంతి వినుటవలననంబంధముగ లవై, చననీపుగదమ్మ=పోనియ్యపుగదా, ఇవి=ఈహంసలు, ఏటిసంగడములు = ఏటటిపరివారములు, (సహచరములు అనికొందఱు) అయ్యె=ఆయన, దయ్యెను=దైవమా, నామకొ=నానంటిజంజాట ముగలదానికి, ఏటివేడ్క=ఏమిటివిడోదము, అంచుకొ=అని, పదంబునకొ=కాలియందు, మొరయు నందియ=మ్రోగుచున్నయందెను, ఊడఁగఁదన్ని=ఊడిపోవునట్లు కాలజూడిరీతి, పోయి=తలవాకి టికిఁబోయి, మురరజిన్నిభుకొ=క్రిష్ణవర్ణపురంబోలిన, సాగరమేఖలావిభుకొ= భూపతిని-స్వర్గోదని, వీక్షించె=చూచెను. - కాలియందెలమ్రాంతి హంసలక్రేంకారధ్వనులనుబోలియుండె ననియు, అది తమజాతిపక్షులధ్వని యని యెంచి హంసలు కాళ్లకొట్టుకొని తిరుగఁగా వానితోందర తప్పించుకొనుటకై కాలియందె నూడఁదన్నకొని వడలిపోయె ననియు నంబంధము.

చ. వలపులపల్లపుం డొకఁడు శ వట్టిచలంబున నేవ సిసయై
యలుకలు తీర్చి తీర్చి యొకరయచ్చగ వచ్చి నృపాలు సన్నగ
రైలువడి చూచుఁ గాముకుడు శ నెంటనె రా నపు డాత్రిపురయై
వెలవెలఁకొఱె ధన్యులుము శ వెల్వెలఁబొటె విటాననాబ్బమున్. 62

అ. ఒకయప్పర=ఒకయప్పరసవలపులపల్లపుండొకఁడు=ప్రమాన్యుడయినయొక విటుఁడు, వట్టి చలంబునకొ=కారణములేనిమచ్చరముచేత, ఏవకొ=వీడింపఁగా, దీనియై=దుఃఖపడినదై, అలుకలు= అవిటలినోపములను, తీర్చి తీర్చి=అలుగఁగా నలుగఁగాఁ దీర్చి తీర్చి, అన్నగి రైలువడి=తానున్నయా మేడనుండివెడలి, వచ్చి=బయటనిచ్చినదై, నృపాలుకొ=రాజును, చూచెను. అపుడు=ఆసమయము నందు-రాజును జూడవచ్చునమయమునందనుట, కాముకుడు=వలపుకాఁడును, వెంటరాకొ=వెంట డించిరాకొ, ఆత్రిపురయై=హిందూదేశినఁబెనుటగల్గదై- మేనుచెమర్చఁగా నవట, తన్నభిము=ఆయ ప్పరసముగము, వెలవెలఁకొకొకొ=తెల్లఁగోయెను-వివరమయ్యననుట, (అంతట) విటాననాబ్బముకొ= కమలముపలె వికాసముకల్గియున్న విటకానిముఖమును, వెల్వెలఁబొటె=వివర్ణమయ్యెను.

తా. ఒకయప్పరని యొకవలపుకాఁడు చలవట్టి పలమామును గోరించుకొనుచుండఁగా వాని యలుక చాలనేపు తీర్చుచుండిరిదప వానిని విడిచి తనమేడవెడలి బయటవచ్చి రాజునుజూచెను. అప్పుడు విటకాఁడును దానివెంటనేవచ్చెను గనుక నది వానితట్టు చూచినదై వానిని నిరసించి తాను రాజునో జూడవచ్చినట్లు లాతనవలపుకానికి తెలిసెనో యనువిచారముచేత మేను చెమర్చఁగా ముఖము

చిన్న పుచ్చుకొనను అప్పుడే తనపద్దు చెల్లకపోయేనే యనుచింతచేత విటకాడను ముఖము చిన్న పుచ్చుకొనను.

చ. చిలుకలకొల్కి కల్పియొకరేచేడియ నాటకసాలమేడపై

నిలువున నాడుచుండి ధరణీపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునక
నిలిచి గహిం గనుంగొనుచు శ నెయ్యమునం దనువల్లి యుబ్బి కం
చెలఁ తెనివడఁ శతనమురేచీరచెఱంగున మూసెఁ బన్నులన్.

63

అ. చిలుకలకొల్కి=చిలుక ముక్కుపింటి కనుఁగొలుకులుగల, కల్పి=మనోహరురాలైన, ఒక చేడియ=ఒకస్త్రీ, మేడపైనిలుపునక=మిదైయింటిమీదియంతస్తునందలి, నాటకసాల= నృత్యము చేసెడికూటమనందు, ఆడుచుండి=నృత్యము చేయుచుండి, ధరణీపతి=రాజును, చూడఁదలంచి= చూడవలెననుకలఁపుట్రుట్టి, అంచునక = ఆనాటకసాలచివరను, నిలిచి = నిలువబడి, రహి=అభిలాషతో, కనుంగొనుచుక = స్వతోచినిజూచుచు, నెయ్యమునక = స్నేహముచేత-చూచుటవలనఁ గలిగినయానందాతిశయముచేతననుట, తనువల్లి=తీగపంటిదైనమేను, ఉబ్బి=ఉప్పింగి-బలుపునొంది యనుట, కంచెల=అవిక, తెగి=విగుచ్చేముడితెగి, పడ్డక=జాతిపడికగా- (కంచెల యనఁగా నాట్యముచూపవచ్చు మొగ్గవాలట మెదలగుననుయములందు విగనడలవండుటకై తొమ్ములమీదఁగట్టుకొనెను పద్మవిశేషము అని భ్రాతృదొరగారు వ్రాయించినటీకలో వ్రాయఁబడియున్నది.) శతనమురేచీరచెఱంగునక=జెండాగుడ్డచెఱంగుచేత, చనులక=స్తనములను, మూసె=కప్పెనున్న

తా. ఒక్కచక్కదనము గలయువతి మేడమీది పైయంతస్తునందు నృత్యకాలలో నృత్యము చేయుచుండి రాజునుజూడఁ దలఁపుట్రుట్టగా నాటకసాలచివర నొకపార్శ్వమునందు నిలిచి రాజును జూచి యతనిఁజూచుటవలనియానందాతిశయముచేత దేహముబ్బి విగిసికొనగా అవికముడి తెగి జాతీ పోవుటచే స్తనములు బయలుపడఁగా వచట నలంకారముకొని కత్తియున్న జెండాగుడ్డకొనకొంగుతో స్తనములను మూసికొనెను.

ఉ కీరమనోజ్ఞవాణి యొకరేకిన్నరి కిన్నెర మీటిమీటి యొ

య్యారపులీల నేగి వసుధాధిపుఁ గన్గొనె జిల్లుపయ్యెడ
హారముఁ జక్కఁబెట్టెచుకుశచాపితహస్తముపైఁడిగోళ్లు హిం
సారతిసేయుచరచునిశంపఁగెముల్కులుఁబోలె మించఁగన్.

64

అ. కీరమనోజ్ఞవాణి=చిలుకపలుకులపింటి యింపైనపలుకులుగల దైన, ఒకకిన్నరి = ఒకానొక కిన్నరస్త్రీ, కిన్నెర=కిన్నెరయనెడి యొకవిధమైనవీణను, మీటిమీటి=చాలసేపువాయించి, ఒయ్యారపులీల=విలాసవైఖరితో, పోయి = రాజునుజూడఁబోయి, జిల్లుపయ్యెడక=నన్నపుఁబియ్యటను, హారము = మెడలోనిముత్యాలసరమును, చక్కఁబెట్టెచుకుశచాపితహస్తముపైఁడిగోళ్లు = చక్కఁబెట్టెను=సగరించుకొనుచున్న. కృష్ణ = స్తనములమీద, ఆపిత = ఉంపఁబడిన, హస్తము = చేతియొక్క, పైఁడిగోళ్లు = తంఁట్రులుమీటునపుడు దెబ్బతగులవండుటకై వ్రేళ్లకుఁబెట్టుకొన్న బంగారపుగోళ్లు, హింసారతి .. ముల్కులుబోలె = హింసా = విరహజనుహింసయందు, రతిసేయు = ఆనందమునట్టి, దర్పపుని=మగ్ధునియొక్క-నంపఁగెముల్కులుఁబోలె = నంపెఁగఘృతాణములవలె, మించఁగన్ అతిశయింపఁగా-తో=చుచుండగాననుట, వసుధాధిపు = రాజును, కన్గొనె = చూచెను.

తా. ఒకకిన్నరస్త్రీ చాలసేపుకినుండి కిన్నరమీటుచుండి లేచి రాజునుజూడఁబోయితిమీటు నపుడు నేళ్లకొనలకుఁ బెట్టుకొనెడి బంగారపుమాటుగొళ్లతోఁజేతితోఁ త్రొమ్మమీఁదిఁజేటును హారములను సవరించుకొనుచు రాజును జూచెననియు నప్పుడానేళ్లలోనిమాటుగొళ్లు విరహముగల స్త్రీపురుషులను బాధింపఁగోరుచున్న మన్మథునిసం పెంగఘాతాణములో యనునట్లుండెను. అలం. ఈ త్రోవీక్ష.

చ. పరవశడై న్యమాకుకొను ప్రాథలఁ గానదు ఘర్మవారిచే
గరఁగి స్రవించుచిత్తకముగగాన దనాదృతివీటిపాటలా
ధరమున నున్నమంటినవీధంబును గానదు నవ్వుటాల కా
ధరణము గొన్నఁ గాన దొక శబ్దం నృప లునిఁ జూచి నివ్వెఱన్. 65

అ. ఒకకాలం=ఒకపడుచుచున్నది, నృపాలునికొ=రాజును, చూచి, నివ్వెఱన్=(చూడుటలనైన) నిభ్రాంతిచేరి, (ఇది మీఁదఁజెప్పెడి వానికిన్నిటికిని హేతువు) పరవశదైన్యము = తనదైన చొక్కుచులని దీనభావమును, అనుకొనుప్రాథలం=నిందించుచున్నప్రగల్భస్త్రీలను, కానదు=చూడదు, ఘర్మవారిచే=చెడుటసీటిచేత, కరఁగి, స్రవించుచిత్తకము=దిగఁజూచుచున్న తిలకిమును, కానదు = చూడదు, అనాదృతి . ధరమునకొ = అనాదృతి = ఆదరింపఁబడని, వీటి = తాంబూలరసముగల, పాటల = ఎఱ్ఱనైపు, అధరమునకొ = క్రిందిపెదవియుండు, నున్నము, అంటినవిధంబుకొ = అంటుకొన్నరీతిని, కానదు- చూడదు, నవ్వుటాలకుకొ=పరిహాసమునకు, ఆధరణము=తానుధరించినసామ్యము, కొన్నకొ=ఇతరులు తీసికొన్నను, కానదు=చూడదు-అనగా ముగ్ధయైన యొకానొక పడుచు రాజును జూచి పరవశయై నర్వమును మఱచియుండెను. (ఇందు స్తంభ స్వేదము లగెడిసాత్వికభావములు చెప్పఁబడినవి)

చ. అలికులవేసి యొక్కతె రిరతాంశమునం దనయంగవల్లికిం
బులకలు చొక్కు లేఁజెచుగు శ్రీ పుట్టఁగ నేఁగి నరేంద్రుఁ జూడ నా
పులకలు చొక్కు లేఁజెచుగు శ్రీ బోవక యట్టుల యుండె నట్టి దొఁ
జెలునగువానిఁ గన్గొనినరచెల్వకుం జూపుల కావె కూటముల్. 66

అ. అలికులవేసి=కుచ్చైనవారయినది గడగలదైన, ఒక్కతె=ఒకవనిత, రిరతాంశమునకొ=సంభోగమయినతోడనే, తనయంగవల్లికికొ=తీఁగినంతితినిదేహమునందు, పులకలు=గగురులు = మేనివెల్లుడుకలు నిక్కపాడుచుకొనుటలును, చొక్కు=పరవశత్వమును, లేఁజెచుగు = చిటుచెడుటయు, పుట్టఁగకొ = కలుగఁగా, ఏఁగి=నిడుటఁదోయి, నరేంద్రుకొ=రాజును, చూడకొ = చూడఁగా, ఆపులకలుచొక్కులేఁజెచుగు=అసంభోగకాలమునందుం గలిగినగగురులును బరివేశత్వమును జూచుచెడుటయును, బోవక = అనిగఁగూసక, అట్టుల=అరితినే, ఉండెను, అట్టిది=అస్థితిముట్టిది, బొకొ=అగును, చెలువనీవానికొ = అంధమయినవానిని, కన్గొనిన చెల్వకుకొ = చూచినమందరిక, చూపుల=చూచుటలే, కూటములు=సంభోగములు, కాని=కాని-అగుననుట-అనఁగా సంభోగవశకోమాచాదులు సుందరపురుషావళోకజనిత సాత్విక భావిధర్మములుగాఁ గరిణిమించి యట్లై నిలచియుండెనని తాత్పర్యము. (ఇందు కోమాంచ స్తంభ స్వేదములు నూచిరిములు.) అలం అగ్రాంతిరవ్యాసము.

చ. అలకులబాతి జృభికికు శ్రీ నడకము సేయుచు గర్జ పాళి
కలకలఁ గ్రోయుచుం దగఁగ శ్రీ చౌప్రమదాశ్రులు గోట మీఁలుచుం

శైలిభుజసీరి నొత్తిలి ర చిల్లను దువ్వుచు వాలుగన్నులై.

నల కుండధార చేరి నొకకవారివిలాసిని చూచె రాసుతున్.

67

అ. ఒక నారవిలాసిని విలాసపతియైన యొక బోగముది, అలరలబంతిక = పూబంతిని, బృంభి కవుక్ = అప్రబంధం, అడ్డమునేయుచుక్ = చాటుచేసికొనుచు, కర్ణపాలిపైకిక్ = చెవిక మైమీడికి, అల కిలక్ = చుంగులను, త్రోయుచుక్ = ఎగిననడ్రోయుచు, తరిగలు = అలలు, జౌప్రమదాశ్రులు = అగునట్టి సరితోప బాష్పములను, గోటక్ = కడవేలిగోటితో, మీటుచుక్ = ఎగజిన్నుచును, చెలి భుజసీరిక్ = చెలికి తెయొక్కి పీరమువంటి బుజముమీద, ఒత్తగిలి = ఒబిగి, చిల్లను = పెంపుడుచిలు కను, దువ్వుచుక్ = చేతితో నెయ్యుచు, వాలుగన్నులై గెవలకుక్ = నిడుదలైనకడగన్నులకు, ఉదధార = అనురాగాతిశయముచేరి, లిగిన కన్నీటిదార, చేరక్ = చేరుకొనగా, రాసుతుక్ = రాజపుత్రుడైన స్వరోచసి, చూచెను

తా ఒకబోగముది యావులితరాగా నోటికడ్డముగాఁ బూచెందు పెట్టుకొని కన్నులకడ్డము పడుచున్న మంగురులు చెవులప్రకృల కెగననడ్రోయుచును జిలుకను జేతితో నిమరుచును గన్నుల నీళ్లు గ్రుమ్మకొనుచును జేలికి తెయొజముపైకి నొబిగి నిలుచుండి రాజును జూచెను. (ఇంద్రుని వసుసా త్వికి భావము సూచితము.)

చ. జిలుగులఁ బెట్టుచుం దొడలఁ శ జెంద్రకపావడ యంట ములఁ

బెళపెళలేనిచీరఁ గటి రింకపుఁజన్నులఁ జేర్చి కొంచు చే

జలకము లాడియాడి యొకకవార కరస్థితకేళ యై నృపు

న్వేలువడి చూచె లోఁబడితి ర నీకని బాసకు నిల్చెనో యనన్.

68

అ. ఒక ఛాన = మఱియొక బసిత, జలకము లాడియాడి = స్నానములు చేసిచేసి, (ఇట్ల బహువచన ద్విగుప్త లాదరముచే చెబుతును.) జిలుగులక్ = నన్ననిచిన్నవస్త్రములను, పెట్టుచుక్ = తడియొత్తుటకు మేసిపైఁ పెట్టుకొనుచు, తొడలక్ = తొడలమీద, చెంద్రకపావడ = చెంద్రకావిగాగర, అంటక్ = తడిచేత నంటుకొనగా, మైతిడిక్ = చేపామునందలి తడిచేత, పెళ పెళలేనిచీర = తడిచి పెళ పెళధ్వని లేకుండెడి పైఁటగొనకను, కటిక్ = మొలను, రింకపుఁజన్నులక్ = రింకపుగల పాలిండ్లమీదను, చేర్చి కొంచుక్ = పొందించుకొనుచును, కరస్థితకేళయై = చేతమన్న తలవెండ్రుకలుగలదై - తడివెండ్రుకలను జేత మలచిచెట్టుకొనెనునుట, వెలువడి = బయటపెచ్చి, నీకు, లోఁబడితిక్ = పతమైతిని, అని, బాసకుక్ = ప్రమాణముచేయుటకై, నిల్చెనోయనక్ = నిలిచినదోయేమో యనునట్లు (నిల్చి) నృపుక్ = రాజును, చూచెను

తా ఒకస్త్రీ స్నానముచేయుచుండి రాజురాక విని సన్ననవస్త్రములచే దేహమునంజలి బడి నొత్తి యొత్తక యాతడిచేతిఁ జెందకాపిపావడ తొడలయం దంటుకొనుచుండగా వెలునుగట్టు కొని యట్లే మేసితడిచేరి దడిసిపయలుచీరను తొమ్ములగవ్వకొని నీళ్లువడియుచున్న తలవెండ్రు కల నొకచేత మలచిచెట్టుకొని వెలుపలికిపెచ్చి రాజును జూచెను. అట్లుచూచుట తన్నుఁ బరిగ్రహిం పగోరి యారాజా' నేను నీకు స్వాధీనురాలైతిని ప్రమాణముచేసెనో యన్నట్లుండెను (లోకమునందు ఘోరప్రమాణములుచేయువారఁ తడితలతోను దడిపస్త్రములతోను బ్రమాణమునేయుట సుప్రసిద్ధము) (ఇందు జౌత్సుక్యము నెడిగించారిభావము సూచితము.) అలం ఉత్పేత్త.

మ. ఒకనేత్రాంబుజ మొక్కగల్గి మొకచ న్నొయ్యారపుల్లల వీ
 ధికీ దోషం దలుపొగ నొకపురంధీరత్న మొకీంచె రా
 జకీరంబు గడియలై వెలయుభావాలక్షులం జూచి త్రవ్వం
 బకభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివభాగంబు యేలించె నాన్.

69

అ ఒక పురంధీరత్నము = శ్రేష్ఠిరాలైనయొకయిల్లాలు, తదీయలై = రాజుమారునివారలై -
 ఆరినికి ఐశ్వర్య, వెలయుభావాలక్షులన్ = ప్రకాశించునట్టి సరస్వతిని లక్షిని-నిద్యయు సంపదయు
 నతనిబొండుయున్న ఐనుట, యాచి-తానుజూచినదై, మైత్రికి = అలక్షి సరస్వతులతోడి చెలిమికి,
 త్రవ్వంబకభాగంబున్ = అర్థదేహమైన శివునిభాగమును, మొఱంగి = వించించి-దాచియునుట, శివా
 భాగంబు=తక్కినయర్థదేహమైన పార్వతీభాగముకూత్రమే, ఏతంచెనాన్ = రాజును కేరసచ్చెనో
 యనునట్లుగా, ఒకనేత్రాంబుగము = కి మలమునుదోలినయొకకన్నును, ఒక్కగల్గము = ఒకచెంపయును,
 ఒకగున్ను = ఒక న్ననును, ఒక్కయ్యారపుల్లలం = విలాసిని తితో, ఐశ్వికి = ఇంద్రునిమూర్తియునకు -
 నెలుపలికనుట, తో = కనబడునట్లుగా, తలుచిరగాన్ = తలుపుప్రక్కగా-తలుపు తనకుముఱుగు
 గా నుండునట్లు కించెనునాన్ నెలిని యనుట, రాజకీరంబున్ = రాజునుమారుని-స్వరోచిని,
 రక్షింపన్ = దూరచేసు.

తా ఒకయిల్లాలు స్వర్గోని నిడగోరి సిగ్గుచేడ నలవాటికెరియపునోరి వాఁలిగామాసి దాని
 ముఱుగున నొకకన్ను నొక చెంపయు నొక న్ననును గయటికిఁ దెలియునట్లు నెలిచిచూచెను. ఆచూ
 చుట శంక రాగళరీతిగైన పార్వతీదేవి లనఁగలిమికి నెలయిన లక్షి సరస్వతులు కిలిమియు విద్యయు నై
 యారామమారునికి ఐశ్వర్యైరిగనుక నేను వాటిలోఁజేరి నుభించదగకా యని శివునిభాగమయిన యర్థ
 దేహమును దాచి తనభాగమైన యర్థదేహముతోపల్చి సాక్షాత్కరించినో యనునట్లుండెను. అలం.
 ఈశ్వరీ.

మ. కలయం గూర్చి జెమచ్చునలగునుల లోగ్నం నై పసన్నంపుమం
 జలకొ శేయమనందు మించుక మలనోహంబుచే జూచె నొ
 క్కలతాతన్వి చలగి పొంగుమదికాంతల్ గీర మే నల్లగ గ
 న్ములు గావించి కుమారుజవ్వసముచేర్చున్ జూచుచందంబునన్.

70

అ ఒక్కలతాతన్వి = తీగఁపటిదేహముగల యొక స్త్రీ, చెలింగి = ఈశ్వరీమించి, పొంగుమదికాం
 గున-పొంగు = ఆతిథియించుచున్న (ఈ) చెలిపొంగుచున్న, ములకాంక్షల్ = మనసులోనికోరికలు,
 తీరణ = నెలవేరిగా, మేనెల్లన్ = దేహమంలయు, కిన్నులుగి = కన్నులుగనట్లుగా, కావించి =
 చేసికొని, మూచునలంబునన్ = మూచుచున్నదో యనునట్లు, కుమారు... చెన్నున్ = కుమారు = రాజు
 పమారుడయిన స్వర్గోచయొక్క-గమ్మముచెన్నున్ = మూచనశాందర్యమును, రూప్తన్ = ప్రేమచేరి,
 కలయన్ = అంటును, పొంగునంగి ములన్ = చెమట పట్టినయింటయిమీలించు, లగ్నంబు = అంటుకొ
 న్నుది, బస...నందున్ = బస = అయినట్టి, సన్నంపు = విరివైన, మంజుల = అందమైన, కాశేయమునం
 దున్ = పట్టుచీరయందు, విశ్రమక మలనోహంబుచేర్చున్ = ప్రకాశించునట్టి సద్భావరపుబుట్టలచాలుచేత,
 మూచెను.

తా. ఒకయువతి పెండ్లికొడుకును జూడవలె ననెడిమిక్కుట మైతలమకముచేత దేహమంతయుఁ గన్నులుగాఁ జేసికొని చూచుచున్ననో యనునట్లుఁ తామరపూబుట్టలపట్టుచీరగట్టుకొని యది యెఱుంగములందును జెమర్చిన దేహమునం దంటుకొనఁగా వచ్చి న్వరోచిని జూచెను ఆలం. పరిణామము, ఈ త్రేప్తిక్షయ (ఇందు స్వేదాత్సృక్యము లనెడిసాత్వికభావములు నూచితములు).

వ. ఇత్రైఱంగునం గరంగునంతరంగంబులు గలకురంగాత్ములయపొంగంబులం దుఱంగల్గించునీతేతరతరళతరద్యగ్గోచులనభంగశృంగారరసవీచులచాలునంబోలెఁ బొందు వంబడి యాలంబితచీనాంబరప్రాలంబమాలికాచిత్రమ్ము లగునాతిపత్రమ్ములుమెఱు యఁ బత్రమ్ముల డిగ్గి దుర్గాధిపతు లేమేమ యని తోగొపుతోగొడుచు వీచువీచో పు లచ్చమ్ము లగుకొముదీగుచ్చమ్ముల సంతరింప సంతికవై జయంతికలం గ్రాలు వలువలం బొలయుదిఱుగరువలీం దూలునీలాలకలయలక లుభయసార్వమము త్తుంగమ త్రమాతంగమదసారభసంగిభృంగసంఘంబుల నెలయింప నింపారుకల పంబు లబ్బాటనం బేటులెత్తి యెండ్లొరులయొత్తడిం బొడిపొడి యె యెగయు విస్తమరపరాగపూగంబు చదలనెల్లడ నుల్లడ గట్టిన ట్టమర దట్టదట్టమ్ముగ సాగు నాగరులవాగారవమ్ములు నిగుడ నెడవడక పొగడుపొగడికలకలకలమ్ములును బుం ఖానుపుంఖశంఖభేరీపటపాకాహళివేణువీణాదివాదనధ్వనరంబును గలమధురకిన్నరీ నికావణంబులరాణం ద్రాణజెఱుచువిన్నాణంపుఁగొల్పుటెలుంగులును వేల్పుగా ణలు వాడులత్తీనారాయణులకల్యాణంపుఁబొటలం దీటుకొనుతిన్ననిరవంబులుం గలసి బలసికొనుకోలాహలమ్ము లిమ్ముగ నందడుల నెడలెగుగం జడియువేత్ర హస్తల ప్రళేతతరసాహోనీనాదంబు సంబంధించి వెంపొలయ సత్యంతకాం తంబులు నిరంతరగతిం గ్రంతనడవ నడదివియలై మకుటారవిందరాగంబులు వెలుంగ నలుగడల సామంతసందోహంబు క్రందుకొన మందమందగమనంబునం జనుబృందారక వేదండంబువై నుద్దండతనుచ్ఛాయాకలాపంబు జంబేటిజంబాల కదంబకంబుడంబు విడంబింపఁ దిన్ననిరవంబునం గలసి బలసికొనోలాహలంబు హంసాదివిహంగమహృదయంగమరావంబున బెడంగువడ నడచు క్రంత సత్యం తదర్శనీయంబులై మెఱియుమంగళద్రవ్యంబుల నెడనెడం గిండ్రించుపుండ్రేత్తు దండంబులకడలఁ గడలుకొనుపనరుటాకులడాలు శైవాలంబు నందంద క్రందు గా మండుచేదివియలు చెందొవలునుం గాఁ బార్శ్వద్వయసముత్తుంగమఃశిషా ధవీధికారోదోంతరాళంబున గంధగజఘటాఘనాఘనకాంతికి ధూళిమాగధప్రవాహంబునం గూలంకవం బగున్పువలీపథయమునాహ్రదంబు గగనంగంవగా హనాభ్యాసంబున నిలడకొని పోవునదియునుం బోలెఁ దనరఁ దనసముద్దామ తేజో భరంబునం జడిసినమేరుగిరిమోరులుం బోలెఁ దీరుగలభుజంబులం దాఱునూ ఱుగా నిడినతారతారంపుఁబంచసరంబులు దోరంతరవజ్రంబులుఁ గేయూరహీ రరీబులుఁ గరకంఠకణకురువిందకందళంబులుఁ గటికనక మేఖిలాఘటితం బగుచూరు

కరాచరీమరీకతంపుచెడిమెతుంగులుం దఱిసి వెన్నెలక్రొన్నురువుల బోరన న్నగు
సరవడుగుజులుగుకంచుకంబున మించి వెలుపలం దోచ మలిచు గజీనరోహణ
మహీధరంబునుంబోలె రాజభవనాంగణంబు చేరవచ్చె నంత నక్కడ. 71

అ. ఇతైఃఁగంబున్ = తుభిషమగా, కర్మగంఠరంగంబులు = అమరాగమశౌండిస మనస్సులు,
కల. గంబులన్ = కలపరంగాక్షుల = కలిగినట్టి స్త్రీలయొక్క, ఆపాంగంబులన్ = కడగన్నలయందు,
తుఱంగలిండు...గ్రోమలన్ = తుఱంగలిండు = ప్రకాశించుచున్న, సిలేతర = నల్లని, తరశ్శత్ర = మిక్కిలి
చంచలములైన, దృగ్రోమలన్ = చూపువెలుగులచేత, అభంగ...బోలెన్ = అభంగ = చెడని - తక్కువ
కాని, శృంగారరస = శృంగారరసమనెడి జలప్రవాహమునందలి, పీచుల = అలలయొక్క, చాలునం
బోలెన్ = పంక్తిచేతలె, చూచువంటి = క్రమ్యుఁడ, (అలం. ఉత్పేక్ష.) అలంబిత ..చిత్రమ్ములు -
అలంబిత = పట్టఁబడిన, చీనాంబర = చీనదేశపుఁ బట్టుగుడ్డతోఁ గట్టఁబడిన, ప్రాలంబ = బాగుగావ్రేలు
చున్న జాలయలయొక్క, చాలికా = పరుసు చేతను, చిత్రమ్ములు = వింతలుగొలుపునవి, అగునాతపత్రమ్ములు =
అయినగొడుగులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పత్రమ్ములన్ = వాహనములను, డిగ్గిఁదిగి, ("వత్రం
వాహనపత్రయోః" అని యమరము) దుర్గాధిపతులు = చారరానికొట్టులగపట్టణముల నేలువారైనరాజు
లు, ఏమేను = మేమే మేమే, అని = (నేనచేయఁదగినవారము) అని, త్రోపుత్రోపాడుచున్ =
ఒకరినొకరు తొలగఁద్రోగింతును, పీచుపీచోపులు = వినునట్టి వింజామరులు - నీవిరులు, అచ్చమ్ములు =
తెల్లగా నెలుఁగునవి, అగుకామ దీగుచ్చమ్ములన్ = అగునట్టివెన్నెలగుతులను, సంకరింపన్ = కలుగఁజే
యఁగా, (అలం. ఉపమ.) అంతికవైజయంతికలన్ = నమోపమనందున్న తెక్కెములయందు, క్రాలు
వలువలన్ = అల్లలాడుచున్న గుడ్డలవలన, పాలయుచిఱుగఁబడినన్ = వ్యాసించుచున్న కొంచెపుకాలిచేత,
తూలు...కల - తూలు = కడలుచున్న - అసియాడుచున్న, నీలాలకల = నల్లనిముంగురులుగల స్త్రీలయొక్క,
అలకలు = పొడితలవెండ్రుకలు, ఉభయ ..సంఘంబులన్ = ఇరుప్రక్కలనుండెడి, సము
త్తంగ = మిక్కిలియిచ్చుతనులయిన, మత్తపాతంగ = మదపుటేనుగులయొక్క, సౌరభ = మంచివాసన
లకు, సంగి = చేరవచ్చుచున్న, భృంగసంఘంబులన్ = తువైదగుంపులను, ఎలయింపన్ = తమదగ్గఱ
కురప్పింపఁగా - స్త్రీలమ్ముగురులు ఏనుగులచెక్కిళ్లయందలి మంజులపరిమళమునకుఁగియూపరించుచున్న
తువైదలకుఁ దామును దువైదలే యనుభవముకల్పించి వానిఁ జేరఁదీయుచుండఁగా ననుట. (అలం.
ప్రాంతిమంత్రము) ఇంపారుకలపంబులు = ఇప్తమునుదెంచునట్టి పరిమళవస్తువులు చేర్చిన గండపుఁ
బూజుతలు, అబ్బాటువన్ = జనులచేరికలనవైన కాకచేత, నేటుతెత్తి = ఎండి తెల్లలెగి, ఒండొరుల
యొత్తడిన్ = పరస్పరముగలుగు నొఱిపిడిచేత, పొడిపొడియై = నలగి మిక్కిలిపొడియై, ఎగయు...
పూగంబు - ఎగయు = ఎగుచున్న, విస్మయర = వ్యాసించువృధామఘకల, పరాగపూగంబు = ధూళిరాశి,
చందలన్ = ఆకాశమునందు, ఎల్లెడన్ = అంతటను, ఉల్లెడగట్టినట్టు = మేలుకట్టుకట్టినట్టు, అమరన్ =
ఒప్పుగా, (అలం. అతిశయోక్తి.) దట్టదట్టముగన్ = మిక్కిలితలుచుగా - త్రోపుత్రోపిళ్లతో ననుట,
సాగునాగులవాగారమ్ములు = బారలుదీరివచ్చుచున్న పురజనులు మాటలప్రవాళలు, ఎగడన్ = అతిశ
యింపఁగా, ఎడవడన్ = విరామములేక, పొగడు...బులును - పొగడు = పోత్రముచేయునట్టి, పొగడికల =
స్తుతిపాతకలపొగ డలయొక్క, కలకలమ్ములును = కోలాహలధ్వనులును, పుంఖ...ధ్వనంబును - పుం
ఖానుపుంఖ = తీరములవెంబడి ప్రవాగుచున్న, శంఖ = శంఖములు, కేరీ = చెడ్డనగారాలు, పటహ = తప్పె
టలు, కాబోళ = కుతారల, వేలు = పిల్లనగ్రోవులు, పీడా = పీడలు, అది = మందలుగాఁగల, వాదన =

వాక్యములువాండుచుట్టి, ధ్వానింబును=ధ్వనియును, కల. రోగ్-కల=అన్యక్రమమున, మధుర =
చెవులకించిన, కిన్నరీకిన్నరల నెడి పిఠెలయొక్క, నికావణంబుల=ధ్వనులయొక్క, రాణ్=మనోజ్ఞు
లమృత్రాణ. గుల్-త్రాణఃతెలుచు=పటిమచేనణచునట్టి విన్నాణంపుఁ గొల్పుటెలుంగులున్ =
నేర్పుతోడిపాతకపు కొనుగోలుచేయు కింకన్యరములును, వేల్పుగాణు = అప్పరనలు, పాడు...
పాటల-పాడు=పాడుచున్న, లక్ష్మీవారాయణుల=లక్ష్మీవిష్ణువులయొక్క, కల్యాణంపుఁబాటలన్ =
పెండ్లిపాటలచేత, దీటుకొనుతిన్న నిరంబులున్=నిండుకొనుచున్న మెల్లనిధ్వనులును, కలసి=ఒకటిగా
గూడి, బలసికొనుకోలాహలములు = వ్యాపించుచున్న కలకలధ్వనులు, ఇమ్మగ్గ్=యుక్తముగా, సంద
దులక్ = సుద్దుర్దుములను-ఒరసికొనివచ్చుజననమాహులును, ఎడగలుగ్=దూరముగా, జడియు...
నినాదంబు-జడియు=తొలఁగఁగ్రోయునట్టి, వేలిహస్తుల=బెత్తలవారియొక్క-బెత్తములుచేతఁ బట్టు
కొని యరారులుచేయునట్టిబంటయొక్క, ప్రత్యక్షతర=మిగులశాస్త్రులులయిన, సాహోనినాదంబులక్ =
ఎప్పురికీచేయుపలుకులధ్వనిని, సంబంధించి = కూడుకొని, పెంపు = అతిశయము (గేక) అభివృద్ధిని,
ఓలుకు=పొందఁగా, అత్యంతకాంతంబై=మిగులమనోహరమయి, నిరంతరగతి=ఎడఁబాటులేనివిధ
మున, క్రింతనడవ్ = పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లికూతునకుఁ బ్రధానశుభద్రవ్యములెత్తించుకొని పది
జనులతోనడవఁగా, నడ్దదివిమలై=నడచునట్టిపటిలై, మకుటారవిందరాగంబులు=కిరీటములయందలిపద్మ
రాగమణులు, నెలుంగ్=ప్రకాశించుచుండఁగా, నలుగడలక్ =నాలుగుప్రక్కలూండును, సామంత
సంహారంబు=ఇరుగుపొరుగుంజాలయొక్క సమాహుము, క్రందుకొన్=సందడింపఁగా, మందమంద
గమనంబులక్ = మెల్ల మెల్లనినడకతో, చను...పై-చను=పోవునట్టి, బృందారకవేదండంబుపైక్ =
దేవలలయేనుఁగయిన ద్విరావతమువీచ, ఉద్దండ .కలాపంబు-ఉద్దండ=ఎక్కువైన,తనుచ్ఛాయా=
దేహకాంతలయొక్క, కలాపంబు=సమాహుము, జంబేటి .డంబుక్-జంబేటి = జంబూనదియొక్క,
జంబాల=అడుగుయొక్క, కదంబంబు=రాశియొక్క, డంబుక్=విధమును, విడంబింపక్=అనుకరిం
పఁగా-సరిపోలఁగో ననుట, తిన్ననిరంబునక్=మృదుధ్వనితో, కలసి = కూడి, బలసినకోలాహ
లంబుక్=అనించుకొన్న కలకలధ్వనియును, హంసాది=హంసలుమొదలయిన, విహంగమ = పక్షుల
యొక్క, హృదయంగమ=మనోహరమయిన, రాంబును=ధ్వనియును, బెడంగునడక్ = అందగించు
నట్లు, నడచుక్రింతక్ = నడచుచుండెడిప్రధానద్రవ్యము గొనిపోవువారి సమాహుమనందు, (అలం.
ఉపమ) అత్యంతదర్శనీయంబులై=మిక్కిలిచూడఁదగినవై - మిక్కిలిమనోహరములై, మెఱయు...
బులక్ - మెఱయు=ప్రకాశించునట్టి, మంగళద్రవ్యంబులక్=శుభవస్తువులయందు, ఎడనెడక్=నడుమ
నడుమ, తీండ్రించు=వెలుగుచున్న, పుండ్రేతుం=నామాలచెఱకులయొక్క, దండంబుల=గడలయొక్క,
కడలక్=కొనలయందు, కడ.. బాలు-కడలుకొను=అతిశయించుచున్న, పసంకూకుల=పచ్చనియాకు
లయొక్క, బాలు=వెలుగు-కాంతి, వైపాలంబులు=నాచుతోగెలసమాహుమును, అందంద=అక్క
డక్కడ, క్రిందుగ్=అధికముగా, మండుచేదివియలు=తేజవిల్లుచున్న చేదిపటిలు, చెందొపల్లును=
ఎఱ్ఱకలులును, కాక్=అగుచుండఁగా, పార్శ్వ బునక్-పార్శ్వద్వయ = ఇరుప్రక్కలను,
సముత్తంగ=మిగులఁబొడుగులైన, మణిసాధ=రత్నాలమేడలయొక్క, వీధికా=వాడలనడిమిత్రోవ
లనెడి, రోదోంతరాళంబునక్ = భూమ్యాకాశములమధ్యభాగమనందు, గంధ...బునక్-గంధగజ=
మదపు టేనుఁగులయొక్క, ఘటా = సమాహుములనెడి, ఘనానన = విఘ్నకాలమేఘములయొక్క,
కాంతిక్ = కాంతిపటికాంతిగల, ధూళి = దుమ్ముతోడి-దుమ్మగమిన యనుట, మాగధ = మగధ

దేశపుగుట్టుములయొక్క ప్రవాహంబునకే బారు అనెడునెల్లులచేత, కూలంకమంబు = దరులనొరయుచుండునది, అగు... ప్రాచంబు - అగు = అగుచున్న, పృథుపతివధు = బాజహర్గమనెడి, యమునాప్రాచంబు = కాళిందీనదియందలిమడుగు, గగన. బునక - గగనగంగా = ఆకాశగంగయందు, అపగాహన = మునుగునట్టి, అభ్యాసంబునకే = పరిచయముచేత, నిండుకొని = పూర్తి భవించి, పోవునదియునుబోలె = ప్రపహించుచున్నదానివలె, తనరక = ఓప్పగా, (అలం రూపకము, ఉత్పేక్షయు.) తన .. భరంబునకే - తన = తనదైన - స్వరూపినియునుట, సముద్రము = అడ్డుములేని, లేకేభరంబునకే = కాంతివిశేషముయొక్కయతిశయముచేత, జడిసిన మేరుగిరిమాయలందోలె = వెలిచిన మేరుపర్వతముయొక్క శిఖరములయనునట్లు, తీరు = చక్కదనము, కలభుజంబులకే = కలిగినబుజులయందు, తాటుమాటుగాకే = వ్యర్థస్థముగా, ఇడిన. బులు - ఇడిన = పెట్టుకొన్న, తారతారంపు = పులుగుడిగిన ముత్యాలయొక్క, పంకసరంబులకే = సన్నదరములును - అయిదు పేటలహరములును, దోరంతరహరంబులకే = టోమ్మనందలిరత్నాల పేరులును, కేయూరహరంబులకే = బాహుపురులయందలి పెజములును, కరకంక జవరువందకందళంబులకే - కరకంక = ముంతేలికడియములయొక్క, మరువంద = మరువందములనెడి కేంపులయొక్క, కందళంబులకే = మొలకలును - తళితళ మెలయు మరువందపుకేంపులకాంతులునుట, కటి .. ఘటితంబు - కటి = మొలయందు, ఘటితంబు = కూర్చబడినది - ధరింపబడినది యనుట, అగుచేరు. మెలుగులుకే - అగు = అంబు, చేరు = మొలకట్టునరముతోడి, కరాయ = కత్తియొక్క, మరకతంపు = పచ్చలుచెక్కిన, ఓడి = చేపట్టుకామయొక్క, మెలుగులును = కాంతులును, తీరి = చేరి, వెన్నెలకొన్నరువులకే = వెన్నెలయనుక్రొత్తగా గలిగినమరుగును, బోరనకే = కీక్రముగా - కనబడినప్పుడేయనుట, నగు. బునక - నగు = పరిపాించునట్టి, అరపడుగు = అచ్చువెలితిగలపడుగుచేసి నేనన, జలుగు = సన్ననివస్త్రముతో గట్టిన, కందుకంబుకే = అంగీని, వింది = అతిక్రమించి, వెలుపలకే = బయట, తోరపకే = కనబడగా - అభరణములరత్నకాంతులును మొలకట్టునరువుతోడి కత్తియొక్క తళితళయను కాంతులునుగాడి మేనుదాల్చిన తెల్లపట్టున గట్టినయంగీయొక్క తెల్లదనమును మించి వెలుగుచుండగా నియర్థము, మందు = హిమము, కపసిన .. బోలెకే - కివిసిన = అపరిచిన, రోహణమహీధరంబునబోలెకే = రత్నపర్వతిమువలెనే, రాజభవనాంగణంబు = రాజునగిరిమంగిటిని, చేరవచ్చెకే = వర్గఱవచ్చెను. అంతకే = అప్పుడు, అక్కడకే = అగంధర్వరాజగృహమునందు - ప్రేవద్యముతోననవ్యయము. - (అలం ముద్ర. ఉపమయు.)

క. కాంతాకదంబకినలయ, కాంతికరావర్జమానకనకఘటిని

ర్వాంతనుగంధిజలంబుల, నింతి జలకమాడి జిలుగున లిడి యిచ్చెత్తెన్. 72

అ. ఇంతి = గంధర్వరాజుకాంతులైన మనోంమ, కాంతా = ... బులక - కాంతా = శుభాచరికలైన స్త్రీలయొక్క, కదంబ = సమాహమయొక్క, కిసలయ = చిగుళ్లవలె, కాంత = మనోహరములయిన, కర = చేతులచేత, ఆవర్జమాన = చక్కగాకాబోయిబడుచున్న, కనకఘటి = బంగారుకుండలమండ్రినిర్వాంత = మిక్కిలి క్రక్కబడుచున్న - మిక్కిలిపడుచున్న, సుగంధి = మంచివాసనతోగూడిన, జలంబులకే = నీళ్లచేత, జలకమాడి = స్నానముచేసి, జలుగులు = సన్నిహిస్తుములు, ఇడి = పెట్టి, లడియొక్కే = ఒడలికడితుడిచెను. - అన్యగా మనోరమపరిచారికలు బంగారుకుండలతో దెచ్చి పోయిగాక బన్నుట స్నానముచేసి నన్నని మృదువస్త్రములతో దేహములడి తుడుచుకొనెను.

చ. తిరుమమకూలశాటిఁ గఱిఁ ర దాల్చి పటిర మలంది, హరికుం
 డలమఁగిఁచి హరికృత నాకటకాంగులిముద్రికాదిభూ
 షలు తొడి పారిజాతవికరసత్ప్రసవావళిఁ బూని యొయ్యన
 వ్యలఁచి వివాహవేది కలిరవేగులు దే జనుడెంచె సిగ్గునన్.

73

అ. అవ్వలఁచి=ఆస్త్రీ-మనోరమ, తిరుమమకూలశాటిఁ - తిరుమ=సరిగపొంగులచేఁ దళతళలా
 డుచున్న, దుకూల=చలువచేయుటచేఁ దెల్లవైన, శాటిఁ=పట్టుచీరను, కటిఁ=నడుమునందు, (పిఱుఁ
 చులందు అఱిందలు) తాల్చి=ధరించి, పటిరము=మంచిగందము, అలంది=(శరీరమునందు) బూసి
 కొని, హరి భూషలు-హరి=మత్స్యల పేరు, వండల=కప్పులు, మణి=రత్నములు చెక్కిన, పారి
 హర్య=సూదిగములు - చట్టిగాజులు, రకనా = పదియాలు పేటల మెలమలు, కటక = ముంజేతికడి
 యులు, అంగుళిగద్రికా=వ్రేళ్లయంగరాలు, అది = మొదలుగాఁగల, భూషలు=సోములు, తొడి =
 తొడిగి-ధరించి, పారి. వలిఁ - పారిజాత=కల్పపుష్పముయొక్క, వికనత్=పూచిన, ప్రసవ=పువ్వుల
 యొక్క, అచలిఁ = పంక్తిని-పారిజాతపుఁ బూదండలనమట, పూని = పెట్టుకొని, ఒయ్యక=తిన్నగా,
 అచివేలు=స్త్రీలు - మౌనైదులు, తేఁ = వెంటఁబెట్టుకొనిరాఁగా, వివాహవేదికే = పెండ్లియ
 మఁగుమీఁదికి, సిగ్గునఁ=లజ్జతో, చనుడెంచె = విచ్చెను-మనోరమ తనకుఁదగినవస్త్రాభరణములను
 బుష్పనందనములను ధరించి ముత్తైదులు వెంటఁబెట్టుకొనిరాఁగాఁ పెండ్లియమఁగుమీఁదికి వచ్చెనని
 తాత్పర్యము అలం. పృథ్వావోక్తి.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకు ర నేగుడెంచు, నాకుమారున కిందీవరరాక్షసుఁ డెదురు
 సని ముత్తరీక్షిగి వందన మొనర్చునతనిదీవించి హితమంత్రితయుతముగాఁగ.

అ. ఇటఁ=ఇక్కడ-పెండ్లికొడుకునొద్ద నమట, గృహద్వారసీమకుఁ=వగరివాకిటిప్రదేశము
 నమి, నేగుడెంచునాకుమారునకుఁ=వచ్చినయా పెండ్లికొడుకునకు, ఇందీవరాక్షుఁడు, ఎదురుసని=ఎదు
 రొక్కలుచేరి, ముత్తరీక్షి = వేల్పుచేమఁగును-విరాటయును, క్షిగి=దిగి, పంధనము=నమస్కారము,
 ఒనర్చునతఁ=చేసినయాస్మరణోద్యమి, దీవించి = అభీర్షించి, హితమంత్రియుతముగాఁగఁ=ఇష్టల
 తోను మంత్రులతోను గూడుకొనునట్లుగా-పైకినన్వయము.

ప. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతరగృహంబునకుం దోడ్కొని
 పోవునప్పు డిప్పడమితేఁ డెడనెడం బుణ్యంగన లొనంగుసీరాజనోపచారము
 లానర్చించుచుఁ గత్కొంతరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడినపూర్ణకల్పత
 ముకురాదిపదార్థంబులఁ గనుంగొనుచుఁ దోరణస్తంభాయమానరంభాతరుకినల
 యోత్తాలతాళవృంతాలనిలంబులఁ గుంతలంబులు చలింప మంథరగతిఁ గింపు
 రుషవృషభుం డగుగంధీర్వరాజప్రధానుం డొనంగు కైడెండ గొని యల్లనల్లన
 నడచి పురోహిత బ్రాహ్మణబంధుపురంద్రీనందోహసీరంద్రం బయి వైవాహిక
 క్రియారంభ సంభారసంభ్రమద్రంభాదిమరుద్రంభోరువుఁ కల్కినునుసోగపలుకుల
 కలకలంబునం గొలగొల మునుకొతుకాగారంబు సొత్తెంచి.

75

అ. భూమిరాశిబ్యాదసాదృశ్యము = భూప్రాణులదీపనలధ్వనులు, రోదసి = భూమ్యాకాశముల
మధ్యభాగమంతయు, నిండే = నిండుకొనగా, అభ్యంతరగృహీంబునకు = నడిమియింటికి నగరినడిమి
కూటమునకు ననుట, తోడ్కొని = పిలుచుకొని, పోవునప్పుడు = పోవునట్టిసమయమునందు, అప్పుడమి
త్రేణు = ఆభూపతి - స్వరోచి, ఎడనెడ = వడ్డుమనుడును, పుణ్యాంగనలు = ముత్తయిదువలు, ఒసంగు
నీరాజినోపచారములు = ఇచ్చునట్టిమంగళారతిమర్యాదలను, ఆదరించుచు = ఆదరణతో నంగీకరించుచు,
కత్నంతరద్వారదేశంబుల = ఒక్కొక్కతొట్టికట్టుయొక్కయువాక్కిళ్లయందు, మంగళార్థముగా =
శుభనిమిత్తముగా - శుభసూచకముగాననుట, ఇదీన . పదార్థంబుల = ఇదీన = పించినట్టి, పూర్ణకలశ =
నీళ్లునింపి పూజించి యుంచినగుంధారుకుండలు, ముకుర = అద్దములు, ఆది = మొదలయిన, పదార్థంబుల =
వస్తువులను, కనుగొనుచు = చూచుచు, తోరణ .. నిలంబుల = తోరణ = గోపురద్వారములయొ
క్క, స్తంభాయమాన = కూచములవలె నాచరించుచున్న, రంభారతు = అరటిద్రూకులయొక్క, కిస
లయ = మోపులనెడి - తేలయాకులనెడి, ఉత్తాల = ఉన్నతములయిన, తాళవృంత = విననకట్టలవలని, అని
లంబుల = వాయువులచేత - గాలిచేత - ఆరటిచెట్లతేలయాకులు కదలుటచేగలిగినగాలిచేతననుట,
కుంతలంబులు = కలవెండ్రుకలు, చలియింప = కదలియాడగా, మంథరగతి = మెల్లనినడకతో, కింపు
దమవ్యవధాడు = కింపురువులలో శ్రేష్ఠాడు, అగుగంధర్వరాజప్రధానుడు = అయినయిందీపరాశుని
మంత్రి, ఒసంగు కైదండ = ఇచ్చునట్టిచేపట్టు, కొని = గ్రహించి - పట్టుకొని, అల్లనల్లన = మెల్లమెల్లగా,
నడచి, పురోహిత . నీరంధ్రులై = పురోహిత = పురోధనుడు, బ్రాహ్మణ = విప్రులు, బంధు = చుట్ట
ములు, పురంద్రీ = ముత్తయిదువలు, సంరోహ = వీరియొక్కసమాహమచేత, నీరంధ్రులై = నందులేనిదై,
వైవాహిక ... కలకలంబుల = వైవాహిక = పెండ్లిసంబంధమైన, క్రియా = పనులయొక్క, ఆరంభ =
మొదలుపెట్టునప్పుడుకావలసిన, సంభార = సమాహమలను చెచ్చుటయందు, సంభ్రమత్ = కత్తెపడు
చున్న, రంభాది = రంభ మొదలయిన, మరుద్రంభోరువుల = కేవలతాస్త్రీలయొక్క, కల్పికి = మనోహరము
లైన, నును = మృదువులైన, సోగ = తీగదీనినట్టెడతెగని, పలుకుల = మాటలయొక్క, కలకలంబుల =
కోలాహలధ్వనులచేత, గొలగొలమను = గొలగొలయనెడి యునుకరణముతో నందడించుచున్న, కాకు
కాగారంబు = పెండ్లిపదికను, చొత్తెంచి = ప్రవేశించి, - పైపద్యముతో నవ్యయము.

చ. ప్రభలు సభోవిటంకమున శభానుమరీచులఁ బ్రోదినేయఁ గౌ
స్తుభనిభనూత్నరత్నపరిశోభితమై గరుడాత్మవేది
గ్విభవము పొల్పుగుండవికవిద్రుమచాదనునర్జవీరిపైఁ
బ్రభుత దలిర్ప మామ వసువర్ష వనియించె నుదంచితస్థితిన్.

అ. ప్రభలు = వెలుగులు, సభోవిటంకమున = ఆకాశముయొక్క ముందటిభాగమునందలి,
భానుమరీచుల = సూర్యకిరణములను, ప్రోదినేయ = పోషింపగా - పెంపఁగాననుట, కాస్తుభ...
శోభితమై - కాస్తుభ = (విష్ణునియైన) కాస్తుభమనుమణితో, నిభ = నవ్వునవ్వున, నూత్న = శ్రోత్రవేర,
రత్న = రత్నములచేత, పరిశోభితమై = ఎల్లయెడలఁ బ్రకాశించునదియై, గరు .. పము - గరుడాత్మ =
గరుడపచ్చలతో నేర్పలుపఁబడిన, వేది = ఆరుగుయొక్క, రుగ్విభవము = ప్రకాశముకలిమి, పొల్పుగంజ
నిక = ఒప్పుచున్న పెండ్లిహంపియందు, విద్రుమ పై = విద్రుమ = పగడములచేత శేర్లుఁబడిన,
పాద = కోర్టుగల, మువర్ణసీరిపై = ఒంగారుగిద్దియమీద, ప్రభుత = ప్రభుత్వము, తలిర్ప = అతిశయిం

పఁగా, మామృతమాయైవ యిందీవరాక్షుఁడు, పశుపత్ = నియమింపఁగా, ఉదగచిత్రస్థితీ = మిక్కిలి యొప్పవ మైనయుఁకతో, వసియించెడికూర్పుండెను.

తా. ముందు చెప్పినవృత్తవఁ బెండ్లివిక ప్రవేశించి మేలైనరత్న కాంతులచేత వెలుగు చున్నయా పెండ్లివికయందుఁ బచ్చలు దాఁచిన పెండ్లియ్యరుఁగు వెంబడిఁ బగడపుఁగోళ్లువేసిన యెత్తు పీటవీఁడ మామయైన యిందీవరాక్షుఁడు కూర్పుండుమని చెప్పఁగాఁ గూర్పుండెను.

క. విధియుతముగ ఖచరుఁ డవ, న్యధినాథున కోనఁగై బసించిహరివాణమునన్

మధురమఖభగ్గవీదధి, మధురసనోపరగ్ మయినీమధుపర్కంబున్.

77

అ ఖచరుఁడు=గంధర్వుఁడయిన యిందీవరాక్షుఁడు, అవ్యధి నాథునన్ = భూపతికి-స్వకోచికి, విధియుతముగన్ = కాస్తా) క్రక్రమముతోఁ గూడుకొనునట్లుగా, పసిఁడిహరివాణమునన్ = బంగారుగిన్నెలో, మధుర సంపర్కము-మధుర=తియ్యనైన, మఖభగ్గవీ = దేవతలయాపుయొక్క-కామ ధేనువుయొక్క, దధి = పెరుఁగుతోడ, మధురన్ = తేనెయొక్క, సంపర్కము = కూడికగలది - కామధేనువు పెరుఁగును దేనెయొఁగలనీనదియనుట, అయినమధుపర్కంబున్ = అయినట్టి పెరుఁగుపాలు తేనెమొదలగువారిఁగలిగినద్రవ్యమును, పఁగన్ = ఇచ్చెను - కన్యాదానకాలమునందుఁ బెండ్లికొడుకునకుఁ గన్యకతండ్రి పెరుగుఁ దేనె పాలు నెయ్యి యరఁటిపండు కలిపి పుచ్చుకొనుటకై యిచ్చుట మర్యాదగనుక నామర్యాద నడపెనని తెలియునది.

తే. అందితాకృతి సాక్షాత్కరించినట్టి, రమకుఁ బ్రతివచ్చునుఁ మనోరమ మనోరమ యనుదాని ననుంగుజాతమాతఁ గైట, భారి సరిగాఁగ నర్పించిర దారమ్రాసె

అ. (ఇందీవరాక్షుఁడు) అనుంగుజాతమాతఁ = ముద్దులయట్లుని-స్వరోచిని, కైటభారిసరిగాఁగన్ = విష్ణునితో నమానముగా-విష్ణుదేవుని నర్పించుకొనిగాననుట, అర్పించి=పూజించి, అందితాకృతిఁ = ఒప్పిన మైనరూపమేదేది, సాక్షాత్కరించినట్టిమత్ = ప్రత్యక్షమైన లక్షీదేవితో, ప్రతి. రమన్ = ప్రతివచ్చు = సరియగుచున్న, సుర = దేవతలయొక్క, మనోరమన్ = మనస్సులందు రమించుదానిని-దేవతలకుఁ బ్రിയమైనదానిననుట, మనోరమయనదాన్ = మనోరమ యను పేరుగల తనకొమార్తను, దారవోసన్ = ధారాపూర్వకముగా దానముచేసెను - అఁగా నిందీవరాక్షుఁడు “ దాస్యావిఖిల్లవేతు భృష్-విష్ణువనైన నీకు నిచ్చుచున్నాను ” అనువాక్యమును జెప్పి కన్యాదానము చేయువారు చేయుదురు గనుక, అట్లు విష్ణువునుబూజించినట్లు పూజించి లక్షీతల్లియైన ముద్దులకూతును ధారాపూర్వకముగా దానము చేసెననుట. అలం. ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము, పొదలుమదిన్ మెట్టుఁబ్రాలఫుట్టికలయెడం

గదియంబట్టినపెండెర, గదియించిరి బంధుజనులు ర్కన్యానరులున్.

79

అ. తదనంతరంబ = కన్యాదానముచేసినతోడనే, బంధుజనులు = మట్టములు, హర్షము = సంతోషము, పొదలుమదిన్ = పెరుఁగుచున్న మనసుతో - మనసున సంతోషించుచునుట, మెట్టుఁబ్రాలఫుట్టికలయెడన్ = విధావరులమందరరాశిగాఁ బెద్దలు పోయెదన దీవన ప్రాలంపలున్నచోట, కదియంబట్టినపెండెరన్ = చేరఁబట్టినపెద్దతెరచీరను, కన్యానరుల్ = పెండ్లికూతును పెండ్లికొడుకును, కదియించిరి = దగ్గఁబుట్టుచేసిరి - కన్యాదానముచేసి కాఁగానే పెండ్లి పెద్దలయిన మట్టములు పెండ్లికూతును పెండ్లికొడుకును సేదఁబ్రాలంపలవెంబడి కట్టఁబడినతెరదగ్గఁ జేర్చిరనుట.

ఉ. అప్పుడు తూర్పుముల్ ఘోరయ ३ నమ్మికునమ్మ విలోకనస్పృహం
దేవులదేల వంపబడుతెల్లనిచీర తెరిం గ్రమరిబునం
గొప్పు మొగంబు నట్టు జనులగొండలుఁ దోవ లతాంగి పోలెఁ జె
ల్పుప్పతిలక సుధారసపర్యాయానిధి పెద్దదెరఁ బుట్టునిందిరన్.

80

అ. అప్పుడు=అనమయమనందు, తూర్పుముల్=వాద్యములు, ఘోరయ=మోయఁగా=ధ్వనింపఁగా, అమ్మికునమ్మ=అవధూనములు-పెండ్లికూతురు పెండ్లికొడుకును, విలోకనస్పృహ=ఒకరి కొకరు చూచుకోరికయందు, దేవులదేల=తేలియాడుచుండఁగా-మిక్కిలి యిచ్చగలవారైయుండఁగా, వంప... తెరక=వంపబడు=క్రిందికిదింపఁబడుచున్న, తెల్లనిచీర తెరక=తెల్లనిచీర తెరచీరయందు, క్రమంబున=వరుసవెండిదిని, కొప్పును, మొగంబు=ముఖమును, అట్టు=పెడయును, చనుగొండలు=కొండలవలె నున్నతములైన స్తనములును, తోవ=కనఁబడఁగా, లతాంగి=పెండ్లి కూతురైన మనోరమ, చెల్వ=చక్కదనము, ఉప్పతిలక=కలుగునట్లు, సుధా... పెందెరక=సుధారసపర్యాయానిధి=పాలనముద్రమయొక్క, పెందెరక=పెద్దయలయందు, పుట్టునిందిర=పుట్టుచున్న లక్ష్మీదేవిని, పోలె=పోలియుండెను

తా. అనమయమనందు బేరలు మొదలగు మంగళవాద్యములు మ్రోయఁగాఁ పెండ్లికొమార్తకు పెండ్లికొమారునికి నడుమఁ బట్టబడియున్న తెల్లనితెరచీరను ముత్తయిధులు కొంచెముకొంచెముగా దిగువను దించిరి. అట్లు దించునప్పుడు తెరమణుఁగుననుండి క్రమముగా మనోరమయొక్క కొప్పు ముఖము పెడతొమ్మలును గనఁబడెను. అట్లు కనఁబడుటచేత వాపెండ్లికూతురు పాలనముద్రమయొక్క పెద్దయలవలనఁ బుట్టుచున్న లక్ష్మీదేవిని పోలియుండెను అలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరుకలఁగఁ రమణుల్ తెరచీర వంచినం

దటుకున రాజుమో మెదుటఁ దారనమైన లతాంగిసీతముల్

చటులలే లజ్జఁ దల్లడిలె ३ జాలరిచేవలఁ బాసి ధాత్రివై

నటునిటు మిట్టిమిట్టి పడుననంబుచరంబులుఁబోలె నత్తటిన్.

81

అ. అత్తటి=అనమయమనందు, కటకరవంబు=కంకణధ్వని, బోరుకలఁగఁ = గల్లునమ్రోయఁగా, రమణుల్=స్త్రీలు, తెరచీర=తెరగుడ్డను, వంచిన=క్రిందికిదింపఁగా, కటకున=కటాలున, రాజుమో=రాజైననవ్వోచిముఖము, ఎదుటఁ=ఎదుటితట్టు, తారనమైన=నమీపింపఁగా, లతాంగిసీతముల్=సీతగవంటిదేహముగలదైన మనోరమకన్నులు, చటులలే=చంచలత్వముచేతను, లజ్జ=స్థిగ్గుచేతను, జాలరిచేవల=చెంబడివానిచేతివలనండి, పాసి = తొలగి-తీసిక్రిందవేయఁబడి, ధాత్రివై=భూమిమీద, అటునిటు=అతట్టునీతట్టును, మిట్టిమిట్టి=ఎగిరియెగిరి, పడునంబుచరంబులుఁబోలే=పడునట్టిచేపలవలెనై, తల్లడిలె=చలించెను

తా. స్త్రీలు ఘనానీలవడుమఁ బట్టినతెరగుడ్డను దించునప్పుడు పెండ్లికొడుకు మొగము పెండ్లి కూతునకు దగ్గఁగా నవచ్చెను. అంతటఁ పెండ్లికూతురు తనరూపావలతోఁ జూచెను అలం ఉపమ.

మ. అవనీశ త్రిదశేంద్రచూపుబరి కరన్యాగండపాళిద్వయా

నవరావణ్యరసంబుఁ గొల్ల గొని యంతం జెగిర ఫాలంపురా

జా విలోకించి చలించి కైకొనినయారోహ మైల్లు ఘుర్రాంబుకై
తన మైప్పక్క వేన డించి తూతెఁ గబరీతాపింఛకుంజాంతమున్.

82

అ. అప .. బరి-అవిత్రమిద శీలద్రు=రాజవేషేంద్రునియొక్క-స్వరోచియొక్క, చూపు=దృష్టి
యనెడి, బరి=దొంగ, కన్యా.. రసంబుక-కన్యా పెండ్లిహాతుయొక్క, గండపాలిదవ్వయీ=చెక్కి
టిప్రదేశములజంటయొక్క, నవ=క్రోధత్రయమున, లాపణ్యరసంబుక=ముత్తెపునీటివలె దళితశలాదెడి
కాంతివిశేషమును, కొల్లగొని=దోచుకొనిపోయి, అలెక = (అట్లుదోచుకొనిపోవు) నప్పుడు, చెం
లిక=నిరూపవశమునందు, ఫాలంపురాజుక=అర్ధచంద్రునివంటి నొసలనెడిరాజును, విలోకించి=
చూచి, చలించి=దిగులుచేతనలకి, కైకొనినయారోహ మైల్లు=తా నవహరించినలాపణ్యరస మునెడిధనము
నెల్లను, ఘుర్రాంబుకైతివము=చెరువనీరి నెడిసేపము, ఓప్పక = పొందుపడఁగా, వెనక = శీఘ్రముగా,
డించి=దిగవిడిచి, కబరీ...తముక-కబరీ = కొప్పనెడి, తాపింఛ = చీకటిచెట్లయొక్క, తుంజాంత
ముక=పొదరింటిలోపలను, తూతెఁ=చొచ్చెను

తా రాజశ్రేష్ఠుడయిన స్వరోచియొక్క చూపనెడి దొంగ చెక్కిళ్లకాంతియనెడి ధనమును
దొంగిలి వెంటనే నొసలనెడి రాజునుజూచి వెలచివలయును జెరుటయ నెడివిషయచే జానుదొంగలించిన
ధనమును జూచిడిచి కొప్పనెడి చీకటిమాగుపొదరింటిలో దాఁగె నని తాత్పర్యము. రాజు చెక్కిళ్ల
ను దొలుతిఁజూచి క్రమముగా నావలనొనటిని గొప్పనుజూచెననిభావము. (ఇందు చతుఃశ్రీమీయనెడిమన్న
థావస్థయు, స్వేదమనెడి సాత్వికభావమును రాజునందుఁ దెలుపనయ్యెను.) అలం. రూపకము, అప
చ్చుతియు

ఆ. రాజుచూడ్కి కవుడురాజీవముఖచూడ్కు, లెదురుకొనియె లజ్జఁ శ గొదికి కొదికి
జడిసి జడిసి జహ్నునసంభవాంభోవేణి, కెదురులెక్కుమీలరొదమ లనఁగ. 83

అ. అపుషుకాతనమునునందు, రాజుచూడ్కికొ=రాజైనస్వరోచిచూపునకు, రాజీవముఖ
చూడ్కులు=చేఁపలపంక్తికన్నులుగలదైన మనోరమచూపులు, లజ్జక=సిగ్గుచేత, కొదికి కొదికి=జంకి
జంకి, జడిసి జడిసి=చలించిచలించి, జహ్నుసంభవాంభోవేణికొ=గంగానదీప్రవాహమునకు, ఎదురు...
కొదములు - ఎదురులెక్కు=ఎదురెదుకొనిపోవునట్టి, మీలకొదములు = చేఁపవీల్లలలోయేమో, అనక=
అనునట్లు, ఎదురుకొనియె=ఎదుర్కొలుగాఁబోయెను.

తా. అపుషు పెండ్లికొడుకు పెండ్లిహాతును జూడఁగాఁ పెండ్లిహాతును పెండ్లికొడుకును గూ
డఁగా నాయుత్తరచూపులు నొకటికొకటి యెదుర్కొలు చేసినట్లుండెను అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. తనుమధ్యత్రివళుల్ నటింప నిలమిారదక మట్టియల్ మోవఁగాఁ
గనుపావోల్ ఁముతేప్పలం గదియ నురత్కంతాగ్రి యై నిక్కినా
ఘనిమాళిం దలఁబ్రాలు పైసె నవలా శ దోర్నాలకూలంకష
స్తనవిస్ఫూర్తికి నందివంఁపలధళల్ శ నావహానినాదం బిడన్.

84

అ. తనుమధ్యత్రివళుల్ = సన్ననికడుపును గడుపుమీదిమూఁడుముఠుఁతలును, నటింపక=
కదలియాడఁగా, ఇలమిందక = భూమిపైని, మట్టియల్ = కాలిమెట్టలు, మోవఁగాఁ = అనఁ
గా, కనుపావోల్ = కంటిపల్లగుడ్డులోనివతిరూపములు, పయితెప్పలం = మీఁదొలపల్లను,

కదియన్ = చేరుకొనఁగా, ఉర్కొంగ్రాయె = ఎత్తఁబడినకత్తుకొనగలవై, నిక్కిన్ = పైకినిగిడి, దోర్పుల... ర్తిక్ = దోర్పుల = చంకలయొక్క, కూలంకష = ప్రక్కలనొరయించున్న, స్తన = పాలిండ్లయొక్క, విస్ఫూర్తిక్ = విశేషమయినప్రకాశమునకు, సందిదండలభళిత = సందిదండలయొక్క భళభళయ నెడి కాంతులు, సాహసోనినాదంబిడ్డన్ = పరామతెలిపెడి ధ్వనినిగలుగజేయఁగా, నవల = మరల.. మనోరమ, నామనిమోర్తి = పెనిమిటియైన స్వరోచితలయందు, తలఁబ్రాలు = తలమీఁదఁబోయఁదగిన సేనలను, బోపెను. - అనఁగా మనోరమ యొద్దొరముతో నిక్కి మగనితలపై సేతు గిగిబోసె ననుట. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ముడివడుకంకణప్రభల శ్రీ ముత్తైపుసేనలు దోయిలించి యెత్తెడుతటి బాహుమూలకుచదీవులపైఁ బతిదృష్టి పర్వినంబొడమినలజ్జఁ బాణియుగ్రమున్ వెన వంచెయ మూళిమీఁదికై పొడువునఁ జల్లె లేనగవు శ్రీపొత్తుక తెప్పల నప్పళించుచున్. 85

అ. ముడి... భలన్ - ముడివడు = వెనఁగొనుచున్న, కంకణ = ముంజేతికడియములయొక్క, ప్రభలన్ = కాంతులతో, ముత్తైపుసేనలు = ముత్యాలతలఁబ్రాలు, దోయిలించి = దోసిటఁబట్టి, ఎత్తెడుతటిన్ = పైకెత్తునపుడు, బాహుమూలకుచదీవులపైఁ = చంకలయొక్కయు స్తనములయొక్కయు కాంతులమీఁద, పతిదృష్టి = పెనిమిటియొక్క చూపు, పర్వినన్ = వ్యాపింఘఁగా, పొడమినలజ్జన్ = కలిగినసిగ్గుచేత, పాణియుగమున్ = రెండుచేతులను, వెనన్ = కీచ్రుముగా, వంచెయ = క్రిందికివంచెయ, లేనగవు = చిలునవును, తెప్పలన్ = కను తెప్పలచేత, అప్పళించుచున్ = కప్పచు, మూళిమీఁదికై = ప్రియునితలమీఁదితెట్టునకు, పొడువునఁ జల్లెన్ = ఎగఁజల్లెను

తా. అప్పుడు మనోరమ తలఁబ్రాలుబోయుటకై సేనలు దోసిటఁబట్టి పైకెత్తఁబోగాఁ బ్రియుఁడు చంకలకాంతులమీఁదను స్తనములమీఁదను దృష్టిపఱపెను. అదితెల్పిసోయామిచేతులు పైకెత్తకయే భర్తతలపైఁబడునట్లు సేన లెగజల్లెను (ఇం దవహితము నూచితము.)

క. సకలత్నాపతి యిడఁ గొ, మృకచంబులనుండి రాలె శ్రీమూర్తికములు సాత్వికజనితగండఘోర్రాంబుకదంబాసారగరిమ శ్రీబునరుక్తములై. 86

అ. సకలత్నాపతి = చక్రవర్తియైనస్వరోచి, ఇడన్ = తలఁబ్రాలుబోయఁగా, కొమ్మకచంబులనుండి = మనోరమ తల వెండ్రుకలయందుండి, మూర్తికములు = ముత్యాలు, సాత్విక... గరిమన్ = సాత్విక = సాత్వికభావమువలనఁబుట్టిన, (సత్త్వము = మనోస్పృత్తి - దానివలనఁ బుట్టినది సాత్వికము, సాత్వికముయొక్క స్వభావము సాత్వికభావము.) గండ = చెక్కిల్లయందలి, ఘోర్రాంబు = చెరుటనీటియొక్క, కదంబు = సమానాఘముయొక్క, ఆసార = ఎడతెగక కురియునట్టివానయొక్క, గరిమన్ = గౌరవముచేతఁ ఆధిక్యముచేత, పునరుక్తములై = ఇబ్బడించినవై, రాలెన్ = జలజలరాలెను

తా. పెండ్లికొడుకైన స్వరోచి తలఁబ్రాలుబోయఁగా మనోరమభేదమునందుఁ జెరుటపట్టియా చెరుటవీరిందువులును వలఁబ్రాలుముత్యములును జేరి యిబ్బడియై మబ్బును శోలిన తలవెండ్రుకలనుండి యెడతెగనివాన కురిసినట్లు జలజలరాలెను అలం ఉపమ.

క. పతి సత్తిపై నిడుముత్తై, వితతి పడం దొడఁగె నడి భరీవివ్యత్పురుషా యితనిర్దయరతిరభగ, చ్యుతసితకబరీప్రసూనసూచక మగుఘన. 87

ఆ సతి=భర్తయొనస్వరోచి, సతిపై=భార్యయైనమనోరమమీద, ఇదుముత్తాచితతి=పోయినట్టి సేనిముత్యాలసమాహామ, భవీష్య...మగుయ - భవిష్యత్=మీదటికాలమునందలి, పురుషాంతరి=పురుషునితె నాచరించునట్టి, నిర్ణయ=చయమాలిన, రతి=సంభోగముయొక్క - గాఢమయిన యువరతియొక్క యనుట, రథస=వేగముచేతి, చ్యుత=పొలునట్టి, సిత = తెల్లని, కబిప్రసూన=కొప్ప నందలి పువ్వులను, సూచకము= సూచించునది - ఇట్లు రాలునని తెలుపునది, అగుచు = అవునును, వడి = వేగముతో, పడందొడగె = రాబ నారంభించెను

తా. ఆనమయమునందు స్వరోచి తలఁబాల్చి పోయఁగా నాతలఁబాల్చునట్లుములు మనోరమతలపైనుండి రాలుట యిఁకమీద నామ చేయఁబోవుగాఢోపరతికాలమునందు గొప్పనందుండిరాలెడి తెల్లనిపువ్వు లిట్లే రాలుచని సూచించునట్లుండెను అలం. ఈ తేనేము.

శా. కట్టై మంగళసూత్రము శరధిశరంఖశ్రీలకుఁ బొమ్మలం

గట్టం జాలెడుకంఠపీరి నిఖిలత్తాభర్త శోణద్యుతుల్

దట్టం బై నఖిలశోత్కరము తర్ద్రవేయపైమన్నుర

త్వట్టపాపితపద్మరాగములపంఠంబుల్ విడంబింపఁగాన్.

88

అ నిఖిలత్తాభర్త=సార్వభౌముఁ డయినస్వరోచి, శోణద్యుతుల=ఎఱ్ఱనితాంతులు, దట్టంబై=తలుచై, నఖిలశోత్కరము = గోళ్లనెడి మొగ్గలయొక్క సమాహామ, తిద్దైవేయ .పంఠంబుల్ = రత్ = ఆమనోరమయొక్క, ద్రైవేయ=కంఠారణమైన, హైమ=బంగారుచైన, క్షురత్ = వెలుగుచున్న, పట్ట=పట్టెడయందు, స్థానిత=పొదుఁగబడిన, పద్మరాగముల=కెంపులయొక్క, పంఠంబుల్ = వెలుగులయాధిక్యరీతులను, విడంబింపఁగాన్ = వంఠింపఁగా - మీఱఁగాననుట, (మనోపురుషుల గోళ్లెఱ్ఱగానుండునని సామద్రికశాస్త్రీయనందుఁ జెప్పఁబడియున్నదిగనుక స్వరోచిగోళ్లెఱ్ఱగానుండెనని యెఱుంగునది.) శరధిశరంఖశ్రీలకుఁ = చనుద్రమునందలి శంఖములయొక్క పొందర్యనంపదలకు, బొమ్మలంగట్ట = జయించి వానిరూపములు చెక్కినగండపెండెరములఁ దాల్చును, చాలెడుకంఠపీరి = చాలి నట్టిమనోరమకంఠప్రదేశమునందు, మంగళసూత్రము = తాలిబొట్టును, కట్టై = కట్టినవారఁడాయెను.

తా. అనంతరము స్వరోచి పద్మరాగములనలెఁ జేతివ్రేళ్లగోళ్లు రత్తకాంతితో వెలుగుచుండఁగా దక్షిణావర్త శంఖములనుమించి వట్టులయై యొప్పుచున్న మనోరమమెడను దాలిబొట్టు కట్టెను. అలం. ఈపను

క. అట్టియెడఁ బెండ్లిపనులకొ, దిట్ట లగుపురంధ్రు లచట శ నిలిపిరి వహ్నిం

బెట్టిరి మణిపీరి సురీ, పట్టము వైఁ బఱచి రందుఁ శ బతియును సతియున్.

89

అ. అట్టియెడ = ఆబొట్టుగట్టిన సమయమునందు, పెండ్లిపనులకొ = పెండ్లిపనులయందు, దిట్టలు = నేర్పరులు, అగుపురంధ్రులు=ఆయినట్టిముత్తయిదునలు, అచటకొ = ఆపెండ్లియరుఁగునొద్ద, వహ్నికొ = (హోమముకొఱుకైన) యగ్నిని, నిలిపిరి = తెచ్చియుంచిరి, మణిపీరికొ = రత్నములుపొదిగిన పెండ్లిపంటను, పెట్టిరి = తెచ్చివేసిరి, వైకొ = ఆపెండ్లిపేటమీద, సురీపట్టము = సురీదేశపుఁబట్టుపచ్చడమును - సూరత్తుపట్టుతాపీతాననుట, పఱచిరి = పఱపుగాఁ గప్పిరి, అందుకొ = అట్టి పట్టుతాపీతాకప్పిన పెండ్లిపేటయందు, పతియొకొ = రాజైన స్వరోచియును, సతియొకొ = రోణియైన మనోరమయును, (హారుండి) - వైషద్యమతో నన్వయము

తా. మాంగల్యధారణ మైనశివుడు ముత్యమువలె పెండ్లిమరుగుమీదఁ జెల్లిపీటవేసి దానిపైనురక్తుపట్టుకొనితా పటిచి దానికెదుట హోమాశ్శముగా పిన్ని తెచ్చి పెట్టఁగా విధూమీరు లాపెండ్లిపీటపైఁ గూర్చుండిరి.

క. ఆశుద్విజహుతహరితశ, మీశాభాశకశనినదరీమేదురనిశదా

భీశుజ్వాలాజాలహు, తాశక్రీడమున వేల్చి రారూతు లెలమిన్.

90

అ. ఆశు . శ్రీడమున - ఆశు = త్వరితముగా, ద్విజ = బ్రాహ్మణులచేత, హుత = హోమము చేయఁబడిన, హరిత = పచ్చని, శమిశాభాశకల = జమ్మిపుడక సమీధలయొక్క, నినద = చిటచిటధ్వనులతోడ, మేదుర = దట్టమైన, విశద = స్పష్టమైన, అభిశ = ప్రకాశముగల, జ్వాలా = మంటలయొక్క, జాల = సమాహమగల, హుతాశ = అగ్నియొక్క, శ్రీడమున = వడుపు, ఎలమి = సంతోషముతో, ఆ హుతులు = వేల్చఁదగిన సేయి మెదులగు ద్రవ్యములను, వేల్చిరి = (వేసి) హోమముఁజేసిరి.

తే. తోయజామోదలాజలరదోయిలించి, ప్రమదమునవేల్చనొకకొన్నిరచెమటనంట
వేల్చు గనుపట్టెఁ గెంజాయరీవీతి హోత్రు, నాలుకలు సాటిరాకున్నరనన్వననగ.

అ. తోయజామోద = కమలములవాసనవంటి దేహవాసనగల మనోరమీ, లాజలు = పేలాలు, దోయిలించి = దోసీటఁబట్టి, ప్రమదమున = సంతోషముతో, వేల్చు = హోమముఁజేయఁగా, ఒకకొన్ని = ఆపేలాలలోఁగొన్ని, చెమట = చెమటచేత, అంట = (వేళ్లలో) అంటుకొనఁగా, వేల్చు = ఆవేల్చు, కెంజాయ = ఎఱ్ఱరివాయచేత, వీతిహోత్రునాలుకలు = అగ్ని జిహ్వలు - నిప్పుమంటలు, సాటిరాకున్న = తేమసరిపోలఁజాలకుండఁగా, నవ్వె = ఆయగ్నిజ్వాలలను బరిహసించెను, అనగ = అనునట్లుగా, కనుపట్టె = కనఁబడినది.

తా. లాజహోమము చేయునప్పుడు పెండ్లిగూఁతురైన మనోరమ దోసీటఁబట్టిన కొన్ని పేలాలు వ్రేళ్లనంటుకొనఁగా నా పేలాలతెల్లనికాంతిచేత నగ్నిజ్వాల లెఱువున దమ్మఁబోలవని యావేల్చునన్ని పరిహాసముచేయుచున్నవో యనునట్లుండెను (పేలాలకును నవ్వునకును ధవళకాంతిసాధర్మ్యముగఁగింపవలయును) అలం ఉత్పేక్ష.

తే. స్తనగుళుచ్చపథూదేహరదాడిమీల, తామతల్లికపై హోమరథూమ మడరె
భర్త కభిమతరతిమహోరఫలవిపాక, మగుటఁ గోరె ఘటించుదోరహద మనంగ.92

అ. స్తన...పై - స్తన = చన్నులనెడి, గుళుచ్చ = పూగుతులతోడి, పథూ = పెండ్లికొమార్తయొక్క, దేహ = శరీరమనెడి, దాడిమీ = దానిచ్చుచెట్టుయొక్క, లతామతల్లికపై = శ్రేష్ఠమైన కొమ్మమీద, హోమధూమము = హోమముయొక్కదాగ, భర్తకు = పెనిమిటికి, అభిమత = అభిప్రాయమైన, రతి = సంభోగమనెడి, మహోరఫల = ఘనమైన ప్రయోజనరూపమైన పండు, విపాకము = విశేషపక్వమగుటను - చక్కఁగాఁబండుటను, కోరి = ఆపేక్షించి, ఘటించుదోరహదము = పూరించునట్టి దోహదక్రియయో, అనంగ = అనునట్లు, అడరె = వ్యాధిచెను. (దోహదము అనఁగా వృక్షములు తీఁగిలు మొదలగువానియందుఁబువ్వులులోనగువికలుగుటకై యుపయోగించు ద్రవ్యము - లేక - చేయునట్టిక్రియ, ధూమస్పర్శార్థుదాడిమీ" అని ఫలదోహదప్రకరణమునందుఁ జెప్పఁబడినప్రమాణ మిచట గ్రాహ్యము.)

తా. హోమసమయమునందుఁ బూచినదానిమ్మకొమ్మవలె నున్న మనోరహదేవామునై వ్యాపించిన పాగి యాదానిమ్మకొమ్మయందు కీఘ్రముగా రతిహాపభయముఫలించి పక్వమగుటకై చేయునట్టి హోమప్రక్రియయో యనునట్లుండెను అలం. రూపకము, ఉత్పేక్షయు.

మ. జగతీనాథవతంస మానలిశిరస్సమృశశ్శః కెయ్యపుం

జగడంబుల్ ప్రియ మొప్ప మాచృడుతటిం బంచత్కిరీటాగ్ర

త్నగోనృసహంబు గావలసియో న నాఁ గోర్కిదై వాఱన

మృగునం బాదతలంబు వట్టి ననెకల్ న మట్టించె మోదంబునన్ .

93

అ. జగతీనాథవతంసము = రాజశ్రేష్ఠుడు - స్వరోచి, ఆనత . శనన్ - ఆనత = వింపఁబడిన, శరన్ = తలఁచుకొని, నప్తేశనన్ = చేరికతో, సెయ్యపుంజగడంబులు = (ఇలకమీఁద) కలుగఁబోవు ప్రణయ కలహములు, ప్రియము = ప్రేమ, పిప్పిన్ = పిప్పించుండఁగా, మాసృడుతటిన్ = దీర్చినట్టి కడుమునునందు, చంచ సహంబు - చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, కిరీటాగ్ర = కిరీటు చివరయందలి, రత్నగరి = మణిసూహముయొక్క, స్వర్గ = తాఁడడును, సహంబు = ఓర్పుట, కావలసియో = కావలయుట నక్షేపించియో, నాన్ = ఆనునట్లు, కోర్కి = తనయొక్కకోరిక దైవాజ్ఞ = ఆతిశయింపఁగా, మోదంబునన్ = సంతోషముతో, అష్టగుహ = పెండ్లికూతురైన యాదునోరమను, పాదతలంబు = అఱకాలు, పట్టి = పట్టుకొని, ననెకల్ = నన్నెఱాఱిని - నూలుదుబండను, మట్టించెన్ = త్రొక్కించెను.

తా. పెండ్లికొడుకైన స్వరోచి పరికిలవంచి పెండ్లికొమార్తెకాలు పట్టుకొని నన్నెకల్లుత్రొక్కించెను. అది యిలకమీఁదఁ గలుగఁబోవు ప్రణయకలహము తీర్చి మొప్పునవృద్ధుల తనకిరీటమునందుఁ జెక్కఁబడిన రత్నములును జాగ్లేకనుక వానియొరపిడినోర్పుటను వలవాటుచేయుటకై యా మిపాదములు సోఁకునట్లు తీలవంచి నన్నెకల్లుత్రొక్కించెనో యన్నట్లుండెను. అలం ఉత్పేక్ష.

క. కడునవ్వింపుచుఁ జెఱఁగులు, ముడివెట్టం బేరఁటాండ్రు న ముదిత కనుబొమల్

ముడివెట్టె నాలిసిగ్గున, ముడివెట్టె నారి చెఱకురమోనున భురుడున్ .

94

అ. కేరఁటాండ్రు = కేరంటమునకువచ్చినను త్తయిదువలు, కడున్ = మిక్కిలి, నవ్వింపుచున్ = నవ్వునట్లుచేయుచు, చెఱఁగులు = పసూవుల చీరచెఱఁగులు, ముడివెట్టెన్ = ముడివేయఁగా, ముదిత = మనోరమ, నాలిసిగ్గునన్ = కపటపుసిగ్గుచేత, కనుబొమల్ ముడివెట్టెన్ = కోపము నొందినదానివలె మొగము ముడుచుకొనిన, భురుడును = మన్మథుఁడును, చెఱకురమోనునన్ = చెఱకురమొలయందు - తివిల్లయినచెఱకునందనుట, నారి = అల్లెతొట్టిని, ముడివెట్టెన్ = ముడివేసెను - ఎక్కువెట్టెనుట.

తా. కేరంటపుముత్తయిదువలు, నవ్వుపుట్ట మాటలాడుచుఁ గొంగుముక్కువేయఁగా సిగ్గుచేత మనోరమ కొఁపించినట్లు బొమకుడిచూపెను. తోడనే పసూవులకుఁ బరస్పరము వలపును జనించెను అలం అద్భుతిపెరికము

సీ. పరిణమించిరి ధరామరపురంద్రీహస్త, ఘటితచేలాంచలుగ్రంథికలనఁ

బరేపూర్ణనిష్ఠఁ గోర్చిరి ప్రదక్షిణపూర్వ, విసతి నాలుకలాదురవేడివేల్పు .

వీక్షించి రుచువీధిసత్వీణసుస్థితి, స్థాయిః దోషితరమూధపున్మిధువున్మి,
బరిణయప్రాప్తసత్వస్థితిప్రియాప్రేక్ష్య, సాత్వాదరుంధతీసతి కెరగిరి .
సకలసంయమిగణనమర్సనరణకృత్య, మాచరించి తడియహస్తాభిమంత్రి
తాత్పర్యలు మాళిందాల్చిత్యాదరమీన, దంపతులు బంధుకోటికురత్నవమెలర్ప.

అ. దంపతులు = సమావృత్తిద్వయము, బంధుకోటికిం = చుట్టూలసమాసమునకు, ఉత్సవము =
వేడుక, ఎలర్ప = అతిశయించగా, ధరామర . కలనక - ధరామరపురంధ్రీ = బ్రాహ్మణులముత్త
యుదువలయొక్క, హస్త = చేతులచేఁగూర్పబడిన, చేలాంచలగ్రంథికలనక = కొంగుముళ్లకూడిక
చేత, పరిణమించిరి = సంతోషించిరి, నాలుకలార్యువేడివేట్టు = నాలుకలాడించుచున్న (బ్రా
హ్మణులయెంచుచున్న) యగ్నిదేవుని, ప్రదక్షిణపూర్వవినతి = ప్రదక్షిణము ముందుగలుగునట్లుగాఁ
జేసెడినమస్కారముచేత-నందుప్రదక్షిణమును దరువాత నమస్కారమును జేసి యునుట, పరిపూర్ణ
నివృత్తి = నిండిననియమముతో, కొల్పిరి = సేవించిరి, ఉడువీధి = సత్ప్రసారమునందు-ఆకాశ
మునందు, అక్షీణగుస్థిస్థాయిః-అక్షీణ = తగ్గని, గుస్థితి = మంచియునికిచేత, స్థాయి = ఉం
డైనవానిని, దోషితరమూధపున్-దోషిత = సంతోషించునవేడియబడిన, ధమాధపున్ = లక్ష్యధ
రమైన విష్ణుదేవుడుగలవానిని-తపస్సుచేసి విష్ణువును మెప్పించినవానిననుట, భుక్తి = భోజన
పొంది, వీక్షించిరి = చూచి, పరిణయ...నతికిం - పరిణయ = పెండ్లికి, ప్రాప్త = పచ్చిన, సత్వ
ప్రియా = సత్వమహిమనులభార్యలతోపల, ప్రేక్ష్య = చూడఁదగినదైన, సాత్వాత్ = ప్రత్యక్షమయి
న, అయంధతీసతికిం = పతివ్రతాశిరోమణియైన యయంధతీవేదికి, ఎరగిరి = మొక్కిరి, సకల ..
కృత్యము-సకల = సమస్తమయిన, సంయమిగణ = మునులసమాసమునకు, సమస్కరణ = సమస్కరిం
చుటయనెడి, కృత్యము = వ్యాపారమును, ఆచరించి = చేసి, తడియ...తరలు - తడియ = వారివై
న, హస్త = చేతులవలసి, అభిమంత్రిత = మంత్రములచేత పరిశుద్ధములుగాఁజేయఁబడిన, అక్షరలు =
దీపనబ్రాలు, అత్యాదరమునక = మిక్కిలి యక్కఱతో, మాళి = తలయందు, తాల్చిరి = ధరించిరి.

తా ఆదంపతులు తమచుట్టములు హర్షింపఁగా బ్రాహ్మణులముత్తయుమలు వేసినకొంగు
ముళ్లకు సంతోషించిరి హోమాగ్నికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కారములు చేసిరి. ద్రుపదర్షనము చేసిరి.
అయంధతీదర్శనముచేసి మొక్కిరి పెండ్లిచేసుక చూడవచ్చియున్న మునులకెల్ల సమస్కరించి వారు
వేసిన శోధనాక్షరలు తలల ధరించిరి. (వివాహకాలమునందు ఆయుర్వృద్ధికై ద్రుపదర్షనమును
కాత్రివర్తనచేసి యయంధతీదర్శనమును సమావృత్తిచేత జేయుదురు.)

ఈ కూరిమి మంత్రిలోడ నలకీకూబరుఁ డేకతి మాడి పెద్దబం
గారపుంగోరఁ గల్పననిశాచనిశాంతిము లై నచీరలుక
హోవిభూషణావళియు న్ నమిధునంబునకుం బ్రియంబుతో
నారిదమానిచేత సేననం జదివించె గుబేరు పేరుగానీ.

96

అ. నలకూబరుఁడు, కూరిమిమంత్రితోడక = తపస్యుమంత్రితో, ఏకతమాడి = రహస్య
ముగా నాలోచనచేసి, పెద్దబంగారపుంగోరక = పెద్దదయిన బంగారపుఁబల్లెరమునందు, కల్పననిశా
చనిశాంతిములు - కల్పననిశా = కల్పవృక్షములననమునందు, జని = పుట్టకలదగుటచేత - పుట్టిన

వగుటచేతనన్నట, కాంతములు=మనోహరములు, విసచీర్ణలు = అయినట్టి వస్త్రములును, హరవి
భూషణాశీయుక్ - హర = ముత్యాల పేరులులోనగు, విభూషణ = ఆభరణములయొక్క, అవి
యుక్ = పంక్తియును - సమాహమును, ప్రియంబుతో = ప్రీతితో, ఆమ్నిమనంబుననకు = అదం
పకులకు, నారదహానిచేత, అదన = ఆశీర్వాచనముయ్యమనందు, కుచేరుమేగుగా = తనతండ్రియ
యిన కుచేరునిచేరిట, చదివింప = పనసచెప్పి యాశీర్వాదింపజేసెను.- అదంపకులకు నాశీర్వాచన
య్యమయినందు నలకూబరుఁడు తనతండ్రియైనకుచేరుచేరిటఁ గల్పవృక్షములవలనఁ బుట్టినవెలలేనివ
స్త్రాభరణములను జదివించె నని తాత్పర్యము.

క. కలిమి మెఱయంగ మఱియుం, గలబొంధపు లొనఁగి రపుడు శ కాంచనమణిభూ
షలుఁ జీరలు నరపతికిం, బొలఁతికి నుడుగరలు ముదము శ పొదలఁగ నంతన్. 97

అ. ఆపుడు = ఆనమయమునందు, మఱియుక్ = నలకూబరుఁడు చదివించినపీచ్చుట, కలబొం
ధపులు = ఊండునట్టి చుట్టములు, కలిమి = తమతమనఁ గలసంపద, మెఱయంగ = ప్రకాశింపఁ
గా - తమతమకలకొలఁది ననుట, కాంచనమణిభూషలును = బంగారపుసొమ్ములును, చీరలును=వస్త్ర
ములును, ముదము = నల్లతోషము, పొదలఁగ = వర్ణిల్లఁగా, నరపతికి = రాజునకును-స్వరోచి
కిని, పొలఁతికి = స్త్రీకిని - మనోరమకును, ఉడుగరలు = బహుమానములుగా, దినఁగిరి=ఇచ్చిరి-
చదివించిరనుట. అంతః కి అనంతరము- పైపద్యముతో ననవ్యయము.

సీ. పొగడపూనంటికంఠపులమదాంబువులును, మధువర్ణదంతశంఖములు మెఱయ
భీకరస్వరచారుబృంహితంబులు ఘనాం, గారకగ్రహకాంతిశక్తు లమర
నిలఁ జుట్టువడు తొండోములమించుపూర్వాంగ, మెత్తరంబై పిఱుం ర్ దత్తమిల్లఁ
గటము బుక్కటములై నిటలముల్ బటువులై సిద్ధింపు మొగములనుబుమిఱ
స్వర్ణకక్ష్యంకుశప్రాసరధిశార్, భేటకుధకుంటికాద్యలంకృతులఁ జెలువ
మెసఁగు గంభీరవేదిభరద్రేభశతము, నలునకు నిచ్చె గంధర్వవల్లభుండు. 98

అ. పొగడ...వులును-పొగడపూనంటి = పొగడపువ్వులపరిమళమునంటి, కంపుల = షరిమళ
ముగల, మదాంబువులును = మదజలములును, మధు ములు-మధువర్ణ = లేనెవన్నెగల, దంతశంబ
ములు = వైశారయధములనుబోలినశిష్ములును, మెఱయక్ = ప్రకాశింపఁగాను, భీకర ..బులు-భీ
కర = భయంకరములైన, స్వర = కంఠస్వరముతోడి, చారు = ఓప్పిదములయిన, బృంహితంబులు =
ఘంకారములును, మనాం...కన్నులు - ఘన = అధికమయిన, అంగారకగ్రహ = అంగారకగ్రహము
యొక్క, కాంతి = కాంతివంటికాంతిగల-ఎఱ్ఱగామండెడి, కన్నులు=కన్నులును, అమర = ఓషధిగాను,
ఇల = ఘోషమయిండు, చుట్టువడు = చుట్టగాఁబడుచున్న-మిక్కిలి నిడుపులైన, తొండములక్ =
నొండములచేత, మించుపూర్వాంగము=అతిశయించునట్టి ముందటిభాగపుదేహము, ఎత్తరంబై = ఊ
న్నతమయి, పిఱుండు = వెనుకటిభాగపుదేహము, అత్తిమిల్లక్ = ఆనతమయియుండఁగాను - తగ్గి
యుండఁగాను, కటములు = చెక్కిళ్లు, ఉక్కటములై = విశాలములై, నిటలములు = నొనర్లు, బటు
వులై = వృట్టువలై, సిద్ధింపు మొగములక్ = పొడలుగలముఖములయందు, ఊబు = ఊబుకు, మీ
ఁక్ = అతిశయింపఁగా, స్వర్ణ...కృతులక్ - స్వర్ణ = బంగారుపూఁతగల, కక్ష్య = నడికట్టు

పట్ట, అంకుశ=అంకునకు నెడియాయుధము, స్థాని = ఈరై, శరధి = ఆములపాది, కార్త = శిఖరములు దినపిల్లు, ఘేట = డాలువాలు, కుభ = మీదదలచెడికంబలి, ఘంటికా = గంట, అది = మొదలగువాని చేసిన, అలంకృతుల = అలంకారములచేత, చెలువము = అందము, ఎనంగు... శత్రువు - ఎనంగు = అతిశయించునట్టి, గంభీరవేది = ఎడతెగని శుద్ధముతోఁగూడినవైన, భవేభ = భద్రజాతియేనుఁగులయొక్క, శత్రువు = నూటిని - మాటుభద్రజాతియేనుఁగులవనుట, గంధర్వవల్లభుండు = గంధర్వరాజైనయందీవరాతుఁడు, అల్లునకు = అల్లుఁడైనప్పటికి, ఇచ్చె = అరణముగానిచ్చెను - గంభీరవేది లక్షణము - “శ్లో॥ త్వగ్భేదా చోఽఘోరప్రసావా హ్లాసస్యస్థవివాదః, అజ్ఞానం యోనజానాతి సస్యాద్ధంభీరవేదికః, “ అనగా దేహమునందు దోలూడినను నెత్తురుగాఁచినను మాంసము తెగిపడినను దెలియును మత్తుచేనుఁగేదిగలదో యది గంభీరవేది యనంబరంగు ననియర్థము.) అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్తమును.

తా. ఉర్రోజానికి మామ యిచ్చె శిఖింఘోద్భాసినర్ణంబుచే
సర్వాచీనభునాళి రోహితసహస్రకీర్ణగామింటఁ బూ
షార్వస్తోమముఁ జిత్రయానముల నూటాడించుగాంధర్వగం
ధర్వప్రహము దీప్తిచండమణికాండస్వర్ణసన్నాహమున్.

99

అ మామ = శ్వశేరుండయినయందీవరాతుఁడు, ఉర్రోజానికి = భూపతియైన యల్లునికి, శిఖింఘోద్భాసినర్ణంబుచే = నెమిలికుంచెనన్నెనలె బ్రతాకించునట్టివన్నెచేత, అర్వాచీనభునాళి = నేలకుదిగిన మేఘపంక్తి, రోహిత = ఎంకరలేనియంద్రధనుస్సులయొక్క, సహస్ర = వేయిటిచేత, అకీర్ణగా = వ్యాపించినదగునట్లుగా, దీప్తి... సన్నాహము - దీప్తి = కాంతిచేత, చండ = తీక్ష్ణములైన - మిక్కిలి వెలుగుచున్న, మణికాండ = రత్నసమాహములు గూర్చిన, స్వర్ణసన్నాహము = బంగారుకవచముగలదానిని, మింట = ఆకాశమునందు, పూషార్వస్తోమము = సూర్యనిగుఱ్ఱములసమాహమును, చిత్రయానముల = పెక్కుతెలుగుల వింధనడకలచేత, ఉటాడించు... పూహము - ఉటాడించు = ఉట్టూరతలూఁగించునట్టి - తిరస్కరించునట్టి, గాంధర్వ = గంధర్వులదైన, గంధర్వప్రహము = గుఱ్ఱములగుంపును, ఇచ్చెను.

తా. మఱియు నల్లునికి నాగంధర్వరాజు నెమిలిపురివన్నెగలిగి పెక్కులయినవంకర లేనియంద్రధనుస్సులతోడఁగూడి నేలకు దిగివచ్చిన మేఘములో యనునట్లు మిక్కిలి వెలుగుచున్నరత్నములు గూర్చిన పక్షురలు కైచినవానిని, ఆకాశమునఁ బాటునట్టిసూర్యనిగుఱ్ఱములను దిరస్కరించఁజాలినపలు తెలుగులవంధకలుగలవానిని, గంధర్వులవైనవానిని, గుంపులకొలది గుఱ్ఱముల వరణముగా నిచ్చెను. అలం. ఉపమ ఉత్పేక్షయు.

క. తళతళనితరణిసెఱుంగులఁ, లేలలేల మనుమణుల మెఱసి న్తలఁచినచోట
నిలుచు విహాసము భేదర, కులతలకుండు కూర్చి పెండ్లికొడుకున కొనఁగెన్.

అ. భేదరకులతలకుండు = గంధర్వవంశక్రేష్టుఁడు - ఇండివరాజుఁడొ, తళతళనితరణి సెఱుంగుల = తళతళయని వెలుఁగుచున్న సూర్యని వెలుగులను, లేలలేలము = తొలఁగింపుతోలఁగము, అనుమణుల = అనునట్టిరత్నములచేత - పూర్వకాంతులనుమించి వెలుగునట్టి మణులచేతననుట, మెఱసి = ప్రకాశించి, తలఁచినచోట = ఒడయఁడుతలఁచినతావునందు, నిలుచువిహాసమున్ = నిలుచునట్టిదయిన

రహితమునఁ దోపునట్టిరథమును, కూర్చి పెండికొడుకునకుఁ = ప్రేమాస్పదుఁడయినయల్లునిఁ - స్వరోచికి, బసఁగి = ఇచ్చెను.

వ. మఱియు రజతమహారజతశయ్యాసనభాజనఁదోతాకలాదికాఘటకటాహవీటికాపేటికాదిగృహోపకరణంబులును, మరీకతకురువిందపురుషపత్నీపురందరమణిమహాక్షికాదిమహారత్నఘటితకటకతులాకోటికంఠికాంగడై కావళికాంచికోర్కీకాదికలాపకలాపంబులును, విచిత్రనేత్రపేశలకాశేయచీనాంతుకీధట్టంబులం బెట్టిపట్టిపెట్టియలును, అమూల్యాగరు మృగమద సంకుమద కంకుమపటరకకూర్పరహిమాంబుపూరంబులు దట్టుపునుంగు నగలుసత్తును మంచిగంద పుడి చాఁదుదయభాస్కరంబు లోనుగాఁ గలపరిమళద్రవ్యసంభారపరంపరలును, జవ్వసంపుఁగ్రోవున నివ్వటిల్లి మవ్వంపువాతెఱులు వివ్వ నవ్వ నునుసోగవెన్నెలలంగలిసి పిసాళించుచంచలదృగంచలప్రథలం బచారించి, మెఱుంగుఁజన్నులఁ గన్నెత్తి మొగ్గలవన్నె నటమటించి, వెన్నెఱుల మెఱుంగుఁదు మ్మెదవన్నెఁదటమటించి, నెన్నడుముల విన్ను వెన్నుదన్నీ, బటుపుమిగిలి విటసికాయంబురాయిడిం బడి పుటపుటనైన కూలంకషచాటువులమాటకారితినంబు మెఱసి నాగరికప్రేమనుల్గరిగరిల గళరవచ్చులాలాపాచరణంబుల రవణంబులమినమినలఁ బనగలిగి మేల్మొనకులుకుల రసికజనంబులమనంబుల మరులుకొలుపం జాలి నురుచిరాభరణభూషితం బగుపరిచారికాసహస్రంబును గూఁతునకు నరణంబుగా నిచ్చి మఱియును. 101

అ. మఱియును = (అట్లు అల్లునికిచ్చినదిగాక) ఇంకను, కూఁతునకుఁ = కొమ్మార్తయైన మనోరమకు, రజత... బుటను - రజత = వెండివియు, మహారజత = బంగారువియునైన, శయ్యా = పొసపులు, ఆనన = సీఁటలు, భాజన = పళ్లెములు, దోలా = ఉయ్యాలమంసములు, కలాపికా = తిప్పుపడిగములు, ఘట = బిందెలు, కటాహ = కొప్పెరలు, వీటికాపేటికా = పక్కలాకులపెట్టెలు, ఆది = మొదలుగాఁగల, గృహోపకరణంబులును = ఇంటివాడుముట్లును, మరకత కిలాపంబులును - మరకత = పచ్చలు, కిలఁపింద = కోయిలకన్నునన్నెలకెంపులు, పురుషరత్న = మగరాలు - రవిలు, పురందరమణి = ఇంద్రునిములు, మాడ్లకా = ముక్కాలు, ఆది = మొదలయిన, మహారత్న = గొప్పమణులచేత, ఘటిత = కూర్చుండిన, కటక = కడిములులు, తులాకోటి = అందెలు, కంఠికా = కంఠెలు, అంగద = బాహువులు, వీకావళి = ఒంటిపేట మొలనూర్లు, డొర్కికా = కింగరములు, ఆది = మున్నుగాఁగల, కలాప = ఆభరణములఁబుక్క, కలాపంబులును = సమాహములును, విచిత్ర .. బుల్ = విచిత్ర = వింతలయిన, శేఖల = పుదుపువైన, కాశేయ = పట్టిలోనేసిన, చీనాంతుక = చీనదేశపుఁజీరలయొక్క, ధట్టంబుల్ = సమాహములను, పెట్టిపట్టిపెట్టియలును = ఉంచినపెట్టెలును, అమూల్య... పూరంబులు - అమూల్య = వెలుదెని, అగరు = చేపగందపుఁజెక్కలు, మృగమద = కస్తూరి, సంకుమద = జవ్వాటి, కంకుమ = సంకుమపువ్వు, పటర = మంచిగందము, కకూర్పర = పచ్చకకూర్పము, హిమాంబుపూరంబులు = పన్నీటిప్రవాహములు - కావలసినంతపన్నీరు, తట్టుపునుగ్గు = గడ్డవాటుపునుగ్గు, అగలుసత్తు = అగ్నిగంధపుద్గళి - అగ్నివలనఁ దీసినయల్లు, మంచిగంద = వొడి = మంచిగందపుఁజెక్కపలని బుక్కా ముపొడి, చాఁదు = చాఁదిబొట్టుపెట్టుకొనెడి ద్రవ్యవిశేషము,

ఉదయభాస్కరంబు = ఉదయభాస్కరమనెడి గ్రంథకద్రవ్యవిశేషము, భోనుగాఁ = మొదట్లుగా, కల...
లును = కల = కలిగిన, పరిమళ = మంచివాసనగల, ద్రవ్య = వస్తువులయొక్క, సంభార = సమూహములయొక్క,
పరంపరలును = మనుషులును, జన్మనంపుఁగ్రొవ్వులవే = యోజనముదముచేతను, నిష్పత్తిలి = ఆతిథియించి,
మవ్వంపువాతెఱులు = కోమలయులును పెదవుల, నిష్కర్త = విచ్చునట్లు, వత్స... వెన్నెలలవే = నవ్వ = నగ
వులనెడి, నును = లేచియుండు, సోగ = తీగలుసాగుచున్న, వెన్నెలలవే = చంద్రప్రకాశములను, కలసి =
కూడి, పిసాళించు... ప్రభలవే = పిసాళించు = ప్రకాశించుచున్న, చుచల = చలనముగల, దృగంచల =
కన్నుఁగొనలయొక్క, ప్రభలవే = కాంతలను, పచారిం = ప్రసరింపఁజేసి, పెఱుంగుఁజెన్నులవే = మె
ఱుంగులుదేఱుచున్న ద్రవయులచేత, కన్నె, వన్నెవే = కన్నె = పరువముగల, తమ్మి మొగ్గులయొక్క,
వన్నెవే = గౌరవమును, అటలుటించి = వంచించి - తిరస్కరించి, వెన్నెలులవే = నొక్కులుగల నిడుపా
టితలవెండ్రుకలచేత, మెఱుంగుఁడు మైదవన్నెవే = మెఱయుచున్న కు మైదలయొక్క పర్ణమును, తటమ
టించి = వంచించి - తక్కువపఱిచి, సెన్నడుములవే = మనోహరములయిన మధ్యములచేత, విన్ను = ఆకా
శమును, వెన్నదన్ని = పీఠపుదన్ని - లోఁబఱుచుకొని, బటువు = దృఢత్యము, మిగిలి = హెచ్చి, విటనికా
యంబురాయిదే = విటకాండనమూహముయొక్క యొరఁగిదిని, పడి = పొంది, పుటపుటనైనకూలంకమ
చాటువులవే - పుటపుటనైన = గడిదీపీన, కూలంకమ = దరులసౌరయునట్టి - సమగ్రమైన, చాటువులవే =
దమతార్ద్రపుమాటలచేత, మోటకారిరనంబు = వాచాలత్వము, మెఱిసి = ప్రకాశింపఁజేసి, నాగరికపుఁ
నులగరగరికవే = నాణెములయిన పనులయందలి మనోజ్ఞతలచేత, గళరపచ్చలాలాపాచరణంబులవే -
గళరవ = రతికాలమునందలి కంఠధ్వనులవంటి కంఠధ్వనులయొక్కయు, ఘలాప = అభిప్రాయగర్భిత
ములయినమాటలాడుటయొక్కయు, అపరణంబులవే = నడపుటలచేతను, రవణంబులమిమిసలవే =
సొమ్ములయొక్క కాంతులచేతను, పవగలిగి = సత్తగలిగి, మేలిమినకుఁకులవే = శృంగారముగాఁ గదలిం
చునట్టిమేలయినయవనుమలులకదలికలచేత, రసికజనంబులమనంబులవే = సరస్వతైస్సపురుషులయొక్క
మనసులను, మరులుకోలుపవే = మోహింపఁజేయును, చాలి = సమర్థమైన, సురుచిరాభరణభూషితంబు -
సురుచిర = మిక్కిలిప్రకాశించునట్టి, ఆభరణ = సొమ్ములచేత, భూషితంబు = ఆలంకరింపఁబడినది, అగుపరి
చారికాసహస్రంబువే = అయినదాసీనహస్రమును - వేగురుపనికత్తెలననుట, అరణంబుగావే = కన్యాధన
ముగా, ఇచ్చి, మఱియును = ఇంకను. - పైద్యముతో నన్వయము

తా మఱియు నాగంధర్వరాజు కొమార్తయయిన పెండ్లికూతునకు వెండిబంగారములతోఁ
జీనిన యింటివాడునుట్లును రత్నమయము లయినబహువిధాభరణములును, బలుతెఱంగుల సరిగపట్టు
పద్రుములును, పస్త్రాభరణము లుండుకొనెడి రత్నములుచెక్కిన పెట్టెలును, అగరు జవాబి పచ్చ
కన్నూరము మొదలయిన పరిమళద్రవ్యములును, జక్కండనమును శృంగారచేట్టలును గలిగి యోజన
వరులయ సనులయందు నాగరికముగా మెలఁగ నేర్చిన పెక్కింద్రుపరిచారికలను, అరణముగానిచ్చెను.
అలం. ఉపమ.

సీ. అవనతాంగుష్ఠాగ్రహార్యనిర్వదత్న, ఖనిఘనాంతరిత శృంగారకములు
మదనముదాసహద్యవ్యసైరేయధౌరేయ, గోత్రభిద్విటపినిరమ్ముటయుతములు
మహింభోకదంబడింభిగ్రాహ్యగృహచర, స్మృగనాభిసారభ్యసనిర్భరములు
స్పృహఃఖుసఖరధారావిదీర్ఘదీర్ఘ, సావర్ణమృత్తీర్ణరజాంగలఘులు

కోక్షకలహర్షముఖిత్వాభాకరములు, సిద్ధచారణగంధర్వసేవితములు

మందరద్రోణిః గొన్నిగ్రామములుగూర్చివయపనువునకొనఁగెగంధర్వవిభుఁడు.

అ. గంధర్వవిభుఁడు=గంధర్వరాజయినయిందీవరాక్షుఁడు, అవనత...ములు- అవనత=వంపఁ బడిన, అంగుష్ఠ=కాలిబొటనశ్రేణియొక్క, అగ్ర=కొనచేత, హర్య=హరింపఁదగినవై, నిర్భృత్ = బయలుదేలుచున్న, రత్న=మణులయొక్క, భిని=గనులచేతి, ఘన=దట్టముగా, అంతరిత = క్రమ్ముకోబడిన, శృంగాటకములు = చదుకములగలవియును, మద...ములు-మద=మర్తన, ముద=సంతోషమును, అవహ = కలిగించునట్టి, దివ్య=శ్రేష్ఠమైన, మైరేయ=చెఱుపరనము లోనగువానితోఁ జేసినమద్యమును, ధౌరేయ=ధారవాహులైన, గోత్రభిత్=ఇంద్రునివైన, విటపి=కల్పవృక్షములతోఁగూడిన, నిష్కట = ఇంటితోటలతోడ, యుతములు = కూడినవియును, మహిళా...ములు- మహిళా = స్త్రీలయొక్క, కదంబ=నమాహుముచేతను, డింభ=పసిపిల్లలచేతను, గ్రాహ్య=గ్రహింపఁదగిన, గృహ=ఇండ్లయందు, చరత్=తిరుగుచున్న, మృగ=కస్తూరిమృగములయొక్క, నాభి=పొట్టిశ్లవలక గలిగిన కస్తూరియొక్క, సౌరభ్య=పరిమళములచేత, నిర్భరములు=నిడుకొన్నవియును, ప్రఖరా...ములు-ప్రఖర = మిక్కిలి వాఁడులైన, ఆఖ=ఎల్లకలయొక్క, సఖరధారా=గోళమొనలచేత, విదర్భ=త్రవ్వబడుటచేత, ఉద్భ్రష్ట = బయలుపెడలిన, సోపర్ణమృత్=బంగారుమట్టి, కీర్తి=చెడరివ్యాపించిన, జ్ఞానిలమ్ములు = మెరకశేలలు గలిగినవియును, కోకిలములు- కోకిల=చక్రవాకపక్షులచేతను, కలహంస=రాగహంసలచేతను, ముఖరిత=ధ్వనింపఁజేయుబడిన, అజ్ఞాకరములు=తామరకొలఁకులు గలిగినవియును, సిద్ధచారణగంధర్వసేవితములు=సిద్ధులచేతను చారణులచేతను గంధర్వులచేతను సేవించబడునవియునైన, మందరద్రోణిః = కవ్యపుఁగొండలోయలోనవైన, కొన్నిగ్రామములు=కొన్నియూళ్లు, గూర్చివయపనువునకు = నియపుత్రిక యొకమగోరమపనువుఁగంతుమనకుఁగాను, హిసఁగె = ఇచ్చెను.

తా. తరహిత నిందీవరాక్షుఁడు తనకూతునకుఁ బనువునకుని మందరపర్వతపులోయలోని లన యూళ్లను గొన్నిటి నిచ్చెను అది కాలివ్రేలు సోకినమూత్రమునఁ బెల్లిలివచ్చునట్టి రత్నపుగములుగల చదుకములతోను, మర్తను సంతోషమును బొందించునట్టి పూచేసె లోనగువాని పలనైన మద్యముల నొనఁగెడికల్పవృక్షములతోడను, పసిపిల్లకాయ లొడువారు పలినట్లు కస్తూరిగొనుట కనువుగా నిండ్లలోఁ దిరుగుచున్న కస్తూరిమృగములతోను, ఎల్లకలు త్రవ్వ పెడచల్లుటచే నెల్లయెడల బంగారు మట్టి నిడుకొన్న మెరకశేలలతోను, చక్రవాకములు హంసలు మొదలుగాఁగల పక్షులకును విహర స్థానము లైనసరోవరములతోను, సిద్ధచారణాదుల సంచారస్థానములతోను మనోహరములై యెప్పుడుండెను. అలం. ఉదాత్తము.

తే. పారయాత్రికసురసిద్ధశీచారణాహి, యక్షగంధర్వసాధ్యవిద్యాధరులను

నిజపురంబుల కనిచె నింకదీవరాక్షుఁడు, డుడుగర లొనంగి విభవంబుగఁగడలుకొనఁగఁ.

ఆ. ఇందీవరాక్షుఁడు, పార...ధరులను-పారయాత్రిక=తమతత్త్వపురములకుఁ బయనమైన, సుర = దేవతలు, సిద్ధ=సిద్ధులు, చారణ=చారణులు, అహి=వాగులు, యక్ష=జన్తులు, గంధర్వ=గంధర్వులు, సాధ్య=సాధ్యులు, విద్యాధరులను=విద్యాధరులనయిన పెండ్లికి పచ్చినవారలను, విభవంబు=(తనదైన) యొక్కధర్మము, కడలుకొనఁగె = అతిశయింపఁగా-తనకలిమికె దగినట్లునై, ఉడుగరలు=కట్టుములును, గానుకలును, హిసంగి=ఇచ్చి, నిజపురంబులకు = వారివారి సొంతపట్టణమునకు, అనిచె = వంకెను.

విని జైమినిమునీంద్రుండు ష్మాదటివృత్తాంతం బానతీపలయు షని యటయును.

104

అనినఁ = అని పఠ్యలు చెప్పఁగా, విని, జైమినిమునీంద్రుండు = మునిశ్రేష్ఠుఁ డయిన జైమిని, త్తాంతంబు = తరువాతివ ర్తమానము (కీర్తి), అనతీపలయుఁ = చెప్పవలయును, అని యడుగుట ని యడుగఁగా. - దీనికి మీఁది యాశ్వాసములోని 'బాపరాయణాంకేవాని కిట్లనియె' నను న్యయము.

అలతాంతిగభీర భీరహితచిరత్తాంభోజ భోజక్షమా
ద్యాపరిపాక పాకరిపుతుంభద్యోగ భోగాశిప
రస్మాన్త్యనభావ భావభరితశ్రీకాంత కాంతారపా
శింగకులేశ లేశతరపుర త్రిక్షిణవైరివ్రజా.

105

అకుల... గభీర - అకుల = ఈడులేని, తాంతి = ఓర్పుచేత, గభీర = గంభీరుఁడా - మిక్కిలి
వాఁడా యనుట. భీ... భోజ - భీరహిత = భయములేని, సత్తాంభోజ = మనఃకమలముగలవాఁ
డేనివాఁడా యనుట. భోజ... పాక - భోజక్షమాపతి = భోజరాజుయొక్క, విద్యాపరిపాక =
పాకమునంటి విద్యాపరిపాకముగలవాఁడా - విశేషమైన విద్యానంప త్తిగలవాఁడా యనుట,
శ్శిగ - పాకరిపు = ఇంద్రునిదైన, కుంభత్ = అతిశయించుచున్న, భోగ = సుఖానుభవమువంటి
సముగలవాఁడా, భోగా... భావ - భోగాశిపతి = సర్వదేహములను దిశెడిపక్షియొక్క - గరు
లక్క, తరస్ = వడివంటివిడియొక్క, స్మాన్తి = ప్రకాశముయొక్క, అనుభావ = మహిమగలవాఁ
... కాంత - భావ = మనస్సునందు, భరిత = భరింపబడిన - నిలుపఁబడిన, శ్రీకాంత = లక్ష్మీపుత్రయ
పులవాఁడా - సదావిష్ణుస్థరణము చేయువాఁడా యనుట. కాంత... లేశ. కాంతార =
యందు, పాతిర = పడవేయఁబడిన, శాశింగకులేశ = కలింగదేశాధిపతి యైనకజపతిరాజుగల
గజపతిరాజును గాఁడపురుగుఁ దఱిమినవాఁడా యనుట. లేశ... వ్రజా - లేశతర = మిక్కిలి
గరు, ప్తి = జీవనోపాయమునందును, త్రిక్షిణ = త్రియించిన, వైరివ్రజా = శత్రుసమూహముగల
శత్రువులకు లేశమాత్రమును జీవనములేకుండునట్లు చేసినవాఁడా యనుట.

మిక్కిలమయిన యోర్పును వెఱపులేమియు విద్యానంప త్తియు నింద్రభోగమును గరుడ
సదా విష్ణుస్థితియు శత్రువులపణఁచుకీర్తియుఁ గలవాఁడా (ఇదియును మీఁది రెండు
ను గృతిపతి యొకకృష్ణరాయనికి సంబుద్ధులు అమరమున 'భోగస్సుఖేస్త్యధిభృతావహేష్వ
యోః' అని యుండుటవలన భోగశబ్దమునకు సర్వపుణ్యధిరఁగును ఘణమును సర్వమగ్గును గణక
యిన సర్వయు నిట గ్రహింపవలయును) అలం. నిదర్శన

కాంబాసుత జితకద, నాగతమదనాగసంగరమాసూపగృహం
గా భోగపురందర, భోగీంద్రశయానపురుషపూజాప్రవేశా.

106

కాంబాసుత = నాగమృగోమారుఁడా, జిత... భోగా - జిత = జయింపఁబడిన, కదన =
పవన, ఆగత = వచ్చిన, మదనాగ = మదపు చేనుఁగులయొక్క, సంగమ = కూడికచేత, అనూ
యదేశమైన - జన్మకు సేలయైన, గృహ = ఇంటియొక్క, ఆభోగా = పరిపూర్ణత్వముగలవాఁడా,

భోగపురంధర=సుఖానుభవమునం దింద్రుడా, భోగీంద్ర=ప్రహరా-భోగీంద్ర=నర్పరాజునశేషుడే, శయాన=శాసపుగాఁగల, పురుష=పురుషుడైన విష్ణునియొక్క, పూజా=ఆర్చనమునందు, ప్రవణా=అనక్షుడా.

తా నాగవృత్తిమానుడవై యుద్ధములందు గలుపుకొని తెచ్చినయెల్లవిజయగుల మదలముచేత జపుకునేలగా నేర్పడినవగరియును శేషశయనుడైన విక్రమిని యుగించుచు నివసించి నిర్భయవాఁడో అలం. నిదర్శన.

మాలిని. సరభసజయధాటీరచండవేదండకోటి

కరవమధుహిమానీరకంపితాశావధూటీ

పరమహితహసంతీరభావభాగ్యూరితేజః

పరుషదహనకీలాప్రస్ఫురచ్ఛక్రవాళా.

107

ఆ. సరభస.. చక్రవాళా - సరభస = వేగిరి పాటునోగూడిన, సజయధాటీ = విజయమున కొరకయిన యుద్ధయాత్రయొక్క, చండ=భయంకరములైన, వేదంబు = ఏమెఱుంగుము, కోటి అంపుయొక్క, కర=కోర్కెములవలన, పమధు=కుంపులనెడి, హిమానీ=మంచు తెలుల లేల, రకంపిత=కంకింపబడిన, ఆశావధూటీ=దిక్కులనెడి స్త్రీలకు, పరమహిత=మిక్కిలి హేలుయైన, హసంతీరభావ=కుంపటితనమును బొందుచున్న, భూరి=అధికమైన, తేజః=ప్రతాపమునడి, పురుష=వీరు, వయన, గహన అగ్నియొక్క, కీలా=మంటలచేత, ప్రస్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఛక్రవాళా = చక్రవాళులవలన గల లవాఁడా- అనగా వసంశ్చయములయిన యేనుఁగులపండు గలిగి యాధరమునం దెల్లవలయుల వ్యాపిలచినప్రతాపముచేత వెలసినవాఁడా యనుట అలం. గూఢము.

గద్యము. ఇదీ శ్రీమదంధ్రకివితాపితామహా స్వారోచిషాఖ్యంబు సుబాహుశివాయ బాధీనమానసేందిదిరి నందవరనంశోత్తమ శరణంబుననున్న పాదాసాదించు ర్విధకవితామతిల్ల కాల్లసానిచొక్కరూమాభ్యుత్థి పంచనాభ్యుత్థి అనఁబడ స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాసైన్యధునినంబుల బలచమాశ్వసము.

స్వామి చిషమనుచరిత్రము

సటీకము.

సప్తాశ్వాసము.

శ్రీకృష్ణరాయమనుజేం

ద్రా కాంతాపంచబాణ శ సరసింహధరి

శ్రీకాంతగర్భవార్షిధి

రాకాహిమధామ కర్పరదళవిరామా.

1

అ. శ్రీకృష్ణరాయమనుజేంద్రా = శ్రీకృష్ణదేవాయుడను పేరుగలమహారాజా, కాంతాపంచ బాణ-స్త్రీలగున్నవాడ-స్త్రీలనుమోహింపఁజేయుటయందు మున్నగునవంటివాడ, సర . ధామ-నరసింహ-నరసింహదేవాలయలపైడి, ధర్మశ్రీకాంతి=రాజాయొక్క, గర్భ=కడుపుపైడి, వార్షిధి=నము ద్రమునకు, రాకాహిమధామ=నిండుపువ్వుమనఁజేయువాడ, కర్పరదళవిరామా-కర్పర = ధూర్జులయగు తురికిలయుక్కి, దళ=పండుయొక్క, విరామా=నిలుపుదలగలవాడ-తురికలదండు నఁచినవాడ యనుట.

కా. చక్రవర్తియగుచేత మున్నగునెవరి శ్రీలకు మోహముపుట్టించువాడవును నరసింహదేవరా. యనిమామండవును దుష్టలయిం నురు లగు నఁచినవాడవు నైన శ్రీకృష్ణదేవాయుమహారాజా (ఇది కృష్ణపతి నలవోధనము) అలం. సూచకము.

స. శ్రీకృష్ణరాయము శరవరంబు లభ్యుదయరామకాంతేవాసి కట్టనియె నంతి నొక్క నొకటి

2

అ అంధరంబు గుంపి యెగిరియు - వినుము, శకుంతలంబులకథ చెప్పెడిపద్యము, అబ్బాదరా గుణకాంతేవాసి = అతఁడొకప్పుడయిన శైవమనునీతి, ఇట్లనియె = ఇట్లనిచెప్పెను, అంతే = పెద్దదేవతలన్నయున్నా లిహవా, ఒక్క చాడ = పొడిచినయందు.

సీ. శ్రీకృష్ణరాయము గ్రుచ్చునొకటిపైఠాటె, జగి నొవ్వునీలుపునజగతి మోజుని గొప్పవృద్ధులగు ముగ్ధులకన్నెలగులు గ్రుచ్చునొకటిపైఠాటె, గవారములవెడల ధారుణీపురి సుగంధద్రవ్యములు దాచు, నులపేటికెఱ్ఱాటె శ బరిమళముల నులపుటె చెలువారునీలుపులవిలసిల్లి, కొణిగ బొరావలీకలము వదరఁ బసిరినీటి లింపునీటిప్రసాదములను, నీగ వాలిన నందల శ యెలుంగు లొనఁగు పట్టినీటిలమందము శ లాగిగాగ, మోయుపరికరముల నొప్పు శ మేడమీద. 8

అ. పాండురసభక్ = తెల్లనికాంతిచేత, క్రిందుడినచీకటివోలెఁ అడుగంటినచీకటియో యనునట్లుఁ జిగ్ = మెఱుంగుచేత, ఒప్పునీలంపుజగతిఁ = ఒప్పునట్టియంద్రసిలములుగాఁచిన నేలచేత, మెఱసి = ప్రకాశించి, బొన్నత్యమున = పొడుగుచేత, మ్రంగినట్టినింగులఁ = తనలోపలనణచుకొన్న యాకాశములను, క్రిక్కుకరణిఁ = వెడలఁగ్రక్కునట్లు, భూపము = ఆగరుమొలగువాని వాసనతోడి పొగ, గవాక్షములఁ = కిక్కిరియించు, వెడలఁ = బయలువెడలుచుండగా, భూమినితి = భూమియనెడి యిల్లాలు, కుంగంధద్రవ్యములు = పరిమళపిస్తువులను, దాచుగలపేటకవోలెఁ = దాచిపెట్టునట్టియంద్రలు గలిగినపేటైవలె, పరిమళముల నెలవునై = మంచివాసనలను ననికపట్టయి, చెలువారునిలువులఁ = అంద గించుచున్న యంద్రములచేత, విలసిల్లి = ఒప్పి, కొణిగఁ = యుండునందు, పారావతిపలము = పావురాల గుంపు, వదరఁ = కూయుచుండగా, పడిడినీటఁ = బంగారపునీటచేత, లింపించిన ప్రతిమలు = ప్రాయఁ బడిన చిత్తరహితులు, అమరఁ = ఒప్పుగా, ఈగవానినను, అంగం = అప్పటికప్పుడే, ఎలుగలు = భృనులు, ఒనఁగునట్టిసకలమంచులు = ఇచ్చునట్టి కృత్రిమపక్షులు కేచుబిల్లులగల పట్టెమంచులు, అదిగారఁ = మొదలుగా, మెఱయుపరికరములఁ = ప్రకాశించుచున్న యుపకరణములతో, ఒప్పు మేడమీదఁ = ఒప్పునట్టి యుప్పుగిరిమీద - పైకన్వయును.

తా. దిగువనట్టి నీలాలు దాచినయందుగు లాప్పుగాను, మిన్నందుపొడుగుగలిగి కిక్కిరియించు ధూపములపొగు వెడలఁగాఁ, బరిమళవలచే నెండుకొన్నయంద్రము లాప్పుగాను, బంగారునీటపెటఁ జిత్తరపులు ప్రాయఁబడి కేచుబిల్లులు మొదలగునవి యుచ్చిపట్టెమంచులు గొనగువానిచే నొప్పు చున్న యుచ్చుగిరిమీదను. అలం. ఉల్లేఖ, అతిశయోక్తియు.

క. రమణునికడ కనుప మనో, రమకుణ మజ్జనము గీర్చి రనరసనచరి

భమునకుఁ గాలాగురుభూ, సము వెట్టి జవాది నంగుర వాచి నిపుణులెన్.

అ. రమణునికడకుఁ = మియునియొద్దకు, అనుపఁ = పంపుటకై, మనోరమకుఁ = మెండ్లికూడఁబడెన మనోరమకు, మజ్జనము = ఆధ్వర్యమునైనను, తీర్చి = నెఱవేర్చి - చేయించి, (నెచ్చెంబడిండు కర్త) రసరసకరమిం భమునకుఁ - రసరస = తళతళ మెఱయుచున్న, కిగిరి ధూపకుఁ = సమర్థునినెఱుంగుల వెండ్రుకలనమాహునకు, కాలాగురుభూపము = నల్లయంగురపొగ, పెట్టి = పేసి, జవాదిఁ = జవాబులు మెఱుంగుచేత, అంగు = ఆతల వెండ్రుకలచిక్కు, పాపి = రీసి, నిపుణుల = నేర్పుతో - వైపర్యముగో నన్వయును,

తా. పరిచారిలు మనోరమను దెనిమిదియొద్దకుఁ బంపుటకై అలయంద్ర స్నానము చేయించి తళతళలాడుచున్న సమలిపంచెను శోలినతిల వెండ్రుకలన నల్లయంగురపూపమువేసి జవాబు మెఱుంగుతో నాతిల వెండ్రుకల చిక్కుచీసి. అలం. కూపకహ

సీ. చెంగల్వొస్తాడండ ర నేర్చి పందులుచుప్పై, భువనాముస నూనకము ఘటించి సన్నీటితోఁ గనంగబముచేసి మృగనానిఁ, బూసి కుంకుమ సేనబొట్టు తీర్చి విశదముక్తాదామరకశఁ జందురకావి. ఎలివపునునట్లై ర సలవరించి యులుత వెన్నెలగాయురవోర మొక్కటిపెట్టి, ముంబునొప్పులు మేనరమట్టుపట్టు కన్నులప గెల్చి డాకాలః ర గట్టె సనఁగ, ఘల్లుఘల్లునఁ జెంజెంబురగండుమీలు గడల నల్లన నడపించి ర పొలివి తెచ్చె, నెచ్చెలులమిగుల యునలి నారసప్రసరికడకు.

ఆ నెచ్చెటలపేదడు = నేపాథ్యశయముగల చెలికత్తెలసమాహమ, చెంగల్వపూదండ = పట్టణమున
 పూవులసరమును, చేర్చి = కొప్పునఁడుటిమి, పెండులుముచేత్ = పెద్దదేనయాకొప్పుమీఁద, ఘనసారి
 మునక్ = పచ్చకర్పూరముతో, నూనకము = పుష్పమాలికలుగూర్చిచేసిన కొప్పులను (తిరుగుడుబిళ్ల నని
 కొందఱు), ఘనసారి మనగా అధికమయినసీరాంశము. అట్టిసీరాంశముగలజడబిళ్ల నమర్చియని
 కొందఱు) ఘటించి = కూర్చి, పన్నీటితో = హిమాంబువుతో, కదలుముచేసి = కలిపి, నాభిక్ = కిన్నూ
 రిని - కన్నూరిపదనముగనుట, పూసి = దేహమునందుఁబూసి, కుంకుమక్ = కుంకుమపువ్వుతో, నేఁబోట్టు =
 అక్షింకలబోట్టు, తీర్చి = దిద్ది - సొనటఁజెట్టి యనుట, విశద... రథనక్ = విశద = స్వచ్ఛమయిన, ముక్తాదా
 ము = ముత్యాలసరములచే రఁచియించిన, రథనక్ = మొలనూలునుచుదుర... పెక్ = చందురి కాచి = కనుమ
 పూనన్నెగల, విలివపు = నన్నెదనముగల, కలపపై = చీరమీఁద, అలవరించి = నడచించి - పెట్టి యనుట,
 అఱుకి = మెడను, వెన్నెలగాయుహారము = వెన్నెలగాయునట్లు తెల్లనికాంతలు వెడఁచులున్న
 ముత్యాలపేరు, ఒక్కటిపెట్టి = ఒకటేధరింపఁజేసి, మణులసాములు = రత్నములుచెక్కిన యాభరణము
 లను, మేనక్ = దేహమునందు, చట్టుపఱిచి = గుత్తరుగాఁజెట్టి, కన్నుంగఱవ్ = కిన్నులజంటచేత,
 గల్చి = జయించి, డాకాలక్ ఎడమకాలియందు, కట్టె = కట్టివేసినోయేమో, అనక్ = అనునట్లు,
 ఘల్లుఘల్లునక్ = ఘల్లుఘల్లున ధ్వన్యనుకరణముతో, పెండెంబుగండుమీలు = కాల్పియించెలందుఁ గూర్పఁ
 బడిన బంగారపుగండుచేపకూపులు, కదలక్ = చలింపఁగా, యువలిక్ = జవరాఁదైనమనోరమను, అల్ల
 నల్లనక్ = మెల్ల మెల్లగా, నడపించి = నడపించుకొని, అన్యవతికడకు = పెండ్లికొడుకైన యాస్వతోచి
 యొద్దకు, పొదివి = క్రమ్ముకొని, తెచ్చెక్ = తీసుకొనివచ్చెను.

తా. అనంతరము మనోరమచేలికత్తెలు ఆమెకు నేర్పుతోఁ దలచువ్వి కొప్పుపెట్టి కొప్పు
 నిండఁ జెంగల్వపూదండలు చెరివి దానిపైఁ బచ్చకర్పూరము గూర్చిచేసిన పువ్వుల కొప్పులల యమర్చి
 పెండ్రకాచివలిపపుఁజీరగట్టి ముత్యాలమొలనూలు దానిమీఁద నడుమునధరింపఁజేసి కన్నూరిపన్నీరు
 చేర్చి కలిసినకలపము పూసి కుంకుమపువ్వుచాచి చుక్కబొట్టుపెట్టి యొంటిపేటముత్యాలహారము మెడ
 ను వేసి గుత్తరుగా రత్నాభరణములు దొడిగి కాలియంచెల ఘల్లుఘల్లున మ్రోగఁగా మనోరమను
 మెల్ల మెల్లగా నడపించుకొని యా మెట్రియుండైన స్వతోచియొద్దకుఁ దీసికొనివచ్చిరి. అలం ఉత్పేక్ష,
 స్వభావోక్తియు.

క. తెచ్చుటయుఁ గేలిభవనముఁ జొచ్చెనో చొరదో యనంగ ౩ నుదతులనీడం
 జొచ్చి పయి గొప్పు దోఁపఁగ, నచ్చేడియ తలుపుదగ్గ ౩ నల్లన నిలిచెన్. 6

అ. తెచ్చుటయుక్ = చేలికత్తె లిట్లుతీసికొనిరాఁగా, అచ్చేడియ = అస్త్రీ - మనోరమ, కేలిభవన
 ముక్ = క్రీడాగృహమును - పడకటింటిని, చొచ్చెనో = ప్రవేశించెనో, చొరదో = ప్రవేశింపలేదో, అనం
 గక్ = అని తలఁచునట్లు, నుదతులనీడక్ = చేలికత్తెలనీడయందు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, పయిక్ = మీఁది
 ట్టు, కొప్పుదోఁపఁగక్ = కొప్పునూఁటను కనఁపఁడఁగా, తలుపుదగ్గ = తలుపు వెంటఁగి, అల్లనక్ =
 మెల్లగా - నడ్డుగానుండునట్లు, నిలిచెను. - అనఁగా వెలికత్తె లట్లు కిలమకొనిరాఁగా ఎచ్చునమనోరమ
 తనవచ్చినవాడ తెలియకుండునట్లు చేలికత్తెలమణులగున పడకటింటికితలుపువెంటఁగి నిలువఁగడ ననుట
 క. తదనంతరంబ బోటులు, చదురుల నగివులను బ్రొద్దు ౩ జరిగిన గేళి

సదనము నొక్కొక్క పనినెవ, మొదవఁగ వెడలుటయుఁ జిత్త 6 మువ్విళ్లులన్. 7

అ. తదనంతరంబు=అట్లు మనోరమ నిలువఁబడినతోడనే, ఇదురులొక్కోడొగ్గి పుమాటల చేతను, నగవులకొకనపుటలచేతను, ప్రోద్దు=కొంతి నేపు, జరిగింకొకడవఁగా, బోటులు = మనోరమచేలికతైత్రైక స్త్రీలు, ఒక్కొక్కపనినెవము = ఒక్కొక్కరొక్కొక్క పనికలవనునెవము, ఒకవఁగఁజేతమనఁగలుగఁగా-కలుగఁజేసికొని యనుట. కేరీనదనము=క్రీడాగృహమును, వెడలుటయుంకొక = బయలు వెడలిపోఁగా, చిత్తము=స్వరోచితునను, ఉప్పిల్లారకొక = తత్త్వేల్లఁగా-పైపద్యముతో నన్వయము. అలం. పర్యాయోక్తము.

సీ. దట్టంబు నీకట్టిసట్టిచెంగావికీ, బాగు గా దని కేలఁ త బయట నిమిరె
గోరంటా గోళ్లనికొక్కవపుఁగెంపో యని, చెయిపట్టి నయమున త సెజ్జసేచ్చె
నగరుధూపముచేత త నయ్యొత్తి నూవల్లి, సెక సోకె నని యెడఁ త జెయ్యివెట్టె
మృగనాభికామకరీకలఁ గ ప్రముమించె, నని మూరుకొనుచుఁ జూరబన మొనర్చె
హారమణు లిటుసూపు నారాయణుత నున్న, హారమణులకుఁ గాంతినీరజానాకాపు
యనుచునక్కనఁగదియించుతనానెవమునఁగంపమునుబొందునతిమేనుఁగొఁగిలిం చె.

అ (స్వరోచి) దట్టంబు = పాపడ, నీకట్టిసట్టిచెంగావికొక=నీవు కట్టుకొన్న చెంగావిరీతకు, బాగు=అందము, కాదు=కాసేరదు, అని, కేలకొక = చేతితో, పయట=టోప్పుమీఁదిపై నయము, నిమిరె=తడవెను. గోరంటా=గోరంటాపురనమంకినయెఱుపో, గోళ్ల. . కెంపో-గోళ్ల=గోరులయొక్క, నిక్కువపు=నిజమయిన, కెంపో=ఎఱుపో, అని, చెయిపట్టి=ప్రియరాలిచేయిపట్టుకొని, నయమునకొక=మృదుత్వముతో, సెజ్జ=పాపమును, చేర్చకొక=చేరునట్లుచేసెను-పాపముపైకొక జేరఁదీసి ననుట అగరుధూపముచేతకొక=అగరుచెక్కయొక్కపొకచేత, తనూవల్లి=తీరగవంటిదైననీదేహము, సెకసోకెకొక = కాకతాఁకినదాయెను, అయ్యొయని=అక్కటాయని, ఎడకొక=టోప్పునందు, చెయ్యివెట్టెకొక=చేయిపెట్టి యంటిహోతెను మృగ...కలకొక=మృగనాభికామకరీచేతవ్రాయఁబడిన, మకరికలకొక=మకరికాపుత్రములందు, కప్రము = పచ్చకర్పూరము, మించె = పొచ్చయెను, అని, మూరుకొనుచుకొక = మూచూచుచు, చూరబన మొనర్చె=మరుదొట్టుకొనెను హారమణులు=మంత్రాలపేరునందలిస్తూనలును, ఇటుసూపు=ఈదట్టునకనఁబఱుపును, నాయణుతకొక = నా మెడయందు, ఉప్పిల్లారకొక=ఉప్పిల్లారకొక హారమును, కాఁగిలిం చె = అలింగనముచేసికొనెను.

తా. అప్పుడు స్వరోచి ప్రియరాలిదగ్గఁజేరి నీవు కట్టినపాపడ పైచెంగావిరీతకుఁ దగినన్నిగా దనిచెప్పవఁదుఁ బయటనంటి వ్రేళ్లగోళ్ల గోరంటఁదెట్టుకొంటావా యని యడిగి చేయిపట్టి పాపమునకుఁ జేరఁదీసి యటపిచ్చుటఁ గ్రమముగా నొక్కొక్క నెవముచే నొక్కొక్కతొంగుఁగొనెట్లుచేయుచుఁ గడపటహారములలోని మంత్రాలపూసలు సరిచూచుట యనుమనచేత టోప్పుతోటోప్పుఁజేర్చి కాఁగిలిం చుకొనెను అలం పర్యాయోక్తము.

వ. అట్లు కవియం దమకించి త్రస్తరులఁ గుప్తరింప నింపుగల్గియు మునుమున్న మనంబునం బొడమి యుండునడ లప్పుడు తలంపునం బొటిన సమర్థుం డగునత

నిచే నది అర్పించుకొనంగల యద్దయై నవ్రాథ గావున మాటలు దేటపడం జెప్ప శంకించి స్త్రీస్వభావంబునం దొరంగుకన్నీరు కరిగణ కేంకృతులు మీఱి గోరఁ బొటమీఱుచు నూరికయున్నం గనుంగొని యవనిపతిపుంగవుం డంతరంగంబునం జెంగలించు శాతుకాంతరంబు కరంగుపడ వెఱంగుపడి యుద్వేగనమన్వితుండై సంభ్రమించుచుఁ జెక్కు టద్దంబులు నొక్కి కురులు చక్కండ్రోయుచుం దోయ జూడి యానందసంధాయకం బగునిట్టిక్రీడానమయంబున వగవునకుం గారణంబేమి నాయెడం గల్ల యేమేనియుం బాటిల్లదు గదా యెవ్వరే మప్రియంబు గావించి రెఱింగింపు వారిం దండించెద నేమి సాధింప వలయుఁ జెప్ప మది వేధ చేనున్న సాధిం చెద మదీయంబు లగునర్థజీవితంబులు భవదధీనంబు బుమ్మలిక యింతి యేకీ కనుటయు నబోటి క్షేట్రులు నిట్లనియె.

9

అ. అటు=అరితని, కవియ=తన్నుఁజేయటకు, తమకించి=తర్వరపడి, త్రస్తయల=పరిహాసపు మాటలచేత, ఏ సరింపక = సమాధానపఱుపఁగా, ఇంపుగలిగియుం=కూటమికి నిష్ఠుడుగలదయ్యును, యిమియు = మొట్ట మొదట నె-పెండ్లి గాకమునుపే యనుట, మనంబునక=శనమనసునందు, పొడమి యుండునడలు=పుట్టియున్నదివారము, అప్పుడు=ఆసమయమునందు, తలంపునంబాటింక=మనసునఁ బ్రసరింప గా-జ్ఞ ప్తికిరాఁగా, నమగ్గుండు = సాచుర్భ్రమగలవాఁడు, అగునతినిచే=అయినయామహా పురుషునిచేత, అది=దానిని-అతిచారమును, తీర్చించుకొనంగలయదియై=మాన్యుకోడలఁచినదై, నవో థ=గ్రా త్రపెండ్లికూఁతురు, కావునక=కనుక, మాటలక=చూటలతో-సిగ్గువిడిచిమాటలాడి యనుట, తేటపడక=స్పష్టమగునట్లు, చెప్పక=ప్రియునితోఁజెప్పటకు, శంకించి=జంకి, స్త్రీస్వభావంబునక = అఁడుదగుటవఁదగినస్వభావముచేత, తొరంగుకన్నీరు=కాటుచున్న కంటినినీరి, కంకిణకేంకృతులు = గాజులయొక్కవ్రేళ్లుగడి ధ్వనులు, మీఱక=అతిశయింపఁగా, గోరక=వ్రేలిగోటితో, పొటమీఱు చుక=తొలఁగఁజూచు, తొరకయున్నక=ఏమియు ననక మిన్నకుండఁగా, కనుంగొని=చూచి, అవని పతిపుంగవుండు=రాగ్రస్తేష్ఠుఁడు-స్వరోచి, అంతరంగంబునక=మనసునందు, జెంగలించుకొకుకాంత రంబు = అతిశయించునట్టివేడుక మొలక, కరంగుపడక = తగ్గఁగా, వెఱంగుపడి=ఆశ్చర్యపడి, ఉద్వేగ నమన్వితుండై=నెమ్మదిలేమితోఁగూడుకొన్నవాఁడై, సంభ్రమించుచుం=త త్రఱిల్లుచు, చెక్కుటద్దం బులు=అద్దములవంటి మనోరమచెక్కిళ్లను, నొక్కి = పుణికిపట్టి, కురులు = తలవెండ్రుకలను, చక్కం ద్రోయుచుం=ఎరిగా నెగదువుచు, తోయజూడి=తామరలవంటికన్నులగలయోప్రియురాలా, అత్తు గూ, కంబు-అగ్నియ=తఱుఁగని, ఆనంద=సంతోషమును, సంధాయకంబు=కూర్చునది-పొందించు గది, అయి. గూడ=అయి, ఇట్టి=ఇటువంటి, వ్రేడానమయంబునక=సంభోగకాలమునందు, సిద్ధపున=పిదప మనసి, కారణంబు=సాచువు, ఏమి=ఏమిటిది, నాయెడక=వాయందు, కల్ల= మినున, ఏమేనియుం=ఏది మును, పాటిల్లదుగదా = కలుగదుగదా, ఎవ్వరు=ఇతరులెవ్వరు, ఏమ ప్రయంబు = ఏమిటన్న, కాంచిచి=చేసిరి, ఎఱింగింపు=తెలియఁజేయుచు-చెప్పము, వారిక=అతప్పు చేసెనవారి, దండించెద=శిక్షించెదను, ఏమి = చేసి, సాధింపవలయుంక = సమకూర్పవలయును, చెప్పము = నాగోఁజెప్పము, అది=ఆసమకూర్పవలసినదెప్పుడు, వేధచేమన్నక=బ్రహ్మచేవునిచేతమన్నను, నాథిచెదక=సమకూర్చెదను, మదియంబులు=నావి, అగునర్థజీవితంబులు=భయనట్టిధనమును బ్రాణ

మును, భవదధీనంబులు=నీవనములు, ఉద్దులిక=మఱియు, ఇంత=ఇంతవీక్షేపము, పీట=ఎందులకు, అనుటయు=అని ప్రయోజనముగఁగా, అట్టొట్టి=అస్త్రీ-మనోరమ, క్రేటుచుకొనుచు, ఇట్టనియె=ఇట్లుపలికెను.

ఉ. అక్కట నాయెడల మిగుల క నక్కట గల్గి చరించునెచ్చెలుల

చిక్కి మునీంద్రశాపహతిఁ క జెందినద్యోమనోగ బాధలం

బొక్కుచునున్నవారు వనభూములఁ దద్దశ మాన్పవేని నా

కెక్కడిసౌఖ్య మన్నఁ దరకేతనఁ జూచి స్వరోచి యిట్లునున్ .

10

అ అక్కట=అయ్యో, నాయెడల = నావిషయమందు, మిగుల=మిక్కిలి, అక్కట=అపేక్ష, కల్గి=కలిగినవారై, చరించునెచ్చెలుల=ప్రవర్తించునట్టిప్రియసఖులు, మునీంద్రశాపహతి=ఓశానాకమునిశ్రేష్ఠుని శాపపుడబ్బచేత, చెందిన...ధలక=చెందిన=పొందినటునుంటి, దుర్దమ=అలాఁపరాని, రోగబాధలక=వ్యాధిపడలచేత, చిక్కి=చిక్కుకొని, పొక్కుచుకొనుట=కలించుచు, వనభూములక=అడవి నీలలందు, ఉన్నవారు=ఉన్నార్య, తద్దశ=వారిదైన యాదురవస్థను, మాన్పవేని=నీవు పోగొట్టినపక్షమున, నాకు, ఎక్కడిసౌఖ్యము = సౌఖ్యమెక్కడిది - నాకుమఖముకలుగ నేరదనుట, అన్నె=అని మనోరమ యనఁగా, తరకేతనక=చరించుచున్న కన్నులుగలదైనమనోరమను, చూచి, స్వరోచి, ఇట్లునుకొనుట=ఈమీఁదఁజెప్పెడిరీతిని బలికెను.

తా. నాయందు, మిక్కిలి ప్రేమగలచెలికత్తెలు మునీశ్వరుఁ డొకఁడు శపింపఁగా మానని వ్యాధిచే బీడింపఁబడుచు నడవులయందుఁ బడియున్నారు వారివ్యాధిని మానునుపాయము గానక దుఃఖించుచున్నదానను గనుక నీ వావ్యాధిబాధ నివారించువేని నాకు సుఖేచ్ఛపుట్టును. నివారించునంతకు నిట్లు దుఃఖపడఁగలదాననే యనఁగా స్వరోచి యిట్లు విచియించెను

క. పరితాప మింక నేటికి, హరిణాక్షి మదీయసంచితాయుర్చేద

స్ఫురణమునో బరిహరించెద, నరు దనఁగ భవత్సఖిజనామయభరమున్ .

11

అ. హరిణాక్షి = జంకకన్నులపంటి కన్నులుగలయోక్తియురాలా, ఇంకక= ఇంకమీఁదను, పరితాపము=దుఃఖమువలనియారాటుము, ఏటికొక=ఏమిటికి, మదీయ=మున=మదీయ=నాదైన, సంచిత=సంగ్రహింపఁబడిన-నేనభ్యసించినయనుట, ఆయుర్చేద==వైద్యశాస్త్రముయొక్క, స్ఫురణమునక=స్ఫూర్తిచేత-సామర్థ్యముచేత, భవ. ముక-భవత్సఖిజన=నీచెలికత్తెలయొక్క, ఆమయభరముక=రోగాతిశయమును, అందు=ఇది యాశ్చర్యము, అనఁగక=అనిచూచినవారనునట్టుగా, పరిహరించెదక=మాన్పెదను.-అనఁగా, ఓప్రియురాలా! నేను నేర్చినవైద్యసామర్థ్యముచేత నీచెలికత్తెలవ్యాధి మాన్పెదను నీవింక నీదివారము మానుమనియెను.

క. నావెనుక రమ్మ నీసఖు, లేవనమున నున్నవారి కి లిపుడ చికిత్సం

గావించు ననుచు రయమున, నావనితయుఁ దాను నచటి కి కరిగి యొకయెడన్ .

అ నీసఖులు=నీచెలికత్తెలు, ఏవనమునక=ఏయడవియందు, ఉన్నవారలు=ఉన్నార్య, ఇపుడ=ఇప్పుడే, చికిత్సక=తిగివైద్యమును, గావించుక=చేసెదను, నావెనుక=నావెంబడి, రమ్మ=నీవు రమ్మ, అనుచుక=అనిపలుకుచు, అవతయుక=అస్త్రీయు-మనోరమయు, తానును, రయమునక=పడినో, అచటికిక=అమనోరమచెలికత్తె లున్నయడవికి, అరిగి=పోయి, ఒక్కయెడక=అంకొకప్రదేశమునందు-వైపద్యమునో నన్వయము.

ఉ. ఆరజనీశబింబుచిరాస్యలఁ గాంచి తదామయవ్యథా
భారము మాన్పఁగాఁ దమి న్మరపాలుఁడు తత్కలధాత్యగోత్రకాం
తాగవగంబునం దుపచితం బగుమందును దత్క్రియోచితా
హరిగఁగు నెచ్చి నిచ్చుచు నశనానుయధస్యలఁ జేసె వన్నెగాన్.

13

అ ఆరజనీశబింబుచిరాస్యలఁ=చంద్రబింబులవలె వెలుగుచున్న ముఖములుగల యాపడు
చుల కాంచి=చూచి, నృపాలుఁడు=రాజు- స్వరోచి, తదామయవ్యథాభారముఁ=వారివ్యాధిచా
ధాతితయగును, మాన్పఁగాఁ=పోగొట్టుటకై, తమిఁ=తమకుమితో, తత్కలధాత్యగోత్రకాం-
తత్కలధాత్యగోత్ర=ఆపెండికొండయొక్క, కాంతారపదంబునందుఁ=అడవిపట్టునందు, ఉపచితంబు=
పెరిగినది, అగుమందును=అయినట్టియాషధమును, తత్క్రియోచితాహరణుఁ=ఆయాషధక్రియకుఁ
దగినయాహరణమును, నెచ్చి=ప్రీతితో, ఇచ్చుచును, వన్నెగాఁ=కాంతియుక్తలగునట్లుగా, అనా
మయధస్యలఁ=వ్యాధితేమిచేతఁ గృతార్థలనుగా, చేసెను

తా. వ్యాధిగ్రస్తలయిన గుఱునోరమచెలికత్తెలను జూచి స్వరోచి వారివ్యాధి మానవట్టి
మందు లానెండికొండయడవులలోనే సంపాదించి యిచ్చి యందులకుఁ దగినట్లు పథ్యము పెట్టి రోగ
హరిని సేవాచికార్థము పోయి వన్నె మెచ్చునట్లు వారిరోగమును మాన్ప కృతార్థలనుగాఁ జేసెను.

తా. ఆదివ్యోషధరాజిచేఁ దమమహోవ్యాధివ్యధల్ నీటిసక

మాదం బంటి లతాంగు లంబుజకులంఠరుఁ సన్వకందోయితో

సౌదామిన్యధిరామదేహరుచితో శ సంపూర్ణచంద్రానన

శ్రీగర్వస్వతితో జెలంగి సురనారీమానుఁ గీర్తించుచున్.

14

అ లతాంగులు=మనోరమచెలినికత్తెలు, ఆదివ్యోషధరాజిచేఁ = పెండికొండయందు సంగ
హించి యిచ్చినయామంచిగుందులనుమాహముచేత, తమమహోవ్యాధివ్యధలు=తమయొక్కయధికమైన
రోగభాధలు, నీటిసక=నివారణముకాఁగా, గాదంబు=సంతోషమును, అంది=పొంది, అంబుజకులం
బుఁ=తాచురల సమాహమును, సన్వకందోయితోఁ = పరిహసించు నేరిద్రవ్యముతోను, సౌదామి
...తోఁ = సౌదామినీ=మొలపుఁదీఁగవలె, అభిరామ=ఓప్పిదమయిన, దేహరుచితోఁ =కరికాంతి
తోను, సంపూర్ణచంద్ర=నిందుఁ దందునిపంటి, ఆనన = ముఖముయొక్క, శ్రీ=కాంతిసంపన్నయొక్క,
గర్వ=గర్వముయొక్క, ఉన్నతితోఁ=అధిక్యముతోను, చెలంగి=ఓప్పి, సురనారీమానుఁ =దేవతా
స్త్రి, మాకుండయిన స్వరోచిని, కీర్తించుచుఁ=బొగడుచును-పైనద్రవ్యతో సన్వయము అలంకృతము.
కావ్యము కుంభాకార మొనర్చితి, నీగుం బ్రతినేయ నెల్లు శ నేరుత్తు మైనక

హోహో అని మానలనను, జేకొనుకార్యములు గలపు శ చెప్పద మెలమిన్.

15

అ హోహో అని=హోహో ముందు ప్రేమకడవై నయోమహారాజా, మాకు, ఉపకారము=మేలు,
ఒనర్చితి=పనిగిది, నీగుం బ్రతినేయఁ=మఱు మేలుచేయుటకు, ఎల్లునేలుతును=విధముగా సమర్థ
ల మగుదును-మేము మేలు చేయగలవారము గామనుట వినిఁ=మఱుమేలు చేయదనివార
మయిననగు, మామలనను=వ్యాపించిగూడ, చేకొనుకార్యములుఁ=గ్రహింపఁదగినపనులును, కలవుఁ=కొన్ని
గలవు. ఎలసక=సంతోషముతో, చెప్పదము=అపనులను చెప్పదము. (విభము.)

తా. ఓమహారాజా నీవు మాకు సుపకారముచేసితివి. అందులకుఁ బ్రత్యుపకారము చేయు చేయు చాలినసారము కాము. అయినను మావలనఁగూడ నీకు గ్రహింపఁదగినవి కొన్నిగలవు. వానిని జెప్పెనను వినుము

క. మును మాదగువృత్తాంతము, వినిపింపఁగ వలయు నీకు నీ విశ్రుతముగ భూ

వినుత విను మనుచు నందొక, వనజేక్షణ పలికె మధురవ్యాతకుకియై. 16

అ భూవినుత=భూమియందుఁబోగడఁబడినయోరాజా, మును=ముందు, మాచగువృత్తాంతము=మాదైనసమాచారము, విశ్రుతముగ=చక్కఁగాఁ దెలియువట్లు, నీకు, వినిపింపఁగవలయున్ = శ్రుతపఱుపవలయు- చెప్పవలెను. వినుము, అనుచున్ = అనిపలుకుదు, అందొకవనజేక్షణ=వారిలో నొకచిన్నది, మధురవ్యాతకుకియై = తియ్యనిమాటలచేత గెలువఁబడిన యాఁడుఁజిలుకులుగలదై-చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగలదై యుట పలికెన్ = చెప్పెను-అనఁగా, అమనోరమచెలికత్తెలలోనొకతె ముందు మానసాచారము చెప్పెదను వినుమని యింపైనమాటలతోఁ జెప్ప వారంభించెను. అలంకారము.

తే అనఁడు మందారివిద్యాధరరాల్చిభనను, నను విభావసి యంద్రు గంధర్వవరులు తెలిసియుండును నిర్దుహితలముచందు, బరఁగుమ్మగవక్షిజాతులభాషలెల్ల. 17

అ అనఁడు=పాపఁడు లేనివాఁడవైనయోరాజా, (నేను) మందార...వను-మందార=మందారఁడను పేరుగల, విద్యాధర=విద్యాధరునియొక్క, అత్తభవను=కూతురను, ననున్=నన్ను, గంధర్వవరులు=గంధర్వస్త్రీప్రులు, విభావసి, అంద్రు=అని చెప్పుదురు, ఇప్పుహితలమునందున్=ఈభూమండలమునందు, పరఁగు...భాషలు- పరఁగు=ప్రవర్తిలునట్టి, మృగపక్షిజాతుల=మృగజాతులయొక్కయు పక్షిజాతులయొక్కయు, భాషలు=మాటలు, ఎల్లన్=అన్నియును, తెలిసియుండుదున్=నేను గుఱతెలిగియున్నాను.

క. అమ్మేటివిద్య నాచే, నిర్దుగ నంతయు వెఱిగి నీవు నన్ను వివా

హమ్మగు మనవుడు రెండవ, కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలుకొన నిట్లనియెన్. 18

అ స్వప=రాజా, అమ్మేటివిద్య = పూజ్యమయినయావిద్యను, నాచేన్ = నావలన, ఇమ్మగన్ = బాగుగా, అంతయున్ = సర్వమును, ఎఱిగి = తెలిసికొని, నన్ను, వివాహమ్మగును = పెండ్లిచూడుము, అనవుడు = అనఁగానే, రెండవకొమ్మ = దానితోడి దైనమఱియొకపవిత, పదిన్ = మనసునందు, ప్రేమ = ప్రేమము-అనురాగము, కడలుకొనంగన్ = అతిశయింపఁగా, ఇట్లనియెన్ = ఇట్లుపలికెను

ఆ. పార్కుడనగఁ బరఁగురీ బ్రహ్మర్షి మాతండ్రి, యతఁడు విద్యలెల్ల నీ నభ్యసించి తపము నిచ్చు తేయఁ దలపోసి కీరభృం, గాలి రమ్య మైనయోశ్రమమున 19

అ. మాతండ్రి, పార్కుడనగన్ = పార్కుడనుపేరిచేత, పరఁగురీబ్రహ్మర్షి=ప్రసిద్ధుఁడైన బ్రహ్మర్షి, అతఁడు=అయన, విద్యలెల్లన్ = అన్నివిద్యలను, అభ్యసించి=నేర్చి, ఇచ్చున్ = మనసునందు, (నిచ్చు=ఎల్లప్పుడును, అనికొందఱు.) తపమున్ = తపస్సును, చేయున్ = చేయువట్లు, తలపోసి=తలచి, కీరభృంధారిన్ = చిలుకలయందు మ్రేపలయు బాగులచేత, రమ్యము=మనోహరము, పయోశ్రమమునన్ = అయినట్టి తపోవనస్థుడేక మనందు-వైపద్యముతో నన్వయము.

మ. ఫలమూలచేదనాంబుభక్తి బవనాశ్వానక్రియాయుక్తిని
ద్వితీతాంతర్గతశాత్రవప్రకరజాతగ్రద్గర్వసర్వస్వః
చలికి వానకు నెండకు మన మనుత్సాహంబు గానీక కం
సలితానందమునక ముకుందచరణశ్వానావధానంబునన్.

20

అ. ఫల... భుక్తి - ఫల = పండ్లయొక్కయు, మూల = వేళ్లయొక్కయు, ఫదర = ఆకులయొక్కయు, అంబు = నీటియొక్కయు, భుక్తి = భోజనముచేరిను, పవనాశ్వానక్రియాయుక్తి = వాయు ధారణము వాడుక చేయునట్టి వ్యాపారముయొక్క కూడిక చేతను - వాయుధారణ చేయుట చేత ననుట, నిర్దిత .. సర్వస్వః - నిర్దిత = ఖండించబడిన, అంతర్గత = తనలోపలనుండెడి కామకోధాదులయిత, శాత్రవ = శత్రువులయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, జాగ్రత్ = హెచ్చరికగల - అతిశయించిన, గర్వసర్వస్వః = సర్వగర్వముగలవాడై - అతిపడ్డవర్తియు నణచినవాడై యనుట, చలికి = శీతవా ధకును, వానకును, ఎండకును, మనము = మనస్సు, అనుత్సాహంబు = ప్రయత్నముమూలినది, కానీక = కాని యొక - చలి వాన యెండ నీవిటనివాధకు నహించి యనుట, కందలితానందమునక = మొలచుచున్న సంతోషముతో, ముకుంద . బునక - ముకుంద = విష్ణుదేవునియొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, ధ్యాన = ఎడతెగకతలచుచుండుటయందలి, అవధానంబునక = ఎచ్చరికతో - విచారికన్వయము.

తా. పండ్లు వేళ్లు దుంపలు పండుటాకులు వాహారముగా వాయుధారణచేసి యరిపడ్డవర్తియు నణచి చలి యెండ వాన వీనివలనివాధ చేత మనస్సు చలింపనియంత స్థిరముగా నిలుపుకొని సంతోషముతో విష్ణుదేవునిపాదములను ధ్యానించుటయందుఁ బరాకృలేపవాడై.

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప, తింగునివైఁ జూపు సాచి క ధగధగ లర్చి
స్తుంగత నింగులు నాకెడు, నింగలములు నాల్గుదెసల క నిమగ్ని కడకన్.

అ. అంగుష్ఠము = కాలిబొటనవ్రేలిని, ఇల = భూమియందు, మోపి = నిలిపి, పతంగునివై = నూర్చు నిమిఁద, చూపు = దృష్టిని, చాచి = పఱచి, ధగధగలు = ధగధగయ నెడివెలుగులు, అర్చిస్తుంగతక = మంటలయొక్క పొడుగుచేతి - వి.ది. కెగ నినమంటలచేత ననుట, నింగులు = ఆకాశమును, (ఇచ్చట బహువచనము సోయ్యను దెలుపును) నాకెడునింగలములు = అంటుచున్న యగులను, నాల్గుదెసలక = నాలుగుప్రక్కలను, ఇడుకొని = ఉంచుకొని, కడకక = పూనికతో - విచారికన్వయము.

తా. కాలిబొటనవ్రేలు నేలమీఁదమోపి నిలిచి మాట్యుని జూచుచు మిన్నంటమందుచున్నయగుల చుట్టు సుండుకొని పూనికతోను, పంచాగ్నిమధ్యమున మిన్ను చూచుచు గాలిబొటనవ్రేలితోనిలిచి యని భావము. అలం అతిశయోక్తి

క. సురగర్వయ్య రాక్షసు, సరకిన్నరసిద్ధసాధ్యరనాగోత్కర మి
ట్లగు దనఁగఁ దన మొనర్చెం, బురహూతుఁడు దాన నాత్మక బొడమినభీతిన్.

అ. సుర .. స్కరము = నీచులు గొడుగులు యతలు రాక్షసులు నేరలు కిన్నరలు సిద్ధులు సాధులు నాగులు వీరియొక్క సమూహము, ఇట్లు = ఈవిధముగాఁ దపస్సుచేయుట, అందు = దుర్లభము, అనఁగక = అనునట్లుగా, తపము = తపస్సుచిరమై = చేసెను. దాన = అట్లు తపస్సు చేయుటచేత, పురహూతుఁడు = ఇంద్రుఁడు, బుత్త = మనమునందు, పొడమినభీతి = పుట్టినభయముతో - మనసునందు భయ

ముగలవాడై యనట. (ఇంద్రుడైవ్వలేని స్వారతిపన్నుచేయునప్పుడు వారు తపస్విష్టజాందితేని తన త్రిలోకాధిపత్యము వాక్రమించుటని వెఱచి వారితపన్నులు చేయుచుండునందురు)

క. తనయొద్దఁ బుంజితకథల, యనునచ్చరలేమ యున్న నీ నమ్మునికడకుం

జను మని యనిపినఁ బతిశా, ననున న్ని క్షేగించెచే నంభ్రమలీలన్. 23

అ. తనయొద్దఁ = తనదగ్గఱ, పుంజితకథల, అనునచ్చరలేమ = అనుషేరుగలయప్పర స్త్రీ, ఉన్నఁ = ఉండఁగా, (దానిని) ఆమునికడకుఁ = ఆతపస్సుచేయుచున్న బుధి గగ్గఱు, చనుము = నీవుపాము, అని, యనిపినఁ = అనిచెప్పిపంపఁగా, (అది) రతీశాసనమునఁ = తనప్రభువుయొక్కయొజ్జ చేతినంభ్రమలీలఁ = తొందరతోడి విలాసముతో, పనికిఁ = (అనునతపస్సుచేయుచున్న) వనమునకు, నీగుంచెచే = వచ్చెను.

చ చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకుఁ గేరంగ రా నెఱివేరికాంతికిఁ

మలయుచుఁ బై పయి మధుపమాళిక వాయుక సంచరింపఁగా

నలనవిలాసయానమున నీ నమ్మునిపాలికి నచ్చె వేల్పుచో

య్యలి నునుసానుబట్టినయరెండుని మోహనబాణమో యనన్ 24

అ. వేల్పుచోయ్యలి = దేవతా స్త్రీయయిరపుంజితకథల, ముద్దుఁబల్కులకుఁ = తనయొక్క మనోహరములైన మాటలకు, చిలుకలు, కేరంగరా = (చిలుక లేమాటలాడుచున్నది) దగ్గఱఁగా, నెఱివేరికాంతికిఁ = అందఁగుయినదియొక్కప్రకాశమునకు, మధుపమాళిక = తుమ్మెదలచాటు, పైపయిఁ = మీఁద మీఁద, మలయుచుఁ = పద్మయ, పాయుక = ఎడఁబాయక, సంచరింపఁగాఁ = తిరుగఁగా - తుమ్మెదలు జడనుజూచి తుమ్మెదలపెరచి ప్రపించి యానరించి సంచరింపఁగా ననుట, అలన... మనఁ - అలన = మెల్లని, విలాస = ఒయ్యారముతోడి, యానమునఁ = చుడితో, నును బాణమో - నును = నునుపైన, (బాణమునకు విశేషణము) సాచఁబట్టిన = సానయందుఁ బడునురామాలిన, అనంసుని = మన్మథునియొక్క, మోహనబాణమో = మోహమును గలిగించుటచే మోహనము నెడి బాణమో యేమో, అనఁ = అనునట్లు, అమ్మనిపాలికిఁ = ఆబుధియొద్దకు, వచ్చెను.

రా చిలుకపలుకులవంటి మనోహరములైనమాటలను, తుమ్మెదలబాయకు బోలినజడయును, ఒయ్యారముతోడి మెల్లనినడకయు, నొప్పఁగా మన్మథునిదైన మోహనబాణమునెఱి వలపుపుట్టించునని యొయ్యప్పరం తపస్సుచేయుచున్న సాధుఁ డనియునియొద్దకు వచ్చెను అలం ఉత్పీఠ, ఉపమ, భౌగోళిమంతయును.

వ ఆనమయంబున.

25

చ. అను వ్గునున్న నొప్పమలరయానిలఁ హము నెక్కి తేంట్ల న

ల్లిననిడువాగెఁ బూని లవిలీనవనల్లిక లెమ్మెనామ్ము లై

పనుపడఁ డెట్లు నట్టి మనుర్రాఁతదశమ్ములతోడఁ దోలె నా

మనివోర మంచురాజు మేడిరమంచగఁ గోయిలగంట మోయగన్. 26

అ. (ఇందు వంశోద్భవును బితునిపై దండెత్తు నొకరాజుఁగాఁ గవి యాపించుచున్నాడు) ఆమనివోర = వంశిబుధునివచ్చెడిరాజు, అమ్మ = యుక్తియు, అగునున్నఁ = అయివట్టి చుట్టిచుట్టి పీచుట లనెడిదేవమణి మైదలయిననున్నచేతి, ఒప్పమలయానిలవాహముఁ = ఒప్పిదమై గంధపుర

గొండునుండి ఎచ్చునట్టిచిల్లగాలి, యుకెడగుట్టును, ఎక్కు=ఎక్కునవాడై, తేంట్ల=తుమ్మదలచేత, అల్లిసినడువారె-అల్లిస=పెనలదిను, సడువారె=సిడుపై నెక్కుగ్గుమును, పూ=పూచించి-పట్టి, అవీనవనల్లికలు=క్రిత్తివెన్నెలతీగలు, ఎచ్చెసొమ్మలై = అంపమైనయాభరణములై, పనుపడ=జత పడగా, చెట్టుపట్టి=వృక్షముల నాశయించి, మనుపాతదశయలతోడ=పరిమనపట్టి పండుటకుల నెడి జీవించునట్టి పురాతనభృత్యులదండలతో, మంచురా=మంచుకాలమునెడిపగరాజు, మడిమంచ గె=బలహీనుడుకాగా, కోయిలగంట=కోయిలకూత యనెడిజయఘంట, మోయగె=వాగు చుండగా, తోలె=రిచి మెను.

తా. నుడిసినుడిసి నీదుచున్న చిల్లగాలితోడను బాటుబీరి మొరయుచున్న తుమ్మదలతోడను వెన్నెలతీగలపెంపుతోను పసంతిబుతువు వండునుట్లుగల గుట్టునునెక్కి కట్టెపువాలు దిగబట్టి మనో సారములైన సొమ్ముబద్ధరించి బచ్చునట్టిమహారాజువలె బచ్చి పెంపుతగ్గినమంచుకాలమునెడి పగరాజును వృక్షములందలి పండుటకు లనెడిపురాతనభటులసేవలతోడఁ దలుమంగొట్టి గోయలకూతలనెడి జయఘంటను మ్రోగించెను మంచుకాలము కడచిపోగా వృక్షములలోనియాకులు పండిరాలెననియు, జంపబుతువురాగా దక్షిణపుఁజల్లగాలివేవగాఁ దుమ్మదలు బారెంటిరి తిరుసాగెననియు, వెన్నె లలెగెలు చిగిర్చి యల్లకొనసాగె ననియు భావము. అలం. రూపకము

సీ. సానడేటి పొటమరింద నితె వాసినయట్టి, యాకురాలుపుగండ్ల యందుండొడగి
యతిబాలకీరచ్చరదాంకురాకృతి బాల్చి, కరివీరకోరికతగితిఁ గ్రమమున
సరణంపుమొగ్గులై రీయరవిచ్చి పికిలియూ, కలదండలట్లు గుంకపులయి పిదప
రేఖ లేర్పడఁగ వర్ధిలి నెడల్పయి రెమ్మ, పసరువాలుచు నిక్కరీ బసరు కప్పు
పూటపూటకు నెక్కరీపునకుదగిన, మెఱుంగునానాటికినిమీదదగిటికొనంగ
సోగయై యాకువాలంగరజొంపముగుఱు, జిగురుదళుకొత్తెదరులీతాత్రేణులందు.

అ సాన=ద్రవము, తేలి=తేటగాఁగనబడి-చెప్పుముచికియనుట, పొటమరించి=మొలక త్రి, నె తె=నందు, పాసిన... యందుక్ - పాసినయట్టి=విచ్చినటుమంటి, అకురాలుపుగండ్లయందుక్=అకులురాలి నపల్లములయందుండి, తోటగి=గాయలు నెడలి, అతి...కృతి-అతి=మిక్కిలి, బాలకీర=లేతయైనచిలు కపిల్లలయొక్క, సదాంకుర=అక్కయొకటియొక్క, ఆకృతి=ఆకారముతో, పొల్చి=ఓప్పికమును న్గ=వరుసవెంటిని, కరివీరకోరికకతి=ఎఱ్ఱగన్నెరుమొగ్గులవలె, అరణంపుమొగ్గులై=పంచుకయెఱు పైకముకుళములై, అరవిచ్చి=నగముచిరిసి, పికిలియూ=కలదండలట్లు=పికిలిపట్టులయూ=కలతో గూర్చిననర ములవలె, గుంపులయి=గుబురులై, పిదప=తరువాత, రేఖలు=ఈ నెలగిలులు, వీర్పడగ=వీర్పడు కట్ట, వర్ధిలి=వృద్ధిపొంది, నెడల్పయి=చిఠాలమై, రెమ్మ=చిఱుంగొమ్మ, పసరువాలుచు=పచ్చగిల్లచు, నిక్కర=ఎగవునొందగా, పసరు=పచ్చగిల్లగానైన పచ్చదనము, పూటపూటకునెక్కి=ఓక్కొక్క పూటకు, కప్పు=నలుపు, ఎక్కర=కలదికాగా, కప్పునకు=అనలుపునకు, తగిన మెఱుంగు=యుక్త మయిన ప్రకాశము, మీదగి-పైభాగమునందు, నానాటికి=దినదినమునకు, గిటికొనంగ=అవరిం పఁగా, సోగయై=నిడుపై, అగు, వాలంగ=వేలబడఁగా, జొంపము=గుబురుగొన్నది, అగుచు= అపుచును, బరులకొన్నెఱుమకు=మాఁసలయొక్కయు తీగలయొక్కయు పుసలయందు, చిగురు, త్తెకొత్తె=ప్రకాశించెను

తా వింతముతువు రాఁగా న్రూఢులు తీగలు మొదలగువానియందలి పండుటాకులు రాలఁగా నాయాకులు పోవినచోటులందుఁ జిమ్మ గలిగి మోములు పొటపడించి తొలఁత గ్రుడ్డువిచ్చి వెడలినచిలు కప్పిలఁతొక్కిల మొలకలవలెఁ దోచి పిమ్మట నెఱ్ఱగి స్నేహపన్న మొగ్గలె యనంతర మా మొగ్గులు విరిసి పికిలిపిట్టలయొకలవలె నేర్పడి తరువాత నీ నెలుబలియ నెదిగి పసరుపన్నెగలిగి యాపసరుపన్న నల్లబాఱి యందులకుఁ దగినకాంతితో నిడుపై యాకు వాలుబడఁగా గుబురుగొని చిగురు ప్రకాశించెను. అలంకారము.

క. హిందోళంబునఁ బాడిరి, బృందారకసతులు విరహిబృందార్తిగఁ ద్రేఁ

చెం దేటులు వాసంతిక, విందునఁ బికళిశంపు దాదీరవెడలం దోలెన్. 28

అ. (అనయమునందు) బృందారకసతులు=దేవతాస్త్రీలు, విరహిబృందార్తిగఁ=ఽఽయుల నెడఁబాసిన స్త్రీలయొక్కయుఁ బ్రియుల నెడఁబాసినపురుషులయొక్కయు సమాహమునకు బాధకలుగు నట్లుగా, హిందోళంబునఁ=హిందోళమునెదిరాగముతో, పాడిరి=గానము చేసిరి, తేఁటులు=తు మ్మెదలు, వాసంతికవిందునఁ=బండిగురివెందపూఁదేనెత్రాగుట యనెడిప్రియభోజనముచేత, త్రేఁచెక=తృప్తి నొంది త్రేనుపువిడిచెను, పికళిశంపు=కోవెలపిల్లను, దాది=చెంపుడుతల్లియైనకాకి, వెడలందోలెఁ=గూఁటినుండి వెడలఁగొట్టెను-కోవెలకూసెననుట. (వనంతకాలమురాఁగా నే న్నోవెలకూయుటయు నా కూఁతదిని కాకి కోవెలను గూఁటునుండి వెడలఁదలుచుటయు నుప్రసిద్ధము. “నో॥ శిశిశ్చ వింతస్య సంధౌ హిందోళరాగకః-శిశిరముతువుయొక్కయు పసరుముతువుయొక్కయు చేరికయుందు హిందోళరాగముతో గానముచేయువలయు” అనుప్రమాణముచేత వింతాదియగుటంబట్టి హిందోళంబునఁ పాడిరిని చెప్పవలెను.

సీ. చలిగాలి బొందుమరల్లెలపరాగము చేచి, నిబిడంబు నేసె వెన్నెలరసంబు
వెన్నెలరస మేబ్బి న వెడలించె దీర్ఘికా, మందసాగంధికరమధునదంబు
మధునదం బెగఁబోసె న మాకందమాలికా, క్రీడానుషంగిభృంగీగీరవంబు
భృంగీరవం బహంకృతిఁ దీగెసాగించె, బ్రోపితభ ర్త్తకారోదనముల
విపినవీధుల వీతెంచె న గుహితమదన, నమదభుజనతనుమధునరప్తాంకృతములు
సరసమధుసాననిధువనోత్పన్నవీలిన, యువతియువకోటికోరికల్ న చివురులొత్త.

అ. చలిగాలి=చల్లగాలి, బొందుమరల్లెలపరాగము = బొందుమరల్లెలపులందలి పుష్పాడిని, చేచి = చేరించి, వెన్నెలరసంబు = చంద్రప్రకాశముయొక్కనీటిని, నిబిడంబునేసె = నిండు కొనునట్లుచేసెను, వెన్నెలరసము = ఆవెన్నెలయొక్కద్రవము, ఉబ్బి = ఉదికి - పొంగి, దీర్ఘికా సదంబు = దీర్ఘికా=నడకాపులయందలి, అనుంద=నిక్కునకాని - అధికమైన, సాగంధిక = మిక్కిలిపరిమళముగల చెంగులపలవన్ని మధు=పూఁదేనెయొక్క, నదంబు = నీటిని, వెడలించె = బయలు వెడలించెను - ప్రవహింపఁజేసెను. మధునదంబు=ఆపూఁదేనెయేలు, మాకంద...రవంబు = మాకంద = తియ్యమామిడి చెట్లయొక్క, మాలికా=మౌనలయందలి, క్రీడా=విహారములతోడ, అనుషంగి = కూడుకొన్న, భృంగి=ఆఁదురు మైదలయొక్క, రవంబు=రఘుంకారధ్వనిని, ఎఁబోసె = అతిశయింపఁజేసెను, భృంగీరవంబు=ఆయాఁడులు మైదలయొక్క, అపాంసృతి = గర్వముచేత, ప్రోపితభ ర్త్తకార

రోదనములకొ - ప్రోషితకర్తృకా = భర్తదేశాధికరణముండైయుండుటచే భేదమునొందిన స్థలయొక్క,
 రోదనములకొ = ఏడుపులను, తీగసాగించె = మిక్కిలి పెంచెను, విడిత కృతిములు - పవిత్ర = పవిత్రించి
 న, మదన = మద్యనియొక్క, సమప = మదముతో గూడిన, భుజ = బాహువులచేత, నత = సంపదించి,
 సుమధనుః = పూరించుకొ, టాంకృతములు టంకారధ్యములు, సరస కోరికలు - సరిస = సరిపెరిమై
 న, మధుసాన = మద్యముత్రాగి, నిధువన = సురత క్రిడనపుటయొక్క, ఉత్సవ = వేడుకయందు, వివీన =
 విక్రమియున్న, యువీతి = యౌవన స్త్రీలయొక్కయు, యువ = యౌవనపురుషులయొక్కయు, 'కోటి =
 సమానముయొక్క, కోరికలు = అభీష్టములు, చివురులార్త = చిగిరింపఁగా - పెరుగఁ గాననుట, వివీన
 విధులకొ = వనమార్గములయందు - ఉద్యానవనములందునుట, వీతెంచె = వినరెను - వ్యాపించెను.

తా. ఆవనంతసమయమునందుఁ జల్లగాలిచే రేఁగినపెనుమల్లపుప్పొడిచేత వెన్నెలవలన ద్రవిం
 చుచున్ననీరు చిక్కినయ్యెను. వెన్నెలనీటినింపుచేత నడబావులలోనిచెంగులపలపలని పూఁజేసి యేలు
 లైపాఁతును. ఆపూఁదేనెవెల్లులచేతఁ దియ్యమామిడిమాఁకులలో విహరించుచున్న తుమ్మెదలొదలు
 హెచ్చెను. ఆతుమ్మెదలొదలచేత, మగలు దేశాంతరమందుండుటచే దుఃఖపడుచున్న యువకులయేడ్పు
 లతికఁయించెను. ఆయేడ్పులచేత మద్యనిపూరించుకొనిత్రే లుద్యానములందు వ్యాపించెను. అవించి
 మ్రోఁతలు వ్యాపింపఁగా రుద్రములయిన మద్యములు త్రాగి క్రిడించుచున్నస్త్రీపురుషులకోరికలు కొన
 సాగెను. వనంతయుతుప్పురాఁగానే చల్లగాలియు వెన్నెలయుఁ దుమ్మెదలొదలును కోనెలకూఁతలును
 మనోహరములై యొప్పెననియు, వానిచేత విరహిణీ స్త్రీలకుఁ దాపమును ప్రియులతోఁ గూడియుండుస్త్రీ
 లకు నిష్టార్థసిద్ధులును సిద్ధించెననియు భావము అలం. కారణమాల. కావ్యలింగమున.

క. అత్తెఱి మురిపపునడఁ జెలి, కత్తియగమి గొలువ మృదులకలభాషలఁ ద

శ్లోత్తైదువెదనగవులతో, జత్తభవుం డార్వ ననలు శ్చిదుమునెపమునన్. 80

అ. అత్తెఱి = ఆవనంతసమయమునందు, మురిపపునడఁ = సౌఖ్యగర్వముతోఁడినడకతో, చెలి
 కత్తియగమి = చెలికత్తెలయొక్కగుంపు, కోలువ = సేవింపఁగా, మృదులకలభాషల = సులభఁ దార్పర్య
 గలయింపెనమాటలతోను, తశ్లోత్తైదువెదనగవులతో = ప్రకాశించుచున్నచిలుకవులతోను, చిత్తి
 భవుండు = మద్యగుండు, ఆర్వ = శోకలువేయఁగా, ననలు = శ్రువులు, చిదుమునెపమున = కోయుటయ
 నెడిసాకుచేత. - పైపద్యముతో నన్వయము

చ. అలకనిజీబులో గునుమ శ్చ మద్దినసావడ దోపఁ గొప్పుచెం
 గలువలవల్లుఁ జన్నుగవరక స్మరితావియుఁ ద్రస్తరింప నం
 దెలరోద మీఱఁ బెన్నిధిగతెన్ నతికిం బొడకట్టె వేల్పుదొ
 య్యలి చిలుసానఁబట్టినయోనంగునిమోహనబోణమో యనన్. 81

అ. వేల్పుదొయ్యలి = దేవతా స్త్రీయైరపుంజకస్థల, అలకనిజీబులో = సన్ననివలపుశీతలో,
 గునుమము = ఎఱ్ఱచాయ, అద్దినపాదడ = అద్దిన = వేసిన, పొడ = గాగర - కుష్మేష్ఠక, తో = వేడ = వైకి ౧ నఁ
 బడఁగా, కొప్ప...వల్లు = కొప్ప = కొప్పనందుఁడుజీమిన, చెంగులవల = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, వల్లు =
 పరిమళమును, చన్ను తావియు = చన్ను ౯ బ = సునద్యయమునందు (బూయఁబడిన), కమ్మరి = కమ్మరి
 యొక్క, తావియు = పరిమళ మిన్నిత్ర స్మరింప = లచ్చనలాడఁగా - నలుప్రకృతులునుద్యాపింపఁగా, అం
 దెలరో = తాలియంచెలయొక్కధ్వని, మీఱ = అతియింపఁగా, పెన్నిధిగతెన్ = పద్దనప్రపయనం,
 య్యలి = తాలియంచెలయొక్కధ్వని, మీఱ = అతియింపఁగా, పెన్నిధిగతెన్ = పద్దనప్రపయనం,

చిలుసాన్ = చిన్న దైన మెట్టుగొనసానియందు, పట్టిన. బాణమో - పట్టిన = పడునురానూనిన, అనంగుని = మన్నగనీనైన, మోహనబాణమో = మోహమునుబుట్టించునదియైన యరవింకబాణమో, అణ్ = అనునట్లు, బ్రతికిం = బ్రతికినట్లు అవారడయిన యామునీశ్వరునకు, పాడకట్టె = కవలబడెను

తా. అప్పుడు పుంజికన్థ యనెడియాయశ్చరణ కుసుంబాచాయవేసిన పాపడగట్టుకొని దాన్నిపెరిపిపులుసుటచీర ధరించి మంచివాసనగలయెఱ్ఱగలువపువ్వులు కొప్పనజేరివి బొమ్మనందుఁ గమ్మరిగంపము పూసికొని వానివరిమళము తెల్లయెడలను వ్యాపింపఁగా మన్నననిచ్చిన మోహన మనెడిబాణమో యనునట్లు కాలియందెలుమ్రోయ నొయ్యారపునడతో నామునీశ్వరునెదుటఁ బెన్నిధివలెనే నిలువఁబడెను. అలం. ఉత్పేక్ష, ఆపహ్నాపమును.

తే. అత్తైలంగున నదిరిపా తటారజంపు

వన్నె బాడకట్టి తా బాడుననన్దరవళి

పాట లలిర్పుంకృతిశ్రుతిః శబాదుకొనఁగఁ

జూడకయ చూచుచూపుతో శుడియుటయును.

82

అ. అత్తైలంగున = ఆవిధముగా, అదిరిపాటు = ఉన్నట్టుండి - అకస్మాత్తుగా, ఆరజంపువన్నె = మనోహరమైనవేషముతో, పాడకట్టి = ఆమునికఁ గనఁజెడి, తా = తాను, పాడూ పాటలు - పాడు = పాడునట్టి, నన్దరవళి = సూక్ష్మధ్వనితోడి, సాటలు, అలిర్పుంకృతిశ్రుతి = తుమైదలజమ్మనొదలనెడి సుతియందు, పాదుకొనఁగఁ = నెలకొనఁగా - లయింపఁగాననుట, మాడకయ = చూడనట్టే, చూచుచూపుతో = చూచునట్టియొకచూపుతో, శుడియుటయును = చుట్టిచుట్టి మెలఁగఁగా

తా. ఆవిధముగా నుట్టివడినట్లు మనోహరమయినవేషముతో నామునీశ్వరునకుఁ గనఁజెడి తుమైదలయుంకాశ్చధ్వనితో లయించునట్లు సూక్ష్మధ్వనితోఁ బాటపాడుదు నొకచూపులతో నామునీశ్వరునిఁ జూచుచుఁ జుట్టిచుట్టి తిరుగుచుండఁగా.

చ. తలకొని దానితమ్మలపుఁదావియు మోవియు శౌను మేను న

గ్గలపుమెలుంగు లీను తెలిగన్నులు జన్నులు భృంగమాలిక

న్గెలిచినయూరుతీరుఁ దగు నెన్నడలుం దొడలుక వివేకముం

గలఁపఁగఁ గాంచి పంచశరకాండవిఖండితర్యసారుఁడై .

83

అ. దానితమ్మలపుఁదావియు = ఆయప్పరసదైనతాంబూలపుఁదబరిమళమును, మోవియు = అధరమును, కానుక = నడుమును, మేమే = దీహమును, అగ్గలపు మెలుంగులు = అధికమైనకాంతులను, ఈను తెలిగన్నులు = పుట్టించునట్టి స్వచ్ఛములయినకన్నులును, చన్నులు = స్తనములును, భృంగమాలిక = తుమైదలబారును, నెలిచినయూరుతీరుఁ = జయించిన (మించిన) నూఁగారునక్కడననున్న తగు నెన్నడల్లా = తగినమనోహరమయిననడలును, తొడలు = దోరువులును, తలకొని = పూని, వివేకము = మంచిచెడ్డలనెఱిగెడి తనతెలివిని, కలఁపఁగఁ = కలఁకొనిందింపఁగా (మునీశ్వరుఁడు), కాంచి = పుంజికన్థులనుజూచి, పంచ . సారుఁడై - పంచశర = మన్ననయొక్క, కాండ = బాణములచేత, విఖండిత = లెస్సగా నణకఁబడిన, దైర్యసారుఁడై = ధీరత్వముయొక్క స్థిరీకృతముగలవాఁడై - మిఁదిపద్యములో సస్వయము

శ్రుంజికాస్థలయినది యస్పృశనయొక్క తామూలపుంబును దానిమొదలును
మనోహరత్వమును దానిచూపులతీయను దానినడలయందనును బ్రాచి యాచారుడు తాల్చి మన్న
భవేనగలవాడై. అలం. ఉపమ, కావ్యలింగామున

క. మేను గరుపాఠఁ దమి న, మౌనాని జనముఁ దనముఁ దన్ను నీ మఱచి యంగ
గ్గానిఁ బడి కదిని వడఁకుచు, హీనస్వర మేనంగఁ బ్రోవరే నే నన్ననుచున్. 34

అ. అక్షాని=అమనీశ్వరుడు, మేను=దేహము, గరుపాఠఁ=గగర్విడువఁగా, తమి=తమ
కముచేత, జనముఁ=మంత్రావృత్తిని, తనముఁ=నియమముతోడి నిశ్చలమైనయొక్క, రన్నుఁ=రిస
దైవసీతిని, మఱచి=మఱచిపోయి, అనంగ్గానిఁ=మన్తభాషమును, పడి=పొంది, కదిని=తయవృత్తిని
గ్గఱఁజేరి, వడఁకుచుఁ=సాత్వికభావజలత మైననాథుడుబొందుచు, హీనస్వరము=అలంకారము, ఎం
గఁ=అతిశయింపఁగా, నన్ను, ప్రోవ=ప్రోక్షింపవే, అనుఁ=అనివేడుకొనుచు, —మీఁదికి వ్యయము
తే. చెయ్యిపట్టినమాత్రాన శిరిను నంది, యవశచందానఁ బైవ్రాలుకనన్వధూటిఁ
బర్తకాలాంతరముఁ జేర్చి న బ్రాప్తాండు, కెరలుకోర్కులఁ గందర్పరేణిఁ దేలి.

అ. చెయ్యిపట్టినమాత్రానఁ=చేయపట్టుకొన్నమాత్రముచేతనే, కిరిను=తలను, కంది=చాల్చి, అ
వశచందానఁ=పాతాపరవశయైనవిధమున, పైవ్రాలుకన్వధూటిఁ=మీఁదికిరిగినయాచపురస్త్రీ,
పర్తకాలాంతరముఁ=అకుటిలితోపల, చేర్చి = చేరిదీసికొనిపోయి, బ్రాప్తాండు=అబ్రహ్మర్షి - వా
రుడు, కెరలుకోర్కులఁ = అతిశయించుచున్న అపేక్షలతో, కందర్పరేణిఁ=మన్తప్రక్షయించు-ను
రతమునందు, తేనెఁ=ఓలలాడెను-సుఖించెనుట

* క. తపమంతయుఁ బొలిపొనంగ, నపు డన్నియు నుజ్జగించి రే యయ్యంగనతోఁ
దపసి మనోజక్రీడా, విపులై శ్వర్వర్యంబు లనుభవించుచు నుండెన్ 36

అ తపసి=అతపస్సుచేయుచున్న బాపి, తపమంతయుఁ=తానవేసినతపస్సంతయు, పొలిపొ
నంగఁ=వర్తకమైపోఁగా, అపుడు=అసమయమునందు, అన్నియుఁ=జవరతపామలన్నియు, ఉజ్జగించి=
విడిచి, అయ్యంగనతోఁ=అపుంజకస్థలతో, మనోజక్రీడావిపులైశ్వర్వర్యంబులు-మనోజక్రీడా=సంభ
గమువలని, విపుల=అధికమై, వేశ్వర్వర్యంబులు=సుఖనందనము, అనుభవించుచునుండెన్=పొందుచుం
డెను - అనఁగా నాపారుఁ దనముని తనతపస్సంతయు వర్తకమగునట్లు జవము తపము స్నానము మొద
లయినవియమము లన్నియు మాని యాయుష్యరసతో సంభోగముఖము సమభవించుచుండెను,

* పారాంతరము. క. తపనోదయా స్తపమయము

విపు డని కాలప్రమాణ • మెఱుంగనితనిని ని

చ్చపలాక్షీఁ గూడి రతిసుఖ

విపులైశ్వర్వర్యంబు లనుభవించుచు నుండెన్.

అ ఇపుడు=తాపమయమునందు, తపనోదయా స్తపమయములు=బ్రాహ్మసాకుండులయొక్క గ్రంథ
టయును, (అగును) అని కాలప్రమాణము=వేళకొలది, ఎఱుంగనితనిని=తెలియనితనిని మతో, అచ్చ
పలాక్షీఁ=అపుంజకస్థలము, కూడి=కలసి, రతిసుఖవిపులైశ్వర్వర్యంబులు=సంభోగముఖమునల వివేచనము
నకలుగులను, అనుభవించుచునుండెన్ = పొందుచుండెను - అనఁగా నతఁడాపుంజకస్థలమోడినరత
సమిధము ననుభవించుచున్నాడు, సూర్యుఁ డుదయించునదియు నస్తమించునదియుఁ దెలియకయుండెను.

క. ఈశీతిః గొంతకాలం, బొరామనుహామహీధరహారణ్యములం

దాత్తానువలలఁ దగిలింపి, హారము సలుపంగ గర్భమై తటి యగుడున్. 37

అ. ఈశీతిః = ఈవిధముగా, కొంతకాలంబు, ఆరామవలలఁ = ఆపుంజకస్థలమైనలవలపులందు, తగిలి = ఆసక్తిగలిగి - దానికివశుఁడై, అరామవలలఁ = ఆద్యానవనములందును, మహామహీధరః = గొప్పకొండలయందును, అరణ్యములఁ = అడవులయందును, విహారము = సంభోగప్రసరమును, సలుపంగఁ = చేయఁగా - జరపఁగా, గర్భమై = అది చూలుదాల్చి, తటియగుడున్ = ప్రసవనమయముకాఁగా - అతఁ డట్లు పుంజకస్థలతోఁగూడ కొంతకాల చుద్యానవనములు మొనలయినరమ్యప్రదేశములందు రమింపఁగా నది గర్భముధరించి ప్రసవనమయము నయ్యెను.

క. అంత ననుఁ గాంచి యది విపి, నాంతరమునఁ బాటవైచిర యరిగెఁ గృపార్ద్ర

స్వాంతః డగుసంయమింద్రుఁడుఁ, జింతింపక పోయె నేమిశ్చెప్పన్ నధిపా. 38

అ. అధిపా = రాజా, అంతః = అంతట - ప్రసవనమయముకాఁగానే యనుట, అది = ఆయప్పరస, ననుఁ = నన్ను, కాంచి = కని, విపినాంతరమునఁ = ఆయడవినడమ, పాటవైచి = విసరిపడవేసి, అరిగెఁ = పోయెను, కృపార్ద్రస్వాంతః = కరుణచేరి రంగినమనసుగలవాఁడు, అగుసంయమింద్రుఁడుఁ = అగు నట్టిముఃశ్రేష్ఠుఁడును, జింతింపకపోయెఁ = చన్ను విచారింపకపోయెను, ఏమిచెప్పుదుఁ = ఇంక నేమిచెప్పగలను - కన్ను తిల్లిదండ్రు లిద్దఱును బనిపాపమైన నన్ను వివాదంపక యెవరోతల వాసుపోయి రసఁగా నాదుర్దశ యిట్టిదని చెప్పటకు నేమిగలదునుట.

వ. అట్లు వైచి చనుటయు నాఁకటం గటకటం బడుచుండి తీర్చిదించుశశిమండలంబున వెడలుశిశిరకిరణప్రణాళికామిశ్రదమృతరసగ్రాసంబునంజేసి కొన్నిపూటలంబుటపుట నై ననన్నుం గనుంగొని ముసీంద్రుండు ప్రియం బంది నిజాశ్రమంబునకుం గొనిపోవని శశికళాసంపర్ధిత నగుటంజేసి నాకుం గళావతి యనునామం బిడి వెనుచుచుండ నేనును జనకసేవాపరతంబ్రవర్తిల్లు చుండునంత. 39

అ. అట్లు = ఆవిధముగా, వైచిచనుటయుఁ = ఆప్పరసపాటవేసిపోఁగా, అఁకటఁ = తుత్తుచేత, కటకటంబుడుచుండి = తాదృశమయఁ బడియుండి, తీర్చిదించుశశిమండలంబునఁ = తీర్చిదించు = మిక్కిలివెలుగుచున్న, శశిమండలంబునఁ = దండ్రులంబువలననుండి, వెడలు... బునంజేసి - వెడలు = బయలుదేలుచున్న, శశిరకిరణ = చల్లని వెలుగులయొక్క, ప్రణాళికా = పరంపరతోడ, మిశ్రత = కూడుకొనుచున్న, అమృతరస = సుధారసమయొక్క, గ్రాసంబునంజేసి = ఆహారముచేత, కొన్నిపూటలఁ = కొన్నిదినములలో, పుటపుటన = వెలుగుటకలదాననుచునన్నుఁ = అయినట్టివన్ను, కనుంగొని = చూచి, ముసీంద్రుండు = ముసీశ్రేష్ఠుఁడయిన యాపారుఁడు, ప్రియంబు = ప్రేమను, అంది = పొంది, నిజాశ్రమంబునకుం = తనయాశ్రమమునకు, కొనిపో = తీసికొనిపోయి, శశికళాసంపర్ధితఁ = చంద్రకళలచేత వృద్ధిబొందినదానను, అగుటంజేసి = అగుటచేత, నాకు, కళావతి, అనునామంబు = అనునట్టిపేరు, ఇడి = పెట్టి, పెనుచుచుండఁ = వృద్ధిబొందించుచుండఁగా, నేనును, జనకసేవాపరతఁ = తండ్రిని సేవించుటయందలి యానక్తతచేత, బ్రవర్తిల్లుచుండునంతఁ = మెలగుచుండఁగా - పైవద్యమతో నవ్వయను.

తా. అవిధముగాఁ గన్నుతల్లి యడవిలో దిగివిడిచిపోఁగా నే న్నాఁకలిగిని బాధపడుచుండి యప్పడువెలుగుచున్న చంద్రమండలంబుననుండి నవించుచున్నయమృతధార లాహారంబుగాఁ గొన్ని

కములు పెరిగితిని. అనంతరము నాతండ్రియైన పారుణడు నన్నుఁజూచి కరుణించి తనయాశ్రమమునఁ దీసికొనిపోయి కళావతియును పేరుపెట్టి పెంచెను. నేను సాతండ్రికి నేమచేయుదుంటి?

(పైనచనమునర్థమే రెండుపద్యములుగాఁ బ్రత్యంతరము లందుండెననియు నా ప్రక్షిప్తములఁబనిమే గ్రహింపవయ్యె ననియు ప్రాక్షాదాగచ్ఛపతిగో వ్రాఁచుబడియున్నది అపద్యములందును క్రిందఁ గనఁబడుపద్యుడీ.)

ఉ. ఆనమయంబునం బొగులు శ్రీ చాఁకటిపెల్లున సంతకంతుకుఁ
గాసిలి వై పయిఁ వదనశ్రవణ మెండఁగ నేడ్చియేడ్చి యే
మానయుఁ గాన కంతఁ దుహితానాంశుఁడు దోచినఁ దత్కౌరవ
గ్రాసవిధి శరీర మమరంగం భజించితి దైవికంబునన్.

40

అ. ఆనమయంబునఁ = అట్లు తల్లిపాఱవేసిపోయిన సమయమునందు, ఆఁకటిపెల్లునఁ = తుంగు
యొక్క యాధిక్యము చేత, పొగులుచుఁ = తపించుచు, అంతకంతకుఁ = అప్పటికప్పుటికి, గాసిలి = శ్రమ
పోంది, వై పయిఁ = మీఁదమీఁద, వదనగవ్వారము = గుహవలెఁ దెలుపఁబడిననోరు, ఎండఁగఁ = తడియా
లునట్లు, ఏడ్చియేడ్చి = చాలనే వేడ్చి, ఏమానయుఁ = ఏవిధమయినయాశయు, కానక = బాంబక, అం
తఁ = అనంతరము, దైవికంబునఁ = దైవసహాయమువలన, తుహితానాంశుఁడు = చంద్రుఁడు, దోచినఁ =
ఛాదయింపఁగా, తత్కౌరవగ్రాసవిధిఁ = ఆచంద్రకళలద్రవము నాహారయోగాఁ జేసికొనుటచేత, శరీ
రము = దేహమును, అమరంగఁ = బిచ్చుఁగా, భజించితి = నేమించితి - కాపాడుకొంటి ననుట.

సీ. ఏ నవ్విధంబున శ్రీ మేను పెంచుచు నుండ, నాచంద మంతయు శ్రీ నా త్త నెఱిగి
కడుసంభ్రమమున నశ్కండికి నేతెంచియిం, వెనఁగ మైనిండినశ్రవణ దుశిచి
తనయురంబునఁ జేర్చుకొనిపోయి యాశ్రమ, స్థలమున నిజపర్వతశాల నుంచి
విధుకళాంశాహారవిధి వసించితిఁ గాన, నాకుఁ గళావతీనామ మొసఁగి
నయము మీఱంగఁ జెనువనానాటఁ బెరిగి
తై శవముమాని యావనోత్పవముఁ జెంది
జనకు నేమైన నడుగుచు శ్రీ సంతతింబు
నోపి శంభూప చేయుచు శ్రీ నున్నచోట.

41

అ. ఏను = నేను, అవ్విధంబునఁ = ఆప్రకారమున, మేను = దేహమును, పెంచుచునుండఁ = పెం
చుకొనుచుండఁగా, ఆచందము = అట్లు నేను బెరుంగుచుండువిధము, అంతయును, ఆ త్తఁ = మనసునందు,
ఎఱిగి = తెలిసికొని, కడుసంభ్రమమునఁ = మిక్కిలితత్తలపాటుతో, అశ్కండికఁ = ఆ నేనున్నతావున
క్క ఏరెంచి = వచ్చి, ఇంపు = సంతోషము, ఎనఁగఁ = అతిశయింపఁగా, మేఁ - నాదేహమునందు, నిం
డినకనటు = నిండుకొన్నముణికిని, తుడిచి, తనయురంబునఁ = తనబ్రాహ్మణునందు, చేర్చుకొనిపోయి = అం
టఁబట్టి యెక్కుకొనిపోయి, ఆశ్రమస్థలమునఁ = తపోవనప్రదేశమునందు, నిజపర్వతశాలఁ = తనదైన యాకు
టింటియందు, ఛాంచి = పెట్టి, విధుకళాంశాహారవిధిఁ = చంద్రకళలనుఁగ్రహముల నాహారముగాఁ జేసికొను
టచేత, వసించితి = ఉంటిని, కానఁ = కనుక, నాకు, కళావతీనామము = కళావతియును పేరు, ఒనఁగి =
ఇచ్చి, నయము = సుతుమారత్వము, మీఱంగఁ = అతిశయింపఁగా, పెనుపఁ = పెంపఁగా, నానాటఁ =

దినక్రమమున, పెరింగి=వర్ధిల్లి, శైవము=పసిబిడ్డతనము, మాని=పదల్చి, యావశోత్సవము నమును, చెల్లెల=పొంది, జనకుకొత్తండ్రి, ఏ మొనడుగుతుకొ=ఏదియొనను అడుగుదు ఎల్లప్పుడును, ఓపి=ఓపికకలిగి, శుభ్రాశు = సేవి, చేయుచునున్నచోట = చేయ క. ఎవ్వరుచూచినఁ జూపుల, చివ్వుకుఁ బద్మనక్షత్రగి నడచునీగ్గున నొక రవ్వకు మొదలగుపాపపు, జవ్వన మెదిరించె జిగి యెరనఁగ నామేన

అ. ఎవ్వరుచూచినకొ = ఎవరునన్నఁజూచినను, చూపులచివ్వుకుకొ = చూపుల రించి తిరిగిచూచుట కనుట, పదను=వాఁడిమి, అడఁగి=తగ్గి, నడచునీగ్గునకొ = ప్రబల్లిఁ బిఱచె=అంద మొరవ్వకుకొ=అల్లరికి - ఇట్లున్నది యట్లున్నదనిచూచినవా రొడిపోసికొ, మామము - కారణము, అగుపాపపుజవ్వనము=అగునట్టి దోషాన్నదమయినవయగు, నా మునందు, జిగి=నిగనిగనికాంతి, ఎనఁగొ=అతిశయింపఁగా, ఎదిరించెకొ=ఎదుర్కొనె

తా నన్నుఁ జూచినవారిని మరలఁ గన్నెత్తి చక్కఁగాఁ జూచుటకు సంగో సిగ్గు హెచ్చఁగా నీపడు చిట్లున్నదట్లున్న దని చూచినజను లొడిపోసికొనుటకుఁ జ ము నాకుఁ గలిగెను. - చూపవంతురాల నైతి ననిభాషము

శా. ఆవేళం బొడగొంచి భేదరుఁ డొకం ర్ జానక్తి దేవాపిసం జ్ఞావంతుండు నశాంధవుం డగుచు నిశ్శృంక ననుకొ వేడువాఁ డై వాచంయముఁ డగ్నికార్యనిరతుం ర్ డై యున్నచోఁ బర్వశా లావాసంబున కేఁగుదెంచి నిజభావకాంక్ష సూచించినన్.

అ. ఆవేళకొ=అట్టి నాయావనకాలమునందు, భేదరుఁడొకండు = ఒకగంధర్వుఁ జ్ఞావంతుండు=దేవాప్లియను పేరుగలవాఁడు, బొడగొంచి=నన్నుఁజూచి, అనక్తికొ=నన్ను ననెడి యక్షతో, నశాంధవుండు=చుట్టములతోఁగూడినవాఁడు, అగుచుకొ = అవు తోఁగూడననుట, నిశ్శృంకకొ=జంతులేనితనముతో - జంకకయనుట, నన్నుకొ=నన్ను, గ డుగునట్టివాఁడై, వాచంయముఁడు=నాతోఁడియైనపాదఁడనుముని, అగ్ని కార్యనిరతుఁ ర్యమునందాన క్తుఁడు - హోమముచేయుచున్నవాఁడు, వియున్నచోకొ=అయియున్న లావాసంబునకుకొ=ఆకుటిల్లయిన యునికొపట్టునకు, ఏఁగుదెంచి=వచ్చి, నిజభావాకాంక్ష లొనికొరికను, సూచించినకొ=సూచనచేయఁగా - తెలియఁజేయఁగా ననుట.

తా అట్లు సేను యావనవంతురాలనై యుండఁగా దేవాప్లి యనెడిగంధర్వుఁడొ జూచి విచి త్తుట్టులులతోఁగూడ పారునితపోవనమునకు వచ్చి యాయనిహోమకార్య డునుమయమనందుఁ బర్వశాలఁ జొచ్చి యామునీశ్వరునిఁ గన్నెనిమ్మని యడుగుట యెట్ల మనసులోనికొరిక యాయనకుఁ దెలియఁజేయఁగా.

సీ. శిఖిపింఛేదళపరిష్కృతీమృతై సేమంతి, విరుల తీ రగుశిరోరేవేష్టనము నెఱగంటిచూడ్కిఁ దారయెతులబాహులు వంచి, నారాజు లల్లార్పురే గాదంబరీగంధరీగర్భంబులై వల్పు, ఘనసారమిళ దాస్యరీగంధములును దరహాసములఁ దొఁచు ర్ తాంబూలసేవాంధ, కారితాధరరదరక్షతు.

జటులుగందంపుబూతలు శ జిహ్వాకిలకు

ననువునెఱవాదిబంటుపంకరపుఁబడరులు

ఘన మగుజగుప్ప వెనుప నరజ్జనముఁ జూచి

ఋషి. మనంబునఁ గడు ససహిష్ణుఁడొనుచు.

44

అ. శిభి...ములై-శిభిశింఘ=సెమలిపురియొక్క, దళ=ఈశలచేత, పరివర్తింపబడినది. కరింపఁబడినదై, సేమంతివిరులీయ=చేమంతిపువ్వులవిధముగలివి, అగు రోశేష్టనములు=ఆనందము పొగాలును, ఎఱగంటిమాడ్కి=మద్యపానముచేయుటచే నెఱ్ఱవాళినకన్నలచూపుతో, తులబాహులు=నందిటితొయ్యెలుగలచేతులను, పంచ=పంగునట్లుపట్టి, వారాజులు=కర్తవ్యులు, జ్ఞానార్పణములు=అడిందునట్టి (తీర్థనట్టి) యందములును, కాదం దై-కాదంబు=జ్ఞానము, క్క, గంధ=వాసన, గర్భంబులై=లోపలగలదై, ఐల్లు...ములును=ఐల్లు=వానకొట్టినట్లు, సార=పచ్చకర్పూరముతోడ, మిళిత=కూడిన, ఆస్యగంధములును=నోటికింపులను, దరిహరములు=చిలువపులతోడ, తోయ...యొఱుపును-తోయ=కనఁబడుచున్న, తాంబూలనవా=వీణావాయిద్యములు, టచేష్ట, అంధకారిత=కనఁబడనిగాఁ జేయుచున్న, అధర=పెదవులయందలి, ర్దక్షతుల=చేతుల, లయొక్క, ఒఱపును=మనోహరత్వమును, చిటులుగందంపుబూతలును=చట్టముగాఁబూతలను, నెండి పేదై త్తినచందనపుబూతలును, జిహ్వాకలకు=నాలుకిలకు, నమః=బదులులు, వాడుకపడిన, నెఱవాది=చతురత్వముగల, బంటుపంకరపు=కూసులవైనప్రతిజ్ఞలతోడ, పదులములు=పట్టి యుకూటలును, ఘనము=అధికము, అగుజగుప్ప=అయినట్టితోడి, వెనుప=వెద్దిబొంబులుగా, అజ్జనము=అకన్యకనడుగవచ్చినగంధర్వులసమూహమును, ఋషి=ముని-మాత్రంబియ్యింపఁబడు, చూచి, మనంబున=మనస్సునందు, కడు=మిక్కిలి, అసహిష్ణుఁడొనుచు=రోషపరుఁడొనుచును-పైపద్యముతోనన్వయము.

తా మునియైనమాత్రంబడి కన్యనడుగఁ దనయొంటికివచ్చిన యాగంధర్వులు వెదికినాటి గూర్చిచుట్టినగుండుతలపాగాలును, మద్యపానముచేయుటచే నెఱ్ఱవారిన చూపులును, నందినందలలచే చేతులందుఁ ద్రిప్పఁబడుచున్నకత్తులును, కల్లుకింపుతోఁపరుండునట్లు తాంబూలముతోఁ ద్రెప్పఁబడిన పన్నకర్పూరపునోటికంపును, చిలువపులును పలునొప్పులు కానరావించునట్లుంటిపల్లెలపైఁ ద్రెప్పఁబడినతోడగాడిన యధరములును, చిటుగందపుబూతలును, సేపుతోడలి యొఱుపులునును గలిగిన మనమునకు రోతపుట్టింపఁగాఁ జూచి రోతపడుకొనుచు అలం. స్వభావోక్తి

ఇ. ఆహా ధన్యుడ నైతి నుద్విమలవంశశాచారివిద్యాలిప

శ్రీహరిమాదులు నేడుగా తుది ఫలింతచే నాగవాసంబు మ

దేహతోఁగిటి బిడ్డ వేడుటకు నేరేతే గాంచుటకు బ్రాహ్మ్య మిం

కోపహా చాలుఁ బాకాలిబోయెదరా దోహో నోటిక్కి వేర్వేటిన్

15

అ. ఆహా=ఓహో, నాగవాసంబు=రోగమువారగుంపు, మద్యపానము=వామము, బిడ్డ=కన్యకను, వేడుటకు=అడుగుటకై, ఏతేగాంచుటకు=విద్యువంబులుబుచ్చుచు, కోమటచేత, ధన్యుడనైతి=సేమగృతాంధుడనైతిని, మద్విమల, మాదులు-మల=నామెను, పల్లెల-స్వచ్ఛమైన-నిర్దోషమైన, పంక=పలము, అచార=సవ్యరసము, వీరబ్రాహ్మిని, చతురము

క్రి=శ్రీసంపత్తి, హోమ=వైశ్యదేవాదిహోమములు, ఆది=మొదలుగాగలవస్తువు, నేడుగా= ఈదినముగదా, తుది=కడపలగా, ఫలింశే=పండ్లను, దీహో=బలీ, ఇంక=ఇంకను, బ్రాహ్మ్యము= బ్రాహ్మణత్వము, చాలును, నోటిక్రోవు=నోటియొక్కక్రోవు-క్రోవుతోడిమాటలనుట, ఏటికే= ఎందుకు, పోకాలిపోయెదరో=ఇంతటితో వెడలిపోయెదరా, పోరో=పోకుదురా (వెప్పుడు.)

తా. ఔరా ! బోగమువారిగుంపంతటిది నాబిడ్డ నడుగవచ్చునంతటిభాగ్య మున్నెను. నేను గృతార్థుడైతిని నావంశాచారములు పావనము లయ్యెను. నాచదువు సంధ్య జపము తపము మొదలుగా గలవన్నియు ఫలించెను నాబ్రాహ్మణత్వ మంతమాత్రము మేలిమిపొందినది చాలును. ఈ నోటిక్రోవుమాటలు మాని మిరిప్పుడు వెడలిపోయెదరా పోరా వెప్పుడు, అలం. వ్యాజస్తతి, విషయమును.

క. మీతరమువార లేవరి, నేతరితనమునఁ దపస్విగృహకన్యకలఁ

వీతభయవృత్తి వేడిరో, కోతముఁ దర్కింప కారత కొవున లటంచున్. 46

అ. మీతరమువారలు=మీవంటివారు-మీవంటినిచూపిజనులనుట, ఏతటికే=ఎప్పుడైనను, ఏత రితనమున=సూర్యత్వముతో, తపస్విగృహకన్యకలఁ=తపస్సు చేసికొనునట్టి బ్రాహ్మణులయింటిపిల్లను, వీతభయవృత్తికే=భయములేనివైనవారలతో-వీరి వెంటడుగవచ్చునను భయములేక యనుట, తముకే= తమ్ము-తమయోగ్యతను, తర్కింపక=విచారంపక, వేడిరోకో=అడిగిరా-అడిగినవారుకారు గదా యను ట, ఔర=ఇదియాశ్చర్యము, క్రొవులు=ఏమిమీమదములు, అటంచుకే=అనివలకుచు.-మీఁదిపద్య ముతోనన్వయము.

తా. ఇంతకుమును పెన్నెడును మీవంటికులహీనులు తమయోగ్యత యిట్టిది యనుచి చారములేక తపస్సుచేసికొననట్టి మావంటి యుత్తమబ్రాహ్మణకన్యకలను దమ కిచ్చుని యడిగి యెఱుంగరు ఇప్పుడు మీ రడుగుటచూడఁగా మీవంటిక్రోవుపట్టినదుష్టులు మీరేకాని యితరులు కారని తోచుచున్న దని పలుకుచు.

క. మనుధేత ముక్కుడుస్సిన, పసరముక్రియఁ గెరలి తిట్టెఁగి బక్కున ఋషి వా

రుసుయమని వెడలి పోయిరి, ముసలి గదా వుట్టినిల్లు ర్ ముఖ్యోష్ణతకున్. 47

అ. మనుధేత=ఓరాజా, ఋషి=నాతండ్రియైనయుని, ముక్కుడుస్సినపసరముక్రియ=ముక్కుదా డుదూసిపోయినయెద్దునలె, కెరలి=రేగి, పక్కునకే=తటాన-ముందు వెనుక జూడక యనుట, తిట్టెను, వారు=ఆగంధర్వులు, ఉసుయమని=నిరాశచేసినచారముగలవారై, వెడలిపోయి=బయలుదేలి పోయిరి, ముఖ్యోష్ణతకుకే=ప్రధానతీక్షణ్యమునకు-కోపమునచ్చుటకునుట, వుట్టినిల్లు=జన్మస్థానము, ముసలిగదా=వృద్ధుడేకదా-ఎక్కువఁగాని మదిమిపెద్దవారలని నిరసముపెచ్చుట స్వాభావికము గదా - అనఁగా నావృద్ధమునీవృద్ధుడు కోపము రేగితిట్టినంతట నన్నిడుగవచ్చిన యాగంధర్వులేల యితనిఁ బడచు నడుగిచ్చితో మన మనస్తాపముతో లేచిపోయిరి తిలం ఉపమ, అరాంతర న్యాసమును.

వ. అట్టియెవం దనమనోరథంబు విఫలం బగుటకుఁ గ్రోధాంధుం డైన న్నభిలషించు గంధర్వుం డిట్లనెల్లు.

అ. అట్టియెడకో = అనయమునందు, నన్నభిలషించుగంధర్వండు = నన్నుఁ గోరిన గంధర్వండు, తనమనోరథంబు = తనకోరిక, విఫలంబు = ఫలించనిది, అగుటకుఁ = అయినందులకు, క్రోధాగ్నిధుండు = కోపముచేతఁ గన్నుగాననివాఁడై - మిక్కిలి కోపించి యనుట, ఇట్లనియె = ఇట్లుపలికెను.

శా. నీవైశిష్ట్యము తిట్టులకా మెఱయునే శ్రీ సీకంటె నే దక్కువే
యీవే కన్యక నీవుగాక మఱి మరద్యత్వాన్వయాచారముల్
నీవా పేర్కొనుపాటివాఁడ విలు గానీ నిల్తుగాకేమి పో
పో విప్రాధమ నిన్నుఁ బోల నిక నరల్పుల్ లేరు దంధవ్రతా.

44

అ. నీవైశిష్ట్యము = నీవిశిష్టత్వము - నీనదాచారసంపన్నత్వము, తిట్టులకా = కాపములచేత, మెఱయునే = ప్రకాశించునా, సీకంటెను, నేక = నేను, కన్యక = తిక్కవే = తిక్కవయినవాఁడనా, నీవు, కన్యక = పడుచును, ఈవేగాక = ఇయ్యకపోయినబోయితిమిగాని, మఱి = మఱియును - మీఁదుమిక్కిలి, మద్యత్వాన్వయాచారముల్ - మత్ = నాదైన, వృత్త = ప్రవర్తనమును, అన్వయ = పంశమును, ఆచారముల్ = శీలమును, పేర్కొనుపాటివాఁడవు = ఇట్టిదట్టిదని చెప్పనంతటియోగ్యతగలవాఁడవు, నీవా, ఇలక = భూమియందు, నిల్తుగాకేమి = నిలువనే నిలుతువులే, కాని = కానియు, విప్రాధమ = సీచక్రాహ్లాదంబో, పోపో = నీవుపొమ్ము పొమ్ము, దంధవ్రతా = కపటపువ్రతచర్యగలవాఁడా, ఇలక = ఇలకను, నిన్నుఁబోలక = నీమఱి, అట్లులు = నీచులు, లేరు = కలుగరు.

శా. ఓరీ సీచక్రాహ్లాదం! తిట్టులచేతనా నీనదాచారసంపత్తి ప్రకాశించును. సీకంటె నేనుదక్కువైనవాఁడనా. నీవు పడుచునియ్యకపోయిన బోవచ్చుఁగాని నాకులశీలముల నెంచవచ్చునా ఇలకభూమిలో బ్రాణముతో నుండువు గానియు. వ్రతచర్యగలవానివలె వేషమువేసికొన్న నీవు నీచుఁడవుగాని సీకంటెనీచులు మఱియెవరును లేరు

తే. అనుచుః బగచాటి పోయి నాశడధరాత్ర
సమయమున శస్త్రనివాతి మరజ్జనకుఁ జంపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గానమాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటుసేయఁ డేమి గాఁడు.

50

అ. అనుచు = ఆగంధర్వం డట్లు పలుకుచు, పగచాటి = తనకుఁగలవిరోధమును జూపించిచెప్పి, పోయి = తనయింటికిఁబోయి, నాఁడు = అదిగము, ఆర్థరాత్రసమయమునకా = సగమురాత్రివేళ, శస్త్రనివాతి = కత్తిచెబ్బచేత - కత్తితో నఱియనుట, మజ్జనకు = నాశంఁడిని, చంపెను, అట్లయగుఁగాక = అట్లే యనునగాని - అట్లగుటనహాపేషి యనుట, పుడమి = భూమియందు, కామాంధ చిత్తుఁడు = కాముకత్వముచే మంచు సెప్పులు విచారింపనేరనిమనస్సుగలవాఁడు, ఎవ్వఁడ = ఎవరిని, పదింపఁడు = చంపఁడు - ఎటువంటిప్రాజ్ఞుల నైనను జంప నేచంపును, ఎటు సేయఁడు = ఏవిధమైన దుష్కార్యములు చేయఁడు, ఏమి గాఁడు = ఎట్టిదుష్టఁడుగాఁడు

శా. అని యానిధముగా నాగంధర్వండు పగచాటించిపోయి యాదినమురాత్రియేకల్పి మాత్రం ప్రతి కత్తితో నఱి చంపెను. కాముకఁడగువాఁ డట్లు చేయుట వింతకాదు. ఇంతవఁచెను గ్రూరములనుపపన్నైనిఁ జేయునుగాని యెందులకును పమకఁదియ నేరఁడు అం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే అవుడు మెడగోయ ముని రోజు శ్రీ టాలక్కిచి
 మేలుగొందివై యిడి సంభ్రమించి యేడ్పు
 సన్ను బొదివిరి పొరుగిండ్ల శ్రమన్నతపను
 లాదురాచారుడును బాతే శ్రీ నటకు మానుష.

51

అ. అవుడు, మెడగోయ = గొంతున అకంగా, ముని = నాతిండ్రియైన ముని, గో = గొట్టం = ఎగిరొప్పట, అంకించి = దిని, మేలుగొని = మెలకువనుబొంది, దివ్యయిడి = దీపము పెట్టి, సంభ్రమించి = అల్లరిగొని, ఏడ్పునన్ను = ఏడ్పుచున్న నన్ను, పొరుగిండ్ల = తంజలావలి యిండ్లయందు, ఉన్న తపసులు = తాండవములు, పొదివిరి = వచ్చి కమ్మకొనిరి, అటకుమువ = పొరుగిండ్లవారు నాయేడ్పువని వచ్చుటనుమున, అదురాచారుడును = చెడ్డనడవడిగల యాగంధర్వ్యుడును, పాతే = పరుగెత్తిపోయెను.

వ. అంతం దెల తెలవేగుటయుఁ బ్రభాతనమయంబున.

52

అ. అంతే = అటుపిమ్మట, తెల తెల వేగుటయు = చక్కగాఁ దెల్లవాయఁగా, ప్రభాతనమయంబున = ప్రాతఃకాలమునందు

క. ధారాశ్రవణశోభిత, ఘోరజరాధవళితోరుకూర్చముగఁ ధరా

చూరిని మెడ దెగియుటజూ, గారంబునఁ బడిన మూఁడుగొళ్ల నునులికిన్ .

53

అ. ధారాశ్రవణముగఁ - ధారాశ్రవణములేక ప్రవించుచున్న, శ్రుతి = శ్రుతిదేవత, పొంగి తడువబడిన, ఘోర = భయంకరపైన, జం = మునితనముచేత, ధవళిత = తెల్లగాఁ పడఁచి నీలగానరసిన, ఉరు = గొప్పదైన, కూర్చముగఁ = గడ్డము మీఁను కలుగునట్లుగా, ధరా = భూమిపై కట్టిచేత, మెడతెగి, ఉటజూగారంబున = అటుటింటియందు, పడిన మూడు గొళ్లములతో = పుట్టియున్న లేవలేనిస్థనకు - మూడు గొళ్ల మునియునుట చేత దీనిలేక బ్రతికో నటచున్నవాడని భావము.

ఆ. అగ్ని యిచ్చి యకట శ్రీ యాబాల్యముగ నన్ను, జెనిచ్చఁ దల్లివచ్చి ననిన నీ
 దాన తల్లిమాతలనై నమ్మి నట్టిమ, జ్ఞనకుఁ డీతై నేటిరచునికీ యనుచు.

54

అ. అగ్ని యిచ్చి = అగ్ని సంస్కారము చేసి - దహనము చేసియునుట, అకట = అయ్యో, దల్లివచ్చి = దినినవీదపక = పాతవేసిపోయినవీమ్మట, అబాల్యముగ = చిన్నప్పటినుండి, తానె, తల్లిమాతల తల్లికిదులుతల్లియునై, నమ్మి = ప్రీతితో, నన్ను, పెనింగ = నృద్ధిజొంటింకను, అట్టియ్యవనినందు అయిదంపివారందఱి, తల్లి = తల్లి, పిల్ల = పిల్ల, పిల్లవని = ఇది నాబ్రదుకేమిటిబ్రదుకు - ఇది బ్రదుకయ్యును పిల్ల మేమియుఁ గలుగదనుట, అనుచు = అనుకొనుచు.

తా. అంతట దహనము మొదలయిన యుల్లరక్రియలు జరిగె యయ్యో! దల్లివచ్చి ననిన నీ నన్ను దల్లికిమాతలల్లియునై దినినప్పటినుండి పెంచినట్ల బంగారితో చనిపోయినాను నీ పిల్లలించి యేమియును నమగ్ధమింపని విచారింపి.

స. నందుల వగుల దేహము, పొంగి దెగిలగఁ జూచు నమ్మల శ్రీ గొడగనీ పడి
 నందుల పేగుచ్చునో గిరి, నందుల దిగి నచ్చి టరుల శ్రీ నానెచ్చియెను.

55

అ. ఐగలక్ = విహారములు చేత, వందులి = సంతాపించి, శేషముపొందు = శరణార్థమున,
ఎడలగక్ = విడుచుటకై, చూచునన్నుక్ = యత్నించినట్టి నన్ను - దేశభాగములను బట్టి
నన్నుట, గిరినందన = పార్వతీదేవి, తాక్ = తాను, దివిక్ = ఆకాశమగ్గుచుండు, ఎందులకనుచునో =
ఎక్కడికోపోవుచును, పొడగని - చూచి, దిగివచ్చి = నేలపదిగి నాయుద్ధవడచి, కరుణ = నయనో,
నాకెట్లనియెక్ = నాతో నిట్లానతి చెప్పను.

తా తల్లిదండ్రులను బోగొట్టుకొని యాదిక్కుచూసిన బ్రతుకు ప్రదుకి నేలమూచియుటను
యత్నించుచుండగా నానయమునకు దాకాశమగ్గుచును నెక్కిడిని పోవుచున్న పార్వతీదేవి
నన్ను జూచి కరుణించి నేలపదిగివచ్చి నాతో నిట్లానతి చెప్పను.

మ. అతీసాందర్యనిశాంత మితను నలభ్యం బిట్లు శోకాదురా
న్విత్తవై దీని దొంగగఁగాఁ దగునె తనీన్వి చాలు నీసాహుం
బతిలోకుండు స్వరోచి నీకుఁ బతి యా శ నారాజుఁ జేపట్టి య
ప్రతిమశ్రీవిభవంబుఁ గాంచెదవు నాశప ల్కొండు గా చేర్చునే

56

అ. తనీన్వి = ఓచిన్న దానా, ఈతనువు = ఈదేశము, అతీసాందర్యనిశాంతము = ఎక్కిలి సక్కిరి
దనమునకుఁ జోచ్చినది, అభ్యంబు = ఇట్టిదేశము లభించుటయును, ఇట్లు, శోకాదురాన్విత్తవై =
శోకముచేతఁ బడినపరిణామమునై - దుఃఖాతిశయముచేత ముందు వెనుక విచారము, దీ.క్ = ఓటు
వంటిచక్కదనపుశరీరమును, తొంగగఁగాక్ = విడుచుట, తిగున = ఉచిదిమగునా, ఈరాజుంబు =
ఈతెగున, చాలుక్ = ఇంతమాత్రముచాలును - ఈతెగునెడలదనుట, అతిశోకంబు = శోకాతీతంబు -
మిగులదొడ్డవాడనుట, స్వరోచి, నీకు, పతి = పెనిమిటి, బైక్ = ఆగును, ఆరాజుక్ = అప్పరోచిమహా
రాజును, చేపట్టి = పెండ్లాసి, అప్రతిమశ్రీవిభవంబుక్ - అప్రతిమ = రులేషి, శ్రీ = విశ్వరూపుయొక్క, విభ
వంబుక్ = కలిమిని, కాంచెదవు = పొందెదవు, నాపల్కు = నామాట, వింబు = వెలియు, కాశేర్చునే =
కాంగలుగునా - నామాట వర్ణనకాఁజాలదనుట.

తా. ఓచిన్న దానా! ఇట్టిచక్కదనముగల దేశమును బడయుటశక్తియుకాదు దుఃఖాతిశయ
ముచేత ముందు వెనుక విచారింపక యిట్టిశరీరమును విడువ యత్నించుచున్నావు ఇది మిగుల సాహస
ము. ఇట్టిసాహసము చేయరాదు. నీకు మిక్కిలి గొప్పవాడయిన స్వరోచి యుచుమహారాజు భ
ర్తయగును. ఆమహారాజును పెండ్లాసి మితిలేని సౌఖ్యము ననుభవించెదవు నామాటనన్ని యాదేశము
ను గాపాడుకొ మ్మనియెను. అలం. కావ్యలింగము.

క. విను మదియుఁగాక పద్మిని, యనఁ బరఁగినవిద్య నేఁ బ్రీతియంబుఁ నిత్తుం
గొను నీవు తత్ప్రసాదం, బున నీకు నభీష్టసౌఖ్యములు సిద్ధించున్

57

అ. వినుము, అదియుఁగాక = అట్లుమహారాజును పెండ్లాడునట్టిమహాభాగ్యము నీయగలుగుటయే
గాక, నేక్ = నేను, ప్రీతియంబుక్ = ప్రేమతో, పద్మిని, అనఁబరఁగినవిద్యక్ = అనఁగాఁ జేర్చొనఁ
బడినవిద్యను, ఇత్తుక్ = ఇచ్చెదను, నీవు, కొను = పరిగ్రహింపుము, తత్ప్రసాదంబుక్ = అవిద్యయొక్క
యనుగ్రహముచేత, నీకు, అభీష్టసౌఖ్యములు = కోరినసుఖములు, సిద్ధించున్ = లభించును.

తా. నీకు నికమోద సామహారాజును పెండ్లాడుభాగ్యము లభించుటయేకాక యిష్టచే నీవు
కోరినసుఖములు కలుగఁజేయునట్టిపద్మిని యనువిద్యనుపదేశించెదను. దాని గ్రహింపుము.

వ. అని రహస్యంబుగా నవ్విద్య నాకు నుపదేశించి ఘుక్కుంటివాల్లెంటి? మింట్కిదొ
వ్వునో? ఇనియే నేనును దద్దరినామృతాస్వాదనంబ యూనిగాఁ బ్రాణంబులు
వట్టుకొని యున్నదాన నాస్వరోచి నీవ కాఁ దలంచెన నందనాలాపంబు లుభి
యప్పద్మి నీవిద్యారత్నంబుతోఁగూడఁ గున్నం బరిగ్రహింపు మనిన నంగీకరిం
యచ్చహీవిభుండు

58

అ. అని=ఇట్లనెల్లప్పుడు, రహస్యముగా=గోప్యముగా, అవ్విద్య=అపగి న్నియ్యవలెననిద్య, నాకు
ఉపదేశించి=ఉపదేశముచేసి, ఘుక్కుంటివాల్లెంటి=పొప్పిరిచి, మింట్కిదొ=అకా
శమార్గమున, ఇనియే=పోయెను, నేనును, తద్దనినామృతాస్వాదనంబు = ఈ సాయాపతి ద్వివిధ మాట
లనెడి యమృతమును ద్రాగుటయే-అమృతమువలెఁ దనవు నొంగించునట్టిదేగా నుమాటలన్నిటినిగూర్చిఁబరి
గాఁ-అనలంబు మగుచుండఁగా - ఆధారముకాఁగాననుట, ప్రాణంబులు = ప్రాణాలలును, వట్టు
కొని=బేహమునందు నిలుపుకొని, ఉన్నదానను=ఉన్నాను, అస్వరోచి=స్వరోచి యనఁగి దూరమున
రాజు, నీవకాఁ=నీవేయని, తలంచెద=ఎంచుచున్నాను, ఇందనాలాపంబులు = సూక్ష్మములైనట్లు,
ఉడిగి=మాని, అప్పద్మి నీవిద్యారత్నంబుతోఁగూడఁ=ప్రేక్షమయిన సూక్ష్మమైనదొక్కటి, అప్పు =
నన్ను, పరిగ్రహింపుము=స్వీకరింపుము, అనిన=అనిచెప్పఁగా, అంగీకరించి-అంగీకరింప నొప్పుకొన్న
వాఁడై, అచ్చహీవిభుండు=ఆహూపతి-స్వరోచి, మీఁదివ్యముతో నవ్వయము.

క. ఏకాగ్రత నవ్విద్యలు, కైకొని పుణ్యాహపూన్యోగింబుగ గుర్రు

త్వాకరుఁ డయ్యుద్దతి న, స్తోతోన్నతిఁ జెండ్లియయ్యెనునుహూ గృహగః 59

అ. గుర్రత్వాకరుఁడు = గుణములనెడిరిత్తిములకు ననుకూలమయినవాఁడని-స్వరోచి, ఏకా
గ్రత=స్వస్థునిత్తిలో, అవ్విద్యలు=మృగపక్షిభావము తెలియునట్టిదయు నట్టిది నగునా గుఱుముగ
యారెందువిద్యలను, కైకొని=పరిగ్రహించి, పుణ్యాహపూన్యోగింబుగ = పుణ్యహాసమును ముగియ
గలుగునట్లుగా, సుమహూర్తమున = మంచిలగ్నమునందు, అస్తోతోన్నతి = అస్తోతోన్నతి, అస్తో
అయ్యుద్దతి=విభావని కళావతి యను నయ్యుద్దహిపడుచుగను, చెండ్లియయ్యెను = సుట్టాడెను.

తా. అంతట నాస్వరోచి యాయుద్దతుపదుదులనునను నారెందువిద్యలను, అగ్రహించియు
మంచియహూర్తమునందుఁబుణ్యాహవాచనము చేసికొని మిక్కిలి ఘనంతో నయ్యుద్దతిని 'య్యుద్దతి' యనెను

ఉ. ఆనమయంబునకొ మొరీసె శ స్రభపథంబున బేవగుదుభున

సేనలు చల్లి రచ్చరలుర సిద్ధనికాయము చేరి సన్నుతుల్

సేసెఁబ్రసూనవృష్టి గురీసెక జనరంజనకారివాసిన

ల్లాసములై చెలంగె శుభశ్రుతతాదతీగణింధివాహముల్.

60

అ. ఆనమయంబునకొ=అపెండ్లిరగినకాలమునందు, అభ్రపథంబున = మేఘమార్గము, గదు
అకాశమునందు, బేవగుదుభున = బేటలభేరివాద్యములు, మొరీసె = ప్రసూనము, సన్నుతులు = అప
రసలు, సేనలు=శుభాక్షతులు, చల్లి, సిద్ధనికాయము = సిద్ధులమొక్క నవమాదము, చేరి=సన్నిహిత,
సన్నుతుల=సేనెఁ=పొగడెను, ప్రసూనవృష్టి=పువ్వులవానసమిపె = బేరింపఁగా, సే = సేనలు = అపర
జనకారి=జనులకు నాహ్లాదము కల్పగఁజేయునట్టి, వాసనా=పరిమళముచేరి, ల్లాసములు=పవనములు, సే =

అయి, శుభ.. ముటి-శుభ=మేల్కెళ్ళ, లక్షణకచిహ్నములుగల, దక్షిణగంధవాహమల్ = దక్షిణపు వాయువులు-మలయమాదుతమలు, చెలంగె=చక్కగా వీక్షమ.

క. ఈవిధమున నుద్వాహం, బై వేలుపువెలదిపట్టి శ్రీయంచితమతి న
పూపుంబోడులు మూపుర, తో వివిధవిహారసంగరతులఁ దత్సగుఁ డై. 61

అ వేలుపువెలదిపట్టి=దేవతాస్త్రీయనిసమరూఢినికొడుకు-స్వర్గోచి, ఈవిధమున=ఈచెప్పఁ బడినరీతిని, ఉద్వాహంబై=విభాషణీకాచతురసు బెండ్లాడి, అంచితమతి=మేలైనబుద్ధితో, అపూపుంబోడులు మూపురతో=పువ్వువలె మనోజ్ఞారాండ్రయిన యాముగ్గురుభార్యలతోను, వివిధవిహార సంగతుల=వివిధ=నానావిధములైన, విహార=వేడుకగా సంచరించునట్టి, సంగతుల=ప్రపంచము లయందు, తిత్సరుడై=అనర్థుడై-వీరదికన్వయము.

సీ. గంగాతరంగిణీరంగ తరంగశీ, కరశీతస్థైకతోరత్కరములందు
మందారమాకందరమకరందతుందిలేం, దిందిరానందకృష్ణందనములఁ
గాంతనిశాకాంతశకాంతవత్తికా, క్రాంతభూభృద్బృందదీక్షందరముల
పున్యనిబిసాహరహమాంసలహంసికా, సంసదాసారకారసారతలులఁ
దమక తమక ప్రియం డనిరతమకమెసంగఁ
బడఁతు లుప్పొంగఁగ్రీడించెరబద్ధినిప్ర
భావఘటితాన్నసానభూమావిశేష
మూల్యవస్త్రానులేపసారమగ్రిఁ జెంది. 62

అ గంగా లాదుక-గంగాతరంగిణీ=గంగానదియందు, రంగ=చలించుచున్న, తరంగ = అలలయొక్క, శీకర=తుంపురులచేత, శీత=చల్లనైన, సైకత = ఇసుకదొబ్బలయొక్క ఉత్కరములం దుక=సమాహములందును, మందార ముల=మందారపురజిల్లయొక్కయు, మాకంద= తియ్యమామిడిచెట్లయొక్కయు, మకర= పూడేసెలచేత, కుందిల=బలిసిన-ప్రస్థిగాఁ బూడే సైత్రాగిన, ఇందిదిర = తుమ్మెదలుకు, అనందకృత్ = సంతోషములుగఁ జేయుచున్న, నందన ముల= ఉద్వాహములందును, కాంత..ముల= కాంత = మనోహరములైన, నిశాకాంత కాంత = చంద్రకాంతిమణులచేతఁ గట్టబడిన, విత్తికా = అరుగులచేత, అక్రాంత = ఆక్ర మింపుబడిన - చుట్టబడిన, భూభృద్బృంద = కొండలనమ్మాహముయొక్క, కందరముల= గుహలయందును, మన్య . కిటుల= మన్య=మనుషైన - మెత్తినయిన, సస=కామరతూండ్ల యొక్క, ఆహార=తిండిచేత, మాంసల=బలిసిన, హంసికా = ఆడుహంసలయొక్క, సంసతి=గుంపుల యొక్క, ఆసార=అంతటనుసంచరించుటలుగల, కాసార=కొలఁకులయొక్క, కిటుల= వీరములయం దున్న, పడఁతులు=స్త్రీలు-భార్యలముగ్గురును, రిహ=రిమక=రిమశేరిమోరీ, ప్రియుండు=ప్రేమికులవాఁ డు-ఒక్కొక్కలెయుఁ బ్రియుండు లిక్కినవారికంటె దసముందే ప్రేమగలిగియున్నాఁడు, అని= అనుకొని, ఉద్వాంగ=సంతోషింపఁగా, పద్ధి.. సామగ్రిక-పద్ధి=పద్ధియనెడివిద్యయొక్క, ప్రభావ=మహిమచేత, ఘటిత=కూర్పబడిన-కలిగినయనుట, అన్న=అన్నము, హన=త్రాగదగినతేనె పాలు మంచినీళ్లు మొదలయినవి, భూమా=సోమ్యలు, మూల్య=పూదండలు, స్ర=కోకలు, అనులేప=గం దపుర్రుఁబూరట, సామగ్రిక=వీరియొక్క సమగ్రితత్వ-కొఁతలేమిని, చెంది=భోంబి, గ్రీడించెను.

తా. స్వారోచిషియురాండ్రు ముగ్ధులను బ్రీతితో ననుసరింపఁగాఁ బద్ధివీర్యప్రభావముచేత నన్న పానీయ, లులను పుష్కారిభరణములను గంధపుష్పములను నేకీకరణము చేయుండఁగా గంగా నదిలోని చల్లనియిసుకె దిన్నెలయందును, పూఁదేనెలతో నిండుకొనియున్న తు మైదలకొదలతోడియుద్వా నవనములందును, పెండ్ల కాంతములుబయలుగలచే నందగించుచున్న కొండగుహలందును, హంసలు తామరతూండ్లు దివి బలిసి గుంపులుగూడి మెలఁగుచున్న సోఁవరములతీరములందును విహరించుచుఁగ్రీడిం చెను. అలంకరణ దాన్తియ.

మ. అరవిందాక్షులుఁ దాను నిట్లభిమతీర్వాసారముల్ సల్పుచున్
ధరణీశుం డొకచోటఁ గాంచె లఘుశీతస్వచ్ఛవాఃపూరమున్
వరకీర్తనజంచుపాటితటరవాక్షీర్ణ మందారకీ
సరమాకందవినిస్సరత్ఫలరసారంబుఁ గాసారమున్ .

63

అ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, ధరణీశుండు = రాజు. స్వారోచి, అరవిందాక్షులున్ = భార్యలును, తా నును, అభిమతీర్వాసారముల = కోరికవిహరకార్యములను, సల్పుచున్ = చేయుచును, ఒకచోట = ఒక తావునందు, లఘుశీతస్వచ్ఛవాఃపూరమున్ - లఘు = తేలికైన, శీత = చల్లనైన, స్వచ్ఛ = తేటయైన, వాః పూరమున్ = జలసమృద్ధిగలిగినదానిని, పర... పారంబున్ = పర = శ్రేష్ఠమయిన, కీర్తన = విలుకలయొక్క, వ్రజ = నమూనామయొక్క చంచు = ముక్కుల చేత, పాటిత = చీల్చబడినవై, తట = దరలయందు, వ్యా కీర్ణ = నిండుకొన్న, మందార = మందారపుఁజెట్లవలనను, శీసర = పొగడవ్రూకులవలనను, మాకంద = తియ్యమామిడివ్రూకులవలనను, వినిస్సరత్ = విశేషముగా ప్రవించుచున్న, ఫలరస = పండ్లరసములయొ క్క, ఆసారంబున్ = ఎడతెగనివానగలదానిని, కాసారమున్ = సరస్సును, కాంచె = చూచెను,

తా. ఇట్లున్నయురాండ్రతో యభేచ్ఛముగాఁ గ్రీడించుచుండి యొకచోటఁ జేరికె చల్లనైన తేటనీళ్లచే నిండుకొన్నదియు, దరలవ్రూకులందుండి చిలుకముక్కులచేఁ జీల్చబడినపండ్లనుండికాలు చున్న తియ్యనిరసముతోఁ గూడినదియు, నైన యొకసోఁవరమును జూచెను.

క. కని త త్తటస్థలంబున, ననుమతి విహరించె సవిధరహరిహాయవరసం
దననందనహరిచందన, వనపచనార్థకవినోదరవళగతుఁ డగుచున్ .

64

అ. కని = సరస్సునుజూచి, తి త్తటంబునన్ = దానిదరిని, సవిధ = సమీపమునందలి, హరిహయ = ఇంద్రునియొక్క, పర = శ్రేష్ఠమయిన, నందన = నందనమనెడి యుద్వానవనసంబంధియైన, (హరిహయపర నందన = జయంతునియొక్క, నందన = నందనమనెడి సమమునందలి, అనికొందఱు.) నందన = తనయుద్వాన వనమునందలి, హరిచందన = హరిచందన మనెడి దేవప్యక్తుములయొక్క, వన = తోపువలనందుండీచునట్టి, పవీ సార్థక = పిల్లవాయువులచేత - మలయములచేత ననుట, వినోద = విహరించుట, పళగతుఁడు = అడ్డి నమైనవాఁడు - ఆన క్తిగలవాఁడు, అగుచున్ = అపుచును, అనుమతిన్ = ఇష్టముతో, విహరించెన్ = వినో దముగా మెలఁగెను.

తా. స్వారోచి యట్టిసరస్సును జూచి దానివెంబడి నింద్రుని నందనమునలెనే హరిచందనము మొదలయిన దేవప్యక్తులతోపులు గల తనశృంగారపుఁదోటఁ మీఁదుగా వచ్చునట్టి చల్లని మెల్లనిగా లిచే వినోదింపఁ గోరినవాఁడై యిష్టముతో నాకొలదిదరిని గొంతిసేపు విహరించెను.

ఉ. అం దొకయేదచలేపు గహనానిలసంచలదూర్చిమాలికా
మండవిపటసౌఖ్యమున శ్రీమత్తిలిదవ్యలనున్నచక్రివా
కిం దగఁ జేసి బిల్చి పరికించితె యెంతతపం బానర్చి రి
యిందునిభావ్యలుం బతియు శ్రీ శేకష్ణతిం గవగూడి యుండఁగాన్.

65

అ. అందుకొ=అకొలఁతువందు, ఒకయంచ లేమ =ఒక్కహంసస్త్రీ, గహవా...మునకొ=గహ
న=ఉ ద్వాసపనుమీఁడు గానచ్చుచున్న, అనిల=గాలిచేత, సంచలత్=బాగుగాఁగదలుచేచ్చు, చక్రి=
అలలయొక్క, చాలికా=నిమిసముందు, అమంద=తిక్కువకాని-అధిక మైన, విహారీ=విహారసంఘారము
నిలని, సౌఖ్యమునకొ=సుఖముచేత, మత్తిలి = మత్తుగొని, దవ్యలకొ = దూరమునందు, ఉన్నచక్రివా
కికొ=ఉండెనరగాఁడునక్కొనను, తిగకొ=తగనట్లు, చేరఁబిల్చి=దగ్గఁబిలిచి, ఈయందునిభావ్యలుకొ=
నంద్రునిపొటిముఖముగల యొస్త్రీలును, పతియకొ = పతి పెనిమిటియైనయారాజును, ఏకమతికొ=అ
భేదముగ్గిలో, కవగూడి=వరిగూడి, ఉండఁగాకొ=ఉండుటకు, ఎంతతపంబు=ఎంతయధిక మైనతపస్సు, ఒన
ర్చిరి=చేసికో, పరికించితె=(పరివిహారవైఖరిని) చూచితివా.

రా. అప్పుడాసరస్సునందు విహారసుఖము ననుభవించుచున్న యొక చూడఁబహుం తనకుఁ
గొంతగూఁగమునందు విహరించుచున్న యాఁడుజక్కవను శేరఁబిలిచి యాదండతులనుజూపి పిరిట్లరమర
లేక జరిగూడి విహరింపఁ దొల్లి యెంతతపస్సు చేసికో మిక్కిలి హాయిగా విహరించుచున్నాడు చూడు
మనియెను. ఇట్టివిహారసుఖము మిక్కిటమయినతపస్సుచేయఁజేయి లభింపనేరదని భావము.

క. మెలఁతుకొ బతికినై నను, మెలఁతుకొవై బతికినై న శ్రీ మేలగు తెందుం
గలయది మెలఁతుకొ బతికికొ, వలపు నమం బగుట జన్మవాసన చెలియా.

66

అ. ఇదియా=ఓచేసి, మెలఁతుకొ=స్త్రీకి-భార్యకు, పతిపెనెనకొ=పెనిమిటిమీఁద నేనియు,
మెలఁతుకొపైకొ=భార్యమీఁద, పతికినైకొ=భర్తకైనను, మేలు =మోహము, అగుట = కలుగుట, ఎం
దుకొ=ఎచ్చుటను, కలయది=సహజము, మెలఁతుకొ=స్త్రీకిని-భార్యకును, పతికికొ=భర్తకును, వలపు=
మోహము, నమంబగుట=ఎచ్చుతమిక్కిలులలేక సరిగానుండుట, జన్మవాసన=పూర్వజన్మనందంబునైన
సంస్కారము.

తా. ఓ, చేసి! పెండ్రామునందుఁ బెనిమిటికో పెనిమిటియందుఁ పెండ్రామునకో మోహ మతితయిం
చియుండుట లోకి ముఁగందు సహజము గాని యాటుమగ లిద్దటికిని సమానమయిన మోహము గలిగియుం
డుట సహజముకాదు. అట్లుగాక యుభయులకు వలపు సరిగానుండుట పూర్వజన్మయనందుఁ జేసిన
పుణ్యఫలమే కాని యితరము గాదు.

ఉ. కొవుని వీరియందు నధికం బగుకూరిమి గల్గియుండు నీ
భూవలయాధినాథునకుఁ శ్రీ బొల్పుగ నీవిభవందు నగలం
బీవనజాయతాత్మలకు శ్రీ నిచ్చు బ్రియం బది గానఁ బూవునం
దావియుఁ బోలె జాలఁ బ్రమోదం బానరించిరి నాకు నెచ్చెలి.

67

అ. నెచ్చెలి=ఓన్నే హితురాజా, కావునకొ =కనుక, వీరియందుకొ=ఈ స్త్రీలయందు, ఈభూ
వలయాధినాథునకుకొ=లోకబలవంతును, అధికంబు=పెచ్చు, అగుకూరిమి=అయినదెచ్చు బొల్పుకొ=
ఒప్పునముగా, బ్రియంబిడుకొ = శలిగియున్నది, ఈవిభవందుకొ = ఈరాజునందు, ఈవనజాయ తాత్మల

కుక్ = ఈ స్త్రీలకును, ఇచ్చక్ = మనసునందు, క్రియంబు = ప్రేమయు, అగ్గలంబు = ఆధోమతి, అదిగానక్ = అట్లుగుటచేత్తు పూవుచుదావియఁబోలెన్ = పువ్వునుబరిమళమునుబలె (ఎడఁబడిని కూడికగలవారై,) చాలక్ = మిక్కిలి, నాకు, ప్రమదంబు = సంతోషమును, ఒనరించిరి = (విను) కలుగఁజేసిరి.

తా. ఓ చెలియా! ఈ స్త్రీలయందు దీరాజునకు ననురాగముకలిగియున్నట్లే యారాజునందు స్త్రీలకు ననురాగము కలిగియున్నది. ఇది యెట్లున్నదియన్నఁ బువ్వుతోఁ బరిమళము సంబంధించియున్నట్లున్నది దానిచేఁ బరిని జూడఁగా నాకు మిక్కిలి సంతోషమగుచున్నది అలం ఉపమ.

న. అని పలుకునవ్వరాళ్లలోలనయనపలుకు లాలంబుచేసి చక్రవాకి యిట్లనియె 68

అ. అని = ఇట్లు, పలుకునవ్వరాళ్లలోలనయనపలుకులు = చెప్పనట్టియాహంస్ స్త్రీమాటలు, అలంబు చేసి = ఉపేక్ష చేసి - సరియని యొప్పుకొనక, చక్రవాకి = చక్రవాక స్త్రీ, ఇట్లనియెను.

చ. ముదమున నిన్మహీశంఁ డొక శముద్రియ చూడఁగ నొక్కకాంతతో

నదమదమై కడంగి రతిశనల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగియున్

మది వివరించి రోయ కభీమానము దక్కిన వీరి కూరుముల్

వదలక పెద్దనే సెదవు శీ వందిగతిగ దగ వీచిచారముల్.

• 69

అ. ముదమున్ = సంతోషముతో, ఇన్మహీశంఁడు = ఈరాజు, ఒకముద్రియ = ఒక్కయనునది, చూడఁగన్ = చూచుచుండఁగా, ఒక్కకాంతతో = ఇంకొకమగువతో, నదమదమై = పెనఁగి, కడంగి = పూని, రతి = సంభోగము, నల్పుట = చేయుట, తెల్లమిగా = స్పష్టముగా, ఎఱింగియున్ = తెలిసియు, మదిన్ = మనసునందు, వివరించి = ఇతఁ డితర స్త్రీప్రియుఁడని విచారించి, రోయక = రోఁతపడక, అభిమానము = చిత్తాన్నత్యమును - గౌరవమును, తక్కినవీరికాయులు = ఇదలిన యాస్త్రీలచేటులు, వదలక = మానక, వందిగతిన్ = బట్టువానివలె, పెద్దనే సెదవు = ఏమోగొప్పగాఁ దలఁచిపోగఁ జెదవు, ఈవిచారములు = ఈయాలోచనలు - ఇట్లుతలఁచి పొగడుటలు, తగవు = యుక్తములుకావు.

తా. ఈరాజు సంతోషముతో నొకదానితో రమించుట స్పష్టముగా నెఱింగియుఁ దక్కిన స్త్రీలందులకు రోసి కోపింపక మానముచెడి యట్టిపురుషునం దనురాగముగలవారై యుండుట యొక్కవయని స్తుతిపారకునివలె నీవేమో పొగడుచున్నావుకాని యదిసరియని నేనెంచఁబాలను. అలం. ఉపమ.

చ. పలువురయందు నొక్కనికి శీ బ్రాఁతియు నొక్కనియందుఁ జూడ నగ్గల మగుప్రేమ పల్కురక్కఁ శీ గల్గుట యద్భుత మట్లు గానని వ్వెలఁదులయందుఁ గూర్చిపస శీ వీనికి నేమియు లేదు వీనియందులవడఁ గల్గ దీజలయోహాత్యులకుం బ్రియ మెవ్వధంబునన్.

70

అ. చూడన్ = ఆహ్వానించి చూడఁగా, పలువురయందున్ = అనేక స్త్రీలయందు, ఒక్కనికిన్ = ఒక పురుషునికి, బ్రాఁతియున్ = ప్రేమయును, ఒక్కనియందున్ = ఒక పురుషునియందు, పల్కురక్కన్ = పలువురుస్త్రీలకు, అగ్గలము = అధికము, అగుప్రేమ = అగునట్టియనురాగమును, కల్గుట = కలిగియుండుట, అద్భుతము = అశ్చర్యము, అట్లుగానన్ = కాబట్టి, ఇవ్వెలఁదులయందున్ = ఈస్త్రీలయందు, వీనికిన్ = ఈపురుషునకు, కూర్చిపస = అనురాగాతిశయము, వీనియు లేదు = కొంచెములునులేదు, వీనియందున్ = ఈపురుషునందు, ఈజలయోహాత్యులకున్ = ఈస్త్రీలకు, ప్రియము = ప్రేమ - అనురాగము, ఎవ్వధంబునన్ =

ఏవిధముచేతను, అలపిడగ్ = పనుపడుట, కల్గడు = కలుగ నేరదు “ఇహో. ఏకత్రైవానురాగశ్చ త్తిర్యక్తే
స్పర్శతోపివా, యోపి తాంబూన క్తితస్పరసాభాన స్త్రీథాస్తృతి” అనునది యందుల “బ్రహ్మణము

తా. ఒక పురుషునకుఁ బలుపురుష్ట్రీలయందును బలుపురుష్ట్రీల కొక పురుషునియందును ననురాగము
కలుగుటయందును కాఁబట్టి యిప్పు డీపురుషునియందు దీస్త్రీలకుఁగాని యాస్త్రీలయందు దీపురుషునికేఁగాని
యనురాగము కొంచెమయినను లేదు.

క. మనుజేశ్వరుడు కొలిచినపరి, జనములతో నిష్ఠగోష్ఠి శ సలివెడిచో నె

ట్లనురాగ మట్ల కూరిమి, వనితలు పెక్కండ్రయందు ద్రవశ్యము పలికెన్. 71

అ. మనుజేశ్వరుడు = రాజు, కొలిచినపరిజనములతో = తనకొలుపు చేయునట్టిపరివారజనులతో,
ఇష్టగోష్ఠి = ప్రీయనల్లపము - ప్రీతితో మాటలాడుట, సలివెడిచో = జరపునప్పడు, అనురాగము = ప్రే
మ, ఎట్లు = ఏవిధమో, అట్లు = ఆవిధముగానే, వనితలు = స్త్రీలు, పెక్కండ్రయందు = అనేకులయందు,
పలికె = భర్తకు, కూరిమి = ప్రేమ - అనురాగము, అవశ్యము = నిత్యముగా - కలుగునని క్రియయధ్యాహా
ర్యము. - అనగా రాజునకుఁబరివారజనులందుఁబోలె బురుషునకుఁ బలుపురుష్ట్రీలయందు ననురాగము
గలిగియుండు నేకాని యొక తెయియనన్వియధార్యయందుఁబోలె దృఢానురాగము కలిగియుండదు

క ఈ నెలఁత లీమహిళల న, హీనగతిం దగిలిచేని శ యిఁత డొక లేమం

దా నెలమిఁ గూడినెడ నే, మానిని ప్రాణేశంమిఁదిరీమమత్త మెలంగన్. 72

అ. ఈ నెలఁతలు = ఈ స్త్రీలు, ఈమహిళలు = ఈరాజును, అహీనగతి = తక్కువకానివిధము
తో - మనసునకు దేకొఁబడలేక, తగిలిచేని = వలపుగొన్నవారై నపక్షమున, ఇఁతడు = ఈరాజు, తా
ను, ఒకలేమ = ఒక స్త్రీని, ఎలమి = ప్రీతితో, “కూడునెడగ్ = సంగమముచేయునప్పుడు, ఏమాని = ఏ
రిపో నేయాఁడుని, ప్రాణేశంమిఁదిమమత్త = పెనిమిటిమిఁదియనురాగముతో, మెలంగన్ = ప్రవర్తిం
చును - దేనితోఁ గలసియున్నప్పుడది యనురక్తయైనట్లు మెలంగు నేకాని యందఁజను నొప్పు యెడలను నను
రాగము గలిగియుండదునుట

ర. కావున దాసీనికరము, కై వనమై సంచరించురక్తమమున విద్యా

ప్రావీణ్యవై భస్మాన్నతి, చే వచ్చినవారి వీరి శ జెప్పకు మింకన్ 73

అ. కావున = అట్లుగనుక, దాసీనికరము = పరిచారికలసమూహము, కై వనమై = స్వాధీనమై,
సంచరించురక్తమమున = మెలగునట్టిరీతిని, విద్యా. చే = విద్యా = విద్యలయందలి, ప్రావీణ్య = నేర్పు
యొక్క వై భవం సంపత్తినిని, అన్నతిచే = ఆధిక్యముచేత, వచ్చినవారి = లభించినవారిని, వీరి =
ఈ స్త్రీలను, ఇంకి = ఇఁకిను, చెప్పకుము = పొద్దుగాఁజెప్పకుము.

తా. కాఁబట్టి పరిచారికలు పెక్కండ్రొక్కరికి లోఁబడి మెలగునట్లు విద్యలకలిమివలనిగొప్ప
భవంబుచేతి నితనికి లభించిన యాస్త్రీలవిషయమయి మెప్పులు పలుకవలదు.

అ. తగులు నెన్నఁ జొక్కుతరుణికి నొకనికీ, మెలఁత వలదు నదియ శ మే లనంగ
వచ్చుఁ గాని పెక్కుతరుణివలెఁ గూర్చి, గలుగు ననుట బొంకు ర్ గాదె తిరుణి.

అ. తిరుణి = పిన్నతా, ఎన్నఁడు = ఏపురుషుడు, ఒక్కతరుణికి = ఒక జనరాలియెడ, తగులు =
పలపునొందునో, మెలఁత = బోలవారాలు, ఒకనికే = ఒక్క పురుషునియెడ, వలదు = వలపుగొనునో,
అదియొకటియే, ముందు ప్రవృత్తమయినట్టి, అనంగత్యు = అనిచెప్పబడుచు, భావం = అంతకాని, పెక్కు

వనితలపై = పలువురు స్త్రీలమీద, కూర్చి = అనురాగము, కలుగను = ఒకనితోలిగియుండును, అనుట = అనియోగము, బొంతు = కల్లు, కామం = కామము.

తా. ఓ చెలియా! ఒకప్పుడును కొక స్త్రీమీదను ఒక స్త్రీకొకప్పుడునుమీదను పలువురులను ననపచ్చునుగాని పలువురు స్త్రీలయందు దొకప్పుడునుగలిగి నెలవుగలదనుట సత్యముకాదు.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభవం
డిలఁగలధన్యుఁ డంచు నెలుఁగెత్తి నరూఢినిపట్టిముందటం
బలుకురభంగమానవతిరపల్కు లలం డిల జంతుమండలి
విలసదశేషభావలఁ బ్రాప్తమౌదు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్.

75

అ. పలుకులు = మాటలు, నేయు = అనేకములు, ఏమిటికి = ఎందుకు - పలుపలుకులవలనఁ బ్రయోజనములేదనుట, భాగ్యసమన్వితము = అదృష్టముతోఁగూడినదానను - అదృష్టవంతురాలను, నేన = నేనే, ఇల = భూమియందు, కలధన్యుఁడు = కలిగినభాగ్యసంపన్నుఁడు, మద్విభవండు = నామగఁడు, అందు = అని, పరూఢినిపట్టిముందట = పరూఢినికొడుకెనినస్థించెడుట, ఎలుఁగెత్తి = గొంతెత్తి - గట్టిగావెనునట్లు, పల్కురభంగమానవతిరపల్కులు = చెప్పుచున్నచక్కవాక స్త్రీయొక్కమాటలు, ఇల = భూమిలోఁగలిగియుండెడి, జంతు... భావల = జంతుమండలి = ప్రాణిసమూహములయొక్క, విలసత్ = ఒప్పుచున్న, అశేష = సమస్తమయిన, భావల = మాటలయందు, ప్రవేశించెడు = నేర్పరి - ఎల్లగుంతువుల భావలు నెఱిగినవాడనుట, కాన = కనుక, ఎఱింగి = తెలిసికొని, సిగ్గున = లజ్జచేత - మైకన్వయము.

తా. వేయిమాటలేల. నేనే యదృష్టవంతురాలను. నామగఁడ కృతార్థుఁడు అని యెడుట గొంతెత్తికొనిగా వినఁబడునట్లు పలుకుచున్న యాయాఁడుజక్కవిమాటలు విని స్వర్గించి యెల్లజంతువులమాటలు తెలిసినవాఁడు గనుక నామాటలయొక్కప్రాయము తెలిసికొని సిగ్గుతో.

క. తలవాంచి యున్నరని మదిఁ, దలపోయుచు మానరానితమకింబున నా

నెలఁతలతో నూతేఁడులు, విలసితిగతి సౌఖ్య ముభరవిందుచు నెలనిన్.

76

అ. తలవాంచి = తలఎంచుకొని, ఉన్నరని = ఉన్నననుకరింపఁగలముతోఁగట్టారప్పవడిచి, మది = మనస్సునందు, తలపోయుచు = (తిర్యగ్గుంతువులకుఁగూడ మనవిచారము పరిహాసమునకుఁ బోటుయ్య నీయని) విచారపడుచు, మానరానితమకింబున = ఎవలఁగూడని ఎలవుచేత, ఆనెలఁతలతో = ఆ స్త్రీయమువ్వరతోను, విలసితిగతి = మనోహరమైనరీతితో, నూతేఁడులు = నూతనంబులైనములు, ఎలనుక = ప్రీతితో, సౌఖ్యము = సుఖమును, తమభవించుచు = పొందుచును - విరాగికి స్వయము.

తా. కాంచె భూవిభవ యొక్కనాఁడు కనకాభరవ్రజభామంబులూ

స్వారచ న్నేచకరత్నవిభ్రమననాభానూనదృగ్గోచుల

మించుంబ్రాయపులేటికిండు తనుఁ గూర్చిం జట్టి రాఁ దన్వనో

దంచుద్భూమిఁ జరిగిచ్చునొక్కహరిలో శ్రీ త్రింసంబు నింపారఁగాన్.

77

అ. భూవిభవండు = రాజు - స్వర్గోచిత్యుఁడగువాఁడు, కనకా... చుల = కనకంబులయొక్క, అభరవ = అభరముయిన, వ్రజా = కాంచులచేత, మంజుల = మనోహరమైన, ఆస్య = ముఖములందు, అంశం = విస్తృతము, మేచకరత్న = నీలమణులయొక్క, విభ్రమం = విలాసమునెఱిగిలినముతో, సనాథ = కూడిన, అనూనదృగ్గోచుల = మూలములవలనఁగూర్చి. నింపు... పండు = ముందు

[బ్రాహ్మణ = వెలుగుచున్న యావంతముగల, లేటిపిండు = అడుజంకలగుంపు, తమక్ = తన్ను, కూర్చిక్ = అనుగ్రహముతో, చుట్టిరాక్ = పరివేష్టించిరాగా, తదవశోదంభమువిక్ = ఒప్పుచున్న ద్భావనభామి యందు, చరించు... త్తంసంబుక్ = చరించు = తిరుగుచున్న, ఒక్కహరితో త్తంసంబుక్ = ప్రేక్షకుని యొక్క యొట్టిని, ఇంపారంగాక్ = సంతోషముతోకలిపింపగా, కాంచెక్ = చూచెను.

తా. అట్లున్నీలతో నుభించుచుండునట్టియెడ నాస్వరోచి యొక్క నాడు విహరించునందు బంగారుచాయ ముఖములును నీలములకాంతులవంటికాంతులుగలచావులును గల లెళ్లతో గూడి యుచున్న యొక్కయొట్టిని జూచెను. అలం నదర్శన

క. కని సతులకుఁ జూపెడుతఱి, ఘనముగఁ దమచెవుల వాలుఁగొన్నులు నొలక్

మొనసెలవి యెత్తి ప్రియునా, ననముక్ మూర్ఖునుచు నెట్టినాకెనువేళన్ .

అ కని = అట్లున్న మృగమునుజూచి, సతులకుక్ = తనప్రియురొండకు, చూపెడుతఱిక్ = స్వగోచియాపునప్పుడు, (అనుమృగములు) ఘనముగక్ = మిక్కిలిగా, తమచెవులక్ = తమయొక్కచెవుల యందు, వాలుఁగొన్నులు = వాలికలైన (దీర్ఘములైన) కన్నులు, నొలక్ = ఒరగఁబడఁగా - చెవులనెఱపి గ్యాపించినవిశాలములయినకన్నులతో ననుట, మొనసెలవి = ముందటి పెదవిమూల - మోరమొన, ఎత్తి = పైతెట్టి, ప్రయునాననముక్ = తమప్రియుఁడైనయొట్టి యొక్కముఖమును, మూర్ఖున దుక్ = మూచాచుచు, అట్లునాకెనువేళక్ = పెదనాకునప్పుడు. - మోచివ్వయము.

తా. అట్లు తిరుగుచున్న మృగమును స్వగోచి తనప్రియురొండకుఁ జూపునపుడు దానితోడి పెంటిమృగములు తమవిశాలనేత్రములు చెవులవలెను వ్యాపించియొప్పఁగా మోరతెట్టి యామ్మము మోగమును మూర్ఖునుచు పెడను నాకుచునుండెను. అనయమునందు. అలం. స్వభావోక్తి శా.హంకారం బొనరించి వేతలఁగఁ జోరహో నేను స్వగోచినే

పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు దర్శనస్ఫూర్తిఁ గ్రీడింప ల

జాంకూరం బడగించినారు తలపోయన్ నాకు రోతయ్యె మీ

రింకం బోయి వరింపుఁ డొక్కరుని భోగేచ్ఛన్ నివారించితిన్ .

79

అ. (అమృగము పెంటిమృగములనుజూచి) హంకారంబు = హం అడిగి కోపమునుచెలిపెడి ధ్వనిని, దిగరించి = చేసి, ఒహా = ఒస్త్రీలారా, వే = శిఖ్రీ) యుగా, తలఁగఁడు = తొలఁగిపొండు, ఎల్లప్పుడుక్ = ఎల్లదా, దర్శనస్ఫూర్తిక్ = మహాతీతముచేత, పంకేజాక్షులతోడక్ = తామరలవంటికన్నులు గలవారితో - అందెగత్తెలయిన స్త్రీలతో, క్రీడింపక్ = రమింపను, నేమి, స్వగోచినే = స్వగోచి యను రాజనా - ఎల్లప్పుడు స్త్రీబోలుఁడై వివారించుట స్వగోచికే దగునుగాని నాకుఁ దగదనుట లజ్జాంజూరం బుఁసిగ్గునెలకను, అడఁగించినారు = (మీరు) అణచివేసినారు - బొత్తిగా నిగ్గువిడిచినారనుట. తల బోయన్ = (మీనిగ్గులేనితనమును) వివారింపగా, నాకు, రోతయ్యెక్ = అనభావయ్యెను, మీరు, ఇంకక్ = ఇంకవీఁడ, పోయి = ఎక్కడ నేనిపోయి, ఒకరునిక్ = మఱియొక పురుషుని, వరింపుఁడు = రు కొనుఁడు, భోగేచ్ఛన్ = స్త్రీముఖమునందలియపేక్షను, నివారించితిన్ = (నేను) నిలిపివేలితిన్ - మాతలిం.

తా. అమృగము పెంటిమృగముల నదలించి యెల్లప్పుడు నాడువారితోఁ గూడి క్రీడించుటకు నేను స్వగోచినిగాను మీరు నిగ్గువిడిచి చరించుచున్నాఁడు. మీనడతలుచూచిన నాకు రోత యగుచున్నది. కనుక మీతోడినుభుము నొల్లను. పురుషుని వివారింపక పురుషుని వరింపుఁడు టాండనియను.

చ. బరు వన కింతులం దనకుఁ శ్రీ బల్లురఁ గూర్చుట భోగవాంఛఁగి
కరయగఁగ నొండు గాదు ధశ శ్రీ మన్న భువంబుగ సంగనాజనో
త్కరనముపార్జితం బటులు శ్రీ గావున వీనికి లే దిహంబునుం
బరమును నన్ను సట్ల పలుకపం బనిల్పెదిది చెప్ప నేటికిన్

80

అ బరువు=భారము-కష్టము, అనక=అనియించక, తనకుఁ=తనకై, ఇంతులఁ=స్త్రీలను, పల్లురఁ= పెక్కుండ్రను, కూర్చుట=కూర్చుకొనుట, భోగవాంఛఁ=సుఖానుభవాపేక్షచేతనే, కాక=కాని, అరయఁగఁ=విచారింపఁగా, ఒండుగాదు=ఇతరముగాదు, ధనము=ధనమో, అన్నఁ=అనినను, ద్రవంబుగఁ=స్థిరముగా, అంగ... తంబు-ఆంగ నాజన=ఈస్త్రీజనముయొక్క, ఉత్కర=సమూహముచేతనే, నముపార్జితంబు=గంపాపింపఁబడినది, అటులుగావునఁ=అట్లుగనుక, వీనికిఁ=ఈరాజునకు-స్వరోచికి, ఇహంబురు=ఈలోకపుమేలును, పరంబును=పరలోకపుమేలును, లేదు=కలుగదు, నన్నును=ననుఁగూడ, అట్ల=ఆవిధముగానే, పలుపఁ=పాటుపడఁజేయుట, పనిలేదు=అక్కఱలేదు, ఇది=ఈస్త్రీలపలని సుఖమును, చెప్పఁ=ఇట్టిదియనిచెప్పట, ఏటికిన్=ఎందులకు-అక్కఱలేదు.

తా. పురుషుఁడం తనకుఁ గలుగుశ్రమమును దలఁపక స్త్రీలను గూర్చుకొనుట భోగవాంఛచేతనే కాని మఱి దేనిచేతకుగాదు ఈవిధనంపద యొస్త్రీలమూలముననే సంపాదించఁబడినది. ఇది స్థిరమయినమాట విచారించునెడ నింతకుం బై నికరమేదియుఁ గానరాదు. కాఁబట్టి యారాజునకునిహంబరములరెంటును మేలుగానరాదు ఇతనివలెనే నన్నును వ్యర్థునిగా నెంచవలదు. ఈవిషయ మిట్లని వినరింపను నక్కఱలేదు

క. వీనివిధంబున వనితాధీనుఁడ నై పెంపు దక్కి శ్రీ తిరుగుచు నుండం

గా నే వెట్టి నె తమకము, మాని చనుం డన్న నవియు శ్రీ మనలక చనియెన్. 81

అ వీనివిధంబునఁ=ఈస్వరోచివలె, వనితాధీనుఁడనై=స్త్రీలకులోబడినవాఁడనై, పెంపు=గౌరవము, తక్కి=చెడి, తిరుగుచు=సంచరించుచు, ఉండంగాఁ=ఉండుటకు, నేన్=నేను, వెట్టి నె=ఏచ్చివాఁడనా, తమకము=మోహము, మాని=విడిచి, చనుండు=పొండు, అనఁ=అనఁగా, అవియుఁ=ఆయాఁడుమృగములును, మనలక = ఆలస్యముచేయక-అంతట నక్కడనిలువక, చనియెన్ = వెడలిపోయెను.

తా. ఈస్వరోచివలె స్త్రీనశ్యుఁడనై చరింప నేను వెట్టివాఁడనుగాను. నావలనిమోహముమాని వెడలిపాడు అనఁగా నాయాఁడుశింకలు తడయక వెడలిపోయెను

క. ఈకరణి దూఱనాడిన, యాకృష్ణమృగంబుపల్కు శ్రీ లట మున్నుగ న

కోక్కిన సత్తి యన్నమాటలు, నేకం బై తనమనంబు శ్రీ నెరియం జేయన్. 82

అ ఈకరణి=ఈవిధముగా, దూఱ...పల్కులు-దూఱ=విండించుటగా, అడిన=పలికిన, ఆకృష్ణమృగంబుపల్కులు=ఆనల్లయిట్టియొక్కమాటలును, అటున్నుగఁ=అంతకుమునుపు, ఆకోక్కిన సతి=ఆచక్రవాకస్త్రీ, అన్నమాటలను=చెప్పినమాటలును, ఏకంబై=ఒక్కటయి, తనమనంబుఁ=తన దైవమనస్సును, ఎరియంజేయఁ=తనింపఁజేయఁగా.-మీఁదికన్యాయము.

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోతలకు శ్రీ నాలయముల్ జలజాక్షు లేటికిన్

వీరలతోడిసంగ మింక శ్రీ వీడెద సంచు దలంచి తోన దు

స్వారము లేనకోరికలవల్ల వివేకము చొప్పు దక్కి యిం
సారంగ నాటనూటనురహాయనముల్ చరియించె గ్రమ్మజన్.

83

అ. ఆరయన్ = విచారింపఁగా, ఇట్టిరోతలవల్ = ఇటువంటియనవ్యాములకు, ఆలయముల్ = ఉనికిపట్లు, జలభాతులు = స్త్రీలు, వీరలతోడిసంగఁగు = ఇట్టియూ స్త్రీలతోడినైవసహవాసము, ఏటికె = ఎందులకు, ఇకన్ = ఇకమీద, వీడెదన్ = విడిచిపెట్టెదను, అంచున్ = అని, తలంచి = తినలో నెంచుకొని, తోన = తోడనే - వెంటనే, దుర్వార్థములు = నివారింపశక్యములుకానివి, వినకోరికలవంకన్ = అయినట్టికోరికలవలన, వివేకముచొప్పు = ఆ తెలివితొక్కుమార్గము, లిక్కి = నిదర్శి, క్రిష్ణుఁ = మరల, ఇంపారంగన్ = ఆనందమునిండుకొనఁగా, ఆటనూటనురహాయనముల్ = దేవమానమున నాటనందలయేండ్లు, చరియించెన్ = ఆధార్థ్యలతోఁ గూడి వివరించెను.

తా. అట్లు మనస్తాపముపొంది స్వరోచి తనలో విచారింపఁగా నిట్టిరోతల కన్నీటి నునికిపట్లు స్త్రీలుగనుక నీ స్త్రీలతోడి సహవాసము మాని ఘనతపహించెద నని యెంచి యంతిలోనే యాతెలివి మాటిపోఁగా నెప్పటిని నామగ్గురుభార్యలతోడను గూడి దేవమానమున దాటనూటెండ్లు వివరించెను.

వ. శేదనంతరంబు క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుండును విభావసియందు మేరునందనుండును, గళావతియందు విభావనుండును ననునందనులంగాంచి పద్మినీ విద్యాప్రభావంబునం బాక శాసనదిశాముఖంబున విజయునకు విజయాఖ్యపురంబును గిన్నరేశ్వరహరిదంతంబున మేరునందనునకు గంధవతి యనుపుట శేదనంబును దక్షిణంబున విభావనునకు ధారాహ్వయోదారమహానగరంబునుం గల్పించి యసల్పవిభవంబున నక్కుమారుల నప్పట్టణంబులకుఁ బట్టంబుగట్టి కృతార్థుం డై యొక్కనాఁడు.

84

అ. తననంతరంబు = ఆపెంటనే, క్రమక్రమంబునన్ = మిగులవెంటడిని, మనోరమయందు విజయుండును = మనోరమ యనుభార్యయందు విజయుండు, విభావసియందు మేరునందనుండును = విభావసి యను భార్యయందు మేరునందనుండు, గళావతియందు విభావనుండును = కళావతి యనుభార్యయందు విభావనుండు, అనునందనులన్ = అనుపేట్లగలకొడుకులను, కాంచి = కని, పద్మినీవిద్యాప్రభావంబునన్ = పద్మినీ యనువిద్యయొక్క మహిమచేత, పాకశాసనదిశాముఖంబునన్ = తూర్పుదిక్కుమొగదలను, విజయునకు, విజయాఖ్యపురంబును = విజయమున మేరుగల పట్టణమును, గిన్నరేశ్వరహరిదంతంబునన్ = కుశేరుని దైనయొల్లరపుదిక్కుమొగదలను, మేరునందనునకు, గంధవతి యనుపుట శేదనంబును = గంధవతి యను తేరుగల పట్టణమును, దక్షిణంబునన్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, విభావనునకు, ధారాహ్వయోదారమహానగరంబును = ధార యనుపేరుగలఘనతపహించిన పెద్దపట్టణమును, కల్పించి = నిర్మించి - కట్టి, అసల్పవిభవంబునన్ = తక్కువకానివైభవముతో, అక్కుమారులన్ = ఆమగ్గురుకొడుకులను, అప్పట్టణంబులకున్ = ఆమాఁడుపట్టణములను, పట్టంబుగట్టి = పట్టాభిషిక్తులనుగాఁజేసి, కృతార్థుం డై = ఎల్లకోరికలు నెఱవేర్చుకొన్నవాఁడై, ఒక్కనాఁడు = ఒకానొకనినమునందు - మోదికన్వయము.

ఉ. శాసితశత్రుఁ డాన్వృత్రీచంద్రుఁడు తూణధరుండు సజ్యబౌ
శాసనపాణిపంకజాఁడునైన మృగనగనును లెల్ల బెల్ల నం

తానము నొందఁ గ్రూరిత నరణ్యమునకా మృగయాతుతూహలో

లొనఁజూచు జరించె జలరలద్యవిభేదవిధావధానుఁ డై

రల

అ తానితశత్రుఁడు=శిక్షింపఁబడిన పగ వారుగలవాఁడైన, ఆస్వపతివల్లదుఁడు=ఆరాజశ్రేష్ఠుఁడు-స్వరోచి, తూణధరుఁడును = అమృలపాదులుదాల్చినహోడును, సస్య. జాఁడునై = సస్య = ఎక్కు-పెట్టఁబడిన, బాజాసన=మింఁటితోఁగూడిన, పాటిపంక జాఁడునై = హస్తకమలముగలవాఁడునై = ఎక్కు-పెట్టినవిల్లు చేతఁబట్టినవాఁడనుట, మృగసంఘములు = మెకములగుంపులు, ఎల్లఁ = అన్నియును, పెల్లుసం-త్రాసముఁ = మిక్కిలిభయమును, ఒంపఁ = పొందఁగా, త్రూరతఁ = కరినత్వముతో, మృగయా...మునఁ = మృగాయా = వేటయందలి, కుతూహల = వేడుక పలననైన, ఉల్లాసమునఁ = ఉత్సాహముతో, ఆరణ్యమునఁ = అడవియందు, చల...నుఁడై = చలించునట్టి, లక్ష్మ్య = గుటియొక్క-గుటియైనమృగములయొక్క, విభేద = చక్కఁగా భేదించుటయనెడి, విధా = వ్యాపారమునందు, అవధానుఁడై = ఎచ్చరిక గలవాఁడయి, చరించెఁ = సంచరించెను.

తా. పగవారిపెల్లును గెలిచి వానికిక్కినయాస్వరోచిమహారాజు వేటాడ్డఁగోరి యమృలపాదులు విల్లునుగొని యడవికిఁగని యందలిమృగములు తన్నుఁగని వెఱచి పాటిపోవుచుండఁగా గుటితప్పక బాణములు ప్రయోగించి వేటాడుచు సంచరించెను.

వ. ఆనమయంబున.

క. కుటిలకృతసాంధ్యరజనీ, విటికోరకకోమలచ్చరవిస్ఫుటదంష్ట్ర

దృటపోత్రఖనిత్రాగ్ర, స్ఫుటితవనీధాత్రి నొక్కరపోత్రిం గనియెన్.

86

అ. కుటిల...ధాత్రిఁ - కుటిల = పంకరయైన, కృత = సన్నగిలిన, సాంధ్య = సంధ్యాకాలమునందలి, రజనీవిటికోరక = బాలచంద్రరేఖవలె, కోమలచ్చవిఁ = మృదువైనకాంతిచేత, స్ఫుట = స్వచ్ఛముగా వెలుగుచున్న, దంష్ట్ర = కోఱలచేత, ఉదృట = నిక్కిన, పోత్ర = చుట్టెయనెడి, ఖనిత్ర = గుద్దటియొక్క, అగ్ర = మొనచేత, స్ఫుటిత = భేదింపఁబడిన, వనీధాత్రిఁ = అడవిభూమిగలదానిని - తెల్లగాఁ బ్రకాశించుటచేతఁ జంద్రరేఖలవలెనీ కవలడుచున్న కోఱలతోడి చుట్టెతో విసభూమిపై ద్రవ్వునట్టిదానిననుట, ఒక్కపోత్రిఁ = ఒకయడవిపందిని, కనియెఁ = (స్వరోచి) చూచెను. అలం. నిదర్శన, రూపకమును.

(ఈక్రిందిపద్యము పైపద్యమునర్థమే కలదైయున్నది. ఇది ప్రతీ ప్రమని త్రొక్కదొరగారి పుస్తకములో వ్రాయఁబడియున్నది)

నీ. జంభారిభిదురసంరంభంబు వీక్షించి, జరగునంజనమహోత్సైల మనఁగ

ఝుంఝూప్రభంజనాశ్శాసనంబున కుల్కి, యదుగునవర్తకారీలాభ మనఁగఁ గఠినకంఠేకాలకంఠములము వాసి, వెన వచ్చునుజ్వలరక్ష్యేభ మనఁగఁ గలుషధూర్వాహఖలీశత్కరముపైఁ బఱి తొంచు, దండధరక్రూరరదండ మనఁగఁ ఘుర్గురారావసంఘాతేశ్శూర్మమాన

సప్తసాధోధిపాథిసప్రచండనక్ర

తిమితిమింగిల మగుచు నశ్రమును మహియు

గ్రమ్మితిని వచ్చునొక యేకరలమ్మఁ గన్మొ.

అ. జంభోతిగ్ధురసంరంధంబుకో = ఇంద్రునివిజ్రాయుధముయొక్క యాటోపమును, పీఠించి = హాచి, జరగునంజనమహాశైలము = తోలఁగిపోవునట్టిగొప్పకాట్లకొండయో, అనగగ్ = అనునట్లుగా, యంభూ... బువకుక్ = యంభూప్రభంజన = వానతోడి పెనుగాలియొక్క, ఆస్ఫాల్మనింబునకుక్ = చంపునకు - తాఁకునకు, ఉల్లి = భయపడి - బెడద, ఆరుగు భృము - ఆరుగు = పోవునట్టి, సంపర్త = ప్రసరణ కొలమునందలి, కాలాభృము = నీల మేఘమో, అనగగ్ = అనునట్లుగాను, కరిన... మూలముక్ = కరిన = కూర మెరు, (క్షేగ్రమునకువిశేషణము,) కంలేకాల = శివునియొక్క, కంఠమూలముక్ = మెడయడుగును, పాసి = విడిచి, వెనక్ = వేగముతో, నచ్చునుజ్జ్వలక్షేగ్రము = వచ్చునట్టి వెలుగుచున్నవిషమో, అనగగను, కలుష... వైక్ = కలుషధూర్వాహ = పాపభారమువహించునట్టి - మిక్కిలి పాపకృత్యములు చేయునట్టి, ఖలోత్కరమువైక్ = దుర్బలననమాహమమీద, పఱతెంచు. దండము - పఱతెంచు = విడిగినివచ్చునట్టి, దండధర = యమునియొక్క, కూరదండము = కరోర మైనదండాయుధమో, అనగగను, ఘర్షణ... గిలము - ఘర్షణ = గురిగురియనెడి, ఆరాని = ధ్వనియొక్క, సంఘాత = అధిక మైన దెబ్బలచేత, ఘూర్ణమాన = తిరుగుడుపడుచున్న, సప్తపాథోధి = ఏడునడుద్రములయొక్క, పాథః = నీటిలోనుండి వెడలిన, ప్రపండ = భయంకర మైన, వక్ర = మొసళ్లు, తిమి = తిములనెడి పెనుజేఁపలు, తిమింగిలము = తిములనుమించునట్టిమిక్కిలి పెద్దవైనచేఁపలునుగలది, అగుచుక్ = అవుచును, అభ్రమును = ఆకాశమును, మహాయుక్ = ధూమియును, క్షుప్తకొన్సి = ఆకమించుకొని, వచ్చునొకయేకలప్యక్ = వచ్చునట్టియొకపందిని, కనియొక్ = చూచెను.

మ. కని మార్గీనినదంబు సేయుచు భుజంగక్రూరనారాచముం
దనదోర్దండకృతాంతదండనిభకోదండంబునం గూర్చి బో
రన నేయం దనుకించు చుండ నొకనారంగాంగనారత్న ము
జ్జననాథాగ్రణిః తేరి పంచజనభామప్రాధిమై నిట్లనున్.

88

అ. కని = ఆపందినిజూచి, మార్గీనినదంబు = వింటి నారి మోతను, చేయుచుక్ = కలుగజేయుచు, భుజంగక్రూరనారాచముక్ = పాములఁ గ్రూరి మైనయిసుపబాణమును, తన... దండంబునక్ = తన = తన దైన, దోర్దండ = కజ్జలంటి చేతిలోని, కృతాంతదండ = యమునిదండాయుధముతోడ, నిభ = పోలిన, కోదండంబునక్ = వింటియందు, గూర్చి = సంధించి, (పా. పూర్వ) బోరనక్ = శీఘ్రముగా, ఏయక్ = ప్రయోగించుటకు, తమకించుచుండక్ = త్వరపడుచుండఁగా, ఒకసారంగాంగనారత్నము = మేలయిన యొక యాఁడుజింక, అజ్జననాథాగ్రణిః = ఆరాజుశేఘ్రిని, తేరి - దగ్గఱవచ్చి, పంచజనభామప్రాధిమైక్ = మనుష్యులమాటలవంటివాటలయందలి సేపుతో, ఇట్లునక్ = ఇట్లుపలికెను.

తా స్వరోచి యాపందిని జూచి వింటి నారి మ్రోయించి వాఁడి యొనయొకయిసుపబాణమును వింటియందు సంధించి ప్రయోగింప యత్నించుచుండఁగా నొక యాఁడుజింక యారాజునుజూచి మనుష్యులమాటలతో నిట్లుపలికెను. అలం. ఉపమ, నిదర్శనయు.

క. నృప యీక్రోడము నీ కే, యపకారము సేసె దీనిశశలుగఁగ-నేలొ

కృప మది జూనుపక నావై, నిపు డీతర మేసి నిగ్రహించుట యొప్పున్.

89

అ. నృప = ఓరాజు, ఈక్రోడము = ఈపంది, నీకు, ఏయపకారము సేసెక్ = ఏడిచుచేసెను, దీనిశేక్ = ఈజిందియెడల, నృప = దయను, మదిక్ = మనసునందు, చూనుపక = ప్రవేశింపజేయక కలవాడవు

గాక, అలుగఁగఁ = కోపించుట, ఏల = ఎందుకు, ఇపుడు = ఈ సమయమునందు, ఈశరముఁ = ఈ బాణమును, నాపై = నామీఁద, నీసి = ప్రయోగించి, నిగ్రహించుట = త్రోపాడుట, ఒప్పుకొ = తగగను.

తా. బావా ! ఈపంది నీకేమియుఁ గీడుచేయలేదే దీనిపైఁ గోపించి చంప యత్నించుట యేల ఇప్పుడు దీనిఁ గరుణించి విడిచి నామీఁద నాబాణము నేసి నన్నుఁజంపుము. అది యుక్తము గా నుండును.

క. అని పలుక నతఁడు నీవీ, తనువుపయి రోయనేల తద్దయుఁ గృత మై
యునికీయుఁ గాదు గదా చెపు, మనవుడు నాహరికి పల్కె నవనీపతికిన్. 90

అ. అని పలుకఁ = ఆయాఁడుజంక యిట్లని యనఁగా, ఆతఁడు = ఆస్వరోచి, నీవు, ఈతనువు పయి = ఈ దేహముమీఁద, రోయనేల = అనన్యపక్ష నేల, తద్దయుఁ = మిల్కిలి, కృత మై = చిక్కి, జీనికీయుఁ = జంకుటయును కాదుగదా, చెపుము = నాతోఁ జెప్పము - ఆహారాదులులేమిచే జిక్కి యున్నను రోయఁదగనుగాని యేదియలేక రోయనేల యనుట, అనవుడఁ = అని యడుగఁగా, అప నీపతికఁ = రాజుతో, ఆహరికి = ఆయాఁడుజంక, పల్కె = ఇట్లుచెప్పెను. - అనఁగా స్వరోచి తన తో నట్లు పలికినలేదనిజూచి నిన్ను జూడఁగా ముఖముగా జేయించుచున్నదానివలె దోచుచున్నదే యిట్లు దేహత్యాగముచేయఁగోర నేల యని యడుగఁగా నది ప్రత్యుత్తరము చెప్పఁ బూను.

ఆ. అన్యనతులయుదు రీ నాన క్తుఁ డగువానిఁ, దమక మొదవి కూడఁ దలఁచుకంటె
మరణమైనమేలుగ మది వితర్కింపంగ ననుచుఁ బలుకుటయును రీ నవనివిభుఁడు.

అ. అన్యనతులయుదుఁ = ఇతర స్త్రీలయందు, ఆన క్తుఁడు = చుక్క-పకలిగినవాఁడు, అగువానిఁ = అగునట్టిపురుషుని, తమకము = పలపు, ఒదవి = కలిగి-పొంది, కూడఁ = కలయుటకు, తలఁచుకంటె = ఎంచుటకన్నను, మదికఁ = మనస్సునందు, వితర్కింపంగఁ = విచారించఁగా, మరణమైనను = చావైనను - చచ్చినను, మేలు = మంచిది, అనుచుఁబలుకుటయుఁ = అని యనఁగానే, అపనివిభుఁడు = రాజు. - మీఁదిపద్యముతో నీవ్యయము

క. తావకహృదయం బెవ్వని, పై వదలక నిలిచె నీదురభావము దెలియం

గా నలయుఁ జెప్ప మన్న ధ, రావల్లభుతోడ హరిణి క్రమ్మతి ననియెన్. 92

అ. తావకహృదయంబు = నీమనస్సు, ఎవ్వనిచే = ఏపురుషునిమీఁద, వదలక = మానక - తప్పక, నిలిచెన్ = పొందెను, నీదురభావము = నీతలఁపు, తెలియంగావలయుఁ = నేనుదెలిసికొ విలయును, చెప్పము, అన్నె = అనఁగానే, హరిణి = లేడి, ధరావల్లభుతోడఁ = రాజుతో - స్వరోచితో, క్రమ్మతి = మరలి, పలికె = ఇట్లుచెప్పెను

చ. చెదరక నామనంబు నృపశీఖర నీయెడ నిల్చి మన్తధ

ప్రదరపరంపరానిహితీపాల్పడి వ్రేగెడు నట్లుగాన నా

యద టుడఁగింపు మన్న హరిణిజాంగన వీవు నరుండ నేముదం

బొడనుగ నీకు నాకుమెఱుగనోచితకృత్యము లెట్లు చేసుటన్. 93

నృప శీఖర = రాజశ్రేణుఁడా, నామనంబు = నామనస్సు, నీయెడఁ = నీయందు, చెదరక = చలింపక - తప్పక, నిల్చి = చేరినదై, మన్తధ .. పాల్పడి - మన్తధ = మన్తఘనైన, ప్రదర = బాణముల యొక్క, పరంపరా = ఎడతెగనిమనలయొక్క, నిహితీ = దెబ్బలయొక్క, పాల్పడి = పాలై, వ్రేగెడు =

తపించుచున్నది, అట్లుగానా = అటుగనుక - కాబట్టి, నాయదలు = నాతమకమును, అడగింపుము = అణపుము, అన్న = అనగా, (రాజు) ఈవు = నీవు, హరిణాంగనపు = మృగస్త్రీవి, నేన = నేను, నరుండ = మనుష్యుడను, నీకు = నాకు = నీనును, ముదంబు = సంతోషము, ఒడవంగ = కలుగునట్లు, మిథుకో చితికృత్యములు = అలుమగలకూడికకు దగినవ్యాపారములు, ఎట్లు, చేతులు = సిద్ధించును.

తా. ఓరాజుశ్రేష్ఠుడా! నామనస్సు నీయందే తిగిలి మన్నభవేనచే దపించుచున్నది. నీవు నాతమకము నణపు మనగా రాజు నీవు మృగస్త్రీవి నేను మనుష్యుడను మనకెట్లు దాంపత్యధర్మము సిద్ధించును, సిద్ధింప ననువుకాదే యనియెను.

౪. నావుడు నను నాలింగన, మీ వనురాగమున జేయు శ మింతియ చాలు

భూవర యన్న గృహార్థుడు, గావున నాస్థపతి హరిణి శ గాగిట జేర్చెన్ 94

అ. నావుడు = అని రాజువరుకగానే, (లేడి) భూవర = రాజు, ఈవు = నీవు, నను = నన్ను, అనురాగమున = ప్రేమతో, ఆలింగనము = కౌగిలింతన, చేయుము = కావించుము, ఇంతియ = ఈకౌగిలించుటయే, చాలును, అన్న = అనగా, అస్థపతి = ఆస్థులచిమహారాజు, కృపార్థుడు = దయాచేత మెత్తివడినవాడు, కావున = కనుక, హరిణి = ఆడబుజంగును, కాగిటజేర్చెన్ = కాగిలింపుకొనెను.

సీ. వల్లీ మతిల్లిలారవణ్యస్వస్వంబు, విమలాంగ రేఖ నారవిర్భవంప

మంజులమందరీమహితసౌభాగ్యంబు, పరివృత్తికుచపృత్తి శ బరిణమింప

బల్లనవచ్చనచారుభావానుభావంబు, మృదుహస్తలీల మూర్తిభింప

గమనేయముకువిర్రమభాగధేయంబు, కరయమాన్మూర్తి సారకౌత్సరింప

జేసి మృగియై వహించునక్షీద్యయంబు, భాసురంబుగఁ దనయంక శాళిలోన

మిగుచుక్రొమ్మింపు నుమింపుర మెలఁయగుచు, నిలుచునవ్వనదేవతరస్యపతిసూచి.

అ. వల్లీ .. స్వంబు - వల్లీమతిల్లి = శ్రేష్ఠమయినతీలగెలయొక్క, లావణ్య = కాంతివిశేషము యుక్తి, సర్వస్వంబు = సౌందర్యమంతయును, విమలాంగరేఖ = విమల = నిర్మలమైన, ఆంగరేఖ = అనయమయొక్క సౌష్ఠ్యప్రకారముతో, అవిర్భవంప = పుట్టగా - దేహమేర్పడగా, మంజుల .. సౌభాగ్యంబు - మంజుల = మనోహరమయిన, మంజుల = పూగులయొక్క, మహిత = పూజ్యమైన, సౌభాగ్యంబు = సుఖసమృద్ధి - అంబుము, పరివృత్తికుచపృత్తి = పరివృత్తి = అంతటనుప్రవలవెను, కుచపృత్తి = స్తనప్రసరినయితో - స్తనములై, పరిణమింప = మాలింగా - ఏర్పడగాను, పల్లవ .. భాసెంబు - పల్లవగర్భం = పిగులటాగులయొక్క, చారుభావ = ఒప్పిదముయొక్క, అనుభావంబు = కప్పకము, మృదుహస్తలీల - మృదు = మెత్తివైన, హస్తలీల = చేతులప్రకారముచేత - చేతులై, మూర్తిభింప = స్వరూపమునొంగుకొగాను, రమణీ = ధేయంబు - రమణీయ = అందమయిన, ముకుళ = పూమొగ్గులగల, విభవ = విలాసముయొక్క, భాగధేయంబు = భాగ్యము - కలిమి, కరయమాన్మూర్తి = కరయమాన్మూర్తి - మృగ - హరిణిగా, సాక్షాత్కరింప = ప్రత్యక్షముకాగా - కనఁపడగాను, నీని = కాంతి, (కర్మ, నవగత.) మృగియై = మృగస్త్రీయై, విహించునక్షీద్యయంబు = తాత్పర్యమునీయింపు, భాసురంబుగ = (విన్నతి) ప్రకాశింపగా, తనయంక శాళిలో = తనకాగి

టియందు, మిందుక్రొద్దిందుక్ = మెఱయుచున్న గ్రోత్త మెఱుఘు, ఉపమిమీమలత = సరిపోలునట్టి స్త్రీ, శ్చన్దుక్ = అయి, సేయచున్నవదేవత = నిలిచినయావనాధిదేవతను, చూచి, నృపతీ = రాజు - పైకన్యయును.

తా. అప్పుడు మృగస్త్రీ రూపముతో నున్నవనదేవత వనములో నీరేణుతీగలే తనవసుందరమయినదేహమును, పూగుల్తులే వనవ్యయమును, చిగురాకులే హస్తములును, పూమొగ్గలే గోళ్లును, లేడియైయున్నప్పటికన్నలే కిన్నులునై యొప్పుగాఁ జరగతళ మెఱయుచున్న మెఱపుఁదీగవలె స్వరోచికాఁగి ట కొకమనుష్యస్త్రీ రూపముతోఁ గనుపట్టెను అప్పుడు దానిఁజూచి యారాజు. అలల. ఉపమ.

క. పూనినవిన్నయరసమున, మానిని మృగివై చరించి శ్రమటి యంగనవై

కానంబడితివి చిత్రం, బే నెన్నఁడు నెఱుంగఁ జెప్పరే తెలియంగన్. 96

అ. పూనినవిన్నయరసమున - పూనిన=పొందిన, విన్నయరసమున = ఆశ్చర్యరసముతో - ఆశ్చర్యమునుబొందియునుట, మానిని=పివనితా, మృగివై=ఆడుశంకవై, చరించి=వర్తించి, మఱి=పిమ్మట, అంగనవై=మనుష్యస్త్రీవై, కానంబడితివి=కనబడితివి, చిత్రంబు=ఇదివింతగానున్నది, ఏక=నేను, ఎన్నఁడుక=ఎప్పుడును, ఎఱుంగ = (ఇట్టివింతచూచి) యెఱుంగను, తెలియంగ = ఇట్లుగుటకుఁ గారణము తెలియఁబడునట్లు, చెప్పరే=నాతోఁజెప్పుము

తా. అప్పుడు దానిఁజూచి స్వరోచి యొచిన్నదానా! నీవు తొలఁత మృగస్త్రీవైయుండి పిమ్మట మనుష్యస్త్రీవై కనిబడుచున్నావు. ఇది వింతగానున్నది ఇట్లుగుటకుఁ గారణమేమో నాకుఁ తెలియఁజెప్పుమనియెను.

సీ. నావుడు సమరకాంతాతనూభవుఁ జూచి, యిచ్చనదేవత శ్రీ నే నరేంద్ర
నకలభూభువనరత్నాదక్షు మనువర్యు, నీయందుఁ బడయునోన్నక సమస్త
దివిజులు నన్నుఁబ్రార్థించిన వచ్చితి, ననురాగవతి నై నననను పరించి
పడయుము నాయం దీరపత్యంబు దీన నీ, కగుఁ బుణ్యలోకసంప్రాప్తి యనిన
నట్లకాకని యయ్యంబురజాయతాక్షి, నేకచిత్రంబుతోడ సంరగింకరించె
బాల యిల్లు సుఖంబుధిఁ శ్రీ దేలుచుంపి, యంతగర్భిణియై శుభంబగుదినమున.

అ. నావుడు = (ఆనిస్వరోచి)యనఁగా, అమరకాంతాతనూభవు = దేవతాస్త్రీకాదుకైన యాస్వరోచిని, చూచి = (వనదేవత)చూచి, నరేంద్ర = రాజు, ఏక = నేను, ఇచ్చనదేవత = ఈయడవికి నధిదేవతను, నకల .. దక్షు = నకల=సమస్తమయిన, భూభువన=భూలోకముయొక్క, రక్ష = రక్షించుటయందు, దక్షు = సమస్త డైవవానిని - చాలినవానిని, మనువర్యు = శ్రేష్ఠుఁడైన మనువును, నీయందు = నీవలనీ, పడయునెన్నిక = కనుతలఁపుతో, నన్ను, సమస్తదివిజులు = ఎల్లదేవతలును, సుప్రాప్తి చిన = వేడఁగా, వచ్చితి = నేనువచ్చినాను, అనురాగవతిని = అనురక్తిగలదానను, విననను = అర్పి నట్టినన్ను, పరించి = పరిగ్రహించి, నాయందు = నావలన, అపత్యంబు = సంతానమును, పడయుము = పొందుము, దీన = ఈసంతతిచేత, నీకు, పుణ్యలోక సంప్రాప్తి = పుణ్యలోకములపొందు - సద్గతి యనుట, అగును, అనిన = అని ఐనదేవత చెప్పఁగానే, అట్లకాక = అట్లేకానిప్పు, అని, అయ్యంబుజాయతాక్షి = తామరపరివె వెడలుపు లైనకన్నులుగలయాస్త్రీని, ఏకచిత్రంబుతోడ = ఒకచేమనుషుతో - మనసున నన్యభాభిప్రాయములేక, అంగీకరించె = స్వరోచి పరిగ్రహించెను, బాల = అస్త్రీ, ఇట్లు,

సుఖాంబుధిక్ = సోమ్యసముద్రమునందు, తేల్చుచు = ఈదులాడుచు, ఉండి = ఉన్నదై - అతనితోఁ గూడి పేరలేనిసుఖము ననుభవించుచుండి యనుట, అంతః = అటుపేర్చుట, గర్భిణీయై గర్భమునుధరించి నదై, శుభంబు = మంచిది, అగుదినమునఁ = అగునట్టియొకానొక దినమునందు - వైకన్యము

తా. అట్లు స్వరోచి తనవృత్తాంతము నడుగఁగా వాస్తీ "నేనీవన దేవతను నీవలన' మనువు కాదనిన యొకక్షుమారుడ బడయుటకై దేవతలు ప్రార్థింపఁగా నీయొద్దకు వచ్చితిని. నన్నుగూడి కొడుకుంబడయుము. ఆకొడుకువలన నీకుఁ బుత్రులొకఁడైనా న్నియును" ననఁగా నందులకొప్పుకొని దానింబరిగ్రహించి సుఖించుచుండఁగా నది గర్భము ధరించి యొకశుభదినమునందు

తా. కాంచెం బుత్తు విశాలనేత్రుఁ బృథువక్షఃపీఠవిభ్రాజితం
బంచాస్యేద్బటశౌర్యధుర్యఘనశుంభద్యాహుఁ దేజోనిధిం
బంచాస్తప్రతిమాను మానఘను సామ్రాజ్యైకహేతుప్రభూ
తాంచల్లక్షణలక్ష్మీతుఁ సుగుణరత్నానీకరత్నాకరున్.

98

అ. విశాలనేత్రుఁ = విరివియైనకన్నులుగలవానిని, పృథు . జితుఁ - పృథుఁ = విశాలమైన, వక్షఃపీఠ = పీటపంటితొమ్మచేత, విభ్రాజితుఁ = ప్రకాశించువానిని, పంచా . బాహుఁ - పంచాస్య = సీంహముయొక్క, ఉద్భట = హెచ్చయిన, శౌర్య = సూర్యమునదితూరజ్ఞీమునకు, ధుర్య = భారవహియైన, ఘన = బొడ్డదైన, శుంభ ద్యాహుఁ = ఎగుఁబజయులుగలవానిని, తేజోనిధిఁ = ప్రతాపమునకు స్థానమైనవానిని, పంచాస్త్రప్రతిమానుఁ = సౌందర్యము చేత మనస్తపసిలో సమానుఁడయినవానిని, మానఘనుఁ = చిత్రైన్ద్రత్వముచేత నధికఁడయినవానిని, సామ్రా . లక్ష్మీతుఁ - సామ్రాజ్య = మహామండలేశ్వరత్వమే, నీక = ముఖ్యమైన, హేతు = కారణముగాఁగల, ప్రభూత = గొప్పవైన, అంచిత = బిష్కచున్న, లక్షణ = సామ్యుక్తికచిహ్నములచేత, లక్ష్మీతుఁ = చూడఁబడినవానిని - చక్రవర్తిలక్షణములుగలవానిననుట, సుగుణ . కరుఁ - సుగుణ = మంచిగుణముల నెడి, రత్న = రత్నములయొక్క, అనీక = నమూనామునకు, రత్నాకరుఁ = సముద్రుఁడైనవానిని, పుత్తుఁ = కొడుకున, కాంచె = కనియెను.

తా. నెడలు పయనకన్నులును తొమ్మను సింహపరాక్రమమునటి సరాక్రమమును హెచ్చైన ప్రతాపమును మనస్తపసిచక్రదేవమువంటి చక్రదేవమును జక్రవర్తి చిహ్నములును సకలసద్గుణములును గలిగినయొక నత్పుత్తునిఁ గనియెను. అలం. ఉపమ, రూపకమును.

క. వేడుక నయ్యవనరమున, నాడిరి సురసతులు కిన్నరరాంగన లర్థిం

బాడిరి గంధర్వులు గొని, యాడిరి సురతూర్యునినడిర మగ్గల మయ్యెన్.

99

అ. అయ్యవనరమునఁ = అకొడుకుపుట్టిని : సుమునునందు, వేడుకఁ = వత్సాహలముతో, సురసతులు = దేవతాస్త్రీలు, నాడిరి = నాట్యము చేసిరి, లర్థిఁ = ప్రీతితో, కిన్నరాంగనలఁ = కిన్నరస్త్రీలు, పాడిరి = గానముచేసిరి, గంధర్వులు = దేవగాయకు, కొనియాడిరి = స్తోత్రములు చేసిరి, సురతూర్యుని నదము = దేవవాద్యములధ్వని, అగ్గలమయ్యెన్ = అధికమయ్యెను

తే. అట్లు జనియించి స్వారోచిషాఖ్య నలఁడు, శాంతిదాంతిదయాసత్యశౌచనిరతుఁ
డై యకామతఃజరతపంతిబాచరించె, నచ్యుతునిఁగూర్చియంతఁగృహేర్ధ్రుఁడగుచు.

అ. అట్లు = అవిధముగ, జనియించి = పుట్టి, అతిఁడు = అతమారుడు, స్వారోచిషాఖ్యఁ = స్వారోచిషుఁడనుపేరితో, శాంతి . నిరతుఁడై - శాంతి = శమమునందును - కామక్రోధాదిగుణములులేకుండుట

యందును, దాంతి=దమమునందును - బ్రహ్మచర్యము మొనలయినవశ్యముల సలక్షమము నోర్చుట
యందును, ధర్మా=కరుణయందును, సత్త్వి=నిజమునందును, కౌ=పరిశుద్ధతయందును, నిరతుడై=అప
స్తృడై, అకామతో=కోరిక లేనితనముతో, ఆచ్యుతునిగూర్చి = విష్ణునుద్దేశించి, చిరతపంబు = విశేష
కాలము జరపునట్టి తపస్సును, ఆచరించె=చేసెను, అంతః=అటునట్లు, కృపాత్మ్యుడగుయే =
దయాకరుగలవాడగుచు - మిక్కిలిదయగలవాడై - మోదికన్యాయము. (కర్త లత్తీశ్వరుండు.)

నీ నీలమేఘముడాలురేడ్చిలుసేయగఁజాలు, మైఱుఁగుఁజామనచాయరమేనితోడ
నరవిందములకచ్చు రలడఁగించుజగి హెచ్చు, నాయతం బగుకన్నుదోయిలోడఁ
బులుఁగురాయనిచట్టురేపలవన్నె నొరవెట్టు, హొంబట్టుజలుఁగుగెంఱెంబుతోడ
నుదయార్కబింబంబురనొఱపువిడంబంబు, దొరలంగనాడుకొరస్తుభముతోడ
జయజయధ్వని మకాళినంజలులు సేర్పు, శర్వశతధృతిశతమన్యుశతమనశరధి
పాలకై లలిలాదిదేరీవాలితోడ, నెదుటఁ బ్రత్యక్ష మయ్యె లరత్తీశ్వరుండు. 101

అ. లత్తీశ్వరుండు=లత్తీనాయకుడయిన విష్ణుండు, నీలమేఘముడాలు = నల్లమబ్బుకాంతిని,
డిలుసేయగఁ = క్రిందుపూచుటకు, చాలు... మేరితోడఁ - చాలు=చాలిన-సమర్థమైన, మైఱుఁగు =
మినమిన మెఱయుచున్న, చామనచాయ=కావ్యమలవర్ణముతోఁగూడిన, మేరితోడఁ 2 దేహముతోను,
అరవిందములకచ్చులు=తామరలయొక్క నిక్కులను, అడఁగించుజగి = ఆడఁచివేయునట్టికాంతిచేత,
హెచ్చు=అతీతయించునట్టి, ఆయతంబు=వికాలమైనది, అగుకన్నుదోయిలోడఁ=అయినట్టికన్నులజం
టతోను, పులుఁగు...వన్నె - పులుఁగురాయని=పక్షిరాజైననగరుత్సంతులయొక్క, చట్టుపలవన్నె =
అొక్కలవర్ణమును, ఒర. . తోడఁ - ఒరవెట్టు=మచ్చునకై యొరయునట్టి-సరిపోలిన, హొంబట్టు=
బంగారువన్నెపట్టునైన, జిలుఁగు=సన్నచనముగల, గెంఱెంబుతోడ = జమిలిశేతవస్త్రముతోను,
ఉదయా. . విడంబంబు - ఉదయ=ఉదయించునట్టి, అర్కబింబంబు = సూర్యబింబమయొక్క, ఒఱ
పు=సౌందర్యమయొక్క, విడంబంబు=పోలికను, తొర. . తోడఁ - తొరలంగనాడు=మార్చివేయు
నట్టి-అడఁచివేయునట్టి, కాస్తుభముతోడఁ = కాస్తుభమపెడిమణితోను, జయజయధ్వని = జయ
జయమునెడిధ్వనితో, మాలిక = తలయందు, అంజలులు=చెమిడులు, చేర్పు తోడఁ - చేర్పు =
పెట్టుకొనునట్టి, శర్వ=శత్రుడు, శతధృతి=బ్రహ్మ, శతమన్యు=ఇంద్రుండు, శమన=యముడు, శరధిపా
లక=వరుణుండు, విలచిల=కుచేరుండు, అది=మొదలుగాఁగల, దేవాలితోడఁ = దేవతలపంక్తితోను,
ఎదుటఁ = అస్వారోచిషునియెదుట, ప్రత్యక్షమయ్యె = సాక్షాత్కరించెను

త. నీలమేఘచ్ఛాయతోడిదేహమును తామరలవలె వికాలము లయినకన్నులును బంగారు
వన్నెపట్టుపచ్చదమును నుదయకాలమునందలిసూర్యబింబమువలె వెలుఁగుచున్న కాస్తుభమణియు నొప్ప
గా బ్రహ్మరుద్రుండు యముండు వరుణు డింద్రుండు కుచేరుండు మొనలుగాఁగల దేవతాసమూ
హములు బద్ధాంజలులై సేవింపఁగావిష్ణుదేవుండు స్వారోచిషునికె బ్రత్యక్షమయ్యెను. అలం. ఉపమ,
ఉదాత్తమును.

క. ఈతెఱఁగునఁ దోచినవారి, కౌతండు సాష్టాంగ మెరఁగి యంగము పులకా
న్వీలంబుగ హర్షాశ్రువు, లేతేరఁగఁ జూచి భక్తిర నిట్లనిష్ఠగడక. 102

అ. అతఃపిఁ అస్వాత్-విష్ణుఁడు, ఈశైత్యగుణం = ఈవిధముగా, తోచివహరిం = ప్రత్యక్షమయినవిష్ణుదేవునకు, సాష్టాంగము = ఎనిమిదియంగములతోను సూక్ష్మకొనుటకుగా - చాఢ్యుఁడబడి, ఎరఁగి నమస్కరించి, అంగము = దేహము, పులకాన్వితంబుగఁ = గగుర్పాటుతోఁ గూడుకొనఁగా - గగన్వీడువఁగా, హర్షాశ్రువులు = సంతోషమునలనినీర్లు - అనందబాష్పములు, సీతేరఁగఁ = రఁగా - పుట్టఁగా, చూచి, భక్తిఁ = భక్తితో, ఇట్లుచి = ఈమీఁదఁజెప్పఁబోవునట్లు, పాకడె = మ్మతించెను. కవరాజవిరాజితము జయజయ దానవదారణకారణశిశిర్గరభాంగగదానిధరా

జయజయ చంద్రది నేంద్రశతతాయుతరీనాంద్రశరీరమహాప్రసరా

జయజయ తామరసోదరసోదరచారువదోబ్ధితిగాంగర్పురా

జయజయ కేశవ కేశనిషాదనశశౌరి హరిదురితాపహరా.

108

అ. దాన ధరా-దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = భేదనమునకు - చంపుటకు, కారణ = హేతువులైన-సాధనములైన, శార్ఙ్గ = సింగిణిబిల్లు, రథాంఠ = చక్రము, గదా = గుదియ, అసికత్తి, ధరా = (అను నాయుధములను) ధరించినవాఁడా, జయజయ = గెలుపును - ఎల్లశక్తులను గెలిచి యెల్లలోకములందు నధిపఁడవై వర్తింపునుట చంద్ర . ప్రసరా-చంద్ర = చంద్రులయొక్క, ది నేంద్ర = సూర్యులయొక్క, తతాయుత = పదిలక్షలయొక్క - అనేక చంద్రసూర్యులయొక్కయునుట, సాంద్ర = దట్టమయిన - అధికమైన, శరీరమహా = దేహకాంతివంటి దేహకాంతియొక్క, ప్రసార = వ్యాప్తనముగలవాఁడా, జయజయ, తామర యురా-తామరసోదర = తామరపువ్వులయొక్క లోపలిభాగమునకు, సోదర = తోడఁబుట్టువైన-నరిపోలిన, చారు = సుందరమైన, పద = అడుగునలకు, ఉబ్ధిత = విడువఁబడిన-వెడలింపఁబడిన, గాంగ = గంగానదీసంబంధమయిన, యురా = ప్రవాహముగలవాఁడా, - గంగానదికి జన్మస్థానమైనపాదకమలముగలవాఁడాయనుట జయజయ, కేశవ = బ్రహ్మద్రులకు జన్మస్థానమైనవాఁడా (కేశ) మంచితలవెండ్రుకలుగలవాఁడా, కేశనిషాదన = కేశియనురాక్షసుని జంపినవాఁడా, శౌరి = హుద్దివంతమునందుఁ బుట్టినవాఁడా, హరి = హరిశ్చంద్రుడాయుడా, దురితాపహరా = పాపములను బరిహరించువాఁడా, జయజయ.

తా. రాక్షసులను జంపఁ జక్రగదాశ్చక్రార్థములు ధరించినవాఁడవును బెక్కండ్రుసూర్యచంద్రులు వెలుంగునట్లు వెలుంగుచున్న శరీరకాంతి గలవాఁడవును గంగకుఁ బుట్టినచోటైన పాదపద్మములు గలవాఁడవును బ్రహ్మద్రులకు జన్మస్థానమైనవాఁడవును కేశి యనురాక్షసుని జంపినవాఁడవును శూరవంశమునఁ బుట్టినవాఁడవును పాపహరశరీరవాఁడవునైన యోహరీ ! యెల్లశక్తులను గెలిచి యెల్లవారియందు నధిపఁడవై వర్తింపును అలం. ఉపమ.

సీ. అవ్యయోనంత విశ్వోత్తిక విశ్వేశ, బ్రహ్మపు నీవ కిరన్ది వీవ
యింద్రుండ వీవ వర్షివీ యనిలుండ వీవ, వరుణుండ వీవ భాస్కరుండ వీవ
యముండ వీవ వసోత్కరము నీవ రుద్రులు, నీవ యోదిత్యులీ రీవీ విశ్వ
లీవ మరుత్తులు రీవ మంత్రములు నోరి, కృతి సమట్కృతి శ్రుతిరస్మృతులు నీవ
వేద్య మివ యీవచ్చిన శీ విబుధగణము, సర్వమును నీవ యెట్లన్న శీ సర్వగతుండ
నగుట మఱి నీవు గాని వారడనఁగ నెవ్వఁ, డరయఁగను శేషభూత సకల సృజేషి.

అ అన్యాయంశుభస్వరూపుఁడా, అంతః=అంతములేనివాఁడా, విశ్వోత్క=సర్వస్వరూపుఁడా, నిశ్చేత=ఎల్లలోకములకు సత్యరుఁడ, బ్రహ్మపు=సృష్టికర్తయైన చతుర్ముఖుఁడవు, నీవ=నీవే, కచర్త వి=సంహారక ర్తయైనరుద్రుఁడవు, ఈవ=నీవే, ఇంద్రుఁడవు=త్రిలోకాధిపతియైన దేవేంద్రుఁడవు, ఈవ=నీవే, షష్ఠ్వి=దిక్పాలకులలో నొక్కఁడయినయగ్ని, అనిలుఁడవు=దిక్పాలకులలో నొక్కఁడయినవాయువు, ఈవ=నీవే, మరుణుఁడవు=పడమటిదిక్కునెలెడి మరుణుఁడవు, ఈవ=నీవే, భాస్కరుఁడవు=ఎల్లలోకములకు వెలుగుగులుగఁజేసిడి సూర్యుఁడవు, ఈవ=నీవే, యముఁడవు=దక్షిణదిక్పాలకుఁడైనయముఁడవు, ఈవ=నీవే, వసూత్కరము=వసువులసమూహము-అష్టవసువులును, నీవ, రుద్రులు=ఏకాదశరుద్రులును, నీవ, ఆదిత్యులు=ద్వాదశాదిత్యులును, నీవ, విశ్వలు=పడవలుపురు విశ్వేదేవతలును, ఈవ=నీవే, మరుత్తులు=నలుబదిసోమ్యంద్రువాయువులును, నీవ, మంత్రిములును=గాయత్రి మొదలగు మంత్రిములును, ఓంకృతి=ఓంకారమును, నవట్పుతి=యజ్ఞాదులయందుపయోగించెడి నవట్పారమును, శ్రుతి=ఋగ్వేదాదివేదములును, స్మృతులు=ధర్మశాస్త్రములును, నీవ=నీవే, వేద్యము=తెలియదగిన ప్రధానవస్తువును, ఈవ=నీవే, ఈవచ్చినవిబుధగణము=ఇప్పటిక్కడవచ్చియుండెడి దేవతాసమూహము, సర్వమును=అంతయును, నీవ, ఎట్లన్నఁ=అదియెట్లనఁగా, సర్వగుతుఁడవు = సర్వభూతాంతర్యామివి, అగుటఁ=అగుటచేత, మఱి=మఱియును, అరియఁ=విచారింపఁగా, నీవుగానివాఁడు= నీవుగాకుండువాఁడు, అనఁగఁ=అనఁగా, య్యుఁడు=ఎవఁడున్నాఁడు, శేషభూషణమర్చనీకు లోనయిన ప్రవృత్తులుగల సముస్తపాణులుగలవాఁడా, శేషి=సర్వప్రపంచమునకును స్వామియైనవాఁడా.

మ. పరతత్త్వం బగునీకు మోక్షుగరముల్ కేవలైకీర్తిం చెదం

బురుహరస్థితి నొప్పనిన్ను గరుణాంభోధి భవార్తు జడు

శరణార్థి నను గావఁగాఁ దగు బ్రధానవ్యక్త కాలాత్మ యీ

శ్వర భూతంబుల కీవె కర్తవును బ్రోవక భర్తవు హర్తవు.

106

అ. పద్మాక్ష=తామరలవలెఁజిమ్ములుగలవాఁడా, పరతత్త్వంబు=పరబ్రహ్మ, అగునీకుఁ=అయినట్టి నీకు, మోక్షుగరముల్=అంజలిబంధము-నమస్కారము, పురుషార్థస్థితిఁ=చతుర్విధపురుషార్థముల యునికిచేత, ఒప్పనిన్నుఁ=అమరియున్న నిన్ను, కరుణాంభోధిఁ=దయారసమునకు సముద్రుఁడైనవానిని, కీర్తించెదకఁ=స్తుతించెదను, భవార్తుఁ=సంసారముచేత బీడితుఁడైనవానిని, జడుఁ=ఏమియుఁజెలియనివానిని, శరణార్థిఁ=శరణుగోరినవానిని-శరణాగుతుని, నమఁ=నన్ను, కావఁగాఁదగుఁ=రక్షింపఁదగును-రక్షింపుము ప్రధానవ్యక్తః=సర్వశేషి యనఁ దేటపడుచుండువాఁడా, కాలాత్మ=కాలస్వరూపుఁడా, ఈశ్వరి=సర్వనియామకుఁడా, భూతంబులకుఁ=పాణులకు, కర్తవుఁ=సృష్టికర్తవును, బ్రోవఁ=పోషించుటకు, భర్తవుఁ=భారవాహియైనవాఁడవును, హర్తవుఁ=సంహరించువాఁడవును, ఈవె=నీవే.

తా ఓహో! పరబ్రహ్మయైన నీకు మ్రొక్కిదను మిక్కిలి భూతదయగలవాఁడవును ధీరాగ్రతామసోక్షముల నెడి చతుర్విధపురుషార్థముల నెలకొలుపువాఁడవునైన నిన్ను బొగడెద. సర్వశేషి, త్రయోష్టవాఁడవును గాలస్వరూపుఁడవును సర్వనియామకుఁడవు నైన నీవు సర్వపాణులసృష్టినిసంహారము లాచరింతువు గావున సంసారబద్ధుఁడనై మూఁడుండనై శరణువొచ్చిన నన్ను గాపాడుము.

చ. విలయతమ స్రవేత సతీవేలమహాబుధి నూర్ధ్వలోకవా

సులు సత్తులె కనుంగొ నెడూచూడ్కుల కౌర్వహుతాతనక్రీయా

కలితగతీః వెలుంగు. ఘనశక్త్యావబిజృంభణః జోఽమీనవై

కలయగః గ్రాలునీవేడదశకన్నులు ప్రోచ మర్ము మురాంభాశా.

106

అ. మురాంతకా=మరాసురునికి యముడా - మురాసురునిజంపిన యోహరీ, విలయతమిప్రవే
శ్శే=ప్రళయకాలపురాత్రిమయమునందు, అతివేలమహాంబుధీ=వెలియలికట్టనత్రిమించి లోక
మంతటనుచ్యాపించిన మహాసముద్రమనందు, ఊర్ధ్వలోకవాసులు=స్వర్గము మొదలగాగల మీదిలో
కములయందుండువారు, నతులై = నమ్రులై-మొత్తుచున్నవారై, కసుంగోకడుచూడులకు=
చూచునట్టిచూపులకు, జౌర్వ. గతి=జౌర్వహుతాశన=బడబాగ్నియొక్క, క్రియా=వ్యాపారము
లోడ, కలిత=ఓప్పచున్న, గతి=రీతిచేతి, వెలుంగు = ప్రకాశించుచున్నట్టి (ఇది కన్నులకువిశేష
ణము) ఘన జృంభణ=ఘన=గొప్పదయిన, కాయ = దేహమయొక్క, జృంభణ= సూక్ష్మ
చేత, చోఽమీనవై=చోఽయనెడి చేపవై, కలయగః=అంటటను, గ్రాలునీవేడదశకన్నులు=ప్రకా
శించుచున్ననీవైనవికాలనేత్రములు, మర్ము=మచ్చు, ప్రోచ=రక్షించుగాక

తా. మరాసురునిజంపిన శ్రీహరీ! ప్రళయకాలమునందలి రాత్రియందు లోకమును ముంచిన
మహాసముద్రమునందు మీదిలోకములనుండి నమస్కరించుచు జూచువారైన నిత్యేనూరుల కన్నులకు
బడబాగ్నియొ యన్వనట్లు వెలుగుచున్నవియు మహాదేహము గలచోఽచేప వైననీవియు నైనకన్ను
లు మచ్చురక్షించుగాక. కాయము ఘనముగా విజృంభింపగా దానికి దగినట్లు కన్నులును అతి
వికాలములై వెలుగుచు బడబాగ్నివలె మీదనుండువారికి నారాత్రిచీకటియందు గానిపించినవిని
భాషమ, వికాలములును ప్రకాశమానములు నగుటవలన బడబాగ్నిలవలె దోచినవనట. వికాలములగు
టకు ఘనకాయవిజృంభణ హేతువు. ప్రకాశమానములగుటకు విలయతమిప్రవేశ పోషకము, అలం
కాపను.

చ. చటులకృపీటసంస్థితరసాస్థలి ప్రీలకయుండ గార యి
చ్చుటకునుబోలె శంఖమణిశత క్షీకదంబము సుగ్ధగా విశం
కటచరమ్రాంగన్యంధగిరిశుభ్రనఃజేసి ఘరట్ట మై కృపా
వటిమ జగంబుఁ బ్రోచునల్ ప్రాక్మరంబు నిను భజించెదన్.

107

అ. చటుల స్థలి-చటుల=చలించుచున్న-మందరమతిరుగుచెత మిక్కిలి చలించి మీదికి
వ్యాపించుచున్న, కృపీట=నీటియందు, సంస్థిత=ఉండునట్టి, రసాస్థలి=భూతలము, ప్రీలకయుండ=
వినిపిపోకుండుటకై, గారయిచ్చుటకునుబోలె=నున్నపుగచ్చుచేయుటకు యనునట్లు, శంఖ కదం
బము-శంఖ=సంకులయొక్కయు, మణి=రత్నములయొక్కయు, క్షీక=ములైపులయొక్కయు,
కదంబము=సమాహమ-రాశి, సుగ్ధగా=బాడియగుటకు, విశంకట .. ఘట్టనఃజేసి-విశంకట=వికాల
మయిన, చరమాంగ=వీలపులెప్పయొక్కయు, మంధగిరి=కవ్వపుగొండయొక్కయు, ఘట్టనఃజేసి=ఓర
పిడిచేత, ఘరట్టమై=తానుదిరుగలియై, కృపాపటిమ=వయస్సువృద్ధిచేత, జగంబు= లోకమును,
ప్రోచునల్ ప్రాక్మరంబు -ప్రోచు=పోషించునట్టి, అల=ప్రసిద్ధమైన, ప్రాక్మ-మరంబు=ప్రా
తతాచేటిని-అదిహూర్తమును, నిను=నిన్ను, భజించెదన్=సేవించెదను

తా. నీశ్శుండం దేలుచుండెడి భూమండలము వినిపిపోకుండుటకై నున్నపుగారచేయనోయే
మా యనునట్లు లీసవీలపులెప్ప యదుగురయ్యయొ కవ్వపుగొండ మీదిరాయియు గాగగా దాను

దిరుగలిమ్మై శంఖములయు రిత్నములయు ముత్యపుఁజిమ్మలయు రాజ్యనెడినున్న మూకు సూటి లోకమును గాపాడెడి యాదికూర్చున్న నిన్ను నేమిం చెనను అలం ఉత్పేక్ష.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ ర నుబ్బిననీ రుపరిచ్చిదాముఖాం

తరమునఁ దోరమై యెగయురీధార నజాండమి గాజుకుప్పెతో

సరి యనఁగాఁ దలాతలరసాతలనీమలు సింది ధాత్రిను

ధరణ మొనర్చినట్టి నిను శీ నాదివరాహము నాశ్రయించెదన్.

108

అ ఉరుతర. స్ఫురణ - ఉరుతర = మిక్కిలి పెద్దదయిన, విగ్రహ = దేహముయొక్క, స్ఫురణ = అడుగుచేత - కదలిక చేత, ఉబ్బిననీరు = ఉబ్బినజలము, ఉపరిచ్చిదాముఖాంతరమున - ఉపరి = మీఁదిభాగముయొక్క, చిదా = తలవయిన - గండిదియైన, ముఖ = ద్వారముఖముయొక్క, అంతరమున = నందునుండి, తోరమై = అధికమై - ధారాయావమై, ఎగయుధారణ = పైకెగయునట్టిధారచేత, అజాండము = బ్రహ్మాండము, గాజుకుప్పెతో = గాజుమట్టితో తేసిన బుద్ధితో, సరి = సమానము, అనఁగా = అనునట్లుకాఁగా, తలాతలరసాతలనీమలు = తలాతలము రసాతలము ననెడి క్రిందిలోకములను, చించి = చీల్చి - రంధ్రము చేసి, ధాత్రిక = భూమిని, ఉధరణము = మీఁదికెత్తుటను, ఒనర్చినట్టినిమిత్తమున = నేనిననిన్ను, అదివరాహము = తోలుతీటిదైన యజ్ఞవరాహమును, ఆశ్రయించెదన్ = అండగొనియెదను.

తా మిక్కిలి పెద్దదైన నీవరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమునందలి మహాజలమును బ్రవేశింపఁగానే యాదేహసమృద్ధిచేత నాజలము మిక్కిలముగాఁ జొంగి బ్రహ్మాండముపై చివ్వు భేదించుకొని మీఁదికి నిడుదధారగా నెగసి బ్రహ్మాండము పైసంతయు వ్యాపింపఁగా జలవ్యాప్తమైన బ్రహ్మాండము గాజునలె మెఱయఁగాఁ లైకెగసిన నీటిధార సోగ మెడవలె నొప్పఁగా నా బ్రహ్మాండము సోగ మెడగలయొక గాజు నీసాలాగునఁ దోఁచెను ఇట్టిది తోచుచుండఁగాఁ గ్రిందిలోకముల నెల్ల భేదించి భూమిని లైకెత్తిన వరాహమూర్తి వైన వి న్నాశ్రయించెదను అలం, ఉపమ

మ కరుణించుక మము నట్టినిదుభుజయుగ్మం బెద్ది పూనెక నభోం

తరనీమం దితిజాంత్రన క్తనఖసంతానంబుతో నోన్మకే

సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనాసానీయవీధికై విక

స్వరశోణస్వరగలంకృత క్రకచభానస్వతోరణ స్తంభతన్.

109

అ. ఓన్మకేసరి = వృషింపఁడవైనయోస్వామీ, ఎద్ది = ఏభుజద్వయము, నభోంతరనీమక = అకాశమధ్యభాగమందు, దితి .. తోక = దితిజ = దితికొడుకైన హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆంధ్ర = ప్రేతగుల తోడ, నక్త = కూగుకొన్న, నఖసంతానంబుతో = గొల్లసమూహముతో, రాత్రించరభీతికై = రాక్షసుల వెఱపునకై, త్రిభువనాస్థానీయవీధికై = త్రిభువన = స్వర్గముయొక్క, ఆస్థానీయ = కొలువుఁగూటముయొక్క, వీధికై = మార్గమునందు - తలవాకిటియందనుట, వికస్వర స్తంభతకై - వికస్వర = వికాసమునొందిన - విరిసిన, శోణ = ఎట్టివైన, క్రక = పూదండల చేత, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, క్రకచ = జంపములచేత, భాన్మతో = ప్రకాశించుచున్న, తోరణ స్తంభతకై = గోపురద్వారపుఁగంబుములగుటను, పూనెక = సహించెనో, అట్టినిభుజయుగ్మంబు = అటవెంటిటిదైన నిభుజద్వయము, మము = మచ్చు, కర్ణచించుక = దయచేయును - అనుగ్రహించుకాకయనుట, (హిరణ్యకశిపుఁడు స్వర్గము నేలుచుండెననుదయ నభాద్యోరము

నందువాడు నృసింహదేవీనిచే జంతుబడెననుటయుఁ బురాణప్రసిద్ధము గనక, శ్రీభువనాస్థానీయవీ
ధిక్=స్వర్గమర్త్యపాతాళములనెడి మూడులోకములయొక్క సభాశ్రేణులయందు. శ్రీవాణియనెడి
సయర్థము సమంజసముకాదని తోచెడి)

తా ఓస్వామీ ! నృసింహుండవైన నీవు చేతిగోళ్లయందు పారణ్యకశేపునికడుపులోఁ ప్రేంగులు
ప్రేలగా బాహువులెక్కుకొని స్వర్గసభాద్వారమునందు నిలిచినప్పుడు నీబాహువులు రాక్షసులకు బెదరు
పుట్టించుటకై యెఱ్ఱనిపువ్వుదండలచే నలంకరింపఁబడి అంపములు గట్టినిలిపిన గోపురద్వారపు స్తంభము
లపై నుండెను. అట్టి నీభుజద్వయము ముక్తురక్షించుఁగాక. ఇచ్చట కడుపులోని ప్రేంగు లెఱ్ఱనిపూ
దండలుగాను గోళ్లు అంపములుగాను భుజములు తోరణస్తంభములుగాను వర్ణితములు. అలం. నిదర్శన

చ. దనుజులలేంద్రదత్తకర్తృతామరసస్థితదానధారచే

ననిమిషదైన్యదుఃఖితమరహమునిమండలదృశ్యకళ్యపాం

గననయనాంబువుల్ గడిగిరకంజభవాండము మోవలీలమైఁ

బెనిచినదంభవామను నురపేంద్రుని నిన్ను సమాశ్రయించెదన్.

110

అ దనుజ ధారచేత - దనుజులేంద్ర=దానవవంశశ్రేష్ఠునిచేతి - బలిచక్రవర్తిచేతి, దత్త= ఇ
య్యఁబడిన, కరతామరస=హస్తకములనునందు, స్థిత=ఉండిన, దా=ధారచేత = కి-వివీటిధారచేత,
అనిమి. బువులు - అనిమిష=దేవతలయొక్క, దైన్య=పేదలకముచేత, దుఃఖిత=దుఃఖమునొందిన, మహా
మునిమండలదృశ్య=సప్తమహాద్విమండలమునందుఁ జూడఁదగిన, కళ్యపాంగన = కళ్యపమహామునిభార్య
యయిన యదితియొక్క, నయనాంబువులు=కన్నీళ్లు, గడిగి=కుడిచి - ఆ మెదుఃఖముమార్చియనుట, కం
జభవాండము=బ్రహ్మాండము, మోవ=అనునట్లు, లీల=విలాసముగా - ఆనాయాసముగా, మై=జేహ
మును, పెనిచినదంభవామనుక - పెనిచిన=పెరుగునట్లుచేసిన, దంభవామనుక=కపటప్రభావప్రవాహిని -
ఐంచనచేయుటకై పొట్టివాడుగాఁబుట్టినవానిని, ఈ పేంద్రునికే=ఇంద్రుని లేవ్వుడైనవానిని, నిన్క=
నిన్ను, సమాశ్రయించెదన్ = లెన్నగా నాశ్రయించెదను.

తా బలిచక్రవర్తిచేత మూడడుగులభూమి దానముగాఁ బుచ్చుకొని బ్రహ్మాండమంతయు నాక్ర
మించినకపటవామనుని నింద్రునికే దమ్ముడై యజరించుటచే నుపేంద్రుండనఁబరగినవానిని నిన్ను నే
నాశ్రయించెదను. (మునిమండలదృశ్య యొకకళ్యపాంగని యనుటవిలస దాధార తీసికొన్నతొడనే
మునిమండలమునఁజూడఁ బెరిగినాడని పెరుగుటయొక్కవేగము స్ఫూరించుచున్నది) అలం. పర్యా
యోక్తము

చ. లేనదగునంతితిం గనలిరతాన వధించినపాపముల్ చెడెన్

మునిఁగెడు నా గుణగ్రంథినిముల్ మొనయంగ శమంతపంచక

మునఁ బితృతర్పణచ్చలన రమున్ములు వెట్టుభవదృఙ్గాయ్యగం

బున కిదె వందనంబు భృగురపుంగవరూప విహంగవాహనా.

111

అ. భృగురపుంగవరూప = భారతశ్రేష్ఠునిరూపముగల - పరశురామపతారమైత్తిన, విహంగవాహ
నా=పక్షివాహనండా - విష్ణుచేవుఁడా, లేనది=లేనివిలస నైనది, అగునంతితి = అయినట్టిసంతానమును -
అనఁగా క్షత్రియుల సమాహమును, (పరమపురుషుడయిన విష్ణునిబ్రాహ్మణులవలెనీ క్షత్రియులు పుట్టి

రని శ్రుతులుపలుకుచున్నవి గనుక నాపురుషోత్తముని యపతారోపేన పరశురాముని బాహువులు తమని లగఁ బుట్టిపెట్టి త్రియులనమూహమును పెట్టించెనని సంబంధము) కవలి = కోపించి, తానెకవినతానే, పట్టించిన పాపములు = చంపిన పాతకములు, చెడఁగొనఁజేయుటకై, మునిగెడునాఁ = మునుఁగుయన్న దో యనునట్టిగా, గుఱోగ్రతాములు-గుఱ = అల్లత్రాటియెఱపిడిచేసిన, ఉగ్ర = భయంకరములయిన, కిణములు = కాములు-గట్టిపడిన స్వర్కపానములు, మొనయంగఁ = ముందటికిఁ మొగ్గఁగా, శమంతపంచకంబునఁ = శ్రుతియరక్తములచే సైదుమడుఁగులు గావించిన పుణ్యతీర్థములయందు, సిత్పతర్పణ చ్చలనఁ = తొండ్రెడిక దర్పణము చేయుట యనుమిగుఱచేత, మున్ములపెట్టుభవద్బుజాయంగంబునకుఁ - మున్ములపెట్టు = చునుఁగునట్టి-స్నానముచేయునట్టి, భవతో = నీదైన, భుజాయంగంబునకుఁ = భుజముల జంటకు, ఇదె=ఇదిగో, చందనంబు=నవసాగ్రము ("వివచ్చితివీ నంబర్ధ్య స్వయం చేత్త మసాంప తమ్" అను శ్లోకార్థ మిచ్చట నూచింపనయ్యెను.)

తా పరశురామావతార మెత్తిన యోపురుషోత్తమా! శ్రుతియులు నీబాహువులవలన ఇవించినవార్ష గుటచే బాహుజు లనం బరగిరిగదా అట్లు తమబిడ్డలయిన రాజులను దామేదంపింపాపముతోలఁగుట కై పితృతర్పణము చేయుట యనుమిగుఱచేత వింటినారి సోఁకి తాచినకాయలు ముందటికిఁ మొగ్గఁగా రాజరక్తములచే సైదుమడుఁగులై శమంతపంచక మనంబరగిన పుణ్యతీర్థములందు మునుఁగుయన్న నీ రెండు బాహువులకు నిదిగో మొక్కిల్లుచున్నాను. అలం. అపహ్లావము.

మ పవిధారాపతనంబు గైకొననియరేప్పొలస్త్రుయై నప్తధా తువులం దూఱుపరిశ్రమంబునకు నురద్యోగించె నా సప్తసా లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీలం జన్నయుష్మత్సరు జ్వనాస్త్రం బొనఁగుఁ సియల్ రఘుకులరస్వామీ రమావల్లభా.

112

అ. రఘుకులస్వామీ = రఘువంశపురాజైన శ్రీరామా, రమావల్లభా = లక్ష్మీప్రియుఁడా, పవిధారాపతనంబు = విభార్యుధముమొక్కపాటును, కైకొనని యశ్చొలస్త్రుయై = కైకొనని = లక్ష్మ్యముచే యని, అశ్చొలస్త్రుయై = ప్రసిద్ధుఁడయిన రావణునియొక్క, మై = దేహమునకదుఁగల, సప్తధాతువులఁ = పన అస్థికుక్కు మాంసము మేదస్సు అస్థి మజ్జ శుక్లము అనునట్టి సప్తధాతువులందును, (రోమములు ల్లి కుక్కు సూంసము అస్థి స్నాయువు మజ్జ పాణిము అనెడివి సప్తధాతువులని కొందఱు) రూఱుపరిశ్ర మంబునకుఁ = చొచ్చునట్టి యుద్ధాస్థిసమునకు, ఉద్యోగించె = ప్రయత్నముచేసెనో, నాఁ = భ్రమనట్లు, సప్తసాలవిభేదంబు - సప్తసాల = ఏడు ఏపెమూఁకులయొక్క (పా. సప్తతాల = ఏడుతాటిచెట్లయొక్క), విభేదంబు = తెగనఱుటను, ఒకరించి = చేసి, నిల్వక = అంతటితో నిలువక, సలీలం = విలాసముతో - అట్లాట వలెననుట, చిన్న స్త్రంబు - చిన్న = భూమిలోనికిఁ దూటిపోయిన, యుష్మత్ = నీదైన సరుజ్జ్వన = వాయువేగమువంటి వేగముగల, అస్త్రంబు = బాణము, (నాకు) సిరులు = సంపదలు, ఒన్నగుఁ = ఇచ్చుఁగాక.

తా. రఘురాముఁడవై యపతరించిన యోలక్ష్మీవల్లభా! సజ్జాయుధముచెబ్బను లక్ష్మ్యముచేయని భావణునిదేహమునందుఁజొచ్చి పనాదులైన యేడుధాతువులను భేదించుపనికి నలవాటుచేసికొననో యను నట్లు సప్తసాలములనుభేదించి యంతటితో నిలువక భూమిలోకి దూటిపోయిన నీపడిగల బాణము నాకుఁ గలుములనిచ్చుఁగాక (మిక్కిలి కష్టసాధ్యమైనయొకపని చేయవలసియొన్నయెడల మునుముట్ట నట్టి

పనుల నభ్యాసమునేయట్లు స్వాభావికము రావలెననిదేహము విజృంభింపబడునగాఁడ లక్ష్యమునేయనంత యతికరించుచుంటున్న నందలి యేకుండాతీవులను దూఱుట కష్టపాద్యమగును గాన నందులకై మునుపట్ట నభ్యాసము చేయుచున్నచో యనునట్లు లేకుండుటయలఁ దూకినచ్చినదని భావము.) అంత ఁ త్పేక్ష

క. పెరుగుప్రలంబునివీపునఁ, గరివైవారివూలె విశదశకాంతి నిలిచి త

త్కరణం బారాటముగాఁ, బరిమార్చిననీదుబలిమిఁ ర బ్రణుతింతు హరి. 113

అ. హరి=ఓవిష్ణుఁడా, పెరుగుప్రలంబునివీపునకొ - పెరుగు = పొడుగుగా నెదుగుచున్న, ప్రలంబుని=ప్రలంబానురునియొక్క, వీరపునకొ=వీరపునందు, కరివై=వీనుఁగుమీఁద, హరివోలె=నింహములె, విశదశకాంతి = తెల్లనిచెలుఁగుతో, నిలిచి=నిలువఁబడి, తిత్కరణంబు=వానిశరీరము, ఆరాటము=పరితాపముపొందినది, కాకొ = కాఁగా, పరిమార్చిన నీదుబలిమి = పరిమార్చిన=చంపిన, నీదుబలిమి = (బలరాముఁడనైన) నీబలమును, ప్రణుతింతు = స్తోత్రముచేసెదను-బలరామావతార మెత్తి ప్రలంబానురుని సంపాదించినహరి! నిన్నుఁ బొగడెదననుట ఆలం కృతము

తే కొలుతుఁదాద్యగృహద్బాహుకలిశయప్తి, నెద్దిగిరివూలె గడుపులోకవృద్ధిబొందఁ బశి రాకాసిదేహంబుకమెగపుముత్య, మయ్యెముంగామురారి రంగమురారి.

అ. మరారి = మరాఠునకుఁగ్రువైన కృష్ణ, ఎద్ది=ఏభాషాపు, కడుపులోకొ = గర్భమునందు, వృద్ధిబొందకొ = పెరుగఁగఁగా, రాకాసిదేహంబు = కేశియనురాక్షసునియొక్కశరీరము, గిరివోలె = కొండపలెనీ, పశి=పిచ్చి, ముంగామరారి = ముంజేరికడియనునందు, (పా. ముంజెమురారి) మొగ పుముత్యము=ముఖభాగమునందలిముత్యము, రంగై=ఓవ్వగా, అయ్యె = అయ్యెనో, తాద్య. యప్తి = తాద్య = అటువంటి, భవత్ = నీదైన, బాహు=భుజమనెడి, కలిశయప్తి = వ్రజాయుధదండమును, కొలుతుకొ = నేమించెదను.

తా. కొండపంటి కేశియనురాక్షసునితోటిలోఁ జేయి మార్చి కడుపునందుఁ జక్కఁగాఁ జొప్పించి పెంచి వానిపొట్టపగిల్చి చుంకితివి. అట్లు వానికడుపులోఁ బెరిగి వానిపొట్టపగిల్చిన ఎవ్వియుధము నుబోలిన నీబాహువును నేను నేమించెదను (ఇది బుద్ధావతారమని గ్రహింపవలెను.) ఆలం కృతము.

క. కృతయుగ మేతేర నలం, కృతికై కాశ్చీరపంకశమిడి యలుకుక్రియ

క్షీతియెల్ల మ్నేచ్ఛరక్త, పుత్రముగఁ గావించురాతుఁ ర బాగడెద నిన్నున్. 115

అ. కృతయుగము, ఏతేరకొ = కాఁగా, ఆలంకృతికై = భూమియొక్క యలంకారమునకై, కాశ్చీరపంకము = కుంకుమపువ్వుచేర్చికలిపిన పలుచనిగంధపునీరు, ఇడి = పెట్టి, అలుకుక్రియ = అలుకు నట్టివిధమైన, క్షీతియెల్ల = భూమియంతయు, మ్నేచ్ఛరక్తపుత్రముగకొ = మ్నేచ్ఛ = గోమాంసభక్షకులును దురౌచారులునైన నీవజాతిజనులయొక్క, రక్త = నెత్తుటిచేత, పుత్రముగకొ = తడిసినది యగునట్లుగా, కావించురాతుకొ = చేయునట్టిగుఱ్ఱము నెక్కి యుద్ధము చేసెడి యంటయిన, నిన్నుకొ = నిన్ను, పొగడెదను

తా. కలియుగము కడచి కృతయుగము వచ్చునమయమునందు ధర్మప్రవర్తనమునకు నాధార మైనయాయుగము రాకడవలె నలంకారముగా నుండుటకై కుంకుమపువ్వు కలిపిన మంచిగంధపునీరుకల

యంపిగాఁడేని యలికినట్లు కల్పింపఁబడిన నధర్మప్రవర్తకులయిన మేయ్యల్ల శాస్త్ర సంహరించి భూమం
డలమును వాక్తెత్తుటచేతఁ దడువఁగల్గుటకు రాతయిన యోహానీ నిన్ను బొగడెదను అలం హాపము.

వఁ అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండఁబడి పాంచజన్యధరుండు వాత్సల్యంబున వత్సా
వరంబు వేఁడు మనుటయుం బ్రసాదం జేసి స్వారోచిషుం డిట్లనియె. 116

అ. అని, ప్రస్తుతింపఁగా, పాంచజన్యధరుండు=పాంచజన్య మనెడి శంఖమును
దాల్చిన విష్ణుదేవుఁడు, ప్రసన్నుండై = అనుగ్రహించినవాఁడై, వాత్సల్యంబునకే = ప్రేమతో, వత్సా =
బిడ్డా - చిన్నవాఁడా, వరంబు వేఁడుము = నీకువలసినవరము నడుగుము, అనుటయుం=అనఁగా, ప్రసా
దంబు=మోమునుగొనఁగలుగు, అని, స్వారోచిషుండు=స్వరోచిషాడకు, ఇట్లనియె=ఇట్లుపలికెను.

క దేవ భవద్దాన్యసుఖం, బే వేఁడెద దయకుఁ దగుదురనే సాలోక్యం
బీవే యితరము లొల్లఁ, నాపుడు నాతినికే బద్ధనాభం జనియెన్. 117

అ. దేవ=దేవా, భవద్దాన్యసుఖంబు = నీ నేకువలసి సౌఖ్యమును, ఏ = నేను, వేఁడెదఁకొ =
కోరెదను, దయకుం = నీకరుణకు, తగుదురే = తగినవాఁడనైనపక్షమున, సాలోక్యంబు=సమానబో
కత్వము-నీలోకమునందు నీచేసిన నునికననుట, ఈవే=ఇయ్యవయ్యా, ఇతిరములు=అంతకు పెచ్చేరియి
నవానిని, ఇట్ల = నేనవేక్షింపను, నాపుడు = అనఁగా, అతినికే = అస్వారోచిషునికు, పద్దనాభం
డు=విష్ణువు, అనియె=ఇట్లుపలికెను

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెద, నేలు మిల ద్విటీయమనువ రీ వై నయధ
రాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ, వేలుపులకుఁ దపసులకును రీ విధికిఁ బ్రియముగాన్. 118

అ. సాలోక్యము=వాతోడిసమానలోకత్వమును, తుదికే = కడపట, ఇచ్చెదఁ = నీకునిచ్చెదను.
ప్రభు) ఈవు=నీవు, ద్విటీయమనునవై, నయ. బుద్ధి - నయ = నీతీయండును, ధర్మ=పుణ్యమునందు
ను, ఆలోల=ఆసక్తమయిన, బుద్ధి = బుద్ధితో, తిరముగ = స్థిరముగా-చలనములేకుండునట్లు, వేలు
పులకుం = దేవతలకును, తపసులకుం = తపస్సు చేసికొనెడి ఋషులకును, విధికి = సృష్టికర్తయైన బ్రహ్మ
కును, ప్రియముగా = ఇష్టముగా, ఇల = భూమిని, నీలుము = నీవుపాలింపుము - నీవిష్ణుడు రెండవమ
నునవై విష్ణుశ్రమధర్మములకప్పక న్యాయమున భూమినిపాలింపుము తుదనునీకు సాలోక్యము క్రినిచ్చెదను.

చ అని మహిమకొ మనుత్వమున రీ కాలనిఁ బట్టము గట్టి పద్మలో
చనుండు విరించితర్వముఖనవ్యసుపర్వులతో నదృశ్యుఁడై
చనియై నిజాలయంబునకు రీ శాస్త్రవినిశ్చయము క్రి దండపా
లనముల నవ్వేభుండుఁ బ్రజలం బ్రజల ట్లరసెం గృహమతిన్ 119

అ. అని=ఇట్లుపలికి, పద్మలోచనుండు=కమలములపండికన్నులుగలవాఁడైన విష్ణుదేవుఁడు, మహి
మకొ = మనతతో, మనుత్వమునకొ = మనుభూషణమునకు-మనుప్రభుత్వమునకు, అతనికే = అస్వారోచిషునిని,
పట్టముగట్టి=పట్టాభిషిక్తునిగావించి, విరించి...లతోకొ-విరించి=బ్రహ్మ, శర్వ=శివుఁడు, ముఖ=మొద
లుగాఁగల, సర్వ=సమస్తమైన, సుపర్వులతోకొ = దేవతలతోడను, అదృశ్యుఁడై = కానరానివాఁడై, ని
జాలయంబునకుం = తనయింటికే-వైకుంఠమునకుననుట, చనియె = పోయెను, అద్విభుండును=అసా

రోచివచనవును, శాస్త్రోచితచర్యముతో = శాస్త్రోచితచర్యముతోఁ గూడుకొనునట్లు - ధర్మశాస్త్రోచితచర్యముచొప్పున, దండపాలనముతో - దండ = దుష్టులను దండించుటచేతను, పాతనముతో = శిష్టులను రక్షించుటచేతను, ప్రజలతో = జనులను, ప్రజలట్లు = తనబద్ధులవలెనే, కృపామయుతో = దయాతోడి బుద్ధితో, అరణ్యో = నీలను.

తా. అనిచెప్పి స్వారోచిషుని మనుత్వమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడేసి నకలదేవతలతోడను విష్ణుదేవుడు అంతర్హితఁడయ్యెను. అంతట స్వారోచిషుడును మనుష్యులు ధర్మముతోప్పక రాజనీతి ననుసరించి దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణములు చేయుచుఁ బ్రజలయందు మిక్కిలి కరుణకలవాఁడై భూమి నేలెను. ఆలం. ఈపద.

సీ. వానలు సరవితో నీ వర్షించె నన్యముల్, వేళ్లఁ గొల్పుగ విష్ణువీణి వండె
నారోగ్యపుత్రపాత్రైశ్వర్యవంతులై, బ్రదికిరి నూజేంద్రులై బంచజనులు
పూవుబోడులు పతిదేవతలై రగ్ని, భయతస్కరవాణి నీ భయము లడఁగె
ఫలపయఃకునుమాదిరబహుపదార్థంబులు, రసగంధసామగ్రి నెనక మెనఁగె
నీత్యుద్రవస్యత్యురాహిత్యయుక్తి, ధరఁ బ్రజాపృథ్వి తామరతంప మయ్యె
స్వామ్యపథమునస్వారోచిషాఖ్యమనువు, శ్రీలఁ బెంపొందిపాలించుకాళమునను.

అ. స్వారోచిషాఖ్యమనువు = స్వారోచిషుఁ డను పేరుగలయూరెండవపునవు, శ్రీలఁ = కలుముల చేత, పెంపొంది = వర్షిల్లి, న్యాయపథమునఁ = న్యాయమార్గముచేత, పాలించుకాళమునఁ = నీలనప్పుడు, ధరఁ = భూమియందు, వానలు, సరవితో = క్రమముతో - అదనదప్పక, వర్షించె = కురిసెను, నన్యములు = మైదులు, వేళ్లఁ = వేళ్లయందునయితము, కొల్పుగఁ = ధాన్యముగలవిగా, విష్ణువీణి = మిక్కిలి నిక్కి - చాలఁబొడుగుగాఁగెదిగి, పండెఁ = ఫలించెను, పంచజనులు = మనుష్యులు, ఆరోగ్య...వంతులై - ఆరోగ్య = రోగములేమయును, పుత్రుఁ = కొడుకులును, పౌత్రుఁ = మనుమలును, పైశ్వర్యవంతులై = ధనముకలిమియునుగలవారై, నూజేంద్రును = పురుషాయుక్తప్రమాణమైన నూజునంబెత్తెనములును, బ్రదికిరి = జీవించిరి, పూవుబోడులు = స్త్రీలు, పతిదేవతలైరి = మగఁడే దేవుఁడుగానెంచి వర్షించువారైరి అగ్ని...ములు - అగ్నిభయ = నిష్కవలని భయమును - ఇంద్రుగాలిపోవుట మొదలుగాఁగలబాధలు కలుగుననుభయమును, తస్కర = దొంగవలనివియు, వ్యాధి = రోగములవలనివియునైన, భయములు = వెఱపులును - దొంగలుదోచుట రోగములుబాధించుట లోనగునుద్రవములును, అడఁగెఁ = అణఁగెను - లేకపోయెను. ఫల...బులు - ఫల = పండ్లు, పయః = పాలు, కుసుమ = పువ్వులు, ఆదీ = మొదలుగాఁగల, బహుపదార్థంబులు = పలవస్తువులు, రసగంధసామగ్రి - రస = తీపు మొదలయిన మృదనములయొక్కయు, గంధ = పరిమళముయొక్కయు, సామగ్రి = సమగ్రతచేత - పరిపూర్తిచేత, ఎనక మెనఁగెఁ = మిక్కిలి యతిశయించెను, ఈత్యు. యుక్తి - ఈతి = అతిపృష్టిమొనలైన (యాజువిధములుగల), ఈపద్రవ = బాధలను, మృత్యుఁ = అకాలమునందలిచావులును, రాహిత్య = లేకపోవుటతోడి, యుక్తి = కూడికచేత - ఈతిబాధలును అపమృత్యుబాధలును లేకుండునట్లునుట, ప్రజాపృథ్వి - ప్రజా = జనులయొక్క, అభివృద్ధి = పెంపు, తామరతంపము = తామరయల్లకొన్నట్లు అల్లకొనునది, (పా. తామరతంపర) అయ్యెఁ = అయ్యెను.

తా. స్వారోచిషపునవు భూమి నేలునప్పుడు కాలవర్షములలిప్పక కురియుచుండెను. మైదులు పక్షిగఁగఁగెదిగి సమృద్ధిగాఁబండెను, మనుష్యులు కొడుకులతోను మనుమలతోను ధీనధాన్యనంప

న్నులై నూతేండ్లును జీవించుచుండిరి అగ్నివలని భయమును నోంగలపనిభయమునకు లేకయుండిను. న్యాధులు లేవయ్యెను. దశవంతుము అయినపండ్లును యచికరమయినపాలును పరిమళము మించినపువ్వులును సమృద్ధముగాఁ గలిగియుండిను. ఈతిబాధలులేకయు, అపమృత్యువులులేకయుఁ దామరతీగఁ యల్లుకొనునట్లు బంధుత్వములచేత నల్లుకొని ప్రజలు పట్టిల్లిరి. అలంకృతాత్మము.

క. కోరిక స్వారోచిషు, చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ శ్ర జదివిన ధనధా
న్యారోగ్యపుత్రవంతులు, నై రూఢిగఁ గండ్లు పిదప శ్ర నమరత్వంబున్. 121

అ. ఈస్వారోచిషచారిత్రముఁ = ఈస్వారోచిషమనువుయొక్క చరిత్రమును, కోరికఁ = అభిలాషతో, వినినఁ = (జనులెవరని) విన్నను, వ్రాయఁ = వ్రాసినను, చదివినఁ = క్రమముగాఁ జదివినను, ధన.. వంతులునై - ధన=విత్తమును, ధాన్యఁ=కొలుచును, ఆరోగ్యఁ=వ్యాధిలేమియును, పుత్రవంతులునై = కొడుకులును గలవారై, పిదపఁ = తరువాత, రూఢిగఁ = నిశ్చయముగా, అమరత్వంబుఁ = దేవత్వమును, కండ్లు=పొందుదురు.

తే. అని మృకండుతనూభవుఁ శ్ర డనుఁగుశిష్యుఁ
డై సక్రోష్టికి వినిపించినట్టియొక
థానుధాధార నించిరి దయదలిర్ప
జై మినిశ్రుతివుటముల శ్ర శకునివరులు. 122

అ. అని=ఇట్లు, మృకండుతనూభవుఁడు=మార్కండేయుడు, అనుఁగుశిష్యుఁడు=ప్రియశిష్యుఁడు, విసక్రోష్టికిఁ=విసక్రోష్టి యనునతనికి, వినిపించినట్టి=వినిపించిన - చెప్పిన, ఈకథానుధాధారఁ=అమృతధారవలె నింపుపుట్టియునట్టియొక ధను, శకునివరులు=పక్షిశ్రేణులు, దయదలిర్పఁ=కరుణయతితయింపఁగా, జై మినిశ్రుతివుటములఁ = జై మినియనీశ్వరునికర్త గోళములయందు, నించిరి=నిండించిరి-పూర్వకాలమునందు మార్కండేయువహముని కనశిష్యుడైనక్రోష్టియనుమునికిఁ జెప్పినయొత్తాశ్రితధనులక్షణలు జై మినిమనీశ్వరునికిఁ జెప్పెను అలం. రూపకము

శా. వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ కటకాశ్రిత్యతానుగఘోణిభృ
త్కాయగ్రావభిదావిధాభిదురదోఃఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల
జ్యాయఃకిక్తిభరవ్రపంచ పరపంశచారామరామామణీ
గేయామేయజయాంక పంకజదృగంతగీకారధీరాకృతీ. 123

అ వ్యాయామ బంధ-వ్యాయామ=సామచేతి, స్థిర=నిలకడనొందిన-దృఢపడిన, సంధిబంధ=ఆవయవములకీళ్లచేరికలవాఁడా, కటకా . ఖడ్గాగ్ర=కటక=కటకమనెడిపట్టణముయొక్క, అధ్యక్ష=అధిపతియయినగజపతిరాజును, అక్షగ=అనుచరించివర్తించువారైన, ఖోణిభృత్=రాజులయొక్క, కాయ=దేహములనెడి, గ్రావ=కొండలయొక్క, భిదా=భేదనయాపమైన, విధా=వ్యాపారమునందు, భిదుర=పజ్రాయుధమైన, ఘోఃఖడ్గాగ్ర=చేతికత్తిమొనగలవాఁడా, ఉగ్రా..ప్రపంచ=ఉగ్రాచల=శివునికొండయైనకైలాసపుకంటెను, జ్యాయః = శ్రేష్ఠతరమైన, కీక్తిభర=కీర్త్యతితయముతోఁగూడిన, ప్రపంచ=లోకముగలవాఁడా-లోకమునందెల్లయెడల వ్యాపించినవృద్ధమైనకీర్తిగలవాఁడా యనుట, పర..జ

యాంక - పర = శ్రేష్ఠమైష్ఠ, పంచరామ = అమరావతి కొమారామ భీమరామ క్షీరామ వాసరామ
సులనేడిపంచారామములతోఁ గూడిన దేశమునందలి, రామానుజీ = స్త్రీరత్నములచేరి, గేయ = కీర్తించు
గీత, అమేయ = మేరలేని, జయాంక = గెలుపుచిన్నెలుగలవాఁడా, పంకజ = కృత్తి-పరికరవృక్ష = తా
మరచేసెనులపంటికన్నులుగల (అందగ తెలైన స్త్రీ)లయొక్క, అంకికార = సమృద్ధిగల, ధీర = సులభంబు
మైన - సుందరమైన, ఆకృతీ = ఆకారముగలవాఁడా.

తా. అవయవసంధులు గట్టిపడునట్లు సాముచేసినవాఁడవును, గజపతిరాజుతోఁ జేరిన శత్రు
లదేహములను ప్రజ్ఞాయుధము కొండలను భేదించినట్లు భేదంపఁబోలినకి త్రివిధ కేరి బట్టినవాఁడవును, కం
డికొండవలెఁ దెల్లగా వెలుగునట్టి క్రి లోకమునం దెల్లమొడలను వ్యాపించగా వట్టి వాఁడవును, సం
చారామ దేశమును గెలిచి విజయ చేసికొని యందలి స్త్రీలచేరిను గానియూడఁబడినవాఁడవును, శ్రీలక్ష్మణుడు
సారమైనచక్కఁదనము గలవాఁడవు నైన కృష్ణరాయ (ఇది కృతిపతికి సంభాషణ.) అలం
కాపకము.

క. కాంతా లతాంతశరయే, కాంతికథక్తిప్రతీక్షితాంభోధనుతా

కాంతా ప్రతాపరవిశి, కాంతాయితవిమతస్సపతీకాంతావ్యానయా. 124

అ. కాంతా = సుందరులైన స్త్రీలకు, లతాంతశర = పుష్పబాణుఁడా, ఏకాంతి కాంతా = ఏ
కాంతిక = నిరతిశయమైన, భక్తి = సేవచేరి, ప్రతీక్షిత = చిక్కఁగాఁగల సేవ = చేయించి, అంభోధ
నుతా కాంతా = లక్ష్మీనాయకుఁడైనవిష్ణుఁడుగలవాఁడా, ప్రతాపరవి. వ్యానయా = ప్రతాప = శక్తియు
లవలని తేజస్సనెడి, రవి = సూర్యునిచేత, శశికాంతాయిత = చంద్రకాంతపునులునిచే నగుచున్న, విమల
స్వపతి = శత్రురాజులయొక్క, కాంతా = స్త్రీలయొక్క, వ్యానయా = మనస్సుగలవాఁడా.

తా. స్త్రీలకు మోహము పుట్టించుటయందు మర్మగఁడవును, విష్ణుపురుషుతోఁ గట్టుటయం
దుఁ బరమభక్తుఁడవును, చంద్రకాంతములను వికాసహములగుగాఁ జేయునట్టి సూర్యునిచేత శత్రు
పులభార్యలనునమ్ములవికాసము నణచివేయునట్టి ప్రతాపము గలవాఁడవునయి కృష్ణరాయా.
అలం. కాపకము.

వనమయూరము. రాజపరమేశ ఘోరరాజుల పుల్లం

భోజముఖ భోజముఖభూపవిపులాంసో

త్రేజుతధరాధరణదీక్షితభుజా ని

రావ్యజభయదాజివిజితారిస్సపరాజీ.

125

తీ. రాజపరమేశ = రాజపరమేశ్వరుఁడను విమలాంకితులవాఁడా, ఘోరరాజు = అస్పీరిం
యిన శేషునిబలమునుబోలినబలముగలవాఁడా, పుల్లంకముఖ = కిందినరామరిలను పోలినవలయు
గలవాఁడా, భోజ . భుజాభోజముఖ = భోజరాజు మొదలైన, భూప . భూపతిలమొకటి, నిపుల = ని
శాలములయిన, అంస = మూపులచేత, త్రేజుత = వెలుగు పెట్టఁబడిన, ధరా = భూమి, భరణ = భరిం
చుటయందు, దీక్షిత = దీక్షపడించిన, భుజా = బాహువులుగలవాఁడా, నిర్వాగ్ర = రాజ - నిర్వాగ్రజ =
శూరగాములైన, భయద = తలఁపునిద్దునట్టి, ఆజ = యుద్ధముందు, విలం = సంఘటనవిని, అరిస్సప = శత్రు
రాజులయొక్క, రాజీ = పంక్తిగలవాఁడా.

తా. రాజపరమేశ్వరవిరుదాంకపద్యాలవాఁడవును, ఆదిశేషునివలె బలవంతుఁడవును, విరిసినతామరపువ్వువలె మనోహరమైనవిత్తానముగల ముఖము గలవాఁడవును, భోజుఁడు మొదలైనరాజులచేసే లంబనైన భూమిఁగలము సేలువాఁడవును, భయంకరమైనయుద్ధములందు శత్రువులను జయించి ఐశ్వర్యమువాఁడవు నైన కృష్ణదేవరాయా.

గద్యము. శ్రీమదంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంకి పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర పందవరపురవంశోత్తంస శరణోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామల్లి కాలసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీతం బయిన స్వాగ్ధోచిష మనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

ఈగద్యమున కర్థము ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకుంచోరె నెఱుంగునది.

శుద్ధపత్రము.

పీఠికాయందు 18 - వ శ్లోకు మొదటిబంతిలో 'జుంటింగ' యగుటకు 'జేటి' యనియు, మనుచరిత్రయన 29 - వ శ్లోకు. 58 - వ పద్యము నర్థమున 'పగటిలో' బదునాఱుగడియలకు మీఁదిముహూర్తము కుతప మనఁబడును 'అనుటకు 'పగటిలో' బదునాఱుగు గడియలకు మీఁదిముహూర్తము కుతప మనఁబడును ' అనియును దిద్దుకొనవలయును,